

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

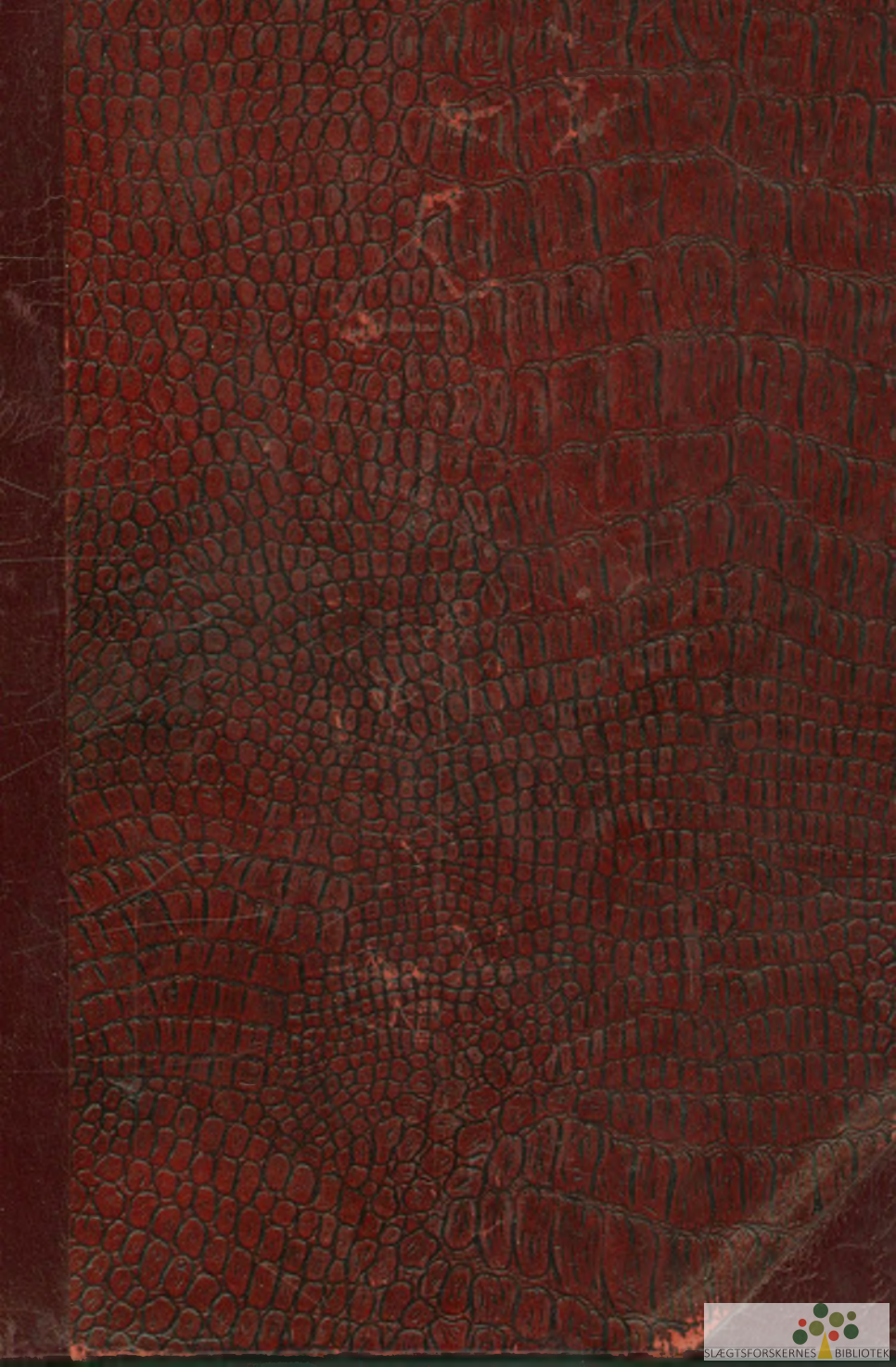
Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

TROELS-LUND
DAGLIGT LIV
I NORDEN
I DET
SEKSTENDE AARHUNDREDE

ILLUSTRERET UDGAVE

BIND VII

GYLDENDANSKE BOGHANDEL NORDISK FORLAG

KØBENHAVN KRISTIANIA

VII BOG: AARLIGE FESTER

DE store Fester dannede de naturlige Mærkepunkter i Aarets Gang. Ikke blot brød de Hverdagenses Række i en ganske anden Grad end de blotte Søndage, udgjorde ligesom den faste Benbygning i Aarets Legeme; men idet de Aar ud og Aar ind vendte tilbage, festligholdte paa samme Vis, blev de selv tilsidst forbenede Rester af Fortids Sæd. Medens Hverdag og Søndag afspejlede Nutiden og dens Krav, aabnede de store Fester Indblik til længst forsvundne Tider.

Saa man nærmere til paa disse store Fester, viste de sig at være ikke af samme Støbning. Der tegnede sig to bestemte Festrækker, der, udvortes forbundne, hver især pegede hen til sin Kultur, til sin Jordbund, hvor de oprindeligt havde hørt hjemme.

Den ene Festrække skrev sig fra en sydlig Himmelegn, fra Ægyptens, Syriens og Lilleasiens Egne. Her havde man siden Oldtiden regnet Jævn døgnstiderne, Marts og September, som Aarets Hovedpunkter, gennem hvilke Aarets Akse gik. I Ægypten vaagner alt til Liv efter September, naar Nilen falder og Markerne grønnes; i vort Foraar derimod antager Nildalen atter et ørkenagtigt Ydre. Ganske naturligt regnede man da i disse Egne, modsat de fleste andre Folk paa den nordlige Halvkugle, Aarets Begyndelse fra Efteraarsjævn døgn. Hos Jøderne, der var saa stærkt paavirkede fra Ægypten, begyndte, i det mindste i lange Tider, Aaret i September, og Hovedfesterne faldt ved Jævn døgn: Nytaarsfesten og den store Forsoningsfest i September, Paaskefesten i Marts.

Da denne Festrække med de første Kristne førtes til Vesterland, traf den her en hel anden Opfattelse. Romerne havde vel i den ældste Tid regnet Aarets Begyndelse fra Jævn-døgn, men for dem kunde der ikke være nogen Tvivl om, at Foraarsjævn-døgn var det første. Frugtbarhedens Gud, Mars, indviede Aaret, og fra Marts Maaned tåltes saa de øvrige. Det er Spor af denne gamle Regning, som endnu er bevarede i Talbævnelserne: September, Oktober, November og December, der jo betegner den 7de, 8de, 9de og 10de Maaned. Men ved Kristi Fødsel var man i Rom allerede forlængst kommen bort fra denne Aarsinddeling og regnede Aarets Begyndelse fra Januar, Solens Maaned¹. Det gamle Aar afsluttedes med en Fest, de saakaldte Saturnalier, der fejredes fra den 17de til den 23de December og med Rette bar Navn efter Saturn, Plantningens og Tidens Gud, der jo nu stod i Begreb med at fortære sit yngste Barn, det snart forløbne Aar.

Skulde disse to forskellige Syn paa Aaret, det jødiske og det romerske, forenes i en fælles Festrække, kunde dette lettest ske ved at lægge Hovedvægten paa Foraarsjævn-døgn. For den vesterlandske Kirke blev da ganske naturlig Paaske og tildels Pinse — Mindefesterne for Kristi Opstandelse og Kirkens Stiftelse — Aarets Hovedhøjtider, hvis Plads i Aaret paa een Gang var historisk given og i inderlig Samklang med Folkets gamle Tankesæt.

Da Kristendommen senere banede sig Vej op til Skandinavien, kom den her i Forhold til en ny Opfattelse. For Nordboerne faldt Aaret nødvendigt i de to Halvdele, Sommer og Vinter. Jo højere man kom op, des større Betydning fik Vinteren, saa stor endog, at man stundom lod „Vinter“ betegne hele Aaret og f. Eks. angav Alder ved saa og saa mange Vintre gammel. Under slige Forhold skulde man tro, at det maatte have ligget nær at regne Aarets Begyndelse fra Jævn-døgn, saa at hvert enkelt Aar simpelt hen deltes i de to: Sommer og Vinter. Men stærkere endnu end dette Hensyn drog et andet. Endnu mere afgørende end Varme og Kulde var Lyset. Naar under det rugende Vintermørke Dagene atter begyndte at længes, Solen at vinde Sejr, saa hilsedes

dette med en Jubel, der lod glemme selv den skingrende Frost. Og naar ved Midsommer Dagen havde sejret, saa at selv Nætterne var lyse, saa indbød denne lykkelige Tid, hvor alt var som det burde, ganske naturligt paany til Fest. De to store Lysets Højtider, Jul og Midsommerfest, hver i Hjertet af sin Aarstid, blev da de to Mærkepunkter, gennem hvilke Aarets Akse droges. Følgende Lysets Vej, regnede man Aarets Begyndelse fra Jul og fandt sig i, idet man saaledes regnede fra Fest til Fest, at hvert enkelt Aar blev delt i en halv Vinter, en Sommer og en halv Vinter.

Foruden disse to Fester fejredes i Norden endnu to andre af ringere Betydning: en Vaarfest, naar Skoven løvedes, og en Takkefest i Høst for Aarets Afgrøde. Under Vikingetiden synes begge at være voksede i Værd paa Midsommerfestens Bekostning. Ved denne kunde Mænd kun sjældent være hjemme; Vaarfesten blev da en Afskedsfest, naar Vikingerne drog ud, Høstfesten en Tak for Togets Udbytte.

Kristendommen fulgte i Norden som andetsteds den gyldne Regel ikke at tilintetgøre, men at omdøbe og lempeligt at omdanne det bestaaende. Da Norden var kristnet, ophævede man derfor ikke de gamle Fester, men gav dem nye Navne. Julen, der tidligere var bleven fejret langt ind i Januar, naar Hvermand kunde se, at Dagen tog til, henlagdes nu til den 25de December og sloges sammen med den andetsteds kun lidet paaagtede Kristi Fødselsfest. Vaarfesten kunde nogenlunde falde sammen med Pinse. For Midsommerfesten fandt man et tilsvarende i Festen for Johannes den Døber. Høstfesten endelig sloges sammen med en Højtid for Ærkeenglen Michael.

Ser vi, hvorledes disse Forhold tog sig ud i det 16de Aarhundrede, fem—seks Hundrede Aar efter Kristendommens Indførelse i Norden, saa var den paatænkte Omvendelse egentlig kun helt foregaaet med Festen ved Pinse, hvor Vaarfest og Kristenhøjtid havde indgaaet en inderlig Forening. Høstfesten paa Mikkelsdag var efterhaanden gaaet tilbage i Betydning. Men Jul og Midsommer fejredes fremdeles med vante Iver; kristelige Anvendelser og Hentydninger dækkede her kun delvis

over de gammelhedenske Skikke. Og for Folkets Flertal stod endnu netop disse to, Jul og Midsommer, som Aarets Hovedfester.

Idet vi i det følgende skal nærmere betragte Aarets Løb, saaledes som det fik sit Præg ved de enkelte Fester, vil vi særlig rette vor Opmærksomhed paa de ældgamle Festsikke, hvor hedensk og kristeligt saa fast var vævet sammen. Som bekendt er mange af disse Højtidsbrug blevne afslebne og opløste i de siden da forløbne tre Hundrede Aar. Og hver enkelt lille Skik, fastholdt for sig, tager sig ofte ubetydelig ud, ikke mindst for vor Tid, der har set saa mange af dem ende som Børneleg og Ammestuetale. Men i Forening udgør de et mærkeligt Led af en svunden Kultur, en af de Veje, ad hvilke vi endnu, om end famlende, kan naa en Hedenolds Tankesæt, til hvilken ingen skriftlig Overlevering rækker.

2

Julen, der i vore Dage afslutter Aaret, dannede i det 16de Aarhundrede i Norden dets Begyndelse, idet første Juledag var Aarets første Dag. Dette stemmede saavel med den gamle nordiske Opfattelse som med den kristelige, der jo, naar den lod hele Tidsregningen rette sig efter Kristi Fødsel, korrekt ogsaa maatte lade hvert enkelt Aar begynde med Kristi Fødselsdag. Ikke desto mindre havde Spørgsmaalet om Aarets Begyndelse Middelalderen igennem været og var endnu fremdeles et af de mest omtvistede.

En Hovedgrund til denne Forvirring var uden Tvivl den, at kirkeligt set spillede Fødselsdagen liden eller ingen Rolle i Sammenligning med Dødsdagen. Kristi Fødselsdag kunde da ikke paa Aarsinddelings Omraade tiltvinge sig en Betydning, som den kirkeligt ikke besad. Og Striden om det hele Spørgsmaal blev saa langvarig, fordi der ikke gaves nogen overordnet Mynighed, der med kirkeligt Magtsprog kunde tvinge en Løsning igennem.

Dette fremgaar allerede tydeligt af, at Paverne i Reglen holdt ikke paa den korrekt kristelige Ordning at lade Aaret begynde med første Juledag, men paa den hedensk romerske, der lod Aaret begynde 1ste Januar. Langt mere kristelig var for saa vidt den Tidsregning, som f. Eks. Karl den Store brugte, at regne Aaret ikke fra Kristi Fødsel, men fra hans Menneskevorden, hans Undfangelse paa Mariæ Bebudelsesdag, den 24de Marts. Og fuldt saa berettiget fra et kristeligt Synspunkt set var det at begynde Aaret med Kristi Opstandelse, altsaa med Paasken. Denne Beregningsmaade havde imidlertid den store Ulempe, at Paasken ikke indtraf til samme Tid i de enkelte Aar, saa at disse fik forskellig Længde. Aaret 1179 f. Eks. begyndte efter denne Beregning den 1ste April, men gik lige til den 19de April 1180, da Paasken næste Gang faldt. Dagene den 1ste—19de April indtraf altsaa to Gange i Aaret 1179, i dets Begyndelse og i dets Slutning, hvad der maatte give Anledning til betydelig Forvirring.

I Modsætning hertil regnede man i det græske Kejserrige, støttende sig til den første kristne Kejser, Konstantin den Stores Bestemmelse og i Samklang med den østerlandske Retning, Aarets Begyndelse fra den 1ste September. Denne Beregningsmaade saa i lang Tid ud til at skulle sejre. Baaren frem af den forholdsvis rige, byzantinske Literatur, vandt den endogsaa Indpas i selve Italien. De to berømte Paver, Gregor den Store og Gregor den Syvende, fulgte saaledes begge den græske Aarsinddeling. Endnu mere stemmende baade med Jævndøgnstiden og med den østerlandske Opfattelse var det dog at sætte Aarets Begyndelse til den 24de September. Denne Aarsberegning banede sig Vej midt igennem Evropa og vandt i det mindste en Tid stærk Tilslutning baade i Tyskland, Frankrig og England. I Modsætning til alle disse endelig stod den gammelnordiske Opfattelse, der havde fæstet Rod, hvor Asadyrkelsen var trængt frem, altsaa foruden i Skandinavien tillige i Tyskland og England. Efter denne dannede Julen Aarets Begyndelse, og om Julen lærte jo de kristne Præster, at den var det samme som Kristi Fødselsfest den 25de December.

Striden mellem alle disse forskellige Beregningsmaader medførte den utroligste Forvirring, der den Dag i Dag gør ethvert Forsøg paa nøjagtig Tidsbestemmelse i Middelalderens Historie til et ligesaa vanskeligt som usikkert Regnestykke. Thi de enkelte Beregningsmaader holdt sig ikke indenfor deres oprindelige Grænser, men søgte at vinde Land eller fortrængtes, alt efter de herskende Kulturstrømninger og skiftende politiske Magtforhold.

Ved det 16de Aarhundredes Begyndelse stod Sagerne i de Norden nærmest omgivende Lande saaledes: I Tysklands forskellige Egne regnede man paa en Mangfoldighed af Maader, dog var der en overvejende Tilbøjelighed til at begynde Aaret med Juledag eller den 1ste Januar. I Nederlandene regnede hver Provins paa sin Vis, Aaret begyndte saaledes i Gelderland og Friesland med Juledag; i Brabant, Delft og Dortrecht med Paaskelørdag, i Holland, Flandern og Hennegau med Paaskesøndag. Først i Aaret 1575 synes Befalingen om hele Landet over at begynde Aaret med 1ste Januar at være bleven tagen ret til Følge. I England, hvor man indtil det 12te Aarhundrede paa gammel-dags Vis havde regnet Aaret fra Jul, var det siden da blevet almindeligt at begynde Aaret den 25de Marts; og denne Regne-maade holdt sig baade borgerligt, kirkeligt og retsligt i Brug lige til Aaret 1752, da Kong Georg den Anden endelig gennemførte den højst fornødne Kalenderforbedring. Lignende Forhold herskede i Skotland. Vel lod Kong Jacob den Sjette Aar 1599 kundgøre en Forordning om, at Aaret 1600 og alle følgende skulde begynde den 1ste Januar og ikke den 25de Marts, men Folk rettede sig ikke synderlig derefter, og først i Aaret 1752 blev ogsaa her Forbedringen gennemført.

Foruden al den her omtalte Forvirring var der en anden, hvorunder man i det 16de Aarhundrede ogsaa led føleligt, det var den ældgamle Regnefejl med Hensyn til Aarets Længde. Idet man stadig regnede dette for 365 Døgn og 6 Timer, hvilket er en 11—12 Minutter for meget, begik man en lille Fejl, der i Løbet af et Aarhundrede kom til at svare til et Døgn, og i det 16de Aarhundrede var løben op til ti Døgn. Skønt f. Eks. Foraars-

jævn døgn først skulde indtræffe den 21de Marts, faldt det allerede paa den 11te Marts.

For at raade Bod paa alle disse Ulemper besluttede da Pave Gregor den 13de sig til at foretage en almindelig Forbedring. Denne bestod dels i at fastslaa den 1ste Januar som Aarets Begyndelsesdag, dels i at udskyde de ti Dage, som man efterhaanden var sakket agterud for Virkeligheden. Dette sidste udførtes ved den 5te Oktober 1582 med eet at skrive den 15de Oktober. Uheldigvis var imidlertid denne saakaldte „Gregorianske Kalender“ foreslaaet af en Pave. Skønt dens Fordele var indlysende, vilde intet af de Lande, hvor Reformationen havde sejret, gaa ind paa den. I Tyskland antoges den af de katolske Fyrster paa Rigsdagen i Augsburg i Juni 1582, men forkastedes paa samme Rigsdag af de protestantiske. Skandinavien holdt naturligvis Trop med disse. Først i Aaret 1700 indførtes den forbedrede Tidsregning i Nordtyskland og Danmark, Aar 1752 i England og Skotland, Aaret efter i Sverige. Som bekendt regner man endnu i Rusland efter den gamle julianske Kalender. der for Øjeblikket er tretten Dage bag efter den gregorianske ¹.

Forholdene i Norden i det 16de Aarhundrede bar tydeligt Mærke af Forvirringen i Nabolandene. Den gamle nordiske Tilbøjelighed til at regne Aarets Begyndelse fra Juledag krydsedes ideligt af den sydfra kommende Skik at begynde det med 1ste Januar. Et Eksempel fra selve Regeringsprotokollerne vil lettest anskueliggøre os dette besynderlige Virvar. Tager vi de saakaldte „Tegnelser over alle Lande“ — Kopibøger over udstedte kongelige Befalinger — fra Frederik den Andens første Regerings Aar, saa viser det sig, at ved Aarsskiftet 1560 har man fulgt gammel Sæd, idet Datoerne følger saaledes efter hverandre: 23de December 1559, 28de December 1560, 31te December 1560 o.s.v. Næste Aar har man fulgt baade gammel og ny Stil, idet Aaret begynder med Juledag, men 1ste Januar ikke desto mindre i Underskriften betegnes som Nytaarsdag 1561. Ved Overgangen fra 1563 til 1564 følges ny Stil, idet 27de, 28de og 29de December henregnes til 1563, men for at Forvirringen dog ikke skal mangle, benævnes 31te December 1563: „Nytaarsaften Aar efter

Kristi Fødsel 1564“. Næste Aar naar Uklarheden sit Højdepunkt. Første Juledag betegnes nemlig paa nymodens Maade som „25de December 1564“, men tredje Juledag betegnes som „27de December 1565“. I de to følgende Aar følges atter gammel Stil¹ o. s. v., o. s. v. Paa lignende Maade fortsættes der Aarhundredet ud: en fremherskende Tilbøjelighed til at følge gammel Stil, blandet med pludselige, sjældent helt gennemførte Anvendelser af den nye. Ganske samme Indtryk faar man ved Betragtningen af Privatmænds Maade at datere paa². Hvorledes Datiden selv har fundet Rede i alt dette, er ikke let at forstaa. Et Held var det, at Juletiden betragtedes som Ferie, hvor man kun nødigt tog Pen i Haand. For Historikeren staar den Dag i Dag hver Tidsangivelse fra det 16de Aarhundrede, der falder mellem den 25de og 31te Debember, som en Lygtemand, der meget let, hvor sikre Holdepunkter mangler, kan lede en til at regne et helt Aar fejl.

I dagligt Omdømme fandt det hele Spørgsmaal om Aarets Begyndelse en ganske anderledes nem Afgørelse i Norden. Her var der intet Menneske, der tvivlede om, at Julen var den store Fest, hvormed Aaret begyndte. Holdt nogen paa, at man desuden burde højtideligholde den 1ste Januar — „Nytaarsdag“, som Folk paa Moden efter tysk Vis nu oftere kaldte den — saa var der aldeles intet i Vejen for at hædre halvgaaen Jul, „ottende Dag Jul“, som den tidligere hed, med en ekstra Fest, men en Del af Jul var og blev den. Ganske anderledes foregik Udviklingen i sydlige Lande. Hvor Kristi Fødselsfest og Aarets første Dag her skiltes fra hinanden, visnede hin hen, og Festen for Aarsskiftet drog al Opmærksomheden til sig.

Julen fejredes altsaa i Norden i det 16de Aarhundrede, fordi den var Kristi Fødselsfest og Aarets Begyndelse. Som ovenfor omtalt, var hermed imidlertid langt fra dens Betydning udtømt. Bagved laa en anden Grund til at holde Højtid, den samme, der i sin Tid havde fremkaldt Asadyrkernes Jul og siden gjort det naturligt at henlægge Kristi Fødselsfest og Aarets Be-

gyndelse just til denne Tid, det var Glæden over det tilbagevendende Sollys.

Fig. 1. Henimod Jul i Norge.
(Efter Maleri af Jacob Gløersen.)

Denne Naturgrund maa ikke tabes af Sigte. Dels er det nemlig den, der bliver tilbage, naar alle de religiøse Iklædninger fjernes, dels er det den, der til enhver Tid lige villig har tjent til Underbund og Sindbillede for hver ny og dybere Fortolkning.

Lysets Genkomst har kaldet til Fest, da vore Forfædre i den graa Oldtid skarevis trængte ind i Evropa fra Sydost og under nordligere Bredegrader lærte at savne og skatte det Sollys, der i det tidligere Hjem stundom havde været for stærkt. Lysets Fødsel i Vintermørket blev senere for Asadyrkerne den Aarstid, hvor det faldt af sig selv at fejre Thors, Frejrs og Odins Sejr over Jætterne. Og Lysets Komme til Verden blev endelig for de Kristne det paa een Gang simpleste og dybeste Udtryk for Kristi Menneskefødsel.

Dog end ikke ved denne Tydning af Julen som Glædesfest for det tilbagevendende Sollys tør vi standse. Bagved tegner sig i det 16de Aarhundrede dunkle, men umiskendelige Spor af en endnu ældre Fest, den ældste, der kendes: Festen for Mørket¹.

Vi veed ikke, hvor langt frem i Troen paa Lysets Guder vore Forfædre var naaet, da de efter lange Vandringer slog sig ned i Norden. Kun eet kan vi med Sikkerhed slutte: Bosættelsen i et Land med saa lang og mørk en Vinter som Nordens maatte virke paa Sindet. Maaske paavirkedes de yderligere af en tilstedeværende Tro paa Mørkets Magter hos de overvundne ældre Beboere. Vi veed intet nærmere herom. Men bag Julens Lysfest tegner sig spredte Træk af en ældgammel Julens Mørkefest, en Fest for, hvad Mulmet har slugt og den sorte Jord rummer: de døde.

En lignende Fest fejredes hos de hedenske Stammefrænder mod Syd, og Romerkirken var sluttelig klog nok til at optage den som en Allesjælesfest, der skulde højtideligholdes den 2den November. I Norden gav Vintermulm og Kulde den ældgamle Fest et endnu mørkere Præg, og ganske naturligt bevarede den sin gamle Plads, ved Juletid.

Vi skal senere enkeltvis betragte disse Rester af en oprindelig Fest, som de i det 16de Aarhundrede pletvis dukkede frem i nye, fremmede Omgivelser. Her skal vi blot gøre opmærksom paa, at de indenfor sig rummede vistnok en lang Udviklingsrække, nemlig alle Overgangene fra blot Rædsel til Tak og Tillid. Thi Mørkets Magter, de døde, ansaas i enkelte Sagn og

Skikke — sikkert de ældste — for blot onde og fordærvende. De glædede sig ved Ødelæggelse, naar de fo'r afsted i „Asgaardsrejen“, de greb, selv i Kirken, efter hver levende for at myrde ham. Men i andre, talrige Sagn og Former for Tro blev de samme Magter stilfærdige og skøttede sig selv; ja de blev godlidende, hjælpsomme, taknemmelige. Man bød dem Bad og Festbord. Hjemmet stod aabent og blev deres. Til Tak røgtede de Kvæget, signede Slægten, værnede Lykken. Ja, selv naar Jul var omme

Fig. 2. Henimod Jul paa Sjælland.
(Tegning af Hans Friis. 1882.)

og Kagernes sidste Rester var strøet blandt Korn og Aske, glemte de døde under Jorden ikke god Behandling. De ledte Plovfuren lige, de gav Kornet under Mulde Trivsel, indtil Sommersol fik kysset Spiren grøn og rank og fyldig. De blev lidt efter lidt selv til milde, hjælpsomme Væsner, Slægtens gode Aander, aflejrede i et Livssyn, hvor Julens Mørkefest uvilkaarligt gled over til Lysfest.

Julen frembyder da et forunderligt Særsyn: En Fest, der Aartusinder igennem er bleven fejret paa samme Aarstid, men af vidt forskellige Grunde, en Fest, i hvilken tidligere Tidens Skikke stadig uden synderligt Anstød er blevet optagne i og vokset sam-

men med senere. Den nordiske Julefest udgør herved efterhaanden den mærkeligste, rummeligste og mest menneskelige af alle Fester. Den omslutter, mere eller mindre tydeligt, i sig Menne-skehedens hidtidige Udvikling, med dens lange Vandring fra Frygt til Haab, fra Mørkerædsel til Tro paa Lysets Magter, til tindrende Tro paa Midnatsstjernen over Krybben i Bethlehem.

Og denne Blanding er ikke tilfældig. Hos Slægt efter Slægt har Naturforholdene og de simple Grundvilkaar næret Festens hellige Ild og holdt hver altfor snæver Bekendelse i Ave.

Virkningerne ytrer sig fremdeles. Thi Aarstiden knuger hver enkelt mer eller mindre til jordfængslet Frø, snegemt Spire. Kulde og Mørke lærer at folde valne Hænder om mindste Lys. Arne og Hygge vinker dobbelt. Sindet bliver blødt, ingen maa glemmes. Og snart stimle de alle: Børn, Bekendte, Fremmede. Der maa noget godt, Gaver, Glæde til enhver. Hjemmet bliver Livssyn. Ikke alene dette enkelte Hjem, men det store fælles. Og Minder tændes. De døde vaagner og smiler paany. Glemt Venskab ulmer, frisk Fjendskab slukkes. Det titter mod Ruden udefra, ikke Mørkets og Dødens Uhygge, men forundrede, spørgende, bedende Blikke af lavere Væsener, der ønsker at være med. De har alle Trang og Ret til Lyset, thi det store Hjem, det største Hjem er alles. Stjernerne er Julelys paa Livets store Træ; paa hvert levende Væsen venter en Gave, der vil gøre det glad.

Før Jul er omme, slukkes disse Følelser atter. Men saa langt vort Blik kan skimte, har i Norden det evigt spirende Menneskehaab stadigt ved Juletid tændt Fest, bestandig rigere Fest. Selv om Haab og Forsæt kunde synes et kortvarigt Blændværk, saa viede de dog det begyndende Aar. Og om end de sluktes, forvaredes dog stadigt en Gnist under Asken og Sneen til ved næste Juletid at tændes paany.

Det vil af det foregaaende være klart, at alle nordiske Jule-sikke maa danne ligesom et tredobbelt Lag, idet de har deres Udspring enten fra den ældste hedenske Dødefest eller fra Asadyrkernes Lysfest eller fra Kristi Fødselsfest. Men det vil være lige saa klart, at det i de fleste Tilfælde vil falde meget vanske-

ligt at henføre hver enkelt Skik og Tro til sit bestemte Udspring. Thi de undergik selv Forandringer ved at optages mellem andre. De ældste mærkedes i Aarhundredernes Løb først med Thors Hammer og døbtes siden. „Kristmesse“ Julenat f. Eks. havde maaske oprindelig været Dødefestens Højtidsstund ved Midnattstide. Overgangen til det milde Syn paa de døde og Naturens

Fig. 3. Malmøhus ved Vinter i Slutningen af det 16de Aarhundrede.
(Efter Pufendorf.)

hemmelige Beboere foregik maaske i mangt et Tilfælde sent, langt ned i Middelalderen. Naar og hvor er da den tilsvarende Skik at henregne til?

Hertil kommer, at nordiske Juleskikke ofte forgrener sig viden om. Nordboerne var jo selv kun en enkelt Gren af en mangelgrenet Stamme. Naar da de hedenske Nordboere og f. Eks. de gamle Romere ved deres Julefest og Saturnalier havde mange Skikke fælles — saasom: Udveksling af Gaver, Antændelse af Lys og Baal samt Tjeneres og Herrers Ligestilling — saa er det højest sandsynligt, at dette var gamle Minder fra et fælles Ophav. Vi mener nogenlunde at kende Nordboernes Slægtskabsforhold

og den deraf følgende Mulighed for Fællesskab i Juleskikke. Men Blikket forvirres ved den uhyre Rækkevidde, blot vi f. Eks. ser paa en gammel Juleskik, der nutildags er i Brug hos de mest forskellige Folkeslag i Evropa. At fælde et Træ og paa Juleaften under særlig Højtidelighed anbringe den tykkeste Ende af Stammen paa Arnen er en Skik, der kommer igen baade i Sverige, England, Frankrig, Tyskland, Italien, Dalmatien og Kroatien.

Men mest forvirrende af alt med Hensyn til Bestemmelse af Juleskikke og deres Herkomst turde det dog maaske være, at den nyskabende Evne fremdeles synes at være i Virksomhed. De færreste tænker videre over sligt. Men sikkert er det, at blot i det 19de Aarhundrede er i Danmark tilkommet tre nye Juleskikke: det lypyntede og gavebehængte Juletræ, Gaasesteg som Festspise Juleaften og den hyppige Anvendelse af den sindbilledlige Figur „Julenissen“. Alle disse tre nye Skikke staar i lidet eller intet Forhold til Kristendommen.

Slige Nydannelser kan enten forklares ved, at Julen med dens Stemningsmængde endnu er saa levende en Bevægelse, at den er i Stand til at skabe sig helt nye Udtryk. Eller ogsaa er de maaske blot Vidnesbyrd om, at Folkets Erindring er dybere end de enkelte Slægtleds. Det ny er i saa Fald ikke nyt, men gammelt. Det er fordums Skikke, forlængst gaaede til Bunds og glemte, som nu atter blot i lidt ændret Form lokkes frem af Mindets lønlige Kildespring og males op til Strømmens Overflade.

Eet staar i hvert Fald fast: Strømmen ruller bestandig fremad. Alt dette i Forening gør det meget vanskeligt at give et fuldtro Billed af en svunden Tids Juleskikke — man anstille blot en Prøve ved at forsøge paa at fremstille Nutidens!

Og den Fare for Misvisning ligger altid nær, at hvad der har været gældende i en enkelt Stand eller en enkelt Egn, maaske har været afbrugt eller endnu ikke fuldt i Brug i en anden, og at nogle Aartier i saa Henseende har betegnet ikke ringe Forskeligheder.

Alle disse Vanskeligheder og Muligheder for Fejl maa tages med i Anslag under vor følgende Skildring af Julen i det 16de Aarhundrede.

Allerede flere Uger før Jul begyndte Forberedelserne til Festen. Blandt disse var Baging og Brygning de vigtigste. Hvor megen Vægt man i Norden lagde paa Julebagingen, kan ses af, at man i en gammel Billedalmanak fra 1399 angav Baging som det betydeligste Arbejde i Hjemmet i December Maaned (Fig. 4). Juleøllet skulde tillaves med særlig Omhu. Selv den fattigste Husholdning, hvor Øllet til daglig var tyndt nok, maatte til Julen brygge sig en Beholdning af stærkere Art. Denne kaldtes for „Juletønden“. Det er denne bedste Slags Øl, der menes, naar det f. Eks. i Visen om Røverne paa Nordskov hedder, at da de gjorde Indbrud hos Bonden, truede de ham med deres Spyd og sagde:

Du give os af din „Juletønde“¹.

At have „smagt Juletønden“ var det folkelige Udtryk for at være beruset, og at „lægge Juletønden ind“ Betegnelse for at give særlig godt Traktement. Da en Kvinde i Kerteminde en Jul var stærkt drukken, og Manden vilde gaa ud af Huset for at undgaa videre Strid, raabte hun derfor efter ham: „Gak Djævelen i Vold! varst Du Mand som Du burde, da lagde Du mig min Juletønde ind“².

Tiden, der gik forud for Jul, var den farligste af alle. I disse lange Nætter var Mørkets Magter ude, og Juleøl saavel som Mennesker udsatte for at lide Mên. Ingen Nat var i saa Henseende saa berygtet som Sct. Lucie Nat (den 13de December), der flere Steder i Norge endnu paastaas at være den længste Nat³. I det 15de og 16de Aarhundrede slog denne Paastand virkelig til, idet den 13de December den Gang paa Grund af Almanakens Urigtighed svarede til den 22de og 23de December nu.

„Lussinatten“ var i Norge særlig berygtet, fordi de afdødes

Fig. 4. Julebaging.
Efter en Billedalmanak fra 1399
(Statens histor. Museum, Stockholm.)

Aander, „Asgaardsrejen“ (Fig. 5) i denne drev sit Spil. Hvad det vilde Tog, idet det susede gennem Mulmet, traf af ubevogtet, rev det med sig. Enhver passede derfor ikke at være ude den Nat. Rundt om vidste man at fortælle om Folk, især Piger, der var forsvundne paa denne Vis. En Kvinde, der var forsvunden „Lussinat“, gav tydeligt tilkende, hvad der var blevet af hende, ved næste Aar, da Toget fór forbi, at kaste sit Sølvbælte ned

Fig. 5. „Asgaardsrejen“.
(Maleri af P. N. Arbo.)

paa det Sted, hvor hun var bleven revet med. For at sikre Juleøllet mod „Asgaardsrejen“ brugte man flere Steder at ofre deraf til Husets Skytsgud, et helligt Træ i Gaardens Nærhed eller plantet paa selve Gaardens Tun, „Tuntræet“, „Vættetræet“, som det kaldtes¹.

I Danmark benyttedes Lucienatten til at lette en Flig af Fremtidens Slør. Ønskede en Pige at se sin tilkommende Mand, skulde hun paa denne Nat blot tage et Lys i hver Haand og, alene i Kamret, stirrende mod et Spejl eller Ruden sige som følger:

Lucie! Du blide
 Skal fly mig at vide,
 Hvis Dug jeg skal brede,
 Hvis Seng jeg skal rede.
 Hvis Kærest jeg skal være,
 Hvis Barn jeg skal bære.
 Hvis Arm jeg skal sove i¹,

saa viste den paagældendes Ansigt sig for hende. Dog hæftede der altid noget uhyggeligt ved „Lussinat“; dette som andet mere burde helst opsættes til den virkelige Jul.

I mange Egne af Sverige, især Värmland og i det hele Vest-sverige, havde Lucienatten et andet Præg end i det øvrige Norden. Ogsaa dær synes den at være bleven opfattet som Aarets mørkeste og længste Nat, men netop derfor henlagde man — i Strid med Kirkens Festkreds, men i Overensstemmelse med en smuk Naturfortolkning — Julestjernens Fremkomst og de østerlandske Visers Tog just til denne Nat. Alle de Vekselsange, Ud-klædninger, Optog med Stjernen o. s. v., som i det øvrige Norden foregik paa Helligtrekongers Dag, fandt da i disse Egne af Sverige Sted allerede Luciedag eller Luciaaften. Skoledrengene, der her som allevegne havde en Slags Eneret til at udføre Sangen og nyde godt af de indkomne Gaver, kaldtes derfor „Lussigossarne“, et Navn, som de i Stockholm har bevaret lige ned til vore Dage. For Stockholms Vedkommende skrev Navnet sig dog maaske nærmest fra, at det her var Skik paa Luciedagen at give en stor, offentlig Skolefest med Lys og Sang. Endnu i Aaret 1743 skildres Festen i „Trivialskolen“ saaledes: Lysbrændingen begyndte paa Luciedag Klokken halv syv Formiddag med nogle Hundrede Lys og Lamper. Rektorklassen var overalt indvendig beklædt med Granris og prydet med „Glaslamper“. Katedret var ligeledes granklædt og illumineret, og Rektorens Navnetræk anbragt derpaa med Krone over og Palmegrene. En af øverste Klasses Disciple holdt Festtalen paa svenske Vers, og firstem-mige Salmer ledsagede af Basuner samt anden Sang og Musik blev udført. Til disse Fester mødte et baade udsøgt og talrigt Publikum, saa at Salen ikke nær kunde rumme alle².

Renest har den gamle svenske Skik holdt sig i Västergötland

lige ned til vore Dage. Her stod indtil for kort Tid siden hver Lucienat alle Husets Kvinder op ved Midnat og lavede Festmad. I rigere Gaarde udklædtes ofte en ung Pige som Stjerneengel: i hvid Dragt med en Krone fuld af Lys paa Hovedet. Klokkerne tre Morgen vaktes alle Mændene, der trakteredes paa Sengen med Festretterne, den saakaldte „Lussebiten“. Denne gode Behandling udstraktes til Dyrene med. Katten fik Fløde, Hunden Kødben, Hestene Havre, Køerne Hø, Faarene Løv. Stjernen lyste jo over alle. Ingen maatte savne sin „Lussebiten“¹.

En ældgammel Vedtægt var det, at under Julefesten skulde al Ufred hvile og blodig Kamp være strengt forbudt. Maaske skrev denne Bestemmelse sig alt fra den hedenske Tid — det var i det mindste Skik den Gang altid at møde ubevæbnet i „Gudehøvet“ til den store Oftring — i hvert Fald havde Kirken i Middelalderen hævdet „Gudsfreden“ som Pligt for alle. I Norge var Befalingen om Julefred gaaet over i selve de verdslige Love. „Julefred“ blev sat den 21de December og skulde vare i tre Uger; enhver Voldsomhed begaaet i denne Tid straffedes med forhøjet Bøde. Disse Bestemmelser stod endnu ved fuld Magt i det 16de Aarhundrede. I Bergens Raadhus-Protokol hedder det f. Eks.: „Anno 1593 paa Sct. Thomæ Dag, som er den 21de Decembris, blev sat Julefred efter Byloven“². Om Baltzer Thorbiørnsen, der havde dræbt en Mand i Julen, meddeles det i hans Aar 1569 erhvervede Fredsbrev, at hans Bøder skulde fordobles, fordi han havde brudt „Julefreden“³.

For at sikre denne Julefred var det især i Byerne nødvendigt samtidig at forstærke Vagten. Paa ovennævnte Dag i Bergen blev derfor ogsaa „Julevagten tilskikket“. Ved „Julevagt“ forstod man ikke blot forøget Vagtmandskab, men, saavidt det lader, en Vagt, der besørgedes af Borgerne selv. I talrig Flok, hver Borger ledsaget af sine Tjenere, gik de saa om, væbnede med Kaarder og med en Lygte i Haanden. Ved alle „Almenninger“ i Bergen gjorde de Holdt og raabte: „Vagt i ho!“⁴. Denne Vagttjeneste var, selv om den gik paa Tur, temmelig besværlig, og den Fristelse laa nær, at falde ind undervejs hos Venner og Bekendte. Beskrivelsen af et „rundt Gæstebud“ i Bergen i Julen 1563 ender der-

for ogsaa med følgende korte, men malende Angivelse: „Der kom og Julevagten ind. De fik nok“¹.

Hele Norden over galdt den Form for „Julefred“, at saa længe Julen varede, skulde alle Retstrætter hvile², og i Hjemmet maatte intet Arbejde foretages undtagen det aldeles nødvendige, som Kvægets Fodring og lignende. Alt Brænde til Huset skulde være hugget i Forvejen. Særlig Sky nærede man for Sysler med hjul-lignende Bevægelser, som at spinde, vinde Garn, bore med Bor, der antoges at vilde forvolde baade den, der udførte dem, og Gaardens Besætning Skade. Julen igennem troede man nemlig, at Solen selv holdt sig i Ro, intet andet maatte da heller bevæges rundt³. Et betegnende Eksempel paa denne Skræk anfører en Forfatter fra omtrent Aar 1700, idet han fortæller om en Bondeskone, der, da hendes Pige før Helligtrekonger vilde røre ved Rokken, fór til og sagde: „For Guds hellige Døds Skyld, spind ikke nu! Jeg har ikkun een Ko, den vil jeg ikke miste“⁴. Lignende Overtro har holdt sig baade i Jylland og paa Sjælland indtil vore Dage⁵.

Et ganske eget Udtryk fik „Julefreden“, idet den udstraktes til Dyrene tillige. Saalænge Julen varede, skulde Mennesket holde Fred selv med sine Arvefjender: Ulve, Bjørne, Rotter, Mus, og end ikke udæske dem ved at nævne dem ved rette Navn, da ingen kunde vide, hvo der var klædt i saadan Ham. „Ved Juletid forvandles Mennesker til Ulve“, siger Olaus Magnus, „og de udføre meget ondt“. For at sikre sig skulde man derfor kalde dem med fremmede Navne, Ulven: „Graaben“, Bjørnen: „den gamle i Pelsen“, Musene: „de smaa graa“, eller „Tede“, Rotterne: „de store“ eller „de langrumpede“ osv. Vanskeligt sted var man med Familienavnet: „Mus“. I Havdrup Sogn paa Sjælland brugte man endnu ved Midten af det 18de Aarhundrede at kalde den derværende Præst, Hr. Laurids Muus († 1778), hvert Aar, saalænge Julen varede: „Hr. Tede“⁶. En Forvalter af samme Navn i Jylland kaldtes i Julen: „Forvalter Uting“. Endnu ned til vore Dage nærer man paa Landet i Jylland Sky for i Julen at nævne blot Ordene Loppe eller Lus. De skal kaldes „de sorte“ og „de graanakkede“, „ellers blive de myndige“⁷.

I Vestergötland har man langt ned i det 19de Aarhundrede, ikke blot hos Almuen, men ogsaa blandt de mere dannede, fulgt en mærkelig Fremgangsmaade mod Rotterne. Sct. Thomasdag, den 21de December, den Dag, da Julefreden blev sat, var tillige Opsigelsesdag for Lejere og Jordbrugere. Man behandlede da Rotterne, hvis de havde været for slemme i Aarets Løb, som andre Lejere og Brugere og sagde ligeledes dem op paa Sct. Thomasdag. Derfor kunde man høre Husmødre i Aarets Løb, naar Rotterne plagede dem for stærkt, sige: „Her bliver ikke andet for, vi maa sige dem op til Thommesmesse“. Selve Opsigelsen frembød dog store Vanskeligheder. For at have ret Magt, skulde den helst forkyndes dem af en „edsvoren“. Man anvendte da hertil gerne gamle Soldater, der ad denne Vej fik en lille, meget kærkommen og højst fornøden Bifortjeneste. Især brugtes ofte „gamle Gustafson“, der havde tjent i Hæren 1813—15 og, som han selv udtrykte det, „varit med och satt Apoleom på ena öja“ [sat Napoleon paa en Ø]. Med Hat paa Hovedet, Stok i Haand og vigtig Embedsmine gik han paa Sct. Thomasdag Stuerne rundt i mange Gaarde og forkyndte Rotterne deres Opsigelse. Men desværre krævede „lovlig Opsigelse“ tillige en anden Betingelse — og her møder vi den fælles nordiske Folketro — den skulde være særlig „høflig“. Var der mindste „Uhøflighed“ i den, mistede den i samme Øjeblik sin Kraft. Det var sikkert denne yderst vanskelige Blanding, der saa ofte berøvede Forkyndelsen dens Magt, saa at Rotterne i de fleste Gaarde trods Opsigelsen vedblev at husere som tilforn. Mange opgav da Anvendelse af den „edsvorne“. En Barndomserindring fra Vestergötland henimod Midten af det 19de Aarhundrede lyder derfor saaledes: „Jeg mindes, hvorledes jeg halvt undrende, halvt leende fulgte min Moder gennem hele Huset paa en Rotteopsigelse, ved hvilken hun ikke rettede sig efter anden Regel end blot at „være høflig imod dem““¹.

Jo nærmere Julen kom, des større Forstyrrelse og Uro herskede der i Huset. Ikke blot skulde jo alt det fornødne af Mad og Drikke være til Stede, men alt Indbo skulde vadskes og pudses til det nye Aar, og sluttelig Væggene „drages“ eller de sodede

Bjælker dog i det mindste bemales med Kridt til Højtiden¹. Den 23de December var Hjemmets mest uryddelige Dag. Mindet herom er endnu bevaret i det gamle Udtryk om et forstyrret Hus: „Her ser ud som lille Juleaften“².

Endelig oprandt den saa længselsfuldt ventede 24de December. I enkelte Egne af Norge brugte man at rise hinanden op paa denne Morgen³, dog synes dette ikke at have været nogen almindelig nordisk Skik. Dagens første Timer gik hen med at ordne, hvad der endnu stod tilbage. Saasnart Middagsmaaltidet, hvorpaa der den Dag kun lagdes liden Vægt, var til Ende, gav man sig i Lag med Stuens Udpyntning. Væggenes Dragning havde man vel i Reglen maattet besørge Dagen forud, men nu bredtes alt, hvad Huset ejede af Bænkehynder, og samtidig strøedes Gulvet med Halm. Denne sidste Skik holdt sig endnu paa Bornholm ind i det 19de Aarhundrede, og i enkelte Egne af Sverige har den holdt sig indtil vore Dage. I det 16de Aarhundrede var det vistnok temmelig almindelig Brug, ikke blot paa Landet, men ogsaa i mangt et Hjem i Byerne i Norden, at benytte denne Halm til fælles Natteleje for alle Husets Beboere den første Julenat, stundom endog flere Nætter i Julen. I saa Fald plejede man samtidigt at rede Sengen, og ofte Højsædebænken tillige, med alt, hvad Huset ejede af Sengeklæder, et Dynehav helt op under Loftet. Dette særligt gode Leje var tiltænkt Kristus og Englene, hvis de vilde gæste Huset⁴. Man tillagde ogsaa „Julehalmen“ en underfuld Virkning. I Sverige bandtes den i Kors og anbragtes for Husets Døre, den opbevarede omhyggeligt og bredtes paa Agrene eller blev vunden om Frugttræerne for at gøre dem frugtbare og gaves Kvæget at æde for at sikre det mod Vanheld, naar det om Foraaret dreves paa Græs. I Danmark brugte man vistnok i den katolske Tid at sige til Æbletræerne, naar man Juleaften bandt Halm om dem: „Fryd dig, Æblekvist! — Som Maria, der bar Jesus Krist“. Fra Jylland hedder det endnu ved Midten af det 19de Aarhundrede: „Hver

Juleaften, naar der var syslet, gik Stine og hendes Søster ud i Haven, bandt Høbaand om alle Frugtræerne nede ved Roden og sagde: I Aften klæder jeg dig. — Til Sommer føder du mig¹. I Smaaland bandt man af Julehalmen tolv smaa Halmbaand, saa tykke som en Barnearm, et for hver af Aarets Maaneder, de kaldtes for „Burmänner“ og blev Juleaften satte op i Taget under Rygaasen til Velsignelse for det kommende Aar².

Naar Stuen var færdig, mærket med Kors og røget med Krudt og Svovl eller andet for at skræmme alle onde Aander bort, skred man til det næste, at sørge for Udhusene og deres Beboere. Ogsaa her blev der røget, Staal blev fæstet over Stald-døren, et Kors af Tjære blev strøget paa alle andre Døre og ligesaa paa Øltønderne, medens Skinker og Madvarer korsedes med Smør eller Fedt. Paa de gamle dansk-svenske Øer ud for Riga-Bugten, Øsel, Dagø og flere, hvor saa mange Minder fra den nordiske Tid har holdt sig uforandrede, er ogsaa „Julekorset“ bevaret i sin oprindelige Form. Husfaderen mærker her endnu Vinduer og Døre med et Kors, omgivet af en Kres. Dette er den ældgamle Betegnelse for Solguden. Korset i dette Solbillede har i Aarhundredernes Løb faaet selvstændig Betydning og er fromt blevet udlagt først som Thors Hammer, siden som Kristi Kors³.

Naar Kvæget var blevet gnedet paa Tænderne med Salt eller i enkelte Egne af Danmark med en Blanding af Salt og Sod⁴, begyndte dets Helligaften. Denne betegnedes hele Norden over ved en Ekstrafodring. Saavel Heste som Køer fik Kærne den Aften ofte med et Par Ord til Forklaring saasom: „Det er Julekvæld, Kyre mi!“ „Her har du, for at du skal vide, at det er Jul!“ o. s. v. I Sverige anførte man som Grund til, at Hestene fik skær Havre ved denne Lejlighed: „De have saa begæret den Gang, da de kunde tale“. I Holsten brugte man flere Steder tilige at tænde et Julelys og sætte det ved Krybben.

Til Tak for al denne gode Pleje herskede der ogsaa et særligt Liv i Stalden den Nat. Ved Midnatstide, i Frelserens Fødselsstund, rejste alt Kvæget sig op, og efter hvad man vilde vide, fik det endog en kort Stund menneskeligt Mæle. Sligt maatte imid-

lertid ingen overvære. En Mand i Sorø-Eggen, der i en langt senere Tid af Nysgerrighed vilde overbevise sig herom, blev den hele Nat igennem kastet fra Væg til Væg, saa at han kom ganske syg derfra, „og det var ikke Kvæget, der kastede ham“.

I Jylland synes man dog ned mod vore Dage at være kommen Forstaaelsen nærmere. Det hedder herfra: „Julenat Kl. 12 rejser alt Kvæget sig op, strækker sig og drøner. Kreaturerne tale da med hinanden, og den, som forstaaer Hebraisk, kan tale med dem“¹.

Ikke blot for Kvæget sørgedes der; ogsaa Lænkehunden løstes og fik Lov at løbe ind med i Stuen, ja selv Himlens Fugle skulde vide, at det var Jul. Overalt i Norden brugte man at rejse for dem et Neg eller to paa en Stang, en Skik, der som bekendt har holdt sig mange Steder indtil vore Dage².

Men heller ikke den livløse Natur og alle disse dunkle hemmelighedsfulde Magter, der omgav Mennesket, burde glemmes. At have en Tanke for dem kunde maaske medføre mangefold Lykke i Aarets Løb. I Holsten brugte derfor Bønderne at gaa ud i Skoven, banke paa Stammerne og sige: „Glæd jer, Træer! den hellige Karst (Kristus) er kommen“³. I Norge bragte man Mad ud til Gaardens nærmeste, store Træ, eller overgød Rødderne med Mælk eller Øl⁴. Endnu for tre—fire Menneskealdrer siden satte man paa Gaarden Egeland i Undalen hver Juleaften et Krus Øl, nogle Kager og et Stykke Kød ud til Gaardens gamle Egetræ. En gammel, hul Eg ved Hitterdalsvandet i Nedre Telemarken faar endnu hver Juleaften sin Part af Julegrøden⁵. Faa var uden Tvivl de Steder hele Norden over, hvor man paa denne Aften ikke betænkte Nissen med en Skaal Grød med dygtigt Smør i. I Smaaland brugte man tillige at forære ham en ny Klædning⁶.

Og som det gik Nissen, gik det mange Steder ogsaa baade Englene og andre usynlige Væsner, med hvem det gjaldt om at holde Venskab. I Wärend i Sverige satte man Mad ud i Døren til Englene, „Engløller“, som det kaldtes. I Telemarken i Norge forklarede man sig den Skik at lade Bordet staa dækket Dag og Nat hele Julen igennem som sigtende til, at vandrende „Tusser“,

der usynligt drog forbi, skulde kunne nyde god Forplejning; og samvittighedsfuldt bragte man ligeledes Mad ud i Højene til „Vætterne“. Paa mange Steder i Norden lod man Juleaften alle Døre staa uaflaasede, for at de underjordiske kunde i det mindste komme frem, hvor de vilde. Ganske lignende Skikke kendes andet Steds fra. I Skotland f. Eks. sattes Juleaften baade Brød og Ost ud i Døren for de gode Aander¹.

Alt sligt maatte være bragt i Orden, medens det endnu var lyst. Thi fra det Øjeblik, den store Kirkeklokke lød, „Mariklok-

Fig. 6. De usynlige Væseners Gentjeneste.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

ken“, som den endnu ofte kaldtes², og det ringede til Solnedgang, „gik Julen ind“ og hvert Arbejde skulde ophøre. Det kneb undertiden med at blive færdig, og mangen fik sande det gamle Ord: „Aaret er aldrig saa langt, Juleaften er jo trang“³.

Mariklokkens Toner forkyndte, at „Julen gik ind“, og at dens Fred og Glæde sænkede sig over alle, ikke blot over Mennesker og Dyr, men over de hemmelighedsfulde, usynlige Væsener tilige. Den samlede ligesom alt til et enigt hele, forkyndte i et kort Nu Livets og Verdens dybeste Hemmelighed: Alt er forløst. Men i samme Nu skilte den det atter ad. Thi fra den Stund, Klokken havde lydt, skulde hvert Rige — Menneskenes, Dyrenes, de usynlige Væseners — skøtte sig selv og ikke tage Vare

paa hinanden. Lige saa godt og rigtigt det var at sørge for Dyrene og de andre Væsener, medens Tid var, lige saa farligt var det at ville gaa videre, og især at ville stille sin Nysgerrighed ved at belure dem. Allerede Dyrene taalte intet Menneske mellem sig som Vidne til, hvad der foregik blandt dem Julenat. De usynlige Væsener naturligvis endnu langt mindre. Hvad Vætter, Nisser, Underjordiske foretog sig Julenat for at yde Gentjeneste, forblev en stadig uløst Gaade. Man kunde gisne om, at de maaske

Fig. 7. Kastet ud.
(Tegning af H. Gude.)

gjorde rent i Stalden, gød Helse i Husets Grund, gjorde Elvens Vej tryk at befare, lærte Mennesker — i Drømme eller i Død — den svære Kunst at svæve i Luften. Det var og blev altsammen kun Gisninger. End ikke Ærkebisp Olaus Magnus kunde give sine Læsere ret Besked (Fig. 6). Hvert Forsøg paa at ville udspjænde og blotlægge de usynliges Færd straffedes haardt, ofte med Livet. Den slap naadigt, hvem en godmodig Nisse nøjedes med blot at kaste ud (Fig. 7). Som bekendt veed heller ikke Nutiden noget nærmere herom.

Naar Mariklokken havde lydt, kom da endelig Turen til at

tænke paa sig selv, tvætte sig og iføre sig Højtidsdragt. Den sædvanlige Maade at udføre denne Aarets Hovedrengøring paa var den gammeldags: alle begav sig til Husets Badstue¹. Dampbad for Gaardens samlede Beboere i Mørkningen Juleaften omtales endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede som Brug i flere Egne af Norge², og var paa denne Tid endnu almindelig paa Landet i Sverige³. I Finland og de dansk-svenske Egne af Estland har Skikken holdt sig til vore Dage⁴.

Naar Dampbadet var til Ende, iførte man sig rene Klæder. Aarets første Aften skulde nemlig nødvendig hædres med rent Undertøj, en Skiften Ham, som for manges Vedkommende slet ikke gik saa ofte for sig i Aarets Løb. Det er denne Fordring, hvortil der spøgefuldt sigtes i det gamle Ord: „Renlighed er en god Ting, sagde Kærlingen, hun vendte sin Særk Juleaften“. Det er rimeligvis ogsaa denne indre Festdragt, der har givet Anledning til den norske Overtro: at man i Julenætterne burde ligge med Skjorten paa og ikke som ellers nøgen, da de underjordiske i modsat Fald vilde tvinge En til i Søvn at vandre derhen, hvor man var født⁵.

Medens alle var samlede i Badstuen, stod det øvrige Hus en Stund forladt. Dette Øde paa en Højtidsaften havde noget eget hemmelighedsfuldt ved sig, og det er uden Tvivl heraf den Tro udviklede sig, der var gængs f. Eks. i det sydlige Norge, at disse Øjeblikke kunde benyttes til at faa sin tilkommende at se. Man havde blot stiltiende at forlade Badet, klæde sig paa og ude i det mørke Gaardsrum gaa tre Gange baglænds omkring Badstuen med en Ølskaal i Haanden. Naar man da tredje Gang nærmede sig Døren, lød et voldsomt Brag, hvoraf man ikke maatte lade sig skræmme, og kort efter kom den tilkommende til Syne, nærmede sig, tømte Skaalen og forsvandt⁶.

Det paalaa den, der sidst forlod Badstuen, at fyre dygtigt i, saa at Varmen kunde holde sig lang Tid endnu. Hensigten hermed var at give ogsaa de usynlige Væsener, de afdøde Slægter, Lejlighed til at tage sig et Bad, hvis de lystede⁷. Der er næppe noget andet Træk, der i saa tydelig og troskyldig en Form viser os, hvor stor en Pris Nordboerne satte paa Dampbad.

Efterhaanden som Husets Medlemmer, tvættede og højtidsklædte, forlod Badstuen, samlede de alle i „Stuen“. Enhver, der traadte ind, hilste og genhilstes med den sædvanlige Julehilsen. Denne var, i det mindste efter en senere Tids Skik at dømme, saa nogenlunde ens Norden over og lød i sin korteste Form omtrent saaledes: „Glædelig Jul! Helsen og Sundhed og alt, hvad som kært er!“

Stuen var iført Festdragt, og Julelysene brændte paa det vel-dugede Bord. En ældgammel Skik var det, naar alle var samlede, at øge Ilden paa Arnen med et vældigt Stykke Brænde. Denne Skik maatte naturlig tabe sig overalt, hvor Kakkelovne indførtes, og er forlængst glemt i Danmark; men i Sverige og England har den holdt sig indtil nu. I Sverige kaldes det „jul-brasa“¹, i Northumberland og Yorkshire: „yuleblock“ eller „yule-clog“, en Benævnelse, der tydeligt nok beviser, at Skikken her er af nordisk Oprindelse, da jo Jul paa Engelsk ellers hedder „christmas“.

At imidlertid Skikken i det hele ikke er af blot nordisk Oprindelse, opstaaet hos Asadyrkerne, men rimeligvis langt, langt, ældre, synes at fremgaa af, at den nu for Tiden forekommer ogsaa hos andre og det de forskelligste Folkeslag i Evropa. I Kroatien fældes saaledes Juleaftens Nat et Par unge Egetræer for hvert Hus, og der kastes Sædekorn over dem under Ud-raabet: „Godmorgen Juledag!“ I Dalmatien prydes de med rødt Silke, Guldtraad og Blomster og bæres ind i Huset mellem tændte Lys paa hver Side Døren, hvorefter de kastes paa Ilden. Ogsaa i Norditalien bruger man Juleaften at lægge en hel Træstamme paa Ilden. I Tyskland kan Skikken paavises i det 12te Aarhundrede. I England tillægger Folketroen denne Træstamme beskærmende Kraft, hvorfor den ofte halvbrændt tages ud af Ilden og gemmes til næste Aar. I Albanien gemmer man Stammens Aske, der anses som Lægemedel og i Stand til at gøre Ager og Vingaard frugtbare. I Frankrig kaldes Brændestykket, der helst maa være en Træbul, „souche de Noël“, og skal lægges paa Kaminen enten Klokken seks Eftermiddag eller kort før Midnat. Det er Børnene forbudt at sætte sig derpaa, da de her-

ved let paadrager sig Hudsygdom. I enkelte Egne af Landet benævnes Brændestykket „tréfué“, et Navn, der mulig staar i Forbindelse med, at det skal kunne holde sig tre Dage i Brand paa Kaminen („trois feux“)¹.

Naar Julestammen var lagt paa Ilden, skred man til Udveksling af Gaverne. Ogsaa denne Skik var urgammel, kendt ikke blot af de hedenske Nordboer, men ogsaa af Romerne ved deres Saturnalier. Antallet af saadanne Gaver kunde ofte være overordentlig stort. Hos Fru Anna Brahe til Løberød i Skaane hører vi saaledes, at der Juleaften stundom kunde samles 4 til 500 Personer ude i Gaarden fra de omliggende Sogne for at modtage Julegaver². Erik Rosenkrands paa Bergenhus uddelte Juleaften Aar 1560 Gaver til 187 forskellige Personer³.

Dette var naturligvis for en Del Almisser, svarende til, hvad der f. Eks. var Skik i Helsingør, hvor der hver Juleaften ved Krogens Slotsport uddeltes Kød, Brød, Øl og Lys til de fattige, der medbragte en Seddel fra Præsten⁴. Om ikke Almisser, saa dog en Art staaende Rettighed var det, naar alle Kongens Skipper, Styrmand og Højbaadsmænd Juleaften mødte paa Københavns Slot og fik en Mark hver, samt Øl, Mjød og Lys; hvorfor de ogsaa højlydt beklagede sig, da disse Gaver Aar 1576 udeblev⁵. Om Mængden af saadanne Gratulanter fik i en noget senere Tid den engelske Gesandt Whitelocke et tydeligt Indtryk, da han i Julen 1653—54 opholdt sig ved det svenske Hof. I hans Dagbog hedder det: „1ste Januar kom Dronningens Standdrabanter, Trompetere, Trommeslagere, Jægere, 40 Betjente, Kuske med flere og begærede Nytaarsgave. Da Gesandsen hørte, at det var Skik, gav han efter sin og Fædrelandets Tarv.“ Hidlokkede heraf indfandt der sig naturligvis Dagen efter nye Gratulanter⁶.

En meget almindelig Gave fra Husfader og Husmoder var de saakaldte „Julekager“. Disse var dels finere, enten af Honning og Peber eller omtrent svarende til, hvad der endnu i Danmark kaldes „Julekage“ — dels grovere, blot af Rugmel, de saakaldte „Sigtekager“. Deres Form havde ældgammel, sindbilledlig Betydning, idet de enten skulde være ganske runde, vistnok

svarende til Solen, eller have Skikkelse af et levende Væsen, hyppigst Mænd, Bukke og Grise (Fig. 8 og 9). At herved oprindeligt har været sigtet til Thor, hans Bukke og Frejrs Galt, synes umiskendeligt. Spor af denne sidste Skik er de endnu for Norden ejendommelige Børnekager: „Kagemænd“ og „Sukkergrise“; i Danmark er Forbindelsen mellem disse og Julen glemt, i Sverige bevares den endnu.

Ogsaa de runde Julekager var ofte prydede med Figurer. En Julekageform fra Aar

1637, der opbevares i Stockholms „Nordiska Museum“, fremstiller saaledes paa Kagens Overflade Figurer i Datids Festrugt (Fig. 10). „Sigtekager“ med indridsede Figurer, „skrevne Sigtekager“, som de kaldtes, var i det 16de Aarhundrede almindelige i Danmark. Digteren Hieronymus Ranch lader endog i sit

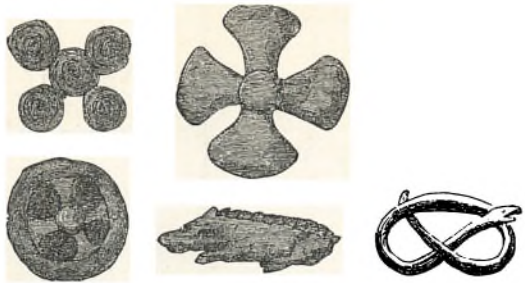

Fig. 8. Svenske Julekageformer i det 17de Aarhundrede.
(Efter Rudbecks Atlantica.)

Fig. 9. Nisse og Viv. Buk. Gris. (Svenske Julekageformer.)

Skuespil „Samsons Fængsel“ den Filister, i hvis Mølle Samson maatte trælle, bage saadanne Sigtekager til Fest¹. Om Julekagernes Størrelse meddeler Ærkebisp Olaus Magnus, at de i Sverige kunde være saa store som et lille Barn.

Ved Betragtning af den hele Skik med „Julekager“ faar man et levende Indtryk af, hvor lidt selv et Spand af tusind Aar har

at sige i Forhold som disse. For de nordiske Vikinger, der fejdede paa England, var Skikken gammel og velbekendt. Derom vidner, at i hine Egne, som de erobrede, har den gamle, danske Benævnelse „Yule-cake“ endnu den Dag i Dag holdt sig i Almuesproget¹. Naar Olaus Magnus i det 16de Aarhundrede fjernt fra Sverige mindes sit Hjem, omtaler han de uhyre Kager, der

Fig. 10. Julekage fra 1637.

(Efter et Brødstempel i Nordiska museum, Stockholm.)

bagtes ved Juletid og sendtes til Venner og Bekendte. Og naar det om Bønderne i Nordsjælland i det 19de Aarhundrede hedder, at de hver Jul bager 24pundige Kager af hjemmesigtet Rugmel, som de derpaa skænker dels til Børnene og Tyendet, dels til enhver mindre bemidlet, der har staaet dem bi med Sommerarbejde², vilde denne Beskrivelse vistnok med ringe Forandring kunne passe paa Oldtids Forhold.

Det synes at have været en ogsaa i Norden brugelig Spøg, at

indbage et Pengestykke i en af Julekagerne. I England og Syd-tyskland brugte man i det 16de Aarhundrede ved Juletid at dele en saadan med Penge indbagt Kage mellem Kristus, Jomfru Maria, de hellige Tre Konger og Husets Beboere. De førstes Stykker bortgaves som Almisse. Fandt nogen af Husets Beboere Pengene i sit Stykke, var han den Dag „Konge“, og skulde, i Tyskland i det mindste, straks slaa et Kridtkors paa Loftsbjælken, hvilket bragte Huset Lykke¹.

Julegaverne bestod dog hyppigt i andet og mere end blot Kager. Efter Tidens Sædvane sørgede man da gerne for, at deres Værdi var tydeligt angiven, enten en ligefrem Mønt eller let forarbejdet Sølv og Guld, en Ske², et Bæger, en Ring eller lignende. Blandt alle de Julegaver, som Christian den Fjerde i Aarene 1592 og 1593 gav til sine nærmeste, var der kun en eneste, der var af ubestemmelig Værdi, nemlig et lille Bæger med Laag, som han selv havde drejet til Niels Kaas. Resten var lutter Sager, hvor man kunde føle sig til Værdien: et Guldsmykke til hans Moder det ene Aar til 320 Kroner, det andet Aar til 1000 Kr., Guldsmykker til hans to Søstre det ene Aar til 260 Kr. Stykket, det næste til 360 Kr., Guldringe til Regeringsraaderne til 120 Kroner Stykket, o. s. v., o. s. v.³.

En underlig Skik, som dog ikke synes at have stødt nogen af de paagældende, var de officielle Julegaver, der hvert Aar maatte sendes til de Øvrighedspersoner, man i Aarets Løb havde staaet i Berøring med. For Byernes Vedkommende kunde Udgifterne her løbe ikke saa lidt op. Helsingør By f. Eks. sendte hver Jul en Foræring baade til Lensmanden paa Kronborg, hans Slotsfoged, Skriver og Ridefoged, og desforuden til Byens Sognepræst, hans Kapellan, Organisten, Byskriveren, Byens to Politibetjente og Fogedens to Tjenere. Gaverne var aldrig to Aar i Rad ganske ens; dog fik i Reglen Sognepræsten, Kapellanen, Organisten og Byskriveren en Oksekrop til Deling, en Kvart til hver. I Helsingør gik man videre i Høflighed end andetsteds, idet man ikke nøjedes med at sende Julegaver blot til Byens egen Lensmand, men sendte ligeledes til de to Nabolensmænd i Frederiksborg og Helsingborg⁴. — Et tiltalende Indtryk gør det

at se, hvorledes Niels Hemmingsen, efter at han var falden i Unaade, afsat fra sin Lærerpost og forvist til Roskilde, endnu hver Juleaften fik sendt fra København Universitet et halvt Fad Vin i Julegave¹.

Hvad Julegaver til Børn angik, saa var det Skik, at hvert Barn laante en Tallerken eller Skaal — et „Julefad“, som det kaldtes² — og selv satte det ud i det Frie, naar Mørket var faldet paa, og derpaa i spændt Forventning oppebiede, hvad Jesusbarnet vilde bringe. Naar den lille atter fik sit Fad, var dette enten fyldt med Gaver eller, hvis vedkommende havde været uartig, tomt. I Nordtyskland, men saa vidt vides ikke i Danmark, kunde endda „Knægt Ruprecht“ være nær og slaa det uartige Barn med sin Krabask. Det er denne Skik, „at sætte sit Fad ud“³, som det kaldtes, hvortil der sigtes i følgende Brev fra den syvaarige Christian den Fjerde til hans mindre Broder: „Kære Hr. Broder, Hertug Ulrik! om I nu flitteligen studerer og skikker Eder tugtig, som I ofte paamindes, saa kommer Vor Herre Jesus vist til Eder med meget Godt nu til hans Fødselstid“. I et Brev fra samme et Par Aar efter til hans smaa Skolekammerater kommer han atter tilbage hertil: „I veed vel Børn! at vor Frelsers Kristi Fødsels Højtid nu tilstunder, og vor Herre Jesus plejede altid til denne Dag at forære os med nogen Skænk, saa mange det forgangne Aar havde tjent ham troligt og været flittig. Nu ville vi forsøge til denne Højtid, hvor mange saadanne findes iblandt os“⁴.

I Tyskland kaldtes i den Anledning en Julegave ofte for en „Hellig Krist“. Katharina af Brandenburg skriver saaledes Aar 1567 til Anna af Sachsen og beder undskyldte, at hendes „Hellig Krist“ ikke er saa kostbar, som den burde være⁵. I Sverige og Norge minder den gængse Benævnelse for Julegave: „Juleklap“ endnu om samme Skik, idet „Klap“ vistnok betegner den hemmelighedsfulde Klappen (Banken) paa Døren, til Meddelelse om, at en Gave stod udenfor. Endnu er det ogsaa Skik i Sverige, at Julegaven bør komme, uden at Giveren opdages.

Maaltidet Juleaften bestod enten af tørret Fisk og Sødgrød eller af Skinke med Grønlangkaal og Grød, hos de fornemste gerne Risengrød. En Tærte eller Æbleskiver afsluttede hyppigt Maaltidet. For nogle var saaledes Juleaften endnu efter streng katolsk Skik en Fiskedag, det vil sige en Fastedag, for andre en Køddag. Som bekendt har disse bestemte Retter holdt sig temmelig uforandret indtil vore Dage, hver Egn har bevaret sin Skik, og Norden lod sig endnu nogenlunde tydeligt kortlægge, alt eftersom der af Almuen nydes Fisk eller fed Kødspise Juleaften. Dog har paa enkelte Punkter de forskellige Skikke i Mellemtiden indgaaet ejendommelige Forbindelser. Paa Øerne ved Vestnorge har man saaledes forenet Kød- og Fastespiser paa den Vis, at man Juleaften Kl. 3 spiser „Steg“, helst Faarekød, og lidt senere til „Kvældsmad“ fersk Fisk og Mælkesuppe¹. I Småland har man samlet alt i eet Maaltid: Først kogt Tørfisk, saa „Julesuppe“, der kun nydes denne ene Dag i Aaret og bestaar i Svinerygssuppe og Sødme blandet sammen, derpaa Julegrød, Ribbenssteg og endelig Tærte². En af de ældste Former for Juleaftens Kødret er vistnok den, som har holdt sig paa Landet baade i Nørre- og Sønderjylland, hvor der paa denne Aften nydes kogt Svinehoved³. Ogsaa i Småland og i flere Egne af England fremsættes der i det mindste paa Bordet et udpyntet Svinehoved⁴. Derimod træffer vi i det 16de Aarhundrede intet Spor af den senere Skik at lade stegt Gaas være Juleaftens Festspise. Endnu mindre kendt var naturligvis Kalkunen, der i det 19de Aarhundrede delvis i Evropa, men næsten ganske hos Angloamerikanerne, har vundet Enehævd som Juleret.

Grønlangkaal var en ældgammel Julespise. Den tillavedes i Skaane i en noget senere Tid, men vistnok paa gammeldags Vis, saaledes: En Dreng fyldte ude i Kaalhaven en Kurv med Grønkaal og skar den smaat i Hakkelsekisten; derpaa kom Bryggerspigen den i det Kar, hvori Skinken til hele Julen var kogt, og vedblev at fylde paa, efterhaanden som den kogte sammen. Kaalen omrørtes med et to til tre Alen langt Træ af Form som en Aare. Naar den var tyk som en Dejg, østes den op i et Sold, for at Vandet kunde løbe fra den. Den tillavedes i saa store

Maader, for at den ligesom Skinken kunde vare Julen igennem¹. Grøden mærkedes vistnok fortrinsvis Juleaften med et Kors over Hullet i Midten, hvor Smørret var anbragt (Fig. 11). Herved dannedes midt i Fadet et Hjul Kors, det ældgamle Sindbilled for Solen. Flere Opgivelser synes at tyde paa, at man i Christian den Tredjes og Frederik den Andens Borgestuer har kendt den Spøg at gemme Mandler i Julegrøden, ligesom det ogsaa lader til, at Hofsinderne denne Aften har faaet Honning til deres Grød.

En ganske egen Skueret paa Julebordet i det mindste i Sverige var den saakaldte „Julegalt“. Dette var en stor Kage af Hvedemel, lavet i Skikkelse af en Galt. Den stod paa Bordet Juleaften

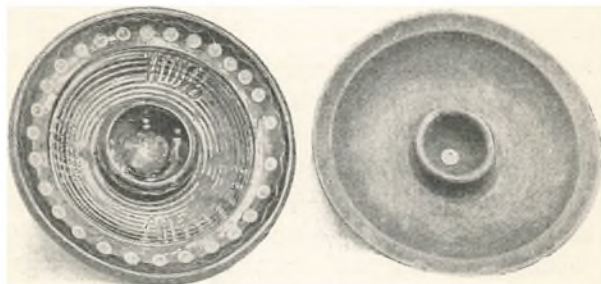

Fig. 11. Norske Grødfade, med Hul til Smør i Midten.
(De Sandvigske Samlinger, Lillehammer.)

og fremdeles hele Julen igennem, men ingen spiste af den. Naar Julen var forbi, pakkedes den ind, og toges først atter frem, tørret og sprækket, naar Foraarsarbejderne begyndte. Saa deltes den ud allevegne. Noget fik Karlene at spise, der varede paa Plovstjærten, en Del blandedes med Byg og gaves de pløjende Heste, atter andet smuldredes ud i Kurven med Saasæd, alt i Haab om en rigeligere Høst². Det var Minder fra den hedenske Tid, da hver Juleaften en virkelig Galt var bleven ledet ind, som saa senere ofredes for Held og Lykke³.

Skikken har holdt sig endnu i enkelte Egne af Sverige⁴, men vistnok renest paa Øsel og i Estland. Her lægger Husmoderen endnu hver Juleaften en „Julegalt“ paa Bordet, det vil sige et Brød næsten en Alen langt, lavet af fint Mel, og med tydelige

Øjne, Næse og Mund samt Børster. Hun anbringer det foran Husfaderen, tegner med Kridt et Ringkors derpaa og lader det saa ligge til Skue Julen igennem. I de samme Egne havde indtil for kort Tid siden holdt sig en anden Skik, hvoraf hvert Spor i det øvrige Norden synes forsvundet. Menigheden bragte nemlig Præsten Julegaver, bestaaende i Hvedebrød og Skinke. At Skikken var af nordisk Oprindelse, fremgik noksom af Navnet paa disse Gaver. Den ene kaldtes: „julgalt“, den anden „juloffer“¹.

Førend Julenadveren var til Ende og Bordbønnen læstes, blev endnu en gammel Skik efterkommet. Husfaderen udbragte Kristi eller det nye Aars Skaal. Som al Skaaldrikning foregik dette paa den Maade, at den, der havde udbragt Skaalen, efter at have sagt hvad han vilde og drukket af Bægeret, rakte dette til sin Nabo, der saa atter med lignende Ord tildrak sin Nabo o. s. v. I Sverige var det endnu i det 17de Aarhundrede Skik blandt høje og lave, at hver, der drak denne Skaal, skulde stille sig under en i en Snor i Loftsbjælken ophængt lille Kølle, „Julklubban“, og selv gøre Hjulets Tegn ved at sætte den i svingende Bevægelse, saa at den omkresede hans Hoved. Ramtes han af den, medens den svingede rundt, skulde han drikke om igen². Denne Skaaldrikning var paa en Maade Julens højtideligste Øjeblik, hvor Julevelsignelsen lystes over alle, og hver enkelt, efterhaanden som Bægeret vandrede rundt, blev Led i en og samme Samdrægtighedens Kæde. Navnene havde i Aarhundredernes Løb skiftet Klang; nu hed det ikke længere Thors eller Odins Skaal, men Kristi eller Vorherres, men iøvrigt var Fremgangsmaaden i sine Hovedtræk uden Tvivl uforandret siden Hedenolds Dage.

Herpaa tyder ogsaa de mange ældgamle Sædvaner, som stod i Forbindelse dermed. Det at sende hinanden Drikkevarer i Julegave, hvad saa hyppigt forekom — vi minder f. Eks. om Universitetets ovennævnte stadige Julegave til Niels Hemmingsen, Købstædernes Julegaver til Lensmænd osv., osv., der saa godt som udelukkende bestod i Drikkevarer — alt dette var blot en videre Udvikling af hin Skaaldrikning Juleaften, idet man ved Drikkegaven vilde udtrykke, at man herved tildrak vedkommende Guds

Skaal og ønskede ham Julefred og Lykke i det nye Aar. Med det Fad Rhinskvin, som Helsingør By ved Juletid 1562 sendte Lensmanden, Frants Brokkenhus, fulgte en Skrivelse fra Borgmestre og Raad, hvori det ligefrem hed, at de bad ham modtage denne Vin, „hvori vi have tildrukket Eder den hellige Kristi Skaal“¹. Den Skik at sende hverandre paa Nytaarsaften „Lutendrank“ eller en anden Blandingsdrik omtales endnu i Aaret 1705 som almindelig i Danmark². Ved Midten af det 18de Aarhundrede brugte Bønder i Norge endnu Juleaften at drikke den Helligaands Skaal, hvilket faldt Præsterne meget vanskeligt at faa afskaffet³.

En anden videre Udvikling af hin Skaal Juleaften hører vi Tale om for Sveriges Vedkommende, hvor man paa Landet hver Jul sendte en Drik til alle Naboer som Tegn paa, at man agtede at leve i Fred og Enighed med sine Grander. Saalænge dette overholdtes, plejedes ogsaa Venskab. Denne Drik kaldtes „Vorherres Skaal“⁴.

En sidste Rest af den hele Skik er endnu tilbage i Danmark i Almue-Udtrykkene „Singot“ og „god Taar“. Medens de nu hyppigt anvendes urigtigt som opmuntrende Tiltale til den drikkende, brugtes de for ikke lang Tid tilbage korrekt som et Ønske, der udtaltes af selve den, der drak. Derfor hedder det i en Drikkevis fra Begyndelsen af det 19de Aarhundrede:

Det gaar saa lystigt til i vor Ungdoms Vaar,
man drikker hinanden til med en god Taar.

Og derfor lader ogsaa Holberg i Jeppe paa Bjerget, da Jakob Skomager skal give Jeppe den Brændevin, denne har betalt, Jakob først drikke af Glasset med de Ord: „Singot Jeppe!“ hvortil Jeppe ærgerligt svarer: „Du drak som en Skælm“. Begge Udtryk skrev sig oprindeligt fra Juleskaalen, idet „Singot“ hed: Signe Gud! og „god Taar“: godt Aar! de to naturlige Ønsker, naar man paa Aarets første Aften tildrak sin Nabo. Skaalen „til årbotar“, som den oprindelig kaldtes, „godt Aar!“ som det nu hed i Danmark, var dog alt i det 16de Aarhundrede gaaet over til at anvendes noget friere, saa at der ikke var noget stødende i selv ved et almindeligt Drikkelag at ønske „godt Aar“⁵.

Det Drikkekar, der benyttedes til Juleskaalen, var i Reglen det ældste og ærværdigste, som Huset ejede. Mange Steder, hvor man forlængst havde aflagt at drikke af Skaale og til daglig brugte Bægre og Kruse, kom ved denne Lejlighed endog et gammelt Drikkehorn frem. Paa Svanholm paa Sjælland omtales saaledes Aar 1534 et Horn, „som vi plejede at drikke af om Julen¹“. Hos Bønderne, især i Norge, var Drikkehorn endnu det almindelige. Med særlig Interesse spurgte Bispen i Oslo, Jens Nielsson, ud om et saadant, da han Aar 1595 paa sin Visitatsrejse kom til Gaarden Aas i Flatdal. Samme Horn havde ogsaa en højst mærkelig Historie. Da en Bonde dør paa Gaarden, ved Navn Gunner Giesemand, engang en Julekvæld var kommen dragende fra Hjærdal hjem til sin Gaard, havde han, idet han kom forbi Vallerhoug, i Kaadhed raabt: „Hør du Drauge i Vallerhoug! stat op og giv Gunner Giesemand Drikke!“ Da svarede det inde i Højen: „Ja“, og der blev raabt til en Dreng: „Tap ud og giv ham Drikke, ikke af det bedste og ikke af det værste.“ Da Gunner hørte, at Draugen virkelig vilde give ham Juledrik, ræddedes han og jog paa Hesten; men i det samme kom der en ud af Højen og kastede Hornet efter ham; det ramte Hesten paa Lænderne og sved baade Haar og Hud af. Da Gunner saa det ligge paa Vejen, stoppede han et Øjeblik, stak efter det med sit spidse Økseblad, fik det fat og jog saa hjem med det til Gaarden. Hver Gang man siden drak af dette Horn, og en blot slog det mod Bordet, kom alle, der var i Stuen, i Slagsmaal. Disse Biomstændigheder fik Bispen vel at vide, men Hornet selv fik han ikke at se, det var ved et Arveskifte kommet sønderpaa til Hvitesejd².

Den Drik, hvori Kristi og det nye Aars Skaal blev drukket, var i Reglen Øl, hyppigt dog ogsaa Mjød. Derimod synes man ved denne ene Lejlighed at have undgaaet at drikke Vin, ihvorvel man, naar man sendte en den som Julegave, paastod at have „tildrukket ham Kristi Skaal“ heri. Øl og Mjød havde Aarhundreders Forret ved denne Lejlighed. Derfor hedder det ogsaa endnu om Forholdene i Jylland 1850: „Naar Suppen og Gaasen er fortæret, kommer Æbleskiverne. Hertil drikkes Mjød baade af Mænd og Kvinder. Maaske enkelte Steder faar Manden ogsaa

en Snaps Brændevin; men de fleste Steder bliver der denne Aften ikke drukket synderlig Brændevin, men som i Oldtiden kun Mjød og Godtøl¹“.

Maaltidet Juleaften varede vistnok meget længe. Næppe for intet er det endnu Overtro: „Den, der holder først op med at spise paa Juleaften, skal dø inden Aaret er omme²“. Endelig læstes Bordbønnen, man rejste sig fra Bordet, takkede Husbond og Madmoder for Mad og rakte derefter Haanden til alle. Naar det ved denne Lejlighed gik mere højtideligt til end sædvanligt, var Grunden den, at denne Tak gjaldt ikke blot det enkelte Maaltid, men hele det forløbne Aar. Det er denne gamle Skik, der endnu har holdt sig i flere Egne, især i Norge, og hvortil der sigtes i følgende karakteristiske Samtale mellem Eilert Sundt og en Bonde fra Soknedal i Trondhjems Stift:

Eilert Sundt: „Efter Skikkene her hos eder ses der ikke stort af Kærtegn mellem Mand og Kone, ikke saa meget som et Haandslag. Du har jo været gift i 15 Aar, men jeg skulde tro, at du i disse Aar aldrig har rakt din Kone Haanden siden den Dag, du og hun stod for Alteret sammen som Brudgom og Brud?“

Manden studsede ved Spørgsmaalet og tænkte sig om: „Jo, det gør jeg hver Julekvæld.“

„Saa?“

„Jo, for det er Skik da at takke for Maden. Er der gamle i Huset, saa takker først de hverandre, saa takker Husfaderen og Husmoderen først de gamle og derpaa hverandre. Dernæst kommer Børnene frem og takker først de gamle og saa Fader og Moder, og tilsidst gør Tjenerne det samme³“.

Efter Maaltidets Ende afdugedes ikke Bordet, men blev staaende dækket, som det var, hele Julen igennem, idet man blot stadig fyldte paa, naar det truede med at blive afspist. Herved tilsigtedes et dobbelt Øjemed. Dels skulde der bestandig være Mad til Rede, naar nogen Gæst kom ind, fattig som rig, for at ikke nogen ved intet at spise „skulde bære Julen ud af Huser⁴“.

Selv de usynlige Aander tænktes jo at kunne ønske at tage for sig af Retterne. Dels kunde Husets Kvinder saaledes virkelig nyde „Julefred“, idet Maden for alle fjorten Dage var kogt engang for alle. Kun Juleaften nødtes altsaa Skinken varm. — Hvor Julehalmen laa paa Gulvet og flød om under de senere Dages Lege; hvor Spisestuen, som i Reglen var Tilfældet, tillige udgjorde Familjens Dagligstue og fælles Sovekammer; hvor endelig som mange Steder paa Landet Stuens Befolkning yderligere forøgedes med tobenede og firbenede Husdyr, kunde Julebordet umuligt se lige tiltrækkende ud første og sidste Dag Jul. Men ingen faldt paa at forarges over sligt.

Efter Maaltidet begyndte man gerne paa, hvad der hørte særlig denne Stund til, at tage Varsler om, hvad det nye Aar skulde bringe.

Allerede under Maaltidet kunde sligt gøres, saafremt nogen vovede sig til, førend Bordbønnen var læst, at liste ud i det mørke Gaardsrum og kige ind i den oplyste Stue. Hvo der var „fejg“, det vil sige skulde dø i Aarets Løb, vilde da vise sig siddende ved Bordet uden Hoved. Dog ansaas hele denne Maade at udfritte Fremtiden paa for ikke fuldt ud tilbørlig og var heller ikke uden Fare for den, der anvendte den¹.

Den rette Maade at tage Varsel paa var ved forskellige Ting inde i Stuen, og da først og fremmest ved Hjælp af „Julelysen“. Ved „Julelys“ forstod man de Lys, der var anbragte paa Bordet, mindst to, stundom flere. Som det vil erindres, var Datiden kun lidet forvænt med Belysning, og det overhovedet at brænde Lys var i mangt et Hjem en sjælden Overdaadighed. Juleaften skulde imidlertid selv i det fattigste Hjem hædres paa denne Vis, og hvad mere var, Lysene skulde brænde hele Natten igennem.

Denne ældgamle Vedtægt havde atter medført flere ejendommelige Skikke, som i det 16de Aarhundrede alle var i fuld Gang. Der skulde f. Eks. til Juleaften gives hver fattig „et lempeligt Lys²“, og det, som en senere Tid har kaldet „at gratulere Nyt-aar“, bestod dengang væsentligt i at gaa rundt og bede om Lys. I Ribe naaede denne Uskik sit Højdepunkt omtrent ved Aarhundredets Midte. Fra Sct. Thomas' Dag, den 21de December,

strømmede Stadsbudene, Vægterne, Piberne, Byportnerne, Skarpreteren, Skorstensfejeren og mange flere omkring i alle Huse og bad om Julelys til den kommende Højtid. Stadens Spillemænd ledsagede deres Anmodning med Musik, idet de samtidig paa Gaden „legte for godt Folk“. Skolens Hørere foretrak derimod at virke i det skjulte ved indtrængende at paalægge Børnene at bede deres Forældre betænke Skolen med Lys. Aar 1562 maatte man da i Ribe udstede Forbud mod hele dette Uvæsen og truede enhver, der gav Lys ved Dørene, med en Bøde af fire Kroner; samtidig tilstodes der enkelte af de ovennævnte en aarlig Erstatning i Penge for den Indtægt, de herved gik Glip af. Stadsbudene og Vægterne opførte sig snildt. De holdt sig hjemme et Par Aar, indtil den nye Lønning havde faaet Hævd, derpaa forenede de begge Indtægter: Indsamling af Lys og en Krone hver for at lade være. Endnu i Midten af det 17de Aarhundrede forekom Vederlaget: „for ikke besøge Borgerne om Lys“. I det 19de Aarhundredes Begyndelse brugte endnu Fattigfolk paa Landet i Skaane at gaa rundt og bede om Lys. Hvad Brød og Fedevarer, der gaves dem, gemte de i en Sæk paa Ryggen. Talglys og Øl anbragtes i et og samme Krus, for at Lysene ikke skulde knække. I Ribe, som vistnok ogsaa andetsteds, har lige ned til vore Dage den Skik holdt sig i Smaaskoler, at Børnene paa Sct. Thomas' Dag bringer deres Læremoder en Foræring af Lys¹.

Julelysene anvendtes forskelligt i de forskellige Egne. Nogle Steder synes man kun at have tændt et eneste, stort Lys. Andre Steder tændtes et Lys for hver tilstedeværende Person, i enkelte Egne brændtes endog Julelys hver Aften, saa længe Juletiden varede. Men almindeligst var det dog Juleaften at betragte to bestemte Lys som de egentlige Julelys og til dem at knytte særegen Overtro.

Disse to Lys, Husfaderens og Husmoderens, angav Hjemmets Lykke og Fred i det kommende Aar. Derfor brugte man ogsaa i enkelte Egne at lægge alt Husets Sølvtoj og „hvide Penge“ paa Bordet for at lade Julelysene skinne Lykke derpaa. Eller man ophængte alle Gangklæderne i Stuen for ved Skæret fra Julelysene at sikre dem mod Møl. Af lignende Grunde satte man i

Holsten Julelysene et Øjeblik i Krybben til Kørne, og i Norge afsved man dermed lidt Haar paa Kreaturerne. Hvo af de tilstedeværende, der i den fra Julelysene kastede Skygge paa Væggen viste sig uden Hoved, skulde dø i Aarets Løb. Julelysene skulde brænde hele Natten. For at undgaa Brandfare anbragte man dem stundom i en Kedel, naar alle gik til Ro. Ved Midnat, i Frelserens Fødselsstund, delte Flammen sig i to, og henad Morgen blev Husbondens og Madmoderens Skæbne afgjort. Holdt Lysene ud, skulde begge leve næste Aar over; sluktes de, skulde de dø, og den først, hvis Lys først var gaaet ud¹.

Hvor afvigende end Skikkene med Julelysene kunde være i de enkelte Egne, træffes dog intet Spor af, at man nogetsteds i Norden skulde have brugt at anbringe dem paa anden Vis end i Stager, aldrig paa et Træ. Juletræet — det lyssmykte Naaetræ med paaahængte Gaver — kendtes ikke. I Sverige brugte man vel at fejre Julen ved uden for Huset at oprejse en Fyr eller Gran², det naturlige Sindbillede paa det uovervundne Liv, Træet, der stod grønt selv om Vinteren. Samme Skik kendes fra Westphalen. Og paa lignende Vis tjente i Syden Palmetræet ved festlige Lejligheder til Sindbilled paa Aaret og Livet, fordi dette Træ skyder nye Grene i alle Aarets Maaneder. Men den Skik at smykke Træet med Lys var ikke af nordisk Oprindelse.

Saa vidt vides, stammer denne Skik fra Oldtidens Ægypten, og forekom senere ved de romerske Saturnalier, hvor Børn dansede om det oplyste Træ og dets Gaver. I sin nuværende Form kan Skikken kun nogenlunde sikkert forfølges tilbage til Frankrig i det 12te eller 13de Aarhundrede. To forskellige gammelfranske Digtere omtaler nemlig som Pryd ved Julefest Træer, oplyste med Kærter, og i Toppen af det ene siges at have været anbragt et nøgent Barn, Kristusbarnet³. Senere omtales Skikken i Mellem-tyskland i det 16de Aarhundrede. Herfra bredte den sig langsomt. I det 17de Aarhundrede forekom den i Elsass. I det 18de trængte den ind i Nordtysklands Stæder. I det 19de Aarhundredes Begyndelse gik den fra Øerne Øsel og Dagø over til Sverige⁴, og omtrent samtidig trængte den ind i Danmark fra Syd, ligesom den bredte sig ind i Østerrigs sydlige Lande og endog ind i de

polske Provinser¹. Medens Skikken slog stærkt an i Skandinavien og nu har bredt sig fra Stæderne ud til Landbefolkningen, sejrede den ikke i samme Grad i England, hvortil Dronning Viktorias Ægtefælle, Prins Albert, overførte den fra Tyskland; Kristtorn og Misteltén var de hjemlige engelske Juleplanter. Efter Midten af det 19de Aarhundrede har Skikken endelig banet sig Vej over Atlanterhavet til Nordamerika, hvor den breder sig overordentlig raskt. Overalt, hvor Juletræet er naaet hen, har det fortrængt eller dog væsentlig ændret de gamle Skikke med Julelysene.

Endnu en Maade at tage Varsel paa ved Hjælp af Julelysene var at lade dem dryppe ned i Vand, eller ogsaa at smelte Bly ved dem og lade dette dryppe ned i Vandet. Den Figur, der herved fremkom, indeholdt, rettelig udtydet, Svaret paa, hvad der spurgtes om.

Slog man op i Bibelen denne Aften, gav det første Vers, man læste, Svar paa Ens lønlige Tanke. En Fremgangsmaade, der hyppigt anvendtes af Kvinder for at faa Navnet at vide paa den Frier, som Aaret skulde bringe, var at skrælle et Æble i een Skræl og kaste denne bag over Hovedet; naar den faldt, viste den hans Navn. Det samme lod sig ogsaa tyde ved Hjælp af Æggehvite, udslaaet i et Bæger med Drikke. En meget sædvanlig Maade at tage Varsel paa, anvendt i alle Nordens Egne, var endelig den at kaste sin ene Sko bag over Hovedet paa sig. Alt efter Spørgsmaalets Natur: Om man i Aarets Løb skulde dø, skifte Tjeneste, blive gift o. s. v., laa Svaret tydeligt at læse i Skoens Stilling med Taaen eller med Hælen mod Døren².

Medens Svaret paa alle disse Spørgsmaal blev givet hurtigt og klart, men ogsaa kun paalideligt denne Aarets første Aften, var der et andet vigtigt Spørgsmaal, der paa denne Aften kun kunde stilles, men hvis Besvarelse krævede hele Juletiden. Det var Spørgsmaalet om Vejret i det kommende Aar. Til Bestemmelse heraf slog man Juleaften paa Loftsbjælken med Kridt tolv Krese, en for hver af Aarets Maaneder, og i hver af de følgende tolv Juledage afmærkede man saa i en af disse — i Reglen ved at lade tom Plads betyde godt, overkridtet daarligt — hvorledes Vejret paa denne Dag havde været: klart, skyfuldt, Regn eller

Sne, varmt, koldt osv. Hermed var Svaret givet, Aarets Vejrkort tegnet, thi som Vejret havde været paa hver af disse Aarets første Dage, vilde det blive i hele den tilsvarende Maaned.

Denne Tro var udbredt i Skandinavien, Tyskland og andetsteds, og kan forfølges meget langt tilbage¹. De med Kridt skrevne Tegn i Loftet kaldtes paa dansk for „Julemærker“. Udtrykket

Fig. 12. Ugudelige, der til Straf for at have danset i den hellige Julenat, fordømtes til at danse hele Aaret igennem.

(Wohlgemuth: Liber chronicarum mundi. Nürnberg 1493).

lever endnu i Talemaaden: „Hvis ikke alle Julemærker slaar fejl“ osv., en Vending, der bruges af mange, som ingen Anelse har om de Kridttegn i Loftet, hvorfra den stammer.

Forlystelserne i Hjemmet Juleaften havde alle, trods den glade Stemning, et vist højtideligt Præg. De var vidt forskellige fra Formerne for Munterhed ved andre Familjefester, Bryllupper og Barsler f. Eks. Dette Præg bevaredes, som vi om lidt skal se, endnu første Juledag. Hertil svarede, at Dans paa Juleaften eller første Juledag ansaas for en usømmelig Adspredelse. Al stærk og

drejende Bevægelse i Festens Hovedstund var jo ugudelig. Denne Opfattelse synes at have været ikke blot nordisk, men fælles for alle de indvandrede Stamfrænde-Folk. Derfor forstod de alle den Beretning, der gik Evropa rundt og overalt vakte Gysen: om dem, der engang havde danset paa en Juleaften og til Straf var blevne fordømte til at danse det hele Aar igennem (Fig. 12).

Medens man Juleaften inde i Stuen var ivrigt sysselsat med at tage Varsler, havde Livet udenfor et forskelligt Præg, alt eftersom det var i By eller paa Land. I Byerne kastedes Skæret fra alle de oplyste Stuer gennem Skoddernes Hjerter og Sprækker ud paa Gaden, hvor der denne Aften var saa lyst, at man ikke behøvede at færdes med Lygte. Her ude trak alle Slags Folk omkring, Gratulanter, der vendte belæssede hjem, Julevagten, der holdt Orden, og andre, der blot lurede paa Lejlighed til at slaa en velfyldt Potte paa Døren. Mellem alt dette klang, ensformigt ved sin Gentagelse, de fattige Skoledrenge's Sang, naar de i spredte Hold, hvert med en Lærer i Spidsen, vandrede Gaden ned fra Dør til Dør, syngende og tiggende. Endnu Juleaften 1702 hedder det i en Dagbog om Forholdene i Odense: „Jeg maatte snart ynke de fattige Skolepersoner, som denne Aften i stor Regn og Slud gik om og sang Diskanten paa vore Gader for saa liden Fortjeneste, eftersom Indvaanernes Liberalitet jo mere og mere aftager¹⁴“.

Den Skik at slaa Potter paa Dørene og skyde Nytaar ind var gammel. En af Hensigterne hermed var ved Hjælp af Knaldet at bortskræmme de onde Aander, thi disse frygtede al Støj, der mindede om Torden. Endnu den Dag i Dag anses i Norge et Bøsseskud for det sikreste Middel til at faa Trolldøj til at pakke sig. Men hertil kom for Potternes Vedkommende endnu en Overto, der er overordentlig udbredt og kan paavises saavel hos de fleste evropæiske Folkeslag som hos Indianerstammer i Nordamerika: at intet revnet Lerkar maa tages fra det gamle Aar med ind i det nye, da sligt vil bringe Vanheld. I Norden var

de brodne Kar, der slyngedes mod Naboers og Genboers Forstuer og Skodder, vistnok hyppigt fyldte med Uhumskheder.

At Skydningen var en yndet Fornøjelse, følger af sig selv. Den havde den yderligere Tiltrækningskraft, at den til daglig var strængt forbuden i Byerne af Hensyn til Straatagene. Juleaften maatte man se igennem Fingre hermed, dog synes Øvrigheden selv ved denne Lejlighed baade nu og senere at have søgt at holde den indenfor visse Grænser. En Skrædder i Helsingør f. Eks., der i Aaret 1668 endnu Kl. 5 om Morgenen stod udenfor sin Dør og ufortrødent skød Nytaar ind, blev sat fast, og hans Undskyldning blev næppe tagen for god: at han kun „skød Nytaar ind efter gammel Manér, Hs. kongelige Majestæt og det kongelige Arvehus til Ære¹“.

Et eget Instrument, der benyttedes Juleaften, var de saakaldte Rumlepottes. De bestod i en Lerpotte eller lille Fjerding, over hvis Aabning man havde spændt en Blære, hvori atter var fastgjort en Pennefjer eller en Seglgarnstraad, en Stump Tagrør eller lignende. Ved stadig at fugte dette og dernæst gnide med Fingrene derpaa frembragtes en hul, uhyggelig rumlende Lyd, der lignede en Ugles Tuden. Disse Instrumenter var meget yndede i Danmark. Aar 1668 hører vi, at Øvrigheden i København Juleaften lod opslaa paa Raadhusdøren et Forbud blandt andet mod i denne Jul „at gaa med Rumlepot“; „og dette Forbud blev skikkeligen holden udi disse Juledage“. Siden genoptoges dog Lystigheden paany, Instrumentet er endnu i Brug i Sønderjylland².

I Modsætning til al denne Støj i Byernes Gader, herskede der paa Landet en uhyggelig Stilhed udenfor Huset. Kreaturerne var røgtede, saa at ingen behøvede mere at sørge for dem, og enhver vogtede sig ogsaa vel derfor. Thi udenfor færdedes nu alle Mørkets Magter. Skulde nogen nødvendigvis ud, maatte han vel huske at nævne Jesu Navn. End ikke ud gennem Ruden burde man kigge. Enkelte Steder i Norge har endnu den Skik holdt sig, at Moderen, naar et Barn ser ud ad Vinduet, griber det i Hast med de Ord: „Nej, Jøsses (Jesus)! Du maa ikke se ud gennem Glasset nu³“. Stod det saaledes til med de halvvoksne Børn, maatte man endnu mere passe paa de spæde. Der skulde

lægges Staal i Vuggen til dem, en „Korshvid“, svedent Haar eller noget andet paalideligt, for at hindre de underjordiske i at lægge et af deres egne i Stedet. Blev Barnet alligevel forbyttet, var der ikke andet for end tre Torsdag Aftener i Rad at rise det lille Utske, spyttede paa det, kaste det i Fejeskarnet og feje det ud med; saa vaktet Troidens Medlidenhed og han afhentede atter sit eget og lagde det rette i Stedet. Var man uvis om, hvorvidt det forholdt sig rigtigt med den lille, men nænnede ikke at anvende saa haard en Kur, saa lod sligt sig klare, i hvert Fald til Paaske. Man skulde blot Paaskemorgen holde Barnet nøgent op mod Solen. Var det en „Skifting“, revnede det ¹.

Netop under den uhyggelige Stemning, som Tanken om alt saadant kunde fremkalde, var det en beroligende Følelse Juleaften at vide, at ingen denne Nat skulde ligge alene. Det var nemlig Skik paa denne Aften og i mange Egne hele Julen igennem, ikke at gaa til Sengs, men alle: Husbond, Madmoder, Børn og Tyende at sove sammen paa Gulvet i Stuens Julehalm.

For at forstaa denne Skik maa vi sondre mellem, hvad heri var dagligdags og hvad usædvanligt. Det var en ganske almindelig Sædvane ved festlige Lejligheder at bestrø Gulvet med Hø eller Halm, en Skik, der aabenbart oprindelig skrev sig fra den Tid, da Gulvet, selv i en Kongshal, var den bare Jord, og hvad enten det saa var Klippegrund eller stampet Ler lige meget kunde trænge til et Overlag. Skønt Forholdene forlængst havde forandret sig, havde denne Skik troligt holdt sig i det 16de Aarhundrede. I England gik man, som vi tidligere har omtalt, endnu i Aaret 1598 saa vidt, at Salen i Slottet i Greenwich, naar Dronning Elisabeth gav Avdiens, var bestrøet med Hø ².

Der var da intet for Julen ejendommeligt i den Højtidsskik at strø Gulvet med Halm, og først en langt senere Tid har mistydet dette som et Forøg paa at udstyre Stuen ved Frelserens Fødselsfest som en Krybbe. Men ejendommeligt for Julen var det, at alle i en eller flere Nætter sov sammen paa Gulvet i denne Halm.

Vi staar her vistnok overfor en af de ældste Juleskikke, et Udtryk for den ældgamle Tankegang, fælles for Nordboere og

Romere: at alle ved Aarsskiftets Fest for en Stund skulde være lige¹. At dette maa have været Meningen med den ellers saa besynderlige Skik at opgive sin Seng for det ufuldkomne Fællesleje, synes ogsaa at fremgaa af enkelte Smaaskikke, der i forskellige Egne har været knyttede hertil. I Småland og andre Steder i Sverige har saaledes den Overtro holdt sig, at hvis alle, naar de lægger sig i Julehalmen, stiller deres Sko tæt sammen, vil der i det følgende Aar ikke kunne opstaa Ufred og Uenighed i Huset². Paa Vestkysten i Norge er det endnu Skik, at Husfaderen og Husmoderen, saa længe der soves paa denne Vis, skal være de første, der rejser sig om Morgenen og opvarte de andre³, hvilket sidste svarer til de gamle romerske Forhold.

Løvrigt synes Skikken ikke at have været saa livskraftig, som man skulde slutte fra dens Betydning og Ælde. I de allerfleste Egne af Danmark holdt den sig næppe længere end overhovedet den Skik ved Fest at strø Gulvet med Halm. Kun Bornholm danner i saa Henseende en Undtagelse. Her var det endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede almindelig Brug Juleaften at dække Dagligstuens Gulv med Halm, hvori saa „Gaardens Folk, Husbond, Madmoder, Sønner og Døtre, Piger og Karle, ja endog Besøgende fra andre Gaarde i selskabelig Endrægtighed tilbragte nogle Nætter⁴“. I Norge forekommer Skikken saa vidt vides endnu kun paa Øer langs Vestkysten. Dog kan ogsaa f. Eks. i Hedemarken gamle Folk mindes, at det dér har været Brug. Paa Øerne er man endda afveget noget fra gammeldags Sædvane, idet man gør sig det mere behageligt og reder „Fladsenge“ paa Stuens Gulv for alle⁵. Derimod har Skikken holdt sig uforandret mange Steder i Sverige, især i Småland, hvor Stuen Juleaften dækkes med lang „redig“ Rughalm, mindst et Kvarter i Højde, og denne Halm ligger hen som Fællesleje, brugeligt baade Dag og Nat, indtil den endelig trettende Dag Jul fjernes efter at være ved al den megen Trampen deri bleven forvandlet til „boss⁶“. Som ovenfor omtalt anses ogsaa endnu i Sverige Julehalmen for hellig.

I det 16de Aarhundrede blev Søvnen i Julehalmen paa selve Juleaften dog ikke af lang Varighed. Ifølge ældgammel Skik skulde man nemlig alle hilse den opgaaende Sol, og ifølge katolsk Brug skulde enhver, der kunde, overvære Messen ved Midnatstide i Frelserens Fødselsstund.

Det var klart, at i disse to Skikke ytrede sig to forskellige Syn paa Livet. Den gamle, hedenske Opfattelse havde henlagt den hellige Stund til Solens Frembrud, Dagens Komme. Kristendommens Forkyndere havde vundet et Forspring ved at kunne henlægge Hovedhøjtiden til selve Midnat, der angaves at være Kristi Fødselstime. Om denne samledes da og toges i Brug som kristelige alle de gamle hedenske Skikke med skræmmende Blus, Baal paa Højene, der nu betegnedes som lige saa mange Glædesblus. Og vil man have et sprogligt Bevis for, hvorledes Festens Tyngdepunkt for Folkebevidstheden lidt efter lidt flyttedes til Natten, saa lægge man Mærke til, at Julefestens Navn paa tysk blev til „den hellige Nat“ (Weihnachten), paa engelsk til selve Midnattens Kristmesse (christmas).

Om Højtideligholdelsen af den natlige Kristmesse har vi for Danmarks Vedkommende endnu enkelte Vidnesbyrd fra Middelalderen bevarede. Vi hører f. Eks., at under Erik Glipping indtraf Aar 1283 den Ulykke, at Taarnet paa Ribe Domkirke Julenat lige efter Gudstjenesten styrtede ned og knuste en Mængde Mennesker¹. Og i Christiern Pedersens Jærtegn- Postil af 1515 hedder det: „Denne hellige Epistel, som læses i Nat i Christmesse, den skrev den værdige Apostel Sct. Pouel“ osv.².

Efter Reformationens Indførelse var man i Danmark og Norge ilde stedt med Kristmessen. Den betragtedes af de styrende som en katolsk Levning, der burde udryddes. Men Folket hang fast ved den. Det stod jo da ogsaa klart til at læse i Biblen, at Natten var Kristi Fødselsstund. Og der var knap den Kirke i Norden, hvor man ikke paa Væg eller Hvælving selv kunde se, hvorledes det hele var gaaet til: Lysningen i Mørket, da Englen aabenbaredes, Hyrdernes Glæde, saa Sækkepiben maatte frem, ja selv Gederne dansede af Fryd (Fig. 13). Vist var Kristmessen en berettiget Gudstjeneste. Forgæves udstødtes der Forbud paa Forbud

imod den, selve det, at disse maatte gentages, viser, at de ikke blev overholdte. Rundt om paa Herregaarde saavel som i Landsbyer var der nok af lutherske Præster, der med Glæde gik ind paa Kl. 12, Kl. 2 eller Kl. 4 om Natten at holde Kristmesse for Alteret i den oplyste Kirke¹.

Hvad der uden Tvivl — og ikke mindst i det 16de Aarhundrede — gav Kristmessen noget eget betagende, var den Følelse

Fig. 13. Kristi Fødselsstund. Engels Aabenbaring. Hyrdernes og Hjordens Glæde. Kalkmaleri i Asminderup Kirke paa Sjælland.

(Magnus Petersen: Kalkmalerier.)

af fælles Fare, som opfyldte alle ved denne Lejlighed. Thi denne Stund var jo tillige de onde Aanders og de dødes, og hvis ikke de levende var mødte med saa mange Blus og Brande, skulde næppe nogen af dem være sluppen vel fra den hele Nattetur. Da Kristmessen siden afskaffedes, tiltog stærkt denne Følelse af Uhygge, og mærkeligt nok gik selve Kristmessen i Arv til de døde, der nu som en Art „Asgaardsrej“ antoges hver Julenat at holde Fællesmøde med Gudstjeneste i Kirken. Herinde samledes de alle efter Badet i den forladte Badstue. Ve enhver, der lokket

af Lyset fra Kirken (Fig. 14) lod sig forlede til at træde ind, i den Tro at det var Froprædiken. De døde greb ham og drog ham til sig. Det var kun faa, der som hin ældre Kvinde i Kristiania slap lykkelig ud igen blot med Tabet af sin Kaabe¹ (Fig. 15).

Desværre besidder vi ikke nogen Beskrivelse af, hvorledes Kristmessen fejredes i Norden i det 16de Aarhundrede. Sandsynligt er det dog, at det maa være foregaaet omtrent paa samme Vis, som endnu er Brug i Småland². Allerede Kl. 12 Midnat begynder Skarerne at drage ad Kirke til. Gudstjenesten betegnes

Fig. 14. Vandring tidlig Julemorgen til Gudstjeneste i Vor Frelseres Kirke i Kristiania. Før Branden 1856.
(Tegning efter Akvarel af Munch ved O. Sinding.)

vel som en blot Ottesang („Julotta“), men er i Virkeligheden en „Kristmesse“, idet der ringes første Gang til Kirke Kl. to, og selve Gudstjenesten begynder imellem tre og fire. Fra alle Gaarde strømmer Befolkningen ud, hver

Flok forsynet med brændende Blus af tørt Tjæreved („Tanne“). Milevidt ses disse lysende Punkter langsomt at bevæge sig henimod Kirken. Paa Kirkevolden kastes alle Brandene sammen i et stort Baal. Kirkens Indre er oplyst fra Alteret, Prædikestol og Lysekroner, men desuden har hver „hæderlig“ Bonde og Hustru sit Lys med sig, saa at ingen Stue kan maale sig med Kirken denne Nat. Gudstjenesten varer med Salmesang, Prædiken og Altergang lige til Morgengry; men næppe viser Dagskæret sig, førend den samlede Menighed bryder ud i Salmen: „Den signede Dag“.

Denne gamle „Dagvise“, som den kaldtes, er en af de ældste

nordiske Salmer, hvortil der ikke lader sig paavise nogen latinsk Kilde. Den er forfattet i sin nuværende Form i Middelalderen, og den optoges i Hans Thomissøns danske Salmebog af 1569. I Sverige blev den endnu længe efter gerne afsluttet med et Vers,

Fig. 15. _Flugt fra de Dødes Gudstjeneste Julenat i Kirken.
(Tegning af V. St. Lerche.)

hvori det hed, at den var digtet af Sct. Johannes og af ham sendt ned til Jorden. Simpelt og naturligt er Dagens Frembrud og Kristi Fødsel knyttede sammen i de første Vers:

Den signede Dag, som vi nu se,
Ned til os af Himmelen komme,
Gud lyser for os jo længer og mēr,

Os alle til Glæde og Fromme,
 Gud lade os ikke ske idag
 Hverken Last, Skam eller Vaande!

Den signede Dag, den signede Tid,
 Vorherre hans Fødselstime,
 Da kom der Lys fra Himmelen ned
 Saa vidt over Verden at skinne,
 Det lyser for os evindeligt
 Nu og foruden Ende¹.

Hans Thomissøn bemærker om denne „kristelige Dagvise“, at det er en af „de gamle Sange, som har været brugt i Pavedømmet. Saadanne danske Sange brugtes ikke meget i Kirkerne, dog blev de sunget for Døre og udi Huse“. Det er ikke usandsynligt, at Dagvisen i denne Form er, som det svenske Vers ogsaa kunde antyde, en middelalderlig kirkelig Omarbejdelse af en ældre hedensk Dagvise. Dette bestyrkes ved, at en anden, gammel Salme er bevaret, temmelig forskellig herfra, men trykt allerede 1553 og begyndende som denne med: „Den signede Dag“. Dens første Linjer passer endnu bedre til at være sunge paa Aarets første Morgen:

Den signede Dag er vos betét,
 Thi maa vi frilige kvæde.
 Krist er født, det er nu sket,
 Thi maa vi vos vel glæde.

Og med fin Forstaaelse anvendes Lysets Magt til Forklaring ogsaa af det store Under, Mariæ jomfruelige Undfangelse:

Som Solen ganger igennem et Glar,
 Og det vorder intet ad Skade,
 Saa var Maria en Jomfru klar
 Ud af den Helligaands Naade².

Hvis denne Salme ogsaa delvis er en Omarbejdelse af eller Erstatning for den hedenske Dagvise, er det ret sandsynligt, at denne maa være begyndt med Ordene: „Den signede Dag“, som jo er fælles for begge. Vi besidder i saa Fald den oprindelige ældgamle Sangs Begyndelse.

Dunkle Spor peger videre i samme Retning. Paa Shetlandsøerne, hvor ikke faa Minder fra det nordiske Vikingeherredømme har holdt sig, indledes endnu den Dag i Dag Julen med, at der i Dagbrækningen spilles en ældgammel norsk Melodi, „Daggry“ kaldet („the day-dawn“)¹. I Yorkshire var det endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede Skik hos Befolkningen Juledags Morgen at hilse „den signede Dag“ (the blessed morn) med Sang². Navnet „Dagvise“ forekommer ogsaa i Tyskland, hvor en Sang fra det 13de Aarhundrede om Kristi Fødsel i Haandskriftet bærer Overskriften: „Tagweise“³. I Aartusinder synes da et og samme Jubeludbrud „den signede Dag“ Nordevropa over hver Julemorgen at have udtrykt den fælles Glæde over Guddomslysets Komme til Jord.

Medens den gamle Kristmesse har holdt sig i Småland, er den andetsteds i Norden bleven helt fortrængt eller i det mindste stærkt ændret. Let genkendelig er den dog endnu i en Skik som denne, der følges i Vestnorge: „Tidlig paa første Juledags Morgen, Kl. 4—5, staar man op, klæder sig halvt paa og samles om Bordet til „Kor“ eller Andagt med Sang og Læsning. Saa gaar Fjøspigen ud og giver Kreaturerne et ekstra Maaltid og alle gaa atter til Sengs, dog Husfaderen og Husmoderen til sidst, de maa først gaa omkring og traktere de liggende. Efter to—tre Timers Forløb staar man op for Alvor“⁴.

Efterhaanden som Kristmessen begyndte at afskaffes, gled Festens kirkelige Tyngdepunkt over til Højmesse paa første Juledag. At dette var en af Aarets tre store Højtider kendtes af mange Ting, blandt andet blev der paa denne ofret til Præsten ligesom ved Paaske og Pinse. Hvor langsomt imidlertid Kristmessen i det 16de Aarhundrede selv i Byerne veg sit gamle Forsæde, kan ses af, at endnu ved Aarhundredets Midte heddér det om Forholdene i Aalborg: „Paa Julenat udi Kristmesse da ofre unge Folk her i Aalborg og andre, hvo som ville“⁵. Ofringen foregik omtrent som i Landsbykirker i Nutiden, idet Menigheden efter Rangfølge gik op forbi Alteret og lagde deres Gaver. I de fleste Tilfælde bestod disse i Penge, det hørte vistnok til Undtagelser at nogen, som f. Eks. Erik Rosenkrans, da han Aar

1563 var Lensmand paa Bergenhus, lagde en Ske paa Alteret til Præsten¹.

Alt tyder paa, at første Juledag har været betragtet som en Fest, der kun burde fejres inden Hjemmets Vægge. Efter endt Gudstjeneste (Fig. 16) synes derfor enhver hurtigt at have begivet sig hjem og al selskabelig Sammenkomst paa denne Dag at have været bandlyst. I Småland var det endnu i det 18de Aarhundrede

Fig. 16. Hjem fra Leksand Kirke i Dalarne.
(Efter Fotografi.)

Skik paa første Juledag at løbe eller ride i Firspring fra Kirke².

Den tilgrundliggende Tanke var vistnok den, at Julens og altsaa Aarets første Dag skulde være viet Hjemmet. Julens første Dag stillede alle indenfor den enkelte Husstand lige. Festens senere Dage bredte Ligheden til det hele Bygdelag. Spor af denne ældgamle Opfattelse har holdt sig i Norden indtil vore Dage. Vel betragtes i Byerne kun Juleaften som Hjemmets Fest, men paa Landet, især i Norge og Sverige, holdes der fremdeles strængt over, at man første Juledag skal forblive hjemme og den festlige Tilstelning gælde alene Husets Folk; Besøg paa denne Dag anses for usømmeligt³; Om Forholdene i Nørrejylland hedder det:

„Første Juledag holder Folk sig altid hjemme, og da besøger de ingen. Slet ingen maa gaa i Byen; den Dag er fredet. Hvis der kommer fremmede paa denne Dag, bliver de truede med at faa „Fiskevandet“ (Vandet, hvori Fiskèn var kogt) slaaet i Hovedet¹“.

Med sligt for Øje vil det forstaas, hvilken uhyggelig Dobbeltbrøde Bonden Aasen fra en af Bygderne ved Trondhjem begik, da han ikke blot forsømte Gudstjenesten første Juledag, men tillige paa denne Dag begyndte at fare om til Driks hos sine Grander. Som Præsten Hr. Niels i Alstahoug Aar 1571 udførligt beretter til sin Embedsbroder, Hr. Absalon Pedersøn i Bergen: Straffen udeblev ikke. Thi da samme Bonde paa fjerde Juledag efter endt Drikkelag hos en Nabo gik til Søs, saa han, at der sad en Troid ved Styret, uden Hoved og med et Hul i Brystet, saa at man kunde se tværs igennem ham. Denne Troid nødte ham til at stige i Land en Fjerdingsvej fra Gaarden ved en Høbod, og her kom straks en Hob onde Kompaner til, der bød ham enten at følge med dem til Helvede eller at give dem et af sine Lemmer. Han maatte da selv med egen Økse afhugge sin ene Haand, og kom først langt om længe i en ynkelig Forfatning til Hjemmet. Hans Folk fulgte siden Sporet i Sneen lige til Høboden og fandt der ganske rigtig den afhuggede Haand, saa at dette med meget mere, som han skriftede for Præsten Hr. Sigvard, førend denne gav ham Sakramentet, viste sig alt at være sandt².

Mellem Julehøjtidens tvende Hovedafsnit, Festen for den snævrere og for den videre Kres, foregik der et ejendommeligt Mellem-spil. Det var Hestefesten paa anden Juledag. Oprindelsen hertil maa vistnok søges i Asadyrkningens Tid eller maaske endog længere tilbage. Sikkert er det, at Hesten havde været Guden Freys hellige Dyr³. Som saa meget andet var imidlertid dette gaaet i Glemme og fremtraadte i hvert Fald nu i kristelig For-klædning. Medens Skikkene uden Tvivl var de gamle, kaldtes nu den religiøse Hovedperson ikke længere Frey men Steffen, efter Sct. Stephanus, anden Juledags Helgen, den første Martyr. Hvorlidet denne end havde med Heste at skaffe, maatte han overtage Freys Rolle og optræde som Hestenes Skytshelgen. I god Tro sang man i Danmark:

Sankt Stefan han rider de Foler i Vand,
 Alt ved den lyse Stjerne:
 „For vist er nu Profeten fød“,
 „Som frelse skal al Verden“.

I Sverige gik man videre og vidste, at Stephanus havde været Stalddreng hos Kong Herodes:

Staffan han var en stalledräng.
 — Hollt dig väl, folan min!
 Han vattnade folarne alle fem.
 — Hjelp Gud och Sancte Staffan!

Saavel fra England som fra Tyskland haves Vidnesbyrd om, at Stephanus ogsaa der ansaas for Hestenes Skytshelgen¹.

Festens sædvanligste Form synes at have bestaaet i et Vædderidt i den tidlige Morgenstund til et fælles aftalt Vandingssted. „Sankt Stefan han rider de Foler i Vand, alt ved den lyse Stjerne“. I Sønderjylland var det, i det mindste senere, Skik, at den, der kom først, fik en Gevinst og kaldtes „Stefan²“. I Telemarken brugte man først at ride omkring Gaardens Huse, inden man red omkap til en Brønd midt i Bygden; Riddet kaldtes her: „ride om Hus³“. Ærkebisp Olaus Magnus beretter, at i det 16de Aarhundrede overgik Øster- og Vestergötland alle andre Landskaber i Norden ved den Iver, hvormed man her drev Vædderidtet. Trods Aarstidens Forhindringer samledes Indbyggerne langvejs fra, og Kapridtet foretoges ofte milevidt over tillagte Søer og Elve⁴ (Fig. 17). Hvad der kan have bidraget sit til at gøre Hestene muntre, var, at man brugte at give dem det Øl at drikke, der var levnet i Kanderne Juleaften⁵. Et Minde om de med Festen forbundne Hesteofringer kunde maaske søges i den Overtro, der lader sig paavise baade i Norden, England og Tyskland, at det var gavnligt at aarelade Heste paa anden Juledag, helst efter at de var rørte, saa at de stode i een Sved⁶. I England omtales det allerede Aar 1517 som en staaende Skik, at enhver Hest paa denne Dag aarelodes⁷. Aar 1611 forbødes det i Bayern at følge den gamle Skik at aarelade Heste paa Sct. Stefansdag⁸.

En egen Form for Væddeløb, som mest har været Brug i Sverige, var Kapridt og Kapkørsel anden Juledag hjem fra Kirken.

Ogsaa dette kaldtes ligesom Morgenridtet til Vanding for „Staffans-Skede“, og den, der kom først hjem, antoges at skulle faa først indhøstet. Atter her møder vi den gamle Tro paa Guden Frey under en ny Forklædning. Thi Frey var jo ikke blot Hesten helliget, men han var tillige Frugtbarhedens og Høstens Gud.

Steffansridtet under begge Former baade til fremmed Vandingssted og hjem fra Kirke synes nu saa temmelig at være gaaet af Brug Norden over¹. Det samme gælder til Dels om en anden Rest af Festen. Det har været Skik, at Naboer i den tidlige Morgenstund paa anden Juledag søgte ubemærket at snige sig til at

Fig. 17. Vædderidt.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

udføre Arbejde for hinanden, og særlig galdt det om at komme ind i Hestestalden og faa Hestene striglede og vandede. I Telemarken søgte man atter at komme uset bort; blev man opdaget, nødtes man til at komme ind og drikke en Skaal Øl². I Holsten derimod plejede man efter endt Hesterøgtning at sætte sig op paa en af dem og gøre saa megen Støj, at Husbeboerne vaktes og kom ud og trakterede Nattegæsterne. Den hele Spøg kaldtes her: „Peerdesteffen“³.

I flere Egne af Nørrejylland har det i Mands Minde været Skik paa anden Juledag at staa meget tidlig op, gøre sin egen Stald i Stand og derpaa skynde sig til, uset, ogsaa at røgte Naboens. Lykkedes dette, havde Naboen tabt sin Ret til paa denne Dag at

faa Davre og maatte overlade den til den, der havde udført hans Gerning. Den, der kom sidst op, kaldtes for „Stafen“ (Stefan), og bar dette Navn Aaret rundt. I de fleste Egne af Nørrejyland er imidlertid nu den gamle Skik næsten helt udvisket. Tilbage er blot blevet en grovkornet Lystighed, hvor det gælder om paa denne Morgen at staa tidlig op og gøre saa megen Forstyrrelse og Uryd hos andre som muligt. Et svagt Minde om Hestens tidligere Hovedrolle paa denne Dag har holdt sig i, at en meget yndet Form for Uryd endnu er at spærre Stalddøren med Gødning fra Møddingen. Derimod turde det være en anden ældgammel Rest af Festen, der har holdt sig i Jylland i den Skik, at paa Stefansmorgen skal alle, der i Aarets Løb har hjulpet med ved en Gaard, særlig ved Høsten, møde før Daggry paa Stedet, hvor de da ved tændte Lys traktes med varmt Øl med Smør i, Sigtebrød og en ny, hel Ost, der kaldes „Stefansost“. Det røde Øl, hedder det naivt, skal minde om Stefans Blod¹.

En sidste Form for Hestefesten endelig, der endnu er i Brug baade i Norge og i Sverige, er Juleridtet paa anden Juledag. Fra tidlig Morgenstund drager alle og enhver i stort Optog til Hest omkring, byder sig under Spøg og Latter til Gæst og traktes som saadan paa hver Gaard, Toget kommer forbi. I Norge kaldes dette blot „at ride Jul“, og foretages under Hujen og Skrigen², i Sverige derimod benævnes ogsaa dette Ridt „Staffans-Skede“ og foregaar under Afsyngelsen af Stefansvisen, der for hver Gaard tilsættes med nye Vers, indeholdende Ønsker for det kommende Aar³.

Det har sin Interesse endnu blot at se lidt nøjere paa den Skikkelse, der i alle disse uklare Minder om en ældgammel hedensk Fest fremdeles betegnes som „Stefan“. At han, hvormeget man end i den katolske Tid har søgt at omdanne ham i Lighed med Dagens Helgen, den første Martyr, Stefanus, dog intet har med denne at gøre er klart nok. Alt taler for, at det er Arbejdets og Frugtbarhedens Gud Frey med hans flinke Dyr, den utrættelige Hest, der her fejredes. Men interessant er det at lægge Mærke til, hvorledes Forsøgene paa at omdanne og sværte denne gamle Gud kun delvis er lykkedes. I den Skikkelse, som endnu kaldes

„Stefan“ og hvert Aar paany fremdeles gengives af Nordens glade Ungdom, er der en tydelig Forskel mellem nord og syd. I det nordlige Upland i Sverige er „Stefan“ Hovedanføreren for den omdragende Skare. Han har et ærværdigt Ydre, fejres som et højere Væsen og har en utrolig Appetit, hvilket kun kan udføres ved, at han tilsidst putter alt, hvad der bydes ham, i Lommen. Naar Skaren træder ind i Huset synges derfor:

Steffan med sit blide Skæg
 Skal I sætte mellem Skaal og Væg.
 Hannem skal I skænke af Kander og Trug,
 Saa at alle maa komme i Hu,
 At en god og glad Giver skal leve evindeligt¹.

I Sønderjylland, der har været den mest trofaste, danske Landsdel til at bevare gamle Minder, er der endnu fastholdt noget godt ved „Stefan“. Det er Navnet paa den, der kommer først ved Vædderidtet til Vandingsstedet. I Nørrejylland derimod er „Stefan“ bleven til en Bussemand. Det er ikke blot i enkelte Egne Spottenavnet paa den, der kommer sidst op. Men „Staven“ er næsten hele Landet over Betegnelsen for et udstoppet Fugleskræmsel, der paa denne Dag anbringes overalt, hvor man kan komme til: i Senge, paa Tag, ofte med paaskrevne Nidvers rettede til en bestemt Person.

Det er et haabløst Forsøg at ville klare sig, hvorledes denne Fest i sine Velmagtsdage i det enkelte har taget sig ud. Kun saa meget synes vi at kunne skimte, at det hele Stjernefald af senere Skikke skriver sig fra en oprindelig Klode, en hedensk Fest for Arbejdets, Flidens, Frugtbarhedens Gud, Frej, hvem Hesten var helliget. Det er højst sandsynligt, at Festen er bleven fejret ikke blot ved tidlig Opstaaen, Røgten af sin Gerning og Nydelse af Jordens gode Gaver, men ogsaa ved Hestevæddeløb, mulig Hestekamp og vel med Hestefring og et Fællesgilde paa det slagtede.

Julens anden Halvdel var viet til selskabelige Sammenkomster. Det gav disse et eget Præg, at de gik regelmæssigt paa Tur eller

var Sammenskuds-Gilder. Allerede i de ældste norske Love, Gulathings-Loven f. Eks., træffer vi denne Ordning omtalt, som Kristendommen tog i Arv efter Hedenskabet. Befolkningen var delt i „Lag“, hvis Medlemmer skød det fornødne sammen og derpaa i Forening holdt Fest, hvor enhver, der havde Part, „tog Del i Laget“¹. Næsten uforandret har disse Forhold i enkelte af Nordens Egne holdt sig indtil vore Dage, mest udpræget hos norske Bønder, men endnu dog ogsaa tydeligt baade i Jylland og i Sverige. Aar ud og Aar ind holdes her Julegilderne i den bestemte Rækkefølge, Beværtningen er omtrent ens ved dem alle, og Gæsterne medbringer ofte selv deres Øl².

Den til Grund liggende Tanke er ikke vanskelig at blive vaer. I det saaledes alle, rige som fattige, skiftevis var hverandres Gæster og blev ens beværtede allevegne, laa heri et ejendommeligt og kraftigt Udtryk for, at alle paa denne Tid var at anse for hverandres Lige og Brødre. Dette maatte blive end mere iøjnefaldende overalt, hvor den gamle Skik overholdtes, som endnu flere Steder i Norge, at alle, ikke blot Hustruer og Børn, men hele Tyendet tillige fulgte med. I Oldtiden har uden Tvivl i det mindste den første Sammenkomst været viet til Gudernes Ære. Det er maaske et dunkelt Minde herom, naar en gammel norsk Bonde sagde til Eilert Sundt om den første Ølskaal, der gik rundt ved et saadant Julelag: „Den skal nok være ligesom til Minde om Jomfru Marias Barsel“³. Om den Stemning, der naturligt fremgik af disse Forhold, selv hos en ellers ubændig Befolkning, udtrykker en Beretning fra Norge sig saaledes: „Sjældent høres ved Julelagene om Uenighed og Kiv, end sjældnere om Slagsmaal“⁴.

I det 16de Aarhundrede holdt den gamle Skik sig, saa vidt vi kan skønne, endnu temmelig uforandret paa Land som i By. Byforholdene havde vel afstrøget enkelte Ejendommeligheder, saa at det kunde tage sig ud blot som skiftevis Sammenkomster mellem Slægt og Venner; men dette udlignedes atter ved, at indenfor samme By var alle beslægtede eller dog bekendte, og ved Julegilderne havde Tyendet usædvanlig Frispas.

Ingen Dagligstue kunde rumme et sligt Antal Gæster. I den stod jo tilmed det stadige Julebord dækket, og i gammeldags Huse

laa Julehalmen hele Festen igennem paa Gulvet. Man tyede da til „Storstuen“ eller „Sommerstuen“, der trods sin Mangel paa Kamin bedst egnede sig til, hvad der skulde foregaa.

De Fester, som saaledes fjorten Dage i Rad skiftevis holdtes i forskellige Storstuer, gik alle under et og samme Navn „Julestue“, og lignede hverandre i høj Grad. Fra Middag til henimod Morgenstund „legede“ man i dem alle. Naar de desuagtet ikke behøvede at være ganske ens, saa laa dette dels i, at Munterheden jo kunde være af forskellig Grad, men dels ogsaa i, at der gaves en talløs Mængde af Lege.

Disse Julelege havde i umindelige Tider tjent til Moro ved Nordens Julegilder. Saa langt skriftlige Vidnesbyrd rækker, omtales de. I Englands gammeldanske Egne kan endnu høres Ordet: „lake“ ikke mindst om Julelege brugt for det engelske „to play“¹. I det 16de Aarhundrede var de i fuld Gang og hørte hjemme baade hos høj og lav.

Skønt de brugtes i Flæng, var de dog sikkert af meget forskellig Oprindelse. Der lader sig saaledes udskille en Gruppe, som utvivlsomt skrev sig fra den hedenske Tid, og atter andre, der bar Præg af kristelig Herkomst. Blandt de hedenske var „Julebuk“ og „Julevætte“ de mest bekendte, og herhen hørte rimeligvis ogsaa „Hvegehors“, „Hvidebjørn“, „Huggetønde“ og flere.

„Julebukken“ var tydelig nok en Overlevering fra Thors-Dyrkelsens Tid. Dette fremgaa dels af, at Julebukken undertiden udstyredes med en Træhammer², dels af at Legens egentlige Indhold bestod i, at en død Buk, ligesom Thors, blev levende igen. Legen i sin simpleste Form bestod i, at En kom ind udklædt som Buk, idet han bar et Bukkehoved paa en Stang og selv var indhyllet i et laaddent Dække. Under Afsyngelsen af en Sang gjorde saa enten han alene eller hele Selskabet under hans Anførsel allehaande Krumspring, hoppede alt efter Versenes Indhold først kaadt omkring, faldt derpaa ned som død osv. og blev tilsidst levende igen³.

I det 17de Aarhundrede begyndte i Danmark Legens Form at ændres. Thors-Dyrkelsen var jo forlængst glemt, og de strænge

Forbud mod Gedehold gjorde det efterhaanden til næsten en Umulighed at forskaffe sig de fornødne Bukkehoveder. Lidt efter lidt omdannedes da Skikken til en Slags Spøgelse- eller Djævlfigur, hvor kun Hornene svagt mindede om Bukke-Oprindelsen. Under denne nye Form fremstilles f. Eks. Julebukken i Holbergs „Julestuen“¹, og denne Opfattelsesmaade synes at have været den almindelige paa Holbergs Tid. Det laa imidlertid nær, at sligt maatte kunne vække Anstød. Allerede i det 17de Aarhundrede hører vi da ogsaa bestemt Indsigelse rejst mod den forargelige Julebuk. Ikke med Urette gjorde saaledes D. Monrath opmærksom paa, at Julebukken var mere end en hedensk Overlevering, det var Djævelen selv, der fremstilledes. Og for ret at skræmme Samtiden tilføjede han følgende Meddelelse: „Man har og tidt hørt forskrækkelige Udgange paa saadanne Julebukke, hvorledes at Fanden i saadanne Julebukkes Skikkelse er indkommen i samme Julestuer og har borttaget en Del Mennesker, som fandtes der og havde Behag i saadant Abespil“². Man tager næppe Fejl ved at tillægge det Anstød, som Julebukkerne vakte, en væsentlig Medvirkning til, at Regeringen endelig helt forbød Afholdelsen af Julestuer.

Denne Julebukkens Omdannelse til en Djævlfigur taler vistnok for, at den selv i sin oprindelige Form har haft noget i sig, der var i Strid med en Lysets Fest. I saa Fald vilde det være et nyt Vink om dens Ælde. Vist er det, at den hos Landbefolkningen i Danmark, hvor den trods alle Forbud længe holdt sig i Smug, efterhaanden antog et særligt uhyggeligt Præg. Julebukken blev til den Onde selv. I Kalundborgeggen f. Eks. udklædtes den som Fanden, listede om i Mørket og kiggede ind ad Døren. Vovede man sig ud, sad han saa stundom oppe paa Husets Tagryg. I Nørrejylland blev Julebukken til en udklædt Dukke, en Slags Modstykke til eller Spottebilled af Jesusbarnet. Dukken anbragtes ofte i Laden og ikke faa Beretninger melder om, at den og den Kvinde, der vovede sig over for at hente den, blev borte med det samme. Hun var forsvunden, men hendes Blod fandtes sprængt paa Ladens Loft og Vægge³.

I Norge og Sverige, hvor Julebukken saa temmelig bevarede

sin middelalderlige Form, holdt den sig langt ned i det 19de Aarhundrede¹. Paa Øland saavel som de gammeldanske Øer Dagø og Nuckø ved Estland er denne Form for Julespøg endnu i Brug².

Saavel fra Bergen³ som fra Øland⁴ haves endnu forskellige Optegnelser af en Sang, der er bleven sunget ved denne Leg. Som naturligt er, afviger de noget indbyrdes. Imellem 1843 og 1849 forbød Bergens Politimester Julebukkes Opræden. Ikke desto mindre vaagnede Legen, ligesom Bukken deri, siden til Live paa ny. Og den Sang, der f. Eks. Aar 1860 blev sunget⁵, er vistnok af ældre Oprindelse end den, der var den almindelige noget tilforn. Den lyder saaledes:

1.

Bukken op paa Elias Top,
Dør stjal den sig en Faareflok.
Kid-Bukken min!

(Bukken: Bæ!)

2.

Bukken op paa Elias Fjæld,
Dør faldt den ned og slog sig ihjel.
Kid-Bukken min!

(Bukken: Bæ!)

3.

Og hvad vil du gi' mig for Bukkens Skæg?
Jeg skal gi' dig en Tønde Æg.
Kid-Bukken min!

(Bukken: Bæ!)

4.

Og hvad vil du gi' mig for Bukkens Horn?
Jeg skal gi' dig en Tønde Korn.
Kid-Bukken min!

(Bukken: Bæ!)

5.

De brede paa Bukken den Kappe saa rød.
Og det gjorde de, for Bukken var død.
Kid-Bukken min!

(Bukken: Bæ!)

6.

De bredte paa Bukken den Kappe saa hvid,
Og det gjorde de, for Bukken laa Lig.
Kid-Bukken min!

(Bukken: Bæ!)

7.

Op stander Bukken og ryster sit Skæg,
Den hopped og sprang paa femten Væg.
Kid-Bukken min!

Her sprang Bukken op under almindelig Jubel og Forfærdelse og stangede efter store og smaa¹.

En ogsaa i det 16de Aarhundrede yndet Juleleg, der ved sit Navn kunde minde om Julebukken, er „Blindebuk“ (Fig. 18).

Fig. 18. Kvinder omkring Aar 1400 leger Blindebuk.
(Efter Strutt.)

Navneligheden er næppe helt tilfældig. Vel har Blindebuk været kendt i umindelige Tider hos forskellige evropæiske Folkeslag og staar forsaavidt ikke i noget Forhold til den blot nordiske Julebuk. Men betegnende er det dog, at denne Leg, der i det sydlige Sønderjylland kaldes: „Blindemomme“, i Tyskland: „den blinde Ko“, i England: „den blinde Mand“, i Frankrig: „Colin maillard“² osv., kun i Norden har faaet Navnet „Blindebuk“³. Dette Navn er aabenbart fremgaaet af samme ydre Forhold og samme Indbildningskraft, der uden Anstød har kunnet spænde Bukke for Krigsgudens Vogn og ved Juletid har ladet en Gede-buk møde som hans Sendemand.

I Slægt med Julebukken var „Julevætten“. Fra Midten af det 17de Aarhundrede begyndte, i Danmark i det mindste, de to

Skikkelser at glide over i hinanden; men oprindeligt havde det ikke været saa. „Julevættens“ Særkende var tværtimod at fremstilles som et krybende Dyr med en lang Hale og et skrækindjagende Ydre. Den søgte at røve Mennesker, især Børn, og lod sig kun forsone ved Madoffer. Der kan næppe være nogen Tvivl om, at det Væsen, der oprindelig har foresvævet Indbildningskraften, har været en Drage eller vel snarest selve Midgaardsormen. I Julekage-Form forekom den endnu tydeligt i det 17de Aarhundrede (se Fig. 8). Dens sidste Minde i Brødform er Nutidens Kringler. Det var næppe uden gammel Biklang af noget betydningsfuldt, at just denne Figur tidligt var bleven valgt til Bagerskilt. Endnu omkring Aar 1700 kunde det vække Rædsel hos Stuens yngste Befolkning, naar der raabtes: „Nu kommer Julevætten“, og den saa selv kom krybende ind med sværtet Aasyn, sort Hætte over Hovedet og en brændende „Tyripind“ eller en lille Stok med tændt Lys i Munden. Foran enhver rejste den sig paa Halen og forlangte Æde. Fik den Æbler og Nødder, stilledes den tilfreds, fik den intet, gjorde den Mine til at slæbe den tiltalte med sig. Børnene skreg, Spøgen for de Voksnes Vedkommende synes at have bestaaet i Forsøg paa, naar Julevætten rejste sig paa Halen, at puste Lysene i dens Mund ud; hvis dette lykkedes, flygtede den¹. I de gammeldanske Egne af England er det endnu en yndet Juleleg, at en Drage kommer ind, hvilken derpaa besejres af Skt. Georg².

En Juleleg ligeledes vistnok af hedensk Oprindelse er den, der har holdt sig i Øster- og Vestergötland indtil vore Dage og kaldes „Juleofret“. Den udføres under ejendommelige Danse af Drengene med sværtede Ansigter. En af dem, forestillende Offerdyret, er klædt i Skind og har stundom en Halmvisk i Munden, der gaar om bag Ørene, saa at det ligner Horn. Under Sang bringes Slagterredskaber ind, og Legen forestiller derpaa Dyrets Ofring³. Det er muligvis en tilsvarende Leg, hvoraf hosstaaende mærkelige Billed fra det 15de Aarhundrede er bevaret i Frankrig (Fig. 19). Ogsaa her synes det at være det ejendommelige, at de legende er laadne, der ofres ved Ild. Paa Gulvet ligger et afbrudt Horn. Vand holdes tilrede, hvis Spøgen skulde gaar for

vidt og Ilden i det laadne true med at brænde for stærkt igennem. Legen foregaar vistnok ved Hoffet i Burgund.

Mindre bekendte er de andre Julelege af formodet hedensk Oprindelse: „Hvegehors“, „Hvidebjørn“ og „Huggetønde“. I det 16de Aarhundrede var de endnu i fuld Gang, og Peder Palla-

Fig. 19. Leg af laadne, der afsvides ved Ild.
(Efter en Miniatur fra 15de Aarhundrede i Nationalbiblioteket i Paris.)

dus meddeler den mærkelige Oplysning, at de ligesom „Julebuk“ er blevne aflyste til Landsting „under Kongens Sværd“, altsaa under Trusel af Dødsstraf for enhver, der befattede sig dermed¹. Selv denne Trusel var dog ikke stærk nok til at fortrænge dem. „Julebuk“ holdt sig, som ovenfor omtalt, endnu Aarhundreder efter, og de andre omtales af og til langt ned i den følgende Tid.

„Hvegehors“, der siden fordrejedes til „Kvæghors¹⁴“, synes at komme af det gammeldanske Ord „hvege“: at gynge, og kunde saa betyde Rokkehest, Gyngehest, og er maaske bleven fremstillet af en tilhyllet Person med et Hestehoved paa en Stang. I Tyskland var en saadan Figurikke ualmindelig, kaldtes for „Schimmelreiter“ og antages at have haft Hentydning til Odin². I det 16de Aarhundrede brugtes i England en Juleleg, der hed „Kæphest“ (hobby-horse) og udførtes af en Person, der kom ind med en Hest af Pap. Om en Jesuit Aar 1595 siges det spottende: „Han løftede sit Aasyn op, som om en ny Aand var kommen over ham, ligesom naar i Julen „Hobbyhorse“ kommer ind i Stuen³⁴“.

En anden Tydning af Hvegehors er, at det kunde komme af det nordiske Udsagnsord at „vega“ = at løfte i Vejret. I saa Fald har vi maaske en Fremstilling af Legen hos Olaus Magnus, der giver et Billed, men ikke anfører Navn (Fig. 20).

Fig. 20. Hvegehors(?).
(Efter Olaus Magnus 1555.)

Legen har i saa Fald vistnok bestaaet i at kunne — siddende paa et Brædt med en højst ubehagelig Spids — lade sig hejse til Vejrs og samtidigt tømme sit Drikkehorn⁴.

„Hvidebjørn“ betød rimeligvis Isbjørn. I Tyskland ledsages „der Schimmelreiter“ altid af en Bjørn⁵. Aar 1702 omtales „Contrafej af den underlige Julebuk, præsenteret som en Bjørn i Staden Viborg Anno 1702“, om hvilken det i Beskrivelsen hedder:

Indvortes som et Nød, udvortes som en Bjørn,
 Mig synes det var gjort at kyse Folkes Børn⁶.

„Huggetønde“ endelig turde muligen betyde Slagtetønde, sigtende til den store Offerslagtning, som Nordboerne holdt i Slagtenatten eller „Huggenatten“ før Jul. Som Juleleg har maaske

„Huggetønde“ ligesom Daaretønde spøgefuldt betegnet en Slags mærkelig Beholder eller Skammekrog, hvor vedkommende fik Prygl og maatte staa Skrifte. Det er betegnende for Sæderne, at det i Aaret 1565 udtrykkeligt maatte forbydes Præster „at befatte sig med Huggetønde“¹.

I det 16de Aarhundrede havde Regeringen, som vi saa, aabent Blik for det hedenske og ugudelige i disse Julelege. Det var dog vistnok baade da og senere kun de allerfærreste af Deltagerne, der anede, hvortil der oprindelig sigtedes i Julelegene. De betragtedes blot som en vedtagen Spøg, der havde gammel Hævd. Ikke desto mindre er det mærkeligt at se, hvor dybt de til Grund liggende Forestillinger bundet i den nordiske Bevidsthed, og intet beviser maaske mere deres ældgamle Kraft end den Spireevne, som de endnu den Dag i Dag fremdeles er i Besiddelse af.

Efter at Rædslen for de paagældende Skikkelser forlængst har tabt sig, efter at de tilsyneladende helt er glemte, har Indbildningskraften paany taget dem i Brug som goddædige Væsener. Det er ikke blot i en afsides Krog af Norge, at man i vor Tid paa Juledags Morgen leder efter de lykkevarslende Bygkorn, som det fordums Julespøgelse „Julesvenden“ har bragt, for hvem man derfor ogsaa reder et Leje i Højsædet, hvis han skulde ønske at hvile sig Natten over². Nej, selv ved Midten af det 19de Aarhundrede har de gamle Forestillinger i Danmarks Hovedstad skudt friske Skud.

For at forstaa, hvad der er foregaaet, maa det erindres, at hos de forskellige germanske Stammer forekommer endnu sprængte Rester af en, efter Navnet at dømme oprindelig fælles, Gude-skikkelse. I Tyskland optræder denne under Navnet „Nicolas“ som Gavebringer. Kirken har endog skænket ham Helgenrang, fordi han, „den Gang, da han var Biskop“, skal have vakt to Drengene til Live, der alt var myrdede og lagte i Salttønden, og en anden Gang reddet en hel Familie fra Vanære ved at forære den en Pengepung med Guldstykker. Den 6te December er helliget ham, og om Natten fylder han, ligesom Juleenglen, de Fade, som Børn i Haab om Gaver sætter ud til ham. Da Anna af Sach-

sen og Catharina af Brandenburg Aar 1567 vekslede Julegaver, skrev derfor den ene til den anden: „Undskyld, at min „Hellig Krist“ er mindre storartet end Din „Nicolas““¹. Lidt efter lidt er Skt. Nicolas for Folketroen, i det mindste i mange Egne, ganske naturlig gleden over til at være den samme som Juleenglen². I England derimod er „Gamle Niels“ eller „Nicolai“ (Old Nick) bleven til en Betegnelse for Djævelen. I Norden endelig indtager begges Navnefrænde, den lille „Nisse“³, en Mellemsstilling. Egentlig en drilleborn Hustrold, passer han dog paa Huset og skøtter sin Dont, naar han blot hver Jul faar Grød med dygtigt Smør i.

Dette var Forudsætningerne. Saa fandt ved det 19de Aarhundredes Midte en driftig københavnsk Boghandler paa til Jul en Gang at lade forfærdige en hel Del Billeder af Nisser, nogle spisende Grød, andre slæbende Gaver, pyntende Juletræ, ja en endog med selve Julestjærnen. Det var i Virkeligheden et meningsløst Paafund, for saa vidt Nissen i den nordiske Folketro ikke spiller denne Rolle. Men i et Nu slog Ideen an, og fra Aar til Aar siden da har hver Jul bragt bestandigt nye og flere Fremstillinger af samme Æmne; nu vrimler Bøger, Tidsskrifter og Blade deraf.

Fornuftigvis vil ingen heraf slutte, at København er begyndt at tro paa Nisser. Omvendt er det valgte Sindbillede lige saa lidt tilfældigt, som det er noget bevidst Udslag af Kundskab om, at „Skt. Nicolas“, „Julesvenden“, „Gamle Niels“ og „Nissen“ oprindelig vistnok var en og samme, Det er den frie Indbildningskraft, der, uden at ane det, har indslaaet vante Veje; det, der er fremkommet, er paa een Gang Lunets Foster og et dunkelt Minde fra Folkets Barndomstid med de stærke Indtryk.

En anden Klasse af Julelege var dem, der bar tydeligt Præg af at være opstaaede i den kristne Tid. Som Eksempel paa saadanne kan nævnes: „Sankt Bentes Gilde“, hvor Omkvædet var:

Graaben! Du komst for silde
Hid til Sankt Bentes Gilde¹,

og selve Navnet jo røber dens middelalderlige Oprindelse. Fremdeles de endnu i Danmark almindelige Børnelege: „At bryde Kloster“² og „Munken gaar i Enge“, der begge udmærker sig ved deres iørefaldende Melodier, men i den katolske Tid tilige maatte gøre Indtryk ved deres meget dristige Indhold. „Munken gaar i Enge“ var en af de mest yndede Julelege og kendt hele Norden over. I Sverige, hvor den endnu leges af Voksne i Julen, er Sangens Slutning fyldigere bevaret end i Danmark:

Og Munken bad Nonnen
Gi'e sig et Kys.
„Nej“, sagde Nonnen,
„Jeg gav dig jo nys“.

Munken bad Nonnen
Lave sin Mad.
„Nej“, sagde Nonnen,
„Jeg har intet Fad“.

Munken bad Nonnen
Rede sin Seng.
„Nej“, sagde Nonnen,
„Jeg er ej din Dreng“.

Op sprang Nonnen
Saa let som en Fjer.
Efter kom Munken
Saa tung som en Sten³.

I Danmark er som bekendt Legen nu blot en Børneleg. Endnu i det 18de Aarhundrede legedes den ogsaa her af Voksne. Det hedder herom i „Fruentimmer- og Mandfolke-Tidenden“ for 1769: „Jeg glemmer aldrig, at min Fader selv meget gerne var med i den Juleleg: „Munken gaar i Enge“. Naar han var Munk, bredte han altid sin Kappe ud for den smukkeste Pige i hele Kresen⁴“.

En middelalderlig Juleleg, der udmærkede sig ved sit dramatiske Liv og endnu er vel kendt i Sverige, men synes glemt i Danmark, var: „De stolte Nonner“. Alle de legende skred

langsomt frem delte i to Rækker, hvert Køn for sig, under følgende højtidelige Vekselsang:

Her komme de stolte Nonner,
— Hr. domine!
Fra de grønne Lunde.
— Cito, cito, citissime, Hr. domine!

Hvad ville de stolte Nonner
— Hr. domine!
Fra de grønne Lunde?
— Cito, cito, citissime, Hr. domine!

De ville med Biskoppen tale
Hr. domine osv.

Biskoppen er ej hjemme
Hr. domine! osv.

Hvor monne han da være
Hr. domine! osv.

Han er i sit Skrivekammer
Hr. domine! osv.

Hvor lyder det han skriver?
Hr. domine! osv.

Her bliver Melodien med eet hurtig, idet Mændene synger:

Og dette Brev det lyder saa,
Hr. domine!
At Ungersvend skal Jomfru faa.
— Cito, cito, citissime, Hr. domine!

hvorpaa begge Rækker mødes og bliver til Par og Par¹.

En sidste Juleleg fra den kristelige Tid, som vi skal anføre, var „Julebispen“. Den bestod i, at en af Mændene bispevedes under Ceremonier, der kaadt mindede baade om den latinske Gudstjeneste og om „Julevætten“. En sattes midt paa Gulvet, blev sværtet i Ansigtet og fik en Pind i Munden med et Stykke Lys paa hver Ende, og alt imens gik hele Selskabet tre Gange i Kres om ham syngende:

Her vie vi os en Julebisp,
Pro nobis.

Det er ret komisk at lægge Mærke til, at i vor Tid, hvor den latinske Kirkesang forlængst er glemt, er ogsaa de latinske Ord i Indvielses-Sangen blevne afløste af danske. Ved Rønnebæks-holm paa Sjælland sang Bønderne for nogle Aartier tilbage:

Her vier vi os en Julebisp,
Ham gi'er vi Nødder og Ævle,
Men ham, vi havde ifjor,
Ham gi'er vi Døden og Djævle.

Denne „Julebisp“ viede saa under alskens Løjer forskellige Par sammen; efter Vielsen stedtes de til Offer, og hvis nogen ikke ofrede efter Ønske, trak Bisp'en en Askepose frem, som han havde gemt under Kaaben, og tilfredte Vedkommende med denne¹. Ikke faa Brudevielsestaler, der i Mands Minde er holdte af saadanne „Julebisper“, er bevarede og optegnede for Jyllands Vedkommende. De udmærker sig i Reglen ved kaadt, meget groft Indhold².

Uden Tvivl i nær Slægt med disse middelalderlige Julelege staar en egen Klasse, hvor hvert kirkeligt Præg nu er udvisket, men som næppe tilfældigt har haft fælles Mærke. I dem alle hed nemlig Hovedpersonen „Peder“ og var en latterlig Figur. I Danmark er de fleste af dem nu ved at uddø, idet de tilsvarende Lege i Reglen er gaaet af Brug, og kun Navnet er bevaret i Sproget i en halvkomisk om end stundom uklar Betydning. Saa vidt vides, har „Sorteper“ kun holdt sig som Kortspil. I enkelte Egne af Jylland leges endnu ved Jul „Ægteper og hans Hustru“ og „Per Krybentaa³“, medens „Fattig Per Eriksen“, „Tosseper“, „Per Nittengryn“, „Per Tot“, „Per Gante“ og mange flere alle har tabt sig.

Det er dog kun de færreste Julelege, der afgiver noget Tilknyningspunkt for Bestemmelsen af deres Alder. Mængden af dem kunde for saa vidt lige saa godt være bleven til i vore Dage som for Aarhundreder siden. For manges Ælde taler dog, at de nu er stærkt paa Veje til at glemmes og sunkne ned til halvt meningsløse Børnerim. Som Eksempler paa saadanne kan for Danmarks Vedkommende anføres: „Katten og Killingen“ (forvansket til „Kællingen“), „Skære, skære Havre“, „Ro, ro til

Fiskeskær“! Vekselsangen: „U ha, u ha, jeg fryser saa“ osv. med Svaret: „Og al den Kærlighed, jeg har til dig“ osv., osv. Flere er i Sverige endnu i Brug som Voksnes Julelege¹. I de gamle dansk-svenske Besiddelser Øst for Østersøen forekommer de ligeledes endnu, men her kun som Børnerim².

Udviklingsgangen synes i Reglen at have været den, at Legen først er gaaet i Glemme, siden Ordene. En Undtagelse danner den uopslidelige Leg: „Bro, Bro Brille“, hvor Legen har holdt sig, medens Ordene i Nordens enkelte Lande nu kun er en for-

Fig. 21. „Ringen gaar“. (Efter Joh. de Brunes. Amsterdam 1636.)

virret Blanding af forskellige Viser. Forstaaeligst, men dog langt-fra sikker som den ældste, lyder den svenske Begyndelse: „Bro, Bro, brede, Broen ligger nede³“. Paa Øsel og Dagø siger de to, mellem hvem de andre skulle løbe: „Broen skal bygges. Vil du til Gud Fader eller til Fanden⁴?“.

En hel anden Gang har Udviklingen taget med enkelte, f. Eks. den smukke Sang: „Jeg gik mig ud en Sommerdag at høre — Fuglesang, som Hjertet kunde røre“ osv., hvor Legen nu i de fleste af Nordens Egne er glemt, medens Ordene har holdt sig uforvanskede. Muligt turde dog Grunden hertil søges i, at man i dette Tilfælde har benyttet en forhen kendt Vise til Sang ved Legen⁵.

Det var langt almindeligere at ledsage Legene med Sang end nu til Dags. Mange endnu kendte Selskabslege, der nu udføres alene, foretoges i Julestuerne under Vekselsang. Som Eksempel kan anføres den endnu brugelige Julespøg at træde frem med et Lys i hver Haand og sige et Par Ord eller blot se paa en anden uden at smile. Tidligere udførtes denne Leg gerne saaledes, at den, der bar Lysene, var en ung Kvinde, for hvem der udvalgtes to til at være hendes Forældre. Idet hun gik frem, sang Moderen:

Tag Lys min Datter
Og vogt dig vel for Latter!

Fig. 22. Frierleg i Delsbo. Helsingland. Sverige.
(Maleri af J. W. Wallander.)

Og naar hun heldigt vendte tilbage, klappede alle i Hænderne, medens Forældrene sang:

Nu kan I baade høre og se,
Vor Datter hun er en fuldtro, Mø¹.

„Frierleg“ udførtes paa flere Maader, alle under Sang. Endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede legedes den hos Bønderne ved Kongeaen saaledes, at Karlene og Pigerne stillede sig op i en Kres, en valgtes til „Fru Inge“, hvorpaa der blev sunget:

Nu spænder jeg min Spore,
 Saa sadler jeg min Hest,
 Saa rider jeg til Tinge,
 Og er Fru Inges Gæst.

Fru Inge! Fru Inge! Der er en Mand til Tinge,
 Som bejler til jer Datter, Fru Inge!

Og under forskellig Vekselsang fremstilledes saa de enkelte Friere¹ (Fig. 22).

Foruden saadanne Lege med Sang, hvoraf der gaves en stor Mængde — ved Midten af det 19de Aarhundrede var mindst 130 Sanglege endnu i Brug i Sverige² — fandtes der dog ogsaa en talrig Klasse, der ikke ledsagedes af Sang og Dans. Herhen hørte f. Eks. Forstandsøvelser som „Fruens Penge“ osv., eller Ombytninger og Forklædninger som „Kongelegen“, i hvilken alle, Tyendet med, skulde deltage, og enhver have en anden Stilling end til daglig. Da Dronning Christine af Sverige i Julen 1651 legede „Kongeleg“ i Upsala, var hun Kammerpige, den unge Lærde, Olof Rudbeck, var en Hyrde, der spillede paa Skalmje, osv.³ Rollerne i Kongelegen fordeltes enten ved Lodtrækning, eller man „trak Handske“ derom, saaledes at den, hvis Haand laa øverst, idet den enkelte Bestilling blev nævnet, overtog denne⁴.

Et efter Nutids Begreber uforholdsmæssigt stort Antal af Legene bestod væsentlig deri, at een af Selskabet fik Prygl. Denne Spøg synes at have tiltalt Datiden i en overordentlig Grad. Simplest var Legen, naar den paagældende blot blev bunden for Øjnene og derpaa enten løsladt eller lagt med Hovedet i en andens Skød. For hvert Slag, han modtog, var det gerne Skik, at en i Selskabet sagde til ham: „Dunkes dig“? hvorpaa Svaret var: „Det tykkes mig“, og saaledes blev man ved, indtil han gættede, hvem der var den slaaende, hvilken saa maatte holde for⁵.

Af lignende Art, blot endnu mere grovkornet, var Legen „Harbo-Skrep“⁶. Mærkeligst af alle disse Prygle-Lege var dog „Balderrune“⁷. I sin vistnok oprindelige Form bestod denne i, at

en lagde sit Hoved i en andens Skød, og hele Selskabet derpaa slog ham paa Ryggen, idet man sang:

Balder, Rune og hans Viv,
 De ypped dem en grote Kiv,
 Grote Kiv paa Tune.
 Der slog Balder Rune.
 Ni Slag ville vi slaa,
 Dermed ville vi hjem gaa.
 (En, to, tre, fire, fem!
 Der gik end ingen af os hjem.
 Seks, syv, otte og dertil ni!
 Dermed sige vi denne Ryg fri.)

Det kom an paa ikke at slaa flere Slag end netop ni; hvo, der gjorde dette, eller stillede sig lige bag ved den liggende, eller nævnede et af fem, forbudne Ord, skulde være den næste, der toges under Behandling. „Balderrune“ var vel skikket til at anvendes som blot Straf ved Panteløsning, og flettedes derfor ind i en Mængde andre Lege, hvergang, som det hed, „en Ryg skulde klappes af“. For blot at nævne eet Eksempel blev saaledes i „Gjem-Bælte“-Legen den, der sad i „Daaretønden“, naar han ni Gange i Rad ikke havde kunnet gætte, hos hvem Bæltet var, overhældt med Vand og fik derhos „Balderrune“.

Hvor udbredt Balderrunelegen har været i Danmark, kan ses af de forholdsvis dybe Spor, den har afsat i Folkets Bevidsthed. Allerede i Slutningen af det 16de Aarhundrede begyndte man at grunde over, hvem denne Balder kunde være. Blandt Anders Sørensen Vedels Efterladenskaber findes endnu et Stykke Papir, hvorpaa han har opskrevet blandt andre Ting, han vilde spørge ud om og nærmere undersøge paa sin Rejse: „Balder og Rune hans Viv“. Denne Form for Visens Begyndelse svarer godt til Sagnet og den folkelige Forklaring, saaledes som de senere forekommer: „Balder var en Underkonge og Rune hans Viv. Da de engang var i Værtskab, blev Rune mundkaad mod sin Mand, hvorover denne vrededes og slog hende, saa at hun maatte tie. Og beføl han da, at ved Julelystighederne skulde for Fremtiden leges „Balderrune“, paa det Kvinderne ved at mindes, hvad

Balder havde gjort ved Rune, tillige kunde huske paa, at det sømmer sig dem at tie, naar Mændene tale“. Allerede Aar 1618 udkom imidlertid paa Tryk en hel anden Forklaring. Balder og Rune var to Kæmper, der begge bejlede til samme Kvinde. Da denne ægtede Balder, dræbte han Rune. En ny Fortolkning fremkom omkring Aar 1700, da den besungne Strid atter betegnedes som en blot ægteskabelig, og Ægtemanden angaves at have heddet Balder-Rune, hvilket Tilnavn han skyldte sin Runekyndighed. Sluttelig har dog heller ikke denne Navneforbindelse vist sig holdbar, idet Rune er bleven til en gejstlig Mand, hvem Balder, rimeligvis af Skinsyge, myrdede.

Ikke mindre end tre forskellige Egne i Danmark kappes om at være det Sted, hvor Sangens Begivenhed er foregaaet. I Landsbyen Tune, mellem Roskilde og Køge Bugt, vides det „Værtskab“ at have været holdt, hvor Rune blev mundkaad mod sin Mand. En Høj udenfor Byen kaldes endnu til Minde Baldershøj. Paa Thurø syd for Fyn laa indtil for ikke længe siden Balderstenen, hvori man endnu Aar 1755 kunde se Mærker af Balders ti Fingre fra den Tid, da han greb den og slyngede den efter Kæmpen Rune. Siden da er dog først Sporene af de fem Fingre forsvundne, og derpaa er Stenen selv vegne for Ploven. Nu synger Børnene paa Øen Visen med stedlig Forandring saaledes:

Balder og Thore, hans arrige Viv,
Yppede dem en græsselig Kiv
Paa Thurø,
Der slog Balder Thore.

Ved Aabenraa endelig, øst for Balderslev, ligger den Høj, hvor Balder kom for Skade at dræbe den gejstlige Mand Rune.

Ogsaa indenfor Digtekunstens Omraade har Benævnelsen „Balderrune“ været taget i Brug og især i det 18de Aarhundrede oftere tjent som et yndet poetisk Billede. Wadskjær kalder saaledes Krigen for „den Leg, hvori man bløder efter Balderone Slag“. I et Æredigt til Niels Juel i Anledning af hans Sejre udtrykker Sehested sig med fin Hentydning til Sejrherrrens Navn saaledes:

I saadan Jule-Leg, hvor grove Stykker tromme,
Der vanker haarde Pund og Balderone-Slag.

Hos Baggesen er der allerede nogen Spøg i Tonen, naar han synger:

Se det er Aandeverdenns Balderone,
Den Leg forstaar ej hvert Rabalder-Fjog.

For vor Tid, der har glemt Julelegen, og hvor Navnet Balderone kun har holdt sig som Benævnelse for en Straf i Boldspil, medens den folkelige Ordforklaring har udlagt det som en Betegnelse for den nederste Del af Ryggen eller et Slag paa samme —

Fig. 23. Balderrune(?).

(Efter et flamsk Tapet fra det 15de Aarhundrede. South Kensington Museum.)

for vor Tid staar alle hine historiske Fortolkninger i et halvt pudsigt Lys. Nu antages i Almindelighed, at Ordet som Legen stammer fra plattysk, hvormed ogsaa kunde stemme baade Vissens Udtryk: „grote Kiv“ og de i Legen forbudne Ord: „Himmerke“, „Hammerke“, „Huten“, „Duten“, „Knur“. Mærkeligt nok forekommer dog imidlertid ikke Ordet Balderone i plattysk. Det er da maaske sandsynligere, at

Legen er kommen til Danmark ad Søvejen fra Holland. Her synes den — efter gamle Billeder (Fig. 23 og 24) at dømme — tidligt at have været yndet.

Julestuerne holdt sig i Danmark uforstyrret det 17de Aarhundrede ud. Etatsraad Johan Monrad (1638—1709) fortæller saaledes i sin Levnedbeskrivelse ikke blot om, hvorledes han som Barn var med i de lystelige Julestuer, som Rektoren ved Frue Skole i København holdt for Disciplene, „der da tog alle Borde og Bænke ud af Stuen og legte hele Nætter“; men ogsaa om, hvorledes han som voksen deltog i Julestuer i Landets bedste Krese, f. Eks. hos den gamle Henrik Ranzau ¹.

Endnu i Aaret 1723 var Julestuer saa almen kendte og yndede i Danmark, at en københavnsk Præst, da han paa tredje Juledag i dette Aar skulde vie et Par, uden Anstød kunde lægge tre Julelege til Grund for sin Tale, og sige til Bruden: „Gem Bælte, gem Bælte, gem saare vel!“ og „Lad Vorherres Fugl ikke dø!“ idet han forklarede Bæltet og Fuglen som Kærlighed og Enighed

Fig. 24. Balderrune(?).
(Efter Joh. de Brunes. Amsterdam 1636.)

i Ægteskab. Derimod bød han hende vel at vogte sig for Dyret, om hvilket det hed:

Der er kommet et underligt Dyr
Udi min Herres Have,
Og det har gaaet den ganske Nat
Og gjort saa stor en Skade.

Thi dette Dyr var Ægteskabs-Djævelen¹. — Men temmelig pludseligt standsedes saa Julestuerne ved Forordningerne af 1730 og 1735. Allerede Aar 1683 var vel i Danske Lov „al lefærdig og forargelig Legen om Julen“ bleven forbudt², men dette Forbud udelukkede jo ikke sømmelige Julelege og gjaldt i hvert Fald, ligesom en Del Politianordninger i de følgende Aartier, kun offentlige Julestuer. Først ved Forordningen af 1735 om Sabbatens Helligeholdelse rantes ogsaa de private, og mærkværdig

hurtigt veg nu de gamle Skikke for den nye, pietistiske Retning under Christian den Sjette. Det hørte allerede Aar 1746 til Undtagelserne, naar Præsten i Grenaa maatte klage over, at man dør i Byen endnu vedblev med de „forargelige Julestuer¹“, og i Løbet af kort Tid meldes det fra de forskelligste Egne, at Julestuer i gammeldags Forstand nu er afskaffede. Noget lignende, om end langt fra i samme Omfang eller med samme Hurtighed, gentog sig i Norge og tildels i Sverige².

Den Magt, for hvilken Julestuerne veg, var mere end blot ydre Forbud, det var et Omslag i Folkestemningen i det hele. Naar de, selv efter at Tilbageslaget herimod atter var indtraadt, alligevel ikke genoptoges, saa laa Grunden hertil i, at man var bleven sig deres mislige Sider altfor klart bevidst. Engang vel afskaffede, kunde ingen fornuftigvis ønske dem indførte paany.

Det, man bebrejdede Julestuerne, var først deres h e d e n s k e Præg. Allerede i det 16de Aarhundrede havde man haft aabent Øje herfor, og, som Peder Palladius beretter, var adskillige af de værste Lege, saasom Julebuk, Daaretønde osv., blevne ved Lands-ting under Dødsstraf forbudte³. I en Visitats-Prædiken paa Lolland fra samme Aarhundrede ivres der mod „Juleleg og andet ugudeligt Væsen“⁴, og Gejstligheden synes overhovedet at have gjort, hvad den kunde, for at faa dem afskaffede. Men skønt disse Klager gentoges lige ned til det 18de Aarhundrede, vilde de dog næppe alene have været i Stand til at faa Julestuerne afskaffede.

Langt større Fare laa der i den Løsningen af alle Baand, hvortil Julestuerne gav Tegnet. „Det er Jul, ihvad vi gør“⁵, var et gammelt, meget betegnende Udtryk, og Julehalmen var Vidne til Scener, som overtraf alt, hvad Aaret ellers frembød. „Ikke at have Raad til en Rus i Julen“, var Betegnelsen for den ynkeligste Armod, ligesom det at „have smagt Juletønden“, var tilstrækkelig Undskyldning for hvad som helst. Et lille Træk fra Slutningen af det 17de Aarhundrede giver i al sin Ubetydelighed et malende Billede af Datidens Glæde ved en slig Rus. En Forfatter, der anfører flere Eksempler fra Fyn paa, hvorledes Juleøllet har været ogsaa Husmødrene for stærkt, fortæller blandt andet, at en Bønde i Julen løb ud og stoppede Herremandens

Søn, som just red forbi hans Gaard, idet han sagde: „O, kommer ind et lit; Mo'er hun er saa rusende, det er en Hjartens Lyst at se!¹“.

Julens Overdaadighed fik være, hvad den var, — „Julespy var glemt før Faste“ — men det altfor frie Forhold mellem begge Køn, hvortil Julelegene gav Anledning, drog let meget uheldige Følger efter sig. Klagen over Julestuernes Usædelighed var gammel. Allerede i Viser fra Middelalderen findes Hentydninger hertil, f. Eks. hvor Jomfru Gundelil beder sin Moder om at maatte drikke Juledrik med den unge Hr. Palle, og Moderen da svarer:

Vel maa du drikke Juledrik
Med unge Hr. Palle iaar.
Saa krænker han din Ære,
Som han saa længe eftertraer.

Og Klagerne kommer bestandig igen lige ned til Holbergs Dage². Med Kendskab til dette Julestuernes Vanry, vil man bedre forstaa Bitterheden i Christian den Fjerdes Forespørgsel til Kirstine Munk: „Om hun ikke dansede, legte Jul og gjorde sig lystig med Rhingreven, medens Vi laa for Fjenden og blev skudt i Armen³“. Mangansteds paa Landet synes man at have taget de i Julelegene forekommende Vielser som gyldige, i det mindste for en Tid, og de unge Karle levede Julen igennem hver med sin „Legestuepige⁴“. Endnu i det 19de Aarhundrede staar i Sverige Befolkningens stærkeste aarlige Tilvækst i et bestemt Forhold til Julen⁵.

Alle disse Julestuernes mislige Sider traadte i det 16de Aarhundrede vel ikke saa afstikkende frem, dels fordi Skikkene endnu svarede til Folkets Dannelsenstrin i det hele, dels fordi de ogsaa til en vis Grad mildnedes ved, at alle Samfundslag tog Del deri. Men da i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede Adelen og den velhavende Del af Borgerstanden havde faaet Smag for selskabelig Underholdning af udenlandsk og mere sleben Art — Holbergs Julestue henlægges til Æbeltoft og Hieronimus siger i Stykket: „Se om nogen fornemme Folk holde Julestuer. Julestuer ere og ganske aflagte i København“ — saa sank Lystigheden ved disse naturligt ned til at blive endnu mere grov-

kornede end tilforn. Richard Paullis Skuespil: „Julestuen og Maskeraden“, der udkom Aar 1724, viser os et Overgangstrin, idet Familien her leger Jule- eller Selskabs-Lege, medens Tjenestefolkene holder særskilt Julestue for sig med Udklædninger osv. Allerede i Forordningen af 1726 klages der over Udplyndring, Drab og Tyveri begaaede paa Gaderne af slige forummede Julestuefolk. Det var derfor ikke en uskyldig gammel Skik, men en virkelig Uskik, der blev afskaffet, da Christian den Sjette forbød Julestuer.

Det ligger imidlertid i Sagens Natur, at en Aartusind gammel Skik ikke lader sig afskaffe hverken ved een eller to Forordninger. „Julestuer“ kunde forbydes og forfølges. Men de enkelte Julelege kunde ikke paa en Studs aflives og udviskes af Folkets Erindring. Som vi har set, har de indenfor en lidt ændret Ramme ogsaa holdt sig hele Danmark over, især hos Landbefolkningen, næsten ned til vore Dage.

I deres Velmagts Dage gav Julestuerne den sidste Del af Juletiden et vist ensartet Præg. Kun to Dage udmærkede sig ved særskilt Form for Festlighed, det var ottende og trettende Dag Jul.

Ottende Dag Jul eller Nytaarsdag, som den allerede stundom kaldtes, synes fra ældgammel Tid at have været udmærket fremfor de øvrige. Skønt man i Norden ivrigt havde holdt ved at regne Aarets Begyndelse fra første Juledag, kunde man dog ikke undgaa Følgerne af den kristelige Kalenders Maanedsi nddeling. Med syvende Dag Jul stoppede December, og med ottende Dag Jul begyndte Januar. Herved sattes der et tydeligt Skel, og ganske naturligt blev i mange Forhold, først og fremmest Tyendeforholdet, den Dag, da det forløbne Aars tolvte Maaned udrandt, til et afgørende Mærkepunkt, et Slags borgerligt Aarskifte. Allerede Knud den Store havde i sin Gaardsret bestemt denne Dag til Opsigelses- og Skiftedag¹. Og denne Skik faldt saa naturlig, at den synes lidt efter lidt at have vundet Hævd. Paa Nytaarsaften blev vistnok i Reglen Aarslønnen udbetalt; paa

Slotte og større Gaarde genlød Borgestuen af Tummel, naar paa denne Aften Svendene, baade de, der blev, og de, der skiftede, paa højst forskellig Vis gjorde Aarsafregning indbyrdes. At det ikke altsammen var lutter Spøg, kan ses af Biskop Hans Brask's Husholdningsalmanak, hvori han ved hver Tid paa Aaret har anført, hvad da plejer at ske, og om dette Juleoptrin i Borgestuen kortelig angiver: „Gaardsretten læses og Smaasvendene miste Huden¹⁴“. Ærkebisp Olaus Magnus beretter, at man i Sverige brugte at føre den, der havde forbrudt sig, ud til den nærmeste

Fig. 25. Den strafskyldige Svend overhældes med Isvand, førend han faar sin Dukkert.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

Elv eller Sø, hvor man saa under Jubel og Trommeklang gav ham en ordentlig Dukkert i det iskolde Vand² (Fig. 25). Fandt end saadant føleligt Opgør Sted, saa var dog Lystigheden vistnok den overvejende, og denne forplantede sig til Gaardens øvrige Beboere, der i Julen altid var opsatte paa Spøg. Uden at man fuldt ud klarede sig Grunden, blev det da lidt efter lidt Skik at fejre ottende Dag Jul med dens forudgaaende Aften som et Slags verdslig Udgave af Juleaften og Juledag. Halvt for Løjer gentoges mange af Skikkene, og Varsler toges for det nye Aar. Særlig synes det at have været almindeligt at kaste sin Sko over Hovedet for af dens Stilling, naar den faldt ned, at faa Svar paa, om man selv skulde blive paa Stedet eller rejse, maaske endog inden

næste Skiftedag. Uformærkt forberedtes ved alt dette den Tid, da senere efter fremmed Mønster Aarets Begyndelse for Alvor skulde forlægges fra første til ottende Dag Jul, fra Juledag til 1ste Januar.

Helt forskellig fra denne Art Festlighed var den, hvormed man fejrede trettende Dag Jul, Helligtrekongers Dag. Allerede Aftenen forud begyndte Festen ved Antændelsen af de saakaldte „Helligtrekongers-Lys“, tredelte Lys, som enhver Familje sørgede for at have støbt i tilstrækkeligt Antal. Endnu langt ned i det 19de Aarhundrede var denne Skik ikke ualmindelig i Danmark, og i enkelte Egne af Landet har den holdt sig indtil nu. I

Fig. 26. De hellige Trekonger ofrer. Kalkmaleri i Kongsted Kirke paa Sjælland.
(Magnus Petersen: Kalkmalerier.)

England nød man paa denne Dag en egen Slags Kage, „Epifanie“- eller „Tolvtedags-Kage“, i hvilken hyppigt var indlagt Penge som Lykkeskillinger¹. Festens Hovedpunkt var dog allevegne et og samme: en levende Fremstilling af de hellige Trekongers Vandring og Komme til det nyfødte Jesubarn (Fig. 26 og 27).

I den katolske Tid havde denne Fremstilling udgjort et af de kirkelige Skuespil, de saakaldte Mysterier. Hovedrollen var bleven udført af tre Gejstlige, klædte som Konger, foran dem bares en Stjerne paa en Stang, mod hvilken den ene af Kongerne pegede med sin Stav. Rundt om, hvor de drog syngende frem, sluttede Lægmænd sig til dem med Offergaver, og tilsidst endte Toget i Kirken, hvor en større Stjerne lyste over Alteret.

I Kirken modtoges de af andre Gejstlige, der ligeledes under Sang spurgte Skaren, hvad den søgte, og paa Svaret: den nyfødte Jesus, droges et Forhæng til Side, og en Krybbe med Himmelkongen viste sig. Ved Synet heraf knælede alle under Lovsang og ofrede deres medbragte Gaver¹.

Efter Reformationens Indførelse var den kirkelige Del af denne Fest ophørt. Men Optogene fortsattes fremdeles, og Gejstlighedens Arvtagere var Skolebørnene, hvem nu Offergaverne tilfaldt. Fra Hus til Hus, Byen rundt og ud paa Landet, vandrede Tøget omkring. Helligtrekongers Aften slog langt fra til, selve Helligtrekongersdag fra tidlig Morgen til sen Aften maatte ligeledes tages i Brug. Optøget var ofte ret anseligt. Forrest en Stjerne paa en Stang, i Reglen et Helligtrekongers Lys indenfor et Tøndebaand over-

trukket med oljet Papir. Ved en Snor sattes Tøndebaandet i uafbrudt omdrejende Bevægelse. I Blæst kunde det have sin Vanskelighed at holde Ild i Lysene. Det var maaske af denne Grund, at Vordingborg Skole Aar 1625 bestemte sig til at bekoste „en stor Lygte til tre Lys, at bruge Diskant om Jul²⁴“. De hellige tre Konger var hvidklædte, hvilket lettest lod sig udføre ved at tage Skjorte uden paa Dragten; paa Hovedet bar de høje Papirshuer med Flitterguld, og en af dem var sværtet sort i Ansigtet for at

Fig. 27. De hellige Trekonger. Sidebilled i Altertavlen i Horsens Hospitalskirke.

(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

Fig. 28. De hellige Trekonger 1828 i Halland. Malet Dræt.
(Nordiska museet i Stockholm.)

forestille en Neger. De ledsagedes af en „Judas“ med en Pengepung, hvori Gaverne opsamledes, Maria bærende Barnet enten i en Vugge eller i en Pose paa Ryggen, og Josef klædt som gammel Mand med en Økse i Haanden og en mægtig Pukkel paa Ryggen. Fremdeles, hvis der var Personer nok hertil: Kong Herodes, den gamle Simeon, en Nar, en Præst og flere¹.

Det er rimeligt nok, at dette besynderlige Optog kun i ringe Grad har afvejet fra, hvad der havde været Brug i Katolicismens Dage. Folket var barnligt og lod sig ikke let støde, men glædede sig just ved en ret haandgribelig Fremstilling. Endnu hundrede Aarefter, den 6te Januar 1661, skriver den senere Biskop, Bircherod, i sin Dagbog: „Dør jeg om Aftenen fik de Komedianter at se, hvilke gik omkring med Stjernen og iblandt dem de hvidklædte Personer, som skulde repræsentere de hellige tre Konger, lod jeg mig i min Simplicitet indbilde, at de samme var komne fra Østerland“².

Den hele Forestilling ledsagedes fra først til sidst af

Sang, snart i fortællende Form snart Vekselsang mellem de forskellige Personer. Mange saadanne Sange er bevarede baade i England, Tyskland og Frankrig¹. Saaledes som disse Sange i Skandinavien er naaede til os, bærer de Spor af Tidens Tand, de er indbyrdes meget afvigende og vrimler af matte Omskrivninger og øjensynlig nye Tilføjelser. Fyldigst er de maaske bevarede paa svensk. Indlednings-Hilsenen i en af disse lyder saaledes:

Goder afton, goder afton både qvinna och man,
 Husbonde, matmoder och hvar i sitt stand!
 Vi ønske eder alla en fröjdefull jul.
 Från olyckor alla bevare er Gud²!

Den ældste tilsvarende danske Stjernesang, trykt i Aaret 1641, begynder saaledes:

God Aften, god Aften baade Mand og Kvind,
 Husbonden med al hans Husgesind.
 Gud give eder et lykosaligt Nytaar,
 Fra al Ulykke eder Gud bevaar³!

Endnu i Mands Minde blev den sungen saaledes paa Sjøland⁴.

Betegnende for, hvorledes man maatte tage ogsaa Morgenens til Hjælp for at faa besøgt alle, er den Form, hvorunder Sangen er bevaret i Nerike i Sverige:

God morgen härinne, både quinnor och män!
 Husbönder, matmödrar gå hastigt ur säng⁵!

I det 16de Aarhundrede og den første Halvdel af det 17de udførtes disse Helligtrekongers Optog i al Alvor, og Skoleungdommen havde Eneret hertil. Gentagne Gange søgte vel andre, men forgæves, at tage Næringen fra dem. Aar 1609 blev f. Eks. Skræddersvendene i Bergen idømt Bøde, fordi de „om Helligtrekonger omgik med en Stjerne uden Øvrighedens Forlov⁶“. Og den 14de Februar 1668 holdtes der Forhør i Helsingør angaaende en Person, om hvem det oplystes, „at han i Kompagni med nogle Soldater var gaaet med Stjerne Helligtrekongers Aften⁷“.

Men fra Midten af det 17de Aarhundrede træffer vi Spor af, at det er begyndt at gaa tilbage saavel med Optrinenes Sømmelighed som med Tilskuernes Sans for den Slags Skuespil. Aar 1655 stod saaledes adskillige Skolepersoner anklagede for Øvrigheden i Stockholm, fordi de „sidste Jul var løbne om i Staden med en Stjerne og havde drevet Abespil med Kristi Fødsel og andet, hvorom der prædikes i Kirkerne¹“. Aar 1686 kom det til et større Slagsmaal i Skelskør, idet nogle af Borgerne morede sig med at gaa med Stjernen, medens andre forargedes herover og søgte at hindre det. Det lykkedes Formanden for de misfornøjede, Christen Fischer, at faa Stjernen knust, men Stjernemændene forfulgte ham, slog Ruderne ind hos ham og udskældte ham for en Tyv og en Skælm.

Siden da har Skikken Norden over tabt sig mere og mere. Betegnende for, hvor langsomt dog slig gammel Sæd viger, og hvor uventet den kan dukke op naany, er Forholdene i samme Skelskør. Efter at man her i over 60 Aar ikke havde hørt det mindste til Stjernemænd, dukkede pludselig ved Midten af det 18de Aarhundrede den hele Skik op igen. Anføreren var denne Gang en Mand paa 70 Aar, en Søn af en af dem, der havde været med i Aaret 1686. Trods sin høje Alder havde han intet glemt af de Korsange og rimede Taler, som den ægte Stjernekomedie indeholdt, og han kunde derfor optræde som Vejleder for de andre. Alle Deltagerne blev denne Gang dømt, dog var man klog nok til at benaade dem og lade dem slippe med en lille Bøde².

Endnu i det 19de Aarhundrede er Skikken ikke helt ophørt. Aar 1824 var den fremdeles i fuld Gang i Bergen³. Og endnu Aar 1897 udkom i samme By til Brug for Lysthavende: „Den rette Stjernevisen. Pris 5 Øre. Faaes tilkøbs i Mens Klyves Bogtrykkeri, Hjørnet af Markevejen og Muralmenningen. Eftertryk forbydes“. For en knap Menneskealder siden optraadte „Stjernefolk“ i Sønderjylland⁴. Aar 1850 hørtes endnu i Stockholm de gamle Toner: Goder afton, goder afton, både qvinna och man⁵. Og lige ned til 1860 gik i Thy Josef og Maria med en oplyst Papirstjerne paa en Stang; først i Aarene 1861—62 fik Politi-

mesteren i Thisted denne Form for Tiggeri standset¹. Fra samme Tid meldes om Mænd, der gik med Stjernen baade i Grenaa- og Løgstøregnen og andet Steds paa Landet i Jylland². Ved Juletid 1885—86 bares Stjernen endnu paa Ærø³.

Kaster vi til Afsked endnu et Blik ud over denne gamle Skik, saa er der ingen Tvivl om, at den i sin nuværende Form, som ovenfor anført, stammer fra den katolske Tid. Men et Spørgsmaal er det, om dens Oprindelse dog ikke er ældre. Det er i saa Henseende af Betydning at lægge Mærke til, hvorledes alt, hvad angaar Stjernen, aabenbart udgør Skikkens Kernepunkt. Efter Stjernen benævnes den hele Forestilling „Stjernemænd“, „Stjernefolk“, „at gaa“, „at løbe med Stjernen“. Stjernen er noget af det sidste, der holder sig, hvor Skikken ellers udviskes. Til den knytter sig i Skikkens Blomstringstid enkelte Træk, der synes overflødige og ikke kan bringes i noget Forhold til Evangeliets Beretning om de tre Vise fra Østerland. Hertil hører f. Eks. det, at Stjernen sættes i bestandig omdrejende Bevægelse. At dette Træk dog langt fra er tilfældigt eller ligegyldigt, kan ses af, at det f. Eks. i Tyskland netop har givet Navn til det hele Optrin: „Stjernemænd“ kaldes her stundom for „Sterndreher“, Helligtrekongerssang for „Sterndreherlied“⁴. I Danmark er lige ned til Nutiden Stjernens Omdrejning tydeligt nok noget betydningsfuldt, vanskeligt at udføre med smaa Midler, men noget der ikke tør udelades, og hvorom derfor Beretningerne i det enkelte gør Rede, om det sker ved Seglgarn eller paa anden Vis⁵. Her synes at vise sig Spor af noget andet og oprindeligere end Skikkens kristelige Form.

Ser vi dernæst hen til Sagnet om de „hellige tre Konger“, saa synes denne Udsmykning af Evangeliets Beretning om de „tre Vise fra Østerland“ først forholdsvis sent at have vundet ret Indpas i Norden. I England kan vi ligefrem tidfæste det, idet de „hellige tre Konger“ her kaldes „de tre Konger i Køløn“ (the three Kings of Cologne), hvilket Navn aabenbart først kan være opstaaet efter at de Ben, som udgaves for at være deres, Aar 1164 var førte til Køløn.

Betrager vi endelig selve Dagen, den 6te Januar, Helligtre-

kongersdag, saa viser det sig, at denne fra Oldtiden af er bleven fejret af meget forskellige Grunde. Festen opstod som kristelig Fest i den østerlandske Kirke og højtideligholdtes her til Minde om Kristi Daab, i hvilken Anledning den kaldtes „Epifania-Festen“, „Tilsyneladelsens Fest“, thi paa denne Dag havde den hellige Aand ladet sig til Syne over Kristus, og denne herved aabenbaret sig som Guds Søn og Verdens Frelser. Under Navnet „Epifanie“ er den sjette Januar ogsaa kendt den Dag i Dag i

Fig. 29. De hellige tre Konger. Kalkmaleri i Sverborg Kirke paa Sjælland.
(Efter Akvarel i Nationalmuseet.)

Vesterland, men Festen selv er her en anden. Thi da Daabsfesten i det fjerde Aarhundrede naaede over til Rom og Vesterland, formaaede den ikke at bevare sit oprindelige Indhold. Her var Forudsætninger til Stede, der paa denne Dag krævede Fest for et lysende Himmellegeme. „Tilsyneladelsens Fest“ kunde den gerne fremdeles kaldes, men det, der lod sig til Syne, var ikke Aanden som en Due, men en straalende Sol, der kristeligt kun kunde gengives ved Jesu Fødselsstjerne (Fig. 29).

Derfor saa Kirken i Vesterland sig nødt til at fejre Epifaniefesten som en Fest for de Vise af Østerland. Underligt tog hele denne Ordning sig ud. Som Bebudelse for Kristi Fødsel burde

en Fest for Stjernen naturligt være henlagt før Fødselsfesten. Og som blot Mindehøjtid for de Vise fra Østerland syntes Epifaniefesten at være altfor stor i Forhold til sin Genstand. Men Kirken maatte give efter, og den glattede da over, saa godt den kunde. Stjernen fik ikke mere at sige end højst nødvendigt, de Vise fra Østerland ophøjedes paa bedste Maade. Først blev deres Tal bestemt til tre efter de tre Slags Gaver; saa opdagedes det, at de var Konger, ved Navn Caspar, Melchior og Balthasar, og endelig, at den ene var en Neger, saa at de i Forening kunde betegne alle Jordens Folkeslag¹.

Hvilken var den oprindelige Folketro, der formaaede at tvinge selv den kristelige Festsik ud af Sporet? Det var Forestillingen om, at Solen den sjette Januar atter sætter sig i Bevægelse². Under mange Former har vi truffet Sporene af denne ældgamle Tro. Idet nemlig Solen efter sin Genkomst hviler i tolv Dage og først paa den trettende atter begynder at rulle frem, saa afmaaler den herved det hellige Antal Dage, indenfor hvilke intet maa omdrejes, hverken Hjul, Bor eller Garnvinde, og paa hvilke Julemærkerne for Aarets tolv Maaneder rettelig lader sig tage. Selv med Kristendommens Grundbegreber vover denne Folketro sig i Lag, idet Jesus erklæres for i de tolv Dage fra hans Fødsel til hans Daab at „være endnu kun en Hedning“, saa at han ikke har Magt over Solen³. Men naar Solen paa den trettende Dag atter begynder at dreje sig, saa indvies herved det nye Aar, Julehvilen er omme, Aaret med hele dets travle Virksomhed begyndt. Det er meget sandsynligt, at Oldtiden, idet den fejrede denne Dag, har søgt paa synlig Maade at gengive Solens fornyede Omdrejning. Seglgarnet i Helligtrekongerstjernen til at dreje den rundt med, og den tyske Benævnelse paa Sangen: „Sterndreherlied“ kunde i saa Fald være de sidste Rester af denne Skik.

Korrekt burde Julen have været omme med den tolvte Dag, og Helligtrekonger begyndt Aarets Virksomhed. Men selv som en saadan Skik nogensinde har været overholdt i Norden, saa var den i det 16de Aarhundrede forlængst afløst af den kristelige Inddeling, der maalte efter Uger. Julen kom saaledes til at vare

i fjorten Dage, og den syvende Januar blev Julens sidste Dag. Denne syvende Januar havde i Danmarks Historie en sørgelig Navnkundighed, det var nemlig paa den, at Knud Lavard 1131 var bleven myrdet i Haraldsted Skov af sin Fætter Magnus. En Kilde sprang, hvor Mordet var sket, et Kapel byggedes derover, Knud Lavard blev erklæret for Helgen, og fra nu af var hans Navn uopløseligt knyttet til den syvende Januar. Endnu 6—700 Aar efter forekom hans Navn idelig og idelig i det gamle Mundheld:

Sankt Knud
Gjenner*) Julen ud,

hvormed naturligvis sigtedes til, at Skt. Knuds Dag var Julens sidste. For blot at nævne eet Eksempel betegnes i et Skuespil fra det 16de Aarhundrede Knud ikke som nu til Dags ved Tilføjelsen af hans fremmede Titel: „Lavard“, men paa følgende Maade:

Vi ville nu lege om Sankt Knud,
Som plejer at jage Julen ud,
Hvorledes han gik til Døde osv.¹.

Saa vel i Sverige og Norge som ogsaa tildels i Danmark træffes dog Spor af, at end ikke denne rundelige Festtid af fjorten Dage har været anset for tilstrækkelig. Vi hører om tyvende Dag Jul, „Søndagen næst efter tyvende Dag Jul“ hedder det f. Eks. i Christiern Pedersens Postille², og i Sverige og Norge synes det at have været det almindelige at regne Julen til den trettende Januar³. Endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede hedder det fra Norge: „Den trettende Januar eller tyvende Dag Jul har først Julen fuldkommen Ende“. En vis Forvirring gav det, at man i Sverige ligesom i Danmark kaldte Julens sidste Dag „Skt. Knud“ og lod denne „drive Julen ud“, men satte den til den trettende Januar, saa at Skt. Knuds Dag i de to Lande kom til at betegne to forskellige Dage med kun en Uges Mellemrum⁴. Om Lysten til fortsat Julemunterhed vidner det gamle Ønske: „Jul til Paaske!“, hvilke Ord endog gik over i den sæd-

*) Eller: kører, driver, jager, ringer, bærer osv.

vanlige Julehilsen, der kom til at lyde: „Gud signe eders Jul! Jul til Paaske!“ Hvo der undlod, naar han traadte ind i et Hus, paa denne Vis at hilse de tilstedeværende, udsatte sig for at faa „Balderone“¹. Samme Ønske er udtrykt i Hjertesukket:

Det var ikke at laste,
At Julen vilde vare til Faste².

Alt maatte imidlertid have en Ende. De sidste Spor af Julen forsvandt, naar man nogle Dage efter Skt. Knud paa den saakaldte „Brokke- eller Bryggemisse“³ fortærede alle Levningerne, skaarne smaat og kogte sammen til en ubestemmelig Blanding.

3

Omtrent midtvejs mellem Jul og Paaske fejredes en stor Fest, Fastelavn. Den var, som Navnet selv angav, en Forberedelse til den lange Faste, der skulde vare de følgende 40 Dage lige til Paaske. Den danske Benævnelse Fastelavn skrev sig fra den tyske „Fastelabend“, der i sin plattyske Form „Fastelauen“ havde vundet Indpas i Norden, medens den i Tyskland i det 16de Aarhundrede allerede var saa godt som afløst af „Fastnacht“. Hverken i Danmark eller i Sverige var man imidlertid tilbøjelig til at tyde det fremmede Navn paa rette Vis. „Aftenen før Faste“ var i Virkeligheden ogsaa kun en uklar Betegnelse for en Fest, der varede i otte Dage. Forstaaeligere blev Ordet, naar det fik Lov at udtrykke, hvad man samledes til i disse Dage: et fastslaet, muntert Lag. „Faste-Lag“ skreves da og udtaltes vistnok ogsaa Navnet som oftest i det 16de Aarhundrede. I Sverige har denne folkelige Ordforklaring vundet Hævd og Navnet „Fastlag“ holdt sig indtil vore Dage⁴.

Fastelavn var en Fest, der savnede religiøs Kerne. Den hedenske Fest for Vaaren og Frugtbarheden, som synes at have ligget til Grund i Norden, var forlængst glemt, og de ældgamle Skikke for en Del sunkne ned til blot betydningsløse Løjer. I

deres Velmagtstid havde de været en kærkommen Arv for den kristelige Fastelavn, der i høj Grad trængte til Indhold. Denne Højtid var nemlig i Virkeligheden ikke Mindefest for noget, men kun en af Kirken taalt Sum af Narrestreger, en Erstatning for al den Munterhed, der ikke fik Lov at give sig Luft under Faste-tiden.

For saa vidt skulde man tro, at Fastelavnsfesten maatte faa sin Bane ved Reformationens Indførelse. Faste i gammeldags Betydning hørte jo nu op. Ikke blot tillagde man ikke denne Bodsøvelse noget Værd i og for sig, men man blottede ubarmhæjertigt alle de Misbrug, der under Fastens Navn havde vundet Indpas. En Skik f. Eks. som den at lade en anden faste for sig, stod nu i sin fulde Latterlighed. Endnu for en Snes Aar tilbage kunde det i al Alvor hedde i Dronning Christines Regnskabsbog: „Gav jeg seks fattige Folk hver 1 Skilling at købe Fastekost for og faste for min Frues Naade, som min Frue mig selv befol“¹. Og det kunde siges til Hertug Frederiks og hans Gemalindes Ros: „Hans fyrstelige Naade fastede om Fredagen og Fyrstinden om Lørdagen, eller de lod Fattigfolk her i Sognet faste for sig og belønnede dem derfor“².

Alt sligt og mere til vejredes nu bort. Thi simpelt og forstaaeligt lød Kirkens Ord: „I vide vel, at I ikke ere forbundne til at faste den ene Tid om Aaret mere end andre Tider, ikke mere før Paaske end efter Paaske“. „Ikke er det heller at faste at æde Fisk og ikke Flæsk, at æde Brød og intet Smør derpaa . . . det er en Løgnefaste, en Munkefaste, en Djævelfaste, og der tales aldrig om den Faste en Tøddel i Skriften“. „Faste er Hunger, Hunger, Hunger. Der vor Herre Jesus havde fastet, da hungrede han; der vore Munke havde fastet efter ham til Paaske, da var de federe og mere pluskindede om Paaske, end de var om Fastelavn“. „Men, kunde du sige, jeg haver alt lovet at faste, derfor maa jeg holde det, ellers vil Gud straffe mig . . . Min kære Ven! Du tørst ikke sætte Lus i Skindkjortelen; hun kommer der nok alligevel. Vi tør ikke gøre os flere Synder selv, vi synder nok mod de ti Budord. Vi har alt lovet for meget, den Tid vi blev døbte, ja mere end vi nogen Tid kan komme afsted

med i alle vore Dage. Vi faa bede om Naaden og ikke om Retten, og maa daglig sige: Forlad os vor Skyld! Derfor dur nu saadanne Munkeløfter intet længer“¹.

Fastetiden før Paaske faldt altsaa bort som ydre Forberedelsestid. Men hermed syntes ogsaa Fastelavn at maatte bortfalde som blot Forberedelse til Forberedelsen. Dette var uden Tvivl ogsaa Meningen, og i Danmark kæmpede saavel Peder Palladius som Niels Hemmingsen kraftigt mod de gamle Festsikke. Niels Hemmingsen skelner saaledes i sin Postille mellem Legemets og Sjælens Højtid og siger: „Legemets Højtid er den, som beskikkes og holdes for kødelig Vellysts Skyld, saadanne som Hedningernes Højtider var, og hos os Fastelavns Højtid og andre, paa hvilke man mere tjener Djævelen end Gud“. Og et andet Sted ivrer han imod „den Djævels og hedenske Galenskab og skændige Vane med den Fastelavns Klædning, som hidtil haver været brugt mange Steder i Kristendommen med Guds store Bespottelse og Fortørnelse“². Peder Palladius priser allerede Sejren som vunden: „Den Fastelavns Djævel har vi her inden Københavns Porte prædikeret imod noget nær i disse tyve Aar, indtil nu tre Aar siden den salig Peder Godske, som var Kongelig Majestæts Befalingsmand her paa Københavns Slot længe og vel, hvis Legeme nu i Dag er begravet, han lagde en Haand paa med og beviste sig i Øvrigheds Embede som en from kristen Mand med den Dunsfoged (Tilsynsmand med Tyendet), hvormed den Fastelavns Djævel blev bortjaget, saa vi har siden haft Fred for ham“³.

Ganske var dog ikke Fastelavnsdjævelen fordreven. Trods alle Landemodsforbud mod den ugudelige „Løben Favestelavn“, vedblev han dog fremdeles sin Virksomhed. Ja, selv om den øverste Sekretær i Kancelliet, den adstadige Arild Hvitfeldt, lader det sig bevise, at han bukkede under for Fristelsen. I et fornyligt fundet Regnskab, som hans Tjener har ført over hans rede Penge, forraader denne sin Herre i følgende Ord: „Antvordet Junkeren i Helsingør Februar 1578, dør han løb Fastelavn, syv Daler“⁴. Det var først i det følgende Aarhundrede, at

Christian den Fjerde fik sat en nogenlunde kraftig Stopper for det hele Uvæsen.

Det sekstende Aarhundrede viser os da altsaa Fastelavnsfesten endnu saa temmelig i sit gamle Flor, saaledes som den især ved Middelalderens Slutning Aar efter Aar havde udviklet sig bestandig friere.

Denne gamle, ægte Fastelavn afveg betydeligt fra Nutidens, ikke blot hvad Indhold, men ogsaa hvad Omfang angik. Senere Lovbestemmelser har stadig søgt at indskrænke den ved at henlægge al Lystighed til Mandagen alene, saa at efterhaanden Fastelavns Mandag for Folkebevidstheden er kommen til at staa som den egentlige Fastelavn. Ikke saaledes i det 16de Aarhundrede, da Festen varede hele Ugen igennem. Grunden til denne Langvarighed, der var i bestemt Strid med den kirkelige Festkalender, maa uden Tvivl søges i Kirkens Eftergivenhed mod Fattigfolk, der ogsaa skulde have Lov til at fornøje sig, men lettest kunde komme til, naar andre var færdige. Saaledes havde der i Middelalderens Slutning lidt efter lidt uddannet sig en tredobbelt Beregning for Fastetidens Begyndelse. Gejstlige skulde begynde Fasten allerede Fastelavns Mandag. For Lægsmænd indtraadte Fastetiden først med Askeonsdag. Men Tjenere og fattige, der i Reglen fik Lov at gøre sig glade med det, som Herrerne havde levnet — hvad der faldt dobbelt naturligt ved denne Lejlighed, hvor ellers alle Rester af Kødspiser i den lange Fastetid vilde fordærves og gaa til Spilde — for dem indrømmedes der Henstand med Fastetiden til Ugens Slutning¹.

Allerede Ærkebiskop Olaus Magnus regner Fastelavnens Varighed til seks Dage². Efter Reformationens Indførelse kom hertil endnu den almindelige Lyst til at udstrække alle større Fester over en hel Uge. Da Fasteforpligtelsen jo nu var ophævet, blev det derfor Skik, at alle fejrede Fastelavn en Uge igennem. Det var saaledes, for at anføre et Par Eksempler, ikke blot Skrædderdrengene i Bergen, der Aar 1571 „fra Mandagen i Fastelavns Ugen forsamlede sig til Peter Skrædder ved Domkirken og indlagde en halv Læst Øl, og drukke Dagen med Natten, dansede, trommede, hoverede og raabte“³. Selv et saa vær-

digt Lag som „Guds Legems Lag“ eller Papegøjegildet i Aalborg, der talte de mest ansete Mænd blandt sine Medlemmer, fejrede Fastelavn ved Lagdrik en Uge igennem¹.

Det fyldigste Indtryk af Festens Varighed og Anseelse faar man dog maaske igennem et Vidnesbyrd, aflagt paa Tinge Aar 1533 af fire Oldinge i Æbeltoft. De svor paa, at de selv kunde mindes 60 Aar tilbage, og de havde spurgt deres Forældre, der kunde huske 80 Aar, og i al den Tid havde det været Skik der i Staden at fejre Fastelavn fra Flæskesøndag og samfulde otte Dage derefter. Og naar i Fastelavnsugen en udenbys Mand var kommen til Staden, havde man altid brugt at tage en Hvid af ham, hvis han da ikke vilde give mere, og herfor givet ham Øl af samme Slags, som Borgerne selv drak, „den Stund hannem lystede at sidde og drikke med dem den Dag ud“. Men vilde han ikke give en Hvid, saa var det Skik og Brug at fratage ham i Pant, hvad han havde med sig, enten hans Økse eller andet, og beholde det, til han indløste det med Penge. Og aldrig havde nogen af de tidligere Lensmænd, hverken Hr. Otto Nielsen, Hr. Erik Ottesen, Jacob Krumpen, Oluf Friis eller Biskop Jens haft noget at bemærke herimod, førend nu Ove Persen havde tiltalt dem, fordi de tog to Økser i Pant fra to Bønder, der ikke vilde betale deres Fastelavns Hvide².

De enkelte Dage i Fastelavnsugen havde særlige Navne. Saaledes kaldtes Søndag og Mandag og stundom tillige Lørdagen, der gik forud, „Flæske Søndag“, „Flæske Mandag“, „Flæske Lørdag“, hvorved angaves den sædvanlige Skik i Middelalderen paa disse Dage at nyde lutter Kødretter, for at styrke sig til den lange Faste, der fulgte efter. Endnu omkring Aar 1700 omtales det som almindelig Folketro i Danmark, at „hvo der ikke æder Flæsk paa Flæske Søndag, faar Ryg-Ve Aaret igennem“³. Undertiden, men dog sjældnere, brugtes ogsaa Betegnelsen „Kød-Søndag“⁴. Navnene „Flæske Søndag“ o. s. v. havde ingen spøgefuld Biklang, de brugtes i al Alvor, selv i retslige

Dokumenter. Et Odense Bytingsvidne af 1540 er saaledes dateret „Flæskemandag“¹. Ja selv paa Latin hedder det i en Lærds Dagbog: „Magister Andreas Glob anno 1546 sepultus est [begravedes] die Fleskesøndag“².

Mandagen kaldtes paa Plattysk for „Blau Mandag“ („Blaa Mandag“), og herfra trængte Benævnelsen lidt efter lidt ind i Danmark, hvor den i Haandværkssproget senere kom til at betegne en fri Mandag i det hele³.

Tirsdagen kaldtes „Hvide Tirsdag“, hvormed sigtedes til, at man paa denne Dag plejede at spise varm Mælk og Hvedebrød. Benævnelsen „Fed Tirsdag“ var ikke, som paastaet, kun en fordrejet Udtale af Hvid Tirsdag, men en Hentydning til den Skik: paa denne Dag at anbringe en Klump Smør inden i Hvedebrødet. Paa Fransk kaldtes den ogsaa: „mardi gras“, den fede Tirsdag. I Sverige gik denne Benævnelse, „Fettisdag“, over til at blive den almindelige. Da senere Lovbestemmelser indskrænkede Fastelavn til Mandagen, henlagdes ogsaa Nydelsen af Mælk og Boller til denne Dag. I England kaldtes Tirsdagen og kaldes undertiden endnu for „Pandekage-Tirsdag“ („Pancake tuesday“)⁴.

Onsdagen hed „Aske Onsdag“. Dette Navn skrev sig fra den katolske Tid, da man paa denne Dag, med hvilken Fasten jo skulde begynde, alle mødte i Kirken, og enhver blev mærket i Panden med et Kors af Aske. Asken skulde egentlig være af de paa forrige Aars Palmesøndag indviede Palmegrene, men saadanne kunde ikke let skaffes i Norden; man nøjedes da med simplere Aske. Men her som i Syden ledsagedes Mærkningen med de Ord: „Menneske! kom i Hu, at Du selv er Aske og atter skal blive til Aske“.

I Aaret 1515 beretter Christiern Pedersen i sin Postil om et Jærtegn med en Kødmanager (Slagter) i Koblenz, der ikke vilde tage Aske paa sit Hoved Askeonsdag. Da alle andre gik til Kirke, blev han siddende til Driks med en Staldbroder, og da denne endelig sagde: Vi tøve her for længe, lader os gange til Kirke at annamme den hellige Aske, svarede han: Bliv siddende, jeg vil give dig Aske paa dit Hoved. Saa hentede han Aske fra Steger-

set og kastede paa hans Hoved, men i samme Stund fornåm han saa megen Aske om sit eget Hoved, at han hverken kunde høre eller se, og hans Nåse og Mund fyldtes med Aske, „ret som nogen havde blåst hen i ham med en Pustere“. Forgåves førte hans Venner ham ud til en Ø, hvor ingen Aske eller Støv var, men Græs alene; forgåves lod de ham bo paa Vandet, det hjælp hannem intet; han kvaltes tilsidst af Aske til Straf for sin Bespottelse¹.

At Christiørn Pedersen har fundet det fornødent at anføre dette Jærtegn i sin Postille synes at bekråfte, hvad vi ogsaa andetsteds fra veed: at Fastetidens Andagt led betydeligt ved Fastelavnens Fortsættelse efter Askeonsdag. Den hellige Handling i Kirken afbrød kun for en Stund Lystigheden eller droges selv halvvejs ind med som et Led i denne.

En tysk Forfatter fra det 16de Aarhundrede beskriver Askeonsdag paa følgende Maade: „Tidlig om Morgenen løber Folk i Kirke, hvor en Pråst for en Pfenning strøer lidt Aske paa Hovedet af enhver. Derpaa højtideligholder de Fasten med stor Banket og paa synderlig Manér. Nogle klager og leder efter Fastelavn ved højlýs Dag med Fakler og Lygter under høje Raab: „Hvem har set Fastelavn!“ Andre bærer Sild paa en Stang og raaber: „Sild! Sild! ingen Pølse mer“. Og med mange sælsomme Gebærder og Sange løber nogle endog nøgne omkring i Byen . . . Saaledes bliver man ved til næste Søndag, saa siger man Fastelavn Farvel, forklæder sig, drikker sig fuld, spiller og vaaser for sidste Gang. Derpaa kommer den travrige Faste“².

Efter Reformationens Indførelse faldt naturligvis Askebestrøningen i Kirken bort, men Navnet „Askeonsdag“ holdt sig, ligesom det at slaa hinanden med en Askepose, fylde Fastelavnstønden med Aske og lignende Løjer, der endnu kaadt mindede de første Slægtled om den tidligere Kirkeskik. I det følgende Aarhundrede gik imidlertid sligt lidt efter lidt i Glemme, og selv Navnet „Askeonsdag“ tabte sig mere og mere, eller blev ganske med Urette overført til Onsdagen før Paaske³.

De sidste Dage i Ugen kaldtes i Reglen „Torsdag, Fredag og

Løverdags i Fastelavn“ eller, om end sjældnere, „Torsdag, Fredag og Løverdags i Hvedebrødsugen“¹.

Hvad de enkelte Fastelavns-skikke angaar, saa var der allerede i Middelalderens Slutning sket en Forrykkelse af disse, idet hvad der tidligere foregik kun paa en bestemt Dag, nu gentoges paa Ugens sidste Dage af den lavere Befolkning. Efter Reformationen synes en yderligere Udviskning af de gamle Mærkedage at have fundet Sted, saa at nu ikke engang „Oppiskningen“ og „Mælke-spisningen“ indskrænkedes til deres bestemte Dage, Søndag og Tirsdag, men alt blandedes sammen. Saa meget des lettere faldt det en nyere Tid, da Indskrænkningen skete, at faa alt henført til en og samme Dag.

Medens det saaledes for det 16de Aarhundredes Vedkommende vil være ørkesløst at søge at bestemme Skikkens Rækkefølge i Forhold til de enkelte Dage, har det mere Interesse at undersøge, hvilke af disse Skikke der endnu mindede om en Tid, som laa forud for Middelalderen.

Spor af en længst forglemt Fest for Vaaren og den vaagne Frugtbarhed lader sig formentlig skimte i enkelte af Skikkene. Blandt saadanne maa nævnes den, der haardnakket har holdt sig indtil vore Dage: Brugen af Fastelavnsris og Oppiskning om Morgenen med disse. Kun i ringe Grad svarede denne Skik til, hvad man kirkeligt søgte at forklare den som: et Minde om Kristi Lidelser og en Opfordring til Selvspægelse. Dels piskede man jo nemlig ikke sig selv, men andre og fik Hvedebrød til Løn; dels, og dette er det vigtigste, synes det væsentligst at have været Kvinder, til hvem Fastelavnsriset brugtes. I Tyskland omtales det vel omtrent Aar 1700 som en gammel Skik, „at paa Askeonsdag byde Ungkarle og Jomfruer hinanden Godmorgen paa Sengen med et Ris, samt bestrø hinanden med Aske“². Men ellers var det i Reglen kun den kvindelige Part, mod hvem Fastelavnsris anvendtes. I enkelte Egne af Tyskland var det endog Skik blandt Almuen, at Mænd, der i Fastelavnstiden mødte Kvinder paa Vej eller Gade, uden videre i Forbigaaende piskede disse paa behørig Vis³. I Danmark var der selv ned i det 18de Aarhundrede ligeledes en fremtrædende

Tilbøjelighed til at tænke sig Fastelavnsriset anvendt mod Kvinder¹. Alt dette faar et eget Skær, naar det erindres, at det allerede ved den hedenske, romerske Fest, Lupercalierne, der ligeledes fejredes i Februar Maaned, var Skik, at Kvinder lod sig piske af Mænd i den Tro, at deres Frugtbarhed herved befordredes. Værd at lægge Mærke til er det ogsaa, at de tilsyneladende tilfældige Figurer, hvormed Fastelavnsris endnu pyntes, alt for Aarhundreder siden har været de samme: Et Svøbelsebarn, et Par næbbende Duer, eller en Stork med et Barn i Næbet o. s. v.².

Af ældgammel Oprindelse var uden Tvivl ogsaa den Rolle, som en Plov, trukken af ugifte Kvinder, spillede i Fastelavnslystighederne. Selv Datiden udtalte sin Forundring over denne Skik og forklarede den som en gammeldags Bodsøvelse for letsindig Dans i det forløbne Aar eller lignende, hvad selvfølgelig kun er lidet sandsynligt. Tydeligst beskrives Skikken i Tyskland, hvor der baade fra Leipzig, Rhinegnene og Franken haves udførlige Meddelelser om, hvorledes Ungkarlene paa Askeonsdag kom med en Plov og tvang alle Piger, som de mødte, til at trække med i Aaget, medens en Spillemand sad og spillede paa Ploven. Nogle Steder trak man Ploven ud i Vandet, i andre Egne var det Skik at stikke Ild paa den og opbrænde den³.

I Slægt hermed var vistnok ogsaa den mærkelige Skik, som dyrkedes med Iver baade i Sjælland og Skaane, at halvnøgne Kvinder løb omkap med en Karl. Denne Sædvane holdt sig mærkværdigt længe uden at vække Anstød. Aar 1660 blev vel en Karl i Lyngby tilligemed ti Kvindfolk dømt til at staa aabenbar Skrifte, fordi han den 11te Februar havde løbet Væddeløb med dem og vundet en Tønde Øl. Men det forargelige laa ikke i Kvindernes lette Dragt, men i, at de havde foretaget sligt paa samme Dag, som der holdtes Takkefest i Anledning af Aarsdagen efter Stormen paa København⁴. Aar 1736 omtaler Biskop Erik Pontoppidan Skikken som fremdeles i fuld Gang paa Sjælland, og han undrer sig over Haardførheden hos disse „Landsby-Phideler“, der midt om Vinteren „kaste alle Klæderne af sig

undtagen en lille Klokke, rejse sig op paa bare Ben og styrte afsted, færdige at tabe Vejret for at naa Maalet, hvor den sejrende modtages af de unge Karle med et anstændigt Gilde¹. Aar 1751 fortæller Naturforskeren Linné i sine Rejseoptegnelser fra Skaane, hvorledes det dør er Skik, at i Fastelavn „kappes en Karl i Løb med nogle Piger; han er stærkere, men de lettere, da Pigerne kun løbe i Særken“. Den sejrende føres omkring i Triumf og beværtet. Endnu i Aaret 1806 beretter en tysk Rejsende i Skaane det samme, hvilket han dog mulig ikke selv har set, men kun optegnet efter Linné².

Spør af en oprindelig Fest for Vaaren og Frugtbarheden lader sig ligeledes skimte i adskillig Skik og Folketro, der har holdt sig, tydeligst i England og Skotland, men endnu dog ogsaa kendelig i Danmark. I England spiller Skt. Valentins Dag, den 14de Februar, vedblivende en betydelig Rolle. Paa den er det Skik at blande unge Mænds og Kvinders Navne i en Beholder og lade Loddet afgøre, hvilke der skal faa hinanden. I Følge engelsk Folketro vælger hver Fugl paa denne Dag sin Mage. Det er hertil Shakespeare sigter, naar det hedder i „En Sommernatsdrøm“:

Skt. Valentin er omme,
Og disse Fugle tænke nu først paa at parres!

Skønt Skt. Valentin saaledes er den unge Kærligheds Beskytter, er der intet i denne Helgens Liv, der kan forklare, hvorfor just han har faaet dette Hverv³. Her maa aabenbart ligge en ældre Folketro til Grund.

I Danmark har i visse Egne af Jylland lige ned til vore Dage holdt sig en tilsvarende Skik, der i det øvrige Land allerede i det 16de Aarhundrede var i Færd med at udviskes eller dog forflyttes. Ved Fastelavnstide deles her Ungdommen parvis, idet en Ungkarl vælges til „Gadebasse“ og en Pige til hans „Gadelam“, hvorpaa disse bestemmer, hvem enhver af de

øvrige Piger skal tilfalde som „Gadelam“. Ordningen gælder for hele det følgende Aar. Til „Gadebasse“ valgtes tidligere den, der særlig havde udmærket sig enten ved Fastelavnsridtet eller ved at kaste en Brand af Baalet, hvilket kaldtes „Gadeild“, højest mod Himlen. Skikken er øjensynlig af betydelig Ælde. Navnene er derimod ikke lette at forklare paa fyldestgørende Maade. „Basse“ er sikkert det samme som „Baes“, Formand. Navnet „Gadelam“ kunde mulig svare til det engelske „cade-lamb“, et Dæggelem¹; men i Benævnelsen „Gadeild“ passer ikke denne Betydning af „Gade“.

Den gamle Forbindelse mellem „Gadelam“ og Fastelavn, der i visse Egne af Jylland har holdt sig indtil vore Dage, var imidlertid allerede i det 16de Aarhundrede begyndt at gaa i Glemme i det øvrige Danmark. Ganske naturligt traadte „Gadebasse“ og „Gadelam“ i Skygge for de langt mere bekendte „Majgreve“ og „Majgrevinde“ og gled enten helt over i disse eller henlagdes til Midsommerfesten som en Slags Efterklang af dem. Som Minde om Sammensmeltningen holdt sig dog i mange Egne den Skik, at Majgreven og Majgrevinden udvalgte i Fastelavn, medens deres Optræden først fandt Sted to til tre Maaneder senere. Det er hertil, der sigtes i en Beskrivelse af Fastelavn fra Aar 1670:

Paa Amag Katten jages
 Af Mælketønden ud.
 Paa samme Tid og drages
 Med Gaasen Kattestrud.

 Dernæst om Ægget danses.
 Til Maygrev tages En,
 Han med Mayinden fandtzes, [kæler for hende]
 Hinanden vel de meen².

I daglig Tale synes allerede i det 16de Aarhundrede Benævnelsen „Gadebasse“ og „Gadelam“ at være brugt ogsaa i overført Betydning. „Gadebasse“ betegnede saa en Svirebroder, en Spektakelmager. Fra Ribe hedder det saaledes 1596: „Dersom nogle Gadebasser løber ad Gaden og brøler, raaber og skriger“ o. s. v³. „Gadelam“ var en halvpuddsig Betegnelse for „Kæreste“.

Den gamle Otto Krumpen skrev f. Eks. Aar 1564 fra Rostock til Statholderen i København, Mogens Gyldenstjerne, et Brev, der af en tjenstlig Indberetning at være var holdt i en meget fri Tone. Det hedder heri: Hertug Hans af Mecklenburg har budt Kejsereis og Kongen af Polens Gesandter til Gæst, „og agter jeg, at de drage til ham til Wismar nu paa Løverdag førstkomende, som er Skt, Hansdag, og forseer jeg mig, at han fører hans Fruentimmer did med sig og vil give dem [Gesandterne] Gadelam“¹. Senere gik „Gadelam“ over til at kunne bruges i Flæng baade om den kvindelige og den mandlige Part. I en Vise om de jyske Bønderpiger hedder det saaledes, at de pyn-ter sig med

Dupper saa prunk',
Som det Gadelam strunk,
Har dennem til Fæstengav' givet².

En Skik, der ogsaa kunde vise hen til en gammel Fest for Frugtbarheden, var den gængse Maade at fejre Tirsdagen i Fastelavnsugen ved Nydelser af Mælk og Hvedebrød. Ganske vist faldt denne Skik godt i Traad med Katolicismens Fastetid, og det kunde være hensigtsmæssigt nok, naar Kødspiser med eet skulde ophøre for mange Uger, at fejre den sidste Helligdag med en Festspise, hvis Levninger ogsaa maatte fortæres under Fasten. Men skønt Skikken er bleven forklaret ud fra slige blotte Hensigtsmæssighedsgrunde, er det dog næppe troligt, at den i saa Fald skulde have været saa ensartet og saa almindelig udbredt, som den var, eller at den skulde kunne have holdt sig ned til vore Dage, tre til fire Hundrede Aar efter, at dens ydre Betingelse, Fasten, var bortfalden.

Benævnelsen „Fastelavnsboller“ brugtes i det 16de Aarhundrede endnu ikke i Danmark. Selv omkring Aar 1700 synes Navnet endnu ikke at være slaaet fast. I en utrykt dansk Ordbog fra den Tid hedder det: „Fastelavnsbrød“ kaldes Hvedeboller, som komme hede fra Bageren, Krummen blandes med Smør og siden blødes med varm Mælk og ædes om Fastelavn“³. At Tillavningen i den første Halvdel af det 17de Aarhundrede

har været den samme, kan sluttes fra et Digt af Joh. Laurenberg, ansat ved Sorø Akademi, hvori det hedder:

Gelick als (ligesom) de semmeln im vastelaven,
 wen se erst kamen ut dem aven (Ovnen)
 und sin noch so heet, dat man de hende
 und finger lichtlik daran verbrende,
 so kan ein botterklump, darin gestecken
 verschmolten und in der hast tobrecken;
 man wen de semmel is geworden kolt,
 de botter sik ungeschmolten holt¹.

I Sønderjylland og Holsten nødes de paa samme Vis og kaldtes for „Heetwege“ (heisze Wecken)². I det danske Sønderjylland omdannedes dette Navn ganske naturligt til „Hedvig“, der endnu ned til vore Dage er Betegnelsen for Fastelavnsboller. Navnet trængte ogsaa ind i Sverige, hvor de den Dag i Dag kaldes: „hetwegg“ eller „hetwegg och fetwegg“.

I Jylland var det endnu ned imod vore Dage en staaende Skik, at „Gadelammet“ trakterede sin „Gadebasse“ med en „Kavring“. En Kavring var en flækket Hvedekage, „der var svært godt lavet“ og med Smør imellem de to Halvdele. „Pigens Part var den nederste og Karlens den øverste“. „Herefter skulde de gaa i Besøg til hinanden“. „Karlen skulde først gaa til Pigen. Saa gik Pigen i Besøg til Karlen“³.

I England kaldtes som ovenfor omtalt Tirsdagen for „Pandekage-Tirsdag (Pancake tuesday). En egen Kirkeklokke, „Pandekage-Klokken“, indringede Tiden, da Bagningen maatte begynde, og ringede atter af, naar de sidste Pandekager skulde være for-tærede. Da en Biskop i York i Slutningen af det 17de Aarhundrede vilde standse denne Brug af Kirkeklokken, havde det nær kostet ham Livet⁴.

Et tydeligt Forhold til en Fest for Vaaren frembød ogsaa den gamle danske Skik at lade ved Fastelavn to Personer kæmpe sammen, hvoraf den ene forestillede Vinteren, den anden Sommeren. Denne Kamp synes ofte at være bleven holdt med stor Højtidelighed, idet hver af de to Hovedpersoner var til Hest og ledsaget af en Skare Svende ligeledes til Hest, alle udstyrede

paa en Maade, der svarede til deres Rolle. For saa vidt kunde det hele sammenstilles med de mange Former for Dystridt, som vi senere skal se hørte hjemme ved Fastelavn. Men at her laa en dybere Betydning i netop denne Kamp, fremgik blandt andet af, at der til den knyttede sig kirkelige Ceremonier. Om Papegøjegildet eller „Guds Legems Lag“ i Aalborg hører vi saaledes, at de to Hovedmænd, Vinter og Sommer, der skulde føre Skarrene, udvalgte Flæskesøndag, Torsdagen efter „red de i Marken“ og leverede Slaget, men om Fredagen samledes Deltagerne i Kirken til Ofring, hvorpaa i den katolske Tid læstes en Messe

Fig. 30. Kamp mellem Sommer og Vinter.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

for alle de afdøde Gildebrødres Sjæle¹. Paa en mærkelig Maade havde her hedensk Vaarfest og kristen Udødelighedstro indgaaet en Forening. Endnu saa længe efter Reformationen som Aar 1565 var det Skik paa Sjælland, at de Bønderkarle, der fulgte med Sommeren, „Sommerdrengene“, mødte i Kirken og ofrede, rimeligvis for at indvies til Sejr².

I Sverige var ganske naturligt paa Grund af det strengere Klima den hele Skik henlagt til en senere Aarstid, den første Maj. Det kunde holde haardt nok endda for Sommeren at sejre paa denne Tid. I Følge Olaus Magnus' Beskrivelse (Fig. 30) var Vinteren og hans Rytterskare klædt i Pelse og udøste over Modstanderne en Hagl af Isstumper og Snebolte. Sommeren og hans

Følge svang over Hovedet som Sejrstegn udsprungne Birkegrene, der dog sjældent var plukkede i det Frie, men drevne i Stue, og besvarede Angrebet med brændende Gløder, Troldkærlinger og Ildbomber¹. Det gik varmt nok til i den hele Kamp, og man kan forstaa, hvorfor det var nødvendigt i Aalborg at fastsætte Bøder for den, der undslog sig for at følge Sommeren eller Vinteren, naar de rykkede i Marken².

Endnu et Par Smaaskikke er vistnok at henhøre til en Fest for Vaaren og Frugtbarheden, det er de to Fastelavnslege „at samle Æg“ og „at jage Hanen“. „At samle Æg“ udførtes paa forskellig Maade. Legens Kærne bestod i, at en større Mængde Æg fordeltes paa en Pløjemark, et tilfrossent Kær eller lignende, hvorefter der blev givet Befaling til at opsamle dem og bringe dem hen eet for eet til et bestemt Sted. Arbejdet udførtes enten af to, der kappedes, eller af en, der skulde være færdig, inden den anden havde løbet saa og saa langt. Skyndingen og det usikre Fodfæste fristede let til at sønderslaa Æggene.

„At jage Hanen“ bestod i, at en løssluppen Hane forfulgtes, ofte timevis, indtil den endelig styrtede af Skræk og Udmattelse³. I England var det almindelig Fastelavnsskik at holde Hanekamp, og særlig paa Hvide-Tirsdag at slaa og mishandle Haner, lige til de døde. I det 16de Aarhundrede var dette endnu en Hof-forlystelse og vedblev i lange Tider at være en staaende Folkeskik. Efter Sagnet skrev Skikken sig fra, at Hanerne en Gang ved deres Galen havde vakt de Danske, da Englænderne havde sammensvoret sig for at myrde disse deres Undertrykkere, og fra den Tid hævnede man sig stadig paa Hanerne ved at banke dem ihjel paa Aarsdagen for deres Brøde⁴. Skikken var dog sikkert ældre og af anden Herkomst, hvilket kan ses af dens vide Udbredelse. I Oldenburg og Westphalen finder den Dag i Dag en Haneslagting Sted i Fastelavn, ved hvilken Lejlighed Hovedet skal rives af Dyret⁵. I Ringkøbing-Egnen var det endnu i Mands Minde en Fastelavnslystighed at „løbe en Kok ind og vride dens Hoved om“, hvilket ikke var let, da det var indsmurt i Sæbe⁶. Naar hertil kommer, at Folketroen overalt tillægger de Foranstaltninger, der træffes i Fastelavn med Hensyn til Høns,

en særlig Indflydelse paa deres Frugtbarhed, saa er det ikke usandsynligt, at vi ogsaa i disse Lege har Rester af ældgamle Festsikke, der har sigtet til Frugtbarhed.

Ved Siden af alle disse Fastelavnssikke, der mulig stammer fra en fjern Hedenold, kom en hel Række andre, der i ingen Henseende afveg fra, hvad man kunde vente sig af Datidens Form for Munterhed.

Blandt disse maa særlig nævnes Dystridt og Stikken til Rin-

Fig. 31. Sværdans.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

gen. Saavel i Tyskland som i Skandinavien var dette yndede Adels-Fornøjelser paa Søndag eller Mandag i Fastelavn. Naar den tyske Mestersanger Hans Sachs skal nævne, hvad man morer sig med i Fastelavn, anfører han straks:

Allehaande Fyrværk at brænde,
Med stumpe og skarpe Spær at rende¹.

Et andet samtidigt Vidne nævner i første Række: „at stikke og turnere“².

Om Sverige meddeler Ærkebisp Olaus Magnus³, at det her var Skik ved Fastelavn at udføre en Sværdans (Fig. 31),

hvorpaa man øvede sig længe i Forvejen. Den begyndte med, at man gik i Kres med blottede Sværd, der til Musikens Takt svingedes over Hovedet; saa stødte man disse sammen eller kastede og greb hinandens Sværd, alt imens de dansendes Rækker dannede forskellige Figurer, særlig den saakaldte „Rose“. Musikken var i Begyndelsen langsom og højtidelig, men blev bestandig hurtigere, og samtidig blev de dansendes Trin, Svingninger og Sværds slag vildere og vildere. Man maa selv have set dette Skuespil, siger Olaus Magnus, for ret at forstaa, hvor smukt det er, denne Lydighed og dog ildfulde Kampberedthed; fordi den hele Sværdans gaar saa sømmeligt til, har ogsaa Gejstlige Lov til at øve sig deri og optræde som Deltagere.

At Sværdans ogsaa har været kendt i Danmark, kan ses af følgende Bestemmelse i de københavnske Smedesvendes Skraa af 1554: „Naar Brødrene danser om Fastelavn, hvilken da slipper Haandfanget paa Sværdet, han bøde en Fjerding Øl; slipper han Odden, da bøde han en Skilling; falder han over noget Sværd, bøde han ligeledes en Skilling, og taber han sin Hue, bøde han en Hvid“¹. Og det er vistnok samme Art Dans, der menes, naar det i Skraaen for „Guds Legems Lag“ i Aalborg af 1431 hedder: „Hvo som tilsiges at danse ud om Fastelavn, som gammel Sædvane er, og det ej gør uden lovligt Forfald, bøde derfor 11 ½ Voks“².

Fra Lybæk haves endnu Ordene til en gammel „Sværdans-Leg“ fra Middelalderen. Ordene, der vel er blevne sungne under Dansen, melder om en Kamp mellem Stærkodder og Karl den Store, hvori den sidste gaar af med Sejren³.

I Danmark synes det næsten staaende Skik, at Kongen hvert Aar paa denne Tid indbød en større Mængde Adelsmænd, hvilke „Vore elskelige Undersaatter, som Vi have forskrevet hid til Os nu til Fastelavns Søndag førstkommende, og med hvilke Vi agte at gøre Os glade“, for en ikke ringe Del var stævnedes sammen til Dystridt. Aar 1556 gik man langt videre end sædvanligt, Indbydelserne udstedtes allerede i November Maaned, og der skreves udtrykkelig til de indbudne, at Kongen „agter at lade strø Banen og holde Renden, Stikken og Turnéren“, hvorfor

alle skulde møde med gode Heste. „Har Du ikke „Stiern“ og „Glidder“, lad da gøre til Din Turnér-Hest „Barser“, og læg derpaa af Fløjel eller anden god Silke, saa at Du er paa det allerbedste udflyet, som en Render og Turnéerer bør at være“. „Vi ville have det forordineret, saa at det gaar stateligt til“. Da de forventede Fyrster imidlertid udeblev, tilbagekaldtes ogsaa Bestemmelserne, og de indbudne Rigsraader og Lensmænd gik Glip af „Turnéring“ og maatte nøjes med sædvanligt Dystridt¹.

Det er troligt nok, at disse Fastelavns-Dystridt ofte har været en Blanding af Alvor og Spøg, saa at man midt under Øvelserne paa en Maade drev Spot med dem tillige. At de hyppigt foretoges i Udklædning, maatte allerede give dem et komisk Præg, og den Spøg laa nær: at gøre et rigtigt drabeligt Anfald paa en udstoppet Figur, en Straamand eller lignende. Saadanne kendtes jo fra de daglige Øvelser paa Ridebanen, hvor det at ramme udstoppede Figurer med Lanse, Sværd eller Pistol var en sædvanlig Forskole for det egentlige Dystridt². „At stikke til Straamanden“ var da en Fastelavns-Fornøjelse, der paa een Gang gentog og dog latterligt efterlignede en dagligdags Idræt.

Hvad Fyrster og Herrer foretog sig i Begyndelsen af Fastelavn, gentoges af Svende og Tjenere inden Slutningen. De egentlige Dystridt var vel Menigmand af mange Grunde ikke i Stand til at magte, de kunde kun kaadt efterabes. Men stikke til Ringen og Straamanden formaaede enhver, der blot kunde tumle en Hest og føre en Stage. Disse Øvelser dreves derfor hver Fastelavn med største Iver i alle Byer og Landsbyer hele Landet over. Et Bevis for, hvor yndede de har været, kan hentes fra, at de har holdt sig i enkelte Egne lige til vore Dage. Vor Tid, der har glemt Forudsætningerne, har nærmest kun Øje for det pudsige i Forestillingen, Udklædningerne og den dinglende Straamands Bevægelser. Men mangan Bondekarls Hjærte har sikkert den Gang banket af Stolthed, naar han pyntet med Baand paa smykket Hest foer frem som Adelsmand for at øve ridderlig Idræt. Betegnende er det ogsaa, at i enkelte Egne forbeholdt Gaardmændene sig længe Eneret til denne Art Forlystelse, og deres Tjenestefolk var i hvert Fald udelukkede fra Ridtet³. Hvad Øvel-

serne selv angaar, saa har de ofte holdt sig forunderligt uforandrede og giver den Dag i Dag et tro Billed af Fortids Sæd. Naar f. Eks. Ringridningen i Sønderjylland endnu foregaar paa

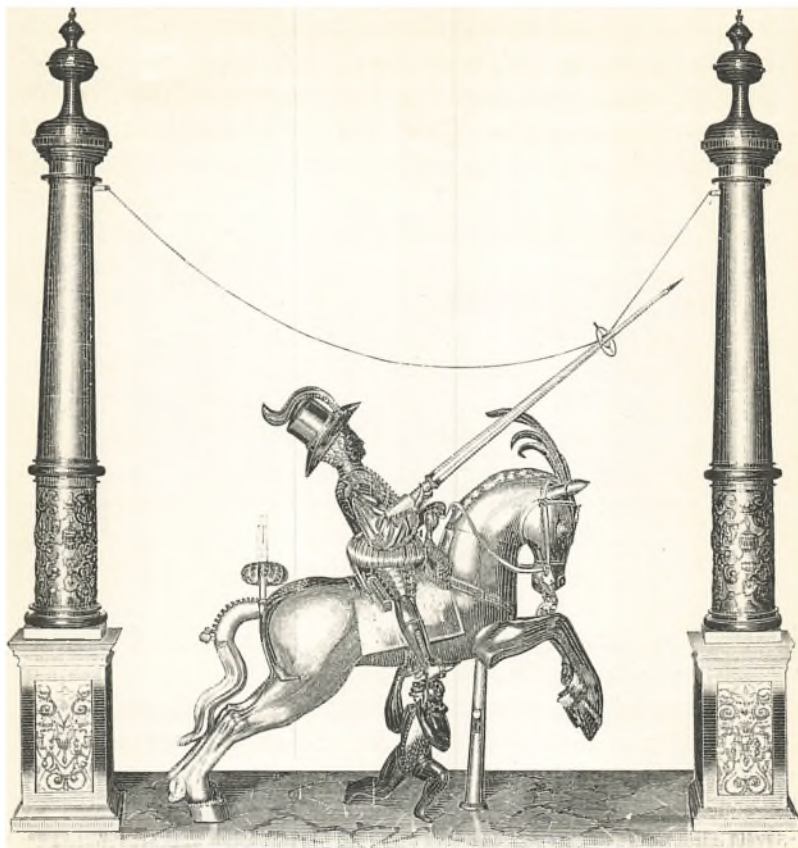

Fig. 32. Christian IV stikker til Ringen (3dje September 1596). En Hofnar vender Mølle under Hesten. Sølvfyldt Drikkekar.
(Rosenborg.)

Fredagen i Fastelavn, saa viser dette, at Legen oprindelig var en Efterligning af, hvad der hos de fornemme hørte hjemme Søndag eller Mandag. Og naar Ringen anbringes paa et Reb, der hænger mellem to nedgravede Læsestræer, en saakaldet

Galge, saa højt, at Rytteren kan ride i Galop derunder, saa svarer dette aldeles til f. Eks. Christian den Fjerdes Ringridt, saaledes som han har ladet sig fremstille i Sølv paa Rosenborg (Fig. 32). Og naar det endelig endnu i Sønderjylland er Skik at have Ringe af tre forskellige Størrelser, af hvilke den mindste kaldtes „Kongeringen“, og tre Gange ramt, giver Sejrherren Titel af „Konge“, medens den, der ingen Ring rammer, kaldes „Munk“ og faar et Halmbaad om Livet, saa gør disse Skikke, hvortil ogsaa enkelte nørrejydske endnu svarer, ganske Indtrykket af

Fig. 33. Dystløb med Baade.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

at være paalidelige Oplysninger om, hvad der en Gang har været gældende Regel¹.

I Søkbøstæderne udførtes ved Fastelavn en egen Art Dystløb, nemlig med Baade (Fig. 33). Selv om der skulde ises, sørgede man for Plads til, at to eller flere Baade kunde frit bevæge sig. Hver var vel forsynet med flinke Roerfolk, og paa en Planke i Bagstavnen stod den flinkeste Mand med en stump Lanse i Haanden, hvormed det gjaldt om at støde Modstanderen, paa den anden Baad, i Søen. Paa givet Tegn roede begge Baade løs paa hinanden, det var Styr mændenes Sag at give Baadene den fordelagtigste Retning under Sammenstødet, de to med Stagerne skulde søge at ramme hinanden, men selv undvige Stødet. Den tabende styrtede i Vandet og fik sig et iskoldt Bad; det var udsøgt Ridderlighed af Sejrherren at springe ud efter

ham og bjerge ham. Ofte kunde flere Par Baade efter hinanden deltage i denne Kamp, der naturligvis fra Land fulgtes med største Spænding. Skikken omtales baade i Nordtyskland, Danmark og Sverige. I Hamborg kaldtes den „Stagestikken“, i Korsør „Dystløb“. I Hamborg ophørte man hermed i det 18de Aarhundrede, men saavel i Kertemind som i Korsør og maaske i flere andre danske Søbyer har saadanne „Dystløb“ været i Brug endnu i Mands Minde¹.

En Særstilling indtog de nys indvandrede hollandske Familjer paa Amager. Paa Grund af Øens nære Beliggenhed ved København og gode Jagt kom Beboerne oftere i Berøring med Hoffet. Hvad Fester, der foregik i Staden, havde de nem Lejlighed til at faa at se, ligesom de vel fra deres gamle Fædreland havde medbragt en Del Erindringer og Skikke til Sammenligning. Kom saa hertil Befolkningens Dytighed og brede Lune, der gav dem et vist Frispas, vil det forstaas, at Amagerne snart opnaede Ry for deres ejendommelige Fastelavnsløjer.

Blandt disse hørte først og fremmest at „slaa Katten af Tønden“. Det er vanskeligt at afgøre, hvorvidt dette var en hel ny Skik, som Hollænderne havde indført i Norden. Herimod kunde tale en Udgiftspost som denne iblandt Dronning Christines Udlæg i Odense 1508: „1 Skilling for en Knippel til en Pebling at drage i Fastelavn med“². Vist er det i hvert Fald, at Amagerne Maade at udføre denne Idræt paa snart blev berømt og senere toneangivende for det øvrige Land.

Oprindelig udførtes den til Hest og med Spydstager ligesom Ringridt og Stikken til Straamanden. Forskellen laa ene i, at det her var en lille Tønde, der var ophængt, hvis nederste Bund det gjaldt om at ramme og indstøde med Stagen, i hvilket Fald de indespærrede Katte fór ud. En senere Tid har villet forklare Skikken som Rest af hedensk Overtro, idet Katten var Maanen helliget og et Sindbillede paa Mørket, der skulde forsvinde for det tiltagende Dagslys³. Fuldt saa sandsynligt er det dog, at det

hele aldrig har været andet end Løjer, blot et nyt Slags Ridder-spil med pudsigt Tilbehør; herfor kunde ogsaa tale, at det var Kattens vante Tyvested, en Mælketønde, der brugtes¹.

En anden Amager-Lystighed var den saakaldte „Gaase-Renden“. Hertil brugtes ingen Stage, Hesten skulde være usadlet og utømmet², og Maalet var en ophængt Gaas, hvis Hoved det gjaldt om at trække af. For at vanskeliggøre dette, var Fjerene plukkede af Gaasens Hals og denne indsmurt i Sæbe, saa at den gled ud af Haanden, hvortil fremdeles kom, at det ulykkelige Dyr, der var ophængt med Hovedet nedad, i sin Angst naturligvis krummede Hals og bevægede Hovedet for at undgaa sine Efterstræbere. Denne Fastelavns-Leg var næppe af nordisk Oprindelse. Ganske vist hedder det fra Bergen Aar 1638: „Fastelavns Mandag rede nogle af de fornemste Borgersønner til en Gaas, og Pett Annes Søn, Wilcken Klasen, stødte Hovedet af den“³. Men Bergen stod i saa mangehaande Forbindelser med Udlandet, baade med Hansestæderne og med Holland, at en fremmed Skik let kunde faa Indpas dør.

Endnu omtales forskellige Former for Amagernes Fastelavns-Lystighed, blandt andre Æggedansen „Øjet af Koppen“⁴ (Hollandsk: „Ei uit 't kopje“ = Ægget af Koppen). Denne Æggedans bestod i, at et Æg i et Æggebæger anbragtes i en Sandbunke, og den dansende skulde da først med Foden støde Bægeret bort, saa at Ægget laa ubeskadiget i Sandet, og derpaa skulde han, stadigt dansende, lempeligt tage Ægget med Fødderne og paany anbringe det i Bægeret⁵.

Alle disse Amagerløjer fik en forøget Betydning efter Midten af det 17de Aarhundrede. Flere Aarsager virkede sammen hertil. Aar 1651 bosatte med kongelig Tilladelse tyve Hollænderfamiljer fra Amager sig vest for København og byggede en By „Ny Hollænderby“ eller „Ny Amager“ paa samme Sted, hvor nu Frederiksberg Allégade findes. Hovedstaden omgaves saaledes paa to Leder af Amagere. Under Københavns Belejring afgav Øen en væsentlig Hjælp som Stadens Forraadskammer, og begges Beboere kæmpede lige ivrigt mod Fjenden. Ved Enevældens Indførelse optraadte Amagerne som Repræsentanter for den samlede

danske Bondestand. Og efterhaanden som Hoffet knyttedes til København alene, kom disse Amagere, der omgav Byen, til at staa som det paa een Gang sande og mest præsentable Udtryk for den danske Bondestand med dens Sæder og Skikke.

Saaledes gik det til, at Amagerne lidt efter lidt blev en Slags Hofbønder, der oftere optraadte som saadanne og altid høstede Bifald, fordi de var belevne nok til ikke at overskride Grænsen, og omvendt tilstrækkelig virkelige til at danne Afveksling fra de blotte Ballét-Hyrder og Hyrdinder. Intet laa nærmere end at lade dem opføre deres Fastelavnsløjer, og disse blev da lige fra Frederik den Tredjes til Christian den Syvendes Tid, altsaa i halvandet Hundrede Aar, en staaende Hoffornøjelse, hvori baade Amagere og Hoffolk deltog, og som stundom maatte forevises ogsaa udenfor Fastelavnstiden som Prøve paa dansk Folkeliv. Da saaledes Aar 1663 Kurfyrst Johan Georg blev formælet med Frederik den Tredjes Datter, Anna Sophie, blev Amagerne til-sagte til den 13de Oktober at give en Forestilling i Fastelavnsløjer. I den tyske Beretning om Formælingen beskrives dette saaledes: „Til om Tirsdagen havde Hollænderne paa Amager faaet Befaling til paa Slotspladsen at lege deres sædvanlige Fastelavnsløjer, som aarlig holdes i mange tusinde Menneskers Paa-syn i deres nærved Hovedstaden liggende Landsbyer. Det gik for sig om Eftermiddagen. De kom da i Optog til Hest med Faner, Forker og Stager; de red og stak til en mellem to Stænger hængende Tønde, i hvilken to levende Katte var spærrede inde, indtil de havde stødt Bunden ind, og Kattene sprang ud. Den, som havde vundet Sejr i denne Ridderdaad, blev ført hjem bekranset. Efter at denne Leg var tilendebragt, til hvilken Til-løbet af Folk var stort, red de efter en levende ophængt Gaas og kneb Hovedet af den. Endelig dansede de og omkring et Æg. Al denne Morskab blev betragtet oppe fra det kongelige Slot til henimod Aften, da Kurprinsen spiste ved Deres Majestæters Taffel, men Kurfyrstinden lod sig traktere aparte“¹.

Under Christian den Femte blev det Skik, at Hoffet selv, iført Amagerdragt, tog Del i Lystighederne. Om Fastelavn Aar 1692 hedder det f. Eks.: „Haver det ganske kongelige Hof

sig med Kaner udi Amager-Habit til Ny-Amager (Frederiksberg) begivet, hvor de til Middag spiste“¹. Og Aar 1694 giver en Engländer følgende Beskrivelse af Skik og Brug i Danmark: „Paa Hvidetirsdag ifører Kongen, Dronningen, den kongelige Familie, de inden- og udenlandske Ministre og alle til Hoffet hørende Personer sig den nordhollandske Bondedragt med vide Benklæder, korte Trøjer, store blaa Huer; Damerne blaa Skørter samt en løjerlig Hovedpynt. Saaledes udstafferede sætter de sig paa Vogne, Herrerne, som selv kører, foran, Damerne bagved, og kører ud paa Amager, tre Fjerdingsvej fra Byen. Her danser de til Musik af Sækkepiber og skurrende Violiner, og spiser Landsbykost af Ler- og Træfæde med Træskeer. Naar de nu have tilbragt Dagen med denne Slags Morskab, hvorved alle ere lige og man ikke tager synderlig Hensyn enten til den kongelige eller anden Rang, køre de om Aftenen paa samme Maade hjem, beværtet af Statholder Gyldenløve med en Komædie og et prægtigt Aftensmaaltid og tilbringe Natten med et Bal i det samme Costume, som de hele Dagen have baaret“².

Aaret 1771 var det vistnok sidste Gang, at Amagerne spillede denne betydelige Rolle. Paa Fastelavns Mandag dette Aar var Christian den Syvende, Caroline Mathilde, Struensee og hele Hoffet ude ved Magleby, hvor de fra „Smedebakken“, der var belagt med Halm og Tæpper, saa paa Amagerne, der slog Katten af Tønden. Som sædvanligt udførte disse deres Sager efter bedste Evne. Da saaledes Tønnes Jansen faldt af Hesten, gjorde han det godt igen ved at løbe efter den og bagfra i et Spring svinge sig op paa den, hvorover Kongen til stor Glæde for Amagerne udbrød: „Det kunde en af mine Husarer maaske knap gøre ham efter“. Den følgende Dag blev hele Amager-Selskabet budet ind paa Slottet, hvor de blev vel trakterede og til Tak udførte deres Danse. Blandt andet dansede Dirck Cornelesen „Øjet af Koppen“³.

Den Gunst, hvori Amagerne saaledes stod, medførte ganske naturligt, at man ogsaa andetsteds begyndte at efterligne deres Fastelavnsløjer. Paa begge Sider af Sundet blev det fra Aar 1700 mere og mere Skik at slaa Katten af Tønden. I Skaane om-

taler Linné det Aar 1751 som almindelig Skik og Brug¹. Paa Sjællands-Siden var Lysten saa stærk, at selv i Pietismens Tid under Christian den Sjette, da endog Amagerne lod sig overtale af deres Sognepræst, Magister Hviid, til at opgive disse Lystigheder², kunde Kulsvierne i Nordsjælland ikke dy sig, men slog i al Hemmelighed Katten af Tønden og trak Hovedet af Gæs, trods alle Forbud og Advarsler³. Ogsaa til Jylland bredte Skikken sig. Men her blendedes den, saa vidt det lader, paa mangt et Sted med den ældre Skik „at jage en Hane“. Fra Egne Nord for Limfjorden hedder det saaledes fra Midten af det 19de Aarhundrede: „I Østerhan-Herred red vi om Fastelavn og slog en Kat eller Kok af en Tønde“⁴.

Beständig var det levende Katte, der anvendtes. At Medlidenheden med disse Dyr dog var vakt, derom vidner allerede et Digt af Aar 1729: „Emdrup Kattes Testament, Fastelavns Mandag opsat af Notario publico Peter Rammel“⁵. Dets Begyndelse og Slutning lyder saaledes:

Jeg arme Kat, som her i Dag
 En Abekat maa være,
 Til Fastelavnens Velbehag,
 Og Emdrup Herrers Ære o. s. v.

.....

Men I, I Emdrup Slyngler! som
 Med Stage, Spyd og Lanse,
 Til min bedrøvet Ligvægt kom,
 At storme Kattens Skanse,

Gid jeg var løs, og I var Mus,
 (Jeg Jupiter det beder),
 Her skulde ligg' et Fandens Hus
 Imellem mig og Eder.

I sidste Halvdel af det 19de Aarhundrede er som bekendt denne barbariske Behandling af Katte ophørt, og Maaden at „slaa Katten af Tønden“ paa derfor ogsaa ændret i Forhold hertil, idet nu ikke længere Ituslagning af Tøndens underste, men af dens øverste Bund giver Titlen af „Kattekonige“. Men mærke-

ligt nok har for Danmarks Vedkommende selve Skikken været i stærk Tiltagen. For Øjeblikket er den allerede indført som en fast Fornøjelse ved Landets fleste Skoler.

Hvis et Menneske i det 16de Aarhundrede ved en Fastelavn kun blev Vidne til alle de Løjer, vi hidtil har nævnet, vilde han føle sig i høj Grad skuffet. Det bedste manglede, det, der udgjorde Fastelavnens egentlige Kærne. Dette Festens væsentligste Indhold og Særkende betegnede Datiden ved et uoversætteligt Udtryk: „at løbe Fastelavn“. For os fremkaldes herved kun et utydeligt Begreb om enten at gøre sig selv til Nar eller blive gjort latterlig. For Datiden rummede dette Udtryk en Fylde af fornøjeligt Indhold, Indbegrebet af al den Kaadhed og alle de Løjer, som en Slægt som hin kunde finde paa, naar den fik Lov til fuldt ud at slaa Gækken løs.

Først og fremmest forstod man ved at „løbe Fastelavn“ at optræde i Forklædning. Den nye Dragt medførte imidlertid tillige Pligten til at spille den Rolle, man herved havde paataget sig. Men paa samme Tid gav den En den ønskeligste Frihed til som ukendt at gøre og lade, som man lystede. Denne Pligt og denne Frihed fremkaldte i Forening en Form for Liv, der Fastelavns-Ugen igennem forvandlede selv den adstadigste By til en støjende Daarekiste.

At Fastelavns-Udklædning har været meget almindelig, kan allerede ses af den Maade, hvorpaa Ordet „Fastelavn“ forekommer i Datidens Sprog. En Forfatter, der ivrer mod de mange nye Moder, udtrykker sig saaledes: „Ingen tør nu længes efter Fastelavn, at de ville da forklæde sig, for her er ny Fastelavn hver Dag for Haanden“¹. I Skuespillet „Salomons Hylding“ lader Digteren Hieronymus Ranch en af Personerne udbryde, da Adonia kaster den kongelige Dragt og ifører sig Sørgeklæder:

Se naadige Herre! hvad skal det klæde?
Er Fastelavn kommen allerede?²

Og i Folkemunde gik „Fastelavn“ over til at betegne en udklædt Flok i Almindelighed. Om de to Gejstlige Mester Knud og Peder Kansler, der Aar 1526 blev førte til Stockholm som Fanger, hedder det i den gamle Beretning, at „de bleve indførte gennem Nørreport med en Fastelavn“, hvorved forstaas, at de baade selv var latterligt udpyntede med Halmkrone, Træbriks o. s. v., og omgivne af en maskeret Flok¹. — „Fastelavnen kommer“ var uden Tvivl et yndet Raab i Fastelavns-Ugen, hver Gang et nyt Optog viste sig, og Udtrykket sneg sig ind selv i Rettens Protokoller. „Fastelavnen kom ned ad Hundegade“, hedder det t. Eks. i Ribe Tingbog for Aar 1604².

Hvor almindelig Lysten til at udklæde sig har været, kan sluttes af, at endogsaa Gejstlige bukkede under for den og nød alle de Friheder, som det at være ukendt medførte. Den katolske og den lutherske Gejstlighed synes i saa Henseende at have været lige gode. I en Anordning fra Christian den Andens Tid hedder det, at Præster, Degne og Peblinge hidtil ved Fastelavn har udklædt sig som Munke eller formummet sig paa anden Vis, og under saadan Forklædning løbet om og tryglet eller bedrevet Skalkhed. Der loves dem, at de skal „miste Huden“, hvis de gribes i sligt. Aar 1560 maatte Sjællands Bisp paa Roskilde Landemode true med, at de Gejstlige, der „løb Fastelavn“, skulde blive optegnede og Navnelisten indsendt til Lensmanden, for at de kunde blive afstraffede³.

Udklædningerne var naturligvis af højst forskellig Art. Maske synes næsten altid at have hørt til, enten sorte Silkemasker⁴ eller Karakter-Masker. Da Frederik den Anden Aar 1560 vilde holde Fastelavn paa Nyborg Slot, sendte han Bud til København og lod opkøbe hos Didrik Mumme og Hans Sukkerbager alle de Masker, som de havde, „baade Mands- og Kvindepersoner lige“⁵. Peder Oxen efterlod sig flere „Fastelavns-Ansigter“, og Sidsel Oxen arvede efter ham to Fastelavns-Skæg⁶. Dragterne selv kunde i mange Tilfælde være tarvelige nok. Da saaledes Hans Klyn Aar 1604 „løb Fastelavn“ i Ribe med et Par Kammerater, var de vel alle maskerede, men en af dem havde kun en rød Uldskjorte paa, en anden en Pude paa Ryggen, og

en tredje synes at have været yderst let klædt, idet han, saavidt man kan skønne, kun var iført et Par Barnebleer¹. Fyrster og Rigmænd anvendte derimod ofte betydelige Summer paa deres Dragter. En fransk Skræder fik saaledes Aar 1562 af Erik den Fjortende udbetalt 400 Kr. blot i Forskud paa en Fastelavnsklædning². Frederik den Anden sendte Aar 1580 et Bud uden-

lands for i Nederlandene eller England at købe for 2400 Kr. „Mumme-ri-Klædninger“³. Og at ogsaa Adelsmænds Fastelavnsdragter har været baade dyre og holdbare, kan ses af, at de ofte gik i Arv. Sidsel Oxe arvede f. Eks. tre saadanne⁴ (Fig. 34).

Iveren for at deltage i „Fastelavns-Løb“ var stor baade hos høje og lave. Det er i al sin Ubetydelighed et betegnende Træk, at da

Fig. 34. Fastelavns-Udklædning.
(Efter Thomas Wright.)

Aar 1589 en Præstedatter ikke vilde laane en adelig Veninde af Otto Ranzau sine Klæder til at „løbe Fastelavn i“, slog han af Forbitrelse herover alle Præstens Vinduer ind⁵. Landets allerfornemste Damer tog vel ikke Del i den offentlige Lystighed uden blot som Tilskuere, men inden fire Vægge gjorde ogsaa de sig lystige. I en svensk Dagbog hedder det f. Eks.: „Den syvende Februar 1608 gjorde Kongen en stor Banket, og dansede Dronningen og alle hendes Fruentimmer Fastelavn“⁶.

Fastelavns-Lystigheden paa Gaden var af en meget fri Natur.

Alt var tilladt i disse otte Dage. Medens Forklædningerne hos den egentlige Landbefolkning mest gik ud paa at pynte sig med Adelsdragt, efterligne Ridderspil o. s. v., havde man i Byerne mere Sans for det komiske og var her sikker paa et taknemmeligt Publikum. Skønt Dragternes Tal selvfølgelig var stort, var der dog tre Slags Forklædninger, der enten ved deres Talrighed eller ved deres Ejendommelighed straks maatte falde i Øjnene.

Den første var Narredragt. Den var saa almindelig, at senere gik Ordet „Fastelavnsnar“ over til at være en Betegnelse for næsten en hvilken som helst Udklædning. En Vittighed, som laa

Fig. 35. I Narredragt hos Kongen.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

nær, og da ogsaa blev gentaget ofte af Moralprædikanter, var, at disse Narre egentlig ikke kunde siges at have forklædt sig, men blot viste sig i deres naturlige Skikkelse. Den tyske Mestersanger Hans Sachs udtrykker samme Tanke, naar han i et Digt om Fastelavn siger: Mange forblive utilbørligt længe i denne Rolle¹.

Et Forbillede havde man jo i de virkelige Hofnarre, og som disses var ogsaa Fastelavnsnarrenes Dragt hyppigt besat med Bjælder. Blandt Frederik den Andens Udgifter Aar 1567 omtales saaledes: „Narreøren og Bjælder til Narrekapper at løbe Fastelavn med“ (Fig. 35). Aar 1562 omtales 90 Æseløren af Sølv til 45 af Kongens Staldknægte og Dreng². Ligesom de virkelige Narre var ogsaa de udklædte ofte udstoppede paa forskellig Vis.

Hin ovennævnte i Ribe med Pudens paa Ryggen har rimeligvis skullet forestille en Nar. Et Vaaben, hvormed de næsten alle var udstyrede, var en Briks. Det var i og for sig en efter Datids Forhold meget nærliggende Morskab blot at gaa rundt og daske Folk med denne. Men en egen Forestilling blev der givet, naar det gjaldt om med Briksen at indvie nyoptagne i Lavene. For Bergens Vedkommende blev denne som andre Øvelser af lignende Natur udført meget grundigt. I Fastelavns Ugen førtes her de unge Købmandssvende rundt omkring i Byen, og ud for hver Mesters Dør blev de anbragte over en Bænk og, medens en Sang blev afsungen, behandlede med en Briks¹. Ogsaa i København var noget lignende Skik og holdt sig mærkværdigt længe. Endnu i Aaret 1728 var saaledes tre Hørkræmmerdrengene anklagede for i „Fastelavns Ugen“ at have gjort et Udfald fra Børsen og „brikset en islandsk Købmandsdreng, saa at han en Tid lang maatte holde ved Sengen“. I Ansøgningen om Benaadning for disse tre hedder det: „at de have handlet efter ældgammel Sædvane, som udi Børsens Hørboder har været brugelig, at hver Fastelavnsuge har det været en Vedtægt, at nogle Købmandsdreng, som forbi Børsen passerede, skulde have Briks“².

En anden Forklædning, der ligeledes var overordentlig almindelig, bestod i, at Mænd iførte sig Kvindedragt, og Kvinder Mandsdragt. I England synes man at have forstaaet fortrinsvis denne Art Forklædning ved Udtrykkene: formumme, Mummeri³ osv.; i Skandinavien og Tyskland betegnedes herved dog kun Maskeradedragt i Almindelighed. Det uvante i Dragten gjorde allerede disse Figurer pudsige, men Latteren forøgedes yderligere ved den yderst frie Maade, hvorpaa enhver søgte at efterligne sit nye Køns Ejendommeligheder. Tør man slutte fra Tonen i Datidens „Fastelavnsspil“, hvoraf der vrimlede i Tyskland, har Oprinene paa Gaderne været over al Beskrivelse ugenerte. Ærkebisp Olaus Magnus indrømmer indirekte dette, naar han forsvarer sine Landsmænd og siger, at det ikke var dem, men fremmede Malere, der var de værste til at efterligne uhøviske Kvinder⁴ (Fig. 36). Ret oplysende er det, at i en latinsk-dansk Ordbog fra 1622 oversættes Ordet „bacchæ“ (Bakkant-

inder) ved „Fastelavns-Kvinder“¹. Det er med sligt i Minde, at man bedre forstaar en Beretning som denne om Jakob den Sjette i Skotland. Da hans Raader vilde til at anstille Fastelavnsløjer, lod han en Bibel bringe ind og sagde derpaa: „Jeg sværger til Gud, at jeg hele mit Liv igennem aldrig har staaet i Forhold til nogen anden end min Hustru, Dronningen. Hvo, der kan sværge det samme, han gøre det nu!“ Da ingen af Hofmændene meldte sig, blev det ikke til noget med de paatænkte Fastelavnsløjer².

At en Forklædning som Kvinde dog ikke medførte Forglem-

Fig. 36. Fastelavns-Udklædninger.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

melse af sædvanlig Mandhaftighed, viste Niels Hansen i Helsingør, der Aar 1633 stod anklaget for: „Fastelavns Søndag, da han var omklædt udi Kvindeklæder, at have paa Gaden med dragen Kniv skamferet tvende Karle samt sønderskaaret By-skriverens Klæder paa hans Ryg“³.

En tredje Art Forklædning, der om ikke ved sin Hyppighed saa dog ved sin Ejendommelighed straks maatte falde i Øjnene, var den at optræde blot med Maske, men iøvrigt nøgen. Ganske vist omtales denne Fastelavnsdragt ikke i Skandinavien, men vi veed, at den har været saa yndet i Tyskland⁴, at der næppe er nogen Grund til at betvivle, at den ogsaa er bleven

anvendt i Norden. Efter Nutids Forhold skulde sligt anses for umuligt. Men det maa erindres, at Datidens Begreber var andre end vore. For en Slægt, der var vant til fælles Badstuer, fælles Soveværelser, ja fælles Himmelsenge for begge Køn, havde det Nøgne ikke det i og for sig stødende ved sig, som for en senere Tid. Naar Kejser Karl den Femte, da han som tyveaarig Yngling holdt sit Indtog i Antwerpen, kunde blive modtagen i Optog af Stadens skønneste og fornemste Jomfruer, alle kun klædte i tyndt, gennemsigtigt Flor, saa var dette i Virkeligheden langt mere stridende mod Sømmeligheden, end om ved Fastelavn, da alt var tilladt, nogle i Kaadhed kunde falde paa at løbe ned ad Gaden uden Klæder.

Desværre savner vi for Nordens Vedkommende nærmere Beskrivelse af, hvorledes saadan en Fastelavnsdag har taget sig ud set paa nært Hold. Kun rent i Forbigaaende fortæller Olaus Magnus, at Slagterne gerne mødte i Oksehuder eller med Gede-hoveder og brølede, brægede eller gryntede som Svin¹. Hvad vi besidder af Meddelelser fra Tyskland giver os dog uden Tvivl et nogenlunde paalideligt Begreb om de tilsvarende nordiske Forhold. Det maa have været en øredøvende Støj og et utroligt Virvar, naar hele Byen var paa Benene, og Alverden, klædt som Narre, Munke, Nonner, Djævle, nogle som Storke paa Styler, andre krybende paa alle fire, med eller uden Klæder, trængtes i de snævre Gader, raabte og skreg til hverandre fra Vinduer og Bislag. Men naar man mellem de mange forunderlige Optog hører Tale f. Eks. om et saadant: fire Mænd holdende hver i sit Hjørne af et Lagen, hvormed de slynger en som et Lig udklædt Dukke i Vejret og griber den paany, saa faar man baade en Fornemmelse af en fra vor forskellig Smag, og man forstaar, hvad en samtidig bemærker: „Ved Karnevalet hos de Vælske i Italia er der ogsaa Overflod paa Narrestreger, men det gaar dør noget subtilere til“².

Hvad der i høj Grad forøgede Morskaben ved at „løbe Fastelavn“ var, at dette ikke blot foregik paa Gaden, men at enhver, der havde Maske paa, ansaas for berettiget til at trænge ind i hvilket som helst Hus. Muligheden for at narre Venner og

Bekendte voksede betydeligt herved, og der var noget meget fristende, især for de kvindelige Deltagere, ved saaledes ukendt at være Gæst og kunne se sig om overalt, hvor man lystede. Om Forholdene i Tyskland giver en Forfatter det Vidnesbyrd, „at mange Kvinder her var i høj Grad hengivne til sligt, og paastod, at der ikke gaves nogen større Fornøjelse end saaledes med formummet Ansigt at vandre fra et Hus til et andet“¹.

Misbrug laa dog overmaade nær, især paa halvt offentlige Steder som Lavshuse og lignende, hvor let enhver kunde falde paa at byde sig selv til Gæst og ved Hjælp af en Maske leve gratis Fastelavnsugen igennem. Dette var uden Tvivl Grunden til, at Papegøjegildet i Aalborg Aar 1548 forbød sine Gildebrødre at møde „forklædte i Laget med lukt Ansigt“². Skikken synes dog at have holdt sig længe og gik senere i Arv til Maskeraderne. Endnu i Frederik den Fjerdes Tid kunde enhver, der vilde, møde ved de ugentlige Hofmaskerader³.

I Tyskland havde man en anden Skik, der dannede en Slags Modsætning hertil. Hver Gang En i Fastelavnsugen traadte ind i et Hus, passede alle paa, om vedkommende huskede at sige følgende Ord: „Jeg gaar med Forlov ind og ud“. Glemtes denne Forsigtighedsregel, blev vedkommende greben, det være sig Mand eller Kvinde, bagbunden og med en Bækkensluger foran sig ført Staden rundt⁴.

Det laa i Sagens Natur, at den hele Fastelavns-Løben havde yderst mislige Sider. Dette, at saaledes Ævret var fuldstændig opgivet en Uge igennem, hver Grænse hævet, Hjemmene aabne, Mænd i Kvindedragt, Kvinder i Mandsdragt, de fleste efter Tidens Skik mere eller mindre berusede, alt dette maatte nødvendig medføre betænkelige Følger. Saavel i Norden som i Tyskland klagedes der da ogsaa over den megen Utugt og Skalkhed, som Fastelavnen udklækkede.

Omkring Aar 1600 fik Øvrighederne mere og mere aabent Øje herfor, og en Række Forbud blev Følgen. Allerede tidligere var det blevet forbudt Præster at løbe Fastelavn, nu forbødes det Studenterne ved Københavns Universitet Aar 1595⁵. Aar 1629, 1636 og 1643 udstedtes der almindelige og temmelig strænge

Forbud imod al Fastelavns-Løben¹, og disse synes at have virket. Aar 1640 siges den gamle Fastelavns-Løben at være ophørt i Bergen². Om Forholdene i Danmark udtrykker en Forfatter Aar 1648 sig saaledes: „Al Fastelavns-Værk er nu, Gud være lovet! ved den fromme Øvrighed afskaffet og ved stor Straf derhos forbudt og aarligen paa denne Tid forbydes“³.

Ganske og i en Haandevending kunde det dog naturligvis ikke afskaffes. Endnu henimod Midten af det 18de Aarhundrede siger Erik Pontoppidan herom: „Fastelavnsmandag synes at være skabt og bestemt for Pøbelens Galskaber, da Haandværkssvende, fornemlig i Købstæderne, efter at have slaaet en Svir af inden lukkede Døre, mere mæskede end mættede og blikfulde, anstiller Gadesværmerier og Narreoptog under aaben Himmel. Hvo kender ikke den sjællandske Bondekarls Fastelavnsløben:

Som Herredsfogders Tordenstemme
 Aldeles ej formaar at skræmme,
 Men styrter glubsk i Synd og Skam,
 Fordi just Forbud kildrer ham⁴.“

Mere end alle Forbud bidrog dog Fremkomsten af en ny Slags Forlystelse til, at den egentlige Løben Fastelavn ophørte. Det var de dermed beslægtede Maskerader. I det 17de Aarhundrede indførtes disse ved Nordens Hoffer, Dronningerne Christine i Sverige og Sophia Amalie i Danmark interesserede sig levende herfor, og ved Aarhundredets Slutning var de en staaende Bestanddel af Hoffets Vinterfornøjelser. At Minderne fra Fastelavns-Løbenes Tid endnu havde holdt sig, kan ses af, at disse Maskerader endnu stundom foregik ved højlys Dag og i det frie. Hoffets Ture i Amagerdragter til Frederiksberg var saaledes en underlig Blanding af gammeldags Fastelavns Lystighed og ny-modens Maskerader. I det 18de Aarhundrede gennemførtes vor Tids Form for Maskerade: Maskeballer; og saadanne blev almindelige ikke blot ved Hoffet, men hos Borgerstanden tillige. Offentlig Maskerade, der en Tid under Frederik den Fjerde havde været tilladt, men saa atter var bleven forbudt, tillodes atter Aar 1768, dog maatte saadanne kun afholdes paa det danske

Komediehus. Aar 1803 blev endelig offentlige Maskerader tilladt over hele Landet¹. Den gamle Forbindelse med Fastelavn ytrede sig endnu i, at Maskerader i Reglen henlagdes til Tiden omkring Fastelavn. Et Minde om denne deres Oprindelse er ogsaa tilstede i deres moderne Navn: „Karneval“ (Ϸ: farvel Kød!).

Et betydningsfuldere Afkom end Maskeraderne fik dog den gamle Fastelavns-Lystighed paa et andet Omraade. Af Fastelavns-Løbene fremgik i Norden som andet Steds Lystspillet.

For at forstaa denne Udvikling, der, længe forberedt, først ret fuldbyrdedes i det 16de Aarhundrede, maa vi nærmere betragte det moderne Skuespils Fremkomst i det hele. Dette fremgik ikke simpelthen som Arv og Efterligning af den klassiske Oldtids. Det blev skabt paany hos hvert enkelt Folk².

For Nordens Vedkommende kan vi paavise tre hjemlige Forhold i Middelalderen, af hvilke Skuespillet lidt efter lidt udviklede sig. For det første dannede de kirkelige Fester en naturlig Begyndelse hertil. Allerede den enkelte Gudstjeneste med dens Vekselsang, Præstens forskellige Handlinger, Tale, Omklædninger osv. var jo en Art Skuespil, hvor Kristi Offerdød og dens Virkninger genfremstilledes. Men tydeligere endnu blev det, naar paa de store Kirkefester ikke blot Messens Almenhemmelighed, men den enkelte Begivenhed i Jesu Liv, hvortil Festen svarede, fik synlig Form, naar Krybben i Bethlehem med den nyfødte Frelser, eller Jesu Gravlægning og Opstandelse haandgribeligt fremstilledes for det undrende Folk. Vi har allerede set, hvorledes ved Julefesten denne Kirkens Tilbøjelighed til at imødekomme Menighedens Trang til Syn for Sagn havde frembragt et helt Skuespil, der paa Helligtrekongers Dag ikke holdt sig indenfor Kirken alene, men i storartet Optog under Kor og Vekselsang drog ud paa Marker og Veje og forvandlede Betragterne selv til Deltagere.

Medens paa denne Vis et religiøst Skuespil udviklede sig, lagdes ved en anden Art kirkelig Fest Spiren til et nationalt. Det

var Skik paa Helgendagene at oplæse vedkommende Helgens Levnedbeskrivelse. Oplæsningen af denne „Legende“, som den kaldtes, fik naturligvis ganske særlig Tiltrækningskraft, naar den Helgen, der omtaltes, var en af Landets egne Børn. En hellig Knud, en hellig Anders, en hellig Olaf satte ganske anderledes Indbildningskraften i Bevægelse, samlede tifold flere Tilhørere og indbragte langt flere fromme Gaver, end en ukendt Helgen fra Syden. Ganske naturligt opstod da Trangen til netop paa disse nordiske Helgendage at give den talrige Tilhørerkreds, hvoraf jo dog kun de færreste forstod Latin, et synligt Indtryk af det meddelte, vise dem selve Hellig Olaf med hans røde Skæg, hvorledes Englene bar Hellig Anders fra Jerusalem til Slagelse, og den onde Hertug Magnus' Mord paa Knud Lavard. Men herfra var der kun et lille Skridt til at lade de optrædende Personer tale, og i saa Fald paa Modersmaalet, for at de kunde forstaas af alle. Som Eksempel paa hele denne Udviklingsgang besidder vi endnu et mærkeligt dansk Skuespil om Knud Lavards Liv og Død. Stykket synes at være forfattet i Reformationstiden, men af en Katolik, rimeligvis for at styrke den gamle Helgentro. Dets rent dramatiske Værd er selvfølgelig kun ringe, da det egentlig blot er den kirkelige Legende omsat i Samtaleform¹.

Den tredje Vej, ad hvilken Skuespillet udviklede sig, var ud fra Fastelavnslystighederne. I disse otte Dage, hvor alle optraadte i Forklædning og hver spillede sin Rolle, opførte jo paa en Maade hele Landet et storartet Skuespil. For at gøre sig bemærket i dette, var der ikke andet for end enten at have en ret iøjnefaldende Dragt eller slaa sig flere sammen og i Forening udføre nogle Scener. For saa vidt der i disse efter fælles Aftale førtes et bestemt Ordskifte, der med kun ringe Afgivelse gentoges for hver ny Tilskuerkreds, var i Virkeligheden hermed et fuldfærdigt Skuespil til Stede.

At disse Fastelavns-Skuespil i Reglen maatte bevæge sig paa det lystiges Omraade, laa i Sagens Natur. Herved var de dog ikke absolut kendelige fra de kirkelige. For at give disse Liv havde det nemlig vist sig nødvendigt at fremstille Kristi Fjende, Djævelen; og denne fik dels ved sit dyreagtige Ydre og sine besynderlige Fag-

ter, dels ved stadig at være den overvundne, hvilket hyppigt udtryktes ved ligefremme Prygl, et ganske eget komisk Præg. Naar alt kom til alt, var det dog maaske netop nogle af de kirkelige Optrin — Bileams Asen, der skrydede, Djævelen, der mørbanket tog Flugt, o. s. v. —, som vakte den største Latter.

Reformationens Indførelse i Norden medførte en Forandring i disse Forhold, for saa vidt Gejstlighedens Skuespil nu faldt bort. Fastelavn-Lystspillet stod altsaa alene tilbage. Men samtidig fik dette en Forbundsfølge i den nyvakte Sans for Oldtidslitteraturen, i Følge hvilken det, at lade Skolebørn og Studenter opføre latinske Komedier, ansaas for en af de bedste Øvelser i Sproget.

Af disse Forudsætninger: Kirkens gamle, en Gang saa betagende, nu forbudne Skuespil, de spillevende Fastelavnsoptrin og de moderne Skolekomedier fremgik da i det 16de Aarhundrede en Nydannelse, der paa een Gang mindede om sin Oprindelse og dog var noget andet og mere end hver af hine. Skønt den nordiske Vækst ikke taaler Sammenligning med, hvad der paa samme Tid og under tilsvarende Forhold fremstod i andre Lande, har den dog en høj Grad af hjemlig Interesse. Og skønt den ikke fuldt kom til sin Ret, for saa vidt det, der virkelig naaedes, ikke siden blev udnyttet eller fortsat, men Eftertiden slap Taget, og Holberg maatte hundrede Aar efter næsten begynde forfra, saa staar den dog som et eget og mærkeligt Led i den nordiske Udviklings Historie.

Hvor anlagt det 16de Aarhundrede var for en Udvikling paa Skuespillets Omraade, og hvorledes alt herhen hørende ligesom laa i Luften, kan ses af mange Smaatræk. Det er saaledes betegnende, at da Efterretningen om Kong Hans' og Hertug Frederiks Nederlag ved Hemmingstedt Aar 1500 naaede til Lybæk, gav det stærke Indtryk sig straks Luft Fastelavnen derefter i en dramatisk Fremstilling af det skete, selvfølgelig til Spot for de Danske, hvilket Kong Hans paastaas at have taget sig mere nær end

selve Nederlaget¹. At det ikke blot var fattige Skolebørn, men alle, selv Kongesønner ikke undtagne, der fik Lov til at opføre Skuespil, kan ses af en Udgiftspost som denne: „Til Fastelavnsklæder til Hertug Magnus, da han agerede paa Salen paa Koldinghus“². Og hvor fuldtud „med“ saavel Tilskuere som Skuespillere har været, fremgaar af det bekendte Optrin i Københavns Slotsgaard Aar 1577, da Stykket „David og Goliath“ opførtes for Frederik den Anden og hans Gæster. Man veed knap, hvem der bærer Prisen: Skuespillerne, der skønt Filisterne i Stykket skulde slaas paa Flugt, ikke vilde finde sig i den Tort at maatte vige i Kongens Paasyn; eller Tilskuerne, der fulgte Kampen med største Interesse og som gamle Peder Skram brændte af Lyst til selv at tage Del deri.

I en saadan Tid maatte der kunne stilles store Krav til Indbildningskraften, og dette blev der ogsaa i høj Grad, thi de ydre Midler og det hele Tilbehør var i Reglen kun ringe. Hvor paa en Fastelavnsdag Flokken kom anstigende, var Teatret færdigt med, at Formanden slog en Kres i Stuen eller paa Gaden og sagde, hvad det skulde forestille. Tilskuerne fik saa selv i Tankerne at udmale sig noget tilsvarende. Endog ved egentlige Teaterforestillinger manglede ganske Kulisser. Teatret var enten en Slotsgaard, en Kirkegaard eller et Torv, hvorpaa i bedste Fald en Tribune var rejst, der tjente som Scene. Rummet nederunder kunde bruges til Djævl-Beholder og forestille Helvede; men den egentlige Scene var kun en aaben Plads, hvor højt regnet de i Stykket forekommende Stedforhold var afmærkede, saa at man ved f. Eks. at staa til højre antoges at være i en Skov, til venstre i et Slot, i Midten befandt sig paa Fyn, længere fremme paa Sjælland o. s. v. Det var derfor lutter Anvisninger i det tomme, naar det f. Eks. i „Salomons Hylding“ siges til Tilskuerne:

Den Bygning kaldes Jerusalem.
 Her holder Kong David nu Hus og Hjem.
 — Se der hin skøn og dejlig Zion,
 Her staar og Israels kongelig Tron³.

Dog maatte man vel mærke sig disse geografiske Oplysninger, thi Handlingens Indhold gik ellers meget let tabt. Saa vidt det lader, forlod i Reglen end ikke de Personer, der ikke optraadte, Scenen saa længe, men trak sig blot tilbage i Baggrunden. Da Stykkerne opførtes i Københavns Slotsgaard Aar 1577, havde Skuespillerne Telte at opholde sig i¹. Men naar der i Hegelunds „Susanna“ omtales Rum paa Skuepladsen², hvor Hobene trak sig tilbage, saa maa disse Rum have kunnet overses, thi det befales Skuespillerne her at knæle, naar Kongen viser sig.

Indbildningskraften blev herved stillet paa den vanskeligste Dobbeltprøve, thi meget, der ikke saas, skulde forestilles som synligt, men omvendt skulde meget, der virkelig saas, udviskes af Forestillingen. I „Salomons Hylding“ holder saaledes Adonia et Gæstebud i tredje Akt, der først afsluttes i femte. Skønt den mellemliggende fjerde Akt foregaar paa et helt andet Sted, saas dog under hele denne Drikkelaget fremdeles paa Scenen. Forfatteren veed intet andet Raad end at paalægge de drikkende ikke ved for megen Støj eller kaade Paafund at drage Tilskuerne Opmærksomhed til sig³. Undertiden tager Forfatteren selv fejl og omtaler som synligt, hvad der ganske vist kan ses, men skal antages ikke at kunne det. I femte Akt af „Salomons Hylding“ flygter saaledes Adonia til et Alter og bliver staaende dør, til han afhentes. I Mellemtiden taler en Kvinde et helt andet Sted hans Sag for David, peger paa Synderen og siger:

Ak se, han staar hos Herrens Bord,
Klædt i en Sæk og frygter for Mord.

Overhovedet skaltedes der med Tid og Rum paa en for Nutiden ofte overraskende Maade. I „Knud Lavard“ takker denne Kongen for sin Udnævnelser til Hertug i Sønderjylland med følgende Ord:

Jeg takker Eders Naade meget stort
For al den Ære, I have mig gjort
Nu og alle Tide.
Gud unde mig Lykke dertil!
Fuldt vel jeg Jylland styre vil,
Jeg vil til hende ride.

I det trykte Stykke meddeles der saa den Oplysning: „Knud rider til Slesvig“; men paa Scenen fortsætter han umiddelbart sin Tale, der nu er rettet til Sønderjyderne:

Af Danmarks Raad er jeg hid sendt,
Jeg skal her Hertug være ¹.

Under saadanne Forhold maa det anses for en overraskende Hensynsfuldhed, naar f. Eks. Forfatteren til „Salomons Hylding“ lægger Vægt paa slige Smaating og virkelig har lavet en dobbelt Tekst, alt eftersom man kan skaffe eller ikke kan skaffe Salomon et Muldyr at ride paa. Haves et saadant, skal der siges:

Eders Hr. Faders Mule skulle I ride.
Vi ville gaa hos paa alle Side.

Men har man hverken Muldyr eller Hest, skal der resolut udbrudes:

Til Fods! til Fods! det er alt bedst,
Vi tøve ikke efter Mule og Hest ².

Tilskuerpladsen var lige saa simpel som Scenen. Opførtes Stykket ikke i en Slotsgaard, saa at det kunde betragtes fra Vinduerne, maatte Tilskuerne nyde det staaende under aaben Himmel. Selv ved den første Fremstilling af „Kong Salomons Hylding“, der som Festspil opførtes ved den syvaarige Christian den Fjerdes Hylding i Viborg Aar 1584, hvor sikkert intet var sparet med Hensyn til Publikums Bekvemmelighed, maatte Tilskuerne staa op ligesom ved enhver anden Markedsscene i det frie:

Kong Frederik og hans Naades Gemal,
Dronning Sophia med lige Pral,
Vor unge Prins, Hertug Christian,
De dejlige Frøken paa samme Plan,
Og Rigens Raad og yppere Mænd
Nørjutlands gejstlig' og verdslige Stænd,
Landsdommere, Lensmænd og Adelens Flor,
Bisper, Prælater og Domherrers Kor
Og alle Udkaarne af dette Land
Stod her i Kredsen Mand hos Mand,

Begærede alle med Lyst og Glæde
 At skue Kong Salomons Gebærd og Tjæde¹ (Adfærd).

Medens man saaledes i Norden opførte Skuespillene i det frie, var man i sydligere Lande, f. Eks. i Frankrig under Henrik III, naaet det Skridt videre, at lade Opførelsen foregaa i lukket Rum, i en Sal paa Slottet. Omstaaende Billed (Fig. 37) viser et Skuespil i Louvre under Henrik III. Fordelene derved var indlysende for Tilskuernes Vedkommende; de kunde sidde bekvemt, om end mange fik blot Ryggen af de optrædende at se. Men for Scenens Vedkommende var Ulemperne fremdeles omtrent de samme som i det frie. Her maatte stilles de samme stærke Krav til Indbildningskraften. Paa Billedet ses de første famlende Forsøg paa at komme til Hjælp ved f. Eks. at anbringe oprykkede Træer paa Gulvet, for at betegne Skov. Alt dette blev i senere Teatre afhjulpet ved at lade Scenen være i Rummets Baggrund, foran alle, og udstyre den med Kulisser.

I Norden befandt man sig endnu paa Udviklingens første Trin. Kongen og Rigets ypperste var i Reglen ikke bedre stillede end Hoben paa en Markedsplads i Nutiden. Disse ydre Forhold maatte nødvendig medføre Følger for Stykkernes indre Bygning. Lige overfor en saadan larmende Mængde, der trykkede og trængtes og ikke ved et Tæppes Oprulning eller andet synligt Tegn kunde underrettes om, at nu begyndte Stykket, var der ikke andet for, end at lade En komme frem og opfordre dem til at tie stille og give Plads, saa at man kunde begynde. De fleste af Datidens Skuespil indledes derfor med en Opfordring som denne:

Dette skulle I alle mærke,
 Borgere, Hofmænd og Klerke!
 At I tie kvær og give Rum,
 Derom beder jeg Eder alle, som her staa om².

Eller:

I ærlige Folk, her samlede ere,
 Ville I nogen Stund til Stede være
 Og give os Lyd og være stille,
 Noget Æventyr vi Eder sige ville³.

Fig. 37. Et Skuespil opføres i Louvre for Henrik III af Frankrig og hans Hof.
Efter et Kobberstik fra 1582.
(Paul Lacroix.)

Eller:

Ville I give Rum og dertil tie
Og ei for højt at snakke,
Jeg skal Eder lidt af Guds Ord sige,
Saa at I skulle mig takke¹.

Derimod er det ganske vist noget mindre sædvanligt, at denne høflige Opfordring lidt efter gentages i saa kraftig en Tonart som denne:

Hvo, som sig nu ej holder med Mag
Og ej denne Leg vil mærke,
Jeg skal slaa hannem paa sin Bag,
Saa at hans R . . . skal værke².

Den, der her førte Ordet, var den saakaldte „Fortaler“ eller „Herold“ — „Prologus“, „Preco“ eller „Præcursor“, som han ogsaa hyppigt kaldtes —. Især det sidste Navn: „Præcursor“ (Forløber) var betegnende. Det brugtes gerne ved de egentlige Fastelavnsspil, hvor han jo maatte løbe forud og dels ved sit afstikkende Ydre og sine Løjer samle Tilskuere, dels vælge en Plads, hvor Flokken, der fulgte efter, kunde opføre sit Skuespil. Han maatte være en særlig forslagen Fyr, der ikke blot kunde gøre latterlige Fagter i sin Munkekutte eller Narredragt, men tillige være en Slags Teaterdirektør, der ledede det hele. Selvfølgelig tilfaldt ogsaa ham Brodérparten af, hvad der samledes ind hos Tilskuerne. Thi dette maa ikke glemmes: hyppigt var disse Fastelavnsspil, der opførtes af en saadan Flok paa Gaden eller inde i Husene, blot en let tilsløret Form for Tiggeri. Ikke uden Grund ender et af Stykkerne med, at denne Formand siger:

Dermed vil jeg nu gange af Dør.
Giver mig at drikke før!

Det er en meget sandsynlig Gisning, at det er denne Virksomhed som „Præcursor“, hvortil der sigtes i Christian den Andens Forbud: at „ingen Præst, Degn eller Pebling maa om Fastelavn forklæde sig som „Prekusser-Munk“ og saaledes formummet løbe om og trygle og bedrive anden Skalkhed“³.

I de skrevne Skuespil spillede „Fortaleren“ en noget værdigere Rolle, stundom var han klædt som Herold og optraadte som saadan; men her som hist var det hans første Opgave, naar han havde skaffet Ro til Veje, at forestille Skuespillerne for Publikum. Dette foregik paa den Maade, at de alle traadte frem i Forgrunden, og han enten forklarede, hvem hver enkelt var, eller blot udpegede de vigtigste. F. Eks.:

Her er Samson, ja Samson stærk,
Hvilken bruger her sit Hofværk.
Samson, en Dommer i Israel,
Samson med Kæften, I kender ham vel?¹

Stundom, hvor Personerne var mange, var det Skik at dele dem i tre til fire „Hobe“, for at Tilskuerne lettere kunde faa Overblik over dem. Og i saa Fald synes det at have været Skik, at „Fortaleren“ ikke selv forestillede dem, men benyttede sig af en Dreng som en Slags Pegepind, idet denne gik rundt med en Gren i Haanden og rørte ved hver især, alt imens han tillige gav Besked om, hvem det var².

Hermed var imidlertid ikke Fortalerens Hverv omme. Publikum maatte have tydeligere Forklaring. Derfor gav han en kort Udsigt over Stykkets Indhold og Gang, saa at alle med Lethed kunde følge med, hvad der foregik, og tillige være fri for Spænding med Hensyn til Stykkets Udfald. Det maatte anses for særlig behændigt fra Forfatterens Haand, naar denne Forklaring faldt sammen med Præsentationen, saa at Stykkets Gang fortaltes samtidigt med, at der pegedes paa de forskellige Personer og disse nævnedes ved Navn.

I Reglen var „Fortalerens“ Virksomhed hermed, i det mindste foreløbigt, forbi. Der blev først atter Brug for ham, naar Stykket var til Ende, og han maatte frem for at hjælpe Tilskuerne med at uddrage den rette Lærdom af, hvad de havde set og hørt. Dette var sikkert hans utaknemligste Arbejde. Dels var nemlig den Moral, han her havde at forkynde, ofte baade langtrukket og søgt, dels har Tilskuerne paa dette Punkt af Forestillingen vistnok i Reglen været noget støjende.

Stykket selv skulde altsaa kunne gaa sin Gang paa egen Haand, uden Fortalerens Hjælp. Det var kun ganske undtagelsesvis og et Udtryk for særlig Ubehjælpssomhed hos Forfatteren, naar Fortaleren ogsaa her maatte gribe ind for at faa det paa Gled. Dette er f. Eks. Tilfældet i „Knud Lavard“, hvor Erik Ejegod maa bede Fortaleren om at „ride snart over Mark og Hede“ og sammenkalde Rigsraadet. Et Øjeblik efter er ganske rigtig ogsaa Rigsraaderne til Stede¹.

Skuespillene har naturligvis forekommet Datidens Tilskuere højst forskellige. For os træder deres fælles Slægtmærker tydeligst frem.

Hertil hører i første Række Mangel paa Sans for, hvad den valgte Kunstform kræver. Stykkerne er i Reglen blot Fortællinger med Samtaletilsnit. Dramatisk Spænding og Udvikling er paa Forhaand lammet ved, at Handlingens Gang og Udfald forud er meddelt Tilskuerne. Hermed staar i Forbindelse, at Personerne sjældent er virkelige Mennesker, om hvis Væsen Tilskuerne faar Lov til gennem Handlingen at danne sig et selvstændigt Begreb. De er oftest blot Personifikation af en Stand eller en Dyd. Maaden, hvorpaa man lærer dem at kende, er den yderst trættende, at enten en anden beskriver dem, eller, hvad værre er, de selv gennem en lang Enetale fortæller, hvilken Engel eller Djævel de er. I Stykket „Kortvending“, der udgør hundrede tættrykte Sider, forekommer der ikke andet end lutter saadanne Enetaler. At sligt ikke blot paa os, men ogsaa paa Datiden maa have virket trættende ved sin Bredde, er klart. Beviset ligger endnu for Dagen i, at der oftere, f. Eks. just i „Kortvending“, er givet Anvisning paa, hvorledes Stykket lader sig betydeligt forkorte ved simpelthen at udelade det halve af hver Tale². Hegelund ender sit Stykke „Susanna“, der ligeledes er meget bredt, med følgende Efterskrift:

Maa vel ske, Legen Dig synes for lang.

.....

Vil Du den lege, de lange Snak
Kan Du afhugge og sønderhak'¹.

Alle disse Mangler falder let i Øjnene. Men naar man da uvilkaarligt spørger sig selv, hvor det er muligt, at disse Stykker kan have begejstret Tiden i den Grad, som de gjorde, saa ligger Svaret ikke alene i, at Datiden selvfølgelig var lidet forvænt. Enkelte af Skuespillene har ogsaa deres Fortrin. Hertil maa regnes, at flere af dem er stærkt fyldte med Handling. Ganske vist egner denne sig ofte slet ikke for teatralisk Fremstilling og rusker som et vildt Dyr i de dramatiske Reglers Stænger, men for et ikke altfor nøjeregnende Publikum maa alle disse Begivenheder, der følger Slag i Slag, have kunnet virke som Indholdsfylde og i hvert Fald holdt det i Aande.

Fremdeles er mange af de komiske Scener ogsaa efter Nutids Begreber morsomme. Vel maa man først vænne sig til den næsten utrolige Frihed og Plumphed i Udtrykket, især i Omtalen af Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men naar de desuagtet endnu tiltaler ved deres virkelige Vid, saa maa de dobbelt have kunnet rive med i en Tid, hvor netop disse uhøviske Plumpheder var gangbar og skattet Spøg blandt høje og lave.

Men hertil kommer endelig, at vi egentlig slet ikke kan gøre os noget Begreb om, hvad hine Tilskuere har set. Stykkerne, som de nu foreligger, viser os kun det magre, visne Omrids, maaske lige saa forskelligt som Skyggebilledet fra det levende Ansigt, som det skrevne Ord fra den Virkelighed, det vil beskrive. Gælder det til enhver Tid, at Skuespilkunstens Værker er af flygtig Natur, skabte og tabte i samme Øjeblik, saa gjaldt dette i ganske særlig Grad om det 16de Aarhundredes.

Vi veed nemlig med Sikkerhed, at der i mange Tilfælde er blevet fremstillet paa Scenen langt mere, end vi nu kan faa Syn paa blot gennem det trykte Skuespil. Ikke for intet nedstammede disse Forestillinger fra Fastelavnsspillene, hvor der ofte slet ikke laa noget trykt, knap engang noget fælles aftalt, til Grund, men alt frembragtes i Øjeblikket. Selv hvor et skrevet Skuespil blev opført, overlodes langt mere til Skuespillerens Frihed og For-godtbefindende, end Nutiden finder raadeligt. Og disse Skue-

spillere var af en anden Art, end vi tænker os. Under de beskudne og betryggende Navne: Diskanter, Degne, Studenter, skjulte sig ofte Personer, der kendte til mere end at slide en Skolebænk. Det var hyppigt Landstrygere og forsorne Krabater, der fuldt saa vel kunde ende i en Galge som paa en Prædikestol. Man dømme om disse Tidens ægte Børn, som man vil: der var ypperligt Skuespiller-Stof i dem. Fra Barnsben vante til at optræde som Folkesangere, drevne i alle Slags Forhold, var de i Stand til baade at give Tidens Tro paa det æventyrlige et Udtryk og lade selv den saftigste Vittighed komme til sin Ret.

Vi er nu helt ude af Stand til at gribe og fastholde det Mere, der blev føjet til Stykkerne gennem denne Fremstilling. Det hele, vi endnu formaar, er at paavise de Veje, ad hvilke sligt naturligt kunde ske.

Den simpleste Form var Dans, Bajadskunster eller Pantomimer, der snart lagdes frit ind i Stykket, snart fik selvstændigt Præg som Mellemspil eller lignende. Tiden sværmede for saadant stumt Spil. Om den bekendte Skolemand Morten Børup veed vi, at han, da han i Aarhundredets Begyndelse var Rektor i Aarhus, opfandt flere Danse eller Smaaballetter, som han lod Skoledrengene udføre. Hvor megen Lykke, de gjorde, og hvor længe, de holdt sig, kan ses af, at endnu Aar 1577 blev en af dem, en saakaldet „Daaredans“, under stort Bifald opført i Københavns Slotsgaard for Kongen og hans Gæster¹. Af lignende Art har vistnok den „Bøgle-Dans“ været, som Christian den Tredje i Fastelavn 1558 lod nogle Degne og Peblinge udføre paa Slottet og derfor gav dem fem Daler². Som Eksempel paa stumt Mellemspil kan anføres Stykket „Kortvending“, i hvilket det efter første Akt hedder: „Her er den første Akt ude, og alle disse fornævnte Personer skulle danse og gøre den- nem glade“³.

En mere ligefrem Vej til Indblanding af nyt i Stykket var given ved de to staaende Figurer: Narren og Djævlen. Begge udgjorde en højst ejendommelig Bestanddel af Datidens Skuespil.

Narren var et Arvegods baade fra Fastelavnsspillene og fra det virkelige Liv. Hans Virksomhed paa Skuepladsen var mange-

artet og strakte sig lige fra at underholde ved blot latterlige Fagter til at udtale den egentlige og sidste Dom over, hvad der foregik. At hele Mellempartiet: Vittigheder og plumpe Bemærkninger i de mest forskellige Anledninger, heller ikke forsømt, laa i Sagens Natur. Hvor nødvendig en Figur, Narren har været, kan ses af, at han forekommer endogsaa i et ellers saa alvorligt Stykke som „Knud Lavard“, hvor han udtrykker sin dobbelte Natur dels ved gentagne Gange at udtale det forløsende Ord, dels ved at rette en yderst plump Forespørgsel til en forført Kvinde¹.

Narrens Rolle blev saaledes lige saa betydelig som vanskelig. Skønt det ganske vist er overdrevent at sige, „at Narren slet ingen skreven Rolle havde, men nøjedes med at improvisere“, saa synes det dog med Sikkerhed at fremgaa, at den uskrevne Del af Rollen ofte langt overskred den skrevne. Hermed stemmer, at Narren stundom slet ikke nævnes i Personlisten, eller at i Stykker, hvor flere Narre er optraadte, kun een anføres. I „Susanna“ omtales slet ingen, skønt selve den trykte Tekst synes at forudsætte saadanne. I „Salomons Hylding“ omtales kun een, nemlig Narren „Krage“, og desuagtet kalder denne i Stykket to andre Narre, „Hvidkop“ og „Markolfus“ til Hjælp².

Medens en dygtig Nar maatte antages selv at kunne finde paa de fornødne kaade Fagter og Indfald, var det ulige vanskeligere at komme med dybsindige, træffende Domme over, hvad der foregik. Det er en sandsynlig Gisning, støttet af Samtidens egne Ord, at de ejendommelige Randbemærkninger i de trykte Skuespil, stundom i Ordsprogs Form med udulgt Misnøje eller skarp Spot over, hvad der sker, har været Anvisninger for Narren og ved Forestillingen lagt denne i Munden³.

Vil man have et ret iøjnefaldende Udtryk for, hvilken Betydning Datiden tillagde Narrens Rolle, saa lægge man Mærke til, hvorledes ved Opførelsen af „Kong Salomons Hylding“ for Frederik den Anden og den lille Christian den Fjerde i Viborg 1584 kun Narrens Rolle, der i den trykte Bog ingenlunde er betydelig, fandtes værdig til at udføres af Forfatteren selv. Og det for Datiden betegnende vokser kun ved at efterses i Enkelt-

hederne. Thi Forfatteren var ingen anden end en af Byens Præster, og om hans Rolle veed vi med Sikkerhed, at den blandt andet medførte, at han i fjerde Akt skulde underholde med en Narredans¹. At det hele imidlertid har stemmet med Tidens Smag og særlig moret den lille Christian den Fjerde fremgaar af, at denne bagefter drak Forfatteren til som Tak for hans Spil².

Det paa engang tydeligste og dog besynderligste Udtryk for Tidens Trang til at se Narren optræde, turde dog vistnok findes i de kirkelige Kalkmalerier. Nutiden staar fremmed overfor den Lyst, der her giver sig tilkende, det næsten uhyggelige Tankesæt, der ikke kan forestille sig selv det alvorligste uden Tilstedeværelsen af en Nar.

Et af de mest slaaende Eksempler afgiver de fortræffeligt malede Billeder i Bellinge Kirke paa Fyn. Her ses ikke blot i et Buehjørne denne morsomme, enlige Nar (Fig. 38). Men selve Jesu Vandring til Golgatha finder Kunstneren det nødvendigt at indlede med omstaaende Narrefigur, udrustet med Krumhorn og Hyldebøsse (Fig. 39).

Dette aabner os Indblik i, hvad Dattiden — trods sin Glæde over Narren — gik ud fra som en Selvfølge: at der var en nær Forbindelse mellen Narren og Djævelen.

En endnu ejendommeligere Stilling end Narren indtog Djævelen i det 16de Aarhundredes Skuespil. Denne Figur, der jo tydelig nok var en Arv fra de rent kirkelige Skuespil, spændte over et endnu større Omraade end Narren, idet han indbefattede i sig alt, lige fra det latterligste og ynkeligste til det mest afgørende alvorlige. Nutiden har ubetinget intet at opstille,

Fig. 38. En Nar. Kalkmaleri i Bellinge Kirke paa Fyn. (Efter Magnus Petersen.)

svarende til den Spændvidde af Følelser, som Djævelen maatte vække, naar han viste sig paa Scenen: han, der paa engang kunde jages i et Musehul af en gammel Kærling og samtidig maaske lyslevende var tilstede ved Forestillingen, rede til at forgøre enhver lattermild Tilskuere, for engang at kunne bortføre hans Sjæl som evig fortabt til Helvedes Pinsler. En saadan Forening af

Fig.39. Narren foran Jesus paa Vejen til Golgatha. Kalkmaleri i Bellinge Kirke paa Fyn. (Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

Yderligheder: Fastelavnsspillet's kaadeste Løjer og det kirkelige Skuespils rædselsgrebne Andagt maatte i Virkeligheden sprænge den dramatiske Kunstforms Skranker. Naar Djævlefiguren ikke desmindre førtes frem paa Scenen og det for en Tilskuerkres, der saa fuldt ud som hin troede paa hans Virksomhed i det ydre Liv, saa maatte der herved gydes en Ild i Følelsen, der satte denne i Flugt langt ud over Lystspillet's og Sørgespillet's yderste Grænser.

Det laa i Sagens Natur, at Djævelen endnu mindre end Narren kunde bindes ved den skrevne Rolle. Selv om denne var nok saa ringe, selv om han som i „Salomons Hylding“ ikke havde et Ord at sige, men kun skulde puste til det Offerbaal, som Ypperstepræsten antændte, saa maatte han nødvendigvis blive en Hovedperson. Hertil bidrog først og fremmest Tilskuernes religiøse

Tro, men tillige hans Ydre, der uafbrudt trak Opmærksomheden til sig: den sorte, laadne Krop med Horn og Hale, den lange, røde Tunge og det forfærdelige Blik, hvortil kom de uanstændige Gebærder, rædsomme Hyl og skrækindjagende Fagter, som han, sin Rolle tro, idelig maatte anvende.

En saadan Figur kunde ikke benyttes med Maade, og Datiden gjorde det heller ikke. Sjældent forekom der nogen Scene, udpræget enten ved sin Latterlighed eller ved sin Alvor, uden at

Djævelen før fortos frem at forhøje Virkningen. Men hvad mere var, uimodstaaeligt droges Indbildningskraften hen mod det Spørgs-

Fig. 40. Kalkmaleri i Udbyneder Kirke, syd for Indløbet til Mariager Fjord.
(Efter Akvarel af Magnus Petersen (1897) i Nationalmuseet.)

maal, der laa højere end hele den blot kunstneriske Behandling, selve det afgørende Spørgsmaal om Død og Dom og Djævelens Forhold til den henfarne Sjæl (Fig. 40).

Hvor meget dette har ligget Forfattere og Tilskuere paa Hjerte ses bedst af, hvor hyppigt det behandles. Ingen af Parterne synes at forstaa, at sligt laa langt ud over Skuespillets Evne. Man vilde bestandig høre mere og mere om dette hemmelighedsfulde gribende, der fyldte alle. Svaret blev selvfølgelig derefter. Det kunde vel gøre storartet Virkning, naar i Slutningsscenen af „Samsons Fængsel“ de tre tusinde dræbte Filistres Sjæle slæbes sammen af Djævlene under en Helved-Korsang, spækket med Hentydninger til nordiske Forhold, halvt overdøvet af Hyl og

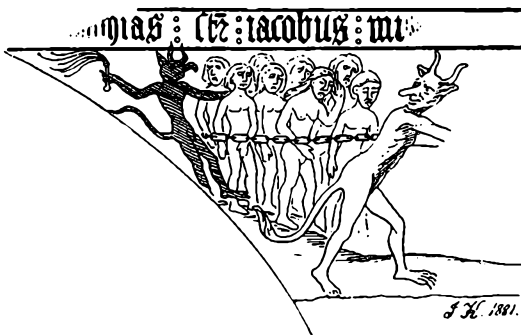

Fig. 41. De fordømte. Kalkmaleri i Stubbekøbing Kirke.
(Magnus Petersen : Kalkmalerier.)

Jubelraab og de fortabte Sjæles Kamp og Klager, idet de drives til Færgebaadene. Det kan have løbet Tilskuerne koldt ned ad Ryggen, naar midt i Stykket: „Verden og den Fattige“ („De mundo et paupere“) Bonde-

konen og hendes Børn beder for sig med de simple Ord:

O nej! O nej; lad os være!

men Djævelen slæber af med dem, idet han svarer:

Kommer! Her hjælper slet ingen Kære.

Eller naar i Stykkets Slutning selve Guds Domstol (Fig. 42) fremstilles, og Keiserens Sjæl føres frem af Djævlene, men Gud giver Anklagerne Ret og siger:

Far med de grumme Djævla til Helved ned!
Der skal du have den evige Pine,
For du forsmaaede Budene mine.

Det kan fremdeles have vakt den besynderligste Blanding af Latter og aandeløs Spænding, naar i Stykket „Hecastus“ Satan

skændes først med Døden og derpaa med „Dyden“ og „Troen“ om Hecastus' Sjæl (Fig. 43), og Satan siger til Dyden:

Hold din Mund, din skvalderfulde Sæk!
 Thi du taler som en gammel Gæk,
 At du det forsvarer vil,
 Som han ej kan sige nej til.
 Lad hannem derfor selver tale
 Og sæt dig neder paa din brogede Hale!

Fig. 42. Dommedag. Kalkmaleri i Hørve Kirke paa Sjælland.
 (Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

Eller naar Troen og Satan disputerer med følgende Ord:

Satan.

Havde jeg dig udi min Magt,
 Jeg skulde dig knuse i min Mund,
 At du skulde fange Skam, din Hund!
 Saa skulde du dig ikke saa mere eve
 Imod mig, din evige Tæve!

Troen.

Pak dig ad Helvede med en Hast
 Du fule Bæst, og skynd dig fast!

Der kan endelig have dæmret en ny og fyldigere Forstaaelse af Djævelens Væsen ved Synet af de gribende Scener i „Tobias Komædie“, hvor Djævelen bindes af Englen Rafael og, idet han minder om, at ogsaa han engang har været Engel, snart beder snart truer for at komme løs¹.

Men hvor forskellige end alle disse Optrin og de dertil svarende Stemninger var, de ejede intet Svar paa det, man allerhelst vilde vide, de var kun Udtryk for en indre Hunger, der ikke blev stillet. Med andre Ord, Grænserne for den dramatiske Kunstform var i Virkeligheden overskredne, Spørgsmaal rejste, hvis Besvarelse intet Skuespil evnede at give.

Vil man have et Udtryk for, hvorledes Djævlefiguren ogsaa rent udvortes sprængte Skuespillets Form, lægge man Mærke til, hvordan den nødte Forfatter som Skuespiller til ligesom at gaa ud af Stykket og henvende sig direkte til Publikum. Undertiden gør dette en ikke ringe Virkning som f. Eks. i „Tobias Komædie“, hvor Djævelen, efter at have beklaget sig over den megen Lyst til at indgaa Ægteskab,

Fig. 43. Sjælen vejes. Kalkmaleri i Aarhus Domkirke.

(Magnus Petersen: Kalkmalerier.)

skab, opfordrer Tilskuerne til at foretrække Ukyskhed:

Du som est løs, lyd du mig,
Aldrig skal du binde dig!
Tag i Rams med andre, hvor du kan faa!
Den Lov staar først udi min Skraa.
Her er end mange her paa Sted,
Som jeg vil takke i Synderlighed,

At de lyde mig saa gerne,
Ligesom mine egne Svende og Terne.
I skal have for mig god Ro,
Tager frit i Flæng ho! ho! ho!¹

Men aldeles udvortes traadte dette Brud frem, forsaavidt Djævelene ikke længere holdt sig paa Skuepladsen alene, men forlod denne og færdedes blandt Tilskuerne for at vække Skræk, Latter eller holde Orden. Et ret betegnende Oprin af denne Art meddeles fra Forestillingen paa Københavns Slot Aar 1577. Midt i Gaarden (Fig. 45) opførtes

„Susanna“ og de talrige Tilskuere havde søgt Plads alle vegne, Dr. Lætus, Slotspræsten Magister Anders Vedel, og tre andre i et af Slotskirkens Vinduer. Medens de stod her, fik imidlertid nogle Tilskuere i Gaarden slæbt en Køkkenbænk frem, paa hvilken de krøb op for at se, og betog saaledes dem i Slotskirken Udsigten. I deres Nød kaldte disse paa en Djævel med særligt vildt

Fig. 44. Kalkmaleri i Voldby Kirke.
(Efter Magnus Petersen.)

Ydre og tøjlesløse Fagter, fik ham ind i Kirken og bad ham opfylde sin Pligt at holde Orden ved at fjerne dem paa Bænken. Ved nogle Hyl og Spjæt tilkendegav han sin Indvilligelse, men forlangte som Løn en Slurk af deres Kande med Vin fra Kongens egen Kælder. Efter nogle Vanskeligheder fik han den, drak for seks, forlod dem, slog et Par Gange bag ud, idet han gik forbi deres Vindue, men gjorde iøvrigt intet af, hvad de havde begæret. De lærde Herrer ærgrede sig over saaledes at have mistet baade deres Udsigt og Vin, men fandt dog tilsidst en Art Trøst i, at Djævelen, ved at narre dem, egentlig maatte siges at være forbleven sin Rolle tro².

Samler vi alt dette, vil det være klart, at Nutidens Skøn om, hvad hine Tilskuere fik at se, naar et Skuespil opførtes, kun har en tarvelig Støtte i den efterladte, trykte Tekst. Indflettede Danse og Pantomimer, Narrens og særlig Djævelens Optræden forvandlede i Virkeligheden Stykket til noget andet. Og selv om vi kunde tænke os Synet og Lyden ved et Vidunder fastholdt indtil vore Dage, saa vilde vi dog savne Datidens Øje og Øre derfor, denne Forstaaelse, for hvilken en gammel Kvinde paa engang

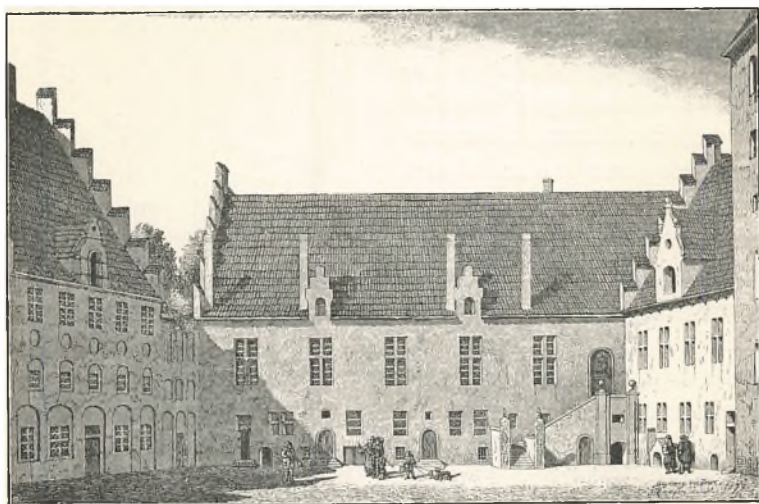

Fig. 45. Københavns Slotsgaard c. 1600.
(Efter Mejborg.)

kunde være en ynkelig Stakkel og dog en mægtig Heks, en Djævel paa engang en blot latterlig Figur i Stykket og dog en forfærdeligt nærværende Virkelighedsmagt. For os er der en bestemt Grænse mellem Scenens og det ydre Livs Virkelighed, for hin Slægt gled begge over i hinanden.

Maa vi opgive at se med Datidens Syn og indskrænke os til vort eget Indtryk af de trykte Stykker, saa tiltales Nutiden mest af dem, i hvilke Gækken tydeligst slaas løs. Dette er den gamle Erfaring, der gentager sig overalt, det komiske ældes langsommere end det højtidelige. Hvor i hine Skuespil Forfatteren er

alvorlig og belærende, kommer det for os let til at lyde søgt, bredt og fremmed. Hvor derimod kun Kaadheden raader, kan vi vel tidt finde Vittighederne tarvelige, men selv den gammeldags og ubehjælpelige Form føjer noget vist snurrigt til, der forøger det pudsige.

Et Par Prøver vil give os det bedste Indtryk af Stykkerne.

Et af de ældste er Fastelavnsspillet: „Den utro Hustru“, rimeligvis forfattet paa Christian den Andens eller Frederik den Førstes Tid af Skolemester Christian Hansen i Odense. Indholdet er følgende:

En Mand beslutter at foretage en Pilegrimsrejse for at faa Afløsning for sine Synder. Han meddeler dette til sin Hustru, der bliver meget bedrøvet, men forgæves søger at holde ham tilbage. Da han er rejst, kommer først en Bonde, som, da han hører, at hun er alene, straks forsøger med plumpe Ord at lokke hende til Utroskab. Hun svarer med Skældsord og spotter hans svinske Ydre. Han iler til en Badstue for at afhjælpe denne sidste Mangel, men skønt han her bliver „gjort hvid baade for og bag“, skuret og raget og tilsidst af Badstuemanden erklæret for uimodstaaelig, afvises han dog paany, da han indfinder sig for at fri.

Tillige er han saa uheldig at blive overrasket af sin egen Kone, hvem han tidligere havde erklæret for død. Ved Synet af hende skifter han øjeblikkelig Tone; men en Munk, der har været Vidne, forraader, hvad han havde for, og hans Kone klager derpaa over hans Koldsindighed mod hende i Udtryk, der synes at have været sely Datiden for drøje, idet de værste er i Haandskriftet udprykkede og erstattede med mere sømmelige. Sluttelig slæber hans Kone ham bort ved Haarene.

Straks tager Munken fat, hvor Bonden slap. Hans Tale begynder vel i mere salvelsesfulde Udtryk:

Sidder i Fred i mit Liljeblad!

Men ogsaa han ender med at anmode om den forladte Hustrus Kærlighed og siger sluttelig:

Skøtter I ej om Kappen, jeg haver paa,
Jeg kaster hende vel op i en Vraa;
Saa staar igen en Mand fuld strunk,
I Vraaen ligger da den sorte Munk.

Han afvises imidlertid ogsaa, og ikke uden Haan ender hun sin Tale til ham saaledes:

Skulde jeg endelig gøre ilde,
En Hofmand jeg hellere have vilde.

Til alt Uheld bliver disse Ord hørt af en Hofmand; han kommer til og spørger først Munken, hvad han har der at gøre. Munken svarer, at han blot er ude at samle Oste til Klosteret, men Hofmanden tager ikke denne Forklaring for god, gennemprygler ham og jager ham hjem uden Kappe. Derpaa erklærer Hofmanden hende sin Kærlighed. Hun er vanskeligt stillet paa Grund af sine uheldige Slutningsord, som Hofmanden paabe-
raaber sig:

Jeg hannem fordi [derfor] til Kloster kørte,
At jeg saadant Ord af eder hørte.

Hun nægter imidlertid at bønføre ham og erklærer, at hun vil holde sit Løfte til sin bortdragne Husbond og forblive ham tro.

Hofmanden forlader hende da og henvender sig til en gammel Heks, der skal hjælpe ham at faa hende i sin Vold. Heksen vil dog ikke indlade sig herpaa, førend hun har faaet god Betaling. Da denne er givet, maner hun Djævelen frem, „Belzebug og alle hans Kompaner“, og lover ham Prygl, hvis han ikke forlokker Kvinden til Ukyskhed. Djævelen kommer imidlertid ikke, og Heksen maa da mane ham med det værste, hun veed, og tilsidst med det, han er mest ræd for, nemlig gamle Kærlinger:

Jeg maner dig ved Salt og Brød,
Ved Hejre, Gøg og Ridder Rød,
Ved Norges Skær og Vendelskagen,
Jeg maner dig ved alle Troldkvinde,
Alle dem, man kan I Verden finde,
Med alle de Kærlinger, der kan i Verden være,
I hvor de ere, fjærn eller nære.

Djævelen maa da lade sig til Syne, og skælvende af Rædsel beder han Heksen ej at true mere. Hun byder ham friste Kvinden, og „Djævelen gaar saa over paa den anden Side til hende“ og hvisker hende en hel Del i Øret. Da hun ikke vil give efter,

taler han med lydelig Røst, en Tale, der i Uhøviskhed søger sin Lige, men maa, da hun stadig vægrer sig, tilsidst give tabt og erklære sig fallit overfor Heksen. Denne tager ham imidlertid ikke med det blide:

Jeg tror, du duer nu ej et Stykke,
Derfor skal dig nu ske Ulykke.
Jeg skal tage dig i din Top
Og hudstryge dig saa paa din Krop.

Derpaa prygler hun ham igennem og slipper ham endelig med de Ord:

Far ad Helvede efter Kompaner dine,
Og bliv der og hav evindeligt Pine!

Gode Raad synes nu dyre, og Heksen siger til Hofmanden, at hun tror, det hele maa opgives, da denne Kvinde er altfor standhaftig. Men da Hofmanden truer Heksen med at ville angive hende og faa hende straffet, finder hun paa en List.

Forklædt som Tiggerske og ledsaget af en Hund, begiver hun sig gædende til den standhaftige Kvinde. Denne røres ved hendes Graad og faar efter gentagne Forespørgsler endelig Grunden til hendes Sorg at vide. Den Hund, hun fører med sig, er hendes egen Datter, som er bleven forvandlet til en Hund, fordi hun engang har afvist en ung Mand, der bad om hendes Kærlighed.

Hun var saa dejligt et Kreatur,
Nu er hun et usseligt Djur.
Havde hun givet ham gode Svar,
Da havde hun bleven den samme, hun var.

Ved denne Fortælling bliver Kvinden betænkelig og tilstaar, at ogsaa hun har afslaaet en Mands Anmodninger. Den gamle beder hende dog endelig at tage sig iagt for sligt, da hun nu veed, hvad Følgen kan blive, og Kvinden lover:

Kommer den Mand igen til mig:
Førend jeg vorder deslig en Hund,
Jeg siger hannem ja i samme Stund.

Glad iler Heksen til Hofmanden og fortæller, at Kvinden nu er omstemt. Da Hofmanden derpaa igen anmoder om hendes

Kærlighed og truer med at i modsat Fald skal hende „aldrig Glæde ske“, svarer hun, at hun er villig til at føje hans Ønske. Hermed ender Stykket.

Moralen, som Herolden derpaa forkynder, er, ud fra Datids Begreber, endnu mere vidt dreven i Kaadhed end selve Stykket. Den bestaar nemlig i, at man i vanskelige Forhold altid bør henvende sig til en Heks:

I denne Leg have I nu hørt,
 Hvor Kærlingen haver dem sammen ført.
 Vil nogen af eder Klogskab øve,
 Kærlings Raad da maa han prøve,
 Som Djævelen kan hun mangen List.
 Det maatte I nu se, det var vist.

 Dermed vil jeg nu gange af Dør.
 Giver mig at drikke før!¹

Medens Handlingen i dette Stykke skrider raskt frem, og det hele udmærker sig ved en vis Kvikhed i Anlægget, er det modsatte Tilfældet med det besynderlige Skuespil „Kortvending“. Det er forfattet af Præsten Hans Christensen Sthen, hvis Navn er bekendt gennem flere smukke Salmer, blandt hvilke f. Eks. „Du Herre Krist min Frelser est“ og „Gud, efter Dig jeg længes“ har holdt sig indtil vore Dage. Da han kun lidt over en Snes Aar gammel, Aar 1565, kom til Helsingør som Kapellan og Skolemester, satte han Liv i Byen og vandt alle ved sin Elskværdighed og Begavelse. Ligesom han udmærkede sig som Prædikant og Salmedigter, viste han sig ogsaa at være en fortræffelig Lejlighedstaler og Digter, og gjorde sig særlig fortjent ved at sætte offentlige Skuespil i Gang, der spillede af Disciplene i hans Skole. Blandt disse „Spektakler og Lege, som han agerede“ hyppigst ved Fastelavn paa Raadhuset, men dog ogsaa ved Pinse paa Kirkegaarden, var nogle forfattede af ham selv, og hertil hører ovennævnte Stykke „Kortvending“.

Planen i dette er kun lidt dramatisk. En efter en optræder i første Akt en Greve, en Kannik, en Munk, en Sognepræst, Krigsmand, Borgmester, Kræmmer osv., ialt tretten Personer, der alle

hovmoder sig af deres Kaar. Efter hver enkelt tager „Kortvending“ Ordet, en æventyrlig Skikkelse, der betegner Lykkens Omveksling, og lover dem, at det alt skal skifte. I anden Akt optræder en fattig Ridder, en Skriver, en Kapellan, en Pebling, en Snap-hane, Posepilt, Skøge, Tjenestdreng osv., der alle klager over deres ulykkelige Stilling og udtaler Haabet om, at Gud vil unde dem noget bedre. Ogsaa her siger „Kortvending“ nogle Ord efter enhver og lover Forandring.

I tredje Akt sker Forandringen, idet efter „Kortvendings“ Bud alle Skuespillerne bytter Klæder paa Scenen, saa at Greven bliver til den arme Ridder, denne til Greve, Kanniken Skriver, Skrивeren Kannik, Munken Kapellan, Kapellanen Munk osv. osv., og alle træder de nu een for een frem og tolker deres Følelser ved den skete Forandring. Sluttelig udtaler „Kortvending“, at alt i Menneskelivet som i Naturen er omskifteligt:

Her vil Alverden omskiftelig være,
 Som vi af denne Leg monne lære.
 Men udi Himlen er evig Glæde
 Guds kære Børn evindelig rede.
 Hos Livsens Fader er alting fast,
 Der bliver ingenting omkast.
 Der er Lyst evindelig at være
 Udi Glæde og Fryd og ikke here.
 Tænker selv til, om I ville did!
 Slaat ikke til Verden eders Lid!
 Beder troligt Gud, som Magt ligger paa,
 At vi maa alle Himmerige faa'!

Dette ejendommelige Stykke — det bedste danske Eksempel paa den Art, man i Udlandet har kaldet for „Moraliteter“ — skulde man tro som Skuespil betragtet maatte være en Umulighed. Hened 60 Enealer, ikke een Samtale og kun en eneste Begivenhed, Omklædningen, alt dette synes at være i Strid med Skuepladsens simpleste Fordringer. Som ovenfor omtalt lader det ogsaa til, at Forfatteren har haft en Følelse heraf, idet han selv har givet Anvisning paa betydelige Forkortelser.

Naar Stykket ikke destomindre synes at have gjort Lykke, saa laa det først og fremmest i, at Tilskuernes Smag var en anden

end Nutidens. Endnu 70—80 Aar efter priser den lærde Thomas Bang, Professor i Teologi, Opfindelsen som udmærket og Behandlingen som meget poetisk ¹. Hvad der uden Tvivl har bidraget betydeligt til at more Tilskuerne, var de Danse og Korsange, der opførtes af alle de optrædende efter hver Akt, ligesom der ogsaa sikkert er blevet gjort alle mulige Løjer ud af Omklædnings-scenen. Selv om Nutiden finder Stykket udramatisk anlagt, maa det lades Forfatteren, at han ofte med stor Behændighed har vidst at bringe Afveksling i de bestandige Gentagelser, ligesom den naturtro Udmaling af Enkeltheder baade maa have tiltalt dengang og nu giver Stykket ikke ringe kulturhistorisk Værd.

Et sidste Stykke, som vi skal nærmere betragte, er „Karrig Nidding“ af Præsten i Viborg, Hieronimus Justesen Ranch. Denne har, som tidligere omtalt, ligeledes forfattet Festspillet „Kong Salomons Hylding“, fremdeles har han skrevet Synge-stykket „Samsons Fængsel“, og er uden Tvivl den betydeligste af Datidens dramatiske Forfattere.

„Karrig Nidding“ er Spas fra Ende til anden. Det handler om en Mand „Nidding“, der plager sin Hustru og sit Tyende ved sin Gerrighed. Forgæves søger hans Nabo at tale ham til Rette og gør ham opmærksom paa, hvorledes hans Hustru er udmagret af Sult. Nidding bliver ved med sin Paastand, at de bort ødsler, hvad han ejer, og ødelægger ham ved deres Fraadseri.

En Slug, en Fraadser er altid mager,
 Det er hendes egen Mave, hende plager.
 At hun ser ud saa gusten og bleg
 Er tør og gastig som Bark paa Eg,
 Volde hine mange kræsne Retter,
 Med hvilke hun sig daglig mætter,
 Fraadser og fylder op og ned.
 Det er Aarsag, som hver vel veed,
 Thi en Fraadser bliver aldrig fed.
 Der har du, Nabo! min Besked.

For at spare og samtidig unddrage sig sine Husfællers Klager, beslutter han sig da til for en Tid at drage bort, selvfølgelig medtagende Nøglerne til alle Gemmer.

Da han er borte, begynder hans Hustru, Børn og Tyende, der nu aldeles intet kan faa at spise, at lide fuldstændig Nød, men reddes af en Tigger, Jep Skald, der kommer til Gaarden for at bede om Almisse. Da han hører, hvordan det staar til, deler han Indholdet af sin Tiggerpose med dem, og denne viser sig at være meget righoldig. Først trakteres Hustruen med Mad og Vin, og da hun tilsidst takker og siger:

Jeg haver ædet, som jeg formaar,

svarer Jep Skald ridderligt:

Ak nej. Endnu et Kyllingelaar!

hvorpaa han kalder Børnene og Tyendet ind og trakterer dem alle. Almindelig Jubel. Jep Skald gribes af den fælles Stemning og siger til Hustruen:

Jeg saa aldrig saa dejlig en Kvinde.
Det jeg veed eller nu kan minde.
Se, hvilke Øjne! se hvide Hænder!
Se Rosens Mund! se dejlige Finger!
O, Skam og Skade saa faa den Mand,
Der ej elsker slig en Lillievand!

Hun svarer:

Min Ven! Hvad plejer man eder at kalde?
Eders Ord mig saare vel befalde.

Han:
Dejlige Kvinde! Jeg hedder Jep Skald.

Hun:
Det Navn monne mig ret vel befald'.

De „befalde“ nu hinanden mere og mere, og det er vistnok kun halvt paa Skrømt, at Jep Skald taler om, at det er paa Tide at vandre bort, førend Natten falder paa. Hustruen indbyder ham hjertelig til at blive:

Man maatte mig kalde en luset Trippe,
Om jeg i Aften lod eder saa slippe.

Han tager med Glæde imod Indbydelsen, og de sætter sig igen og drikker sammen. Ved Bordet siger Kokkepigen til Hustruen om Gæsten:

Ak, se nu til, min kære Frue!
Er dette Menneske ej værd at skue?

og Hustruen henvender sig direkte til Jep Skald og udbryder:

Min kære Jeppe! det er stor Skade,
At I skal tigge i saadan Maade.
I er jo skabt ret dejlig forvist
Foruden Lyde, saa hjælpe mig Krist!

Kokkepigen udfritter og opmuntrer ham videre:

Ikke er I gift, min kære Jep Skald?
Saamænd, I burde et andet Kald.

Jep Skald svarer:

Var jeg kun rig, da vilde jeg bejle
Og haaber, det skulde mig ikke fejle.
— Men drikker nu, dersom I gid!

Hvorpaa Hustruen takker med et:

I maa vel sidde nærmere hid!

Paa dette Punkt bliver Jep Skald munter og lader sin Svend komme frem for at synge en Vise. Visen, hvis Omkvæd er: Hoska! Hufva! Heja! handler om en Kvinde, der er stedt paa lignende Vis som Hustruen her og til Tak indrømmer Stodderen en Ægtemands Rettigheder. Da hendes gerrige Mand saa Dagen efter vender tilbage, fortæller Hustruen ham alt, hvorpaa han for at undgaa saadanne Følger skyndsomst overlader hende alle Nøglerne.

Da Sangen er ude, spørger Jep Skald Hustruen:

Hvad tror I, kære Juttali!
Gik det ej smukt og artig til?

Hun svarer:

Jeg straffer hende slet ingenlunde,
Hun hjalp sig smukt med det, hun kunde.

En af Pigerne vender sig her ud imod Publikum og siger om Hovedpersonerne:

De flytte sig til Hobe, som Paafugle gøre,
Kan ske vi faa noget andet at høre.

Hustruen spørger derpaa:

Hvor skal vi lægge den fremmede Gæst?

Kokkepigen:

Udi eders Seng er allerbedst.

Hustruen:

Ha! ha! ha! Kan du det tro!

Da maa han, vil han ligge paa Love og Tro.

Kokkepigen:

Kom nu Jep Skald, din fattige Dreng!

Du skal sove i vor Mo'ers Seng.

Jep Skald:

Ha! ha! ha! det var ret!

En Seng er god, thi jeg er træt.

Hermed ender anden Akt.

Tredje Akt begynder med, at næste Morgen tidlig staar Tjenestefolkene og udtaler deres Glæde over Gaarsdagens Begivenhed. Hustruen kommer frem og siger:

Hvad gode Raad kan I mig give,
At vi den Nidding kunne fordrive?

Man bliver da enig om en fælles Slagplan. Jep Skald skal pyntes i Niddings Kisteklæder, Husets Laase omdannes, saa at de borttagne Nøgler ikke passer, og naar Nidding selv kommer, skal alle lade, som om de ikke kender ham, og saaledes faa ham til at tro, at han er gaaet fejl. Jep Skald og hans Svend er selvfølgelig ikke sene til at gaa ind paa denne Plan:

Vor Pose Mad blev vel betalt,
O, hvad hun er for en dydig Kvinde!
Det kan vi se nu og befinde.

Herefter følger en Scene af ikke ringe komisk Virkning: Karrig Niddings Tilbagekomst. Han har drømt om Natten, at en Stodder

vandt hans Hustru, og iler nu hjem med blandede Følelser, dels noget bange, dels skadefro.

Jeg vil se, hvor Jutta holder Hus,
Thi hun er nu en sulten Lus.

Da han nærmer sig Huset, bortvejres imidlertid de blidere Følelser.

Se hvilken Røg!
Mig tykkes, her lugter noget som Løg.
Jutta, min Kone, den skadelig Kat
Kan ske har noget at stege fat.

De sammensvorne har imidlertid opdaget ham, og udenfor Huset modtages han af sin gamle Svend, Knep, der jager ham bort som en fremmed Tigger. Nidding bliver rasende, skælder og truer, men bliver med Magt sat ud.

Betænkelig spørger han sin Ledsager, „Magerkaal“, om han kan forstaa det hele. Denne husker paa, at han har hørt engang om Syvsoverne, der sov saa længe i Rom, at alt var forandret, da de vaagnede. Nidding svarer imidlertid, at han ikke har sovet i Rom, saa dette kan ikke være Grunden. Men det er jo muligt, at de er gaaet fejl. De leder derfor omkring i Nabolaget efter Niddings Hus, men da alt er forgæves, beslutter de sig til paany at henvende sig paa det første Sted, denne Gang dog noget forsigtigere, idet de beder om Almisse.

De banker da paa, beder om lidt at spise og faar efter nogle Vanskeligheder Lov at komme indenfor. Her blusser Niddings Forbitrelse op paany, da Kokkepigen ikke vil kendes ved ham, og han forlanger at faa sin Kone Jutta i Tale, da hun nok skal kunne kende ham. Kokkepigen skælder ham ordentlig ud, fordi han vover at kalde Jutta sin Kone, men gaar dog for at kalde paa hende.

I Mellemtiden faar Nidding et Anfald af Nedslagenhed og udtaler Frygt for, at de maaske har undervejs spist af en Aakande eller anden skadelig Plante. Eller maaske er det fremkaldt ved en fortryllet Hat, en Dværgehat!

Mon jeg ikke haver en Dværgøhat?
Om jeg nu kaster Hatten hen,
Mon Knep mig da kunde kende igen?

(kaster Hatten.)

Min fromme Knep! Kan du mig kende!

Knep:

O, kys mig i min Bagende!
Hvem har hørt saa galen en Mand?
Mon jeg kender hver Stodder i Land!

Jutta og Jep Skald kommer nu ind, men ingen af dem kender Nidding. Heller ikke Børnene kendes ved ham. Og da tilsidst Niddings bedste Bevis, Nøglerne, slaar fejl, idet de ikke passer til Laasene, giver han udmattet fortabt og gaar ind paa at forklare det hele som en Drøm.

Han beder derpaa om Mad og Husly blot for en Nat, hvilket indrømmes ham. Der sættes rigeligt med Mad og Drikke paa Bordet foran ham, og da Nidding nu føler sig overbevist om, at det ikke er hans egen, men fremmed Mad, tager han til sig af Hjertens Lyst og spiser sig ordentlig ud.

Da han er mæt, bliver han fornøjet, husker paa sin Drøm, at en Stodder vandt Hustruen. Sæt nu, at han var Stodderen og Jep Skalds Hustru den, til hvem der sigtedes!

Se, hvor hendes Øjne paa mig løbe!
Det var nok, hun skulde mig købe.
Ak, var det saa og kunde det ske,
Da vilde jeg skogre og hjertelig le.

Hans Ønsker i saa Henseende opfyldes imidlertid ikke, og han maa nøjes med at fortælle Jep Skald hele sin mærkelige Historie. Da han er færdig, siger Jutta:

Hvem tror, at alt det er sandt?
Monne ikke skulde findes Løgn iblandt?

Han sværger paa, at det er Sandhed og siger derpaa Farvel for at gaa ud og oplede sit Hus og Hjem. Han spørger hende til Afsked:

Troer I, jeg skal hitte hjem?

Hun svarer:

Jo saamænd! dog ikke end.

Derpaa drager han afsted med Løfte om til Tak for god Behandling at ville lade dem vide, naar han har fundet, hvad han søger. Hermed ender det egentlige Stykke. „Eftertaleren“ kommer derpaa frem, genfortæller Stykkets Gang for dem, der mulig ikke har kunnet følge med, og uddrager to Gange Moralen, der er een og samme: „Vogter eder for at være karrige og surfittige¹“.

Sammenholder vi de tre Skuespil, hvis Indhold vi her nærmere har undersøgt, saa viser de sig hver at tilhøre sin Landsdel, idet de tre Forfattere hørte hjemme i Viborg, Odense og Helsingør og lod deres Stykker opføre i disse Byer. Dette er ikke tilfældigt. Paa lignende Maade veed vi, at Aarhus, Ribe og København har dannet Midtpunkter for en dramatisk Virksomhed, der ytrede sig i, at Skuespil blev ikke blot opførte, men tillige forfattede eller oversatte der paa Stedet. Ganske det samme gjaldt Bergen². Skøndt Efterretningerne for Sveriges Vedkommende er noget sparsommere, for en Del maaske fordi Kongerne Gustav Vasa, Erik den Fjortende og Johan den Tredje ikke fandt samme Behag i Skuespil, som i Danmark Christian den Tredje og Frederik den Anden, saa synes man dog ogsaa af Forordninger og enkelte endnu bevarede Arbejder at turde slutte, at Forholdene her har været omtrent som i Danmark og Norge³.

Det Sted, hvorfra i enhver af disse større Byer Bevægelsen udgik, var Skolen, enten Byens egen lærde Skole eller, som i København og Upsala, selve Landets Højskole, Universitetet. Vi staar her overfor en hel ny Side af Datidens Skuespil, der yderligere fjerner dem fra Nutidens. Og ligesom dette Forhold i sin Tid gød en ny Strøm af friske Kræfter i det gamle Faste-lavnsspil, saaledes mangfoldiggjordes herved end mere det brogede Billede, som det 16de Aarhundredes Skuespil i det hele frembød.

Vil vi foreløbig blot holde os til de rent ydre Følger heraf, saa ytrede de sig først og fremmest i, at Skuespillerne næsten altid var Skoledisciple, Studenter og deres Lærere. De kvinde-

lige Roller udførtes ligeledes af disse. Man misforstaa dog ikke dette, som om alle Skuespil, der opførtes udenfor København og Upsala, var „Skolekomedier“ i moderne Forstand, det vil sige Forestillinger udførte af Børn. Datids Skoledisciple: „Peblinger, Diskanter og Degne“ var som oftere anført en broget Flok, hvoraf mange var voksne Fyre, forfarne i meget, og som kun holdt til ved en Skole, indtil de kunde komme i fast Embedsstilling.

Fælles for de fleste var derimod, at de kun i ringe Grad var beslaaede med Penge. En Arv, som derfor med Glæde optoges efter Fastelavnsspillene, var, at det tilkom Tilskuerne at betænke Skuespillerne med en Takkeskilling for den nyde Fornøjelse.

Vi have i tre Dag nu været Herrer,
Ja, Sandingen at sige, vel eders Narrer.
Naar vi nu vort Regimente nedligge,
Have somme lidet, somme maa tigge.

Saaledes lød det fra Scenen i Ribe Aar 1576 efter en Række Forestillinger. Og ligesaa utvetydig var Opfordringen, naar det ved en anden Lejlighed hed:

De fattige Personer nu I kende,
Som ere her mange.
Og dennem med Tiden noget godt tilvende,
Naar I Aarsagen fange!

Men ikke engang til at anskaffe sig Dragter og det øvrige Tilbehør til Stykkets Opførelse havde man Raad. Der maatte laanes fra højre og venstre, hele Byen sættes i Bevægelse for at udstyre Skuespillerne med det fornødne. Derfor henvendtes ogsaa til Publikum ved Skuespillets Slutning en Tak for Laan af Dragterne.

Alle dem, som i disse Dage
Med vore Personer havde Umage
Dennem at udklæde og staffere,
Vide vi synderlig Tak og Ære.
Vor ringe Tjeneste vi igen tilbyde,
Ingen Umag skal os fortryde¹.

Omvendt har det sikkert haft sin Art Interesse i de mindre Byer at kunne genkende forskellige Folks Klædningsstykker og

Smykker, og mangt et Moderhjerter har vistnok banket af Fryd ved Synet af Børnene:

I Klæder bolde
Hvorledes de sig skikke og skaa
Og artig holde.

Det var alle disse Forhold, den ovennævnte Hans Christensen Sthen kendte saa godt fra den Tid, da han selv var Skolemester i Helsingør og forestod Skuespillene, og som atter randt ham i Hu, da han mange Aar efter som Præst i Malmø skulde holde Talen ved Mette Ulfstands Begravelse. For ret at indprente Tilhørerne, hvorledes Døden gør alle lige, benytter han da et Billede, som lyder os fremmed, men den Gang besad træffende Sandhed: „Vi fortære vore Aar, ligesom et Spil eller Komædie bliver ageret. Udi saadanne Komædiespil dør skikkes en til en Konge; han gaar med en smukker Sammets- eller Fløjls-Kjortel paa og en Guldkæde om Halsen; en anden skikkes til en Raads-herre, den tredje til en Krigshøvedsmand, en anden en Jomfru, en Tjenere og Svend, en Bonde og saa hen ad. Saa kommer hver frem at tale og udsige sin Lektie og Rim. Naar Legen er nu udspillet, lægger hver sine Klæder og Habit fra sig og gaar til Skolen igen, og ere arme, fattige Peblinge, som de vare før. Saa deler og Gud sine Gaver ud blandt Menneskene; den ene gør han til en Herre, den anden til en Svend, hver gaar i sin Habit. Naar han har forrettet og bestillet sin Rolle, saa er det ude med ham og kommer en anden i hans Sted. Han lægger saa sin Habit og Embedsklæder fra sig, og man fører hannem udi en Ligskjorte og følger hannem til den sorte Skole, det er til Jorden¹⁴.

En sidste Følge af Skoleforholdene var, at Skuespillene ikke opførtes jævnt hen i Aarets Løb, men flere ad Gangen sammen-trængte paa et Par Dage, den korte Stund, i hvilken Skuespillerne kunde deres Roller, og de sammenlaante Dragter og det øvrige Tilbehør var til Rede. I Ribe opførtes saaledes Aar 1571 den fjerde Juni „Jephtha“ og de to følgende Dage „den forlorne Søn“. Aar 1572 opførtes sammesteds den 15de Juni „Terents' Andria“, den 16de „Lazarus' Opvækkelse“ og den 17de en Komædie „Om

Kristi og Kirkens Trolovelse samt de ti Jomfruer“. Aar 1576 spilledes der i tre Dage de tre Stykker „Jephtha“, „Abraham“ og „Susanna¹“. At sligt var en Fest for Byen og Omegnen fulgte af sig selv. Ikke blot Skolen, men ogsaa andre holdt fri paa saadanne Dage, og var paa en Maade henviste dertil, forsaavidt jo Torvet eller Raadhuset eller andre offentlige Steder paa disse Dage ikke lod sig benytte som sædvanligt.

En fuldt saa afgørende Indflydelse fik Forholdet til Skolen paa Stykkernes indre Liv. Skolekomedierne var oprindeligt fremgaaede af Trangen til forbedret Latinundervisning for de unge. Fra Midten af det 15de Aarhundrede blev det i Tyskland Skik at opføre Terents' Komedier i Skolerne for at øve Disciplene i Brugen af klassisk Latin. Trods al Modstand fra den ældre Slægts Side blev denne Undervisningsform lidt efter lidt almindelig. Det vilde være et interessant Bevis for, hvortidlig Danmark er bleven berørt af denne Strømning, hvis vi turde henføre Ordene i et endnu bevaret Dokument til disse Forhold. Aar 1447 tillodes det nemlig Prioren ved St. Hans Kloster i Odense at oprette en Skole, dog paa den udtrykkelige Betingelse, at han „ikke med sine Disciple maatte offentligt opføre Lege og Fastelavnsspil²“. Ligeftrem opfattet synes denne Bestemmelse usædvanlig og, efter hvad vi veed, unødvendig. Forstaaeligere vilde den blive, hvis vi turde forklare „Lege og Fastelavnsspil“ som en ældre Slægts foragtelige Betegnelse for den nye Skoleøvelse at opføre latinske Skuespil.

Hvorom alting er, trængte denne nye Skik ogsaa ind i Norden. Her som hist tyede man, naar Terents' seks Komedier var gennemspillede, til andre nyere-latinske Skuespil skrevne med dette særlige Maal for Øje, de egentlige „Skolekomedier“. Dette var en tarvelig poetisk Føde, ikke mindst for dem, der overværede Forestillingen uden at forstaa Latin, saaledes som mange af Børnenes Forældre. Et af de faa morsomme Stykker af denne Art var „Henno“, forfattet af den bekendte Lærde Reuchlin og opført første Gang af Studenter for Bispen i Worms Fastelavn Aar 1497. At det ogsaa har slaet an i Danmark kan ses af, at man

nogle Aartier senere i det mindste begyndte paa at oversætte det paa dansk¹.

Reformationens Indførelse maatte naturlig faa en stor Indflydelse paa „Skolekomedien“. Ganske vist var denne kun et Undervisningsmiddel, men den havde vist sig at være i Besiddelse af en stærk Tiltrækningskraft, og som saadan godtgjort sig som en Virkelighedsmagt, der maatte kunne benyttes. Det var aabenbart en ypperlig Maade at faa Folket i Tale paa ved Hjælp af saadanne Komedier. Herved kunde opnaas en dobbelt Paa-virkning, dels af Menigmand, der hørte Røsten, dels af Skoleungdommen, gennem hvis Mund den lød. Men for at sligt skulde nytte, var det en uomgængelig Betingelse, at de Stykker, der opførtes, var paa Modersmaalet, forstaaelige for alle. Ad denne Omvej endte saaledes Skolekomedien, der oprindeligt havde nødvendig skullet være paa Latin, med netop helst at burde være paa Modersmaalet.

Saa vel i Tyskland som i Norden er der tydelige Spor af, at denne nye Form for Skyts spillede en virksom Rolle i de kirkelige Kampe. Fra begge Sider benyttedes Vaabnet med Held. I en Mængde Scener spottes der saaledes i de danske Stykker over Munkevæsen, Aflad, Faste osv., eller indlistes halvt umærkeligt i Tilhørernes Sind det lutherske Syn paa Livet og Læren. Og fra katolsk Side benyttedes Midlet allerede meget tidligt i Danmark, for saa vidt man herhen med Rette maa regne Katolikernes Kampmaade mod Martin Reinhard. Denne, der af Christian den Anden var bleven indkaldt fra Sachsen og i København havde af Kongen faaet anvist Nikolaj Kirke til at prædike i, blev i Løbet af ganske kort Tid gjort fuldstændig umulig ved Hjælp af en Dreng, som Kannikerne ved Frue Kirke fik oplært. Paa den mest komiske Maade forstod Drengen, udklædt som Reinhard, at efterligne dennes løjerlige Fagter og samtidig holde en Prædiken fuld af alskens Vaas. Efter at han var bleven en staaende Moro ved Gæstebud i København, maatte den virkelige Magister fortrække². I Tyskland er det mest bekendte Eksempel paa Skolekomediens Anvendelse i Katolicismens Tjeneste en Komedie af Lennius: „Monachopornomachia“, hvori Luther skildres som en

blot usædelig Munk, og hele hans Reformation som Udslag af hans Lyst til at ægte en Nonne af lignende Art.

Ved Reformationens Indførelse ophørte de gamle kirkelige Skuespil. Men ogsaa paa dette Omraade optraadte Skolen som Kirkens Arving. Ligesom Skoledrengene nu paa Helligtrekongers Dag overtog det katolske Præsteskabs Rolle, saaledes stod det fremdeles for den almindelige Bevidsthed som Skolens Kald at virke opbyggende ved at opføre bibelske Skuespil. Det 16de Aarhundrede var da saa langt fra at betegne en Aftagen af de religiøse Skuespil, at disse snarere tiltog i Antal efter Reformationens Indførelse. Luthers Anbefaling bidrog mægtigt hertil. Han synes selv at have været tilbøjelig til at anse enkelte Fortællinger i det gamle Testamente, f. Eks. Susannas, Esthers, Judiths, Tobias' Historie og flere andre for oprindelig blot aandelige Digte, der maaske endog havde været beregnede paa at opføres som Skuespil. Ikke forgæves sagde han: „Judith giver en god, alvorlig, tapper Tragedie, Tobias en smuk, liflig og gudelig Komædie“. Andre gik endnu videre, som Frischlin, der endog paaberaabte sig Kristi eget Eksempel, idet denne lærer i Lignelser „ligesom i en Komædie“, saaledes f. Eks. i Fortællingen om den rige og den fattige¹.

Saa skød der da frem overalt i Norden en frodig Opvækst af bibelske Stykker lige fra „Adams Fald“, som Præsten Absalon Pedersen Beyer lod opføre første Gang paa Kirkegaarden i Bergen omkring Aar 1562², og hele det gamle og nye Testamente igennem lige ned til „Kristi og Kirkens Trolovelse samt de ti Jomfruer“, som Rektoren ved Ribe Skole, Hegelund, lod opføre i Ribe 1572. De færreste af disse Stykker var vistnok af nordisk Oprindelse, men Laan sydfra, mer eller mindre frit bearbejdede. Selv om de nøje holdt sig til den bibelske Tekst, krævede de dog med Nødvendighed fri Tildigtning paa enkelte Punkter, hvilken yderligere forøgedes ved Omplantningen paa ny Grund. Kom nu hertil, at Forfatternes Evne og Tilbøjelighed naturligvis var forskellige, kunde to Stykker af samme Navn, f. Eks. den svenske og den danske „Tobiæ Komædie“, meget vel paa de fleste Punkter være indbyrdes afvigende³.

Skuespillet i det 16de Aarhundrede fik ved alt dette et yderst broget Udseende og kunde svare til de mest forskellige Arter af Smag. Det omfattede Rækken lige fra de kaadeste Fastelavnsspil til „Moraliteterne“ og de rent bibelske Stykker, det strakte sig fra Terents' klassiske Dramaer gennem de eftergjorte latinske Skolekomedier lige ned til Skuespil paa Modersmaalet.

Intet Under, at der opstod Rivninger og Strid mellem alle disse forskellige Retninger. For enhver, der endnu stod paa det gamle lærde Stade og ansaa de unges Indøvelse i Latin for Hovedhensigten med Skuespils Opførelse, maatte det være harmeligt at se Kærnen bortkastet og kun Skallen bevaret, idet Skolebørn og Studenter nu spildte Tid paa at opføre Skuespil paa Modersmaalet. At denne Synsmaade endnu mod Aarhundredets Slutning herskede mange Steder, kan blandt andet ses af, at det Aar 1574 befaledes de Studenter ved Københavns Universitet, der nød Kommunitetet, at de, hver Gang de havde læst nogle af Terents' Komedier ud, skulde offentlig opføre disse efter Universitets-Rektors og Teologernes nærmere Anvisning¹. I de samme Aaringer befaledes latinske Skuespil som Skoleøvelse i Viborg, medens Rektoren ved Københavns Skole aldeles forbød sine Disciple Opførelsen af danske Skuespil². Men en særlig Bitterhed gav sig aabenbart til Kende i Universitetets Svar til Digteren Hieronymus Justesen Ranch, da denne Aar 1598 havde indsendt et dansk Skuespil til Consistoriums Gennemsyn, for at Trykningen kunde blive tilladt. Den 5te Oktober „lovede Rektor at se det igennem og en af disse Dage fly ham Besked“. Den 17de Oktober vedtog man at svare, „at Professoren havde vigtigere Ting at tage vare end som saa³“.

Til Gengæld kunde Skuespillerne paa Modersmaalet glæde sig ved den hjerteligste Modtagelse hos det store Publikum. Om Stykket „Kong Salomons Hylding“ hører vi, at Grunden til, at det blev trykt, var, at man formelig reves om Haandskriftet, og alle vilde have Afskrifter. Som Præsten Hr. Peder Olsen udtrykker det:

Men der man saa dette Spil, hendes Art,
At den var tækkelig og havde Fart,

Og mange begærte den ud at skrive,
 — Enhver vilde Bogen slide og rive —
 Tilnødtes han at give den hen
 Under aaben Tryk og gemene Pen.

Noget ganske lignende var Tilfældet i Sverige, hvor f. Eks. „Tobie Comedia“, der første Gang udkom Aar 1550, maatte optrykkes for fjerde Gang Aar 1603¹. Og det var ikke blot den ukyndige Hob, der morede sig over saadanne Stykker, Folkets bedste Mænd, en Niels Kaas og mange flere delte denne Smag. Selv om vi ikke nu vil underskrive Historikeren Niels Krags Dom om Stykket „Susanna“, saa røber hans Ord aabent Blik og varm Begejstring for Spørgsmaalets inderste Kærne: Modersmaalets Fremgang. Han kunde ikke ledsage Bogen med en simplere og smukkere anbefaling end denne:

Skal danske Spil nogensinde blive kære,
 Og danske Maal faa Veltalenheds Ære,
 Da synes mig efter min ringe Dom:
 Hos denne Mand de det bekom².

Ogsaa fra Indholdets Side lod der sig føre Bevis for, at de bibelske Skuespil paa Modersmaalet var at foretrække for de klassiske. Hvad hjalp det, at disse var skrevne paa Latin og Formen god at faa Forstand af, naar Indholdet dog ikke var andet end idel Hedenskab og Ugudelighed. Forblindede var de, der holdt paa, at man skulde vedblive at opføre dem; Herren havde noksom ved Jærtegn givet til Kende, at han ikke fandt Behag i sligt. Det er denne Opfattelse, Præsten Hr. Anders Olsen i Viborg udtrykker saaledes:

Gud lod bevise, han kunde ikke se
 De hedenske Spil saa slemme.
 Sin Vrede engang lod han beté,
 At ingen skulde det forglemme:
 Han lod omstyrte et Spille-Hus,
 Som Almuen stod i Klynge;
 Der kvaltes fire og tyve tusinde, bardus!
 Under Muren og Bygnings Tynges.

Nej, saa var de bibelske Skuespil en ganske anderledes sund Føde, de var ikke som hine Djævletale, end ikke Mennesketale, men Herrens egne Ord:

De dejligste Spil, man kan agere
 Blandt dem, vi „kristne“ kalde,
 Som mest forskaffe Frugt og Ære,
 De Fromme og bedst befalde:
 Er dem, vi i den hellige Skrift
 I skønne Historier finde.
 Thi de ere Herrens Aands Bedrift,
 Af Livsens Kilde de rinde.

.....
 Thi bør vi mest at elske de Spil
 Som Gud behagelige ere,
 Og Skriftens Ord høre nøje til,
 Naar man vil dem agere:
 Susanna, Judith og Goliath,
 Jephta og mange flere.
 Og elske dem som dyrebar Skat,
 Dem holde i synderlig Ære¹.

For saa vidt kunde man synes at maatte ende i den Opfattelse, at kun bibelske Skuespil var tilladelige, og dette egentlig kun saa længe de nøje holdt sig til Skriftens Ord. Dette var sikkert ogsaa enkeltes Mening. Andre holdt dog paa, at Skuespillets Form krævede Afveksling, og at netop derfor denne Undervisningsmaade var at foretrække, fordi man ved at blande Alvor og Skæmt ganske anderledes opnaaede at faa Tilhørerne til at opfange og bevare det, hvorpaa det kom an:

Lærdom og Lyst vel føjes tilsammen,
 Alvorlig Tugt og lystig Gammen.
 Man skal ikke altid være bøs,
 Men undertiden sla' Gækken løs.
 Det er et gammelt lovligt Stykke:
 Lærdom med Lyst at kunne besmykke,
 Det elskes mest, det gemmes bedst,
 Der findes og Tilhører¹ flest².

Hvor indbyrdes afvigende end alle disse Domme var, saa havde de dog eet tilfælles: at søge Stykkets Betydning udenfor det selv.

Hvad enten Maalet sattes i at bibringe de unge Kundskaber i Latin, eller i at undervise Tilhørerne i Bibelhistorie, saa var og blev dette Maal i Reglen Skuespillet selv fremmed. Det var nemlig kun yderst sjældent, at Stykket selv var baaret af den samme Tanke, i hvilket Fald det naturligvis tabte som Skuespil, hvad det vandt i god Hensigt. Som Eksempel paa et Arbejde, der kommer dette Formaal, Tilskuernes Belæring, nærmest, kan nævnes det svenske „Tobie Comedia“, der trods alle sine Ufuldkommenheder gør Indtryk ved sin sædelige Alvor og øjensynlige Trang til at bibringe Tilhørerne noget godt.

Men i Reglen maatte denne Hensigt vige for Skuespillets egne Krav, og Lysten til at underholde overgroede under den egentlige Behandling ethvert andet Formaal. Først naar Stykkets Slutning nærmer sig, giver det gerne et ejendommeligt Ryk i Fremstillingen, der minder om en støjende Klasses Gysen ved Synet af Lærerens Ansigt paa Ruden. Tonen slaar om. Moralen forkyndes.

Trang til at uddrage Moralen var Datidens Særkende. Naar imidlertid den af Skuespillene uddragne Moral saa ofte vamlers en Nutids Læser, kommer dette ikke alene af, at saadan Form er os fremmed, men tillige af, at den Moral, der uddrages, saa ofte gør et usandt Indtryk. Den forekommer os som en Art Hykleri, thi denne Forstaaelse foresvævede ikke Forfatteren, da han skrev de foregaaende, lystige Scener. Ikke desto mindre har den sin Art af Sandhed. Den dannede for Forfatter saavel som Tilskuer det udfyldende Modstykke, uden hvilket den hele Spas ikke vilde være tilladelig, den Afgift, som enhver fandt sig forpligtet til at betale for Benyttelsen af den dramatiske Form.

I mangt et Tilfælde virker denne Moral ligefrem komisk, fordi den synes hentet altfor fjærnt fra. Dette indtræder især, naar der gribes til den sindbilledlige Fortolkning, som Datiden yndede saa meget. Dr. Rasmus Lætus bruger ti Sider til grundigt at forklare den dybere Betydning af de i Københavns Slotsgaard Aar 1577 opførte Stykker¹. Og hans Forklaring er lige saa nærliggende,

som naar en anden Forfatter udlægger den ved samme Lejlighed opførte Daaredans saalunde: „Som Morianerne [Daarerne] spille deres Tid med Dans og Daareri, saa hensidder den uforsigtige Verden sin endelige og stakkede Livstid udi mange unyttige, daarlige og syndige Bestillinger, hvilket med Daaredansen alt-sammen forsvinder paa det sidste¹“. Ved Siden af saa megen Unatur tiltaler det uvilkaarligt, naar f. Eks. Hieronymus Ranch i Datidens troskyldige Sprog forklarer Frederik den Anden, hvad der drev ham til at digte „Salomons Hylding“: „Vædelig kan Herren hjælpe og befri sine udvalgte. Saul, den døde Hundesla'er og Loppejæger, dør i sit Ansigts Beskæmmelse, men Kong David æres²“.

Et er et Skuespils udtalte Moral, et andet er den Moral, som dets Tone bidrager til at udbrede. Vender vi os til Betragtningen af denne sidste, saa synes hine Skuespils moralske Værd at maatte blive noget ringe. Det kan ikke nægtes, at mange af dem er meget slibrige. Dette gælder ikke blot de ligefremme Faste-lavnsspil som „Den utro Hustru“ og „Karrig Nidding“. Ogsaa i mange af de religiøse Stykker forekommer Scener, hvor det usømmelige ligesom med Flid er fremhævet, dvælet længere ved, end en senere Tid vilde finde passende. Man indvende længe nok, at hin Tid var mere fri og ukunstlet end vor, og at der kunde bydes drøjere Skæmt, fordi ingen af Rollerne udførtes af Kvinder. Det staar dog lige fuldt fast, at f. Eks. Badescenen i Susanna, de tre Brudenætter i den danske Tobiaë Komædie, Kong Harald, der i „Knud Lavards Liv og Død“ øver Vold mod en Kvinde, og mange flere Optrin var, selv om de saa udførtes af lutter Skoledisciple, en ganske egen Maade at indøve disse i Moral.

Vi staar her overfor et af de Punkter, hvor Forskellen mellem Datid og Nutid springer stærkest i Øjnene. Som sædvanligt faar vi den fyldigste Forklaring, træffer det videste Syn hos Reformatorerne, og hos ingen klarere end Luther.

I sin Bedømmelse af Skuespils Nytte vover Luther at gøre Skridtet helt ud og sætte deres Værd ikke blot i den ligefremme Tiltale med Guds Ord, eller for de klassiskes Vedkommende deres Indøvelse i Latin, men i den dannende Indflydelse, som

de udøver i det hele: „Gennem Skuespil lærer de unge, hvad der sømmer sig for enhver, Tjenere og Herrer, unge og gamle, de lærer alle Værdigheder og Embeder og Forhold at kende; de ser de ondes listige Anslag, og hvad der er Forældres og Ynglinges Pligter, hvorledes de holder deres Børn og unge Folk til Ægteskab, naar deres Tid er kommen, og hvorledes de unge skulle være de gamle lydige og komme frem med Frieriet. Alt sligt bliver holdt for Øje i Komedieme og er meget nyttigt og godt at vide. Thi ingen kan komme til Regimente, og ingen kan erholde saadant, uden gennem Ægtestand“. Kristne bør ikke fly Komedier, fordi der stundom i dem forekommer Smudsigheder og Ukyskhed; saa maatte man af den Grund heller ikke kunne læse Biblen. „De romerske Komedier tiltale mig meget, fordi deres fornemste Mening og Hensigt har været, ved Hjælp af dem som et Maleri og levende Eksempel at lokke til Ægtestand og afholde fra Ukyskhed. Thi Politi og verdsligt Regimente kunne ikke bestaa uden Ægtestand. Ugift Stand, Cølibat og Ukyskhed ere en Pestilens og Gift for alt Regimente“¹.

Luther gaar her lige løs paa Sagen og fremhæver som Skuespillenes Fortrin selve deres Hovedindhold: Forholdet mellem Mand og Kvinde. Jo mere de virker æggende i saa Henseende, des bedre, thi dette er hvert Skuespils ædleste og bedste Moral: Gaa hen og gift dig! Hele denne Opfattelse staar i Forbindelse med Luthers ejendommelige Grundsyn, ifølge hvilket Ægteskabet er den Gud velbehagelige Stand, og det at gifte sig hvert voksent Menneskes fornemste Pligt.

Men selv om vi ser bort fra denne lutherske særlige Bestemmelse af det moralske, og omsætter hans almindelige Opfattelse i Nutids Udtryk, kan det ikke nægtes, at han har et mærkeligt frit Blik for Skuespils Betydning. Det var en ny og dristig Tanke at betegne dem som den ypperste Vej for de unge til at lære Livet og de særlige Pligter i dette at kende. Husker man, hvor forunderlig fattig og blot formel Datidens lærde Dannelse var, undres man ligesaa meget over Luthers klare Blik herfor, som over Styrken af det Middel, han anbefalede at anvende.

Omtrent til Midten af det 17de Aarhundrede holdt Skole-

komedierne sig i Norden med uforandret Styrke. Vil man have et Udtryk herfor, lægge man blandt andet Mærke til, hvorledes det lidt efter lidt blev staaende Skik at opføre dem i selve Kirkerne trods det Anstød, som sligt nødvendigt maatte vække. Man kan ikke andet end give Regeringen Ret i, at det var upassende, naar f. Eks. Provsten i Haderslevhus Len Aar 1636 tillod nogle Gøglere med Duketøj at opføre en Komædie „Lazarus og den rige Mand“ efter endt Søndagsgudstjeneste i flere af Lenets Kirker¹. Og man forbavses over, hvor vidt det var kommet, naar man læser Klagen fra Øvrigheden i Byen Slesvig, ligeledes fra Aar 1636, over Byens Hovedpræst, Sleidanus. Til Befordring af Skoleungdommens Kundskaber i Latin havde han det foregaaende Aar for et talrigt Publikum ladet Terents' „Andria“ opføre i Koret for Højalteret i Domkirken. En af Drengene havde forestillet en Jordemoder og en anden en utugtig Kvinde, der for Alteret var nedkommen med et Barn. Hertil havde man brugt et af de smaa Kirkebilleder, der indviklet i Svøb var blevet lagt for Alteret, og derpaa taget paa Armen og vist det samlede Publikum. Præsten havde, saa vidt man kan forstaa, selv spillet med, i hvert Fald staaet for Opførelsen, og agtede nu at lade Terents' „Eunuch“ ligeledes opføre i Kirken, og ikke, som Øvrigheden bestemt forlangte, paa Raadhuset².

Modstanden mod disse Skolekomediernes Overgreb fremkom fra dobbelt Side, dels gejstlig dels verdslig.

De senere Teologer delte ikke Luthers Syn paa Skuespil. I Begyndelsen af det 17de Aarhundrede dannede sig en Skole, der med kun lidet gunstige Øjne saa paa alt Komædier vedkommende. Denne Skoles dygtigste Talsmand i Danmark var Biskop Jesper Brochmand. Allerede Anledningen, i hvilken han kommer til at berøre Spørgsmaalet, er betegnende; det er ved Forklaringen af det sjette Bud og under Omtalen af Usædelighedens groveste Ytringsformer. Det er Skuespillernes Pligt, siger han, levende at fremstille Dyder og Laster; men ingen Kristen bør paatage sig en Rolle, hvoraf Lasten fremlyser. Komædier kræver Gengivelse af Menneskers taabelige og latterlige Tale; men Guds Aand tillader ikke en Kristen at gøre sligt. Skuespil medfører, at Mænd

ifører sig Kvindedragt; men dette forbyder Herren. Flere fordærvs ved Synet af Lasten end faar Afsky derfor. Og selve den Tro, at ved Skuespil forbedres Sæderne, er en hedensk Tankegang. Kun Skriften er nyttig til Lærdom og Overbevisning. Her gælder Ordet: „De have Moses og Profeterne“¹.

Alene vilde denne Retning maaske næppe have været i Stand til at fælde Skolekomedierne, men den fik en kraftig Forbunds-fælle i den skiftende Smag hos Hoffet og de fornemste Krese. Man begyndte her at kedes ved de latinske og bibelske Skuespil og foretrak langt Balletter efter fransk Mønster.

I Forening medførte disse to nye Strømninger lidt før Midten af det 17de Aarhundrede en temmelig brat Omskiften af de gammeldags Forhold. Et Bevis for Skolekomediernes sejge Livskraft ligger dog i, at de enkeltvis endnu forekom lige ned til den Mands Tid, der for Danmarks og Norges Vedkommende skulde skabe saa fortrinlig en Afløsning. Endnu paa Holbergs Tid opførtes Skolekomedier i Bergen². Aar 1706 hedder det i en Dagbog fra Aalborg: „Efter min forudgaaede Tilladelse agerede Skoles-Personerne i Budolphi Kirke, dog ikke førend at Højmessetjenesten var ude, „Den rige Mands og Lazari Historie“ sangvis med nogle gudelige og i forrige Tider til samme Akt komponerede Arier“³. Ja, selv ned til denne Tid dukkede endnu af og til et nyt bibelsk Skuespil op, forfattet eller dog bearbejdet paa dansk. Aar 1697 blev et saadant: „Historien om de tvende Kong Davids Sønner Adonia og Salomon, som drages om Kronen og Kongeriget“, der var skrevet af en af Lærerne ved Herlufsholm Skole, opført af Disciplene sammesteds. Det sidste Eksempel paa gammeldags Skuespil er vistnok „Esthers Comedie“, udsat paa danske Rim og ageret paa Nakskov Raadstue af Nakskoviensere Fastelavns Søndag Anno 1724“⁴.

Det gamle Skuespil, hvis Udvikling vi her har fulgt, og hvis Væsen vi har søgt at bestemme, sammensat som det var af Fastelavnsspillet, det bibelske Skuespil og Skolekomedien, danner et mærkeligt Led i den nordiske Kulturs Historie. Dets Blomstringstid indtraf lidt forskelligt i de skandinaviske Lande, tidligst i Danmark under Frederik den Anden og i Christian den Fjerdes

første Aar, lidt senere i Sverige under Gustav Adolf. Det var ikke oprindelig fremspiret paa nordisk Grund, men overført hertil som Efterligning af udenlandske Forhold, og dette Præg bevarede det, for saa vidt det selv i dets Velmagtsdage idelig fornyedes ved Oversættelser og Bearbejdelser fra Udlandet.

Naar det ikke desto mindre tilsidst blev en hjemlig Plante af selvstændig Art, saa laa dette dels i, at det herhjemme skød friske, ejendommelige Skud — vi minder f. Eks. om Hieronimus Ranchs Stykker „Karrig Nidding“ og „Samsons Fængsel“, om Hans Christensen Sthens „Kortvending“ og flere — dels i, at det lige fra først af gik over i Folkets Eje og udførtes af Landets egne Børn. Denne sidste Omstændighed maa ikke værdsættes for ringe. Betydningen falder i Øjnene ved Sammenligning med, hvad der atter afløste disse Skuespil: Optræden af fremmede Trupper, Balletter og Stykker paa fremmed Sprog.

I det 16de Aarhundrede er det derimod kun grumme lidet, hvad vi hører tale om fremmede Skuespillere i Norden. Ved Hoffet optraadte i Slutningen af Frederik den Andens Tid af og til udenlandske „Gøglere, Tumlere og Springere“ især af engelsk Herkomst. I Frederik den Andens Sold var i det mindste i kort Tid blandt andre den berømte engelske Klovn, William Kemp. Et Par Aar efter træffer vi ham igen i London som Shakespeares Fælle ved Blackfriars Theatret, og han vides at have været den første, der spillede Peter i „Romeo og Julie“¹. At disse engelske Skuespilleres Optræden — hvori den nu end har bestaaet — har moret de danske, og Tilstrømningen været stærk, derfor haves endnu et talende Bevis i den Udgiftspost, der findes i Helsingørs Regnskabsbog for Aar 1585: „Til Istandsættelse af det Plankeværk mellem Byskriverens og Raadhusgaarden, som Folk rev ned den Tid, de engelske legte i Raadhusgaarden“². Men om nogen Paavirkning af den danske Spillemaade ved disse Englændere paa kortere Besøg kan der næppe være Tale. Langt snarere maa en omvendt Paavirkning antages at have fundet Sted, forsaavidt det er slige engelske Skuespillere, der har gæstet Helsingør, — maaske William Kemp selv, der har færdedes ved Kronborg, — som har underrettet Shakespeare om de stedlige

Forhold, som denne benytter i „Hamlet“, lært ham, at to ægte, danske Adelsnavne var Gyldenstjerne og Rosenkrans, hvad der passede ypperligt paa Frederik den Andens Tid, mindre rigtignok paa Hamlets.

Ligesaa ringe Betydning for den danske Skuespilkunst maa vi vistnok tillægge de spredte Besøg af tyske Skuespillere. Først ved Aarhundredets Slutning Aar 1596 ved Christian den Fjerdes Kroning fik man maaske noget virkeligt dygtigt af den Art at se, da Christian den Fjerdes Svoger, Hertug Henrik Julius af Brunsvig, der selv var hindret i at kunne komme, istedetfor sendte sine „Komedianter og Springere“, atten i Tallet. Hvilke Landsmænd disse end monne have været — om, som paastaet: Englændere, eller ej — saa er det sandsynligt, at de har opført nogle af Hertugens egne tyske Stykker, af hvilke han havde forfattet et ikke ringe Antal¹.

Hvad der naaedes i Norden, var dennes, om ikke selvbragte, saa dog selvtilegnede Eje. Det syner kun af grumme lidet, naar det sammenlignes med, hvad andre Lande paa samme Tid under lignende Vilkaar frembragte. Allerede Tysklands Hans Sachs og Jacob Ayser overgaar vore. Italiens Ariost, Spaniens Cervantes og Lope de Vega lyser endnu den Dag i Dag. Men dem alle overstraaler, hvad Nordens Stamfrænder frembragte i Shakespeare. Maaske netop paa Grund af denne rigere Vækst andetsteds blev Udbyttet af det, hvortil Norden var naaet, saa ringe for dens senere Udvikling. I Sverige forsvandt Sporene ganske, i Danmark-Norge knyttede Holberg sig ikke til det gamle, men begyndte forfra.

4

Den lange Fastetid gik stille og ensformigt hen. Skønt Reformatorerne havde ophævet Fasten, eller dog i hvert Fald benægtet dens Fortjenstlighed, var der fremdeles mange gammel-dags Folk, der fastholdt den vante Skik. Selv i de næste Slægtled, som ikke havde oplevet Reformationen og altsaa heller ikke

kendt den katolske Tid, vedblev man hyppigt at overholde Faste-tidens Regler, og lige ned til Aar 1600 kunde man træffe endog Gejstlige, der, som f. Eks. Anders Sørensen Vedel, ganske afholdt sig fra Kødspiser, saalænge Fastetiden varede¹. Tog end andre det ikke slet saa strængt, var der dog ingen, der faldt paa at holde nogensomhelst Fest, Bryllup eller lignende mellem Fastelavn og Paaske.

Sit Højdepunkt naaede den stille Tid i den sidste Uge, „den stille Uge“. Paa Palmesøndag, som indledte denne, havde der i den katolske Tid været enkelte kirkelige Folkeskikke med Indvielse af Palmegrene eller, i Mangel heraf, Pilegrene i Blomst. Men disse Skikke, der f. Eks. i England var i den Grad trængt ind i Folket, at de har holdt sig indtil nu², tabte sig mærkelig hurtigt i Norden, saa snart den katolske Gejstlighed var borte. Desmere følelig blev Alvoren og Stilheden i de følgende Dage, og det er et ret betegnende Udtryk for den Vægt, man tillagde dem, at man i en nyere Tid har givet enhver af disse Dage særskilt Navn, hvortil man rigtignok har brugt de gamle Fastelavns-Navne, der, efter at deres lystige Biklang var glemt, forekom at lyde ret højtideligt. I Skaane kaldes endnu den stille Uges Dage: Palmesøndag, Blaa Mandag, Hvide Tirsdag, Askeonsdag, Skærtorsdag o. s. v.³.

Den første egentlige Helligdag var „Skærtorsdag“. Paa en forunderlig Maade mødtes her de største Modsætninger. Ligesom Frelseren paa denne Dag havde rensset Disciplene ved at to deres Fødder, og skænket dem og Verden Livsens Brød (Fig. 46), og dog var han selv inden Aften overgivet i Morderhaand, saaledes kæmpede fremdeles ifølge Folketroen Lyset og Mørket paa denne Dag en svar Kamp.

Til Dagens lyse Sider hørte først og fremmest den Kraft, som paa den forlenedes den eneste grønne Plante, der hayde holdt ud til det sidste Vinteren igennem, nemlig Kaalen. Retteligt nydt, ni Slags kogt sammen, værnede den mod Sygdom og andet ondt for hele det kommende Aar. I Tyskland udvidedes denne beskyrmende Magt til alle grønne Urter i Almindelighed, ni Slags, helst plukkede om Morgen og kogte sammen⁴, Mulig staar

den tyske Benævnelse paa Skærtorsdag „grønne Torsdag“ (der grüne Donnerstag) i Forbindelse med denne Overtro. Fremdeles ejede ogsaa Luften paa denne Dag en rensende Kraft. Hængte man Gangklæder ud i det fri, befriedes de for Møl, samme Middel fordrev Lopperne fra Sengklæderne. Ifølge Troen i Telemarken krævedes der dog noget mere Arbejde for at opnaa dette sidste. Man maatte flette tre Snore til Hjælp for Lokes itubrudte Slæde. Hver Skærtorsdag kom nemlig Loke kørende med et Læs Lopper. Da Læsset var tungt, gik Slæden itu, og hjalp man ham

Fig. 46. Jesu Paaskemaaltid. Kalkmaleri i Bellinge Kirke paa Fyn.
(Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

ikke med Snorene, beholdt man de ubudne Gæster i Hobetal Aaret rundt¹.

Blandt de uhyggelige Udtryk for Skærtorsdags Betydning hørte i første Række Heksenes Magt paa denne Dag. Skærtorsdag var nemlig ligesom Valborgs- og Sankt Hansdag Heksenes Fest, og enhver, der ikke sikrede sig imod dem, var i høj Grad udsat for at lide Mên. Allerede Christian den Andens saakaldte „gejstlige Lov“ paabød derfor Øvrigheden særlig paa Skærtorsdag og Valborgs Nat at passe paa alle, der var mistænkte for Trolddom². Det var imidlertid lettere sagt end gjort at passe paa Heksene, naar de Skærtorsdagften i Mulm og Mørke og tilmed usynlige fo'r paa et Kasteskaft til Samlingspladsen. Sikrest var det for Enkeltmand at værge sig, som han kunde, ved at fæste Staal over Dørene, lægge Staal i Sengen, under Gaasebænken og hos Kreaturerne, sprede Økser og Jærnkiler paa de tilsaæde

Marker og tage det fjermer Hjul af Ploven, at ikke Hekse, der foretrak Kørsel, skulde benytte sig af denne¹.

Umuligt var det dog at overkomme alt og helt at sikre sig. Glemtes noget, var det prisgivet. Heksen Ingeborg Bogesdatter i Högnalöff i Sverige bekendte saaledes 1618, at hun havde listet en Kalv ud, lagt Bidsel paa den og saaledes redet over Skov, Mark, Bjerg og Vand til Blåkulla, hvor hun deltog i Gæstebudet. Før sin Bortfærd havde hun været lumsk nok til at blæse Vind i sin Særk og deraf lavet en Ham i sin egen Lignelse, som hun lagde hos Manden. Og yngre Hekse behøvede end ikke noget Ridedyr eller Færdselsredskab. De var ved egen Kraft i Stand til at hæve sig i Luften og flyve afsted.

Under slige Forhold var det sikkert klogest at anvende et mere almindeligt Sikringsmiddel, f. Eks. at ringe med Kirkeklokkerne. Endnu langt ned i det 19de Aarhundrede var det derfor Skik i Smaaland hver „Dimmelonsdag“ om Aftenen efter Solnedgang og atter Skærtorsdag Morgen, førend Solen var staaet op, at „klemte Paaskekærlingerne ned“. Provst Wiesels Karle ringede saaledes med Kirkeklokken, just da tre Hekse fløj over Spiret. De faldt straks ned, men skiftede Ham og forvandlede sig til Geder. De tre Geder løb op i en gammel Birk, men en Mand, der stod hos, huggede den ene Ged i Foden. Siden da haltede en gammel Kvinde i Håramoen, og ingen nærede Tvivl om, at hun jo havde været med paa Turen til Blåkulla. I et andet Tilfælde forvandlede den nedfaldne Heks sig til en hvid So. Tre Paaskekærlinger, der i Provst Gumælii Tid nedringedes ved Moheda, just som de skulde „piske Kirken“, fandtes derimod helt nøgne².

En ganske egen Fristelse var det selv at skaffe sig Vished om, hvorledes det forholdt sig med ens Omgivelser. Sligt lod sig gøre ved Hjælp af et paa Skærtorsdag lagt Hønsæg, at sige, hvis det var det første, Hønen nogensinde havde lagt. Tog man det blot med sig i Lommen hen i Kirken, eller, hvad sikrere var, saa man igennem det, idet Solen skinnede, kunde man nøjagtigt afgøre, hvilke Kvinder i Menigheden, der var Hekse og om Aftenen tilforn havde været afsted³.

I England udførtes paa Skærtorsdag en højtidelig Handling, der endnu har holdt sig i katolske Lande. Et Antal fattige samledes paa Slottet, og Dronning Elisabeth vadskede deres Fødder. Rensningen var grundig nok, forsaavidt de alle forud var først blevne vadskede af en Vadskerkone, dernæst af Almissee Uddelerens undergivne og sluttelig af ham selv. Naar saa Evangeliet om Fodvadsksningen var oplæst, vadskede Dronningen dem for fjerde Gang, med Bistand af en Adelsjomfru for hver fattig. At Dronningens Ydmyghed voksede med Aarene, var billedlig antydet ved, at der hvert Aar var en fattig mere, saa at deres Antal svarede til Dronningens Alder. Aar 1572 var der saaledes 39. Efter endt Vadsksning kyssede hun dem, skænkede enhver baade Penge, Klæder, Mad og Drikke samt et Haandklæde og lod dem ved Solnedgang fare¹.

Efter den uhyggelige Skærtorsdag fulgte den mørke Langfredag. Paa denne Dag maatte ingen være glad, Fasten og Selvpinselen naaede derfor her sit Højdepunkt. I Norge var det enkelte Steder Skik, at alle piskedes med Ris om Morgen. Almindelig Regel var det, at ingen maatte faa noget at spise før end Aften; og i Dagens Løb skulde man anspænde alle sine Kræfter og plage sig selv med et uoverkommeligt Arbejde. Denne sidste Skik har i mange Bygder holdt sig indtil vore Dage. Præsterne har undertiden mistydet dette Arbejde som Ringeagt for Helligdagen, medens det i Virkeligheden jo betød Selvplage som Kristi Efterfølgelse². At Forholdene i Danmark var lige saa strænge, kan ses af, at f. Eks. den tidligere Hofpræst Anders Sørensen Vedel hver Langfredag lod sine Børn komme ind til sig i Studereværelset, hvor han hudflettede de ulykkelige smaa, for at de ret levende skulde fornemme Frelserens Lidelser³. En gyldigere Grund til Straf var det, naar man paa Langfredag ikke bestod Fastepøven. I mange Egne brugte man nemlig paa denne Dag at lade Husets Ungdom veje, ligesom det ogsaa var sket paa Askeonsdag. Viste det sig da, at de ikke var tagne det rette Antal Pund af i Vægt, saa var dette et tydeligt Udtryk for, at de heller ikke havde overholdt Fasten og følgelig fortjente Straf. I en senere Tid i det mindste vidste man i Norge at for-

berede sig til denne Prøve, idet betænksomme unge Mennesker mødte ved Vejningen Askeonsdag med Sand i Strømperne og Smaasten i Lommen for at have noget at sætte til af i de syv Fasteuger¹.

Fasten udstraktes paa Langfredag ligeledes til Husdyrene, idet

Fig. 47. Vandringen til Golgatha. Kalkmaleri i Roskilde Domkirke.
(Efter Tegning af Zeuthen i Nationalmuseet.)

i mange Egne Kvæget paa denne Dag ikke fik sædvanligt Foder, men kun hvad man kunde finde til det af spiseligt i Skoven eller paa Marken. Menneskenes Maaltid, der først maatte holdes mod Aften, skulde bestaa af det tarveligst mulige, i Reglen blot Melgrød og højt regnet „skidne Æg“. I Telemarken og maaske flere Egne var det Skik at mindes Kristi Tørst paa denne Dag, idet man, inden man gik til Hvile, skulde fortære tre Saltkager, hvilket i Nattens Løb fremkaldte en ulidelig Trang til Drikke²,

Med Paaskelørdag, „Paaskeaften“, begyndte allerede Forberedelserne til den glade Tid. I Katolicismens Dage havde det været Skik, at Præsterne paa denne Dag velsignede Bøndernes Madvarer og Saasæd, og Skikken holdt sig nogen Tid efter Reformationens Indførelse. Endnu i Aaret 1566 fandt „Madvielse“ Sted tæt ved København i Egnen omkring Roskilde. Man bragte allehaande Fødevarer frem, og derhos Rug, Byg og Havre, Præsten velsignede det og læste en særskilt Bøn derover, hvorved Bønderne mente deres Mad og Korn sikrede for det følgende Aar. Om Aftenen læstes en Messe, hvormed Paaskefesten indvarsledes. Begge Dele, „Madvielse“ og Messe, blev forbudne af Sjællands Biskop¹. Befolkningen fik nøjes med at fejre Lørdag Aften inden Hjemmets Vægge med de gamle Festretter: Sødgrød og blødkogte Æg².

Paaske søndag var helt og holdent Glædesfest. Fra tidlig Morgen var Folk paa Benene for at se Solen, naar den stod op, „lege“ paa Himlen og danse af Glæde over Kristi Opstandelse. Denne Tro deltes, saavidt det lader, af næsten alle kristne Folkeslag³. Kun i ganske enkelte Egne knyttede sig Overtro af bedrøvelig Art til Paaskemorgen. I Telemarken frygtede man saaledes for at tænde Ild paa Arnen, thi den Gaard, hvorfra det først røg, skulde blive plaget af Rovdyr. Naar man endelig nødtes dertil, anvendtes den Forsigtighed at brænde ni Slags Ved tilligemed en Træske, en Gryderøre, en Kost samt Krudt og Svovl. Hensigten hermed var uden Tvivl at rense Skorstenen fra den Besmittelse, der mulig hæftede ved den siden Skærtorsdag Nat, da Heksene fo'r ud gennem den. Selv Røgen var endnu smittet. Alle maatte ud af Døren for at se, hvor den bar hen; drev den ad Kirkevejen til, var det Varsel om, at en i Huset var „fejg“ og snart skulde dø⁴.

Naar man efter endt Gudstjeneste, ved hvilken der var blevet ofret i Kirken, vendte hjem, fordrev man Tiden med al Slags Spøg. En særlig Paaskefornøjelse var de saakaldte „Paaskeæg“. Herved forstodes dengang som nu farvede Æg, i Reglen røde, blaa eller gule, stundom med Indskrifter. De veksledes dels som Gaver, dels brugtes de til forskellige Lege, af hvilke den at lade

dem trille efter hinanden ned ad et Skraaplan var den almindeligste. Det gjaldt om med sit Æg enten blot at berøre eller knuse Skallen paa et eller flere af de tidligere nedtrillede. Legen kaldtes paa dansk at „trante Paaskeæg“¹. I Tyskland og England brugtes foruden denne ogsaa andre Lege, f. Eks. at gemme Æggene i „Hare-Reder“, holde dem i knyttet Haand og slaa med dem o. s. v.

Brugen af „Paaskeæg“ er en af de ældste og videst udbredte

Fig. 48. Manna falder fra Himlen og opsamles. Kalkmaleri i Bellinge Kirke paa Fyn.
(Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

Festskikke, der kendes. „Madvielsen“ paa Paaskelørdag, der i Norden angik baade Æg, Fødevarer i Almindelighed og Saa-korn, indskrænkede sig i de sydlige Lande fortrinsvis til Æg. Saavel i den romersk- som i den græsk-katolske Kirke begyndte Paasken med Nydelsen af de indviede Æg. Og „Paaskeæg“ er kendte fra Skandinavien til Ægypten, fra England til Persien og Siberien. Denne Skikkens dybe Undergrund ytrede sig paa flere Maader i Norden.

Ganske uvilkaarligt forestillede man sig f. Eks. her og fremstillede den Manna, der mættede de hungrende i Ørkenen, som Paaskeæg (Fig. 48). Og ikke faa bevarede kirkelige Billeder

handler alle om Æg, men sigter til Sagn eller Skikke, der nu er gaaet i Glemme (Fig. 49 og 50).

Man bør da næppe søge Oprindelsen til „Paaskeægs“-Skikken alene i Hensynet til Fastens Ophør, eller i Festen for Kristi Opstandelse, eller i den begyndende Æglægningstid, eller i noget af de andre Enkelt-Hensyn, men i en Sum af dem alle. Ægget har i umendelige Tider været Sindbilledet paa det indesluttede og dog vaagne, frodigt frembrydende Liv, og har derfor lige let ladet sig anvende som Tegn paa Vaaren og paa Opstandelsen. Det gaar hermed som med de tilsvarende sproglige Udtryk. Paaske hedder paa tysk „Ostern“, paa engelsk „Easter“, begge af det gammelsachsiske „oster“ = at opstaa. Men slutter man saa, at Festnavnet sigter alene til Kristi Opstandelse, svækkes dette ved, at de gamle Germaner dyrkede en Vaarens Gudinde ved Navn „Ostara“. Og heller ikke herved tør man standse, thi hendes Navn staar aabenbart i Forbindelse med Østen, Dagingens Himmelegn¹.

Fig. 49. Kalkmaleri i Faxe Kirke.
(Magnus Petersen: Kalkmalerier.)

Fig. 50. To Djævle, den ene med Træben, bærer Æg.
(Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

En Paaskeskik af rent

Fig. 51. Agnus Dei af Sølv, fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede, fundet i en Stue i Skoven mellem Dalarne og Helsingeland. Latinsk Indskrift paa den ene Side: „Agnus Dei“, forbarm Dig over mig!, paa den anden Side, hvor Kristushovedet staar: „Agnus Dei“, Du som borttager Verdens Synder.

(Statens historiska Museum. Stockholm.)

kristelig Oprindelse var derimod Uddelingen af de saakaldte „Paaskelam“. I det 16de Aarhundredes Begyndelse, da Kato- licismen endnu herskede, foregik denne Uddeling uden Tvivl paa gammeldags Maa- de, idet Præsterne efter Messen Lø- verdag Aftenskæn- kede eller solgte til Kirkegæsterne ind-

viede Paaskelam af Voks, der ansaas for en Slags hemmelighedsfulde Midler mod alskens ondt¹. Men netop denne deres under- gørende Kraft gjorde det i høj Grad ønskeligt at have dem af et varigere Stof end Voks og altid at bære dem hos sig. Tidligt udviklede da den Skik sig, at rige bar et Paaskelam af Sølv eller Guld i en Kæde om Halsen. Og her faldt det da atter naturligt at have dette Smykke i Smykkernes sædvanlige Form, altsaa som en Medalje eller Mønt blot med et derpaa afbildet Paaske- lam. Smykker af denne Art gik under det fælles Navn „Agnus

Fig. 52. Fransk „Agnus Dei“. Guld mønt udstedt af Carl den Fjerde af Frankrig.

Fig. 53. Fransk „Agnus Dei“. Guld mønt udstedt af Johan den Gode af Frankrig.

Dei“ (Fig. 51) og var i Norden som i det øvrige Europa (Fig. 52—55) meget yndede. I et stærkt beskadiget Brev fra Aarhundredets Begyndelse, skrevet til Henrik Krummedige, kan endnu læses: „Sender jeg Eder III Agnus Dei til Eders kære Hustru og Dotter, bedendes kærligt, at I ikke ville dennem forsmaa“¹.

Efter Reformationen var den hele Skik med indviede Paaskelam lige saa ilde set som de øvrige katolske Rester. Paaskelammene af Voks forsvandt da tilligemed Messen Paaskelørdag eller indviedes kun i Smug, indtil efterhaanden den hele Skik gik i Glemme. Smykkerne af Metal derimod vedblev at bæres aabenlyst, men Betydningen af dem glemtes snart. Der var næppe mange af de Arvinger, hvem ved Skifterne mod Aarhundredets Slutning nu et „Agnus Dei“, nu et „Jesu Navn“ eller en „Sankt

Fig. 54. Frederik I's Hvid.

Fig. 55. Kristian III's Skilling.

Danske „Agnus Dei“.

Jørgen“ tilfaldt, der har tillagt disse Smykker noget Værd udover Erindringens og Metallens. I det følgende Aarhundrede gik for Danmarks Vedkommende de fleste af disse Smykker vistnok tabt. Tredivaarskrigen og de to Krige med Sverige 1657—60 fejede ordentlig ud mellem gammelt Guld- og Sølvtoj, og henimod Aar 1700 var der næppe mange tilbage af de gamle „Agnus Dei“.

Anderledes i Norge. Her havde Overleveringen faaet Lov til uhindret at holde sig; intet større fjendtligt Indfald havde bortført alt; og hvad der forhen var adelig Skik, optoges med Iver af en talrig og jævnt velstaaende Bondebefolkning. Aar 1762 hører vi da i en Beskrivelse fra Norge: „At have et „Angstei“, det vil sige en forgyldt Sølvmønt fæstet til en Sølvkæde hængende om Halsen ned paa Brystet, er meget brugeligt, især naar en Pige skal pyntes til Brud“². Der er ingen Tvivl om, at disse

„Angstej“ eller „Ansti“ er en fordrejet Udtale af de gamle „Agnus dei“. Som de nu brugtes, var der imidlertid ikke meget tilbage af den oprindelige Hovedfigur, Lammet. Man tog nemlig „gemenlig et Tomarksstykke, eller en anden Sølvpenge af lige Størrelse“, satte Øskener rundt om Randen til at hænge smaa tynde Sølvstykker i, forgyldte det hele, og hermed var Smykket færdigt.

Mærkeligt nok har de gamle „Paaskelam“ i det 19de Aarhundrede paany holdt deres Indtog i Danmark, ikke længere som Voksfigurer eller Smykker, men som en Art Legetøj af Sukker eller Bomuld med et vedhæftet Korsbanner.

5

Valborgs Dag eller den 1ste Maj var den gamle Festdag for Vaarens Komme. Romerkirken havde ikke kunnet eller villet sætte noget andet i Stedet for denne Fest, der kom underlig ubelejligt mellem Paaske og Pinse. De svage Forsøg paa Modstand bestod væsentlig kun i, at Dagen kaldtes efter de to Apostle „Philip-Jacobi Dag“, et Navn, der dog hverken i Tyskland eller Danmark kunde fortrænge: Valpurgisdag, Valborgsdag, eller med lidt mere kirkeligt Tilsnit: Voldermisse.

Festen fik altsaa Lov at skøtte sig selv og var og blev en blot Folkefest. For saa vidt skulde man tro, at den maatte have haft let ved at bevare sine oprindelige Skikke uforandrede. Men her gjorde en anden Omstændighed sig gældende, der voldte Splid. Det var Forskellen i de ydre Naturforhold.

Vi har allerede set, hvorledes der under Fastelavnsskikkene skjulte sig tydelige Spor af en ældgammel Vaarfest. Der havde altsaa været en Tid i Folkets Barndom, hvor det under mildere Himmelstrøg fejrede Vaar i Februar Maaned. Men denne Tid var forlængst forbi, da det bosatte sig i Nordevropa. Endnu kunde Benævnelsen „Vaar“ vel minde om Slægtskab med Romerne, der kaldte Aarstiden „ver“; men kun for faa af de Folk, der var havnede nord for Alperne, og i hvert Fald ikke for Skandinaverne, kunde det passe at fejre Festen førend den 1ste Maj.

Først da var det klart, at Dagslyset havde sejret, først da forkyndte Luft og Spirer, at Sommeren var nær.

Fra gammel Tid synes det da at være blevet slaet fast i Norden, at Sommerhalvaaret begyndte den 1ste Maj. Og uformærkt begunstigedes denne Bestemmelse i Aarhundredernes Løb ved en Fejl i Tidsregningen. For hvert Aarhundrede, der gik, blev Vaarens Komme skudt en Dag ud, og Aarstiden blev altsaa mildere og mildere. Naar man i det 16de Aarhundrede skrev den 1ste Maj, befandt man sig i Virkeligheden paa den ellefte¹.

Men end ikke denne stadige Fremgang var i Stand til her ganske at binde Vaarfesten til den 1ste Maj. Den store Udstrækning fra Nord til Syd gjorde sig endnu gældende. Hvad hjalp det, at Gøgen alt et Par Uger havde ladet sig høre ved Koldinghus, og Bøgen stod grøn ved Gurre? I Dalarne kunde man dog umuligt ret holde Vaarfest, naar Siljan endnu laa tillagt, og Sne-tykning lejrede sig om Mora. Hertil kom, at de enkelte Aaringers vekslende Kuldeforhold kunde selv i sydligere Egne friste til at fordele Festlighederne over flere Mærkedage, for ikke at sætte alt paa eet Kort. Aar 1528 f. Eks. var det den 1ste Maj i Greifswalde endnu fuldstændig Vinter, ikke en eneste grøn Spire, Sneen laa fodhøj, saa at Toget, der i lette Dragter „red Sommer i By“, skyndte sig tilbage til de varme Stuer, og en enkelt Deltager endog tog sin Død af den kolde Tur². Følgen af alle disse Forhold blev da for samtlige gotogermanske Folk: en vifteformig Spreden af Vaarfestens Skikke lige fra Fastelavn eller 1ste Marts og hen til Midsommerdag. Alt efter Beliggenheden nærmest ved Alperne eller nærmest ved Nordkap, voksede Tilbøjeligheden til at samle Festen om en Dag i Begyndelsen eller i Slutningen af dette Tidsrum.

Danmark laa i Midten. I Samklang hermed holdtes her en tydelig Vaarfest den 1ste Maj. Festen fortsattes imidlertid, om man saa vil, Uger igennem, blussede atter op i Pinsen og gled saa uden helt at ophøre over i Midsommerfesten.

Valborgsfesten indlededes med, at der Aftenen forud, altsaa den 30te April, brændtes Baal paa Højene. Denne Blusbrænden paa Valborgsaften var en ældgammel Skik. Der er ingen Tvivl

om, at Skikken saavel i Norden som de utallige andre Steder Jorden over, hvor slige Baal i umindelige Tider er blevne tændte paa Festaftener, oprindelig har haft, ligesom den endnu mangensteds fremdeles har, en religiøs Betydning. Ganske var denne ikke forsvunden i det 16de Aarhundrede. Man troede, at disse Baal virkede skræmmende paa alle de onde Aander, der i denne Nat var ude, først og fremmest paa Heksene, hvis Festtid det jo var. De to Hovedmidler, der anvendtes mod disse og onde Magter i det hele, Blus og Staal, var i Virkeligheden et og samme, idet Staalets Kraft netop laa i, at det var Ildens Hylster, hvoraf den ved Slag mod Flint til enhver Tid lod sig fremlokke.

I Forbindelse hermed stod det, at Valborgsblussene egentlig skulde som alle andre Festblus optændes ikke med almindelig Ild, men med „vild“ Ild. En saadan lod sig kun skaffe paa den ældgamle Maade, den der havde været i Brug førend man lærte Jærnet at kende: ved Gnidning af to Stykker Træ imod hinanden. Denne Ild kaldtes i alle gotogermanske Lande med et beslægtet Navn, hvis Betydning er tydeligst i det svenske „Gnideld“. (Dansk og norsk: „Nødild“, tysk: „Nodfyr“ eller „Notfeuer“, engelsk: „Neidfire“ eller „Nedfire“). Og til den knyttede sig megen Overtro, især med Hensyn til Fordrivelse af Kvægsyge. I Norge brugte man f. Eks. at helbrede Hjorde, der var bidte af en gal Ulv — hvilken Syge ellers vilde forplante sig til alle Faarene — ved Hjælp af Nødild: to Stykker Egetræ gnedes mod hinanden, hermed optændtes to til tre Baal, mellem hvilke Faarene dreves, saa at Røgen slog op om dem¹. I Dalarne er det den Dag i Dag Skik at springe gennem Valborgs-Baalet². Paa Hebriderne brugtes for ikke længe siden, naar Kvægsyge indtraf, at slukke Ilden i hele Sognet. Derpaa sattes 81 gifte Mænd i Arbejde, stadigt ni ad Gangen, med at gnide to Bjælker sammen. Ved Hjælp af den herved fremkomne Ild tændtes atter den første Arneild. Med det Vand, som straks blev kogt herved, besprængtes derpaa det syge Kvæg. Noget lignende er endnu Brug i Nedersachsen.

I Tyskland antages Skikken at stamme fra Druidernes Tid, hvilke paa denne Vis antændte Halvaarsfesternes hellige Baal. At Romerkirken tidligt er bleven opmærksom paa denne Form

om, at Skikken saavel i Norden som de utallige andre Steder Jorden over, hvor slige Baal i umindelige Tider er blevne tændte paa Festaftener, oprindeligt har haft, ligesom den endnu mangensteds fremdeles har, en religiøs Betydning. Ganske var denne ikke forsvunden i det 16de Aarhundrede. Man troede, at disse Baal virkede skræmmende paa alle de onde Aander, der i denne Nat var ude, først og fremmest paa Heksene, hvis Festtid det jo var. De to Hovedmidler, der anvendtes mod disse og onde Magter i det hele, Blus og Staal, var i Virkeligheden et og samme, idet Staalets Kraft netop laa i, at det var Ildens Hylster, hvorfra den ved Slag mod Flint til enhver Tid lod sig fremlokke.

I Forbindelse hermed stod det, at Valborgsblussene egentlig skulde som alle andre Festblus optændes ikke med almindelig Ild, men med „vild“ Ild. En saadan lod sig kun skaffe paa den ældgamle Maade, den der havde været i Brug førend man lærte Jærnet at kende: ved Gnidning af to Stykker Træ imod hinanden. Denne Ild kaldtes i alle gotogermanske Lande med et beslægtet Navn, hvis Betydning er tydeligst i det svenske „Gnideld“. (Dansk og norsk: „Nødild“, tysk: „Nodfyr“ eller „Notfeuer“, engelsk: „Neidfire“ eller „Nedfire“). Og til den knyttede sig megen Overtro, især med Hensyn til Fordrivelse af Kvægsyge. I Norge brugte man f. Eks. at helbrede Hjorde, der var bidte af en gal Ulv — hvilken Syge ellers vilde forplante sig til alle Faarene — ved Hjælp af Nødild: to Stykker Egetræ gnedes mod hinanden, hermed optændtes to til tre Baal, mellem hvilke Faarene dreves, saa at Røgen slog op om dem¹. I Dalarne er det den Dag i Dag Skik at springe gennem Valborgs-Baalet². Paa Hebriderne brugtes for ikke længe siden, naar Kvægsyge indtraf, at slukke Ilden i hele Sognet. Derpaa sattes 81 gifte Mænd i Arbejde, stadigt ni ad Gangen, med at gnide to Bjælker sammen. Ved Hjælp af den herved fremkomne Ild tændtes atter den første Arneild. Med det Vand, som straks blev kogt herved, besprængtes derpaa det syge Kvæg. Noget lignende er endnu Brug i Nedersachsen.

I Tyskland antages Skikken at stamme fra Druidernes Tid, hvilke paa denne Vis antændte Halvaarsfesternes hellige Baal. At Romerkirken tidligt er bleven opmærksom paa denne Form

for germansk Overtro, kan ses af, at det allerede paa et Kirke-møde Aar 742 blev forbudt de kristne Tyskere at tænde de ugudelige Baal, som de kaldte „Niedfeur“ (Notfeuer). Tyskerne saa lidt som Nordboerne opgav imidlertid den gamle Skik. Om-trent Aar 1590 hedder det om Sct. Hans Baal i Tyskland: I mange Egne af Landet bruger Landsbyernes Beboere at oprykke

Fig. 56. „Nødild“-Stolperne i Lindum.
(Efter Bernhard Olsen.)

en Gærdestav, binde et Tov om den og snurre den saa stærkt omkring, at den tilsidst fænger Ild. Med denne Ild optændes Festbaalet. Naar det er udbrændt, strør de Asken over Haveplanter og mener hermed at kunne sikre dem mod Orme¹. Ganske samme Fremgangsmaade anvendtes i Norden. Den vistnok sidste, faste Indretning i Danmark til Frembringelse af Gnideild fandtes endnu i Slutningen af det 19de Aarhundrede i Landsbyen Lindum i Nørrejylland (Fig. 56). Den opbevares nu i Dansk Folkemuseum.

Valborgs-Blussene synes i Danmark hyppigt at have bestaaet blot i brændende Halmknipper, der holdtes i Vejret paa en eller flere høje Stænger. Ofte var de dog ligefremme Baal, der antændtes paa Jorden og næredes kraftigt med Ved, gamle Tjæretønder og lignende. I Norge forstod man endnu i det 19de Aarhundrede ved Ordet „Brandskat“ Træ, der skænkedes til Brug ved Sct. Hansdags Blussene¹. Derimod synes man i Norden ganske at have glemt den i Oldtiden brugelige Skik, at opbrænde Jætten „Tjasse“ paa Vaarbaalet. I enkelte andre Lande har Skikken holdt sig til vore Dage. I Bøhmen og flere Egne af Tyskland opbrændes endnu Vinter-Jætten i Skikkelse af en uhyre Straamand. Mange Steder kaldes den blot „Vinteren“ eller „Døden“; men i Schlesien kaldes den mærkelig nok med det dør uforstaaelige Navn: „Jøden“, „der alte Jöden“, hvilket muligt er det oldnordiske „Jøtun“, Jætte. Hos Katolikerne derimod er Straamanden bleven til Forræderen Judas, og Opbrændingen foregaar i Overensstemmelse hermed paa Paaskelørdag².

Foruden den religiøse Betydning havde Valborgs-Blussene, eller havde i det mindste som alle Festblus haft, en mere almindelig Grund. For en Tid, der ikke kendte til Postvæsen, Aviser eller Telegrammer, og ikke havde anden Almanak end en Pind med indskaarne Mærker, var det en særdeles hensigtsmæssig Maade at kundgøre Festdagens Komme ved Aftenen forud at tænde Baal paa de højeste Punkter. I mangt et ensomt liggende Hjem bragte Synet af Blussene maaske først Vished om, at Festdagen var nær. Kun saaledes bevaredes Ensartethed Landet over. Og Bavnen blev ikke blot for Synet et Foreningspunkt, men ogsaa et virkeligt Samlingspunkt, thi did strømmede alle trods Mulm og Mørke, visse paa dør at træffe Venner og Bekendte³.

Denne Bavnernes Betydning har tidligt medført, at de toges i Krigsbrug. Sandsynligt er det, at allerede i den graa Oldtid har Valborgs-Blussene været Samlingstegn for det vaabenføre Mandskab til Sommerstævne. Med Sikkerhed veed vi, at Hakon Adelsten i Norge inddelte hele Kysten „saa langt op i Landet, som Laksen gaar øverst op i Elvene“, i Skibsreder, der skulde stille et bestemt Antal Skibe af en vis Størrelse. Og samtidig befalede

han, at der paa de højeste Fjælde i Syns Afstand fra hinanden skulde laves Bavner, der skulde tændes, naar en fjendtlig Hær var i Landet. „Og, siger man, at paa denne Maade gik Hærbudet i syv Dage fra det sydligste Bavn til den nordligste“¹.

At Bavner anvendtes til Krigsbrug i det 16de Aarhundrede var en Selvfølge. „I ser Bavnen staa oppe paa denne Høj herude“, siger Peder Palladius, „og veed aldrig, naar en fremmed Fjende vil overfalde os, enten Nat eller Dag“². I Danmark benyttedes Bavner til Krigsbrug endnu i Krigen med England 1807—14, i hvilke Aaringer alle Festblus var forbudte. Ja selv i Aaret 1864 spillede Bavner en Rolle blandt Forsvarsanstalterne paa Fyn, om end de nu til Dags i de fleste Tilfælde har faaet Afløsning i Telegraf og Telefon.

Men selv efter at alle religiøse og Nyttigheds Hensyn er bortfaldne, har de gamle Festblus holdt sig. Det er ikke blot af det hyppigt forekommende Bakke-Navn: „Bavnehøj“, at man kan slutte til Skikkens fordums Almindelighed. Hver Valborgs Aften lysner Baalene i mange Egne endnu som for Aartusinder siden. Det er ikke let at bestemme Grunden til, at de har holdt sig i een Egn og er opgivne i en anden. En Regel, der dog tæller mange Undtagelser, er det, at hvor Valborgs Blussene er bevarede er Sct. Hans Blussene ophørte og omvendt. Som Eksempel paa Undtagelserne kan nævnes Dalarne, hvor der brændes baade Valborgs- og Sct. Hans-Blus³. Hvor mangfoldige de i de rette Egne kan være, kan ses af, at der f. Eks. fra Blæsborg Bakke ved Horsens, Valborgs Aften 1879, taltes ikke mindre end 70 Blus⁴.

De Folk, der i det 16de Aarhundrede samledes ved Baalene, var mere end blot flygtige nysgerrige. De var fast bestemte paa at ville tilbringe hele Natten i det frie. Valborgsaften var en af de mest bekendte „Vaagenætter“.

Medens alle saaledes strømmede ud til Baalene, det eneste Sted, hvor Heksene ikke havde Magt, var der en egen Uhygge udbredt over Hjemmene, hvor kun de aller nødvendigste var

blevne tilbage. Man faar et Indtryk heraf gennem en tilfældig Beskrivelse af Forholdene i en Gaard i Vordingborg, Valborgs Nat 1592. Søren Boesen laa inde, saa hørte han pludselig mellem Kl. 12 og 1, hvorledes Hunde og Katte begyndte at tude og mjave. Det lykkedes ham at faa fat i Jakob Tærskemand, der var villig til at gaa ud og se, hvad der var paa Færde. Men da han kom ud i Gaarden, saa han ikke andet end nogle Hunde og Katte, og han gik derfor ind og lagde sig igen. Men lidt efter begyndte det at mjave og skrige paany. Søren Boesen maatte da selv ud, væbnet med et Økseskaft, og ganske rigtig opdagede han derude

Fig. 57. Dans om Valborgsblus.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

bag et Tjørnelæs ved Kohuset, nærmest op til Mester Hanses den sorte Ko, to Kvindeskikkelser. Da de ikke svarede paa Spørgsmaalet: „Hvem dør?“, men løb, havde han Mod til at løbe efter og slaa den ene med Økseskaftet. Hun maatte standse, og det viste sig da at være Mette Sandbagers, som han godt kendte. Hun tiggede og bad ham ikke at røbe hende eller udlægge hende. Han svarede: „Sker der nogen Skade, skal du faa Straf derfor.“ Men hun indestod for, at der ikke skulde ske nogen Skade. „Og er heller ikke nogen Skade sket“.

Hvorvidt hun iøvrigt var en virkelig Heks, faar at staa hen. Vist er det, at to Maaneder efter skete der dog nogen Skade, idet Mester Hanses den sorte Ko begyndte at malke Blod. De

seksten Mænd, der i denne Anledning udnævntes til Dommere, turde imidlertid ikke i Kraft af disse to Kendsgerninger dømme hende fra Livet¹.

Ude ved Baalene herskede der Liv og Lystighed (Fig. 57). Ikke alle forblev dog samlede her, de unge gik til Skovs for at plukke Blomster og bryde grønne Grene af, hvormed Boligerne tidlig næste Morgen skulde „majes“. Undertiden, men langtfra altid, opgravede man tillige paa Valborg Nat „Majtræet“ eller smykkede det, saa at det stod rede til om Morgen.

Det var en ikke ringe Uskik, at unge Mænd og Kvinder saaledes ved Nattetid færdedes alene i Skoven. Den Sædvane i mange Egne, at man netop i denne Nat traf Aftale om, hvem der skulde være hinandens „Gadebasse“ og „Gadelam“, forbedrede ikke Forholdet, og med Rette blev „Vaagenætterne“ berygtede for deres Usædelighed. Ikke uden Grund er det i Folkevisen en Vaagenat, i hvilken Hr. Lave lokker Jomfru Elline². Ganske det samme var Tilfældet i Udlandet. Om Forholdene i England hedder det i Aaret 1585: „Jeg har hørt af troværdige Vidner, at af 40, 60 eller 100 Piger, der Valborgs Nat gaar i Skoven, kommer knap en Tredjedel med Æren tilbage“³.

Heller ikke ved Baalene stod det godt til, om end af andre Grunde. Drikken steg de gamle til Hovedet, og naar de unge hen ad Morgenstunden vendte tilbage, slæbende med Majtræet og trængende til en Hjertestyrkning, blev det værre endnu. Med Føje mente Peder Palladius at burde rette den Opfordring til de unge Karle: „Forvarer eder, at I ikke bande og sværge og slaas ude ved hint Majtræ!“ Forældrene formaner han saaledes: „Lærer eders Børn ikke de ti Budord, Troen og Fadervor, da lærer de at sværge og bande, lyve og stjæle og slaa Folk ihjel. Da skulle I vel høre om Blod, Død og Vunder ude ved Majtræet“⁴.

Der blev virkelig oftere hørt om Blod og Drab ved Majtræet. Aar 1570 slog saaledes „Majdrengene“ en Kirkeværge ihjel i Merløse Herred, „desligeste en Degn, og blev ni løse Ben tagne af hans Pande“⁵.

Grunden, hvorfor det særlig gik ud over Kirkepersoner, var,

at Regeringen af Hensyn til al den Uskikkelighed, der fandt Sted i Vaagenætterne, tilsidst udstedte Forbud mod disse. Det blev Gejstlighedens Sag at paase, at Forbudene virkelig blev efterkomne. Det vrimlede med saadanne Forbud¹, og Straffen, hvorved der truedes, Tabet af den halve Boeslod, var alvorlig nok, men det var ikke let at gennemføre sligt. Præsten og Degnen stod alene imod en hel Befolkning.

At Gejstligheden dog ikke var bange for at sætte haardt mod haardt, kan ses af flere Eksempler. Præsten Hr. Jørgen Lauritsen i Udby paa Fyn ivrede saaledes Aar 1572 fra Prædikestolen mod „den ugudelige hedenske Handel med Natteløb paa Voller-misse Nat“. Og da Dagen nærmede sig, sendte han Bud til hver enkelt Bonde i Sognet om at lade være med at fejre Festen. Mange svarede nej til hans Anmodning. I sin Vrede holdt han da paa Valborgsdag en ny Tordentale i Kirken mod de ulydige. Disse blev ham imidlertid ikke Svar skyldige, men rejste paa samme Dag et anseligt Majtræ. I kristelig Nidkærlighed lod han dette hugge om. Men saa viste sig et mærkeligt Udslag af ældgammel Synsmaade. Bønderne anlagde Sag imod ham for „Hærværk“, og Adelsmændene i Omegnen støttede dem ved paa Kongens og egne Bønders Vegne at forlange store Bøder af Præsten. Jørgen Sehested paa Hindsgavl krævede saaledes 32 Daler, Sten Bilde til Kærsgaard 30 Daler, Fru Anna paa Iversnæs 8 Daler o. s. v. Det truede med at blive Præsten en dyr Historie, og han maatte sluttelig ty til Kongen med Bøn om Hjælp. Hvorledes Sagen endte, vides ikke². Skarpere endnu førtes Striden af Sognepræsten Hr. Mads i Lyngelse paa Langeland. Han havde som saa mange andre Præster forbudt „Natteløb og Drik“ Valborgnat, men Menigheden var kun bleven mere genstridig, og for at haane ham havde man derpaa Valborgnat 1568 rejst et Majtræ lige for Kirkegaardsrysten, hvor Hr. Mads nødvendig maatte forbi. Han lod sig imidlertid ikke skræmme, men truede fra Prædikestolen med Kirkens Band alle dem, som havde været med ved Nattens Drikkelag og Løsagtighed. Denne Trusel ærgrede en Bonde, hvis to Sønner begge havde været med, og han gik derfor til Præstens Bolig og udfordrede ham til at komme ud at

slaas. Da han samtidig brugte en hel Del Skældsord, blev Hr. Mads tilsidst hidsig, tog en Bøsse og skød ham. Hr. Mads blev stævnet for en Provsteret. Skønt han her oplyste, at Bonden var en „Præstehader“, der en Gang havde slaet sin Sognepræst ihjel med et Spyd, dømte dog Provsterne Hr. Mads til at have „fortabt sit Sogn paa Kongens Naade og Unaade“¹.

Det eneste Maal, som Regeringen kunde sætte sig med nogenlunde Haab om at naa det, var: Majfesten skulde holdes om Dagen, ikke om Natten. De „Majdrengene maa gaa om Dagen, men ikke om Natten“, hedder det ogsaa paa Roskilde Landemode 1578². Peder Palladius udtaler det samme saaledes til de unge Bønderkarle: „Ingen Nætter maa I vaage ved Majtræet, det er aflagt til Landsting; ikke heller St. Volborg Nat. Om I ville føre Sommer i By, da laaner Eders Husbonds Hest og rider ud i Skoven, henter Maj og kommer saa hjem igen med Pibe og Tromme foran Eder, at man kan se, hvor I ride i Marken. Ak, hvad det er godt at vandre om Dagen! Da støder en sig ikke. Men Tyve og Røvere, Ulve og Løver, de gaa om Nattetid, og ikke gode Børn, hen i andens Lade og Lo at lokke deres Piger og Døtre. Det gør ingen uden Skalke“³.

Majfesten, saaledes som den foregik om Dagen, bestod i Danmark først og fremmest i „at føre“ eller „ride Sommer i By“. I Sverige derimod var, som tidligere omtalt, Fastelavnskampen mellem „Sommer“ og „Vinter“ henlagt til den første Maj. Som en Følge heraf fandt der her nogen Forskydning af Festlighederne Sted, saa at enkelte af de danske Festsikke i Sverige først kom til Udførelse lidt længere frem paa Sommeren. „Majtræet“ har vel i begge Lande samme Navn, men kunde i Sverige vistnok med større Ret være kaldet „Midsommertræ“. Heller ikke i Danmark fandt med Nødvendighed Sommerridtet altid Sted den første Maj, men kunde af forskellige Grunde, ugunstigt Vejrlig eller andet, stundom blive udsat; i saa Fald udførtes det gerne paa tredje Pinsedag.

Ser vi bort fra alle disse mere tilfældige Afvigelser og søger at danne os et Begreb om, hvad der i Reglen foregik i Danmark paa Valborgs Dag, saa var Festens Hovedtræk følgende:

Fra aarle Morgen var alle paa Benene, baade i Købstæder og i Landsbyer. Hele det vaabenføre Mandskab stillede paa aftalt Sted, enhver, der kunde, mødte til Hest, hvo, der ikke ejede en saadan eller kunde faa den til Laans, maatte nøjes med at komme til Fods. Det var sikkert kun en Undtagelse, naar det for Malmøs Vedkommende Aar 1549 hed: „Alle skulle møde til Hest, eller til Vogns hvo der ikke gider redet“¹.

Det var en Regel, at hele Mandskabet mødte i Vaaben. „Vel rustede“, hedder det i de ovenfor nævnte Bestemmelser fra Malmø. Naar vi hører, at Besætningen paa Bergenhus 1571 holdt Majfest paa Valborgsdag, tør vi heller ikke tvivle om, at de mødte i Vaaben². Og fuld Besked faar vi fra Slesvig Aar 1560, naar det hedder: „Den grønne Maj blev indført under fuldt Gevær af 230 Personer, deriblandt 31 i Rustninger, 52 med Hagebøsser, 85 med Hellebarder, Federspyd og deslige. Majgreve var Andreas Sülffgrave, Raadsherre“³. Ønsker vi et udenlandsk Eksempel blandt de mange, saa hedder det fra Danzig Aar 1552: „I dette Aar blev Majgreven indført i Byen af 234 Ryttere, alle i fuldt Harnisk og Rustning, 460 Mand i Harnisk og med lange Spyd, og 480 Mand med Hellebarder og Slagsværd, Resten med Bøsser. De havde fire Faner med, Piber og Trommer, og var ialt 1344 Mand“⁴.

Fra denne Regel, at møde „vel rustede“, var der dog i Danmark mange Undtagelser. Kun Bybefolkningen kunde møde med Harnisk og Sværd, lange Spyd, Bøsser eller Armbrøster. Landbefolkningen skulde man af mange Grunde — især med Grevens Fejde i frisk Minde, og af Frygt for Krybskytteri — vel vogte sig for at betro Vaaben. Det var da kun for et uøvet Øje, at Bønderkarlene, naar de samledes Valborgs Morgen, kunde tage sig ud som „vel rustede“; maaske en Jærnhue her og hist, et sort Kyrads til Laans fra Herregaarden, men af Vaaben kun de dagligdags: kort Spyd, Økse og Kniv. Om Bybefolkningen i Slesvig melder en gammel Beretning: „Fattigfolk, der ikke har Raad

til at holde Rustning, lange Bøsser, Hellebarder og deslige, møde dog med Spader, Økser og Biler“¹.

Samplingspladsen var paa Landet en aftalt Bondegaard, i Byerne gerne udenfor en af de mest ansete Mænds Bolig. „Alle Sct. Knudsbrødrene møder for Oldermændens Dør“, hedder det fra Malmø 1549. Uden Tvivl har det i Købstæderne oftere givet Anledning til Rivninger, hvorvidt man skulde slaa sig alle sammen, eller fejre Festen lavsvis. I de større Byer udjævnedes dette dog ved, at her i Reglen fandtes et særligt fornemt Lav eller Gilde, hvoraf Lensmanden og mange omboende Adelsmænd var Medlemmer. Naar i Aalborg „Guds Legems Lav“, i Malmø eller Lund „Sct. Knuds Gilde“ gik i Spidsen, var der næppe mange, som ikke ansaa det for en Ære at følge efter. Og var der endelig et enkelt Lav, som viste sig uregerligt, saa kunde man vel ad Lovens Vej faa Opsætsigheden kuet. I de københavnske Smedesvendes Skraa af 1554 hedder det saaledes udtrykkeligt: „Naar Brødrene ville føre Maj i By om Sommeren, da skulle de spørge sig Lov af Borgmester og Raad og Kongens Foged“².

Naar Skaren endelig var samlet, gik Toget for sig. Maalet var den nærmeste Skov, for Købstædernes Vedkommende gerne Byens egen. Herude havde man ikke lidet at tage vare. Først og fremmest skulde der „kejses“, det vil sige: „vælg es Majgreve“.

Dette Valg foregik ikke paa samme Vis i de forskellige Egne. I Københavns „danske Kompagni“ herskede en Art Stormandsvælde, idet Borgmestrene, Oldermænden og nogle af de gamle Majgrever „red fra Hoben og kejsede Majgreven“³. En fremtrædende Uensartethed var det, at der nogle Steder kaaredes to Majgrever, i andre Egne, ofte tæt ved hine, kun een. I Lund f. Eks. og maaske ogsaa i København valgtes der to Majgrever, i Malmø een⁴. I Bergen valgtes der to, og det samme var endnu i det 19de Aarhundrede Tilfældet paa Møen⁵. I det øvrige Norden derimod havde man i Reglen kun een. Ganske det samme var Skik i det nordlige Mellemeuropa lige fra Reval til Weser. Først i Rhinegnene genfinder vi atter to Majgrever⁶.

Skikken, som den forekommer ved Rhinen, viser os mulig

dens oprindelige Form. Her vælges der nemlig hvert Aar en „Majkonge“, som saa atter udvælger to „Majgrever“ til at udføre sin Vilje. „Majkonger“ omtales ogsaa i Frankrig og Schwaben¹. Det er meget forstaaeligt, at et saadant aarligt Kongevalg, foretaget af Byens eller Egnens samlede væbnede Mandskab, kunde have haft noget stødende ved sig, især i Lande, der selv var Valgriger. Idet man da altsaa afskaffede denne Skik, har man vel i nogle Egne ladet Majgreverne rykke op i Kongens Sted og dermed gjort dem til een, i andre Egne blot nøjedes med at afskaffe Kongen, men fremdeles valgt de to Grever.

Dette være nu som det vil, saa var der i hvert Fald kun lidet tilbage hos Majgreven af den oprindelige Kongemagt. Derimod viste der sig ved dette som ved de rigtige Kongevalg tydelige Spor af Stormændenes Underfundighed. Ganske vist valgte man til Majgreve helst anselige Mænd, der kunde give Stillingen Glans. I Byen Slesvig, hvis Majgrever vi kender for en Række af Aar, var disse gentagne Gange Raadsherrer². Da i Bergen Aar 1571 den nye Lensmand ankom uventet til Byen den sidste April, viste Dagen efter den afgaaede Lensmands Svende den nysankomne den Ære at vælge ham til Majgreve, et Galanteri, der straks besvaredes af de nye Svende med Valg af den forrige Lensmand til deres Majgreve³. Men hyppigt stak dog Hestefoden frem. Tydeligst var dette Tilfældet i Aalborg, hvor det ligefremhed, at man ved Valget skulde tage Skafferen med paa Raad om, hvem der til Majgreve „bekvemmeligst var“⁴.

Denne „Bekvemmelighed“ bestod væsentligt i at have det bedste Rostockerøl i sin Kælder. For alle de mange, der gik med i Toget med et Spyd eller en Økse paa Nakken, kunde dette være ganske ligegyldigt, de fik dog ikke noget af det at smage. Men for Herrerne til Hest i Spidsen var dette afgørende, da de selv agtede at drikke Øllet om Aftenen ved „Majgrevegildet“. Endog i Lund, hvor man tilsyneladende lod den strenge Retfærdighed raade, idet „man til Majgreve skulde vælge efter Aarene, hvori de er indkomne udi Sct. Knuds Lag“, lod man dog en Dør aaben for en Hædersmand med godt Øl, idet man tilføjede: med

mindre den, der staar for Tur, vil „for Ærens Skyld tilbyde nogen Adelsmand eller andet agtet Folk“ det¹.

Sagen var, at dette Øl var i Tidernes Løb blevet et Hovedhensyn ved Majgrevevalget. Ikke for intet blev han om Formiddagen Stedets fornemste Mand, han skulde til Tak traktere om Aftenen. Flere Steder var der fast Takst for, hvor meget han skulde yde, to til fem Tønder, men dette har sikkert betegnet det knappe Lavmaal, der i Reglen blev langt overskredet. I Københavns „danske Kompagni“ var Ydelsen ogsaa betydelig større: en halv Læst godt Tyskøl, Betaling for Bægere og Spillemænd samt for al den „Maj“, der medgik til Toget og til at „maje“ Huset². Saaledes kunde Majgreveværdigheden blive dyrekøbt nok. Mange søgte derfor at knibe ud ved pludselig at faa vigtige Forretninger paa Valborgsdag, saa at de maatte drage af Byen og ikke kunde overvære Valget. Ad forskellige Veje vidste man imidlertid at genne disse tilbage. I Malmø vedtog man Aar 1549, at den, der uden gyldig Undskyldning udeblev fra Toget, skulde bøde en Tønde Øl, og i Aalborg 1554 bestemte man, at en Mand godt kunde vælges til Majgreve, fordi han paa Valborgs Dag ikke havde givet Møde, man skulde saa blot føre „Majkransen“ til hans Dør og affordre hans Kone Øllet³.

Som Tegn paa sin Værdighed modtog den nyvalgte Majgreve en Krans, der enten var gylden og bares om Hatten, saaledes i København⁴, eller var meget stor og bares over Skulderen. At den har været ubekvem kan ses af, at den gentagne Gange gav Anledning til Tvist. I Aalborg nedsattes Aar 1554 et Udvalg paa otte Mand for at dømme, om Majgreven ikke havde forbrudt sig ved om Aftenen, da han skulde til at danse, at tage Kransen af⁵. I Slesvig 1564 vakte Majgreven stor Forargelse ved at tage en lille, almindelig Blomsterkrans paa i Stedet for den rigtige og saaledes holde sit Indtog. Især Rigsarkivaren, hedder det i den gamle Beretning, var ilde berørt ved denne Haan mod gammel Sæd, dog lod den almindelige Forargelse sig ikke spore i nogen Mangel paa Appetit⁶.

Det var denne Skik med Majgreve-Krans, hvoraf Gustav Vasa Aar 1526 benyttede sig, da han i Maj Maaned red tilbage til Byen

fra Upsala-Højene, hvor han havde holdt Møde med Almuen, der klagede over, at han havde afskaffet den latinske Messe. Kongen, som næppe uden Grund mistænkte Ærkebisp Johan Magnus for at staa bag ved disse Klager, tog undervejs i Kaadhed en stor Blomsterkrans og satte den paa Ærkebispens, hvorved denne blev latterlig, idet han jo efter Folkemeningen herved erklæredes for Majgreve. Johan Magnus maatte finde sig heri, og red virkelig med Kransen paa ind i Upsala, men hævnedes sig et Par Dage efter, da han gjorde sit Majgrevegilde, ved hvilket han jo, ligeledes efter Skik og Brug, skulde være Nummer ét. Han udtrykte dette saa tydeligt som muligt ved at gøre sit Højsæde og sit Skænkebord langt prægtigere end Kongens, der var lige overfor. Ved Bordet drak han Kongens Skaal med følgende Ord: „Vor Naade drikker Eders Naade til paa et godt Aar!“ Det var sikkert Gustav Vasas Hjertens Mening, naar han, om end med et Smil, svarede: „Din Naade og Vor Naade kan ikke rummes under samme Tag“¹.

Majgrevens første Handling synes, i det mindste i flere Egne, at have været at vælge sig en „Majgrevinde“ eller „Majinde“. Derpaa forsynedes de øvrige Medlemmer af Toget ligeledes hver med en „Majbrud“ eller, som det endnu mange Steder kaldtes, et „Gadelam“. Hvor der var to Majgrever, udførtes dette saaledes, at den ene opraabte Navnet paa den mandlige Part og den anden paa den kvindelige. Den indgaaede Pagt tilkendegaves ved, at hver, enten straks ude i Skoven eller vel i Reglen først efter Indtoget, overrakte sin „Majbrud“ en lille Blomsterkrans. Med en saadan var altsaa hver i Toget forsynet, og det var særlig disse Kranse, som Kvinderne havde haft travlt med at flette om Natten. Da Vaagenætterne afskaffedes, indførte man et saakaldet „Kransegilde“ Valborgaften, hvortil Pigerne indbødes for at binde Kranse. Disse „Kransegilder“ synes imidlertid ikke at have været stort bedre end „Vaagenætterne“ og forbødes hurtigt. Lensmanden paa Koldinghus, Kaspar Markdanner, fandt sig

Aar 1609 foranlediget til at minde herom¹. Iøvrigt synes selve „Majbrudene“, i det mindste senere, heller ikke at have haft det bedste Ry. I „Barselstuen“ lader Holberg en af de besøgende lykønske Barselkonen med følgende Ord: „Ej Madame! til Lykke! I parerer min Tro som en Majbrud“².

De Kranse, som saaledes uddeltes til de ugifte Kvinder, havde sindbilledlig Betydning og betegnede „Jomfrukranse“ (Fig. 58). Peder Palladius siger derfor: „Est du ellers en god Pige og vil bære din Urtekrans om Sommer paa dit Hoved med Hæder og Ære, saa lader du dig ikke lokke“³. I Limburg og Brandt er denne Opfattelse endnu gældende, idet man her Valborgs Dag anbringer en Krans eller grøn Kvist foran enhver uberygtet Piges Vindue, medens de, hvis Rygte ikke er det bedste, faar en Straa-
mand⁴. Enkelte Steder i Norden ses endnu Spor af, hvorledes Skikken har udviklet sig selvstændig videre, idet alle de unge Piger samles i Kres, og Kranse prøves paa dem; den, hvem Majgrevens passer, bliver „Majinde“⁵. Paa Bornholm er Udviklingen foregaaet modsat det øvrige Nordens, idet man paa denne Ø endte med at lade Pigerne være dem, der valgte Majgreven. At man ikke forudsatte idel Ridderlighed hos de unge Karle, kan ses af flere Bestemmelser, f. Eks. denne fra Olsker Gilde-skraa 1775: „Naar en Pige tager en Gildebroder eller Gæst til Majgreve og klager over, at han stræber imod eller river Kranzen itu, bøde han 1 Rigsmark og betale desforuden Kranzen.“

Naar „Gadelammene“ var fordelte, gav Majgreven Befaling til at gøre sig færdig til Hjemridt. Det gik nu ud over Skoven, idet alle brød udsprungne Grené af Træerne. Med disse i Haan-

Fig. 58. Ung Pige med Urtekrans.
(Efter en Tegning fra omkring Aar 1500.)

den, under Sang og Jubel samt Musik af Piber og Trommer, holdtes saa Indtoget, der paa lidt Afstand tog sig ud, som om

Fig. 59. Dans om Majtræet i Frankrig.

(Miniatur fra det 15 Aarhundrede i Nationalbiblioteket Paris.)

selve den udsprungne Skov vandrede ind mod Byen. Det var dette Hjemtog, der dannede Festens Midtpunkt og havde givet den Navn. Paa dansk kaldtes det i Reglen „at ride (eller „føre“)

Sommer i By“¹. Paa Engelsk brugtes stundom det dermed beslægtede Udtryk: „to bring the summer home“. Paa begge Sider af Sundet kaldtes det iøvrigt ogsaa: at bære (eller ride) Maj i By; i Sønderjylland: at føre den grønne Maj ind²; i Tyskland hed det „Majridt“. At det danske Navn var gammelt, kan ses af, at det alt forekommer i Kæmpevisen: „De var syv og syvsindstyre, der de drog ud fra Hald“. Da Sivard Snarensvend her har oprykket Egen, hvortil han er bunden, og vender tilbage med denne ved sit Bælte, hedder det:

Kongen stander ved Borgeled,
 Udi sin Brynje ny:
 „Hisset kommer Sivard Snarensvend“,
 „Han fører os Sommer i By“.
 Det donner under Ros, de danske Hofmænd der de udride³.

Det var dog ikke blot Sagnhelten Sivard Snarensvend, der faldt paa at rykke et Træ op med Rode og bringe det hjem med sig; i mange Egne udførte man endnu dette Kæmpeværk og slæbte Træet møjsommeligt tilvogns med i Optoget.

Hvis man tør slutte fra Skikkens Udbredelse, var denne Form for Majfest den ældste og oprindeligste. „Majtræer“ brugtes baade i Norden, Frankrig⁴ (Fig. 59), Tyskland⁵ og England. I dette sidste Land drev man det til at opgrave et Træ i Skoven, spænde 20 til 40 Par Okser for og slæbe det til Byen, hvor det plantedes og alle dansede om det⁶. Det er rimellgvis blot en videre Udvikling af den gamle Skik, naar det endnu den Dag i Dag er Brug i Dalarne ogsaa ved Bryllupper at anvende en Slags „Majtræer“. Bryllupperne fejres gerne i Sommertiden, og i Rättvik løber Ungkarlene første Bryllupsnat, naar Dansen er til Ende, ud i Skoven, hvor de fælder det højeste Løvtræ og trækker det ved Hjælp af forspændte Heste til Bryllupsgaarden. Her laver man sig af Stuens Halm Sæder i dets Grene og drikker og støjer om det⁷.

At dette har været Majtræets ældste Form: et almindeligt Træ med Løv og Grene, er tydeligt nok. Men allerede tidligt begyndte man — baade i Udlandet og i Norden — at finde det endnu mere festligt at behænge Træet med alskens Baand og Flitter,

maaske ogsaa Gevinster til den efterfølgende Fugleskydning (Fig. 60). Lidt efter lidt endte man da med, at „Majtræet“ skulde være et glatskrabet Mastetræ med to til tre fra Toppen nedhængende store Ringe, alt fra øverst til nederst besat med Blomsterbaand og Pynt. „Majtræet“ var blevet til en „Majstang“ (engelsk: „may-pole“).

Det er denne sidste Form for Majtræ, som nu er den brugelige,

Fig. 60. Dans om Majtræ med paaehængte Sager.
(Træsnit i en fransk Folkebog fra 1609.)

hvor Skikken har holdt sig i Norden (Fig. 61). Saaledes beskrevs det ogsaa for 90 Aar siden paa Møen, hvor selve Navnet „Majtræ“ allerede var gaaet i Glemme, idet der kaldtes for „Spæret“: „Tvende stærke Ryttere vælges til at føre „Spæret“, der er en 5—6 Alen lang Stage med anbragte Tværstænger, overalt omsnoet og behængt med alle Kulører Baand, Flitterguld, brogede Silke- og Bomuldstørklæder“¹. Paa samme Maade beskrevs det Aar

1774 i Smaaland: „Til Majtræer udses de retteste og længste, smalle Træer, som findes i Skoven, med Løv og Blomster samt ligervis beklædte Buer, tre til fire over hverandre, samt øverst en Vejrhane“². Og paa samme Maade fremstilledes det endelig før Midten af det 18de Aarhundrede, da Naturforskeren Linné paa sin Rejse i Skaane omhyggeligt har aftegnet og beskrevet det³. Den almindelige Benævnelse i Danmark, hvor Festen endnu holdes eller blot mindes, er ogsaa „Majstang“. Dog bruger eller brugte man indtil for kort siden paa Sjælland et ejendom-

meligt Navn for de to pyntede Stænger, som Konerne og Pigerne kappedes om at smykke bedst og derpaa overrakte Karlene. Det lyder fremmed og uforstaaeligt. De kaldtes for „Blus“. Det er ikke usandsynligt, at dette Navn er en sidste Rest af den ældgamle Form for Gadelamsfesten fra den Tid, den holdtes ved Fastelavn. Naar Karlene dengang samledes om „Gadeilden“ og øgede Branden ved at pirre op i den med lange Stænger, kaa-

Fig. 61. Majstang i Leksand i Dalarna.
(Efter Fotografi.)

redes den til „Gadebasse“, der med sin Stang løftede et brændende Blus højt mod Himlen.

Om Majtræet i det 16de Aarhundrede har været af den ældre eller yngre Form, levende Træ eller blot pyntet Stang, er vanskeligt at afgøre. Rimeligvis har begge trivedes Side om Side i de forskellige Egne. Men selv om det grønne Træ lidt efter lidt maatte vige for den pyntede Stang, saa kom man ikke i Norden med det samme ud over den Forskel i Festtid, som Vanskeligheden ved at skaffe fuldt udsprungne Træer hidtil havde medført. Nu som før vedblev man at pynte det nye Majtræ paa det

gamles Udspringstid, i Sverige altsaa i Reglen først ved Midsommerfesten, ja i Tuna Len ved Kalmar end ikke før Natten efter Midsommerdag¹.

En Fordel medførte den nye Art Majtræer: de kunde med deres paahæftede Flitterstads, Baand og Kranse holde sig længere friske, i hvert Fald lettere fornyes, end det oprykkede Træ med dets hurtigt visnende Blade. Majtræets Rolle var nemlig langt fra forbi, naar det om Aftenen var blevet plantet paa Byens Torv eller Landsbyens Mødeplads. Omkring detsamledes Uger igennem om Dagen Byens Drengene til Leg — „I ser jo vel paa os,“ siger Peder Palladius, da han søger at overtale Bønderne til at holde deres Børn til Bogen, „at vi har ikke været ledige i Skolen, endog vi legede under Tiden paa Marken, ligesom eders Drengene gøre ved deres Majtræ“. — Om det samledes ved Aften Byens Ungdom til Dans, og her, hvor de unge havde det for sig selv, gjaldt andre Vedtægter, kendtes andre Straffe, end i den skrevne Lovbog. Det er med gammelt Kendskab til alle disse Forhold, at Biskop Palladius, da han ved Visitats vil overhøre Ungdommen, siger til dem, der staar bagest i Kirken: „Er der nogle flere unge Karle eller Drengene nede hos eder i Taarnet, da lad dem komme hid op i Sanghuset (o: Koret) til disse andre! der maa ingen blive tilbage! hvilken, der staar og trykker sig og vil ikke op, ham skal I „stytte“ (o: dunke) til Majtræet paa Søndag“².

Hvor stærkt Majtræet selv i et Land som Norge, hvor det dog forekom sjældnest, var vokset ind i den almindelige Bevidsthed som noget fredlyst og dyrebart, kan ses af en Klage som denne: Anno 1594 gav Raadmand P. Claussøn i Bergen Klage over tre Byfogedtenere, fordi de har udenfor hans Dør overfaldet ham, hans Hustru og hans Tjener, slaaet ham, saa at han laa for et dødt Menneske og dertil hugget et Majtræ ned for hans Dør³. Et Par Aar efter hører vi fra samme By om Bøder, idømte en Mand fordi han ved Nattetid havde nedbrudt „det Majbomtræ, som de havde opsat ved Stranden“⁴. I Danmark, hvor Skikken var langt mere udbredt, har Landsby-Befolkningen i flere Egne troligt indtil vore Dage bevaret Mindet om, hvor Majtræet havde sin Plads.

Den Sang, der blev istemt af alle Deltagerne i Toget, var den saakaldte „Majvise“. Vi har ikke noget sikkert Vidnesbyrd om, hvorledes denne har lydt i det 16de Aarhundrede. Hvad vi besidder, er kun en Samling af forskellige senere Optægnelser, der alle synes at vise hen til to oprindelige Sange. Efter Egnene at dømme, hvor hver Art siden forekom, er det sandsynligt, at Jylland har haft een Majvise, Sjælland og Skaane en anden. Den jydsk havde Omkvædet „Maj vær velkommen!“ og „Glæde os Gud og saa den søde Sommer!“ Den sjælland-skaanske begyndte omtrent saaledes:

Al Verdens Skaber mild og blid,
Hør det, som vi bede!
Vi prise glade Aarsens Tid.
Vær os alle en naadig Gud med Glæde!

I en Mængde af Vers nedbades saa, tidt i simple og hjertelige Udtryk, Himlens Velsignelse for det kommende Aar over Hjem, By og Land. Visen var uendelig, for saa vidt den stadig lod sig forlænge ved nye Tildigtninger. At disse ikke altid var uden Brodd, kan sluttes af, hvad der senere føjedes til i Sydsjælland:

Gud fri os fra den onde Troid!
— Hør det, som vi bede!
Og fra Fru Marthe paa Lindersvold!
— Hør os alle Gud med Glæde!¹

Majvisen synes at have fristet ikke blot til Omdigtning og Tildigtning, men til Forsøg paa at forfatte noget helt nyt, der kunde fortrænge den gamle. I det syttende Aarhundrede lykkedes dette virkelig i Ribe, hvor man fra nu af i nogen Tid loyalt sang:

Vel Dig, Du Dannerkonning bold!
Vel Dig og alle Dine!
Gud signe Dig mod Magt og Vold
Med mange Dyder fine!
Gud signe Dig evindelig
Og Dig sin Naade sende!
Gud naadelig bevare Dig
Og alt Ondt fra Dig vende!² o. s. v.

Præsten Jens Madsen Gettorp fortæller, hvorledes han, da han var Skolemester i Landskrona, fra Aar 1613 aarlig digtede Rim til Afsyngelse ved Majfesten¹, og det er ikke usandsynligt, at Morten Børups smukke, latinske Vaarsang fra Begyndelsen af det 16de Aarhundrede kunde have haft til Hensigt hos Skolebørnene at afløse den danske Majvise.

Flere af Datidens historiske Forfattere, blandt andre Arild Hvitfeld, meddeler en Beretning om, hvorledes det gik til, at Valdemar Sejr Aar 1226 mistede Lybæk. I Følge deres Fremstilling lokkede Borgerne paa Skt. Valborgs Dag den danske Høvedsmand ud af Borgen ved Løftet om at ville vælge ham til Majgreve. Medens saa han og hans Folk var med de andre ude i Skoven, og Byen tilsyneladende var tom, overlstedede en Haandfuld Borgere med Lethed den svage Besætning og erobrede Borgen. Selv om denne Beretning er helt igennem urigtig², saa har den Værd som Vidnesbyrd om, hvor øde og forladt en By i det 16de Aarhundrede kunde tage sig ud paa Skt. Valborgs Dag.

Saa saare Toget var vendt tilbage, ophørte Tomheden og Stilheden, og Byen blev lutter Jubel og Glæde. Denne varede ved til langt ud paa Natten og gav sig Luft paa forskellig Vis: i Ungdommens Dans om „Majtræet“, muntre Smaalag (Fig. 62) rundt omkring og først og fremmest i selve det store „Majgrevegilde“. At dette har været storartet, fulgte allerede af de Tilskud, som dertil krævedes. Det samme kan ses af, at det stundom, i det mindste i det „danske Kompagni“ i København ikke holdtes paa selve Valborgs Dag, men udsattes til nogle Dage efter, at man havde redet Sommer i By, for at alt kunde være i Orden. Alle de Brødre, der havde redet med i Toget, mødte da med deres Hustruer og Døtre i Kompagnihuset for „at gøre dennem glade med deres Majgreve“. Han var Formand ved Øldrikningen og bagefter Fordanser i Salen. Dansede han med en ærlig Dannekvind, da skulde alle andre ogsaa opbyde ærlige Dannekvinder. „Desligeste med Pigerne; tager han en Pige, da skulle de alle

danse med Piger; hvo anderledes gør, bøde 4 Skilling hver Gang“¹.

Selskabet ved disse „Majgrevegilder“ var i Byerne for saa vidt udsøgt, som Festen i Reglen holdtes af Byens fornemste Lag, i København „Danske Kompagni“, i Aalborg „Guds Legems Lag“, i Malmø Skt. Knuds Gilde osv., og kun Medlemmer heraf havde Lov til at møde. For yderligere at sikre god Tone og samtidig faa en højst fornøden Hjælp til Anskaffelse af det meget Øl, der medgik, var der sat Bøder for alle Overtrædelser af Sømmelig-

Fig. 62. Majgilde.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

hedens Regler. Jo rigeligere disse Bøder indflød, des rigeligere blev ogsaa Beværtningen.

Man faar et Indtryk af Datids Tone ved at efterse disse Bøder. I „Danske Kompagni“ i København, et af de Lag, hvor det sikkert gik sømmeligst til, kostede det en Tønde Øl at „spy eller gøre noget urent i Kompagniet eller i Kompagnigaarden“; to Tønder Øl at tale uhøvisk, „svinge nogen Kvinde eller Pige i Dansen“ eller „lade sig ubekvemmeligen se“. Den passende Tone mellem Mand og Mand var sikret ved Bøder som disse: „Hvo, som bander en Broder eller kaster ham omkring, bøde en Tønde Øl“. „Hvo, der sla'er en Broder Pust eller Kindhest, eller tager ham ilde om Næsen, bøde fire Tønder Øl“. Ligesaa hvo, der drager Kniv eller Sværd med vred Hu. Men sla'er nogen

en Broder med Bæger eller Øllet i Ansigtet, han bøde seks Tønder Øl¹.

Trods alle disse Forsigtighedsregler var der dog endnu dem, der mente, at Majgrevegilder ikke var det bedste Selskab. I en Bog fra Aarhundredets Midte hedder det saaledes:

Du som haver en Hustru, der unger er,
Jeg raader, at Du hende ikke udlæ'er,
At fare i Ringe eller til Majgrevegilde,
Det lønner Dig ellers paa det sidste ilde².

At heller ikke Mænd var ganske sikre, selv om saa Øvrigheden var til Stede, kan ses af Forholdene i Ribe paa Valborgs Dag 1598. Her dræbte nemlig den ene Øvrighedsperson den anden, idet Herredsfoged Søren Jensen ihjelslog Raadmand Søren Klyn³.

Med Valborgfesten og Majgrevegildet var Majgrevens egentlige Glanstid omme. Han nød vel nogle Forrettigheder med frit Øl og lignende ved forskellige Lejligheder, men det spillede ingen større Rolle. Derimod var det paa Landet endnu Skik fra den katolske Tid, at Majgreven Søndagen efter Festen stedtes til Offer i Kirken. Denne Skik synes man at have været noget langsom med at afskaffe. Og dog var der god Grund til at faa den hævet. Majgreven løb nemlig „smykket med Sølvbælte først op til Alteret for at ofre og derpaa alle hans Ledsagere, drukne, bevæbnede og støjende“. Forbud herimod, Udtryk for, at Skikken ikke var afskaffet, kan forfølges lige til det 16de Aarhundredes Slutning⁴.

Medens Kvinderne i det øvrige Norden ikke spillede nogen selvstændig Rolle ved Valborgfesten, var dette Tilfældet i en enkelt Landsdel, Sønderjylland. Her var det Skik, at de paa egen Haand drog ud til Skoven og hentede som Sommertegn hjem en Oldenborre paa en grøn Gren. Ogsaa deres Tog var ledsaget med Piber og Trommer og endte som Mændenes paa det grønt smykkede Raadhus⁵.

Heller ikke Børnene havde tidligere haft noget egentlig at gøre ved Majfesten. Men i det 16de Aarhundrede skete heri en be-

tydelig Forandring. Det er ikke usandsynligt, at det var Reformationens Indførelse, der i saa Henseende gav Stødet, idet Skolebørnene fra den Tid af vænnedes til som Arvtagere efter den katolske Gejstlighed at opføre kirkelige Festtog og ganske naturligt maatte slutte, at de verdslige Optog tilkom dem med samme Ret. Vist er det, at man i det 16de Aarhundrede i stigende Grad hører Tale om Skolebørnernes Majfest.

Denne bestod i, at alle Børnene under Lærernes Anførsel samlede udenfor Byen, hvor de smykkede sig ganske som de voksne med Grønt paa Hattene, Grene i Hænderne og hvad anden mere kostbar Pynt af Guldkæder, de havde kunnet faa til Laans. Særlig rigt udstyret var naturligvis Majgreven, der skulde bære Blomsterkransen. Til Majgreve valgtes gerne en Søn af de rigeste og fornemste Forældre, helst en adelig Dreng, og af lignende Grunde som hos de voksne, idet man gik ud fra, at her var der Udsigt til et godt Majgrevegilde. Ligesom hist følte vedkommende sig imidlertid netop derfor ikke altid smigret ved Æren, men søgte at unddrage sig. Ribe viser os Eksempler i begge Retninger. Aar 1570 valgtes her den lille Frederik Svaning til Majgreve, hvis Forældre øjensynligt havde baade Evne og Vilje til at skønne paa Æren. Skolens Lærere fik da ogsaa et prægtigt Gæstebud, og Majgrevens Forældre gav desuden rigeligt Pengebidrag til Skolebørnernes Gilde. Men Aar 1576 valgtes den lille Jørgen Urne til Majgreve. Her opnaedes ikke Hensigten. Der blev givet Afslag af rette Vedkommende, og en anden kom til at bære Kransen¹.

Den lille Majgreves Færd i Spidsen for Skoletøget var ikke nær saa anselig som den voksnes. Var han end fuldt saa overhængt med Smykker, og lød end Sangen bedre fra de unges Læber, saa sank det hele ned, straks man kom indenfor Byporten. Tøget drog nemlig ikke roligt videre, men stoppede foran hver velstaaende Borgers Hus, hvor man blev staaende og sang, indtil der rakte en Almisse. Dette var en temmelig ynkelig Slutning, i god Samklang maaske med Skolens fattige Kaar, men kun lidet svarende til, hvad der skulde fremstilles: Vaarens sejrriige Indtog i Byen.

Syngende og tiggende drog saa Toget videre; hvad der indkom af Penge, deltes mellem de fattige Skolebørn og Lærerne, til hvis usle Løn denne Form for Indtægt hørte. Ganske vist stødte det hele mindre hin Tid, der var vant til sligt, men var dog et blandt de mange Udtryk for Skolens ringe Anseelse. Det er den til slige Forhold svarende Tone, der klinger igen i Ord som disse af en tidligere Skolemester i Landskrona:

„Det var Skik i Landskrona, at paa Pinse Aften hvert Aar skulde tages en Majgreve af Skolen, hvilken Skolemesteren med sine Collegis og alle Discipler skulde med Sang følge ind i Byen. Nu var Borgerne dør sammesteds meget fromme mod os, at hvis Søn vi beviste den Ære, vilde de findes taknemmelige igen mod den ganske Hob, som kom for deres Dør. Det samme maa jeg og i Sandhed bekende om dennem: At de om Højtids Aftener, naar vi dennem med vores Musica besøgte, var os meget fromme, saa jeg ikke noksom kan berømme deres Rundhed. Som jeg vidste nu meget Folk altid at komme tilstede, hvor saadant sker, vilde jeg, Majgrevernes Forældre til Ære og Folket til Undervisning (thi did kommer undertiden de, som vel glemme at gaa til Kirken) lade for Forsamlingen nogle Rim oplæse af den, som Kransen havde paa. Og gav mig Aarsag det første Aar 1613 dertil den behagelige Fred, som Gud almægtigste os saa snart igen naadeligen medforlente. For samme Fred, som mig burde, gjorde jeg først en liden Taksigelse paa menige Mands Vegne til Gud i Himlen, og lod Majgreven den recitere for den hele Forsamling. Dør jeg saa havde begyndt det første Aar, blev jeg ombeden, at jeg flere Aar saadanne Rim vilde skrive, hvilket jeg og gjorde i fire Aar efter hverandre, saalænge jeg dør tjente i Skolen. Jeg beflittede mig og derpaa, at efterdi mange komme tilstede og ville høre dem, at jeg da kunde raade dem alle saavel som dennem, mig var betroet i Skolen at undervise, i saadanne Rim til Guds-frygt, til Taknemmelighed mod Gud, og det ikke aleneste med Talen, men ogsaa med Sangen, som og der sammesteds blev sungen“¹.

Den samme underlige Delthed mellem Fest og Tiggeri, der havde vist sig ved Børnenes Indtog om Dagen, ytrede sig ogsaa

i deres Majgrevegilde om Aftenen. I Kolding understregede Lensmanden Caspar Markdaner det yderligere ved at dele Skolebørnene i to Parter: de fattige, der hver især kun fik en Rugbrøds-Rundtenom, et godt Stykke Flæsk og en Drik dansk Øl, og de andre Børn, der skulde have Hvedebrød, Kringler, Ost og en Tønde Øl¹.

Virkningen af Skolernes Majgrevefester gav sig til Kende paa dobbelt Vis. For det første medførte de, at de voksnes begyndte at aftage. I det 16de Aarhundrede var Forholdet allerede det, at der langt fra hvert Aar fandt almindelig Majfest Sted i de enkelte Byer. I Gildeskraaen af 1582 for det „danske Kompagni“ i København hedder det udtrykkeligt, at Brødrene skulle stævnes sammen hvert Foraar, og da endrægtelig besluttes, om der skal kejses „Majgreve eller ej“². Da der Aar 1577 redes Sommer i By i Ribe af Købmændene og de vildeste (o: bedste) Borgere, var det ikke mindre end 24 Aar siden, at denne Art Majfest dør var bleven fejret³, i den Grad havde Skolefesterne taget Luven fra den. Dette hørte iøvrigt dog vistnok til Undtagelserne.

Naar man da hører Tale i det 16de Aarhundrede om Majgrever og Majfester, maa man vel skelne mellem de tre forskellige Arter: den fineste Slags, hvor Byens fornemste Gilde gik i Spidsen, og hvor der til Majgreve gerne valgtes en Lensmand eller Borgemester, — Mellemslagsen, hvor et enkelt Haandværkslav, f. Eks. i København og Aarhus Smedesvendene var de optrædende og selvfølgelig valgte en af deres Midte til Majgreve⁴, — og endelig Skolernes Majfest, hvor en Skoledreng blev Majgreve.

Den anden Virkning af Skolernes Majfest blev, at den gamle, smukke Folkefest nu med raske Skridt gik sin Undergang imøde. Det nye, fordærvelige, der var indbragt, bestod i, at det hele var forvandlet til en Form for Tiggeri. Kunde først en Majgreve optræde som Tigger, saa laa det næste Skridt saa grumme nær, at Tiggere kunde optræde som Majgrever.

Det 16de Aarhundrede ud holdtes Skikken endnu oven Vande, men allerede i det 17de sank de gamle Majfester dybere og dybere, da de nu ikke længere omfattede alle Folkets Lag. Det er

Udtryk for en ny Tid, naar man i Sverige Aar 1664 maa forbyde „Tiggeri af gement Folk med Majstænger“¹, eller naar det i Danmark hedder: „Det er ondt at møde Røvere, Majgrever, Tyve og galne Hunde“². Inden det 17de Aarhundrede var omme, synes da ogsaa Majfesterne at være ophørte for Byernes Vedkommende. Men paa Landet vedblev man endnu i det 18de Aarhundrede og langt ind i det 19de at ride Sommer i By. Det er betegnende, at Festens sidste Udløbere alle viser sig befængte med Skole-Uskikken fra det 16de Aarhundrede at drage rundt og bede om Almisse. Og det er lige saa betegnende, at Formen for disse Anmodninger samt den staaende Taksigelse endnu bærer svage Spor af det 16de Aarhundredes Udtryksmaade. I Jylland lød Ordene for en 30—40 Aar tilbage saaledes:

Datter N. N. er som en Rosenblomme,
 Hun gi'er os 4 Skilling ud af sin Lomme.
 N. N. er alt som en Rose,
 Hun gi'er os 4 Skilling ud af sin Pose.
 Og Tak, skøn Jomfru! for Jer Gav',
 Vi drikke Jer Skaal udi vort Lav.
 Og Tak, skøn Jomfru! for Jeres Skænk.
 At I har os saa vel betænkt!³

Gik det saaledes med Majgreven, er det intet Under, at det ikke gik Majgrevinden stort bedre. Her sank dog Skikken paa mere regelmæssig Maade til Bunds, idet den fuldt ud endte som Barneleg. Endnu for faa Aar siden samledes i enkelte Egne, f. Eks. mellem Ribe og Tønder, alle Børn paa en af Pinsedagene og valgte et Par Brudefolk. „Pinsebruden“, eller som hun i andre Egne tidligere kaldtes „Sommerbruden“, smykkedes paa det bedste med Baand og Blomster, og derpaa drog hele Skaren syngende og dansende afsted for at indsamle Gaver. Hvad der indkom, fortæredes i „et Gilde til den lyse Morgen“⁴.

En Skik, der tidligere synes at have staaet i nær Forbindelse med Majfesten, men i det 16de Aarhundrede allerede var bleven udskilt, var Fugleskydning. Skønt den passede vel til at hol-

des paa den samme Dag, da alle Borgerne var under Vaaben, havde man uden Tvivl forlængst gjort den Erfaring, at det var umuligt at overkomme alt det meget paa een Dag. Det var derfor vel et Forslag i gammeldags Aand, men vistnok meget uhensigtsmæssigt, naar i Aalborg Aar 1517 otte Mænd forlangte, „at Papegøjen skulde rejses paa Skt. Valborgsdag, og at, naar Brødrene havde kejst deres Majgreve i Lunden, skulde de gaa ned til Papegøjen og skyde hende af, og følges siden ad til Byen baade Papegøje-Kongen og Majgreven“¹. Opfordringen blev vel en kort Tid tagen til Følge, men Fugleskydningen blev dog snart atter henlagt til en senere Dag. Kristi Himmelfartsdag og særlig en af Pinsedagene var i det 16de Aarhundrede de sædvanlige.

De Former, hvorunder Fugleskydningen den Gang dreves, afveg kun i ringe Grad fra Nutidens. Det endnu bestaaende „kongelige københavnske Skydeselskab eller danske Broderskab“ er saaledes en Fortsættelse af det 16de Aarhundredes „danske Kompagni“², og har paa Fugleskydningens Omraade troligt bevaret de fleste af Datidens Skikke. Noget lignende har, om end ikke fuldt i samme Grad, været Tilfældet i flere Købstad-Skyttelag Norden over.

En af de smaa Forskelligheder mellem den Gang og nu, som først falder i Øjnene, er, at man i det 16de Aarhundrede overalt i Danmark³, Norge⁴, Sverige⁵ og Nordtyskland⁶ kaldte, uvist af hvilken Grund, Fuglen for „Papegøjen“. Navnet er siden gaaet af Brug, et Minde om det har dog holdt sig i den spøgefulde Betegnelse for at have været heldig: „at have skudt Papegøjen“.

Fuglestangen synes at have været meget anselig, og det var forbundet med ikke ringe Arbejde hvert Foraar at faa Fuglen anbragt derpaa og Stangen rejst. I Lund var der en Mulkt af 1 Mark for, „naar Papegøjen var rejst, ikke at ville vaage over hende“. I Aalborg og vel de fleste andre Steder var Papegøjepladsen indhegnet, og hvad Kvæg, der kom derind, var forbrudt til Laget.

Fuglen synes indtil henimod Slutningen af det 16de Aarhun-

drede at have set noget anderledes ud end nu, hyppigt siddet oprejst eller haft kun lidet spredte Vinger. Indtil da omtales i hvert Fald kun een Gevinst, nemlig den for at skyde hele Fuglen ned. Mod Aarhundredets Slutning voksede derimod Gevinsterne Antal. Aar 1586 i København omtales allerede en Gevinst for hver af Vingerne¹. Aar 1595 bestemtes der i Aalborg desuden en Gevinst for Hovedet og en for Halen².

Rimeligvis stod dette i Forbindelse med den Skik, at man — skønt Bøsser jo forlængst var almindelige og vel bekendte — endnu til efter Midten af det 16de Aarhundrede saavel i Norden

Fig. 63. Fugle- og Skiveskydning.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

som i Tyskland haardnakket vedblev at bruge det gamle Skydevaaben: Armbrøst. Grunden var rimeligvis den, at Bøsseskuglen vilde gaa helt igennem Fuglen og derved bortskyde den lidt efter lidt, saa at det blev umuligt at sige, hvem der var den egentlige Sejrherr. Boltene fra Armbrøsten derimod lettede kun lidt paa Fuglen, for hver Gang den ramte, og her var det let nok at se, hvem der var den lykkelige, der „skød Papegøjen af“, som det hed, thi hele Fuglen faldt ned med det samme.

En anden Grund til den fortsatte Brug af Armbrøst var sikkert ogsaa den, at denne Art Skydning var langt billigere. Den udskudte Pil med Bolt for Enden lod sig nemlig, naar den faldt ned paa Jorden, meget godt bruge om igen. Pilene indsamledes derfor

omhyggeligt paany. Hertil anvendtes gerne afrettede Hunde, der som en Slags firbenede Keglerejsere livligt deltog i enhver Skivekydning (Fig. 64). Datiden var saa vant til denne Brug af Hunde,

Fig. 64. Hunde henter Pilene tilbage.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

at Ærkebiskop Olaus Magnus uvilkaarligt forestiller sig, at ogsaa Palnatoke i sin Tid maa have haft Hunden tilrede, da han skød Æblet af sin Søns Hoved (Fig. 65).

Fig. 65. Palnatoke skyder Æblet af sin Søns Hoved.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

Da man tilsidst maatte vige for Tidens kostbare Fordringer og til Fugleskydning indrømme Brugen af Bøsser, faldt det naturligt samtidigt at forandre Fuglens Form. Den svævende Fugl

med den spredte Hale og Vinger, hvor hver Part skulde nedskydes for sig, gav ved Gevinsternes Antal en Slags Erstatning for, hvad der iøvrigt gik tabt. Men selve Kongeskudet nu og før taalte ingen Sammenligning. Nu kun en ussel Stump Metalplade, som man knap kunde se, om den sad deroppe eller var nedskudt; før Papegøjen hel og holden.

Kongegevinsten var de fleste Steder et Sølvbæger, hvortil stundom endnu føjedes den besynderlige Gave: Klæde eller Skind til et Par Hoser. Denne Skik skrev sig mulig fra det Slid paa Benbeklædningen, som den hyppige Spænden af Armbrøsten havde medført. Længst synes Skikken at have holdt sig i Bergen. Endnu Aar 1635 hedder det herfra: „Unge Jan Schrøder skød Fuglen af og fik en Sølvske, Hoseklædet og Sølvkanden i ét Skud“¹. Som Æresbevis hængtes der desuden om Fuglekongens Hals en forgyldt Sølvpapegøje i en Sølvkæde. Denne bares ikke blot ved Indtoget og Gildet bag efter Skydningen, men ved alle større Fester Aaret rundt. Blev En tre Aar i Rad „Papegøjekonge“, havde han Lov til at beholde Smykket. Dog synes Laget at have haft Ret til at indløse det hos ham. Hyppigt havde nemlig Smykket mere end blot almindelig Værdi. Den forgyldte Sølvpapegøje f. Eks., som det danske Kompagni i København besad, var skænket det Aar 1542 af Christian den Tredje og bevarede omhyggeligt. Den forkom først Aar 1701, da ved en Henrettelse paa Nytorv en af Tilskuerne, der havde faaet Plads paa Raadhuset, saa sit Snit og bortstjal Fuglen og Kæden fra det Sted, hvor de gemtes.

I alle Skyttelagene lagde man særlig Vægt paa, at Skydningen skulde være en virkelig Vaabenøvelse. Der var derfor Mulkt for enten at udeblive eller ikke at have skudt mindst tre til fire Skud.

Naar Fuglen var nedskudt, fulgte alle Skytterne Papegøjekongen i Optog til Byens Raadhus, hvor der paa Pladsen udenfor udbragtes et Leve for ham, medens Skytterne „ham til Pris afskød deres Rør“. At Bøsser ved denne Del af Festen gjorde langt større Virkning end Armbrøster, var klart. Der var imidlertid ikke ringe Fare forbundet med saaledes at knalde løs mellem ofte straatækte Huse, og Formaningen om at passe paa

Bøsserne, at de ikke gjorde Skade i Byen, var derfor højst betimelig. End' ikke Mennesker var sikre. Da f. Eks. Joen Joensen Aar 1593 i Bergen, efter at Papegøjen var afskudt, skulde til at marchere ind i Byen og stod „med sit lange Rør ladt og spændt, paa Akselen“, gik Skudet af og dræbte Henrik Højer nede paa Bryggen¹.

Fugleskydningen endte med en Fest for Papegøje-Kongen, ganske svarende til Majgrevegildet.

Kaster vi til Slutning et Blik over alle Majfestens Skikke, vil det vise sig, at disse delte sig i to bestemt adskilte Arter: paa den ene Side de, der blot svarede til en Vaarfest, paa den anden Side de, der som det væbnede Indridt og Skydeøvelserne synes kun at have været en Vaabenprøve, men ikke stod i nogen Forbindelse med hine.

At denne Forbindelse dog ikke var tilfældig, kan ses af, at ganske den samme forekom ved Fastelavn med dens bevarede Skikke fra en glemt Vaarfest. Ogsaa dør viste sig denne besynderlige Forening af sindbilledlige Udtryk for Vaar og Frugtbarhed parret med Prøver paa Krigerfærdighed: Dystridt, Sværdans og Vaabenøvelser.

Begge Vaarfeater, den glemte og den bestaaende, viste sikkert tilbage til længst forsvundne Oldtids-Forhold. De pegede tilbage til en Tid, da Vaarens Komme hilsedes ikke blot med en Tak til Guderne for, hvad Naturen gav, men med et Hærstævne af alt vaabenført Mandskab, hvor de vinterhvilte Idrætter fornyedes ved Kampeg, og Beslutning toges om Sommerens Krigstog.

6

Pinsen varen kirkelig Glædesfest med ikke stærkt udprægede Skikke. Men netop dette i Forbindelse med, at den indtraf samtidigt med Sommerens Komme, gjorde den som skabt til i sig at optage Dele af folkelige Vaar- og Sommerfeater. Kirken havde fra første Færd begunstiget dette, og Følgen var bleven, at der næppe i det 16de Aarhundrede hele Norden over fandtes nogen

ren Majfest hel og holden i sin oprindelige Skikkelse. Alle havde de maattet afgive snart et, snart et andet Led til Pinsen eller i hvert Fald maattet finde sig i, at Fornøjelserne gentoges i Pinseugen under endnu gunstigere Betingelser. Anden og tredje Pinse-dag, paa hvilke Helligdage alt Arbejde skulde hvile, var jo ogsaa ganske særlig skikkede til derpaa at holde enten Majridt, Majgreve-Gilde eller Papegøje-Skydning. Og havde man ikke andet, saa fejrede man i hvert Fald Festen med en egen Art Gilde, den saakaldte Pinsedrik.

Pinse blev da ganske naturligt en Slags kirkelig Vaarfest, udmærket ved en Mængde Festsikke, laante mangevegne fra, der alle passede fortræffeligt her, hvorfor heller ingen fandt paa at spørge om, hvor de egentlig hørte hjemme: Paa Pinse-morgen dansede Solen ligesom paa Paaskelørdag; Pinse Morgen-dug og Friluft arvede Majdagens undergørende Kraft; til Højmesse „majedes“ Kirken som Hjemmene paa Valborgsdag; Majgrevinden og Gadelammet blev til en „Pinsebrud“; og i den katolske Tid havde Kirken set mildt til, at Papegøjekongen eller Majgreven paa en Pinsedag søgte did for at stænkes med Vie-vand eller bringe sit Offer.

Af særlige Pinesikke havde kun faa. Søndagen kaldtes for Hvidesøndag og hele Pinseugen „den hvide Uge“¹. Naturligt faldt det at lade BARNEDAAB foregaa ved denne Fest; dog havde dette en stærk Modvægt i Datidens Frygt for at lade flere Dage hengaa mellem Fødsel og Daab. I en lidt senere Tid var det i Odense og rimeligvis ogsaa i andre Byer Skik, at Smedesvendene paa tredje Pinsedag i stort Optog flyttede deres Lav-Skilt².

Et ganske mærkeligt Udtryk gav Troen paa Pinsens signende Kraft sig i Norge. Her antoges det, at det farligste af alle Rovdyr, Ulven, Pinsenat maatte lystre højere Magter og give sig i Menneskets Vold. Aar 1599 hedder det herom: „Den Nat før Pinesøndag er Bønderne ude paa Skoven, dør hvor de vide, at Ulvinden ligger med hendes Unger, og da tude de og hyle ligesom Ulve. Og naar Ulvinden hører Folk saa hyle, da nøder og tvinger hendes Natur hende til at svare dem og hyle imod igen, hvorved de finde hendes Unger. Og det er sket, at de have

faaet Ulvinden med Ungerne, thi ikke vil hun rømme fra dem. Og sige Vejdemænd [Jægere], at fordi Ulvinden veed, hvad deres Hylen betyder, og hun alligevel ikke kan lade være (som de mene), at hun jo skal svare dem, da stikker hun Næsen ned i Jorden, at det skal lade, ligesom det var langt borte, og vil forville dem, at de ikke skal finde hende. — Det er Vejdemænds og Bøndernes faste Mening herom, og om saadant er naturligt eller hvorfor det sker, maa hver dømmе om, som han vil; men mange Ulveunger ere ved denne List fundne og grebne“¹.

7

Midsommerfesten var den mest ubundne af alle de fra Oldtiden stammende Naturfester. Medens det var lykkedes Kirken at faa de hedenske Juleskikke til i det mindste at gaa i Spænd sammen med de kristelige, og Vaarfestens Sindbilleder til ret vel at passe til Pinsen, saa var der intet at stille op med den gamle, nordiske Midsommerfest. Alle de kirkelige Hovedhøjtider: for Faderen, for Sønnen, for den hellige Aand og for Treenheden — Jul, Paaske, Pinse og Trinitatis — faldt jo i Aarets første Halvdel; Mariafesterne hørte alle hjemme i Aarets sidste Halvdel, naar de da ikke som Mariæ Bebudelse, den 25de Marts, var bestemte ved deres Forhold til Kristi Fødselsfest. Der var da ikke nogen kristelig Hovedhøjtid, der kunde anvendes til Dækning over denne gamle, hedenske Fest, der i Folkets Omdømme svarede til Julen i Rang og samtidigt trodsigt stod paa sin Ret til at fejres paa netop en enkelt bestemt Dag, Aarets længste.

Kirken var da her gaaget en anden Vej end sædvanlig. Hvad den ikke havde kunnet vinde med det gode og omvende, havde den søgt at bekæmpe eller tie ihjel. Ingen af sine Apostle vilde den ofre paa denne Dag; Skt. Peders og Pauls Dag lagdes som med Flid et Par Dage derefter, den 29de Juni. Den Skt. Johannes, efter hvem Midsommerdagen fik Navn, var ikke Apostelen — han hædredes med at faa Plads paa tredje Juledag den 27de

December — nej, Skt. Hansdag blev kun viet til Minde om Johannes den Døber.

Der laa en dyb Tanke i dette Kirkens Sindbilledsprog. Midsommerfesten viedes til den, der selv havde sagt om Jesus: „Ham bør det at vokse, mig at forringes“. I Samklang hermed tog Dagene af efter Skt. Hansdag, medens de fra Kristi Fødselsdag atter tog til.

Men dette var netop det modsatte af, hvad Midsommerfesten betød. Den saa ikke fra Bakkens Kam mistrøstig ned over Dalen, der fulgte efter. Den var en Sommerens Pris, et Glædesudbrud over, hvad der var naaet.

Denne Mangel paa Berøringspunkter mellem den kirkelige og folkelige Midsommerfest havde Middelalderen igennem medført, at de hver gik sine Veje. Festen for Johannes den Døber slog ikke synderligt an, men Naturfesten bevarede sin gamle Anseelse som Aarets anden store Højtid.

Reformationen medførte en Forandring heri, for saa vidt man snart gik over til at erklære Naturfestens Skikke for katolske Rester og bekæmpe dem som „papistiske“. I det 16de Aarhundrede led dog Midsommerfesten ikke noget synderligt Skaar i sin Anseelse og vedblev endnu længe efter at fejres paa gammel-dags Vis. Den kirkelige Fest for Johannes den Døber søgte Reformatorerne at opfriske ved Paabud om paa Skt. Hansdag at prædike „om Guds Ords lydelige Prædiken, imod hine Gendøbere, der prale saa fast med det profetiske Ord: at hver skal læres af Gud selv, og dermed foragte den mundtlige Prædiken og lægge alle Skoler øde“. Præsterne skulde „dog ikke lade Historien om Skt. Hans staa tilbage, hvilken ej kan med een Prædiken vel endes: om hans Undfangelse, Fødsel, Prædiken og Halshuggelse; thi kan der blive noget bestaaende til en anden Sinde“¹. Men under ingen af disse Former var den kirkelige Skt. Hansfest dog i Stand til at vinde nogen videre Magt over Sindene.

Den folkelige Midsommerfest indlededes med, at der Aftenen forud ved Solnedgang tændtes Blus paa alle Højder. Egentlig burde Ilden ved denne Lejlighed være „Nødild“, altsaa frem-

kaldes ved Gnidning af to Stykker Træ mod hinanden, men det overholdtes næppe allevegne. Denne Blusbrænden var den mest storartede hele Aaret rundt og overgik langt den tilsvarende paa Valborgs Aften. Og med Rette; thi ligesom Midsommer overgik Majdag i Lys og Varme, saaledes overgik ogsaa de Kræfter, onde og gode, der ved Midsommertide var i Virksomhed, langt alle andre i Styrke. Der laa Magt paa at brænde Blus denne Aften. Hekse, Trolde, Elverpiger, alt var ude, usynlige Drager fo'r gennem Luften og fordærvede, hvad der ikke var sikret med Ild

Fig. 66. Skt. Hans Blus paa Skagen.
(Efter Maleri af P. S. Krøyer.)

eller Staal. Endnu i det 19de Aarhundrede kunde man høre i Nordsjælland som Forklaring paa, at der var gaaet Brand i Sæden: „Det kommer af, at I ikke har blusset“¹.

Hvor dybt rodfæstet den Skik at tænde Baal Skt. Hans Aften endnu er over hele Norden, kan ses af dens mærkelige Evne i vore Dage til selv i Egne, hvor den synes afskaffet, pludselig at blusse op med fornyet Kraft (Fig. 66).

Midsommernatten var Heksenes Hovedfest. Enhver, der kunde, maatte afsted til den store Forsamling. Som Befordringsmiddel benyttedes enten en lille Djævel, en Gedebuk, et Koste-skaft, en Ovnrage eller lignende (Fig. 67). Endnu bruger man i

enkelte Egne af Danmark paa Skt. Hans Nat at tage Ovnragen i Hus, for at Heksene ikke skal misbruge den¹. I Norge skærer man et Kors midt i Kosten og spytter tre Gange i den, saa kan man endog lade den staa udenfor Døren, og Heksene tør ikke

Fig. 67. Heksene farer afsted. Bekendelser af Hekse fra Arras i Frankrig.
(Af et Stik fra det 16de Aarhundrede i Bibliothèque nationale i Paris.)

røre den². Fra et Par Steder i Jylland har man Eksempler paa, at Hekse har omskabt deres Tyende til Heste og brugt dem til Ridtet³.

Farten gik ud gennem Tagets „Lyre“ eller Skorsten og derpaa i en susende Hast videre. Enkelte gav sig vel Tid til paa Udturen at skade deres Uvenner, men de fleste fo'r afsted højt

over Baalene og det skræmmende Staal. Baade i Nørrejylland og paa Fyn brugte man at sikre Husene ved at sætte Rønebærgrene eller Porsris i Døre, Vinduer og Luger. Den voksende Hør, som Heksene saa let kunde ødelægge, skærmede man ligeledes ved at anbringe Ris i den¹.

Hvo, der vilde blive Vidne til Heksenes Fart, kunde opnaa sligt ved at tage en Grøntørv paa Hovedet eller sætte sig ved Midnatstide paa en Korsvej under en Harve, der vendte Tænderne nedad, eller ved derude paa Korsvejen at brænde et Baal af ni Slags Løvtræer; dog forspildtes let denne Fremgangsmaade, hvis der var ført Lig ad samme Vej².

Samlingsstedet var forskelligt for de nordiske Lande. De svenske Hekse mødtes i Reglen paa en lille Klippeø imellem Øland og Smaaland, „Blaakulla“ kaldet. Den var berøgtet paa Grund af det farlige Farvand omkring den. Søfarende skyede den derfor og vovede ikke at kalde den med dens rette Navn Blaakulla, men benævnedes den „Møen“ eller „Jomfruen“ og søgte at sikre sig ved at kaste Kvindesmykker i Havet til den. Et gammelt Sagn meldte, at en Gang, da man fra et Skib gjorde saa, var der udgaaet en Røst fra Klippen, der bød det skifte Ankerplads; og ganske rigtigt var saa dette Skib blevet frelst, medens de andre gik under³. At man ombyttede Navnet „Blaakulla“ med „Jomfruen“, havde iøvrigt vistnok sin sproglige Grund i, at „kulla“ jo baade kan betyde „Bjærgtop“ og „Pige“, saa at Navnet med lige Ret kunde forstaas som „Mørkebjærg“ og „Blaapigen“⁴.

Heksene fra Norge red gerne til „Troms“, som det kaldtes, hvorved forstodes det høje, mod Havet vendende Fjeld „Trommen“ paa Nordsiden af Hvaløen, ikke langt fra Finmarken⁵. Andre standsede dog allerede ved det høje, skumle Lyderhorn, et af de syv Fjælde, der omgiver Bergen.

De danske Hekse havde Valget imellem at blive i Danmark, gaa syd- eller nordpaa. Enkelte Steder i Hjemmet, som paa Gjørding Kirkegaard ved Ribe⁶, „Ullemose“⁷ og flere andre holdtes der Møder, men disse synes at have været mindre søgte. Størsteparten drog videre, Mod Syd gik Turen til

Brocken eller Bloksbjærg i Harzen. Dette var et Hovedsamlingssted. Mange foretrak dog at gaa nordpaa og da enten til Hekla paa den danske Ø Island — „Hekkenfeld“, som Bjærget i denne Forbindelse gerne kaldtes — eller til Troms i Norge, hvilket i Danmark forandredes til „Tromskirke“¹. Heksene fra Jylland, der skulde nordpaa, fulgte i Reglen den Vej, hvor nu Østbanen gaar; dog svingede de ikke vest om Mariager Fjord over Hobro, men skar fra Randers lige mod Skagen. Et Bedested var gerne Vindblæs Kirke syd for Mariager-

Fig. 68. Hekla i Udbrud.

(Efter Sebast. Münster: *Cosmographia universalis*.
Basel 1554.)

fjord, og mange af dem foretrak at færge over Fjorden. Stod man derfor ved Had-sund Færgested ved Midnat, kunde man, selv uden Tørv paa Hovedet, baade se dem komme farende i Luften og høre dem raabe: „Hej, ombord!“ Men farlig var denne Vagtpost. Havde man ikke et Kors af Rønnegrene i Lommen, kunde man let selv blive brugt som Ridedyr².

Naar Toget fra Skagen var kommet vel over Skagerak og havde Norge under sig, skiltes snart dets Veje. De forsigtige fløj videre over Land til „Tromskirke“. Men de dristigste fo'r ud over Havet paany. Hu, hej! gik det over skummende Nordhavs Bølger, saa mangan vel blev ræd og maatte lukke Øjnene. De kaadeste slog endnu et Sving over Vestmannøerne med de pjadskende „Drenge“. Men saa gik det atter i hvinende Fart ind over Land, over „Markarfjot“ og opskræmte Spover til Toppen af „Hekkenfeld“ (Fig. 68 og 69).

Dette var Djævelens ypperste Borg i Norden med direkte Nedgang til Helvede. At en saadan fandtes her, vidste baade læg

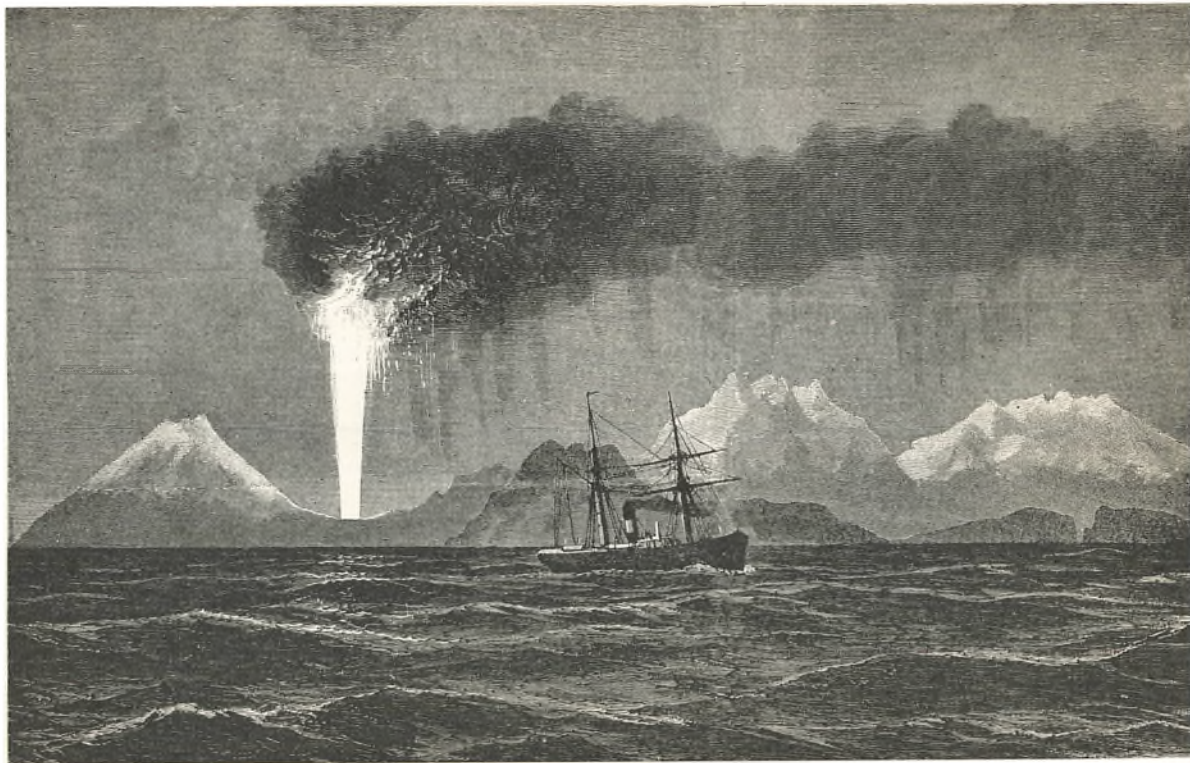

Fig. 69. Heklas Udbrud den 24de Marts 1878.

Fig. 70. Fandens Oldemoder (?).
Under Prædikestolen i Vejlv Kirke paa Sjælland,
(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

og lærd. Endnu ved Midten af det 16de Aarhundrede gav Melanchthons Svigersøn, Doktor Caspar Peucer, sikker Oplysning herom. Derfor kunde man ogsaa milevidt omkring til daglig høre de fordømtes Veklager, der steg op gennem Hullet. Og mange Slægtleds Erfaring vidste Besked om, hvorledes man heroppe altid havde kunnet mærke, hver Gang Slag eller Bloddaad foregik i fjærne Lande. Saa lød der nemlig uvante Hyl og Støj inde fra Fjeldet. Kun sorte Krager og Gejrefugle vovede at krese derom, vistnok fordømte Aander, som her holdt til. Ellers laa Bjærget øde og forladt, frygteligt og frygtet af alle ¹.

Men ved en Lejlighed som denne tog det sig anderledes ud. Saa var det stormfejjet, festsmykket og oplyst. Satan selv stod ved Døren og ønskede hver nys ankommen Gæst velkommen, idet han høvisk bød dem sin Bag til Kys. Indenfor gjorde Husets Frue, Fandens Oldemoder, Honnør. Hun var efter Beretninger og Fremstillinger at dømme en ret statelig Kvinde i sine bedste Aar. Et Billed af hende, der mærkeligt nok i det 17de Aarhundrede anbragtes i en Kirke paa Sjælland, hvor det bærer en Prædikestol, fraviger ikke synderlig denne Opfattelse (Fig. 70). Baade hun og hendes Ætling besad den Evne samtidigt at kunne optræde flere Steder, saa at begge var nærværende paa een Gang i Tromskirke, paa Hekkenfeld, Bloksbjerg og alle de mange mindre Mellestationer.

Efterhaanden som Heksene samledes paa Mødestedet, afleverede de deres Gaver: Madvarer, afrevet Hør og lignende. De, der første Gang var til Stede, måtte med eget Blød skrive deres

Fig. 71. Dans om Træet.
Efter Bekendelser af Hekse fra Arras
i Frankrig.

(Af et Stik fra det 16de Aarh. i Bibliothèque nationale i Paris.)

Fig. 72. Til Bords med Fanden og hans Oldemoder.
Efter Bekendelser ved Hekseprocessen i Arras.
(Af et Stik fra det 16de Aarh. i Bibliothèque nationale
i Paris.)

ypperste Mandsperson. Hver enkelt Heks fik en Djævel til Bordkavaller (Fig. 72). Her herskede meget fri Tone og flød med Øl og Vin. Paa Blaa-kulla morede man sig blandt andet med at brænde Brændevin. Festen endte med, at Djævelen omfavnede hver enkelt, et Favntag saa vildt og voldsomt, men vidunderligt, at det paa een Gang var idel Smerte og idel Lyst og aldrig glemtes.

Enkelte Beretninger haves endnu fra forskellige Personer i det 16de Aarhundrede, der selv havde overværet saadanne Forsamlinger. Aar 1549 var Elline Mørksi Kornerup paa Sjælland med ved Mødet paa „Ulle-mose“. Deltagerne samledes „i 7000 Djævles Navn“ og kom fra „alle Hjørner“. Djævelen selv var til Stede som „Hovedsmand“. Gildet bestod mest i et Drikkelag; man sad til Bords, de øverste Pladser var sær-

Navn i en Bog. Naar alt dette var i Orden, begyndte Underholdningen. Denne bestod især i Dans, ved hvilken Djævelen gerne førte an, og stundom tillige spillede paa Fiol. Undertiden foregik Dansen omkring et Majtræ (Fig. 71). Bag-efter gik man til Bords til et splendidt Aftensmaaltid. Djævelen førte den fornemste Heks, hans Oldemoder foretrak den

Fig. 73. Kalkmaleri i Sædinge Kirke paa Lolland.
(Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

lig efterspurgte, og der blev drukket ti til tolv Tønder Øl¹. Henimod Aarhundredets Slutning var Johanne Jenses fra Nakkebølle paa Fyn to Gange med ved Festen paa Bloksbjerg. Hun forblev hver Gang kun en Timestid dernede, red baade frem og tilbage paa sin lille Djævel „Allebast“ og „var ikke uden en Stund paa Vejen“. Paa Bjærget traf hun en Mængde bekendte, blandt andre den adelige Jomfru, Christence Axelsdatter Krukow, ligeledes fra Nakkebølle. Selskabets danske Deltagere havde en Spillemand med sig, holdt to og to hinanden i Haanden og dansede sammen. Djævelen hentede dem nok af Vin. Da de gik i Dansen, faldt der tre eller fire af dem, og Johanne udbrød da til Selskabet: „Nu blive vi vist røbede og aabenbarede“².

En Dreng, der, uvist hvornaar, har overværet Mødet paa Gjørding Kirkegaard ved Ribe, har ikke stort mere at berette. Med en Grøntørv paa Hovedet listede han sig uset af Heksene en Skt. Hans Nat ind paa Kirkegaarden. Dør var han saa Vidne til Heksenes underlige Dans om „Gamle Erik“, der sad i Midten. Men idet han saaledes stod og saa, kom en Kvinde ham ganske nær, og da han vilde springe til Side, tabte han Grøntørven. I samme Nu opdagedes han af alle Heksene, der fo'r efter ham, og havde Præsten ikke tilfældigt staaet udenfor sin Port og reddet ham, vilde han være falden i deres Hænder³.

Et ret oplysende Vidnesbyrd om, hvad der foregik paa „Blaakulla“, haves af en svensk Kvinde, Ingeborg Bogesdatter i Högnalöff, der havde været dør kort før Aar 1618. At hun kunde vide Besked og virkelig hørte til de indviede, fremgik allerede af, hvad Mestermanen fra Jönköping erklærede om hende, straks da han fik hende at se, hvilket viste sig at slaa til altsammen. Er hun en rigtig Heks, sagde han saa har hun et Mærke

Fig. 74. Djævelen favner en Heks fra Mora i Dalarne.
(Efter et Kobberstik Gravenhag 1670.)

paa Bryst eller Skulder af, at Satan har diet hende, og desuden kan hun ikke synke i Vand. Hun blev da straks afklædt for Retten, og ganske rigtigt viste det sig, at „der mellem hendes Skuldre fandtes en rød Patte, saa stor som en Sopatte“. Da hun derpaa dykkedes i Vand, flød hun lettere end nogen Gaas; Mestermanden trykkede hende to Gange ned, men hun flød straks ovenpaa, hvad Nævningerne og over hundrede Mennesker saa; hun fik ikke engang Vand hverken i Mund, Næse eller Øren og var straks tør, da hun stod op. Da nu denne Kvinde kom op af Vandet, bekendte hun ganske „godvillig“, at hun engang havde været paa Blaakulla. Hun red dertil gennem Luften paa en Kalv, som hun havde lagt et forhekset Bidsel i Munden. Da hun kom ind i Blaakulla, holdtes der Gæstebud med store Sølvkander, Trækander og andet Tilbehør. Hendes Mester var dør, stor og sort, med Horn i Panden og lange, skarpe Klør paa Hænderne. Han sad i Højsædet med den fornemste Trolkvinde ved Siden. Nedefter sad der Djævel og Heks, Djævel og Heks. De kyssedes, favntoges og drev deres Handel sammen. Derpaa sloges de. Da dette var overstaaet, fik hver Heks en Forlening, og derefter gaves der dem Orlov. Hendes Djævel hed Lazarus, og hun fik i Forlening tre Gaarde i Högnalöff By, der hver skulde svare hende et Lispund Smør¹.

Rædselen for Heksene og hvad de i denne Nat kunde falde paa at udføre, overgik Frygten for andre overnaturlige Væsener. Og dog var der netop i denne Nat rig Lejlighed til at overbevise sig ogsaa om disse andre Væseners Tilværelse og Magt. Thi vel gav de sig til Kende hver Højtids Aften, men paa ingen mere end Natten til Skt. Hans. Næppe var der heller nogen af alle dem, der samledes ude ved Baalene, som ikke for et Øjeblik betoges af disse Indtryk. Blot et Par Skridt ad den ensomme Sti over Engen, den klamme Kulde paa Skovsletten i Modsætning til Lummervarmen mellem Træerne, et tilfældigt Taageslør,

det var nok til at minde om alt det, hvorom man saa ofte havde sunget og hørt tale (Fig. 75):

Fig. 75. Elverdans.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

Dér danser Dværg, og dér danser Elv.
Dér danser hun Elverdronningen selv.
— Men Dansen den gaar saa let gennem Lunden.

En Nat som denne var alle i rette Stemning til at kunne forstaa:

Fig. 76. Ridderen lokkes til Elverhøj.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

Havde Gud ikke gjort min Lykke saa god,
At Hanen havde slaget med Vinge:

Da var jeg dog kommen i Højen ind
 Alt til de Elverkvinder.
 — Siden jeg hende først saa!

Men her var ikke Tale om blot Stemninger og Nattegys, her var virkeligt Syn for Sagn. Utallige var de Høje, som troværdige Folk i denne Nat havde set staa paa fire, glødende Pæle og Dværgene danse om Ilden. Ved „Dansehøj“ i Indsløv Sogn paa Fyen var Sporene synlige endnu om Dagen, en tydeligt nedtraadt Ring om Højen, og Aar 1623 turde selv Præsten ikke afgøre, „om det var Papisterne eller Troldfolk og Bjærgfolk, der Skt. Hans Nat havde traadt den“¹.

Der var heller ikke den Egn i Landet, hvor ikke nu en Mand, nu en Kvinde var bleven forkoglet ved sligt et Nattemøde, optagen i Højen og sporløst forsvunden. Thi en hemmelig Magt bandt dem derinde, saa at de ikke kunde vende tilbage. Som den fangne Søster saa vemodigt udtrykte det, da hun frelste Broderen, og han bad hende ride bort med sig fra Højen:

Du fører mig aldrig saa langt af Led,
 Var det end til Verdens Ende:
 Jeg maa jo dog komme hid igen,
 Førend Solen hun mon oprinde.

Et Par enkelte var dog sluppet fra det. I Filkested Sogn i Skaane blev omtrent Aar 1580 en Pige indoptagen i Højen Tettekuld, lidt nord for Heslekiersgaarde. Men hun slap lykkelig ud, ved haardnakket at svare Nej til al den Mad, de bød hende derinde, selv da de bragte hende den paa Fade, som hun syntes at kende fra Hjemmet². Endnu mærkeligere gik det Pigen Karine paa Bornholm. Hun levede Aar 1624 og havde været optagen i Fallhøj. Med Bjærgtrolden derinde havde hun avlet otte Børn. Og anderledes var de underjordiskes Kaar end de menneskelige, thi „hun gik med hvert Barn i ni Uger; og havde hun Frist mellem hvert Barn en Maaned, førend hun atter blev frugt-sommelig“³.

Enkelte haandgribelige Minder havde man ogsaa fra slige Besøg i Højene. For at nævne et af de mest bekendte, saa var der

vel næppe mange af den højere Adel i Danmark, som ikke havde set Hornet fra Lyngbygaard (Fig. 77). Det tilhørte Fru Sidsel Ulfstand, en Datter af Søhelten Jens Holgersen Ulfstand, Glimminges Bygherre, og hans Hustru Margrethe Trolle. Fru Sidsel havde arvet sin Faders Mandhaftighed og vel efter sin Moder sær Interesse for det Troldfolk, hvoraf denne Slægt førte Navn og Vaabenmærke. Hun havde selv erhvervet Hornet i Aarene 1552—75, da hun sad som Enke efter Knud Gyldenstjerne til Thim paa sin Gaard Lyngbygaard i Skaane. En højhellig Aften

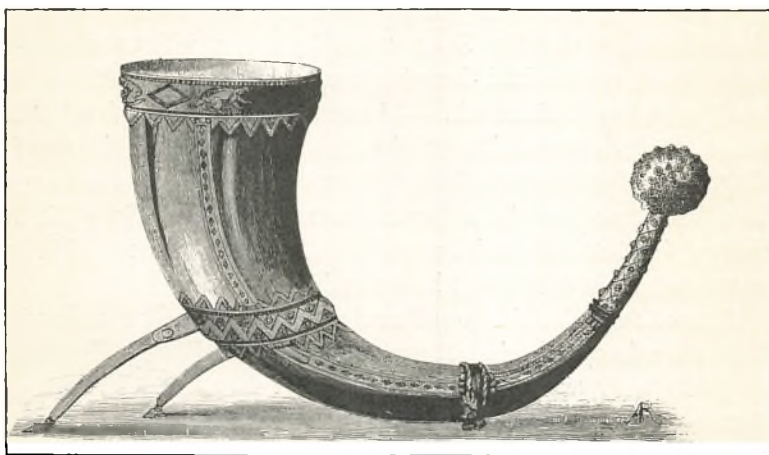

Fig. 77. Hornet fra Lyngbygaard i Skaane.
(Efter „Illustreret Tidende“ 28de August 1881.)

var hun gaaet ned i Borgestuen og havde lovet en Klædning og den bedste Hest i Stalden til den af Svendene, der turde ride ud til Maglestenen og se, hvad der foregik. En Svend red afsted, og da han kom derud, stod Højen paa Piller, og Bjærgpuslingerne drak og dansede om den. To af dem kom hen til ham, rakte ham et Drikkehorn og en Fløjte og opfordrede ham til at drikke Bjærgkongens Skaal og pibe i begge Ender af Fløjten. Drikken forekom ham ilde, og i samme Stund stod der en Pige ved Hestens anden Side, sikkert en bjærgtagen Kristenkvinde, der sagde til ham: „Drik ikke deraf! rid din Vej! rid paa det Aarde, ej paa det Haarde!“ Han slog da Drikken ud af Hornet — Hestens Haar

afsvedes, hvor Draaberne faldt — sporede Hesten og red hjem over Pløjemarken. Herved fik han Forspring for Troidene, der maatte følge Landevejen. Lige ved Gaarden var de dog nær ved at indhente ham, men Sidsel Ulfstand og hele Besætningen var ude og trak Vindebroen op efter ham, saa saare han var ovre. Dværgene maatte da blive paa den anden Side Graven, men raabte til Fru Sidsel og bad i Kongens Navn om at faa Horn og Pibe, saa skulde hendes Slægt aldrig uddø, men blive den mægtigste i Danmark. Hun svarede dem imidlertid, at de aldrig fik Horn og Pibe igen. De gik da bedrøvede bort, men truede til Asked med, at hendes Slægt trods hendes syv Sønner skulde uddø inden niende Led, Lyngbygaard overgaa i fremmed Eje og tre Gange vorde afbrændt. — Hesten, hvorpaa Svenden havde redet, styrtede anden Dagen efter, han selv døde paa den tredje Dag. Men Fru Sidsel beholdt Horn og Pibe. Gentagne Gange kom Troidene igen for at bede derom, men hver Gang fik de Afslag. Aar 1624 ejedes Hornet af Knud Gyldenstjerne, Befalingsmand paa Hald Slot¹. Det haves endnu.

Et paalideligt Middel som Værn mod Troldfolk fik man iøvrigt i det 16de Aarhundrede i de nye Skydevaaben, Bøsser. Troidene frygtede baade det pludselige Lys og Knaldet. Væbnet med en Bøsse kunde da en modig Mand trygt begive sig saa vel forbi Elverhøj som op til en enlig Sæter paa Fjældet, selv om Mørket var faldet paa og Kogleriet var begyndt (Fig. 78). Mange Beretninger haves, ikke mindst fra Norge, om hvorledes et Skud har klaret det hele, og det endda, hvor det var gaet saa vidt, at den ensomme Sæterjente allerede var helt fortryllet og troede, at hendes Bryllup var ved at staa med den rette.

Naar Rædselen for de Underjordiske trods alle Beviser for deres Tilværelse og Magt dog ikke var saa stor som for Heksene, saa laa dette i, at de ikke som disse var fuldstændig onde. De hørte vel til en anden Art end Menneskene, men Djævelens Børn var de ikke. Utallige Eksempler havdes paa deres Godmodighed og Lune. Hvad ondt var der f. Eks. i, at Bjærgpuslingerne, da Oluf Staverskov var i Syvaarskrigen og hans Hustru red ovre ved Blaabjærg ved Vesterhavet for at se, om noget var indskyl-

let, med eet vrimlede ud af Bjærget, omringede Hesten og en gammel Bjærgmand fortalte hende alt, hvad der skulde hændes hende: Hun var med Barn, som skulde blive en Dreng og kaldes Fasti; hun skulde blive rask igen, holde Kirkegang, men siden

paa en bestemt
Dag, Time og

„Sejerknep“
[o: Klokkeslet]

dø¹. — Og

var det ikke en
ganske pudsigt

Maade at klare
sig paa af Trol-

den, hvem Es-
ge Brok slog

Usynligheds-

hatten af Ho-

vedet, at love

Esge Brok, for

at faa den igen,

Rigdom og tal-

rigt Afkom, og

saa skaffe ham

lutter Døtre?²

At de Under-

jordiske var

taknemmelige,

viste de ved

mange Lejligh-

heder. Det er derfor ikke utroligt, at det gamle Drikkehorn, som endnu findes i Sverige, Wislanda-Hornet (Fig. 79), kunde være en venlig Gave fra dem. Det kaldes saa, fordi det i umindelige Tider har været i Wislanda-Slægtens Eje. Men denne er ogsaa saa klog stadig endnu at samles en Gang om Aaret for i Enighed at drikke af Hornet til Stamfaderens Minde og til Tak for Slægtens Trivsel. Hvad Nytte de Underjordiske kunde være til for Land og Rige,

Fig. 78. Kogleri paa Sæteren.

(Tegning af H. Gude.)

fremgik noksom, da de i Krigen 1643—45 ganske alene forsvarerede Bornholm mod Svenskerne. Den 6te Februar 1645 viste sig to svenske Orlogsmænd ud for „Hammeren“ for dèr at gøre Landgang. Men straks saas hele Fjeldet bedækket med fremmylrende Tropper i røde Huer og staalgraa Dragter; Angriberne maatte opgive Landgangen og vende med uforrettet Sag tilbage, skønt hele Øens Besætning kun var to Kompagnier¹.

Ganske naturligt udviklede der sig da et vist Tillidsforhold til de Underjordiske. I flere Egne troede man endog, at de ved

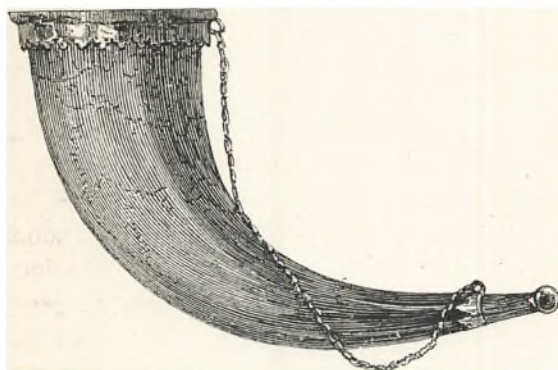

Fig. 79. „Wislanda-Hornet“.
(Efter Hyltén-Cavallius.)

Midsommertide var venkabelige Væsener, af hvilke man ikke havde noget ondt at frygte. Om Troldene i Fibjerg Bakke paa Illerup Mark ved Kalundborg f. Eks. gaar Sagnet, at man ved

Juletid skal vogte sig for at komme dem nær; men Skt. Hans Nat, naar Højen staar paa Pæle og der er Dans og Lystighed derinde, kan man trygt nærme sig og staa stille og se derpaa². I en Mængde Egne søgte man at bevidne de Underjordiske sin Højagtelse. En yndet Maade at gøre dette paa var ved Skt. Hans Aften at hælde Øl eller anden Drik paa Rødderne af den gamle Tjørn, der voksede paa Højen, sikkert et Minde om Oldtids Drikofre. Enkelte af disse Tjørnebuske er endnu i Behold. Paa Øen Gjøl i Limfjorden findes der saaledes „nogle Torne, som høre Dværgene til, og som fredes omhyggeligt“³. Paa Ahlstads Mark i Skytts Herred i Skaane vokser en „Offertorn“, ved hvilken der endnu i det 19de Aarhundrede er blevet ofret Skt. Hans Nat⁴.

Ved Siden af alle de onde eller dog tvivlsomme Magter, der Midsommernat var i Virksomhed, var ogsaa en Mængde gode Kræfter i Bevægelse. Urter, Luft, Vand, alt forlenedes med en vidunderlig heldbringende Kraft. Enhver søgte derfor i denne Nat at indsamle Lægeurter, thi Planter, plukkede efter Solnedgang Midsommeraften, havde nifold Styrke. Ikke blot mod Sygdom formaade de at skærme, men ogsaa mod Lynnedslag og Fortryllelser.

Denne deres mærkelige Evne fik de vistnok af Natteduggen. Thi alt, hvad der opfangede noget af denne, erholdt lægende Kraft. Derfor vrimlede ikke blot Blegepladsen Skt. Hans Nat af Hjemmets samlede Linnedforsyning, men Kirkegaarden var dækket med Lagener og Klude, der paa denne ypperste Plads skulde indsuge Nattens Lægedom, for tidlig næste Morgen drive om de Syge og saaledes forplante Kraften videre.

Intet kunde dog lignedes med Kildernes Styrke i denne Nat. Vand, som til daglig ikke udmærkede sig ved nogen ejendommelig Virkning, blev, naar det Midsommernat østes af Kilden, til det ypperste Lægemiddel. Denne Tro var ligesom Brugen af Skt. Hans Blus udbredt over hele Evropa¹. Ikke blot i Norden, men hele Evropa over begyndte da henimod Midnat Lystigheden ved Baalene at tage af. Man dansede ikke længere omkring Ilden saa ivrigt som før, man sprang ikke mere, alene eller to og to, gennem Flammerne², selv Vekselsangene om Verdens Herlighed og Verdens Daarlighed³ forstummede lidt efter lidt, efterhaanden som de fleste brød op for at naa den nærmeste „hellege“ Kilde.

Der var nok af saadanne hellige Kilder; hver Egn havde sin. Enkelte af dem, f. Eks. Helene Kilde i Nordsjælland, har bevaret deres Ry lige ned til Nutiden. Her var ikke blot Kildevældet af Betydning; men kort derfra fandtes ogsaa Helenes Grav. I den katolske Tid var denne Grav Genstand for særlig Ærefrygt, og endnu ses den paa med Ærbødighed (Fig. 80). Hvis Navnet paa det Sted, hvor baade Helene Kilde og Grav findes — „Tidsvilde“ — skulde være en Forvanskning af det gamle „Tyrsvæld“, kunde dette pege langt tilbage til den hedenske Tid, da

Guden Tyr havde forlenet Kilden med sin Kraft. Ifølge Indskriften paa Kirsten Pils Kilde i Dyrehaven ved København, var Antallet af slige Kilder i det 16de Aarhundrede saa langt fra

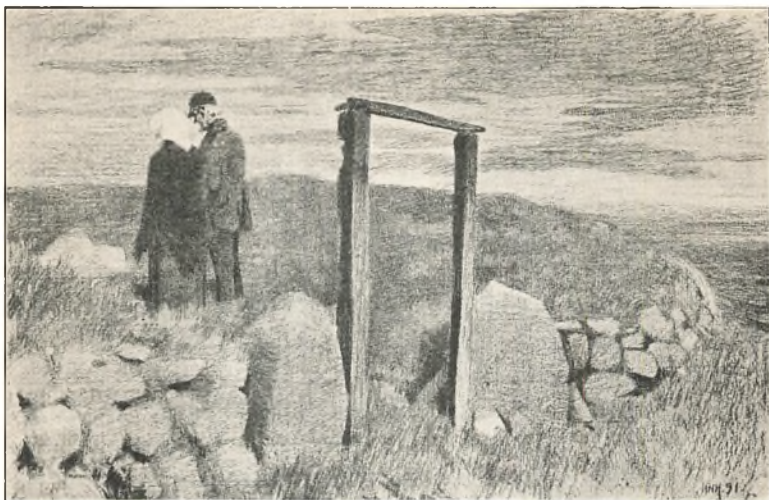

Fig. 80. Skt. Helenes Grav.
(Efter Maleri af H. Nik. Hansen.)

at være afsluttet, at man endnu stadig fandt nye. Det hedder her:

Det Kildevæld, som her sit Udspring haver taget,
Er af Kirstine Pil først fundet og opdaget.

(A. 1583.)

Men nu til Manges Lyst og Nytte sat i Stand
Ved Grev af Reventlow som Stiftsbefalingsmand.

(A. 1750.)

Københavns hellige Kilde i det 16de Aarhundrede var da ikke denne, der først senere vandt Ry, men den saakaldte Vartov Kilde paa Strandvejen, en Fjerdingsvej fra Byen, hvor senere Forlystelsesstedet „Kildendal“ blev anlagt¹. Endnu paa Holbergs Tid var det Vartov-Kilde og ikke Kirsten Pils, der Skt. Hans Aften besøgtes².

Hvad der meldes om Helbredelser ved disse Kilder er en saa

talrig og samstemmende Sum af Vidnesbyrd, at man ingenlunde paa Forhaand tør forkaste deres Paalidelighed. Tværtimod taler meget for, at Virkningen af Vandet maa kunne have været betydelig. Selv om vi ser bort fra den Bedring, som allerede Troen paa Kildens undergørende Kraft kunde frembringe, saa er det vel forstaaeligt, at en Vandkur i en Tid som det 16de Aarhundrede i visse Tilfælde kan have haft stærke Følger. Det er især to Arter af Sygdomme, der stadig anføres som dem, i hvilke Brugen af Kildevand har vist sist sin mærkelig helbredende Kraft: Øjensygdomme og Underlivstilfælde. Hellig-Trefoldigheds-Kilden ved Bækkeskov i Skaane siges endog at være bleven opdaget ved, at en blind kom til at gnide sine Øjne med dens Vand og blev seende¹. Erindrer vi nu, at man i det 16de Aarhundrede mest benyttede varme Bade, og at mange kun yderst sjældent vadskede Ansigtet i koldt Vand; tænker vi os fremdeles en lidende, der maaske langvejs fra, i Solhede og Støv har arbejdet sig frem til Kilden, saa vil det kunne forstaaes, at den uvante Badning med koldt Vand Natten igennem maa kunne have haft en forbavsende, lægende Virkning paa de angrebne Øjne. Ganske det samme gælder om Underlivstilfælde. For en Tid, der ikke brugte at drikke Vand, maa den usædvanlige Nydelse af dette kunne have udøvet en stærk Indflydelse. At endelig københavnske Borgere, der led af Gigt, og derfor søgte helt op til Helene Kilde, ved denne Bevægelse samt Nydelsen af Vandet „ere blevne hjulpne til Sæde og Sved, saa at de befandt sig vel derefter“, behøver ikke nogen Forklaring for at forstaaes².

Selv berømte Læger i det 17de Aarhundrede anbefalede da ogsaa Brugen af Kilderne, saaledes f. Eks. Thomas Bartholin, der i visse Tilfælde tilraadte Brugen af de danske Kilder: Skt. Helene, Ondløse, Skt. Katharina og Hellig-Korskilde. Andre stillede sig dog mere tvivlsomme overfor Sagen, saaledes Ole Worm, der erklærede, at han ikke kendte nogen, som virkelig var bleven helbredet ved Vandet af Helenes Kilde³.

Om det talrige Besøg ved Kilderne vidnede ikke blot de rige Gaver, der indkom til de fattige, men først og fremmest de mange Skaale og Bægere, der flød i Vandet⁴, de mange nedkastede

Mønter, som ingen turde optage, og endelig den Vrimmel af oprejste Kors, bortkastede Krykker, ophængte Klude o. s. v., der omgav enhver Kilde. Disse Sager var ikke blot efterladte som Udtryk for, at den syge var bleven helbredet, men man frygtede tillige for at forlade Stedet uden at lade et Minde tilbage om sig; i modsat Fald vilde nemlig hele Rejsen have været forgæves¹. Om den Iver, hvormed de besøgende ikke blot drak af Vandet, men toede sig dermed, giver en Dagbogsoptegnelse af Jens Birchod fra en senere Tid god Oplysning: „Den 23de Juni 1675 lod jeg mig om Eftermiddagen forlyste ved at spadserere udenfor København hen til den Kilde, som er ved Gammel Vartov, hvilken mange Folk denne Skt. Hansaften efter aarlig Sædvane søgte til, fordi man indbilder sig, at den skal have nogen Lægedoms-kraft hos sig; ihvorvel den dog ikke er i saa stor Æsteme som Helenæ Kilde, hvilken paa Grund af dens tillagte større Hellig-hed af langt flere paa denne Tid besøges. Der jeg saa, hvor be-gærligen samme Kildevand af de fleste besøgende blev brugt, lod ogsaa jeg noget deraf i en Skaal henbære til en afsides Krog ved Strandbredden, hvor jeg toede mig dermed“².

Selv Konger, især Christian den Fjerde, besøgte jævnlig Kilder. At han i saa Henseende iagttog den rette Tid, Skt. Hans Nat, kan ses af følgende Bemærkning i hans Skrivekalender for 1639: „23de Juni drog jeg fra Frederiksborg til S. Lenis Kilde. 24de Juni brugte jeg det Vand af S. Lenis Kilde. Gav jeg de Fattige 150 Daler“³.

Den Anseelse, som Kilderne saaledes nød, lagde en Dæmper paa Uviljen imod Midsommerfesten. Niels Hemmingsen og flere ivrede vel stærkt imod Blusbrænden, Blomsterkrans, Natte-vaagen o. s. v. paa Skt. Hansnat⁴. Vaagenætter var jo alt forbudne i Danmark; Aar 1611 forbødes Blusbrænden i Bergen⁵. Men overfor Kildebesøgene maatte man gaa noget varligt til Værks. Kildernes Kraft antoges jo netop at være stærkest lige efter Midnat. „Vaagenætter“ maatte da altsaa i dette Tilfælde tillades. Følgen blev, at Forbud rettedes alene mod alle gammel-dags Taknemlighedsytringer: Penge maatte ikke kastes i Vandet, Kors og Pinde med Klude ikke oprejses om Kilderne, endsige

naturligvis Hellig Helene eller andre anraabes om at give Vandet Kraft¹.

Som det var at forudse, blev dette Forbud temmelig virkningsløst. Aabenbare Overtrædelser kunde vel rammes, som naar en bekendt Mand Aar 1627 blev straffet for ved Helene Kilde at have rejst et Kors med følgende Indskrift:

I hvem som hidkomme, Syge og Arme,
Jesus, Guds og Marias Søn,
Og Sct. Helene sig over Eder forbarme!

Men alle de ubekendte, der i Nattens Løb rejste Kors og Pinde og før Morgen var forsvundne, kunde man ikke saa let efterspore. Sagnet har billedlig betegnet dette ved at berette, hvorledes den unge Christian den Fjerde under et Besøg paa Tygestrup med sit eget Sværd vilde omhugge Trækorsene ved Ondløse Kilde. Sværdet sprang, men Korsene blev staaende uskadte. I sin Vrede skal da Kongen have befalet, at de skulde oprykkes. Det skete; men næste Morgen fandtes de rejste igen paa deres Plads².

Hvor lidet Forbudene var i Stand til især i afsides Egne at magte de overtroiske Skikke, fremgaar af Forholdene i Norge. Foruden de mange hellige Kilder heroppe, der benyttedes lige- som de danske og udstyredes som disse med Kors og Krykker, var der her visse Kirker, i hvilke man samledes til Gudstjeneste Skt. Hans Midnat. Et undergørende Billede fremvistes ved denne Lejlighed, og dets „Sved“ havde samme lægende Kraft som Kilderne. De mest bekendte „Vaagekirker“ var Nesland i Vinje, Hægland i Moland og fremfor alle Røldalskirke.

Saa vel Tiden som Maaden, hvorpaa Natte gudstjenesten i denne sidste blev opdaget, er i høj Grad betegnende. I Aarhundreder fik den Lov til at bestaa. Præsterne kom kun to eller tre Gange om Aaret op til denne Kirke, der den Gang laa lige saa afsides, som den nu hyppigt besøges af rejsende, der over Haukelid drager til Hardanger.

Opdagelsen skete først Aar 1835. I dette Aar var der berammet Provstevisitats i Bygden til den 7de Juli, og saavel Provsten som Præsten kom i denne Anledning Dagen forud derop. Men

den 6te Juli var efter gammel Tidsregning, som Almuen endnu fremdeles fulgte, Skt. Hans Aften, altsaa Røldals fornemste Helligdag. Klokken var omtrent 11 om Natten, og Provsten var just kommen i Seng, da han til sin store Forundring hørte, at Kirkeklokken begyndte at ringe, og samtidig saa han et Lysskær fra Kirken. Han tog da Præsten med sig og gik derned. Kirkens Skib var indhyllet i Mørke, men Koret var prægtigt oplyst og fyldt af Mennesker. Foruden andre Lys rundt om i Koret brændte paa Alteret seks klare Voksllys, og Røgelse var antændt i et gammelt Røgelsekar. De to Gejstlige holdt sig ganske stille i Skibet og kunde derfra iagttage alt, hvad der foregik. Efter at en Salme var sunget, oplæste Forsangeren, en gammel afskediget Skolelærer, en lang Prædiken af en Kirken tilhørende Postille, der komisk nok netop indeholdt en skarp Straffetale imod alt papi-stisk Uvæsen. Tilhørerne kedede sig umiskendeligt under Op-læsningen og længtes efter, hvad der skulde følge bagefter. Nogle gabede, andre sov ind, og en halvtosset Pige fra Hardanger forkortede sig og flere Tiden ved at skære Ansigter.

Endelig var Forelæseren færdig. Saa traadte to af de tilstedeværende Kirkeejere frem og hentede det hellige Krucifiks ned fra dets sædvanlige Plads over Kordøren (Fig. 81). Det lænedes op til Alteret og viste sig i fuld Belysning for den tilbedende Mængde. De valfartende gik under Salmesang en for en op til Alteret, hvor de med en Linklud tørrede „Sveden“ af Billedets Pande og Ansigt og derpaa omhyggeligt gemte Kluden. Denne saakaldte Sved indeholdt Lægedom for alle Sygdomme, og det hvad enten den syge selv eller ved Stedfortræder hentede den i Kirken. Derefter blev Billedet paany taget fra Alteret og op-hængt over Kordøren. Den gamle Offersalme: „Al den ganske Kristenhed“ istemtes og de valfartende gik op til Offers. En af dem lagde endog ti Specier paa Alteret; det var en Mand fra Holmedals Sogn i Bergens Stift, som valfartede paa en senge-liggende, gammel Kones Vegne. Af disse Penge fik siden den gamle Skolelærer en Daler for sin Ulejlighed, hele Resten tilfaldt de saakaldte Kirkeejere. Efter Ofringen fulgte endnu en Salme, men derpaa brød Forsamlingen skyndsomst op. Hver greb sin Stav

Fig. 81. Det undergørende Krucifiks over Kordøren i Røldal Kirke.
(Efter Fotograf af K. Knudsen i Bergen.)

og ilede af Sted, „thi Pilgrimme maatte ikke komme til Røldalsbygden, førend efter at Solen var gaaet ned, og de skulde være ude af den, førend Solen stod op“. — Da denne Skynding i Forening med det talrige Besøg let kunde give Anledning til uheldige Fejltagelser, efterlod ikke faa af de besøgende til Erindring og Vejledning en i Træ udskaaen Gengivelse af den Legemsdel, som ønskedes helbredet. Andre, der var komne paany for at

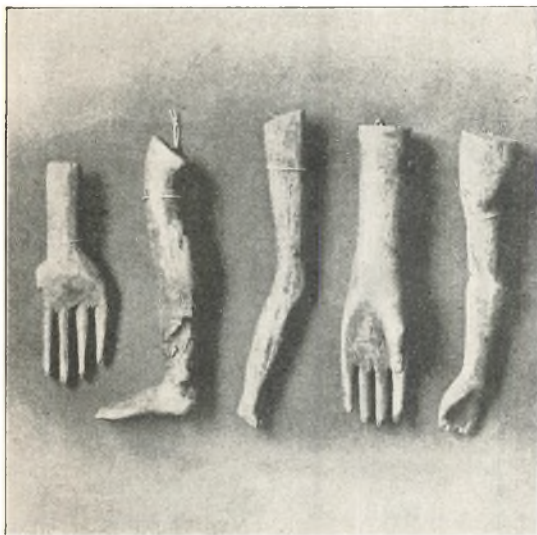

Fig. 82. I Røldal Kirke efterladte Efterligninger i Træ af de syges Lemmer. Nu i Bergens Museum.
(Efter B. E. Bendixen.)

takke for Helbredelse, medbragte vel ogsaa saadanne Sager som en Slags Offergaver. Da de var uden Værd, ikke som i Syden af Sølv eller Guld, og da det hele jo i den lutherske Tid skulde foregaa saa hemmeligt som muligt, gemte Kirken næppe synderlig ivrigt paa dem. De endnu bevarede findes nu i Bergens Museum (Fig. 82).

Nattegudstjenesten den 6te Juli 1835 blev den sidste i Røldal. Provsten traf straks Foranstaltninger til, at den for bestandig blev afskaffet ¹.

Anvendelsen af de ved Nattebesøget indkomne Gaver har her som alle andre Steder været et af de farligste Skær for Overtroens fortsatte Bevaring. I saa Henseende var det en meget snild Bestemmelse i Røldal, at alle troende skyndsomt skulde fjerne sig for ikke at faa Lejlighed til at se Forretningsgangen altfor nøje efter. Denne er paa mangt et Sted den Dag i Dag yderst

simpel. Ved Helligdomskilden i Rø paa Bornholm opsamler Stedets Fiskere de i Kilden ofrede Mønter¹. Om Forholdene ved den hellige Kilde paa Lindebjerg, øst for Herning, hvor der indtil vore Dage lagdes otte Skilling ved Kilden af enhver syg, som Skt. Hans Nat besøgte den, haves følgende oplysende Samtale: „Men hvad bliver der saa af disse otte Skillinger?“ spurgte vi Manden. „Ja dem tager jeg den næste Morgen“, svarede hans lille Datter².

Staar det endnu saaledes til med det Punkt, hvor Mistanken dog snarest vaagner, er det let forstaaeligt, at selve Kildebesøgene Skt. Hansnat fremdeles vedvarer. Endnu i Aaret 1846 og maa-ske senere kunde man i Københavns „Adresse-Avis“ læse: „Rejseselskab søges til Helene-Kilde Skt. Hansaften“³. Hvert Aar paany samles de troende her, drikker af Kilden og hviler paa „Skt. Helenes Grav“ for at blive karske (Fig. 83).

Blandt Midsommerfestens mange Skikke var der især to, der kom igen overalt, ikke blot i Norden, men saa godt som hele Evropa over. Naar hertil føjes, at de var ganske simple og laa saa nær, maa man uden Tvivl tillægge dem høj Alder.

Den ene bestod i at flette Blomsterkranse og udsmykke med disse. Den til Grund liggende Tanke var en anden end ved Majfestens „Jomfru-Kranse“, med hvilke de ofte forveksledes. Midsommer-Kransene udtrykte ikke Forholdet mellem Mand og Kvinde ved at betegne „den rene Brud“. De betegnede i Almindelighed Skønhed og Lykke med en Bitanke af alts For-gængelighed. De udtrykte paa een Gang Liv og Død. Tanken stjal sig til midt under Glæden vemodigt at dvæle ved, at den skulde ophøre. I sin almindeligste Form synes Skikken at have bestaaet i, at Hjemmets eller Byens Ungdom flettede disse Kranse, smykkede en Stue eller et bestemt Sted dermed og til Tak fik en Gave af de ældre. I det nordlige Vendsyssel pyntes endnu (1878) hver Skt. Hansaften en af de største Køer, saa at den helt er dækket med Blomsterkranse, en Dreng, ligeledes smykket med Blomster og iført en lang, hvid Dragt, sættes op paa den, hvorefter Toget drager omkring for at bede om Penge til at fejre Fest for⁴.

Fig. 83. Skt. Hans Nat. Syge, der har drukket af Helene Kilde, overnatter derefter paa Helenes Grav.
(Efter Maleri af Jørg. Val. Sonne.)

Medens denne Skik netop paa Grund af dens Simpelhed har haft saa let ved at tabe sig som bevidst Skik, er det interessant at lægge Mærke til, hvorledes den som ubevidst Tilbøjelighed er til Stede overalt i Norden, rede til straks at ytre sig, naar Lejlighed gives. Som Eksempel blandt flere kan anføres en nydannet Skik i Fiskerlejet Humlebæk ved Øresund. For 70 til 80 Aar siden drev her ved to forskellige Lejligheder Ligene af to ubekendte Sømænd i Land; de jordedes i Strandkanten. Senere ved en Skt. Hansfest fandt en paa at lægge en Krans paa deres Grav. Øjeblikkelig fængede Skikken, og nu har det alt i mange Aar været stadig Brug, at alle Egnens Smaapiger Skt. Hansaften kommer i Optog hver med sin Krans til de ubekendte Sømænds Grav, og til Tak trakteres med Mjød og Smaakager.

Den anden ældgamle Skik var: Midsommerdag at holde Tal paa Slægten samt ved Urter forespørge om dens fortsatte Bestaaen. I Norge udførtes dette første endnu ind i det 18de Aarhundrede paa den Vis, at alle Frænderne, store og smaa, gav Møde og gik en for en forbi Familiens Hoved, der skar et Hak i Familiens Tælstok for enhver, som var i Live¹. Bag efter var Dans og Leg. Den ovenfor berørte Skik i Wislanda-Slægten i Sverige at samles til Sommermøde og drikke af det gamle Horn synes et Udslag af samme Tankesæt. I visse Egne af Norge troede man, at Skt. Hansnat fandt en lignende Folketælling Sted af de døde, der derfor alle skulde møde i Kirkerne². I Haus³ Kirke i Nordhordeland fandt endnu i Mands Minde en mærkelig Skik Sted. Graveren indskar — mod en ringe Godtgørelse — Navnene paa Sognets syge i Kirkedøren, for at Slægtens afdøde skulde læse dem og skaffe de syge deres Helbred igen. Navnene skreves ikke som sædvanligt, men fra højre til venstre, ligesom paa Hebraisk. „De døde læser nemlig denne Vej“³.

Forespørgslen om Slægtens Liv og Død fandt Sted ved Hjælp af de saakaldte „Skt. Hans Urter“. Forskellige Planter brugtes hertil. I Danmark anvendtes og anvendes endnu baade Bynke, Skt. Hans Løg, Perikon, lugtløs Kamilleblomst (Baldersbraa) og flere⁴. I Norge brugtes stundom „Kæmper“⁵. Den sædvanlige Fremgangsmaade med disse Skt. Hans Urter var at anbringe

dem under Taget eller i en Sprække i Væggen, en for hver Person i Huset. Den, hvis Skt. Hans Urt levede, skulde selv leve, visnede nogens, skulde han dø.

Ved Siden af Regeringens Tilbøjelighed i det 16de Aarhundrede til at indskrænke Midsommerfesten, viste sig tydelige Spor af en Trang hos Befolkningen til at udmærke den som Aarets anden store Hovedfest, lige med Julen. En Vanskelighed havde

Fig. 84. Siljan ved Midsommer.
(Fotografi.)

denne sidste Bestræbelse, for saa vidt Festsikkene syntes kun beregnede paa eet Døgn. Herpaa havde man dog alt fra gammel Tid søgt at raade Bod. Om end Blusbrænden og Vaagenætter ikke godt kunde gentages, saa lod Leg og Dans sig let fortsætte flere Aftener i Rad, og Kildernes virksomme Kraft fik i mange Egne en Forlængelse til ind i Juli. Intet stod saaledes i Vejen for at fejre Midsommer en Uge eller to. Det er denne Bestræbelse, som synes ogsaa at have givet sig Udtryk i Studenternes Optræden i København Aar 1604. De 100 Studenter, der nød Kommunitetet, overbevistes om, at de siden Sankt Hansdag havde

holdt Drikkelag tretten Dage i Rad med Majgilde, Kranse o. s. v. Ved et Besøg i Kommunitetet havde Vicerektor fundet kun 30 Personer forsamlede, „de andre var til Driks“¹.

Som bekendt er Midsommerfestens Skikke i Norden i mange Henseender stærkt afblegede siden det 16de Aarhundrede. I Danmark har egentlig kun Blusbrændingen holdt sig som ret levende Minde om Oldtids Skik. Under denne Glemsomhed i Danmark ytrer sig dog af og til ligesom en Banken af Fortids Vaner, der stundom kan bryde frem og pludselig give sig uventede og helt ubeherskede Udtryk. Som Eksempel kan nævnes den i Slutningen af det 19de Aarhundrede i et Nu skabte Skik paa Dyrehavsbakken ved København at fejre Festen ved et djævelsk Spektakel af alle mulige Lyde og Instrumenter. I Sverige og Norge har derimod Midsommerfesten mere bevaret sit fælles, folkelige, sit almenmenneskelige Præg. Den er vel mere afbleget end Fortidens, men samtidig ogsaa mere afklaret. Jo højere man kommer mod Nord, især i Sverige, desmere er Midsommerfesten Udtryk for en virkelig fælles Glæde, alt er smykt med Grønt og Blomster, alle tager Del deri. Dette staar uden Tvivl i et bestemt Forhold til Midsommernattens Lys og Klarhed. Medens denne i Danmark kun er et let Tusmørke, nærmer den sig i Stockholm til rent Dagslys, og i det nordlige Sverige er Midnattsolen synlig.

8

Aarets anden Halvdel var meget fattig paa Fester. Af Mærkedage ejede den kun tre: Mikkelsdag, Allehelgensdag og Mortensdag, af hvilke ingen spillede nogen synderlig Rolle.

Mikkelsdag, den 29de September, var indstiftet til Minde om Ærkeenglen Mikael. Allerede tidlig synes Kirken at have været villig til at ændre lidt ved denne Fest, for at den kunde afløse den hedenske Takkefest for Aarets Udbytte. Men Forsøget strandede sikkert paa, at den hedenske Høstfest mere var en Tak for det paa Sommertogtet vundne Bytte end for Jordens

Afgrøde. Ved at forbyde Vikingetog overskar Kirken selve Festens Rod. Den nye Dobbelt højtid for Ærkeenglen og Høst-udbyttet visnede hen og vandt aldrig Indpas som Folkefest.

Reformatorerne fulgte den af Romerkirken indslagne Vej. Der bestemtes, „at paa Sankt Michelsdag skal ske en almindelig Taksigelse for al den Grøde, man haver det Aar faaet, og til en Taksigelse skal der med Hjertens Gudelighed synges straks efter Prædiken af den hele Menighed: Te Deum laudamus“. For dog ikke at glemme Festens oprindelige Betydning, tilføjes der: „Saa skal der den hele Dag baade om Morgen, Formiddag og efter Maaltid prædikkes om Englerne, hvad Gavn vi have af deres Tjeneste, og hvi man maa vel altid takke Gud“¹.

Heller ikke nu slog Festen an. „Høstgilde“ var en god Ting og fejredes gerne, men ikke med Nødvendighed just paa Mikkelsdag. „Mikkel“ havde overhovedet ikke nogen god Klang i nordiske Øren. Mikkel var lumsk og „sorte Mikkel“ endnu værre. At være „til Mikkelsmesse“ eller „til Mikkelsgilde“ fik lidt efter lidt Betydning af: at blive bedragen².

Allehelgensdag var den første November. I den katolske Tid havde denne været fejret som kirkelig Fest med ikke ringe Pragt, men dette faldt bort efter Reformationen. Med Grund frygtede man for, at Menigheden skulde misforstaa Anledningen, og i Festligheden se et Forsvar for de mange Altre og Helgenbilleder, som man jo netop søgte at fjerne. Denne afvisende Holdning kommer tydeligt til Orde i Reformatorerens Anvisning paa, hvad der da skulde foretages: „Allehelgensdag skal der prædikkes om den rette kristelige Tro, som Guds Hellige havde, og hvorledes man dem skal efterfølge, at Kirken maa forstaa, hvorledes Hellige maa gudelig hænges foruden Paakald og al vrang Dyrkelse“³.

Verdsligt havde Allehelgen Betydning som første Dag i Vinterhalvaaret. Sommeren var jo begyndt den første Maj, Vinteren begyndte med den første November. Denne Dagens Betydning mindedes i enkelte andre Lande, f. Eks. Skotland, med Blusbrænden Allehelgens Aften⁴. Hvis saadant nogensinde har været Skik i Skandinavien, var det i hvert Fald vistnok gaet af Brug

i det 16de Aarhundrede. Heller ikke synes man her at have næret den Frygt for Vinter-Vættene og deres Komme paa denne Dag, som andet Steds var saa stærkt fremtrædende.

I Finland derimod modtoges de ankommende, usynlige Væsner med stor Højtidelighed. Allehelgens Aften iførte Værten sig sine bedste Klæder, oplukkede Gaardsdøren og stod med blottet Hoved, medens Aanderne drog ind. I Stuen var Bordet dækket for dem, og alle fjernede sig, for at de kunde spise i Ro. Badstuen var gjort rede for dem, hvis ogsaa de ligesom Husets Folk skulde ønske et Bad. Efter passende Tids Forløb udledede Værten dem igen med megen Ærbødighed, og ledsagede dem ud af Gaarden med et Drikoffer¹.

Derimod var det Skik i Danmark paa Allehelgens Dag at tage Varsel om Vinterens Strengthed. Man gik ud i Skoven og huggede en Spaan af et Bøgetræ. Var den tør, vilde Vinteren blive mild, var den fugtig, tydede dette paa streng Vinter².

Aarets sidste større Fest var Mortensdag, den 11te November. Denne nød i det 16de Aarhundrede en vis Anseelse i Norden og fejredes i Reglen, ved Hoffet som hos Menigmand, med en selskabelig Sammenkomst. Skoleungdommen, som altid var rede, hvor der var noget at tjene, plejede ved denne Lejlighed gerne at opvarte med Sang. Børnene gik enten som ved Julen fra Dør til Dør, eller lod sig for en billig Penge leje for en hel Aften. Et af de ældste Vidnesbyrd, vi besidder herom, er følgende Udgiftspost i Dronning Christinas Regnskabsbog for Aarene 1505—6: „8 Skilling finge Korspeblinge i København, for de sang Mortensaften for min Frues Naade“³.

En ejendommelig Form for Fest holdt Frederik den Anden som ganske ung Konge Mortensdag 1560. Han opholdt sig i Jylland paa Emkloster, og indbød hertil en Mængde Fruer med Døtre, men uden Mænd. I alt udgik der Indbydelse til nitten Adelsfruer med deres Jomfruer, men kun til fire af Ægtemændene. Besøget skulde vare i flere Dage⁴. Hvorvidt det hele har været en blot tilfældig Spøg eller svaret til en bestemt Skik, vides ikke.

Lige saa lidet kender vi til Mortensfestens religiøse Betydning.

Hverken i Romerkirken eller af Reformatorerne synes der at være bleven tillagt den nogen saadan.

Derimod veed vi med Sikkerhed, at den staaende Festret paa Mortensdag hos høje og lave var Gaasesteg. Frederik den Anden udstedte gentagne Gange Befaling til sine Lensmænd om at skaffe Gæssene fede, da han særlig yndede saadanne.

Det er ikke umuligt, at vi i denne Festspise har en gammel Offerskik¹. Skikken er fælles for de gotogermanske Folk. I England nydes Gæssene dog ikke paa Mortens-, men paa Mikkelsdag². En gammel Beretning angiver her den kun lidet sandsynlige Forklaring paa Skikkens Oprindelse, at Dronning Elisabeth Mikkelsdag 1588 havde spist Gaasesteg, da hun fik Efterretning om den uovervindelige Flaades Nederlag. I sin Glæde bestemte hun da, at Gaasesteg fremtidigt skulde være staaende Ret paa denne Dag. Som enhver vil se, forklares ikke herved Skikkens Oprindelse — hun fulgte den jo selv, førend hun havde indstiftet den — men det bekræftes højt regnet kun, at den har været kendt i Dronning Elisabeths Tid.

I Danmark havde man ligeledes tabt al Erindring om, hvorfra Skikken egentlig skrev sig. Man nøjedes med den bekendte Fortælling om Biskop Martin, hvem Gæssene forraadte. At man drev Spas hermed, kan ses af et Skrift, forfattet af H. Skonning i Aalborg 1616. Det bærer Titlen: „Sanct Mortens Gaas, hvorudi foregives Aarsagen, hvorfor de arme, uskyldige Gæs saa ganske ynkeligen hver St. Mortens Aften vorde dødet og aftagne, saa vel som om deres fornemmelige Dyder og andre fordreflige Gaver, de er ziret og med beprydet fremfor andre Fugle under Himlen“.

Her berettes, at St. Morten skal have boet i Turon udi Frankrige Anno 386. Og da han havde ført saa helligt et Levnet, udvalgte Borgerne ham til Biskop, men han undslog sig, flygtede den 11te November og gemte sig i en Gaasesti. Gæssene forraadte ham imidlertid ved deres Gækken, saa at han dog blev indsat til Biskop. Herudover blev den fromme St. Morten saa forbitret, at han paabød over hele Frankrig at slagte Gæssene den 11te November.

„Og som han engang selv haver havt en stegt Gaas for sig, haver han af en hitzig Appetit og Begæring skaaret det ene Toplaar af hende og ædet i en Hast, hvorover han er falden udi heftig Febrem og derefter død, der han havde 36 Aar været Biskop. Før sin Død forbandede han Gæssene og gentog Befalingen“.

Om Datidens Tillavning af Mortensgæssene lærer vi af samme Skrift, at naar de skal behandles ret, „skulle de ikke aleniste steges og brades i sig selv slet og ret hen, saadanne som de ere, men endogsaa fyldes og proppes med kostelige Urter, som er Rosiner, Svedsker, Æble, Pærer og andet mere sligt, paa det de deraf disbedre skulle vorde smagendes“¹.

Til Mortensgaasen knyttede sig en Del Overtro. Af Brystbenet lærte man Vinterens Vejrforhold at kende. Det hedder blandt andet herom i en Husholdningskalender fra Aar 1632:

„Se Gaasebenet, som slagtes Sct. Mortensaften, den fremmeste og bageste Del! Den brune Farve betyder svar Kulde, den hvide Sne og Regn. Den øverste Del betyder Tiden før Jul, den nederste efter Jul. Dette Tegn holder vel undertiden, men ofte sla'r fejl. Den første Part angaar fra Halsen“².

Det er til denne Brug, Thomas Kingo sigter i et Digt „Mortens Gaas“, hvori han beskriver, hvorledes den fordeltes til forskellige:

Jens Dalby hendes Bryst fik til en Almanake,
Han slikked det saa rent og tog dermed til Takke³.

— Naar denne ejendommelige Højtid var omme, var Aarets Festrække sluttet, og man begyndte at glæde sig til det kommende Aars Jul.

Vort her indvundne Kendskab til de gamle Festers Indhold og Fordeling sætter os i Stand til fyldigere at forstaa de skjulte Kræfter, der stundom er medvirkende ved Nydannelser i Nutiden. Et oplysende Eksempel paa saadanne Nydannelser er de Feststævner, som den i det 19de Aarhundrede genvakte Sans for Idræt fremkaldte overalt i Norden.

Det kunde paa Forhaand synes naturligt at henlægge saadanne Idrætsstævner til Aarets lyse Tid. Efteraars Jævndøgn, da Høst-

arbejdet væsentlig var afsluttet og Markerne tomme, havde jo forlængst anvist de militære Manøvrer en hensigtsmæssig Plads. I Danmark var der ogsaa tydelig Tilbøjelighed til at søge til Sommer og Efteraar med de nye Friluftsmøder. Men saavel i Sverige som i Norge, hvor dog Mørket var mere knugende end sydpaa, drog lønlige Minder med uimodstaaelig Kraft til den gamle Tid for Idræt og Dyst, til Fastelavn. Begge de to mest udprægede nye Fester — „Nordiska spelen“ i Stockholm og det store Idrætsstævne ved Kristiania — henlagdes da til den gamle Fastelavns-tid, og Vinteridrætter blev deres Hovedindhold.

VII Bog

Henvisninger og Anmærkninger

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 8. ¹ Preller: Römische Mythologie. I. (3te Auflage. Berlin 1881). S. 158.

S. 12. ¹ Om Aarets Begyndelse og den gregorianske Kalender se Brinckmeier: Handbuch der historischen Chronologie. 2te Auflage. Berlin 1882. S. 15—96. De deri indeholdte Oplysninger om Danmark er dog meget upaalidelige og vil for en Del blive imødegaaede i det følgende.

S. 14. ¹ Tegnelser over alle Lande 1559—67. R. A. Det mærkelige Spring fra 25 December 1564 til 27 December 1565 findes Bind VIII. S. 194—95. — ² H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 14.

S. 16. ¹ H. Feilberg: Jul I—II. Kbhvn. 1904.

S. 21. ¹ Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte danske Viser fra Middelalderen II 227. — ² Joan. Bircherod: Palæstra antiquaria (Hafniæ 1688). p. 138 og 198. — ³ L. Daæ: Norske Bygdesagn II 128. — „Thormaanedes-Øl“: Danske Samlinger I 196.

S. 22. ¹ L. Daæ: Norske Bygdesagn II 128—32. — Norsk Historisk Tidsskrift IV 135—36.

S. 23. ¹ E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. Hafniæ 1736. p. 67. — Nyerup: Almindelig Morskabslæsning. S. 200. — ² Claes Lundin og August Strindberg: Gamla Stockholm. (Sthlm. 1882). S. 36—37. 312—14.

S. 24. ¹ Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. Göteborg 1881. S. 127. — ² Norske Samlinger. I. 269. — ³ Kongeligt Fredbrev af 28 April 1569 for Baltzer Thorbiørnsen, der har dræbt Loden Engebretsen. Hans Bøder (Tegn og Fredkøb) skal fordobles, fordi han havde brudt Julefreden. Orig. paa Pergament. Yngre Diplomsamling N. R. A. — ⁴ Norske Magazin II 228.

S. 25. ¹ Norske Magazin I 209. — ² Se f. Eks. Danske Magazin V 338 og mange andre Steder. — ³ E. Tang Kristensen: Det jyske almuoliv IV 101 o. s. v. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Ausg. S. 67. — ⁴ Bircherod: Palæstra antiquaria (Hafniæ 1688). p. 91. — Jørgen Sorterup: Prodromus Calend. (1722). S. 57. Thottske Samling no. 1466, 4to. — Blicher: Topographi over Vium Præstekald. (Viborg 1795.) S. 209—21. — ⁶ E. Tang Kristensen: Det jyske almuoliv IV 101 o. s. v. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder I. (Kbhvn. 1861.) S. 9. — ⁶ Jørgen Sorterup: Prodromus Calend. (1722.) S. 57. Thottske Samling no. 1466, 4to. — Thiele: Danmarks

Folkesagn III 48. — Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten Lystspil. Kbhvn. 1858. S. 399. — ¹ E. Tang Kristensen: Det jyske almuoliv IV 100 no. 23—25.

S. 26. ¹ Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. Göteborg 1881. S. 129—30.

S. 27. ¹ Budstikken. 2den Aargang 1820—21. S. 732—33. — ² Peder Syv: Almindelige Danske Ordsprog II (1688.) S. 27. — Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Hafniæ 1705.) 6. — ³ Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 183. — ⁴ Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II Tillæg S. LIII.

S. 28. ¹ E. Tang Kristensen: Det jyske almuoliv IV 108 no. 36 og 37. — ² Julehalmen i Sverige: C. Linnæi Skånska resa. (Sthlm. 1751.) S. 38 — C. Linnæi: Öländska och Gotl. resa. (Sthlm. 1741.) 27 Mai og 5 August. — Ihre: de superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis. (Sthlm. 1750.) S. 31. — Westerdahl: Beskrifning om Svenska Allmogens Sinnelag. (Sthlm. 1774.) S. 5. — S. Ödmann: Hågkomster från hembygden och scholan. (Örebro 1861.) S. 20. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864.) 175. II. (Sthlm. 1868.) Tillæg LIII—LIV. — Herman Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 204. — Johannes Sundblad: Gammaldags bruk. Göteborg 1881. S. 131. — Om Bornholm, se Panum: Beskrivelse over Bornholm. (Slesvig 1830.) Tillæg S. 44. — ³ C. Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) 95—96. — ⁴ Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder i Folkemunde I (Kbhvn. 1861.) 9. — Folkevennen (Kristiania 1859.) S. 384—85. 466. — Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 184.

S. 29. ¹ E. Tang Kristensen: Det jyske almuoliv IV 110 no. 55 og 59. — ² Om sorg for Kvæg og Fugle: Schütze: Holsteinisches Idiotikon I 9. — Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegæld. (Chr. 1779.) S. 431. — Hjorthøy: Beskrivelse over Gulbrandsdalens Provstie. (Kbhvn. 1785.) I 130. — Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegæld. (Kbhvn. 1786.) S. 263. — Sixt. Aspach: De variis superstitionibus. (Hafniæ 1697), 4to, S. 1. — Budstikken 1820—21. S. 743. — O. Thomsen: Nordens Julefest. (Odense 1855.) S. 24—25. — Folkevennen VIII (Kristiania 1859.) S. 385. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder i Folkemunde I. (Kbhvn. 1861.) S. 9. — Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 204. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 27. — Wilh. Mannhardt: Weihnachtsblüthen. (Berlin 1864.) S. 27—28. — ³ Schütze: Holstein. Idiotikon I 10. — Smlgn.: Thieles: Danmarks Folkesagn III 67—68. — ⁴ L. Daae: Norske Bygdesagn II 130. — Norsk historisk Tidsskrift IV 136. — ⁵ Norsk historisk Tidsskrift IV 135—36. — ⁶ Westerdahl: Beskrifning om Svenska allmogens Seder. (Sthlm. 1774.) S. 21.

S. 30. ¹ Norsk hist. Tidsskrift 2den Række III 183—84. — Hans Hildebrand: Om Julens frande. (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2). — ² Ny kirkehistoriske Samlinger II 462. — A. Afzelius: Ur de nordiska folkens lif I (Sthlm. 1882.) S. 11. — ³ Ioan Bircherodii: Palæstra antiqvaria. (Hafniæ 1688.) P. 195. — Junge: Den nordsjællandske Landalmues Charakter osv. Kbhvn. 1844. S. 228.

S. 32. ¹ Nærværende Skrift II 331—44. — ² Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegæld. (Christiania 1779.) S. 431. — Wille: Beskrivelse over Sillejords Præstegæld. (Kbhvn. 1786.) S. 263. — Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 183. — O. Thomsen: Nordens Julefest. (Odense 1855.) S. 25. — ³ Westerdahl: Beskrifning om Svenska Allmogens Seder (Sthlm. 1774.) S. 6. — S. Ödmann: Hågkomster från hembygden och scholan. 4 Uppl. Örebro 1861. S. 19. — ⁴ Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 95. — ⁵ Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 184. — ⁶ Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 183. — ⁷ Hans Hildebrand: Om julens frande. (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2).

S. 33. ¹ Frans Westerdahl: Beskrifning om Svenska Allmogens Sinnelag, Seder o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 6. — S. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861.) S. 20.

S. 34. ¹ John Brand: Observations on popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 467—74. — Sandy: Christmastide. p. 113. — Tidsskr. f. nord. Oldkyndighed II (1829.) S. 275. Anm. — J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nord-

mændene i England, Skotland og Irland. S. 116—17. — Hans Hildebrand: Om julens frande (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2). — Grimm: Deutsche Mythol. 4 Ausg. I 522. III 476. 485—86. — ² M. I. Medelfar: Ligprædiken over Fru Anna Brahe. (Kbhvn. 1635.) 4to. S. 96. — ³ Norske Magazin I 191. — ⁴ Geheimearchivets Aarsberetninger III 49—50. — ⁵ Sjællandske Tegnelser. 29 December 1576. R. A. — ⁶ B. White-lockes Dagbok. 1653—54. Ofuers. ifrån Engl. (Upsala 1777). S. 240.

S. 35. ¹ Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil. Udg. af Birket Smith. Kbhvn. 1876—77. S. 246.

S. 36. ¹ John Brand: Observations on popular antiquities. (London 1810.) S. 180. J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. S. 116—17. — ² Junge: Den nordsjællandske Landalmue. Kbhvn. 1844. S. 231—32. — Smlgn. ogsaa E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 99 fgg.

S. 37. ¹ Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Fol. Blad 50. — Sandy: Christmastide. S. 165—66. — ² Norske Magazin I 239. — ³ Rigens Regnskaber 1592 og 1593. R. A. — ⁴ Helsingørs Kæmnerregnskaber 1602—16. R. A. En Del heraf er trykt i Danske Magazin, 3dje Række II 198.

S. 38. ¹ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 432. — ² „Julefad“. Se Moth's utrykte Ordbog, no. 774 u. fol. G. K. S. — Om Skikken se ogsaa Schütze: Holstein. Idiotikon IV 65. — ³ Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Kbhvn. 1705.) S. 15. — ⁴ Christian den Fjerdes dansk-latinske Stilebog. Brev 86 og Brev 276. — ⁵ K. v. Weber: Anna Churfürstinn zu Sachsen. Leipzig 1865. S. 190.

S. 39. ¹ Eilert Sundt: Harham. Folkevennen. Kristiania 1858. S. 406. — ² Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. Örebro 1861. S. 20. — ³ E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 98 no. 295 og 297. — H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 72. — ⁴ J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Island. (Kbhvn. 1851.) S. 116—17. — Joh. Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 484.

S. 40. ¹ A. Afzelius: Ur de nordiska folkens lif I 8—11. — ² Ihre: De superstitionibus hodiernis ex gentilismo residuis. Sthlm. 1750. S. 51. — Westerdahl: Beskrifning om Svenska Altmogens Seder. (Sthlm. 1774.) S. 6. — Finn Magnussen: Bidrag til den nordiske Archæologi. S. 153. — ³ Hverarar Saga. Kap. 12. — Henry Petersen: Om Nordboernes Gudedyrkelse og Gudetro. S. 64. — ⁴ A. Afzelius: Svenska Folkets Sago-Häfder I. (Sthlm. 1839.) 3.

S. 41. ¹ Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 97. — ² O. Rudbeck: Atlantica II. Upsalæ 1689. 231.

S. 42. ¹ Skrivelse af 10 December 1562. Danske Selskabs Papirer. R. A. Trykt i Aarsberetninger fra Geheimearkivet III 49. — ² Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. (Kbhvn. 1705.) S. 17. — ³ Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegjæld. (Christiania 1779.) S. 431. — ⁴ Peder Syv: Almindelige Danske Ordsproge I (1688.) S. 537. — ⁵ „Godt Aar. Evert!“ L. Daæ: En Episode af den nordiske Syvårskrig. Lund 1867. S. 9. — C. C. Gjørwell: Svenska Magazinet. Sthlm. 1766. S. 81. — Fr. Arnkiel: Cimbrische Heyden Religion. Hamburg 1703. I 162. — K. Nyrop: Sprogets vilde Skud. S. 63.

S. 43. ¹ Danske Magazin, 4de Række II 11. — ² Norske Magazin II 159—60.

S. 44. ¹ J. Kamp: Jul og Nytaar for 40 Aar siden i Vestjylland. Nationaltidende 25 December 1887. — ² E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 106. no. 12. — ³ Eilert Sundt: Bygde-Skikke. Folkevennen 1858. S. 76. — ⁴ Joan. Bircherodii: Palæstra antiquaria. (Hafniæ 1688.) S. 198.

S. 45. ¹ Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 163. — Folkevennen. (Kristiania 1859.) S. 469. — ² Aarsberetninger fra Geheimearkivet III. Tillæg. S. 49.

S. 46. ¹ I. Kinch: Ribe Bys Historie og Beskrivelse II 644—45. 651. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi VI 157. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 69.

S. 47. ¹ Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis. 1705. S. 12. — Bircherod:

Palæstra antiqvaria. S. 176. — Budstikken, 2den Aargang. (Christiania 1821.) S. 743. — Wilse: Beskrivelse over Spydeberg Præstegjæld (Christiania 1779.) S. 431. — Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 183. — Folkevennen (Kristiania 1859.) S. 406. — Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Sthlm. 1750.) S. 18 og 30. — Frans Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnenlag, Seder o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 6. — Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861.) S. 20. — O. Thomsen: Nordens Julefest. (Odense 1855.) S. 23, 25, 28, 48, o. s. v., o. s. v. — ² O. Rudbeck: Atlantica II. (Upsalæ 1689.) 237. — ³ A. Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I. (Leipzig 1879.) S. 309. — ⁴ H. Hildebrand: Om Julens firande. (Julqvällen. Sthlm. 1881. S. 2).

S. 48. ¹ Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Grasz 1870.) S. 16. Anm. 2. — ² Schütz: Holstein. Idiotikon I 11—12. 44. 297. — Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Sthlm. 1750.) S. 30. 49. 55. — Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Kbhvn. 1824.) S. 343. — Folkevennen. (Kristiania 1862.) S. 374—76. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 147.

S. 49. ¹ Terpager: De sacris veterum Danorum vigiliis (1705). S. 12. — Bircherod: Palæstra antiquaria. S. 48. (I Universitets-Bibliothekets Eksemplar er paa S. 65 tilføjet af Bircherod: „Ifølge Idiotikon Prussicum v. Joh. Georg Boch 1759. 8vo. p. 86: skal Bønderne dér kende og benytte samme Skik om Julemærker som i Norge og hos os“). — Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. 1567. Fol. S. 50. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 12—13. — E. Tang Kristensen: Jydske Folkeminder IV 372. — Samme Forfatter: Det jydske almueiv IV 104 o. s. v. — En anden Art Julemærker findes angivne i Nye Danske Magazin V 236, hvor Aarets Vejrlig bestemmes efter den Ugedag, hvorpaa Jul indtræffer; efter alt at slutte har disse ikke haft den Betydning, som de oven anførte.

S. 50. ¹ Molbech: Uddrag af Bircherods Dagbøger. S. 418.

S. 51. ¹ Helsingørs Tingbog 2 Januar 1668. R. A. — ² Moths utrykte Ordbog. G. K. S. — Nyerup: Efterretning om Kong Frederik den Tredje (Kbhvn. 1817.) S. 425—26. — Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 76. — ³ Folkevennen. (Kristiania 1859.) S. 384.

S. 52. ¹ Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 184—85. — Thiele: Danmarks Folkesagn II 276—79. — Norske Folke- og Huldre-Eventyr ved P. Chr. Asbjørnsen. (Kbhvn. 1879.) S. 327. — ² Nærværende Skrift II 321.

S. 53. ¹ Preller: Römische Mythologie. S. 408 fgg. — ² Frans Westerdahl: Beskrifn. om Swenska Allmogens Sinnenlag, Seder osv. (Sthlm. 1774.) S. 21. — Ihre: De superstitionibus hodiernis. (Sthlm. 1750.) S. 30. — ³ Folkevennen VII. (Kristiania 1858.) S. 407. — ⁴ Panum: Beskrivelse over Bornholm. (Slesvig 1830.) Tillæg S. 44. — E. Tang Kristensen: Det jyske almueiv IV 100. no. 306 og 307. — ⁵ Folkevennen VII. (Kristiania 1858.) S. 406. — ⁶ Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861.) S. 20. — Westerdahl: Beskrifn. om Swenska Allmogens Sinnenlag osv. (Sthlm. 1774.) S. 5. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II. (Sthlm. 1868.) S. 420. — Mundtlige Meddelelser.

S. 54. ¹ Arrild Huitfeld: Danmarckis Rigis Krønike I. (København 1860.) 285. — ² Christiern Pedersen: Danske Skrifter I. (Kbhvn. 1850.) S. 50.

S. 55. ¹ Samlinger til jydsk Historie og Topografi II 161. — Ny kirkehistoriske Samlinger IV 367. — Landemode Bestemmelser i Odense 1579. (Thott. Saml. no. 811 fol.) Art. 9: „Ingen Præstemand maa eller skal holde „Christmesse“, som man kalder den, om Julenat 12 slet eller om Morgenen 4 slet, som hertil dags sket er paa Herregaarde og andensteds“.

S. 56. ¹ Norske Folke- og Huldre-Eventyr, i Udvalg ved P. Chr. Asbjørnsen. (København 1879.) S. 11—14. — ² Sam. Ödmann: Hågkomster från hembygden. (Örebro 1861.) S. 21. — Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnenlag o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 6. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II. (Sthlm. 1868.) S. 421—22. — Mundtlige Meddelelser.

- S. 58. ¹ Brandt og Helweg: Den danske Psalmedigtning I 1. — ² Samme Skrift I 2.
- S. 59. ¹ J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. S. 288. — ² John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 491. — ² Weinhold: Weihnacht-Spiele und Lieder. (Graz 1870.) S. 380. — ⁴ Folkelæsning VII. (Kristiania 1858.) S. 407. — ⁵ Saml. til jydsk Hist. og Topografi II 161. At Ofringen i den katolske Tid var foregaaet ved Kristmesse, stemmer godt med en Udgiftspost som denne i Enkedronning Christines Regnskabsbog af 1520: 5 Mark til Biskop Vincentius til Offerpenge Juleaften. Danske Samlinger. Hofholdning no. 232. R. A.
- S. 60. ¹ Norske Magazin I 239. — ² Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 7. — ³ Budstikken, 2den Aargang. Christiania 1821. S. 744. — Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder o. s. v. (Sthlm. 1774.) S. 7. — Nicolovius: Folkklivet i Skytts-Härad. (Lund 1847.) S. 72.
- S. 61. ¹ E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 112—13. no. 318. 326 og 333. — ² Norske Magazin I 406—7. — ³ N. M. Petersen: Nordisk Mythologi S. 337. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie. (2te Auflage) II 622—23.
- S. 62. ¹ Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 518—24. — ² H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1864.) S. 74. — ³ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 883. — ⁴ Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus. Lib. I. Cap. 24. — ⁵ Ihre: De superstitionibus hodiernis. S. 31. — ⁵ Olaus Wormius: Fasti Danici. (Hafn. 1633.) Cap. 19. — Joach. Hildebrandus: De diebus festis. (Helmstadt 1735.) S. 24. — ⁷ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849) p. 532—34. — ⁸ Panzer: Beitrag zur deutschen Mythologie II. (München 1855.) S. 283.
- S. 63. ¹ P. Osbeck: Beskr. öfver Laholms Prosteri 1796. (Hall. Fornm. Fören. Årsskr. 1868.) S. 28. — Fr. Westerdahl: Beskrifning om Swenska Allmogens Sinnelag, Seder osv. (Sthlm. 1774.) S. 7. — Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 883. — ² Norsk historisk Tidsskrift, 2den Række III 185. — ³ Schütze: Holstein. Idioticon III 200. — Schlesw. Holstein. Provinz. Bericht. 2ter Jahrg. 1797. I 148.
- S. 64. ¹ E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 111—15. — ² Norsk hist. Tidsskrift, 2den Række III 185. — ³ E. G. Geijer og A. A. Afzelius: Svenska Folkvisor. Utg. af Bergström och Höijer II. (Sthlm. 1880.) S. 350—64. — Afzelius: Sago-häfder. (2 Udg.) II 44—47. — Hofberg: Nerikes gamla Minnen. Örebro 1868. S. 205 og 263.
- S. 65. ¹ Skikke og Sange meddelte i Sydsvenska-Snällposten no. 354. Søndagen 29 December 1901. Efter E. G.s Optegnelser trykt i Nya Dagl. Allehånde. 22—12—1901.
- S. 66. ¹ „Item 1 Skilling som indgivet var i Julelag“. Dito 1519 osv. A. Larsen: Af en Afskrivners Optegnelser. S. 36. — ² Eilert Sundt i Folkevennen VII. (Kristiania 1858.) S. 408—15. — Budstikken, 2den Aargang. (Christiania 1821.) S. 744. — For Jyllands og Sveriges Vedkommende efter velvillige, mundtlige og skriftlige Meddelelser. — ³ Folkevennen VII. (Kristiania 1858.) S. 413. — ⁴ Budstikken. (Christiania 1821.) S. 744.
- S. 67. ¹ J. J. A. Worsaae: Minder om de Danske og Nordmændene i England, Skotland og Irland. (Kbhvn. 1851.) S. 117. — ² Henry Petersen: Om Nordboernes Guede-yrkelse og Gudetro i Hedenold. S. 65. Anm. — ³ Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse. (Bergen 1824.) S. 590.
- S. 68. ¹ Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil (Kbhvn. 1858.) S. 194. — ² Samme Skrift S. 186 Anm. og 195. — ³ E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 139.
- S. 69. ¹ H. Strøm: Beskrivelse over Söndmør I. (Sorø 1762.) S. 538. — Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse. (Bergen 1824.) S. 590. — Claes Lundin och August Strindberg: Gamla Stockholm. S. 42. — ² Arwidsson: Fornsånger III 525. — C. Ruszwurm: Eibofolke II. (Reval 1855.) S. 96. — ³ N. Nicolaysen: Norsk Historisk Tids-

skrift 3dje Række III 211—15. — ⁴ Arwidsson: Fornsånger III 525. — ⁵ Efter velvillig Meddelelse i Brev af 5te Marts 1887 fra Hr. Boghandler F. Beyer i Bergen.

S. 70. ¹ Af min Fremstilling vil det ses, at jeg ikke kan dele N. Nicolaysens i Norsk Historisk Tidsskrift (III 3, 215) udtalte Mening. Man kan dømme om de forskellige Visers Alder, som man vil, de omformes jo gennem Tiderne. Men Julebukkens Nedstamning fra Thorsdyrkelsen staar for mig som utvivlsom. — ² „Die blinde Kuh“, „Blind Mans Buff“ eller „Hoodman Blind“. — Feilberg: Fra Heden. S. 7. — Arwidsson: Fornsånger III. — ³ Som Eksempel paa Navnet Blindebuk i det 16de Aarh. kan anføres „De lege Blindebuk med dig“. *Reliquiae* Oversættelse (Kbhvn. 1569) af Casp. Huberini: „Den christelige Ridder“.

S. 71. ¹ Jørgen Sorterup: *Prodomus Calend. arct. gent.* (1722.) S. 51. *Thottske Samling* no. 1466. 4to. — Finn Magnusen: *Eddalæren og dens Oprindelse* III 328. — ² Sandy: *Christmastide*. S. 155 og 298. — ³ A. A. Afzelius: *Swenska Folkets Sago-Häfder I.* (Sthlm. 1839.) S. 3.

S. 72. ¹ Peder Palladius: *En Visitatzbog*, udg. af Svend Grundtvig. S. 130.

S. 73. ¹ *Machina, quam rustici Quæghors (quasi pecuriam equam) vocarunt.* Jørgen Sorterup: *Prodomus calend. arct. gent.* *Thottske Saml.* no. 1466. 4to. S. 51—52. — ² A. Wuttke: *Der deutsche Volksaberglaube*. 2te Ausgabe. S. 19. — Wilh. Mannhardt: *Weihnachtsblüthen.* (Berlin 1864.) S. 63. — Weinhold: *Weihnacht-Spiele und Lieder.* (Graz 1870.) S. 6. — ³ John Brand: *Observations on the popular antiquities of Great Britain I.* (London 1849.) 492. — ⁴ Museumsdirektør Bernhard Olsen i *Tidsskrift for Kuustindustri V* (1889) S. 189. — ⁵ Weinhold: *Weihnacht-Spiele und Lieder.* (Graz 1870.) S. 6. — ⁶ Jacob Knudsens Schandrup: *Curiose poetiske Skrifter*, no. 22 samt *Registret til samme Bog* no. 21.

S. 74. ¹ *Kirkehistoriske Samlinger* IV 485. — ² *Folkevennen* VIII. (Kristiania 1859.) S. 469.

S. 75. ¹ Ifølge Legendene skænkede Sct. Nicolas Pengepungen med Guldstykker til en fattig Mand, der for at skaffe Penge vilde bortgive sine tre voksne Døtre til Utugt. Se bl. a. Wilh. Mannhardt: *Weihnachtsblüthen.* (Berlin 1864.) S. 99—101. — Om Sct. Nicolas i England se John Brand: *Observations on the popular antiquities of Great Britain I.* (London 1849.) p. 415—31. — Af et Sted som J. Lauridsen Wolfs *Diarium* (Kbhvn. 1848.) S. 240 fg. kunde muligt sluttes, at denne Skik, at sætte Tallerkener ud til Sct. Nicolas, ogsaa har været kendt i Danmark. — K. v. Weber: *Anna Churfürstinn zu Sachsen.* S. 190. — ² Om Ruprecht og Nicolaus i Tysklands forskellige Egne se Karl Weinhold: *Weihnacht-Spiele und Lieder.* (Graz 1870.) S. 8—10. — ³ Jacob Grimm: *Deutsche Mythologie*. 2te Ausgabe. I 456. 472.

S. 76. ¹ Peder Syv: *Alm. Danske Ordsproge.* (1688.) II 270. — ² Sv. Grundtvig: *Gamle danske Minder*. II. (Kbhvn. 1857.) S. 304—5. — ³ A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* III. (Sthlm. 1842.) S. 243—45. — ⁴ *Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende* 1769.

S. 77. ¹ A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* III (Sthlm. 1842.) S. 188—92.

S. 78. ¹ Moths utrykte *Ordbog*, G. K. S. no. 774. g. fol. — Sv. Grundtvig: *Gamle danske Minder* III. (Kbhvn. 1861.) 176. — ² E. Tang Kristensen: *Det jyske almuelliv* IV 117—20. — ³ Molbeck: *Dansk Dialekt Lexikon.* — Sv. Grundtvig: *Gamle danske Minder* III. (Kbhvn. 1861.) S. 183.

S. 79. A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* III. — ² *Ruszwurm: Eibofolke II.* (Reval 1855.) S. 121. — ³ A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* III 250—54. — ⁴ *Ruszwurm: Eibofolke II.* (Reval 1855.) S. 112. — ⁵ A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* S. 275—78.

S. 80. ¹ *Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende* 1769.

S. 81. ¹ Sv. Grundtvig: *Gamle danske Minder I* (Kbhvn. 1861.) 26—27. — ² A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* III. 163—382. — ³ O. Rudbeck: *Atlantica I.* Upsalæ 1675. — ⁴ „*Drage Handske*“ eller „*Basilindam luder*“. Moths utrykte *Ordbog*, G. K. S. no. 774. f. Folio. — ⁵ *Sammesteds*. — ⁶ P. Syv: *Danske Ordsproge* 1688

II 39. — Moths Ordbog. (G. K. S. 774. k. fol.) beskriver Harbo-Skrep saaledes: „En Juleleg blandt Bønder og gemen Mand, hvor de dunke hinanden i Ryggen eller støde hverandre i Rumpen med et Knæ“. — ⁷ Moth: Utrykt Ordbog. G. K. S. fol. no. 774 c. g. i. og u. — P. Syv: Danske Ordsprog II. (1688.) S. 165—66. — N. Helvaderus: *Calendariographia sacra*. (Hafniæ 1618.) 4to. Bl. Z. — Joan. Bircherod: *Palæstra antiquaria* (Hafniæ 1688) p. 38—39. — O. Sperling: De nomine et feste Juel. (Hafniæ 1711) p. 61—64. — Jørgen Sorterup: *Prodrom. Calend.* (1722). Thottske Samling no. 1466. 4to pag. 53: „Baldur Runer“ *lusus et oda in memoriam Balderi Runistæ*. — E. Pontoppidan: *Danske Atlas* III 603. VI 106. — Höpfner: Udvalgte danske Riim (1728) II 104. — C. F. Wadskjær: *Forandrings Skueplads paa Amalienborgs Lue-Plads*. Kbhvn. 1754. — Chr. Braunman Tullins samlede Skrifter II 174. — *Antiquariske Annaler* I (Kbhvn. 1812) 280. — *Baggesens danske Værker*, anden Udgave VIII 15. — Rask: *Morskabslæsning for den danske Almue*. 1839. S. 506. — C. F. Wegner: *Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel*. (fol.) S. 174. Anm. 16. — Thiele: *Danmarks Folkesagn* I. 6—7. — *Historisk Tidsskrift*, 3dje Række I 335—36 og 4de Række III 55. — O. Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog*. „Balderone“. Ordet forekommer ikke i *Versuch ein. Bremisch. niedersächs. Wörterbuch* herausg. v. d. bremisch. deutsch. Gesellschaft. I—V. Bremen 1767—71. — Ordet betyder oprindelig netop Slag paa Ryggen og ikke paa Bagen. Første Gang, jeg har truffet det i denne overførte Betydning, er i en utrykt Sang af Nordrup, der begynder saaledes: God Morgen i Stuen! er Pigerne oppe? Vi skulle lege Balderone i bare Ru . . . N. K. S. no. 819. d. 4to. pag. 249. — Den moderne folkelige Etymologi udleder Navnet af dets Lydlighed med to Benævnelser paa Bagdel.

S. 84. ¹ Burman-Becker: *Johan Monrads og Rasmus Æreboe's Autobiographier*. (Kbhvn. 1862.) S. 14 og 20.

S. 85. ¹ *Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende* 1769. — ² *Danske Lov* 6—3—11.

S. 86. ¹ Hübertz: *Aktstykker vedkommends Aarhuus*. III. 339. — ² *Samlinger til jydsk Historie og Topografi* II 72. — *Holbergs Epistel* 226. — Pontoppidan: *Danske Atlas* V 519. — C. Schade: *Beskrivelse over Øen Mors*. Aalborg 1811. S. 351. — Ol. Olavius: *Beskrivelse over Skagen*. Kbhvn. 1787. S. 339. — I. N. Wilsø: *Beskrivelse over Spydeberg Præstegjæld*. Christiania 1779. S. 431. — M. G. Crælius: *Berættelse om Tuna Läns Fögderie*. Calmar 1774. S. 430. — Joh. Åkerman: *Beskr. öfver Hellestads Pastorat*. Lund 1828. S. 14 osv., osv. — ³ P. Palladius: *En Visitatzbog*, udg. af Sv. Grundtvig. S. 130. — ⁴ *Kirkehistoriske Samlinger*, 3dje Række V 86. — ⁵ Ioan Bircherod: *Palæstra antiquaria*. Hafniæ 1688. S. 194.

S. 87. ¹ *Samme Skrift*. S. 139. — ² I *Holbergs Julestue*, 7de Scene, omtaler Hieronymus „de mange Jomfrudomme, der gik af Stabelen i Julestuer“. — ³ *Christian den Fjerdes Breve ved Molbech* II 32. — ⁴ Se f. Eks. O. W. Lemke: *Visby Stifts Herdaminne*. Ørebro 1868. S. 45. Anm. og S. 522. — ⁵ Carl af Forssell: *Statistik öfver Sverige*. (4de Upplagen. Sthlm. 1844): De flesta conceptionerna ske i Julemånaden, de minsta i Oktober; de flesta barn födas i September, det minsta antalet i Juni.

S. 88. ¹ L. Terpager: *De sacris veterum Danorum vigiliis*. (Hafniæ 1705) p. 18.

S. 89. ¹ Allen: *De tre nordiske Rigers Historie* IV 1, 230. — ² Olaus Magnus: *Gentium septentrionalium hist.* Lib. XI. cap. 26.

S. 90. ¹ John Brand: *Observations on popular antiquities of Great Britain*. I (London 1849) S. 21—34. — W. Sandy: *Christmastide*. S. 165 fg.

S. 91. ¹ Du Cange: *Glossarium*. „*Stellæ festum*“. — Weinhold: *Weihnacht-Spiele und Lieder*. (Graz 1870.) S. 49 fg. — Wilh. Mannhardt: *Weihnachtsblüthen in Sitte und Sage*. Berlin 1864. S. 105—50. — ² N. K. S. no. 769 d. fol.

S. 92. ¹ Molbech: *Uddrag af Bircherods Dagbøger*. S. 65. — Edvardsen Friis: *Skjelskjør*. S. 354—55. — Terpager: *De sacris veterum Danorum vigiliis*. (Hafniæ 1705.) p. 18. — *Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse*. (Bergen 1824.) S. 590—92. — H. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* II 704. — A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsänger* III 514—515. — Herm. Hofberg: *Nerikes gamla minnen*. (Örebro 1868.)

S. 206. — H. F. Feilberg: *Fra Heden*. (Haderslev 1864.) S. 72—73. — Schütze: *Holstein. Idiotikon* II 317 og IV 192. — *Zeitschrift f. deutsche Mythologie und Sittenkunde*, herausg. v. Wolf IV 45 o. s. v. — ² Molbech: *Uddrag af Bircherods Dagbøger*. S. 65.

S. 93. ¹ Sandy: *Christmastide*. — Weinhold: *Weihnacht-Spiele und Lieder*. — ² A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* III 515—24. — *En anden Stjernesang* i Claes Lundin och Aug. Strindberg: *Gamla Stockholm*. S. 36. — ³ R. Nyerup: *Udvalg af Danske Viser fra Midten af det 16de Aarh. osv.* I 278. — ⁴ E. Tang Kristensen: *Det jyske almueliv* IV 147. — ⁵ Herm. Hofberg: *Nerikes gamla Minnen*. (Örebro 1868.) S. 206. — ⁶ *Norske Magazin* II 280. — ⁷ *Helsingers Tingbog* 1668. R. A.

S. 94. ¹ Claes Lundin och Aug. Strindberg: *Gamla Stockholm*. S. 313. — ² Edvardsen Friis: *Skjelskjør*. S. 354—55. — ³ *Sagen og Foss: Bergens Beskrivelse*. (Bergen 1824.) S. 590—92. — ⁴ H. F. Feilberg: *Fra Heden*. (Haderslev 1864.) S. 72—73. — ⁵ Cl. Lundin och Aug. Strindberg: *Gamla Stockholm*. S. 37.

S. 95. ¹ H. V. Lund: *Julen*. (Artikel i det danske „Morgenbladet“ 1882 no. 2). — ² E. Tang Kristensen: *Det jyske almueliv* IV 144—48. — ³ *Efter velvillig Meddelelse af Hr. Stiftamtmand Stemann*. — ⁴ A. I. Arwidsson: *Svenska Fornsånger* III (Sthlm. 1842.) 513—14. — Weinhold: *Weihnacht-Spiele und Lieder*. (Graz 1870.) S. 127. — ⁵ E. Tang Kristensen: *Det jyske almueliv* IV 144—48.

S. 97. ¹ Kurtz: *Lærebog i Kirkehistorien ved Enkebølle*. (Kbhvn. 1859.) § 53 og § 86 Anm. 5. — Guerike: *Haandbog i Kirkehistorien*, overs. af Sverdrup, I (Kristiania 1842.) S. 94 og 211. — ² A. Wuttke: *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*. 2te Bearbejting. (Berlin 1869.) § 79. — ³ E. Pontoppidan: *Everriculum fermenti veteris*. (Hafniæ 1736.) p. 85. — I. N. Wilse: *Beskr. over Spydeberg Præstegjeld*. (Christiania 1779.) S. 431.

S. 98. ¹ *Lvdvs de sancto Kanvto dvce*, ved Birket Smith. S. 4. — ² Christiern Pedersens *Danske Skrifter*. Udg. af Brandt og Fenger I 173. — ³ O. Sperling: *De nomine et festo Jucl*. (Havniæ 1711.) p. 38—55. — ⁴ O. Sperling: *De nomine et festo Jucl*. (Havniæ 1711.) p. 47.

S. 99. ¹ Moths utrykte *Ordbog*. G. K. S. no. 774. u. — Bircherod: *Palæstra antiqvaria*. (Hafniæ 1688.) p. 193. — Peder Syv: *Almindelige Danske Ordsproge*. (1688.) II 114. — ² Bircherod: *Palæstra antiqvaria*. (Hafniæ 1688.) p. 208. — ³ O. Sperling: *De nomine et festo Jucl*. (Havniæ 1711.) p. 45—46. — ⁴ O. Kalkar: *Ordbog til det ældre danske Sprog. „Fastelagen“*. — Kristoffer Nyrop: *Sprogets vilde Skud*. Kbhvn. 1882. S. 16.

S. 100. ¹ Molbech: *Nordisk Tidsskrift* I 451. — ² Suhm: *Samlinger til den Danske Historie* II 2, 194.

S. 101. ¹ Peder Palladius: *En Visitatz-Bog*, udg. af Svend Grundtvig. S. 101—3. — ² Niels Hemmingsens *Postille*, overs. af R. H. Ravius. (Kbhvn. 1576.) I 94 og II 123. — ³ Andreas Musculus: *En formaning om den leppede og forkludede hosedieffuel*, ved P. Palladius. (Kbhvn. 1556.) E. 4. — ⁴ *Danske Magazin* V 4, 338.

S. 102. ¹ I. P. Schmidt: *Fastel-Abends-Samlungen in Teutschland*. 4to. (Rostock 1742.) S. 45. — ² Olaus Magnus: *Historia gentium septentrionalium* XIII 43. — ³ *Norske Magazin* I 399.

S. 103. ¹ *Danske Magazin*, 3dje Række I 93. — ² *Nye Danske Magazin* I 25—26. — ³ Moths utrykte *Ordbog*. G. K. S. fol. no. 774 h. — ⁴ *Aarsberetninger fra Geheimearchivet* I. Tillæg S. 8 og 11.

S. 104. ¹ Vedel Simonsen: *Bidrag til Odense Byes Historie* II 2, 14. — ² *Samlinger til Fyens Historie og Topographie* VIII 244. — ³ Schütze: *Holst. Idiotikon* III 69. — ⁴ Moths utrykte *Ordbog*. G. K. S. fol. 774 h. — John Brand: *Observations on the popular antiquities of Great Britain* I (London 1849.) S. 80—89.

S. 105. ¹ Christiern Pedersens *Danske Skrifter*, udg. af Brandt og Fenger I 280—81. — ² Seb. Franck: *Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt*. 1567. Bl. 132. — ³ Joh. Erik Rydqvist: *Nordens äldsta Skådespel*. (1836.) S. 62.

S. 106. ¹ Moths utrykte Ordbog: „Hvede“. G. K. S. 774 k. — ² *Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon.* (Leipzig 1715.) p. 1042. — ³ P. H. Tilemann: *Commentatio historico-moralis et juridica de nuditate* (Lipsiæ 1728.) 4to. p. 82.

S. 107. ¹ Se bl. a. det utrykte Digt af Nordrup med et Fastelavnsris. N. K. S. no. 819 d. 4to. Side 249. — ² I. P. Schmidt: *Fastel-Abends-Sammlungen in Teutschland.* 4to. (Rostoch 1742.) p. 88 fg. og p. 138—40. Anm. 99 og 100. — ³ Joan. Boemi: *Omnium gentium mores.* (Aug. Vindel. 1520.) pag. 59. — Seb. Franck: *Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt.* 1567. p. 50. — I. P. Schmidt: *Fastel-Abends-Sammlungen in Teutschland.* 4to. (Rostock 1742.) p. 147. Anm. 103. — ⁴ Afskrift, i Jacobsens *Collectanea*, af And. Math. Hiørings Optegn. 1668. G. K. S. no. 3617.

S. 108. ¹ Ericus Pontoppidanus: *Everriculum fermenti veteris* (Hafniæ 1736.) p. 39. — ² C. Linnæi: *Skånska Resa.* (Sthlm. 1751.) S. 235. — Arndt: *Reise durch Schweden IV.* (Berlin 1806.) S. 240. — Kapløbet omtales endnu af Nicolovius (*Folkklifvet i Skytts Härad i Skåne.* (Lund 1847.) S. 117—18, men Kvinderne er her kun uppskörtade till knåna, og Legen bestaar i at lade en Nøgle hurtigst muligt gaa videre. — ³ John Brand: *Observations on the popular antiquities of Great Britain.* New edition I. (London 1849.) p. 53—62.

S. 109. ¹ Molbech: *Dialekt-Lexikon „Gadelam“.* — Mundelstrup: *Specimen gentilium superstitis.* (Hafniæ 1684.) Bl. C. 2. — Finn Magnusen: *Veterum borealium mythologiæ lexicon* (Havniæ 1828.) p. 428—29. 805. — *Historisk Tidsskrift I* 203. — *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II* 356. — ² Hesiodus *Fordansket oc Vdi Rijn* offversatt af H. Thomæsøn Gerner. (Kbhvn. 1670.) S. 160—61. — ³ Ribe Skoleprogram 1844. S. 28 not. 3.

S. 110. ¹ Skrivelse fra Hr. Otto Krumpen til Hr. Mogens Gyldenstjerne, dat. Rostock 22 Juni 1564. *Danske Kongers Historie* no. 52. R. A. — ² R. Nyerup: *Udvalg af danske Viser fra Midten af det 16de Aarh.* II 142. — Lyngby siger om Forholdene nu i Jylland: „Gadelam kaldes i Flæng alle de øvrige Karle og Piger“. *Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed II* 356. — ³ Moths utrykte Ordbog. G. K. S. fol. no. 774 g.

S. 111. ¹ Joh. Laurenberg: *Scherzgedichte.* herausg. v. Lappenberg. (Stuttgart 1861.) S. 31. — ² Schütze: *Holst. Idiotikon.* II 123. — ³ E. Tang Kristensen: *Det jyske almueliv IV* 8—11 no. 12 og 21. — ⁴ John Brand: *Observations on the popular antiquities of Great Britain I.* (London 1849.) S. 80—88.

S. 112. ¹ *Danske Magazin*, 3dje Række I 114. — ² *Kirkehistoriske Samlinger IV* 485.

S. 113. ¹ Olaus Magnus: *Gentium septentrionalium historia* Lib. XV. Kap. 8—9. — ² *Danske Magazin*, 3dje Række I 107. — ³ H. V. Lund: *Fastelavnsforlystelser.* (Trykt i det danske „Morgenbladet“ 1882 no. 52). — ⁴ John Brand: *Observations on the popular antiquities of Great Britain I.* (London 1849.) 69—80. — ⁵ A. Wuttke: *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart.* (Berlin 1869.) § 97—98 og 673—74. — ⁶ E. Tang Kristensen: *Det jyske almueliv IV* S. 57—58.

S. 114. ¹ Hans Sachs: *Ein Gespräch mit der Fasnacht von ihrer Eygenschaft* (Skrevet 18 Febr. 1540):

Mit allerley feuerwerk brennen,
Mit krönlein stechen und scharfrennen
Mit kolben stechen in dem stro,
Schwerdtantz, reyffantz ist man auch fro.

H. Sachs: *Sämtl. Gedichte I.* (Kempten 1612.) 4to. p. 1074. — ² Seb. Franck: *Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt.* 1567. Bl. 132. — ³ Olaus Magnus: *Gentium septentrionalium historia* Lib. XV. Cap. 23.

S. 115. ¹ *Kjøbenhavns Diplomatarium II* 304. — ² *Danske Magazin*, 3dje Række I 107. — ³ Birket Smith: *Studier på det gamle danske Skuespils Område.* S. 7—8.

S. 116. ¹ Chr. III til Hr. Anders Bilde, dat. Kbhvn. Løvedag næst efter Sct. Antonii Dag. 1539. — Chr. III til Hr. Magnus Gyldenstjerne og til forskellige Rigs-

raader og Lensmænd, dat. Kbhvn., Mandag næst efter Sct. Andreæ Dag 1555. — Dito Brev af 10 Januar 1556. R. A. — ² Nærværende Skrift VI 170. — ³ E. Pontoppidan: Efterretn. om nogle Kolonier, især Amagerne, Vidensk. Selskabs Skrifter III 144—45.

S. 118. ¹ Svend Grundtvig: Gamle danske Minder III. (Kbhvn. 1861.) S. 178—79. — E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 53—58.

S. 119. ¹ Olaus Magnus: Historia septentrionalium gentium XV 22. — Schütze: Holstein. Idiotikon IV 183. — H. V. Lund: Fastelavnforlystelser. (Danske „Morgenbladet“ 1882 no. 52). — N. Jacobsens Collectanea. Store kongelige Bibliothek. — ² Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Historie II 1 111. — ³ Jørg. Sorterup: Prodr. Calend. 1722. Thottske Manusk. Saml. 4to. no. 1466. p. 67.

S. 120. ¹ H. Thomæsøn Gerner: Hesiodus Fordansket Oc Vdi Rijm offversatt. (Kbvf. 1670.) S. 160:

Paa Amag Katten jages
Af Mæketønden ud.

² Moths utrykte Ordbog. G. K. S. fol. no. 774 i „Gaaserenden“. — ³ Norske Magazin II 202. — ⁴ Beretning fra 1771. Trykt i „Dagens Nyheder“, 9 Februar 1871 no. 39. — ⁵ Vidensk. Selskabs Skrifter III 144. (Pontoppidan: Efterr. om nogle Kolonier især Amagerne).

S. 121. ¹ Danske Samlinger, 2den Række II 173.

S. 122. ¹ Maanedlige Relationer. Febr. 1692. S. 683. — ² Molesworth: An Account of Denmark as it was in the Year 1692. (London 1694.) p. 174. — ³ Mejborg: Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof. S. 42. — Beretning af 10 Februar 1771, trykt i Dagens Nyheder 9 Febr. 1871 no. 39.

S. 123. ¹ C. Linnæi: Skånska Resa. (Sthlm. 1751.) S. 235. — ² Erik Pontoppidan: Efterretninger om nogle Kolonier, især om Amagerne. Vidensk. Selskabs Skrifter III 145. — ³ Skrivelse af 1 Marts 1739 fra Pastor Schwartzkopf i Kregome til Amtmand Gram. Frederiksborg Amtsstue-Arkiv. — ⁴ E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV S. 55, no. 126. — ⁵ Miscell. Samling. G. K. S. fol. no. 799. S. 109. Et daarligt Plagiat heraf findes i Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende 1770. no. 9.

S. 124. ¹ Cl. Porsz: Leffnetz Compasz. (Kbhffn. 1613.) E. 6. — ² Hieron. Justesen Ranch's danske Skuespil, udgivne af Birket Smith. S. 117.

S. 125. ¹ Erich Jörensön Tegel: Her Gustaffs Historie I. (Sthlm. 1622 Fol.) 137. — ² Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 289. — ³ Danske Magazin VI 367. — Kirkehistoriske Samlinger IV 469. — Først efter at Teksten var trykt, er jeg bleven opmærksom paa, at det i Kirkehistoriske Saml. IV 469 omtalte Forbud næppe angaar Gejstlige, men derimod Menigheds Medlemmer i Almindelighed, da det ender med: „Da skal han straffes af sit eget Herskab for Ulydighed“. I saa Fald bortfalder ogsaa de derpaa byggede Slutninger. — ⁴ Olaus Magnus: Historia gentium septentrionalium XIII 42. — ⁵ Tegnelser over alle Lande 7 Februar 1560. R. A. (Trykt i Kjøbenhavns Diplomatarium IV 568). — ⁶ Danske Samlinger 2den Række VI 175.

S. 126. ¹ Niels Pedersen havde et Par „Børnetialde“ om Laarene. Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 289. — ² 10 November 1562. Joenn Persønns Vtgift 1562. Råntekammarböcker 1562. S. K. A. — Fortegnelse over Erik XIV's „fastelagsklæder“ skal findes i Regnskaberne for Aar 1563. (Ahlqvist: Karin Månsdotter S. 112. Anm. 33). — ³ Sjællandske Tegnelser. 2 Januar 1580. R. A. — ⁴ Danske Samlinger 2den Række VI og Skiftet efter Peder Oxen. R. A. — ⁵ Falck: Staatsbürgerliches Magazin IV (1824) 214. — ⁶ Abr. Brahes Tide Bok. Svenska Archivum II (Sthlm. 1768) 45.

S. 127. ¹ „Ein theils bauern, eines theils narren, Darinnen etlich viel zeit verharren“. — H. Sachs: Sämtl. Gedichte I (Kempten 1612.) 4to. p. 1074. — ² Mejborg: Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof. S. 164. Anm. 2.

S. 128. ¹ Norske Magazin II 584. — ² O. Nielsen: Kjøbenhavn paa Holbergs Tid. S. 196—97. — ³ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain

I. (London 1849). 461. — ⁴ Olaus Magnus: *Historia de gentibus septentrionalibus* XIII 42.

S. 129. ¹ Birket Smith: *Studier på det gamle danske Skuespils Område*. S. 136. Anm. 2. — ² Der wohl informirte Bräutigam und die wohl informirte Braut. (Copenhagen 1729.) 4to. S. 339. — ³ Helsingørs Tingbog 18 Marts 1633. R. A. — ⁴ Seb. Franck: *Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt*. 1567. Bl. 50 og 132.

S. 130. ¹ Olaus Magnus: *Historia de gentibus septentrionalibus* XIII 42. — ² Seb. Franck: *Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt*. 1567. Bl. 50 og 132.

S. 131. ¹ Joh. Ludv. Vives: *Von gebürlichem thun und lassen eines ehemans, von Yungkfrauen und Frauen*. Deutsch. d. C. Brunonem. (Frkfrt. 1566.) Bl. XXXIII. — ² *Danske Magazin*, 3dje Række I 97. — ³ *Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*. (1858.) S. 216 og 232. — ⁴ Seb. Franck: *Warhafftige Besehrreibung aller theil der Welt*. 1567. Bl. 132. — ⁵ H. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie* III 51. — *Kirkehistoriske Samlinger* VII 69.

S. 132. ¹ Chr. IV's Forordning om Kirkens Embede og Myndighed, 1629. § 26. — Chr. IV's Polizeiorndung 27 Septbr. 1636 für Schleswig und Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. G. 2. — Chr. IV's Reces af 1643. I Bog, 2. Cap. § 26. — ² *Norske Magazin* II 203. — ³ I. Lauridsøns Wolf: *Diarium*. (Kbhvn. 1648.) S. 43. — ⁴ E. Pontoppidan: *Everriculum fermenti veteris*. p. 38. Oversættelse S. 45.

S. 133. ¹ *Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*. (1858.) 212—39. — ² For hele det følgende Afsnits Vedkommende, om det nordiske Skuespil i det 16de Aarhundrede, henvises i Almindelighed til følgende Skrifter: Nyerup og Rahbek: *Bidrag til den danske Digtekunsts Historie* I 132—41. — P. V. Jacobsen: *Om Skuespil og Skuespil-Forfattere i Danmark i det 16de Aarhundrede*. (*Historisk Tidsskrift* V 495—534). — Th. Overskou: *Den danske Skueplads I*. — Birket Smith: *Studier på det gamle danske Skuespils Område*. (Kbhvn. 1883). *Paludan: Om Dramets Udvikling i Danmark mellem Skolekomedien og Holberg*. (*Historisk Tidsskrift* 5te Række II 1—84). — Johan Erik Rydquist: *Nordens äldsta Skådespel*. 1836. — G. E. Ingelius: *Om Medeltidens Skådespel*. (Helsingfors 1861). — G. Ljunggreen: *Johan Messenius som dramatisk författare*. (*Nordisk Universitets Tidsskrift* 1862. Lund). — G. Ljunggreen: *Svenska Dramat intill slutet af sjuttonde århundradet*. (Lund. Köpenhamn 1864).

S. 134. ¹ *Lvdvs de sancto Kanvto dvce*, ved Birket Smith. (København 1868).

S. 136. ¹ Birket Smith: *Studier på det gamle danske Skuespils Område*. S. 8—9. — ² Mejborg: *Billeder af Livet ved Christian den Femtes Hof*. S. 164. — ³ Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil udg. af Birket Smith. S. 30.

S. 137. ¹ H. Rørdam: *Historiske Kildeskrifter* II 663. — ² P. I. Hegelund: *Svsanna* (Kjöbenhavn 1577). Bl. 6. — ³ Hier. Justesen Ranch's danske Skuespil. S. 86.

S. 138. ¹ *Lvdvs de sancto Kanvto dvce*, ved Birket Smith. S. 21. — ² Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 101. — *Sammes Studier på det gamle Skuespils Omr.* S. 225.

S. 139. ¹ Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 20—21. — ² *Lvdvs de sancto Kanvto dvce*, ved Birket Smith. S. 3. — ³ *Danske Samlinger* I 184.

S. 141. ¹ Birket Smith: *De tre ældste danske Skuespil*. S. 43. — *Smlgn.* S. 68 og P. Jenssøn Hegelund: *Svsanna*. (Kbhvn. 1578.) Bl. 3 og 5 osv. — ² Birket Smith: *De tre ældste danske Skuespil* S. 45. — ³ *Danske Magazin* VI 367. — Birket Smith: *Studier på de gamle danske Skuespils Område*. S. 134. Anm.

S. 142. ¹ Hieronymus Justesen Ranchs danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 141. — ² *Saaledes f. Eks. H. J. Ranchs: „Kong Salomons Hylding“ og Hegelunds „Svsanna“*.

S. 143. ¹ *Lvdvs de sancto Kanvto dvce*, ved Birket Smith. S. 4—5. — ² „Kortvendning“, trykt i *Danske Samlinger* I 182—288. Paa en Mængde Steder er i Margenen

tilføjet: „tacetur“, hvor Udeladelsen skal begynde, og „dicetur“, hvor den skal op-høre.

S. 144. ¹ P. J. Hegelund: Svsanna. (Kiöbenhafn 1578) Bl. 67.

S. 145. ¹ Holger Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 667 og 672. — ² Rentemester Regnskab 1558. R. A. — ³ Danske Samlinger I 210.

S. 146. ¹ Jeg gaar ud fra, at „Skelm“ i Lvdvs de sancto Kanvto dvce, S. 14—16 og 25 er en „Nar“, og afviger saaledes fra Birket Smiths (Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 208, Linje 3) udtalte Mening. — ² Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 207 og 220—21. — ³ Sammesteds.

S. 147. ¹ Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 85 (morionis saltationibus). — ² Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 192. — En Scene som denne lærer En bedre at forstaa Tegels Betretning (Gustaff den førstes Historia I 177), at Biskop Brask i Linköping for at underholde og behage Gustav Vasa gjorde „sigh sjelff til Fastelagen“. Smglng. G. Ljunggrens Betæneligheder herved (G. L.: Svenska Dramat, S. 129—30).

S. 152. ¹ Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil, udgivne af Birket Smith. S. 262—63. — Danske Samlinger VI 207. — Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 77, 86—87 og 99.

S. 153. ¹ Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 93. — ² Holger Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 664—66.

S. 158. ¹ „Den utro Hustru“, hvoraf hidtil kun Brudstykker er udgivne, foreligger nu fuldstændig trykt i S. Birket Smiths: De tre ældste danske Skuespil. (Kbhvn. 1874).

S. 159. ¹ Stykket er helt aftrykt i Danske Samlinger I 182—288.

S. 160. ¹ Th. Overskou: Den danske Skueplads I 43.

S. 166. ¹ Karrig Nidding er trykt i Hieronymus Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 267—336. — ² Norske Magazin I 212, 321, 326, 402, 433, 447. II 190, 200, 466. — Norske Samlinger I 58. — ³ G. Ljunggren: Svenska Dramat. S. 157—61.

S. 167. ¹ P. J. Hegelund: Svsanna. (Kbhvn. 1576) Bl. 66.

S. 168. ¹ Hans Christenssøn Sthen: En Ligpredicken offuer Fru Mette Vifstand. (Kbhvn. 1602.) 12mo. Bl. C. 6.

S. 169. ¹ Excerpt. e. calend. P. Hegelundii. Kallske Manusk. Saml. 4to. no. 492. Store kongelige Bibliothek. — Hegelund: Svsanna. Bl. 75. — ² C. Paludan-Müller i Indbydelsesskrift fra Odense Katedralskole 1846. S. 4 og 49. — E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ I 663 (under Aar 1247). — Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 133.

S. 170. ¹ Brudstykke af Oversættelse af „Henno“ er trykt i Nyerup og Rahbek: Bidrag til den danske Digtkunsts Historie I 155 og Birket Smith: De tre ældste danske Skuespil. S. 146. — ² Joh. Svaningius: Christiernvs secundus. S. 152—60. (Udg. 1658. 12mo). — Kirkehistoriske Samlinger VII 276. 77. — Birket Smith: Studier på det gamle danske Skuespils Område. S. 135.

S. 171. ¹ Gervinus: Geschichte der deutschen Dichtung III 90. — P. I. Hegelund: Svsanna (Kbhfn. 1578) Bl. A. 4 og B. — ² Norske Magazin I 212. — ³ Den svenske „Tobie Comedia“ er senest udgiven af Grev. L. Manderström 1849. — (Ljunggren: Svenska Dramat. S. 163—76). Den danske „Tobiæ Komedie“, der sikkert er noget yngre, haves kun i Haandskrift (no. 794. Fol. G. K. S.) udførligt benyttet af Birket Smith i Danske Samlinger, 2den Række III 263 flg. og „Studier på det gl. danske Skuespils Område“. S. 91 flg.

S. 172. ¹ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Hist. II 89. — Historisk Tidsskrift, 3die Række III 127. — ² Nyerup: Historisk-statistisk Skildring af Tilstanden i Danmark og Norge III I 62. — ³ Ny kirkehistoriske Samlinger I 65.

S. 173. ¹ Hier. Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 18. — G. Ljunggren: Svenska Dramat. (Lund og Köpenhamn 1864.) S. 163. — ² P. J. Hegelund: Svsanna. (Kbhfn. 1578.) Bl. D. 2.

- S. 174. ¹ Hier. Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 22—23. — ² Samme Skrift. S. 20.
- S. 175. ¹ G. K. S. no. 2589. 4to. S. 472—82.
- S. 176. ¹ P. H. Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønike. (Kbhvn. 1680.)
- S. 307. — ² Hier. Justesen Ranch's danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 13.
- S. 177. ¹ Luthers Werke ausgeg. v. Irmischer LXII 336.
- S. 178. ¹ Acta Consistorii, 2 Marts 1636. N. K. S. no. 755 b fol. — ² Falck: Staats bürgerl. Magazin X 599.
- S. 179. ¹ Kirkehistoriske Samlinger V 763—64. — ² Norske Magazin II 466 og III 522—23. — ³ Molbechs Uddrag af Bircherods Dagbøger. S. 490. — ⁴ Historisk Tidsskrift, 5te Række II 19—20 og 24. — Danske Samlinger, 2den Række III 285.
- S. 180. ¹ For Ide og Virkelighed. 1870. I Bind. S. 75. (Ravn: Engelske Instrumentister ved det danske Hof paa Shakespeares Tid.) Se særlig S. 81—85. — ² Historisk Tidsskrift V 525.
- S. 181. ¹ For Ide og Virkelighed. 1870. I 90.
- S. 182. ¹ E. Pontoppidan: Annales ecclesiae Danicae III 703. — C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. (Fol. Udg.) S. 214. — ² Joh. Brand: Observations on the popular antiqivities of Great Britain I. (London 1849.) 127. — I Danmark synes Bynker at være blevne brugte paa Palmesøndag ogsaa efter Reformationen. P. I. Colding (Dictionarium Herlovianum. Havniæ 1626) anfører ved „Bynker“: Palmer, man bærer paa Palmesøndag. — ³ Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad. (Lund 1847.) S. 120. — ⁴ Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Ausg. § 85.
- S. 183. ¹ Norsk hist. Tidsskrift, 2den Række III 187. — ² Christiern den Andens geistlige Lov. Cap. 78.
- S. 184. ¹ Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Kjøbenhavn 1844.) S. 239. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad. S. 120. — Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 64 og de der anførte Steder o. s. v. — ² Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 352—54. — ³ Thiele: Danmarks Folkesagn III 720. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Ausg. § 85.
- S. 185. ¹ Joh. Brand: Observations on the popular antiqivities of Great Britain I. (London 1849.) 145—46. — ² Historisk Tidsskrift. (Christiania.) 2den Række III 187. — L. Daae: Norske Bygdesagn II 129. — ³ E. Pontoppidan: Annales ecclesiae Danicae III 703. — C. F. Wegener: Anders Sørensen Vedel. (Fol. Udg.) S. 214.
- S. 186. ¹ L. Daae: Norske Bygdesagn II 129. — ² Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse III 213. — Westerdahl: Svenska Allmogens Seder. S. 7. — P. Osbeck: Beskr. öfwer Laholms Prosteri 1796. (Hall. Form. Fören. Årsskrift 1868. S. 27). — L. Daae: Norske Bygdesagn II 129. — Historisk Tidsskrift (Christiania), 2den Række III 187 osv.
- S. 187. ¹ Ny kirkehistoriske Samlinger II 489—90. — ² For Sveriges Vedkommende: Westerdahl: Svenska Allmogens Seder. S. 7. — ³ En Del Henvisninger, der med Lethed lader sig forøge, er samlede i Thiele: Danmarks Folkesagn III 26. — ⁴ Historisk Tidsskrift (Christiania), 2den Række III 188.
- S. 188. ¹ Jørgen Sorterup: Prodom. Calend. 1722. Thottske Manuskript-Samling. 4to. no. 1466 p. 81, „ova colorata distribuant et de colliculo devolvunt quod vocant at trante Paaskeæg“. — Nyerup i „Dagen“ 1825 no. 21.
- S. 189. ¹ John Brand: Observations on the popular antiqivities of Great Britain I. (London 1849) p. 161—76. — Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausgabe. S. 241. 512. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Ausg. § 36 og 80—83. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II. (Kbhvn. 1829.) S. 110.
- S. 190. ¹ Augusti: Denkwürdigkeiten aus d. christl. Archäologie X. (Leipzig 1829.) 200.
- S. 191. ¹ Adelsbreve. Fasc. 36. Krummedige. R. A. — ² H. Strøm: Beskrivelse over Søndmør I. (Sorø 1762.) S. 555.

S. 193. ¹ Nærværende Skrift I 60. — ² E. Pabst: Die Volksfeste des Maigrafen (skrevet i Reval, trykt i Cassel, udkommet i Berlin 1865). S. 27—28.

S. 194. ¹ Peder Claussøn Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. S. 28. — ² Max Axelson: Vesterdalarne. (Sthlm. 1855.) S. 14.

S. 195. ¹ Finn Magnussen i Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II 271—95. — Rothe: Druiderne, deres Væsen og Lære. (1828.) S. 70. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie, 4te Ausgabe I 502—11 og III 175 og 403.

S. 196. ¹ Blus paa Stænger, se Moth, Videnskabernes Selskabs Ordbog „Gadeild“. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II 242. Anm. — ² Finn Magnussen i Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II 261—63. — ³ Lyngby i Nordisk Tidsskr. for Oldkyndigh. II (1833) 353—54.

S. 197. ¹ Norges Konge-Sagaer, oversatte af P. A. Munch I. (Christiania 1881.) S. 69—70. — ² Peder Palladius: En Visitatzbog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 109. — ³ Frederik Barfod: En Reise i Dalarne. (Kbhvn. 1863.) S. 97. — ⁴ Horsens Folkeblad I Maj 1879.

S. 199. ¹ Vordingborg Tingbog 1591—96. R. A. — ² E. Tang Kristensen: Jydske Folkeminder II 63—67. — Stedet kaldes for „Vaagestue“. Da hermed ikke forstås en Ligstue og Aarstiden tydeligt nok angives som Sommer, antager jeg, at dette Udtryk er blevet valgt som bedre forstaaeligt fremfor det oprindelige „Vaagenat“, der allerede i det 17de Aarhundrede synes at være ved at gaa i Brug i Danmark. I Norge bruges endnu Ordet „Vaagenat“ i gammeldags Betydning. (Folkevennen VII. Christiania 1858.) S. 415. — ³ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) S. 213. — ⁴ P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 68 og 71. — ⁵ Kirkehistoriske Samlinger VI 360. Anm. 1.

S. 200. ¹ P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 68. — Kirkehistoriske Samlinger IV 469. Anm. 2. 485. VI 360. 380. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie II, 2 145. — Odense Landemode 1568. Mnskr. Kall. 492. 4to. — ² Kirkehistoriske Samlinger III 5, 609—13.

S. 201. ¹ Samlinger til Fyens Historie I 117—18. — ² Kirkehistoriske Samlinger VI 372. — ³ P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 68—69.

S. 202. ¹ Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747 4to.) 214. — ² Norske Magazin I 418. — ³ Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832.) 654. — ⁴ E. Pabst: Die Volksfeste des Maigrafen. 4to. 1865. (Reval og Berlin.) S. 21.

S. 203. ¹ Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832.) 655. — ² Kjøbenhavns Diplomatarium II 304. — ³ Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — ⁴ Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747 4to.) 207—14. — At der i København valgtes to Majgrever, synes antydnet Aar 1544, i hvilket Universitetet betaler Majgrevekost for to. (Danske Mag. 3 Række VI 18.) At der kun var een, synes at fremgaa af Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — ⁵ Norske Magazin I 418. — J. Paludan: Beskrivelse over Møn II. (Kbhvn. 1824.) 280—81. ⁶ E. Pabst: Die Volksfeste des Maigrafen. (1865.) 4to. To Majgrever omtales S. 46.

S. 204. ¹ Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. (4te Ausg.) S. 648—49. — ² Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I 665. — ³ Norske Magazin I 418. — ⁴ Danske Magazin, 3dje Række I 107.

S. 205. ¹ Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747. 4to.) 207 fg. — ² Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — ³ Sven Bring: Monumenta Scanensia I. (Lund 1747. 4to.) 214. — Hübertz' Afskrifter i N. K. S. no. 413 b. Fol. — ⁴ Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — ⁵ Hübertz' Afskrifter i N. K. S. no. 413 b. Fol. — ⁶ Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832.) S. 654—55.

S. 206. ¹ Erich Jörenssohn Tegel: Her Gustaffs Historia. (Sthlm. 1622) fol. S. 119. — Svensk Biographiskt Lexicon IX 17.

S. 207. ¹ Jens Jørgen Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding. (Kbhvn. 1848.) S. 150. — ² Holberg: Barselstuen, Akt II, Scene 8. — ³ P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 70. — ⁴ Zeitschr. f. deutsche Mythologie u. Sittenkunde,

herausg. v. Wolf I 175. — ³ I. M. Thiele: Danmarks Folkesagn I (Kbhvn. 1818. S. 145 fg.

S. 209. ¹ At Benævnelsen: „ride (eller „føre“) Sommer i By“ ikke blot er sjællandsk, kan ses af Terpager: Ripæ Cimbricæ p. 723. Smlgn. ogsaa Jørgen Sorterup Prodomus Cal. 1722. (Thottske Saml. no. 1466 4to.) p. 86 fg. — Finn Magnussen: Veterum borealium Mythologiæ lexicon. (1828) p. 805. — ² Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832). 654—55. — „At ride Maj i By“: Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — „At bære Maj i By“, bl. a. den gamle Majvise, 6te Vers. — ³ Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser I 14. — ⁴ Paul Lacroix: XVIIme siècle, institutions, meurs et costumes. (Paris 1880) p. 411. — ⁵ Jacob Grimm: Deutsche Mythologie (4te Ausg.) S. 648. — ⁶ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) p. 234—35. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie (4te Ausg.) S. 649. — ⁷ Hofberg: Genom Sveriges Bygder. (Örebro 1872.) S. 124.

S. 210. ¹ J. Paludan: Beskrivelse over Møn II. (1824.) 280—81. — ² F. Westerdahl: Beskr. om Svenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774) p. 7. — ³ Linné: Skånska Resa. S. 233—35. (Smlgn.: Wästgöta Resa. S. 53).

S. 212. ¹ M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns etc. Fögderie uti Calmar Höfdinge Döme (Calmar 1774) p. 430. — ² P. Palladius: En Visitatz-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 66 og 75. — ³ Norske Samlinger I 332. — ⁴ Norske Magazin II 261.

S. 213. ¹ Orion, udg. af Tyge Becker II 240—54. — Om Majvisen se f. Eks. Molbech: Dialekt Lexikon. S. 533. — O. D. Lütken: Om den danske Landalmues Forlystelser. Dansk Folkeblad I (Kbhvn. 1836) 39. Pastor Lütken meddeler heri at have hørt Visen med Omkvædene: „Maj vær velkommen!“ og „Glæde os Gud“ o. s. v. i Egnen ved Valløe, hvilket muligt kunde gøre det usandsynligt, at dette er en blot jydsk Form for Visen. — Thiele: Danmarks Folkesagn I 145—46. — Nicolovius: Folkflifwet i Skytts Härad i Skåne. S. 127. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi IV 237 osv. — ² Terpager: Ripæ Cimbricæ. (Flensburg 1736 4to.) p. 723.

S. 214. ¹ Jens Matzson Gettorp: Vor Herris Jesu Christi Pinis oc Døds Historie vdi Rijm befatted. (Kbhfn. 1623.) Bl. A 3. — ² Arrild Huitfeld: Danmarckis Rigis Krönicke (1652) 192. — F. C. Dahlmann: Geschichte von Dännemark I 386.

S. 215. ¹ Kjøbenhavns Diplomatarium VI 155—65.

S. 216. ¹ Sammesteds. — ² En Ræffue Bog, fordansket af Hermen Weigere. (Cöbenhaffn 1555.) Bl. CCXLIII. — ³ Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 258 fg. — Danske Samlinger, 2den Række II 2. — ⁴ Kirkehistoriske Samlinger IV 482. — I. C. Bloch: Fyenske Gejstlighedens Historie I 48. — Aar 1591: Kallske Manuskript Samling no. 492 4to. — ⁵ Falck: Neues Staatsbürgerliches Magazin I (1832). 655.

S. 217. ¹ N. K. S. 4to. no. 1275. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 235—36.

S. 218. ¹ Jens Matzson Gettorp: Vor Herris Jesu Christi Pinis oc Døds Historie vdi Rijm befatted. (Kiöbenhaffn 1623.) Bl. A 2—A 3.

S. 219. ¹ Jens Jørgen Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding. (Kbhvn. 1848.) S. 150. — ² Kjøbenhavns Diplomatarium VI 164. — ³ N. K. S. 4to. no. 1353 b. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 236. — ⁴ Kjøbenhavns Diplomatarium II 301—3. — Hübertz: Aktstykker til Aarhus' Historie II 277.

S. 220. ¹ A. A. v. Stiernman: Samling utaf Förordn. ang. Sweriges Commerce etc. III (Sthlm. 1753) 241. — ² Peder Syv: Almindelige Danske Ordsproge II (1688.) 215. — ³ Samlinger til jydsk Historie og Topografi IV 238. — ⁴ Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 169. — „Sommerbrud“, se Moths utrykte Ordbog. G. K. S. fol. no. 769.

S. 221. ¹ Danske Magazin, 3dje Række I 115. — ² N. P. Nielsen: Hellig Trefoldigheds Gilde udi det danske Compagnie. Kbhvn. 1836. — ³ Danske Magazin, 3dje Række I 95. — Kjøbenhavns Diplomatarium VI 163. — Falck: Staatsbürgerliches Magazin I 650. — ⁴ Norske Samlinger I 260. — Norske Magazin II 169. 179. 190.

192. 199. 208. 215. 218. 228. — ⁵ Olaus Magnus: *Historia gentium septentrionalium*. lib. XV. Cap. 6. — ⁶ *Jahrbücher des Vereins f. Mecklenburgische Geschichte* herausg. v. Lisch. VII. (Schwerin 1842.) S. 179—210.
- S. 222. ¹ *Kjøbenhavns Diplomatarium* VI 163. — ² *Danske Magazin*, 3dje Række I 95. — ³ *Norske Magasin* II 199.
- S. 225. ¹ *Norske Samlinger* I 260—61.
- S. 226. ¹ *Aarsberetninger fra det Kongelige Geheimearkiv I. Tillæg* S. 10. — *Saml. t. d. norske Folks Hist. og Sprog* V 180 - 85. — ² *Bircherods Dagbog* 12 Juni 1660 (ikke optaget i Molbechs trykte Udgave).
- S. 227. ¹ Peder Claussøn Friis: *Samlede Skrifter*, udg. af Gustav Storm. S. LX—LXI og S. 29—30.
- S. 228. ¹ Holger Rørdam: *Danske Kirkelove* I 65—66.
- S. 229. ¹ Junge: *Den nordsjællandske Landalmue*. (Kbhvn. 1844.) S. 291.
- S. 230. ¹ S. Grundtvig: *Gamle danske Minder* II 244. — ² *Folkevennen*. (Christiania 1862.) S. 450—51. — ³ Thiele: *Danmarks Folkesagn* II (1843). S. 102. — *Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder* I (1861) 137—38. — E. Tang Kristensen: *Det jyske almuoliv* IV S. 9 no. 14.
- S. 231. ¹ *Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder* II 244. — ² Eilert Sundt i *Folkevennen* 1859. S. 465. — *Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder* II 244. — Jacob Grimm: *Deutsche Mythologie*. 4te Ausgabe 878—86. 902—4. — ³ Olaus Magnus: *Historia gentium septentrionalium*. lib. II. cap. 23. — Linné: *Öländska och Gothländska resa*. S. 128. — ⁴ Werlauff: *Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil*. (1858.) S. 394. Anm. 63. — ⁵ Jens Kraft: *Topogr.-Statist. Beskrivelse over Kongeriget Norge* VI 521. — G. Schiöning: *Norges gamle Geographie* S. 46. — ⁶ I. M. Thiele: *Danmarks Folkesagn* II. (1843.) S. 100. — ⁷ *Danske Magazin*, 3dje Række III 332—33.
- S. 232. ¹ Thiele: *Danmarks Folkesagn* II (1843). 102. — *Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder* I (1861). S. 137—38. — ² E. Tang Kristensen: *Det jyske almuoliv* IV S. 9 no. 13.
- S. 235. ¹ K. Maurer: *Die Hölle auf Island*. (Zeitschrift d. Vereins für Volkskunde IV 256—69 og VIII 452—54).
- S. 237. ¹ *Danske Magazin*, 3dje Række III. 332—33. — ² *Nye Danske Magazin* I 381. — ³ Thiele: *Danmarks Folkesagn* II (1843). 100.
- S. 238. ¹ Hyltén-Cavallius: *Wärend och Wirdarne* I, 449—50.
- S. 240. ¹ Suhm: *Samlinger til den Danske Historie* I 1, 83. — ² Suhm: *Samlinger til den Danske Historie* I 1, 123. — ³ Suhm: *Samlinger til den Danske Historie* I 2. 37.
- S. 242. ¹ W. Coyet: *Om Liungbygaards Horn og Pibe*. Kbhvn. 1774. 4to. — ² Liunggreen: *Svenska Herregårdar* IV Bind. Trolle Ljungby. — Suhm: *Samlinger til den Danske Historie* I 1, 120
- S. 243. ¹ Thiele: *Danmarks Folkesagn* I (1843) 139. — *Danske Samlinger* I 327—28. — ² Thiele: *Danmarks Folkesagn* I (1843). 111—12.
- S. 244. ¹ P. N. Skougaard: *Beskrivelse over Bornholm I*. (Kbhvn. 1804.) S. 110. — *Sammes: Bornholms Saga*. S. 13. — ² Thiele: *Danmarks Folkesagn* II (1843). 179—80. — ³ *Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder* I (1861). 148. — ⁴ Nicolovius: *Folkflwet i Skytts Härad i Skåne*. (Lund 1847.) S. 181.
- S. 245. ¹ Wuttke: *Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart*. (Berlin 1869.) § 92—93. — Jac. Grimm: *Deutsche Mythologie*. 4te Ausg. S. 484 fg. — Joh. Brand: *Observations on the popular antiquities of Great Britain* I. (1849). 298—337 — osv. — ² *Om Springning gennem St. Hans Baal se foruden ovenanførte Steder tillige Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt*. 1567. Bl. 51 og 133. — ³ Olaus Magnus: *Historia gentium septentrionalium*. Lib. XV. Cap. 10.
- S. 246. ¹ *Bircherods Dagbog*, udg. af Molbech. S. 163. — Werlauff: *Hist. Anteg-*

nelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil (1858.) S. 313. — ² Danske Samlinger, 2den Række VI 269—78.

S. 247. ¹ Suhm: Saml. til den Danske Historie I 1. 119. — ² Erich Hansen: Fontinalia sacra, D. e.: En kort Beretning om Helenæ Kildes Oprindelse, Brug og Misbrug, udi Sieland. (Kbhfn. 1650. 12mo). S. 8 fg. — Dr. Joh. Chr. Lange: Lære om de naturlige Vande. (Kbhvn. 1756. S. 53. — ³ Thomas Bartholin: Historiarum Anatomicarum Centuria V. (Hafniæ 1661) p. 27. — De medicina Danorum domestica (Hafniæ 1666) p. 32. 517. — Acta medica Hafniensia 1671—72. p. 147. Vol. III p. 80. — Olaus Wormius: Epistolæ I (Hafniæ 1751) [p. 437, læs:] 537—38. — ⁴ Skaale og Bægre flydende i Vandet omtales f. Eks. i Skaane. (Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 1. 119.) Kors, Krykker osv. omtales en Mængde Steder.

S. 248. ¹ Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Viborg 1795.) Side 42. — ² Werlauff: Historiske Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (1858.) S. 313. — ³ Danske Samlinger V 80. — ⁴ N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius. (Kbhvn. 1576.) Fol. II Bl. 208. — ⁵ Norske Magazin II 282.

S. 249. ¹ E. Pontoppidan: Annales ecclesiæ Danicæ I 673. — ² H. Rørdam: Danmarks hellige Sundhedskilder. („Fædrelandet“ 1867. no. 143—44). — H. F. J. Estrup: Tygestrup som det var og som det er. S. 28.

S. 252. ¹ Om Forholdene i Norge, se L. Daae: Norske Bygdesagn I 6—13. 23—24. 160.

S. 253. ¹ Mundtlig Beretning paa Stedet. — ² Dalgas: Geografiske Billeder fra Heden. 1868. S. 55. — ³ Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil (1858.) S. 321. Anm. 27. — ⁴ Samlinger til jydsk Historie og Topografi VII 7.

S. 255. ¹ Folkevennen. (Christiania 1859) S. 285. — ² Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 475. — ³ Efter velvillig Meddelelse af Hr. Doktor Krohn i Arne, Haus Herred, Nordhordeland. — ⁴ P. J. Colding: Dictionarium Herlovianum. (Havn. 1626.) 12mo. „Bynke“. — Moth: Utrykt Ordbog. G. K. S. no. 774 d. Bynke. — Jørgen Sorterup: Prodrum. Calend. 1722. Thottske Samlinger no. 1466. 4to. pag. 97. — Vidensk. Selskabs Ordbog: „Sankt Hansurt“. — Schütze: Holstein. Idiotikon II 193 Osv. osv. — ⁵ Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 380.

S. 257. ¹ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 186.

S. 258. ¹ Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 66. — ² Se Eksemplerne i O. Kalkars Ordbog til det ældre danske Sprog. „Mikkel“ o. s. v. — ³ Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 66. — ⁴ Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849) p. 377—96. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed (1829) II. 128—34.

S. 259. ¹ Finn Magnussen: Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed (1829) II 126. — ² Bonde-Practica Eller Veyr-Bog 1772. S. 17. — ³ Molbeck: Nordisk Tidsskrift I 567. — ⁴ Tegnelser over alle Lande. 9 November 1560. R. A.

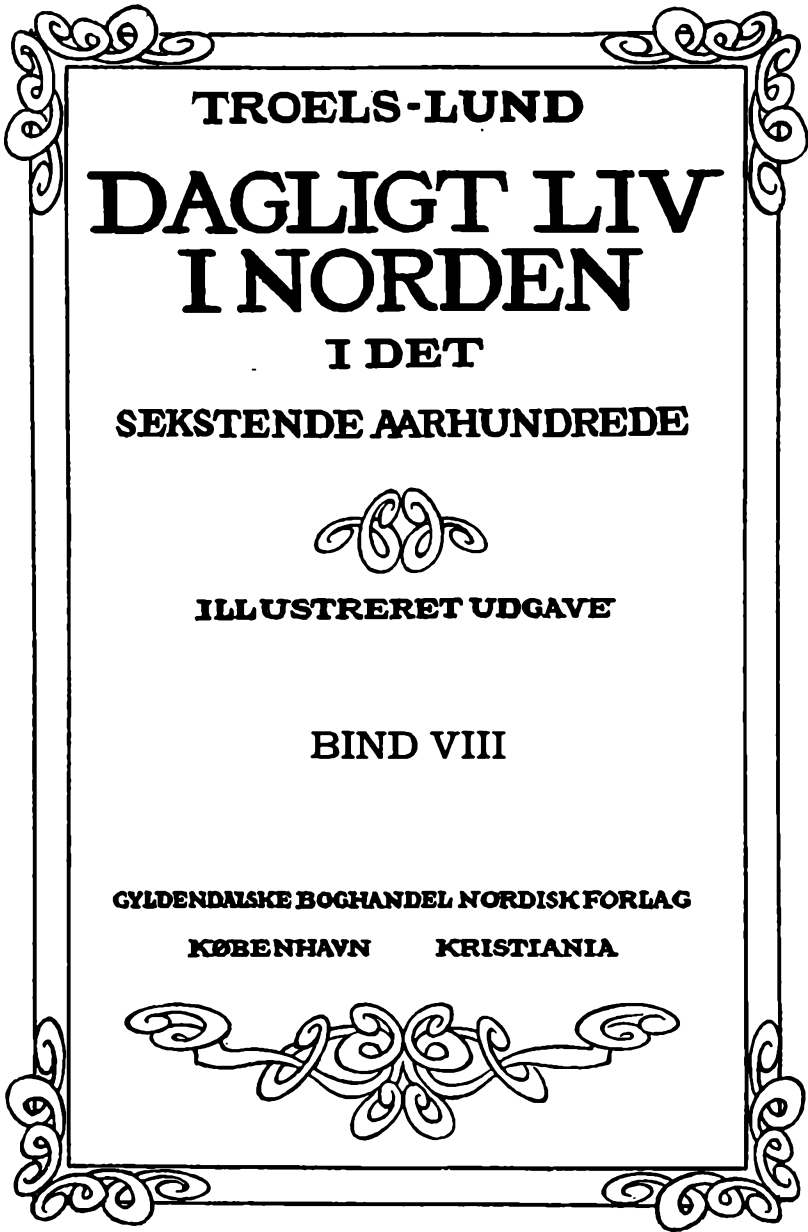
S. 260. ¹ Wutke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung 1869. § 104. — ² Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain I. (London 1849.) 367—71.

S. 261. ¹ H. H. Skonning: Anser Martiniana eller Sankt Mortens Gaas. Prentet Aar 1705. Bl. A 3 og H 4—7. — ² Tyge Nielsøns Husholdningskalender 1632. S. 70. — ³ Luxdorph: Fjerde Bind til en Samling af smukke danske Vers. (Kbhvn. 1742.) S. 279—80.

INDHOLD AF VII BOG

	Side
1. <i>Aarets Festrække</i>	7
2. <i>Julen</i>	10
3. <i>Fastelavn</i>	99
<i>Skuespil</i>	133
4. <i>Paaske</i>	181
5. <i>Valborgs Dag</i>	192
6. <i>Pinse</i>	225
7. <i>Midsommerfest</i>	227
8. <i>Mikkelsdag</i>	257
 <i>Henvisninger og Annærkninger</i>	 263

TROELS-LUND
DAGLIGT LIV
I NORDEN
I DET
SEKSTENDE AARHUNDREDE

ILLUSTRERET UDGAVE

BIND VIII

CYLDENDANSKE BOGHANDEL NORDISK FORLAG

KØBENHAVN KRISTIANIA

FR HJAGES KGL. HOF-BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

VIII BOG: FØDSEL OG DAAB

EN lille Verdensborgers forventede Komme vakte i det 16de Aarhundrede større Røre end nu til Dags. Foruden de Forberedelser, der til enhver Tid maa træffes, var der den Gang en Del Hensyn at tage, som senere er bortfaldne. Hertil hørte i første Række de mangehaande Former for Forsigtighed, som den vordende Moder maatte anvende for at skærme sig og sit Foster.

Landet var hjemsøgt af Ulve. Disse havde, efter hvad der sagdes, en mærkelig Evne til paa lang Afstand at kunne spore svangre Kvinder. Lykkedes det en Ulv at komme over en saadan, sønderrev den hende og fortærede hendes Foster. Det var derfor en Hovedregel, at en Kvinde, der ventede sin Nedkomst, maatte ikke vove sig for langt fra Hjemmet og aldrig opholde sig, hvor Hjælp ikke var nær. Om Magister Grundet, Rektor i Ribe og fra Aar 1554 Sognepræst ved Domkirken sammesteds, veed vi, at det var hans Moders vidunderlige Frelse under slige Forhold, der blev Skyld i, at han bestemtes til Gejstlig. Hans Forældre var fattige Bønderfolk ved Vejle. Moderen var en Dag gaaet vel langt hjemme fra, da hun pludselig fik Øje paa en Ulv. Forfærdet flygtede hun ind mellem noget Kvæg, og hørte fra dette usikre Ly, hvorledes Ulven tudende hidkaldte sine Kammerater. I sin Dødsangst lovede hun da, at det Foster, hun bar under Hjerter, skulde være viet til Herren, et Løfte, som hun efter at være bleven frelst opfyldte efter Evne ved at holde BARNET til Studeringer¹.

Overtroen forøgede yderligere Faren ved Ulve. Man havde nemlig at vogte sig ikke blot for de naturlige Ulve, men ogsaa for dem, der kun for en Stund omskabtes dertil, Varulvene. Om Dagen saa disse ud som almindelige Mennesker, dog stundom kendelige paa en Tot Haar mellem Skulderbladene og næsten altid paa, at Øjenbrynene var sammenvoksede. Men til visse Tider forvandlede de til Ulve, idet Hovedet tilspidsedes, Huden blev laadden, og den ene Arm omdannedes til Hale, den anden til Ben, hvorfor Varulve ogsaa bestandig kun hoppede paa tre. De var griske som ingen andre efter ufødte Fostre, thi naar en Varulv fik Hjertet af et ufødt Barn at æde, hævedes Trolddommen, og den omskabtes aldrig mere i Ulveham. I en gammel Kæmpevise, der er naaet til Nutiden i elleve forskellige Opskrifter, fem danske, fem svenske og en norsk, er vel Indholdet noget forskelligt: Liden Kirsten, der, skøndt frugtsommelig, har vovet sig ene ud, overfalder snart kun af en enkelt Varulv, snart af en hel Flok, som, da hun søger Læ i Toppen af en Lind, kradser Træet op med Rode og sønderriver hende. Men i dem alle hedder det tilsidst om Hr. Peder, som paa hendes Nødraab iler hende til Hjælp:

Der han kom udi Rosenslund,
Der møder hannem Ulven med Barnet i Mund.

Imod slige, uhyggelige Fjender var det kun ringe Trøst at vide, at de i et enkelt, sjældent Tilfælde ikke turde røre en Kvinde, nemlig naar Barnet, hun skulde føde, var en Dreng, der alt i Moders Liv havde faaet Tænder. Langt mere beroligende var det, at Varulven, idet den forvandlede, tabte sin Menneskeforstand. Som Mand mærkede den sig altid ni Kvinder, der var frugtsommelige, men omskabt til Ulv mindedes den kun een af disse, hvem den da søgte at faa fat i. Skønt Vaaben ikke bed paa Varulve, lod de sig dog let skræmme, idet de af Naturen var menneskesky. Det gjaldt blot om enten at være to i Følge, eller, hvis man var alene, ikke at tabe Modet ved Synet af deres gloende Øjne og deres Snærren og Tuden, men uden videre kyse ad dem. Især frygtede de, naar en Kvinde løste sit For-

klæde og hermed slog efter dem. Dette kom uden Tvivl af, at de paa denne Vis let kunde blive røbede, idet de, hvis de bed en Stump af Forklædet, maatte beholde denne i Munden, efter at de atter var forvandlede til Mennesker. Paa denne Maade kom tilfældigvis en Kvinde til at befri sin egen Mand fra Fortryllesen. Da de ved Nattetid drog hjem fra Gilde, kom Ondet over ham, og han fik kun Tid til at befale hende, hvad der saa end maatte vise sig, at forsvare sig med sit Forklæde. Han gik og lod sig lidt efter til Syne som Varulv. Konen gjorde, som han havde sagt, og Udyret flygtede tilsidst med en Stump af Forklædet i Munden. Da Manden kom tilbage, havde han denne Stump i Munden, og Hustruen udbrød forfærdet: „Men Kors! Mand! Du er jo en Varulv!“ „Tak skal Du have, Mor! nu er jeg fri“, svarede han, og siden da omskabtes han aldrig mere.

Troen paa Varulve var gammel i Norden. Vikingerne medbragte den til Normandiet, hvor den nordiske Benævnelse (*le warou* eller *warvou*) har holdt sig til vore Dage. Selve Overtroen var dog ikke blot af nordisk Oprindelse, men overordentlig udbredt. Allerede i Oldtiden hørte Herodot fortælle af de i Skythien bosatte Grækere, at der paa Landets Grænser fandtes et Folk, hvor hver Mand en Gang aarlig forvandlede til Ulv. Herodot ledsager denne Beretning med følgende Ord: „Mig faa de nu ikke til at tro, hvad de dør siger. Men de siger det ikke desto mindre, og de sværger paa, at det er sandt“. I det 16de Aarhundrede deltes Overtroen vistnok af de fleste, baade Lægfolk og Lærde i Skandinavien som i Tyskland. „Ved Juletid forvandles Mennesker til Ulve og udføre meget ondt“, siger saaledes den svenske Ærkebisp Olaus Magnus.

Sagnet veed at melde om, hvorledes baade Ulve og Varulve blev fordrevne fra Vendsyssel. En Heks skal her have samlet dem alle, koblet dem sammen med en Uldtraad og selv ridende paa den forreste ført hele Flokken ud i Limfjorden. Underligt nok har iøvrigt overalt i Danmark Troen paa Varulve overlevet de virkelige Ulves Forsvinden. Paa Sjælland, hvor Ulvene vistnok tidligst er blevne udryddede, har saaledes Troen paa Varulve

holdt sig indtil vore Dage. I Nordsjælland gik endnu langt ned i det 19de Aarhundrede aldrig nogen frugtsommelig Kvinde alene ud, hverken i Middagsstunden eller i Tusmørket, men skulde, af Frygt for Varulve, altid ledsages af en, om det saa blot var en Dreng, til at kyse ad dem¹.

I Sverige og især i Norge nærede man stor Frygt for Bjørnen. Ogsaa denne antoges ligesom Ulven særligt at efterstræbe svangre Kvinder. Og ligesom der gaves Varulve, saaledes gaves der ogsaa fortryllede Bjørne. Disse, de saakaldte „Hamløbere“, var til visse Tider nødte til at løbe om i Bjørneham, og For-

Fig. 1. Bjørn og Sækkepiber.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

bandelsen hævedes ikke, førend de fik sønderrevet en Kvinde, der gik svanger med et Drengbarn. Dette skaanede de, thi lykkedes det dem at holde det i Live og opfostre det, var Fortryllesen med det samme hævet. Rigtige Bjørne var derimod kendelige paa, at de med største Velbehag aad Fostret. Iøvrigt synes der ogsaa at have været dumme eller følsomme Bjørne der, fortryllede af de blide Toner, tog en Sækkepiber for en Kvinde (Fig. 1).

Naar en Kvinde overrumpledtes af en Bjørn, og Hjælp var fjern, var der ikke andet for, end at søge at paavirke dens ædlere Følelser. I visse Egne af Norge antog man, og antager man endnu, at Bjørnen er ridderlig nok til at skaane Fostret, naar den mærker, at det er et Pigebarn. Et virksomt Middel var det at tiltale

Bjørnen venligt og kalde den for „Bedstefader“ (Fig. 2). Lapperne anvender samme Middel for at holde Bjørnen fra deres Hjørde, idet de kalder den for „Bedstefader med Skindpelsen“. Men hjælp intet andet, var der gammel Erfaring for, at eet Middel for-slog, det var, naar Kvinden uden Undseelse blottede sig paa usømmelig Vis. Bjørnen grebes da af Skamfølelse og vendte om. Troen paa dette Middel har holdt sig i Norge til den nyeste Tid. Aar 1883 hedder det saaledes: „Dette blev mig i Eid fortalt skulde have hændt en dør endnu levende Kvinde. Hun sprang nogen ud af Sengen og ned i Sæterfjøset, hvor hun hørte Bjør-

Fig. 2. Kvinde og Bjørn.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

nen var; og skamfuld løb denne straks væk, da den fik se hende“¹.

Det stod sikkert ligeledes i Forbindelse med Frygt for overnaturlige Væsener, naar det i det 16de Aarhundrede i Danmark var forbudt frugtsommelige Kvinder at gaa i Kirke St. Hansdag. Denne Regel, der nu vistnok i de fleste Egne er gaaet i Glemme, overholdtes i sin Strenghed endnu i det 18de Aarhundrede. Ifølge Meddelelser fra Præster paa Fyn kunde man den Gang ved blot at efterse, hvem der manglede i Kvindestolene ved Høj-messen paa St. Hansdag, faa sikker Besked om, hvilke i Menig-heden der var i velsignede Omstændigheder².

Ved Siden af slige, hemmelighedsfulde Forsigtighedsregler gik

der en Række af andre, hvis Betydning var let nok at forstaa. Som Eksempel paa saadanne kan anføres, hvad Christiern Pedersen fandt sig beføjet til i sin Postille at lægge Ægtemændene paa Hjerte: at de ikke maatte prygle eller trampe paa deres Hustruer, saa længe de var i den Tilstand. „Thi mange overgivne og umilde Mænd sla' og drage deres Hustruer og træde dem under Fødder, saa at de forkaste deres Foster“¹.

Noget vanskeligere at forklare, men derfor ligefuldt godtgjort ved gammel Erfaring, var endelig alt det meget dagligdags, som en frugtsommelig Kvinde havde at vogte sig for. Hun maatte ikke træde i et Hjulspor, ikke holde Traad, der blev vunden, ikke lade tage Maal af sig, ikke gaa over en Tærskel, hvor Knive plejede at slibes, eller hvori nogen havde hugget med en Økse, ikke gaa over en sammensunken Grav eller en græssende Hests Tøjr, ikke gaa under en ophængt Snor eller en Savebuk, ikke gaa baglænds, ikke sætte sig paa en uafraaset Dragkiste o. s. v., o. s. v. Ved alle slige Forseelser vilde hun ufejlbarlig paadrage sit Barn de dertil svarende Sygdomme eller sig selv en haard Forløsning².

En ganske egen Maade at forberede sig paa var uden Tvivl den, der endnu stadig anvendes af Landalmuen i Danmark: at krybe ved Midnat nøgen mellem de sammenvoksede Grene paa et Træ. Den Dag i Dag er i mange Egne af Danmark saadanne sammenvoksede Træer ganske glatslidte om Aabningen paa Grund af den hyppige Brug³. Midlet, der iøvrigt anvendes baade mod Svangerskab og for at opnaa en let Forløsning, peger hen paa en Overtro af ældgammel Oprindelse. Under forskellige, men nærbeslægtede Former udtrykker det fra Evropa til Indien en og samme Tro paa Genfødelsens signende Kraft⁴.

En Betingelse for, at dette Middel skulde virke, var, at det anvendtes hemmeligt. Det samme gjaldt om et tilsvarende Middel, der var af langt værre Art. Det bestod i ved Midnat nøgen at krybe igennem en Hestesele eller hellere igennem en paa fire Kæppe udspændt „Horse-Ham“, det er den Hinde, hvori Føllet er født. Hvo, der gjorde sligt, fødte uden Smerte, men af Børnene blev Drengene til Varulve, Pigerne til Marer. Disse sidstes

Lod var om mulig værre end deres Brødrer, idet de var fordømte til om Natten at plage Mænd eller Heste med deres „Mareridt“, og kun faa Eksempler havdes paa, at en Mare var bleven løst fra Fortryllelsen og endt lykkelig¹.

Hvad der voldte ikke ringe Bekymring baade hos den vorde Moder og hendes nærmeste, var den gængse Tro, at hun i denne sin Tilstand var et særlig urent Væsen, jo nærmere ved Fødselen, des fjernere fra Gud. Denne Tro stammede fra Katolicismens Dage og var en naturlig Følge af, at man havde betragtet det, at forblive ugift, som Udtryk for Hellighed. Ligesom Klosterløftet indviede til Gud, saaledes gjorde Fødselen baade Moder og Barn til Hedninger og gav dem Djævelen i Vold. Forgæves henviste man til Jomfru Marias og Elisabeths Møde (Fig. 3), hvor selv Fostret i Moders Liv havde deltaget i den hellige Glæde og Saligprisning (Lukas 1, 39-56). „Mangen Dannekvinde haver beklaget sig“ — siger Biskop Palladius — „at hun var aldrig ræddere for Djævelen, end naar hun laa i Barselseng“².

Den lutherske Kirke søgte ganske vist efter Evne at yde Trøst. I den danske Kirkeordinans udtaltes der saaledes i udtrykkelig Modsætning til hin Overtro, at Mødre var „de rette Guds Redskaber, og derfor des mere afholdte af Gud, som de er nærmere til at føde“. Ligeledes paalagdes det Præsterne at lære Barselkvinder at bede daglig en smuk, simpel Bøn, hvori de takkede for den Velsignelse, der var bleven dem til Del, og befalede deres ufødte Foster i Guds Varetægt. Ved en saadan Bøn var en Moder i Stand til, selv om hendes Barn kom dødfødt til Verden og altsaa ikke blev døbt, dog at sikre det Plads i Livets Rige³.

Fig. 3. Jomfru Marias og Elisabeths Møde. Fostrene priser Gud. Kalkmaleri i Tirsted Kirke paa Lolland.

(Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

Det var da fuldt ud i den nye Læres Aand, naar Biskop Palladius sagde: „Min kære Dannekvinde! du est ikke en hedensk Kvinde udii Barselseng, du har ikke Djævelen med at fare . . . Du har Gud Fader, Søn og Hellig Aand med at fare, de have befalet dig at føde dit Barn til Verden . . . og Skt. Pouel siger: En Kvinde bliver salig ved sin Barnefødsel . . . Det er ikke Munkelære, det er Guds Sandhed ud af den hellige Skrift. Ja, min kære Kvinde! jeg vil sige dig mere til Trøst: Døde du bort i din Barselseng (som det hænder ikke end alle Kvinder, men nogle faa, hvilke Gud vil dør kalde til sig, som vi ere ham alligevel allesammen en Død skyldige) da bliver du en Martyrinde for Gud i Himlen og faar større Løn af Guds Miskundhed og Naade i Himlen, end om du ellers døde; fordi at du dør ikke for din egen Skyld, men udi dit rette Embede . . . Ja mere, Kvindelille! vil jeg sige dig til Trøst: Dersom dit Barn end døde bort, saa at det kunde ikke naa til Daaben, da skal ingen derfor falde i Mishaab om dette Barns Salighed . . . Det skal jordes hos andre Børn, som døbte ere, paa et godt Haab, at vor himmelske Fader har det annammet til Naade; thi han er mægtig nok til at give et Barn Salighed inden udi Moders Liv og lade det døbes udi sit eget Blod“¹.

Men hvad Reformatorerne saaledes søgte at opbygge paa den ene Led, hjalp de selv uformærket med til at rive ned paa den anden. Det var allerede en betænkelig Indrømmelse, som saa let kunde misforstaas, naar Kirkeordinansen tilstod, „at Satan frister Barselkvinder mere end andre“²; eller som Peder Palladius udtrykte det: „Det er vist og fast og den daglige Forfaring giver det vel saa at være i Sandhed, at Djævelen, Menneskenes Saligheds Fjende, lægger sig allermest efter at besvige og be- drage frugtsommelige Kvinder og dem som rede til Barsel“³. Efter Lægmands Skøn tog Kirken tydeligt nok Parti for den gamle Tro, naar de betegnede de nyfødte Børn som Djævl- besatte og ved Daaben fremdeles krævede den gammeldags Djævluddrivelse. Det lykkedes da ikke Kirken at fortrænge den nedarvede Opfattelse. For den almindelige Bevidsthed i Norden stod nu som før Moderen og hendes Spæde som urene

Hedninger, og kun ud fra dette Grundsyn bliver de fleste af Datidens Barselskikke forstaaelige.

Naar Forløsningen var nær, afgik der Ilbud til Jordermoderen, men desforuden til en hel Del andre Kvinder, der med Spænding havde imødeset Begivenheden og nu trods alle Hindringer, som Afstand, Aarstid, Klokkeslet eller Vejrlig kunde lægge i Vejen, ilede til Stedet. Denne Skares Komme forandrede i et Nu Husets Præg. Øjeblikkelig tilrev de sig Magtens Tøjler, og — paa hvilken Haand saa end den øverste Myndighed i Hjemmet før havde været — fra nu af var den for en Stund gledet over til dette kvindelige Velfærdsudvalg.

Kvinderne førte først Hustruen, saafremt det ikke alt forinden var sket, til den for Forløsningen bestemte Stue. I en tidligere Tid anvendtes hertil i Reglen den saakaldte „Stenstue“, der saa ofte omtales i Folkeviserne ved saadan Lejlighed.

„De slog over hende det Skarlagen-Skind“ ;
„Saa fulgte de hende i Stenstuen ind“.

„Hun gik sig i en Stenstue“, „Stolt Hellelille ganger i Stenstuen ind“ o. s. v. var de stadige Betegnelser for en nær forestaaende Fødsel. Ligesaa i Norge og i Sverige:

Brått går jungfrun i stenstugan in,
Der føder hun två rosendekind¹.

I Visen om Malfred og Salemand Tygesøn hedder det:

Det var Malfred Grevens Dotter
Gaar for sin Moder at staa:
„I give mig Lov, min kær Moder!
I vor Stenstue at gaa.“

Da svared hendes kær Moder,
Hun stod i Skarlagen røde:
„Der plejer ingen i Stenstuen at gaa,
„Foruden de Børn villø føde“².

Dette synes dog at være et vel stærkt Udtryk. I en anden Vise siger nemlig en Jomfru:

Midt udi min Faders Gaard
Der stander en Stenstue:
Der plejer jeg med mine Møer
Hver Nat i at sove¹.

Ligesom det ogsaa hedder i en Vise:

Moder lærte Datter sin
For inden den Stenstue:
„Og du skal ikke gifte dig,
Og det skal du mig love“².

Stenstuen synes, som Navnet kunde antyde, at have været bygget af Sten og derfor fastere end Gaardens øvrige Træhuse eller Ierklinede Huse; den omtales ogsaa som det sikreste Tilflugtssted, naar en Gaard angrebes³. Det er ikke usandsynligt, at den tillige kan have været benyttet til Badstue, hvortil dens mindre brandfarlige Bygningsmaade maa have gjort den vel skikket. I en enkelt Vise bruges ligefrem Navnet Badstue for Stenstue, idet det hedder:

Liden Kirsten hun svøber hendes Hoved i Skind,
Og saa ganger hun i Badstuen ind;

hvor hendes Nedkomst derpaa finder Sted⁴.

Saafrømt vi saaledes turde slutte, at Stenstue og Badstue var det samme, vilde herved være vundet en langt fyldigere Forstaaelse af den nordiske Skik at benytte Stenstuen til Fødsler, og det hele være bragt i Overensstemmelse med ældgammel og vidt udbredt Brug. Badstuen med dens lette Adgang til jævn Varme og til Benyttelse af det yndede Lægemedel: Røgning med dampende Urter, var jo nemlig som skabt til saadan Anvendelse. I alle Lande, hvor Dampbade endnu bruges paa gammel-dags Vis, i Finland, i Rusland, i Egne af Asien er det ogsaa almindelig Skik, at Fødselen foregaar i Badstuen. Og for Skikkens Ælde taler, at den maaske lader sig paavise hos de gamle Germaner,

og hyppigt omtales i den gamle finske Digtsamling „Kalevala“¹. Det hedder her blandt andet :

Svære Smerter og Bekymring
 Har din Moder maattet lide,
 Da hun laa i Badestuen
 Udstrakt paa en ussel Halmseng,
 Da hun bragte dig til Verden,
 Skænkte dig dit Liv, du arme!

Særligt oplysende er Sangen om den rene Jomfru „Marjatta“, der, da hun mærker, at hun skal føde, forgæves beder først sin Moder, siden andre om at berede hende en Badstue hertil. Haanligt henvises hun tilsidst til Stalden, og i sin Nød beder hun her Hesten om med sit Aandedræt at skaffe hende, hvad hun behøver; medlidende puster da Hesten Stalden saa varm som et Dampbad, og derpaa føder hun sit Barn i dens Krybbe².

Endnu ned i det 16de og 17de Aarhundrede omtales af og til Stenstuer i gammeldags Købstadsbygninger³. Dog spillede de ikke længere den tidligere Rolle ved Fødsler. Hvor fuldstændigt de og deres Anvendelse siden da er gaaet i Glemme, kan ses af, at selve Navnet er forekommet senere Slægter uforstaaeligt. I en norsk Gengivelse af en af de ovennævnte Viser er saaledes dette ved en Fødsel nødvendige, ukendte Stykke blevet forstaaet som en „Stenstol“. Sønnen spørger sin Moder, da hans Elskede skal føde: „Kan jeg faa laane Steinstolen din?“ Og Moderen svarer beredvillig: „Steinstolen den kan Du vel faa“⁴.

Grunden til, at den gammeldags Anvendelse af Stenstuen til Fødsler alt i det 16de Aarhundrede var ophørt, er let forstaaelig, hvis Badstue og Stenstue var ensbetydende. En Badstue hørte jo ikke længer med til ethvert Hjem, Brugen af offentlige Badstuer havde fortrængt dem, og selve Brugen af Dampbade var nu i Aftagende. Samtidig var imidlertid paa Grund af Ildstedets Udvikling Evnen til at opvarme Husets Hovedværelse vokset i betydelig Grad. Det var da naturligt, at dette Værelse — Dagligstuen, Spisestuen, Sovekamret, eller hvad man vil kalde det, thi det omfattede jo dem alle — nu benyttedes til „Barselstue“. Be-

givenheden indledtes altsaa med, at Kvinderne forjog Stuens tidligere Befolkning, Husbond, Børn, Tyende, der, saa længe den nye Regeringsform varede, maatte søge Opholdssted og Natteleje, hvor de kunde bedst. De forskellige Familjers Kaar satte dog naturligvis her forskellige Grænser for, i hvilken Grad Beboerne kunde fortrænges.

Fig. 4. Lav Barselseng foran Himmelseng i Hamborg omtrent Aar 1500.

(Efter J. M. Lappenberg.)

Saaftremt Barselsengen ikke alt var i Orden, blev en saadan hurtigt dannet. Hertil egnede sig ikke saa godt Familiens store Himmelseng, der i Reglen stod op til Væggen. Folk, der havde Raad, synes at have haft en egen Art Seng hertil, lav og fritstaaende. Paa Afbildninger fra hin Tid ses denne stundom fremstillet som en Slags Løjbænk uden Fødder, ikke stort højere end Vuggen, der staar ved Siden¹ (Fig. 4). Paa hosstaaende Billed fra omtrent Aar 1500 kan man, trods den ufuldkomne Gengivelse, tydeligt se forrest den lave Barselseng og Vuggen, i Baggrunden den store Himmelseng med grønne Spærlagen. Hvor Begivenheden ikke kom altfor uventet, havde selve den, der „redte til Barsel“, vel i Reglen ogsaa sørget for at gøre dette i snævrere Forstand, saa at Sengen stod færdig. Aar 1605

blev det saaledes overfor en ung Student, der ved et Præstekonvent i Løveherred havde begaaet adskillige Kaadheder, særlig lagt ham til Last, at „han var sprunget op i en Barselseng, der stod opredt i Stuen“, og havde besudlet den².

Selve Forløsningen overværedes i Reglen kun af Kvinderne. Dog var det i enkelte Egne, f. Eks. hos Bønderne i Telemarken,

Skik, at Manden skulde være til Stede for at vise sin Beredvillighed til at dele alt, ondt som godt, med sin Hustru. Den Mand, der ikke opfyldte denne Pligt, ansaas for et Dyr, et Udskud af Menneskeheden¹. En hertil svarende Skik forekom endnu i det 19de Aarhundrede i flere Egne af Tyskland, hvor den fødende Hustru skulde anbringes paa Mandens Skød².

Fødslen lettedes ved adskillige Midler, over hvilke der med Rette hvilede et hemmelighedsfuldt Skær. Hertil hørte den Bøn til Jomfru Maria, som enten den fødende selv eller de hjælpende Kvinder for hende skulde bede:

„Mutter Maria! laan mig Nøglerne dine,
At jeg kan aabne Lænderne mine“³.

Denne Bøn anvendes endnu den Dag i Dag i Finveden i Sverige⁴.

I Lund opbevaredes tidligere en „Jomfru Marias Særk“, der var et ypperligt Middel under slige Forhold. Den havde nok oprindeligt tilhørt den hellige Margrete, en af Ærkebisp Absalons Slægtninge, der var bleven dræbt i Slutningen af det 12te Aarhundrede. At den var i høj Anseelse, kan ses af, at Christian den Første Aar 1468 skrev til Domkapitlet med Bøn om at faa den udlaant⁵. Folk, der boede for langt herfra, nøjedes med at iføre den fødende en Messehagel eller andet kirkeligt Skrud, hvoraf der efter Katolicismens Afskaffelse kom ikke faa Stykker i verdsligt Eje. I Mangel heraf skrev man nogle Skriftsteder, især Begyndelsesordene af Johannes Evangelium, paa en Papirstrimmel og hængte den om den fødendes Hals.

En gammel Erfaring var det, at ingen Forløsning kunde foregaa, uden at alt bundet først var løst. Derfor skyndte man sig med at opløse alle Knuder, ikke blot paa Barsekvinden selv, hendes opsatte Haar, Baand paa hendes Dragt o. s. v., men ogsaa enhver Ting, der var bundet eller lukket i Stuen, Baand, Snore, Skuffer, Kister, Døre. Havde Bruden selv haft Tanke herfor eller Kendskab til sligt, kunde hun alt paa selve Bryllupsdagen have lettet en kommende Forløsning ved straks, da hun kom med Brudedefølget fra Kirken, at løse „Sælepinden“ og op-

spænde Sadelgjorden paa Hesten, der havde baaret hende. Alt hvad der siden da var blevet fastgjort i Huset, lige fra en Trækile i Bænken til et nyt Skaft paa Øksen, maatte nu hurtigt gøres løst paany.

Hjalp alt dette ikke, saa var det et Forsøg værd at udstrække den løsende Virksomhed ogsaa til, hvad der fandtes ude i Gaardsrummet, idet f. Eks. Manden gik ud og sønderhug en Slæde, en Plov eller andet sammensat Redskab.

Meget almindelig synes ogsaa Anvendelsen af forskellige Slags Stene at have været, der enten bandtes paa den fødende eller indgaves opløste i Drikke. Læger, lige fra Henrik Harpestreng til Ole Worm, udtalte deres Tillid til dette Middel. Mest bekendte var: „Magnetstenen“, „Segerstenen“, „Ørnestenen“, som Ørnen hentede fra fjerne Steder og lagde i sin Rede for at lette Æglægningen, „Løsningsstenen“ og „Tordenstenen“. Det er en lignende Art Overtro, naar man endnu saavel i Tyskland som i Indien antager Stenvaaben fra Oldtiden for fødselshjælpende.

Et Middel af en hel anden Art, men ogsaa virksomt, var et „Harespænd“, Bagbenet af en Hare. Havde man et saadant ved Haanden, flaaede det, stødte det smaat i en Morter og gav Barselkvinden det at spise, meddelte det letfødende Dyrs Egenskaber sig til hende, og Fødselen var snart overstaet. I Nordhordeland i Norge brugte man at stryge den fødende med den højre Forpote af en Bjørn, „hvilket ganske vist plejer at hjælpe“. I Wärend i Sverige lod man Barselkvinden omfavne det gamle, hellige Træ, hvori Gaardens Skytsaand boede¹.

Næppe forkyndte et lille Kvæk eller spæd Klynken, at den længselsfuldt ventede var ankommen, førend alt skiftede Præg. Øjeblikkelig lukkedes alle Døre og Vinduer, for at ikke nogen ond Aand skulde slippe ind og fordærve Barnet. Den tidligere aandeløse Ro afløstes nu af Uro, en feberagtig Iver greb alle.

Den Flok, der saaledes med eet kom i travl Virksomhed, var

ikke en af de mindst betegnende for Tiden. Kun under fattigere Forhold spillede Jordmoderen her en fremtrædende Rolle. Hun savnede helt den Overvægt, som en nogenlunde anset Stilling eller offentlig aflagt Prøve paa Kundskaber kunde give. I Reglen opfyldte hun vistnok knap de to Krav, som Biskop Peder Palladius opstillede: „En Jordmoder bør ikke være en gammel Skarns papistisk Munkekvinde, thi hvor en saadan er, der er gerne Djævelen inden Døre med hende, og der vil ikke gaa vel til“. „Og endog Øl er hende uforbudent, bør hun dog at være

ædru, saa vel om Midnatstide som om Middags Tide, thi hun veed aldrig, naar en Dannekvinde haver hende Behov“¹.

Det, der gav Skaren sit Præg, var en Følelse af Magt og Værd, som strakte sig langt ud over, hvad nogen lønnet Stilling kunde give; de røgtede et Tillidshverv og vidste, at de paa een Gang opfyldte en Pligt, ydede værdifuld Hjælp og viste Huset en Ære.

For at forstaa den hele Skik maa det erindres, at den skrev sig fra en Tid, da saavel Læge- som Jordmoderkunst meget sjældent havde selvstændige Dyrkere, men udøvedes af kyndig Kvindehaand i Hjemmet. Det maatte da falde i høj Grad naturligt, at kyndige Hustruer i Nabolaget ydede Bistand ved en Lejlighed som denne, hvor kvindelig Hjælp var saa fornøden og Erfaring kunde være afgørende.

Men som Skikken havde udviklet sig til det 16de Aarhun-

Fig. 5. „Gud bønhører Ridderens Hustru og giver hende ogsaa en ung Søn“.

(Træsnit i en Roman med Billeder, trykt i København 1571.)

drede, var den bleven noget andet og mere. Allerede Antallet af de hjælpende Kvinder viste dette. Endnu i Visby's gamle Stadslov fra Middelalderen hed det: „Hvor Gud giver, at en Kvinde bliver forløst med et Barn, dør maa sove fire Koner og ikke flere“¹. I en Forordning for Kiel af 1417 hedder det: „Naar en Kone lægger sig til Barselseng, maa hun lade hente til sig i sin Nød otte Koner og ikke flere“². Aar 1601 bestemte Hertug Johan Adolf, at der ikke maatte sammenkaldes mere end i det højeste ti eller tolv gudfrygtige, ærbare Koner³. Og Christian den Fjerde gjorde for Hertugdømmernes Vedkommende et, uden Tvivl mislykket, Forsøg paa at begrænse Antallet standsvis, idet han tillod de simpleste Borgerkoner at maatte hidkalde seks, Borgerkonerne af Mellemlassen otte, og de fineste Borgerkoner ti ærlige Kvinder til Hjælp ved deres Forløsning⁴.

Tog Sagen sig saaledes ud i Lovbestemmelserne, er det klart, at den Virkelighed, der ved dem skulde holdes indenfor rette Skranker, var langt frodigere. En, iøvrigt noget utydelig affattet, Bestemmelse, som er givet „med de fornemste Dannekvindes Samtykke“ i Ribe Aar 1561, synes at godtgøre, at man dør an-saa 30 Hustruer til Hjælp ved Forløsningen for et passende Antal⁵.

For os ligger det nær at slutte, at disse Kvinder umuligt kunde komme til at gøre Nytte allesammen. Om Dagen maatte de gaa hverandre i Vejen, og om Natten, for saa vidt de blev dør som liggende Gæster, i betænkelig Grad overbefolke Barselstuen og tage Luften fra baade Moderen og den lille. Anderledes dømte Datiden. For den var det indlysende, at hvad enten man saa betragtede Sagen fra et lægekyndigt, et retsligt eller et religiøst Synspunkt, saa ydede denne Kvindeforsamling den betryggende Sikkerhed for, at alt gik som det burde.

Thi selv om ikke hver en Haand just blev tagen i Brug, saa mødte de dør som et kvindeligt, lægevidenskabeligt Udvalg, hvis Talrighed netop var en Borgen for, at under et vanskeligt Tilfælde *den* var til Stede, der havde set et saadant før og derfor var i Stand til at give et godt Raad.

Og retslig set, jo flere, des bedre! Thi de mødte jo som Vidner

ved en Begivenhed, som Mænd ikke fik Lov til at overvære, men som ikke desto mindre, hvad baade Arvegang og mange andre Forhold angik, kunde drage de mest afgørende Følger efter sig. Jo flere, der var til Stede, des umuligere blev et Bedrageri, som f. Eks. det, Fru Krognos Aar 1426 havde begaaet. Hun anstillede sig efter Mandens Død sygelig „og bebandt og stoppede sig med Puder, at hun tyktes tyk som en Kvinde, der reder til Barsel. Paa det sidste gik hun til Sengs og havde nogle Jomfruer hos sig, som derom bar Vidne, at hun skulde have fanget Barn, som levede og fik Kristendom, men siden hendøde“. Herved fik hun som sit Barns Arving alt Mandens Gods. Mistanken vaktes imidlertid, og Mandens Slægt lod Barneliget opgrave. De fandt da i Stedet for et Barn en Sandpose. Folkevittigheden døbte straks det forlorne Barn „Ridder Sand“, og Moderen med hendes Jomfruer, der alle dømtes fra Livet, kunde takke deres Gud for, at Modparten gik ind paa Forlig¹.

Men selv om man nu ikke vilde tænke paa slige Tilfælde, der ifølge Sagens Natur jo dog hørte til Sjældenhederne, saa var de mange Kvinders Nærværelse nødvendig endog ved den fattigste Kones Nedkomst. For en Tid, der ikke kendte eller i hvert Fald kun i ringe Grad anvendte Kirkebøger, skriftlige Daabsattester o. s. v., var nemlig en saadan levende Menigheds Røst det sikreste Bevis, der kunde føres for ægte Herkomst. Og enhver kunde faa Brug herfor, baade fattig og rig. Thi Datiden var streng i saa Henseende og krævede Bevis for ægte Fødsel, hvad enten det saa drejede sig om Ret til Gods og Adelskjold eller blot om Adgang til at blive Læredreng hos en Købstad-Haandværker.

Endelig — og her staar vi overfor Tidens ejendommeligste Opfattelse — religiøst set havde denne Kvindeforsamling den dybeste Betydning. Efter gammeldags Forklaring mødte de for at hjælpe deres lidende Søster, slaa Kres om hende og hendes Barn, saa længe de begge var hedenske, og værge dem mod alskens Trolldøj. Denne Opfattelse var, som ovenfor berørt, saa langt fra at aftage ved Reformatorerens Prædiken, at den tværtimod æggedes videre op ved al den nye Tale om Djævelen og

hans travle Virksomhed. Og derfor veg den heller ikke for, men indgik netop en inderlig Forbindelse med den nye lutherske Forklaring: at Ægtestanden var den Gud velbehagelige Stand. Ligesom de Klostergivne fordem havde æret Gud ved stille Af-døen, saaledes priste disse gifte Kvinder ham nu, idet de hjælpende flokkedes om den, der sidst havde opfyldt sin Pligt og baaret Frugt.

Det vil da forstaas, at den gamle Skik med gifte Kvinders Nær-værelse ved Fødselen netop i det 16de Aarhundrede tog et stærkt Opsving. Høje som lave agtede det for en ærefuld Pligt, og der var stærk Rift om dette Hædersherv. Et smukt Træk var det, at al Standsforskjel her for en Stund hævedes, Landets Dronning kunde mødes som Hjælperske sammen med den ringeste Kone, de gik alle op i den fælles Enhed: Dannekvinder. Et pudsigt Udtryk for den herved anlagte Maalestok var det, at medens enhver gift Kvinde var Dannekvinde, tilkom den tilsvarende Hæderstitel „Dannemand“ først en Ægtemand, naar han var bleven Fader til baade en Søn og en Datter¹.

Endnu langt ned i det 17de Aarhundrede holdt Skikken sig som almindelig for alle Stænder. Aar 1651 skriver saaledes Præsten i Nordborg paa Als om sin Hustrus Nedkomst: „Onsdagen den 23. Juli Kl. 7³/₄ blev min kære Hustru forløst, og begavede os den fromme Grud med en dejlig, velskabt Datter, og var hendes fyrstelige Naade Hertuginde samme Tid til Barselhus med Hofmesterens Frue og andre Naboerker“².

Hvor dybt Skikken havde slaaet Rod kan ses af, at endnu i Aaret 1698 kunde der udstedes kongelig Befaling til Øvrighedens og Borgerskabets Hustruer i Aarhus om ikke at holde sig borte, naar Natmændenes Hustruer skulde i Barselseng, da disse herved nødtes til at forskrive langvejs fra af deres egne, hvorved stor Bekostning paaførtes dem³.

I det 16de Aarhundrede udgik hos Adelen skriftlige Indbydelse til at overvære Nedkomster, og bittert Fjendskab kunde opstaa hos dem, der mente sig forbigaaede. Som Eksempel paa Indbydelse kan anføres følgende Skrivelse af 1589 fra Fru Margrete Basse til hendes Slægting Fru Birgitte Bølle:

. . . „Min hjerteallerkæreste Moder! giver jeg Eder venligen til Kende, at Gud allermægtigste har nu atter saa gjort mine Vilkaar, at jeg reder til Barsel, og veed jeg mig Dagen til en fjorten Dage eller tre Uger efter Jul, og er det, som Gud! den allerlængste Dag, der jeg veed mig. Og er derfor baade Hans'es [hendes Mand: Hans Urne] og min venlige Bøn til Eder, at I ville vel gøre som vores gode Moder, og vor Tro er til Eder, og umage Eder over til os paa samme Tid og være hos mig paa den Tid, som Gud allermægtigste vil forløse mig . . .“¹.

Indbydelsen skulde være skriftlig og selvfølgelig udstedt i behørig god Tid. Ovenanførte er i saa Henseende i mønsterværdig Orden, Indbydelsen er dateret Sankt Karens Dag: den 25de November, og Begivenheden ventedes først en fjorten Dags Tid efter Jul. Men Fru Margrete Basse havde ogsaa ved sin sidste Nedkomst Aaret forud høstet Erfaring. Hun havde nemlig den Gang været ubesindig nok til at tro, at en mundtlig Indbydelse mellem nære Bekendte kunde være tilstrækkelig, og i den Anledning utilbørligt længe opsat at afsende den skriftlige. Følgen var, at „den hjerteallerkæreste Moder“ udeblev, og bag efter var fornærmet. Det betegnende Undskyldningsbrev, som Margrete Basse i den Anledning havde maattet sende hende, lyder i Uddrag saaledes:

. . . „Min hjerteallerkæreste Moder! saa takker jeg Eder og paa det allervenligste for Eders gode og hulde Skrivelse og hulde Mening, jeg deri formærker, at I vilde gerne været hos mig, naar jeg skulde forløses, dersom I havde bekommet min Skrivelse udi Tide og havde vidst Dagen. Saa skal Gud være mit Vidne, at det gjorde mig hjertelig ondt, at min Skrivelse blev saa forsømt, at I ikke fik den i rette Tid. Min hjerteallerkæreste Moder! Dersom Eder ret drager til Minde, at den Tid, dør jeg bad Eder om det paa Oreby, at I vilde være hos mig, naar jeg skulde lægges, at jeg da sagde Eder den yderste Dag, dør jeg vidste mig, og I da lovede mig saa vist, at I vilde være hos mig, naar jeg skulde lægges, og jeg dertil vist forlod mig. Men det I ikke bekom min Skrivelse i rette Tid, skal Gud vide det, at det var mig hardt nok imod. Desligeste som I formelder i Eders gode Skri-

velse, at det ikke har været Eders Sædvane, at I gerne har kommet noget Steds, hvor I ikke var velkommen, saa tror vi Eder ikke i nogen Maade til, at I skulde mene os dermed. Dersom I vilde haft den Umage og kommet til os, da skal Gud vide det, at I skulde været os saa rettelig velkommen, som I kunde været vores egen, kødelige Moder. Thi var det den allerringeste, I havde i Eders Gaard, I havde viist til os, da skulde han været os velkommen“ o. s. v., o. s. v.¹.

Kvinder med stor Familie og talrig Bekendtskabskres kunde ad denne Vej blive dragne ind i en Virksomhed, der Uger, ja Maaneder igennem, holdt dem borte fra Hjemmet. Fru Kirstine Drefeld f. Eks., Enke efter Peder Stig og uden Tvivl en usædvanlig dygtig Kvinde, var saaledes i Aarhundredets tredje Aarti i den Grad efterspurgt i Skaane, at man, naar man ikke vidste bedre, skulde tro, at det var en berømt tilrejsende Læge, om hvem der var Tale. Man læse f. Eks. følgende Brev om hende fra Fru Anna Rud til sin Datter Fru Sophie Esge Billes:

. . . „Som Du skriver, at Vor Herre haver forskikket det saa, at Du haver Fru Kirstine Behov, da maa Du vide, at den Tid, jeg fik din Skrivelse, da var hun her paa Gaarden hos mig, og talte jeg til hende derom. Da gav hun og jeg desligeste os svarligen derfor, at Du ikke haver enten skrevet hende eller mig Din Lejlighed hid tilforn. Og maa Du vide, at hun haver lovet at være hos Fru Helle Hr. Holgers nu 8 Dage før Skt. Lauritsdag, og er Fru Helles sidste Dag om Skt. Bartholomæidags Tid. Og maa Du vide, at Fru Anna Hr. Claus Podebuskes skal ligge om Skt. Barbara Dag. Thi tykkes mig raadeligt at være, at Du kunde komme ned her til Skaane med det allerførste, og naar hun farer fra Fru Helle, at Du da kunde faa hende, førend hun kommer til Fru Anna. Hvis Du ikke det gør, da befrygter jeg mig, at Fru Anne skal straks have Bud efter hende, naar hun farer fra Fru Helle. Dog haver hun lovet mig, at kan hun nogenledes være det uden, da vil hun ikke fare til Fru Anne førend Skt. Mortensdags Tid. Kære Datter! maa Du vide, at Fru Kirstine haver lovet baade min Søster og mig, at naar Gud vil hun haver været hos Fru Helle — Gud give, det kunde gaa hende vel! — da er vi

saa til ens, at jeg skal straks fare til hende, og hun vil saa straks følge mig til Dig, om Du est her i Landet [Skaane] paa den Tid, naar Gud vil, det er overstaaet med hende. Thi beder jeg Dig, at Du visselig skriver baade hende og mig til, paa hvad Tid Din Tid er, at vi vide at rette os efter . . .“¹

En mislig Side ved disse Kvindemøder var, at Forretningsgangen ikke var eller kunde være lovlig ordnet. Medens det stod klart for alle, at Hjemmets tidligere Forfatning var hævet, saa længe Samlingen varede, henstod det tvivlsomt, hvorledes Magten burde fordeles indenfor de ledende i Barselkamret. Denne Mangel kunde let føre til Splid, saa snart den første Spænding, der gjorde alle endrægtige, var omme. Spor af saadanne indre Stridigheder kommer ogsaa oftere til Syne. At udenforstaaende fulgte dem med Interesse og bragte Rygtet videre, var en Selvfølge. Eksempelvis kan anføres følgende fortrolige Meddelelse i et Brev fra ovennævnte Fru Anna Rud til samme hendes Datter, Fru Sophie Esge Billes:

. . . „Kære Datter! maa du vide, at det er vel overstanden med Fru Pernille Hr. Anders Billes og Fru Anna Claus Podebuskes, og have de hver dem en ung Datter, og skal Fru Anne gange i Kirke nu paa Søndag otte Dage, og veed jeg ikke, naar Fru Pernille skal gange i Kirke. Og maa du vide, at der var hos: Anne Hr. Tyges, Sophie Hr. Albrits, Helle Hr. Holgers og Kirstine Peder Stigs, og er mig sagt i Sandhed, at Fru Kirstine med flere udaf dem ville ikke komme dèr mere“².

Det var da en Formaning, som vistnok var paa sin rette Plads, naar Præsten Jørgen Simonsen i en lille Bog af 1587 om Barsel forhold, næst efter at prise slige Kvinder, fordi de straks gav Møde „ubesværede saa ret om Natten som om Dagen“ tillige opfordrede dem til „ikke at være egensindige, beske og snebske, naar at andre Dannekvinder vilde og raade noget med“³.

Det første, der foretoges med Barnet, var at underkaste det en nøjagtig Synsforretning. Dette skete ikke blot for at overbevise sig om, at det var velskabt, og om det var en Søn eller en Datter, men tillige for at se, hvorvidt det mulig bragte noget Budskab med fra Vorherre. Denne Form for Tro var overordentlig udbredt i det 16de Aarhundrede og deltes af høje og lave.

Tidligere var man gaaet meget vidt i saa Henseende og havde blandt andet antaget, at naar en Kvinde fødte Tvillinger, da gav Gud herved til Kende, at hun havde været sin Husbond utro og staaet i utilladeligt Forhold til en anden Mand. I Middelalderen var denne Opfattelse almindelig i Evropa. I en gammel dansk Kæmpevise hedder det:

Min Moder gik til Kirke
Og svor hun der oppaa,
At ingen Kvinde kunde Tvillinger føde,
Foruden hun Mand i Løndom mon love.

Og da hun bagefter selv til Straf fødte Tvillinger, lod hun den ene af dem udsætte¹.

I det 16de Aarhundrede var man vel ude over denne Misforstaaelse. Derimod var man fremdeles tilbøjelig til i enhver tilfældig Omstændighed ved Fødslen eller Barnet at se et særligt Budskab fra Himlen. Tegnene var ofte vanskelige at udlægge, men hvor Kvindens Kundskab i saa Henseende ikke slog til, var Gejstligheden rede til at yde sin Bistand.

Det laa nær at forklare Tegnene som Advarsel eller Straf for Forældrene. Et meget omtalt Tilfælde af denne Art var hin Grevinde udi Holland, der engang havde talt ilde om en fattig, ærlig Kvinde, der nedkom med Trillinger, og derfor til Straf selv fødte paa engang „365 Børn til Verden, alle af menneskelig Skabning, dog smaa som Rejer“². Ingen enkelt Gudmoder kunde selvfølgelig holde en saadan Aarshøst paa sin Arm. De skal derfor ogsaa være blevne døbt paa den usædvanlige Maade, alle anbragte i et fælles Bækken. Dette opbevaredes endnu længe efter i en Kirke i Leyden. Ved et underligt Træf synes en af disse

Smaafolk efter sin Død at være havnet i Danmark. I det mindste bragte Hannibal Sehested hjem med fra Nederlandene en lille Fyr, kun en Tomme lang, der udgaves for at være en af de 365 og fra nu af blev gemt i Glas paa Kunstkamret i København. I sin Beskrivelse af dette Museum udtaler dog Agent Holck sig senere med videnskabelig Varsomhed om det lille Væsen, idet han anbringer det under Gruppen: „Rare Mennesker og fireføddede Dyr“¹.

Men ofte havde man Uret i at henhøre „Tegnet“ alene til Forældrene eller Barnet selv. Sligt passede f. Eks. ikke paa det Barn, der fødtes i København kort før end den nordiske Syvaarskrigs Udbrud, Aar 1563, hvilket Barn begyndte at græde i Moders Liv en seks til syv Uger, før end det kom til Verden. Om dette skriver Niels Hemmingsen: „Somme mente, at det var for Forældrenes Synds Skyld, hvilke dog var fromme og gudfrygtige. Men der jeg det hørte, sagde jeg: Det Barn skal enten fødes til stor Sorg og Graad i Verden, eller det bemærker menig Mands Graad og Sorg.

Der dette Barn nu født var og blev døbt, døde det, efter at det havde levet udi 24 Timer, og lod aldrig af at græde. Hvoraf man kunde betænke, at den Graad skete ikke for Barnets Skyld, men for det ganske Riges Skyld, som Gud vilde straffe med den Fejde“².

Hvad Budskab det Barn skulde bringe, der fødtes i Krakov 1547 (Fig. 6), blev desværre aldrig opklaret. Derimod var det sikkert nok, at den lille, der fødtes i Tyskland omtrent samtidig

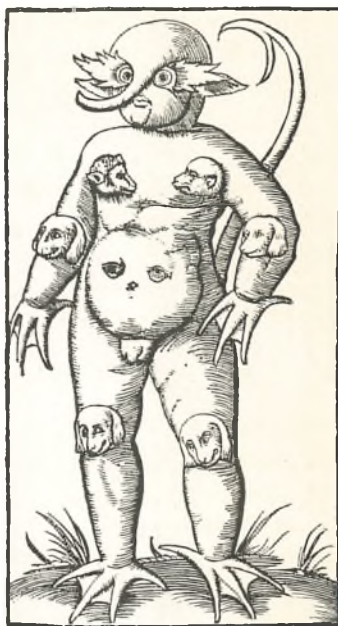

Fig. 6. Vidunder-Barn, født i Krakov Februar 1547, levede i tre Timer.
(Efter Sebast. Münster: *Cosmographia universalis*. Basel 1554.)

med det grædende Barn i København 1563, skulde indvarsele Krig. Han kom til Verden, holdende en skarp Kniv i den ene Haand¹.

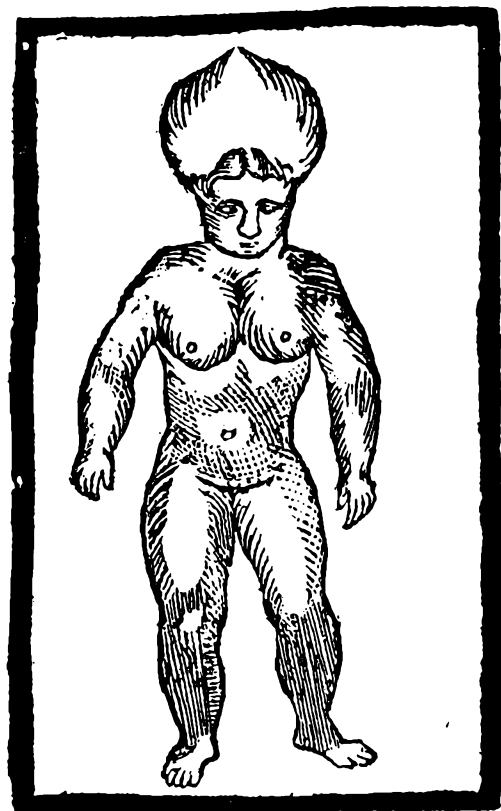

Fig. 7. „Sørgeligt Spektakel og Vundertegn paa et nyfødt Pige-barn i Mørkhøj; Guds alvorlige Trusel mod alle dem, som genstridigen holder hart ved deres nye Noder og høje Toppe“. Udgivet i København 1625 af Guds Ords Tjener sammesteds Hans Nielson.

Hvad det Barn havde at sige, der fødtes i Odense Aar 1588 uden Arme og Ben, kunde ingen heller være i Tvivl om, naar Frederik den Anden paa samme Tid kom syg til Byen paa Gennemrejsen til Antvorskov, hvor han kort efter døde².

Et Barn, som Johanne Mads Hjulmands i Aalborg bragte til Verden, havde eet Hoved, men tvende Kroppe, der omfavnede hinanden. Kvinderne og Mænd, der senere kom til, forstod dette som en Formaning til ret ægteskabeligt Samliv, mer. ingen gejstlig Fortolkning blev her indhentet³.

En saadan afgaves derimod baade om en lille Pige, der fødtes i Mørkhøj ved København (Fig. 7), og om en tykbønet Drenge, der kom til Verden i Nakskov. Begge bragte, som vi tidligere har omtalt, Bud om Guds Mishag med nye Moder. Den lille

Pige havde nemlig en Ophøjning i Nakken „i Mønster som hine virkede Huer eller med Staaltraad oprejste Sørgehatte og andre saadanne forargelige Huer, som nu af Kvindekønnet bruges“. Drengens tykke Ben „var grangivelig at ligne ved de store, vide Bukser“, medens Fødderne „var ligesom de Støvler med store, opsmøgede Kraver“. Disse sidste Fødsler satte endog Regeringen i Bevægelse, idet Rigsraadet maatte afgive Betænkning, og Christian den Fjerde skrev til det teologiske Fakultet og forlangte dets gode Raad mod „de toppede Luer og anden lefærdig Dragt, mod hvilke Gud i Himlen sin særdeles Mishag ved underlige Fødsler og adskillige Tegn giver til Kende“¹.

Det var iøvrigt ikke blot gennem Menneskefødsler, at Gud antoges at give sin Vilje til Kende, men ogsaa gennem mærkelige Dyrefødsler. Mest bekendt blandt disse er den Gris, der fødtes i Oslo den 7de Juli 1581. Den havde Mund, Tænder og Øren som en Abe, Øjne som en Hare, „en Næse som du eller jeg“, foran i Hovedet et Horn som en tilbagebøjet Elefantsnabel, og ren og skær Hud som en Kvindes. Den kom til Verden for at betegne, at der fandtes mange i Norge, der var at ligne med ugudelige Svin. Med de Tegn, som ske, driver de Abespil (Abe-Ørerne). De er seende Blinde og sover i deres Synder, ligesom Haren sover med aabne Øjne og ser dog ikke med dem. Menneskenæsen betød den store Syndestank, der var alle Vegne i Landet, men ikke erkendtes; den hvide Kvindehud betegnede den store Utugt, især ved Sildefiskeriet. Hornet endelig, der bøjedes over Ryggen, angav, at det skulde gaa tilbage med Landet, især med Marstrand². Aar 1597 fødtes i Sønderjylland en Kalv med en „moskovitisk Hue paa Hovedet“, en Høne lagde et Æg, hvori fandtes „en levende Orm og Basilisk“, en So fik „fem unge Hvalpe“³ osv., osv.

Slige mærkelige Fødsler vedblev at spille en betydningsfuld Rolle det 17de Aarhundrede igennem. At de endnu paa Holbergs Tid fandt Tiltro, kan ses af, at han i „Barselstuen“ lader blive meddelt som nyt, at en Kvinde er nedkommen med et Rokkehoved, og Barberen fortælle den „Stundesløse“, at en Nyboderskone Dagen forud har født 32 Børn⁴.

Vor Tid deler ikke hine Dages Opfattelse af alle disse Fødslers Betydning som Tegn og direkte Meddelelser fra Gud. Ikke desto mindre forstaar vi dog instinktmæssigt, at Tydningen maatte blive et Udtræk sværere, naar Meddelelsesformen skiftede, og Fødslerne erstattedes med andre Tegn, saasom at kogt Kød blev blodigt, Mælk blev til Øl, eller Fisk, Frøer, Orme og Sten faldt ned fra Himlen (Fig. 8). Forklaringen af saadanne guddommelige Skrift-tegn var overmaade vanskelig. Og ingenlunde ganske farefri; thi hvo borgede for at det ikke muligvis var Djævelen, som her var

Fig. 8. Fiske og Orme falder ned fra Himlen.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

paa Spil. Fødsler var Forsendelser fra Gud. Men Fiske, Frøer, Sten i Hovedet — det lød grumme mistænkeligt.

Saa snart Besigtelsen var til Ende, afgik straks Ilbud til Faderen — for saa vidt han ikke var til Stede — for at melde ham, at han havde faaet en Søn eller Datter. Samtidig gav andre af Kvinderne sig straks i Færd med at vadske og svøbe den lille.

Ifølge gammel Skik modtog den, der bragte Faderen det glade Budskab, en Gave af denne¹. Da den mecklenborgske Hofmand v. Stralendorf Aar 1577 paa Frederiksborg kom løbende op til Frederik den Anden og meldte ham Christian den Fjerdes Fødsel, gav Kongen ham i sin Glæde hundrede Rosenobler (1600 Kr.)².

Det første, som Faderen havde at gøre, var nøje at mærke sig, hvad Tid Barnet var kommet til Verden. I de faa Tilfælde, hvor en Læge var tilstede ved Fødslen, var denne Tidsbestemmelse gerne hans Hovedforretning. Men i Almindelighed overlodes det til Faderen, og de fleste baade Adelsmænd og Præster havde paa dette Omraade en Kundskabsfylde, som man forgæves vilde søge i Nutiden.

Det, hvorom det gjaldt, var ikke blot at faa Fødsels-Øjeblikkets Klokkeslet bestemt, men det afgørende var at faa Stjernernes samtidige Stilling at vide, for derigennem at have Nøglen til Kundskab om Barnets fremtidige Skæbne. En fuldstændig Fødselsangivelse, saaledes som den gerne indførtes i Familjens Bibel eller i en og samme Almanak, der Aar ud og Aar ind tjente som Dagbog, tog sig derfor anderledes ud end i Nutiden. „Anno 1553 Søndagen efter Sankt Valborgs Dag Kl. mellem 5 og 6 Formiddag udi Fiskens Tegn blev Tønne Gyldenstjerne født paa Iversnæs“. „25. December 1586 paa en Søndag Eftermiddag Klokken var 2, udi Skorpionen, blev Lisbeth Henrik Belovs forløst paa Spøttrup og fik en Datter, hedder Jomfru Maren Belov“¹. „Fredagen den 3. December mellem Kl. 7 og 8 Aften blev min kære Hustru forløst og velsignet med en Søn udi Tyrens Tegn, under Jupiters Planet med Kvadrat Aspect“². „Født under det Tegn i Zodiaco, som er aqvarius“, „født, da Solen næsten var gaaet gennem Krebsen“ o. s. v., o. s. v., var Betegnelser, der indeholdt ligesaa mange afgørende Oplysninger for hin Tid, som de forekommer os besynderlige.

Ved slige Bestemmelser var den største Nøjagtighed nødvendig, thi nogle faa Øjeblikke kunde forandre det hele. Da saaledes Gustav Vasas Livlæge indfandt sig ved Dronning Katharinas Nedkomst og hørte, at Barnet ikke var født endnu, bad han alle de tilstedeværende Hoffolk at falde paa Knæ med ham og bede, „at Barnet ikke maatte fødes i denne Time, thi paa Himlen var saa svare og onde Tegn, at Barnet, hvis det fødtes nu, vilde blive et Sorgens Barn for hele Sveriges Rige“. Medens han endnu taledede, kom Erik den Fjortende til Verden³. Eftertiden maatte sande, at Livlægen havde haft Ret.

Menigmand maatte nøjes med de tarveligere Oplysninger om Maanens Stilling, og, hvis vedkommende boede paa Jyllands eller Norges Vestkyst, hvor saadant spillede en større Rolle, da tillige om det var Ebbe eller Flod. „Anno 1601“, hedder det fra Nordlandene, „paa Dagen før Sct. Mortensdag, som var en Tirsdag og den 10. November omtrent Kl. 3, fødtes min Søn Morten, og var det halv Flod Sø

Fig. 9. En Stjernekyndig.
(Efter Jost Amman 1568.)

i det sidste Kvarter i Maaneden“¹. Det at fødes i tiltagende Maane, især i første Kvarter, ansaas for heldbringende, medens Fødsel i aftagende Maane varselede ilde. Denne Tro har holdt sig indtil vorre Dage. Om en gammel Kone i Norge i det 19de Aarhundrede fortæller Eilert Sundt, at hun ved Efterretning om, at en Nabo-kone havde født et Barn, spurgte: „Er det Ny nu?“ Da de tilstedeværende svarede nej, sagde hun stille for sig selv: „Hvo, som ikke bliver født paa Ny, skal ikke se Guds Rige“². En Tidsbestemmelse endelig, som var af afgørende Betydning, angik selve Dagen, paa hvilken Fødslen var sket. Søndagsbørn havde store Fortrin. Vel var de vanskeligere end andre til at faa til at trives som smaa; men overstod de Børnesygdommene, saa var de ogsaa udrustede med særlig Lykke. Ingen onde Aander kunde skade dem, og som oftest var de i Stand til at se, hvad der var skjult for andres Blikke og det baade i Nutid og Fremtid. Torsdagsbørn havde den tvivlsomme Lykke at kunne se alt Spøgeri³.

Det var naturligt, at Kongebørn, til hvis Skæbne hele Landets Velfærd i saa høj Grad var knyttet, fik den omhyggeligste Behandling, hvad slige Undersøgelser angik. Deres „Horoskop“ eller „Nativitet“, som det hyppigere kaldtes, blev stillet paa den mest videnskabelige Maade. En saadan Undersøgelse kunde naturligvis ogsaa udføres for en voksen, idet en dygtig Stjernekyndig (Fig. 9) var istand til at udregne Himmellegemernes Stilling selv mange Aar tilbage. Tyge Brahe f. Eks. stillede saaledes som ung under sit Ophold i Leipzig den sachsiske Læge Caspar Peucers Nativitet, forudsagde ham, der dengang var en Mand af stor Indflydelse, at han skulde komme til at døje Landflygtighed og Fængsel og først i sit 60de Aar blive befriet ved „et martialsk Menneske“. Hvilket alt slog til, thi Peucer blev landflygtig i to Aar, sad ti Aar fangen i Leipzig og udfriedes først ved Fyrsten af Anhalts Forbøn¹. Da Christian den Anden Aar 1523 havde forladt Danmark, henvendte Albrecht af Preussen sig til Astronomen Leonhard Reymann for at spørge ham om Kong Christians videre Skæbne. Han fik det Svar, at ifølge Stjernerne vilde Christian den Anden ikke mere kunne blive Konge i Danmark². Erik den Fjortende af Sverige, der selv var meget stjernekyndig, stillede paa egen Haand sin Hustrus, Karin Månsdatters Nativitet. Herved var imidlertid den betydelige Vanskelighed, at hun, der var Datter af en fattig Soldat, ikke havde paalidelige Oplysninger om sin Fødselsstund. Klokkeren 20 Minutter over 7 skulde hun være kommen til Verden, men om det var paa den 6te Oktober eller paa den 6te November 1550 vidste hun ikke. Erik den Fjortende tog begge Muligheder med i Beregning og opstillede et særskilt Nativitet for hvert af de to Tilfælde³.

Heldigst var det naturligvis, om Beregningen kunde blive foretaget kort efter Fødselen, medens saavel Fødselsøjeblikket som alle Biomstændigheder ved Himmellegemernes daværende Stilling endnu var i friskt Minde. Hver Gang Kong Frederik den Andens og Dronning Sophias Ægteskab blev velsignet med en Søn, sendtes straks de fornødne Oplysninger til Tyge Brahe, som saa fik travlt med at beregne, hvilke Stjerner der i det givne Øjeblik havde været i Opgang, hvilke i Nedgang, samt i hvilket

af Dyrekresens tolv „Huse“ hver af Planeterne i Øjeblikket havde befundet sig. Et vidtløftigt Festskrift blev Følgen, der sikkert er blevet imødeset med største Spænding af Forældrene. Maaden at drage Slutninger paa var den sædvanlige: der tillagdes Planeterne Egenskaber, svarende til de latinske Gudenavne, som de bar, og deres Indflydelse antoges snart at vinde, snart at tabe

20.

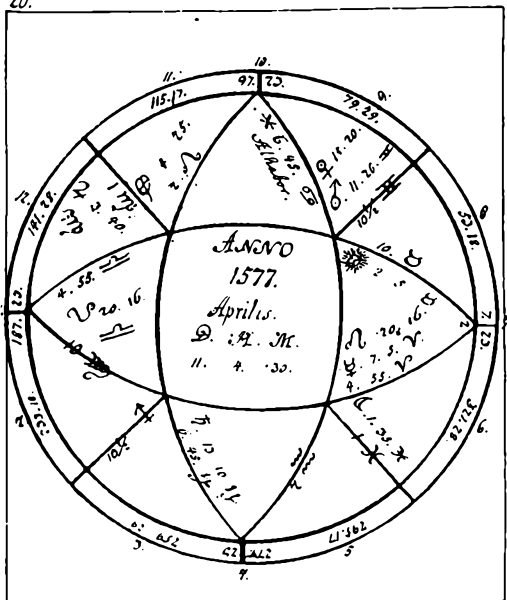

Fig. 10. Christian den Fjerdes Nativitet beregnet af Tyge Brahe.

(Efter Haandskrift i det kongelige Bibliotek i København.)

i Vægt, alt efter det „Hus“ i Dyrekresen, hvori de just befandt sig.

Christian den Fjerdes Nativitet (Fig. 10--12) synes at have været færdigt til Afsendelse fra Hveen en halvtredje Maaned efter Prinsens Fødsel. Det var et vidtløftigt Skrift, forfattet paa Latin, men ifølge kongelig Befaling tillige forsynet med et Udtoget paa tysk, rimeligvis for at Dronning Sophia ogsaa kunde forstaa det. Naar vi

nu, da vi har selve Udfaldet at sammenligne Spaadommen med, gør Prøve paa denne Nativitets Paalidelighed, maa det indrømmes, at Tyge Brahe kom ikke ilde fra sin Tydning af Stjerneskriften. Det passede virkelig paa Christian den Fjerde, at Venus og Mars fik stor Indflydelse paa hans Liv, samt at Merkur gav hans gode Aandsevner deres Præg. Og førend han blandede sig i Trediveaarskrigen, vilde han uden Tvivl have gjort vel i at mindes Spaadommens Ord, at han vilde faa Uheld med sig, naar han blandede sig i gejstlige Sager. Derimod blev han adskilligt ældre end

ASPECTUS PLANETARUM.													
☿	♃	♄	♅	♆	♁	♂	♁	♃	♄	♅	♆	♁	M.
	✳	□	△		♁		△	□	✳		♁	1.	35.
•	☉		✳	□	△		♁		△	□	✳	2.	5.
	△	□	✳		♁		✳	□	△		♁	3.	40.
♁		✳	□	△		♁		△	□	✳		7.	5.
✳		♁	✳	□	△		♁		△	□		11.	20.
□	△		♁	□	✳		♁		✳			15.	10.
✳		♀	✳	□	△		♁		△	□		15.	20.

Fig. 11. De gunstige Planetstillinger i Christian den Fjerdes Fødselsstund Aar 1577 den 11te April Kl. 4¹/₂, beregnede af Tyge Brahe.
(Efter Haandskrift i det kongelige Bibliotek i København.)

de 56—57 Aar, som hans Nativitet kun tilsagde ham, og hans Afkoms Talrigighed kom ikke til at lide under, at Saturn ved hans Fødsel befandt sig i det „sterile Hus“.

Mindre heldig var Tyge Brahe med Hensyn til den næstældste Søn, Hertug Ulrik (Fig. 13). Solformørkelsen Aar 1590 fik ikke, som antaget, nogen skadelig Indflydelse paa ham, tværtimod blev han samme Aar valgt til engang at blive sin Bedstefaders Efterfølger som Biskop i Schwerin. Han „overkom ingen Enke“, fik

ANPASCITE PLANETARUM.						
♁	♁	♂	☉	♀	♁	☾
S.M.	S.M.	S.M.	S.M.	S.M.	S.M.	S.M.
16. 50.	26. 20.	18. 40.	27. 55.	14. 40.	22. 55.	28. 25.
♁	♁	♁	♁	♁	♁	♁
♁	♁	♁	♁	♁	♁	♁

Fig. 12. De ugunstige Planetstillinger i Christian den Fjerdes Fødselsstund Aar 1577. Beregnede af Tyge Brahe.
(Efter Haandskrift i det kongelige Bibliotek i København.)

heller ikke to Hustruer, hverken en „jovialsk“ eller en „martialsk“, og om hans 50de og 63de Aar var det ikke Umagen værd at tale, da han døde i sit 45de.

Derimod slog Spaadommen ganske godt til for den yngste Søn, Hertug Hans. Vel blev han ældre end tolv Aar, men han døde

dog ung, førend han havde fyldt sit tyvende Aar. Og hans Lykke blev ringe, forsaavidt han døde i Moskva, just som han skulde ægte Tsarens Datter.

Saa vel Hertug Ulrik som Hertug Hans' Nativitet er bevarede indtil nu, saaledes som de er afgaaede fra Uranienborg, omhyggeligt renskrevne tildels med Tyge Brahes egen Haand, prægtigt indbundne i grønt Fløjl med Guldsnit¹. Et andet mærkeligt Stykke, der ligeledes findes endnu, har tilhørt Henrik Ranzau og vidner om, at han intet sparede, naar det gjaldt om at sørge for sine Børn eller følge med paa Videnskabens Omraader. Det er en lille,

Fig. 13. Hertug Ulrik, Christian den Fjerdes Broder. 1578—1624.
(Efter Maleri paa Rosenborg.)

tyk, aflang Bog i sjældent smukt Pergaments-Bind, af Form som en smal Salmebog, indeholdende alle hans Børns Nativiteter, uden Angivelse af, hvem der har stillet dem, men alle efterhaanden indførte af Faderen selv i denne Familjens Fremtidsbog². En egen Art af Nativiteter eller Horoskoper var de saakaldte „Revolutioner“, der udregnedes fra Fødselsdag til Fødselsdag og kun angav, hvorledes vedkommendes Skæbne vilde blive i det følgende Aar, altsaa under den næste Solomdrejning (Revolution).

Saadanne „Revolutioner“ fra Aarene 1559, 1560 og 1561 have endnu for Mogens Gyldensjerne og Fru Anna Sparre. Den sidste lader til at have været meget forsynlig, idet ogsaa hendes Nativitet er bevaret¹.

Selve det, at en Astronom af Tyge Brahes Betydning har kunnet anvende lange Tider af sit Liv paa Løsningen af slige Opgaver, viser bedst, hvilket Værd man tillagde sligt. Der er ingen Grund til at betvivle, at Tyge Brahe har troet paa Muligheden af at stille en sikker Nativitet og paa sine egne Beregningers Paalidelighed. Derimod er det let forstaaeligt, at det var ham pinligt at skulle fortælle de forventningsfulde Forældre om kommende Sorger og Ulykker. Han søgte derfor at mildne, hvor han kunde. Betegnende nok, just ved de sørgelige Forudsigelser er han altid rede til at fremhæve, hvilke Omstændigheder, der kunde gøre den hele Beregning usikker. I Hertug Ulriks Nativitet gør han saaledes opmærksom paa, at hvis der i Angivelsen af Fødselsøjeblikket er begaaet en Fejl af blot 4 Minutter, vil mange af de forudsagte Begivenheder kunne indtræffe et Aar før eller efter, hvad her er opgivet, og dette vil atter kunne drage de mest afgørende Forandringer efter sig. I Hertug Hans' Nativitet tilføjer han, at hvis den lille er født blot et Kvarter førend antaget, vil han faa et langt og lykkeligt Liv.

Dette maatte være en stor Beroligelse. Rent fraseet, hvad Tyge Brahe selv fremhæver, at ogsaa Opdragelse, ydre Forhold og fri Vilje kunde faa betydelig Indflydelse paa Livets Gang, saa indeholdt alene Tidsbestemmelsens Vanskelighed en overordentlig Trøst. Datidens Ure gik nemlig meget slet. Deres Ufuldkommenhed medførte, at samme Ur aldrig gik ens, endsige to kunde holde Trit. Fejl paa et Kvarter var derfor ikke til at undgaa. Fremtiden var da i Virkeligheden lige ubekendt, hvad enten man ejede flere Sejerværker til at bestemme Tiden med og en Nativitet, stillet af Tyge Brahe selv, eller man maatte nøjes med mindre. Og saa klog paa Himlen var dog ingen, at han med Sikkerhed kunde bestemme, hvilken den nye Stjerne var, der var bleven tændt ved den enkeltes Fødsel. Først naar vedkommende døde, kunde enhver se den, naar den faldt ned som et Stjernesked.

Medens Faderen søgte at bestemme Barnets Fødselsøjeblik, blev den lille selv tagen under Behandling af Kvinderne. Saa fremt Barnet var født i en saakaldt „Sejersærk“ eller „Sejerskjorte“ — den fine Hinde, hvori det undertiden under en hurtig Forløsning kan komme til Verden — blev denne kostelige Dragt først omhyggeligt aftaget og bevaret. Det var en Lykkekage, der havde Værd for hele Livet; ofte blev den straks efter indsyet i

Fig. 14. Jomfru Maria tvætter paa Rejsen til Ægypten en Røverkones nyfødte Barn.

(Efter et Maleri af den stockholmske Maler Albert i Husby Sjutolfts Kirke i Upland omkring Aar 1550.)

Barnets Klæder, og mangel paa sin Sejersærk altid hæftet paa sig, thi dette var ifølge ældgammel Overtro et Værn mod alt ondt.

I Norge kaldtes en Sejersærk for: „Sejershue“, i England: „silly how“, i Tyskland: „Glückshaube“, og alle Vegne tillagde man den de samme gode Egenskaber.

Denne Tro har holdt sig til vore Dage. I Nordfjord i Norge vidste man Aar 1883 at fortælle om en

Mand, som i Norges sidste Krig, „Svenskekrigen“, i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede havde været skudfri, fordi han altid bar sin Sejershue paa sig. — Den skal efter norsk Tro helst gemmes imellem Tyristikker (Pinde af Fyrrerødder). Gaar Ejermanen med den paa Hovedet rundt om et brændende Hus, vil Ilden standse. I Tyskland er det ikke usædvanligt, at Jordemødre endnu søger at stjæle denne Skat. I England er Sejersærke offentlig Genstand for Køb og Salg, dog er Prisen paa dem falden, Aar 1776 betaltes de med omtrent 350 Kroner, Aar 1848 kun med lidt over 100 Kroner. Charles Dickens kom til Verden med en

Sejersærk. Den blev udbudt i Aviserne til Salg for en Pris af 270 Kroner¹.

Derefter skred man til Vadskningen. Barnet dypedes helt og holdent ned i et Fad med Vand (Fig. 14), der, i det mindste i enkelte Egne, synes at have været ganske koldt. Saa galt som deres smaa Lidelsesfæller i det sydøstlige Evropa, i Montenegro

Fig. 15. Den nyfødte varmes før Badningen ved Kaminen og ligger siden i Vugge. Efter en Miniatur fra det 15de Aarhundrede i Nationalbiblioteket i Paris.

(Paul Lacroix.)

og enkelte Egne af Grækenland, havde de nordiske Børn det dog ikke. Hine blev nemlig dypede i en forbiflydende Bæk med den Varmegrad, som Vandet kunde have². De nordiske spæde derimod høstede Fordel af deres Forældres Overtro, der bød, at Vandet i Tide skulde være bragt ind i Stuen, hvor det altsaa i det mindste var bleven kuldslaet (Fig. 15—16). Man frygtede nemlig for, at hvis man efter Barnets Komme aabnede Døren for at hente Vand fra det fri, skulde onde Aander kunne benytte Lejligheden til at smutte med ind og forgøre den lille. Havde man

glemte at sørge for Badevand, maatte man hellere tvætte Barnet med Øl eller Mælk end gaa med Døren. Af samme Grund maatte Badevandet efter Brugten ikke slaas udenfor, men skulde fjernes

Fig. 16. „Jomfru Marias Fødsel“. Barnet bades. Tapet fra henved Aar 1500 i Katedralen i Rheims. (Havard.)

ved at hældes paa Gulvet, hvis dette var af Ler, ellers under et af Gulvbræderne.

Badningen var et afgørende Øjeblik. Derfor maatte ingen fremmed overvære den, endsige noget ondt Blik hvile paa den

spæde. Badevandet ejede en signende Kraft, og dets Egenskaber lod sig overføre paa Barnet. Det var derfor Skik at lægge „Arvesølv“ i Vandet, for at den lille aldrig skulde fattes Penge, stundom ogsaa en rød Klud og et friskt Æg, for at give røde Kinder og skær Hud.

Hvor ældgammel denne Skik med ædelt Metal i Badevandet er, synes at fremgaa af, at den kan forfølges lige til Indien. Her var det tidligere Brug hos fornemme at vadske de nyfødte i Vand, hvori man havde kogt Guld og Sølv¹.

Mindre trofast har man været i Norden med at bevare en anden Oltidsskik: at anvende Salt ved denne første Tvætning. Allerede Profeten Ezekiel omtaler denne Skik, idet han betegner Jerusalems Vederstyggelighed saalunde: „Du blev ikke ved din Fødsel vadsket ren, gnedet med Salt og svøbt i Svøb“². I den romerske Kejsertid var det almindelig Brug i Rom at bestrø nyfødte med Salt, og Kirkefaderen Hieronymus, der levede omkring Aar 400 omtaler fremdeles denne „Saltning“ som en sædvanlig Forholdsregel. Skikken har holdt sig indtil vore Dage i Skotland, Grækenland, Rusland samt flere Egne i Asien. Hos Armenierne og Georgierne bliver de nyfødte Børn ikke engang vadskede, men blot behørigt inddryssede med Salt. At Anvendelsen af Salt ved de spædes Tvætning engang har været almindelig i Norden synes klart at fremgaa af, at man endnu paa Island bruger at sætte Salt til det første Vadskevand for de nyfødte. I en enkelt Egn af Norge, Romsdalen, har Skikken ligeledes holdt sig indtil nu, men iøvrigt er den helt gaaet i Glemme Norden over, og synes alt at have været saa i det 16de Aarhundrede³.

Efter endt Badning iførtes Barnet sin første Dragt. Denne afveg noget fra Nutidens, for saa vidt det Parti, der fortrinsvis dækkedes, var Hovedet. Alle sov jo dengang med Natuer, Kvinder bar Huetøj ogsaa om Dagen, og Mænd havde ligeledes Hovedet i Reglen dækket. Intet Under da, at man straks gav den spæde noget paa Hovedet.

Foruden af Huen dækkedes Nakken tillige af Svøbet, der gik meget højt op og dannede en Slags opslaaet Krave eller Nakkepude for den lille Person. For at opnaa, at denne Bagklædning

sad stivt og fast, synes man at have berøvet Barnet den frie Bevægelse med Armene og indsnøret det helt op under Hagen som en lille Pølse, saa at kun Ansigtet var synligt. Dette er i hvert Fald det Indtryk, man faar ved Betragtning af Billeder fra Datiden, og dette stemmer vel med den nedarvede Maade, hvorpaa et „Svøbelsebarn“, som Storken bringer, den Dag i Dag bliver gengivet.

Det var da rimeligvis under selve Paaklædningen, førend Armene endnu var spærrede inde, at Husets Hund hidkaldtes for at hilse paa den lille. Den Ære, der saaledes vederfores en firbenet, ofte forud for selve Barnets Fader, skrev sig fra, at der var særlig Lykke ved først at møde en Hund. Lod man den slikke Barnets Ansigt, eller dets bitte, kolde Haand klappe dens Ryg, fik Barnet Hundens gode Egenskaber og dets Kød den Evne let at læges. Ogsaa Hesten ansaas for at være heldbringende. Men det havde sine Vanskeligheder at bringe den spæde i Berøring med en saadan. I Skaane brugte man dog endnu i det 19de Aarhundrede, dersom der fandtes et Føl paa Gaarden, at hente dette ind i Stuen og sætte den nyfødte paa Ryggen af det. Alle Heste, som Barnet siden red paa, vilde da trives vel. Derimod maatte man omhyggelig holde hver Kat borte. Den var ulykkebringende. Rørte Barnet ved en saadan, blev dets Kød usundt, og sprang den end blot hen under dets Vugge, kunde ingen vide, om den ikke forud havde rørt ved en Ligkiste og kunde fordærve Barnet for Livstid ved at give det Anlæg til at blive en Mare¹.

Lige saa omhyggelig man var for at holde Barnets Hoved varmt, lige saa lidt bekymrede man sig for Resten af Personen. I Tyskland var det gammel Skik at hærde det ved et Øjeblik at lægge det nøgent ned paa det blotte Gulv. I Norden synes man med Flid at have iført det kold Klædedragt. I Skaane hedder det endnu blandt Almuen: „Barnets første Svøb skal varmes paa Forstuedøren, saa fryser det aldrig“².

Barnets øvrige Beklædning var Ble og Svøb. Intet af disse Stykker benævnedes dog saaledes i det 16de Aarhundrede. Ved en „Ble“ forstod man dengang et Lagen, medens „Lagen“ endnu

gerne betegnede et fornemmere Sengetilbehør, hvad enten det var anbragt som Nutids Sengetæpper, eller det som „Spærlagen“ dannede Sengeomhæng. Sprogets Tilbøjelighed til at lade Benævnelserne for det større og finere gaa i Arv til det ringere, naaede paa nærværende Omraade først helt Maalet omkring Aar 1700. Endnu Kingo bruger Ordet „Ble“ i gammeldags Betydning som Betegnelse for „Lagen“. Iøvrigt havde Barnets Klædningsstykke ogsaa tidligere haft Held med at tilkæmpe sig en anselig Betegnelse, om end fra en hel anden Forestillingskres. I det 16de Aarhundrede kaldtes en Barneble for en „Tjald“, den gamle Benævnelse for Telt.

Fig. 17. Svøbelse-Barn.
(Efter Fairholt.)

Svøb hed i Reglen „Svøbelse“ eller „Svøbeklæder“. Hans Tavsén siger saaledes i sin Postille om de hellige tre Konger, da de kom til Bethlehem: „de finde da en arm Kahyte for sig . . . og ser ej andet deri end et spædt Barn i fattige Svøbelse¹“.

Fig. 18. Et Barn svøbes. Efter en Altertavle fra Lye Kirke paa Gotland (omkring 1500).

Udtrykket har som bekendt holdt sig i Betegnelsen „Svøbelsebarn“. Saa vidt man af Billeder tør slutte, brugte man ikke i det 16de Aarhundrede at omgive hele Barnets Dragt med et langt Klædningsstykke, den saakaldte „Løjert“ for at holde sammen paa den. Man søgte at opnaa det samme ved at surre uden om alle „Tjalde“ og „Svøbelse“ en Uendelighed af Lister paa kryds og tværs, der nok skulde holde selv den værste Sprællebasse i Ave. Det var disse mange Baand, der dannede det mest iøjnefaldende ved Svøbelsebarnet (Fig. 17—18). Et saadant lignede dog ikke Nutids Genfigelser. Thi en Hovedregel var det, at

Dragten aldrig var hvid, men af skrigende Farver, helst rød. Derfor hedder det ogsaa i den gamle Kæmpevisse:

Jeg blev født i Bure
 Blandt Fruer og gode Møer,
 Svøbte de mig i Silke
 Og saa i Skarlagen rød.

At Smagen i saa Henseende ikke havde forandret sig i det 16de Aarhundrede, kan ses f. Eks. af Admiralen Peter Munks og hans Broder Ludvig Munks Udstyr som spæde. Deres Far-moder gav deres Moder to Puder og to en halv Alen „rødt Engelsk til Svøbeklæder“¹. Paa et Maleri af 1561, der forestiller en Barnedaab i Thoroslunde Kirke paa Sjælland, ses den lille i hvidt Svøb, men dette er omvundet med skrigende røde Lister.

Efter overstandne Lidelser kunde den lille have befundet sig ret vel i sin nye Dragt, hvis den havde maattet nøjes hermed. Men Paaklædningen var langt fra endnu til Ende. Mod Kulde var Barnet vel sikret, men ikke mod Troldtøj. Som det laa der, var det jo kun en hedensk Unge, Djævelens rette Eje, hvis man ikke værgede det. Hvad det da ikke havde i sig selv, maatte der gives det i Klædedragten. De mindst forsigtige nøjedes med at hæfte en Synaal i Svøbet, andre gik videre og fæstede to over-kors, atter andre syede en Sølvskilling fast deri eller stoppede en Saks, et „Vættelys“, en Knibtang eller et Par Blade af en Bibel, ja en hel Salmebog ind, hvor man bedst kunde. Pladsen derinde kunde saaledes efterhaanden blive noget begrænset og højest ubekvem for den lille. Men sligt fik ikke at hjælpe, thi at anbringe de paagældende Sager ikke paa Barnet selv, men blot i dets Vugge, var efter kyndiges Mening misligt.

Derpaa „viedes“ Barnet. Ogsaa dette kunde gøres forskelligt. Nogle nøjedes med at korse Barnets Pande og Bryst, andre gav det lidt Mel eller Salt og Brød paa Tungen. I flere Egne af Norge „vigsledes“ det med Fladbrød, hvoraf to Stykker lagdes sammen med Tjære og Svovl imellem. Brødet tændtes derpaa, man røgede over Barnet dermed, slukkede atter Ilden, og Resten af Brødet gemtes hos Barnet. Et Stykke Fladbrød paa den lilles blottede Bryst kunde skræmme hver en Tusse bort².

I Danmark synes man især at have „viet“ Barnet ved foruden at mærke det med Korsets Tegn tillige at læse en Signeformular over det. Nærede man af en eller anden Grund Frygt for en bestemt Sygelighed hos det, „maalte“ man det desuden. Derimod frygtede man for at veje det, da sligt let kunde medføre, at det blev en Vantrivning.

Som Eksempel paa ejendommelige, udenlandske Indvielses-Skikke kan nævnes den skotske. I Højlandene brugte man at stikke Enden af en frisk Askegren ind i Ilden og lade Barnet indsuge den Saft, der randt ud af den anden Ende. Uvilkaarlig kommer man herved til at tænke paa Livstræet, Asken Ygdrasil¹. I Bearn i Sydfrankrig var det Skik at lade den lille suge paa et Stykke Hvidløg med Vin til. Dette var saaledes Henrik den Fjerdes første Maaltid i denne Verden, og imens sad hans Moder Jeanne d'Albret og sang, hvad hun efter Landets Sæd havde maattet gøre under hele Forløsningen².

Alle disse Fremgangsmaader var uden Tvivl Rester af ældgamle, hedenske og kristelige Indviesskikke. En af de yngste Bestanddele var i saa Fald vel Korsets Tegn og Signeformularen, der svarede til, hvad der havde været Brug i den Tid, da Norden kristnedes, idet mange dengang „primsignedes“, det vil sige korsedes og signedes og herved viedes til Kristne, ofte længe førend den egentlige Daab foregik.

Reformatorerne maatte selvfølgelig være fjendtligt stemte mod alt dette, ikke mindst fordi det skrev sig fra den katolske Tid. Peder Palladius kan ikke noksom ivre derimod: „Hvor en gammel, Skarns, papistisk Kvinde er Jordemoder, dør er gerne Djævelen inden Døre med hende, og dør vil ikke gerne gaa vel til“. „Det være langt fra, at en Jordemoder skal fare med Trylteri, Signelse, Manelse heller Trolddom. Hvo der kan høre det enten af hendes egen Mund eller af nogen anden Kvinde, og vil ikke vare Herskabet ad, paa det at der kunde ages et Hundrede Læs Ved til hendes Ars (med Orlov sagt), at hun kan faa en sviende Hale, som hun har fortjent, -- da er den, der holder, saa god som den, der flaar“.

Men hvor meget end Reformatorerne prædikede mod Signen

og Maalen; hvor meget de end spottede over „at maale paa tværs og endelangs med en indviet Traad“, „at gaa for, at gaa bag, at kysse i Bagen (med Orlov sagt) og primsigne“; hvor meget end Christian den Fjerde og tilsidst Danske Lov forbød alt sligt under Straf, saa veg de gamle Skikke kun langsomt Skridt for Skridt. Endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede kan det af Christian den Fjerdes Forbud ses, at Signen og Maalen dreves almindelig ogsaa blandt Adelen. At det samme var Tilfældet for Borgerstandens Vedkommende endnu i det 18de Aarhundrede, fremgaar af Ordene i Holbergs „Barselstuen“:

Pigen: Anne Signekælling skal ogsaa have fire Mark, som maalte Barnet for Moersot.

Corfitz: Hun skal have fire Ulykker, ikke fire Mark; havde jeg vidst det, hun skulde aldrig have kommet i mit Hus, thi Signen og Maalen er forbudt i Loven.

Pigen: Det maatte være ti Gang forbuden, saa hjalp det dog Barnet denne Gang; tilmed er det nu gjort. Mutter vil ingen nødigere være skyldig end den Kælling; thi hun gaar og sladrer paa fornemme Steder.

Først i det 19de Aarhundrede har de samme Former for Overtro svagt begyndt at tabe sig hos Nordens Landbefolkning. Hvor kort man dog endnu kun er naaet frem i saa Hensende, kan ses af følgende Udtalelse om Forholdene i Jyllands Hedeegne Aar 1886: „Saasnaar et Barn er født, bliver det signet og maalt, og den dertil benyttede Snor knyttes med en kunstig Knude om Halsen; det giver Helsen og beskytter mod „Tænder“, 卐: mod Vanskeligheder ved Tandbruddet. Jeg tvivler om, at der findes mange Børn i Jyllands mere afsides Egne, som ikke bliver signede og maalte, saa almindelig er Skikken, og det betragtes som næsten lige saa nødvendigt som, at Barnet døbes“¹.

Endelig var Barnet færdigt til at lægges i Vuggen. Mange holdt dog for, at et „hedensk“ Barn ikke burde komme i Vugge, men skulde ligge paa et Bord, indtil det var døbt. Almindelig Tro var det, at Lejet ikke maatte være i Stand førend den lilles Komme, thi var det redt forinden, blev Barnets Levetid kun kort. Lykkebringende var det at lægge Barnet først i den aflange,

Fig. 19. Hollandske Barnekurve uden Gænger.
(Efter Joh. de Brunes. Amsterdam 1636.)

flade Kurv, der brugtes til at have Kornet i ved Saaning. Stundom strøedes der tillige Rug paa Barnets Bryst. I Danmark kalder Almuen det lille Ar, der sidder paa Rugkærnens spidse Ende for:

Fig. 20. Efter Syndefaldet. Kalkmaleri i Elmelunde Kirke paa Møen.
(Magnus Petersen: Kalkmalerier.)

Fig. 21. Kalkmaleri i Vallensbæk Kirke paa Sjælland.
(Magnus Petersen : Kalkmalerier.)

„Vor Herres Ansigt“. Her- til sigtede de Ord, hvormed denne Rug-Strøning paa Barnet ledsagedes: „Lige saa mange „Guds blide An- sigter“, som her er, lige saa mange Fald skal Vorherre bevare dig for“¹.

I en saadan Saakurv, stundom med flettet Kale- che over, men stadig uden Gænger (Fig. 19), lod man i enkelte Lande, f. Eks. Hol- land, Barnet blive liggende, indtil det var vokset til at komme op i den fælles store Seng. I de fleste Lande i Evropa fulgte man dog ikke denne Skik, men hæ- vede den lilles Leje fra Gulvet, lod det være en bitte Træseng eller dog Tremme- seng og anbragte Gænger derunder. Paa Fig. 15 ses et fint Eksemplar af en saadan Vugge, endda med en Snor anbragt i den ene Stolpe, saa at man ikke behøver at sidde hos, men staaende paa Afstand kan sætte den i gyngende Bevægelse. I Danmark kendte man begge Former for Barneleje: en lille Seng paa fire Ben, der

enten var faststaaende eller med Gænger under. Men Meningerne synes at have været delte om, hvilken Slags der var at foretrække:

fast Seng eller Gyngeseng. Tør man tro de kirkelige Kalkmalerier, saa strakte denne Meningsforskjel sig lige op til Evas Dage og maaske endog til de højere Væsner. Da hun og Adam udvistes af Paradis, hjalp nemlig en Engel dem og overgav dem straks de Redskaber, som de vilde faa Brug for i deres nye Form for Levevis. Adam fik saaledes Hakke og Økse og ses samtidigt kørende den første Plov (Fig. 20). Eva henvistes til Spinderi og Barnepleje. Hendes Spinderedskaber var saa gode, som det 16de Aarhundrede kendte dem, højt Træstativ til Hørren eller Ulden, og

Fig. 22. Efter Syndefaldet. Kalkmaleri i Asmindingrup Kirke paa Sjælland.
(Efter Akvarel af Magnus Petersen i Nationalmuseet.)

forresten Haandtén; Spinderokken var jo endnu ikke opfundet. Men af Barnesenge anvendte hun snart en med fast Fod (Fig. 21), snart en paa Gænger (Fig. 22). Da Nutiden ikke er tilbøjelig til med hin Tid at tro, at hun enten maa have faaet begge overgivet af Englen eller selv være naaet til at forbedre Konstruktionen, ligger den Slutning nærmest, at man i det 16de Aarhundrede har i Danmark anvendt begge Former. Hvor Gænger anbragtes, var det i Danmark som i det øvrige Evropa Skik at lade dem være til at gyngte Vuggen fra Side til Side. I Norge og Sverige synes man dog at have været saa vant til at anbringe Kælker under en Kane, at man her stundom gav Gængerne

samme Retning, altsaa som under en Gyngehest i Nutiden. Saa-danne Vugger brugtes i Gudbrandsdalen ¹ og forekommer endnu i Dalarne (Fig. 23) og lader den lille slumre ind under en blid Galop.

Fig. 23. Vugge med Kælke-Gænger. Mora i Dalarne.
(Fotograf.)

En højere Anbringelses-Maade end baade Kurven paa Gulvet og Sengen paa Ben eller Gænger var endelig den hængende Vugge. Som tidligere omtalt var denne Form ikke usædvanlig

paa Landet i Norden. Hvad enten en saadan Vugge hang under en Loftsbjælke eller paa Enden af en Vippestang (Fig. 24), fik den lille her en behagelig, svævende Bevægelse. Selv om en Kalv eller en Ged paa Bagbenene puffede dertil, fremkaldte dette kun en lidt livligere Gyngetur. Og en særlig Fordel medførte denne Form for Vugge, for saa vidt den med Lethed lod sig medtage (Fig. 25), hvis Forældrene havde Sysselsættelse udenfor Huser. Var blot Moderen med, fik den lille lige saa nemt sin varme Mad derude som hjemme ved Arnen.

Fig. 24. En Vippevugge af Spaan. Bruges i Finland.
(Efter G. Retzius.)

Enhver af disse Former for Barneleje — den faste, lille Seng, Vuggen paa Gænger og den svævende Vugge — besad sit Fortrin. I det 17de Aarhundrede søgte man at forene dem alle. Eks-

Fig. 25. En Hængevugge medtaget ud til Høstarbejdet.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

empel afgiver det solide Pragtstykke, der skulde huse den lille — senere — Karl den Tolvte af Sverige. Som det vil ses paa omstaaende Figur 26, gjorde man her Benene til to faste Ende-

stykker, der endda forbandtes indbyrdes ved en svær, hel Gulvplade. Højt til Vejrs mellem disse faste, solide Ben anbragtes saa en Vugge med Gænger. Disse Gænger var dog ikke dem, hvorpaa den skulde gynes. Øverst oppe var der to Tapper, hvori den hang og lod sig bevæge. Denne underlige, sammensatte Art blev i det 17de Aarhundredes Slutning og længe efter baade i Norden

og i Tyskland den fornemme Form for Vugge.

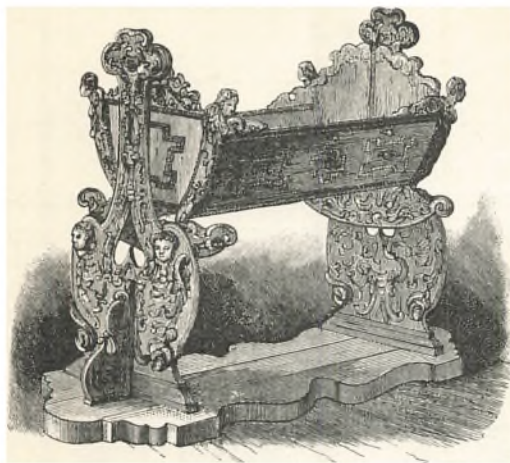

Fig. 26. Karl den Tolvtes Vugge.
(Statens historiska Museum i Stockholm.)

Medens Barnet var blevet paaklædt af nogle af Kvinderne, havde andre af disse betjent Moderen. Stuen var saaledes snart færdig til at modtage Besøg i. Den første, der indlodes, var Faderen. Han maatte

— saafremt han da ikke, hvad jo sjældent var Tilfældet, selv havde overværet Fødselen — smukt vente udenfor, indtil Kvinderne tillod hans Komme. Om Frederik den Anden ved Christian den Fjerdes Fødsel hedder det: „Da inde hos Dronningen alt det var ordnet og færdigt, som ved slig Lejlighed plejer at ske, blev Kongen kaldt, for at han kunde modtage sin Søn og ønske sin Hustru til Lykke“¹. Eller som en anden Beretning udtrykker det: „Hvorpaa Hs. Majestæt siden er indkaldt og haver annammet sin unge Søn paa Armene“². Otto Sperling, der dog selv var Læge, skriver saaledes i sin Dagbog: „Da min Poul var født og viklet i Svøbelse, og alting var færdig, saa at jeg kunde komme ind til min Hjertenskær og ønske hende til Lykke“³ osv“.

I Reglen var Faderen blot den første af en lang Række Gratulanter. Det samme Bud, der havde meldt ham Barnets Komme, var nemlig beordret til at besørge Meddelelsen bragt videre. Med forbavsende Hurtighed naaede Nyheden omkring til Naboer, Slægt og Venner. Hvad der forøgede Farten var, foruden Nyhedens Interesse i og for sig, tillige uden Tvivl den gamle Skik, at det Bud, der overbragte den, paa hvert Sted skulde have en Gave. Allerede i det 13de Aarhundrede hører vi Tale om denne Skik i England, hvor Henrik den Tredje lod sine Stormænd underrette om Sønnen Edwards Fødsel, og vrededes paa dem af disse, der ikke betalte hans Sendebud rigeligt for Nyheden. Da Kongen endog tvang enkelte af de mest knebne til at forhøje deres Gave, ytrede Misfornøjelsen sig i følgende Haans-Ord: „Vorherre har givet os Prinsen, men Kongen forlanger Penge for ham“¹.

I Hamborg og Altona var det endnu i det 18de Aarhundrede Skik, at Efterretningen skulde overbringes i et bestemt Optog, nemlig af en Tjenestepige, ledsaget af en Vaisenhusdreng, der bar Listen over Familjens bekendte samt en Paraply. Drengen fik naturligvis sin Part af Gaverne².

Det var en ufravigelig Regel, at de, der modtog Nyheden, havde øjeblikkeligt at give Møde, hvad enten det saa var ved Dag eller Nat, for at bevidne deres Glæde. Saa vidt vides har denne Skik for Danmarks Vedkommende holdt sig længst paa Ærø, hvor den endnu i Aaret 1834 omtales som kendt, om end forældet³.

I det 16de, 17de og noget ind i det 18de Aarhundrede var den gældende hos alle Stænder. Den 13de Marts 1665 skriver saaledes Jens Bircherod i sin Dagbog: „Var jeg om Aftenen med mine Forældre og Søkende til min Morbroders Dr. Balsløvs hans kære Hustru, min Moster, at felicitere over sin lykkelige Forløsning med deres unge Datter, som hodie [idag] blev født“.

Endnu i Aaret 1744 skriver J. Riis:

Man sender en Herold i alle Byens Gader,
Der raaber i hvert Hus: „Jeg eder vide lader“,
„At Moder haver født en Pige eller Dreng“,
„Besøger hende nu i hendes Barselseng!“⁴.

Disse besøgende kom ikke tomhændede. De medbragte alt, hvad Huset formaade, for at Moderen og de hjælpende Kvinder kunde faa sig en ordentlig Hjertestyrkning.

En Hovedbestanddel af det tilsendte var den saakaldte „Barsel-Grød“, hvorpaa Moderen nødvendigvis maatte smage. Hos mange gammeldags var der anbragt tre Pinde i den, der maaske oprindelig havde haft Hentydning til de tre Norner, Skæbnens Gudinder; Barnets Lykke antoges i hvert Fald at staa i et vist Forhold til disse Pinde. Den Skik, at den forløste skulde spise Barselgrød, var ældgammel. Den forekommer endnu, vistnok som Arv fra Nordens ældste Beboere, hos Lapperne, og har vel oprindelig været et Offer til Guderne. Paa Færøerne kaldes Barselrøden for „Nornegrød“. I Middelalderens Folkeviser omtales Barselgrød blandt andet i Visen om „den rige Hr. Palle“, der vilde bortføre Jomfru Gundelille, da hun kørte til Kirke. Paa hendes Bøn tillod han hende dog først at høre en Messe, hvilken Tid hun benyttede til at bytte Klæder med Køresvenden. Da begge lykkeligt var undslupne Hr. Palle, hedder det videre i Visen:

Det var Jomfru Gundelille
Lader skrive de Breve under Ø,
Lader spørge rige Hr. Palle,
Om hendes Køresvend er Mø.

Det var Jomfru Gundelille,
Gjorde hannem end større Harm:
Hun sendte ham Vugge og Svøbelse-Klæde
Alt til hendes Køresvends Barn.

Det var Jomfru Gundelille
Gjorde hannem end mere Spe:
Hun sendte en Krukke Barselgrød
Dertil en liden Ske.

I det 16de Aarhundrede var i Norden Barselgrød i Brug hos høje og lave. Et betegnende Udtryk for Skikkens Almindelighed er Datidens Fremstillinger af, hvorledes det var gaaet til ved Kristi Fødsel. Venner og Bekendte havde selvfølgelig ogsaa sendt Jomfru Maria Barselgrød. I Tudse Kirke paa Sjælland (Fig. 27) har Maleren ligesaa troskyldigt som omstændeligt gengivet, hvor-

ledes han har tænkt sig det hele. Til højre — ude paa Marken — spiller Hyrderne paa Sækkepibe af Glæde over Englands Budskab. Inde i Betlehem forvandles uvilkaarligt Krybden, hvorved Hestene endnu staar, til en kostelig Vugge med Jesusbarnet i Straaleglorie, ganske som Kunstneren ved Kristmesse havde set Præsterne fremvise det. Vuggen staar paa et herligt stenlagt Gulv

Fig. 27. Kristi Fødsel. Josef varmer Barselgrøden. Kalkmaleri i Tudse Kirke paa Sjælland.
(Efter Akvarel af O. Bergh i Nationalmuseet.)

af Astrak. Og Jomfru Maria knæler ved Vuggen, efter først at have draget sin Sko af og stillet dem pænt og ordentligt paa det fine Gulv. Udenfor til venstre sidder Josef og rører i Barselgrøden, der er sat til Varme i en Gryde over Ilden. I Festens Anledning er Josef højtidsklædt, i lang Kjortel og med en underlig tokantet Hat paa Hovedet, rimeligvis en ufuldkommen Gengivelse af de fornemme, rigtige Kastorhatte. Medens Josef paa dette Billede i dybeste Alvor forretter sin Gerning, er Fremstillingen af ham andetsteds præget af mere løssluppet Lune. I

Elmelunde Kirke paa Møen f. Eks. lister han sig til selv at smage paa Barselgrøden (Fig. 28).

Barselgrøden i Telemarken i det 18de Aarhundrede beskrives saaledes: „Konerne af Slægten og Nabolaget bærer Flødegrød i en Spand, hvorover staar fire Fingre tykt, smeltet Smør, hvori flyder Honningkage-Stykker og haardkogte, ituskaarne Æg. Paa denne maa Barselkonen endelig smage og takke for god Grød“.

Fig. 28. Josef lister sig til at smage paa Barselgrøden. Kalkmaleri i Elmelunde Kirke paa Møen.

(Efter Magnus Petersen.)

I Holbergs „Barselstuen“ omtales Barselgrøden saaledes:

Pigen: Jeg skulde have tolv Skilling til Drikkepenge for en Pige, som bragte Mutter en Skaal Byggrynsgørød med Korender udi fra Else David Skolemesters.

Corfitz: Est du gal? Jeg kan jo lave Grød til fire à seks Menesker for otte Skilling.

Pigen: Det maa ikke hjælpe, Fatter! hun gi'er altid vore Piger tolv Skilling i Drikkepenge for det ringeste, vi skikker hende.

Endnu i det 19de Aarhundrede omtales Barselgrød hos Landalmuen i Danmark. Mangt et gammeldags Hus her er forsynet med en „Barselpotte“ eller „Føring“, en Slags Madspand med Hank og Laag,

hvis Hovedanvendelse forklares paa samme Maade: til at bringe Mælkemad i til Barselkvinder¹.

Skønt Grødsaaledes var en Hovedbestanddel af det tilsendte, udelukkede dette dog ikke, at der tillige medbragtes alle mulige andre Slags. Spise- og Drikkevarer. Ikke for intet har man paa Landet i Danmark i det 19de Aarhundrede paa mange Steder ladet Barselgrøden afløse af Sødssuppe, Kødssuppe eller Kirsebærvin, Gammelvin og Smaakager.

Det 16de Aarhundrede var allerede langt fremme paa samme Vej. Vin, Øl, Kager, Konfekt og Marsipan omtales som saadanne Sager, der plejede i Byerne at medbringes til Barselhuset.

Allerede forinden Gavernes Komme havde saavel Moderen som de hjælpende Kvinder styrket sig paa bedste Maade, hvortil

Fig. 29. Den første Hjertestyrkning.
(Træsnit fra Frankfurt i det 16de Aarhundrede.)

de jo kunde trænge (Fig. 29 og 30). Det synes, som om stærke Drikke har spillet en væsentlig Rolle herved. I det 18de Aarhundrede var det endnu Skik i Telemarken, at Moderen lige efter Fødselen drak sig en Rus. I det 19de Aarhundrede brugte man i Nørrejyland at lade Moderen, saa snart hun var forløst, drikke Kaffepunsch. I Sønderjylland fik alle de hjælpende Kvinder Brændevin¹.

Fig. 30. I en Barselstue i det 16de Aarhundrede.
(Efter et Træsnit af Jost Amman.)

At dette ikke er en senere Tids Overdrivelser, men blot en Efterklang af, hvad der var Skik og Brug hos alle velstillede i det 16de Aarhundrede, kan sluttes af, at man dengang plejede at anrette et formeligt Gæstebud med mange Retter Mad for alle de medvirkende Kvinder. Det var en Selvfølge, at dette holdtes i selve Barselstuen, hvorfra jo hele den kvindelige Garde under ingen Omstændigheder turde vige.

Hvis man tør tro en af Kæmpevisernes Beretning, saa satte

Kvinderne sig ikke blot til Driks ved saadan Lejlighed, men dansede ogsaa stundom bagefter. I Visen om Palle Tygesen, der, forklædt som Kvinde, overværede Dronningens Barsel, hedder det, da Barnet er svøbt og Dronningen lagt til Ro:

De stolte Jomfruer satte sig til Bænk,
Palle Tygesen gik for dem at skænk'.

De stolte Jomfruer vil Dansen røre.
Palle Tygesen mon den Fordans føre.

Palle Tygesen ned paa Gulvet sprang,
Forgylde Sporer i Jorden klang.

Det mælte Dronningen i Sengen laa:
„Hvilken af mine Møer har Sporer paa?“

Hvorpaa Fruerne kender Palle Tygesen, og han bliver greben og hængt¹.

Det er da rimeligt nok, at de første Sendinger af „Barselgrød“ og andre gode Sager ofte har truffet Skaren endnu ved Maaltidet. Og det er lige saa forstaaeligt, at alt det nye, hvorpaa enhver skulde smage, og alle de nye Gæster, der ogsaa nok selv kunde have Lyst til at „tage til Takke“ for, hvad de havde bragt, i Forening har fremkaldt en høj Grad af Munterhed. Moderen maatte efter bedste Evne være med. Endnu i det 19de Aarhundrede beskrives i Vestjylland hendes Stilling saaledes:

„Naar det rygtes, at et Barn er kommet til Verden, sendes Barselkønen Vafler, Sødsuppe og lignende fra Slægt, Venner og Naboer, og hun skal smage paa hver Potte Mad, der kommer, hvad enten hun kan taale det eller ej. Det er ikke saa underligt, at Læger og Jordemødre, skønt som oftest uden Held, ivre mod denne Smagen, da Kønen i det ene Øjeblik kan faa Aalesuppe med et tommetykt Lag Fedt ovenpaa, og i det næste Sødsuppe, sødet med Sirup, og de tilsendte „Barselpotters“ Antal hos Gaardmandsfolk kan løbe op til over 50“².

I det 16de Aarhundrede var det Regeringen, der paatog sig Lægernes og Jordemødrenes Rolle, at ivre mod den hele Uskik, men ligesom disse „som oftest uden Held“. Der er noget tragikomisk ved at se den Masse af Forordninger, der er udstedte

imod disse Barselskikke, alle lige magtesløse. Fornuftigst var for saa vidt de, der gik ud fra de givne Forhold og blot søgte at lempe lidt ved disse. Saaledes f. Eks. Bestemmelserne fra Ribe 1561, der forbød at holde et helt Barselgilde ved Fødslen, men tillod at give de hjælpende Kvinder, „hvad Værtinden kunde afstedkomme“. Eller Hertug Johan Adolfs Forordning af 1601, der tillod at give dem til Nødtørft, men hverken Konfekt eller sød Drik. I Lybæk 1612 tillodes det at give dem Vin og lidt Konfekt, men intet Maaltid. Omvendt maatte de i Rostock 1605 nok faa et Maaltid, dog ikke mere end tre Retter, men paa ingen mulig Maade Marsipan og Konfekt. Som skabt til at omgaas synes Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af 1636, i hvilken der forbødes at give Kvinderne Øl, Vin, Kager og Konfekt eller overhovedet noget som helst at spise, med mindre det hele trak ud, i hvilket Fald de maatte faa to Retter Mad og Øl. Rent umulig at gennemføre var Christian den Fjerdes Forordning af 1624, der vilde afskaffe enhver Form for Beværtning baade ved Fødsel, Daab og Kirkegang, ligesom det at sende Barselkvinder Mad¹.

Bødernes Størrelse vekslede ikke lidet, men de var dog gennemgaaende temmelig høje. Lige meget hjalp de, som sagt. Skikken holdt sig trods alle Forordninger og Bøder. Hvor lidet f. Eks. blot det at sende Mad til Barselhuset, hvad dog lettest maatte kunne forhindres, i Virkeligheden aftog, kan ses ikke alene af, at Skikken har holdt sig paa Landet indtil vore Dage, men ogsaa af en Dagbogsoptegnelse fra Odense, skreven Aar 1660, medens Forordningerne endnu stod ved Kraft: „Fik jeg nu i mit Fædrenehjem fremmed Traktement jævnlig at smage, eftersom man havde hos os en gammel Skik, at naar nogen af Byens fornemme Kvinder laa i Barselseng, blev hende fra andre Matroner, som enten i Slægt- eller Svogerskab noget kunde røre hende paa, nogle skønne Retter Mad Dag efter anden tilskikkede“².

De Gæster, der kom, var saa godt som udelukkende Kvinder. Ifølge gammel Skik taales Mænd ikke ved denne Lejlighed, og selv Faderen var ganske tilovers. Han brugtes kun til at besørge de kvindelige Befalinger bragte i Udførelse. Denne hans ekstraordinære Stilling var ret pudsigt udtrykt i den vestjydske Skik, at Manden, saa længe hans Hustru laa i Barselseng, ikke maatte bære sin graa, strikkede Hue, som han ellers var iført til daglig, men skulde møde i rød¹.

En ret mærkelig Skik, udbredt over Skandinavien og Tyskland og rimeligvis meget gammel, var det, at enhver anden Mandsperson, der vovede sig ind i en Barselstue, mistede sin Hat og fik den først igen, naar han indløste den med Penge. Skikken skrev sig vistnok fra, at Hatten var Uafhængighedens Sindbilled, Tegnet paa at være Herre. Men herinde, hvor Kvinderne alene raadede, og hvor Kvindens Formaaen tydeligt var udtrykt i det nyfødte Barn, her var han netop ikke mere Herre og havde ydmygt at erkende dette ved at aflevere Herskertegnet. Løsesummen skulde erlægges paa Barnets Bryst.

Skikken har endnu holdt sig i flere Egne af Norge og Sverige, hvor enhver Mandsperson, der kommer ind til „hedensk“, det vil sige udøbt Barn, maa „løse Hatten“ ved at lægge Penge paa dets Bryst. I Danmark var Skikken ved at aftage i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Jens Bircherød skriver derom i sin Dagbog: „I forrige Tider maatte ingen Mandfolk komme i Barselstuen; det kostede deres Hat, som de maatte løse ud med Penge. Nu er der altid nok“. At Skikken dog ikke ganske var ophørt paa Holbergs Tid, kan ses af, at i „Barselstuen“ angiver baade Officeren og Jeronimus som Grund til, at de ikke kommer indenfor, at de er bange for at miste deres Hat.

I Holsten var det endnu i det 18de Aarhundrede Skik, at Kvinderne ikke nøjedes med at hævde deres Enehæredømme inde i Barselstuen, men naar de i en glad Stemning forlod denne, morede sig med at haane Ungkarlene, som de mødte, ved at slaa Hatten af Hovedet paa dem, ja trængte ind i Husene, hvor der boede gifte Folk, som ikke havde Børn, spottede Manden ved

Sengen og bortførte hans Benklæder, det mandlige Klædningsstykke, som han ikke var værdig til at bære¹.

Naar de sidste besøgende havde afleveret deres „Barselgrød“ og behørigt smagt paa andres, fjernede endelig Gæsterne sig og lod Moder og Barn faa Ro. Antallet af dem, der saaledes tog bort, var temmelig forskelligt alt efter Familjens Kaar. Under smaa Forhold var de hjælpende Kvinder i Reglen Koner, der selv maatte hjem for at passe deres Hus, saa at kun et Par af dem kunde blive tilbage. Hos den rigeste Adel derimod var Kvinderne jo Slægt og Venner, der ofte langvejs fra var indbudne til at overvære den hele Begivenhed og derfor naturligvis maatte forblive paa Gaarden i nogen Tid. Men hvad enten den hjælpende Kvindeflok var bleven tyndet eller ej, saa lejrede alle tiloversblevne ved Nattens Komme sig ufejlbarlig i den ene og samme Stue, selve Barselstuen. Under velhavende Forhold kunde da denne med sine mange „Slagbænke“, „Foldebænke“ og „Søstersenge“ faa et meget befolket Udseende.

Det kunde synes lidet hensigtsmæssigt saaledes at belemre Stuen og ved Støjen af mange at forstyrre Moderens Nattero. Efter Datids Begreber var imidlertid netop denne Forholdsregel en af de nødvendigste. Thi den haardeste Dyst forestod, hvortil manges Hjælp var fornøden: Natten igennem at væрге de to Hedninger, Moder og Barn, imod Mørkets Magter.

Hertil udkrævedes først og fremmest, at Stuen uafbrudt var oplyst. Fattigfolk, der til daglig kun brugte „Tyripinde“, som jo ikke kunde holdes tændte hele Natten igennem, efterkom dette Bud ved bestandig at holde Ilden vedlige paa Arnen. Dag og Nat skulde den brænde, saa længe der var hedensk Barn i Huset. Dette er endnu Skik i mange Egne af Norge og Sverige².

Mere velstaaende brændte Lys. I den katolske Tid havde man brugt hertil særlig indviede Lys, ligesom man havde stænket med Vievand og røget med viede Urter. Nu nøjedes man med at brænde almindelige Lys, slaa Kors alle Vegne og passe, at Salmebogen laa rigtig paa Barnet. De Lys, der brændtes, maatte dog helst være saa gammeldags som muligt. Vokslys var ikke nær saa virksomme som Talglys. Endnu paa Holbergs Tid var

denne Overtro gængse. Anne Signekælling siger derfor til Barselkønnen: „Det eneste, hvormed man fordriver saadanne onde Gejster, er ved Røgen af Tællelys, derimod løber de efter Vokslys. Hvoraf mener I vel, det kommer, at det spøger saa meget i Kirkerne, af andet, end at man dør brænder Vokslys? Jeg vil forbinde mig til at jage en hel Million svævende Gejster bort med en Praase, om det ikke er andet end slige Gejster, som flyve i Luften; men er det Nisser, som I har Uro af, maa I strø Hørfør for Sengen, saa faa de straks Fødder at gaa“¹.

Ved Anvendelsen af disse Forsigtighedsregler og saa naturligvis ved stadigt et Par ad Gangen at vaage kunde man saa nogenlunde sikre de to Hedninger. Befandt Moderen sig desuagtet ilde, eller blev Barnet uroligt, saa stak rimeligvis noget andet under, og Grunden laa dybere.

Der var da Sandsynlighed for, at man havde begaaet en af disse Fejl, som let i Skyndingen kunde begaaes, men som var meget farlige: maaske tørret noget af Barnetøj i Luften, laant et eller andet ud af Huset eller uforvarende drejet paa en Haandkværn eller et Rokkehjul. Det sidste maatte hverken gøres i Hus med Hedningebarn eller i Juletiden, thi mellem Jul og Nyt-aar, Kristi Omskærelsesfest, „var Vor Herre selv endnu en Hedning“².

Under slige Omstændigheder var der ikke andet for end snarest se at faa Skaden rettet. Barnet, der var den svageste af de to Hedninger, kunde mulig læges ved en Blyskilling, helst af Kirkebly, med indridset Kors, der hængtes det om Halsen i Jesu Navn. Kraftigere var en Ring, støbt af Sølv, der var indsamlet hos ni forskellige Koner, hvis førstefødte var Drengbørn. Kraftigst var det at lade Barnet fødes om igen ved at putte det nøgent gennem en Præstekrave eller gennem Hullet paa et sammen-vokset Træ, gennem en Aabning i en Græstørv fra Kirkegaarden eller gennem Gærdet ved en Korsvej, altsammen, idet man bad Fadervor³.

Hjælp intet af disse og lignende Midler, var der desværre Rimelighed for, at Barnet trods al Kvindernes Forsigtighed dog var blevet forbyttet. Hvor lidt behøvedes der ikke, for at

sligt skulde kunne ske? Overvældede af Træthed, som de var, kunde let de, hvis Tur det var at vaage, synke i Blund. Ja, selv om de vaagede, kunde dog det forslagne Troldtøj liste sig ind, medens Talglyset brændte døsigt, krybe hen ad en Slagskygge, pirre Salmebogen ud af Svøbet og forbytte Barnet, uden at nogen anede det.

Havde man Grund til at formode, at sligt var sket, var der intet andet for end at se at faa det lille Utyske snarest mulig hjemsendt og ombyttet med det rette Barn. Først maatte man dog have Vished for, at det virkelig var en Skifting. En saadan kendtes paa sit store Hoved og sin urimelige Appetit. Men da sligt jo dog kunde findes ogsaa hos Menneskebørn, anvendtes især to Prøver. Den ene var at holde den lille nøgen mod Solen paa Paaskedags Morgen. Var Barnet en Skifting, revnede det med det samme. Den anden, mildere Fremgangsmaade var at lokke Skiftingen til at tale og herved røbe sin Alder. Thi selv om den laa i en Barnevugge, var den en gammel Fyr, og det var blot Lumskeri, naar den Aaringer igennem lod, som om den hverken kunde lære at tale eller forstaa, men blot spise.

Mange Slags Fif er blevne anvendte for at lokke Trolden til at røbe sig. En Kone i Jylland gjorde saaledes alt i Stand til Brygning, men kom tilsidst blot med en hul Kirsebærsten, en Nødde-skal og en Æggeskal for at lave Øl i. Da udbrød Barnet: „Nu har jeg levet i mange Aar og set Rold Skov omhugget og opgroet tre Gange, men aldrig har jeg set det før“. Til en Kvinde i Tyskland, der lod som hun vilde koge Vand i en Æggeskal, sagde Skiftingen: „Nu er jeg dog saa gammel som Westerwald, men aldrig har jeg set Vand blive kogt i saadan en Gryde“. En anden List anvendte en Kone, der lovede sit Barn Pølse, men gav det i Stedet for en hel stegt Gris. Forbavset udbrød den lille: „Al-drig har jeg set en saadan Pølse. Pølse har Øjne, Pølse har Øren, Pølse har Tryne, men Pølse skal dog i mig“, og aad derpaa den hele.

Noget vanskeligere stillede Sagen sig, hvor intet i Barnets Ydre røbede, at det var en Skifting, men hvor der pludselig i Stedet for eet laa to ganske ens Børn i Vuggen. Om saadanne

Tilfælde meldes baade i Skandinavien og i Tyskland. Det hændte saaledes f. Eks. med et Par Folk i Jylland, hvor Barselkonen ikke havde andre end Manden til at vaage over sig. Da hun ikke kunde sove for Lysskæret, slukkede han Lyset, men tog samtidig Barnet i sine Arme, for at ingen Forbytning skulde være mulig. Han faldt dog i Søvn, og da han vaagnede, holdt han to

ganske ens Børn i sine Arme. I sin Nød gik han til Præsten for at bede om Raad. Denne raadede ham til at lade et vildt Hingsteføl afgøre, hvilket Barn der var det rette. De hentede da et saadant, lagde begge Børnene tilhyllede paa Jorden og lod Hingsten snuse til hver især. Da var det sælsomt at se, hvorlunde Føllet, hver Gang det lugtede til det ene, vilde slikke det og blev ganske roligt, men hver Gang det lugtede til det andet blev ustyrligt og vilde sparke Barnet. Der kunde følgelig ingen Tvivl være om, hvilket der var Skiftingen, men just som

de stod, kom en høj Kvinde pludseligt løbende, snappede det fremmede Barn og forsvandt.

Saa saare man havde faaet Vished for, at det var en Skifting, gjaldt det om at mishandle denne saa eftertrykkeligt, at dens rette Forældre fik Medlidenhed og afhentede den. Man risede det lille Utykke, „dængede“ (Fig. 31) det, spyttede paa det, sultede det, fejede det mellem Skarnet ud over Dørtærskelen, lod som man vilde brænde det i den hede Ovn, o. s. v. Undertiden tog da

Fig. 31. En Bytning (Skifting) dænges.
(Tegning af H. Gude.)

Fyren selv Løbepas, rullede sig sammen og trillede afsted over Bakker og Dale. Eller ogsaa viste pludseligt en gammel Mand eller Kvinde sig, borttog Skiftingen og lagde det rette Barn i Stedet. Om ganske lignende Forhold berettes fra Tyskland, England, Skotland og Irland.

Det synes, som om man kunde vente at faa det rette Barn igen, naar Forbytningen blev opdaget nogenlunde betids, helst før Daaben. Gik der flere Aar hen, saa ansaas det rette Barn for ganske tabt og egnede sig vel heller ikke til at gives tilbage. Mange er derfor de Tilfælde, hvor vi blot hører om, at Troldungen, der i lange Tider havde plaget sine Omgivelser, forsvandt, uden at det rette kom i Stedet. Saaledes ved et af de sidste Tilfælde af Forbytning, der tildrog sig for kun et Par Slægtaldre siden i Næstved-Kanten. Skiftingen kunde som sædvanlig hverken tale eller gaa, kom tilsidst paa Sognet og fik Føde paa Omgang i Landsbyerne. Da den en Gang skulde køres fra Rønnebæk til Everup, kunde man ikke godt undvære Heste, og to stærke Piger fik den da i en Høkurv for at bære den gennem Kalbyris Skov. Men da de var komne lidt ind i Skoven, satte de Kurven paa Jorden, og den ene af Pigerne foreslog den anden at de skulde skære sig et Par Hasselkæppe og prygle Skiftingen saa længe, indtil han selv fandt paa at gaa paa sine Ben. De gik da hen for at skære Kæppe; men da de kom tilbage, var Troldungen hoppet ud af Høkurven og blev aldrig set mere der paa Egnen.

Troldene antoges at være baade gode mod de Børn, de selv tog, og taknemmelige, naar deres egne behandlede vel. „Her har du dit Barn igen, jeg har været bedre ved dit, end du ved mit“, hed det oftere, naar de paa Grund af Mishandling maatte gøre Byttet om igen. Selv da en Bjærgmand i Jylland maatte skyndsomst redde sit Barn, som Menneske-Moderen truede med at brænde i en Ovn, gav han hende en Kasse med Guldpenge, idet han sagde: „Dem skal du have, fordi du har været god mod ham hidindtil“. Enkelte Forældre baade i Norden og i Tyskland foretrak da ogsaa at behandle Skiftingerne vel, i Haab om, at det skulde lønne sig. En Fisker og hans Kone paa Fur i det 19de

Aarhundrede var saaledes kærlige mod en Skifting. Og det betalte sig, thi uafbrudt Held fulgte dem, saa længe den levede. Et Huskors var den rigtignok, atten Aar gammel og fuldvoksen, og dog et spædt Barn, der kun vilde ligge i Vugge, et uhyggeligt Uhyre i Menneske-Skikkelse. Men næppe var den død, førend Heldet forlod dem, deres Gaard brændte to Gange, deres Barn døde, og andre fik tilsidst Gaarden i Eje.

Et hemmelighedsfuldt Slør hvilede over de Børns Skæbne, der blev bortbyttede, men ikke bragte igen. Kun saa meget vidstes om dem, at de opfødtes under Jorden hos Troidene og giftede sig som voksne i Reglen ind i Troidenes Slægt. Menneskefødte Troldhustruer kunde ikke forløses uden ved Menneskers Hjælp. Utallige var derfor de Tilfælde, hvor erfarne Kvinder hentedes fra Jorden ned til dem, en Hjælp, som næsten altid blev rigelig belønnet. I yderste Nød benyttedes ogsaa Mænd her til. Et af de ældste Eksempler herpaa er Gangerrolf, Normandiets navnkundige Erobrer. Paa Jagten blev han en Gang lokket langt ind i Skoven af en flygtende Hjort. Da viste sig med eet en underjordisk Kvinde og sagde, at hun havde lokket ham did for at føre ham til hendes Datter, der nu havde ligget nitten Dage i Fødselsnød, og ikke kunde forløses uden ved et Menneskes Hjælp. Gangerrolf fulgte med hende, og straks ved hans Komme forløstes Datteren. Da han atter forlod dem, skænkede de ham anselige Gaver.

Afkommet af Trolde og Mennesker synes ikke fuldt at have arvet Troidenes skarpe Sanser, hvorfor ogsaa saadanne Børn straks efter Fødslen maatte stryges med en Salve under Øjnene for at blive klarsynede for Troidenes Verden. Enkelte Tilfælde omtales, hvor den hjælpende Kvinde listede sig til at stryge ogsaa sine egne Øjne med Salven, men dette bekom hende ilde. Hun kunde vel, da hun atter kom op paa Jorden, se Troidenes Færd ved Dagslyset, hvor talrigt de f. Eks. listede sig om paa Marker og Veje, men næppe opdagede de denne Egenskab hos hende, førend de hævnede sig og blindede hende.

Skønt man sjældent hørte Tale om, at nogen led ondt under Jorden eller længtes tilbage til Menneskenes Verden, dannede

dog især dette Blandings-Afkom en ulykkelig Slægt. Alle tilhørte de nemlig Mørkets Rige og var ifølge deres Æt evig fordømte. Dunkle Minder fra fordums Dage kunde dog stundom opstaa hos dem og vække en Trang og afføde Længsler, der stod i den mest skærende Modsætning til deres virkelige Kaar. Det var uden Tvivl saadanne Stakler, der en Nat raabte Præsten fra Hjørlunde an, da han kørte til Roskilde. De vrimlede ud af Højen, standsede Vognen og forelagde ham det Spørgsmaal, om de kunde blive salige. Præsten, der skulde til Landemode, synes at være bleven bange og at have benyttet Rejsens Maal som Paaskud for, at han ikke paa egen Haand kunde give dem Besked. De stævnede ham da til at give dem Svar om et Aar. Da han Aaret efter kørte forbi, tilraabte han dem Svaret: „Nej! I er alle evig fordømte!“ og straks stod hele Højen i Lue¹.

Jo mere man tænkte over alt sligt, des uhyggeligere blev det. Intet Under da, om man søgte snarest muligt at værne Barnet herimod paa den eneste virkelig betryggende Maade: ved at faa det døbt. Vel blev Barnet, idet det ved Daaben indlemmedes i Guds Rige, ikke fuldt sikret — dette kunde jo overhovedet intet Menneske blive — og endnu fremdeles var f. Eks. hver Jul en yderst farlig Tid for de smaa. Men ved Daaben iførtes Barnet en ny Natur, iklædtes ligesom en Rustning, der gjorde Partiet mere lige. Det var da et Udtryk, som fuldt ud betegnede, hvad Befolkningen ventede sig af Daaben, naar man i Skaane endnu i det 19de Aarhundrede paa gammeldags Vis kaldte det at døbe et Barn: „at hærde det“².

2

I den katolske Tid havde det været Skik, at lade Daaben finde Sted meget hurtigt efter Fødselen. Reformationens Indførelse medførte ikke nogen Forandring i den til Grund liggende Betragtningssmaade. Frygten for det Ondes Magt og Djævelens Indgriben i Menneskelivet var jo netop i stadig Stigen.

Kirkelig set var der da endnu fremdeles al mulig Grund til at paaskynde Barnets Daab, saa meget ske kunde.

Det var denne Opfattelse, der det 16de Aarhundrede igennem og endnu en rum Tid derefter paatrykte Skik og Brug sit Hovedpræg. Børn af alle Stænder blev døbte meget hurtigt efter Fødselen. For at nævne nogle Eksempler, saa lod Lensmanden paa Bergenhus, Erik Rosenkrans, sin lille Datter, der var født den 23de December 1560, døbe Dagen efter. Aar 1562 fik han en Søn, der blev født den 29de Januar Kl. 9 Formiddag og døbt den 31te. Bispem i Bergen fik ligeledes samme Aar en Søn, der fødtes den 2den Juli og døbt den 5te. Menigmand afveg naturligvis ikke fra Reglen, given fra oven. Per Skræders Datter f. Eks. fødtes den 26de Maj 1563 og døbt den 27de i Korskirken i Bergen¹.

At Forholdene var de samme i Danmark, kan ses af, at Professor ved Københavns Universitet, Lægen Anders Krag Aar 1587 den 12te November blev Fader og Tredjedagen efter fejrede Sønnens Daab med en stor Fest². Aar 1581 den 27de September Kl. tre Kvarter paa ni Formiddag fødte Fru Anna Lykke paa Holbekgaard ved Randers en „smuk, ung Søn“, Dagen efter mellem Kl. to og tre blev han døbt. „Anno 1587 den 8de Maj, ret som Klokkeren var ved et Kvarter over 12 Slet Middag“, fik hun „en ung Søn, som straks blev kristnet og kaldet Peder“³. Den 10de Februar 1564 Kl. 6 Morgen fødtes Marine Skram paa Tjele og døbt den samme Dag i Kirken⁴. Præsten Søren Andersen Vedel i Ribe har i Kirkebogen ved sine Børns Daabsdag tillige anført, naar de er fødte: Elisa født den 28de, døbt den 30te August 1624; Peder blev født den 15de, døbt den 18de Juli 1630; Anders født den 19de og døbt den 22de December 1631⁵.

Der kunde lige overfor disse og hvor mange Eksempler, man saa vilde fremføre, rejses den Indvending, at de alle maaske dog kun betegnede Undtagelsestilfælde, hvor hurtig Daab havde fundet Sted af Hensyn til Barnets Svaghed. Men dels anføres der jo ved flere af disse udtrykkelig, at Daaben ikke var Hjemmedaab, men foregik i Kirken eller var ledsaget af en festlig Sammenkomst, hvad næppe vilde have været Tilfældet, hvis Sygdom

var Foranledningen. Dels havde Datiden, ogsaa hvor Hjemmedaab paa Grund af Svaghed fandt Sted, en tilsvarende Hast med at faa Barnet fremstillet i Kirken. Fra Ribe, hvor vi har de nøjagtigste Oplysninger i saa Henseende, hører vi saaledes oftere om, at et Barn blev hjemmedøbt den ene Dag „for SkrøbelighedsSkyld“ og allerede næste Dag „præsenteret udi Menigheden“. Om et Barn, med hvilket dette var Tilfældet Aar 1633, tilføjes der, hvad ikke lyder forunderligt, at det ganske rigtig ogsaa døde, da det havde været i Kirke¹.

Snarlig Daab var altsaa en Forsigtigheds Regel, som Tidens almindelige religiøse Opfattelse krævede. Sit tydeligste lovmæssige Udtryk fik den i Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af Aar 1636, i hvilken det befaledes, at Børn skulde være døbte inden fire Døgn efter Fødslen². Endnu langt videre var man gaaet Aar 1576 i Rostock, hvor det paabødes, at „Børn ikke maatte henligge over to Døgn, inden de kom i Kirke“³.

En af Faderens første Forretninger efter Barnets Ankomst til Verden var da straks at ile til Præsten for at træffe Aftale om dets Daab. For Danmarks Vedkommende er det ikke ganske tydeligt, hvorvidt Skik og Brug ved denne Lejlighed har krævet Anvendelsen af en bestemt Formular. I Sverige derimod brugtes en saadan og ligeledes i Tyskland⁴. Den svenske, saaledes som den er optegnet Aar 1619, lød som følger:

„Ærværdige og vellærde Herre! Jeg haver et kristeligt Ærinde til Eders Ærværdighed og beder venligen, Eders Ærværdighed ville det gerne og velvilligen fornemme: Gud den Almægtige haver naadeligen beskæret mig og min kære Hustru i disse Dage med en ung Søn (eller Datter); og efterdi han (eller hun) udi Synderne avlet og født er, saa beder jeg Eders Ærværdighed ville tilkommende Søndag lade samme Barn bekomme den hellige Daab og Kristendom, at det maa vorde aftvættet fra Synderne gennem Kristi Blod og indskrives udi Livsens Bog. Saa-dant imod Eders Ærværdighed til at fortjene vil jeg altid findes redebon og velvillig“.

Præstens Svar lød saaledes: „Velagtede“ (o. s. v., alt efter hvem den søgende var), „gode Ven! Denne Eders venlige Be-

gæring til bestemt Tid at forfordre Eders unge Søn (eller Datter) til den hellige Daab er jeg gerne villig og efter mit Kald skyldig og pligtig at efterkomme, og beder den Allerhøjeste, at Han hannem (eller hende) sin hellige Aands Naade og Gave forlene ville, at han (eller hun) udi Guds sande Frygt maa opvokse, og jo længer jo mere formeres udi Visdom og alle kristelige Dyder, og saaledes træde udi sine kære Forældres Fodspor“¹.

Saasnart Daabsdagen var bestemt, maatte Indbydelsen af Fadderne finde Sted. Denne var tidligere altid bleven besørget mundtligt. Den korte Tidsfrist medførte jo nødvendig, at man hverken kunde indbyde mange Faddere eller hertil vælge saadanne, der boede altfor langvejs borte. I Flensborg og vel ogsaa andre Steder i Norden var det Skik, at Faderen selv gik rundt og bad de mandlige Faddere, medens en i kostbar Dragt og med Guldkæder pyntet Pige indbød de kvindelige². Men da man ved Aarhundredets Midte — af Grunde, som vi siden nærmere skal betragte — begyndte at indbyde baade mange og fjernt boende Faddere, saa nødtes man ogsaa til at afsende Indbydelse skrifthlig.

Herved blev i langt videre Krese, end den egentlige Skrive-dygtighed strakte sig, mangen Fader just i et vanskeligt Øjeblik tvungen til at tage Pen i Haand. Skriverseri var ikke hver Mands Sag. Til daglig hjalp man sig, som man kunde bedst: Mundtlige Aftaler i Vidners Paahør kunde til Nød erstatte et skrifthlig opsat Dokument, et Skaar i to Stokke en skrifthlig Afregning, og Gaardens hele Regnskab lod sig føre med Kridtstreger paa en Dør eller en Loftsbjælke. Men ved en Lejlighed som denne hjalp ingen nok saa snilde Krumspring; der maatte skaffes Pen, Blæk, Papir og den uvante Haand med Besvær nødtes til at forme Skriftræk.

Selv alt iøvrigt lige, var det langt besværligere den Gang at skrive end nu til Dags. De fuldt færdige Staalpenne kendtes ikke. Man maatte selv tilskære sig sin Gaasefjer (Fig. 32), og der hørte betydelig Øvelse til for at faa en god Split sat i. Man brugte heller ikke som i Nutiden at have Blæk staaende rede. Det maatte tillaves hver Gang, det skulde bruges. I Regnskaberne

over Udgifter for Datidens Regeringskontorer omtales derfor aldrig Indkøb af Blæk, men altid af „Blækpulver“¹. Paa Steder som i Kancelliet havde man det selvfølgelig altid færdigt, og det tillavedes i store Maader; en Anvisning paa at lave „Kancelli-Blæk“ meddeler f. Eks., hvorledes man skal tillave tolv Potter

Fig. 32. Evangelisten Markus tilskærer sin Gaasefjer. Kalkmaleri i Måjbølle Kirke paa Lolland.

(Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

ad Gangen. Men paa en almindelig Herregaard tog Sagen sig anderledes ud. Naar Husets „Blækhorn“ her kom ind — i sin tarveligste Form ligesom Krudthornet dannet af et Kohorn med en Trætold i den brede Ende (Fig. 33) — og dette viste sig udtørret og tomt, maatte man begynde forfra. Saa kunde der gaa tolv Timer med Tillavningen. Større Hurtighed lover i hvert Fald ikke den gamle Anvisning: „Vilt Du med Snarhed gjøre Blick, da kjøb Blickpulver, kaldes Substantz, paa Apoteket, giv Øl derpaa, det rør om, og lad saa staa en Nat over, saa haver du godt Blick. — Nota: Spilder du Blick paa Kraven eller Tørklædet, da to Stedet med Cytronen Saft, saa gaar det af“².

I Udlandet blev henimod Slutningen af det 16de Aarhundrede en praktisk Opfindelse temmelig udbredt blandt Kancelli-Embedsmænd og højere stillede, der hyppigt havde Pen og Blæk behov. Den bestod i et Pennehus, hvis Bundstykker udgjordes af en Beholder til Blæk og til Sand, og i hvis Midterparti den tilskaarne Gaasefjer sattes fast, saa at Spidsen ikke kom i Berøring med noget, og Splitten derfor heller ikke kunde tage Skade. Fig. 34 og 35 viser en engelsk og et Par franske Former for saadant Pennehus. Fig. 36 viser et, der er tillukket, kostbart udstyret og beregnet paa at bæres i Bæltet. Saavidt

vides, kom slige Pennehuse ikke i det 16de Aarhundrede i Brug i Norden¹.

Datidens Papir endelig var, dets gode Egenskaber iøvrigt ufortalt, meget besværligt at skrive paa. Det savnede ganske Nutidens Glæthed.

Men hertil kom endnu den ikke ringeste Vanskelighed: Faderen var ved denne Lejlighed afskaaren fra sin Stue, Husets Dagligstue og Sovekammer, som de hjælpende Kvinder jo holdt besat. Under ganske uvante Forhold, paa Feltfod, skulde han da nu øve den svære Idræt at skrive ikke blot et, men mange Breve.

Med disse ydre Vanskeligheder var dog ogsaa Faderens Genvordigheder omme. Samtiden kom ham til Hjælp paa to afgørende Punkter. Først hvad

Skriften angik. De, der havde lært at skrive i den anden Halvdel af det 16de Aarhundrede, havde i Reglen lært det godt. Den fælles Maade at føre Pen paa i Norden vekslede den Gang, og endnu længe efter, omtrent med et Mellemrum af 30—50 Aar, altsaa lidt over et Slægtleds Afstand. Dette er den Dag i Dag, for den heri erfarne, et af de ypperste Hjælpemidler til at bestemme gamle Brevskabers Alder. Skriftrækkene, saaledes som de lærtes de unge i det 16de Aarhundredes Slutning, var

Fig. 33. Evangelisten Markus skriver med Gaasefjer og Blækhorn.

Kalkmaleri i Måjbølle Kirke paa Lolland.
(Efter Akvarel af J. Kornerup i Nationalmuseet.)

nogle af de smukkeste og tydeligste i hele det lange Tidsrum fra Middelalderen indtil vore Dage. Trods deres lidt snirklede Sving og skarpe Kanter læses f. Eks. hosstaaende Linjer af Christian den Fjerdes danske Stilebog som Barn (Fig. 37) endnu nogenlunde let af enhver i vore Dage. Men det gik rigtignok ogsaa den Gang som nu til Dags: man skrev tydeligt i Opvæksten. Det blev Alderens Forret at skrive mere og mere ulæseligt. Og i Tiden fra man var Barn, indtil man selv fik et, kunde Æblet være trillet langt fra Stammen.

Fig. 34. En engelsk Retsskriver i det 16de Aarhundrede.

(Efter Thomas Wright: The homes of other Days.)

Fadder-Indbydelser stemmer saa godt som ordret overens. Undervor Tids Forhold vilde man heraf naturlig slutte, at Brevskriverne alle som en maa være tyede til samme Brev- og Formularbog. Trykte Bøger af denne Art — efter Datidens Tarv forenende i sig, hvad vi vilde kalde:

„Statshaandbog“, „Regler for god Tone“ og „Brev-Formularbog“ —

forekommer imidlertid først i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede¹. Tilbage staar da kun den Forklaring, at det

Den anden Hjælp, Samtiden bragte Faderen i hans Vaande, var lige saa betydningsfuld. Den hjalp ham med Indholdet.

Alle de bevarede skriftlige

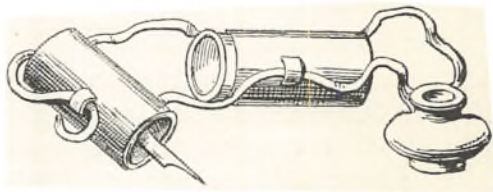
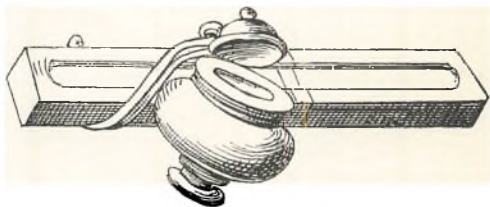

Fig. 35. Franske Pennehuse i Slutningen af det 16de Aarh. (Efter Havard.)

Fig. 35. Et Pennehus til
at bære i Bæltet.
(Efter Fairholt.)

fælles Indhold var en maaske tidligere sædvanlig, mundtlig Indbydelsesform, nu fastslaaet som skriftlig Formular.

Men for at de samme Udtryk kunde naturlig flyde alle i Pennen fra Jylland til Skaane, synes man at maatte forudsætte en ligefrem Indøvelse. Det ligger da nær at antage, at Dattidens Undervisning i Modersmaalet blandt andet ogsaa har gaaet ud paa Affattelsen af disse Breve, der ligesom de tilsvarende Begravelsesindbydelser var de eneste uundgaelige, skriftlige Prøver, hvorpaa man Livet igen kunde blive sat. Vi maa da tænke os hine Fædre alt som smaa alvorligt forberedte til selv at faa Smaafolk.

Brevets Indhold lød som følger :

„Min ganske venlige, kærlige Hilsen nu og altid forsendt med Gud. Kære N. N. synderlig gode Ven! takker jeg Eder gerne for alt godt, hvilket at forskyldte I skal altid finde mig ganske vel-

*Sider giørne den fattige, och fræer hannem venlig
och sctmodig, Xeed denn som pter vohd fraan den
som giser hannem voret, och ver reforsedet naar
du skalte denne, holt dig moed de faderloest som
en fader, och moed deris Moder som en hofsbriinde
Daa skalte du vere som den allerhoiestes son, och
hand skal haffne dig kære end din Moder
haffner dig*

Fig. 37. Af Hertug Christians (Christian den Fjerdes) danske Stilebog.
(Det kongelige Bibliotek.)

villig. Kære N. N.! giver jeg Eder ganske venligen tilkende, at Gud Almægtigste haver nu naadeligen forløst min kære Hustru og undt os en ung Søn (eller Datter), for hvilket Gud Almægtigste ske evig Ære og Lov! Saa agter jeg udi den hellige Trefoldigheds Navn at lade kristne samme vores unge Søn (eller Datter) (den og den) Dag her udi (den og den) Kirke; hvorfor er til Eder min ganske venlige Bøn, at I ville vel gøre og umage Eder hid til os paa samme Tid og hjælpe samme vores unge Søn (eller Datter) til sin Kristendom og gøre Eder glad med os og flere vore gode Venner, som mig forhaabes næst Guds Hjælp her da paa samme Tid forsamlandes vorder. Det forskylder jeg ganske gerne udi slig Maade og andre, hvor I mig tilsigendes vorder, og vil jeg nu og altid have Eder den Almægtigste Gud befaledes med alt, hvad Eder kært er“.

Man lægge Mærke til Brevets troskyldige Slutningsløfte, at Afsenderen gerne skal gøre Gengæld og møde som Fadder, naar Modtageren maatte faa Brug for ham. Disse Formularens Ord faar efter Nutids Begreber stundom et komisk Skær, naar Brevet, saaledes som f. Eks. Tilfældet er med to af de bevarede, ses at være stilet til en, der som Birgitte Gøye den Gang forlængst var Enke og ude over den Alder, hvor der kunde være Tale om Familjeforøgelse¹.

Stivheden af den hele Formular, der som alle lignende senere gik i Arv til Bønderne, falder stærkest i Øjnene, naar den sammenlignes med den spøgefulde Lethed, hvormed man blot et Par Slægtled senere kunde affatte slige Indbydelser. Man gennemlæse f. Eks. følgende, afsendt Aar 1664 af kongelig Historiograf Vitus Bering til Rentemester Peder Reetz:

„Højgunstige Hr. Rentemester! Jeg har hidtil levet i den gode Forhaabning, at jeg efter vor Stand, efter Hs. Kongl. Majestæts allernaadigste Privilegium, skulde være forskaanet for alle virkelige Indkvarteringer. Ikke desto mindre har der nylig den 21de Juni sidstafvige en Person indviklet sig paa mig og vil med Magt have Kvarter. Jeg har aldrig tilforn set eller kendt ham, og jeg forstaar ikke hans Tungemaal. Han taler hverken Tysk, Fransk eller Dansk, men har et besynderligt Sprog for sig selv, og alt

hvad han vil have, det fordrer han med Hujen og Skrigen. Fast alle i min Gaard staa ham til Tjeneste, og det er endda knap, at man kan stille ham tilfreds. Paa mig selv gør han Fordringer og paa al min Ejendom — ej alene det, jeg nu har, men og det, jeg i Fremtiden ved Sved og Arbejde kan erhverve. Men det, som underligst er, han lader sig bære til min Hustru paa Sengen for begge mine Øjne. Saadant at undgaa haver jeg skaffet ham et stærkt Kvindfolk, med hvilket jeg nu haver truffet Akkord, at han skal blive hos hende fremdeles og for sig selv med hende have en Stue, hvor dem begge Vinteren over skal skaffes fri Seng, Ildebrand, Lys og andet tilbørlig Traktement. Han har, siden han kom her, ikke villet umage sig over Dørtræet. Men nu tilkommende Onsdag har han besluttet i Spidsen for en stor Kvindeskare at begive sig til vor Frue Kirke, hvor han allerførst vil lade sin Person blive bekendt for Godtfolk og antage Hs. Kongl. Majestæts eget Navn til at bemande og forsvare alle sine Gerninger med. Han lader sig til samme Tid herligen indklæde med Gyldenstykke paa Legemet og Smykke om Hovedet. Saa vil han være for i Spidsen paa Kvinderne og føre den ganske Trop.

Bevis mig derfor den Tjeneste for Eders Hjertens sædvanlige Godhed at komme i Kirken og være et Vidne til alt dette, at alting for mig efter Hjertens Ønske maa afgaa! Jeg vil igen i al min Levetid findes villig til al Tjeneste, Flittighed, Villighed og Redebonhed, som Eder kan være behagelig, og næst al Lyksaligheds Ønske forblive af Hjertet Eders tjenstvillige Tjener“¹.

Vitus Bering.

Det kunde synes naturligt, hvor Barnet var saa spædt og Moderen endnu maatte holde Sengen, at lade Daaben foregaa i Hjemmet. Herved vilde man jo tillige kunne have opnaaet, hvad man af andre Grunde maatte sætte megen Pris paa, at faa Barnet døbt ganske kort efter Fødslen. Datiden var imidlertid bestemt imod Hjemmedaab, Grunden hertil var en dobbelt,

Dels fristede den til Misbrug, for saa vidt den var uden Kontrol, dels savnede den det højtidelige Præg, som Kirken gav, og den gjaldt derfor i det almindelige Omdømme for ikke fuldt betryggende.

Den Art Misbrug, hvortil Hjemmedaab særlig fristede, stod i Forbindelse med Arvelovens Bestemmelser. Ifølge disse blev et Barn først ved Daaben arveberettiget, som Skaanske Lov udtrykte det: „Faar Barn ej Kristendom, da faar det Barn ej Arv, fordi at Hedenmand maa ej arve“¹. Hvor Faderen da var død forud, kunde det stundom for Moderen og hendes Slægt blive store Summer om at gøre at faa den lille „Hedenmand“ døbt, efterdi i saa Fald Faderens Gods ikke tilfaldt dennes Slægt, men igennem Sønnen bevaredes samlet og gik ved hans Død i Arv til Moderen. Aar 1592 var en større Retssag af denne Art til Doms for Kongens Retterting paa Københavns Slot. Fru Ermegaard Gyldenstjerne paastod, at den Søn, som hun havde født og straks ladet døbe Truid Bjørn, havde været levende født og døbt, og Bjørnsholm Gaard og Gods derfor nu hendes med Rette. Hendes afdøde Mands Slægt derimod beskyldte hende for at have døbt et dødfødt Barn og krævede Gaard og Gods tilbage som deres rette Arvegods².

Ved Sager af denne Art laa der ikke nogen tilstrækkelig Sikkerhed i, at de mange Kvinder var til Stede og maatte kunne afgive Vidnesbyrd om, hvorvidt Barnet havde været levende eller ej, da det blev døbt. Saafremt de nemlig alle var af Modrens Slægt, kunde de anses for alle at være Part med i Sagen. Og der laa heller ikke noget betryggende i, at Daaben muligvis var bleven foretagen af Jordemoderen. Dels kunde hun jo underkøbes, dels var der forud, netop paa Grund af Tidens Tro paa, at det udøbte Barn var Djævelen hjemfaldet, en stærk Tilbøjelighed til at døbe hurtigt og ubeset. Det er i saa Henseende betegnende, hvad der gentagne Gange oplyses, at Jordemødre havde for Skik — noget, der i den katolske Tid havde været anset for fuldt tilladeligt: — under særlige Forhold at døbe det endnu ikke fuldt fødte Barn. Kirkeordningen søgte at bevise Utilstedelig-

heden heraf ved den Indvending, at hvad der ikke end er født, kan heller ikke genfødes¹.

Nej, det eneste virkelig betryggende ligeoverfor alle Misbrug, bedrageriske som velmente, var at kræve Daaben udført af Præsten i Kirken for den samlede Menigheds Aasyn. Fra et kirkeligt Synspunkt set var dette ligeledes at foretrække, idet herved Gejstlighedens gamle Betydning paa et enkelt afgørende Punkt bevarede. Og hvad saaledes Stat og Kirke krævede, faldt endelig særdeles vel i Traad med den folkelige Tankegang. Thi skulde en Daab kunne virkelig forslaa til at holde alt ondt borte, saa maatte den være udført ikke slet og ret og med almindeligt Vand i Barselkamret, men „med Læsning“ og med indviet Vand i Guds eget Hus.

Datiden havnede da ad forskellige Veje i en og samme Opfattelse: Kirke da abens Nødvendighed. Nøddaab var kun tilladelig i alleryderste Livsfare. Hjemmedaab maatte vel som Undtagelse finde Sted, naar Barnet var svageligt, men det skulde da snarest efter bringes til Kirken, for at der kunde blive „læst over det“ og dets Daab blive stadfæstet. At Datiden virkelig var streng i Opfyldelsen af denne Regel, har vi allerede ovenfor set Eksempler paa. Derimod lyder det som en hel fremmed Tankegang og var sikkert ogsaa blot en rent forbigaaende Forglemmelse af Lov og Ret samt Skik og Brug, naar Sjællands Bisp Aar 1597 paa Roskilde Landemode med eet fortolkede Skriftstedet: „Hvor to eller tre ere forsamlede i mit Navn“ o. s. v., paa den Vis, at ogsaa i Huset er en kristen Menighed til Stede, derfor skal hjemmedøbt Barn ikke siden efter bringes til Kirken².

Paa Daabsdagen pyntedes den lille „Hedenmand“ paa bedste Maade. Hertil brugtes en særegen Dragt, der hele Norden over gik under det fælles Navn „Kristentøjet“ eller „Kristenklæderne“. Denne Dragt var meget kostbar, gerne af Fløjl eller Silke, helst i skrigende Farver og besat med Guld- eller Sølv-Kniplinger og Perler. „Herligen indklædt med Gyldenstykke

paa Legemet og Smykke om Hovedet“ som Vitus Bering Aar 1664 siger¹. Formen synes at have været forskellig i de forskellige Egne. Ofte var den en ligefrem Pose, hvori hele den lille Person puttedes ned, hensigtsmæssig nok baade naar det gjaldt

Fig. 38. Kristentøj i Form af lille Pose med langt Slæb. Fra omkring Aar 1800. (Dansk Folkemuseum.)

om at holde Varmen og om hurtig Af- og Paaklædning i Kirken. Saaledes brugtes den paa Fyn endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede², og flere Dragter af denne Form findes opbevarede i „Dansk Folkemuseum“ (Fig. 38). Fra andre Egne haves her Kristentøjer med Figur og smaa Ærmer, af Form næsten som til en voksen. Stundom findes paa Nederdelen af disse baldyret et Par Benklæder, vel til Tegn paa, at de var bestemte for Drengbørn. I en Fortegnelse over Gods, tilhørende en dansk Adelskvinde i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede, nævnes to „Kristenhuer“, den ene af hvidt Bliant (Sølvmor) omsat med Sølv- og Guld- kniplinger og „med en Rad store Perler henover og et Kors ovenpaa Hovedet med tre Rad Perler, moksen runde, ialt 95 Perler foruden de smaa“;

den anden „Kristenhue“ af rødt Atlask, ligeledes med Guld- og Sølv- kniplinger og et Perlekors paa; fremdeles et hvidt og rødt blommet Fløjls „Kristenklæde“ underforet med rødt Taft, bræmmet med Sølvgaloner; samt en „Kristne-Ble“ udsyet med Silke og Guld³.

Som det vil ses kunde adelige være saa vel forsynede, at de af enkelte Dele endog havde dobbelt Besætning. Vanskeligere faldt det for Menigmand at følge med. Her hjalp man sig imid-

lertid paa anden Vis. Der uddannede sig hurtig den Skik, at Præsten holdt et Sæt prægtigt Kristentøj, der lejedes ud, hver Gang en af Sognefolkene skulde have Barnedaab. Skikken synes at være opstaaet kort efter Reformationen og havde sit Forbillede i, hvad der havde fundet Sted i den katolske Tid, idet nemlig Børnene den Gang lige efter Daaben, medens de endnu befandt sig ved Døbefonten, var blevne iførte en hvid Dragt og paasatte en hvid Hue, hvorpaa Præsten havde sagt: „Modtag den hellige, hvide og ubesmittede Klædning, som Du skal bære for Kristi Domstol, at Du maa faa det evige Liv“¹.

Det var naturligvis denne hvide Dragt, der oprindeligt havde heddet „Kristentøjet“. Den hele Kirkeskik afskaffedes i Danmark og Norge straks ved Reformationens Indførelse, i Sverige holdt den sig til Aar 1614². Men skønt Skikken ophævedes, forsvandt ikke den tilsvarende Tro. Endnu fremdeles krævede den offentlige Mening en særegen Daabsdragt, der nu blot udstyredes som verdslig Højtidsdragt, altsaa spraglet og kostbart, men iøvrigt arvede al den signende Kraft, som hin havde besiddet. Hin havde tilhørt Kirken. Kirken i gammel Forstand var jo nu ophævet, men de enkelte Præster var paa en Maade dens Arvtagere, og ganske naturlig gik da Retten til for Penge at forsyne med „Kristentøj“ i Arv fra Kirken til Præsterne.

Maaske burde de ikke have indladt sig herpaa og tværtimod bekæmpet denne Overtro, men de var jo selv Børn af Tiden, og mange af Embederne var desuden saa usselt aflagte, at selv den ubetydeligste Biindtægt blev fristende. Lidt efter lidt uddannede sig da den Skik, at Præsterne udlejede Kristentøj til dem af deres Sognebørn, der maatte ønske det. Og disses Tal var sikkert stort, større end de blot ubemidledes; thi den Overtro laa nær, at Præstens „Kristentøj“ dog nok var kraftigere end et almindeligt, hjemmelavet.

Hvor rodfæstet Skikken var endnu i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede kan ses af følgende Linjer i Kirkebogen i Nordborg paa Als. „Den 9de Marts 1735 døbte jeg Niels Christensens Barn, Urtegaardsmand her i Kongens Urtegaard ved Slottet, som blev kaldet Holger. Dette Barn blev af Amtmandens

Sekretær, Hr. Pfaltz, i hans Navn holdt over Daaben udi et fremmed og usædvanligt Kristenklæde. Til Efterretning tjener herved, at Præsterne fra Arilds Tid og maa vel ske ikke længe efter Reformationen, som overalt her i Landet saa og her i Nørreherred, have haft under de forrige højlovlige Konger og Fyrster den Tilladelse, at de maatte for deres Sognefolk holde Kristenklæder. Men en Kammertjener ved Hertugen paa Augustenborg tragtede udi det forrige, næst afvigte Aar samtlige Præsteskab efter denne Smule Brød, som de i saa lang Tid havde nydt. Og uden at Præsteskabets vidste det allerringeste deraf, udbrød han offentlig med en kongelig Koncession, at han, ved Navn Simon Brandt, og hans Kone paa Livstid skulde alene holde her i Landet Kristenklæder, ihvorvel i samme Koncession dette findes indrykt, at hvo, som selv havde sligt, maatte ogsaa betjene sig med sit eget uden at tage det hos Simon Brandt; men hvo, som begærte det NB. for Betaling, han skulde tage det hos ham. Ved saadan hemmelig og uformodentlig Demarche, hvori Hertugen og Amtmanden her paa Slottet Præsterne til Nakdel var behjælpelig, kom samtlige Præsteskab, baade i Sønder- og Nørreherred, supplicando ind til det danske Cancelli og remonstrerede Kongen Sagens Beskaffenhed, bedende, at de maatte ogsaa i denne Post nyde, hvad deres Forvæsere [o: Formænd] havde haft. Men der man forventede Svar fra det danske Cancelli, saasom vi som Stiftspræster derunder sortere, kom der i Kongens Navn en Resolution fra det tyske Cancelli, at fordi Præsterne ingen Privilegier havde at fremvise, saa kunde og skulde Kongens Koncession til Simon Brandt ikke revoceres.

Guds Ord siger: „Ingen skal tage Fordelen fra sin Broder“. Men herved maa man tænke: „Man faar at lade den Sten ligge, hvilken man ikke kan løfte“¹.

Som det var gaet paa Als, gik det efterhaanden i Nordens øvrige Egne. I Holsten nød endnu i det meste af det 18de Aarhundrede Præstekonerne Indtægten af at udleje „Döpeltüg“ (Kristentøj) til Bønderne². Paa Fyn nævnes ved Begyndelsen af det 19de Aarhundrede en „Silkeskrædder“ som den, der havde trukket Søgningen til sig³. I Blekinge beskrives allerede Aar

1800 Tilstanden saaledes: „Hver nogenlunde formuende og hæderlig Kvinde ejer for det meste selv sine Kristenklæder“¹.

Hvor stærk Troen har været paa Kristentøjets signende Kraft lader sig ad mange Veje paavise. Selv de Underjordiske stræbte ivrigt efter at komme i Besiddelse deraf. Paa Hedegaard i Vemb i Nærheden af Nissumfjord kom saaledes en Aften silde en lille Kone og bad, om hun maatte faa det til Laans. Hun fik det, og siden da har der altid været Velstand i den Gaard, thi hun var af Bjærgfolk. Et andet Sted laante disse ligeledes Kristentøj og bad, da de bragte det igen, Bondekonen undskyldte, at de var komne til at spille Talg derpaa. Da hun vilde vadske Pletterne af, faldt der en Ædelsten ud af hver Talgdryp, og herved kom der megen Rigdom til Gaarde².

At Troen paa Kristentøjets Underkraft nutildags er stærkt ved at tabe sig hos Landbefolkningen i Danmark, kan ses af, at man i Reglen er ophørt med at bruge og ofte villig til at skille sig ved de gamle Stykker. „Dansk Folkemuseum“ i København ejer som ovenfor omtalt en sjælden righoldig Samling af gammeldags Kristentøj, indsamlet fra Landets forskelligste Egne.

Ubevidst giver dog ofte endnu længst forglemt Tro Nutids Skik fremdeles sit Præg. Der kan saaledes næppe være nogen Tvivl om, at det er den hvide Hue, der i den katolske Tid paa-sattes Barnet i Kirken, „Kristenhuen“, som endnu gaar igen i den Skik, der haardnakket holder sig hos alle Stænder i Danmark, at Barnet, selv om det til daglig har blottet Hoved, dog ved Daaben skal bære „Hue“, ja en særlig kvindelig Fadder følge med for „at holde Huen“.

Iførelsen af Kristentøjet foregik med en vis Højtidelighed. I Skaane var det i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede endnu Brug, at Barnet paa Daabsdagen først gaves til Faderen, som lagde det over sine Knæ, læste Bønner over det, sang Salmer for det og holdt det en aaben Bibel for Øjnene for at opmuntre det til at antage Kristendommen. Derpaa afførtes det sin gamle Dragt og fik ubarmhertig en Dragt Ris, for at den medfødte Fordærvelse kunde blive kuet og ondt med ondt fordrevet. At noget lignende har været Skik i Hamburg, kunde maaske stemme med

Fig. 4, hvor en Kvinde med Ris ses ved Vuggen. Først saaledes forberedt tilstedtes det den lille „Hedenmand“ at iføres Kristen-tøjet¹.

Imidlertid begyndte Fadderne at samles. Den vigtigste af disse var ubetinget Gudmoderen. Valget af hende havde derfor vistnok i de fleste Tilfælde været Genstand for Overvejelser førend Barnets Fødsel; thi af hendes Optræden paa Daabsdagen ahang meget, der kunde faa Indflydelse paa Barnets hele Livsbane. Hun maatte for det første have et godt Sind, thi næst efter Forældrene og den, hvis Navn Barnet fik, vilde det komme til at slægte Gudmoderen mest paa. Hun maatte fremdeles være snarraadig og behændig, have en god Hukommelse og være vel inde i alt det meget, der skulde iagttages ved en saadan Lejlighed. Ønskeligt var det, om hun kunde give Die og paa denne Maade trøste sit lille Gudbarn undervejs. I enkelte Egne af Vestjylland har en tilsvarende Skik endnu holdt sig, idet den, der „holder Huen“, her er en Kone og indbydes til at give Barnet Die, selv om det slet ikke er sikkert, at hun kan². Foruden det rent hensigtsmæssige ved saaledes at sørge for Føde til den lille i den lange Tid, førend man atter naaede hjem, stod hermed uden Tvivl en Overtro i Forbindelse. Det synes, som om man er gaaet ud fra, at Barnet ikke maatte faa Modermælk, saa længe begge endnu var Hedninger. Under Paaskud af, at Moderen ikke kunde give Die endnu, eller at hendes Mælk i den første Tid ikke var Barnet tjenlig, har det i hvert Fald været Brug indtil det 19de Aarhundrede i flere Egne i Danmark at lade Barnet gaa paa Omgang mellem de besøgende Kvinder i de første Dage af dets Levetid³.

Et maatte man derimod vel vogte sig for, det var, at man ikke til Gudmoder valgte en, der selv ventede sin Nedkomst. Det ene af Børnene vilde da tage Velsignelsen og Førligheden fra det andet, saa at et af dem maatte dø. En og samme Kvinde kunde „ikke bære“ to Børn af forskellig Alder⁴.

Antallet af de øvrige Faddere var forskelligt. I den katolske Tid havde det været meget begrænset, efter Bestemmelserne egentlig kun tre ialt, nemlig to mandlige Faddere og en Gudmoder for et Drengbarn og to Kvinder og en Mand for et Pigebarn¹. Ganske vist var disse Bestemmelser undertiden blevne overskredne²; men under mindre Forhold, i Landsogne f. Eks., hvor Omgangskresen kun var ringe, havde man vel vogtet sig for at gaa for vidt. Det at staa Fadder sammen medførte nemlig efter katolske Begreber et aandeligt Søskende-Forhold, der udelukkede alt fremtidigt Ægteskab mellem Fadderne. Strengt taget kunde ikke heller deres Børn, som aandelige Søskendebørn, ægte hinanden, i hvert Fald ikke uden forud erhvervet kirkelig Tilladelse³. Under slige Forhold kunde da let i en afsides Egn en søgt Fadder, naar han ikke passede nøje paa og kun holdt sig til, hvor de øvrige Faddere især var Gejstlige, der jo alligevel ikke maatte gifte sig, i Løbet af faa Aar forspilde baade for sig og sine Børn de bedste Ægteskabs-Muligheder. Omvendt synes Kirken at have set ilde til Valget af blot Munke til Faddere. De ofrede uden Tvivl ikke. Hertil sigter vistnok Udtrykkene i det slesvigske Ritual: „Præsten maa ikke uden særlig Tilladelse tage imod Munke og Tiggere som Faddere“⁴.

Disse Vanskeligheder havde fremkaldt en ganske ejendommeligt Skik. At faa samlet mange levende Faddere medførte Misligheder, men for de dodes Vedkommende maatte alle slige Hensyn antages at være bortfaldne. Man søgte da bag Graven Erstatning for Slægt og Venners Vrangvilje, og havde den Tilfredsstillelse ad denne nemme Vej at kunne faa den mest udsøgte Kres samlet. Til Jørgen Ruds Daab paa Vedbygaard Aar 1517 mødte saaledes Bispens i Roskilde Lage Urne, Prioren i Sorø Albert Henriksøn og Mester Eskild fra Antvorskov foruden nogle verdslige Herrer som Faddere; men ingen af dem alle kunde dog taale Sammenligning med „Hellig Jørgen“ og „Hellig Kristoffer“, der ligeledes var indbudne. Blandt Kvindefadderne traadte selvfølgelig Fru Sophie Oluf Daaes, Fru Inger Hans Billes, Fru Anne Lars Grubbes og hvad de alle hed, rent i Skygge ved Siden af selve Himmeldronningen Jomfru Maria.

To Tar efter fik den lille Erik Rud, ligeledes paa Vedbygaard, til Faddere baade Oluf Daa og „Sankt Mogens“ og til Gudmødre Fru Birgitte Mads Eriksens og „Sankt Anna“. Til Sølhelten Otto Ruds Daab Aar 1520 var indbudne Biskop Lage Urne, der døde ni Aar efter, nemlig Aar 1529, den hellige Franciscus, der var død Aar 1226, og den hellige Hieronymus, der alt var død Aar 420. Ældst af alle var dog en af Gudmødrene, nemlig Maria Magdalena¹.

Efter Reformationens Indførelse ophørte Troen paa Fadderskabets beslægtende Kraft. Som Peder Palladius udtrykte det: „I skulle og vide, at ingen Fadderskab kan forhindre Ægteskab, som det ugudeligt Pavens Folk haver lært og løjet for os; to Faddere maa vel have hinanden til Ægte“². Ikke desto mindre holdt dog Kirken fremdeles igen og søgte af Grunde, som vi senere nærmere skal se, at indskrænke Faddernes Antal. Fire til fem Faddere maatte anses for at være passende.

Hermed var dog langt fra givet Tallet paa dem, der paa Daabsdagen mødte i Hjemmet for at følge den lille til Kirke. Dette var ofte en talrig Skare og kunde hos ansete Folk paa Landet vistnok stundom omfatte det meste af Omegnens Befolkning. I enkelte Egne kom disse Ledsagere uindbudne, i andre var det Skik at indbyde dertil. For Flensborg bestemte saaledes Christian den Fjerde Aar 1600, at ingen Moder maatte indbyde mere end 16 Kvinder til at følge med. Derimod overlodes det til Faderens Forgødtbefindende, hvor mange Naboer og bekendte han vilde opfordre til at komme³.

Skikken var uden Tvivl meget gammel og skrev sig vel fra Tider, da man nok kunde trænge til Bistand og væbnet Led-sagelse, saa saare man begav sig bort fra Hjemmet. Den var dobbelt naturlig, naar det erindres, at ifølge gammel Brug maatte Faderen ikke selv følge med til Kirke, Moderen kunde jo ikke være med, men begge maatte de ønske at vide den Skat, som de betroede til fremmede, vel betjent og sikkert forsvaret under Vejs. Under Byforhold i det 16de Aarhundrede var det hele naturligvis sunket ned til en blot tom Festsik; men paa Landet især i Sverige og Norge, hvor man ofte havde lang og besværlig

Vej til Kirke over Elv og Fjældsti, i alskens Vejrlig og til enhver Aarstid, kunde det være ligefrem nødvendigt at have talrigt og paalideligt Følge med. Hertil kom endnu religiøse Grunde. Det vilde jo være Vanvid, naar man vidste, hvor efterstræbt sligt et lille Væsen var af Underjordiske og Tusser, Nøkker og Troldtøj, saa paa denne Dag, hvor Satan anspændte sin sidste Kraft for at faa det i sin Magt, inden det berøvedes ham ved Daaben, ikke at skærme det med saa talrig en Livvagt som mulig. Ret betegnende brugte man endnu i det 19de Aarhundrede i Blekinge det Udtryk om alle disse Ledsagere, der ikke var egentlig Faddere, at de var med „for at holde paa Barnet“¹.

3

Naar alt var færdigt til Optrud, gik Gudmoderen hen til Sengen, hvor Moderen laa, for af hendes og Faderens Haand at modtage Barnet. Ved Overrækkelsen fandt i enkelte Egne et bestemt Ordskifte Sted mellem Fader og Gudmoder, men fælles hele Norden over var det, at hun hviskende spurgte om Barnets Navn og lige saa hviskende erholdt Svaret. „Der spørges og svares saa tyst“, siger en svensk Præst i det 19de Aarhundrede, „at i det mindste jeg, naar jeg har hjemmedøbt Børn, endnu aldrig har kunnet høre, hvad der siges, hvor nøje jeg end har hørt efter“². Den til Grund liggende Overtro var den ældgamle, vidt udbredte, som endnu har holdt sig baade i Skandinavien og Tyskland, at et udøbt Barn ikke maa nævnes ved Navn, da sligt vil kunne volde dets Død³.

Naar Gudmoderen havde modtaget Barnet, var det i enkelte Egne Skik, at hun knælede med det i Favn, velsignede det sagte og læste Fadervor over det. De forsamlede føjede deres Velsignelse til, idet de istemte en Salme⁴. Først saaledes indviet vovede man at udsætte den lille „Hedenmand“ for Turens Farer. Almindelig Tro var det, at Satan eller andre onde Aander opholdt sig udenfor, lurende paa det Øjeblik, da Døren vilde blive aab-

net. For at rydde Vejen brugte man da undertiden at begynde med at aabne Døren paa Klem og hurtigt kaste nogle Gløder ud ad den eller slaa et Slag med en Økse for ved Staal at kyse dem til Side.

Idet Barnet nu skulde tiltræde sin første Vandring, var det af afgørende Betydning for hele Livet, om den første, det mødte, varslede Lykke eller Ulykke. Man sørgede da gerne for, at naar Gudmoderen med den lille paa Armen traadte ud i Forstuen, kom en ung Kvinde, der undte Barnet vel, dem som af et Tilfælde i Møde. I Sydsverige staar endnu stundom Moderen op og gaar selv sit Barn i Møde, for ret at berede det Lykke¹.

Toget til Kirken tog sig naturligvis forskelligt ud, alt eftersom det var i By eller paa Land. I Byerne gik man saa godt som altid til Kirke (Fig. 39). Det hørte til de sjældne Undtagelser, naar f. Eks. ved Christian den Fjerdes Daab Gudmoderen og den lille kørte. Og selv ved denne Lejlighed var det endda kun disse to, der kørte til Kirke, Fyrsterne og Rigsraaderne red, hele Resten af Følget synes at have gaaet til Fods².

Datidens Gader var som bekendt meget snavsede og Brolægningen ikke af de bedste. Under slige Forhold var den Skik, til Fest at bestrø dem med Sand, ikke som nu til Dags en blot Formalitet, men et virksomt Middel til at gaa tørskoet. Fra Hjemmet til Kirken lavedes da en bred Sandstribе, hvorpaa Toget skred frem. Hvilken Rolle denne forbigaaende Opfyldning har spillet i Datidens Liv med dens stadige Gentagelser ved de tre Lejligheder: Bryllup, Barsel og Begravelse, kan ses af, at man i Bergen tilsidst maatte forbyde den af Hensyn til Havnens Til-sanding. Aar 1754 udstedtes dette Forbud, der efter en gammel Beretning „var lige saa fornødent som det tillige var fornuftigt, thi det gik med denne Gadernes Bestrøelse indtil Yderligheder. En uhørlig Mængde af det dertil brugelige hvide Sand blev indført, hvilket hentedes tolv til fjorten Mil fra Staden og det med stor Besværlighed“. Alligevel var denne Forretning saa indbringende, at nogle Borgere søgte og erholdt kongelig Bevilling paa Eneret hertil mod en ikke ubetydelig, aarlig Afgift. „Følgerne

blev tildels Vaagens eller Havnens Opfyldelse, thi det meste Sand, der blev udstrøet paa Gaderne, blev dog ved Regn nedskyllet i Vaagen“¹.

Fig. 39. Parisisk Fadderfølge omkring Aar 1400.
(Paul Lacroix.)

I Byerne var Turen til Kirke et blot Festtog. Forrest gik Gudmoderen med Barnet paa Armen; ifølge gammel Overtro maatte enhver i Følget vel 'vogte sig for at komme foran hende. Lige

efter fulgte Musikken, Piber, Trommer og Skalmeyer. Disse virkede ligesom Glædesskuddene, som Følget listede sig til at affyre, paa dobbelt Maade til Gavn. Dels holdt de Fanden og hans Aander, der ikke led Musik, i behørig Afstand, dels kaldte de alle skuelystne til Vinduerne, saa at den lille bares frem midt imellem og dækket af den samlede Menighed.

Anderledes kunde det hele tage sig ud paa Landet, især ved Vintertid og i afsides Egne. Naar man her i Snefog og Slud havde langt til Kirke, kunde der vel være Brug for flinke og vejkendte Mænd i Følget. Værst faren var Gudmoderen, naar hun til Hest i Spidsen for dem alle skulde paa een Gang passe den spæde og skønne om Vej mellem fygende Snedriver. Men heller ikke Resten af Følget var til at misunde. Ofte kunde det da vel hælde, at selv Spillemændene nødtes til at stikke Piben ind og overlade til højere Magter at holde de onde Aander borte.

Vor Tid, der er vant til Hjemmedaab, naar Vejret er for barskt, og kun kender Kørsel paa magelige Veje, har ondt ved at fatte Ture som hine. Endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede fandt de dog Sted i mangen afsides Egn i Norden. En Præst i Jemshøg Sogn i Blekinge fortæller saaledes Aar 1800, hvorledes det er Skik dør, snart efter Fødslen at døbe de spæde i Kirke, saa at de ofte i den strengeste Vinter maa føres til Hest to à tre Mil til Kirken. Gudmoderen rider med Barnet indsvøbt i hendes Overkjole, som opskørtet er bundet hende om Livet. Det hændte en Gang, at en Gudmoder tabte Barnet paa Vejen fra Kirke og savnede det ikke, førend nogen af Følget spurgte om det. Man red naturligvis alle tilbage og fandt Barnet liggende uskadt og vel fornøjet paa Vejen. „Der behøver ikke at have ligget saa stor Skødesløshed til Grund“, tilføjer Beretteren, „thi det er ikke let for en Kvinde i Mørke eller med Regn og Sne piskende i Ansigtet, paa een Gang at styre sin Hest og skøtte paa Barnet“¹.

Fælles for Optoget i det 16de Aarhundrede baade i By og paa Land var da altsaa Følgets Talrighed, den ledsagende Musik og det hele festlige Anstrøg. De ydre Forhold, der i sin Tid havde fremkaldt sligt, var endnu ikke forsvundne, ligesom Overtroen

var lyslevende. Man tænkte derfor endnu ikke for Alvor paa at afskaffe disse Festsikke. Almindelig Sømmelighedsfølelse drog dog visse Grænser, som det særlig for gejstlige var upassende at overskride. Sjællands Bisp dadlede saaledes paa Landemodet Aar 1592 en Præst, der havde ladet sit Barn følge til Kirke af 24 ligefrem indbudne Faddere og yderligere forøget Musiken med Strengelæg¹.

Naar Toget naaede Kirken, var det i det 16de Aarhundredes første Aartier Skik, at Præsten standsede Gudmoderen og Barnet i Kirkedøren, og ikke tilstedte dem eller Fadderne Adgang, førend efter en længere Forberedelse. Denne bestod først og fremmest i, at Præsten blæste paa Barnets Ansigt og uddrev Djævelen af det. Derpaa korsede han det, gav det Salt i Munden, velsignede det og salvede dets Øren og Næse med Spyt, dets Bryst og Skulderblade med Olje. Først saaledes forberedt, fik den lille Lov at komme ind.

Enkelte af de nordiske Reformatorer var tilbøjelige til at bevare disse Skikke. I Hans Tavsens Døbebog f. Eks., prentet i Viborg Aar 1528, hedder det, at Præsten først „skal blæse Barnet tre sinder under Øjnene og sige: „Far her ud, du urene Aand! og giv den hellige Aand Rum her udi sit Kreature!“ Derpaa skal han korse det, sigende: „Annam det hellige Korsens Tegn, baade paa dit Anleed og Bryst!“ og give det Salt i Munden, sigende: „Annam det Salt, som dig kan gøre vittig og forstandig, dig selv til ævig Liv og Salighed!“

Naar Barnet saaledes foreløbig er sikret, skal Præsten skride til den egentlige Uddrivelse af Djævelen, idet han tre Gange maner denne bort. „Bekend nu den Dom, som dig er overgaaen, du ledige Djævel! o. s. v. Saa hør nu, du ledige Djævel! hvilken jeg haver manet og endnu maner, o. s. v. Endelig maner jeg dig endnu, du urene Aand!“ o. s. v. Sluttelig skal Præsten lægge Haand paa Barnets Hoved, med Fadderne bede Fadervor og „derpaa tage Spyt med sin Finger og røre Barnets højre Øre,

sigende Ephatah! det er saa meget sagt: Lad dig op! og derefter ligeledes røre Barnets venstre Øre og Næse med de Ord: Du Djævel! fly herfra, thi Guds Dom er herneder over dig.“ Først efter alt dette skal Præsten lede Barnet ind i Kirken, sigende: „Gud bevare baade din Indgang og Udgang nu og til ævig Tid!“¹

I Virkeligheden bevarede altsaa Hans Tausen alle de katolske Daabsskikke, paa den sidste Salvning med Olje nær. I Katolicismens Dage havde Præsten, efter at have uddrevet Djævelen og vædet Barnets Næse og Øren med Spyt, taget Oljekanden eller Oljehornet frem og salvet den lille paa Bryst og Skulderblade. Dette betød at Barnet ligesom Oldtidens Stridsmænd indgnedes med Olje for at kunne tage et glat og sejt Livtag med den for-drevne Djævel, om han skulde vende tilbage. Dette Sindbilledsprog forekom dog vistnok Hans Tausen for udfordrende, og den fattige Kirke havde i hvert Fald ikke længer Raad til slig unødvendig Udgift til Olje.

Som bekendt er der i den danske Kirke nu ikke mere tilbage af hint Forspil udenfor Kirken end Ordene: „Herren bevare baade din Indgang og Udgang!“ der endnu minder om den Tid, da hertil svarede en virkelig Indleden. Men lige efter Reformationens Indførelse var man meget vaklende i sin Dom over den hele Skik. Og ganske naturligt. Thi den var jo ældgammel og ikke tilfældig opstaaet, men som dens Navn „Primsignelsen“ selv angav, betegnede den de Trin, som i sin Tid de voksne havde maattet gennemgaa, førend de stedtes til den egentlige Daab. I Danmark begyndte Reformatorerne, saa vidt man kan se, med straks at afskaffe Primsignelsen og indskrænke Daaben til selve Handlingen samt Fremsigelsen af Daabsordene². Hans Tausen genoptog, som ovenfor anført, den gamle Skik med Primsignelsen; men Kirkeordinansen afskaffede atter en Del deraf, idet den opgav Blæsningen paa Barnet, Saltet og Salvningen, men bibeholdt Djævlbesværgelsen, der nu dog skulde udføres inde i Kirken. Norge fulgte dansk Skik. Men i mange Egne vedblev man vistnok i længere Tid at døbe paa katolsk Vis³. Ja i mangel Fjelddal maatte uden Tvivl Oljehornet (Fig. 40) nu som

fordum frem for at indgvide den lille Stridsmand til Kampen. I Sverige afskaffedes Salvningen Aar 1541 og Saltet Aar 1593.

Længst af alt holdt sig i alle tre Riger den gamle Skik, at lade første Del af Daabshandlingen foregaa udenfor Kirkedøren eller dog blot lige indenfor, anden Del derimod ved

Fig. 40. Kirkeligt Olje-Horn, brugt som Beholder af Oljen til Salvning ved Daab, ved Præstevielse og paa Dødslejet („den sidste Olje“). Bevaret paa Gaarden Velkan ved Gravens Kirke i Hardanger; 1883 solgt til England.

(Efter B. E. Bendixen.)

Døbefonten. Skønt sligt var forbudt i Danmark og Forbudet oftere gentaget, brugte dog f. Eks. Præsten i Svinninge paa Fyn endnu Aar 1590 at „læse over Børnene“ lige indenfor Kirkedøren. Fyns Biskop havde Aar 1561 befalet, at man burde standse midtvejs i Kirken og lade første Del af Daaben foregaa dør. Først Aar 1614 bestemtes det i Sverige, at hele Handlingen skulde foregaa ved Døbefonten, og i Øvre-Telemarken i Norge var en

Fig. 41. Barnedaab.
(Efter et Maleri af 1494 i Råda Kirkes
Skib i Værmland.)

Præst Aar 1618 endnu ikke videre, end at han lod Børnene under Læsningen være udenfor Kirken¹.

Naar Ordene: „Far her ud, du urene Aand!“ o. s. v. var læst over Barnet, og Djævelen saaledes udreven af dette, skred man til den egentlige Daab. Denne foretoges ganske som i vore Dage, kun med den ene Afvigelse, at den lille afførtes Kristentøjet og helt blottet tre Gange dyppedes ned i eller overøstes

med Vand, medens Daabsordene udtaltes.

Der er ingen Tvivl om, at dette var den ældgamle Skik, som var bleven fulgt ogsaa i den katolske Tid (Fig. 41). Af gamle Fremstillingers samstemmende Vidnesbyrd — se f. Eks. Fig. 42 — fremgaar det ogsaa, at saaledes forestillede man sig uvilkaarligt, at en Daab til enhver Tid maatte være foregaaet. Men ligesaa sikkert er det, at ved denne Fremgangsmaade stilledes Børnene i Norden nu paa en langt haardere Prøve end hidtil. I den katolske Tid havde Kirken, som vi straks skal se, tilladt sig ikke faa Lempelser. Og en afgørende Forskel var der ogsaa paa et katolsk Kirkerum,

Fig. 42. Karl den Store lader de overvundne sachsiske Konger døbe.

(Efter en Miniatur i et Haandskrift fra det 15de Aarhundrede i „Bibliothèque de Bourgogne“ i Bryssel.)

altid beboet og lunet af de mange Altres brændende Smaalys, og saa et luthersk Gudshus, forladt og øde de seks Dage om Ugen.

Vist er det, at den lutherske Fremgangsmaade var en meget dristig Behandling af et nyfødt Barn ved Vintertid i en iskold Kirke. Det kan endnu gyse i En, naar man f. Eks. læser: „Den 10. Februar 1564 Torsdagen før Fastelavn om Morgenen Kl. var over seks, blev Fru Marine Skram, Jacob Hardenbergs, født paa

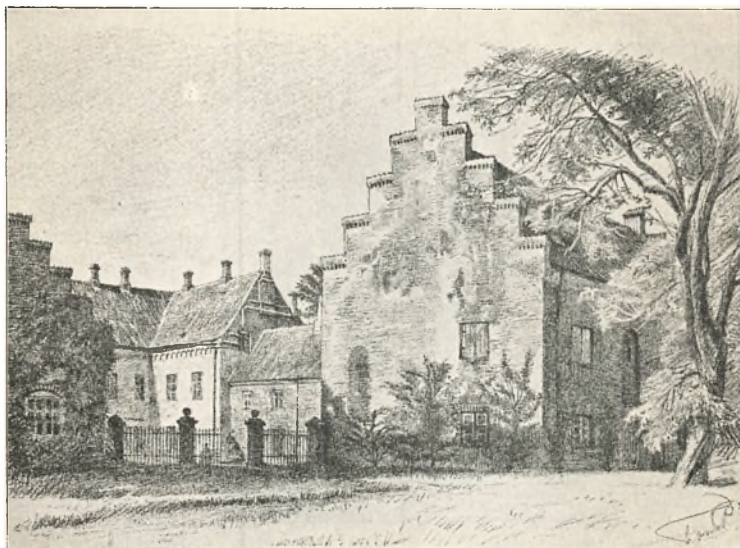

Fig. 43. Tjele.
(Tegning af Tom Petersen.)

Tjele (Fig. 43), og samme Dag døbt i Kirken¹. At denne enkelte overstod det, fremgaar af, at hun betegnes som „Frue“, men mange Børn maatte nødvendigvis ved en saadan Daabsmaade faa deres Helsot.

Datiden indsaa dette. Kirkeordinansen strakte sig derfor saa vidt, den kunde, ved at tilføje: „Dog skal man give Skøde paa deres Førlighed, om det er saa Tiden, at de og taale at bares; thi man søger ved Daaben Børnenes Velfærd og ikke deres Fordærvelse“². Peder Palladius, der befalede, at Degnen eller Klokkeren, hver Gang „en Dannemands Barn kom til Kirke, skulde

„slaa en Spand Vand eller to i Fonten“, tillod „om Vinteren at varme den ene Kedel Vand“, for at Vandet i Døbefonten kunde være lunkent¹. At Daabsvandet saaledes blev bragt til Kirken i Kedler — „givet halvanden Mark og syv Skilling for en Kedel at bære Vand i Fonten med at kristne Børn udi“, hedder det f. Eks. i et Regnskab for Taarnby Kirke paa Amager fra 1577², — kunde tyde paa, at man har benyttet sig af denne Anvisning, om end der ikke behøver at ligge andet heri, end at man fandt det sømmeligt at bringe Vandet i en lukket Beholder.

Fig. 44. Barnedaab.

(Efter Niels Hemmingsens: Catechismi quaestiones. Wittenberg 1564.)

Enkelte Gange oplod sig vel end og en Røst for, at man skulde nøjes med at blotte Børnets Hoved og Skuldre³, men saadanne forstummede meget hurtig eller overdøvedes af Fordringen om den fuldstændige Blottelse.

Sagen var, at her laa et gammelt Stridspunkt til Grund. Da Bugenhagen ved Reformationens Indførelse kom til Danmark, traf han i København til sin Forbavselse samme Skik, som han troede enestaaende for Hamborg, at Børnene ved Daaben kun fik Hovedet besprængt med Vand. Dette maa have været en Indrømmelse, som den katolske Gejstlighed i sin Tid havde gjort Befolkningen, og som lidt efter lidt havde uddannet sig til fast Skik. Bugenhagen forhandlede skriftligt med Luther herom, og begge enedes om, at man i denne Sag burde gaa bestemt, men dog varsomt til Værks. Man burde naturligvis indrømme, at de, der tidligere var døbte paa denne

Vis, var virkelig døbte. Men samtidig skulde man alvorlig belære Menigheden om, at denne Form for Daab var en Uskik, der ikke forekom andet Steds og var i Strid med selve Daabens Væsen. Thi nøgne fødes vi, nøgne bør vi og at genfødes; kun nøgne kan vi ret iføre os Kristus og indlemmes i ham; og hele Legemet, ikke blot Hovedet, maa døbes, thi vi vide, at ikke blot Sjælen, men det ganske Legeme skal faa Del i Opstandelsen. Skriften lærer os jo ogsaa, at da Kristus blev døbt, steg han ned i Jordans Flod.

Bugenhagen virkede med Iver i denne Sag, han skrev herom til Landets samtlige Biskopper¹, og inden lang Tid lykkedes det at bekæmpe Uskikken. Ikke dog ganske. Et bevaret Maleri fra hine Dage

Fig. 45. Melanchthon forretter en Daab.
(Maleri af Lukas Cranach i Wittenberg Stadtkirche.)

(Fig. 46) røber endnu, hvad den Gang sikkert ikke var offentligt bekendt, at Præsten i Thorslunde Kirke mellem København og Roskilde — paa Trods af Bugenhagens og Bispers Forbud —

fremdeles vedblev at forrette Daab ved blot at væde Barnets Isse. Dette i mange Henseender mærkelige Maleri giver i sin Paaskrift selv nogle faa Oplysninger om sin Tilblivelse. Præsten i Thorsslunde, Hr. Hans Jakobsen, synes at have været ivrig for den nye Lære og tillige en kunstforstandig Mand. Da, som det lader, En har stillet en lille Sum til hans Raadighed til Udsmykning af Kirken, raadede Præsten til herfor at lade male en smuk Fremstilling af, hvorledes alt i en luthersk Kirke rettelig gik til. Billedet blev malet med stærkt iøjnefaldende Farver, rimeligvis af en Maler dør paa Egnen, og siden anbragt som en Slags Altertavle paa Fodstykket af Alteret i Thorsslunde Kirke. Herfra er det senere kommet til Nationalmuseet. Det viser os altsaa, hvorledes der Aar 1561 saa ud, eller dog efter Præsten Hans Jakobsens Mening burde se ud, i en luthersk Kirke i Danmark. Til venstre ses vistnok Hans Jakobsen selv forrette den forbudne Form for Barnedaab; til højre ses den samme Præst talende paa Prædikestolen. Midtvejs uddeles Nadveren paa luthersk Vis, altsaa baade Brød og Vin til Menigheden. Foruden ved sin lille Oplysning om Barnedaaben har Billedet Interesse baade ved sin respektable Udførelse og ved det paalidelige Indblik, det giver i Datids Forhold. Trods alle Forsøg paa at forskønne er Dragternes Snit vistnok korrekt. Prædikestolen ser stærkt ud til ikke at være, som den efter Biskop Palladius' Forskrift burde være, men blot en gammel, katolsk „Hivgippe“, som han kaldte den. Og tydeligt nok mangler endnu Stolestader, Tilhørerne maa staa eller sidde paa det bare Gulv.

Men selv om man i en landlig Afkrog som Thorsslunde vovede at holde ved mildere Skik, saa sejrede dog utvivlsomt i det store og hele Bugenhagens og Bispenses Krav paa, at Barnet ved Daaben skulde ganske blottes og overgydes. Og der var ogsaa gyldig Grund til ikke at vise utidig Nænsomhed. Thi det var desværre en noksom bekendt Sag, at Daaben kunde forfærdelig misbruges til mangefold at styrke Djævelens Anslag. Et Voksbarnd, der jo i og for sig kun var en uskadelig Dukke, kunde ved at døbes vinde Magt til at forgøre hvem som helst og bortrane vedkommendes Lykke. Man havde ikke faa Eksempler

paa, at Hekse havde opnaaet at faa saadanne Voksbørn døbte hos godtroende Præster, blot under Foregivende af, at det var et svagt Barn, der ikke taalte at blottes¹. Sligt maatte for enhver Pris undgaas.

Ad forskellige Veje naaede man da til et og samme Resultat. Religiøse Grunde, fælles, ældgammel Skik og endelig Frygt for djævelsk Misbrug, alt førte til, trods mulige, mislige Følger, at kræve Barnet fuldstændig blottet under Daabshandlingen². Hvor denne udførtes ganske som den burde, f. Eks. ved Christian den Fjerdes Daab, der med Flid blev holdt mønsterværdig rigtig³, nøjedes man end ikke med at overøse Barnet, men dukkede den lille vordende Søhelt tre Gange helt ned under Vandet⁴.

Forskellen mellem Overøsning og Neddykning stod iøvrigt vistnok i Forbindelse med en forskellig Skik i Landets forskellige Egne. Hvor Barnet rakte til Præsten, faldt det naturligt for denne at neddykke det; hvor Gud moderen holdt det i sine Arme, at overøse det. Omkring Aar 1600 oprandt dog blidere Kaar for de smaa, idet det nu blev Mode at dække Døbefontens Stendyb med et fladt Metal-Døbefad (Fig. 47 og 48), hvori selv den mindste bitte Hedning kunde bunde. Byttet blev dog kun saa som saa, hvor man i fattige, men

Fig. 47. Døbefont med Metal-døbefad i Tingsted Kirke paa Følster.

(Efter Fotograf af Kr. Hude.)

hæderlige Menigheder, som Biskop Hans Poulsen Resen meddeler, nøjedes med at anvende de ogsaa just moderne Tinsengepotter til dette Brug⁵.

Men selv om med Metal-Døbefade Neddykning ophørte, vedblev dog endnu fuldstændig Afklædning og Overøsning. Denne

Skik aftog først og ophørte endelig langt ned i det 17de Aarhundrede, da Lutherdommen følte sig fuldstændig grundfæstet. Ganske naturligt gav man nu efter for de samme Grunde, der allerede under Katolicismen havde i Nordens barske Klima gjort forsigtigere Fremgangsmaade tilraadelig.

Hvad Døbefonten angik, saa havde den i det 16de Aarhundrede troligt holdt Trop og delt Skæbne med Kirkens øvrige Tilbehør. I Kirkeforbedringens Aaringer, da Kirkerne plyndredes eller nedreves, havde Døbefonterne den Fordel at være af Sten eller Metal, altsaa mere i Stand til end de skrøbelige Altere at kunne gøre Modstand. De

udskaarne Billeder, der paa et Alter sønderlodes, maatte man nødtvungent lade blive, hvor de var, naar de sad indhugne i en Døbefonts Stenblok. Men nedreves og tilintetgjordes hele Kirken, maatte Døbefonten naturligvis vandre samme Vej som den. Ogsaa her kom dog dens solide Udholdenhed til Syne. For tung og plump til at kunne anvendes til nogetsomhelst nyttigt, end ikke i et Bryggers, for stenhaard til som et Alter at

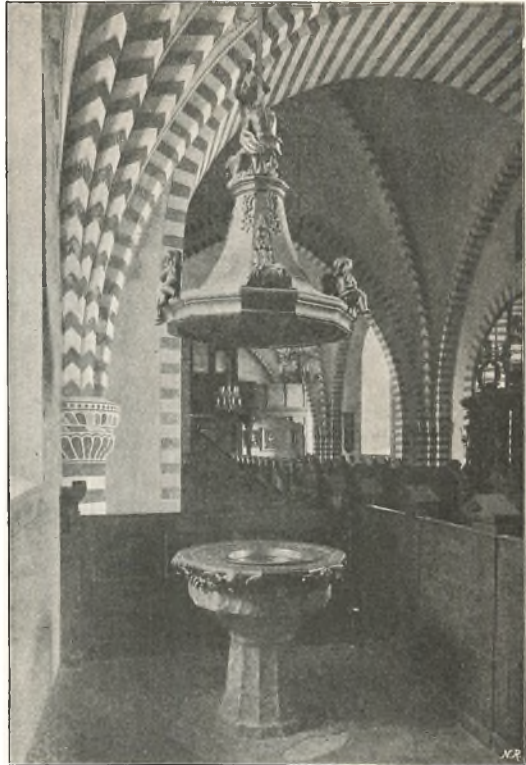

Fig. 48. Døbefont med Metaldøbefad i Halsted Kirke paa Lolland.

(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

kunne hugges op, pindes ud, brændes eller raadne, slap den med efter drøje Knubs at væltes ud og kastes til Side. Saaledes er det gaaet til, at Aarhundreder efter dukker af og til en af dem tilfældigt frem paany som en Forstening fra Fortiden, et stille Vidne om Fortids Ufærd (Fig. 49).

Men som det længere hen i det 16de Aarhundrede gik med Kirkernes øvrige Tilbehør, saaledes gik det ogsaa med Døbefonterne. Efter Aarhundredets Midte og især efter Syvaarskrigens Slutning 1570 vaagnede hos mange brave Folk en Lyst

Fig. 49. „I Smedens Have i Hornbæk 1877“. Itubrudt Døbefont.
(Efter Tegning af A. P. Madsen i Nationalmuseet.)

til at gøre Fortids Uret god, atter smykke Guds plyndrede og forfaldne Bolig. Som vi tidligere har set, blev det nu Træskærriets Tid. I de følgende Aartier voksede der op af Kirkens fattige Gulv en Flok af pyntelige Stolestader. Smukt udskaarne Prædikestole med baade Opgang og Himle fulgte efter. Pulpiturer og nye Altertavler kom til. Ja, den aabnede Pung og den snitvante Haand gav sig endog i Lag med de nu unødvendige Skillerum og Gitterskranker mellem Kirkeskib og Alter.

I denne Bevægelse droges ogsaa Døbefonten ind. Først nøjedes man med at anbringe en udskaaen Himmel derover (Fig. 47). Saa skred man til at forvandle Døbefonten selv fra Fad til

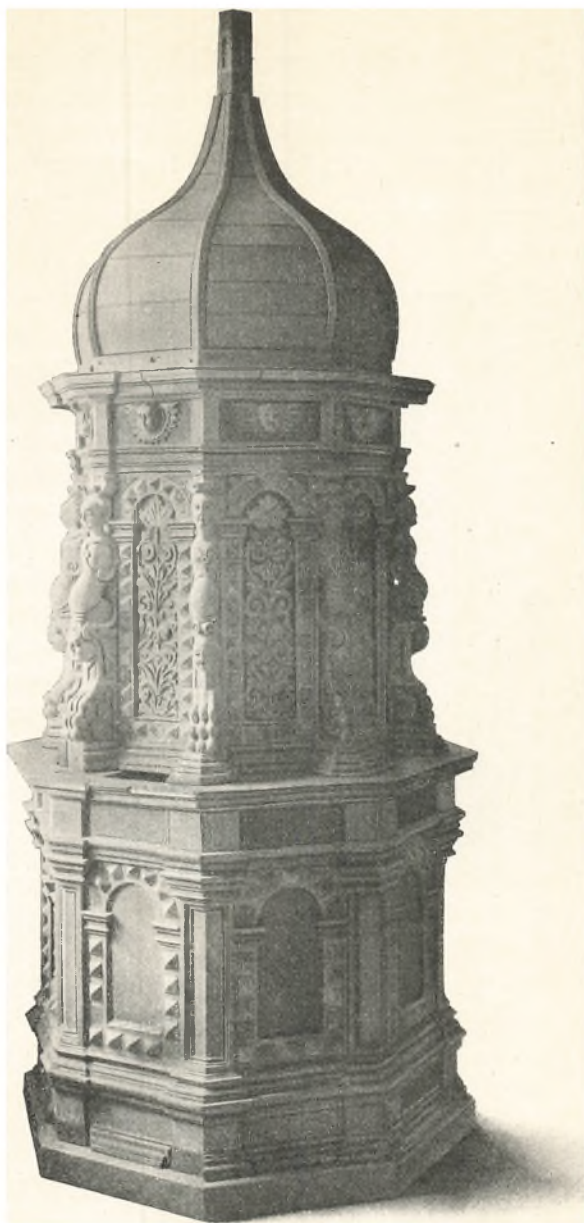

Fig. 50. Udskaaren Døbefont af Træ med Lukke og Himmel (1585) fra Nyborg Kirke.
(Nationalmuseet i København.)

Sider, Lukke og Himlen foroven til et eneste udskåret, vældigt Trætaarn. Det mærkeligste endnu bevarede Minde om disse Forsøg i Danmark er den uhyre Træ-Døbefont, hvormed Menigheds-Medlemmer i Nyborg 1585 forsynede deres Kirke (Fig. 50). Den

Fig. 51. Døbefont i Slangerup (1621).
(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

gemmes nu i Nationalmuseet.

I Norge vedblev man længe at lave hver ny Døbefont af Træ med et pyramideformet Laag¹. I Danmark brødes gammel og ny Smag og frembragte i det 17de Aarhundrede de besynderligste Former, lige fra gammeldags Kumme blot med moderne Udskæringer og ned til en Slags Blomsterkurv paa Tre-fod. Som Eks-empler faar hos-

staaende to Gengivelser at tjene; de viser Døbefonten i Slangerup og den i Hørning Kirke i Nørrejylland (Fig. 51 og 52).

Den hele ved Træskæringen vakte Uro paa Døbefonternes Omraade var saa langt fra at stilne af omkring Aar 1700, at den tværtimod da synes at have naaet et Højdepunkt. Forholdene i Norge kan afgive en Maalestok. I Kristiania afbrændte den gamle „Trefoldigheds Kirke“ 1686 og i Stedet for opførtes „Vor Frelzers Kirke“, der altsaa nu skulde udstyres helt fra ny. Dens Døbefont, der blev udskåret i Træ, fik Form som Blomsterkurv paa

Trefod (Fig. 53). Sit mest fremmedartede Udtryk, fjærnest fra den gamle, svære Stenkumme, fik dog Døbefonten, saaledes som den f. Eks. blev lavet til Borre Kirke i Norge (Fig. 54). Den blev til en af Træ udskaaeren Engel, der svævede under Loftet med et Døbefad i Hænde. Naar den skulde bruges, kunde den hejses ned til Gulvet.

Efter den almindelige Tro ejede det tiloversblevne Daabsvand en egen siggende Kraft. Det var den sidste Art „Vie-

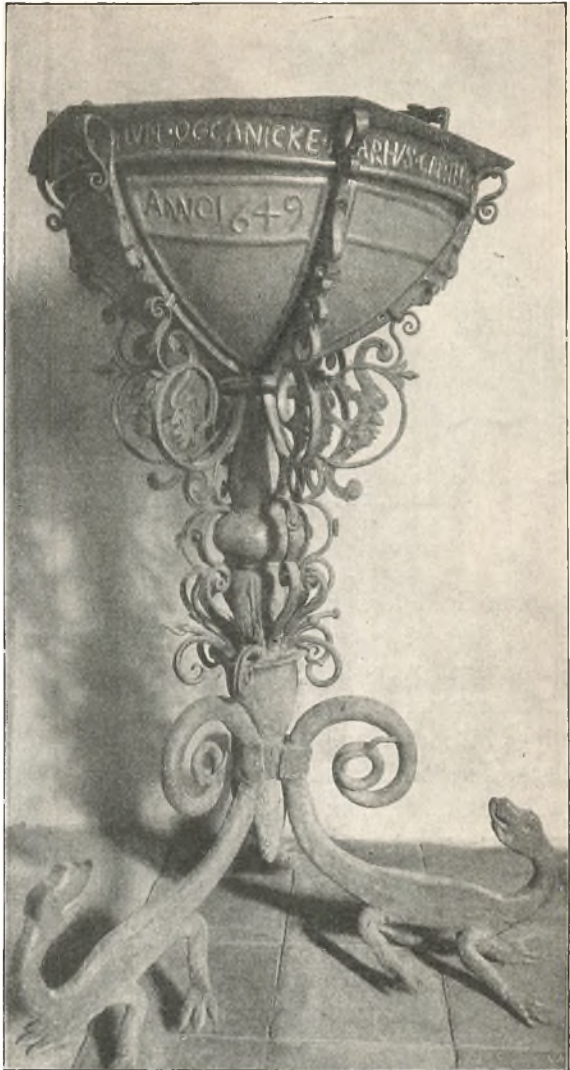

Fig. 52. Døbefont (1649) i Hørning Kirke i Nørrejylland.
(Efter Fotograf af Kr. Hude.)

vand“, som var blevet tilbage i den lutherske Kirke, og ganske naturlig tillagde man det da en undergørende Evne. Virkningen

Fig. 53. Døbefont (af 1737) i Vor Frelser's Kirke i Kristiania. Nu i Norsk Folkemuseum.
(Efter Harry Fett)

komme Guld deri. Et ret mærkeligt Tilfælde af denne Art forefaldt i Sæby i Jylland Aar 1635. En Bedstemoder, der bar sit Sønnebarn over Daaben, havde givet Kirketjeneren et Stykke Guld til at anbringe i Døbefonten. Men da der var flere Børn, der den Dag skulde døbes, saa det et Øjeblik ud til, at en fattig Kvinde skulde komme først og faa sit Barn døbt i Guldvandet. Bedstemoderen fik hende imidlertid trængt til Side, saa at den, hvem Guldets Kraft var tiltænkt, ogsaa fik Gavn deraf, og lod derpaa, straks efter sit Guld barns Daab, Guldet optage af Døbefonten. Som forstaaeligt var, vakte denne Strid Forargelse, Sagen paaklagedes og kom tilsidst til Universitetets Betænkning⁴.

Den Overtro, der her laa til Grund, var foruden Troen paa Guldets Magt, tillige en Tro paa, at Daabsvandet tabte sin

lod sig allerede spore i dets Magt til at hvidne Huden. Mørkladne Børn fik skær og hvid Farve ved Daaben¹. Imod alle Sygdomme var det et virksomt Lægemiddel; der var derfor stor Efterspørgsel efter det, og mange søgte efter Gudstjenesten at tilvende sig det². I Sverige antog man, at det Barn, hvis Daabsvand blev kastet over Huggeblokken, aldrig selv skulde komme til at lægge sit Hoved paa Blokken eller overhovedet dø en forsmædelig Død³.

Daabsvandets signende Kraft kunde yderligere forøges ved at

Fig. 54. Døbefont fra Borre Kirke i Norge. Nu i Norsk Folkemuseum.
(Efter Harry Fett.)

Styrke ved at anvendes til flere. Denne Overtro har holdt sig endnu mange Steder i Sverige. I Wärend f. Eks. maa Klokkeren skaffe nyt Daabsvand til hvert Barn. I modsat Fald vilde det Barn, der døbttes bagefter, arve det førstdøbtes Egenskaber. Var det første f. Eks. en Dreng og det andet en Pige, vilde denne faa Skæg paa Hagen som hin, og omvendt¹.

Et ganske eget og vanskeligt Spørgsmaal var det, om Daabsvandet under særligt ugunstige Forhold, f. Eks. ved Nødtaab, kunde erstattes ved andet. Allerede tidligt i den katolske Tid var dette Spørgsmaal blevet rejst og af Ærkebispens i Norge indanket til Pavens Afgørelse. I streng Vinter eller paa øde Sted maatte det kunne hænde, at Vand ikke var til snart at skaffe og undertiden havde man da i Norge tyet til at døbe Barnet i — ØI. Var nu denne Daab gyldig eller ej? Ærkebiskop Sigurd i Nidaros indberettede Sagen, og Pave Gregor den Niende gav ham den 8de Juli 1241 følgende Svar: „Efterdi Genfødselen ifølge Evangeliets Lære skal ske ved Vand og den Helligaand, saa bør de, som døbes i ØI, ikke anses for rettelig døbt“².

Samme Afgørelse blev i Danmark truffen efter Reformationens Indførelse, da Spørgsmaalet her kom til at foreligge. Aar 1666 handlede nemlig i Skævinge paa Sjælland en Jordemoder paa egen Haand, idet hun, da en Kvinde havde født et Barn, der var meget svagt, hurtigt døbte dette i ØI, fordi hun mente, at det ikke vilde kunne leve, indtil der kunde hentes Vand. Barnet levede imidlertid og dets ejendommelige Daab vakte nu den største Uro hos Forældrene. Moderen var ved at gaa fra Forstanden af Grublen over denne Daabs Værd, Faderen forlangte den foretagen om igen paa rette Maade. Da Spørgsmaalet af Sognepræsten forelagdes Sjællands Bisp, Ærkebiskop Svane, til Afgørelse, turde denne ikke paa egen Haand træffe nogen saadan, men indberettede Sagen til Kongen. Kongen afæskede først det teologiske Fakultet en Erklæring, der kom til at lyde paa, at Daaben i dette Tilfælde var aldeles ugyldig. Den „afveg nemlig quoad materiam (hvad Stoffet angik) ganske fra Sakramentets Indstiftelse, som befaler, at Daaben skal forrettes med blot og bar Vand uden nogen Mikstur, hvorved det og mister det indsatte Elements

Navn, saa at det ikke længer kaldes Vand“. Barnet burde derfor med det allerførste ved et Vandbad udi Ordet indlemmes i sin Frelser. Jordmoderen, som ved sin uforstandige og uagtsomme Gerning i højeste Maade havde forarget Guds Kirke, burde formentlig saadan grov Forseelse offentlig afsone hos Gud og hans Menighed. I Overensstemmelse med dette Svar befalede Kongen, at Barnet skulde tilbørlig omdøbes med Vand og Jordmoderen „udstaa Kirkens Disciplin“¹.

Langt mildere havde Kirken fra tidlig Tid stillet sig overfor en anden Erstatning for Daabsvandet. Allerede Norges første Ærkebisp, Jon Birgersson, havde truffet følgende, milde Bestemmelse: Hvis en Kvinde føder i Ensomhed og Barnet er saa svagt, at det ikke kan føres til Præst, og hun ikke er Folk saa nær, at hun kan faa Hjælp til at døbe Barnet, da skal hun heller døbe det selv end det dør udøbt, og døbe det i Vand, hvis saadant til er. Men hvis Vand ikke er for Haanden, skal hun dyppe det tre Gange i Dugg eller i Sne eller i Havvand. Men hvis ingen af Delene er for Haanden, skal hun tage Spyt og lægge paa Brystet og mellem Hærderne med de foreskrevne Ord: „Jeg døber Dig i Faderens, Sønnens og den Helligaands Navn“, og give det Navn. Da kan det Barn lægges i Kirkegaard, og Konen skal ikke skilles fra sin Ægtemand paa Grund af det ved Daaben indtraadte aandelige Slægtskab. Men hvis Barnet kommer sig, skal det føres til Præst snarest muligt og han skal salve det med den hellige Olje med de Ord og Handlinger, som følger efter Daaben².

Denne saakaldte Spytdaab (baptisma salivalis) synes ikke at have været ganske usædvanlig i Norge. Og den stemmede vel med Datids Skik. Fra en vis Side set svarede den jo egentlig til, hvad der foretoges ved Primsignelsen, hvor Præsten selv salvede Barnets Øren og Næse med Spyt. Men Spørgsmaalet var, om en Nøddaab, som Moderen paa denne Vis foretog, var andet end en blot Primsignelse, eller om det var en virkelig Daab. Pave Innocens den Tredje synes i et Brev af 1ste Marts 1206 at have villet indskærpe Norges Ærkebiskop Torer, at det ikke var fuld Daab. „Hvo som ikke fødes paany af Vand og den Hel-

ligaand, kan ikke komme ind i Guds Rige. Du bør derfor ikke være i Tvivl om, at de ikke ere døbte, ved hvis Daab den ene af disse to mangler“. Spørgsmaalet om „Spytdaab“ kom, saa vidt vides, ikke for efter Reformationen. Grunden hertil er for Norges Vedkommende vistnok næppe at søge i, at Skikken nu helt var afskaffet. Snarere turde man søge den i, at Befolkning som Gejstlighed stiltiende var enige om, at dette under vanskelige Forhold var en tilladelig Form for Nøddaab. En saadans Gyl-dighed kunde ikke forkastes, naar de rette Ord var udtalte og Mundvand anvendt.

En Antagelse, hvori Kirken og Menigmand mødtes, var, at den Daab var den ypperste, der udførtes paa en Søndag. Gudstjenesten, der ledsagede den, den samlede Menigheds Forbøn, for ikke at tale om Mængden af tilstedeværende Vidner, maatte gøre Søndags Daab til langt at foretrække for enhver anden. Hvo, der paa nogen Maade kunde, henlagde da Daaben til nærmest følgende Søndag. Christian den Fjerde blev saaledes naturligvis døbt paa en Søndag. Fast Regel var og kunde dette dog ikke være, blandt andet fordi Ventetiden herved let kunde blive for lang for Børn, der var fødte paa Søndag eller Mandag.

Naar Daaben foregik paa en Søndag, henlagdes den ikke som nu til Dags til efter Gudstjenesten, men foretoges netop midt under denne. „Efter at Epistlen er læst og Halleluja er sunget, men førend Evangeliet læses“, var dens rette Plads i Gudstjenesten¹. Denne afbrødes altsaa for en Stund; til Gengæld maatte de spæde overvære hele Resten af den. Christian den Fjerde begyndte sit offentlige Liv med først at høre en længere Daabs-tale af Sjællands Biskop og dernæst en timelang Prædiken af Pastor Katholm over Dagens Evangelium².

Med disse Forudsætninger vil det forstaas, hvor stødende det var, naar Præsten Hr. Jørgen i Svinninge paa Fyn egenmægtig indførte den Skik, at døbe Børnene straks efter at der var ringet sammen, førend Gudstjenesten endnu var begyndt, ofte

kun i Overværelse af et Par af Fadderne¹. Han blev ogsaa for denne og nogle andre Overtrædelser af lignende Art dømt fra sit Embede.

Det at døbes som nu til Dags, efter at den egentlige Gudstjeneste er omme, var i det 16de Aarhundrede Udtrykket for den højeste Skam, der kunde times Moder og Barn. Herved tilkendegaves nemlig, at Moderen var en utugtig Kvinde og Barnet uægte født. Efter manges Opfattelse burde Barnet ikke engang stedes til Daab, førend Moderen havde tilstaaet, hvem Barnets Fader var, og førend hun selv havde staaet aabenbar Skrifte². Disse haarde Bestemmelser havde ganske vist ikke nogen Støtte i Kirkeordinansen, men udtrykte blot Skik og Brug, der havde fæstnet sig som Vedtægt. Det var da for saa vidt med Rette, naar Christoffer Valkendorf, vistnok netop af Iver for strengt at følge Kirkeordinansen, forbød deres Anvendelse i Svinninge Kirke, der hørte under hans Gaard Glorup paa Fyn, og tværtimod befalede, at „uægte Børn skulde døbes paa samme Tid som de ærlige“. Biskop Jacob Madsen lod sig i denne Anledning aflokke den skarpe Bemærkning i sin Dagbog³: „Christoffer Valkendorf har ændret denne Kirkeskik uden mit Samtykke og i Strid med Regeringsraadernes derom udgangne Brev, skønt han selv var en af de Regeringsraader, der udstedte og underskrev det“. Christoffer Valkendorf var imidlertid vel Mand for at hævde sin Ret. Saa vidt man kan skønne, maatte Jacob Madsen give fuldstændigt tabt. I hvert Fald findes endnu en skriftlig Erklæring fra ham, hvori han indrømmer sin Modpart, at den hele Skik ikke har nogen som helst Hjemmel i Kirkeordinansen⁴. Hermed var Sagen dog ingeniende afgjort. Den offentlige Mening var aabenbart stemt for haard Behandling, og i den senere udstedte, norske Kirkeordinans optoges ogsaa de herhen hørende Bestemmelser⁵.

En ganske egen Følge af at forene Daaben med almindelig Søndagsgudstjeneste blev den Overtro, at Daabens Kraft kunde yderligere styrkes ved at give de spæde Part ogsaa i Kirkens andet Sakramente. Naar Altergangen var til Ende, gik da stundom Kalken med den tiloversblevne Vin rundt blandt de Børn,

der paa den Dag var blevne døbte. Denne Overtro synes at have været særlig udbredt i Skaane og paa Sjælland. Paa Landemoder baade i Lund og Roskilde maatte Bisperne nedlægge bestemt Forbud mod Uskikken¹.

Naar Barnet var neddykket tre Gange og Daabsordene læste over det, var den egentlige Daabshandling til Ende; tilbage stod nu kun en Formaning til Fadderne. Ikke saaledes i den katolske Tid. Den Gang havde der været ikke lidet, som endnu var at foretage med de nydøbte, Skikke, som de danske Reformatorer først havde afskaffet, Hans Tavsens atter genoptaget, men Kirkeordinansen sluttelig forbudt. Enkelte af disse Skikke holdt sig dog længe efter i mere afsides Egne, saaledes f. Eks. i Stavanger Stift².

Ifølge Hans Tavsens „Døbebog“ skulde Præsten allerede førend Neddykningen i Vand „smøre Barnet med Olje paa Brystet og Skuldrene, sigende: „Da smør jeg dig med Olje til et Saligheds Tegn, at Gud vil være Dig mild og blid i vor Herres Jesu Kristi Navn“.

Efter Daaben skal Præsten „gøre Kors i Nakken paa Barnet med Olje, sigende: Den almægtigste Gud, vor Herres Jesu evige Fader, som Dig nu haver anden Tid igenfødt formedelst Vand og den hellige Aand og haver forladt Dig alle dine Synder, han smøre Dig med sin hellige Olje til evig Tid! — Fadderne: Amen!“

„Siden skal Præsten sætte Barnet en hvid Hue paa, sigende: Annam dette hvide og ubesmittede Klædebon paa Dig, og bær din Daab saa ubesmattet frem for Jesu Kristi Domstol, paa det at Du maa faa det evige Liv! — Fadderne: Amen!“

„Siden skal Præsten give Barnet et Lys i Haanden, sigende: Annam dette tændte Lys og bevar din Daab ustraffelig, paa det, at naar Herren kommer og farer heden til sit Bryllup, Du da maa være redebon at gaa hannem imod med alle hans Engle og leve siden evindeligt med hannem! Guds Fred være med Dig! — Fadderne: Amen!“³

Af disse Skikke gik Salvningen og Lysbæringen temmelig hurtigt i Glemme, efter at de var forbudne; i det 17de Aarhun-

drede omtales de, saa vidt vides, ikke mere. Derimod ligger en dunkel Erindring om den hellige, hvide Hue vistnok — som vi tidligere har set — til Grund for den Haardnakkethed, hvormed Brugen af Hue paa Daabsdagen endnu holder sig i Norden.

Under alt dette havde Gudmoderen udfoldet en meget travl Virksomhed. Den indskrænkede sig ikke blot til hurtigst muligt at afklæde og paaklæde Barnet, nævne dets Navn og i rette Tid svare „ja“ til Præstens Spørgsmaal. En dygtig Gudmoder maatte kunne bestride langt mere. Hun maatte for det første bære Barnet højt og frit og med en glad Mine. Undlod hun dette, blev Følgen den samme, som hvis hun paa Vejen til Kirke havde ladet nogen gaa eller ride foran sig: Barnet blev fortrykt og fik Trællesind. Fremfor alt maatte hun vogte sig for at tabe noget af Barnets eller sit eget Tøj. I saa Fald blev den lille kluntet, ja farlige Sygdomme som Epilepsi kunde blive Følgen. Græd Barnet eller blev det uroligt, skulde hun lade søm intet, thi sligt betød ikke andet end, at det vilde faa en smuk og kraftig Røst og forstaa at bruge sine Lemmer. Men vissede hun for det for at faa det stille, vilde hendes urolige Bevægelse forplante sig til Barnets hele Liv, og ingen kunde saa vide, hvorledes det vilde ende. Det var ligeledes en egen Sag med hendes Svar til Præsten. Hun skulde naturligvis passe at besvare hans Spørgsmaal med „ja“. Men kom hun til at sige et eneste „ja“ for meget, eller stemmede hun blot i med, naar Fadderne svarede „Amen“, saa afsatte dette blivende Spor i Barnets svækkede Aandsevner. Derimod var hun i Stand til at gøre det letnemt yed uafbrudt stille for sig selv at gentage hvert et Ord, Præsten læste over det. Endnu i vore Dage er det i flere Egne Skik, at Gudmoderen under Daabs-handlingen mumler Præstens Ord efter¹.

Naar Formaningen til Fadderne var oplæst, gik disse en for en op til Alteret for at ofre til Præsten. Under denne Ofring skulde Gudmoderen staa oprejst ved Udgangen af sin Stol med Barnet paa Armen. At glemme dette var meget farligt. Endnu ved Midten af det 19de Aarhundrede hedder det fra Slaglille ved Sorø om en Vogterdreng, der var lidt forstyrret og tilsidst blev syg og døde: „Gamle Karen mener, at der var nok sket en For-

seelse ved Barnets Daab, enten at Konen, som bar det, for ofte har sagt ja til Præstens Spørgsmaal, eller hun har kanske sat sig ned med Barnet, medens Fadderne var oppe at ofre. Nogen Forseelse maa der være sket, for ellers kunde Troldfolk ingen Magt have faaet over Barnet“¹.

Naar Fadderne vendte tilbage fra Ofringen ved Alteret, gik de hver især hen til Barnet og lagde en Guld- eller Sølvskilling paa dets Bryst. Gudmoderen maatte nøje mærke sig, hvad enhver lagde, for senere at kunne gøre Forældrene Rede herfor. Stundom var der paa Barnets Dragt anbragt en Lomme, saa at den spæde selv kunde gemme sine Penge. Blandt de i „Dansk Folkemuseum“ bevarede „Kristentøjer“ findes et med endog to Lommer, en stor og en lille, rimeligvis til store og smaa Mønter.

Denne Ofring af Faddergaverne i Kirken fandt i det 16de Aarhundredes første Halvdel endnu Sted hos alle, høje og lave.

Da saaledes i Aaret 1557 Christian den Tredje afsendte Peder Oxen til Mecklenborg for paa hans Vegne at staa Fadder til Hertug Ulriks og Elisabeths Datter Sophia, den senere Dronning af Danmark, gav Kongen ham udtrykkelig Befaling til at aflevere Faddergaven til Barnet i Kirken samt at ledsage den med nogle velvalgte Ord. Peder Oxen blev imidlertid forhindret i at lyste denne Befaling, da Daaben ikke foregik i Kirken, men i Hjemmet, og ingen af de andre holdt nogen Tale, idet de afleverede deres Gaver. Han gjorde da som disse, idet han oppe i Salen, hvor Daaben foregik, tavst lagde sin Foræring — ikke paa Barnets Bryst, dertil var der uden Tvivl for mange Gaver — „men var sat et Haandbækken paa Skiven [Bordet] af Sølv, dør ginge hver til og lagde udi, hvad Frøkenet blev foræret med“².

Første Gang den gamle Skik vides at være bleven brudt i Danmark, var underligt nok ved Christian den Fjerdes Daab, da altsaa 20 Aar efter den samme lille „Frøken Sophia“ havde sin ældste Søn i Kirke, og hendes Moder, den danske Prinsesse Elisabeth bar ham. Maaske har man ved denne Lejlighed fundet det anstødeligt, at Hertuginde med Kongesønnen paa Armen skulde staa og nikke Tak til enhver i hele den lange Række af Faddere; eller man har vel snarere frygtet for, at denne Cere-

moni, korrekt udført med lange Taler fra og til hver af Giverne, vilde trække den alt i Forvejen meget lange kirkelige Handling ud i det uendelige. Vist er det, at da Mester Katholm havde endt sin Prædiken over Dagens Evangelium og Orgelet spillede til Offer, nøjedes man med alle — Hertuginde med den lille, Fyrsterne, Rigsraaderne og de andre adelige Faddere — en for en at gaa op til Alteret og ofre til Præsten og derpaa at begive sig tilbage til sin Plads¹.

Saadan Afvigelse fra gammel Skik smittede. I Nutiden har Oftring af Faddergaver i Kirken kun holdt sig enkelte Steder hos Landbefolkningen, saaledes f. Eks. i visse Egne af Fyn, Halland og Blekinge².

Efter Oftringen gik Toget hjemad i strygende Fart, Gudmoderen og Barnet naturligvis i Spidsen. At ile fra Kirken med den nydøbte er Skik og Brug endnu i Norden. I Odsherred paa Sjælland hedder det endvidere: Man maa vel vogte sig for, at der bliver nogen „Slippe“ i Vognrækken, eller at en enkelt Vogn kommer bagefter, thi da faar Barnet lange Hæle, Tegnet paa Trællesind og Tyvagtighed³.

Ved Hjemkomsten modtoges Skaren af Faderen, til hvem Gudmoderen højtideligt overrakte den lille, idet hun lydelig sagde: „Jeg har modtaget en Hedning og bringer en Kristen“. Naar Barnet, som ved Christian den Fjerdes Daab, selv havde faaet Navnet „Christian“, var der dobbelt Betydning i Ordene: „Jeg bringer en Christianus“ (et Ordspil, som Erasmus Lætus i sin latinske Beretning om Daaben naturligvis ikke glemmer at fremhæve⁴). I Skaane lød det endnu i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede stadig: „Se här får jag glädjen att i Jesu namn lemna dig en Christen i stället för en hedning“. At Skikken ogsaa dør er ved at ophøre kan sluttes af, at disse Ord, der i Aarhundredets Begyndelse sagdes lydeligt, ved dets Midte kun hviskedes sagte⁵.

Faderen takkede Gudmoderen og Fadderne i en lille Tale, Omskrivning af det bekendte: „hvilket igen at forskyldte udi slig og andre Maader jeg altid skal findes redebon“⁶. Derpaa bragtes

den nydøbte til Ro. Det var en Hovedregel, som synes at være fulgt hele Norden over, at den lille ikke maatte omklædes, men skulde sove sin første Søvn i Kristentøj, for at Daabens Virkninger ret kunde gøre sig gældende. Nogle listede sig endda til i Smug at klippe en lille Stump af Dragten, der senere gemtes paa Barnet som Værn mod alt ondt¹.

Førend Fadderne fik noget at leve af, forefaldt der først et ejendommeligt Optrin, idet de alle førtes ind til Moderen, hvor de lykønskende, een for een gik forbi hende og lagde deres Gave til hende paa Sengen. Den tidligere Foræring i Kirken havde været til Barnet og kaldtes stundom: „paa Brystet“; denne Faddergave var alene til Moderen og kaldtes: „udi Sengen“. Den anvendtes hos høje og lave. I den kongelige Befaling angaaende Peder Oxes Sendefærd som Fadder Aar 1557 stod saaledes nøjagtig Oplysning om, hvad han havde at sige og gøre, naar han før Bordet førtes frem til Hertugindeus Seng. Og Peder Oxes Indberetning oplyser, hvad der virkelig foregik: Efter Daaben og Ofringen til Barnet er alle Fyrsterne og Fyrstinder og Sendebud „opgaaet udi Hertugindeus Kammer for hendes Naades Seng, og dør er overantvordet Hertugindeus hvad Faddergave, hver havde fremsendt med tilbørlig Lykønskning . . . Hver, som haver fra sig antvordet sin og Herres Foræring, er hver straks sket besynderlig Taksigelse“, hvilke Taler Peder Oxe ved sin Hjemkomst nærmere skal gengive².

Da Frederik den Anden Aar 1581 befalede Absalon Gøye og Brejde Ranzau at møde paa Kongens Vegne ved en Bardedaab hos Hertug Hans, skrev han til dem, at han nok forinden skulde sende dem baade „vor Faddergave og hvad vi vor kære Broders Gemal ville have foræret „udi Sengen“, som det kaldes“³. — „Torsdag var jeg udi Notmark til Barsel og gav paa Sengen 1 Krone“ hedder det Aar 1653 fra Als⁴.

Christian den Fjerdes Daab foregik efter storartede Forberedelser i København, lang Tid efter hans Fødsel paa Frederiksborg, saa at Moderen, Dronning Sophia, ved Daaben forlængst havde været oppe. Som en Følge heraf kunde Gaverne „udi Sengen“ ikke godt afgives paa behørig Vis. Dog er det et Spørgs-

maal, om den gamle Beretning ikke sigter til en Art Hvile paa noget, der skulde efterligne en Seng, naar den siger, at „Dronningen blev stillet til Sæde midt i Salen“. Iøvrigt gik alt paa sædvanlig Vis. Fadderne kom fra Kirken først op i Salen til hende for at overrække deres Gaver. Dronningens Hofmester, Rigsraad Peder Bilde, stod ved hendes Side, modtog Gaverne og besvarede hver Tale med en passende Taksigelse, og først da hele dette Oprin var til Ende, gik man til Bords¹.

Der var da altsaa fire Arter af Gaver ved en fuldstændig Fadderstads: til Præsten, til Barnet, til Moderen og, undertiden i det mindste, til Ammen², „paa Alteret“, „paa Brystet“, „udi Sengen“ og „paa Vuggen“, som de kaldtes. Disse Gaver havde baade haft og bevarede fremdeles en betydelig Indflydelse paa Daabsskikkene og den hele Fests Stilling i det almindelige Omdømme.

Der kan næppe være nogen Tvivl om, at disse Gaver oprindeligt har haft en religiøs Betydning og været Ofre eller Beskyttelsesmidler for de paagældende. De to af dem, til Præsten og til Barnet, kaldtes jo endnu Ofre og ydedes i Kirken. Og alle havde de det tilfælles at skulle gives i Form af ædelt Metal, der jo ansaas for et Sikringsmiddel mod Troldtøj og alt ondt. Særlig Gaven til Barnet lader sig vistnok forfølge et Par Skridt tilbage, for saa vidt Gudmoderen, efter Skik i enkelte Egne at slutte, tidligere uden Tvivl overalt har givet Barnet sin Gave allerede om Morgenens, for at værne den spæde mod ondt undervejs. I Wärend i Sverige lægger endnu Gudmoderen „en hvid Penning“ paa Barnets Bryst, naar hun paa Daabsdagens Morgen henter det til Kirke³. I Vestjylland lægger man ligeledes om Morgenens en Sølvskilling paa Barnets Bryst. I Ringstedegnen gemmes den dertil brugte Mønt som Barnets Lykkeskilling. I Kalundborgkanten tror man, at Barnet vil blive lærenemt, naar dets første Bog bliver købt for denne Skilling⁴.

I det 16de Aarhundrede var man hos de højest stillede vistnok i Reglen ude over den ligefremme Overtro paa Gavernes beskærmende Værd. Man betragtede dem som Lykønskingsudtryk og Vederlag for haft Ulejlighed. Dog fulgte man nøje gammel Skik,

at de altid skulde bestaa af ædelt Metal. Til Barnet valgtes som oftest Guld- eller Sølvmonter, om muligt forældede. Moderen foretrak man gerne at give et Sølvbæger, en Kande, et Saltkar eller lignende Stykke Bohave, sjældent eller aldrig derimod et Smykke.

Følgen var, at man kunde komme i Forlegenhed, naar man i sidste Øjeblik, maaske halvt uventet, blev indbudt som Fadder. Mange af Datidens Breve giver os et Indblik i denne Art Vanskeligheder og den pudsige Maade, hvorpaa man klarede sig, ved at tage et af Husets brugte Bægre eller Saltkar, ridse andet Navn og Vaabenmærke i og afgive det som nyt. Man stode trygt paa, at Modtagerinden ikke tog Hensyn til den slidte Kant; men blot vejede sig til dets Metalværdi, og maaske selv ved Lejlighed lod det gaa videre. Et og samme Bæger kunde saaledes som Faddergave rejse Landet rundt.

.... „Kære Birgitte og kære Søster! Som Du skriver mig til, i hvilke Du er begærendes, at jeg vilde vel gøre og laane Dig en Stob [et Bæger], som Du vilde give til Faddergave, saa sender jeg Dig nu en Stob, som vejer 122 Lod, og dersom Du ikke havde været min Ven saa god, havde Du ikke bekommet den, og begærer jeg ikke Pendinge derfor, men lige saadan en Stob igen og saa god, som den er ...¹“.

Selv Faddergaverne til Dronning Sophia ved Christian den Fjerdes Daab var ikke alle nye. Vi er endnu i Stand til at kigge Christoffer Gøye i Kortene:

.... „Kære Mogens!“ skriver han, da han skal til Festen, „har jeg nu bekommet den Stob, som Du sendte mig, og takker Dig gerne, fordi Du vil unde mig den. Saa har jeg nu ladet veje samme Stob i København, da vejede den 205 Lod, som jeg lod Godtfolk se paa. Og vil jeg give Dig saa meget Sølv igen, som samme Stob vejede, desligeste saa meget Guld, som der skal til at forgylde saadan en Stob med, og hvad Lod Arbejdsløn kan koste. Om Du vil unde mig den derfor, da skal jeg fornøje Dig derfor, naar Gud vil jeg kommer til København, og vil gerne forskyldte det igen, i hvad Maade jeg kan“ osv.².

Som Eksempel paa en Faddergave, der alt havde været omkring og fremdeles skulde videre, kan anføres følgende:

.... „Kære Farbroder! haver jeg bekommet Eders Skrivelse, hvorudi I er begærendes, at jeg vil laane Eder den Stob, som min Moder Fru Beate gav Mette. Kære Farbroder! saa kan jeg Eder venligen ikke forholde, at samme Stob haver været mer end otte Dage i Odense at lade sætte andet Vaaben paa, thi jeg er og selv beden til Fadder paa samme Tid. Men dersom jeg havde vidst det noget tilforn, da skulde I, saa sandt hjælpe mig Gud! gerne have bekommet den, i hvad Raad jeg havde selv faaet. Men jeg sender Eder en Kande, som min Moder Fru Ida gav mig. Dersom Eder dør var tjent med, da under jeg Eder denne rettelig gerne. Dersom Eder synes, hun var for ringe, da kan I vel lægge noget Guld deri, saa I lige vel kan bestaa dermed“ osv.¹.

Som Eksempel endelig paa haabløs Forvirring kan anføres følgende Skrivelse fra Fru Kirsten Bølle paa Basnæs, der, indbudt til Fadder, har været saa uheldig ikke blot at glemme Daabsdagen, men tillige er uvidende om, hvorvidt Gaarden, hvor Barslet staar, ligger i Jylland eller i Fyn:

.... „Jeg kan ikke klage, saa jeg har forseet mig, at jeg ikke haver sendt min Faddergave over til Hans Johansens Barn. Jeg forsaa mig i Dag, jeg mente, at det skulde have været paa Søndag otte Dage, men i Dag saa jeg i Brevet, at det skal være paa Søndag. Og vil jeg skrive Margrethe til og sende hende min Faddergave. Men det kan nu ikke komme frem før efter Barselet; nu ved jeg aldrig, heller „Fabuslett“ [Gaarden Fobislet i Nærheden af Kolding] ligger i Jylland heller i Fyn“ osv.².

Hos Almuen, især Landbefolkningen, havde Troen paa Faddergavernes signende og beskærmende Kraft endnu langt fra tabt sig. Men samtidig var den Opfattelse stærkt i Fremvækst, at de var en Art Vederlag for haft Ulejlighed. Den lutherske Gejstlighed fremmede denne Opfattelse, og Peder Palladius gik paa sin djærve Vis endnu videre og erklærede Faddergaverne for en kristelig Opmuntringspræmie for talrigt Afkom: „Fadderpenge, de gives ud for en anden Sags Skyld, som er, at Fader og Moder skulle

ikke falde udi Mishaab, for Gud giver dennem flere Børn, han vil ogsaa give dennem mere at føde dem med, derfor giver man Barnet Penge, ligesom man giver ogsaa Brud og Brudgom Penge og Boskab at behjælpe dennem frem med udi deres Ægteskab“¹.

Datidens Forældre faldt ikke saa let i „Mishaab“ paa et Omraade som dette, og Peder Palladius' Forklaring aabnede derhos de lyseste Udsigter. Den Udvej laa nemlig saa nær, at man for at styrke sit Haab indbød flere og flere Faddere.

I den katolske Tid havde Læren om Fadderskabets beslægtende Kraft sat en naturlig Stopper for Tilbøjeligheden til at indbyde mange Faddere. Nu fik derimod denne Lyst frit Løb. Allerede Aar 1549, kun en halv Snes Aar efter Reformationens Indførelse, var man i Danmark naaet saa vidt, at Kongen maatte udstede følgende Brev til Landets samtlige Biskopper:

„Os er til Vidende vorden den store Uskikkelighed, som sig almindelig begiver i alle Sognekirker, at naar nogen lader døbe deres Børn, saa indbyder de saa mange Faddere, at disse næppe-ligen kunne fange Rum hos Fonten. Og det sker mere af Ger-righed end til Guds Ære, og Sognepræsterne sligt tilstede for en ringe Fordels Skyld, de deraf kunne fange formedelst et føje Offer“. Thi forbyde vi at „indbyde flere Faddere end tre eller fire i det allermeste, paa det at slig Uskikkelighed maa igen af- komme og plat nedlægges“².

Sligt var imidlertid lettere sagt end gjort. Begge Parter, For- ældre og Præst, saa jo deres Fordel ved, at Fadderne var mange. Det var da de færreste Præster, der stillede sig mod Strømmen og som f. Eks. Hr. Christen i Kværndrup paa Fyn endog vovede at nægte et Barn Daab til sædvanlig Tid under Gudstjenesten, fordi Fadderne var for talrige. Menigheden anklagede ham da ogsaa ganske roligt for Bispen, idet de paastod, at han ved at døbe Barnet efter Prædikenen og sammen med et Slegfredbarn havde erklæret det for uægte³. Mange Faddere og saa selv Præst, til hvem der skulde ofres, gav dobbelt Indtægt. Det var da let

forstaaeligt, at f. Eks. Præsten Christiern Nielsen Juel havde 14 Faddere til sin første Søns Daab, 13 til sin andens og 19 til den tredjes¹; eller at Præsten Christiern Brun i Nyborg havde 20 Faddere til sit ene Barn og 21 til et andet²; eller at hin ovenomtalte Præst, der anvendte ikke blot Piber og Trommer, men ogsaa Strengelæg, anbragte denne Musik i Spidsen for 24 Faddere³; eller at Præsten Niels Poulsen i Lading mødte med 44 Faddere ved sin Søns Daab, osv.⁴.

Den samme Tilbøjelighed til at have mange Faddere gjorde sig ligeledes gældende hos Adelen, om end Hensynet til Indtægten ved Faddergaverne her ikke behøvede at være eneraadende. Saa vidt man kan skønne, synes det at have været betragtet som Udtryk for Anselighed og Pragt at møde med mange Faddere, hvilket derfor især anvendtes ved første Barns eller første Søns Fødsel. Iøvrigt toges dog mange andre Hensyn, til Moderens Tilstand f. Eks., Slægt og Venners Nærhed osv., saa at man i samme Ægteskab kunde træffe et Barn med 42 og det næste med ikkun 5 Faddere⁵. Et Højdepunkt som 51 Faddere — hvad en vindskibelig Familie i Roskilde Aar 1549 havde drevet det til⁶ — naaedes dog vistnok sjældent eller aldrig blandt Adelen.

Endnu ind i det følgende Aarhundrede holdt disse Forhold sig uforandrede. Aar 1625 lyder saaledes den gamle Klage fra en af Københavns Præster til Kansler Christian Friis: „Daabsens Sakramente misbruges slemmelig; man gør et Kræmmeri heraf“⁷. De gamle Forbud maatte bestandigt gentages baade i Sverige, Danmark og Holsten⁸; og med Føje kunde Peder Syv optegne blandt danske Ordsprog: Penge vil der til, sagde Manden, han bad til Fadder⁹.

De Midler, hvorved man søgte at raade Bod paa Ondet, var, foruden almindelige Forbud, Paalæg og Straffe af forskellig Art. I Ribe befaledes det saaledes Aar 1561, at ingen maatte give mere end 1 Dalers Værdi i Faddergave¹⁰. I Stralsund 1649 var man saa snedig at tilføje, at samme Daler skulde overrækkes aabenlyst og ikke indsvøbt i Papir¹¹. I Aalborg satte man Aar 1569 en Bøde af 3 Mark til Raadet og 8 Skilling til Bytjenerne

for hver Fadder, der var indbudt mere end fire¹. I Helsingør straffede man ikke blot med Bøder, men hensatte uden Barmhertighed i „Kælderer“ enhver, der søgte ulovlig Fadder-For-tjeneste².

Hvad hjalp det imidlertid altsammen? Tilstanden paa Landet er ypperlig malet i følgende Meddelelse fra Fyn Aar 1667: „Den 16de Februar var jeg i Odense i et fornemme Hus, hvor jeg ofte kom; og der indfandt sig en Bondemand at betale sin Husbond, som boede sammesteds, sin Landskyld med rede Penge, hvilke han sagde sig nylig at have bekommet til Faddergave, da hans Barn var i Kirke, saasom de fleste Bønder paa Landet havde nu den Skik at byde moxen alle deres Sognefolk til Fadder, naar deres Børn skulde kristnes. Nogen Latter fik vi ellers af den samme Bonde, da han med Alvorlighed beklagede, at en Pige iblandt Fadderne havde ikkun offereret et sammenlagt Stykke tomt Papir med en Knappenaal for, og dog (sagde han) var der ingen iblandt Gæsterne, der aad saa uforskammet til Barslet som hun“³.

I Byerne kunde man vel lettere komme efter Overtræderne; dog nyttede dette kun lidet, naar det var selve dem, der skulde sørge for Lovens Overholdelse, der brød den. I Ribe mødte saaledes en af Bytjenerne — eller Stadsbudene, som de nu kaldtes — i Aaret 1663 med 23 Faddere; Aar 1670 en anden Stadstjener med 21 Faddere⁴, osv. Men hertil kom, at man tidlig havde fundet paa en Udvej. I Stedet for mange Jævninge indbød man faa, men gode Betalere, der ifølge deres Stilling ikke let kunde undslaa sig. Saaledes opstod den Skik, hvis Spor alt lader sig paavise i det 16de Aarhundrede, men som stærkt bredte sig i det 17de: alene for Indtægtens Skyld at indbyde fornemme og velstaaende Folk til at staa Fadder. Lige saa lidt som deres For-gængere, de indbudne Afdøde ved de katolske Daabsfester, behøvede disse personlig at give Møde, men derimod stillede man det Krav til dem, at de lod høre fra sig ved en klækkelig Gave. I Christian den Fjerdes Dagbøger findes ikke faa Optegnelser om slige Indbydelser til Fadder, hvorved der gerne faldt en Dukat, en Rosenobel eller to af til vedkommende. „6te September 1618

gav jeg en Skipper i Kolding, som mig bad til Fadder, en Dukat“. „Var jeg Fadder til Erhard Trompeters Datter og gav til Fadderpenge 2 Rosenobler, de fattige 2 Daler“¹, osv.

I Byerne var det især Borgemestre og Raadmænd, der var udsatte. Borgemester Hans Friis i Ribe f. Eks. stod saaledes i Aarene 1624—26 Fadder til femten Børn. Især udmærkede Byens laveste Betjening, Bødlen og Mestermanden, sig ved denne Art paatrængende Høflighed. „Hans Skarpretter“ i Ribe havde Aar 1652 tre Raadmænd, en Borgemesters Kone og en Raadmands Datter til Faddere for sit Barn. Gotfred Mestermand sammesteds mødte nogle Aar efter med 14 Faddere, hvoriblandt flere Raadmænd og Raadmandskoner. Ogsaa her var der imidlertid et Lavmaal, under hvilket man ikke kunde gaa. Til en Natmands uægte Barn var det en Umulighed at skaffe Faddere. Der er noget eget ynkeligt og haabløst forladt i Kirkebogens tørre Beskrivelse af et saadant Tilfælde: „Faddere: Ingen; og bar han den selv til Daaben“².

Det gik med de talrige Faddere som med alle Beregninger af denne Art: jo almindeligere de blev, des mere ophævedes Virkningerne. Som ved et Spilleregnskab i Nutiden udlignede i et længere Tidsrum set Indtægter og Udgifter vistnok som oftest hinanden³. Iøvrigt havde Faddergaverne den Fordel, at de gerne modtoges, medens Familien var ung og Indtægterne knappe, og først atter skulde udgives i større Maal, naar Velstanden var vokset. Beregninger i saa Henseende var dog i hin Tid langt fra til at lide paa. Selv den ældste Borgemester, der hvad Faddergaver angik forlængst var kommen paa Udgiftssiden, kunde, naar han blev ledig, gifte sig paany og saa Aar ud og Aar ind kræve ind igen, hvad han fordem havde maattet bøde til andre.

I nær Forbindelse med de talrige Faddere stod den Skik, at opsætte Daaben i længere Tid efter Fødslen. Herved opnaedes der, at man kunde indbyde Faddere ogsaa langvejs fra, hvilket, som vi tidligere har set, omtrent fra Aarhundredets Midte

gav Anledning til de skriftlige Fadderindbydelser. Men ogsaa Anstalterne til Barselgildet kunde paa denne Maade træffes i fyldigere Grad, saa at det kunde blive, hvad det burde være, en storartet Fest, og Moderen kunde, hvad hun naturligvis helst ønskede, være ganske helbredet og selv ordne Festen.

Følgen blev, at man ud fra disse Hensyn begyndte at udsætte Barnets Daab og Barselgildet stundom endogsaa lige til Modrens Kirkegang, altsaa seks Uger efter Fødslen.

Eksemplet hertil gaves tydeligt nok fra oven. Med Christian den Fjerdes Daab tøvede man saaledes ikke blot til Dronningens Kirkegang, men endog en Ugestid efter. Med Christian den Fjerdes Datter Elisabeths Daab Aar 1606 ventedes der endog over to Maaneder¹. Og hvad der saaledes fik Lovlighedens og Fornemhedens Stempel fra oven, efterlignedes snart ogsaa ned efter.

Men herved gaves der et Eksempel af den aller farligste Art. Hine rige Familjer havde nogenlunde let ved Uger og Maaneder igennem at vaage over Barnet, Nat og Dag værne det mod Djævelen. Men for mindre vel stillede var dette umuligt. Ikke desto mindre begyndte man at efterligne Uskikken til største Skade for den spæde.

Hvad Aarhundreder igennem havde holdt Stand: Nødvendigheden af snarlig Daab, begyndte altsaa mod det 16de Aarhundredes Slutning saa smaat at vige, ikke for en dybere religiøs Opfattelse, men blot for Bevæggrunde, der, sædelig set, kun havde grumme ringe Værd. Man udsatte Daaben, ikke fordi Djævnlefygten var ophørt, men trods det, at man endnu nærede den.

Regeringen var sig Faren ved dette Omslag bevidst. Men den var vanskelig stillet, for saa vidt den paa een Gang selv nærede den gamle Tro og samtidig selv var den, der gav det slette Eksempel. Man klarede sig da ved ned efter at forbyde Uskikken eller ved Forsøg paa at udrydde dens Anledning, de store Barselgilder.

Fra Slutningen af det 16de Aarhundrede fremkom der da en Række af kongelige Befalinger om snarlig Daab, der paa

een Gang viste den gamle Skik, som man søgte at underbygge og bevare, og det Frafald derfra, som tydelig nok var begyndt. Medens gammel Skik, som ovenfor omtalt, krævede Daaben en Dags Tid eller to efter Fødslen, veg Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne af Aar 1636 allerede til fire Dage¹, og Forordningen for Kongeriget af 1646 til otte Dage efter Fødslen².

For Gejstlige var Fristelsen, men tillige ogsaa Brøden ved at opsætte Daaben størst. Allerede tidlig lød derfor paa Landemoderne Advarsler herimod. Det var ikke uden Brod, naar den nye Skik betegnedes som Hofskik, og det f. Eks. forbødes „efter den nye Hove-Sædvane, at forhale sine Børns Daab for skændig Pral og Profits Skyld“. Allerede Aar 1578 maatte Præsterne paa Sjælland trues med offentlig Anklage, saafremt de afholdt deres Børn mere end otte Dage fra Daaben. Bispem paa Fyn afkrævede i dette Tilfælde sine Præster en Bøde paa 4 Daler³.

Regeringens andet Middel var Forbud mod Barselgilder. Christian den Fjerde gik i saa Henseende videst, idet han Aar 1624 udstedte et almindeligt Forbud herimod: „Barselkost skal aldeles være afskaffet, saa at intet Maaltid eller Gæstebud Fadderne eller andre maa gives“⁴. Tre Aar forinden havde Konsistorium ved Københavns Universitet udstedt et lignende Forbud, og under en Mulkt af 20 Daler afskaffet „al Barselkost blandt os og alle vores“⁵. En ældgammel Skik som denne lod sig imidlertid ikke saaledes bortvejre ved et flygtigt Kongebud. Fra Oldtiden af havde det i Norden hørt med næsten til Menneskerettighederne at faa Livets de tre Hovedbegivenheder: Ankomsten til Verden, Valget af Ægtefælle og Bortgangen fra Verden, fejret med Fest. Disse tre Gilder hædredes endnu fremdeles med den gamle Festbetegnelse: „Øl“ — Barsel (Barnsøl), Fæstensøl og Gravøl — og det fulgte af sig selv, at man nu saa lidt som forhen var villig til at opgive dem. Det blev da Kongebudet og ikke Skikken, der maatte give efter.

Saa vel før som efter Forbudet fejredes Barselgilderne altsaa med vante Pragt. Som Eksempel paa slige Festers Anselighed i det 16de Aarhundrede kan anføres Holger Rosenkrans' Barsel-

gilde den 2den September 1572, hvor han havde til Gæst foruden Kongen selv 66 Herremænd, 66 Fruer og Enkefruer samt 7 Jomfruer, ialt 140 Gæster foruden disses Følge¹.

Efter gammel Skik skulde et ægte „Barnsøl“ vare mindst tre Dage i Træk. At dette ogsaa var Tilfældet, bemærkes udtrykkelig ved de to Barselgilder, som Erik Rosenkrans, Lensmand paa Bergenhus, gav i Aarene 1561 og 1562, der begge fejredes med største Pragt og varede hvert i tre Dage². Aar 1586 blev det forbudt Præsterne paa Fyn at holde Barselgilde flere Dage i Rad³. At det ogsaa er gaaet livligt til ved Bøndernes Barsler, kan ses af de mange Bøder, som disse gav Anledning til. Kvinderne synes at have været særlig oppe ved denne Art Fest. I Helsingborgs Lensregnskab for Aaret 1579 omtales saaledes et Barsel, hvor en Kvinde blev saaret, men rimeligvis efter tapper Modstand, „Bierredrengene i Vinsløv“ maatte i hvert Fald bøde 6 Daler for deres „Oprør“ ved denne Lejlighed⁴. Det er ret betegnende for saadanne Gilder, at man for Alvor kunde erklære Vidnesbyrd i en Sag for ugyldige, fordi de var „tagne af Barselag, efter løse, lelfærdige og drukne Folks Munde“⁵.

Een Opfattelse synes man at have været enig om Norden over, det var, at det særlig ved Barselgilder burde gaa overflødigt til. Dette stod vistnok i Forbindelse med, at tidligere havde Kosten ved dette Gilde for en stor Del bestaaet af „Barselgrød“, altsaa af Retter, som Gæsterne selv havde medbragt, hvorfor det da blev disses Skam, om Maden ikke slog til. Var der for knapt med Barselkost, antoges dette at ville faa skadelig Indflydelse paa Barnet. „Ved Barselgildet maa Grøden ikke spises rent af Fadet, thi da bliver Barnet fattigt“, hedder det endnu i Vestsjælland⁶. Det faar i saa Fald „lange Hæle“, siges der i Fyn⁷. Et spøgefuldt Kraftudtryk for knap Barselkost har endnu holdt sig i Mundheldet: „At slaa til som ved Skrædderens Barsel, hvor de aad Barnet med“.

Naar paa gammeldags Vis Daaben og Barselgildet havde fundet Sted et Par Dages Tid efter Fødslen, forestod der lige ovenpaa endnu et Gilde. Barselet var jo til Ære for Barnet, og den senere Kirkegangsfest til Ære for Moderen. Men foruden disse to Hovedpersoner var der endnu en Part, hvem Tak og Hæder tilkom, det var alle de Kvinder, der under Fødslen saa trolig havde staaet Moderen bi.

Fig. 55. „Kvindegilde“.

(Træsnit fra det 16de Aarhundrede i Germanisches Museum i Nürnberg.)

Til Ære for disse og som en Slags Afskedsfest for dem holdtes der da dengang ligesom endnu i mange Egne et Gilde, saa snart Moderens Tilstand tillod hende selv at overtage Styret, altsaa i Reglen to til otte Dage efter Fødslen. Denne Fest kaldes med forskellige Navne „Kvindegilde“ (Fig. 55), „Konebarsel“, „Kvindebarsel“ o. s. v. og udmærker sig den Dag i Dag ved sin usædvanlige Livlighed.

Skikkens Ælde kan man slutte sig til fra dens Udbredelse, idet den endnu har holdt sig ikke blot i det nuværende Skandinavien, særlig i Danmark, men ogsaa i tidligere nordiske Lande

som f. Eks. Øerne ved Rigabugten¹. Vanskeligere er det derimod, naar Talen er om det 16de Aarhundrede, at holde denne Fest bestemt ude fra Fødsels-Beværtningen og Barselgildet, idet disse tre ganske naturlig for en udenforstaaende maatte — sammentrængte som de var paa nogle faa Dage — glide over i hinanden. Hvad der ikke lidet bidrager til denne Billedets Utydelighed er, at de fleste endnu bevarede Meddelelser fra hin Tid er forfattede af Mænd, men disse var netop udelukkede fra „Kvindegildet“. Denne Skik overholdes fremdeles temmelig strængt baade paa de danske Øer, i Nørre- og Sønderjylland². Selv paa Runø ved Rigabugten, hvor Reglerne er slappede, maa kun inklades foruden Husstanden „en eller anden Olding af Familjen og Præsten“³.

Gæsterne var i mange Tilfælde alt tilstede i Forvejen. Hvor de maatte indbydes paany, skete dette vistnok, saaledes som endnu er Brug i enkelte Egne paa Sjælland, ved en Pige, der gaar fra Gaard til Gaard med en Stok i Haanden. Hvor hun kommer hen og melder sit Ærende, søger hun hemmelig at faa stillet Stokken til Side i en Krog. Men Konerne, der indbydes, passer omhyggeligt paa, at hun faar den med; thi den, hos hvem Stokken bliver staaende, skal være den næste til at gøre „Kvindegilde“⁴.

Beværtningen synes fortrinsvis at have bestaaet i stærke Drikke, der temmelig hurtigt bragte samtlige Gæster paa et Højdepunkt af munter Stemning. Selv i en langt senere Tid, hvor Kaffen delvis har afløst de stærke Drikke, var Selskabet gerne overmaade lystigt. Et „Kvindegilde“ i Sønderjylland i det 19de Aarhundrede beskrives saaledes: „Saasnart det tilstrækkelige Antal Kopper Kaffe er drukne — to Kopper er Taksten, saa lægger man sin Ske paatværs over den omvendte Kop, og drikker først de næste tre, efterhaanden som man nødes — gaar det løs paa at „drikke Passer“. En „Pas“ er et lille Glas kold Brændevin. Ingen Kone maa da længer nævne nogen af Familjen ved deres rette Navn, de skulle kaldes efter deres Forhold til Barnet „Bajmor“ (∴ Jordemoder), Barselmor, Barselfar, Oldemor, Oldefar o. s. v. Er Koner tilstede, der ellers kaldes efter deres Mænds Bestilling, f. Eks. Smedekonen, Krokønen o. s. v., skal de nævnes

ved deres Fornavne, og gør nogen Fejl heri, maa hun straks have „en Pas“. Desuden drikkes der Skaaler, allesammen i „Passer“, for Barselmor og Barselfar, for Barnet, for Oldefar og Oldemor, for Søskende og Slægt, saa længe der er nogen tilbage . . . De, som endnu kan staa paa Benene efter alle de mange „Sundheder“, samles udenfor Huset, og der er en Syngen, Hurra-raaben og Hallo, saa man kan høre det over hele Byen“¹.

Noget lignende foregik vistnok i Reglen i det 16de Aarhundrede. Naar man her havde drukket og danset længe nok i selve Barselstuen², forlagde man sikkert ogsaa ofte Forestillingen til det fri, til ikke ringe Lise for Moderen og den spæde. Hermed var imidlertid Festen ingenlunde til Ende. Det var tværtimod blot den mere offentlige Del af den, der nu begyndte, den hvortil Mænd ogsaa kunde være Vidne.

Det er ikke uden Grund, at denne Festens sidste Halvdel saa ofte er bleven slaaet sammen og forvekslet med de hjælpende Kvinders vilde Tog lige efter Barnets Fødsel og Moderens første Maaltid. I Virkeligheden afveg den ikke derfra. Den samme ubændige Kaadhed, den samme yderliggaaende Vildskab prægede disse to enestaaende Lejligheder, ved hvilke Kvinder havde Hævd paa at optræde berusede i Flok. Med Rette ansaa Mænd det for raadeligst at holde sig paa Afstand fra disse Furier, hvis Raseri det var livsfarligt at udsætte sig for. Og man forstaaer ved Synet af saadanne Udskejelser, at en Tid, der ellers ikke kunde kaldes snærpæt, for Alvor kunde falde paa, for at undgaa sligt, helt at forbyde alt, hvad der hed Barselfestligheder.

Hvad der foregik i det 16de Aarhundrede ved „Kvindegilderne“, kan man slutte sig til af det, der har kunnet holde sig ned til det 19de Aarhundrede trods mildnede Sæder og Forbud paa Forbud udstedte i Mellemtiden. Vælger vi blot en enkelt Landsdel, Sønderjylland, der langtfra kan siges at have ligget særlig fjernt eller ugunstigt for Kulturens Paavirkninger, og sammenstiller vi forskellige Beretninger herfra, vil Billedet, de danner, være af den Natur, at det vil forekomme os som en altfor overdreven Beskrivelse selv af det 16de Aarhundredes Forhold.

Naar Konerne ved „Kvindebarselet“ har drukket tilstrække-

ligt inde i Stuen, fortæller en Meddeler, „gaar Toget Byen rundt. Det er en vild Jagt, de bryder ind i Husene, tager med sig, hvad de kan faa fat i, Kød, Æg og Brød. Syngende og dansende gaar det videre. En Mand, som de møder, river de straks Hatten af, og han maa danse en Polsk med „æ Bajmor“ (Jordemoderen) midt paa Gaden. En Mand kommer kørende med en tom Vogn, hele Sværmen stimler straks om ham, Hatten maa af, og saa sætter de sig op at køre, saa mange som kan rummes paa Vognen; det er et Leben. Nu kommer de forbi Smedjen, dèr vil de ind og holde sig lystige med Smeden, men han griber en gloende Jærnstang, som han slaar fra sig med, og holder sig saaledes Flokken fra Livet.“

Fra en anden Egn hedder det: „Dèr gik det da muntert til, og Konerne drak sig en Rus. Derpaa gjorde de Besøg i Byen, og hvor de traf et Mandfolk, maatte han, om han vilde beholde Klæderne paa Kroppen, danse med dem. Den Dag gjorde de al den Fortræd, de kunde, og ingen af de nærmeste Gaarde blev forskaanet for en eller anden Ødelæggelse. Man har saaledes Fortællinger om, at Barselkonerne (saaledes kaldtes de) har kastet Vogne ned i Brønden og baaret et eller andet, saasom Korn eller Halm, langt udenfor Byen, ja i Haverslund flyttede de endog engang et helt Læs Favntræ med Vogn og alt op paa Husmønningen. Hele Dagen blev tilbragt paa denne Maade, og Konerne var ret en Skræk for alle Naboerne, thi endogsaa gamle, adstadige Koner maatte være og var ogsaa paa denne Dag som ellevilde“.

En anden melder: „Konerne løb omkring i Byen, rev Huerne af alle de Kvindfolk, de mødte, og ligeledes Hattene af Mandfolkene, som de da ødelagde eller fyldte med Skarn, og saa dansede de som besatte, med hvem de fik fat paa. Stod der en Vogn ude, saa blev den stykkevis adskilt og kastet omkring. Kom der en kørende, blev Vognen standset, Hestene fraspændte og alle Slags gale Streger udøvede. I Tinglev Sogn, Sluxherred, kom saaledes en Mand kørende, da Konerne løb gale, en hel Flok saadanne Kvinder standsede ham med Hujen og Skrigen og befalede ham at køre en Tur med dem. Det var forgæves, at han

satte sig til Modværge, alle mylrede de op paa Vognen, rev Pisken fra ham og vilde selv køre. Dette fik han dog forhindret ved gode Ord og kørte saa lystigt afsted med de ubudne Gæster. I Nærheden var der et stort og vandrigt Kær, det kørte han midt ud i, gjorde saa i en Fart Hestene løse fra Vognen, sprang op paa en af dem og jog afsted. Nu kom Raden til Konerne at give gode Ord, men Manden red sin Vej og hele det pæne Selskab maatte vade i Land“.

„Dette skete i Meddelerindens Moders Tid i sidste Halvdel af det 18de Aarhundrede. I Dagebøl, ude i Marsken, var det endnu i 1820 ikke meget anderledes end forhen i Tinglev. Meddelerinden har dèr selv været Vidne til lignende Optøjer“.

En anden Beretning: „Jeg kom kørende gennem Læk med mit Herskab og havde fire Heste før. Som jeg drejer ind ad Byen, kommer ikke dèr hele Sværmen færende! Der var en Syngen og en Raaben, og de stimlede straks om Vognen, vilde op at køre og gjorde meget „tombet Kram“. Jeg varede dem ad, at de skulde tage sig i Agt; men de raabte bestandig mere og vilde op paa Vognen og rive Hatten af mig. Saa slog jeg et Skrald med Pisken, saa alle fire Heste stejlede og fore afsted i Galop, og Vognstjerten greb fat i Skørtet paa en af dem og slæbte hende et langt Stykke med, men hun kom dog godt fra det og slap med Angsten. — „Wen de Kvindfolk faa noget i Hovedet, saa er de ogsaa altfor tombede“.

Endnu en Beretning: „Da jeg var Dreng, stormede de engang ind i Skolen op paa Borde og Bænke. En tog Skolemesteren og dansede rundt med ham, de andre greb os Drengene, og det blev en Dans, som jeg aldrig har set den hverken før eller siden“.

En sidste: „Det var en Søndag Eftermiddag kort før Krigen [1848]. Vi sad omme i Kroen og spillede Solo; vi havde Pengene liggende paa Bordet og hver et Glas Grog staaende foran os. Der var Kvindebarsel hos en af Naboerne, men hvem tænkte paa det? Jeg havde just en Solo Kulør paa Haanden, da vi hørte Spektaklet: Døren flyver op, og i et Øjeblik var Stuen fuld af Fruentimmer. De drak vor Grog, sparkede til Bordet, saa det væltede og Pengene røg om i Stuen, Kortene smed de ud ad

Vinduet, og da Jes Nielsen, han vilde have gjort mig Bét, ikke straks slap sine Kort, kradsede de ham Ansigtet tilblods. Saadan endte den Solo“¹.

En ganske egen Skik findes endnu i det vestlige Nørrejylland, idet de indbudne Kvinder her afhenter hverandre og overalt, hvor de kommer frem, trakterer med Vafler. Det hedder herom: „Tredje eller fjerde Dagen efter Nedkomsten samles, efter forudgaaende Indbydelse, Nabokonerne, for i sluttet Trop at begive sig til det saakaldte „Konebarsel“. Paa hvert Sted, hvor de kommer ind, giver de Vafler til Husets Folk, og da en Kone let kan have 6—7 Steder, hvor hun skal ind for at afhente en Veninde, og da Barselkonen naturligvis skal have Broderparten af Vaflerne, saa kan det blive en temmelig stor Udskrivning“.

I øvrigt beskrives Konebarselet her omtrent som i Sønderjylland: „Tidligere — og i den nordvestlige Del af Ribe Amt kan det vel hænde endnu — tog Konerne som oftest mere end nødvendigt til sig af Drikkevarerne. Ligesom det var klogest for Husets Mandspersoner at opholde sig i Udhusene, medens Gildet varede, saaledes var det farligt for et Mandfolk at møde Konerne, naar de vendte hjem; de vilde nemlig trække Klæderne og navnlig Benklæderne af ham, en Skæbne, der er bleven flere til Del“².

— „Kvindegildet“ dannede Slutstenen for de „hjælpende Kvinders“ Virksomhed og Ophold i Barselstuen. Naar det var omme, spredtes de atter fra det Hjem, hvor de for en Stund havde slaet sig ned og ført Eneherrredømmet. Faderen og Moderen overtog nu igen selv Styret.

5

Ældgammel Skik og Brug krævede, at Moderen i de første seks Uger efter Fødslen skulde indtage en meget tilbagetrukket Stilling. Denne Opfattelse skrev sig fra Bestemmelsen i Mose Lov om, at Moderen i saa lang Tid skulde anses for uren, en Regel, som den katolske Tid havde bragt i Anvendelse overalt, hvor den var trængt frem. Ifølge middelalderlig Opfattelse i Nor-

den svarede da til de 40 Uger før Fødslen, i hvilke Svangerskabet havde været —

40 Uger, det er vist,
Saa længe gik Marie med Jesum Christ —

40 Dage efter Fødslen, i hvilke Moderen endnu var uren og Djævelen undergoven. Først naar denne Tid var omme, rensedes hun og toges atter til Naade, idet hun af Præsten blev højtidelig indledet i Kirken og paany optagen i dens Skød. I disse seks Uger var Moderen altsaa ligesom Barnet før dets Daab „en Hedning“¹, og simpel Forsigtighed overfor Djævelen, Skamfølelse overfor Mennesker bød hende at forblive i Sengen.

Den gængse Betegnelse for denne hendes Tilstand var, at hun „laa uden Kirken“. I Brev af Aar 1528 fra Hr. Vincents Lunge til Ærkebispem i Norge hedder det saaledes: „Er min Hustru lagt uden Kirken Fredagen i Paaske efter en ung Datter“. I et andet af 1526: „Værdes Eders Naade at vide, at min Hustru lagdes uden Kirken efter en ung Datter“² o. s. v. Endnu længe efter Reformationens Indførelse vedblev man at bruge dette Udtryk. I et Eksemplar af Niels Hemmingsens Huspostil, der udkom Aar 1576, staar der ved Prædiken paa Mariæ Renselsesfest, hvor den jødiske Skik omtales, tilskrevet paa Bladranden: „Herfor sig vi nu om Barselkvinder, at de ere uden Kirken“³.

Luther og de øvrige Reformatorer var meget vanskeligt stillede overfor denne Skik. Paa den ene Side nærrede de Afsky for den katolske Forklaring, at Barnefødsel skulde kunne gøre en Kvinde uren. Netop den gifte Stand var jo efter deres Paastand den Gud velbehagelige, og just ved at føde Børn „tækkedes Hustruen allermost Gud“⁴. Paa den anden Side stod jo Ordene om Kvindens Urenhed, og Udelukkelse fra Templet saalænge, nu engang i det gamle Testamente.

Hertil kom, at det var en mislig Sag paa dette Omraade uden videre at optræde mod gammel Skik. Moderen befandt sig jo dog i denne Tid bevislig i en Svaghedstilstand, saa at hun haardt kunde trænge til al den Ro og Frihed, gammel Skik undte hende. Paa denne Overgangstids gunstige Forløb beroede maaske netop

det næste Barns Komme og Førlighed. Og under Forhold som Datidens, hvor Gejstligheden mistede saa meget baade i Indtægt og Indflydelse, var det ogsaa en egen Sag at afskaffe den gamle Skik, at Moderen efter endt Svaghedstilstand atter skulde fremstille sig i Kirken og takke Gud for sin Frugt. Skikken var jo i og for sig smuk, og Offeret ved denne Lejlighed en af Præsternes faa, tiloversblevne Indtægter. Men beholdt man, som Tilfældet blev i Norden, baade de 40 Dages Hvile og Indledningen i Kirke, saa var det paa den anden Side for meget forlangt af Menigheden, at den skulde forstaa Forskellen fra tidligere. Nu som før maatte det da synes at have sin Rigtighed, at Moderen var en Hedning fra Fødslen, indtil hun atter optoges i Kirken.

Det gik altsaa paa dette Omraade ganske som paa det tilsvarende med Hensyn til Barnets Djævlebesættelse. Reformatorenes Optræden var for Meningsmand vanskelig at blive klar paa. Det tog sig ud, som om de paa samme Tid bekæmpede og dog bekræftede Sandheden af den katolske Lære.

Disse Hensyn til forskellige Sider lader sig paavise allerede i Luthers egne Udtalelser. Snart ivrer han mod Moselovens Bud og paastaar, at hverken Moses eller Paven længer kunde paabyde sligt. Thi Barselkvindens Urenhed er ikke en naturlig, men af Loven paabudt, der har tabt sin Betydning for dem, der ikke længer er under Loven, men under Evangelium¹. Snart ynkes han ved Rygtet om, at hans Tilhængere har prædiket imod den gamle Skik og derved foranlediget Kvinder til, trods deres Svaghed, at begynde paa Arbejde, hvorved flere har faaet deres Helsot. Han lægger da sine Tilhængere paa Sinde, at om end Loven er ophævet, er de Stykker, som ikke blot Loven, men Naturen selv lærer os, derfor ikke ophævede².

Sit tilsvarende Udtryk fik denne Opfattelse i den danske Kirkeordinans' Ord: „Endelig de ere nu fri for Mose Lov, at de ej tør holde sig derefter og ej behøve at lade sig af Tjeneren indlede, naar de efter deres Børnefødsel vil gaa i Kirke, maa de dog holde sig hjemme, som Sæd er. Om det end ikke sker af Skrøbelighed, gøre de det alligevel for en Høvisheds og Ærligheds Skyld, paa

det de ingen skulle være til Forargelse og ondt Eksempel og dermed maaske raade ilde for deres Børn¹“.

Dette Synspunkt blev da det staaende i de følgende to Aarhundreder. Kvinderne skulde følge gammel Skik uden derfor at dele Fortids Overtro. „De skulle holde sig hjemme i Huset og ikke løbe straks ud, otte eller fjorten Dage efter deres Barnefødsel“, siger Niels Hemmingsen². Peder Palladius, der som sædvanlig er den tydeligste, forklarer det paa sine Visitatsrejser saaledes for de sjællandske Bønder: „Hvorfor er nu en Dannekvinde inde forinden sin Kirkegang udi seks eller syv Ugers Tid, efter hendes Barn er født, efterdi hun haver ikke Djævelen med at fare udi sin Barselseng“?

„Alle Mænd vide det vel, og alle Kvinder føle det vel, og alle naturlige Mestere og Læger sige det ogsaa, at ingen Kvinde kan rettelig vel komme til sin Førlighed igen efter hendes Barnefødsel før seks eller syv Ugers Tid“ . . .

„At en Dannemand skal vide at have sin Seng for sig selv saa længe og lade sin fattige, syge Hustru ligge med sit Barn, om det er levende, eller for sig selv, om det er dødt. Og naar hun kommer end oven Senge, at hun maa liste sig ud og ind i Huset og i Gaarden og gøre, hvad hun kan, at hun da ikke nødes eller tvinges hen ud til Bagning eller Arbejde, til Høst, til Bryllup, til Barsel, at forsprænge eller fordanse sig, at forgøre og forarbejde sig saa, at hun forspilder sin Mælk, forkaster sit Liv eller sit Barns Liv, eller saa fordærver sig, at hun aldrig føder Barn derefter, saa længe som hun lever paa Jorden. Der maa saa lidet ved komme, og besynderlig paa den Tid, hun er et skrøbeligt Kar, som Petrus siger, og da allermost. Naar hun er da fordærvet, saa haver du selv gjort det, selv maa du og have det. Mand haver det, Mand gør sig selv. Forsømmelse tager ikke mere, end hun kan faa“.

„Derfor er nu en Dannekvinde inde inden Kirkegang, at hun skal skaane sig selv paa saa lang Tid. Og min kære Kvinde! dersom du varst end saa stærk, at du kunde end gaa ud, førend din Kirkegangs Tid kom, da skulde din egen naturlige Høviskhed holde dig inde saa længe, paa det at en anden fattig, skrø-

belig Dannekvinde, der haver en Skalk af en Mand inden Døre at drages med, ikke skal nyde dig ondt af, og han skal rive sin Hustru dig i Næsen og sige: Alt gik hun ud, hvi maatte ikke du gaa ud? Saa skal manges fattig, skrøbelig Kvinde nyde en hovmodig, stolt og stærk Stympen ondt af. Derfor er det bedst, at den ene bliver inde med den anden, indtil deres Kirkegangs Tid kommer“¹.

Hvor stærkt hele denne Tangeang trængte igennem, kan bedst ses af, at over hundrede Aar efter kom der i Danske Lov til at staa et Paalæg til Barselkvinder om at holde sig inde i fem eller seks Uger efter Fødslen².

I den katolske Tid havde det hos alle blot nogenlunde velstaaende været Skik, at Moderen i disse 40 Dage holdt Sengen. Gennem Præsten skaffede man hende Vievand til at stænke med, viede Urter og Røgelse til at sikre Stuen med, samt viede Lys til Natten, alt for at holde Djævelen borte, saa længe hun var „Heden-Kvinde“³. Om end de hjælpende Kvinder, der havde staaet hende bi ved Fødslen, var tagne hjem efter Barselet eller Kvindegildet, saa lodes hun dog aldrig alene. Om Natten var Stuen jo befolket nok og derhos nu oplyst. Om Dagen skiftedes Veninder, Slægt og Naboer til at sidde hos hende, passiare og gaa hende til Haande med Barnet; og i vide Krese lavede man Mad og skikkede til hende, for at hun i denne Tid kunde være fri for Husholdningens Byrder.

Allerede under Katolicismen var disse oprindelig naturlige og smukke Skikke vistnok begyndt at udarte; men værre blev det, da efter Reformationens Indførelse Præsterne angreb deres religiøse Forudsætning, at Moderen var en Hedning, som trængte til Værn. Berøvet religiøst Indhold, men udvortes godkendt fremdeles, bredte sig nu et meningsløst Ceremoniel, der som en Mare væltede sig ind over Moderen, saa snart hun tænkte paa at røre sig paa egen Haand. Uskikken synes at have naaet sit Højdepunkt i Danmark henimod Aar 1700, men da var ogsaa

Hjælpen nær i den befriende Latter, som selve Overdrivelsens Urimelighed og ikke mindst Holbergs „Barselstuen“ fremkaldte.

Det var en Selvfølge, at Moderen skulde forblive de 40 Dage i Sengen. „Udi de seks Uger efter Barnefødslen, den Stund de ere i deres Barselseng“, hedder det fra det 16de Aarhundrede¹. I Moths utrykte, danske Ordbog forklares derfor ogsaa Ordet „Barselseng“ saaledes: „Den Seng, som Barselkonen ligger i seks Uger, efter at hun har gjort Barsel“.

Henimod Aar 1700 slappedes denne Skik hist og her. Biskop Bircherod meddeler saaledes, at naar Moderen var rask nok til det, fik hun Lov til „at sidde paa en Taburet ved Fødderne af Sengen“. Sligt taaltes dog ikke i de afgørende Krese. I Holbergs „Barselstuen“, saaledes som den i vor Tid opføres, fremstilles vel Moderen siddende i en Lænestol; men paa Holbergs Tid blev ikke blot „Barselsengen præsenteret“, men Moderen synes selv at have ligget i den². Dette stemmede med københavnsk Skik og Brug. I mere afsides Egne har Skikken længe holdt sig i sin strængeste Form. Om Forholdene paa Ærø Aar 1834 hedder det saaledes: „Der lever endnu mange Koner, som efter en Barselseng have, for at følge Skikken, maattet holde sig inde i fulde seks Uger og i den Tid modtage alle Besøg i Sengen. Var hun oppe, maatte hun gaa hen at lægge sig, naar der kom Gratulanter. Manden maatte ogsaa være tilstede, og Moden havde fastsat en bestemt Paaklædning for ham: En Kallemanke Kasseking, hvid Papirshue paa Hovedet, røde Tøfler paa Benene og en lang Kridtpibe i Munden“³.

„Barselsengen“ var, som vi oftere har set, forskellig fra Familjens store Himmelseng. Oprindeligt havde man af Hensigtsmæssigheds-Grunde ladet den være lav og fritstaaende. Bekvemmeligheds-Hensynene maatte imidlertid vige, den brugtes end ikke synderlig til selve Fødslen, men gik over til at blive et blot Pragtstykke til Brug i de følgende seks Uger.

At „rede til Barsel“ i denne Forstand lagde Beslag paa alt, hvad Huset formaaede af kostbart Sengetilbehør. Det blev nemlig snart Skik at udstyre Sengen paa det prægtigste med Fløjls-, Gyldenstykkets eller vævede og baldyrede Tæpper, kniplings-

besatte Puder, Lagener o. s. v. Moderen selv pyntedes ligeledes paa det bedste — i Slutningen af det 18de Aarhundrede beskrives en holstensk Barselkvinde af Middelstanden saaledes: „Hun sad oprejst i Sengen, forsynet med en stor Hovedpynt, i den ene Haand holdt hun en Vifte, i den anden en Buket Rosmarin“¹. — Ogsaa den øvrige Stue maatte være i sine Kisteklæder, Bænkene var betrukne, Bænkehynderne bredte, Bordet pyntet med sit

Fig. 56. Visit hos en Barselkone i Frankrig i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede. (Efter et Kobberstik af Abraham Bosse.)

bedste Tæppe, og herpaa eller paa Skænken stod opstillet alt Husets Sølvtøj, hvortil de nys modtagne Faddergaver dannede en velkommen Foranledning. Det hele udgjorde en storartet Udstilling, og ret træffende havde man i Danmark ved Aar 1700 herom Udtrykket: Barselkone „laa som forgyldt i Sengen“².

Skikken var næppe af nordisk Oprindelse. I sin Tid, da Nedkomsten og Moderens første Ophold endnu paa gammeldags Vis fandt Sted i „Stenstuen“, kendtes den vistnok ikke i Norden. Stenstuen egnede sig sikkert ikke til slig festlig Udstyrelse, og

Kæmpeviserne melder heller intet herom. Derimod blomstrede Skikken paa samme Tid i Frankrig og synes herfra over Tyskland at være trængt ind i Norden. Allerede i det 15de Aarhundrede var den i Frankrig naaet til et Højdepunkt¹ og holdt sig endnu flere Aarhundreder baade her (Fig. 56), i Sveits² og flere andre sydlige Lande.

Men Skikken slog ypperlig an i Norden, da den først havde faaet Indpas. Omkring Aar 1600 og senere maatte der baade i Danmark og i Sverige udstedes Forbud paa Forbud mod den overdrevne Udstyrelse af Barselsenge. Selve Forbudenes Udtryk: „yppig Pragt udover ens Stand“, „større Pral end Standen anstaar“ o. s. v., indeholdt imidlertid selv en hemmelig Opfordring, ligesom deres Almindelighed, om end nok saa mange Former for Udstaffering opregnedes, betegnede det haabløse i ved Lovbud at ville ramme sligt³.

De, for hvis Skyld den hele Udstilling gjordes, svigtede ikke. Fra Morgen til Aften var der et bestandigt Rykind af besøgende, kvindelige Slægtninge, Venner og bekendte, der troligt slog Kres om Barselsengen, for, efter gammeldags Opfattelse, at holde Fanden borte. Hertil synes de i særlig Grad at have benyttet sig af deres Tungefærdighed, i hvert Fald dannede der sig i alle evropæiske Lande, hvor „Barselstuer“ blev almindelige, tidlig en egen Betegnelse for denne fortrolige og dog skarpe Kvindetale. Paa fransk var der ikke mindre end tre Betegnelser (*caquet de l'accouchée*, *caquet de commères* og *comméragé*), paa tysk kaldtes det „Gevatterschnack“, paa dansk: „Faddersnak“ eller „Faddersladder“. Hvor hurtigt Begrebet er blevet kendt hos os, kan ses af, at Peder Palladius allerede bruger Betegnelsen, ikke i ligefrem men endog i overført Betydning, idet han taler om, at Menigheden, naar den samles paa Kirkegaarden før Guds-tjenestens Begyndelse, „plejer at gaa og holde Faddersnak og Svalder [Skvalder] med hinanden“⁴. Peder Syv kender selvfølgelig Udtrykkets Oprindelse: „at holde Faddersnak (som Fadderne og Kvinder i Barselhuse)“⁵, og Digteren Helt i det 18de Aarhundrede giver endnu Betegnelsen rette Adresse i følgende Linjer:

.... Gak i en Barselstue
 Og hør dør engang til, hvor mangen Sladderfrue
 Der Tungen bruge kan til Løgn og Faddersnak,
 Saa den Fraværende veed hende liden Tak¹.

I vor Tid, hvor Barselstuerne er glemte, har ligeledes Betegnelsen ændret Betydning og tabt sin egentlige Brod, „Faddersnak“ og „Faddersladder“ betyder nu nærmest en fortrolig Passiar.

Anderledes som sagt i det 16de Aarhundrede. Naar en Forfatter her under Afsnittet: „Bagtalelse“ skal udtrykke, hvor Nyheder af denne Klasse har deres Hjensted, siger han: „Slige nye Tidender høres mest i Bartskaar-Hus, Smedjer, Møller, Kro, Færgegaard, og besynderlig bliver sligt ikke forgjæt, hvor der er seks Ugers Senge“².

Mænd havde mange Steder at mødes, Kvinder kun dette ene. Des mere blev det benyttet. Paa dansk savnede man et særskilt Ord for denne Art Kvindestævne. Paa tysk kaldtes det ret malende for „Kindertreck“. Oprindeligt betegnede dette Ord Faddernes Tog med Barnet til Kirke³, men gik senere over til at betyde Kvindernes Strømmen til Barselstuer. Aar 1618 maatte man i Hamborg forbyde al „Kindertreck“ om Søndagen⁴. At disse ogsaa i Danmark paa Holbergs Tid var anselige og kunde tage sig ud som eller give Anledning til Opløb, kan ses af „Barselstuens“ 1ste Akt, hvor Claus ønsker at faa vekslet en To-Skilling i to Eneste-Skilling, for fra Rundetaarn at spejde efter Grunden til den store Allarm i Aabenraa, hvilken viser sig ikke at være andet end „en lumpen Barselstue hos maadelige Standsfolk“⁵.

Det er sikkert ogsaa et Træk, grebet ud af Livet i det 17de Aarhundrede, naar i „Grevens og Friherrens Comedie“ den nybakte Grevinde er ked over ikke at have kunnet gøre sin nye Rang gældende og „gaa over nogen af de andre“; hvorpaa Friherreinden giver hende Anvisning paa blot at gaa i en Barselstue: „Dersom Søster Grevinden vil, da veed jeg, hvor der er en skøn Hob af alle de ældste og fornemste i en Barselstue; dør kan vi lade se vor Herlighed“. Oprinet i Barselstuen beskrives senere saaledes: „Det første vi kom dørind, sad der en Hob

Fruer om Sengen. De rejste dennem op imod os. Vi tog straks, som I kan tænke, de øverste Pladser. De andre blev staaendes, dermed bad Barselkonen dem sætte sig. „Tak Søster lille“! sagde den ene, „vi har sat saa længe“¹.

Et Bevis for den betydelige Rolle, som Besøgene i Barselstuerne spillede i det 16de Aarhundrede i det mindste i Tyskland, kan hentes fra, at der i en af Datidens Bøger — en Blanding af en Kulturhistorie og en Modetidende — findes afbildet endog en egen Dragt for dem, der besøger Barselstue² (Fig. 57).

Fig. 57. Dragt for Kvinder, som besøger Barselstue.
(Herman Weigel: Trachtenbuch. Nürnberg 1577.)

Oprindeligt besøgte Barselstuerne kun af Kvinder. I det 17de Aarhundrede blev det Skik, at ogsaa Mænd mødte for at lykønske Faderen, men disse holdt sig dog vistnok i Reglen, saaledes som i Holbergs „Barselstuen“, i et Værelse for sig selv og kom ikke ind til Moderen og Kvinderne af Frygt for, ifølge „Barselstue-Retten“, at miste Hatten. Hvis man tør tro en senere udeladt Samtale hos Holberg, var Mændenes Besøg og Traktement i Tilbagegang allerede paa hans Tid:

1ste Officer: Det er jo uforskammet, Monfrère! at traktere Folk med Øl i en Barselstue.

2den Officer: Gid han faa en Ulykke, den sulten Hund!

1ste Officer: Det er forunderligt, hvordan alle gode Moder ta'r af. Naar man kom og besøgte Folk i gamle Dage ved saadan Occasion, blev man saa trakteret, at man maatte lade sig bære hjem³.

Kvindernes Besøg var derimod for Byernes Vedkommende vistnok i stadig Tiltagende. Holberg vender oftere tilbage til den hele Uskik og opkaster blandt andet i sine Satirer det Spørgsmaal, om disse Kvinder, der

Til Barselstuer sig i Æsker lader slæbe,
For Barselkvinden med Opvartninger at dræbe,

ikke gør større Forstyrrelse i Huset og berede hende en større Plage, end selve den Begivenhed, som de lykønske hende til at have overstaaet¹. Ligesom ingen Enkeltmand i Norden har saa stor en Fortjeneste af Skikkens Ophør som Holberg ved sit Skuespil, saaledes blev ogsaa han den, der gav Anvisning paa det simple Middel imod den: at ophøre med at sende Bud til de mange uvedkommende, der jo ved saadan Meddelelse ansaa sig for forpligtede til at møde og gøre Forespørgsel². Medens Skikken ad denne Vej har faaet Dødsstødet i Danmark, er den i Nabolandene vegen for et tilsyneladende modsat, men i Virkeligheden tilsvarende Middel: at sende Bud, ikke til enkelte, men til alle, gennem Meddelelse i Avis.

6

Den første Søndag efter de 40 Dages Forløb holdt Moderen sin „Kirkegang“. I den katolske Tid var hun, ledsaget af et talrigt Kvindefølge til Beskærmelse paa Vejen, bleven ført til Kirken, hvor hun modtoges af Præsten udenfor Kirkedøren. Knælende bad hun om Optagelse i Kirkens Skød paany, hvorefter han bestænkede hende med Vievand og rakte hende et Lys, tændt, hvis Barnet var levende, slukket, hvis det var dødt. Derpaa løftede han hende op og ledte hende ind i Kirken med de Ord: „Gak ind i Herrens Tempel, paa det at du med Kristus maa have det evige Liv! Amen.“ Og idet hun fra Vaabehuset traadte ind i selve Kirken, tilføjede han: „Herren bevare din Indgang og din Udgang fra nu af og til evig Tid³!“ Efter at hun dernæst med alle de Kvinder, der ledsagede hende, havde ofret

ved Alteret, var Handlingen forbi og hun atter at betragte som enhver anden af Menigheden.

Det maatte synes naturligt, om Reformatorerne havde afskaffet hele denne Kirkeskik. Paa dette Punkt skilte imidlertid den danske Kirke sig fra den lutherske. Medens den sachsiske Visitationsbog kun i Almindelighed anførte Ordene i Mose Lov, og Melanchthon aldeles ikke talte om Indledning eller Kirkegang¹, tillod den danske Kirkeordinans — om end lidt utydeligt — disse Skikkens fortsatte Bestaaen: „Endog Barselkvinder nu er fri for Mose Lov, og ej behøver at lade sig af Tjeneren indlede, naar de efter deres Børnefødsel ville gaa i Kirke, maa de dog holde sig hjemme som Sæd er“ osv.². Og meget hurtig fastsloges det, at alle fremdeles burde overholde den gamle Skik. Allerede i November 1539, som Kirkeordinansen var given i Juni, udstedtes der en skarp kongelig Befaling til Borgere og Bønder paa Sjælland, hvori det blandt andet hed, at Kvinderne, „naar de ligger i Barselseng, da gaa de i Kirken, naar som dem selv tykkes, og ikke lader sig indlede af Præsten efter gammel Sædvane. Hvilke Misbrug vi ikke længere lide ville. Thi beder vi Eder alle og hver særdeles strengelig byde . . . at naar nogen Kvinde ligger i Barselseng, hun da skal holde sig i sit Hus i seks Uger og siden lade sig indlede i Kirken af Præsten efter gammel Sædvane“³. I det 16de Aarhundredes Slutning og langt ind i det 17de var der næppe nogen Kvinde i Norden, lige fra Dronningerne, som f. Eks. Sophia og Anna Katharina, om hvilke vi veed det med Vished, og ned til de fattigste, der ikke holdt deres Kirkegang lige saa nøjagtigt, som om Landet endnu havde været katolsk.

Hvad der bidrog væsentlig hertil var dels Skikkens Ælde, dels en ny Form for Tiltrækning, som den havde vundet. For Præsterne blev den en kærkommen Lejlighed til „Hædersoffer“, for Menigheden stillede det sig som en Ære at holde Kirkegang, Beviset for at Moderen var en ret Dannekvinde, thi alle Kvinder, der fødte Børn udenfor Ægteskab, var udelukkede herfra. Denne Bestemmelse havde vel ogsaa været gældende i den katolske Tid, men blev nu yderligere skærpet og strængt overholdt. Da

saaledes Bispen i Oslo og Hammer Stift Aar 1580 spurgte sig for hos Sjællands Bisp om, hvorledes „man skulde handle med de Skøger, som begære at ville ledes i Kirke efter deres Barnefødsel“, svarede denne ham: „Skøger og løse Kvinder skal man ikke lede i Kirke, for at der kan være Forskel imellem Dannekvinder og uærlige Kvinder, hvilket altid har været overholdt“¹. Aar 1554 fornyedes Bestemmelserne herom for Sjællands, Aar 1579 for Fyns Vedkommende, Aar 1589 for Bergens². I Peder Palladius' kraftige Sprog udtryktes det saaledes: „En Dannekvinde taler jeg om, fordi at Skøger og Skarns Folk skal en Sognepræst ikke lede udi Kirken; Djævelen maa lede dem i Kirken, indtil de rette og bedre dem“³. Om en Kvinde paa Als, der Aar 1624 var bleven forlokket af en Adelsmand, meddeles det som en særlig Begunstigelse, at hun, efter at begge havde staaet aabenbar Skrifte, fik, mod en højere Afgift end sædvanlig, Lov til at blive indledet i Kirken, men paa en Fredag og uden noget Følge⁴. Aar 1632 blev en Præst paa Fyn stævnet af Bispen, fordi han havde ladet en gift Kone holde Kirkegang, uagtet der kun var forløbet 25 Uger efter Brylluppet⁵.

Allerede tidlig paa Morgenens begyndte Festen. Barnets Faddersker og en talrig Skare af Veninder, mest gifte Kvinder, samledes hos Moderen for at følge hende til Kirke. I de forskellige Bylove havde der tidligere været Bestemmelser om, hvor mange der maatte møde. I Kiel Aar 1417 var det saaledes bestemt, at der maatte indbydes syv Kvinder til at ledsage til Kirke⁶. Ifølge Visby Stadsret maatte en Kvinde, „naar hun havde ligget sin Tid efter Barnet, bede 24 Koner til at følge sig fra sin Bolig og til sin Bolig og ikke flere“⁷. I Hertug Eriks Tillæg til Flensborgs Stadsret af 1321 hed det: „End dør Kone gaar i Kirke efter Barn, da maa Husbond byde ti Diske med Mad og ej mere“⁸.

En sjælden Gang hører man om, at disse gamle Bestemmelser ogsaa senere hen er blevene overholdte. Aar 1604 findes der f. Eks. anført blandt Bøder, erlagte af Adelsmænd i det Eiderstedtske i Sønderjylland: 3 Daler betalte af Cornelius Ovmanns Hustru, fordi hun „tho vele Frowen tho eren Karkgange gehatt“⁹. Men i Reglen saa man vist igennem Fingre hermed og lod møde saa

mange der vilde. Under almindelige Forhold svarede dette da vel til, at naar det var en bekendt Mands Hustru, gav de fleste af Byens Kvinder Møde. Om Forholdene i Odense i det 17de Aarhundrede hedder det: „Naar en fornemme Kone i forrige Tider blev introduceret [indledet i Kirken], saa var hele Byens Kvinder med til Offers“. „Den 16de Maj 1660 holdt min Moder sin Kirkegang; da saa jeg vor Spisestue med Kvindfolk opfyldt efter den Skik, som her paa Stedet af Arilds Tid har været brugelig, og blev ikke førend en Snæs Aar eller noget mere efter denne Tid abrogeret og aflagt, nemlig at en stor Skare af de fleste Byens Kvinder skulde ikke alene gøre Barnet paa sin Daabsdag, men og Moderen paa hendes saakaldte Introduktionsdag baade til og fra Kirken Gelejde“¹.

At Skikken paa Landet i saa Henseende har holdt sig, kan ses af, at det i det 19de Aarhundrede fra et af Fyns Landsogne hedder: „Ved Konens Kirkegang følges hun af alle Byens eller Lagets Koner, som, hvis de ikke selv møde, sende en Tjenestepige eller i al Fald et Barn i sit Sted“². Eller fra Ærø: „I Ærøskøbing gaar nu Konen alene . . . Men paa Landet er de store Følger endnu i fuld Kraft. Jeg har nylig set en Kone paa Landet holde sin Kirkegang med et Følge af 27 Koner“³.

Det var klart, at disse Kvinder maatte have noget at leve af, førend Toget satte sig i Bevægelse til Kirke. Og at dette ogsaa har fundet Sted, og i meget rigelig Grad, kan ses af Forbudene, som sligt fremkaldte. Aar 1575 forbødes det saaledes i Fyn at holde Gilde ved denne Lejlighed, førend naar Gudstjenesten var omme⁴. Christian den Fjerde forbød Aar 1624 enhver Slags „Maaltid eller Frembæren af Kost, Drik, Konfekt eller noget saadant, hverken før eller efter Kirkegangen“⁵. Tydeligere lod Bestemmelsen i Jylland 1623, hvor det forbødes, i det mindste før Prædiken, at „skænke Drik og opbære nogen Mad eller Konfekt“, men derimod paalagdes Følget straks i rette Tid at „gaa ædru til Kirke“⁶. Et saadant enkelt Ord er meget talende. Her som ellers lod imidlertid gammel Skik sig ikke i en Haandevending afskaffe. Endnu Aar 1697 klagedes der i Ærøskøbing over, at Konerne før Kirkegangen trakteredes med Mjød, Bræn-

devin eller sligt, hvorfor de enten kom for silde eller mødte „ikke altfor nøgterne“. I det 19de Aarhundrede var det endnu Skik paa Ærø, at de ledsagende Koner, før man gik til Kirke, fik Risengrød og Stokfisk og „blev herligt trakterede samt fik hver seks Kommenskringler med i Lommen“¹. I Sønderjyllands Hedeegne faar hver af de indbudne efter Maaltidet „et Butterstykke“ med, „for at de ikke skulle hungre i Kirken“; og er der nogle, der først møde i Vaabehuset, har Barselkonen „Butterstykker“ med til dem ogsaa². Ganske lignende Forhold omtales i Sverige. I Småland f. Eks. holdtes der endnu i Slutningen af det 18de Aarhundrede „Kirkegangsol“ ved selve Kirken, idet baade Kirkegangskonens og hendes Veninder havde „matsäcker“ med, ved Hjælp af hvilke der anrettedes en livlig Frokost med Brændevin, Smørrebrød og Vafler udenfor Kirken³.

Naar alle var tilfredsstillede, satte Toget sig i Bevægelse. I den katolske Tid havde det uden Tvivl været Skik, at Kirkegangskonens var iført en bodfærdigs Dragt. Efter Reformationen synes man at have været uvillig stemt mod denne Rest af papistisk Overtro og søgt at komme den tillivs ved at forbyde Brugen af laante Klædningsstykker ved denne Lejlighed. Bodskaaben, der udlaantes hertil, var, saavidt man kan skønne, underligt nok af forskellig Farve, grønlig, graa eller sort. I Ribe befaledes det saaledes Aar 1561, at Kirkegangskonens skulde gaa i egne Klæder, „uden hun er saa fattig, at hun skal laane Kaabe eller Kjortel; men den grønne Kaabe slet at være aflagt ved 10 Dalers Bøde“⁴. Ikke desto mindre forekom dog Spor af den grønne Kaabe i Danmark endnu henimod Aar 1700⁵. I Vossevangen i Norge brugtes i det 18de Aarhundrede fremdeles vistnok en Art Bodsdragt: „Naar Barselkonens gaar til Kirke efter de seks Ugers Forløb“, hedder det i en gammel Beskrivelse, „har hun paa Hovedet en Hat i Skikkelse som en stor og vid Hattepul uden Skygge; uden paa den øvrige Dragt en stor, sort Klædes-Kaabe, lagt udi Folder, som kaldes paa deres Maal en „Kirkegangskaabe“. Om Kvinder i Nordhordelen, naar de ledes til Kirke, hedder det i samme Beskrivelse, at „de er iført en stor, graa Vadmels-

Kofte og har paa Hovedet en ny og fuldkommen Hattepulle uden ringeste Skygge“¹.

Der kan ikke være Tvivl om, at det er Rester af lignende Skik, naar det endnu i vor Tid gælder om Kirkegangskoner i Vestjylland: „I Kirken skulle de have Kaabe paa og kun en Kappe paa Hovedet, hvad enten det saa er varmt eller koldt“².

Følget ordnedes efter Slægtskabsgraden til Hovedpersonen. Paa Fyn i det 17de Aarhundrede udtryktes det saaledes: „Ligesom de kunne være hende udi Slægt eller Svogerskab nær paa-rørende, saa skulle de og fremmerlig parres“³.

Blandt anden Skæmt, der dreves paa Vejen, meddeles det fra det 16de Aarhundrede, at Kirkegangskonerne brugte under almindelig Fnisen at omdele smaa, lybske Mønter, de saakaldte „Blafferter“ til Følget. Spøgen maa være dreven temmelig vidt og fortsat ind i Kirken, siden man paa Landemodet i Roskilde Aar 1574 kunde falde paa af Hensyn til Gudstjenestens Værdighed at forbyde denne Omdelen „af onde Blafferter“ og befale den henlagt til Hjemmet, hvis den endelig var nødvendig⁴.

Foran Vaabenusets Dør standsede Toget, og Præsten kom det i Møde for at „indlede“ eller „kirketage“ Barselkvinden. I den katolske Tid havde, som ovenfor omtalt, Præsten her stænket hende med Vievand samt givet hende et Lys i Haanden, og dette var efter gammeldags Begreber det egentlige Hovedindhold af den hele Fest. End ikke Kvinder, der var døde i Barselseng, glemte man, naar de paa Baaren bragtes til Kirke, her at give et slukket Lys i Haanden⁵. Thi Lyset betegnede, at Djævelen var bortvegen og Kvinden atter hørte Lysets Rige til.

Med den største Iver bekæmpede Reformatorerne denne Skik. Brugen af Lys forbødes paa det strængeste baade i almindelige Forbud og af de enkelte Bisper paa de forskellige Landemoder. Peder Palladius lærte saaledes f. Eks.: „Hvilken Kvinde, der vilde nu længer have Vand og Lys, hun giver selv tilkende, at hun haver en Djævel med at fare. hun vil lyse og stænke fra sig

efter Munkelære. Ellers haver hun nu saadant intet Behov, Gud være lovet! Ej heller lader Djævelen sig uddrive med Stridsøkse og Spydblade, hvor han er til Stede, end sige med Lys og Vand. Det hedder ikkun at spotte Gud. Der maa helt andre Vaaben til at bestride heller bortdrive ham“¹.

Men kun yderst nødigt gav Befolkningen Afkald paa dette „Kirkegangens“ Hovedpunkt. I det sydlige Norge var det endnu Aar 1580 ikke bedre, end at Bispen maatte tilstaa: „Sommesteds leder man dennem ind med Lius, og sommesteds anderledes“². Ja i Stavanger Stift havde det kort tilforn endog været Brug, at Kirkegangskonen, naar hun kom ind i Kirken, ikke satte sig i en Stol, men gik med sit Lys hen og plantede det foran Jomfru Marias eller et andet „afgudisk“ Alter³. Hvor fast den hele Tro paa, at der ved Indledningen foregaar en Udfrielse fra Djævelens Vold, har holdt sig indtil vore Dage, kan blandt andet ses af, at man endnu i Vestjylland kalder det, der foregaar i Vaabehuset, for „Indløsningen“, en folkelig Forklaring af det altfor fattige „Indlæsning“⁴.

I Modsætning til den katolske Skik var det kun lidet, hvad de lutherske Præster havde at byde. Naar Barselkvinden kom ind i Vaabehuset, skulde Præsten ifølge den nye Lære opfordre hende til at takke Gud for vel overstanden Barnefødsel, og derpaa lede hende, uden dog at tage hende ved Haanden, ind i Kirken med følgende Ord: „Kom ind i denne kristne Menighed i Jesu Navn!“⁵ Opfordringen til Tak kunde naturligvis, naar den fremførtes i varme Ord⁶, gøre Indtryk; men selve Indledningen i Kirken var jo betydningsløs eller rettere i ligefrem Strid med den nye Lære og maatte opfordre til gammeldags Misforstaaelse. Denne laa dobbelt nær, naar Præsterne, hvad i enkelte Egne var Skik og f. Eks. i Blekinge har holdt sig indtil vore Dage⁷, krævede, at Barselkvinden skulde knæle i Kirkedøren og saaledes ligesom bede om Tilladelse til at komme ind⁸. I enkelte Kirker i Norge var det endnu i Mands Minde Skik, at Barselkvinden ikke straks, naar hun var indledt i Kirken, maatte sætte sig i sin rette Stol, men først skulde forblive i et særskilt tilgitret Rum, der kaldes „Konestolen“ (Fig. 58) eller „Funten“.

Denne sidste Benævnelse skriver sig fra, at i Mangel af særlig „Konestol“ benyttede man til Opholdsrum for Barselkvinden det tilgitrede Rum ved Kirkens Indgang, hvori Døbefonten stod

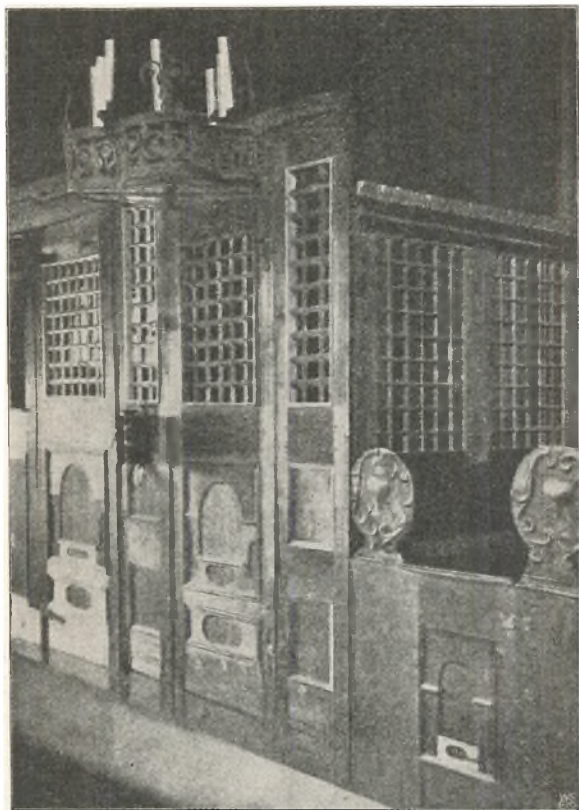

Fig. 58. „Konestolen“ i Urnæs (udtales: Oddnæs) Kirke inderst i Sognefjord i Norge.
(Efter Jens Z. M. Kielland.)

bag sit „Fontelukke“. I enkelte norske Kirker fandtes baade „Konestol“ og lukket Daabsrum ved Siden af hinanden (Fig. 59).

Ikke førend Barselkvinden under den næste Salme havde gaaet en Gang omkring Alteret, fik hun Lov til at indtage sin rette Plads¹. Altslikt bidrog kun til at befæste den gamle katolske Opfattelse. Men selv hvor det lyk-

kedes at bekæmpe gammel Overtro, vakttes ofte blot ny og endnu tommere. I Danmark blev det saaledes almindelig Overtro, at Barselkvinden maatte vel vogte sig for at røre enten ved Præsten eller ved Kirkedøren, idet hun ledtes ind, thi i saa Fald vilde Barnet faa lige saa mange Bylder, som der var Knapper og Op-højninger paa Præstedragten eller Sømhoveder paa Døren².

Naar hele Følget var kommet ind i Kirken, stedtes det til Offer. Denne Skik havde været fuldstændig naturlig i den katolske Tid, hvor Kirken jo virkelig aandeligt havde ydet Kvinden, der indledtes, det bedste, den ejede, ved atter at optage hende i sit Skød, og ogsaa rent udvortes havde forsynet hende med Lys. Og der var intet stødende for Præsten i at modtage

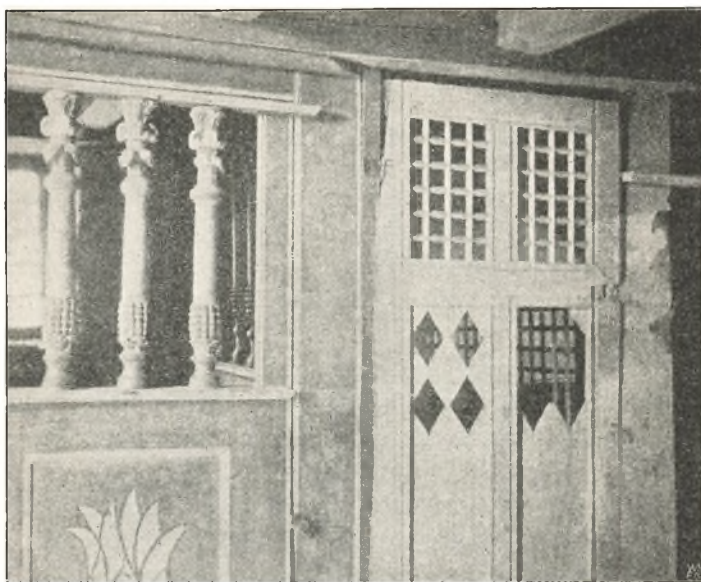

Fig. 59. „Konestol“ og lukket Daabsrum i Kirken paa Mosterø i Hardangerfjord i Norge.

(Efter Jens Z. M. Kielland.)

Takkegaven, thi den tilfaldt jo ikke ham personlig, men Kirken. Fra gammel Tid havdes der da ogsaa Bestemmelser om Offerets Størrelse. I skaanske gejstlige Lov hed det saaledes: „Vil Kvinde i Kirke gange efter Barn, Bonde give Præst for Indledning to Orthuge Penninge“ . . . „og Præsten skal fange [give] hende Lys“¹. Aar 1359 bestemte Biskoppen i Odense, at paa Lolland skulde Offeret for en Kirkegangskone være „1 Mark [= et halvt Pund] Voks og to Skilling Sterling“².

Men efter Reformationens Indførelse stillede Forholdet sig

anderledes. Kirken erklærede jo selv, at den ikke ydede Kvinden det mindste ved denne Lejlighed; før som efter Kirkegangen stod hun i et og samme Forhold til den. Udgiften til Lys var jo ligeledes nu bortfalden. Og det blev netop paalagt Præsterne at gøre deres Menighed denne Forskel mellem før og nu ret indlysende.

Saa meget des ejendommeligere var det, at den nye Kirkestyrelse ikke blot bibeholdt Indledningen, men endog paalagde Betaling derfor og lod dette Offer være en Hovedpost i de nye Præsters kummerlige Indtægter. Kun paa faa Punkter fremtræder Omordningens Hensynsløshed i saa klart et Lys som her. Medens den verdslige Øvrighed, der nu var Kirkens Hoved, inddrog til verdsligt Brug uhyre Summer af kirkelige Midler, var den ubarmhertig nok til — i Stedet for at stille sine Tjenere blot nogenlunde uafhængigt — at befale dem at lære eet og finde deres Løn ved, at Menigheden fremdeles troede det modsatte.

Det Offer for Kirkegang, som nu ved Lov bestemtes, var nemlig langt fra ringe. I Skaane fastsattes det saaledes, at Kirkegangskvinden skulde i det mindste for sit første Barn ofre til Præsten 4 Skilling, hvilket i Metalværdi svarer til 33 Øre i Nutidspenge, og 1 Skilling (= 8 Øre) til Degnen¹. For Hallands Vedkommende var Taksten noget ringere, kun 25 Øre til Præsten. Men vil man have det rette Begreb om disse Summer, lægge man Mærke til, hvad der svarede til dem i Naturalværdi. Hvis man ikke havde rede Penge, tillodes det, i Stedet for de 25 Øre, at ofre en „Altermad“, hvilket betød et Sigtebrød og en halv Gaas eller et Faarelaar². Med slig Forklaring og naar det erindres, at ikke blot Kirkegangskonen, men alle de ledsagende Dannekvinder ofrede, vil det forstaas, at en rigtig fuldtallig „Kirkegang“ var noget, der kunde slaa til for lange Tider i en fattig Præsts Husholdning.

Men derfor gør det et lige ynkeligt Indtryk at se: det 16de Aarhundredes Gejstlighed ad denne Vej maatte tilkæmpe sig Føden. End ikke Peder Palladius' hjertelige og troskyldige Tone slaar til — selv om man nok saa meget husker paa, at han jo var Bi-

skop, og altsaa ikke talte sin egen Sag, men blot sine fattige Undergivnes — til ganske at dække Hulheden og det markskrigeragtige i en Opfordring som denne til at yde „Hædersoffer“: „Nu gaar den Dannekvinde op at ofre, og de andre Dannekvinder med hende, som følge hende udi Kirken og gøre hende den Hæder og Ære, som hun kan gøre dem igen, naar deres Tid kommer. Og jo des fattigere en Dannekvinde er, des hellere gaa med hende! Dine Øjne sidde højt oppe i dit Hoved; er der en Blegn nede paa din Fod, da ser du med baade dine Øjne, at det skal ikke blive værre. Est Du rig og evnende, saa send ogsaa ind til den fattige Dannekvinde, forsmaa hende ikke, for hun er fattig! Du vedst ikke end, hvad dig selv kan overgaa, inden Du døer af Verden; alt plejer man gerne at tage ind med den Skæppe, man maaler ud med“¹.

Enhver mærker, at der er noget kunstlet i denne Tankegang, noget unaturligt og ikke følt i denne Omhu for den fattige Dannekvinde. Hun skulde jo slet ikke have Ofret; det var Præsten, hvem det tilfaldt, og det var ene ham, hvis Sag Peder Palladius i forblommede Udtryk talte.

„Kirkegangen“ holdt sig som fælles Skik i Danmark indtil omkring Aar 1660. Saa afskaffedes den af Kongefamiljen og Adelen, og en Snes Aar efter var Skikken ogsaa „abrogeret og aflagt“ hos den velstaaende Bybefolkning². Forgæves nedlagde enkelte Præster kraftig Indsigelse herimod og fik endog den verdslige Øvrighed til at paabyde Skikken indført paany. I Aarhus indgik saaledes Aar 1686 to Præster ved Domkirken med en Ansøgning til Kongen, hvori de meddelte, at den Skik, at „indlede“ Barselkvinder, havde bestandig været overholdt, lige indtil „for faa Aar siden nogle Særsindede undslog sig herfor“. De ansøgte derfor om, at det maatte paalægges Øvrigheden at vaage over, at den fremdeles overholdtes. „Hs. Majestæt vilde herved ikke blot vise sin store Naade mod os fattige Guds Ords Tjenere, men og mod Menigheden, hvis Enighed og Rolighed endog heri konserveres, da den rige maatte tilholdes at bruge herudi samme Skikke som den fattige“³.

Denne Ansøgning blev virkelig bevilget Aar 1687 og Befalingen

om Barselkvinders „Indledning“ paany udstedt Aar 1709, da der atter var klaget over Forsømmelse. Men den begyndte Bevægelse lod sig ikke standse. I de første Aartier af det 18de Aarhundrede var, som Biskop Bircherod udtrykker det, Forholdet saaledes: „Nu om Stunder er det ganske aflagt i Købstæderne at lade sig introducere efter sin Barselseng; det hjælper intet, at mange Præster skænde derfor“¹.

Hos Nordens Landbefolkning derimod har „Indledningen“ i mange Egne holdt sig lige til vore Dage. I Rø Kirke paa Bornholm saas endnu i det 18de Aarhundrede det Skab med Hylder, hvorpaa Kirkegangskonerne havde lagt deres „Altermad“ til Præsten². Ofringen, der i sin Tid var et afgørende Punkt, har nu tabt sin Betydning, idet de gamle Lovbestemmers Udtryk „3 Skilling“, „2 Skilling“ o. s. v. omsat i Nutids Mønt ikke længer svarer til nogen Sum af Betydning. Det er vistnok gaaet i flere Egne som i Vestjylland, hvorom det hedder: „Egentlig skulde efter Barselkvinden hele Menigheden ofre; men i de senere Aar har Præster og Degne de fleste Steder faaet denne Skik aflagt. Der ofredes i Almindelighed 2 Skilling til Præsten og 1 til Degnen“³.

Hvor dybt den hele Skik har bundet i Folkets Bevidsthed, kan maales ikke blot af dens Sejghed, men ogsaa af den Evne, som den lige til den nyere Tid har bevaret til at gøre Indtryk paa dem, der var opfødte med den. I Digtet „Glæde over Danmark“, der som bekendt er skrevet af Poul Møller paa Sørejsen til Kina, blander følgende Lovtale over „Kirkegangen“ sig ind med i Præstesønnens Længselshilsen til Hjemmet:

Moder har ej danske Barn alene;
 Men hvo anden paa den vide Jord
 Bringer over Altrets brede Stene
 Gud sit Barn, som hun, den Blonde, Rene?
 Ingen anden paa den vide Jord.

Den Skik, at Barnet medbragtes i Kirken ved denne Lejlighed, var iøvrigt i det 16de Aarhundrede saa lidt som senere noget fælles vedtaget i Norden. Det var en Selvfølge, at Moder og Barn fulgtes i de Tilfælde, hvor Barnets Daab og Moderens

Kirkegang holdtes paa samme Dag; og det kunde ogsaa falde ganske naturligt, naar „Kirkegangen“ forklaredes som Moderens Takkegang til Kirke, at hun da medbragte det, hvorfor hun takkede; men dette synes langt fra overalt at have været anset for nødvendigt.

En herhen hørende Skik, der herskede i Sønderjylland i det 16de Aarhundrede, bestod i, at Gudmoderen eller en af Kvindefadderne forærede den spæde en Skindpels til „Kirkegangen“. Især hvis flere havde samme Tanke, kunde et Hus saaledes blive forsynet med et Antal Dukkeskindpelse, som det siden kunde falde svært nok at finde Anvendelse for. Det er derfor vel forstaaeligt, at Christian den Fjerde Aar 1600 forbød den hele Skik som unyttig Pengespild¹.

Efter „Kirkegangen“ faldt Hjemmet endelig helt i de gamle Folder. Sammenholder vi alle de Forstyrrelser, som den lilles Komme havde givet Anledning til, maa det indrømmes, at disse langt oversteg, hvad en senere Tid har fundet nødvendigt. Dette undrer des mere, som Begivenheden i det 16de Aarhundrede gennemsnitlig vistnok gik hyppigere for sig end nu til Dags. Vi har tidligere omtalt den dalevende Slægts Frugtbarhed, der stod i Forbindelse med flere baade udvortes og aandelige Forhold i det 16de Aarhundrede. Her blot nogle Eksempler til Prøve:

Holder vi os først til Adelsstanden, saa havde f. Eks. Henrik Ranzau 12 Børn, Niels Friis til Hesselager 13 Børn, Henrik Friis til Ørlunde 13 Børn, Esge Bille ligesaa, Jens Clausen Bilde havde „16 dejlige Børn“, Axel Juel ligeledes 16, Sigvard Grubbe 17, Jacob Ulfeld 17, Peder Skram „18 smukke Børn“, Hans Blome ligesaa, Mogens Gyldenstjerne 23 Børn o. s. v., o. s. v. Ingen i Norden naaede dog op paa Side med den tyske Adelsmand Babo von Abensberg. Han skal have haft 32 Sønner, som alle ses gengivne paa hosstaaende Billed (Fig. 60).

Samme Frugtbarhed var til Stede hos den gejstlige Stand

og Købstadbefolkningen. Af de to bekendte Borgere i Odense, Oluf Bager og Knud Seebled, havde den første 12, den anden 16 Børn. Borgemester Jacob Davidsen i Skelskør havde

Fig. 60. Babo von Abensbergs 32 Sønner.
(Træsnit, trykt 1530 hos Peter Steinbach i Nürnberg.)

14 Børn. Anders Sørensen Vedel havde 9 Børn, hans Svigerfader Hans Svaning havde haft 15, og Vedels ene Datter fik 10, den anden Datter Marine 15 Børn. Bisperne Hans Tavsens, Jacob Madsen og Peder Vinstrup havde hver især 13 Børn. Præ-

Fig. 61. Gejstlig Familjegruppe (den saakaldte Schöningske).
(Maleri i Frederiksborgmuseet.)

sten Jens Povlsen Soervad havde i første Ægteskab 17 Børn; hvor mange han fik i det andet, vides ikke. Unge Claus Berg havde 20 Børn. Præsten Nielsen Christensen i Hvidberg fik 23 Børn¹ o. s. v.

Dette talrige Afkom skrev sig vel for en Del fra, at Mændene

Fig. 62. Ole Worm og hans Slægt.
(Efter Maleri i Nationalmuseet.)

straks indlod sig i nyt Ægteskab og i Reglen med en ung Kvinde, saasomt deres Hustruer var døde. Men Følgerne heraf vilde under almindelige Forhold vistnok tildels være blevne udlignede

Fig. 63. Epitafium i Ølgod Kirke i Nørrejylland over Præsten Søren Jensen † 1606 og tvende Hustruer, den ene med 7, den anden med 10 Børn.

(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

ved, at Enkerne gjorde det samme, saa at altsaa mange unge Mænd ægtede ældre Kvinder uden Udsigt til Afkom. Kvindernes Part i hin store Frugtbarhed var ikkeringe. Samme Hustru fødtehyppig et efter Nutids Forhold meget betydeligt Antal Børn.

Christine v. Halle, gift med Henrik Ranzau, fødte saaledes 12 Børn, Vibeke Gyldestjerne 13, Hans Blomes anden Hustru

15, Birgitte Brokkenhus 17, Elsebe Krabbe 18 Børn o. s. v. Marine fra Odense, Poul Overskærers Søster, ægtede først Præsten Claus Juel og fik med ham 6 Børn; derpaa gik hun i Arv til Eftermanden i Kaldet, Hr. Rasmus Pedersen, med hvem hun

fik 10 Børn¹. Fru Birthe Henrik Gyldenstjerne fødte én Gang Tvillinger, en anden Gang Trillinger. I Ribe var endnu i det 17de Aarhundrede Antallet af Tvillingfødsler langt hyppigere end nu til Dags². Disse og lignende Eksempler, hvor mange der saa end opregnes, betyder enkeltvis kun lidet eller intet; men Summen af dem synes at have Betydning og gav i hvert Fald Tiden sit Præg.

Man forstaar da vel, naar det i et af Datidens mest bekendte geografiske Værker, Mercators Atlas, om Danmark hedder: „Jyderne har mange Børn“³. Og det var sikkert talt ud af Datidens Hjerte, naar det i et af Tidens Opbyggelsesskrifter „Gejstlig Husraad“, siges om Børn: „Dette er de allerkønneste Majblomster og Tapetzerie, dør en Stue eller Bord kan strøes, smykkes og zires med“⁴.

For Hjemmenes Vedkommende medførte dette talrige Afkom, at alle de ovenomtalte Afbrydelser i den vante Orden: Fødsel, Barsel, Kvindegilde, Kirkegang og hvad de alle hed, blev staaende, aarlig tilbagevendende Begivenheder i mangt et Hjem. For Børnenes eget Vedkommende medførte det andre Følger.

Naar et Ægteskab hvert Aar blev velsignet med nye Skud, kunde Moderen, hvor kraftig hun saa end var, ikke selv amme dem alle. Dette var saa meget mere umuligt, som man den Gang brugte at give Børnene Die indtil langt ind i deres tredje Aar, saa at Moderen altsaa vilde have faaet to til tre Kuld at amme paa een Gang. Denne Skik, at lade Børnene saa længe faa Die, fulgtes af alle i Danmark. Da saaledes f. Eks. Kurfyrstinde Anna af Sachsen sendte sin lille Søn Christian til Danmark for at opfostres hos Bedstemoderen, Enkedronning Dorothea, blev han først vænt fra, da han i Sommeren 1563, henad tre Aar gammel, skulde sendes hjem til Sachsen igen⁵. Som bekendt har Skikken holdt sig hos Landbefolkningen i Danmark indtil vore Dage. I Vestsjælland hedder det endnu: Kun den Dreng bliver rigtig stærk, „der faar Lov at die sin Moder i tre Thorsmaaneder“⁶.

Da det saaledes var umuligt helt at opfylde Moderpligterne mod de smaa, gik mange Mødre til den modsatte Yderlighed og

opgav ganske selv at opamme dem. Dette maa have været temmelig almindeligt, især blandt Adelen¹. Christiern Pedersen ivrede allerede herimod i sin Huspostille i Prædiken paa Juledag: „Vor Herre var fattig i sin Mad, som vi sjunge i Dag i den hellige Kirke: *Parvoque lacte pastus est*, o: han er opfødt med ganske føje Mælk, som Jomfru Maria gav hannem at die. Dermed gav hun alle gode Kvinder godt Eksempel og Efterligning, at de selv skulle give deres Børn at die og opføde dem, og ej holde Ammer til dem, om de selv have Die, som der og skrives i Kirkeloven: Kvinder skulle selv give deres Børn at die og ikke holde der Ammer til“².

Hyppigst var det dog uden Tvivl, at der ikke holdtes Amme, men at den lille fik Lov til — naar det var hans Tur — at die Moderen og ellers at søge Erstatning paa anden Vis.

Hertil benyttedes den Gang som nu især Ko- og Gedemælk. Men Børnene flaskedes ikke op, man kendte jo knapt Glasflasker, end sige Guttaperkatutter. Som Flaske benyttedes et Kohorn, gennem hvis spidse Ende der var boret Hul og uden om bundet Skind. Sligt kaldtes et „Dæggehorn“ og Barnet, der opammedes dermed, et „Dæggebarn“. Samme Opfostringsvis anvendtes ofte ved Lam: „at dægge Lammene“, hvoraf Benævnelser „Dæggelam“. Selve Ordet at „dægge“ var uden Tvivl nærbeslægtet med at „die“ og betød oprindeligt at „give Die“. Det hed derfor: „Den dæggende Amme, idet hun tager sit Fosterbarn i Favn, saa dægger hun det med sine Bryst, men det lille Barn dier selv“³. Nu for Tiden har som bekendt Udtrykket „at die“ fortrængt hint og bruges i begge Betydninger: en diende Moder, et diende Barn. Saavel at „dægge“ som de deraf dannede Betegnelser „Dæggehorn“ o. s. v. er nu ved at gaa i Glemme eller anvendes mest i overført Betydning som i Udtrykkene: „Dæggebarn“ og „Kæledægge“.

En anden Følge af Børneflokkenes Talrighed blev af mere betænkelig Art for de spæde. Til et velordnet Hus hørte kun een Vugge. Selv Tvillinger maatte kunne rummes i en saadan, og her fandt de for et Aar en, om end snæver, saa dog sikker og dækket Plads. Men naar Aaret var omme og det nye Kuld

mødte for at afløse dem, var der ikke andet for, de maatte plantes ud i det store Familjebed, Himmelsengen. Dette var en drøj Overgang, især hvor Antallet af de ældre Søskende var talrigt. Kampen for Tilværelsen førtes deroppe med hensynsløs Vildhed, og for de mindste Børn gik det paa Livet løs.

Vi har allerede tidligere i en anden Forbindelse omtalt Datidens Skødesynd: at ligge Børn ihjel¹. Vi skal her atter minde om denne nødvendige Følge af at ligge mange, store og bitte smaa, i en og samme Seng, Hovedpersonerne stundom i beruset Tilstand.

Alt i Kirkeordinansen var der, i Overensstemmelse med gamle Kirkelove, taget Bestemmelser om dette Forhold. Men Sagens videre Udvikling, saaledes som vi glimtvis kan følge den, synes at tyde paa en stadig Voksen af Ondet. I Kirkeordinansen befalede det Præsterne „flittelig i deres Prædiken at formane“ Kvinderne til at tage sig iagt for at ligge deres Børn ihjel. Indtraf sligt alligevel, skulde Sognepræsten føre den skyldige for Bispen, der skulde idømme hende en lempelig Bøde samt give hende Afløsning fra hendes Skyld². Men allerede ved Aarhundredets Midte viste Tilfældene sig at være saa talrige, at denne Forretningsgang ikke længer lod sig anvende. Arbejdet med at give de skyldige Afløsning maatte lettes fra Bispen og fordeles til de mange Provster, i hvilken Anledning der gaves disse en Anvisning paa, hvorledes slige Sager skulde behandles.

Denne Anvisning, der endnu er bevaret, er i flere Henseender god at faa Forstand af. For det første tog den Hensyn til det Tilfælde, som Kirkeordinansen slet ikke havde forudsat, at det kunde være Manden og ikke Konen, der havde trykket Barnet ihjel. Dernæst paalagdes det Præsten saavidt muligt at faa Visshed for, om en af Forældrene eller begge havde været berusede, da Ulykken skete. I Mangel heraf skulde han se at faa oplyst, om det var foregaaet før eller efter Middag. Hensigten med denne sidste Oplysning bliver klarere, naar det sluttelig paalægges Provsten at lade det hele Forhør og Afløsningen finde Sted helst om Formiddagen, da man efter Middag ikke havde nogen Bor-

gen for, at de paagældende var ædru, og i modsat Fald kunde meget ondt let blive Følgen¹.

Aar 1568 var man i Danmark naaet saa vidt, at der paa Roskilde Landemode maatte forhandles om, hvorledes man skulde bære sig ad med dem, der overbevistes om anden Gang at have ligget et Barn ihjel. Bispnen raadede Provsterne til, første Gang at give Vedkommende Afløsning uden videre, men i Gentagelsestilfælde ikke at give Afløsning uden først at melde det skete til den verdslige Øvrighed. At slige Forhandlinger ikke førtes om tænkte Tilfælde, men at Virkeligheden svarede hertil, kan ses af, at Aaret efter kunde Provsten i Løve Herred melde om en Kvinde i hans Provsti, der havde ligget det tredje Barn ihjel. Paa Begæring af den verdslige Øvrighed fik ogsaa hun Afløsning².

Aar 1606 gjorde Christian den Fjerde Forsøg paa ved haarde Midler at ændre Forholdene. Dødsstraf fastsattes for anden Gang begaaet Forseelse. Sligt virkede dog næppe synderlig. Grunden til Ondet laa ikke i Forældrenes Uagtsomhed alene, men i Familjens Talrighed, Hang til Drik og Brug af en og samme Seng. Endnu i det 17de Aarhundredes Midte blev alene i Aarhus Stift gennemsnitlig 38 Børn ligget ihjel om Aaret³.

Med sligt for Øje vil det forstaas, hvor gunstigt stillede fyrstelige og adelige Børn var. Ifølge gammel og meget udbredt Skik overlodes disse nemlig meget ofte straks efter Moderens Kirkegang til Bedstemoderens, særlig Mormoderens Pleje. Stundom var jo Fødslen foregaaet i dennes Hjem, saa at Moderen, naar hun drog bort, blot behøvede at lade den spæde blive tilbage. Hyppigere havde Mormoderen været hidkaldt, virket som „hjælpende Kvinde“, bagetter optraadt som Gudmoder og borttog sluttelig ved sin Hjemrejse Barnebarnet med sig. Saaledes førtes Christian den Fjerde syv Uger gammel af Bedstemoderen til Mecklenborg, hans Søskende gik det ligervis; den lille sachsiske Prins Christian har vi set blev opfødt hos Mormoderen, Dronning Dorothea i Danmark. Hos Adelen var sligt saa almindeligt, at der endog i Ligprædikener gøres en Slags Undskyldning for, naar det ikke fandt Sted: „Efterdi han eller hun var

eneste Barn“, „efterdi han eller hun var svag fra Barnsben af“, eller „efterdi Faderen døde og Moderen blev Enke“¹.

Denne Skik havde mange og dybe Rødder i Fortids Forhold og Tankesæt. Og vist var det, at de smaa gjorde intet daarligt Bytte. Maatte de end savne Moderermælken, saa nød de under Bedsteforældrenes Tilsyn sikkert en omhyggeligere Pleje, end Moderen selv med den bedste Vilje, optagen som hun var af allehaande Pligter, havde kunnet give dem. Og havnede de atter, tre Aar gamle, i Forældrenes Himmelseng, saa havde dog Albuerne opnaaet nogen Kraft til at spænde imod, og Røsten var udviklet nok til at raabe om Hjælp.

I Folkets brede Lag derimod var Overgangstiden fra spædt til krybende og til løbende Barn den Gang vanskeligere baade for Barnet selv og dets Omgivelser end nu til Dags. Vi har omtalt Farerne ved at blive ligget ihjel om Natten. Men Dagens Besvær var heller ikke ringe. Man kendte jo endnu knap Stol og Vogn, endsige da Barnestol og Barnevogn. Naar Moderen ikke kunde eller vilde bestandig tøjre Barnet i Vuggen, var hun nødt til at hænge det fra sig eller selv bære det. Efter en senere Tids Forhold paa Landet i Danmark at dømme var det vistnok Skik her at holde Barnet i Vugge længere end nu til Dags. Der berettes ikke sjældent om Børn paa 2—3 Aar, der taler med fra Vuggen. Skulde Barnet optages og anbringes, synes man den Gang ligesom længe efter ofte at have brugt at ophænge det fastbundet i en lille Gynges under en Bjælke i Stuen. Dette laa jo saa nær, hvor man havde Hængevugge, og passede ligesom denne godt til Stuegulvets altfor talrige, firbenede Befolkning. Denne Maade at anbringe smaa Børn paa har holdt sig indtil vore Dage i Sverige. Hosstaaende tre Billeder viser baade fra Södermanland (Fig. 64) og fra Dalarna (Fig. 65 og 66), hvorledes en lille Pige lettest anbringes, naar de voksne vil uforstyrret lade Væven eller Passiaren gaa.

Hvor Moderen endelig skulde bort fra Huset og ikke turde lade Barnet være ene, var der ikke andet for end at bære det med sig. Den sædvanlige Maade at bære et Barn paa i det 16de Aarhundrede var endnu vistnok at have det fastbundet i en Pose eller Kurv paa Ryggen. Selv i By anvendtes denne

Fig. 64. Mens Mor væver. En Stue i Åkerø i Södermanland.
(Maleri af Emerik Stenberg, f. 1873.)

Befordringsmaade sikkert ofte, thi Gadernes Brolægning, Føre og firbenede Befolkning gjorde det nødvendigt at kunne, hvor man satte Foden og helst have Hænderne fri. Paa Land, i Skov, paa Fjeldgrund lod et Barn sig bære langvejs kun paa denne Vis (Fig. 67). Endnu ned til vore Dage var dette den sædvanlige Barnebefordring hos Landbostanden i Norden. Paa Jyl-

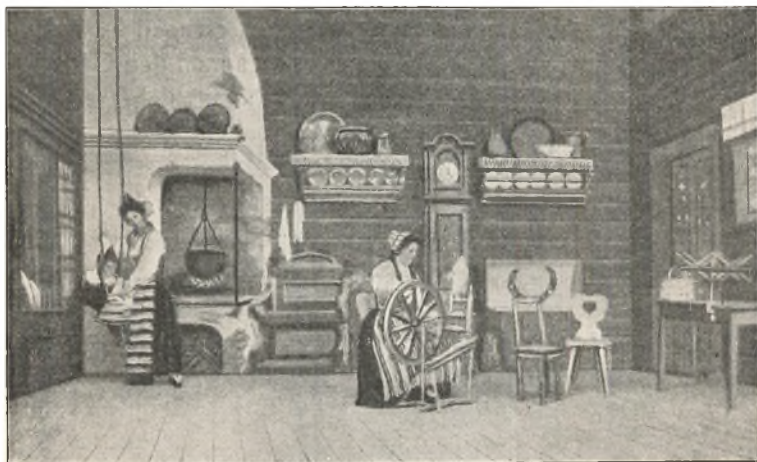

Fig. 65. Barn ophænges i Gynges i Dalarne.
(Fotograf.)

lands Hede bar man endog stundom Vuggen paa Ryggen, naar det galdt Langtur; især i „Bindeegne“ var en saadan Ransel

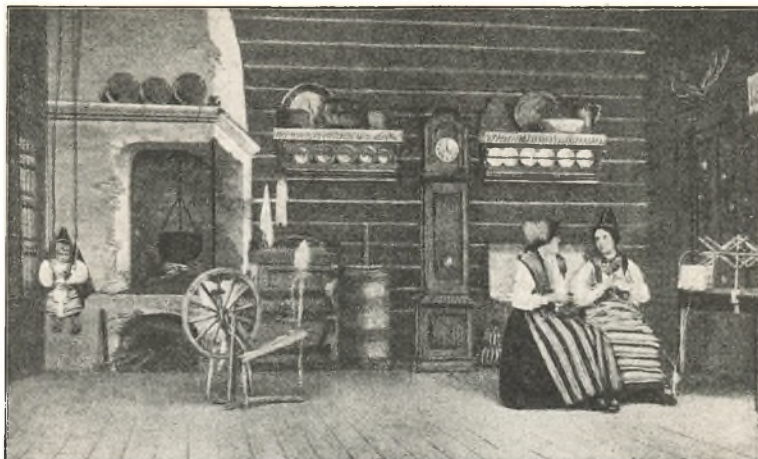

Fig. 66. Alene, mens de andre kan tale sammen. Dalarne.
(Fotografi.)

paa Gænger og med Vadmels-Kaleche et ypperligt Gemme for Barn og Uldtøj eller for begge i Forening (Fig. 69). I Dalarne

Fig. 67. Skiløbere med Børn paa Ryggen.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

var ned til vore Dage et Barn paa Ryggen det sædvanlige Kone-tilbehør (Fig. 70 og 71).

Fig. 68. Vejfarende i Tyskland i det 16de Aarhundrede.
(Træsnit i Germanisches Museum i Nürnberg.)

Fig. 68 viser, at Forholdene i Tyskland i det 16de Aarhundrede var ganske tilsvarende.

I disse Forhold skete den første Forandring hos den jævnt velstaaende Befolkning, da i det 17de Aarhundrede Stole var blevet almindelig Siddeplads for voksne. Det laa da nær at indføre lignende for smaa. Tidligere havde vel Skamlen været Bar-

Fig. 69. Paa Langtur paa Heden.
(Efter Chr. Dalsgaard.)

nets Ven, saa snart det kunde krybe. Men den gav ingen Sikkerhed. De nye Barnestole, man nu fandt paa, var paa een Gang Siddeplads og Fængsel, hvor den lille, behørigt spændt fast, kunde lege med sine Sager paa det Klapbord, der tjente til at spærre det inde. Naar Legetøjet var faldet paa Gulvet og de voksne borte, kunde Morskaben imidlertid blive saa som

saa (Fig. 72). Det næste Fremskridt, man fandt paa, var at gøre den lilles Fængsel flytteligt, saa at Barnet selv kunde bevæge det. Naar det var lavet som et Stritteskørt af Spanskrør eller stive Vidjer, hvori den smaa sad fast under Armene som Haandtaget i en Oste-

klokke, kunde selv den værste Sprællebasse her mase og vride og tumle sig saa meget det skulde være. Faldskærmengjorde, at han ikke faldt. Og alt imens de bitte

Fødder spændte mod Jorden, begyndte det hele til hans Jubel at bevæge sig. Uformærkt lærte han at gaa, endog før end han ret kunde krybe. Saadanne Gangkurve blev

almindelige i Tyskland i Slutningen af det 16de Aarhundrede og gjorde stor Lykke

i Norden i det 17de Aarhundrede. De forbedredes yderligere ved, at der anbragtes Rullehjul under (Fig. 73), Formen gjordes firkantet som en Stol og Aabningen fodredes med bløde Puder. Fig. 74 viser den „Gangstol“, hvori den lille Karl den Tolvte 1682—83 foretog sine første Marschture.

Skønt man her havde sat Hjul paa Stol, varede det dog endnu over hundrede Aar, før end man fandt paa at lave Barnevogne.

Fig. 70. Fra Mora i Dalarne.
(Fotografi.)

Dette skete først omkring Aar 1800. Deres Udvikling gennemløb de store Vognes. De begyndte som lave Pindevogne, en Kurv paa Triller. Saa vovede de sig frem til Karioler og endte sluttelig som smaa Fjedervogne paa fire høje Hjul. Fig. 75 viser os Fortids og Nutids Møde i Dalarne.

Fig. 71. I Skoven ved Mora i Dalarne.
(Fotografi.)

7

Gennemløber vi i Tankerne alle hine ovenomtalte Fødsels- og Daabs-skikke, vil det staa klart, at den Grundopfattelse, hvorpaa de hvilede, var, at Barnet, naar det fødtes, var ikke blot et hjælpeløst, men tillige et urent Væsen, der endog formaaede at smitte Moderen. Sit katolske Udtryk havde denne Opfattelse fundet i, at Barnet indtil Daaben var en Hedning og altsaa Djævelen undergiven, og at Moderen ved sit Svangerskab ligeledes blev til en Hedning, der altsaa efter Fødslen paany maatte optages i Kirkens Skød.

Denne hele Tankegang var imidlertid ikke blot katolsk, men, saa vidt vi af Opfattelsens Udbredelse og Ælde kan slutte, en urgammel og næsten almenmenneskelig Overtro¹. Under de mest forskellige og dog ensartede Former møder overalt den samme Opfattelse os: Det nyfødte Barn er urent og hjælpeløst, det renses kun ved at bringes i Forhold til et eller flere af Elementerne: Vand, Ild, Jord eller Luft; det faar først menneskelig Kraft og bliver til en Person ved at faa Navn.

Hertil svarer de over hele Jorden udbredte Skikke: samtidig med Navngivningen at dykke det nyfødte Barn i Vand, række

det over Ild — saaledes endnu i Høj-Skotland¹ — putte det gennem Hullet paa en Græstørv — endnu overtroisk Lægemed-

Fig. 72. En Barnestol.
(Efter Joh. de Brunes. Amsterdam 1636.)

del i Norden — eller lægge det nøgent i Solskinnet — saaledes hos mange Negerfolk.

Den Styrke, hvormed i det 16de Aarhundrede Overtroens katolske Form, Troen paa Barnets Djævlbesættelse indtil dets Daab, gjordes sig gældende, hentede da sin Kraft ikke blot fra den katolske Tid, men tillige fra Aartusinder forud.

Dette maa billig tages med i Betragtning, naar vi ser den Sejghed, hvormed den optraadte. Thi

dén veg ikke for Reformatorenes Opfattelse, men hæftede sig dristig til denne. Den formaaede at sætte Sindene i Oprør og afsætte Bølgegang vidt ud over det daglige Livs snævre Vande. Det er dette, der giver Spørgsmaalet sin egentlige Interesse og stadig maa have i Erindring, naar vi i det følgende skal se Stri-

Fig. 73. Lillebror ruller frem.
(Træsnit fra det 16de Aarhundrede i Frankfurt.)

den om Djævlebesværgelsen ved Daaben i det 16de Aarhundrede, en af de ejendommeligste kirkelige Kampe i Norden, et begrænset, men skarpt Udtryk for Brydningen mellem det gamle og det nye.

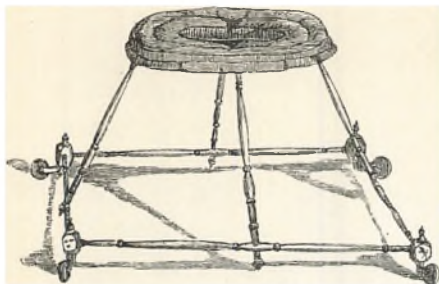

Fig. 74. Karl XII.s Gangstol.
(Statens historiske Museum i Stockholm.)

Allerede som blot katolsk Skik skulde man tro, at Djævlebesværgelsen havde maattet være selvskreven til at afskaffes af Reformatorerne. De afskaffede jo dog saa meget,

hvis værste Brøde var at minde om Katolicismens Dage. Men her var mere end dette, thi Djævlebesværgelsen kunde langt fra beteg-

Fig. 75. Gammeldags og nymodens Barnebefordring ved Siljan i Dalarne.
(Fotografi.)

nes som en uskyldig Skik. Luthersk set, indeholdt den det andet og store Overgreb fra Romerkirkens Side. Om Nadveren lærte denne

jo, at Præsten ved at indvie Brød og Vin virkelig forvandlede disse til Kristi Legeme og Blod, saa at altsaa hver enkelt Præst var i Stand til at gentage og mangfoldiggøre Kristi Offerdød med alle dens afgørende Følger. En ganske tilsvarende Forveksling af Præsten og Gud laa til Grund for Djævlbesværgelsen. Var Djævelen virkelig i Barnet, og var Præsten i Stand til ved blot at blæse derpaa og sige: „Far ud, du urene Aand!“ at jage denne bort og skaffe Rum for den hellige Aand, saa opvejede jo denne Præstens Handling den egentlige Daab og nedsatte denne til en halvt ligegyldig Slutningsceremoni. Fra Reformatorerens Synspunkt set maatte da altsaa Djævlbesværgelsen i lige saa høj Grad som Messen være fuldt moden til at afskaffes.

Ikke desto mindre møder vi det Særsyn i Danmark, at Hans Tavsens, den betydeligste af Forkæmperne for det nye, saa langt fra at afskaffe den gamle Djævlbesværgelse, endogsaa skærpede og udformede den til en trefoldig Bortmaning og Uddrivelse af „den ledige Djævel“. Og dette var ikke en tilfældig Besynderlighed af Hans Tavsens. Han var paa dette Punkt i fuld Overensstemmelse med sin Lærer, Luther; og da Kirkeforholdene endelig ordnedes i Danmark ved Kirkeordinansen, blev Djævlbesværgelsen ogsaa ganske rigtig bibeholdt.

Sagen var, at Frygten for det katolske Misbrug her mødtes med et endnu stærkere Hensyn hos Luther og hans Meningsfæller: Frygten for Djævelens Magt. Under almindelige Forhold var Luther ikke bange for at slaa Paven og Djævelen sammen og erklære dem for eet. Men her var de jo bevislig modsatte; det var jo netop den katolske Kirke, der holdt paa, at man ved Daaben skulde begynde med at uddrive Djævelen af Barnet.

Følgen blev en Spaltning indenfor Reformatorerens Lejr. Medens Calvin følgerigtigt afskaffede Djævlbesværgelsen som katolsk Misbrug, bibeholdt Luther den af Frygt for et større Onde.

Folkemeningen i Norden var ubetinget paa Luthers Side. Gennem Aarhundreder havde man jo indrettet sig paa den Tro, at Moderen og den lille var Hedninger og altsaa Djævelens Eje, indtil de var blevne rensede ved Kirkegang og Daab. Hele Frem-

gangsmaaden ved Barnefødslen og Daabsskikkene var ordnede herefter. Vanskeligere blev det imidlertid for dem, som tænkte dybere over Sagen, især for Gejstlige, der jo i Embeds Medfør stærkt opfordredes hertil, at forene denne Tankegang med den nye Lære om Ægteskabet som den Gud velbehagelige Stand. Det lød smukt nok at henvise til Pauli Ord: „En Kvinde bliver salig ved sin Barnefødsel“, eller med Peder Palladius at sige: „Dør du bort udi din Barselseng, da bliver du en Martyrinde for Gud i Himlen og faar større Løn af Guds Miskundhed og Naade udi Himlen, end om du ellers døde“. Men Forbindelsen mellem Læren om Barselsengen som den saliggørende og som den djævebefængte, var dog ikke saa ganske let at finde.

Det var aabenbart ikke nok her med Sjællands Bisp at sige en Spas om, at en Munk ved et Bryllup befandt sig lige saa utilpas som en Hund i en Badstue, eller at den katolske Skik at sikre den Kvinde, der døde i Barselseng, ved at jorde hende i en Munkekutte, lignede „et Fastelavnsløb, hvor man ledte en Graamunk i Kirke efter hans første Barn“. Og det var i Virkeligheden en Usandhed, naar samme Biskop paastod, at Vanskeligheden alene var til Stede i Katolicismen: „Mangen Dannekvinde har beklaget sig, at hun aldrig var ræddere for Djævelen, end naar hun laa i sin Barselseng; det kom altsammen af Munkelære, at der skulde blive fuldt af Munke og Nonner og faa Ægtefolk, at Djævelen kunde bruge sin Svig og sit Spil imod Guds Ordning og Skik“. Nej, heller ikke Lutherdommen med dens Lovprisning af Ægteskabet befriede for denne Frygt. Hvad hjalp det at trøste saaledes: „Min kære Dannekvinde: Du est ikke en hedensk Kvinde udi din Barselseng o. s. v., og du, som reder til Barsel, haver et helt Kapitel udi Kongens Ordinans, hvorudaf du kan lære en dejlig Bøn, at skænke og give Vor Herre Jesus det Foster, som du est med“¹. Om hun saa havde haft fire Kapitler i Ordinansen, saa omstødtes de alle den Dag, Barnet bragtes til Kirke og viste sig at være djævebesat og Djævelens Eje, saa at denne først maatte uddrives af det, førend der kunde være Tale om dets Daab.

Denne indre Modsigelse i det lutherske Grundsyn

paa Livet kunde ikke i Længden forblive upaaagtet. Saa længe Luther og hans samtidige endnu levede, holdtes Spørgsmaalet nede, dels af Frygt for Djævelen, dels af Ulyst til at efterligne Calvin, der jo allerede havde afskaffet Djævlebesværgelsen ved Daaben. Den ypperste Repræsentant for denne Retning i Danmark var Peder Palladius, der baade oversatte et tysk Skrift til Forsvar for Djævleuddrivelsen af de spæde¹ og samtidig trøstede de bekymrede Mødre efter bedste Evne.

Men for den næste Slægt maatte Modsigelsen staa klart, og dens ypperste Talsmand, Niels Hemmingsen, nævnede da ogsaa i et af sine Skrifter Djævlebesværgelsen som et tiloversblevet katolsk Misbrug, der burde afskaffes. Det blev dog imidlertid ikke Niels Hemmingsen, fra hvem Striden kom til at udgaa. Spørgsmaalet rejstes først ret, da en Præst paa Møen, Iver Bartholin eller Iver Bertelsen, som han kaldtes paa Dansk, uden videre paa egen Haand udelod Djævlebesværgelsen ved Daabs-handlinger².

Præsten Iver Bertelsens dristige Skridt, egenmægtigt at udelade Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger, kunde selvfølgelig ikke gaa upaataalt hen, og han stævnedes til at møde for Københavns Universitets Domstol. Iver Bertelsen var ikke ukendt med Forholdene ved denne; i sit paa Omskiftelser rige Liv havde han, endog to Gange, været ansat som Universitetslærer. Født i Middelfart af fattige Fiskerfolk var han, uden at vi veed hvorledes, kommen til at studere og derpaa i en temmelig ung Alder som Præst truffen sammen med Christian den Tredje paa Koldinghus. Han maa have gjort et godt Indtryk paa Kongen, thi rigelig udstyret med kongelig Rejseunderstøttelse drog han kort efter til Wittenberg og hørte Melanchthons Forelæsninger. Ved sin Hjemkomst modtoges han med Velvilje af Niels Hemmingsen, i hvis Hus han blev optagen, og efter ganske kort Tids Forløb fik han Aar 1559 Ansættelse som Professor ved Københavns Universitet.

I denne Stilling blev han imidlertid snart, uden at vi nu kan udrede Enkelthederne eller opdage Grundene, Genstand for stærke Angreb, og hans Medlærere søgte at fortrænge ham fra Højskolen. Længe holdt Iver Bertelsen ud, men da han i Stedet for at rykke op stadig kun trykkedes dybere ned, lod han sig en Gang, da en ny Post var bleven ham nægtet, forlede til et ubesindigt Ord. Han bemærkede noget om, at enkelte Professorer, især visse Medlemmer af Konsistorium, var ivrige nok til at gøre Opslag om Forelæsninger, men glemte at holde dem.

Denne Udtalelse gjorde Iver Bertelsen til en Umulighed ved Universitetet; han maatte skyndsomst fortrække. Atter drog han da i Udlændighed til Wittenberg, og atter viste han sin mærkelige Evne til at gøre sig gældende, idet han, trods alt, hvad der var gaaet forud, virkelig efter nogen Tids Forløb opnaaede for anden Gang at blive kaldet til Lærer ved Københavns Universitet. Hans Ansættelse denne Gang blev dog ikke af lang Varighed. Et Fjerdingaar efter blev han paa Frederik den Andens Anbefaling udnævnt til Præst i Stege. Det var i denne sin Stilling, at han indlod sig paa det vovelige Skridt: paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen ved Daaben.

De Vilkaar, under hvilke Iver Bertelsen mødte for sine Dommere, var ikke gunstige¹. Han havde været meget vanskeligt stillet i sin Menighed og var her kommen i Strid med indflydelsesrige Personer. Grunden hertil var, at Formandens Enke, der havde været gift med de to foregaaende Præster, ønskede ogsaa at ægte Nr. tre, hvilket syntes at skulle kunne lykkes, da Iver Bertelsen var ugift. Denne vilde imidlertid ikke have hende tilægte, og i sin Forbitrelse truede hun da med at faa en anden ansat som Præst samt ophidsede Fogden paa Stegehus, med hvem hun stod i Forbindelse, imod Iver Bertelsen. Under almindelige Forhold kunde denne Fjende være ubehagelig nok, men Forholdene var værre end sædvanlig. Landet var i Krig, Stegehus og hele Møen var pantsatte til en pommersk Adelsmand, og dennes Foged blev herved til en Magt, hvis Myndighed i visse Henseender rakte videre end Kongens.

Fogden forfulgte Iver Bertelsen af et godt Hjerte. Han haa-

nede ham ved at lade ham afmale i Borgestuen og Billedet bruge til Skive ved Vaabenøvelser; senere kom han med den tvivlsomme Undskyldning, at det var et Portræt ikke af Præsten, men af Fanden. Det var uden Tvivl ogsaa Fogden, der paa Præsteenkens Anstiftelse fik Iver Bertelsen anklaget baade for Udeladelsen af Djævlebesværgelsen ved Daaben og for et andet Forhold, der mulig har været anvendt som Paaskud for dennes Afslag paa hendes Frieri, nemlig Iver Bertelsens Trolovelse med en Pige fra Ribe, hvilken Trolovelse senere paa ulovlig Vis skulde være hævet. Endelig var det Fogden, der, da Præsten vilde drage til Roskilde for at forsvare sig i disse Sager, undsagde ham paa Livet, saa at den ulykkelige Præst ikke kunde komme af Sted, førend Fogden tilsidst gav ham en Årt Lejde til at drage bort.

Iver Bertelsen var ligeledes ilde faren med Hensyn til sine Dommere. Det var alle hans tidligere Medlærere ved Universitetet, af hvilke flere vistnok endnu kunde huske „de Forelæsninger, hvorom Opslag var sket, men som ikke var blevne holdte“. Og det havde næppe stemt dem mildere imod ham, at han i Mellemtiden just fornylig havde vovet at udeblive, skønt han var stævnet for en Domstol som deres. De havde da ogsaa tilraadet Lensmanden at „lade ham hente, som man plejer at hente andre, som ikke vil lyde Kgl. Maj.s og Eders Bud og Stævning“.

Endelig mødte da Iver Bertelsen for Retten den 20. Januar 1567.

Det var ikke mindre end tre Sager, der skulde paadømmes, en for hver af de tre Beskyldninger: Udeblivelse fra Retten, Udeladelse af Djævlebesværgelsen og Ophævelse af Trolovelsen.

Allerede i den første Sag viste det sig, hvor lidet Iver Bertelsen havde at haabe af disse Dommere. Skønt han angav som Hovedgrund til sin Udeblivelse, at han ikke havde turdet drage af Sted for Fogden, der havde undsagt ham paa Livet, hvilket han med Vidner beviste at være sandt, ligesom ogsaa Fogden for Retten maatte indrømme det, og skønt dette yderligere be-

styrkedes ved, at Iver Bertelsen jo nu, saa snart han havde faaet Fogdens Tilsagn om uhindret Rejse, virkelig var mødt for Retten, saa dømtes han dog enstemmig for Ulydighed mod Øvrigheden. Hermed var den første Dags Retshandling forbi.

To Dage efter, den 22de Januar 1567, samledes Retten paany, denne Gang forstærket med tre københavnske Sognepræster. Det var nu den farligste af de tre Sager, der skulde for, den ulovlige Udeladelse af Djævlebesværgelsen ved Daabshandlinger.

Den kongelige Anklager, Stiftets Lensmand Bjørn Andersen, forelagde først Dommerne det Spørgsmaal: „Maa nogen vige fra Kgl. Majestæts Ordinans for sin Person og gøre noget, som er imod Ordinansen?“ Iver Bertelsens Forsvar tog sig unægtelig noget tyndt ud, naar han herimod undskyldte sig med, at det blot var de faa Ord: „Far her ud, du urene Aand!“ som han havde udeladt. Thi faa eller mange, var Ordene lige afgørende, og Udeladelsen var jo foretagen med velberaad Hu. Langt bedre lykkedes det ham derimod at forklare, hvorfor han havde udeladt Ordene: Han havde ikke kunnet udholde i det ene Øjeblik at trøste frugtsommelige Kvinder i sin Menighed med, at de deres Foster hørte Gud til, og i næste Øjeblik ved Daaben at erklære Barnet for besat af Djævelen.

Sjællands Bisp tog derefter til Orde og spurgte den anklagede, hvor han havde turdet vove egenmægtig at forandre, hvad der ene tilkom Øvrigheden at gøre Forandringer i. Iver Bertelsen svarede, at han kun havde handlet saa, fordi han mente at være i Overensstemmelse med Guds Ord. Desuden havde ogsaa Niels Hemmingsen udtalt som sin Mening, at Besværgelsesordene burde udelades. Ved denne Bemærkning tog Niels Hemmingsen til Genmæle og sagde, at han aldrig havde bedt Iver Bertelsen forandre Ordinansens Ord, hvortil den anklagede svarede, at sligt havde han heller ikke beskyldt ham for.

Hermed var det egentlige Forhør omme. Et Efterspil, som under andre Forhold kunde have draget betydelige Følger efter sig, sank nemlig forunderlig virkningsløst hen. Det lader til, at Lensmand Bjørn Andersen Aftenen forud havde holdt en Art Forhør over den anklagedes Meninger, og ved denne Lejlighed

var bleven opmærksom paa andre kætterske Opfattelser hos ham. Uden Tvivl efter Lensmandens Opfordring forelagde da Bispem nu Iver Bertelsen det Spørgsmaal, om han havde sagt, at Fremsigelsen af Indstiftelsesordene ved Nadveren ikke var fornøden. Hertil svarede Magister Iver: „Det har jeg aldrig sagt. Men Bjørn og jeg kom i Aftes i Tale om saadant, da sagde jeg, at Sakramentet ikke faar sin Kraft af disse Ords Fremsigelse, thi de er kun en historisk Oplysning og fremsiges for derved at minde Nadvergæsterne om Herrens Lidelse og Død og om de Velgerninger, som Kristus forjætter alle ved dette Sakrament“.

Med denne kun lidet lutherske Forklaring lod man sig nøje. Lensmanden savnede rimeligvis teologisk Lærdom nok til i denne Kres at turde forfølge Sagen videre. Og Dommerne følte uden Tvivl en naturlig Ulyst til gennem et fortsat Ordskifte i Øvrighedens Nærværelse selv at blive følte paa Tænderne, hvorved mere end een Afgivelse fra Luthers rene Lære mulig kunde komme for en Dag. Alle tav de derfor stille.

Man skred da til Stemmeafgivning i Sagen om Djævlebesværgelsen. Rettens Medlemmer var her vanskeligt stillede. De færreste af dem havde vel noget tilovers for den anklagede selv, men i en vis Forstand var dog hans Sag deres egen, for saa vidt de vistnok alle delte Mening med ham og af Hjertet ønskede, at hans Optræden maatte kunne give Stødet til, at Djævlebesværgelsen blev afskaffet. Øjeblikket hertil syntes gunstigt, da man just nu var begyndt at afskaffe den i flere af Tysklands evangeliske Landskirker. Det gjaldt da om, samtidig med at man formelt misbilligede Iver Bertelsens Optræden, at gøre hans egentlige Brøde saa ringe som mulig, og paa en Maade udviske den ved at anbefale ham til kongelig Benaadning.

Først fik Niels Hemmingsen Ordet. Han udtalte, at den anklagede havde forset sig og burde straffes. Dog, tilføjede han, haaber jeg, „at Kongl. Maj. vel naadeligen handler med ham“. Biskoppen sluttede sig i et og alt til, hvad Niels Hemmingsen havde sagt.

Dernæst fik Professor Rasmus Glad Ordet. Han begyndte

sin Tale med en fin Bemærkning om, at det „er en underlig Handel med denne Forandring i Daaben; men saa længe det er nyt, kan man lettelig huggè det op, saa det ikke gør mere Bulder“. Ligefrem tagne sigtede disse Ord naturligvis til Iver Bertelsens foretagne Forandring, men de lod sig ogsaa anvende paa selve Kirkeordinansens Bestemmelser om Daaben, der ligeledes var af temmelig ny Dato og, for saa vidt de maatte vise sig at være mindre heldige, endnu lod sig „hugge op uden synderlig Bulder“. Derpaa gik Rasmus Glad over til at tale om Iver Bertelsen selv og sagde, at han ikke kunde dømme Magister Iver til at handle mod sin Samvittighed, men naturligvis burde han dog først have spurgt Bispen. Heri ligger hans Uret, „dog tykkes mig, at man kan ikke plat fordømme ham“.

De følgende Talere søgte hver især i en kort Sætning at balancere mellem de forskellige Hensyn og betjente sig herved af det latinske Sprog som det bøjeligste. Medens de fleste af dem erklærede, at han havde handlet „male“, mildnede Prof. Katholm dette Udtryk til et „non recte“, ja Prof. Hammer endog til et „minus bene“.

Sluttelig samlede Rektor alle Udtalelserne i følgende Ord til Lensmanden: „Kære Bjørn! disse Dannemænd dømmer alle sammen, at ingen ærlig Person maa noget forandre af sin egen Myndighed, og derfor tykkes dem Mr. Iver at have ilde gjort“. Saavel Bispen som Niels Hemmingsen tog dog straks efter Ordet for at anbefale den anklagede til Kongens Naade.

Endnu stod den sidste Sag tilbage, Anklagen mod Iver Bertelsen for at have hævet sin Trolovelse. Hvad der forelaa var, at Magister Iver havde været trolovet med en Borgerdatter fra Ribe, men da man fra hendes Stægts Side ikke havde opfyldt et ham givet Løfte, havde han ikke villet indlade sig i Ægteskab med hende, men betalt hende en Erstatningssum og afgivet, samt ogsaa af hendes Slægt modtaget, skriftligt Bevis for, at Trolovelsen var hævet.

Biskoppen begyndte med at spørge: „Magister Iver! Hvilken Bestemmelse har I taget i Ægteskabssagen med Eders Fæstemø i Ribe?“ Hertil svarede Iver Bertelsen: „Da man ikke har holdt det, mig var lovet, og vi nu er forligte, saa at de ikke klager paa mig, og de har mit Brev og jeg har deres, saa vil jeg ikke have mere med dem at skaffe, men lade det blive som det er“.

Niels Hemmingsen faldt derpaa ind med Spørgsmaalet: „Var der Ægteskab mellem Eder og den Pige?“ — „Nej, var der ej!“ svarede Mr. Iver, „det veed jeg vel, at de, som er Ægtefolk, maa ikke købe sig fra hverandre med Penge“. — Niels Hemmingsen lod sig imidlertid ikke saa let afvise: „Det har altid været holdt her i Riget“, sagde han, „at de Folk, som hinanden har trolovet og har Vidnesbyrd og Bevisning herom og har givet hinanden Fæstegave, de Folk er Ægtefolk for Gud og Verden. Nu har bevisligt alt dette været Tilfældet med Eder og denne Pige. Thi ere I Ægtefolk“.

Efter denne Kendelse, der lød Datiden mindre besynderlig end den lyder for os, gik man over til Afstemning om Iver Bertelsens Straf. Biskoppen tog først til Orde og bemærkede meget rigtigt: „Dette siger jeg, at i denne Sag har den lige saa stor Skyld, der Penge har taget, som den, der dem har udgivet“. Ikke desto mindre kom han dog ikke til den Slutning, at begge Parter burde undgælde for, hvad sket var, men sluttede blot som saa: „Efterdi Mr. Iver ulovligt har forskudt sin ægte Fæstemø og hende ingenlunde have vil, bør han ikke at gifte sig, saa længe hun levende er“.

Dernæst kom Niels Hemmingsen. Han erklærede: „Dette siger jeg, at hvo som helst sin ægte Fæstemø uden lovlig Aarsag forsager, som Mr. Iver har gjort, og ikke vil holde sit Løfte og sin Ære, han er værd en møgit stor Straf, og dertilmed sig aldrig gifte maa, saa længe den Person lever, som han først havde lovet Tro og Ægteskab“.

De øvrige Dommere nøjedes alle med kun at holde paa, at Iver Bertelsen skulde forblive ugift, saa længe hans Fæstemø levede. Lensmanden Bjørn Andersen — der var Enkemand, men kort efter giftede sig paany — afsluttede endelig Stemme-

givningen med at tilføje sin Mening, der kort og simpelt udtrykte Datidens Tænkemaade: „Mig synes dette, at han haver begyndt ret [ved at trolove sig], men ikke ret forfulgt det“ [idet han ikke giftede sig]. Iøvrigt fandt heller ikke han, at der kunde være Tale om at idømme den anklagede nogen anden Straf end ugift Stand, saa længe hun levede.

Hermed var hele den vidtløftige Retssag til Ende. Flygtig set havde den faaet et ganske heldigt Udfald for Iver Bertelsen. Naar han paa Forhaand havde maalt Fremtidens Muligheder, var det uden Tvivl det dristige Brud paa Kirkeordinansen, der havde stillet sig for ham som det farligste Punkt. Men i denne Sag var han jo bleven behandlet yderst skaansomt, og Dommerne havde indstillet ham til Benaadning. Ganske vist havde de saa dømt ham des strengere for ikke straks at være mødt i Rette og havde foreløbig forbudt ham Giftermaal, men dette var dog kun Smaating imod, hvad Hovedsagen kunde være endt med.

Nærmere set havde dog Udfaldet sine mislige Sider. Vel var det ikke at vente, at Straffen for de faa Dages Udeblivelse vilde blive haard, især naar Biomstændighederne toges med i Betragtning, men hvad borgede for den kongelige Benaadning? Var ikke Dommernes Mening egentlig den: Vi ønsker naadigst at forskaanes for Djævlebesværgelsen, men Iver Bertelsen maa gerne blive straffet haardt. Og det var disse Dommeres Forbøn, hvorpaa han skulde bygge! Og sæt, at man i Bestemmelsen af Straffen slet ikke gik den Vej at sondre mellem de enkelte Domme, men slog dem alle tre sammen i det fælles: „Den anklagede bør straffes for Ulydighed mod gejstlige og verdslige Love og Øvrighed!“

Disse og lignende Tanker har uden Tvivl sysselsat Iver Bertelsen, medens han fængslet ventede sin Skæbne. Men hvilken end hans Frygt monne have været, er den dog sikkert bleven overtruffen, da det meddeltes ham, at Straffen var bestemt til Dødsstraf¹.

Denne overordentlig haarde Dom blev dog kort efter formildet til Fængsel paa Livstid og Fortabelse af Gods.

Desværre veed vi ikke noget om, hvad der i disse Dage er foregaaet i Kongens Nærhed, og vi er ude af Stand til at kunne iagttage de Skridt af forskellige Personer, der har svaret til de første, skiftende Afgørelser i Sagen. Naar Iver Bertelsen selv senere gættede paa, „at Niels Hemmingsen eller andre uden Tvivl har indgivet Kongen at bestemme Straffen til Død eller livsvarigt Fængsel“, saa var han vistnok paa Vildspor. Langt sandsynligere er det, at Kongen — forbitret over Bruddet paa Enhed i Kirkelæren og maaske yderligere ophidset ved Bjørn Andersens Meddelelse om andre mulige Kætteri hos de højlærde — har villet give disse en alvorlig Advarsel een Gang for alle ved at dømme en af deres Midte saa haardt. Dette stemmer vel med Niels Hemmingsens senere Rædsel for at blive paaduttet blot den mindste Delagtighed i Iver Bertelsens Kætteri, og det svarer meget godt til det Skridt, som de højlærde straks bestemte sig til.

Vi veed nemlig, at disse, saa snart den kongelige Dom var fældet, begav sig til Kongen for at gaa i Forbøn for den domfældte. Den Form for Benaadning, som de endelig opnaaede, stemmer ogsaa med Kongens formodede Sindelag. Han gik vel ind paa, at Iver Bertelsen maatte slippe for livsvarigt Fængsel, men kun mod, at den fangne afgav en meget haard og bindende Erklæring. Først skulde han tilstaa, at han havde fortjent evigt Fængsel, fordi han saa storlig havde fortørnet Gud og kongelig Majestæt. Dernæst skulde han under Livs og evig Saligheds Fortabelse love aldrig mere at ville tale, skrive eller handle noget i denne Sag eller overhovedet foretage sig noget, der kunde udlægges som sigtende mod Kongens udtalte Vilje og Universitetets Dom. Han skulde hensidde som Fange i Sorø Kloster paa ubestemt Tid. Gjorde han Forsøg paa at rømme, skulde han straffes med Døden. Endelig skulde han love aldeles at afholde sig fra al mundtlig og skriftlig Udtalelse om noget, der var den almindelige Kirketjeneste i nogen Part anrørende¹.

Forpligtelsen var haard nok, men den var uden Tvivl det højeste, der var at opnaa hos Kongen. Det var Kongens ufravigelige Fordring, at der blev tiet i hans Kirke. Og dette Akt-

stykke var jo en Slags Mundplaster, ikke blot for den domfældte, men for hele den høj lærde Stand. Tilbage stod da kun det sidste, at faa Synderens Underskrift. Her stødte man imidlertid paa uventet Modstand. Iver Bertelsen nægtede at afgive den forlangte, aabne Tilstaaelse af sin Brøde. Gode Raad var her dyre. De høj lærde vidste imidlertid at klare sig. Professor Rasmus Glad og Hofpræst Niels Kolding mødte i Fængslet hos den ved Trusler om Død og livsvarigt Fængsel fortumlede Mand. Rasmus Glad dikterede, Fangen skrev; det var hans „Haandskrift“. Derpaa tog Hofpræsten den fangnes Signet og aftrykkede det under Brevet. Dermed var Haandskriften „med hans Signete stadfæstet“. At det gik saaledes til, paastod Iver Bertelsen senere fra sit Fængsel i Sorø højt og helligt til Sjællands Biskop, og han nedlagde Indsigelse imod — hvad han og tilbød at gøre offentlig for Rigens Raad — at han havde godkendt, godkendte eller vilde godkende blot et eneste Ord af, hvad der stod i hin Forpligtelse¹.

Den genstridige var saaledes frelst ved sine Standsfællers Snarraadighed. Førend han indesluttedes i Klosterfængslet, skulde imidlertid hans Standhaftighed stilles paa en ny Prøve. Forpligtelsen var dateret den 13. Februar 1567. Dagen efter maatte han endnu en Gang møde for Universitetsprofessorerne, der var samlede i Bispens Hus. Hvad her foregik, forstaas kun ret, naar man husker Tidens Tro paa Ægteskabets gudvelbehagelige Værd. Hvis han i dette sidste Øjeblik havde villet antage sin Fæstemø, vilde et saadant Skridt sikkert være blevet opfattet som Tegn paa, at hans forstokkede Sind var ved at vige, og yderligere Benaadning kunde mulig være bleven Følgen. Men selv dette fraset, maatte Udsigten til Selskab i Fængslet være lokkende, for ikke at tale om, at han nu, da alt hans Gods var ham fradømt, nok kunde komme til at trænge til Hjælp af en Hustrus velstaaende Slægt. Thi i Fængslet vilde der kun blive ydet ham Ly og Føde, men ikke saa meget som et Klædningsstykke, naar hvad han gik og stod i en Gang var opslidt.

Det var da en Fristelse af mangfoldig Art, der stilledes for ham, da Biskoppen ledte hans tidligere Trolovede, Kirstine Sørens-

datter fra Ribe, ind og i de mange lærde Vidners Nærværelse for sidste Gang spurgte: „Magister Iver! hvorledes vil I have det med, denne Pige, Eders Fæstemø?“ Men Mr. Iver bestod Fristelsen og svarede: „Jeg begærer at være for mig og hun for sig“¹. Mod en slig Forhærdelse var der intet mere at stille op. Afsted gik det da med den fangne ad Sorø til.

Klosterfængslet i Sorø var en ganske egen Art af Forvaringssted. Det benyttedes til Strafophold for Gejstlige, der havde forset sig i højere Grad, saasom bedrevet Trolddom, Hor eller lignende. Og Fængslet som Klostret selv mindede stærkt om de katolske Tider. Klostret med alt dets Jordegods var vel inddraget under Kronen, men det styredes ikke som de andre inddragne Klostre af en adelig Lensmand, men af en lærd Mand, der under den gamle Titel „Abbed“ havde Tilsynet med Jordegodset saavel som med Fangerne. Naar hertil kom, at Præsterne i de til Klostret hørende Sogne ikke havde Bolig hver i sin Præstegaard, men allesammen boede i Klostret, „hvor de havde deres Værelse og Underholdning“², saa vil det forstaas, at dette endnu var en tiloversbleven Rest fra gamle Dage. Nu som for-dum maatte Abbeden være en alsidig dannet Mand, der kunde bestyre Godset, holde sine Præster, de løse som de fangne, i Ave, og optræde som beleven Vært, naar Kongen eller Rigsraader paa Rejser overnattede hos ham.

Den Mand, der i Aaret 1567 var Abbed i Sorø, var Magister Morten Pedersen. Han synes at have behandlet sin nye Fange ret hensynsfuldt. Lade ham gaa frit omkring og maaske smitte alle Klostrets Sognepræster med sit Kættereri kunde han naturligvis ikke. Men een Ting kunde uden Fare tilstedes ham, at benytte Klostrets Bogsamling. Pen, Blæk og lidt Papir kunde man ogsaa gerne overlade ham uden at se saa nøje paa, at han ikke havde en Skilling at betale det med. Studier blev da den fanges Trøst. Livet i den lille Celle gik hen med videnskabelige Sysler og fortsat Bødning paa den ene og samme Klædedragt.

Thi, hvormeget han end sparede paa dette sit sidste Eje, saa krævedes der dog bestandig ny og større Opfindsomhed for at give de Iuvslidte Rester et fortsat Udseende af menneskeligt Klædebon¹.

Hvad var Genstanden for hans Studier? Selvfølgelig det, der havde ført ham hid, og hvorom hans Tanker endnu stadig kredsede: Djævlbesværgelsen ved Daaben. Han granskede

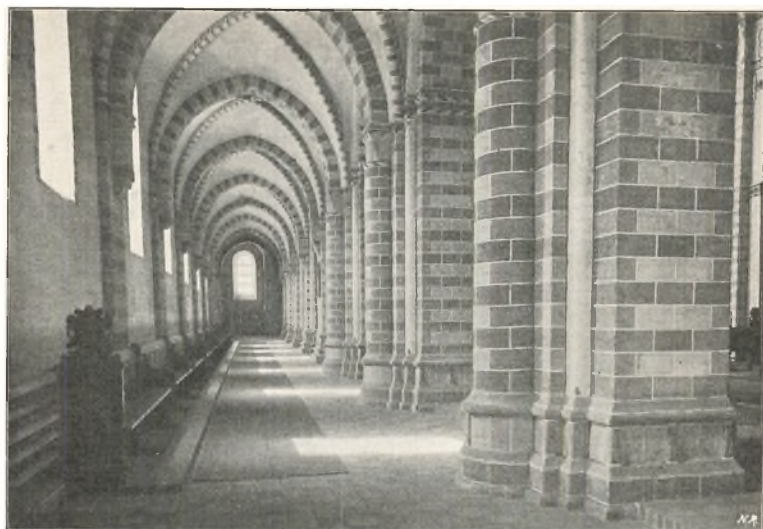

Fig. 76. Søndre Sideskib i Sorø Kloster-Kirke.
(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

Kirkefædrenes Meninger, han efterlæste nyere Teologers Udtalelser herom, og mere og mere modnedes hans egen Opfattelse til en alsidig, grundfæstet Overbevisning.

Over eet Aar var gledet hen paa denne stille Vis — Omverdenen lod ham god Ro ved hans Studier — da overraskedes den fangne en skønne Dag ved et Brev² fra en af sine tidligere Dommere, Hovedpersonen blandt disse, Professor Niels Hemmingsen. Allerede Udskriften lød besynderlig: „Til Magister Ivar Bartholin, der er paa Spil (*agenti*) i Sorø Kloster“, og Indholdet var ikke mindre besynderligt.

For ikke at fælde for haard en Dom over denne mærkelige Skrivelse og dens Afsender maa man vide, hvad imidlertid var foregaaet udenfor Fængslet. En Ven og Slægting af Iver Bertelsen havde gjort, hvad han formaaede, for at skaffe ham fri, og i denne Anledning indgivet et Bønskrift i hans Navn til Kongen. Heri havde han til Undskyldning for den fangne anført, at dennes Brøde jo dog blot bestod i ved Daaben at have udeladt Djævlbesværgelsen, en Ceremoni, om hvilken ogsaa den lærde Dr. Niels Hemmingsen udtrykkelig lærer og skriver, at den er en Plet paa den hellige Daabshandling og rettelig burde afskaffes.

Bønskriftet var blevet overleveret til den kongelige Sekretær Hans Skovgaard; men i Stedet for at forelægge Kongen det, synes denne først at have tilstillet Niels Hemmingsen det til Erklæring. Læsningen satte Niels Hemmingsen i den heftigste Bevægelse. En Gang tidligere var hans Udtalelser om Djævlbesværgelsen blevne ham forekastede. Det var, da Iver Bertelsen for Retten havde henvist til dem som en af Grundene til, at han havde voget at udelade den hele Ceremoni. Den Gang havde Niels Hemmingsen heldig afvendt Faren ved at spørge, om han da nogensinde havde opfordret den anklagede til egenmægtig at forandre Daabsskikkene, hvilket denne havde maattet benægte. Men nu kom de usalige Ord igen. Og denne Gang ikke i en snæver Kres af Embedsbrødre, men de forebragtes for selve Kongen. Kongen var ilsindet og taalte ingen Ufred i sin Kirke. Hvad om han ikke vilde lade sig nøje med den Undskyldning, at disse Ord var skrevne før den Tid, da der var Fare ved at udtale dem! Sæt han kort og godt lod Niels Hemmingsen gribe som den, der paany vakte Splid, og til Skræk og Advarsel idømte ham den Livsstraf, der havde svævet over Iver Bertelsens Hoved!

I sin Angst skrev Niels Hemmingsen følgende Brev:

„Det ligner Dig rigtig, Du, der er vant til aldrig at handle rent og ret, at Du i dit Bønskrift til vor naadigste Konge omtaler mig som medskyldig i dit Kætteri. I mit lille Skrift „Pastor“ lærer jeg dog, at det ikke tilkommer den enkelte Præst egenmægtig

at ændre Kirkeskikkene Ikke desto mindre udslynger Du Slange! som jeg saa længe har næret ved min Barm, al denne Edder listig imod mig, for at gøre Dig selv ren, Du, der har vist Foragt mod Konge og Biskop og dristet Dig til overmodig og ondsindet at ændre Daabsskikkene. Og hvorfor? ene og alene for at Mængden skal hilse Dig som en ny Kirkens Reformator, thi det er Mængdens Bifald, Du altid har søgt. Du paaberaaber Dig din Samvittighed, Øjenskalk! Du forlod svigagtig din Fæstemø, det siger din Samvittighed Dig. Der var en anden af adelig Byrd, som Du paa usømmelig Vis indlod Dig med, i Haab om, at der herved skulde falde lidt Adelsglans over Dig. Mange kunne bevidne dette, og mange har Du herved grovelig forarget. Hvor var den Gang din Samvittighed henne?

Du skriver, at Du er bleven afsat fra dit Embede, fordi Du har ændret Daabsskikkene. Heri gør Du Uret mod Kongen og dine Dommere, thi skønt Du ganske vist havde fortjent en slig Straf for din hensynsløse Dristighed, saa foreligger der ikke andet, end at de paa Grund af den megen Forargelse, Du vakte, ikke har kunnet finde sig i, at Du blev, hvor Du var, og nu giver vor naadigste Konge Dig frit Underhold paa et hæderligt Sted hos en from og lærd Mand, indtil han maatte spore Tegn hos Dig paa sand Fortrydelse.

Du siger: „Hemmingsen dadler de urimelige, papistiske Skikke, og han anfører blandt disse Djævlbesværgelsen“, — som om deraf fulgte, at Hemmingsen ogsaa fordømmer Djævlbesværgelsen, saaledes som den bruges i vore Kirker Papisterne tro, at Børnene virkelig er besatte af Djævelen, vi derimod, der skelne mellem Natur og Naade, anvende den blot som et Tegn paa, at de Døbte ved Daaben ere unddragne ethvert Satans Retskrav. Vi forstaa, ligesom Augustinus, ved „den urene Aand“ ikke Djævelen selv, men Djævelens fjendske Magt, der er virksom mod alle Mennesker, ogsaa dem, der ikke ere ligefrem besatte af ham. — — Gaa nu hen Du utaknemmelige! og beraab Dig paa Niels Hemmingsen, ham, der efter alle deres Vidnesbyrd, der kende ham, netop er en Elsker af Orden og Fred og har den største Afsky for alle unødvendige Forandringer i Kirkesager.

Han har været Dig en god Støtte og engang frelst Dig, da Du var i den største Nød, men dog viser Du ham ingen Ære. Du søger tværtimod at trampe ham ned, ligesom det unge Muldyr, der, naar det har mættet sig hos sin Moder, Hoppen, giver den Æsels-spark. Gud bedre dit Sind!“

Brevet var henvend tre Uger gammelt, da det naaede til Iver Bertelsen, hvad enten det nu har henligget nogen Tid hos Af-senderen og ventet paa Lejlighed til Sorø, eller det maaske ikke straks, da det kom hertil, er blevet afleveret til Fangen. Som naturligt var, gjorde det et overordentlig stærkt Indtryk paa denne. En saa skaanselsløs og voldsom Tiltale fra En, der i mange Henseender havde Krav paa hans Agtelse, maatte virke rystende, dobbelt paa den ensomme, hvis Oljeblad fra Omver-denen en Skrivelse var.

Efter nogle Dages Betænkningstid skrev Iver Bertelsen sit Svar.

Han begyndte med at bebrejde Niels Hemmingsen Tonen i hans Skrivelse, der ikke sømmede sig en gammel Teolog, end ikke en Mand, men kun var passende for en hidsig og arrig Kvinde. Selv en hæderlig Hedning vilde have undset sig ved saaledes at overfuse en ulykkelig Fange. Iver Bertelsen agtede imidlertid ikke at lade sig behandle paa denne Maade, men an-saa det for sin Pligt at give Svar paa Tiltale. Niels Hemmingsen fik saa tilskrive sig selv Skylden, hvis Svaret maatte forekomme ham hensynsløst.

Dernæst gik han over til at omtale Bønsskriftet til Kongen, om hvilket han synes ikke at have vidst Besked, da det afsendtes, men for hvis Indhold han dog nu fuldt ud vilde paatage sig An-svaret.

Det lange Brevs øvrige Indhold var naturligvis dels en Rede-gørelse for, at Iver Bertelsen var bleven dømt for sin Ændring af Daabsskikkene og ikke af andre Grunde, dels en Paavisning af, at Niels Hemmingsen med sin Dadel virkelig havde sigtet ogsaa til Djævelbesværgelsen, som den brugtes i den danske Kirke, hvilket mange Præster kunde bevidne at have hørt ham selv offentlig udtale. Hans senest givne Henvi-sning til Augustinus

beviste intet, thi Augustinus gik netop ud fra, at de udøbte Børn virkelig var djævlebesatte.

Medens disse Tilbagevisninger meget ofte var iklædte en skarp Form, naaede denne dog sit Højdepunkt, hvor Iver Bertelsen gik over til at omtale sin Trolovede og Beskyldningen for at have staaet i utilladeligt Forhold til en adelig Kvinde. I varme Ord erklærede han sig for uskyldig i saa Henseende og slyngede sluttelig med bidende Haan sin Angriber Beskyldningen tilbage. Niels Hemmingsen var nemlig bleven skilt fra sin første Hustru paa Grund af hendes Ukyskhed, og Rygtet paastod, at han selv ved sin raa Behandling af hende bar nogen Del i hendes senere Brøde: „Da du, som det endnu vedblivende fortælles om dig, slog hende i Ansigtet, spyttede paa hende, drukken overgød hende, trak hende i Haaret, sparkede hende, kradsede hende og stundom tvang hende til at kysse dine Drikkebrødre, „hvor var dengang din Samvittighed henne?“ Og da du ved alt dette sluttelig havde drevet hende over i Ukyskhed, „faldt der saa maaske lidt Adelsglans over dig og dit Hus“, naar hun vendte hjem fra sine Adelsmænds Favntag? Hvis du var ligesaa ren i dit Forhold til forskellige Kvinder, som jeg i Forhold til hin Adelskvinde, saa har Rygtet løjet om dig, ligesom du nu lyver om mig. Gid du havde levet ligesaa kysk i din gifte Stand som jeg i min ugifte! Nærmere skal jeg ikke gaa ind paa denne Sag“.

Til Slutning tilbød Iver Bertelsen at ville tilbagekalde sin Vildfarelse med Hensyn til Djævlebesværgelsen, dersom uvillige Dommere efter at have hørt hans Grunde maatte skønne, at Skikken ikke var i Strid med Guds Ord.

I Anledning af Niels Hemmingsens Udtryk om en „Slange, han havde næret ved sin Barm“ og det „unge Muldyr, der havde næret sig af Hoppens Mælk og derpaa givet den Æselsspark“, udbad han sig tilsidst Niels Hemmingsens Regning paa, hvad Afslag i Kostpenge han havde nydt, dengang han var i hans Hus, Pengene skulde da med det første blive Niels Hemmingsen tilsendte. Med Ønsket om et andet Sind sluttede Brevet.

Man bedømme dette som man vil — fuldt ud med Nutids Maalestok tør vel intet af Brevene maales — een Ting stod dog

vistnok klart: at dette ikke var Vejen for Iver Bertelsen til Frigivelse. Idet han vovede saa dristig at tiltale sin mest formaaende Dommer og Modstander, maatte han forstaa, at slig Frihed kun kunde købes med forlænget Fængselstid. Efter Udtryk i hans eget Brev at dømme antog han jo endog, at det var overladt til Niels Hemmingsens Skøn at afgøre, naar den fangne kunde siges at „vise Tegn paa Fortrydelse“. Som et saadant kunde hans Svar næppe tydes.

Da Fængslet atter lukkede sig tættere om den fangne, hengav han sig paany til sine forrige Studier. Vi er ikke i Stand til bestemt at kunne paavise Gangen i disse, men meget synes at tyde paa, at Magister Iver omtrent paa dette Tidspunkt, maaske med den af ham forlangte nye Rettergang for Øje, har nedskrevet sine Betragtninger over Djævlebesværgelsen og saaledes givet sine Undersøgelser afsluttet Form. Der findes endnu to latinske Skrifter af ham, begge forfattede i Fængslet og først udgivne i Trykken et Par hundrede Aar efter¹. De handler naturligvis begge om Djævlebesværgelsens Ugudelighed, og meget saavel i Tone som Indhold synes at røbe, at de er skrevne efter det skriftlige Sammenstød med Niels Hemmingsen. Det er uden Tvivl denne, der sigtes til, naar Fangen forlanger sin Sag undersøgt paany efter Guds Ord og af lærde, gudfrygtige Dommere, „der ikke selv er mistænkte“ (*suspecti*). Og det er vistnok ligeledes denne „Elsker af Orden og Fred“, der haves for Øje, naar det hedder: „De begaa en forfærdelig Brøde, der for Ro og Freds Skyld finde sig i en saadan Gudsbespottelse“. Mod selve Skikken anføres iøvrigt en Mængde Indvendinger, hentede fra Biblen og Kirkefædrene. Om Forfatterens eget usvækkede Mod og uforandrede Overbevisning vidner en Udtalelse som denne: „Hver Ordets Tjener bør ikke blot misbillige denne ugudelige Skik, men selv give Eksemplet ved at udelade den, om han saa udsætter sig for at miste Ære, Liv og alt sit Velfærd. Thi Guds Befaling staar over alt menneskeligt, og forbandet den, der adlyder Skabningen mere end Gud!“²,

Iver Bertelsen kunde længe nok larme i sin Celle og kræve en retfærdig Domstol nedsat; ingen gad høre paa ham. Forgæves skrev han til Kongens Hofpræst og bad ham anraabe Kongen om, at hans Sag paany maatte prøves. Forgæves fik han enkelte Rigsraader i Tale om samme Sag, naar de paa Gennemrejse opholdt sig i Sorø Kloster. Forgæves skrev han til Sjællands nye Biskop, hans fordums Ven, og bad om Bistand. Der var kun een Betingelse, paa hvilken han kunde hjælpes, det var, hvis han vilde tilbagekalde sit Kættereri og bede om Naade. Biskoppen opfordrede ham hertil, men den fangne svarede: „Aldrig saa længe jeg lever indlader jeg mig paa at bede om Naade, førend min Sag er lovlig paadømt. Lad dem bede om Naade, som ulovlig have dømt mig, jeg forlanger kun Retfærdighed. Hermed staar og falder jeg. Thi jeg kan ikke tilbagekalde noget, førend det er afgjort, hvad der er det rette. Men skammeligt og ugudeligt handle de, der ved Trusel om evigt Fængsel søge at aftvinge mig en Tilbagekaldelse“¹.

Tre Aar sneg sig saaledes hen. Ynkelig saa Fangen tilsidst ud i sin selvlavede Dragt. Kjortelen var efterhaanden omsyet til Trøje, Hoserne stærkt forkortede. De luvslidte Pjalter ydede ham ikke længer Værn mod Kulden og formaede ikke at skjule hans Nøgenhed. Men lige fast holdt han ved ikke at lade sig tvinge til at svigte sin Overbevisning.

Just som han saaledes var dreven til det yderste, stundede dog Forløsningen til. Den kom under en Form, som han havde fortjent, men i en langt fyldigere og rigere Maade, end han nogensinde havde kunnet drømme om. Det er et Træk, som er værd at lægge Mærke til, at den fangne aldrig under al sin Modgang har ladet falde nogen bitter Bemærkning om Kongen. Skønt denne jo havde idømt ham Straffen, omtalte Iver Bertelsen i alle de Breve, vi kender, bestandig Kongen ikke blot med største Ærbødighed, men næsten med Hengivenhed, i Tillid til, at fra ham kunde og maatte Hjælpen komme. Og fra ham kom den.

Engang i Aaret 1570 overnattede Frederik den Anden selv i Sorø. Nu om ellers nogensinde var der gunstig Lejlighed for den fangne. Men det gjaldt om at faa Kongen i Tale, og

hertil hørte formaaende Velyndere, der i belejligt Øjeblik kunde lægge et godt Ord ind for ham.

Hvo disse har været, vides ikke med Sikkerhed. Mulig har Sjællands Bisp, Poul Madsen, der jo var en tidligere Ven af Iver Bertelsen, men kort tilforn havde faaet saa skarpt et Afslag, da han opfordrede ham til at bede om Naade, dog fundet en Vej, ad hvilken Kongen kunde paavirkes. Sammen med hint Brev til Bispen var nemlig fulgt en Stamtavle over Ærkebiskop Absalon og hans Slægt, fremstillet paa gammeldags Maade i Form af et Træ med udskydende Grene, og udført af Iver Bertelsen rimeligvis efter Indskrifterne paa Ligstenene i Sorø Kirke. Bispen havde bedt ham herom¹. Interessen herfor var dengang paa Moden. Just i samme Aar havde en tysk Lærd ved Navn Lossius begæret Oplysninger om Gravminder i Danmark og Norge, da han agtede at udgive et Skrift herom. Biskop Poul Madsen havde redebon ydet ham Hjælp ved Indsamlingen², og Stamtavlen fra Sorø var uden Tvivl bestemt til at sendes videre til den tyske Lærde.

Her var et neutralt Tilknytningspunkt, hvis man i Sorø vilde for Kongen bringe Iver Bertelsens Navn paa Bane. Thi ogsaa Frederik den Anden interesserede sig for Landets gamle Minder. Og heri mødtes han med sine Omgivelser, først og fremmest med Kansleren, Johan Friis. Da denne ganske kort efter døde, skrev Iver Bertelsen et smukt Digt over ham³. Mon det var i taknemmelig Ihukommelse af, hvad han paa hin Dag i Sorø havde udvirket for ham hos Kongen? Vi veed det ikke. Men hvad enten det nu har været Bispen eller Kansleren eller en anden formaaende Velynder, der har talt hans Sag og bragt ham i Erindring, — og ved slig Lejlighed kunde det jo heller ikke skade at minde om, at ogsaa Iver Bertelsen i sin Tid havde udgivet en Ligtale over Christian den Tredje⁴, — vist er det, Kongens Interesse for ham blev vakt, og han tillod, at Fangen fremstilledes for ham.

En bedrøvelig Skikkelse var det, der traadte ind for at hilse paa sin Herre. Men trods Pjalterne og Kættermærket var der noget ved ham, der tiltalte Kongen, og han vidste derhos at føje

Fig. 77. Sorø Kloster-Kirke.
(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

sine Ord saa vel, at Samtalen endte med, at Frederik den Anden skænkede ham ikke blot en ny Klædning, men — Friheden tillige¹. Dette var den hæderligste Afslutning paa

Iver Bertelsens Genvordigheder, som tænkes kunde. Uden at have strøget Flaget, uden at have tilbagekaldt imod sin Overbevisning, stod han atter dør som fri Mand.

Men det blev ikke derved. Kongen havde øjensynlig fattet ganske særlig Yndest for ham, og en af de første Dage i det nye Aar (1571) overraskedes man ved Efterretningen om, at Abbeden i Ringsted Kloster havde faaet sin Afsked, og til hans Eftermand var beskikket ingen anden end — Magister Iver Bertelsen. Slag i Slag gik det nu med kongelige Naadesbevisninger. I April befalede det alle kongelige Embedsmænd at være Iver Bertelsen behjælpelige med at faa Resten af sine tidligere beslaglagte Ejendele tilbage, og kort efter forlenede Frederik den Anden ham med Kongetienden af Magleby Sogn. I Maj Maaned 1572 fik han Kongetienden af Storeheddinge Sogn, dog mod en aarlig Afgift; den 14de Oktober forlenedes han med et Kannikedømme i Aarhus, uden Forpligtelse til at bo der, og endelig den 30te Oktober beskikkedes han til — Abbed i Sorø Kloster¹. Lykkens Hjul havde drejet sig fuldstændig rundt. Han var nu endt som Abbed og Befalingsmand paa samme Sted, hvor han selv kort forinden havde siddet som en ussel Fange i Klostercellen.

Der er et ikke ganske opklaret Punkt i alt dette, det er Iver Bertelsens Forhold til det tidligere Stridsspørgsmaal om Djævlbesværgelsen. Efter alt at slutte har han maattet love Kongen fremtidig at forholde sig tavs i denne Sag for ikke at vække Splid i Kirken. Og det var uden Tvivl for heller ikke at lede ham i Fristelse i saa Henseende, at Kongen ikke mere gav ham nogen gejstlig Ansættelse, men betroede ham Stillinger, der nærmest svarede til at være Lensmand. Det tidligere Forhold, at Omegnens Præster boede i Ringsted og Sorø Klostre, hævedes ogsaa omtrent samtidig med, at Iver Bertelsen blev Abbed². Dog synes det, som om Frederik den Anden kun har paabudt ham Tavshed overfor andre, men i Erkendelse af den Overbevisningens Fasthed og Klarhed, han i Prøvens Tid havde lagt for Dagen, selv oftere er tyet til ham for at høre hans Mening i religiøse Spørgsmaal. I hvert Fald er den Ytring bleven tillagt Frederik den Anden, at han i Statssager ingen hellere hørte end sin Kansler,

men i Tros- og Samvittighedssager satte mest Pris paa Mag. Iver Bertelsen¹.

Hvad der uden Tvivl har gjort det lettere for Iver Bertelsen at forholde sig tavs om en Sag, der engang i Fængslets Ensomhed saa helt havde fyldt ham, var den Forandring i aandeligt Syn, der tydeligt nok samtidig var foregaaet med ham. Medens han tidligere blot var Teolog, havde Opholdet i det minderige Sorø paavirket ham og vakt hans Sans for Fædrelandets Historie. Da han stod som fri Mand, tog denne nye Interesse i den Grad Overhaand hos ham, at til den knytter sig saa godt som alt, hvad han siden har virket ud over sin egentlige Embedsgering.

Efter tolv lykkelige Aar, tilbragte som Forstander skiftevis for Ringsted, Sorø og atter for Ringsted Kloster, døde Iver Bertelsen Aar 1583. Han bevarede sin Konges Naade til det sidste. Endnu minder de vel vedligeholdte Kongegrave i Ringsted, som han fik Frederik den Anden til med store Bekostninger at redde fra Undergang, om lykkelig Samvirken mellem Konge og Lensmand. Samtiden saa i ham mest Digteren, Historikeren og den belevne Vært og glemte snart hans Genvordigheder over hans senere Held. I Eftertidens Billede af Manden trænger uvilkaarlig de to teologiske Smaaskrifter sig frem, som han forfattede i Fængslet, men som først blev udgivne et Par hundrede Aar efter. Selv om deres videnskabelige Værd ikke er betydeligt, lyser de dog mellem lærdere Skrifter med en egen skarp Glans, thi de minder om, at han blev sin Overbevisning tro midt i den dybeste Fornedrelse.

Iver Bertelsens Skæbne skulde ikke, hvor heldigt han saa end var endt, give nogen Mod paa at forny Striden om Djævlbesværgelsen ved Daaben. Frederik den Andens bekendte Stræng-
hed paa Retroenhedens Omraade holdt alle Meningstilkendegivelser nede.

Først da Kongen var død i April 1588, og Landets Styrelse under Christian den Fjerdes Mindreaarighed gleden over til Rigsraadet, vovede en enkelt sig atter frem. Da Præsten ved Hellig-

korskirken i København, Jon Jacobsen Venusin, den 19de Juni 1588 forrettede Barnedaab i sin Kirke, dristede han sig til paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen¹.

Den Mand, der saaledes traadte i Forgrunden, mindede i meget om sin Forgænger. Født paa Hveen — heraf Navnet Venusinus: fra Hveen — hvor hans Fader var Præst, havde han ligesom Iver Bertelsen med kongelig Understøttelse udvidet sit Blik ved Rejser i Udlandet. Venusins Udenlandsfærd strakte sig videst, han naaede ikke blot til Wittenberg, men ogsaa til Ungarn, Sveits og Italien. Værdifulde Bekendtskaber stiftedes undervejs med unge danske Adelsmænd, især Sigvard Grubbe. Efter Hjemkomsten forøgedes disse med Arild Hvitfeld, Sten Brahe og Tyge Brahe, med hvis Svigersøn, Dr. Gellius, Venusin nogen Tid efter blev besvogret. Intet Under da, at han med saadanne Velyndere kunde kort efter sin Hjemkomst baade faa et af de største Land-Præstekald paa Sjælland og, da han blev ked heraf, blive kaldet til Sognepræst i København.

Saafermt imidlertid Venusin, ægget af alt dette Held, havde drømt om, at han nu under Adelsherredømmet kunde tillade sig, hvad han vilde og omdanne Kirken efter Ønske, tog han storligen fejl. Allerede tre Uger efter hans lovstridige Daabshandling udstedte Regeringsraaderne i den unge Konges Navn et skarpt Forbud mod „at opvække unyttige Disputatser“ eller egenraadigt forandre Kirkeskikkene. Hvo, der understod sig til sligt, skulde „nu ikke mindre end i vor kære salig Hr. Faders Tid uden Naade blive straffet“².

Denne kolde Straale var en meget ubehagelig Overraskelse og virkede stærkt afkølede paa Venusin. Det omtales ikke, at han ved nogen senere Daabshandling har udeladt Djævlebesværgelsen. Spørgsmaalet var nu blot, om han vilde blive angivet for Regeringen i Anledning af den uregelmæssige Barnedaab den 19de Juni, og hvorvidt han i saa Fald vilde med Held kunne skyde sig ind under, at dengang var Forbudet endnu ikke udstedt.

Angivelsen udeblev ikke; den 13de Oktober mødte fire Mænd hos Venusin for i Regeringens Navn at forbyde ham at bestige

Prædikestolen. Han slap dog langt bedre fra den hele Sag, end han havde kunnet vente. Hvad enten nu Regeringsraaderne har været ham venlig stømte og taget Undskyldningen med Hensyn til Forbudets senere Udstedelse for god, eller de blot simpelt hen som gamle, erfarne Mænd har indset, at et Tilfælde som dette hellere burde tages ved tyssende at klappe paa Skulderen end ved straffende at skabe en Martyr, — vist er det, at Venusin blev behandlet særdeles mildt. Kort Tid efter stod han atter paa sin Prædikestol uden saa meget som at have maattet gøre en offentlig Afbigt; man nøjedes med hans Løfte om, at sligt ikke skulde ske tiere¹.

Nogle Aar gled nu hen i Stilhed for Venusin, i hvilke han oversatte Thomas a Kempis': „Om Christi Efterfølgelse“. Stilheden i Hjemmet blev kun afbrudt, naar hans muntre Husfælle, Sigvard Grubbe, stundom gjorde sig en glad Dag i sit Herberge — i en lidt senere Tid kunde den unge Christian den Fjerde ses med ved slige Lejligheder², — eller naar Venusin fik hædrende Besøg af lærde Udlændinge, som da den skotske Gesandt Petrus Junius Aar 1594 søgte ham³. Men ogsaa bitre Timer kom der; hans Hustru døde, og en haard Skuffelse var det, da Universitetet nægtede ham Tilladelse til at udgive et større, filosofisk Skrift, i hvilken Anledning Venusin højlig beklagede sig over Professorernes snævre Syn og forældede Maalestok⁴.

Saa kom det store Aar 1596, da Christian den Fjerde endelig blev myndig. Regeringsforandringen medførte afgørende Følger for Venusins nærmeste Kres. Allerede noget forinden var Sigvard Grubbe bleven øverste Sekretær i det danske Kancelli, lidt senere forlenedes han ogsaa med Dekanetet i Roskilde Domkapitel og blev herved en af Universitetets Konservatorer⁵. Han voksede saaledes fra at være en god Ven til at blive en indflydelsesrig Beskytter af Venusin.

Venusin selv hilsede Kongens Regeringsovertagelse med et dansk Digt, betitlet „Vive le Roi!“⁶, hvilket vistnok lagde Grunden til den Velvilje, som Christian den Fjerde siden bestandig nærede for ham. Foreløbig kunde han imidlertid intet opnaa, men maatte være glad til, om han kunde holde sig fast og

ikke rives med i Faldet. Thi en anden af hans mægtige Venner styrtedes, og det paa en Maade, der drog Venusins Forhold ubehageligt frem for Lyset. Med Christian den Fjerdes Overtagelse af Regeringen begyndte den Række af Angreb paa Tyge Brahe, hvis Følge blev, at denne maatte forlade Danmark. I Foraaret 1597 drog han fra Hveen, og straks efter afsendtes en kongelig Kommission til Øen for at undersøge Bøndernes Klagepunkter mod ham. Det mest brugbare af disse synes at have været hans Forhold til Præsten paa Hveen, i hvert Fald blev denne straks efter stævnet til at møde for Retten¹.

Tyge Brahe paastod senere, at den Rettergang, der nu begyndte, fuldt saa meget gik ud paa at ramme ham som Præsten. Allerede Anklagen kunde tyde herpaa. Den bestod nemlig for det første i, at Præsten havde forbrudt sig ved ikke „at straffe og paamine Tyge Brahe, der i 18 Aar ikke har været til Alters og med en Bislopperske ligget i ondt Levnet“. Denne „Bislopperske“ var sikkert Tyge Brahes uadelige Hustru. Hvad enten nu Beskyldningen var fuldstændig løs og kun møntet paa at haane Tyge Brahe for hans ustandsmæssige Giftermaal, eller den maa- ske virkelig var berettiget, men Tyge Brahe i sidste Øjeblik har berøvet den sin Brodd ved paa dette Tidspunkt at ægte sin tidligere Frille² — saa meget synes at fremgaa af de kortfattede Beretninger, at man foretrak at føre det afgørende Angreb fra en anden Kant.

Præsten anklagedes nemlig tillige for efter Tyge Brahes Ønske at have udeladt Djævlebesværgelsen ved Daaben. Her var et Punkt, hvor han lovlig kunde rammes. Og han dømtes da ogsaa til af denne Grund³ at have sit Embede forbrudt, eller som det i en anden Beretning hedder: „han blev forvist med Kongens Ugunst“⁴.

Denne Dom, der selvfølgelig var værst for den, hvem den ramte, kunde heller ikke være videre behagelig for Venusin. Det er meget sandsynligt, at han for saa vidt var Part i Sagen, som han vistnok oftere for Tyge Brahe havde udtalt sin Misfornøjelse med den hele Skik. Enhver maatte derhos ved denne Lejlighed komme til at tænke paa ham, der for ikke længe siden havde

begaæet samme Brøde. Og endelig gav Sjællands Bisp, Peder Vinstrup, det hele Spørgsmaal en kedsommelig Offentlighed ved paa Roskilde Landemode at omtale det, og — rimeligvis for at forsvare den haarde Dom, han havde været med at fælde — at slaa paa, at der var andre Præster, der nok havde noget lignende for, men hvis de ikke lystrede, skulde de ligeledes faa deres Afsked. Ejendommeligt nok blev forøvrigt, som vi senere skal se, Biskop Peder Vinstrup selv den første, der gjorde sig skyldig i samme Forseelse.

Under slige Forhold var der ikke andet for Venusin at gøre end at dukke sig og forholde sig tavs. Et Par Aar efter, da alt var drevet over, vovede han sig atter frem, idet han udgav sin Oversættelse af Thomas a Kempis. Ingen vilde kunde misforstaa, om han tilegnede denne til sin fordums Ven og Husfælle, nu saa formaaende Velynder, Sigvard Grubbe. Ganske vist nærde Venusin først nogen Betænkelighed herved: „jeg var stadig i den Mening ikke at tilegne den til nogen, helst fordi den ikke er min egen, og paa det jeg ikke skulde synes dermed at attraa nogen Foræring.“ Men, som det stundom hænder ved slige Lejligheder, blev han endnu i rette Øjeblik omstemt: „Jeg haver dog omsider ladet mig sige af dem, hvis Raad jeg ikke maa udslaa, og haver fattet mig det udi Sinde, at skænke den nogen af dem, der have været og ere mig med synderlig Gunst bevaagen“. Han tilegnede den da til Sigvard Grubbe og dennes Fæstemø, der var Hofdame hos Dronningen.

Tilegnelsen gjorde ikke Venusin nogen Skade. Bogen udkom i Efteraaret 1599, og allerede Nytaarsdag 1600 erholdt han til Forøgelse af sine Indtægter et Vikariat i Aarhus. Men hvad mere var, Sigvard Grubbe og hans Fæstemø fik sat igennem, at, da i samme Sommer Læreren i Fysik ved Københavns Universitet skulde besættes, gav alle Professorerne „ifølge Kongens Befaling og Kanslerens Raad“ Venusin deres Stemme. Han kom saaledes til at ombytte sin præstelige med en blot videnskabelig Virksomhed.

Dette Bytte stemmede fuldt ud med Venusins Evner og længe nærde Ønske. At det ikke blev en Tilbagegang i Indtægter, var

der sørget for. Og at den nyansatte ikke var en almindelig Do-cent, der nu skulde til møjsommeligt og langsomt at kravle op ad Professoraternes snoede Trinfølge, det fremgik noksom af, at han straks fik den nye smukke Professorbolig i Studiegaarden med tilhørende store Have, der var bestemt til botanisk Have, og det lige for Næsen af selve Universitetets Rektor, den ældre og fortjente Professor i Medicin, Dr. Anders Christensen, som selv meget havde ønsket at faa den. Et Spørgsmaal, om Profes-sorerne ogsaa ret skønnede paa den nye Kollega, som Kansleren havde „raadet“ dem til at vælge¹.

Den nye Professor optraadte dristigt nok paa det videnskabe-lige Omraade. Nu kunde Universitetet ikke mere stoppe Munden paa ham som for fem Aar siden, da man simpelthen forbød ham at udgive sin videnskabelige Afhandling. Alle mulige Kætterier summede nu om Ørene paa det gamles Forsvarere, og, som det ofte gaar: under Bifald fra den unge Slægt. Han lærte saaledes med Kopernikus, at Jorden bevæger sig om Solen, og han vovede at paastaa, at man engang vilde le lige saa meget ad dem, der nægtede dette, som man nu lo ad dem, der mente, at Jorden var en flad Skive, der svømmede paa Vandet. Han gav en ny For-klaring af Magneten og dens Virksomhed. Han lærte, at Plato var langt dybsindigere og bedre at faa Forstand af end den for-gudede Aristoteles. Han spottede over Saxos Fremstilling af Danmarks ældste Historie. Han søgte at gennemføre en ny Form for Retskrivning af det danske Sprog. Kort sagt, han optraadte med største Dristighed paa alle Omraader, farlig ved sin Lær-dom og Skarpsindighed, farlig ved sin vindende Personlighed, men farligst ved den Støtte, han øjensynlig havde fra oven.

Thi det kunde ikke nytte at nægte det, han var uangribelig ved sin Indflydelse hos Christian den Fjerde. Hs. Majestæt, der jo var en ung Mand, fandt tydeligt nok Behag i ham og morede sig ved at lade ham have sin Frispas. Og denne kongelige Yndest var i stadig Stigen. Ikke nok med, at Christian den Fjerde be-søgte ham i hans Hjem, eller forelagde ham Opgaver, som han udførte til allerhøjeste Tilfredshed. Ogsaa han maatte saaledes i Lag med Versene paa Kronborgs historiske Tapeter — de var

forfattede paa dansk af Iver Bertelsen, oversatte paa tysk af en anden, og blev nu af Venusin oversatte paa Latin, i hvilken Oversættelse de sammen med Kongebillederne anbragtes paa de Kanoner, som Christian den Fjerde just da lod støbe. Et Par af disse Kanoner, der fik Navnet „de danske Konger“, findes endnu paa Københavns Tøjhus.

Men Venusin fik endnu fyldigere Beviser paa Kongens Naade. To Aar efter, at han var bleven Professor, udnævntes han ved den „kongelige Historieskriver“ Niels Krags Død til tillige at beklæde dette Embede. I denne Anledning fik han ikke blot det indbringende Dekanat ved Ribe Domkapitel, der havde udgjort hans Forgængeres Lønning, men ogsaa deres betydelige Samling af Bøger og Haandskrifter udleveret.

Det var, saaledes sikret i den kongelige Gunst, at Venusin endelig skred til en ny Kamp mod Djævlebesværgelsen ved Daaben. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at han i sit Hjerte stadig havde næret den samme Opfattelse af denne Skik. Begivenheden 1588 havde nødt ham til at holde inde, Dommen 1596 føjet en Krænkelser til. Men nu aabnede der sig ny Udsigt for ham til at komme den forhadte Skik til Livs. Og han benyttede den.

I Samtaler med den unge Konge begyndte Venusin at omtale det forargelige i denne katolske Levning, Djævlebesværgelsen ved Daaben. Christian den Fjerde lyttede opmærksomt til, og det varede ikke længe, førend den unge Konge ganske var vunden. Venusin glædede sig af Hjertet. Thi efter al menneskelig Beregning maatte den Mine, som han her havde faaet anlagt, blive af aldeles afgørende Virkning. Hvad var en Præst paa Møen, i København eller paa Hveen mod den, der nu agtede at tage Sagen i sin Haand! Hvo skulde kunne sige nej, naar nu Kongen selv befalede Skikken afskaffet?

Det første Skridt hertil skete paa Herredagen i København i Foraaret 1606. En Dag, da Rigsraaderne var samlede til Frokost hos Christian den Fjerde, tog denne Ordet, og i en vel over-

vejet Tale angreb han Djævlebesværgelsen ved Daaben, hvilken han betegnede som en gudsbespottelig Kirkeskik. Forskellige Opfattelser kom derefter til Orde. Nogle holdt paa, at man ikke ubesindig burde afskaffe en gammel Skik, andre, at det i nærværende Tilfælde godt lod sig gøre, atter andre, at man dog først burde indhente Teologernes Betænkning. Kongen lod da foretage en Afstemning, og ved denne viste det sig, at der ikke var Uvillighed til at gaa ind paa Afskaffelsen¹.

Straks efter Herredagens Slutning udgik da den 6te April en kongelig Skrivelse til Professorerne ved Københavns Universitet og Rigets samtlige Biskopper. Kongen meddelte dem, at han af „nogle lærde Mænds idelige Konversation“ havde fornummet, at Djævlebesværgelsen ved Daaben „er ganske unødig“, „uden sønderlig Grund i den hellige Skrift“ og „kun en Levning af Pavedømmet“. Paa den nys afholdte Herredag havde Rigsraadet afgivet den Betænkning, at samme Djævlebesværgelse „kunde uden nogen Forargelse aldeles afskaffes“. Det var Kongens Agt at afskaffe den, men forinden ønskede han dog at høre sine Teologers Betænkning om Sagen og befalede dem derfor snarest herom at indsende deres udførlige Erklæring².

Medens de øverste Teologer nu hver i sit Studerekammer Landet over var sysselsatte med paa Latin at fremsætte deres Mening om Djævlebesværgelsen, indtraf der imidlertid en Begivenhed, hvorved Knuden, førend den var løst, brat blev overhugget. Dronning Anna Katharina var nedkommen med en Datter, hvis Daab skulde foretages. Fornuftigvis kunde og burde denne kun foregaa paa gammeldags Vis, altsaa med Anvendelse af Djævlebesværgelsen, der jo endnu var lovbefalet. Men Christian den Fjerde var ivrig og utaalmodig. Han befalede Sjællands Biskop, Peder Vinstrup, at forrette Daaben med Udeladelse af Djævlebesværgelsen.

Denne Befaling var højst ubehagelig for Peder Vinstrup. Sidste Gang, han havde haft med den hele Sag at gøre, var, da han dømte Præsten paa Hveen til at have sit Embede forbrudt, fordi denne efter sin Øvrigheds Ønske havde udeladt Djævlebesværgelsen. Men var han nu ikke selv i et lignende Tilfælde? Og

hvorledes skulde han slippe ud af det? Lystrede han Kirkens Øverste, forbrød han sig mod Kirkeloven; og rettede han sig efter Ordinansen, blev han sin Øvrighed ulydig. Det var ikke til at finde Rede i.

Biskoppen valgte at lystre Kongen, hvad der vistnok faldt ham saa meget lettere, som han selv i sit Hjerte var imod Djævlbesværgelsen. Paa den anden Side nærede han Betænkelighed ved dens bratte Afskaffelse selv under lovlig Form, og var derhos under et stærkt Tryk af de teologiske Professorer, der ønskede den bibeholdt¹. Man tør da ikke tvivle om, at han har gjort, hvad han formaaede, for at bevæge Kongen til at frafalde sin Beslutning. Christian den Fjerde var imidlertid ubøjelig. Den 11 Maj 1606 døbtes Prinsesse Elisabeth i Frue Kirke i København, uden at Djævelen først var bleven uddreven af hende. Begivenheden vakte, som begribeligt var, den største Opsigt. Mange var veltilfredse dermed; „andre havde meget derimod og udtalte deres lydelige Mishag“².

Hermed skulde man tro Sagens Skæbne afgjort. Det maatte nu kun være nogle Dage om at gøre, førend den nye Ordning, der jo alt var bragt ud i Livet, fik Lovskraft. I Overensstemmelse hermed blev ogsaa i det Udkast til en ny Kirkeordinans for Norge, som just da var under Forhandling, Djævlbesværgelsen udeladt³.

Under disse Omstændigheder indkom de, nu tilsyneladende temmelig ligegyldige, Erklæringer fra Teologerne. To af dem havde dog, baade hvad Form og Indhold angik, særlig Interesse. Den ene var Venusins. Som Professor skulde han afgive sin Betænkning, men som Kongens Raadgiver var han jo allerede bleven afhørt længe forinden, og hans Raad var taget til Følge. Der gik derfor en egen sikker Tone gennem hans Erklæring, der mere lignede en Domskendelse end en Betænkning, og for at være almenforstaaelig heller ikke var skreven paa Latin, men, imod lærd Skik og Brug, paa dansk.

Allerede Erklæringens første Ord var betegnende for Tonen. Den begyndte nemlig med følgende Forklaring paa, hvad Djævlbesværgelsen er: „Exorcismen er en papistisk Ceremoni, med

hvilken Daaben krænkes og vanhelliges, og udi hvilken en Præst understaar sig at gøre Mirakel, det er, at uddrive urene Aander af Menneskene“.

Dernæst gik han over til at undersøge selve den paastaaede Besættelses Art. Barnet maatte være enten legemlig eller aandelig besat af Djævelen. Men var Djævelen legemlig i Barnet, saa var de kristne Børn jo endnu ugunstigere stillede end de jødiske. Thi i den gamle Pagts Tid var Børn en stor Velsignelse fra Gud, jo flere Børn, des større Naade agtedes det at være. Altsaa var Børnene dengang ikke besatte, thi det var ingen Naade at føde mange djævlebesatte Børn. Blev ikke ogsaa „Jeremias alt i Moders Liv kejst og salvet til Profet?“ Og Samuel! „Jeg mener, at da han blev født, da var Fanden langt borte“.

Hvi skulde da nu i den nye Pagts Tid Børnene være besatte, da de dog er delagtige i en større Naade og Velsignelse? Lad Paven lære, at Barnet er hedensk og djævlebesat, indtil det bliver døbt, og Moderen det samme, indtil hun atter bliver kirkeviet. Vi lærer, at Daaben kun er en Stadfæstelse og Besegling af givne Løfter. Barnet har alt i Moders Liv været delagtigt i Naaden og faar dette bekræftet i Daaben. Paa hvilket Tidspunkt skulde det da være besat af Djævelen?

Men er Barnet dog ikke inden Daaben aandelig besat af Djævelen? — Hvorfor skulde det være dette? Det Barn, som kristelige Forældre daglig i deres Bønner har ofret til Gud, medens det end var i Moders Liv, hvorfor skulde det være aandelig besat? Det sanser og gør jo ikke andet end „andre nyfødte, umælende Bæster“, som vi dog ikke vil paastaa er vanartede. Dets Arvesynd forlader Gud det for Kristi Skyld og besegler denne Naade i Daaben.

„Men lad nu saa være, at Børnene er aandeligen besatte; da vil jeg spørge ad, om saadan Besættelse kan med nogen Trolde-maning afskaffes? Jeg mener nej.“ Thi i saa Fald havde man i denne Maning et simpelt Middel, hvormed man kunde helbrede ogsaa alle voksne ugudelige: Gnieren, Drankere, Løgnere, Tyve osv. Man gjorde da kun kort Proces og sagde til dem: „Far her

ud!“ osv. item: „Jeg besværges dig, du urene Aand!“ osv. Men vi veed alle, at der hører andre Midler til.

Men Luther har jo dog lært, at Børnene er legemlig besatte! — „Luthers Navn fremdrager vi for den Sags Skyld, at mesten de, som med denne selvgjorte Blindhed beladne er, respekterer Luthers Lære mere end Guds egne Ord. Det kan dog af Luthers egne Skrifter bevises, at gudfrygtiges Børn ikke er Satans Bolig“. Men forlader vi overhovedet først Guds Ord og holder os til Menneskers Meninger, saa er det tilfældigt, hvor vi standser. Saa kan vi med samme Ret paastaa, at Guds Kraft meddeler sig til selve Daabsvandet, saa at man hermed kan gøre „stor Mirakel paa Køer og Stude“.

Nej, Luther bør heri følges, som han i levende Live blev fulgt af Johan Brenz, der var hans Raadgiver og højre Haand. Han afskaffede lige for Luthers Øjne Troldemaningen ved Daaben i alt Schwaben- og Würtemberg-Land. Og er ingen Tvivl om, at Luther jo selv vilde have afskaffet denne gruelige Misbrug, „dersom een Ting ikke havde forhindret ham deri, den jeg ikke vil nævne; men hvo den ikke skønne kan, han er seende blind“.

Det er ikke ganske klart, hvad Venusin har sigtet til med disse sidste Ord. Men vist er det, at hans Udtalelse om Luther var i høj Grad dristig for hans Tid. Endnu mere fri og næsten kaad i Tonen var dog den Beskrivelse af Djævlbesværgelsen, hvormed han sluttede sin Erklæring.

„Nu vil vi agte den Aktion, som Præsten tager sig for i Daaben, hvor sindrig den er. Først siger han: „Far her ud, du urene Aand! og giv den Helligaand Rum!“ Dette Anløb mod Djævelen drager ikke; han viger ikke for det første Stød, endog Præsten har den Helligaand, som han vil have i Stedet for den onde. Her drages to stærke Helte, Gud og Satan, og Gud har Præsten til Hjælp. Jeg mente, Gud er stærkere end Satan, og hvor han vil bo, derfra faar Satan at rømme. Men her gelinger det ikke; derfor maa han læse en Hob og give sig saa til hannem paany med disse Ord: „Jeg besværges dig“ osv. Se nu maa han rømme, den Forræder. Det undrer mig, at han ikke end en Gang griber ham an, efterdi alle gode Ting skal være tre. End er dette mærkeligt, at der siges

i Maningen: „at du udfarer og viger fra denne Jesu Kristi Tjener“. „Jeg maatte gerne vide, hvorledes den er Jesu Kristi Tjener, som er Satans egen og af hannem besat. Jeg mente, at ingen kunde kalde Kristum en Herre uden ved den Helligaand“¹.

I skarpeste Modsætning til denne Udtalelse stod den Erklæring, der afgaves af teologisk Professor, senere Sjællands Biskop, Hans Povlsen Resen. Hans Betænkning var skreven paa Latin i et tungt, ubehjælpeligt Sprog, spækket med lærde Henvisninger, og indeholdt et varmt Forsvar for Djævlebesværgelsen. Tankegangen i den var omtrent følgende:

Den Djævlebesættelse, der finder Sted hos de udøbte spæde, er en aandelig. Denne er imidlertid langt fra ringere eller mindre farlig end den legemlige. Tværtimod, den er blot mere omfattende. Paa Kristi Tid og overhovedet i den ældste Kirke, da der var langt flere besatte end nu til Dags, havde man ofte Lejlighed til at erfare dette. Cyprian bevidner saaledes, at Djævelen flere Gange kunde manes ud af besatte, men atter kom igen og først fuldt blev fordreven, naar vedkommende blev døbt. Den aandelige Besættelse er da mere omfattende end den legemlige. Thi naar Djævelen aandelig uddrives, som sker i Daaben, da ophører ogsaa den legemlige Besættelse, men ikke omvendt.

I klar Erkendelse af, at den uigenfødte er Vredens Barn og Satans Træl, og at den aandelige Besættelse er langt farligere end den legemlige, har den ældste Kirke, hvad Kirkefædre bevidner, bibeholdt ved Daaben enkelte af Djævlebesværgelsens Ord. Paa samme Vis maa den Kirkeskik forstaas, der bevislig har været i Brug trindt om i Kirkerne siden Aar 1350, og fremdeles er bleven bevaret i den danske Kirkeordinans.

Naar det da ved Daaben hedder: „Far her ud, du urene Aand!“ saa lader dette med fuldere Føje sig anvende her end ved den blot legemlige Besættelse; thi det betyder det samme, som om der sagdes til den, der skal døbes: „Du skal helt vorde udfriet af Mørkets Rige og Djævelens Magt, naar du formedelst Guds

uudgrundelige Naade, hvorom Daabens Vand er et synligt Vidnesbyrd, helt vorder befriet for den aandelige Bæsættelse, som du efter din syndige Natur er undergiven, og dette vil sandeligen ske, naar du ret vorder døbt til Jesum Kristus. Hertil kommer, at ikke blot den er at kalde en uren Aand, der udenfra antaster Sind og Tanker; men Augustinus har Ret, naar han siger, at saa maa kaldes enhver uren Sjæl, besmittet med Laster og Vildfarelser, og for en saadan er ene Befrielse mulig gennem Daabens Naade“.

At Besværgelsen gentages, og det anden Gang hedder: „Jeg besværges dig, du urene Aand i Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands“, det betyder, at de gamle Djævl-Uddriveres Besværgelsesformular var ikke saa kraftig til at uddrive Djævelen af de legemligt besatte, som vor Daab i Faderens, Sønnens og den hellige Aands Navn, thi for denne viger ikke blot den legemlige Bæsættelse, men hvad mere er, den aandelige.

Dette er da Djævlbesværgelsens Betydning: at give os paa engang vort dybe Fald og Fornedrelse til Kende og samtidig den sikre Befrielse derfra, som sker i Kristus ved Daaben. Herom har alle vidnet fra Kirkefædrenes Tid indtil Luthers og Melancthons Dage¹.

Denne Professor Resens Erklæring synes at have gjort et meget stærkt Indtryk paa Christian den Fjerde. Den samme Kækhed i Anskuelser, som havde tiltalt ham hos Venusin, gav sig ogsaa til Kende i denne Udtalelse, der vovede sig frem trods Konge og Rigsraad. Og Resen forsvarede ikke Djævlbesværgelsen som Bisperne gjorde det, af blot ydre Grunde, fordi den nu engang stod i Kirkeordinansen og Menigheden havde vænnet sig dertil². Nej, han erklærede den for en af Kristentroens Grundpiller, ved hvis Borttagelse ikke alene en Forbindelse med Oldkirken vilde bryde, men ogsaa Menighedens Syn for Kristendommens Kerne tage væsentlig Skade. Hvis han virkelig havde Ret! Hvis Kongen i dette Øjeblik, hvor han just havde forjaget Jesuiternes Udsending, „Klosterlasse“, fra sine Riger, selv stod i Begreb med ved en overilet Beslutning at skade sit Folks Ret-

troenhed lige saa meget, som Jesuiterne kunde have gjort det! Kongen blev mere og mere betænkelig.

Det første, tydelige Udtryk for Christian den Fjerdes ændrede Stemning var, at han paa sin Rejse til England i Sommeren 1606 medtog ikke blot sin nye Historiograf, Venusin, der skulde være hans „Taler“ undervejs, men ogsaa Professor Resen. En lærd og from Mand som denne, der ikke var bange for at udtale sin Mening mod Konge og Rigsraad, passede just til at være med, hvor det gjaldt om ikke at lade sig gaa paa, fordi man stod overfor en Flok lærde Englændere.

Venusin og Resen blev saaledes de to Repræsentanter for dansk Videnskabelighed. Valget var godt truffet. At Venusin vilde svare til sin Konges Forventninger var ikke mere, end man paa Forhaand kunde slutte fra hans sprudlende Liv og kvikke Slagfærdighed. Han gjorde ogsaa Lykke ikke blot blandt almindelige lærde i England¹, men ligeledes hos Landets lærde Konge, Jacob den Første, der til Tak for et latinsk Æresdigt tilbød at adle ham². Men ogsaa Resen maa have optraadt paa en Maade, der tiltalte Christian den Fjerde, han synes i hvert Fald paa Rejsen at være vokset i Kongens Gunst.

Hvorledes Forholdet mellem de to Professorer indbyrdes har været, er ikke vanskeligt at bestemme. De var jo begge Repræsentanter for to stik modsatte Anskuelser om et af Dagens brændende Spørgsmaal, og den enes spillende Vid, den andens tunge Voldsomhed maatte uafbrudt hidse dem sammen. I Land kunde de mulig undgaa hinanden. Men Søturen kom til at vare overmaade længe, 30 Dage fra Helsingør til Gravesend³. Det er ikke usandsynligt, at Kongen og Rigsraaderne stundom har søgt Adspredelse ombord, paa engang til Belæring og Tidkort, ved at pudse de to lærde Kamphaner sammen.

Hvor dybt Uviljen mellem de to bundede, er i det mindste sindbilledligt udtrykt ved, at det er Resens Sønesøn, hvem vi skylder en højst mærkelig Efterretning om Venusin. Ifølge hans Meddelelse skrev al Venusins Lykke sig fra en fortryllet Ring, Djævelens Værk. Han havde erhvervet den i sin Ungdom, og ved Hjælp af den opnaaede han Lærdom, Anseelse og; Gunst

hos alle. Men det ængstede ham, at han ikke atter kunde blive af med Ringen eller fri for dens Aand, der, naar han var ene, plagede ham med sit Selskab. Forgæves kastede han den bort, paa Møddingen, paa Ilden, i Havet; bestandig sad den igen paa hans Finger. I sin Fortvivlelse styrtede han da tilsidst sig selv med Ringen i en Brønd i Sorø og døde saaledes¹.

Ringens Aand viste sig dog afmægtig, hvad Sagen om Djævlebesværgelsen angik, alt fra den Stund denne havde fundet sin Talsmand i Resen. Thi forunderlig let tabte nu Fortryllelsen sig. Kongen, der før Englandsrejsen endog havde indladt sig paa det ejendommelige Skridt selv at bryde Loven til Gunst for sin nye Opfattelse, var efter Hjemkomsten mærkelig omstemt. Der var nu ikke længer Tale om at afskaffe Djævlebesværgelsen. Tværtimod, alt faldt igen i sit gamle Leje, den norske Kirkeordinans udkom uden den paatænkte Forandring, og hvert Forsøg paa at faa Bevægelsen rejst paany stødte paa afgjort Modstand. Det hele afsluttedes med, at Sjællands Biskop, Peder Vinstrup, der den 11te Maj 1606 havde udeladt Djævlebesværgelsen ved Barne-daaben i Frue Kirke, Aaret efter maatte frem paany — tredje Gang i samme Sag, — denne Gang for at indprente Stiftets Præster, at alle udøbte spæde var aandelig besatte, og at ingen Gejstlig maatte understaa sig paa egen Haand at udelade Djævlebesværgelsen².

Hovedpersonerne gik det paa meget forskellig Vis. Venusin modtog vel efter sin Hjemkomst en ny kongelig Gunstbevisning, idet Christian den Fjerde løste ham fra hans Stilling ved Universitetet og gjorde ham til Lensmand i Sorø. Men i Virkeligheden fjernedes han jo herved fra Kongens personlige Omgang og dermed fra Lejligheden til at paavirke denne. Og Opholdet i Sorø kom ikke til at svare til de store Forventninger, som han og hans Samtid havde knyttet dertil. Før Aaret var omme, døde Venusin pludseligt, hvad enten han nu bortkaldtes ved Sygdom, eller omkom, som Sagnet melder. Den lille Prinsesse, der var bleven døbt til Prøve, uden forudgaaende Djævleuddrivelse, døde som spæd. Peder Vinstrup rantes, ikke længe efter sit sidste, besværlige Tilbagetog, af et Slagtilfælde. Da han døde,

stod Resen som Sejrherre ene tilbage. Han arvede Peder Vinstrups Bispestol, hans Enke og seks Børn¹.

Saaledes endte for lange Tider denne mærkelige Strid mellem det nye og det gamle. Skønt Trangen til Forandring var til Stede, skønt enkelte af Tidens dygtigste Mænd og tilsidst Kongen selv gik i Spidsen for Bevægelsen, saa hævdede dog den ældgamle Opfattelse endnu engang sin Plads. At dette for en stor Del skyldtes den Dygtighed, hvormed Resen optraadte som dens Forkæmper, bliver endnu tydeligere, naar man betragter Udviklingen i Nabolandene. I Sverige blev det alt Aar 1593 paabudt at ombytte Ordene: „Far her ud, du urene Aand!“ med de langt almindeligere: „Vig Satan fra denne hellige Handling!“ I Holsten blev det Aar 1613 tilladt at udelade Djævlebesværgelsen, hvor den ikke ønskedes². Men i Danmark og Norge stod Resens Værk fast i over halvandet hundrede Aar. Først i Aaret 1783, da den gamle Kirkeskik i mange Egne endog havde tabt sit Holdpunkt i Befolkningens Overtro, blev Djævlebesværgelsen endelig afskaffet ved Forordningen af 7de Maj.

Endnu ned til vore Dage har dog en lille, overset Rest af den gamle Skik holdt sig i det danske Kirkeritual. Naar hjemmedøbte Børn fremstilles i Kirken, hedder det endnu, at den engang udførte Handling ikke bør gentages, „at vi ikke skulle bespotte og forhaane den hellige Aand“. Disse Ord stammer fra den Tid, da man ved at gentage Daaben maatte komme til at tiltale den hellige Aand med Ordene: „Far her ud, du urene Aand!“³.

8

Hos alle Folkeslag har den til Daaben svarende Indvielse været ledsaget af Navngivning. Først ved denne hærdes den spæde til et bestemt Enkeltvæsen, bliver til en Person.

En nærmere Betragtning af de Former for Tro og Overtro, der knytter sig til al menneskelig Navngivning, viser os, at disse deler sig i to Tankeretninger: Et Navn er nødvendigt for ethvert Menneske, for at dette overhovedet kan blive til et

selvstændigt Enkeltvæsen. Men just paa Grund af denne Navnets ligesom hellige Kraft, bør dette ikke misbruges, men bør i daglig Tale helst afløses af en anden Betegnelse, et Tilnavn, der som en Sliddragt kan værne om det egentlige¹.

Denne dobbelte Tankegang var fuldt ud tilstede i Norden i det 16de Aarhundrede. Og det har sin særlige Interesse at iagttage den, fordi dens Udslag viser os den Bevægelse, der har fundet Sted hos alle de nyere evropæiske Folk, men senest og derfor tydeligst i Norden: Overgangen fra Enkeltnavn til Tilnavn og derfra til Familienavn.

Det Navn, som Faderen sagte hviskede til Gudmoderen, naar han i Hjemmet overrakte hende Barnet, og som hun atter lydelig udtalte i Kirken ved dets Daab, var paa engang nyt og dog en gammel bekendt. Valget deraf havde været Genstand for Ægteparrets grundige Overvejelse forinden, og med Rette, thi meget afhæng heraf. Som Hovedregel gjaldt, at Barnet burde opkaldes efter en afdød Slægtning, hvem man ønskede, at det skulde ligne. Det var nemlig en gammel Erfaring, at Barnet arvede sin Navnes Væsen og Egenskaber. Som en Følge heraf gik det ikke an at opkalde en endnu levende, da en saadan Opkaldelse vilde medføre, at han svandt hen og tabte Kraften i samme Grad som den lille trivedes². Denne Regel var saa almindelig fulgt af den danske Adel i det 16de Aarhundrede, at man den Dag i Dag med den som Ledestjerne søger Rede i Datidens Personalhistorie: en Mand maa antages for død fra det Øjeblik, hans Navn kan paa-vises hos en yngre af Slægten³.

Den samme Opfattelse laa til Grund for det 16de Aarhundredes Overtro, at man ved at døbe et Voks barn med en endnu levendes Navn kunde berøve denne sin Lykke. Endnu i det 19de Aarhundrede hedder det om Landbefolkningen i Nord-sjælland: „Den gamle Bedstefader vilde anse det som et Tegn paa, at Sønnen vil slaa ham ihjel eller i det ringeste ønsker hans Død, i Fald han opkaldte ham i hans Børn, saa længe han endnu var i Live“⁴.

Blandt de Egenskaber, der kunde arves, var naturligvis ogsaa den, kun at leve kort. Derfor skyede man at opkalde Personer,

med hvem sligt havde været Tilfældet, f. Eks. forudgangne Søskende, der var døde som smaa, eller lignende. Ganske naturlig ledtes man til at opkalde Slægtens ældste og ypperste Mænd.

Men naar saaledes det at opkaldes var en Hædersbevisning, kunde man let tænke sig, at de afdøde vrededes, naar de mente sig forbigaaede. Denne Tro er endnu almindelig i Wärend i Småland. Man antager her, at de afdødes Vrede vender sig mod Barnet, som de uafbrudt plager ved at forstyrre dets Søvn. Hvor sligt er Tilfældet, er der ikke andet for end at lade en klog Mand udfinde, hvilken afdød Slægtning det er, der mener sig forbigaaet. Dette udfindes bedst ved „at støbe over Barnet“. Det smeltede Bly, som man over Barnets Bryst lader falde i en Skaal med Vand, vil gengive vedkommendes Forbogstav eller Ansigtstræk. Naar man saaledes har faaet Rede paa, hvilken afdød det er, gaar Forældrene enten til dennes Grav og beder om Tilgivelse, eller tiltaler ham, naar han igen plager Barnet, og lover ham, at hvis han vil vente, til der næste Gang indtræffer en Fødsel i Familjen, skal han sikkerlig vorde ihukommet og opkaldt¹.

Et eget, farligt Forsøg var at opkalde Faderen og Moderen, medens de endnu var i Live. Skønt man maatte nære Frygt for Følgerne, gjorde man det dog ikke sjældent, aldrig dog vistnok med det første Barn. I en senere Tid antog man, at Følgen af saadan Opkaldelse ikke vilde blive den ene af de to Navnefællers Død, men blot at der herved sloges Knude paa Slægten, saa at Fortsættelsen udeblev. Forældre, der ikke ønskede flere Børn, anvendte derfor dette Middel. Et lignende Bindemiddel søgte en Degn i det 18de Aarhundrede at bringe i Anvendelse, idet han gav sit fjortende Barn Navnet: „Punktum“².

Disse forskellige Hensyn maatte i Reglen føre til, at det var Barnets Bedsteforældre, der opkaldtes, Farfaderen først, hvis han var død, ellers Morfaderen³. Dette fandt ogsaa almindeligst Sted i det 16de Aarhundrede. Sporene af denne Skik lader sig endnu paavise lige fra den danske Kongerækkes regelmæssig vekslende Navne og ned til de fleste Bønderslægters

Stamtavler lige til Nutiden, i hvilke hvert andet Led bestandig bærer samme Navn. Medens Ensartetheden her er bleven ufra-
vigelig, giver de ældre danske Kongerækker os en Prøve paa, hvorledes, selv under Regelmæssigheden, Afveksling kunde op-
staa. Ganske vist kom her i Begyndelsen Navnene Harald, Svend og Knud hyppigt igen og senere Valdemar og Erik baade i Dan-
mark og Sønderjylland, ligesom Gerhardt og Henrik i Holsten. Men ofte gav dog Morfadernavne og Afbrud ved Dødsfald Navne-
rækkens Strøm en hel ny Retning. Saaledes kom de to nye Navne Erik og Valdemar ind ved Giftermaal fra Sverige og Rusland. Navnene Harald, Knud og Valdemar afbrødes ved Dødsfald og Barnløshed eller tabte sig i Sideskud. Selv den oldenborgske Kongerække med al dens Regelmæssighed bærer i sin uregel-
rette Talfølge et Minde om, at den ifølge Slægtens fire første Led var anlagt til at blive en Kæde af Navnene Christian og Hans.

Hvad der i det 16de Aarhundrede ofte bidrog til at afbryde Navnerækkens Regelmæssighed var de udviklede Giftermaals-
forhold. Hver enkelt, baade Mand og Kvinde, giftede sig i Reglen et Par Gange. Og det var en ikke usædvanlig Maade at hædre sin Forgænger paa: at opkalde det Barn, der fødtes først i det nye Ægteskab, med den bortgangnes Navn, skønt der jo egentlig slet intet Slægtskab var mellem de to. Herved kunde der opstaa et i høj Grad udviklet Navnefletværk¹.

En Regel, som man strængt overholdt i det 16de Aarhundrede var, at enhver maatte kun have eet Navn. Vilde man yderligere betegne vedkommende, kunde man tilføje Faderens Navn med -søn eller -datter efter: Hans Pedersøn, Ane Klausdatter osv., men dette var blot en Oplysning, egentlig havde enhver kun det ene Navn. Heraf fulgte, hvad der lød Datiden naturlig, men nu klinger underlig familiært, at man tiltalte selv den fornemste med dette hans Enkeltnavn. Rigens Hofmester, Peder Oxe og Sjællands Biskop, Peder Palladius, hed begge blot Peder. Hvo der vidste lidt bedre Besked, føjede i disse Tilfælde et „Hr.“ til. Men i og for sig var der intet i Formen usædvanligt, naar f. Eks. en djævlebesat Almuesmand tiltalte Sjællands Bisp

saalunde: „Peder! det kriller og mylrer i mine Ben og Laar, som om der var tusinde Spurve i dem“¹.

Undertiden kunde heraf følge en Forskel i Tiltalen, der paa uindviiede maatte gøre Indtrykket af, at Forholdene var de stik modsatte af, hvad de virkelig var. Som ovenfor berørt brugte man at føje „Hr.“ til Navnet paa enhver, der enten var Ridder eller Præst. Altsaa kunde f. Eks. en Lensmand, der ikke var Ridder, i Samtale med en af sine Præster, nødes til stadig at tiltale denne med „Hr.“, medens Præsten kun kaldte ham slet og ret ved Fornavn. Følgende Samtale mellem en Præst paa Langeland, Jacob Jørgensen, og Lensmanden paa Tranekær, den berømte Frants Brokkenhus, afgiver et betegnende Eksempel.

Præsten kom ængstelig for at bede sin høje foresatte om en Forøgelse af Kaldets Indtægter. Han beskriver selv deres Møde saaledes: „Om Onsdag Morgen tidlig gik jeg til Slottet. Jeg bad Gud inderlig om Trøst, Hjælp, Styrke og Bistand. Som jeg kom mod Slottets Smedje, kom Frants Brokkenhus ned med Jens Skriver, ginge udi Stalden, og der Frants derfra udkom, stod jeg neden Broen. Siden kom Frants til mig og sagde: „God Morgen, Hr. Jacob!“ og rakte sin Haand mod mig. Jeg med Ydmyghed tog hans Haand, takkede ham for gode Velgerninger, mig og mine bevist. Frants sagde: „Ville I mig noget? Hr. Jacob!“ Jeg svarede: „Kære Frants! Dersom I var ledig, havde jeg at handle med Eder“. Frants sagde: „Jeg forstaaer Meningen. I vil have Alting. Det er Præstevane. Men lad mig se de Breve, I har“.

Lensmanden tog derpaa hans Ansøgning med Bilag og gik op i Skriverstuen for at læse dem igennem. Præsten fulgte efter og blev ærbødig staaende udenfor i Forstuen, saa at Lensmanden selv maatte byde ham indenfor. „Kom ind, Dannemand!“ Og der jeg indkom, tog han mig om Haanden sigende: „Sidder der paa Bænken!“ — Samtalen fortsattes derpaa, men bestandig var Tiltalen den samme bagvendte: „Hr. Jacob!“ og „Kære Frants!“².

Som bekendt har den gamle Skik at betragte Fornavnet som det egentlige Navn og kun at anvende dette i Tiltale holdt sig til den Dag i Dag hos hele den nordiske Almue.

En af de første i Danmark, der gjorde Brud paa den gamle

Regel, at enhver kun skulde have eet Navn, var Christian den Fjerde. Den udenlandske Skik at bære flere Navne havde allerede faaet en Slags Hævd i Danmark gennem hans Dronning, Anna Katharina. Men den bragtes yderligere i Anvendelse, da Christian den Fjerde gav ikke mindre end otte af sine ti Børn med Christine Munk hver to Navne. Kun da der Aar 1626 kom Tvillinger, fik de hver nøjes med eet. Sine uægte Sønner udstyrede han paa samme, rigelige Vis, idet han kaldte dem: Christian Ulrik, Hans Ulrik og Ulrik Christian. Fællesnavnet Ulrik, som disse saaledes fik, skrev sig fra Christian den Fjerdes Morfader Hertug Ulrik af Meklenborg, efter hvem ogsaa Christian den Fjerdes yngre Broder Ulrik var opkaldt. Æren, der herved vistesse disse tidligere bortgangne, var tvivlsom. I tre Slægtled anvendtes nu Navnet Ulrik, i Forbindelse snart med Frederik, snart med Christian, til Betegnelse af Familjens uægte Børn.

Noget ganske lignende foregik i Sverige. Ogsaa her ægtede omkring Aar 1600 en af Kongehuset en tysk eller dog gottorpsk Prinsesse og ledtes rimeligvis ad denne Vej til at give sine Børn Dobbeltnavne. Da der i dette Ægteskab Aar 1594 fødtes en Søn, opkaldtes denne vel paa gammel Vis efter sin afdøde Farfader Gustav, men fik i Tilgift Morfaderens Navn Adolf. Det næste Barn kaldtes Maria Elisabeth, det næste Carl Philip. Og fra nu af blev i begge Kongehuse, det dansk-norske og det svenske, Dobbeltnavne almindelige. I Danmark bar næsten alle Dronninger og Prinsesser i det 17de Aarhundrede Dobbeltnavne.

Eksemplet, der saaledes gaves fra oven, efterlignedes lidt efter lidt i alle tre nordiske Lande. Noget efter Midten af det 17de Aarhundrede naaede Skikken ned til Købstadbefolkningen i Danmark. Før 1660 forekom der f. Eks. i Ribe kun ganske enkeltvis et Barn døbt med mere end eet Navn, og det var da altid af udenlandsk Herkomst. Efter den Tid blev det almindeligere, især opkaldtes Soldaterbørn oftere paa den nye Vis enten især efter de tyske Officerer eller efter disses Hustruer. Blandt Byens faste, indfødte Befolkning blev det først Skik at give Pigerne, langt senere Drengene dobbelte Navne, hvad der er forstaaeligt nok, naar det erindres, ad hvilken Vej Skikken var indført. I de

fjorten Aar 1670—83 døbttes der saaledes af Ribes faste Befolkning atten Pigebørn med Dobbeltnavne, men kun en eneste Dreng, hvilken opkaldtes efter Stiftsbefalingsmanden Grev Otto Diderik Schack¹. Hvor sent Skikken er naaet til Landbefolkningen kan skønnes af, at Forholdet her endnu i Aaret 1878 kunde udtrykkes saaledes: „Det er paa nogle Steder blevet en Skik at give Børnene to Navne og tildels ogsaa flere“².

Det var naturligt, at denne nye Opkaldelsesmaade maatte kunne bringe ogsaa andre gammeldags Begreber til at vakle. En tilsvarende Forandring og uden Tvivl tildels en Følge af hin var det, at Fødselsdagen lidt efter lidt kom til at spille en større Rolle, medens Navnedagens Betydning tabte sig.

I hele den katolske Tid og endnu længe efter havde man kun lagt liden Vægt paa Fødselsdagen. Dels var nemlig Kirken ikke tilbøjelig til at fremhæve denne Dag, der i Betydning jo stod langt under Daabsdagen eller Dødsdagen, hvilke betegnede Indgangen til det sande Liv. Dels lagde Almanaken uoverstigelige Hindringer i Vejen. Man betegnede ikke dengang som nu de enkelte Dage ved deres Plads i Maanedens Talrække, men ved deres Plads i Ugen i Forhold til den nærmeste bekendte Helgendag. Man talte ikke om den 16de August, den 17de September osv., men om Tirsdagen efter Mariæ Himmelfart, Fredagen efter Korsmisse, eller hvad de nu hed. Men hvad der var Onsdag i det ene Aar blev Torsdag i det næste, og selv om denne Viden ikke trykkede de fleste, saa var dog en Betegnelse som f. Eks. „Flæske Løverdag“, „Onsdagen efter Pinse“ osv. i den Grad ubestemt, naar den overførtes fra Aar til Aar, at der jo kunde være flere Ugers Forskel.

Trangen til at knytte den enkeltes Liv til en bestemt Mærkedag i Aaret var imidlertid ligefuldt til Stede. Kirken imødekom da denne Trang paa en ligesaa simpel som værdig Maade, ved at anvise enhver sin bestemte „Navnedag“. Herved forstodes den Dag i Aaret, der bar det Helgennavn, hvormed hver

enkelt var opkaldt. Ved denne Løsning opfyldtes begge Art Krav. Navnedagen kom Aar ud og Aar ind tilbage nøjagtig paa samme Tid. Dorthesdag indtraf hvert Aar paa, hvad vi kalder den 6te Februar, Christiansdag den 14de Maj, Eriks den 18de Maj, Frants's den 4de Oktober, Karens den 25de November, Klaus's den 6te December osv. Og ved denne Indfæstning i Aarets Navnekres droges Sindet i religiøs Retning. Uvilkaarlig følte man sig knyttet nær til sin hellige Navne, der var ens nærmeste Forbeder i Himlen, og hvis overskydende Fortjeneste først og fremmest kom de jordiske Navnefæller tilgode. For de sydlige Landes Vedkommende, hvorfra Skikken var indført, kom hertil endnu det Forhold, som dog ikke synes at have vundet Overhaand i Norden, at Navnedagen hyppigt tillige var den enkeltes Daabsdag, idet Børnene gerne opkaldtes efter den Helgen, paa hvis Dag de blev døbte.

Navnedagen fejredes paa en til Anledningen svarende Maade. Det var en religiøs Mindefest. Det gjaldt da om paa denne Dag ved særlig vanskelige Prøver eller i Mangel deraf ved Bodsgaver til Kirken at vise sig sin hellige Navne nogenlunde værdig. Sit verdslige, spøgefulde Udtryk fik dette i, at man paa sin Navnedag modtog fra Slægt og Venner de saakaldte „Bindebreve“. Disse indeholdt fastbundne Knuder af Silketraad, Hestehaar eller lignende. Kunde Modtageren ikke løse dem, skulde han bøde med en Gave til Afsenderen. Da Skrivekunsten blev almindeligere, ledsagedes gerne Knuderne med nogle Vers.

De Betingelser, der havde fremkaldt „Navnedagen“ og dens Højtideligholdelse, begyndte imidlertid Aar 1600 stærkt at ændres. Omtrent fra Aar 1550 blev det mere og mere Skik at betegne Aarets Dage paa nymodens Vis ved deres Plads i Maanedens Talrække. Følgen blev, at de gamle Helgendages Navne efterhaanden gik i Glemme. Og dette var ikke en tilfældig Almanakforbedring med dens Følger, men Haand i Haand hermed var jo gaaet Reformationens Indførelse, der medførte, at Kirken nu saa skævt til alt, hvad der mindede om den katolske Helgendyrkelse.

Indførelsen af Dobbeltnavne var aabenbart et yderligere Udslag af denne nye Retning. Herved opstod betydelig Vanskelighed

med Hensyn til Navnedagene. Anes Dag var een, Maries Dag en anden, men hvilken Navnedag skulde nu den have, der bar Navnet Ane Marie? Eller Sophie Amalie, eller Karen Margrethe og hvad alle de nye Sammensætninger hed.

Længe kæmpedes der imod. Man søgte at lempe sig, saa godt man kunde, betegnede et af Navnene som Hovednavnet eller henlagde de nye ligesom tidligere dem, der ikke fandtes i Almanaken, til en af Aarets fire Tamperdage¹. Men fra Midten af det 18de Aarhundrede var Navnedagene dog i synlig Tilbagegang i Danmark og afløstes her hos de mere velstillede af „Geburtsdagen“. Langt sejgere Modstand ydedes der i Sverige, hvor Navnedagens Betydning endnu ikke helt har tabt sig. Som selve Navnet „Geburtsdag“ antydede, kom ogsaa denne nye Skik til Danmark fra Tyskland. En Stund endnu synes man at have anvendt „Bindebreve“ ogsaa til Fødselsdagen, nu dog blot som Lykønskingsdigte². Men snart tabte sig ogsaa denne urigtige Betegnelse for Digtene, og det, at Fødselsdagsbarnet ikke længere selv gav, men nu modtog Gaver, viste noksom, at Navnedagens gamle, religiøse Betydning var gaaet i Glemme.

Det 17de Aarhundrede var altsaa det sidste, hvor Navnedagen endnu fejredes af alle i Norden, høje som lave. Vil man have et Par Prøver paa Datidens „Bindebreve“, læse man følgende, der er skrevet Aar 1603 af Professor Venusin i hans Hustru Karines Navn til hans Fælle, Professor Konrad Aslaksen:

Nu er den sjette og tyvende Dag
 I Slagtemaaned hin kolde,
 Nu holdes der mangt et Pøselag,
 Nu monne man Svinene skolde.
 Sankt Konrads og Sankt Karines Navn
 Der hos hinanden mon stande
 Udi vor Rimstok os til Gavn,
 Om det maa komme til Lande.
 Saa binde vi Mester Konrads Hand
 Med Silke af det bedste!
 Han veed, hvor han sig løse kan
 Fra saadanne sælsomme Gæste.

Karine Danckortsdatter
 med alle hendes Piger³.

Et andet, ret mærkeligt Bindebrev fra hin Tid er skrevet med Christian den Fjerdes egen Haand og vel rimeligvis ogsaa forfattet af ham. Den „Karen“, til hvem det er stilet, var vistnok hans Frille, Karen Andersdatter, med hvem han havde et Par Døtre og Sønnen Hans Ulrik, men som han senere skilte sig ved for at ægte Kirstine Munk. Brevet lyder saaledes:

Kære Karen!
 Vi haver erfaren,
 Hvis Dag idag det er.
 Derfor vi binder
 Eder og vinder
 En Løsning. Den maa være
 Med noget smukt,
 Sukker eller Frugt,
 Kosteligt vi intet begære¹.

At Bindebreve endnu mod Aarhundredets Slutning var brugelige ved Hoffet i Danmark kan ses af, at Griffenfeld, eller rettere dengang endnu kun Peder Schumacher, skrev „et allerunderdanigst ønskende Bindedigt“ til Christian den 5te². Aar 1671 søgte Eleonora Kirstine Ulfelds to yngste Døtre at faa deres Moder ud af Fængslet ved at tilstille Christian den 5te et Bindebrev. Det var skrevet paa et alenlangt, lyseblaat Silkebaand og blev spillet ham i Hænde, idet det som tilfældig var henlagt i hans Vindue. Det indeholdt vel ingen bundne Knuder, men kun en bønlig Opfordring til „at løse den haarde Knude, hvori deres fangne Moder var bunden“. Kongen lod sig imidlertid ikke heraf bevæge til at give hende fri³.

Det var en Selvfølge, at Bindebreve paa Vers var et yndet Æmne for det 17de Aarhundredes Digtere. Anders Bording f. Eks. har forfattet ikke faa saadanne⁴. Den sidste og største Samling „Bindebreve“ er mærkelig nok udkommen i det 19de Aarhundrede, idet en Skolelærer Jesper Fjord Aar 1822 i Odense udgav: „Materialier til Bindebreve for Bønder og andre“. Ser man imidlertid denne Samling efter, viser det sig, at „Bindebreve“ her er taget i meget udvidet Betydning, idet der herved tillige forstaas, hvad vi vilde kalde Gaader paa Vers. At dog Sansen

for de gammeldags Bindebreve paa Navnedage og i behørig Form med Hestehaarsknuder osv. ikke helt har tabt sig i Danmark, kan ses af, at det ikke blot Aar 1839 med Rette kunde siges: „Den gamle Skik iagttages endnu mangelsteds og giver Anledning til megen Morskab“¹. Bindebreve med Knuder og Gækkevers udgjorde fremdeles omkring Aar 1900 en yndet Spøg hos Landbefolkningen i Danmark².

Den Kres af Navne³, der forekom i Norden i det 16de Aarhundrede, var forholdsvis snæver. Hensynet til Kirken og til Navnedagen havde sin Del med af Skylden heri. Aarhundreder igennem havde man nemlig følt en naturlig Sky for at vove sig synderlig udenfor Almanakens Helgennavne, og mange gammel-nordiske var saaledes efterhaanden gaaet i Glemme. Omvendt holdt man sig blandt Helgennavnene til visse bestemte, der nu engang havde faaet Hævd, medens en Mængde med altfor sydlandsk Klang laa golde hen. Navne som: Anastasius, Bibiana, Caprasius, Cyrillus, Damasus, Ephrodisius, Onuphrius, osv., kunde fra nordisk Synspunkt set ligesaa gerne helt have manglet i Aarets Navnerække.

Men herved opstod der en stærk Trængsel paa enkelte Punkter. Ganske vist havde man inddraget mangt et Navn, der flygtig set tog sig fremmed nok ud, — Athala var bleven til Edele, Angelica til Engelke, Hildegardis til Øllegaard, Mechtildis til Mette osv. — men Riften om visse Navne var dog ligefuldt saa stor, at man formelig sønderled dem fra begge Sider. Johannes blev saaledes dels til Johan, Jon og Jens, dels til Hans; Nicolaus blev dels til Nicolai og Niels, dels til Klaus osv. At Navne som Peder, Hans og Jørgen maatte blive almindelige, var forstaaeligt nok, naar Hensyn toges til den kraftige Forbøn, som den opkaldte herved kunde gøre Regning paa hos sin Helgen. Navnet Jon var i det 14de Aarhundrede „usædvanlig meget brugt i Norge“³. I Danmark vandt Navnet Hans vistnok yderligere Udbredelse ved den Overtro, der var herskende baade her og i Tyskland, at

Lynet ikke slog ned i Huse, hvor en Person af dette Navn opholdt sig¹. Blandt Kvindenavne var næppe noget saa udbredt som Maren (Marie), der jo var Gudmoders eget.

Denne Mangel paa Afveksling i Navne maatte medføre mange Ulemper. Føleligst maatte disse være for den Stand, der færededes mest omkring, Adelen. Allerede tidlig begyndte der da indenfor denne Stand at gøre sig en Trang til tydeligere Betegnelser gældende. Det første Udtryk for denne Trang og dens Afhjælpning var Skjoldemærkerne. Med en Ulv, en Murtinde eller en Stjerne afbildet paa Skjoldet, paa Hjælmen, paa Brystet og paa Hestedækket var en Jens Pedersen kendelig fra alle andre af samme Navn. Og der behøvedes ingen Skriftkundskab for at kunne læse den Navneplade, han bar paa sig. I Begyndelsen havde disse Skjoldemærker været blot personlige. Men ganske naturlig var de efterhaanden gledne over til at blive arvelige. Og saaledes var et Fællesmærke givet for en og samme Slægt, ikke blot ned efter, men ogsaa i dens Forgreninger til Siderne.

At dette er den Vej, ad hvilken de adelige Slægtnavne i Reglen er fremkomne, gennem Synet til Talen — ligesom ved Byernes Husnavne, hvor man først saa Skiltet (Schild = Skjold) saalænge, indtil man kaldte Huset efter Billedet — derom vidner endnu mange Smaatræk. Flere Adelsnavne, der beror paa et Misforhold mellem Vaabenmærket og det Navn, som deraf opstod, bliver først paa denne Maade forstaaelige. Det er saaledes lidet sandsynligt, at nogen Adelsmand skulde selv have valgt sig Navnet „Svinehoved“, som jo en bekendt Slægt i Sverige bar. Derimod er det let forklarligt, baade at en Ridder kan have antaget Hovedet af et Vildsvin til Skjoldemærke, og at Tilskuerne har kaldt dette Mærke „Svinehoved“. Navne som Rosenvinge, Rosenhane osv. er meningsløse som Betegnelser for tænkte Skabninger og derefter dannede Navne, men let forstaaelige som korte Betegnelser for et Vaabenskjold, i hvis ene Felt stod en Rose, i den anden en Vinge, osv. Saadanne sammensatte Navne havde naturligvis vanskeligere ved at trænge igennem end de let læselige. Medens f. Eks. Historieskriveren Erik Jørgensen,

hvis Fader af Gustav Vasa var bleven adlet med tre Teglsten i Vaabnet, straks fik Slægtnavnet Tegel, fik Rosenvingerne, der var adlede Aar 1505, først halvandethundrede Aar efter det til Vaabnet svarende Slægtnavn¹.

I det 16de Aarhundrede var denne Efternavn-dannende Bevægelse selvfølgelig langt fremskreden i Norden, men dog mærkelig nok endnu ikke saa bestemt gennemført, som man efter senere Tids Brug og Skikkens egen Hensigtsmæssighed skulde tro. I Sverige, hvor Udviklingen var et halvthundrede Aar længere tilbage end i Danmark, var man ved Aarhundredets Slutning endnu ikke naaet til, at Slægtnavnet hørte med til den retslige Betegnelse af en Person. Af de 232 Adelsmænd, der Aar 1593 satte deres Navne under Upsalamødets Beslutninger, har saaledes ikke mere end 93 fundet det nødvendigt at tilføje Slægtnavnet. Af de 1556 Præster har ialt kun tre betegnet sig hermed². I Danmark var vel de adelige Slægtnavne retslig anerkendte og udelodes sjældent i juridiske Aktstykker, men kun de aller færreste af dem var virkelig trængte ud i den daglige Tale. I Tiltale var det endnu fremdeles hele Aarhundredet ud Skik og Brug kun at nævne Enkeltnavnet, aldrig Slægtnavnet med. Og hvad Omtalen angaar, saa var Brugen af Slægtnavne i det mindste langt sjældnere, end man ved første Øjekast skulde tro.

Man fristes her saa let til den Fejlslutning, at fordi hine Mænd altid omtales i de Brevskaber, som nu hyppigst falder os i Hænde, nemlig retslige Dokumenter, med deres Slægtnavn, har Brugen heraf ogsaa i daglig Omtale været almindelig. Med samme Ret vilde man om Nutiden kunne slutte, at det nu er Skik at kalde enhver ved alle hans Fornavne, fordi disse opregnes i de retslige Betegnelser af vedkommende. Gaar man derimod til det 16de Aarhundredes private Breve og andre Udtryk for den daglige Omtale, saa viser der sig her en paafaldende Sparsomhed i Brugen af Slægtnavne. Oluf Nielsen, Otto Holgersen, Knud Persen o. s. v., er langt ned i Aarhundredet sædvanlige Betegnelser for Rosenkranser og Gyldenstjerner. Og dette er vel at mærke hverken skødesløs eller familiær Omtale; de betegnes øjensyn-

ligt saa til daglig. Selv i Kongebreve helt ned mod Aarhundredets Slutning træffes Spor af denne Skik. Man kan saaledes læse mange kongelige Skrivelser til den fynske Lensmand, Hans Johansen, førend man opdager, at hans Slægtnavn var Lindenov.

Denne gammeldanske Betegnelsesmaade mødtes imidlertid af en Sidestrøm, der trods al Modstand endte med at rive den med sig. Ikke uden Grund lød Brugen af Slægtnavn længe fremmed, den var jo netop ogsaa kun en Betegnelse for Udlændinge. Men disse blev tilsidst de toneangivende. Som bekendt foregik der under Christian den Tredje og Frederik den Anden en stærk Indvandring i Danmark af holstensk og tysk Adel. Paa hvilken Maade skulde man nu betegne slige Udlændinge? At meddele paa dansk Vis, at vedkommende var en Søn af Hans eller Peter eller Jochum, var en aldeles ligegyldig Oplysning, da Faderen rimeligvis var hans nye Landsmænd lige saa ubekendt som han selv. Der var da ikke andet for end at kalde ham, saaledes som Skik var i hans Hjemstavn, med hans Enkeltnavn tiligemed hans Slægtnavn. Men blev denne Art Benævnelse først nogenlunde hyppig, saa nødtes den gamle danske Adel tilsidst til ogsaa selv at følge med. Thi det vilde dog være for galt, om disse fremmede skulde slutte, at deres danske Standsfæller, fordi de ligesom Borgerne og Bønderne kun kaldte sig med deres Faders Navn og et -søn eller -datter føjet efter, ikke ogsaa havde et Slægtnavn og var af god, gammel Adel!

Saaledes blev Brugen af Slægtnavn ved fremmed Paavirkning efterhaanden tvungen igennem i Danmark. Dog var mod Aarhundredets Slutning den hele Skik endnu ikke ret trængt ned i den lavere Adel, ligesom enkelte af Tidens bekendte Mænd, som Hans Johansen af Slægten Lindenov, Sten Maltesen af Slægten Sehested og flere, endnu fremdeles kaldte sig og kaldtes paa gammeldags Vis. Der var da endnu ikke noget pudsigt i Klagen, naar Christian den Fjerde paa sin Nordkapstur sejlede under Navn af Christian Frederiksen. Først i det følgende Aarhundrede trængte Brugen af adelige Slægtnavne helt igennem i Danmark.

Ved denne Udviklingsgang afbrødes ganske en anden, der, hvis Danmark havde faaet Lov til at leve sit eget Liv, mulig

kunde have faaet Betydning. Det var Brugen af Navne paa Gaarde som en Slags Familjenavne. Hvor dybt rodfæstet denne var i Norden, kan ses af, at i mange Egne af Danmark har den holdt sig blandt Bønderne lige ned til vore Dage. I Norge, især det Vestenfjældske, er det samme Tilfældet, man behøver blot at mindes et Navn som Synnøve Solbakken¹. Paa Øen Gotland kaldes ligeledes Manden efter Gaarden, Lars Andersson Larsarfve f. Eks. I Dalarne gælder samme Skik, om end de to nævnes i omvendt Orden, Gaardens Navn først, Mandens bagefter. Alt i det 16de Aarhundrede brugte man saa. „Tomte Larses Hustru“ f. Eks. er bekendt fra Gustav Vasas Historie².

I Frankrig havde denne Art Betegnelse sejret, og Gaardens eller Slottets Navn med et „de“ foran var i de fleste Tilfælde gledet over til at blive den adelige Slægts Navn. Det er uden Tvivl samme Tanke, der ligger til Grund for det tyske Adelsmærke „von“. I Danmark var den tilsvarende Brug stærkt oppe i det 16de Aarhundrede, og det var fast Skik efter en Adelsmands Navn altid at føje „til“ den og den Gaard: Niels Kaas til Taarupgaard, Peder Munk til Estvadgaard, Christoffer Valkendorf til Glorup o. s. v. Hvor stærk Trangen til denne Tilføjelse var, kan bedst ses af, at man stundom ved Salg af Gaarden forbeholdt sig Ret til fremdeles at kalde sig „til“ den. Da saaledes Tyge Brahe Aar 1594 solgte sin Halvpart af Fædrenegaarden Knudstrup, forbeholdt han sig Ret til for sig og sine Arvinger fremdeles at skrive sig og kaldes „til Knudstrup“³.

Ogsaa denne Skik fik sit Stød ved den tyske Indvandring. I Danmark ejede disse Udlændinge jo endnu ingen Gaarde; og havde de haft nogen i Hjemmet, var de vel ikke rejst fra dem. Ikke desto mindre blev dog mange af de fremmede til betydelige Mænd. Den gamle Odels-Maalestok for adelig Formaaen og Formue, viste sig da altsaa i disse Tilfælde usikker. Skønt Skikken ganske vist holdt sig langt ned i det følgende Aarhundrede, var det dog øjensynligt, at den havde tabt sin egentlige Betydning. Allerede i det 16de Aarhundredes sidste Halvdel traadte det ogsaa tydeligt frem, hvor Styrken var størst, i Gaard- eller Personnavnene. Det var disse, der tog de andre med paa Slæb i de

nye Opkaldelser. Betegnende nok begyndte man først at opkalde efter Enkeltnavnet: Herluf Trolle omdøbte Skovkloster til Herlufsholm, Palle Juel kaldte sin Gaard Pallesbjerg o. s. v., men snart blev Slægtnavnet det almindelige: Juellerne fik Juellingsholm, Trollerne Trollholm, Krabberne Krabbesholm, Vifferterne Viffertsholm, Bjørnerne Bjørnsholm¹ o. s. v., o. s. v.

Den samme Trang, der hos Adelen havde fremkaldt Slægtnavnene, maatte ogsaa kunne være til Stede hos Borgerstanden og den efter Reformationen skabte nye gejstlige Stand. Mangen Borger flakkede som Købmand vide om og kunde blandt Udlændinge nok have Lyst til ligesom de at have et Efternavn, saa at han ikke som slet og ret Matrosdreng skulde kaldes ved Fornavn. Den lærde Stand havde det for saa vidt bedre, som et „Magister“ foran Enkeltnavnet altid stemplede vedkommende som en studeret Person. Men da nu Slægtnavne brugtes overalt i Udlandet, og enhver altsaa forudsattes at besidde et saadant, kunde det dog lyde lidt kummerligt, naar man var flere Danske eller Svenske i Følge, og alle kun mødte med det ene Efternavn: Danus eller Svecus. Kom saa hertil, at Besiddelsen af Slægtnavn jo i Hjemmet dog i det mindste mindede om Adel, saa er det let forstaaeligt, at mangelen Købstadfamilje langt fra at sætte sig derimod, tværtimod gjorde sit til, at et Fællesnavn voksede fast til Slægten.

Udvingen var for Danmarks Vedkommende i Reglen en og samme. En Mand kaldtes efter sin Bestilling: Peder Bager, Hans Møller, Jens Smed, Jørgen Skomager, Niels Tømmermand, Poul Skytte, Hans Teglmænd o. s. v. Hans Hustru kaldtes efter ham Ane Per Bagers, Dorthe Hans Møllers, Mette Per Smeds o. s. v. Børnene kaldtes ligeledes efter Faderen, i det mindste saa længe de var smaa. Der behøvedes da kun et lille Tryk til — at Faderen f. Eks. var temmelig bekendt eller blot levede længe — for at dette Bestillingsnavn, der alt hæftede ved Fader, Moder og Børn, kunde gaa over til at blive et Slægtnavn. Var det

først ret fastgroet, kunde saa atter bagefter en Tilbøjelighed vaagne til at pynte lidt paa det, gøre Bager til Bagger, Smed til Schmidt, Skomager til Schumacher, Tømmermand til Zimmermann, Skytte til Schytte eller Schütz o. s. v., o. s. v.

At denne Bevægelse indenfor Borgerstanden ikke opstod først med det 16de Aarhundrede, men alt noget forinden havde været til Stede, kan ses af, at vi straks ved Aarhundredets Begyndelse træffer Bestillingsnavne, der allerede da var gaaede over til at blive Slægtnavne. Bogbinder, Kok, Mynter, Sadolin (Sadelmager) kan nævnes som Eksempler paa saadanne. Aarhundredet igennem fortsattes Dannelsen, og saa vidt man kan skønne, med tiltagende Styrke. Efter Aarhundredets Midte synes det at have været det almindeligste, at Herredsfogeder paa Landet og Borge-mestre, Raadmænd og Byfogeder i Byerne havde sig et Slægtnavn, der ligesom de adelige aldrig brugtes i Tiltale, kun en Gang imellem i mundtlig Omtale, men i Reglen i skriftlig, retslig Betegnelse af vedkommende.

Tydeligst lader Dannelsen af Slægtnavne sig iagttage for den lærde Stands Vedkommende, der meget hyppigt jo udgik fra Befolkningens lavere Lag, Købstad- og Landalmuen, hvor den hele Form for Navneluksus endnu var ubekendt. Trangen til Efternavn gjorde sig her allerede gældende, naar de unge Mænd samledes ved Universitetet, og endnu mere, hvis de siden drog udenlands. Forholdsvis faa synes at have antaget Navnet paa Faderens Bestilling som Efternavn, især ikke under dens danske Benævnelse. De to af Navnet „Skomager“: Professor ved Københavns Universitet Hans Rasmussen Skomager, og Dr. juris Jørgen Skomager i det tyske Kancelli dannede i saa Henseende en Undtagelse. Heller ikke under den latinske Form trængte denne Navnedannelse ret igennem, f. Eks. naar Faderen var Smed at kalde sig Faber eller Fabricius o. s. v. Endnu sjældnere forekom dog det, der synes os saa naturligt, men i Virkeligheden jo var en urigtig Betegnelse: blot at gentage Faderens Navn. Et af de faa Eksempler herpaa var de to Professorer Hemmingsen. Faderen, den bekendte Teolog Niels Hemmingsen, bar sit Navn med Rette, idet han var en Søn af Bonden Hemming Nielsen.

Men Niels Hemmingsens Søn, Hans, der ligeledes blev Professor og ordentligvis burde have heddet Hans Nielsen, bar mod Skik og Brug ligeledes Navnet Hemmingsen, formodentlig fordi dette havde faaet en god Klang, som han dog gjorde sit til at berøve det.

Ubetinget almindeligst blandt de unge Studerende var det at antage Navnet paa deres Fødested som Efternavn. En betydelig Mængde danske Stednavne gik ad denne Vej i det 16de Aarhundrede over til at blive Person- og Familjenavne. Gennemløber vi blot Rækken af københavnske Professorer, er det et ikke ringe Antal nye, nu velkendte Slægtnavne, som de paa denne Maade indførte: Aastrup, Dybvad, Kolding, Katholm, Lemvig, Morsing, Resen, Riber, Samsing, Scavenius (Skagbo), Schiellerup, Sinding, Svaning o. s. v.

Interessant er det at lægge Mærke til den forskellige Lethed, hvormed slige Navne trængte igennem. Indskrænker vi os atter blot til Navne paa Professorer, saa har alle hine holdt sig enten gennem ligefrem Forplantning eller gennem senere Genoptagelse. Andre derimod synes slet ikke at være slaaede an og er enten uddøde eller maaske paany opgivne og ombyttede med nye. Hertil hører saadanne, der som København, Malmø og Køge vistnok maatte forekomme Datiden altfor almindelige, eller som Slangendorpius (Slangerup) og Roscheldensis (Roskilde) var altfor besværlige at udtale.

Fælles for dem alle var, at de, som det sig sømmede for Navne paa lærde Mænd, var oversatte paa Latin. Herved fremkom der ofte en smuk, men meget fremmedartet Klang. Ikke enhver vilde saaledes falde paa, at Professor Hans Jensen Alanus hed saa, fordi han var født i Landsbyen Ala i Halland, eller Venusinus, fordi han var født paa Hveen. I høj Grad betegnende for de nordiske Folks forskellige Karakter var imidlertid den Maade, hvorpaa denne ejendommelige Klang virkede paa Øret. I Danmark fulgte man tydeligt nok kun med, fordi det var Mode i Tyskland. Skønt Melanchthon selv havde givet Eksemplet og oversat sit Navn (Schwarzerd?) paa det endnu finere Græsk, saa var der dog kun meget faa i Danmark, der efterlignede dette.

En af de faa var Ole Gyldenmund, der oversatte sit Navn til Chrysostomus. Og selv de, der kun havde antaget et latinsk Navn, synes i Hjemmet at have haft en lidt trykket Fornemelse derved. I det mindste var det ikke usædvanligt, at de atter enten oversatte det igen tilbage til Dansk eller gav det en dansk-lignende Klang. Som Eksempel kan anføres Historikeren, Hofpræsten Anders Sørensen, der efter sin Fødeby Vejle havde antaget Navnet Vellejus, men bagefter omdannet det til Vedel.

Og hvad vedkommende ikke selv gjorde, det besørgede Datiden og Eftertiden for dem. Kun ganske faa af det 16de Aarhundredes latiniserede Navne er naaet i Behold til Nutiden. Selv Navnet Palladius, som dog ikke blev forplantet, har man ment at burde forandre til Plade. Og af alle hine lidt senere Oversættelser: Laccoppidanus (Søby), Pontoppidanus (Broby), Calundanus (Kalundborg), Paludanus (Kjær) o. s. v., har Eftertiden omhyggelig brudt den latinske Endelse.

Ganske anderledes var Udviklingen i Sverige. Den fremmede Klang tiltalte aabenbart Øret, og læg som lærd var lige villige til at gentage disse nye Tonefald. Hver Præstegaard blev saaledes Midtpunktet for en lille latinsk Udstraaling. Med Ærefrygt lyttede Bønderne til disse kirkeviede Navne, og i Slægten selv kunde sene Led lære Begyndelsesgrundene i Latin med Slægtens eget Navn som Eksempel.

Den Sans for Vellyd, som saaledes var til Stede i Sverige, gav sig alt til Kende i selve Navnedannelsen. De svenske Navne var i Reglen bedre lavede end de danske. Medens mange af disse faldt besværlige at udtale, som f. Eks. Arhusiensis, Randerusienis, Slangendorpius, Roscheldensis, havde de svenske som oftest ypperlig Klang. Det var kun faa, der som Bergius, Brunius, Lundius, Sundius, Poppius, Ringius fristede til at kaste den latinske Endelse bort, eller som Blackstadius, Lastadius, Tingstadius, Tollstadius o. s. v. røbede for tydeligt deres nordiske Herkomst. I Reglen var denne godt skjult og Navnene dannede som i et levende Sprog, tilsyneladende frit og dog regelbundet. Heraf deres indbyrdes Forskellighed og dog Ensartethed. Et Par Navnerækker kan anskueliggøre dette. Der var f. Eks.: Cho-

ræus, Fagræus, Lenæus, Nyblæus, Stobæus o. s. v., eller Arrhenius, Arsenius, Fallenius, Forsenius, Rosenius, Tedenius o. s. v.; eller Borelius, Montelius, Sommelius, Stagnelius o. s. v.; eller med det blødere Fald: Afzelius, Benzelius, Berzelius, Wivallius o. s. v., o. s. v. Der var ingen Mulighed for ved disse Navne, som ved de danske, at afstryge dem deres fremmede Form, saa at det svenske Navn stod tilbage. Hvo kunde ane, at f. Eks. Benzelius kom af Bentseby, Berzelius af Bergsäter, Gezelius af Gesala, Nezelius af Näs, Rhyzelius af Ryssby, Stigzelius af Stigsjø, Cavallius af Håldal o. s. v.¹.

Ogsaa græskdannede Navne trængte ind i Sverige. Ganske særlig Lykke gjorde Endelsen: -ander. Ved Hjælp af den slap enkelte, virkelig græske Navne ind, og endnu flere gamle nordiske pyntedes dermed. Som Eksempel paa saadanne Slægtnavne kan anføres: Alander, Bolander, Dryander, Kjellander, Lysander, Mosander, Nicander, Thomander o. s. v.

Denne latinske og græske Navnedannelse, der vedblev at foregaa i Sverige i det 16de og 17de Aarhundrede og ikke helt skal være ophørt endnu, mødte senere en Modstrøm, da fransk Smag begyndte at gøre sig gældende. Ikke faa Familienavne, der tidligere havde endt paa -æus, -enius eller -erus, blev nu tilstudsede paa Fransk med de kortere Endelser -é, -én eller ér. I hele det 18de Aarhundrede ansaas det for upassende for en Adelsmand at bære et Navn med Endelsen -us. Da Linnæus adledes, maatte han forandre sit Navn til Linné, Celsius maatte kalde sig Celse o. s. v., og i Karl den Tolvtes Hære var, som man sagde, Kongens Navn, Carolus, det eneste, der havde latinsk Endelse.

Hos den jævneren Borgerstand og hos Bondebefolkningen i Norden i det 16de Aarhundrede var Slægtnavne endnu noget ganske ubekendt. Enhver Person besad kun sit ene Navn, og betegnedes som Led i Rækken ved Faderens Enkeltnavn med tilføjet Endelse -søn eller -datter. Som bekendt har for Danmarks Vedkommende denne Tilbøjelighed holdt sig hos Landbefolkningen. Lovgivningsforsøg paa at hæmme den deraf følgende Forvirring fremkaldte kun en urimelig Mængde Efternavne med

Endelsen -sen. Først for nylig er der gjort et nyt og kraftigt Forsøg paa at bekæmpe Ulempen ved at ægge og reilede Trangen til tydelig Navnedannelse.

Det kunde ved første Øjekast synes uforstaaeligt, hvorledes man i en Tid som det 16de Aarhundrede, hvor ingen havde mere end eet Fornavn og de aller færreste noget Slægtnavn, egentlig bar sig ad med til daglig Brug at betegne de enkelte. Vanskeligheden vokser kun, naar det samtidig oplyses, at det var sjældent, udenfor den ligefremme Tiltale til overordnede, at bruge Enkeltnavnet. I Omtale brugtes det kun lidet.

Sagen var, at man gik Naturfolkenes Vej, idet man enten til dette Enkeltnavn føjede et Tilnavn, der trak Hovedopmærksomheden til sig, eller man udelod det ganske og erstattede det med et „Øgenavn“, der lidt efter lidt gled over til at blive Personens Hverdagsnavn.

Vi staar her overfor det andet og mest umiddelbare Udslag af den navnedannende Trang. Thi som ovenfor omtalt, to Grundtanker viser sig overalt hos de evropæiske Folk at have været og tildels endnu at være de fælles: Et Navn er nødvendigt, da det ejer en hemmelighedsfuld Kraft til af det nyfødte Barn at skabe en Person. Men netop derfor er det for helligt til at misbruges og bør i daglig Tale enten overtrækkes med et Tilnavn eller helt erstattes af et andet¹. Ubevidst gentages denne Tankebevægelse den Dag i Dag lige overfor smaa Børn, der jo sjældent eller aldrig af deres nærmeste benævnes med det rette Navn. Derimod slappes denne Tilbøjelighed lige overfor voksne eller holdes i hvert Fald i Tømme hos et Folk, naar det er naaet til et vist Punkt af Civilisation.

De nordiske Folk i det 16de Aarhundrede var kun naaet lidet frem ad denne Civilisationens Vej. Det hele Fremskridt fra Fortiden bestod i, at man var kommet til at indse det upassende i at anvende slige Tilnavne paa Konger. Der havde nemlig været en Tid — ikke blot i Nordens, men i alle evropæiske Landes Hi-

storie —, hvor heller ikke Kongerne var gaaet Ram forbi. Navne som Harald Blaatand, Oluf Hunger, Erik Plovpenning, Erik Glipping, eller de norske: Erik Blodøkse, Magnus Barfod, Erik Præstehader osv., vidnede ligesom de tilsvarende udenlandske: Karl den Enfoldige, Ludvig den Dovne, Frederik Rødskæg, Johan uden Land osv. om, at man ikke var bange for at give slige Tilnavne endog en meget skarp Brodd.

Den sidste danske Konge, der bar Tilnavn, var Valdemar Atterdag. Eftertiden har rettet lidt derpaa og udlagt det om hans Kongegerning. Samtiden sigtede ved sit Tilnavn vistnok kun til et staaende, tysk Forundringsudbrud hos ham¹. Men i hvert Fald betegner Valdemar Atterdag Grænsen for den Skik i Danmark at give Kongerne Tilnavn. Hans Efterfølgere forenede de tre nordiske Kroner paa deres Hoved, hvorved det straks blev vanskeligere at blive enige i alle tre Lande om en fælles Betegnelse, ligesom Kongerne fjernedes noget fra den stadige Omgang med en og samme Flok, der afføder et Tilnavn. Da Forbindelsen mellem de tre nordiske Riger i det 16de Aarhundrede brast, synes Udviklingen saa vidt fremskreden i Norden, at det for den almindelige Bevidsthed stod som noget upassende at give Konger Tilnavn. Den svenske Betegnelse for Christian den Anden: „Christian Tyran“, var ikke et Tilnavn i gammeldags Forstand, men et bevidst Haansord om en Fjende. I Tyskland derimod med dets mange, jævnbyrdige Fyrster holdt Skikken sig endnu i længere Tid; dog var det i Reglen kun rosende Tilnavne, der trængte igennem.

Men hos den nordiske Befolkning indbyrdes var den gamle Skik i det 16de Aarhundrede endnu fremdeles i fuldt Flor, nødvendigere og derfor ogsaa i frodigere Vækst, jo dybere Samfundslag man steg ned til. Lige fra den bekendte Admiral „Danmarks Riges Vovehals“ og ned til den usleste Stodder i en Afkrog af Landet, var der næppe mange, der ganske undgik denne fornødne Tilføjelse til, hvad Navn han i Daaben havde faaet. Hvor lidet Forholdene hos Nordens Landalmue har forandret sig siden det 16de Aarhundrede, kan ses af følgende Udtalelse fra Sønderjyllands Hedeegne Aar 1863: „Næsten enhver Mand har et eller

andet Øgenavn, hvorover Slægtnavnet tidt rent gaar i Glemme, og man kan leve Aar sammen med Folk uden at vide, at det Navn, de daglig nævnes med, er et Øgenavn; ja selv veed de undertiden ikke, hvad de hedder“¹.

Det har sin egen Interesse at undersøge disse Navnedannelsens vilde Skud, dels fordi de i sin Tid har givet det daglige Liv sit Præg, om end de kun undtagelsesvis har sat Mærke i Skriftsproget, dels fordi de angiver den Vej, ad hvilken i mangt et Tilfælde de senere Efternavne er blevne til. Idet vi da altsaa i det følgende skal søge at danne os et Overblik over de forskellige Arter, vil vi faa Lejlighed til — ikke blot som tidligere at betragte den bevidste Tilegnelse af Slægtnavne — men i et endnu dybere Lag at iagttage selve den ubevidste Navnedannelse i Virksomhed, Led af den Udvikling, der har frembragt baade Enkeltnavn og Slægtnavn.

Den simpleste Form for saadanne Tilnavne var Tilføjelsen af vedkommendes Bestilling. Hvor naturlig denne Udtryksmaade faldt, kan bedst ses af, at enhver i Nutiden under givne Forhold uvilkaarlig anvender den samme. Det ligger Tungen langt nemmere i Stedet for „Vægter Hans Nielsen“, „Røgter Jens Persen“ osv. at sige „Hans Vægter“, „Jens Røgter“ osv. Datiden brugte overordentlig meget denne Art Betegnelse. I Lensregnskaber, Byregnskaber og officielle Fortegnelser, bestemte for en overordnet, der hyppigt næppe kendte dem, om hvem der taltes, ja selv i aabne Kongebreve træffer vi overalt de samme, tilsyneladende blot Hverdagsbetegnelser: Hans Smed, Jørgen Fisker, Morten Redesvend, Maren Mælkeedeje, Niels Svineemand, Klaus Rakker osv. Som Regel kan man opstille, at Datiden næsten altid, naar Bestillingen nævnedes, satte denne efter Mandens Navn. Kun Magister og et Par andre dannede i saa Henseende en Undtagelse. Hvor let dette Bestillingsnavn under slige Forhold maatte kunne gaa over til at blive Efternavn og herved Slægtnavn, har vi allerede før omtalt.

Den næste Form for Tilnavn, der laa lige ved Haanden, var Angivelsen af Vedkommendes Bopæl. I Byer faldt ganske vist denne Betegnelse ikke saa naturlig som det at anføre vedkom-

mendes Virksomhed. Faa er derfor ogsaa de senere Slægtnavne, der ender paa -gade eller -stræde. Men paa Landet, hvor de fleste var lidt af alt, laa det saa nær at kalde dem efter deres Bolig, altsaa enten deres By, Gaard, Hus, eller hvis intet andet Navn havdes, saa efter den nærmeste Naturejendommelighed, hvorunder de levede. Idet disse Tilnavne ofte senere har fæstnet sig som Efternavne, er alle hine danske Familjenavne opstaaede med de bekendte Endelser: -rup, -toft, -by, -lev, -bøl, -gaard, -sted, -berg, -høj, -dal, -lund, -ris, -skov, -mark, -ager, -strand, -sø, -vig, -dam, -bæk, -kilde, -vad, -bro osv.

En tredje Form for Tilnavne var de rent personlige. Disse angav enten et iøjnefaldende ydre Kendemærke paa vedkommende, f. Eks. noget ejendommeligt i hans Udtale, hans Farve, hans Bygning, Væsen og lignende, eller de meddelte en Hovedbegivenhed i vedkommendes Liv. Den Dom, Tilnavnet indeholdt, behøvede ikke at udtales ligefrem, den udtryktes ofte gennem en Sammenligning især med Dyr; ligeledes blev den historiske Begivenhed heller ikke altid tydelig nævnet, men ofte kun antydet. At en havde stjaalet kunde f. Eks. udtrykkes dels ved at føje Tyveknægt, Galgenfugl, tyvebrændt osv. til hans Navn, dels ogsaa ved blot at tilføje Navnet paa den stjaalne Genstand.

Denne Art Tilnavne var overordentlig meget brugt. Mangen, der i Forvejen havde et Bestillings- eller Bopælstilnavn, ja mangel, der allerede lykkelig var naaet frem til et Slægtnavn, blev ved given Lejlighed et Offer for denne Folketilbøjlighed og slap siden aldrig mere af med sit Øgenavn.

Selvfølgelig har der kun været ringe Lyst til at lade disse Øgenavne bundfælde som Slægtnavne. Enhver søgte tværtimod efter Evne at ryste dem af sig. Det er derfor ogsaa kun faa af dem, der ad denne Vej er naaet til Nutiden; hvad der foreligger er i Reglen kun i filtreret Form, hvor det særlig ubehagelige, plumpe og uhøviske er udskilt.

Det har dog sin Interesse at betragte denne tiloversblevne finere Rest, dels fordi alle Arterne her, om end i pyntelig Form,

er tilstede, dels fordi selve det bevarede ofte belyser, hvad der er udskilt.

Ser vi saaledes paa de nu gængse Slægtnavne, der i sin Tid som blot Tilnavne nærmest har betegnet vedkommendes Udtale — altsaa ikke angivet hans Fødeby eller lignende, men kun hvad Landsmand han var — saa er Forholdstallet blandt disse i høj Grad forrykket siden det 16de Aarhundrede. Talrigt bevarede hele Norden over er de, der angiver tysk Herkomst: Friis (o: Friser), Holst, Holstein, Hannover, Sachs, Sass, Beyer, Preuss, Frank, Francke, Schwab, Bøhm o. s. v. Baade som For- og Efternavn har holdt sig Flemming (af flamsk Herkomst). Derimod er det Tilnavn af denne Art, der ubetinget var det hyppigst forekommende i Norden i det 16de Aarhundrede, nemlig Jude eller Jute, nu næsten ganske forsvundet som Efternavn. Hermed betegnedes enhver dansk i Norge og Sverige, og Tallet af danske, især i Norge, var meget stort. Men lige saa sikkert som Uviljen vidste at pille enhver saadan fremmed ud og give ham sit Tilnavn, ligesaa omhyggeligt har ogsaa Efterkommerne sørget for, naar deres Maal ikke længere røbede dem, at smutte under og blive det forhadte Tilnavn kvit.

Blandt de Tilnavne, der angiver Farve, har Hviid, Graah, Svart, Schwartz, Rød, Roed, Rothe, Bruun, Grøn holdt sig som Slægtnavne, men underligt nok næsten slet ikke Blaa eller Gul, end ikke i Sverige, hvor de dog er Nationalfarver.

Af Tilnavnene, der angav Ejendommeligheder i Legemsformen, er kun faa bevarede: Lang, Lange, Kort, Kurz, Dichmann o. s. v., medens saa godt som alle hine Angivelser af de enkelte Legemsdeles Form og Farve, ofte utroligt frie Betegnelser, hvorpaa det 16de Aarhundrede var saa rigt, er udskilte.

Paa samme Maade er det gaaet med Egenskaber og Almenbetegnelser, kun de allerpæneste som From, Schmock, Schön o. s. v. er bevarede.

I Dyrebetegnelserne er endelig vistnok den største Forandring foregaaet. Tilbøjeligheden til at opkalde efter Dyr — der havde været saa stærk tidligere, og hvoraf saa stor en Part af de adelige Slægtnavne var fremgaaet — har siden det 16de Aarhun-

drede for Danmarks Vedkommende været i stadig Tilbagegang. Ikke blot synes intet af Datidens Øgenavne at være gaaet over til Familienavn, men selve Tallet paa anerkendte Dyrenavne er siden da stadig ved Uddøen bleven formindsket, uden at nogen væsentlig Tilgang har fundet Sted. Oxe, Daa, Ræv, Gris, Galt, Kat, Gaas, Hejre, Svale, Ørn er nu saa godt som helt forsvundne. Noget lignende viser sig med Hensyn til Fisk og Krybdyr. Orm, Reje, Flynder, Torsk, der i det 16de Aarhundrede forekom, i hvert Fald som Tilnavne, maaske allerede som Slægtnavne, er siden da enten helt forsvundne eller har meget forstukket sig; Torsk er f. Eks. blevet til Dorschæus. Samtidig med denne Dyreverdenens Tilbagegang har Plantelivet været i Fremvækst. Den Tilbøjelighed, som alt tydelig kan spores hos det 16de Aarhundredes Borgerstand, til at anlægge nemme smaa Plantenavne som Familienavn, har siden yderligere bredt sig. Navne som Bøgh, Birch, Pil, Lind, Busk, Bull, Stub, Green, Qvist, Blad o. s. v. har alle slaet ypperligt an.

Vender vi os fra disse Nutids Familienavne atter til deres Forgængere, Tilnavnene eller Øgenavnene i det 16de Aarhundrede, saa er Artens senere Tilbagegang i Marv og Kraft tydelig nok. Ganske vist kender vi ikke en Tusindedel af hine Tilnavne; men de, der er os bekendte, er tilstrækkelige til at bestemme deres Ejendommelighed.

En stor Del af dem er umulige at gentage i Nutiden, dels paa Grund af deres overvættes Raahed, dels paa Grund af den naive Aabenhed, hvormed de — ligesom ofte f. Eks. Stednavne i Nutiden brugelige mellem Fiskere indbyrdes — hente Billeder fra en Idékres, der er paa engang for snæver og for fri. Mange af dem er ret malende, som naar en Gabriel Smed kaldes „Gabriel Svingfyr“¹, eller en Jon Skræder kaldtes „Jon Springfyr“. De fleste af dem sigter imidlertid til Forhold, som vi ikke kender, saa at deres egentlige Brodd gaar tabt. Vi aner ikke Grunden til at f. Eks. Johanne Sørensdatter i Helsingør stadig kaldtes

„den ferske Groppenbrad“ (Oksesteg), Karen Hansdatter for „Hønssekød“ eller Agnete Winholdsdatter for „Pavinden“. Navne som „Jacob Flynder“, „Anne Rødspætte“ og „Maren Skruppe“ har mulig slet ikke betegnet vedkommende som handlende med Fisk. Men i de faa Tilfælde, hvor vi kan forstaa Tilnavnet, er dette ofte ret vittigt. „Karen Hudløs“ kaldtes f. Eks. saa, fordi hun engang var bleven straffet med Pisk; Karen Hans Bødkers, der levede i Helsingør mod Aarhundredets Slutning og var berøgtet for at huse alle Slags Landstrygere, gik stadig under Navnet „Stodderæsken“, Ane Sørensdatter, der paastodes at staa i et intimt Forhold til Mestermanen, kaldtes „Rakkerbalje“ osv.

Hvad der mest forundrer, er den Ugenerthed, hvormed disse Tilnavne anvendtes baade om vedkommende, til vedkommende, ja undertiden ogsaa af vedkommende selv. Der kan f. Eks. ikke være Tvivl om, at Betegnelsen „Rasmus Kaabeløs“ maa oprindeligt have været et ubehageligt Øgenavn for en Retsbetjent. Ikke desto mindre omtales han af en Præst, hvem han tilmed hjalp til Rette, saaledes: „Om Tirsdagen fulgte „Kaabeløs“ mig til Nyborg“. Og Slotsskriveren her siger til dem begge: „Frants (s: hans overordnede, Lensmanden Frants Brockenhus) er paa Eskebjerg. Kommer han herind i Aften, saa kom i Morgen herop! og I, „Kaabeløs“ med! Jeg vil hjælpe paa Sagen, hvad jeg kan“. Ja, Tilnavnet synes i den Grad at have slaæet an, at det truer med at blive et Slægtnavn. Et yngre Familjemedlem, der synes opkaldt efter hin, kaldte sig i hvert Fald dermed, da han Aar 1575 betraadte Forfatterbanen og udgav: „Om Had og Avind, paa danske Rim af Rasmus Jørgensen Fynbo, Kaabeløs“¹.

Helsingørs Tingbøger, der paa dette Omraade giver os de fyldestgæstede Oplysninger, vrimler af saadanne Tilnavne. Efterhaanden som man læser, glemmer man de virkelige Navne, Karen Henrik Skrædders, Maren Bødkers, Ane Sørensdatter o. s. v. over disse, der ganske anderledes let fæstne sig i Hukommelsen. Og det er tydelig nok gaaet Skriveren paa samme Maade. Ogsaa han opgiver, efterhaanden som samme Person kommer igen, at nævne det ligegyldige Døbe- eller Fødenavn. De afløses af det Øgenavn, hvorunder vedkommende øjensynlig altid har gaaet, og

som han derfor alene husker. Følgen er en ganske egen Art Billedsprog. Man hører om, at i Dag er „den hvide Høne“ igen for Retten, „Sommerfuglen“ maa rømme af Byen for ukysk Levned, „Pinken“ har i Nat atter været paa Spil, „Flækkesilden“ er for tredje Gang benaadet, „Maren put i Lomme“ bliver for uskikkeligt Levned forvist Byen, kommer hun igen, skal hun ligesom „Rakkerbalje“ blive udledt af Mestermannen¹ o. s. v., o. s. v.

Hvor vidt denne Tilbøjelighed er gaaet, kan ses af, at stundom har Øgenavnene ved en Fejltagelse trængt sig ind endog i de tørreste, retslige Dokumenter. Det undrer saaledes, selv om man er nok saa bevandret i Datids Forhold, at træffe en juridisk Betegnelse som denne: „Erik Vandgrøds Hus, liggende vesten for Nørregade“² o. s. v.

At deslige Forhold hverken har været ejendommelige for blot en enkelt By eller for Danmark alene, men fælles for Datiden, faar man et tydeligt Indtryk af ved at se ganske de samme komme igen i England. Gennemlæser man f. Eks. Personlisten i Shakespeares Henrik den Fjerde, synes det gamle bekendte, man møder, naar to Dommere stadig kun gaar under Navnene: „Dom-pap“ og „Tys“, to Bytjenere kaldes „Klo“ og „Snare“, en Værtinde „Madam Rask“ og en løs Kvinde „Dorthe Lagensplitter“.

Det laa imidlertid i Sagens Natur, at Øgenavnene, selv om man nok saa meget vænnede sig til dem, dog som Regel taget umuligt kunde være behagelige for vedkommende. Gode Venner var desuden saa let tilbøjelige til at lægge endnu mere i dem, end der maaske oprindelig laa. Under slige Forhold kunde det, da jo Øgenavnet nu engang ikke lod sig fjerne, dog have Betydning for den paagældende i det mindste at faa slaaet fast, hvorfra det skrev sig, og hvad og hvor meget der laa deri. Et af de ældste og mærkeligste Eksempler herpaa er et Tingsvidne, som en Ridder, Hr. Peder Nielsen Ulfeld, Aar 1462 lod optage paa Fyn. Han gik under Navnet „Stegefisk“, og dette maa sikkert være blevet underlagt en for ham uhæderlig Bibetydning, siden han skred til den usædvanlige Forholdsregel i denne Anledning at lade sammenkalde Herredsting. Den forsamlede Almue begyndte

med at erklære, at Hr. Peder havde levet alle sine Dage som en retvis, god, kristen Dannemand. Han vilde imidlertid ikke lade sig nøje hermed og fik da saa et i alle Maader nøjagtigt og lovformeligt Vidnesbyrd om, hvorledes det forholdt sig med hans Tilnavn. Dette skrev sig fra, at engang, da han havde faaet i sin Tjeneste en ny Svend ved Navn Anker, der tidligere havde tjent hos Marsken, var Hr. Peder med alle sine Folk ude at drage Vaad i Gudme Sø. De andre Svende tog flinkt fat, men Anker holdt sig for god til at hale med og svøbte blot Hænderne i sin Kaabe. Hr. Peder opfordrede ham da til at hjælpe med at drage Fiskene i Land, han vilde jo dog nok selv være med at æde dem, naar de først var stegte. Men Anker svarede nej. Da greb Hr. Peder et Stykke Træ, gav Anker et Slag over Ryggen og bød ham at trække med til sit eget Gavn. Det var dette Oprtrin og intet andet, der havde givet Anledning til, at nogle i deres „Ufor-numstighed“ kaldte Hr. Peder for „Stegefisk“, og hvis nogen udlagde dette Navn paa anden Vis, da var det med Urette¹.

Medens man til daglig baade selv brugte og fandt sig i Øgenavne, kunde man ofte pludselig vise en mærkelig Ømtaalighed overfor den hele Skik. Datidens Retsprotokoller melder om en Mængde heraf opstaaede Sager. I Reglen faar man ikke stort andet at vide af dem, end at den ene Part har givet den anden Ukvemsord og Øgenavn og derfor maattet gøre en Undskyldning, hvorefter Forlig er bleven sluttet. En Sag blandt de mange, der tilfældig er lidt fyldigere gengivet, faar tjene til Eksempel paa denne Art Trætter. Hans Rostocker laa i Juni 1576 ved Helsingør og lossede Rostocker-Øl. Ved Stranden gik nogle Borgermænd og spadserede, men efter Skipperens Udsagn holdt de Øje med Skuden og talte, hvor mange Tønder der kom i Land. Hans Rostocker opfattede dette som en Beskyldning for Toldsvig, og da han kendte dem alle ved Navn, begyndte han en livlig Opramsning af deres Øgenavne: „Jon røget Brød!“ „Hans Hose-lapper!“ o. s. v. Sluttelig gav han dem et fælles, glat Lag, idet han raabte, at deres „egne Broge var nok tilsølede, de havde intet i hans at gøre“. Forbitrelsen i Land steg, vel især fordi man ikke kunde komme ham tillivs. De havde da ingen anden Udvej

end at stævne ham. Hans Rostocker mødte i Retten og gjorde mange Undskyldninger. Men de fornærmedes Vrede synes ikke endnu at have lagt sig, thi det hedder, at først efter lang Forhandling blev de paa nogle Borgeres Forbøn forligte, og den anklagede maatte forpligte sig til, at i Gentagelsestilfælde skulde ogsaa denne Sag staa aaben. Et ganske lille, men højst betegnende Træk er det, at Tingskriveren ikke har kunnet føre denne Sag til Protokols, uden selv at give efter for Tidens Trang til malende Tilføjelser. Istedetfor tørt at nævne Parternes Navne, har han ikke kunnet dy sig for til Hans Rostockers Navn at tilføje: „den bøvede [bugede], rødskæggede Tydskølsfører“¹.

En ganske egen Art Navne var Soldaternavnene. Det synes at have været almindelig Skik baade i Norden og andet Steds, at de menige ikke som nu til Dags kaldtes blot ved Nummer, men med et eget Krigsnavn, der, saalænge de var under Fanerne, afløste deres virkelige. Dunkle Minder om denne gamle Skik, der jo betegnede Krigerstanden som lige saa betydningsfuld som den gejstlige, hvor man ogsaa skiftede Navn ved Optagelsen, har holdt sig i de forskellige Sprog. I Frankrig bruges saaledes endnu Udtrykket *nom de guerre* om end i overført Betydning. Talemaaden „at faa Ilddaaben“ har maaske ogsaa oprindeligt indeholdt en Hentydning til Skikken.

De nye Navne var enten selvlavede og i saa Fald vel efter Ønske — i Reglen udmærkede f. Eks. de hvervede Landsknægte sig ved yderst drabelige Navne, — eller ogsaa gaves de Rekrutterne af Befalingsmændene, og i dette Tilfælde turde de ofte paa en ubehagelig Maade have sigtet til iøjnefaldende Kendemærker. Shakespeare lader de Rekruter, der forestilles for Falstaff, møde med Navnene: Muggen, Skygge, Vorté, Skakmat, Tyrekalv.

Efter endt Krigstjeneste aflagdes vistnok som oftest atter disse Navne. I og for sig var der dog næppe noget til Hinder for, at Krigsnavnene senere baade kunde bevares af den enkelte og endog kunde gaa over til at blive Familienavn, naar der var et

eller andet af dem, som gjorde særlig Lykke. Vi veed saaledes om Forholdene i Skaane i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede, at mange af Bønderne her vedblev efter endt Krig at bære de Navne, som Magnus Stenbock havde givet dem, da han rejste Befolkningen til Landets Forsvar¹. Umuligt er det ikke, at enkelte af Nutidens Familjenavne i Danmark som Flink, Kvik, Sejr, Glavind, Bøsse, Flindt, Bue, Drabelig o. s. v. oprindeligt kunde skrive sig fra Soldaterherkomst.

Medens de herhen hørende danske Forhold kun er lidet opklarede, lader Udviklingen i Sverige sig tydelig forfølge i dens ejendommelige Løb. Modsat alle andre Lande har den gamle Skik med Krigsnavne holdt sig her ned til vore Dage og var gaaet over til at udgøre et fast Led med i Hærens Forhold. For at forstaa Udviklingen maa det erindres, at Sverige fra Aar 1563 til 1720 førte saa godt som uafbrudt Krig. Ligeledes maa det erindres, at den svenske Landalmue besad en naturlig Takt for Dannelsen af gode Tilnavne, saa at vistnok de fleste udskrevne er mødt med det Navn paa rede Haand, som de ønskede til Soldaternavn. Da nu imidlertid det Omraade, hvorfra disse Benævnelser hentedes, ifølge Sagens Natur var begrænset, kunde Gentagelser ikke undgaas. Selv om man gennemgik alle Husdyrene: Kat, Buk, Ged, Hane, Høne, Kylling o. s. v., alle Krigssager og Egenskaber: Klinge, Stage, Kanon, Ild, Fyr, Bulder, Lystig, Drukken, Rask, Værre, Hurtig, Traver o. s. v., saa maatte man dog snart komme til Ende hermed og flere møde med samme Navn, især da Smagen jo i Reglen var en og samme.

Men denne Navnelighed maatte være utaaelig paa en Tid, da man ikke kaldte Folkene med Nummer, men med Navn, dobbelt utaaelig under Krigsforhold, hvor man knap havde lært at huske Mandens Navn, førend han var skudt og afløst af en anden. Ganske naturlig ledtes man da ind paa den Vej, der var lige nem for Hukommelsen og Navnelisterne, at lade Navnene være arvelige i Regimentet, saa at altid til samme Plads i Geledet svarede et og samme Navn.

Naar denne Skik er opkommen, lader sig næppe med Sikkerhed afgøre, Rimeligst er det, at den lidt efter lidt har vundet

Hævd. Af 200 Tilnavne, som vi veed har været brugt af Bønder i Wärend i det sydøstlige Smaaland i Tidsrummet 1600—32¹, kommer ikke mindre end 50, som Kat, Kylling, Kæmpe, Værre, Brand, Bulder o. s. v., senere igen som Soldaternavne i Vestmanlandske Ruller¹. Intet er til Hinder for, at hine 200 ældste Navne selv kan have været Soldaternavne, og for en Del kun Gengangere af tidligere. Nogenlunde fuldstændigt gennemført synes Navnefæstningen først at have været henimod det 17de Aarhundredes Slutning.

Ved saaledes at gøre Navnene arvelige indenfor hvert enkelt Regiment, stiftedes der en Slags menig Soldateradel, der ikke blev uden Betydning for Aanden i Hæren. Det var nu en endnu brattere Overgang end tidligere at blive Soldat, slippe et maaske forhadt Øgenavn i Hjemmet og istedetfor erholde et gammelt, bekendt Krigernavn. Heri laa der noget attraaelsesværdigt, der gjorde det vel skikket til at anvendes som Hædersbevisning. At det ogsaa er blevet anvendt saaledes og det lige ned til den nyeste Tid, mindes vi om ved Runebergs smukke Digt fra den finske Krig 1808—09: „Nummer 15 Stolt“. Den tapre frivillige giver her, da han spørges om sit Navn, et Svar, der genkalder os de Forhold, vi nys har berørt:

Hvad namn i verden jag fåt af prest
 Har ingen sig fästadt vid;
 Men „fåhund“ har man mig kallat mest
 I hela min lefnads tid.

General Döbeln giver ham da til Belønning Arv efter den tapreste blandt de faldne: „Nummer 15 Stolt“, hvis Plads i Geledet, Vaaben og Navn han overtager.

Medens Krigsforhold saaledes gjorde de svenske Soldaternavne arvelige i Regimentet, har de senere lange Fredstider tillige gjort dem arvelige indenfor Familjen. Indtil for kort siden var Forholdet saa, at det i Reglen var en Søn, der, naar Faderen blev gammel, afløste denne og arvede hans Plads i Geledet, hans Nummer, hans Soldaternavn og hans Torp. Ansigterne vekslede altsaa med Slægterne, men Nummer og Navn var frem-

deles de samme som i fordums Dage. Træffende har man om disse Forhold sagt, at hvis Karl den Tolvte stod op af Graven og atter vilde mønstre sin Hær, kunde han benytte de gamle Ruller. Paa hvert et Nummer og Navn, der raabtes op, vilde ligesom fordum en Soldat rette sig og svare: Gud bevare kongen!¹.

VIII Bog

Henvisninger og Anmærkninger

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 7. ¹ C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. Fol. S. 21—22.

S. 10. ¹ Herodot: Historie IV 105. — Finn Magnussen: Eddalæren og dens Opriindelse IV 277. — Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 152—55. — Sv. Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg, S. 236—39. — Junge: Den nordsjællandske Landalmues Character osv. 2. Udg. (Kbhvn. 1844.) S. 269—72. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 184—85. — Hylltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 348—49. II 17 og 21. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn II 106. 279—80. III 192—93. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 102—5. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III 77. — Jens Kamp: Danske Folkeminder. (Odense 1877.) S. 350 og 423. — Werlauff: Histor. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 401—3 med Anm. — A. Faye: Norske Folke-Sagn. S. 78—79. — Nærværende Skrift VII 25.

S. 11. ¹ E. Pontoppidan: Forsøg paa Norges Naturlige Historie II (Kbhvn. 1753.) 24. — M. B. Landstad: Norske Folkeviser. (Christiania 1853.) „Liten Lavrand's Unge“. — K. Leem: Beskrivelse over Finmarkens Lapper. (Kbhvn. 1767.) S. 502. — Dr. med. A. L. Faye i Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 628. — ² E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. (Hafn. 1736.) p. 82.

S. 12. ¹ Christiern Pedersens Danske Skrifter. Udg. af Brandt og Fenger. I. 108. — ² Olaus Magnus: Historia septentrionalium gentium. lib. XVIII cap. XI. — E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. (Hafniæ 1736.) p. 82. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn. III 78—82. — Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 50. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 360—70. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 346—47. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2den Række I 55. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 200—03. — Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859.) S. 469. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben. 3die Række 15de Bind. S. 624—25. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 151—52. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 175—76. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. (Berlin 1869.) § 571—72. — Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 459. — ³ Velvillige mundtlige Meddelelser. — ⁴ Kristoffer Nyrop: „Klude-

træet". Kort Udsigt over det philologisk-historiske Samfunds Virksomhed Oct. 1884—Oct. 1885. (Kbhvn. 1886.)

S. 13. ¹ Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 216. 281 fgg. — Thiele: Danmarks Folkesagn: II 280—82. III 186—87. 190—92. — Junge: Den nordsjællandske Landalmes Character. (Kbhvn. 1844.) S. 266 og 268. — A. Faye: Norske Sagn (Arendal 1833) S. 85 fg. — Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludvig Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 374—78. — Westerdahl: Beskrifning om Svenska Allmogens Sedar osv. S. 28. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) 349—51. — ² P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 90 og 154—55. — ³ Holger Rørdam: Danske Kirkelove I 88—89.

S. 14. ¹ P. Palladius: En Visitats Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 91—92. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — ³ Tvende merkelige Tractater vdsætte paa danske aff Pet. Palladio. (Kbhfn. 1556.) Bl. B. 6.

S. 15. ¹ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser IV 482. — ² Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser III 39. 190. IV 108—9. 117. 317.

S. 16. ¹ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser. IV 155 og 159. — ² E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder II 181 — ³ Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser III 155—58. — ⁴ Sv. Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser V 121.

S. 17. ¹ Norsk Magazin for Lægevidenskab. 3die Række XV 703—4. — ² H. Schwannenflügel: Oldtidens Kulturhistorie S. 739—40. — ³ Kinchs Afhandling i Samlinger til jydsk Historie og Topografi VI 201—5. — ⁴ M. B. Landstad: Norske Folkeviser (Christiania 1853) Liti Kjersti som stalldreng.

S. 18. ¹ M. Lappenberg: Die Miniaturen zu dem Hamburg. Stadtrechte v. J. 1497. (Hamburg 1845.) — Unge Karlis oc Drengris Speiel vdsæt paa Danske af Rasmus Hansen Reravius. (Kbhvn. 1571.) Bl. Aj. — ² Danske Magazin 3die Række VI 171. Selve Fødslen foregik forøvrigt vistnok ikke i Barselsengen, men enten paa Bænken eller sikkert hyppigst, som endnu ofte i Norge, i en knælende eller liggende Stilling paa Gulvet udenfor Sengen. Norsk Magazin for Lægevidenskab 3die Række XV 693—99.

S. 19. ¹ Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 202. — ² Fr. Panzer: Beitrag zur deutschen Mythologie II (München 1855) 306. — Norsk Magazin for Lægevidenskab 3die Række VI 695—97. — ³ P. Edvardsen Friis: Underretn. om Schelschiør Kjøbstad. (Sorø 1759.) S. 354. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III. S. 82. — ⁴ Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne II (Sthlm. 1868). Tilläg. S. X. — ⁵ Bring: Monumenta Scanensia I 100—101.

S. 20. ¹ Jörgen Simensøn: Tuende Tractater etc. En Tröste Scriffit for Frugtsomme lige Quinder oc Vnderuisning for Fostre-Modere. (Kbhvn. 1587.) Bl. E. 7. — Niels Hemmingsen: admonitio de superstitionibus. (Hafniae 1575.) Oversat af Rasm. Hansøn og paany udgivet af Nelaus Povlsen. (Kbhfn. 1618.) — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773.) S. 255—56. — Hülphers: Beskrifning öfwer Norrland. IV (Westerås 1780.) S. 308—10. — N. H. Siöborg: Bleklings Historia I (Lund 1792.) S. 143—44. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) 357. — Minerva 1802 IV 39. — Olavius: Beskr. over Schagens Kjøbstæd. (Kbhvn. 1787.) S. 343. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 82—83. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201—2. — Folkevennen (Kristiania 1859). S. 265 og 468. — Om Stene, se A. L. Faye i Norsk Magazin for Lægevidenskab 3die Række XV 676 og 683—686.

S. 21. ¹ Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 93 og 96.

S. 22. ¹ J. C. Schlyter: Samling af Sweriges Gamla Lagar VIII (Lund 1853) 154. — ² Asm. Bremer. Chron. Kilense. Thottske Mscrpt. Saml. no. 1005. Fol. S. 416. — ³ Johan Adolphs Ordnung von Kleidung etc. 1601. (Schleswig 1605.) Bl. Dij. — ⁴ Chr. IV's Polizeiordn. 27. Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — ⁵ Nye Danske Magazin II 273.

S. 23. ¹ Arild Huitfeldt: Danmarks Riges Krönike. Kvartudgaven IV 416.

S. 24. ¹ Bircherods haandskrevne Dagbog. 8 April 1660 (ikke trykt i Molbechs

Uddrag). — ² Danske Samlinger V 308 og 321. — ³ Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus II 184—85.

S. 25. ¹ Dat. Stensgaard Sante Karins Dag 1589. Orig. Adelsbreve. Pakke II. Basse. R. A.

S. 26. ¹ Skrivelse fra Fru Margrethe Basse til Fru Birgitte Bølle, dat. Stensgaard 1 December 1588. Orig. Adelsbreve. Pakke II. Basse. R. A.

S. 27. ¹ Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 160 og 183—86. — ² Dat. Malmø Mandag som var Clemensis papæ Aften 1529. Orig. Adelsbreve. Pakke VII. Bille. R. A. — ³ Jørgen Simensøn: Tuende Tractater etc. En Tröste-Scrifft for Fructsommelige oc Underuissning for Fostre-Modere. (Kbhvn. 1587.) Dedikationen og Bl. E. 6.

S. 28. ¹ Gamle danske Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig. V 379 og 386. — ² N. K. S. octavo. no. 376. (Degnen Jesper Lauridsens Tegnebog). — Lignende Beretning, dog med andet Aarstal, i Hans Nansens Kosmografi. (Hist. Tidsskr. 3die Række I 172).

S. 29. ¹ Nationaltidende, 10 Juni, Aften. 1887. — ² Niels Hemmingsen: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) S. 290. — Cunrad Aslac: Om den reformerede Religion. (Kbhvn. 1622.) 4to. Tidstavlen 1563.

S. 30. ¹ Joh. Mathesii: Erklæring vnd Auslegung Syrachs. (Lpzig. 1586.) II 67. — ² Vedel Simonsen: Bidr. t. Odense Byes Hist. III 36. — ³ N. K. S. octav. no. 376.

S. 31. ¹ Nærværende Skrift IV 203—04. — ² Norske Magazin II 44—45. — ³ Nicol. Helvaderi: Prognosticon astrologicon. (Slswg. 1600.) Bl. Ci. — ⁴ Holberg: Barselstuen Akt II Scene 8, og Den Stundesløse Akt I Scene 6.

S. 32. ¹ Alwin Schultz: Das höfische Leben z. Zeit d. Minnesinger I (Lpzig. 1879) 109. — ² H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 622.

S. 33. ¹ Saml. til Fyens Hist. og Topographie VI 312 og 360. — ² Danske Samlinger V 308. — ³ Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 135—36.

S. 34. ¹ Personalthistorisk Tidsskrift II 173. — ² Folkevennen VIII (Kristiania 1859) S. 382. — ³ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 160—61. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 360. — Norsk hist. Tidsskr. 2den Række III 202. — Joh. Oedman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 75—80. — Nicolovius: Folkliwet i Skyttis Härad i Skåne (Lund 1847) S. 175. — Fr. Panzer: Beitrag zur Deutschen Mythologie II (München 1855) 295. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 456 no. 634.

S. 35. ¹ Danske Magazin II 175. — ² Raumer: Histor. Taschenbuch VI 355—56. — ³ Handlingar rörande Skandinaviens historia XI. — Ahlqvist: Karin Månsdotter (Sthlm. 1874) S. 30.

S. 38. ¹ Hertug Ulriks og Hertug Hans' Nativiteter. Orig. G. K. S. 4to no. 1822 og 1823. — Christian IV's Nativitet haves i to Ekspil., hvoraf det ene mulig er Orig. G. K. S. 4to no. 1820 og 1821. Afskrifter haves i N. K. S. no. 620 c. fol. og Thottske Mskr. Saml. no. 1611. 4to. — ² Thottske Mskrpt. Saml. no. 287. octav.

S. 39. ¹ Alle disse „Revolutioner“ og Nativiteter findes, indbundne i Et, i N. K. S. no. 297 c. 4to.

St. 41. ¹ Sejerskjorte: Skandinavisk Selskabs Skrifter 1817. S. 419—23. — M. Saxtorph i Danske Videnskabers Selskabs Skrifter. Nye Samling II (Kbhvn. 1783) 147. — Finn Magnussen: Eddalæren og dens Oprindelse IV 35—36. 141. 543. — E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 81. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 84. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 406. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 471. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 757. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. II 728—29. III 265. 443. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube 2te Aug. § 182. § 579. — Efterbyrden betragtedes i Norden som ogsaa andet Steds halvvejs som en Art Broder til Barnet og begravedes eller brændtes med en vis Højtidelighed. Paa Islandsk hed Efterbyrden „Fylgia“, et Ord, der, om end det maaske som af K. Maurer (Die Bekehrung des norwegischen Stammes zum Christenthum II 680 fg.) paastaet, var forskelligt fra „Fylgia“ Skyts-

aand, dog havde Lydlighed med dette og medførte, at begge Begreber blandedes. Herom nærmere Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 754—56. — ² Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 209. — I Norge nu altid varmt: Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 760—61. 772. — I Skaane Svøbet koldt: Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 173—75.

S. 43. ¹ E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 81. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögns Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 209. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 173—74. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 267 og 403. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 291. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 769. Anm. 3. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) S. 152. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 460. no. 735. — ² Ezekiel Kap. XVI Vers 4. — ³ Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 768—70, og de der anførte Henvisninger.

S. 44. ¹ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 85. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 194. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 174. — Erik Fernow: Beskrifning öfwer Wärmeland (Götheborg 1773) S. 255—56. — Svenska Småsaker II 155. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (Berlin 1869) § 580. — ² K. Weinhold: Die deutsche Frauen im Mittelalter (1851) S. 48. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 175. — ³ Hans Tausens Postille, Vinterdelen. (Magdeborch 1539.) Bl. 90.

S. 46. ¹ Danmarks gamle Folkeviser, udg. af Sv. Grundtvig V 380. — Kopi af Peder Munks og Ludvig Munks Indførsel. Adelsbreve. Fasc. 47. Munk. R. A. — ² E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris p. 80. — Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Viborg 1795) S. 214. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II (1829) S. 247. — Junge: Den nordsjællandske Landalmue (Kbhvn. 1844) S. 239. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 87. — Frid. Rasch: Barselstuen hos Peder Knudsen Ruus (Aarhus 1806) S. 4. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 393 og 408. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 349. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Folkevennen (Kristiania 1859) S. 266, 381 og 467. — Svenska Småsaker II (Sthlm. 1871) 152. — J. Oedman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 75—80. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn (Wexiö 1800) S. 209. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung. § 581. — Jacob Grimm: Deutsche Mythologie. 4te Ausg. III 453. — John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II (London 1849) p. 78 osv., osv.

S. 47. ¹ Finn Magnussen: Eddalæren IV 537—38. — ² Adelma v. Vay: Eine Reise in's südliche Frankreich. (Ueber Land u. Meer. 1884—85. no. 50).

S. 48. ¹ P. Palladius: En Visitats-Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 93—94. — Niels Hemmingsen: Admonitio de superstitionibus, oversat af Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1618) octavo med Tillæg af N. Povlsen. — Jørgen Simensøn: Tuende Tractater etc. En Tröste Scrifft for Fructsommelige Quinder. (Kbhvn. 1587). Bl. E. 6. — Chr. IV's Reces II 28. — Danske Lov 6—1—12. — Holberg: Barselstuen I Akt 7 Sc. — For Nutidens Vedkomende: ovennævnte Skrifter samt „Tilskueren“, udg. af Neergaard 1886. S. 294.

S. 50. ¹ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 84. — Jens Kamp: Danske Folkeminder S. 360. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381.

S. 52. ¹ Anders Sandvig: De Sandvigske Samlinger (1908) S. 170. Fig. 323.

S. 54. ¹ H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 622. — ² Resen: Kong Frederichs Den Andens Krönicke S. 305. — ³ O. Sperling: Historia vitæ et carceris. G. K. S. no. 3094. 4to. S. 187 (anno 1631): Da mein Paulus gebohren war und nun mehr in Bündlein gewickelt und alles fertig, dass ich zu meiner liebsten hinein gehen könte und ihr Glück wünschen . . . (Smjgn. Birket Smith: Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi. (Kbhvn. 1885) S. 53).

S. 55. ¹ A. Schultz: Das höfische Leben zur Zeit der Minnesinger I (Lpzg.) 110. — ² Schütze: Holstein. Idiotikon IV 310. — ³ Hübertz: Beskr. over Ærø. (Kbhvn. 1844) S. 267. — ⁴ J. Ries: Den danske Spectator (Kbhvn. 1744) S. 53.

S. 59. ¹ Barselgrød: Antiquarisk Tidsskrift 1849—51 S. 388. — Skandinavisk Literaturselskabs Skrifter 1807 II 470. — Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser IV 375—94. — P. Hansen: Illustr. Dansk Litteraturhistorie I (1886) S. 109. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegjeld. (Kbhvn. 1786.) S. 261. — Holberg: Barselstuen Akt I Scene 7. — Frid. Rasch: Barselstuen hos P. Knudsen Ruus (Aarhuus 1806) S. 5. — Norsk Magazin for Lægevidenskaben 3die Række XV 762—63. — H. F. Feilberg: Ordbog over jyske Almuesmål. „Barselpotte“. — Flere Barselpotter baade af Ler og Metal findes i „Dansk Folkemuseum“.

S. 60. ¹ Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 202. — H. J. Wille: Beskr. over Sillejords Præstegjeld. (Kbhvn. 1786) S. 261. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 299. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1864) S. 98. — I Bleking var i det 18de Aarhundrede Moderens første Fortæring: En Snaps stærk Brændevin med Peber samt Æggemælk med Kringler. Sjøborg: Bleking's Historie I (Lund 1792) 143.

S. 61. ¹ Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 353. — ² Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300.

S. 62. ¹ Kolderup Rosenvinge: Gamle danske Love V 434. — Nye Danske Magazin II 273. — Kjøbenhavns Diplomatarium II 475. 541. 587. 634. — Forordning af 1 Maj 1624 § 21—23. — Engelstoft: Universitets- og Skole-Annaler (1807) I 209. — Chr. IV's Polizeiordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — Johan Adolphs Ordning v. Kleidung etc. 1601. (Schlsw. 1605.) Bl. D. 2. — Des Raths der Stadt Rostock revidirte Kindtauffs vnd Kindelbiere's Ordning 1605. Bl. A. 2. — Ordning des Raths der Statt Lübeck 1612. Bl. J. 4. — A. A. v. Stiernman: Samling Utaf Kongl. Bref och Förordn. ang. Sweriges Rikes Commerce, Politi och Oeconomie III (Sthlm. 1753) 266. 281., osv. — ² Werlauff: Hist. Ant. til Ludvig Holbergs atten første Lystspiel. (Kbhvn. 1858.) S. 117. Anm. 3.

S. 63. ¹ Samlinger til jydsk Hist. o. Topografi III 299.

S. 64. ¹ Fr. Westerdahl: Beskrifning om Svenska allmogens Seder (Sthlm. 1774) S. 31. — L. F. Rääf: Saml. till en Besk. öfver Ydre Härad i Östergöthland I. (Linköping 1856.) S. 117. (Side 116—31 af dette Skrift er hyppigt benyttede af mig i det foregaaende og efterfølgende uden at være særskilt citerede.) — Herm. Hofberg: Nerrikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 196. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 202. — Amaranthes: Frauenzimmer-Lexikon. (Lpzg. 1715) p. 910. „Huth lösen“. — Werlauff: Hist. Antegn. til Ludvig Holbergs atten første Lystspil (Kbhvn. 1858) S. 121. — Holberg: Barselstuen Act I Scene 5 og Act IV Scene 3. — Schütze: Holstein. Idiotikon II 256. — ² Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Erik Fernow: Beskrifning öfver Wärmeland. (Götheborg 1773.) S. 255—56. — Svenska Småaker II (Sthlm. 1871) S. 152.

S. 65. ¹ Brænde Lys: Seb. Franck: Warhafftige Beschreibung aller theil der Welt. (Frkfrt. 1567.) Bl. 134. — Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder, vdtagen aff M. Cyriac Spangebergii Brudpredicken oc vdsæt paa Danske ved Rasm. Hanssön Ravivius. (Kbhvn. 1582.) 8vo. Fortalen Bl. 3. — Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed II (1829) 247. — Blicher: Topographie over Vium Præstekald (Viborg 1795) S. 214. — Junge: Den nordsjællandske Landalmue (Kbhvn. 1844) S. 257—58. — Nicolovius: Folkflüwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 172. — Folkevennen 11te Aargang (Kristiania 1862) S. 393. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart (Berlin 1869) § 583. — Holberg: Barselstuen Act III Sc. 2. — ² Pontoppidan: Evericulum fermenti veteris p. 84—85. — ³ Folkevennen 8de Aargang (Kristiania 1859) S. 381—82. 467. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 203. — Biskop Jens Nilssöns Visitatsbøger 1574—97, udg. af Yngvar Nielsen. S. 376. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VI 254. — Thiele: Danmarks Folkesagn III 112—14. —

Samlinger til jydsk Historie og Topografi 2den Række I 55. — Kristoffer Nyrop: Kludetræet (Udsigt over det philologisk-hist. Samfunds Virksomhed Oct. 1884—Oct. 1885). — osv., osv. — Mundtlige Meddelelser.

S. 70. ¹ Ihre: De superstitionis hodiernis. (Upsala 1750) p. 23. — Thiele: Danmarks Folkesagn II 200—05. 243—44. 276—79, III 87—88. — Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 102—3. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III S. 41—52. IV 22—23. — N. Rasmussen Søkilde: Gamle og nye Minder om Brahetrolleborg og Omegn. S. 39—40. — Jens Kamp: Danske Folkeminder S. 422. — Norsk historisk Tidsskrift 2den Række III 184—85. — Faye: Norske Folkesagn (Arendal 1833) S. 32—35. — Norske Folke- og Huldre-Eventyr ved P. Chr. Asbjørnsen (Kbhvn. 1879) S. 327. — Gangerolfs Saga Cap. XV (Müller: Sagabibliothek II og Liljegren: Skandinaviske fornålders hjertesagor I (Sthlm. 1818). — Grimm: Deutsche Mythologie 2te Ausg. S. 437. — do.: Irische Volksmärchen XXVII. — do.: Deutsche Sagen I 133—44. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube des Gegenwart (2te Ausgabe) § 583—86. — ² Nicolovius: Folkliwæt i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 172.

S. 71. ¹ Norske Magazin I 191. 198. 206. 282. — ² Kirkehistoriske Samlinger 3die Række II 488—89. — ³ Danske Magazin I 62 og 64. — ⁴ Samlinger til Fyens Historie og Topografi VI 318. — ⁵ Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 131.

S. 72. ¹ Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 132. — ² Chr. IV's Polizeyordn. 27. Septbr. 1636 f. Schleswig u. Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — ³ Policey Ordnung der Stadt Rostock 1576. Bl. M. — ⁴ Tobias Hinzii Epistel und Werbungsbüchlein. (Leipzig 1629.) p. 419: Wie man beim Pharrern vmb die heil. Tauffe bitten soll. — Thom. Birck: Ehespiegel: ein sehr lustige vnd lehrhafte Comedi. (Tübingen 1598.) 4to. Act 5 Side 241 giver Præsten en Bonde, der retter Anmodning til ham om at faa sin Søn døbt, Anvisning paa, hvorledes en saadan skal stiles.

S. 73. ¹ Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Stockholm 1619.) 4de Bog S. 58. — ² Chr. IV's Polizeyordn. f. Flensburg 1600. Corpus Statutorum Slesvicenium II (Schleswig 1795) 292.

S. 74. ¹ Den staaende Udgift til Cancelliet i Rigens Regnskaber er: „Til Papir, Voks og Blækpulver“. — ² Nicolaus Helduaderus: En ny oc Skön Formular Bog. (Kbhffn. 1625.) Tredie Part. Bl. Xij.

S. 75. ¹ Det kunde synes i Strid med det her anførte, at Hans Tausen paa et Maleri i Frederiksberg-Museet (Danm. Rig. Hist. III B. 29) ses udstyret med en moderne lille Blækflaske med Prop. Denne tilligemed de nymodens Bøger ved Siden maa imidlertid være en senere Tilføjelse. Hvis Aarstallet foroven tilhøjre skal læses 1479, har Maleren heller ikke været heldig med dette Bevis for Maleriets Ælde, da Hans Tausen først blev født 15 Aar derefter (1494).

S. 76. ¹ De to bekendteste er: Andreas Jonæ Gothus: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619.) (Om Fadderskab se her III 114, IV 51—64), og Nicolaus Helduaderus: En ny oc Skön Formular-Bog (Kbhffn. 1625). (Om Fadderskab se Tredie Part Bl. N. 7—O 1).

S. 78. ¹ Som Eksempel kan anføres Skrivelse af 13 Febr. 1573 fra Axel Gyldenstjerne til Birgitte Gøye. Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne. — Skrivelse af 25 Oktober 1573 fra Hans Johansen Lindenov til Birgitte Gøye. Adelsbreve Fasc. 37. Lindenov. — Skrivelse af 16de Januar 1576 fra Niels Krabbe til Christoffer Gøye. Adelsbreve Fasc. 35. Krabbe. Lignende Formular brugt ved kongelige Indbydelser til Fadder. Se f. Eks. ved Chr. IV's Daab, Sjællandske Tegnelser 16 April og 7 Maj 1577. R. A. — Troels-Lund: Hist. Skitser S. 138—39. — Troels-Lund: Brevstilen i Danmark i det 16de Aarh. (Det nittende Aarhundrede 1876—77 S. 99—101).

S. 79. ¹ H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1845.) S. 252—54.

S. 80. ¹ Skaanske Lov I Bog 3 Cap. Smlgn. Jydske Lov I Bog 1 Cap. og Sjællandske Lov I Bog 2 Cap. — ² Kolderup Rosenvinge: Udvalg af gamle danske Domme IV 275 og 335.

S. 81. ¹ Den norske Ærkebisp Paal Baardssøn († 1346) tillod i et Hyrdebrev: under haard Fødsel at døbe blot et fremrakt Lem. (R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II (Christiania 1858) 300). — Aar 1766 forfærdigede en Italiener et eget Moderspejl og Sprøjte til at udføre Daab med. (Norsk Magazin for Lægevidenskab 3die Række XV 674. Anm. 2). — Ordinasen: „Men finde Jordemødrene Fostrene levende eller noget framkomne, dog nær døde, da skulle de alligevel ikke døbe dem, som plejer at ske, førend de ere aldeles fødte“. Danske Kirkelove, udg. af H. Rørdam I 87. — Smlgn. Kirkehistoriske Samlinger I 92. — Nicol. Palladius. 1555: ne infans nondum perfecte in lucem editus aut tantum pars ejus aliqua protensa baptizetur. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove I 88. — Fyens Landemode 1579. — Den Kallske Manuskript-Samling no. 492. 4to. (N. Jacobsens Afskrift). — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 132. — Kirkehist. Samlinger VI 372. VII 41.

S. 82. ¹ H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1845.) S. 253. — ² Brev af 1 Februar 1871 i N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl. — ³ Fortegnelse af 1 Maj 1642 over Gods tilhørende Jomfru Idde Arnfeld, og staaende hos Maren Ernstes i Kompagnistræde i København. N. K. S. no. 743 A. fol.

S. 83. ¹ Kirkehistoriske Samlinger II 535—55. — ² C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv III 132.

S. 84. ¹ Danske Samlinger VI 160—61. — ² Schütze: Holsteinisches Idiotikon I 236. — ³ Brev af 1 Februar 1871 i N. Jacobsens Samlinger. St. Kgl. Bibl.

S. 85. ¹ J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800). S. 209. — ² E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder III. S. 40—41.

S. 86. ¹ Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847). S. 174. — ² Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 301—2. — ³ Om Brud paa denne Skik, se f. Eks. Frid. Rasch: Barselstuen hos Peder Knudsen Ruus (Aarhus 1806) S. 6. — Spor af Skikken endnu: Kamp: Danske Folkeminder S. 360—61. — I Oldenburg maa Barnet før Daabens ikke faa Die, men kun Sukkervand. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. (Berlin 1869). 2te Bearbeitung. § 582. — ⁴ Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 367. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 347. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 375. — Jac. Grimm: Deutsche Mythologie 4te Ausg. III 453 no. 547. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. (Berlin 1869). 2te Bearbeitung. § 594.

S. 87. ¹ Kirkehistoriske Samlinger II 538. — ² Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 32, 59 o. s. v. — Kirkehistoriske Samlinger V 274. — ⁴ Kirkehistoriske Samlinger II 539 Anm.

S. 88. ¹ Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 32. 59. 86. — ³ En Visitatz Bog aff Doct. Petro Palladio, udg. af Svend Grundtvig. S. 14. — I flere af Nordens Egne har dog endnu den Tro holdt sig, at det vil medføre Ulykke for Ægteskabet, om Mand og Hustru eller et Par Forlovede begge staa Fadder til samme Barn. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 375. — Det var ligeledes vistnok Minder om den katolske Opfattelse, naar det indtil i det 19de Aarhundrede var Skik i Sverige, at Mands- og Kvindefadderne efter Daabens kysede hinanden og vekslede Krans og Krone. (Claes Lundin och August Strindberg: Gamla Stockholm S. 259—60). — ³ Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) S. 1795) S. 292.

S. 89. ¹ Sjöborg: Blekinges Historia I. (Lund 1792.) S. 143. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 212. — ² Sidstnævnte Skrift S. 210. — ³ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 85. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 349. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 362. — A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. 2te Bearbeitung. (Berlin 1869). § 590. — ⁴ J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800). S. 210.

- S. 90. ¹ Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 381. — ² Troels-Lund: Historiske Skitser. S. 184—93.
- S. 91. ¹ Norske Magazin III 485—86.
- S. 92. ¹ Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiä 1800) S. 211.
- S. 93. ¹ Nye kirkehistoriske Samlinger V 30.
- S. 94. ¹ Kirkehistoriske Samlinger II 534—59. — ² Danske Magazin V 268. — Ludv. Helveg: Den danske Kirkes Historie efter Reformationen I (Kbhvn. 1857) 59. — ³ Peder Claussön Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. Indledning. S. V.
- S. 96. ¹ Visitationes divers. per Nicolaum Simonis Glostrupium. N. K. S. no. 1629. 4to. S. 101. — Kalls Manuskript-Samling no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Kirkehistoriske Samlinger IV 475. — Samlinger til Fyens Historie og Topografi I 108.
- S. 97. ¹ Samlinger til Fyens Historie og Topografi VI 318. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove I 68.
- S. 98. ¹ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 12. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 346. — ² Consistoriums Arkiv no. 132. folio. N. Jacobsens Afskrift. St. Kgl. Bibl. — ³ „Denudantur autem pueri caput et humeros ad minimum, nisi infirmitas infantis id impediatur“. G. K. S. no. 3187. 4to.
- S. 99. ¹ Kirkehistoriske Samlinger IV 61. V 465—71.
- S. 102. ¹ Nærværende Skrift VI 42—43. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove I 462—63. 473—74. — Bloch: Den fynske Gejstligheds Hist. S. 38. — o. s. v. — ³ Resen: Kong Frederichs Den Andens Krønike. (Kbhvn. 1680). S. 306. — ⁴ „Immersum aquis totum“. H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 651. — ⁵ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 317. — Kirkehistoriske Samlinger V I, 35.
- S. 106. ¹ Jens Z. M. Kielland i Aarsberetn. f. Foren. t. norske Mindesm. Bevaring 1905. S. 146.
- S. 108. ¹ E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 74. — ² Joh. Ödman: Bahus-Läns Beskrifning (Sthlm. 1746) S. 78—80. — ³ Ihre: de superstitione. S. 36. ⁴ N. K. S. 755 l. folio. — Kirkehistoriske Samlinger V 453—54.
- S. 109. ¹ Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 375. — Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube. 2te Bearbeitung. Berlin 1869. § 592. — ² Diplomatarium norvegicum I no. 26. Se A. Taranger i „Verdens Gang“ for 8 Marts 1903.
- S. 110. ¹ Sjællandske Tegnelser 12 og 15 Maj 1666. Meddelt af Dr. Johan Scharffenberg i „Verdens Gang“ 28 Februar 1903. — ² Meddelt (efter Frostatingslagen II 3) af A. Taranger i „Verdens Gang“ 8 Marts 1903.
- S. 111. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 316. — Kirkehistoriske Samlinger IV 475. 504. — Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174. — o. s. v. — ² Troels-Lund: Historiske Skitser. S. 190—92.
- S. 112. ¹ Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174. — Samlinger til Fyens Historie o. Topogr. I 108. — ² Saaledes f. Eks. vedtaget paa Bondemødet i Odense 1567. Manusc. Kall. no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Aar 1558 og 1560 i Roskilde var lignende Betingelser blevne stillede for Moderen, naar hun vilde holde Kirkegang. Kirkehistoriske Samlinger IV 459 og 469. — ³ Jacob Madsens Visitatsbog. S. 174. — ⁴ Samlinger til Fyens Hist. o. Topogr. II 99—100. — ⁵ Kirkehistoriske Samlinger IV 450.
- S. 113. ¹ Kirkehistoriske Samlinger IV 475. — Lund 1561: G. K. S. no. 3187 4to. — ² P. Claussön Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. Indledn. S. V. — ³ Kirkehistoriske Samlinger II 554—55.
- S. 114. ¹ Joh. Paludan: Forsøg til en Beskrivelse over Mæen II 270. — J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III S. 88—90. — S. Grundtvig: Gamle danske Folkeminder I S. 11. — Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 363—64. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV S. 349—50. — Ihre: De superstitione. S. 36. — Jöran Johan Öller: Beskrifning öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiä 1800) S. 211. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381—82. — Wuttke: Der deutsche Volksaber-

glaube der Gegenwart. 2te Bearbeitung. (Berlin 1869.) § 593—96. — Kuhn u. Schwartz: Norddeutsche Sagen, Märchen und Gebräuche (Leipzig 1848) S. 432. — W. Mannhardt: Germanische Mythen (Berlin 1858) S. 634 o. s. v., o. s. v.

S. 115. ¹ Sv. Grundtvig: Gamle danske Folkeminder I S. 11. — ² Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 102—5. — Ganske lignende Fremgangsmaade omtales i Norge 1593 i Bisp Jens Nilssöns Visitatsboger, udg. af Yngvar Nielsen. S. 91.

S. 116. ¹ H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 653—54. — ² H. Lerbech: Beskrivelse over Ringe Sogn (Odense 1826) S. 86. — Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 363. — Sjøborg: Blekings Historie I (Lund 1792) 144. — P. Osbeck: Beskrifning öfwer Laholms Prosteri 1797. (Hall. Förm. Fören. Årsskrift 1868). S. 26. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiø 1800.) S. 212. — ³ Kamp: Danske Folkeminder. S. 364. — ⁴ H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter I 657. — ⁵ Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 177—78). — I Sønderjylland siges eller sagdes lignende Ord af Faderen til Gudmoderen. H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 101. — ⁶ H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 657.

S. 117. ¹ E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 74. — Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 361. — E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder IV 350. — Norsk Historisk Tidsskrift 2den Række III 201. — Folkevennen. (Christiania 1862.) S. 452. — Abr. Abr. Hülphers: Beskrifning öfwer Norrland IV (Westerås 1780) S. 310—11. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 382. — Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 178. — ² A. R. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 102—5. — ³ Sjællandske Tegnelser 17 December 1581. R. A. — ⁴ Danske Samlinger V 323. — Samme Skik omtales i Tyskland endnu Aar 1715. Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon. (Leipzig 1715.) p. 202: „auf das Bette schenken“. — Som Eksempel fra Norge i det 16de Aarh. kan anføres: Bisp Jens Nilssöns Visitatsbøger, udg. ved Yngvar Nielsen, S. 280.

S. 118. ¹ P. H. Resen: Kong Frederichs Den Andens Krönicke (Kbhvn. 1680) S. 307. — H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 657—58. — ² A. R. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse (Kbhvn. 1765) S. 104. — ³ Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381. — ⁴ Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 361.

S. 119. ¹ Skrivelse af 1 Septbr. 1581 fra Fru Christence sal. Björn Kaas' til Fru Birgitte Christoffer Gøyes. Orig. Adelsbreve. Fasc. 35. Krausse. R. A. — ² Skrivelse fra Christoffer Gøye til Mogens Gøye, dateret Torsdag næst efter Pintsedag 1577. Dokum. til Klevenfelds Stamtavler. (Gøye.) R. A.

S. 120. ¹ Skrivelse fra Axel Brahe til Christoffer Gøye, dat. Rugaard 6 Septbr. 1581. Orig. Adelsbreve. Fasc. 10. Brahe. R. A. — ² Skrivelse fra Kirsten Bølle til Fru Birgitte Christoffer Gøyes, dat. Basnæs 24 Novbr. 1573. Orig. Adelsbreve. Fasc. 10. Bille. R. A.

S. 121. ¹ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 13. — ² Danske Magazin 4de Række IV 90. — Kirkehistoriske Samlinger I 473. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 291. — ³ Jacob Madsens Visitatsbog S. 332.

S. 122. ¹ Ny kirkehistoriske Samlinger V 369, 371 og 373. — ² Samlinger til Fyens Historie og Topographie VII 253—54 og 256—57. — ³ Ny kirkehistoriske Samlinger V 30. — ⁴ O. Wolff: Journal for Politik, Natur- og Menneske-Kundskab. (1816.) III 29. — ⁵ Danske Magazin III 221—24. — ⁶ Kirkehistoriske Samlinger III 7. — ⁷ Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst, udg. af Chr. Molbech III 421. — ⁸ A. A. v. Stiernmann: Förordn. ang. Sweriges Comm. Politi o. Oecon. III 726. — Joh. Adolfs Ordnung von Kleidung etc. 1601. (Schlesw. 1605.) fol. D. 2. — ⁹ Peder Syvs Ordspogs (Ud. 1688) II (207 læs:) 209. — ¹⁰ Nye danske Magazin II 273. — ¹¹ Des Raths zum Stralsunde Ordnung. 1649. S. 32.

S. 123. ¹ Samlinger til jydsk Hist. o. Topogr. II 155. — ² Helsingørs Tingbog, se bl. a. 8 Februar 1580. 5 Novbr. 1622. 11 Febr. og 23 April 1623. 26 Febr. 1635.

15. Decbr. 1637. 26 Maj 1642. 21 Januar 1647, o. s. v. R. A. — ³ Bircherods haandskrevne Dagbog 16 Febr. 1667. (Nærværende Stykke er udeladt i Molbechs Udgave.) — ⁴ Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 133.

S. 124. ¹ Christian den Fjerdes Dagbøger ved Nyerup. S. 33, 65, 69, 85, 114, 115, o. s. v. — ² Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 133—34. — ³ Se f. Eks. Prof. Hans Rasmussen Brochmands vidtløftige Optegnelser om Indtægter og Udgifter af den Art. G. K. S. no. 1076. Folio.

S. 125. ¹ Kirkehistoriske Samlinger V 640.

S. 126. ¹ Chr. IV's Polizeyordn. 27 Septbr. 1636 f. Schlesw. u. Holst. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 2. — ² Forordning af 23. Maj 1646. Sjæll. Tegnelser. R. A. — ³ Kirkehistoriske Samlinger VI 372. Lignende for Odense 1577. Mnskr. Kall. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — ⁴ Forordning af 1 Maj 1624. § 20. — ⁵ Engelstoft: Annaler 1807. I 209.

S. 127. ¹ „Regnskab paa, hvad Holger haver buden hid til Barsel“. Adelsbreve. Fasc. 53. Rosenkrands. R. A. — ² Norske Magazin I 192 og 199. — ³ Mnskr. Kall. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — ⁴ Helsingborgs Lensregnskab 1 Maj 1579—1 Maj 1580. R. A. — ⁵ Saml. til jydsk Historie og Topografi VIII 155. — ⁶ Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 364. — ⁷ Molbech: Dialect Lexikon „Grødgilde“.

S. 129. ¹ C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) 67. — ² Historisk Tidsskrift I 195. — Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 352—53. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 370—71. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—99. — ³ C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) 67. — ⁴ Allens Optegnelser St. Kgl. Bibl. — J. Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 370—71.

S. 130. ¹ H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—99. — ² Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 352—53.

S. 133. ¹ Sv. Grundtvig: Gamle danske Minder III 170—72. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 98—100. — ² Samlinger til jydsk Historie og Topografi III 300.

S. 134. ¹ „Item, at de skulle være Hedninge udi de 6 Uger efter Barnefødslen, den Stund de ere i deres Barselseng: Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder“, ved Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1572.) 8vo. Fortalen Bl. 3. — ² Diplomatarium Norvegicum VII 664 og 704. — ³ N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius. Pars II. (Kbhvn. 1576.) Bl. 195. — ⁴ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89.

S. 135. ¹ Luthers Werke (Irmischer) II 97. — ² Luthers Werke (Irmischer) XXIII 60.

S. 136. ¹ R. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — ² N. Hemmingsens Postille, oversat af R. H. Reravius II P. (Kbhvn. 1576) Bl. 195.

S. 137. ¹ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 96—97. — ² Danske Lov 2—8—9. — ³ Tröst aff Guds Ord for siuglige Dannequinder, vdsæt paa Danske ved Rasm. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1572.) 8vo. Fortalen Bl. 3.

S. 138. ¹ Sammesteds. — ² E. C. Werlauff: Hist. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten første Lystspil. (Kbhvn. 1858.) S. 119. — ³ J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. (Kbhvn. 1834.) S. 267.

S. 139. ¹ Schütze: Holstein. Idiotikon II 236—37. — ² E. C. Werlauff: Histor. Antegnelser til Ludv. Holbergs atten første Lystspil (Kbhvn. 1858) S. 119.

S. 140. ¹ Quicherat: Histoire du costume en France. Deuxième edition. (Paris 1877) S. 312—13. — ² J. Scheible: Die gute alte Zeit in historischen Beiträgen I (Stuttgart 1847) S. 708. — ³ Christian IV's Stadsret for Flensborg 1600: Corpus Statutorum Slesvicensium II (Schleswig 1795) S. 292. — Johan Adolphs Ordnung von Kleidung etc. 1601 (Schleswig 1605) Bl. D. 2. — Chr. IV's Polizeiorde 27 Septbr. 1636 f. Schleswig Holstein. (Glückstadt 1636.) Bl. F. 3. — A. A. v. Stiernman: Förordn. ang. Sveriges Comm. Politi o. Oecon. III 267 og 282. — For Tysklands Vedkommende se f. Eks. Ordnung des Raths der Statt Lübeck 1612 fol. K. — Hamburg 1618: Zeitschrift für Hamburgische Geschichte I 561. — Amaranthes: Frauenzimmer Lexikon

(Leipzig 1715) S. 2130. „Wochen Bette“. — ⁴ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 18. — ⁵ Peder Syv: Danske Ordsprog, Udg. 1788. II 242.

S. 141. ¹ Wilhelm Helt: Poetiske Skrifter. (Kbhvn. 1732) S. 213. — ² Claus Porsz: Leffnetz Compasz (Kbhvn. 1613) Bl. H. 3. — ³ I denne Betydning bruges Ordet f. Eks. endnu i Joh. Laurenbers Scherzgedichte, herausgegeben von Lappenberg. (Stuttgart 1861.) S. 252. — ⁴ Zeitschrift für Hamburgische Geschichte I 561. — ⁵ Holbergs Barselstue Act I Scene 2.

S. 142. ¹ Grevens og Friherrens Comedie, udg. af Birket Smith. (Kbhvn. 1870.) S. 9 og 15. — ² Herman Weigel: Das Trachtenbuch aller Nationen. (Nürnberg 1577.) Bl. E. — ³ Act IV Scene 5. Boyes Udgave 1852. S. 676.

S. 143. ¹ Ludv. Holbergs Mindre Poetiske Skrifter, udg. af Liebenberg. S. 151. — ² Ludv. Holbergs Epistler. IV Epistel 427. — ³ Liber agendarum dioces. (Slesvic. 1512.) 8vo. fol. 38—39.

S. 144. ¹ Kirkehistoriske Samlinger IV 69. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — ³ Ny kirkehistoriske Samlinger VI 152. — A. Heise: Diplomatarium Vibergense. S. 218. — Danske Kirkelove I 146—47.

S. 145. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 317. — ² Kirkehistoriske Samlinger IV 450. — Manuscript Kall. 479. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — Norske Magazin II 244. — ³ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99. — ⁴ Danske Samlinger V 280. — ⁵ Vedel Simonsen: Samlinger til Rugaards Historie II 1, 130. — ⁶ Asm. Bremer. Chronicon Kilense. Thott. Saml. no. 1005 fol. S. 416. St. Kgl. Bibl. — ⁷ Sveriges gl. Lagar, udg. af J. C. Schlyter VIII (Lund 1853) 155. — ⁸ Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Love V 434. — ⁹ Falck: Staatsbürgerliches Magazin X 223.

S. 146. ¹ Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech S. 56. samt Haandskriftet S. 2499. — ² H. Leerbech: Beskrivelse over Ringø Sogn. (Odense 1826.) S. 86. — Smlgn. f. Eks. L. H. Bing: Beskr. over Lesøe (Kbhvn. 1802) S. 184. — S. S. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland (Upsala 1768) S. 179. — ³ J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. S. 269. — ⁴ Bestemmelser paa Landemodet i Odense 1575. Manusc. Kall. no. 492. 4to. N. Jacobsens Afskrift. — ⁵ Forordning af 1 Maj 1624. § 23. — ⁶ Jydske Tegnelse 19 Juli 1623. R. A.

S. 147. ¹ J. R. Hübertz: Beskrivelse over Ærø. S. 269. — ² H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 102. — Smlgn. F. Petersen: Grevinge Sogn (Kbhvn. 1887) S. 40. — ³ G. Gaslander: Beskr. om Swenzka Allmogens Seder (Sthlm. 1774) S. 19. — ⁴ Nye Danske Magazin II 273. — ⁵ Mundelstrup: Specimen Gentilismi (Hafniae 1684) 4to. B. i.

S. 148. ¹ Manusc. Thott. no. 1719. 4to. For største Delen trykt i Folkevennen 8de Aarg. (Christiania 1859) S. 263—88. — ² Samlinger til Jydsk Historie og Topografi III 301. — ³ Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved Chr. Molbech. S. 56. — ⁴ Kirkehistoriske Samlinger VI 366. — ⁵ Se f. Eks. Bestemmelser for Aarhus 1443 i G. J. Thorkelin: Samlinger af gamle danske Kirkelove (Kbhvn. 1781) S. 77.

S. 149. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 158—59. II 319. — Kirkehistoriske Samlinger IV 450. — P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 98. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319. — ³ Peder Clausson Friis: Samlede Skrifter, udg. af Gustav Storm. Indledning. S. V. — ⁴ Samlinger til Jydsk Historie og Topografi III 301. — ⁵ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 158—59. — ⁶ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99. — ⁷ J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800) S. 240. — ⁸ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319.

S. 150. ¹ Ifølge velvillig Meddelelse i Brev af 27 August 1903 fra Hr. Arkitekt Jens Z. Kielland i Bergen. — ² E. Pontoppidan: Everriculum fermenti veteris. S. 76.

S. 151. ¹ G. J. Thorkelin: Samling af danske Kirkelove (Kbhvn. 1781) S. 36. — ² Pontoppidan: Den Danske Atlas III 263.

S. 152. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 144. — Kirkehistoriske Samlinger IV

716. — ² Erslev og Møllerup: Danske Kancelliregistranter 1535—50. S. 102. — Kirkehistoriske Samlinger IV 711—12.

S. 153. ¹ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 99. — ² Uddrag af Biskop Jens Bircherods Dagbøger ved C. Molbech. S. 56. — ³ Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II 176—77.

S. 154. ¹ Biskop Jens Bircherods utrykte Dagbog. S. 2499. — ² L. Thura: Beskr. over Bornholm (Kbhvn. 1756) S. 113. — ³ Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 413. III 302.

S. 155. ¹ Chr. IV's Policeyordning f. Flensburg 1600. Corpus Statut. Slesv. II 292. — Om Gaver af Klædedragt til Gudbørn i Tyskland, se: Erneuerte Policeyordning der Statt Franckfort 1597. S. 25—26.

S. 157. ¹ P. N. Thorup: Blandede Efterretninger ang. Ribe Cathedralskole 9de Fortsættelse (Ribe Skoleprogram 1843) S. 5 og 33. — Danske Magazin I 27—28.

S. 159. ¹ Kirkehistoriske Samlinger I 298. — ² Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 124. — ³ 2den Udg. 1608. — Rørdam: Lyskanders Levned. S. 98. Anm. — ⁴ Hans Christensen Sthen: Geistlig Husraad. (Kbhvn. 1592.) Bl. H. 5. — ⁵ K. v. Weber: Anna Churfürstinn zu Sachsen. (Leipzig 1865.) S. 16. — ⁶ J. Kamp: Danske Folkeminder. (Odense 1877.) S. 366.

S. 160. ¹ Se f. Eks. Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 215. — Hvor Moderen sendte Barnet til Opfødsel hos Bedstemoderen, maatte Moderens Diegivning jo opgives. — ² Christiern Pedersens Danske Skrifter, udg. af C. F. Brandt og R. Th. Fenger I 73. — ³ Joh. Am. Comenius: Opladne Dør til Tungemaalene. § 229.

S. 161. ¹ Nærværende Skrift II 256. — ² Kofoed Ancher: Lovhistorie II 525. — H. Rørdam: Danske Kirkelove I 89. — Kirkehistoriske Samlinger IV 70.

S. 162. ¹ Suhm: Samlinger til den Danske Historie I 2, 137—38. — ⁹ Kirkehistoriske Samlinger IV 505—6 og 507. — ³ Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 130—31. — Hübertz: Aktstykker vedkommende Aarhus II 194.

S. 163. ¹ Historisk Tidsskrift 4de Række IV 4.

S. 168. ¹ Kristoffer Nyrop: Navnets Magt.

S. 169. ¹ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II. (London 1849.) S. 77.

S. 172. ¹ P. Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig. S. 90—92.

S. 173. ¹ Palladius havde Aar 1551 oversat et Skrift af Justus Menius: „Om Exorcismo, at den ikke bør at fordømmes som en Trolddoms Vederstyggelighed, men maa holdes med Gud og en god Samvittighed i den sædvanlige Handel hos Daaben“. Optrykt paany i Trondhjem 1751. 4to. — ² Om Iver Bertelsen og hans Sag se nærmere: Helveg: Den Danske Kirkes Historie efter Reformationen I. (Kbhvn. 1857.) S. 177—82. — Ny kirkehistoriske Samlinger III 534—67. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie II 40—47. 507—28.

S. 174. ¹ Ny kirkehistoriske Samlinger I 19—30. III 539—40. — J. Paludan: Forsøg til en Beskrivelse over Møen I 478.

S. 180. ¹ At Iver Bertelsens Straf først har været bestemt til Dødsstraf — hvilket er rigtigt bemærket i Dänische Bibliothec IV 6, men benægtet af Helveg (Den danske Kirkes Historie efter Reformationen, 2den Udg. I 179 Anm. 1) og uomtalt af H. Rørdam (Ny kirkehistoriske Samlinger III 543—45 og Kjøbenhavns Univ. Hist. II 46—47 og 514—16) — fremgaar af følgende fire Udtalelser af Iver Bertelsen: 1) cum de capite meo, de perpetuo carcere ageretur (Ny kirkehist. Saml. III 559). — ² „Jeg tvivler ikke om, at Du eller andre maa have talt til Kongen om Død eller livsvarigt Fængsel; ellers vilde den gode Fyrste numquam nec morti nec perpetuo carceri me destinasset. (Samme Bog S. 560.) — 3) Ego . . . carceris et mortis periculo coactus (Dänisch. Bibliot. IV 8. Anm.) — 4) . . . morti primum destinatus. (Samme Bog S. 57.)

S. 181. ¹ Ny kirkehistoriske Samlinger III 543—45.

S. 182. ¹ Dänische Bibliothec IV. (Copenhagen und Leipzig 1743.) S. 8. Anm.

- S. 183. ¹ Ny kirkehistoriske Samlinger I 30. — ² Ny kirkehistoriske Samlinger II 764—65. — Danske Magazin III 62—64.
- S. 184. ¹ Dänische Bibliothec IV 6—7. — ² Niels Hemmingsens Brev og Iver Bertelsens Svar findes aftrykt i Ny kirkehistoriske Samlinger III 555—62.
- S. 189. ¹ Dänische Bibliothec IV 57—83. — ² Dänische Bibliothec IV 72—73.
- S. 190. ¹ Dänische Bibliothec IV 6—9.
- S. 191. ¹ Dänische Bibliothec IV 9. — ² Norske Magazin I 368—69. — Suhm: Samlinger til den Danske Historie II 2. 110—11. — ³ A. S. Vedel: Ligprædiken over Johan Friis. Stykke 13. (Kbhfn. 1571.) — ⁴ H. Rørdam: Klaus Christoffersen Lyskanders Levned. (Kbhvn. 1868.) S. 243.
- S. 192. ¹ E. P. Vinding: Regia academia Hafniensis. (Hafn. 1665. 4to) p. 101.
- S. 193. ¹ Ny kirkehistoriske Samlinger III 548—49. — ² Ny kirkehistoriske Samlinger II 764—65. — Danske Magazin III 61—64.
- S. 194. ¹ E. P. Vinding: Regia academia Hafniensis. (Hafniæ 1665. 4to) p. 101.
- S. 195. ¹ Venusins Levnetsløb er udførlig fremstillet af H. Rørdam i Kirkehistoriske Samlinger 3dje Række I 241—310. — Om nærværende Punkt se smstds. S. 249 Anm. 2 og Erich Pontoppidan: Kirchenhistorie des Reichs Dännemarck III. (Kopenhagen 1747.) S. 582. — ² Danske Magazin V 87—88. — Holger Rørdam: Danske Kirkelove II 444—46.
- S. 196. ¹ Kirkehistoriske Samlinger 3dje Række I 249. Anm. 2. — ² Danske Magazin 4de Række II 387. — ³ N. Cragii annalium libri VI. (Hafniæ 1737.) præfat. p. 10. — ⁴ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 454. — ⁵ Samme Skrift III 422. — ⁶ H. Rørdam: Klaus Christoffersen Lyskanders Levned S. 257. — Kirkehistoriske Samlinger 3dje Række I 259. Anm. 4.
- S. 197. ¹ Danske Magazin II 316—17. — ² Historisk Tidsskrift 4de Række VI Litert. 73. — ³ Kirkehistoriske Samlinger VII 40. — ⁴ Danske Magazin II 317.
- S. 199. ¹ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 128—29. — Kirkehistoriske Samlinger 3dje Række I 260.
- S. 201. ¹ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 562. — ² Dänische Bibliothec IV 17—18.
- S. 202. ¹ Kirkehistoriske Samlinger VII 196, 231—32. — ² H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 562—63. — Kirkehistoriske Samlinger V 640. — ³ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 563. — Kirkehistoriske Samlinger V 640.
- S. 205. ¹ Kirkehistoriske Samlinger 3dje Række 1, 30k—5.
- S. 206. ¹ Dänische Bibliothec IV 33—37 og 131—37. — ² Erklæringerne findes trykte dels i Dänische Bibliothec IV, dels i Bang: Saml. af nye og opbyg. Materier I 345.
- S. 207. ¹ Slange: Christian den Fjerdes Historie I (Kbhvn. 1749) 251. — ² Danske Magazin 4de Række IV 27. — Kirkehistoriske Samlinger 3dje Række I 270. — ³ N. Slange: Christian den Fjerdes Historie I. (Kbhvn. 1749.) S. 231—32.
- S. 208. ¹ Dänische Bibliothec III 27. — E. Pontoppidan: Kirchen-Historie des Reichs Dännemarck III (Kopenh. 1747) S. 582. — H. Rørdams Tvivl om V.s Dødsmaade. Kirkehist. Saml. 3die Række I 272—73. — ² Kirkehistoriske Samlinger VII 56—57.
- S. 209. ¹ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 567—77. — ² Dänische Bibliothec IV 2—3. — ³ C. T. Engelstoft i Kirkehistoriske Samlinger IV 62.
- S. 210. ¹ Kristoffer Nyrop: Navnets Magt. — ² Lignende Overtro endnu: Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877) S. 362. — Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I (Sthlm. 1864) S. 375 og 381. — A. Wuttke: Der deutsche Volksaberglaube der Gegenwart. (Berlin 1869.) 2te Bearbeitung. § 590. — ³ Udtalelse af Kall. Rasmussen, citeret af Vedel Simonsen: Bidrag til Rugaards Historie II 74. — ⁴ J. Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (2den Udg. Kbhvn. 1844.) S. 301. — Sjøborg: Blekings Historia I (Lund 1792) 144.
- S. 211. ¹ Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I 381, II 278—79 og Tillägg

S. LIV. — ² J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 90. — Jens Kamp: Danske Folke-minder. (Odense 1877.) S. 367. — ³ C. F. Wegener: Historiske Efterretninger om Anders Sørensen Vedel. (fol.) S. 12, 162 og 213. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Uni-versitets Historie II 628.

S. 212. ¹ Et ret oplysende Eksempel kan hentes fra Personalhistorisk Tidsskrift 2den Række I 3—14.

S. 213. ¹ Nærværende Skrift VI 28. — ² Kirkehistoriske Samlinger II 260—63.

S. 215. ¹ Kinchs Meddelelser i Samlinger til jydsk Historie og Topografi I 140. — ² J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 100.

S. 217. ¹ H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1839.) S. 106—7. — ² Moth: „Bindevers“ = Rim, som gøres En til Ære paa hans Fødselsdag. O. Kalkars Ordbog. — ³ Kirkehistoriske Samlinger 3die Række I 269.

S. 218. ¹ Nye danske Magazin II 1—8. (Jeg ser ingen Grund til med Abraham Kall. a. St. og Werlauff Ant. til Holbergs Lystspil 1858, S. 40, at antage Bindebrevet skrevet i de kongelige Børns Navn. Højer siger udtrykkelig, at det var skrevet og underskrevet med Chr. IV's egen Haand.) — ² O. Wolf: Peder Griffenfelds Lev-net. S. 54. — ³ C. Molbech: Nordisk Tidsskrift for Historie, Literatur og Kunst I 573—75. — At skrive Bindebrevene paa Baand maa have været en mere almindelig Skik. De originale Bindebreve fra det 18de Aarhundrede, der opbevares i „Dansk Folkemuseum“ (IX 10 og 155), er skrevne paa et paa Papiret aftegnet Baand. — ⁴ Anders Bording's Poetiske Skrifter. (Kbhvn. 1735.) I 201, 203—5, 209—10. II 472—73.

S. 219. ¹ H. K. Rask: Morskabslæsning for Den Danske Almue (1839.) S. 106. — ² E. Tang Kristensen: Det jyske almueliv IV 42 og følgende. — ³ Om nordiske Navne i Almindelighed se P. A. Munch: Samlede Afhandlinger. 4de Bind. S. 27—215. — J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) — Bernt Støylen: Norske Døbenavne. (Christiania 1887.) — Esaias Tegnér: Om svenska familjenamn. Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 1—35, 103—43. — Holger Rørdam: Om danske Slægtnavne, „Blandinger“, udgivne af Universitets Jubilæets danske Samfund. (Kjøbenhavn 1883.) S. 219—26. — ³ J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 80.

S. 220. ¹ J. M. Thiele: Danmarks Folkesagn III 33.

S. 221. ¹ Historisk Tidsskrift V 461. — ² Esaias Tegnér: Om svenska familjenamn. Nordisk Tidsskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. 1882. S. 10.

S. 223. ¹ J. Aasen: Norsk Navnebog. (Kristiania 1878.) S. 102. — ² Nordisk tids-skrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 7. — ³ Danske Magazin 4de Række II 325.

S. 224. ¹ Nærværende Skrift III 135.

S. 228. ¹ Esaias Tegnér: Om svenska familjenamn. Nordisk tidsskrift för vetenskap, konst och industri, utg. af Letterstedtska föreningen. 1882. S. 109.

S. 229. ¹ Kristoffer Nyrop: Navnets Magt.

S. 230. ¹ A. D. Jørgensen: „Erland Kalv og Kong Valdemar“ i Historisk Aarbog 1878, udg. af S. B. Thrige. S. 227—28. (A. D. Jørgensen: Historiske Afhandlinger II 127.)

S. 231. ¹ H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 58.

S. 234. ¹ Samlinger til jydsk Historie og Topografi IX 93.

S. 235. ¹ Kirkehistoriske Samlinger II 260—62.

S. 236. ¹ Helsingørs Tingbøger. (R. A.) Se f. Eks. 13 April 1562. 17 Juli 1581. 10 Juni 1583. 10 og 24 Februar 1584. 22 Marts, 12 Juli, 23 August 1591. 14 Januar 1602. 15 Marts 1614 og mange flere Steder. — ² Helsingørs Tingbog (R. A.) 24 Juli 1581.

S. 237. ¹ Danske Magazin IV 238—39.

S. 238. ¹ Danske Samlinger 2den Række VI 340. — ² Junge: Den nordsjællandske Landalmue. (Kbhvn. 1844.) S. 299—300.

S. 240. ¹ Hyltén-Cavallius: Wärend och Wirdarne I. (Sthlm. 1864.) S. 88—104. Jeg gaar ligesom Esaias Tegnér ud fra, at disse Navne ikke ere Slægt-, men Tilnavne. — ² Nordisk tidsskrift för vetenskap, konst og industri, utg. af Letterstedtska föreningen 1882. S. 138.

S. 241. ¹ Axel Larsen: Et Besøg ved en svensk Øvelseslejr. Vort Forsvar no. 145. 11 Juli 1886.

Jeg kan ikke afslutte disse Henvisninger uden med særlig Tak at mindes min afdøde Forgænger paa det kulturhistoriske Studiums Omraade, Bibliotheks-Assistent, senere Pastor, N. Jacobsen, hvis efterladte haandskrevne Samlinger i høj Grad er komne mig til Nytte ved Udarbejdelsen af nærværende Bogs første Halvdel. Medens vore Samlinger for de af mig tidligere behandlede Emners Vedkommende kun i ringe Grad har afveget fra hinanden i Omfang, har N. Jacobsens Excerpter og Henvisninger til Kildeskrifter paa dette Omraade, der strejfer Genstanden for hans Hovedinteresse, været overordentlig fyldige, hvorfor jeg skylder ham at være bleven opmærksom paa mangen Oplysning, som jeg ellers næppe vilde have fundet.

INDHOLD AF VIII BOG

	Side
1. <i>Fødsel</i>	7
2. <i>Indbydelse til Daab. Kristentøj</i>	70
3. <i>Daab og Barselgilde</i>	89
4. <i>Kvindegilde</i>	128
5. <i>„Ligge i Barselseng“</i>	133
6. <i>„Kirkegang“</i>	143
7. <i>Striden om Djævlbesværgelsen ved Daaben</i>	168
8. <i>Navne</i>	209
<i>Henvisninger og Anmærkninger</i>	243

TROELS-LUND
DAGLIGT LIV
I NORDEN

I DET
SEKSTENDE AARHUNDREDE

ILLUSTRERET UDGAVE

BIND IX

GYLDENDANSKE BOGHANDEL NORDISK FORLAG

KØBENHAVN KRISTIANIA

FR. BAGGES KGL. HOF-BOGTRYKKERI
KØBENHAVN

IX BOG: TROLOVELSE

DE Grænser, som det 16de Aarhundrede afstak for Forholdet mellem Mand og Kvinde, var vidt forskellige fra Nutidens. Den samme Kvinde, som den rejsende Gæst uden Anstød kunde dele Natteleje med i Familjens gæstfri Himmelseng, kunde han, selv om saa begge ønskede det, maaske aldrig faa til Ægte, dersom blot en nær Slægting, enten hans eller hendes, modsatte sig Forbindelsen. Den enkeltes Frihed var paa een Gang videre og snævrere end i vore Dage. Hertil kom, at Datidens hele Grundsyn saavel paa Forelskelse som paa Ægteskabets Betydning, for ikke at tale om dens Sømmelighedsbegreber, afveg fra Nutidens. Dette maa i det følgende stadigt have for Øje for ikke at misforstaa de Forhold, som her skal berøres.

Forskellen mellem den Gang og nu viste sig allerede i Kresen af dem, paa hvem den unges Valg kunde falde. En Hovedregel var det, at „intet Ægteskab maatte tilstedes udi det tredie Led“¹, det vil sige, at Ægteskab var forbudt ikke blot mellem Søkende, men ogsaa mellem Søkendebørn, ja mellem Næstsøkendebørn. I afsides Egne paa Landet, hvor de faa Familjer i Reglen var beslægtede, kunde herved en ung Mand blive helt afskaaren fra at vælge sig en Brud indenfor sin Bekendtskabskres. Og noget lignende kunde let blive Tilfældet i en talrig Adelsslægt.

Endnu ugunstigere stillede dog Forholdet sig, naar den Ægteskabsøgende havde været gift tilforn, altsaa var Enkemand eller Enke. Thi i saa Fald udelukkedes vedkommende ikke blot fra

sine egne Slægtninge, men ogsaa fra sin afdøde Ægtefælles. De to havde jo været „*eet Kød*“. Mandens Brødre var derfor ogsaa Hustruens Brødre, hans Fætre hendes Fætre o. s. v. Det Tilfælde, som nu hyppigt indtræffer, at en Mand efter sin Hustrus Død ægter hendes Søster, tog sig da for hin Tid ud som den modbydeligste Vederstyggelighed. En Enkemand maatte ikke ægte sin Svigerinde, ikke heller hendes Søkendebarn, ja end ikke hendes Næstsøkendebørn. Herved blev Kresen ganske overordentlig indsnævret. Kom endelig hertil, at i de Tilfælde, hvor en gammel vilde ægte en ung, kunde Slægtskabsgradens Vinkelmaal komme til at indtage de besynderligste, skævbenede Stillinger, saa er det let forstaaeligt, at de unge i Reglen maatte overlade det til de ældre at regne ud, i hvem de havde Lov til at blive forelskede, og at det kunde koste selv en erfaren Enkemand Hovedbrud, naar han for tredje, fjerde Gang vilde gifte sig, at beregne, hvor han havde Ret til at henvende sig.

Paa Lunde Landemode maatte det gentagne Gange indskærpes Præsterne at være forsigtige og ikke stole paa Befolkningens Ord for, at et Ægteskab var tilladeligt, da mange slet ikke var i Stand til at udføre Regnestykket¹. At ogsaa Adelsmænd kunde tage fejl, synes at fremgaa af den besynderlige Sag mellem Henrik Rosenkrans og Margrete Gyldenstjerne Aar 1530, da deres alt indgaaede Trolovelse maatte hæves, fordi de var Næstsøkendebørn, og „det var alle Mand vitterligt, at de ikke maatte være til Hobe“².

Hvor haarde slige Bestemmelser end var, saa havde de dog i den katolske Tid været endnu haardere. Den Gang havde nemlig Ægteskab været forbudt endog imellem beslægtede i fjerde Led. Og det at staa Fadder sammen var blevet erklæret for at medføre et aandeligt Slægtskab, der ligeledes udelukkede Giftermaal. Glæden over, at disse Skranker nu var faldne, gav sig Luft paa forskellig Vis. I sine Visitatsprædikener underrettede Peder Palladius de sjællandske Menigheder om den opnaaede Frihed: „Her skulle I ogsaa vide, at ingen Fadderskab kan forhindre Ægteskab, som det ugudelige Pavens Folk har lært og løjet for os. To Faddere maa vel have hinanden til Ægteskab, saa vel som

de maa giftes i fjerde Maade, heller den ene er udi fjerde og den anden udi tredje, det kan ingen forbyde. For vi tæller altid fra den, som er længst fra Bullen, saa at nævnes der fjerde Mand paa den ene Side, da maa den Part, som er i tredje Maade paa den anden Side, nyde det godt ad og giftes med den, som rører hannem paa i fjerde Maade¹. Og i stærke Udtryk sendte Niels Hemmingsen en Afskedshilsen til Romerkirken i sin Omtale af Ægteskabsgraderne: „Om Kirkeloven, som Paven af Rom haver lagt paa den kristne Kirke, siger jeg saa: Efterdi Paven er den rette Antikrist og forfølger Guds Folk, myrder og omkommer Jesu Kristi rette Lemmer, bør os intet at være hans Lov undergivne. Thi han haver ingen Ret at sætte os nogen Lov for, og ikke heller er vi pligtige at være hans Lov lydige“².

Det kunde ligge nær at antage, at den lutherske Kirke, idet den saaledes begyndte med at slappe Romerkirkens strenge Regler, lidt efter lidt maatte glide videre og ende med, om ikke ligefrem at ophæve de tiloversblevne Lovbestemmelser, saa dog at omgaa dem gennem hyppige Fritagelser. Dette blev imidlertid meget langt fra Tilfældet. Allerede Kirkeordinansens Ord viste, at man ikke upaavirket i Aarhundreders Løb havde lystret de katolske Lovbud. Disse havde efterhaanden afsat sig som Sømmelighedsbegreb. „Saa skal nu efter denne Dag“, hed det i Ordinansen, „intet Ægteskab tilstedes udi det tredje Led, paa det der maa holdes den Høviskhed og naturlige Blysomhed til Slægten, som her til Dags af vore Forfædre haver været holdet“³. Efter saavel som før Reformationens Indførelse vedblev man at straffe utugtigt Forhold imellem nærbeslægtede — „Kætteri“ som det kaldtes — med Døden. For at nævne et Par af de mest bekendte Tilfælde, blev Aar 1603 Gjord Kaas og Fru Birgitte Rosenkrans begge henrettede, fordi de levede i utilladeligt Forhold, skønt hendes afdøde Mand, Niels Kaas, havde været Gjord Kaas'es Fætter. Aar 1616 henrettedes Jens Munk for utilbørligt Forhold til tre Søstre.

De Fritagelser, som i det 16de Aarhundrede gaves, var baade overordentlig sjældne og angik altid kun Slægtskab i tredje Led⁴. I enkelte afsides Egne, som f. Eks. paa Færøerne, vedblev man

endnu lige til Aar 1571 at følge strengere Regler end i det øvrige Land, til ikke ringe Tynge for Beboerne, der jo næsten alle var i Slægt sammen¹. Endnu i Midten af det 17de Aarhundrede maatte Henrik Thot søge kongelig Tilladelse til at ægte sin afgangne Hustrus Næstsøskendebarn, og erholdt kun denne mod en Bøde af 200 Specier til de fattige². Og det var først hundrede Aar efter, under Struensees Regimente, at man oplevede det Særsyn, der vakte ikke ringe Forargelse og lydelig Indsigelse fra Sjællands Biskop, at Enkemænd erholdt kongelig Tilladelse til at ægte deres afdøde Hustrus Søster³.

I det 16de Aarhundrede stred altsaa Ægteskab mellem Næstsøskendebørn mod saavel de bestaaende Love som Befolkningens Rets- og Sømmelighedsbegreber. Det er ikke uden Interesse at se, hvorledes Datiden søgte at udtrykke sin Afsky herfor, og hvilke forfærdelige Følger den tænkte sig, hvis sligt blev tilstedt. Luther kunde ikke forestille sig nogen anden Grund til slige Forbindelser end lav Havesyge. „Nu vil vore gerrige Bønder og Adelen gerne ægte deres nærmeste Slægtning for Gods' Skyld . . . Derfor forbyde vi det. Men hvis nu til Dags en kom og af Barmhertighed begærede en fattig Pige til Ægte, selv om hun var ham beslægtet i tredje Led, ham vilde vi tilstede det“⁴. Endnu ejendommeligere er Niels Hemmingsens Forsøg paa at forklare Grunden til Forbudet mod Ægteskab mellem Næstsøskendebørn: „Hvor det skeer, blive mange Partier, saa at de, som er baade Slægt og besvoglede sammen, holde til Hobe og sætte sig imod dem, som de ere ikke udi Slægt med og bebundne med udi Svogerskab, hvoraf man paa det sidste maa forvente Oprør, Mord og Landsfordærvelse. Jeg vil ikke foregive Eksempel, fordi de store forstaa mig vel og forfare hos sig selv, at det er saa, som jeg siger. Denne Skade kan afværges, naar man ikke maa tage sin Hustru inden tredje Led . . . Naar en derimod faar sig en Hustru af fremmed Folk, da bebindes han til hendes Slægtninge ligesaa som til sine egne, og mange sammenbindes udi stort Venskab tit og ofte af et Ægteskab. Havde det været sømmeligt her udi Riget, at hver Mand maatte gifte sig med sin Farsøsters eller Morsøsters Datter, da havde det uden Tvivl

gaaet saa til for længe siden, som det gaar til udi Stranden: hvor de store Fiske æde de smaa op, saa at den, som mindre er, maa altid made den, som større er“¹.

Niels Hemmingsen var iøvrigt, da han nedskrev disse Betragtninger, i en meget vanskelig Stilling. Skønt Lovens Ord jo var tydelige nok, og det at ægte sit Næstsøskendebarn af Kirkeordinansen selv betegnedes som Brud paa den „Høviskhed og naturlige Blysomhed til Slægten, som her til Dags af vore Forfædre haver været holdet“ — saa agtede dog Frederik den Anden just i de samme Dage, som Niels Hemmingsens Bog vilde udkomme, i Sommeren 1572 at fejre sit Bryllup endda med sit Søkendebarn, hans Fasters Datter, Frøken Sophia af Meklenborg. At lade denne forestaaende Begivenhed uberørt vilde forvandle Bogen til den groveste Uforskammethed imod Kongen; at bringe det i Samklang med Fremstillingens øvrige Tankegang krævede en overordentlig Behændighed. Niels Hemmingsen tog imidlertid irøstigt fat: „Hvad siger du herom (maa nogen sige), at vor Konning (som siges) vil faa sig til Hustru sin Farsøsters Datter? Er ikke det imod vor Sædvane her udi Danmark? Er det ikke mod vor Kirkeordinans, som du selv bekender?“

Tydeligere kunde Spørgsmaalet ikke stilles. Og Svaret lød: Kongens Giftermaal er ikke i Strid med Guds Lov, men kun med Lands Lov. Over denne er Kongen vel hævet, saa at han ikke behøvede at følge den, han bør kun at paase, at Undersaatterne ikke overtræder den. Men selv her, hvor han tilsyneladende overtræder den, fuldbyrder han den dog i Virkeligheden. Thi hvorfor er Forbudet mod Giftermaal mellem Næstsøskendebørn givet? For at afværge Menigheds Skade, Partistridigheder, og fremme Menigheds Gavn, Udbredelse af Kærlighed. Men Hs. Majestæts Ægteskab kommer jo netop det ganske Rige til Gode og afvender Skade, som kunde komme udi andre Maader. Idet Kongen da tilsyneladende overtræder Landslovens Bogstav, følger han den netop ved at fuldbyrde dens Aand².

Det var ikke enhver givet at have denne Tankegang altid paa rede Haand, og sikrest var det i hvert Fald at lade Loven selv indeholde et Par Ord om, at den ikke gjaldt Kongen. Da derfor

ti Aar efter den nye Ægteskabs-Ordinans blev udstedt, tilføjedes der udtrykkeligt i Forbudet mod Ægteskab mellem Næstsøskende-børn: „Dette Forbud er fornødent at holdes for mærkelige Sagers Skyld, men dog fyrstelige Personer undtagne, hvilke maa vel tilstedes at komme tilsammen, om de end ere baade i tredje og andet Led, fordi det er ikke imod Guds Lov og skeer ikke heller foruden synderlige Aarsager“¹.

Det var iøvrigt ikke blot i Danmark, at fyrstelige Personer i det 16de Aarhundrede forbeholdt sig selv Uafhængighed af Ægteskabslovene. I Tyskland var Kejser Maximilian den Anden gift med sit Søskendebarn, Kejser Karl den 5tes Datter Maria, hvad Niels Hemmingsen ikke glemmer at fremhæve. Og i Sverige var Gustav Vasa gaaet endog et Skridt videre, idet han, da hans anden Hustru Margrethe Lejonhufvud Aar 1551 døde, tvang hendes Søsterdatter, Katarina Stenbock, til at skille sig ved sin Trolovede og blive Kongens tredje Hustru. Denne Forbindelse var i stærk Strid med den almindelige Sømmelighedsfølelse, idet den jo efter Datids Begreber svarede til Ægteskab mellem Søskende, og altsaa stred ikke blot mod „Lands Lov“, men ogsaa mod „Guds Lov“, det vil sige: Moseloven. De svenske Biskopper gjorde da ogsaa, hvad de kunde for at hindre det, men da Gustav Vasa ikke desto mindre lod Brylluppet staa, maatte de sluttelig love at tie dertil som til en fuldbyrdet Kendsgerning².

Ifølge gammel Vane var Datiden saa indlevet i, at Giftermaal mellem beslægtede var utilstedeligt, at den endog havde ondt ved at godkende det i de faa Tilfælde, hvor Loven tillod det. Der var saaledes efter Datids Lovgivning intet til Hinder for, at en Mand kunde ægte sin afdøde Hustrus Broders Enke. Men den dagligdags Tankegang var her mere fintfølelse end selve Loven og misbilligede alligevel et saadant Giftermaal, da begge Ægtepar jo hver især havde været „et Kød“ og altsaa alle fire Personer var at anse for Søskende.

Niels Hemmingsen omtaler et Tilfælde af denne Art, der vakte Forargelse: „Udi Køge nogle Aar siden var en from Mand ved Navn Simon Skrifer, og en anden from Mand ved Navn Thomas Nielsen, nu baade salige med Gud. Denne Thomas Nielsen

haver sig til Hustru Simons Søster. Simon dør hen, desligeste ogsaa hans Søster, som var Thomas Niensens Hustru. Her leve igen Simons Hustru og Thomas Nielsen. Disse gav sig sammen i Ægteskab, hvoraf mange tog sig Forargelse til, dog med Urætte, fordi de gjorde hverken imod Guds Lov eller imod menneskelig Lov¹.

Disse strenge Bestemmelser om Ægteskab mellem beslægtede maatte nødvendigt faa Indflydelse paa Maaden, hvorpaa Bekendtskab mellem de giftefærdige stiftedes og Valget blev truffet.

Alle Familjefester, Bryllupper, Barseler o. s. v., der i visse Henseender udgjorde Aarets Lyspunkter, var for saa vidt kun golde Sammenkomster, som ingen af disse Fætre og Kusiner, Halvfætre og Halvkusiner, der her mødtes, kunde ægte hinanden. Bekendtskab maatte stiftes ad anden Vej.

Bybefolkningen var her gunstigst stillet. Enhver Familjefader, Haandværker saavel som Købmand, var Medlem af et eller andet Lav, ved hvis selskabelige Sammenkomster alle mødte med Hustruer og Børn. Her var Lejlighed for de unge til frit at samles og lære hinanden at kende. Følgen blev de hyppige Fag-Giftermaal, der var saa betegnende for Datiden og gav Bybefolkningen sit næsten kasteagtige Præg. Det var da langtfra alene Fornuft-hensyn til Haandteringens Tarv, det var fuldt saa meget selve de ved Lavsvæsenet fast afstukne Omgangsforhold, der ledte til, at Bødker-Sønnen fik en Bødker-Datter, Bødker-Enken en ledig Bødker, og alle Børnene gik samme Vej.

Langt uheldigere stillet var Landbefolkningen, baade Almuen og Adelen. Afstandene lagde her Hindringer i Vejen for hyppige Sammenkomster, og naar man endelig mødtes fra vidt forskellige Egne, var det gerne til Familjefester, hvor der dog ingen Giftermaalsmuligheder var. Herredage og Snapsting udgjorde for Adelen nogle af de faa Lejligheder, hvor større Mønstring kunde finde Sted. Intet Under da, at Mødre og Døtre hen ad

den Tid regelmæssigt fik Trang til Indkøb og nødvendigt maatte følge Mændene til Staden.

Slige Møder forsløg imidlertid alligevel kun lidt. Hertil kom, at heller ikke ved saadanne Lejligheder var Omgangsforholdet mellem de to Køn synderlig frit. Udenfor Dansen var der kun ringe Mulighed for de unge til at veksle Ord. Og med ægte nordisk Mistillid saa man den Gang, som i Sagatiden og den Dag i Dag hos Landbefolkningen, paa enhver Mand, der aabenlyst søgte en Kvindes Selskab. Efter den almindelige Mening bar han sig umandigt ad og maatte have ondt i Sinde¹.

Der var da kun to Maader at trænge igennem den Fortrylleseskres, der omgav Kvinderne: enten ved hemmeligt at bryde den og holde Stævnemøder, eller ved at lade saavel Valg som foreløbig Aftale om Giftermaal besørge af andre, helst ældre kvindelige Slægtninge, der med Glæde overtog saadant Tillidshverv. Begge Fremgangsmaader udgjorde tilsammen de sædvanlige Veje, ad hvilke Ægteskab indlededes hos Befolkningens Flertal.

De hemmelige Stævnemøder dannede en Natside i Forholdet mellem de to Køn, der halvt nødvendiggjordes af Skyheden om Dagen, og i hvert Fald har afsat dybe Spor i de nordiske Folks Udviklingshistorie. Muligvis udgjorde de en Rest af Fortids Frierskik; den Standhaftighed, hvormed de i enkelte Egne har holdt sig til vore Dage, kunde tyde derpaa.

Skikken i sin Simpelhed bestod i, at den unge Kvinde Lørdag Aften modtog Besøg af sin Frier.

Samtalen fandt ved disse Møder i Reglen Sted paa Sengen. For ikke helt at misforstaas maa denne Skik jævnføres med de Forhold, under hvilke den var opstaaet. Sengen eller den hyndebeklædte Bænk havde i umindelige Tider været det eneste mægtige Sæde i Stuen (Fig. 1). Ellers afførte man sig ved Sengetid uden Undseelse i fremmedes Nærværelse hele sin Dragt og kunde maaske endog komme til at dele Leje med dem. Ved Besøget Lørdag Aften beholdt derimod begge de paagældende deres Klæder paa, og Helligaftenens Fred borgede yderligere for, at intet usømmeligt skete. Mørket endelig skjulte Ansigtstrækkene, saa at alt det kendelige indskrænkede sig til Stemmens Hvisken.

Efter gammeldags Begreber var da sligt et Møde mindre anstødeligt end en Sammenkomst ved Dagslys i Abildgaarden, end sige i Rosenlunden.

Den Maade, hvorpaa man ved saadanne Møder delte Leje sammen, kaldtes blandt Adel og Borgerstand at „ligge paa Tro og Love“. Udtrykket var tydeligt nok laant fra det tyske: „auf Treu und Glauben beischlafen“, som det kaldtes i Nordtyskland¹. Og Overgangen fra „Glauben“ til „Love“ var her som ellers let forklarlig gennem det Plattyske, hvor det hed: uppe

Fig. 1. En alvorlig Samtale paa Skammelen foran Sengen.
(Efter et Haandskrift i British Museum.)

Truwe unde Love². Men særlig i denne Forbindelse: „at ligge paa Tro og Love“ havde Udtrykket en egen tiltalende Forstaaelighed paa Dansk. Det laa nemlig nær for enhver Dansk at slutte, at her betegnede det ikke blot som ellers et Tillids-, men tillige et Kærlighedsforhold. Den gamle Brug af Ordet „love“ i Betydningen af at „elske“ var nemlig endnu ikke ophørt. Endnu forstod enhver Folkevisens Omkvæd: „Medens Konning Valdemar kan love dem baade“. Og hvilken Art af Kærlighed der mentes med „at ligge paa Tro og Love“, syntes ogsaa klart; det var naturligvis Kærlighed som mellem den Slags „Trolovede“, der nok indbyrdes var enige, men mellem hvilke ægteskabelig Omgang dog var forbudt.

Gennem en Række Lydligheder og nærliggende Fortolkninger vandt da Udtrykket „at ligge paa Tro og Love“ paa Dansk en Forstaaelighed, som det ifølge sin Oprindelse egentlig ikke besad. Selve Skikken var i det 16de Aarhundrede endnu langtfra ophørt, om end man iblandt Adelen med Rette havde begyndt at nære nogen Mistillid til disse Nattebesøg, og Udtrykket var ved at glide over til at betegne et utilbørligt Forhold.

Denne Dobbeltthed i Opfattelsen er tydeligt udtalt i den saakaldte „Rævebog“, en dansk Bearbejdelse af Reineke Fuks, udkommen i København Aar 1555, hvor det forklarende hedder: „At sove hos hinanden paa Love det er adelsk, men saare farligt“¹. At dette Udtryk har slaaet an eller maaske allerede den Gang været et almindeligt Mundheld, kan ses af, at Peder Syv Aar 1688 anfører blandt danske Ordsprog: At sove hos hinanden paa Tro og Lov kan være ærligt, dog farligt².

I gammeldags troskyldig Betydning kunde det endnu maaske tages, naar i Skuespillet „Karrig Nidding“ dennes Hustru Jutta spørger: „Hvor skal vi lægge den fremmede Gæst?“ Og Pigen svarer:

Udi Eders Seng er allerbedst.

Hvortil Jutta ikke har andet at bemærke end:

Hå! ha! ha! kan du det troe?

Da maa han, vil han ligge paa Lov³.

Det tydeligste Billede af Skikken i sin Oprindelighed og endnu blandt adelige Omgivelser (Fig. 2) faar man af en schlesisk Ridder, Hans von Schweinichens, Beretning om, hvad der hændte ham i Nordtyskland paa en Festaften Aar 1578, da han var kommen op til disse nordlige Egne i Hertug Henrik af Liegnitz Følge: „Vi var rigtignok alle trætte og havde heller sovet end danset. Men da Fruentimret var smukt, saa brugte baade hans fyrstelige Naade og vi Junkere os pligtskyldigst. Sluttelig blive Herrerne fulde og forsvinde. Mit Selskab ligesaa. Men da jeg havde det Lov paa mig, at jeg ved Drikkelag altid holdt mig som den sidste paa Ærens Mark, saa vilde jeg heller ikke denne Gang forspilde

mit gode Navn. Jeg vidste nemlig for sikkert, at der blev skrevet fra det ene Hof til det næste om min Dygtighed til Drik. Derfor blev jeg.“

„De indfødte Junkere forsvandt nu ogsaa, og Jomfruerne med, saa at der tilsidst ikke var flere tilbage i Stuen hos mig end to

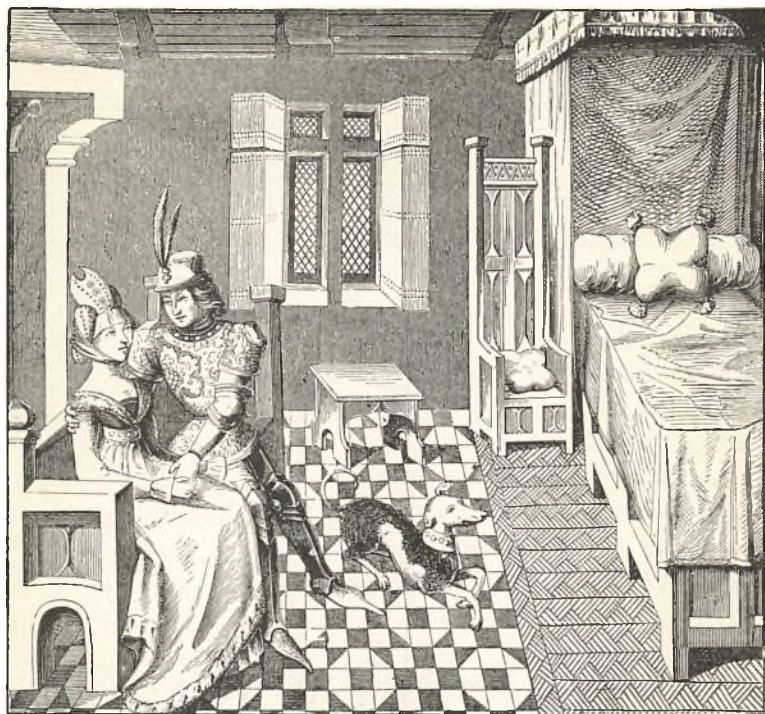

Fig. 2. „Paa Tro og Love“. Ridder og Dame ved det burgundiske Hof.
(Efter en Miniatur i Biblioteket i Brüssel. Paul Lacroix.)

Jomfruer og en Junker, hvilken begyndte en Dans. Jeg dansede efter. Det varede imidlertid ikke længe, førend min gode Ven trak sig med Jomfruen ind i det Kammer, som var ved Siden af Stuen. Jeg efter ham. Da vi nu kommer ind i Kamret, ligger der to Junkere med deres Jomfruer i Sengen. Han, der har Fordansen for mig, faldt ogsaa med Jomfruen i en Seng. Jeg spurgte den Jomfru, med hvem jeg dansede, hvad vi skulde gøre. Hun

svarede mig paa Meklenborgsk, at jeg skulde ogsaa lægge mig i Seng hos hende, hvad jeg ikke lod mig bede længe om, men lagde mig med Kappe og Klæder paa, Jomfruen ligervis, og taltes vi saa ved til den lyse Dag, dog i al Tugt og Ære. Om Morgen havde jeg Æren af, at jeg var den, der var bleven længst paa Pladsen, jeg havde gjort mine Sager bedst, og jeg kom derover i stor Gunst hos Fruentimret. Sligt kalde de: at ligge sammen paa Tro og Love. Men jeg agter mig ikke mere ind paa den Slags Samleje, thi Tro og Love kunde let blive til en Skælm. Derom hedder det: Tag dig iagt! min Hest den sparker“¹.

Et andet træffende Eksempel paa Skikken i sin Oprindelighed findes i en ret mærkelig Bog, som den danske Adelsmand Claus Pors Aar 1613 oversatte og udgav. Bogen kaldes „en nyttig Husbog“ eller „Levnets Compas“ og angiver sig selv at indeholde „mange skønne, vigtige Lærdomme, som enhver kristen Ven kan rette sit Liv og Levnet efter“². Den paagældende Fortælling hedder: „Paa Tro og Love ligger en Herremand hos en Jomfru“, og Indholdet er en skæmtefuld Paavisning af, at elskende under sligt et Møde ikke kan vide sig sikre paa at være alene, ligesom Grænserne for det passende heller ikke her er fast afstukne. For saa vidt er Fortællingen moralsk nok og giver derhos gode Oplysninger om Datids Forhold. Men Skæmten er saa drøj og Claus Pors's Begreber om, hvad der uden Anstød lader sig sige, afviger saa stærkt fra Nutidens, at Fortællingen ikke her lader sig gentage.

Mistilliden til den hele Skik kom dog alt i det 16de Aarhundrede lydeligt til Orde, og særligt misbilligede man, naar gifte Kvinder tillod sig saadan Frihed. I den ovenomtalte „Rævebog“ anklager saaledes Ulven Ræven, fordi denne havde skændet hans Hustru under Paaskud af at

..... ville paa Love
Alt som hendes Frænde hos hende sove.

Og et andet Sted hedder det i samme Bog:

Det er en Daare og Gæk forvist,
Som under sin Hustru denne Lyst:

At hun maa kysse alle, ihvem hun vil,
Og sove hos andre uden Venus Spil.
Sligt Løfte haver Djævelen med Listighed
Indført at bedrive Hor og Ukyskhed¹.

I Skuespillet „Susanna“, der udkom i København Aar 1578,

Fig. 3. En ventende. Hoftepudden ligger paa Gulvet, Pibekraven paa Dragkisten, Skørtet er bundet om Halsen.
(Efter Joh. de Brunes. Amsterdam 1636.)

siger den Person, der for Retten vil forsvare hendes Uskyldighed, at han aldrig har set eller hørt hende gøre sligt:

. . . Vandre og rippe, spadsere i Skove,
Sove hos Karle paa Tro og Love,
Slige Fagte
Kunde jeg aldrig hos hende agte².

Skikken synes for den nordiske Adels Vedkommende at have tabt sig i Løbet af det 17de Aarhundrede, vistnok for en Del paa Grund af forandret Husbrug med flere Dagligværelser, friere Omgangsforhold mellem de to Køn og herved given Lejlighed til at mødes uhindret om Dagen og vel endelig ogsaa paa Grund af Klædedragten. Det maatte nemlig synes en ret vanskelig Opgave for et Par at ligge sammen paa Tro og Love hver især med

en vidt strittende Pibekrave, den kvindelige Part tillige med svær Hoftepude og omfangsrig Krinoline. Og ved at aftage noget af disse Klædningsstykker var man — selv om Skørtet ærbart bandtes om Halsen i den manglende Pibekraves Sted — efter Datids Begreber inde paa det usømmelige (Fig. 3). Medens Skikken saaledes af sig selv aftog og ophørte hos den nordiske Adel, holdt den sig derimod hos Nordens Bondestand.

Det har sin Interesse at følge den Skik „at ligge paa Tro og Love“, saaledes som den har holdt sig hos Nordens Bønder ned imod vore Dage. Dels giver de Former, som vi her lærer at kende, os utvivlsomt Vink om meget, der fandt Sted ogsaa i det 16de Aarhundrede, men hvorom de magre Beretninger fra hin Tid intet melder. Dels bliver Skikkens Indhold et andet for os, idet vi her faar den at se i ufordærvet, livskraftig Tilstand, lærer at forstaa den som mere end blot løjerlig Ubehøvelighed, som virkelig Bærer af sædelige Værdier.

Skikken har været overordentlig udbredt. I Danmark, hvor den nu vistnok helt er ophørt, minder endnu kun den bekendte Folkesang derom: „Det var en Lørdag Aften, jeg sad og ventede' Dig“. Men i Norge derimod, Sverige og Finland udgør Nattebesøg endnu i mange Egne den sædvanligste Vej, ad hvilken Ægteskab stiftes. Det samme er Tilfældet paa de tidligere svenske Øer ved Liflands Kyst. Paa Vesterhavssøerne, særlig Sild og Før, har Skikken holdt sig indtil langt ind i det 19de Aarhundrede. Det samme gælder Femern; og dybt ned i Tyskland lader i det mindste Sporene af den sig forfølge¹.

Naturligvis har en saa vidt udbredt Skik været underkastet ikke faa stedlige Forandringer. De fælles Træk er dog de overvejende. Overalt er Hovedsagen: vekslende Besøg af Egnens mandlige Ungdom hos de ugifte Piger især Lørdag Nat, hvilke Besøg vedbliver ofte aarevis, lige til et enkelt Par bliver enigt. Fra dette Øjeblik skifter Forholdet Præg. Naar den unge Mand herefter har „gjort det vist“ og „fæstet“

Pigen hos hendes Forældre, har fra nu af kun han Eneret til at besøge hende om Natten. Saa godt som allevegne er det kun de ugifte Piger, der saaledes modtager Besøg. Det er en enestaaende Undtagelse, naar det om Forholdene paa Øland Aar 1768 hedder: „Gaardmands-Enker have den Frihed at tage en eller flere Karle paa Prøve, hvilke hun udvælger den ene efter den anden, og omsider beholder den, hende anstaar“¹.

Den hele Skik kaldtes og kaldes endnu som oftest for „Nattefrieri“ eller „Natteløben“. Den holstenske Benævnelse „at „fenstre“ sigter vistnok ligeledes til Tiden, hvorpaa Stævne-møderne holdtes, og kommer altsaa af „finster“, mørk. Den moderne Udledning af „Fenster“, Vindue, svarer næppe til Forholdene. Thi i Holsten som i det øvrige Norden var Menigmands Vinduer sjældent til at aabne og behøvede i et Tilfælde som dette ikke heller at være det, da alle kunde gaa ind ad den uafleasede Dør, hvilken Indgang ogsaa ved denne Lejlighed benyttedes. Betegnelsen „Nattefrieri“ kunde synes uheldig, for saa vidt det jo netop ikke var „Frieri“ i Nutids Forstand her foregik, men blot en ejendommelig Art venligt Samvær, og det egentlige „Nattefrieri“ just ophørte fra den Stund, han „friede“ til hende, det vil sige hos rette vedkommende anholdt om hendes Haand. Heri turde imidlertid maaske netop ligge et Bevis for Betegnel-sens Ælde. Ordet „fri“ tages nemlig her i sin oprindelige Betydning „at elske“², hvorfra det i Tidernes Løb er gledet over til at betyde „bejle“, paa samme Vis som det andet gamle Ord for at elske: at „love“ er gaaet over til at betegne at love Tro, at tro-love. De Unges Forhold under „Nattefrieriet“ kaldtes derimod sjældent med det adelige Udtryk: „at ligge paa Tro og Love“. I en enkelt Egn, Dalarne og Helsingeland i Sverig, har et noget lignende Udtryk holdt sig: „at ligge paa Ære og Tro“³; ellers synes hin Betegnelse kun at have hørt hjemme paa Herregaar-dene og i Købstæderne.

I Nattefrierierne deltog alle unge, saa snart de havde naaet den voksne Alder. I Nordslesvig begyndte man endog tidligere, idet enhver, der blot var naaet til „Ten-Aarene“, som de kaldtes, det vil sige de Aar, der ender paa -ten: tretten, fjorten,

femten, seksten o. s. v., straks tog Del med og hver Helligaften strøg om for at faa Sengelag hos Sognets ugifte Piger¹. Alt efter de enkelte Egnes Skik samledes man enten flere i Flok eller strejfede alene om i Mørket fra Gaard til Gaard. En almindelig Regel var det, at Sognets Grænse ikke burde overskrides. Dog synes man i Finland at have sat en Ære i just at søge langvejs bort. I Dalarne derimod var det kun tilladt at gæste Kvinder i samme By. Ungdommen holdt selv Vagt over, at dette ikke blev overtraadt. Man laa paa Udkig efter fremmede, og kom der en fra en anden By, endsige fra et andet Sogn, fik han en saa ublid Behandling, at han vel skulde tage sig iagt for at komme igen. I Dalarne finder ogsaa Giftermaal kun Sted mellem Bysbørn².

Den kvindelige Ungdom ventede paa disse bestemte Aftener det sædvanlige Nattebesøg, og Adgangen var derfor i Reglen saare let, idet Dørene sjældent eller aldrig var aflaaede. Nemmest for begge Parter var det, naar Pigerne havde deres Leje ikke i den fælles Stue, men enten paa Loftet eller i et af Udhusene, Fæhuset eller lignende. I Norge er det den Dag i Dag i mange Egne Brug, at Tjenestepigerne Aaret rundt har deres Natteleje i Fæhuset. Ud paa Vaaren, senest henad Sommeren, naar „det tager til at blive værre med Lopperne i Sengekamret“, og det friske Hø i Laden vinker, flytter overordentlig mange ud, stundom Husets Døtre med, og sover enten i Laden, paa Busvalen eller andetsteds saa halvt i det frie. I Dalarne sover om Vinteren gerne hele Husstanden i samme Rum i Senge, der som Hylde er tømrede ovenpaa hinanden. De øvre Hylde hedder „hjällen“ (det danske: Hjal), og Nattefrieri kaldes derfor ofte for „Hjalgang“. Men om Sommeren tyer gerne Pigerne om Natten til Fæhuset³.

Adgangen var altsaa Sommer og Vinter let nok. Naar Nattefrierne kom ind, traf de enten den kvindelige Ungdom siddende paa en Bænk eller i Reglen til Sengs, men altid paaklædte. Hver søgte da hen til den, han helst vilde være hos, og lagde sig, ligeledes fuldt paaklædt, hos hende.

For at bedømme de Sømmelighedsregler, der her gjorde sig gældende, maa det erindres, at i mange Egne af Norge er det

endnu Skik, at Gaardens mandlige og kvindelige Tyende til daglig sover samlede i Fæhuset. Det var da en særlig Grad af Anstand, der Lørdag Aften iagttoges, naar hverken de kvindelige Beboere eller Gæsterne afførte sig deres Dragt. Hvor strengt Reglerne i saa Henseende endnu overholdes, kan ses af følgende

Fig. 4. Loftskamret, hvor Nattefrieri fandt Sted paa Gaarden Lökre i Gudbrandsdalen. (Nu i de Sandvigske Samlinger i Lillehammer.)

lille Træk fra den nyeste Tid. „En Gut var bleven forlovet med en Pige i en Nabobygd. Forlovelsen var nok kommen i Stand efter Forældrenes Foranstaltning, og de to unge Folk var ikke videre kendt med hinanden, da Gutten aflagde det første højtidelige Besøg i hendes Forældres Hus. Det blev Aften, og de skulde gaa til Sengs sammen — det var i sin Orden. Pigen laa allerede paa Sengen, men fuldt paaklædt, og Gutten kaster af sig Trøjen og spænder af Skoene, ikke videre. Han fulgte heri

sin Bygds Skik. Hun blev oprørt. „Kaster du Trøjen, saa kast Brogen og!“ raaber hun og styrter ud af Stuen. Han staar ynkelig igen, og jeg veed ikke, om det blev godt imellem dem siden“¹.

Den svenske Professor Samuel Ödmann, der i Midten af det 18de Aarhundrede som Barn levede paa Landet med slige Forhold nær for Øje, har skildret sine Indtryk saaledes: „Hver Nat mellem Søndag og Mandag gik Sognets *gossar* som de kaldte det: „paa ligg“. Næppe var der nogen Pige, som ikke havde

Fig. 5. Gaarden Lökre i Gudbrandsdalen.
(Nu opstillet i de Sandvigske Samlinger i Lillehammer.)

ligget i Seng med den mandlige Ungdom i det halve Sogn. Men herved foregik dog mindre lastbart, end man skulde tro. En og samme *gossa* kunde samme Nat gøre ti Besøg. Hele Senge- laget varede nogle Minutter. Det tillodes ham aldrig

at stikke sin Haand under Skindfelden, hvormed Pigen var bedækket op til Halsen. Jeg saa med egne Øjne flere saadanne Par i min Patrons Hus, uden mindste Undseelse, stundom to Par i en og samme Seng. Pigens Hoved laa paa *gossans* Arm og det lignende Søkende-Fortrolighed. Oftere hændte det, at den, der vovede nogen Uanstændighed, blev kørt ud med Al-larm, og alle Pigerne gjorde heri fælles Sag“².

Et Tilfælde, der let kunde indtræffe, var, at flere ønskede at være hos en og samme Pige. I saa Fald anbragtes først en paa hver Side og derpaa fremdeles de efterfølgende ud til begge Sider, saa langt Pladsen tillod det. Hos saadanne skønne gjaldt det om at komme i rette Tid. Skønt der vel i Reglen var een af

Gæsterne, der var den foretrukne, og Lejet for alle maatte være temmelig ubekvem, var dog netop Trængselen i det indskrænkede Rum noget, der tjente Værtinden til Ære, og hvorpaa hun satte Pris. Om dem, der laa yderst, hed det i Dalarne, at de laa og „kola“, et ret betegnende Udtryk, der ellers brugtes om det kedelige Hverv at ligge alene ude i Skoven og passe en Kul-mile¹.

Det omvendte Tilfælde kunde naturligvis ogsaa indtræde: at man, hvor flere Piger laa i samme Seng, ønskede at underholde sig med den, der laa inderst. Under disse Forhold anvendte man i det mindste paa Før den Fremgangsmaade at lægge sig tværs over Sengen, henover alle de iværende, med Munden op til Øret af den, med hvem man vilde tale, og samtidigt anbringe sin Hat mellem hende og nærmeste Nabo, paa hvilken Hat man derpaa uafsladeligt kradsede, for at ingen uden rette vedkommende skulde kunne høre, hvad der sagdes².

Hvad der for en Del gav Nattefrierierne noget betryggende, var, at de var et godkendt Møde for alle, i det mindste indenfor samme Egn, og at enhver Gæst, om han end skjultes af Mørket, dog i Virkeligheden var kendt. Det maatte derfor være Tegn paa begyndende Forfald, naar disse Forhold hævedes, og enten enkelte med Vold søgte at hævde sig Eneret til at aflægge Besøgene, eller det blev Skik at skuffe Kvinderne ved at formumme sig, opgive falske Navne o. s. v. Blodige Slagsmaal og Optøjer af forskellig Art maatte blive Følgen, Udarten i usædelig Retning ligge nær. Her var der al mulig Grund for Regeringen til at skride ind.

Paa dette Udviklingstrin træffer vi Skikken i Holsten i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede. Det var den Gang en yndet Fornøjelse ved Nattebesøgene at komme ukendt i Gaarde, anrette saa megen Forstyrrelse som muligt, slaas med hvem man mødte og sluttelig tage Hestene fra Mark eller Stald og ride hujende bort paa dem til nyt Besøg. Allerede Aar 1702 og 1706 var der blevet udstedt Forbud herimod, og disse maatte i skærpet Form gentages under Christian den Sjette, Aar 1737 for Femerns Vedkommende, Aar 1740 for Først. Der fastsattes her en Bøde

af 20 Rdlr. eller otte Dages Vand og Brød for at aflægge, modtage eller overhovedet tilstede i sit Hus slige Nattebesøg. Hvo, der ved samme Lejlighed borttog Heste, truedes med flere Aars Tugthus- eller Fæstningsarbejde.

Disse haarde Bestemmelser var dog ikke i Stand til at faa Bugt med Skikken. Den har holdt sig til det 19de Aarhundrede baade paa Femern og paa Vesterhavsøerne. Aar 1803 maatte der saaledes udstedes et nyt Forbud mod Nattefrieri paa Femern, og længe efter plejede endnu hver Ungersvend paa Før ved Kirkegangen at mærke sig Tallet paa Knapperne i hans Jævndrendes Trøjer og Veste, for at han ved Nattebesøg kunde føle sig til, hvem der var hans Medbejlere¹.

Underligt nok er Skikken i det egentlige Danmark forsvundet næsten ganske lydløst. Den sandsynligste Forklaring herpaa er vistnok den, at Skikken her for Bondestandens Vedkommende allerede tidligt har blandet sig med anden gammeldags Brug af lignende Art, især „Vaagenætter“, „Vaagestuer“, Nattemøder ved Majstangen o. s. v. Det var i ethvert Fald disse, der fra Reformationstiden drog Øvrighedens Opmærksomhed til sig. Derimod hører man i det 16de Aarhundrede sjældent Klager, der kunde synes bestemt at sigte til Nattefrieriet. En af de tydeligste er denne: „Forældre lader unge Piger og Drengene ligge udi Bagkammer sammen og udi Lader sammen om Høsten, hvoraf følger megen Uskikkelighed“². Ellers gjaldt Klagerne, hvor ikke hine tidt omtalte Uskikke nævnes, gerne Løstgængelighed i Almindelighed. Saaledes siger f. Eks. Niels Hemmingsen: „Ja, svarer Bonden, vil jeg ikke lide, at mine Drengene har Bolskab enten i Gaarden eller uden, da vil ingen tjene mig; vil jeg ingen Skøger have i Tjeneste, da faar mit Korn at staa ude. — Dette veed jeg at være et almindeligt Klagemaal paa Landbygden“³.

Men denne Forbindelse, som Nattefrieriet saaledes indgik med andre gamle Skikke, kunde ikke fuldbyrdes, uden at noget af dets Særpræg gik tabt. Det ejendommelige for „Nattefrieriet“ er netop det uafgjorte i Forholdet, de manges Besøg hos mange i samme Nat. Men flere af hine Skikke drog netop i modsat Retning, knyttede en enkelt til en enkelt for en bestemt Tid, for en

Sommer eller et Aar, „Majgreven“ og hans Svende til deres „Majbrude“, „Gadebasserne“ til deres „Gadelam“ o. s. v.

Da saa den store Forfølgelse mod alle gamle Folkeskikke kom under Christian den Sjette — den samme Storm, som „Nattefrieriet“ i Holsten og paa Vesterhavssøerne lykkeligt overstod — kunde Udfaldet for Danmarks Vedkommende ikke blive tvivlsomt. Alle hine gamle Forhold mellem Majgreve og Majbrud, Gadebasse og Gadelam, Nattefrieren og hans Pige, søgte, for saa vidt de ikke helt bortvejredes, Ly under den nærmest liggende tilladelige Form: „Kæreste“-Forholdet. Men een Gang omsat i dette med alle dets upaatalte Friheder, kunde Nattefrieriet ikke senere genopstaa i sin tidligere, uskyldige Form.

At dette har været Udviklingens Gang i Danmark, synes at bekræftes ved en Sammenligning mellem Nutids Forhold her og i Norge. Hos den danske Landbefolkning er det at have en „Kæreste“ nu til Dags et næsten nødvendigt Tilbehør for enhver voksen ugift, og med dette Navn betegnes selv de flygtigste Forbindelser. Omvendt i Norge, hvor Nattefrieriet uforstyrret har haft Lov til at gennemsyre Folkebevidstheden. Her kan Nattefrieren aarevis have besøgt en Pige, uden at Forholdet engang er fuldt klaret mellem de to indbyrdes. Aftalen bliver ofte først truffen, naar der er sikker Udsigt til Levebrød og altsaa til Giftermaal¹. Det er da ikke blot Udtryk for tvær Indesluttethed, men virkelig betegnende for Forholdet, naar Pigens Svar til en fremmed spørgende kan falde saa undvigende som saa: „Har du nogen Gang taget imod en Frier ved Nattetid?“ — „Aa, det har ikke været meget, det“. — „Men dog noget?“ — „Ja, jeg skal nok ikke nægte for det“. — „Er du forlovet kanske?“ — „Aa, jeg kan nok ikke vide det“². — Selve det at optræde som forlovede undgaas i Reglen, det skyes som Tegn paa „Storagtighed“. Om de to træffes paa Kirkevejen eller i Forældrenes Stue, maa de ikke kendes ved hinanden, men skal være „upartiske“³. Betegnende er Eilert Sundts Samtale med en flink Bonde herom: „Hvorfor i al Verden vilde du endelig holde det hemmeligt, at du havde forlovet dig med en brav Pige?“ — „Aa, jeg var ikke saa tosket, at jeg syntes, det var noget at snakke om“⁴.

Men hvilken end den Udviklings Gang monne have været, der har ført til de nuværende Forhold i Danmark i Modsætning til det gammeldags Nattefrieri i Størsteparten af det øvrige Norden: i sædelig Henseende synes den gammeldags Skik at bære Prisen.

I Norge er den bedst kendt og vistnok ogsaa mest udbredt. Hvor almindelig Skikken dér er, kan sluttes af, at det endnu i Aaret 1853 hedder i en Indberetning fra et af de anseeligste Præstegæld i Kristiania Stift: „Frieri foregaar endog i de mest velstaaende og dannede Gaardbrugeres Familjer kun ved Nattebesøg, og blandt Arbejderklassen finder Natteløben almindelig Sted“¹. Der kan ikke være nogen Tvivl om, hvor besynderligt det end lyder, at Nattefrieriet i Norge med alle dets vedtagne Skranker lige indtil vore Dage har udgjort en sædelig Magt af ikke ringe Betydning. Vel har den ædle Folkeven Eilert Sundt for en Menneskealder siden rejst en Kamp mod den hele Skik som usædelig. Men en opmærksom Prøven af hans grundige Undersøgelser synes dog nærmest at falde ud til, at den Usædelighed, han bekæmper, snarere skriver sig fra den Uskik, at Gaardens Tyende, Mænd og Kvinder, sover sammen Ugen igennem i Fæhuset, end fra, at de Lørdag Nat fuldt paaklædte modtager og aflægger Besøg.

Selv om imidlertid Skikken blandt Bønderne i Norge nu skulde være paa Veje til at udarte ligesom i det 16de Aarhundrede hos Adel og Bybefolkning i Danmark, saa er der endnu intet Spor hertil hos den øvrige nordiske Landbefolkning, hvor Skikken har holdt sig. Om Forholdene paa de Liflandske Øer hedder det: „Meget sjældent finder ved slige Møder Besvangrelse Sted“². Om Sild og Før siges der: „Med Urette har Lovgivningen forfulgt denne Skik. Længere end andre Egne, hvor der ikke blev fenstret, har netop disse Øer bevaret deres Ry for Tugtighed og Ærbarhed“³. Og om Sædernes Renhed i Dalarne er det bedste Bevis det ganske paafaldende ringe Antal uægte Børn, som dér fødes⁴.

Den inderste Tanke saavel i den gamle Skik at „ligge paa Tro og Love“ som i Nattefrieriet var den, at det burde overlades til Bejleren selv at stifte Bekendtskab med den, han vilde vælge til sin Brud. Enhver i det 16de Aarhundrede, der ikke foretrak denne Fremgangsmaade, var henvist til den modsatte: at lade Valget besørge af andre.

Dette var en ældgammel nordisk Skik. Allerede i Sagatiden omtales det hyppigt, hvorledes en af de nærmeste og anseligste Frænder en skønne Dag opfordrede sin unge Slægtning til at gifte sig, udpegede ham et passende Parti og tilbød ham at bringe Sagen i Orden. I Reglen modtoges et saadant Tilbud med Glæde, og ofte synes Brudgommen end ikke at have kendt sin tilkommende af Ydre, førend han ved Bortfæstningen fik hende at se¹.

Saaledes som Forholdene havde udviklet sig ned til det 16de Aarhundrede, var der ikke foregaaet synderlig Forandring heri. Endnu fremdeles ansaas det for et naturligt Udtryk for Tillid og Ærbødighed overfor en anselig Slægtning eller højtstaaende Velynder at overlade til denne at træffe Valget. Skikken holdt sig uforandret ned igennem det 17de og langt ind i det 18de Aarhundrede. Et ejendommeligt tydeligt Eksempel herpaa fra en lidt senere Tid haves i følgende snurrige Brev² af 1692 fra Digteren Jørgen Sorterup til Professor Bircherod, der havde hjulpet ham til et Præstekald, og hvem han nu opfordrede til ogsaa at skaffe sig en Kone med Penge:

„Nobilissime et celeberrime professor, fautor æternum colende! Den store Fromhed, som nobiliss. Dn. professor mig i saa mange Aar continuerlig har bevist, giver mig endnu den Dristighed, at jeg denne min ringe Missive hannem som min tilforladende Ven og bedste Befordrer uden nogen Undseelse lader blive insinueret, i Haab at han min Dumdristighed ikke ilde optager, helst efterdi hans eget fromme og imod mig faderlige Gemyt tilforn har aabnet mig den Adgang, at jeg hannem som min højgunstige og meget bevaagne Patron har ideligen kunnet søge, tiltale og consulere.

„Min Tilstand er, Gud ske Lov! god og mit Kalds Lejlighed er endelig noget bedre, end jeg af førstn selv havde tænkt,

hvorud over jeg haaber, at alting med Tiden skal blive godt. Men som jeg dog nu med Tiden faar at tænke paa at forandre min Enlighed til Ægteskab, saa falder min allerydmygeligste Bøn til Eder, optime Mæcenat! at som Gud i Himlen hidindtil har brugt Eder som et sær Instrument til min Lykke i Verden at befordre, I saa endnu fremdeles og særdeles i denne Post ville lade Eder behage at raadføre mig. Maaske Gud allermægtigste endnu ved Eders Raad kunde herudi, som i alt det forrige, befordre mit Gavn og Bedste.

„Nobilissimus vir veed vel selv, at jeg er fattig og desforuden i et Par Hundrede Dalers Gæld foruden Præstegaarden, som skal købes etc. Kunde nu Lykken føje det, at jeg kunde faa en ærlig Mands Barn, der havde noget til Hjælp til dette for mig at betale og til min Husholdning at stille i Værk, da vilde jeg prise mig lykkelig og optage det som en sær Guds Naade, og jeg haaber stadelig, at vir celeberrimus bliver mig i dette som det allerhøjeste, der angaar min timelige Velfært, behjælpelig og bevaagen.

„Af Forslag at gøre, da kender jeg vel en og anden smukke Mænds Børn, som har Midler, men jeg kan ikke vide saa just, om de skulle ville tage ud paa Landet. Jeg tvivler ikke paa, Nobiliss. vir veed jo vel selv nogle Forslag; men hvilket, der kan gelinge, det staar i Guds Haand, og hvad Han vil beskikke, faar endelig god Fremgang. Selv har jeg endnu ikke vendt mine Tanker til nogen Person, men næst Guds Paakaldelse, vil jeg nu tage Nobiliss. professorem i Raad med mig, for at lade mig endnu lede af hans fornuftige og gudfrygtige Raad, af hvilke jeg hidtil har befundet mig saa vel, at jeg har Gud højlig at takke, at Han har ladet mig finde den Naade for Eders Øjne, at I har villet værdiges at antage mig blandt Eders Klienters Tal, hvorved min Lykke saa vel er vaagnet, at jeg har naaet det ligesom ved en Genvej, det andre dog maa have megen Løben og Strippen for. Jeg tror Gud vel og har det Haab, at Han nok skal give mig alt det, som kan være Hannem til Ære og mig til Gavn og Gode. Jeg tror ogsaa Eder vel og veed, at I som min bedste Ven i denne Verden gør alt det, som I kan, til min Gavn at befordre. Og der-

fore vil jeg nu i Jesu Navn befale Gud og Eder denne Sag. Højt-ærede, fornemme, gode Velynder! kan I optænke noget herudi til mit Gavn, ja min timelige Velfært at befordre, saa formoder jeg, at I nu som tilforn beviser Eder at være min hulde Ven. Jeg forbliver, saa længe jeg lever, Eders obligerede Tjener og vil have Eder med alt Kært i Guds Varetægt troligen befalet. Adieu! Eders Velærværdigheds allerydmygste Tjener.

Lyderslev, d. 13. Aug. 1692.

Jørgen Sorterup.“

Det lader til, at Brevet har virket, og „den højgunstige Patron“ virkelig skaffet Jørgen Sorterup en Hustru med „noget til Hjælp“. Aaret efter kunde han føre en Boghandlerdatter fra København til Præstegaarden som sin Brud. I hvert Fald var de forberedende Skridt noget, der siden naturligt lodes uomtalt. Da samme Jørgen Sorterups Hustru døde det følgende Aar, skildres derfor ogsaa i Ligtalen Forholdet saaledes: „Da haver omsider efter Guds forbeskikkede Raad og Indskydelse hendes nu højtbedrøvede efterladte Kæreste, Magister Jørgen Sorterup, fattet christelige ægte Kærligheds Tanker til hende og haver saa efter Guds inderlige Paakaldelse anmodet hendes kære Forældre om hende til en trofast Ægtefælle at nyde“¹. Det er overhovedet kun sjældent, at man hører slige Forhold berørt, og aldrig hvor det kunde forudsættes at være nogen ubehageligt. Præsten Absalon Beyer i Bergen taler aabenbart alene med sig selv, naar han i sin Dagbog² skriver: „Den 29. Decembris 1564 døde hæderlig og vel-lærd Mand Hr. Jens, Sognepræst til Korskirke udi Bergen, hvilken var en from, gudfrygtig, simpel, stille og sagtmodig Mand, og stod sit Embeds-Kald vel fore og mente det godt og vel . . . Og var han tvende Gange gift, den ene og første Magdalena ved Navn, født her i Bergen og af det bedste Slægt og Folk, fik skønne Hus og Pendinge med hende . . . Den anden er født udi Fyn i Danmark, ved Navn Marin, og jeg, Mag. Absalon, hjalp hende til det Giftermaal, men han havde sit Helvede med hende og ingen Børn tilhobe“.

Det laa dog i Sagens Natur, at Kvinder var langt bedre end Mænd i Stand til at fremme Ægteskabshandler. Mødre, Bedstemødre og Tanter var som skabte til at ligge paa Udkig, og, saasnart der maatte vise sig noget, skaffe nærmere Oplysninger og foretage de indledende Skridt. Og Iveren og Virksomheden var lige stor, hvad enten det gjaldt at sørge for en mandlig eller en kvindelig Slægtning. Det kunde maaske endog med samme Ret siges om hin Tid, som det hedder om Bønderne i Skaane i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede: „Frierierne udgik hyppigere paa Pigernes end paa Ynglingernes Vegne“¹.

I Reglen dølger som sagt disse første, indledende Skridt sig for den senere Granskers Blik. Det meste foregik mundtligt, hyppigt vel kun under fire Øjne. Det hører til Sjældenhederne, naar en saa uforbeholden Udtalelse som denne er naaet til Efterverdenen: „Tykkes mig godt og sandt at være“, skrev Aar 1532 Anna Mouritsdatter Gyldenstjerne til sin Datter Pernille, der i Ægteskabet med Anders Bille havde flere giftefærdige Døtre, ligesom hendes Søster ogsaa havde uforsørgede Døtre, saa at Bedstemoderen havde nok at tage Vare med at udse Partier til dem alle; „tykkes mig godt og sandt at være, som min Søn [o: Svigersøn Anders Bille] skriver, at vi maa alle love Gud, naar vi hører, at dine Døtre bliver saaledes forsørgede, som begyndt er. Der sidder vel andre store Jomfruer uforsørgede; og Børn forsørgede, det bør os at gøre Gud synderlig Tak og Tjeneste for. Kunde du nogensteds hjælpe til, at dine Søsterdøtre kunde blive forsørgede, da gjorde du meget vel. Der er En, der hedder Tage Ottesen i Skaane, om du kunde sætte nogen ud derpaa. Kære Datter, ram dine Venners Bedste! før svige de Sorne end de Baarne“².

En egen Art Forsørgelsesanstalter var de saakaldte „Jomfru-Kamre“, hvor unge adelige Kvinder lærte Huslighed og fine Sæder. Saavel Dronningen som en Mængde Adelsfruer havde slige „Jomfru-Kamre“, hvis unge Besætning vel indtog en tjene-
nende Stilling, men dog kun under den stiltiende Forudsætning, at Husfruen ogsaa ved given Lejlighed sørgede for deres Fremtid. Jo mere anselig Husfruen var, des sikrere kunde man være

paa, at hendes Giftermaals-Anvisninger skete Fyldest; Dronningens f. Eks. havde meget tilfælles med Befalinger, og Udsigten til et godt Len kunde nok erstatte Mangelen af Medgift. Medens man, saalænge vedkommende levede, omtalte denne Forsørgelsesvirksomhed med en vis Varsomhed, var der ingen Grund til at lægge Skjul derpaa, naar den paagældende var død. Det var meget almindeligt i Ligprædikener at rose Adelsfruer for den Dygtighed, hvormed de havde befordret deres Jomfru-Kammer til Giftermaal. Om Fru Sibylle Gyldenstjerne sagdes der saaledes med Hæder ved hendes Grav: „Hvilke hendes Jomfruer hun alle ærligen haver forset fra sig udi Mandsværge, ikke som en Søster eller Modersøster, men som hun kunde være deres egen kødelige Moder“¹. Og Fru Margrethe Breide roses ligeledes for at have befordret dem „til gode Vilkaar og fornemme Giftermaal, hvorfor ogsaa de, som endnu i hendes Tjeneste er efterladte, hendes dødelige Afgang bedrøveligen begræde“².

Noget ganske lignende fandt naturligvis Sted i Forholdet mellem Herskab og Tyende. Det var Husmoderens Pligt at sørge for sine undergivnes Giftermaal, og jo mere hun havde at raade over, des lettere kunde hun baade bekoste Bryllupet, hvad der var Skik og Brug, og skaffe dem noget at gifte sig paa. For at anføre et Par Eksempler, saa siges det rosende om Fru Anne Brahe: „at udi de 24 Aar noget nær, hun haver været Enke, haver hun af sit Hus udgivet og bekostet 23 Par Folk deres Bryllupper“³. Og om Fru Elisabeth Henrik Brokkenhus's: Hun revsede og straffede sit Tyende, der opførte sig usømmeligt, „men de andre, som skikkede sig vel, baade Karle og Pigerne og andre Tjenestefolk, giftede hun ærlig fra sig, hvilken Ære og Velgerning vederfores her i Stavanger 6 af deres Tjenestefolk nogle faa Uger, før hun døde, og for den Sags Skyld havde mange Lyst og Vilje til at tjene dem“⁴.

Medens disse Jomfruer og Piger var gunstigt stillede, forsaavidt de havde to Parter til at sørge for deres Fremtid, nemlig deres egen Slægt og deres Husmoder, saa overgik i denne Henseende dog „ærlige Enker“ alle andre. Efter Tidens Opfattelse var det Hvermands Pligt at gøre sit til, at saadanne kunde blive

gifte paany. Hvor indgroet denne Overbevisning var, kan ses af et lille Træk som dette: I en „historisk Tragedie“, Cleopatra, lader Forfatteren en af Personerne tilraade Augustus et Giftermaal mellem hans Søster Octavia og Antonius med følgende Ord:

Det er og lovligt, man forseer
De Enker, som sig ærligt teer.

Og for at Moralen ikke skal gaa tabt for nogen Læser, føjer Forfatteren til i Bladranden: „Ærlige Enker bør enhver at beflitte sig paa, at de vel kunde vorde forseet“¹.

En naturlig Følge af al denne Forsorg og Valg ved andre maatte blive, at hyppigt to hinanden ubekendte bestemtes for hinanden. Man gik dog som Regel ud fra, at de to, hvis Tarv andre havde paataget sig at varetage, ogsaa naturligvis selv maatte være villige. Efter Nutidsbegreber er der dog noget besynderligt i den Rækkefølge i Giftermaalsforhandlingernes Gang, som f. Eks. Niels Hemmingsen i en Prædiken over Brylluppet i Cana antyder i følgende Ord: „Naar man nu saaledes efter denne Maade og Vej haver forhandlet alting lovligen og skikkeligen, skal man gaa nærmere til Sagen og skal høres begge deres Samtykke, som ville give sig tilsammen“². En ganske egen Art Møde maa det have været for de to tilkommende Halvdele, der saas for første Gang. Fra en noget senere Tid haves en betegnende Beretning af den svenske Biskop Svedberg, født 1653, om hans første Sammenkomst med den ham ubekendte Enke, til hvem han havde friet:

„To Dage før Brylluppet kommer jeg til Stockholm, hvorhen hun efter Aftale var kommen tre Dage forud. Jeg føres alene ind i et Kammer, hvor hun sad ene foran mig; men jeg vidste ikke og kunde heller ikke godt tænke, at det var hende, da ingen sagde mig det. Jeg satte mig ned hos hende. Vi taltes længe ved, jeg til hende som en anden fremmed om allehaande Sager. Endelig spørger hun: Hvad tykkes Professoren om vor Handel? Jeg svarer: Hvad skal det være for en Handel? — Det, han har skrevet til mig om. — Hvad har jeg skrevet til hende om? det veed jeg ikke. — Skulle vi ikke i Morgen være Brudefolk? —

Er det hende? sagde jeg. Og saa bekræftede vi vort Venskab med Haandslag og kærligt Favntag¹.

I en Samling Brudetalen, udkomne i København og Leipzig Aar 1699, er til Grund for den første Tale lagt første Mosebogs 24de Kapitel 64de Vers i følgende Oversættelse: „Da Rebekka opløftede sine Øjne og saa Isak, faldt hun ned af Kamelen“. Talen angives at være holdt ved to Personers Brudevielse, der var hinanden ganske ubekendte, og hvis Ægteskab var bragt i Stand af begges Patroner. Hun hed Rebekka og var fra Sjælland. Hendes Isak kom fra Holsten, og de saa hinanden første Gang, da de viedes i Nakskov².

2

Idet man fra begge Sider søgte at skaffe det bedst mulige Parti, medførte disse Bestræbelser ejendommelige Følger. For den kvindelige Parts Vedkommende maatte man begynde i Tide at se sig om. Thi det stred mod al sund Beregning at indskrænke Kresen af Brudgoms-Emner alene til dem, der tilfældig just stod ledige, naar hun blev voksen. Og for Mandens Vedkommende gjaldt det om at faa en Brud, der ikke var altfor vraget af andre eller for indviet i Kærlighed paa „Tro og Love“, og helst endnu saa bøjelig, at hun lod sig forme efter en Husbonds Ønsker. Hertil kom, at en rig Arving snarere stod til at vinde, medens hun endnu var lille og kun havde Arv i Vente, end naar hun alt sad inde med Ejendommen. Alle disse Hensyn maatte føre til, at Kvinderne bortfæstedes i en meget ung Alder.

Denne Skik var baade gammel og i det 16de Aarhundrede almindelig saavel hos høje som hos lave, overalt hvor der overhovedet var noget at arve. Allerede i Sagatiden omtales, hvorledes paa Island Gudrun Osvifsdatter blev bortgiftet, da hun var 15 Aar gammel³, og Thorgerde Glumsdatter, da hun endnu kun var 14 Aar⁴. Og Danmarks Historie i Middelalderen afgav for Kongehusets Vedkommende gentagne Eksempler derpaa. Det var saaledes ingenlunde noget enestaaende, at Dronning Mar-

grethe kun 11 Aar gammel ægtede Hakon den 6te og fra sit 14de Aar levede som Hustru med ham. Hendes Navne, Christian den Førstes Datter Margrethe, blev ligeledes 11 Aar gammel bortførestet til den skotske Konge Jacob den Tredje. Allerede Aaret efter førtes hun til Skotland, hvor hendes Bryllup stod et Par Uger efter, at hun havde fyldt sit 12te Aar¹. Ganske samme Skik fulgtes i det øvrige Evropa².

Det danske Kongehus i det 16de Aarhundrede afveg ikke fra almindelig Skik og Brug. Frederik den Førstes Dronning Anna,

Fig. 6. Barn med Dukke og Vugge.
(Træsnit fra det 16de Aarhundrede. Berliner Kobberstiksamling.)

Christian den Tredjes Dronning Dorothea og Frederik den Andens Dronning Sophia var alle tre hver især kun 14 Aar gamle, da de blev gifte. Frederik den Andens Datter Anna blev gift i samme Alder med Jacob den Sjette af Skotland. Fremmeligere end alle disse var dog Hertug Hans den Yngres anden Hustru Agnes Hedvig. Ganske vist var ogsaa hun 14 Aar, da

hun ægtede ham, men hun var dengang allerede Enke, idet hun 13 Aar gammel havde mistet sin første Mand, Kurfyrst August af Sachsen. Der var i alle saadanne Tilfælde en brat Overgang fra at lege med Dukkevugge (Fig. 6) til selv at faa Brug for en rigtig.

For at hindre lignende tidlige Forbindelser blandt Adelen i Danmark blev der Aar 1539 i Odense udstedt kongeligt Forbud herimod. Det var nemlig blevet Skik hos den danske Adel at trolove Døtrene bort som smaa, længe førend der kunde være Tale om Bryllup. Da Trolovelsen var en kirkelig Handling med

bindende Kraft, kunde herved Partiet sikres og Sagen være fuldt afgjort, længe førend den kvindelige Part havde mindste Forstand herpaa. Men herved opstod der, som Recessen siger, „stor Guds Fortørnelse, desligeste Slægtnings og Venners Forhaanelse, hvoraf atter opvoksede stort Had og Fordærvelse blandt Adelen“. For at undgaa sligt forbødes det da nu at trolove nogen adelig Jomfru bort „i hendes umyndige Aar, førend hun var kommen til Skelsalder, saa at de paa begge Sider kunde give deres Ja og Samtykke“.

Hvis nogen ikke desto mindre var særlig ivrig for at faa en Barneforbindelse i Stand, aabnede Recessen dog vedkommende en Udvej. Kirkelig Trolovelse ved Præst var jo nu forbuden. Men der kunde nok sluttes en Slags verdslig Trolovelse, en Art Væddemaal om Ægteskab, eller Brudekøb paa Tid, hvorved begge Parter skriftligt forpligtede sig til en bestemt Sum, som den svigtende Part havde at udrede til den trofaste, hvis der intet Bryllup blev af — saaledes „som Sædvane er udi andre fremmede omkring liggendis Lande“¹.

Det Forbud, som saaledes gaves Aar 1539 i Odense, gentoges saa godt som ordret i den saakaldte københavnske Reces af 1547². Endelig udvidede Frederik den Anden det Aar 1582 til alle Stænder³. Ingen Trolovelse skulde nu være gyldig, naar den var sket i vedkommendes umyndige Aar. Fra nu af maatte altsaa enhver ung Kvinde, adelig som uadelig, vente med at afgøre sligt til det fyldte attende Aar⁴. I Christian den Femtes danske Lov fastsattes det fyldte sekstende Aar som Kvindens Myndighedsalder i saa Henseende⁵.

Man vilde imidlertid tage meget fejl, hvis man i et Forhold som dette sluttede fra Lov til Tilstand, og man vilde kun daarligt kende den danske Adel, hvis man troede den hemmet ved sligt et Forbud, hvortil den dog selv, gennem Rigsraadet, havde givet sit Samtykke. Børnetrolovelserne vedblev.

Nogle Eksempler vil godtgøre dette. Holder vi os blot til Tidsrummet mellem Recessen i Odense og Midten af det 17de Aarhundrede, saa forekom heri, blandt mange andre, følgende Eksempler paa tidlige Trolovelser og Giftermaal: Femten Aar gammel

ægtede Dorothea Ranzau Markvard Ranzau¹, og Barbara Friis Jørgen Seefeldt². Kun fjorten Aar gammel trolovedes Margrethe Breide med Peder Iversen³, Else Grubbe med Joachim Beck⁴, Jytte Gyldenstjerne med Otto Thott⁵, Mette Rosenkrans med Niels Krabbe⁶ og Mette Ranzau med Frederik Ahlefeldt⁷. Margrethe Ranzau var kun fjorten Aar, da hun holdt Bryllup med Kay Ahlefeldt⁸, Else Parsberg trolovedes med Laurits Ulfeld, da hun var fjorten Aar, og ægtede ham den Dag, da hun fyldte sit femtende Aar⁹. Tretten Aar gammel trolovedes Karine Krausse med Frederik Friis¹⁰, Anna Brahe med Sten Maltesson¹¹, Else Rammel med Christian Barnekov¹². Hak Ulfstand „lod ærligen bede om“ den tolvaarige Pernille Gøye „til Hustru at have, anseendis hendes Skikkelighed, Tugt og gode Lader“¹³. Og ligeledes kun tolv Aar gammel trolovedes Birgitte Brock med Tyge Brahe til Taastrup¹⁴, Ida Gjøe med Jens Juel¹⁵, Barbara Friis med Jørgen Seefeldt¹⁶, Anna Sehested med Eiler Ulfeld¹⁷, Kirstine Urne med Christian Bjelke¹⁸, Birgitte Lunge med Henrik Rammel¹⁹.

Kun elleve Aar gammel ægtede Pernille Oxe Otto Rud²⁰, og i samme Alder trolovedes Margrethe Brahe med Christen Skeel²¹, Helle Gyldenstjerne med Holger Lindenov²², Ellen Parsbjerg med Mogens Ulfeld²³, Dorothea Ranzau med Christian Ranzau²⁴. Ti Aar gammel blev Christine Munk trolovet med Erik Rosenkrans²⁵. Sophia Ranzau var ganske vist elleve Aar, da hun trolovedes med Laurits Ulfeld, men hun havde alt fem Aar gammel været trolovet med Broderen Jacob Ulfeld, der i Mellemtiden var falden i Krigen²⁶. Under disse Forhold kan det ikke undre, at Christian den Fjerde og Kirstine Munk kunde møde med tre Døtre, alle trolovede omtrent i Ni-Aars Alderen: Anna Katharine med Frants Ranzau²⁷, Sophie Elisabeth med Christian Pentz²⁸ og Eleonora Christine med Korfits Ulfeldt²⁹. — Naar man i det 16de og Begyndelsen af det 17de Aarhundrede saa en Gruppe af voksne Kvinder og Smaapiger afmalede (Fig. 7), burde man da vel vogte sig for at afgøre, hvem af dem der var Bruden.

Lod Adelen sig ikke hindre af Forbud mod tidlig Trolovelse, saa lod Børgerstaden sig ikke heller. For blot at nævne et

Par Eksempler herpaa, saa trolovedes i Ribe Marine Hans Svaings Datter fjorten Aar gammel med Anders Sørensen Vedel¹, hendes Moster Dorthe vistnok kun tretten Aar gammel med Peder Baggesen², i Odense Birgitte Seebled 11 Aar gammel med Borgmester Thomas Riisbrigh³. Professor Alanus ægtede den fjortenaarige Gjørild Christensdatter⁴, Præsten i Mesinge ægtede den fjortenaarige Sidsel Lauritsdatter, der blev Enke, da hun var femten Aar⁵, Slotsskriver Ivar Nielsen paa Aalholm bortfæstede to Døtre, hver kun tolv Aar gamle, og Bryllup stod, da de var fjorten⁶, o. s. v.

Fig. 7. Hvilken af dem er Bruden?
(Efter Joh. de Brunes. Amsterdam 1636.)

At ogsaa Bønderne i Nordens forskellige Egne fulgte samme Skik, kan ses af følgende Træk: „Den 16de Juni Aar 1626“, skriver Biskop Hans Mikkelsen i sin Dagbog, „holdt jeg Visitats i Arninge paa Lolland og traf alt vel. Der førte man en lille Pige paa otte Aar frem, der begærede at troloves med en ung Bonde. Men jeg afslog det i hele Menighedens Paahør“⁷. — Paa Landemodet i Aarhus 1639 blev Præsten i Hedensted anklaget, fordi han havde vægret sig ved at trolove en Mands to Døtre med deres Friere. Præsten undskyldte sig med, at de begge var Børn, den ene i det tolvte, den anden i det niende Aar, og ingen af dem havde endnu været til Alters. Landemodet afgjorde Sagen saa-

ledes, at den yngste skulde afvises, men den ældre kan, naar Provsten har overhørt hende, og hun har staaet sig godt i Katekismus, blive trolovet¹.

Fra Sverige hedder det i Kinnevalds Herreds Domsbog af 1621 i en Retssag mod Bonden Hakon Hakonsen og hans Hustru Ingeborg: „Findes her ved Grænsen en stor Usæd, at de bortgifte deres Børn saa smaa og unge, at de ikke vide eller kunne forstaa, hvad Ægteskabet er, ej heller hvad de er Gud Almægtigste eller hinanden skyldige. Saa at Ingeborg, som alt haver været gift i nogle Aar, ikke endnu er femten Aar gammel, og Hakon Hakonsen ikke over atten Aar“². Skikken har holdt sig i enkelte Egne af Sverige indtil det 19de Aarhundrede. Om Forholdene i Blekinge hedder det saaledes Aar 1800: „Formuende Bønders Døtre bortgives undertiden i en Alder af 8—10 Aar“³.

En Del af disse Børn, der saaledes gav deres Ja og Samtykke til noget, hvorom de ikke havde Begreb, maatte vistnok nødes eller lokkes hertil. Vi veed saaledes om Birgitte Gøye — der, længe førend hun ægtede Herluf Trolle, i sit ellefte Aar var bleven trolovet med Jesper Daa — at hun kun ved Anvendelse af Magt og List var af sine Omgivelser bleven dreven til dette Skridt. Faderen og Stifmoderen svarede paa hendes Bøn om at maatte blive fri, „at de ikke vilde være æreløse for hendes Skyld“. Og en Klosterjomfru, under hvis „Ave og Limestrøg“ (Slag med Ris), hun indtil kort forinden havde været, lokkede og truede hende til at afskrive et forelagt Brev, der indeholdt hendes Samtykke⁴.

Men i Reglen behøvedes der dog vistnok hverken Magt eller List for at vinde den kvindelige Parts Samtykke. Efter Tidens hele Tankegang maatte det at troloves staa som noget vinkende, ikke mindst for de unge, der herved opnaaede den første Adkomst til at regnes blandt de voksne. Og næppe har Forholdet været stort anderledes i Danmark end i Tyskland, hvorom en tysk Digter Aar 1538 siger:

Desligeste unge Møer, naar
 De knap har naaet deres tolvte Aar,
 Og end ej en Suppe lave kan,
 Straks vil de have sig en Mand.
 Ja, kunde de følge Hjertens Attraa,
 Det elvte Aar ej ventede de paa¹.

Disse tidlige Trolovelser maatte nødvendigst medføre, at Forholdet i mangt et Tilfælde, set med Nutidsøjne, tog sig besynderligt ud. Det er saaledes en malende Beskrivelse af den lille Birgitte Seebled, der i sit ellevte Aar var bleven trolovet med Borgmester Thomas Riisbrigh: „Hun laa i Seng hos Moderen og spiste noget; og som der blev spurgt om, hvad det var hun aad, saa blev igensvaret, at det var Sukker, som Thomas (Frieren) havde givet hende“². Skønt længst trolovet, vedblev dog Christian IV's Datter, Eleonora Christine, fremdeles at opdrages ved Hjælp af Riset. Ved en enkelt Lejlighed lod endog hendes Hovmesterinde lave to Ris og bearbejdede hende saa eftertrykkeligt dels paa sædvanlig Vis, dels med den tykke Ende af Rise, at hun i fire Uger næppe kunde gaa og bevarede Ar deraf hele sit Liv. Først ved gentagne Klager til sin Fæstemand lykkedes det endelig Eleonora Christine længe efter at blive fri for denne Plageaand³.

Selv hvor der var Tale om Forholdet mellem de Trolovede indbyrdes, kunde Datiden stundom i Glemsomhed sætte den kvindelige Part helt ud af Spillet. I Ligprædikenen over Fru Karine Krausse, der tretten Aar gammel var bleven trolovet med Frederik Friis, som døde før de fik Bryllup hedder det saaledes i Omtalen af hans Død: „Vorherre kaldede ham hen, hvilket var ikke hendes Forældre, Søkende og gode Venner en ringe Sorg“⁴. Hun selv forbigaas ganske.

Det er dog ret sandsynligt, at selve de tidlige Trolovelser i mangt et Tilfælde kan have fremmet en tilsvarende tidlig Modenhed i Følelserne. Man faar saaledes Indtryk af en kraftig Afsky i den sejge Modstand, som Birgitte Gøye udfoldede, lige fra da hun som tiaarigt Barn grædende fæstedes til Jesper Daa, og indtil hun efter femten lange Aars Kamp endelig fik Dom for, at Tro-

lovelsen skulde anses for ugyldig. Omvendt lader Følelsernes Varme intet tilbage at ønske hos de to Søstre Anna Katharina og Eleonora Christine, der hver især kun ni Aar gamle knyttede deres Skæbne til en andens. Den ældste Søster døde, endnu halvt et Barn, af Sorg over Tabet af sin Fæstemand. Den yngste Søster viste et langt Liv igennem, at den trofaste Hengivenhed, hvorpaa hun alt som lille havde aflagt Prøve¹, heller ikke senere lod sig kue selv af de tungeste Tilskikkelser.

Men som Regel gjaldt det dog vistnok, at Loven havde Ret, naar den krævede Myndighedsalder for Trolovelse. Kun Skade, at man saa lidet rettede sig herefter. Saa megen desmere Agtelse faar man imidlertid for de enkelte, der vovede at følge Loven og værne om Døtrenes Ret til selv at have en Mening med om deres fremtidige Skæbne. Et af de faa Eksempler herpaa afgav Fru Ide Munk, hvis Optræden det har Interesse nærmere at betragte, netop fordi den, som en Art Modprøve, dobbelt bekræfter Datidens Iver for unge Trolovelser.

Ide Munk havde været gift med Oluf Rosenkrans til Vallø, der døde allerede Aar 1545 og efterlod hende som Enke med tre Døtre. En af disse ægtede Peder Bille, en Søn af Rigens Hofmester Esge Bille. Den gamle Hr. Esge var imidlertid ikke fuldt tilfreds med den herved vundne Familie-Udsigt til Part i Vallø. Han ønskede endnu en af sine Sønner, Henrik Bille, trolovet med nok en af Ide Munks Døtre, den lille Karen Rosenkrans. I denne Anledning forklarede han, at salig Oluf Rosenkrans i sin Tid havde givet Løfte paa dette Parti. Frieren, Henrik Bille, som just opholdt sig i Udlandet, fik faderlige Opfordringer til intet at forsømme, men sende Gaver til sin udkaarne baade fra Paris og Angers. Selv skikkede han herhjemme Bud paa Bud til alle hendes paarørende. Og lidt efter lidt lykkedes det den mægtige Rigens Hofmester at vinde næsten samtlige Frænders Samtykke.

Kun een sagde nej, det var Moderen Fru Ide Munk. Hun og Esge Bille mødtes tilsidst i København og taltes mundtligt ved, men hans Veltalenhed var forgæves. Ide Munk stod ved sit, at „hun ikke vilde forlove eller forsige sin Datter udi hendes umyn-

dige Aar“. Alt sligt maatte vente, til Jomfru Karen kunde „have sin gode Beraad og Tykke hos sig selver og hos hendes anbaarne Venner paa fædrene og mødrene, saa hun og kunde tale sine egne Ord, Vilje og Mening“.

Esge Bille blev forbitret. I sin Vrede skrev han til sin gifte Søn, Peder Bille, og opfordrede ham til at ophidse sin Hustrus Familie mod Svigermoderen. „Saa beder jeg dig, at naar de og du ville derom forhandle hos Christoffer Rosenkrans, at du tilforn med Lempe vil undervise Erik Krabbe, at han vilde tilskynde og bevilge fornævnte Christoffer Rosenkrans, at han vilde tilskrive Fru Ide, at hvis hun udi samme Tale og Lejlighed gør hannem med andre flere den gode Jomfrues anbaarne Venner, som samme Tale bevilget have, ordløse, da skal han gøre hende arveløs, eller med andre saadanne haarde Ord, som hun kan lægge paa Sinde“¹.

Denne Skrivelse har Interesse i mere end een Henseende. Dels viser den i Almindelighed, at man kan aldrig være forsigtig nok med slige Breve. Hvad hjalp det, at Hr. Esge havde skrevet udenpaa: „Til min kære Søn Peder Bille paa Aarhusgaard udi egen Hænde og ingen andre at opbryde“. Han havde glemt at tilføje: Brænd Brevet! og i 300 Aar har det nu ligget aabent for enhver. Men dels og fornemmelig har Brevet Interesse, for saa vidt det kaster et ejendommeligt Lys over Datidens Tænkemaade. Hvad var nemlig denne Kvindes Brøde, hvorfor hun skulde gøres arveløs eller trues med andre haarde Ord? Ingen anden, end at hun adlød Loven. Den samme Lov, som var bleven udstedt for elleve Aar siden, 1539, og som for et Par Aar siden var bleven gentagen paany i den københavnske Reces af 1547, der klart og bestemt forbød umyndiges Trolovelse. Og saa stærkt var Folkeskik og Tankesæt i Strid mod denne Lov, at Landets højeste Embedsmand kunde aabenlyst forhandle med Alverden om at overtræde den, ja uden at rødme opfordre sin egen Søn, ligeledes kongelig Embedsmand, til at øve Uret mod en Kvinde, fordi hun agtede at lystre Loven.

Fru Ide Munk var imidlertid ikke den, der lod sig true fra sin Mening. Det synes fuldt vel at have passet ogsaa paa hende, hvad der siden blev sunget om hendes Datter:

Selv var hun en Frue mægtig og god
 Og holdt sig som en Ridder anstod
 I Adfærd, Miner og Lader.
 Hun havde og under det Kvindebryst
 En Ridders Hjerter og største Lyst
 I Dyder at følge sin Fader.

Kækt optog hun Kampen mod Rigens Hofmester og veg ikke en Haarsbred. Da Esge Bille afkrævede hende skriftligt Svar, sendte hun ham et Brev, hvis Datum desværre nu er ulæselig, men som i hvert Fald er affattet efter deres Møde i København. Næst efter at henvise til det mundtlige Svar, som hun dør havde givet ham, endte hun med følgende klare Besked: „Kære Hr. Esge! saa veed jeg ingen anden Svar at kan give dig paa din kære Søns Vegne om fornævnte min Datter udi den Sag, og ikke heller vil jeg opholde dig eller hannem længere eller videre hermed, at han udi nogen Maade kommer udi Forhaling eller Forskikkelse(?), at han paa et andet Sted kunde forsømme sin gode Behag, hvormed han fast ydermere og bedre kunde være forset, end med hende. Men udi alle andre Maader, jeg veed og kan være dig, hannem eller nogen dine til Villie“¹, o. s. v.

Idemunk fik kæmpet sin Sag sejrrigt igennem, Datteren Karen fritoges for i sine umyndige Aar at fæstes bort. Iøvrigt endte Sagen, som saa meget andet menneskeligt, vidt forskelligt fra, hvad nogen af Parterne havde drømt om. Esge Bille, der alt i Tankerne havde føjet Størsteparten af Vallø til Billernes Eje, fik for sit eget Vedkommende kun Tid til i sit Testamente at dele sit Gods. Saa bortreves han pludselig af Pest i Februar 1552. Stridens Genstand, Jomfru Karen Rosenkrans, naaede aldrig Myn-dighedsalderen. Hun sank Aaret efter, den 16de Oktober 1553, død om, efter Sagnet midt i en Dans². Den utrøstelige Henrik Bille, der i Angers ikke havde kunnet æde, naar han i Breve fra Hjemmet hørte udtalt Tvivl om, hvorvidt Karen var hans³, søgte Bod for sit Savn og ægtede Christence Ulfstand.

3

Kun faa af de Følelser, som Nutiden er vant til at se blive forherligede, nød saa ringe Anseelse i det 16de Aarhundrede, som Forelskelse. Der var paa en Maade heller ingen rigtig Plads for den i Forholdet mellem de giftefærdige. For dem, der alt sov sammen paa Tro og Love, var Udtrykket for spinkelt. Hos dem, der, skønt indbyrdes næsten ubekendte, dog trolovedes, manglede den Smule Jordsmon, hvori den kunde trives. Hertil kom, at Datiden var for ligefrem til ikke at blive sig den sanselige Bestanddel af Elskoven bevidst. Hvad der yderligere maatte kunne knytte sig til denne Følelse: Hengivenhed, Troskab, Mod, Opofrelse, osv., kunde selvfølgelig være Genstand for Beundring — Kæmpeviserne bærer jo noksom Vidne herom —, men disse fremmede Bestanddele ligesom udskiltes enkeltvis og værdsattes i hvert Fald ikke efter en ny Maalestok, fordi de var tilsatte med Elskov. Hvad Nutiden kalder Forelskelse — denne attraaende og dog selvhengivende Stemthed, hvoraf vor Literatur bestandig fremdriver nye, mere sammensatte Former — stod for hin Slægt, for saa vidt den overhovedet blev den vår og tog Hensyn til den, enten som blot Tanke-Spindelvæv, der intet var, eller som latterlig Naragtighed. Vil man have en Maalestok for Afstanden mellem dengang og nu, lægge man blot Mærke til, hvor kejtet og uvant endnu Holberg bevæger sig, naar han skal beskrive denne Følelse. Og dog levede han fire Slægtled efter, og man havde i Mellemtiden alt udenlands fra lært at skrive Hyrdedigte.

Det 16de Aarhundredes Opfattelse af Forelskelse egnede sig da kun lidet til digterisk Gengivelse. Thi enten var Forelskelse en blot tom Grille, en Særhed i Beslutningen, og i saa Fald burde den uddampes og retledes ved behørig Brug af Fornuft. Her var ingen Plads for digterisk Behandling. Og det mere, der fra denne Side set mulig kunde siges at ligge i Forelskelsen, det trængte til ganske anderledes kraftige Udtryk, som i Talemaaden: „Hvo som vil leve vel een Dag, den skal slagte en Gaas; hvo som vil leve otte Dage vel, den skal slagte et Svin; men hvo som vil leve

vel udi fire Uger, den kan tage sig en Hustru¹; eller i Betegnelsen for en gifts Forelskelse: „at blive ked af Gropenbrad (Oksekød) og længes efter Vildbrad“².

Eller ogsaa var Forelskelse noget værre, en begyndende Daarskab, der muligt kunde forspilde et helt Liv. Her krævedes da sandelig ikke digterisk Forherligelse, men skarpe, dadlende Udtryk, der kunde ætse den ud. Som Eksempel herpaa kan anføres

Fig. 8. Jørgen Rosenkrans.
(Maleri af Tobias Gemperlin paa Rosenholm.)

følgende Brev fra Rigsraad Jørgen Rosenkrans (Fig. 8) til hans Søn Holger, om hvem Rygtet havde meldt hjem, at han i Wittenberg var bleven forelsket i en Kvinde:

„... Jeg forfarer gerne, at du af din Skrøbelighed est bleven befriet; men derimod haver jeg ganske ugerne hørt og forfaret, dig at være en anden Sygdom paakommen, som hedder paa Latine: amor, og Dansk: en narrisk og gækkelig Kærlighed“. „Det er mig afgodt, lovgtigt, sandrues Folk blevet advaret og tilkendegivet, at der skal være en Pige udi

Dr. Winzheims Svogers, Franzii, Hus, til hvilken du haver fanget saadan Vilje og Kærlighed, at du sjældent kan være fra hende af samme Hus, og derover bliver forhindret fra din Studering, saa at du nu haver bekommet en Narrekappe paa dit Hoved med gode, lange Øren. Hvilket mig af Hjertet haardt fortryder, at jeg skal spørge saadanne Tidender om dig, at du derover haver mist dit gode Rygte og Navn, som du tilforn haver bekommet for din flittige Studering og skikkelige Levnet“.

„Saa vil jeg nu hermed have dig alvorligen advaret, paamindt og befalet, at du lader denne din gækkelige Handel og Væsen

fare, og betænker, hvorføre jeg haver dig derhen udskikket og dør med stor Bekostning underholder dig, at du herefter overgiver saadant uskikkeligt Levnet, som du kan høre ilde for, og aldeles skyer og flyer fornævnte Hus og den Person, som du er kommen udi Rygte for, saa at ingen kan have Aarsag til nogen Mistanke om dig udi saa Maade“.

„Hvis det ikke sker, og jeg herefter kan udi Sandhed forfare, at du ikke forlader fornævnte din gækkelige Fortægt [Foretagende] og ydermere udi saa Maade bedrøver os dine Forældre paa voris Alderdom, da skal du vist vide og forlade dig dertil, at vi ville betænke de Middel og Raad dertil, som dig skal fortryde, saa længe du lever“.

„Dette haver jeg efter Lejligheden ikke kunnet lade at skrive dig til paa denne Tid, og haver i lige Maade skrevet Magister Daniel [Holger Rs. Hovmester] derom“¹.

For ikke helt at mistyde Datidens Opfattelse af Kærlighedsforholdet mellem Mand og Kvinde, maa vi imidlertid ikke nøjes med blot at paavise dens Forskel fra Nutidens. Vi maa saa vidt muligt stille os paa et Stade, hvorfra begge kan overses.

Enhver Tidsalders Betragtning af dette Forhold udtales i Reglen af en vis ordførende Klasse. Summen af disse Udtalelser er paa engang det samlede Udtryk for Tidens Forstaaelse, men slaar atter tilbage gennem Literaturen og former Tidens Opfattelse, paavirker og tildanner den i Lighed med sig.

Vor Tid har overladt det til Digterne at være dens Talsmænd. Kun igennem Kendskab til Nutidens Digte, Skuespil, Romaner, Noveller osv. faar man et fyldigt Indtryk af, hvorledes vor Tid opfatter Forholdet mellem Mand og Kvinde. Men just fordi det saaledes alt i flere Slægtled har været Digterne overladt at føre Ordet, har den moderne Opfattelse af Forholdet faaet et særligt Præg. Det er, eller har indtil for kort Tid siden været, kun Forholdets Begyndelse, Forelskelsen, der har lagt Beslag paa Interessen. I Beskrivelsen af denne, enten i dens simpleste Form, eller, mere pirrende, i dens Sammenstød med en alt indgaaet Ægteskabsforpligtelse, har Digtekunsten lagt sin egent-

lige Kraft. Med Forelskelsens Sejr er Tæppet gaaet ned. Den ægteskabelige Kærlighed derimod har været fattig paa digterisk Behandling. Digterisk set, har det lange, trofaste Samliv kun taget sig ud som noget utydeligt og ensformigt graat i graat, ubrugeligt som Forgrund, kun skikket til at anvendes som virkningsfuld Udsigt i det Øjeblik, de elskende faar hinanden.

I den skarpeste Modsætning til alt dette stod det 16de Aarhundrede. Det havde ingen Digtere af Betydning til at føre Ordet. Ganske naturligt faldt da dette i den Stands Lod, der paa et andet Omraade udtrykte Tidens stærkeste, aandelige Bevægelse, Gejstligheden. Men Præsternes Forudsætninger for at være Elskovens Talsmænd var vidt forskellige fra Digternes i Nutiden, deres Livssyn sammensat af helt andre Bestanddele.

Stærkt religiøst bevægede og tilhørende en levkraftig Slægt hilste de — Efterfølgerne af den Gejstlighed, hvem Giftermaal havde været forbudt — Ægteskabet som den ene saliggørende Havn, til hvilken Vejen nu ved Guds naadige Forsyn var aabnet for alle. For dem kunde da umuligt Elskovens første Opvaagnen stille sig som det ypperste — Attraa og uklare Længsler, dem kendte man kun altfor vel fra Klosters Dage — nej, selve Besiddelsen, denne gudvelbehagelige Samvirken mellem Mand og Kvinde, hvor — alt imens Børneflokkene voksede — bestandig ny og rigere Kærlighed skabtes mellem Mand og Hustru, mellem Forældre og Børn. Ægteskabet blev da Midtpunktet i den gejstlige Elskovens Pris. Og lidt efter lidt gennemsivede denne Opfattelse Folket i dets Helhed. Den trængte ikke som i vore Dage fornemmelig ud igennem en Literatur, men mest gennem det mundtlige Ord, Taler i Kirken, ved Brudeskamlen, ved Graven.

De to Tidsalderes Opfattelse af Kærligheden mellem Mand og Kvinde blev altsaa vidt forskellig. Den ene lægger Tyngdepunktet i Forholdets Begyndelse, den anden lagde det i dets Slutning. Vor Tid priser Forelskelsen som Kærlighedens egentlige Blomst, det 16de Aarhundrede betragtede Kærligheden som en Frugt af Ægteskabet.

Det skulde ikke synes let i hin Tid for den lutherske Gejstlighed at hælde sin nye, begejstrede Opfattelse af Ægteskabet paa de gamle Former. Thi som overleveret Anskuelse stod, at Ægteskabet var en Handel, ved hvilken Fordel og Tab omhyggeligt burde afvejes, ikke blot af de to paagældende, men af begges Familjer, saa at Handelen overhovedet slet ikke kunde finde Sted, hvis et eller andet Familjemedlem anede Uraad og sagde nej. Da imidlertid hverken den nye Anskuelse vilde vige, eller de gamle Former lod sig sprænge, saa opstod heraf en Gennemsnitsopfattelse, en praktisk Betragtningmaade, der paa den besynderligste Vis var sammensat af uensartede Bestanddele. Latterlig efter Nutidsbegreber. Men dog maaske ikke mere latterlig, end vor Tids Opfattelse engang vil tage sig ud med dens løjerlige Sammenføjning af Forelskelsens Eneret og Ægteskabets Almengyldighed.

For det 16de Aarhundrede faldt Valget af en Brud i følgende adskilte Dele: Naar man blev sig Kødets Rørelser bevidst, henvendte man sig først med en Bøn til Gud og overlod ham ganske at ordne Sagen. Derpaa saa man sig selv vel for og overlod det sluttelig til Slægt og Venner at træffe Afgørelsen. Den Brud, som de maatte vælge — stundom Brudgommen helt ubekendt — var den rette, og Samlivet mellem de to maatte ifølge Guds Forjættelser afføde den sande, ægteskabelige Kærlighed. Det er denne Tankegang, der kommer til Orde i Datidens Udtryk, der med ringe Afvigelser stadig gentoges i Levnedbeskrivelser: „Da haver N. N. sat sit Sind til Ægteskab og derpaa, efter flittig Bøn og Guds Paakaldelse, af Guds Forsyn saa og med Slægts og Venners Raad, ladet anlange om Jomfru N. N.“¹.

Bevægelsens første Led betragtede Datiden med andre Øjne, end en tidligere Slægt havde gjort. Medens man i den katolske Tid heri havde set en blot syndig Indskydelse, der med al Kraft burde bekæmpes, anlagde Luther og hans Tilhængere en noget forskellig Maalestok. Ogsaa for disse stillede Ukyskhed sig naturligvis som Synd. Men samtidig betegnede Luther Tilbøjeligheden mellem Mand og Kvinde som den utæmmeligste af alle Drifter, hvilken det var faa eller ingen givet at kunne bekæmpe. I sine

„Bordtaler“ vendte han oftere tilbage til dette Emne og paaviste ved Eksempler fra Klosterlivets Verden, hvor vanskeligt, ja næsten umuligt det var selv for den reneste at bevare sin Sjæl og sit Legeme ubesmittet af denne Drift¹. Heri saa han imidlertid et Fingerpeg fra Gud, en guddommelig Anvisning paa den Ægte stand, som Vorherre selv havde indstiftet, og hvori han jo havde indført Adam og Eva, førend de endnu havde syndet. Følelsen af sanselig Attraa var da ikke i og for sig noget blot ondt, men, for saa vidt den blev sig bevidst som Forplantelsesdrift, endogsaa Vejen til det rette, en Trang til at efterkomme Guds Bud: „Vorder frugtbare og formerer eder!“ „Naar du ikke kan holde dig længere“, siger Peder Palladius til de unge Karle, „saa bed om en Dannemands Datter eller god Pige til Ægte“². Saa fri var Luther i sin Opfattelse af disse Forhold, at han tilraadte Ungdommen at overvære Opførelsen af Skuespil, selv om disse ikke var ganske tugtige, thi Summen af alle de Indtryk, der herved modtoges, var dog dette: Gift dig³!

Samtidig med at Attraaen vaagnede, burde den imidlertid bøjes ind under Guds Tugt. Dette skete ved Bøn til Gud om Giftermaal. Som Biskop Niels Palladius tydelig udtrykker det: „Naar unge Folk er komne til Alder og fornemme, at de har ikke Kyskheds Gave, men den onde Lyst begynder at optændes i dennem, da skal de raabe til Gud om Hjælp og bede hannem om en god Stalbroder“⁴. Bøn til Gud om godt Ægteskab var da Pligt for alle ugifte. For unge Mænds Vedkommende betegnedes det, hvorom de bad, som „en god Medhjælperke“. Unge Kvinder, især af Borger- og Bondestanden, bad efter Datidens Udtryksmaade om „et skamløst Brød og ærligen at blive forset“. Niels Hemmingsen har blandt andre forfattet en smuk Bøn for ugifte om godt Giftermaal⁵, og lignende findes i ikke faa haandskrevne Bønnebøger⁶. I en Bønnebog fra det 17de Aarhundrede findes der endog, foruden „en mandvoksen ung Karls Bøn om en from Ægtekvinde“ og „en mandvoksen Piges Bøn om en from Ægtemand“, tillige en Bøn „for unge Folk udi gemen, at Gud vil hjælpe dem udi Ægteskabs Stat“⁷. Derimod maatte det anses for en ugudelig og helt forkastelig Vis at anraabe om et godt Gifter-

maal paa — skøndt den efter Reformationens Indførelse dog vedblev at anvendes af unge Piger ved Hellerup paa Fyn: — hver Lørdag Aften at hænge Blomster og Baand paa Kirkens gamle Helgenbillede, Sankt Nikolaj med de tre forgyldte Æbler i Skødet¹.

Den Skik, at bede om et godt Giftermaal, holdt sig endnu ind i det 18de Aarhundrede. Naar derfor i vore Dage Tilhørerne ler ved nogle Ord i Holbergs „Den Stundesløse“, saa aner de færreste, at disse paa Holbergs Tid har taget sig helt anderledes ud, da deres Indhold var noget dagligdags. Magdelone siger nemlig: „Thi engang, da jeg stod og gjorde min Bøn om et godt Giftermaal, hvilket jeg urost ofte har gjort (thi man kan ikke læse for ofte)“ osv.².

At iøvrigt særlig de ugifte Kvinders Bøn om godt Giftermaal tidlig har fristet til Spas, synes at fremgaa af de Salmevers, som Folkevittigheden har anvist de forskellige Aldere. Ifølge en mundtlig Overlevering, som endnu har holdt sig i Skelskøregnen, er „Pigernes Salmer“ følgende: De femtenaarige synger: „Fra Himlen højt kom vi nu her“; de tyveaarige: „Det er forvist paa Tiden snart“; i det 25de Aar: „Hjertelig mig nu længes“; i det 30te: „O Gud! hvor længe glemmer du mig“!; i det 35te: „Af Dybsens Nød raaber jeg til dig“; og i det 40de: „Fra Mennesken haver jeg vendt min Hu“. Hvad der synes at tyde paa denne Spøgs Ælde er, at alle disse Salmer er ældre end Kingo, den yngste fra Aar 1675, medens man, hvis Paafundet var af yngre Oprindelse, rimeligvis vilde have valgt nyere og mere kendte Salmer³.

Den Bøn, hvori man bad Gud om et godt Giftermaal, maatte være rettelig affattet. Egentlig burde der, saaledes som f. Eks. i Niels Hemmingsens Bøn, kun bedes ganske betingelsesvis: „Hvis det er Dig til Ære og er Din hellige Vilje, at jeg skal prise Dig i Ægteskabs Stat, saa giv mig“, osv. Aldeles forkasteligt var det at bede om en bestemt Person til Ægte. „Mange“, siger Niels Hemmingsen, „udvælger sig først selv den Person, som dem behager, og siden paa en Kvantsvis beder de Vorherre — ikke at han skal vende det, om det hannem ikke behager — men at

han vil forfremme deres Begæring. Dette er intet andet end at gøre Gud til en Ruffer og tage først fra hannem det, du vil siden af hannem at skulle gives dig“. Nej, ganske i Almindelighed skulde man bede: „Giv mig den Persone at leve med udi Ægteskab, som Dig kan blive behagelig og mig til Gode og Bistand“¹!

Det er samme Tanke, som Biskop Niels Palladius udtrykker saaledes: „Ingen skal tage sig Guds Gerning til, men man skal sove og hvile sig med Adam og lade Gud raade for Sagen og annamme med Taksigelse den, han beskikker, og lade sig det vel behage, det Gud giver, hvad heller hun er al som skønnest eller middelmaadig skøn“.

En anden Form for Daarskab var det at stille Gud Betingelser og kræve om ikke just en bestemt Person, saa dog visse Egen-skaber hos den, man vilde vælge til sin Livsledsager. Ogsaa her gjaldt det, at man bør tage, hvad der gives, og lade sig nøje med, hvad der falder i ens Lod. Hvilken Daarskab f. Eks. at bie, til man kan faa en baade „skøn, from og rig Brud“. Det er for meget paa engang, heraf kan udstyres flere Brude, „Gud giver ikke een alene saadant“. Men herfor burde man dog ikke fatte „Mishaab“. „Det er dog vist, at Gud giver ingen af sine Døtre blot og bar ud. Gud er rig og mægtig og giver ingen af sine Døtre ud foruden en besynderlig Morgengave. Giver han hende det ikke paa Ansigtet, saa giver han hende det i hendes Fromhed, Ærlighed og Tugtighed og deler saadanne sine Gaver ud, som hannem tykkes godt at være“².

Naar man saaledes gennem Bønnen havde lagt Sagen fuldstændigt i Guds Haand, skulde man tage den i sin egen. Denne Overgang kunde synes noget vel brat, og i Virkeligheden betegnede den ogsaa det Sammenføjningspunkt, hvor nyt og gammelt var loddede sammen. Dette stødte imidlertid Datiden mindre, dels fordi den Tankegang, man nu slog ind i, var den gammel-dags og vel bekendte, dels fordi man i Virkeligheden var kommen saa langt ud paa det dybe, at et Slag ind ad Land til nok kunde falde naturligt. Fra et rent kirkeligt Synspunkt set, var Omslaget vel ikke til at tage fejl af, men dog, naar man saa lidt stort paa det, undskyldeligt, for saa vidt Børen jo dog fremdeles

bar mod den rette Havn. Gejstligheden nøjedes da ogsaa med, saa godt det lod sig gøre, at give den fremmede Tankegang en let religiøs Fernis.

Naar man havde overladt Gud Valget, skulde man altsaa selv vælge. Det slog jo nemlig saa sjældent til, at Gud ligefrem sagde en, hvem man skulde have. Ifølge Folketroen skete dette, naar man under Bønnen om et godt Giftermaal pludselig saa Billedet af vedkommende. Det er hertil der sigtes, naar Holberg paa det ovenomtalte Sted lader Bogholderen og Magdelone veksle følgende Ord:

Bogholderen: „Man maa sige, hvad man sige vil om Ægteskab, saa er der dog en synderlig Himlens Direktion derudi. Jeg har tidt set et Fruentimmer udi Søvn af samme Skikkelse og Væsen som Jomfruen, saa jeg derudaf kan mærke, at det er noget, som for lang Tid er besluttet her ovenfra.

Magdelone: „Ach, er det muligt! Det er min Tro gaet mig ligeledes; thi engang, da jeg stod og gjorde min Bøn om et godt Giftermaal, hvilket jeg urost ofte har gjort (thi man kan ikke læse for ofte), kom mig en Person for, som ligner min Engel paa et Haar“¹.

Men som Regel skete dette ikke. Man maatte selv se at træffe Guds Valg og derfor se sig vel for. Datiden var rig paa Anvisninger og Raad om, hvad man i saa Henseende havde at lægge Mærke til. Og ganske naturligt faldt disse Raad i to store Hovedgrupper alt efter de forskellige Lejre, hvorfra de kom, den gejstlige og den verdslige.

Gejstlighedens Anvisninger var praktiske nok og gik mærkværdigt i det enkelte, naar Hensyn toges til, hvorledes man i Bønnen havde set bort fra alt sligt. Niels Hemmingsen opfordrede saaledes de unge Mænd til nøje at undersøge: „hvad Forældre hun er kommen af, hvorlunde hun er opfødt, hvad Sæder hun haver — om hun f. Eks. ikke „slar Øjnene op paa hver Mand og gnisser ad ham, thi da er befrygtendes, at hun

ikke bliver tilfreds med een Mand“. Fremdeles, om hun er forstandig, om hun altid tager sig noget for, om hun har et godt Sind. „Thi mange er vel optugtede, har vel og gode Sæder og er forstandige, men hvis de har et ondt Sind, naar noget gaar dem imod, da er der noget forborgent udi Hjertet, som man ikke kan vide af de udvortes Sæder, og saa var det bedre at bo ude paa en vilden Ørk end være i Hus med slig en Kvinde“. Niels Hemmingsen kunde tale med af egen Erfaring, thi hans første Hustru havde baade „gnisset med Øjnene“ og haft et ondt Sind, og deres Ægteskab var derfor endt højst ulykkeligt. Fremdeles skulde man — underligt nok dog først for det syvende — undersøge, om hun er gudfrygtig. Dernæst agte hendes Persons Skik og Vækst, Dejlighed, Sundhed og andre legemlige Vilkaar, og endelig se til, om de ydre Forhold iøvrigt er lige¹.

Biskop Niels Palladius gav en lignende Anvisning, dog i mere kortfattet Form, men til Gengæld — hvad der røber en for hans Tid ikke ringe Fordomsfrihed — en særskilt for Kvindekønnet.

„Mand eller Dreng“, siger han, „skal først vel udspørge alle omstandendes Vilkaar, hvorledes det haver sig med den, han begærer til Ægte, om hun er lad, ørkesløs, en Vinduefugl, løsgtig. Item om hun er tugtig, tro, sanddru, en god Husholder. Thi et vel optugtet Barn lader sig regere af sin Mand. Men er hun ilde optugtet hjemme, da er hun siden ond at tæmme“.

„I lige Maade ligger og Magt paa, at en Jomfru, Kvinde eller Pige flittelig udspørger om den Persons Vilkaar, som begærer hende til Ægte, om han er hvigelhjernet, vild, umild, knobvorn, om han er en Dobler, Dranker, Huggebasse, lad osv. Spørger man ikke saadant ud først, da bliver det siden et uroligt Ægteskab, og ingen Fred hverken i Stuen eller i Kammerset“².

Da en Del af disse Egenskaber og Mangler ogsaa maatte kunne iagttages af selve den, hos hvem de fandtes, gav han endelig det meget hensigtsmæssige Raad, at enhver skulde begynde med at prøve sig selv, førend man anstillede Betragtninger over sin mulige Halvpart. Hvis nogen Mand eller Dreng forfarede hos sig selv, at han ikke var duelig til Husregimente eller til at være venlig mod Hustruen; ligesaa hvis nogen Jomfru eller Pige for-

farede hos sig selv, at hun ikke kunde være taalmodig og sin Mand underdanig, „da var det bedst, at alle slige lod fromme Folks Børn være ubevarede“.

Om Skønhed er de gejstlige Raadgivere enige. „Mange ser aller eneste efter den udvortes Dejlighed“, siger Niels Hemmingsen. „Saa er vel Dejlighed en ypperlig Guds Gave og et godt Tegn, at der skal være et godt Hjerter indenfor, om det ikke ellers bliver forvendt af Hovmod, som Djævelen indskyder dejlige Mennesker. Saa er Dejlighed ikke at foragte, naar Dyder er derhos. Men er ikke Dyder hos Dejlighed, da er hun ikke meget værd. En Kvinde, som er dejlig og daarlig, hun er ligesom en So, som haver en Guldring i Næsen“.

Men een stor Mangel har Skønheden: den varer ikke ved. Der er ikke Tale om at kunne slutte fra, hvorledes en Kvinde ser ud den Dag, man fæster hende, til, hvorledes hun vil se ud, blot et Par Aar efter. Og det slaar langtfra til, at de skønneste har mest at sætte til af og derfor holder sig længst. Tværtimod. Niels Hemmingsens Erfaring har netop lært ham, at „de, som er meget bradfagre udi deres Ungdom, de bliver meget forfærdelige, naar de bliver gamle“¹.

Bejler man da til en Kvinde, blot fordi hun er skøn, begaar man en stor Daarskab. Det vil næppe vare længe, førend Ægteskabsdjævelen, som Biskop Niels Palladius siger, „stikker sin ene Fod ind og skiller Hjerterne ad, og derpaa stikker sin anden Fod ind med og skiller Legemerne ad, saa de gider ikke lide eller se hinanden, bliver kede af Gropenbrad og længes efter Vildbrad“. Man ser da det Særsyn, at mangen slig Bejler enten „vender sig hen til en slem Skarns Sæk“, eller dog „ikke langt efter Brylluppet haver sin Hest eller Hund kærere end sin Hustru. Mangen længes efter sin Hustrus Død og sørger ikke mere over hende, end om han havde tabt en gammel Taske. Han forskrækkes vel, naar hun lægges ned udi Graven, ligesom et Asen, naar Sækken falder af hannem. Men saa gaar han paa Loftet, ikke at han vil hænge sig dèr, men at han kan se sig om udi Gaden efter en anden“².

Lige overfor Skønhed gælder det da at se med de rette Øjne.

Før Brylluppet ikke at lade sig blænde af Dejlighed uden Dyder, og ikke at lade sig skræmme af Dyder uden Dejlighed. „Et Æble, endog hun er knortet, kan alligevel være godt“. Efter Brylluppet „skal Manden holde sin Hustru for den skønneste, klogeste og dydeligste Kvinde, som kan være paa Jorden. Kvinden skal i lige Maade tænke det samme om hendes Mand. Her udi skal Mand og Kvinde have Ægteskabs-Øjne og ikke Skalke-Øjne“¹.

I Betragtningensmaaden af Skønhed nærmede den gejstlige Opfattelse sig til den blot verdslige. Ogsaa denne gik ud fra, at Skønhed havde inter² eller kun lidet at sige, og at Ægteskabet burde bygges paa solidere Grund. Men medens den gejstlige Veltalenhed satte det solide i Dyder eller, i Mangel heraf, i hint ovennævnte, fromme, ægteskabelige Bedrag, krævede den dagligdags Opfattelse noget mere solidt end som saa. Skønhed var et forbigaaende Blændværk, men naar Forgyldningen gik af Sankte Gertrud, var det dog den bedste Trøst, hvis der laa behørigt Gods til hendes Alter. En Pose Guld kunde glatte mange Rynker, og bedre end tænkte Dyder var dog en Medgift paa Snese af Tønder Hartkorn, begge Ægtefæller til Fromme.

Dette var den ældgamle Grundbetragtning. Giftermaal var en Handel. Og at denne burde være fordelagtig fulgte ligefrem af sig selv; ellers var der jo ingen Grund til at handle. Det verdslige Hovedraad var da dette: At enhver skulde se sig vel for, førend han traf sit Valg. Hvad der forstodes ved at „se sig for“, og hvad det kom an paa at undersøge i Forvejen, det vidste enhver uden Forklaring. Hvor fælles gennemgaaende denne Tankegang var, kan ses af, at end ikke Kirken indlod sig paa ret at bekæmpe den. En Kamp herimod vilde ogsaa have ført til Indsigelse mod hvert andet Ægteskab. Og Præsterne var jo desuden selv Børn af deres Tid, delte mere eller mindre bevidst den almindelige Opfattelse. De nøjedes da i Reglen med videre at udmale, hvad det betød at „se sig for“, vidtløftigt at opregne alt det meget, der laa heri.

Naar de en enkelt Gang kom ind paa det egentlige Penge-spørgsmaal, gik de enten gerne en Streg uden om Sagen og angreb f. Eks. med Niels Palladius ivrigt den slemme Ægteskabs-

djævel, der faar Folk til at glemme „Guds Orden og Velsignelse“, lærer dem at regne ud, „hvor mange Dagene er om Aaret, og hvor meget Mad og Drikke, hvor mange Klæder, Sko, Pendinge, der behov gøres Aaret igennem, saa at de ikke tænker, at den samme Gud, der haver ordineret Ægteskab, kan formedelst sin Velsignelse jo saa vel føde otte eller ti Mennesker som eet Menneske. Saaledes afskrækker den Ægteskabsdjævel dem med sit Regnskab fra Ægteskabet og de forhaler Tiden“¹.

Eller ogsaa indskrænkede de sig til en kort Beklagelse i Forbigaaende, saaledes som f. Eks. Niels Hemmingsen, naar han siger: „Med dette Raad (at se, hvad Forældre hun er kommen af), agter ikke Ungdommen, men mere ser efter Pendinge og Favrhed; følger siden Fromhed hos, da tager de det til Takke, men Rigdom og Dejlighed agtes overalt“².

At slige Smaaknips ikke gjorde nogen Virkning, fulgte af sig selv. De gik over Hovedet paa de fleste, gled af lige saa vel som den dog mere tydelige Anvendelse af Ordsproget: „Mangen gifter sig for en Gaard, og angrer det inden et Aar“³. Mængden af Tilhørerne sluttede blot som saa: man fortryder maaske at have faaet Konen, men ikke at have faaet Gaarden.

Nej, saa talte Kongen og Rigsraaderne ganske anderledes forstaaeligt og ud af Folkets Hjerter. Det kunde maaske gejstligt betegnes som Letsindighed at gifte sig for at faa en Gaard, men paa ærligt dansk var dog nok det først og fremmest Letsindighed: at gifte sig uden at være sikker paa at faa Gaarden. Det var denne Tankegang og denne af Staten stemplede Fortolkning af, hvad det betød, at de elskende skulde „kende hinanden“, som Frederik den Anden og Rigets Raad gav sit simple slaende Udtryk i følgende Lovord: „Om det sig saa kan tildrage, at heretter nogle trolove hinanden, og den ene ikke findes efter Trolovelsen saa rig, som den havde sig angivet, og den anden for slig Aarsags Skyld vil saadan Trolovelse omkaste og ikke holde, da skal de dog derfor ikke maatte skilles ad, efterdi det synes en meget stor Letfærdighed, at nogen skulde sig udi den vigtige Handel med hverandre indlade, førend de vel kender hinanden“⁴.

Naar man selv havde truffet sit Valg, ja muligvis endog begge de paagældende var blevne enige, var Sagen dog meget langt fra derfor at være afgjort. Valget skulde først godkendes af begge Parters Slægt. Denne ældgamle Bestemmelse var mere end en blot Forsigtighedsregel lige overfor Pengevilkaarene, en Hidkalden af mange Øjne til Hjælp ved Gennemsynet af Regnestykket, hvori den unges Blik saa let kunde have overset en Fejl. Grundbetragtningen var endnu videre omfattende. Forudsætningen var, at den enkelte Person kun udgjorde et Led af hele Slægten. Det var Ættens Velfærd, der stod paa Spil, naar et enkelt Medlem agtede ved Giftermaal at knytte Forbindelse med en ny Æt. Det var derfor den samlede Æts Ret og Pligt at varetage det fælles Tarv ved at godkende eller afslaa Forbindelsen.

Denne Oldtidens Betragtningssmaade var endnu lyslevende og livskraftig i det 16de Aarhundrede. Sit retslige Udtryk fandt den i, at den Kvinde, der giftede sig uden sin nærmeste Frændes Samtykke, derved forbrød Brugsretten til sit Arvegods. Religiøst føjedes den saaledes ind i den lutherske Tankegang: „Forældre, Slægt og Venner er Guds Meddelere, ved hvilke han tilføjer hver sin Ægteperson“¹. Eller, som det et andet Sted hedder: „Gud aabenbarer sin naadige Vilje ved vore Forældre, Slægt og gode Venner, hvilke han selv til denne Sag indgiver gode Tanker og Anslag, regerer og hjælper dem, at de deres Børn og Venner udser de retskyldige Ægtemager“². „Er de imod din Begæring, da er det af Gud, som ikke vil give dig den Person, men en anden, som kan være dig meget bedre“³.

Naar man altsaa havde „beraadt sig med sit eget Hjerte og udvalgt den Persone, som man mente sig at kunne være bekvem“, skulde man „straks oplade sig for sine Forældre, raadslaa med dem og ikke gaa fra deres Raad, som uden Tvivl er visere, end du est“.

Dette var Tidens staaende Udtryk, tvetydigt og dog forstaaeligt nok. Ganske vist var det kun Forældrenes „Raad“, man skulde indhente, efter at man forud havde „beraadt“ sig først med Gud og dernæst med sit eget Hjerte. Men Forældrenes Menings-

tilkendegivelser var dog mere end blot og bart „Raad“, thi de havde her at „raade“. Det var i Virkeligheden deres Tilladelse, man skulde indhente. For saa vidt udtrykte Visen sig tydeligere, naar det hed:

Der var engang en Ridder, en Ridders Søn,
 Han gjorde til sin Fader saa ydmyg en Bøn
 Om Orlov og Forlov
 At ride under Ø
 Og fæste sig en Mø.

Det var da den naturlige Genstand for Gejstliges og ældre Familjemedlemmers Formaninger til de unge: at agte denne første Pligt mod Forældrene. Det hedder saaledes i Niels Hemmingsens Postille ved Udlægningen af Bryllupet i Kana: „Ligesom det fjerde Budord udkræver, at man skal ære Forældrene, saa vil det ogsaa, at Forældrene skulle have denne Myndighed, at de skulle forsee Børnene til Ægteskab, og Børnene skulle intet herudi gøre uden Forældrenes Samtykke, dem til Forhaanelse og Bespottelse“¹. Selv Hedningerne havde heri lydt Loven. „Hektor var en vældig Krigsmand. Dør Kong Agamemnon bød hannem sin Daatter, svarede han og sagde: Min Fader lader jeg den Sag hos; uden hans Vilje, Raad og Samtykke vil jeg hverken have din Daatter eller nogen anden“. Og hvor turde nogen heller vente sig Lykke af en Forbindelse, der var sluttet mod Forældres Raad? „Gud, han vil ikke prise det, som han selv haver under stor Straffes Forpligtelse forbudet“². „Slige Folk føjer ikke Gud, men Djævelen til Hobe udi Ægteskab“³.

Hvad der gjaldt Sønnerne, gjaldt naturligvis i endnu højere Grad Døtrene. De havde, naar en Frier meldte sig, ene og alene at rette sig efter Forældrenes „Raad“. De burde ikke derfor falde i „Mishaab“, thi som Syrach siger: „En fornumstig Daatter faaer vel en Mand“⁴. Men hvilken? — det blev Forældrenes Sag at afgøre. Det var derfor Peder Palladius' Formaning til Landsbypigerne: „Naar den kommer, som dig vil have til Hæder og Ære, da beraad dig med Gud, med Slægt og Venner, gæk ikke af deres Raad!“⁵. Eller som det hed i „Alle christelige Jomfruers Æres-

krands“: „Kristelige Jomfruer bør fremfor alt i Ægteskabshandel at følge deres Forældres Raad og Befaling efter; thi Giftermaal haver saadanne Vilkaar, at det haver vel gamle forstandige Folks Raad behov“¹.

Det var denne Tidens Tanke, som Statholderen i København, Hr. Mogens Gyldenstjerne, klart udtrykte i følgende vægtige Ord: „Fader og Moder med næste Slægt og Venner plejer at raade for Giftermaal. I hvor de [unge] selv har raadet, dør er intet godt fulgt efter“². Forfatteren til „Unge Karles og Drenges Spejl“ lader derfor ogsaa Moderen med Stolthed svare, da der bejles til begge hendes Døtre og spørges om deres Svar: „Jeg haver opfødt baade mine Døtre i saadan Lydighed, at jeg veed, ingen af dennem skal nogen Tid gøre imod min Vilje“³. Og med Rette kunde da ogsaa Jacob Albertsen i sin „Undervisning om Børnetugt“ lægge Forældrene selv det til Last, hvis et Barn havde selvstændig Mening i slige Sager: „De vrier ikke Vidien, mens hun er grøn“⁴.

Vil man have et træffende Eksempel paa, hvorledes Tiden tænkte sig en rigtig dydsiret Datter, saa læse man i Skuespillet „Tobiæ Komædie“ Beskrivelsen af Tobiæ Brud, Sara, som jo havde været bortfæstet til syv Mænd, der alle døde i Brudenatten, og endelig ægtede Tobias som den ottende. De tre Frieries fremstilles paa Skuepladsen. Ved det første spørger hendes Fader hende:

Sara, min væne Datter og kære!
Sig mig, hvorledes din Vilje ere:
Her bedes om dig af en Dannesvend,
Tykkes du at ville giftes end?

Sara prøver først tugtigt at undslaa sig og siger:

Kære Fader! det haver endnu god Tid,
Jeg haster ikke saa storlig did, o. s. v.

Men da Faderen straks overfuser hende, fordi hun ikke forstaar, at her skal svares: Ja, siger hun:

Min kære Fader og Moder baade!
Som eder tykkes, maa I nu raade.
Før skulde jeg lide baade Spot og Had,
Før jeg skulde gaa af eders Raad.
Kommer! Kommer! vi ville gaae
Og denne unge Mand sige ja.

Sara viser sig lærenem. Ved det næste Frieri svarer hun straks, da Faderen forlanger hendes Ja:

Lige som I ville,
Vil jeg mig stille.

Og ved det følgende:

Kære Fader! ynde I det alle,
Hvi skulde det mig da ilde befalde?¹

I en anden Behandling af samme Emne, „Tobiæ Giftfærd“, svarer Sara:

Hvad mine Forældre vil have fort,
Det skal altid af mig blive gjort.
Til Gud jeg sætter min Velfært og Lykke
Og skikker mig efter min Faders Tykke.

Og for at Moralen ikke skal gaa tabt, har Forfatteren tilføjet i Bladkanten: „En dydig og lydige Datters Svar“².

Skyggesiden ved disse Forhold er udtrykt i Kæmpevisens simple Ord:

Saa mærkelig gaar de unge Møers Lykke,
Som bedes i Tugt og Ære,
At mangen giver tidt sit Minde til det,
De gerne vilde lade være³.

Egentlig var det kun Forældrene, hvis „Raad“ skulde indhentes. Og holdt man sig strængt til den verdslige Lov, var det endda blot den kvindelige Part, der kunde komme til at lide nogen Mæn ved ikke at have sin Faders eller nærmeste Slægtninges Samtykke til Ægteskab. Men i Guds Lov stod der: „Du skal ære din Fader og Moder“, og i hele Middelalderen havde man uden Tvivl anvendt dette baade paa den mandlige og kvindelige Part. I Frederik den Andens Ægteskabsordning af 1582 kom det ogsaa til at hedde i Almindelighed, at en Trolovelse ikke skulde være gyldig, naar den var sket „foruden deres Vilje, hvilke de ere undergivne, som ere Forældre eller andre, som ere udi Forældres Sted; fordi den Ære og Lydighed udkræver Gud i det

fjerde Budord“¹. Men til Forældre eller dem, der var i Forældres Sted, indskrænkede altsaa baade den guddommelige og verdslige Lov sig.

Skik og Brug gik imidlertid langt videre. Saaledes som Forholdene havde udviklet sig i det 16de Aarhundrede, krævedes der, at baade han og hun forinden Trolovelsen skulde indhente alle deres Slægtninges Samtykke til Forbindelsen. Ja man gik, af Navn i det mindste, et Skridt videre og forlangte tillige „Venners“ Raad og Samtykke, dog synes det, som om man herved i Reglen kun har forstaaet: Slægtninge. Skulde man imidlertid rette sig efter enkelte vidtgaaendes, f. Eks. Christen Olsen Kallundborgs Anvisning, saa var Rækken af Raadgivere end ikke hermed til Ende. Han lægger sine Læsere paa Sinde, at det „at frygte Herren“, er i Ægteskabssager ikke at følge sit eget Hoved, men handle efter deres Raad, som er i Guds og Forældres Sted, „nemlig: Forældre, Formyndere, Sjælesørgere, Lærere og Tugtemestre, Slægt, Blodsforvante og bedste, betroede Venner“².

Tidens staaende Udtryk for et lovligt Frieri — gentagne med ringe Afvigelser i alle Ligprædikener — blev da disse: „Han har med sine kære Forældres saa og Slægts og Venners Raad, Vilje og Samtykke ladet bede om den og den“; og „hun er med sine kære Forældres saa og Slægts og Venners Raad, Vilje og Samtykke bleven ham tilsagt“. At dette ikke blot var en adelig Skik, men var trængt helt ned i Folket, kan ses af Peder Palladius' ovenomtalte Formaning til Bønderpigerne: „Beraad dig med Slægt og Venner, gæk ikke af deres Raad!“³. Det er Resterne af denne Skik, der har holdt sig i Nutidens danske Vielsesritual, hvor der, forinden Vielsen, spørges Brudgom og Brud, om de har „beraadt sig med Slægt og Venner“.

Dette stærke Forlangende om enstemmigt Samtykke fra Slægt og Venner kunde vel nok i enkelte Tilfælde omgaas, og Anmodningerne desangaaende hos Venner og fjernere Slægtninge synke ned til en blot høflig Meddelelse om, at man agtede at trolove sig. Men som Regel fandt dette næppe Sted. Overalt, hvor man havde en mulig Arv at forspilde — og det var jo overalt, hvor

der var Slægtskab, thi Dødsfald kunde slaa saa forunderligt ned og aabne uventede Udsigter — dèr burde man vel vogte sig for at træde nogen for nær eller undlade at give enhver den Ære, der tilkom ham. Erfaring godtgjorde, at Forbigaaelse netop paa slige Punkter kunde afføde mærkelig Bitterhed og Familie-Kævlerier. At man var lige saa ømtaalig i Tyskland, kan ses af følgende lille Bemærkning i Luthers saakaldte Bordtaler: „Dr. Martin Luther klagede meget over sin Søstersøns Ulydighed, og gjorde det ham ondt, at han uden Venners Raad havde trolovet sig. I den Anledning sagde han: „Jeg vil skrive Jomfruens Forældre et heftigt Brev til“¹.

Vi staar her ved et Forhold, der bidrager til at kaste nyt Lys over, hvad vi tidligere har set fra anden Side. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at alle hine Former for hemmelige Stævnemøder: „Liggen paa Tro og Love“, „Nattefrieri“ o. s. v. foruden at være en Indsigelse imod, at de to Køn selskabeligt var hindrede i at lære hinanden at kende, tillige var en Indsigelse imod Familjens og særlig den faderlige Myndighed i Giftermaalssager. Hvor Afgørelsen af de unges Hjerteanliggender og hele Fremtids-Forhold saa fuldstændig blev lagt i de gamles Haand, maatte det blive en næsten nødvendig Udvej for de unge, at styrke sig indbyrdes ved hemmelige Aftaler og saaledes gennem Løbegrave naa den Afgørelse, som ikke kunde vindes i aaben Mark. Den Dag i Dag er „Nattefrierierne“, hvor de findes i Norge og i Dalerne, en stiltiende godkendt Jævnmagt og Hemsko for Forældrenes Eneraade, og netop i denne ældgamle og berettigede Oprindelse ligger vistnok for en Del Skikkens sædelige Styrke.

Det 16de Aarhundrede var altsaa endnu meget langt fra at gøre hemmelige Stævnemøder unødvendige ved aabent at lægge de unges Skæbne i deres egen Haand. Dog viste sig de første svage Skær af en ny Tankegang paa dette Omraade. Det fortjener at mindes, at Biskop Niels Palladius, efter at have advaret de unge mod at gaa ud af Forældrenes „Raad“, dog ogsaa havde et Ord tilovers om, at Forældre ligeledes „kunne forgribe sig mod Guds Orden, naar de, idet de ville forsørge deres Børn, mere se hen til Rigdom og megen vældig Slægt og Venner end til Guds

Vilje, og komme dem sammen, som har hverken Lyst eller Kærlighed til hverandre“¹. Og i Frederik den Andens Ægteskabsordning af 1582 blev der føjet følgende mærkelige Tillæg til Hovedbestemmelsen om, at Trolovelse imod Forældres Vilje var ugyldig: „Dog, dersom findes slig Vilkaar paa Færde, at Forældre ikke har nogen skellig eller lovlig Aarsag det at forhindre, da skal deres Forbud eller hvad Forhindring, de der udi ville gøre, intet have paa sig“². Skønt denne Tilføjelse næppe fik nogen synderlig Betydning i det virkelige Liv, og ganske sikkert enhver af de Rigsraader, der havde været med at vedtage den, meget skulde have sig frabedt at faa den anvendt som Skranke for hans egen faderlige Myndighed, saa stod dog selve det, at man følte sig foranlediget til saaledes i Forbigaaende at afspise en Anskuelse, der var mere frisindet end nogen af de enkelte Lovgiveres, som et ret mærkeligt Tegn, en mørk Prik i Synskresen til Vidne om, fra hvilken Kant Uroen en Gang skulde komme.

Dette, at man saaledes i det 16de Aarhundrede fremdeles satte Familjens Ret over den enkeltes Frihed, gav den Tid, der gik forud for Trolovelsen, et eget Præg. En Trolovelse kunde jo ikke, som i Nutiden, komme pludselig i Stand, men krævede forudgaaende, ofte vidtløftige Forhandlinger med begge Familjer. Jo længere Afgørelsen trak ud, des mere voksede Faren for, at Sagen kunde blive røbet og fremmed Indblanding finde Sted, der i Reglen næppe var til Baade for Forbindelsen.

For Adelens Vedkommende søgte man derfor som oftest at træffe Aftalerne mundtligt, naar begge Familjer var samlede. Gunstig Lejlighed i saa Henseende frembød Landsting og Herredage. De Familjeanliggender, som her blev afgjorte, overgik vistnok tidt baade i Antal og Interesse de offentlige Sager, for hvis Skyld man af Navn var kommen sammen. Men helt gøre Fyldest kunde disse offentlige Sammenkomster dog ikke. Mangen Familjeforbindelse trængte til først lempeligt at forberedes. Stundom boede Medlemmer af samme Slægt saa fjernt fra hverandre, at selv en Herredag ikke formaade at samle dem. Endelig kunde der i enhver Familie findes saadanne, hvis Tilsagn man helst, for

at undgaa videre Eftertale, maatte have skriftligt. Disse forskellige Grunde kunde da medføre, at man, hvor meget man end krympede sig derved, maatte nødtvungent ty til Pennen.

4

Den Samling Breve om Ægteskabssager, der fra det 16de Aarhundrede er naaet ned til vore Dage, har betydelig historisk Værd. Thi paa faa eller ingen Punkter er det ellers forundt os saa tydeligt som her at kunne iagttage hin Slægt Ansigt til Ansigt, paa saa nært Hold lytte til dens egne Ord om det, der laa den mest paa Hjertet. Og ved et underligt Træf er der næppe noget Forhold af de mange, der kunde tænkes at indtræde under de forskellige Omstændigheder, uden at vi jo har et Brev, der svarer dertil.

Som Eksempel paa et Frierbrev kan anføres følgende, skrevet, som rimeligt var, ikke til den elskede selv, men til hendes Fader. Afsenderen var den norske Adelsmand, Hans Pedersen Basse, og Modtageren Hr. Mogens Gyldenstjerne til Stjernholm, Statholder i København. Denne havde sin Datter Dorthe gift med Christiern Munk, Lensmanden paa Akershus, og da den nordiske Syvaarskrig just stod paa, havde Fru Dorthe Gyldenstjerne faaet Lov til at faa sin ugifte Søster Else op med til Selskab paa Akershus. Efter i længere Tid ikke at have hørt fra dem, modtog Mogens Gyldenstjerne i Efteraaret 1569 paa een Gang tre Breve, et fra den gifte Datter, et fra Svigersønnen, og et med fremmed Udskrift.

Det sidste, der var fra Hans Pedersen, lød saaledes: „Min ganske velvillige Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Hr. Mons Gyldenstjern, synderlig gode Ven! Næst al venlig Taksigelse betakker jeg Eder ganske gerne for alt Ære og Gode, som I mine Forældre og mig bevist have, for hvilket jeg Eder alle mine Dage vil finde ganske villig udi alle de Maader, jeg nogen Tid af min ringe Formue Eder til Ære og Tjeneste kan være etc.

„Kære Hr. Mons! giver jeg Eder ganske velvilligen tilkende, at jeg haver talt Eders Datter Jomfru Else til og givet hende tilkende, at hun er den, jeg haver sat min Love hos, og næst Guds og Eders Villie, agtede jeg hende til min Ægtehustru at have. Hertil haver hun givet saa for Svar: alt hvad med Eders Villie og Samtykke herudi skeer, lader hun sig nøje med. Og dersom Gud allermægtigste dette saa forseeet haver og med Eders Vilje skee maa, skal jeg næst Guds Hjælp handle mig saa imod hende, at [hverken] I eller nogen hendes skulle have mig at beskyldte.

„Kære Hr. Mons! Saa er nu min ganske venlige Bøn og gode Tro til Eder, at I ville vel gøre og give mig et godt Svar herpaa med denne min Tjener; og skulde jeg selv have draget nør og mundtligent talet med Eder, men nu haver Christiern Munk nyligen bekommet Breve fra min Herre om denne Krigshandel, saa at man ikke paa denne Tid kan komme her af Landet med god Lempe, hvorfor han mig lovet haver, at ville skrive Eder til herom paa mine Vegne etc.

„Kære Hr. Mons! beder jeg Eder ganske gerne, at I ikke for-tænker mig, at jeg Eder herom saa dristeligen tilskriver, men jeg beder Eder, som min gode Tro er til Eder, at I holder mig alting til det bedste. Jeg vil hermed nu og altid have Eder den evige Gud befalendes. Skrevet paa Akershus den 24de August anno Domini 1569.

Hans Pedersen, med egen Haand“¹.

Det er meget troligt, at Hr. Mogens Gyldenstjerne ikke personlig har kendt den Hans Pedersen, som saaledes anholdt om hans Datters Haand. At Frieren kaldte ham „sin synderlig gode Ven“ og takkede ham for alt godt, han havde bevist ham, havde intet at sige, thi saaledes skulde ethvert Brev Mand og Mand imellem begynde, om de saa aldrig havde set hinanden. Muligvis havde dog Mogens Gyldenstjerne, da han selv i sine unge Dage havde været Lensmand paa Akershus, kendt noget til Hans Pedersens Forældre, herpaa kunde den usædvanlige Vending tyde: „alt Godt, som I mine Forældre og mig bevist have“. I

hvert Fald er det dog sandsynligt, at Mogens Gyldenstjerne med en vis Spænding har søgt Oplysning om Frieren i de to andre Breve, som dennes Bud medbragte.

Brevet fra Svigersønnen, Christiern Munk, lød saaledes:

„Sønlig, kærlig Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Fader! jeg betakker Eder ganske gerne for al faderlig Kærlighed, som jeg stedse af Eder befundet haver, hvilket at forskylde I skal finde mig for Eders villige Søn, thi jeg kender Eder des pligtig at være.

„Kære Fader! giver jeg Eder ganske venligen tilkende, at ærlig og velbyrdig Hans Pedersen, Peder Hansens Søn, haver været min Forskrift til Eder begærendes, at I ville vel gøre og give hannem Eders kære Dotter til hans Ægtehustru, Jomfru Else. Han vil først imod hende skikke sig saa, som han vil ansvare for Gud, og siden imod Eder og alle hendes Venner, saa næst Guds Hjælp at ingen skal have hannem at beskyldde i nogen Maade.

„Min kære Fader! Herfor er nu min ganske venlige Bøn til Eder, at I ville lade hannem nyde denne min ringe Forskrift og Bøn godt ad, forhaabendes næst Guds Hjælp, I eller nogen hendes Venner skal det ikke fortryde. Thi saa sandt hjælpe mig Gud! han er en god Karl, og haver sin gode Bjering, og haver to gode Gaarde, saa en fattig Herremand kan vel hjælpe sig paa en af dem. Og haver han arvet 3 hans Brødre alene, thi Moder arver ikke sin Barn, om Søn er til, ikke heller Søster sin Broder, om Broder er til; nu haver han ikke mere end 2 Søstre levendes.

„Kære Fader! kan jeg ikke heller forholde Eder, at jeg haver forfaret af Else, at hun er jo vel tilfreds, at dette maatte gaa for sig, om det var Eders Vilje.

„Kære Fader! Jeg veed nu synderlig intet at skrive Eder til; bedendes Eder ganske gerne, at I ville ikke tage mig denne min ringe Skrivelse til møstig; hvad jeg gør, det gør jeg i den bedste Mening. Vil hermed nu og altid have Eder Gud almægtigste be-

falet. Og Gud unde mig at finde Eder glad! Skrevet paa Akershus den 22. August 1569.

Christiern Munk med egen Haand.

„Kære Fader! vilde han selv have draget ned til Eder og selv have ladet sit Hverv Eder tilkende give. Nu kan han ikke komme, for jeg haver fanget kgl. Majts. Brev, at alle Herremænd skal være rede med deres Hest og Harnisk, til de fange videre Besked. At han derfor maatte fange Eders Vilje at vide med det første“¹.

Datteren, Fru Dorthe Gyldenstjerne, hvis Brev var affattet før de andres, begyndte først med en vidtløftig Undskyldning for, at hun ikke tidligere havde skrevet. Derpaa gik hun med følgende Indledning over til Sagen:

„. . . Min hjærte allerkæreste Fader! . . .

„Her er vel et smukt Land oppe og godt Folk ogsaa, men dog er her vel langsomt oppe. Dersom I havde ikke undt mig min Søster op med mig, da havde jeg længtes mig alt død; men nu haver jeg end hende at ro mig ved stundom. Jeg kan ikke fuldskrive Eder til, saa meget godt jeg haver haft af hende, siden hun kom til mig.

„Min hjærte allerkæreste Fader! Her er en Herremand i Landet, som hedder Hans Pedersen, Peder Hansens Søn her i Norge, han er den rigeste Herremand her i Norge og er eneste Broder og haver kun to Søstre. Han haver talt min Søster Else til og Christen og mig. Saa haver jeg svaret, at jeg veed intet at svare dertil, for det staar til Gud og Eder, hvad I vil gøre deri. Og hun haver ogsaa selv sat det til Eder og siger: Hvad I gør deri, det vil hun være tilfreds med.

„Min hjærte allerkæreste Fader! saa kan I nu ydermere bemærke i Christens Skrivelse, hvad han skriver derom. Men alt det han haver været i min Omgængelse, siden jeg kom herop, da tykkes mig det, han er en god, fin Karl og veed vel, hvad han skal gøre og lade. Og siger han ogsaa, min allerkæreste Fader!

at dersom I give nu Eders Samtykke dertil, og Eder tykkes da saa godt at være, da vil han selv gøre sit Bryllup heroppe paa hans Gaard her i Landet. Og med hans Vilje, da forfarer jeg vel paa hannem, at han ikke vil bie længe efter hende, dersom han faar Ja. Min hjærte allerkæreste Fader! at I vil fordi [derfor] være det fortænkt i med: I med hendes Klæder og Tingest at lade gøre; for her er ingen oppe, der kan gøre det, hverken Skrædder eller andre“ . . .¹

Det var klart, at et Tilbud som dette var værd at tage under Overvejelse. Kendte end Hr. Mogens Gyldenstjerne ikke Hans Pedersen personlig, saa vidste han dog sikkert fra sit Ophold i Norge, at de to Gaarde, som Slægten ejede, var Sem og Fos, Ejendomme, der nok kunde gøre en Frier antagelig. Det er muligt denne Tagen under nærmere Overvejelse, der er udtrykt i, at der bag paa Brevpakken er, vistnok med Hr. Mogens' egen Haand, skrevet: „Hans Pedersen, Peder Hansens Søn“. Ret længe fik iøvrigt Mogens Gyldenstjerne ikke Lejlighed til at overveje Sagen, thi han døde temmelig pludseligt nogle faa Dage efter, den 9de Oktober 1569. Hans Arvinger sagde Ja til Frieriet, og Hans Pedersen Basse ægtede Else Gyldenstjerne Mogensdatter.

Et Eksempel paa Anmodning i sædvanlig Form om „Raad og Samtykke“ afgiver følgende Skrivelse af 1587 fra Axel Brahe til Fru Birgitte Bølle:

„. . . Kære Farsøster! Jeg haver i Guds Navn foretaget mig at ville gifte mig igen. Dersom Gud det haver forseeet, og Slægt og Venner ville det samtykke, haver jeg i Sinde at lade bede om Erik Hardenberg til Mattrup, hans Datter Kirsten Hardenberg.

„Jeg beder Eder derfor at skrive mig Eders gode Mening derom og hvad I raade mig derudi. Jeg beder Eder ogsaa ikke at ville fortænke mig, at jeg ikke drager selv til Eder og taler

med Eder, som mig vel burde at gøre. Gud veed, at min Lejlighed sig ikke saa begiver, at jeg det kan gøre. Jeg har skrevet min Søster Margrethé til, at hun paa mine Vegne vil drage til Eder og videre tale med Eder, end jeg nu selv kan skrive. Og vil jeg selv med Guds Hjælp med det første tale med Eder. Kære Farsøster! Fortænk mig ikke denne min korte Skrivelse“ o. s. v.¹.

En Blanding af Anmodning og Befaling om Samtykke afgiver følgende Anbefalingskrivelse, som Lensmanden paa Kronborg, Joachim Bylov, fik Christan den Fjerde under dennes Ophold paa Kronborg bevæget til at lade afgaa til Sigvard Grubbe:

„Christianus 4. Vid, at Os elskelige Joachim Bylov, vor Mand, Tjener og Embedsmand paa vore Slotte Kronborg og Frederiksborg, haver underdanigst givet Os tilkende, at hans Sind efter vel betænkt Beraad med Gud og sine Slægt og Venner er faldet til højbaarne Fyrstindes, Vores elsk. kære Gemals Jomfru, Os elsk. Jomfru Else Grubbe, hende at begære sig udi den hellige Ægteskabs-Stand, og derom med tilbørlig Erbiedung skal have talet hende til, og hun det henstillet til hendes Slægts og Venners Raad, Vilje og Samtykke, hvorfor han underdanigst har begæret hos dem derudinden Vores naadigste Befordring.

„Og efterdi for^{ne} Joachim Bylov udi langsommelig Tid haver tjent Os baade udi vort Hof og udi andre Maader og sig saaledes forholdet, at Vi for samme hans Tjeneste ere hannem naadigst bevaagen og gerne see udi alle Maader til det bedste befordret; og efterdi for^{ne} Jomfru Else Grubbe haver stillet sin Vilje og Samtykke til sin Slægts og Venners Raad og Bevilling, og det Os synes paa begge Sider dennem imellem at kunne være lige- ligt, da have Vi naadigst talet med for^{ne} Jomfru Else Grubbes Moder, Morbroder og flere hendes Slægt og Venner, som dertil have givet deres Samtykke, saafremt det andre hendes Slægt og Venner udi lige Maade kunde befalde. Da efterdi Du som hendes kødelige Broder est hendes næste Forvant, bede Vi Dig og

naadigst begære, at Du Os til Vilje og Ære dette om Ægteskabs-Stat imellem for^{ne} Joachim Bylow og Jomfru Else Grubbe vil lade Dig befalde og give dertil dit Samtykke og Dig derom imod Os underdanigst erklære. Vi ville naadigst formode og Os til forsee, at forn^{ne} Joachim Bylov imod for^{ne} Jomfru Else Grubbe udi al Tilbørlighed, og imod Dig og andre hendes Forvante udi al svogerlig Huldhed saa skal sig forholde og befinde lade, at det for hans Persons Skyld ikke skal Dig eller andre hendes Venner fortryde eller misbehage. Du Dig derfor derudinnen godvillig vil lade befindes! Dermed gør Du Os til Vilje. Befalende Dig Gud.

Kronborg, 9. November 1604¹.

Det var en Selvfølge, at Joachim Bylov ovenpaa dette Brev fik Jomfru Else Grubbe til Hustru.

Et hjerteligt Samtykke gives i følgende Brev af 1538 fra Hr. Mogens Bille til Broderen, Hr. Esge Bille:

„ Kære Broder! Som I skrev mig til, givende tilkende udi Eders Skrivelse, at Hr. Axel Brahe haver talet Eder til paa sin Søns Vegne, Jens Brahe, om Eders Datter, og er begærendes min gode Raad og Mening udi samme Ærende, da synes mig saa: Han er den, som er en god Mands Barn vel værd, og dersom Gud havde forseet og undt mig et Barn, da er han den, baade for hans Afkom og saa for hans egen Persons Skyld, jeg ikke det afslaa eller forsige vilde“².

Jens Brahe til Vidskøfle og Hammer ægtede Anne Bille Esgesdatter.

Et høfligt, men køligt Samtykke forekommer i følgende Svar, som Hr. Anders Bille fik paa en Forespørgsel til hans Hustrus Stiffader, Hr. Predbjørn Podebusk. Denne skrev Aar 1532 — samme Aar som Christian den Anden søgte at genvinde Norge, hvorom der tales i Brevet — som følger:

„Venlig kærlig Hilsen altid forsendt med Vorherre! Kære Hr. Anders! synderlig gode Ven! takker jeg Eder kærligen for Eders

Skrivelse og Tidning, som I skriver mig til, hvilket jeg kærligen mod Eder forskyldte vil.

„Kære Hr. Anders! Som I skriver mig til om Hr. Henrik Aagesens Søn og Eders Datter Jomfru Anne og begærer min gode Raad dertil. Kære Hr. Anders! da er jeg intet kendt med Hr. Henriks Søn, dog haver jeg hørt, at han haver sin gode Bjering. Kære Hr. Anders! da maa I vide, at Eders Datter er en fin Karl værd, og kunde jeg nogen Tid raade paa hendes bedste, at det kunde være hende bestandeligt, da vil jeg det altid gerne gøre. Kære Hr. Anders! er I til Sinds, at I vil give hennem Eders Datter, da raader jeg Eder intet derfra.

„Kære Hr. Anders! giver jeg Eder tilkende, at Hr. Tyge Krabbe taleder derom i Fjor og sagde, at han mente at drive det saa, at Christoffer Nielsen paa Skjerne skulde faa hende. Kunde det ske, da tykkes mig det raadeligt være.

„Kære Hr. Anders! Høre I nogen Tidning om min Herres Skib eller om Konning Christiern, at I ville vel gøre og skrive mig til derom, det vil jeg gerne forskyldte mod Eder. I hvad Maade jeg kan være Eder til Vilje, da raader og byder altid over mig, og gør vel og siger Fru Pernille mange tusinde Godnatter paa mine Vegne. Hermed Eder Gud befaledes“¹.

Skønt denne Anbefaling for den omspurgte Frier var alt andet end varm, ændrede den dog ikke Sagens Gang. Ganske vist havde heller ikke Jomfru Annas Bedstemoder hørt den unge Mand fordelagtigt omtale. Hun skriver herom: „Mig er sagt i Skaane i Aar, at den unge Karl, I skriver om, han haver fuld haardt et Sind og forligtes ikke vel med sin Fader. Gud skal vide, hun er mig et kært Datterbarn, jeg vilde gerne vide hendes Bedste“. Men alt vel overvejet maa dog han have været det bedste, hun kunde faa, i hvert Fald ægtede da Knud Henriksen Jomfru Anna Bille².

Et Eksempel paa Forhandling mellem de raadspurgte indbyrdes afgiver følgende Brev, hvoraf det tillige fremgaar, at da Birgitte Gøye som Enke boede i Næstved, omgivet af en Flok unge Piger, indledtes der stundom et Vekselforhold mellem Sko-

len paa Herlufsholm og hendes Jomfrukammer, saa at Forbindelsen bestod i mere end de Klejner, hun plejede at medbringe til de mindste Dreng¹. Brevet er af 1578 fra Jacob Høg til Trudsholm til hans Morbroder, Kristoffer Gøye til Gunderslevholm.

„Min ganske godvillig kærlig Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre!“ (o. s. v., o. s. v., den sædvanlige Indledning). Kære Morbroder! Saa giver jeg Eder ganske venligen at vide, nu jeg var i Kolding, dør jeg drog her hjem igen, laa jeg paa Hammergaard om Natten. Der kom Kristen Kvitzov og talte mig der til om min Søster Margrethe og gav mig tilkende, at han nu til Snapsting udi Viborg med hans Slægt og Venner vilde videre lade tale derom og begærede dør at maatte bekomme et endeligt Svar.

„Saa beder jeg Eder derfor ganske gerne, kære Morbroder! at I ville vel gøre for alt det gode, jeg tror Eder til, og meddele mig Eders gode Raad herudi, hvad Eder synes herudi raadeligt at gøre. Og tror jeg vel, at I jo vel kjender hans Forældre, som ere hans Fader, salig Henning Kvitzov af Sandager udi Fyen og hans Moder, Fru Birgitte Rønnov, og haver han 5 Brødre og 3 Søstre. Saa haver jeg længe siden hørt Tale derom, thi som jeg nu kan forstaa, da have de indbyrdes med hverandre gjort det, dør hun var hos min salig Moster paa Herlufsholm og han samme Tid gik dør udi Skolen. Og siden den Tid haver han været af Landet til nu nogen kort Tid siden, han er kommen igen. Saa haver jeg, saa sandt hjælpe mig Gud! intet maatte vide deraf andet end fremmede Folk vidste at sige, før nu udi den Uge før Jul han talte mig til derom paa Hammergaard.“

„Saa haver I og vel uden Tvivl hørt den Handel han haver været udi med den Kvinde, som kom herind efter hannem. Der er mig sagt, at han gav hende ved 4000 Daler, førend han kunde blive hende kvit. Og skal det vel være at befrygte, at han jo for det og andet sidder i en stor Gæld. — Og talte Erik Hardenberg og hans Broder Kvitzov min Moster Inger til paa hans Vegne udi Odense og gav hende tilkende, at han agtede at lade tale om

min Søster Margrethe, og begærede, at hun vilde være hannem god derudi.“

„Saa veed Gud, jeg havde rettelig gerne selv talet med Eder baade om det og andet, mig Magt paa ligger; saa kan nu min Lejlighed ikke begive sig saa paa denne Tid, thi jeg haver noget at bestille til dette Snaps Landsting, som mig Magt paa ligger. Ellers skulde jeg vist selv have kommet over til Eder. Saa beder jeg Eder nu gerne, at I ville vel gøre og findes ubesværet herudi og meddele Eders gode Raad med mig, hvad Eder synes godt at være og give mig Eders gode Mening herudi tilkende“¹.

Hvilken end Kristoffer Gøyes „gode Mening herudi“ monne have været, vist er det, den hindrede ikke Kristen Kvitzov i at faa Margrethe Høg. Ligesom de som Børn havde vidst at omgaa Birgitte Gøye, klarede de det som voksne med hendes Broder og Søstersøn. Den 15de September 1580 stod deres Bryllup².

At Kristoffer Gøye ikke var nogen behagelig Person at forhandle med i slige Sager, men hørte til dem, med hvem man helst maatte have alting skriftligt, havde han otte Aar tilforn haft Lejlighed til at vise netop i Anledning af den samme Margrethe Høg. Den Gang var det Norges Kansler, Johan Venstermand, der friede til hende, og Kristoffer Gøye som hendes nærmeste Frænde den, i hvis Hænder Sagen var lagt. I medfølgende Brev til Kristoffer Gøye klager Johan Venstermand bittert over Maa-den, hvorpaa han af ham er bleven bedragen.

„Min ganske venlige Hilsen nu og altid forsendt med Vorherre! Kære Kristoffer Gøye! synderlig gode Ven! Betakker jeg Dig gerne for alt møjet Ære og Godt, hvilket at forskyld Du skal altid finde mig villig, efter saa vidt min Magt være kan.“

„Kære Kristoffer! giver jeg Dig ganske venligen tilkende, at din Skrivelse er mig til Hænde kommen, hvilken formelder, at

Du skrev mig sidste Sinde til om den Tale, som jeg skulde have givet Dig tilkende, nu jeg sidst var udi København om din

Fig. 9. Kristoffer Gøye til Gunderslevholm † 1584.
(Maleri paa Gaunø.)

Søsterdatter Margrethe Høg, og vor Afsked skulde have været, at naar Du havde givet hendes Slægt og Venner det tilkende,

vilde Du siden der oppaa skrive mig Besked, hvorpaa jeg mig rette skulde, og nu Du haver talet med dem, have de det ikke villet bevilge.“

„Saa kende Gud! at slig din Skrivelse var mig saare sælsom og meget underlig, meget mindre vidste det i nogen Maade at have fortjent.“

„Men, kære Kristoffer! Dig drages vel bedre til Minde, end Du skriver; thi Alle-Helgensdag sidst forleden var jeg paa Din Stue hos Dig i København, dèr talte jeg med Dig om samme Handel og begærede, at jeg maatte bekomme et endeligt Svar, førend jeg drog til Norge. Til hvilket du svarede, at for^{ne} din Søsterdatter havde en Broder, som var nu saa stor, at han kunde være hendes Værge, han var oppaa din Gaard Gunderslev, ham vilde Du tilskrive, at han med det første skulde være i København, saa vilde Du tale med ham, og dersom han vilde som Du, saa skulde jeg faa endelig Svar, før jeg drog heden, efter min Vilje, som Du lovede, og derhos at Du udi for^{ne} Handel vilde være mig en tro, huld Ven, saa jeg skulde takke Dig, hvilket jeg og gjorde; og blev vor Afsked saa besluttet samme Dag.“

„Næste Tirsdag derefter, dèr jeg fik at vide, at for^{ne} hendes Broder Jacob Høg, var kommen til Dig, gik jeg straks paa din Gaard til Dig og taledede med Dig, om Du havde givet Jacob det tilkende. Da svarede Du, at jeg skulde lade altingest bestaa, til Du fik videre talet med ham derom; men om Morgenens, naar 7 slaar, som var om Onsdagen dernæst efter, skulde jeg komme did paa din Gaard igen, der skulde jeg fange endelig Besked, hvorefter jeg mig kunde vide at rette.“

„Og der jeg om Morgenens kom, lod Du opkalde Jacob Høg, og da samme Tid og Sted gav mig slig Tale til Kende, at Du havde talet med for^{ne} din Søsterdatters Broder, Jacob Høg, og havde det saa hos Gud og Eder besluttet, at efterdi jeg var for^{ne} Jomfru begærendes, da forsaa I Eder til, at jeg jo mig imod hende og hendes Slægt og Venner vilde skikke og forhandle (forholde?), som en ærlig Riddersmands Mand bør at gøre, og som jeg vilde forsvare for Gud og for hver ærligt bekendt at være. Hvilket jeg Eder straks lovede og tilsagde baade med H^{aa}nd og M^{un}d.

Derpaa har baade Du og Jacob Høg i Guds Almægtigstes og alle vores Nærværelse med Haand og Mund givet og tilsagt mig for^{ne} Jomfru Margrete Høg.“

„Forhaabendes, næst Guds alsommægtigstes Hjælp, som herudi er det største Vidnesbyrd, at I jo holde mig, hvad I mig i saa Maade lovet og tilsagt har, og mig der oppaa et bedre Svar med det første tilskikke. Hvis ikke, maa jeg min Sag Gud befale og hannem det til sin Tid hjemstille. Men jeg forser mig til Dig som den, jeg meget fortroet haver, at Du jo tænker paa hvad Ord og Tale, vi har sammen haft. Jeg vil det næst Guds Hjælp saa gøre, at Du det i Fremtiden ikke skal fortryde. Og hermed vil jeg have Dig den alsommægtigste Gud evindeligen befale.“

Datum Skodden den 26de Dag Maj 1570.

Johan Venstermand
med egen Haand.

Til et Indhold som dette lød den gængse Udskrift næsten som bitter Spøg: „Ærlig og velbyrdig Mand Kristoffer Gøye til Gunderslev, min besynderlig gode, fortroede Ven, ganske venligen tilskrevet udi egen Haand“¹.

Som vi har set, lykkedes det ikke Johan Venstermand at tvinge sin Sag igennem. Det lader imidlertid til, at flere end han har staaet i den Formening, at Jomfru Margrethe Høg var ham lovligt tilsagt. I Slægtebøgerne hedder det om hende: trolovet med Johan Venstermand, „men det blev til intet“². Først fjorten Aar efter dette Brev, da hun allerede i fire Aar havde været gift, ægtede Johan Venstermand Jomfru Kirsten Beck.

At Ægteparret Kristoffer Gøye og Birgitte Bølle ogsaa indenfor den snævrere Familjekreds var vel kendt for deres Upaalidelighed synes at fremgaa af følgende Brev til Birgitte Bølle fra hendes Fætter Erik Basse. Han har heri den fornærmelige Nyhed at meddele, at han har bortgiftet sin Datter uden først at indhente deres Raad og Samtykke. Og han gør dette paa en yderligere fornærmende Maade ved at fortælle dem, at de kan spare sig enhver Usandhed i denne Sag, da han har skriftligt Bevis

fra dem i Hænde for, at saa er tilgaaet, som han siger. Meget betegnende for Tiden er det imidlertid, at Erik Basse efter en saadan Begyndelse pludselig synes at komme i Tanker om, at her dog muligvis kunde være en Arv, der ikke maa forspildes, og derfor ender Brevet med varmt at anbefale sig og sine moderløse Børn til Ægteparrets Bevaagenhed. Brevet lyder saaledes:

„Min ganske venlige Hilsen Eder nu og altid forsendt med Vorherre! kære Fru Birgitte! og kære Morbroder-Datter! (osv., osv., som sædvanligt).

„Kære Morbroder-Datter! giver jeg Eder venligen til Kende, at jeg haver i den hellige Trefoldigheds Navn givet Villum Grubbe min Datter Marine. Jeg haver været pligtig til at raade med Eder derom. Naar jeg kom dèr, som I var, da var I syge, eller der var saa mange fremmede hos Eder, at jeg ikke turde gøre Eder Umage. Og salig Fru Birgitte Gøye, hvis Sjæl Gud naade! hun var den, som vilde, at det skulde straks gaa for sig, som jeg vil mere sige Eder af, naar Gud vil, jeg kommer Eder til Ords. Eder vel ihukommer, at I skrev mig to eller tre Gange til i Sommer, at jeg skulde komme til Eder. Saa skrev I mig straks tilbage igen, at jeg skulde ikke komme. Jeg veed, hvor Eders Breve er.“

„Kære Morbroder-Datter! den Søndag næst for Allehelgensdag da gjorde Fru Sidsel og jeg dennem et lidet Gæstebud i Skaane, dog den gode Frue kunde ikke selver personlig være hos mig for hendes store Sygdom, som hun hastelig fik, dog beviste hun sig imod min Datter og mig, saa jeg kan hende aldrig tilfulde takke.“

„Min kære Morbroder-Datter! saa beder jeg Eder kærligen og gerne for den Naade, I ville have hos Gud, at I ikke udi nogen Maade fortænke mig dette eller lader mig eller mine moderløse Børn nyde det ondt ad. Ved Gud, jeg forser mig paa deres Vegne alt godt til Eder. Hermed Eder til Liv og Sjæl Gud almægtigste befalendes. — Skrevet i Sørup den Fredag næst efter S. Mortensdag 1574.

At I ville vel gøre og sige Christoffer Godnatter!“

Erik Basse¹.

Efterfølgende Brev, ligeledes til Fru Birgitte Bølle, synes først ret forstaaeligt med det ovenfor om Ægteparret anførte som Forudsætning. Det er fra hendes Søstersøn, Jørgen Friis, og indeholder en Anmodning om hendes og hendes Mands Bistand og Forbøn ved hans Frieri, muligen ogsaa om deres Samtykke paa Brudens Vegne. Dels gør maaske denne Blanding det mindre klart; dels afviger det ogsaa ellers noget fra Datidens sædvanlige. Dette ligger ikke i, at han undlader at tale om sin Kærlighed, men derimod anfører, at hvis Frieriet lykkes, skal han give sin elskede saa betydelig en Morgengave, at hans Arvinger ikke skal faa meget efter ham. Dette er ganske i Tidens Aand. Mere usædvanlig er den selv efter Datids Forhold altfor sødligt bønfaldende, næsten krybende Tone, hvori han taler, vistnok for, efter hans Mening i det mindste, at ramme Ægteparrets Smag. Men ejendommeligt for Brevet er det, at mod Sædvane den kvindelige Parts Navn aldeles ikke nævnes. Hun kaldes blot „det Menneske“, eller der siges i forblommede Udtryk: „de Folk er kommen i den Egn“. Dette er sikkert ikke tilfældigt. Muligt er det blot Udtryk for en vis undselig Finhed i Tankegangen hos Jørgen Friis. Langt rimeligere, efter hvad vi veed, er det dog et Udslag af Forsigtighed. Hvis Frieriet skulde mislykkes eller blot Afgørelsen trækkes i Langdrag, vilde Kristoffer Gøye og Hustru i dette Brev ikke have noget skriftligt Bevis i Hænde mod Jørgen Friis. Brevet lyder saaledes:

„Min ganske venlige Hilsen nu og altid forsendt med Gud! min allerkæreste Morsøster! betakker jeg o. s. v., o. s. v.

„Min allerkæreste Morsøster! Som Eder vel fortænker, at jeg talte med Eder om nogen Handel, og I lovede mig, at I vilde være mig behjælpelig udi, som jeg heller ingen Tvivl paa haver. Saa haver jeg spurgt, at de Folk, som I vel veed, er kommen i den Egn. Min allerkæreste Morsøster! saa er min ganske venlige Bøn til Eder, at I vil være mig udi denne Sag behjælpelig, thi I er den, næst den levende Gud, jeg sætter alt mit Haab til i den Sag, og jeg veed vist og tvivler der intet paa, at I jo efter min

gode Tro, jeg sætter til Eder, jo gøre Eders Bedste og er paa min Side i denne Handel.

„Min allerkæreste Morsøster! saa sender jeg nu min Moder til Eder om samme Sag, og beder Eder for Guds Skyld og for alt det ringe Gode, jeg forskyldte kan, at I vil vel gøre og være mig behjælpelig hos Christoffer, at jeg maatte fange et godt Svar paa det, jeg haver tiltalt om. Og forser mig til med Guds Hjælp, at der skal ingen Aarsag være til andet end et godt Svar, thi jeg vil med Guds Hjælp saa handle og skikke mig imod det Menne-ske og alle hendes, at jeg med Guds Hjælp vil have Tak baade af hende og alle hendes, saa at de skal intet have mig at beskyldte. Og under jeg det Menneske for alle dem, der lever paa Jorden, Broder eller Søster eller nogen anden, alt det gode, jeg haver paa Jorden, og vil det og gøre saa klart, naar Gud vil unde mig et godt Svar, at mine Arvinger ikke skal arve meget efter mig, om Gud vil kalde mig.“

„Min allerkæreste Morsøster! saa er nu min hjerte-gode Tro til Eder, at I vil gøre udi denne Sag som mit hulde Hjerter staar til Eder, og hverken bedre eller værre, og forser jeg mig og til Christoffer, at han ikke vil staa derimod, men hjælpe til, at dette maa gaa for sig, som han tilforn haver lovet mig, og jeg mig ikke til hannem andet forser. Min allerkæreste Morsøster! gør nu herudi, som min gode Tro er til Eder og som I haver lovet mig, thi jeg sætter min Tro til ingen anden end til Gud og Eder i denne Sag! Jeg vil være baade Eder og Christoffer for et Barn de Dage, jeg lever.“

„Min allerkæreste Morsøster! jeg beder Eder for Guds Skyld, at I ikke vil fortænke mig, at jeg byder saa dristig over Eder og bemøder Eder med denne min ringe Skrivelse, men jeg vil nu og til alle Tider have Eder allermægtigste Gud befalet, Eder og Eders kære Husbond. Og Gud unde mig at finde Eder helbredt og glad og med gode Tidender!“

Ex Estrup Lund 18 Februar 1572.

Jøren Friis¹.
egen Haand.

Der er intet Spor at opdage af, at Ægteparret har gjort noget for Jørgen Friis i denne Sag, trods hans „hjerter-gode Tro til dem, at de vilde vel gøre udi denne Sag, som hans hulde Hjerter stod til dem, og hverken bedre eller værre“. For saa vidt var hans Forsigtighed ikke paa urette Plads. Dobbelt nødvendig var den, hvis muligen han selv, Slægtens Regler tro, ligeledes drev Dobbeltspil og samtidigt jagede paa to Vildtbaner. Det tager sig yderst mistænkeligt ud, at han ganske kort efter trolovede sig med Jomfru Anne Juel Pallesdatter, der ikke i mindste Maade var i Slægt med Ægteparret, med mindre det skulde kaldes Slægtskab, at hendes Farmoder var Søster til en Mand, hvis Hustru var Søskendebarn til Kristoffer Gøyes Fader¹.

Som Eksempel paa Tak for god Bistand, ydet en tredje, kan følgende Brev tjene fra Iver Lunge paa Tirsbæk til hans Slægting Fru Ida Munk.

. „Kære Idde og min gode Søster! Vil jeg Dig paa det venligste ikke forholde, at min Søn Ove Lunge haver givet mig til Kende, at Du haver været hannem god udi sin Sag med den Tale, som han haver givet din Datter Fru Birgitte til Kende om hendes Datter Jomfru Birgitte Bille, for hvilket jeg betakker Dig saa ganske venligen og gerne. Saa formærker jeg nu af min Søn, at det er optaget udi et godt Beraad til den Herredag, som er forskreven udi København nu til førstkommende Hellig Trefoldigheds Søndag da dør at skulle være. Kære Idde og kære Søster! saa beder jeg Dig ganske gerne, at Du derudi vilde gøre, som min gode Tro er til Dig, og endnu være hannem beforderlig, at han med sine Venner da maatte bekomme et godt, behageligt Svar. Dersom jeg nogenlunde for min Skrøbeligheds Skyld gider vandret den Vej, vil jeg med Guds Hjælp være derhos, som jeg hannem pligtig er. Han skal altid findes Dig og dine saa villig, som han bør, og vil forse mig til næst Guds

Hjælp, at det paa ingen Sider skal fortrydes. Kære Idde og kære Søster o. s. v.“¹.

Endnu mere overstrømmende Varme er der i det tilsvarende Brev fra Frierens Søster Sophie ligeledes til Fru Ida Munk. Dets jyske Mundart forstærker Indtrykket. Blot følgende Brudstykke til Prøve:

„Min hijarte kjære Morster! o. s. v., o. s. v. Hijarte kjære Morster! besynderligen skal I have saa megen Tak, for I har været min Broder saa god hos Eders Datter. Med Guds Hjælp, at hverken I eller Eders Datter eller Jomfru Birgitte eller nogen af hendes Venner skal det fortryde. Vi vil alle være hender, som hun havde lagt under eet Hijarte med os“ o. s. v.“².

Tilsyneladende ganske i Strid med Datids Skik og Brug er følgende Brev fra Axel Gyldenstjerne til hans Moder, Fru Sidsel Ulfstand. Det fremgaar deraf, at han paa egen Haand har „talt“ med Fru Jytte Podebusk om hendes Datter, og nu beder han sin Moder om at fortsætte Frieriet, inden at han en Gang har indhentet sin Broders Samtykke. Han søger aabenbart at opmuntre Moderen med Hensyn til Udfaldet ved at meddele hende, at Fru Jytte samme Morgen har skænket ham 100 Daler, som han ikke har kunnet slippe for.

Sagen er imidlertid den, at Forholdene her var ganske ejendommelige. Den Jomfru Karen, til hvem Axel Gyldenstjerne friede, havde været trolovet med hans afdøde Broder Hildebrand. Han havde da Grund til at formode, at naar Slægt og Venner havde givet Samtykke til hin Forbindelse, vilde de ogsaa give det til hans. Og Svigermoderen, Fru Jytte, maatte meget ønske Partiet; thi som sin Broders Arving var Axel Gyldenstjerne aabenbart en „bedre“ Mand end Hildebrand. De 100 Daler var da at betragte som en vel anbragt, lille Opmuntring. Og Fru Jytte havde en lykkelig Haand i saa Henseende, thi ikke blot fik hun Axel Gyldenstjerne til at træde i Broderens Fodspor; men ganske det samme lykkedes hende med hendes yngre

Datter, Jomfru Anna. Hun havde først været trolovet med Holger Tønnesen, men da han døde samme Vinter som Hildebrand Gyldenstjerne, var der ogsaa her en Broder, Korfits Tønnesen, til at afløse ham. Begge Søstre kunde da paa samme Dag lade deres Bryllup staa med betydeligt „forbedrede“ Udgaver af deres første Kærlighed¹.

Axel Gyldenstjernes Brev lyder saaledes:

. „Min hjerteallerkæreste Moder! beder jeg Eder, at I ville vel gøre som min kære Moder, om I ikke skulle have der Umage udaf, og lade Fru Jytte komme til Eder en Dag til Gæst, og I ville gøre det for min Skyld og give hende et Ord eller to at forstaa om den Handel, som Karen og mig er anrørendes, paa det, min hjerte Moder, at hun maa vide, at jeg jo haver før talet med Eder derom end med hende. Thi jeg haver dog selv talet baade med hende selv og med hendes Søn, Hendrik Gyldenstjern, og have de svaret rettelig vel, som vel Fru Jytte skal sige Eder selv, om I vil gøre for min Skyld og tale med hende derom. Og vilde jeg have selv talt videre med Eder i Dag, havde jeg kunnet komme Eder til Ords.“

„Og efterdi, min hjerteallerkæreste Moder! jeg endnu ikke haver talet med min Broder Peder saa vidt derom, saa beder jeg Eder og, min hjerteallerkæreste Moder! ad, om I kommer min Broder Peder til Ords, at I ville tale med hannem derom paa mine Vegne. Men dog beder jeg Eder, min hjerteallerkæreste Moder! at I ville tale med Fru Jytte derom paa mine Vegne, og ikke lade Eder mærke dermed, at I veed, at jeg allerede haver talet med hende. Og min hjerteallerkæreste Moder! I ville ikke fortænke mig, at jeg bemøjer Eder saa meget med denne min ringe Skrivelse.“

„Min hjerteallerkæreste Moder! maa I vide, at i Morges, som jeg var i mit Herberg, kom der en af Fru Jyttes Karle, med hvilken hun sendte mig et Hundrede enkelte Daler, som hun vilde give mig. Og sendte jeg hende dem tre Gange igen, og hun ikke andet vilde, end at jeg skulde tage dem, saafremt jeg vilde være hendes Ven, og befol hendes Karl at sætte dem paa Bordet og

gaa fra dem og ikke tage dem af mig. Hvilket Karlen og gjorde, og jeg, som Gud! ikke siden kunde komme hende til Ords enten at takke hende eller andre. For hvilket baade det og andet mere Ære og Godt, som hun mig tusindfold bevist haver, I ville, min hjerteallerkæreste Moder! takke hende paa mine Vegne og gøre min Undskyldning hos hende, at jeg ikke selv kunde komme hende til Ords“¹

Nærværende Brev var dateret den 19de August 1567. Den 14de November samme Aar blev Jomfru Karen tilsagt Axel Gyldenstjerne paa hendes fædrene Gaard Restrup i Jylland. At Axel Gyldenstjernes Moder ikke har været meget spændt paa Udfaldet, men anset Sagen for vis, kunde muligt fremgaa af, at han først i Januar Maaned næste Aar meddelte hende det i Slutningen af et langt Brev, næsten som i Forbigaaende blandt meget andet. De paagældende Linjer lyder saaledes:

. „Min hjerteallerkæreste Moder! maa I vide, at min Sag med K. er nu kommen, Gud være lovet! til en god Ende, og fik jeg Svar, nu jeg var paa Restrup. Kære Moder! dersom I havde nogle flere gamle Oste og nogen Spegeaal eller Spegelax, at I vilde undsætte mig med nogen, thi jeg kan intet af sligt faa til Købs her i Byen“²

En usædvanlig skarp Brevveksling mellem Familie-medlemmer, angaaende indtraadt Standsning og Udsigt til Brud paa trufne Aftaler, er følgende mellem Hr. Mogens Gyldenstjerne og hans Svigerinde, Fru Helvig Gøye. Især er hans Skrivelse et klart Udtryk for Tidens Tankegang i det hele. I al sin Ubetydelighed værd at lægge Mærke til er det, at Udtrykket „at forbedre sig“ i Mogens Gyldenstjernes Mund betyder: at gøre et endnu bedre Parti. Hans Skrivelse lyder saaledes:

„Min venlig, broderlig Hilsen forsendt med Vorherre! kære Fru Helvig, Søster og ganske gode Ven! næst al Taksigelse giver jeg Eder venligen til Kende, at jeg har talet med Eders Søstre

og Broder Kristoffer Gøye, hvi der ikke gøres en anden Ende paa med min salig Broders Datter Karine. Hun vokser nu fast til Alder, og den gode ærlige Mand Jørgen Marsvin (Fig. 10) har talet til Eder om Eders Datter Karine, desligeste med hendes næste Slægt paa fædrene og mødrene, og fanget de Svar, som han har begæret; dertil fanget Eders Samtykke, at indløse af hendes fædrene Gods, som har standet udi Pant. Saa mærker jeg og, at den gode Mand vilde gerne hende have hjem, som tilbørligt er, og det nu forlanges for hennem.“

„Dèr kan intet godt komme af. Er mig og til Kende givet, at I ere herom tiltalet, og I skulle have svaret, at det skal stande til hende selv, hvad hun gøre vil. Det plejer

ikke saa at gange til. Fader og Moder med næste Slægt og Venner plejer at raade for Giftermaal. Ihvor de have selv raadet, dèr er intet godt fulgt efter.“

„Derfor beder jeg Eder, kære Søster! I ville betænke Eder og lader gøre en Ende paa Sagen med det første. Det vil jeg fuldkommenligen have raadet Eder, paa det her ikke skulde komme andet ondt efter i Fremtiden. Jørgen Marsvin er en fin, forsøgt Karl, har en naadig og gunstig Herre og Konge, og har og noget selv: en god Sædegaard i Skaane og en udi

Fig. 10. Rigsraad Jørgen Marsvin til Dybæk † 1581.
(Maleri paa Rosenholm.)

Fyen. Jeg kan ikke tænke, hvor hun kan forbedre sig. Vidste jeg det, da vilde jeg gerne raade dertil, som jeg pligtig er. Derfor beder jeg Eder, kære Søster! I ikke ville heller gange af mit Raad, og ikke heller fortænke mig i denne min Skrivelse, men tage det i den bedste Mening, som det er gjort. Og beder jeg

Eder, kære Søster! I ville skrive mig Svar til igen, og altid raade og byde over mig som Eder bør. Hermed vil jeg have Eder Gud befalet“¹.

Fig. 11. Fru Karine Gyldenstjerne til Avnsbjerg, Jørgen Marsvins Hustru, † 1589.
(Maleri paa Rosenholm.)

Hr. Mogens Gyldenstjerne fik ganske rigtigt skriftligt Svar, men ikke som han ønskede det.

Hans Svigerinde skrev nemlig blandt andet:

..... „Kære Hr. Mogens og kære Broder! Som I skriver mig til og raader mig, at jeg skal gøre

en Ende med Jørgen Marsvin og Karine, saa er jeg ikke til Sinds at ville gøre hendes Bryllup, før hun er tyve Aar. Som I og skriver, at I ville raade mig, at jeg skulde gøre en Ende paa Sagen med det første, paa det der ikke skulde komme andet ondt efter i Fremtiden, saa haabes mig det, der kan intet ondt komme efter, for hun er vel saa god som han“²

Meget trolig lyder den Forklaring, som Hr. Mogens' Sviger- søn, Eskild Gøye, skrev ham til kort efter: „Haver jeg hørt, at

Fru Helvig skal være anderledes til Sinds, med en anden Handel¹. Hun maa dog ikke have kunnet skaffe noget bedre Parti, thi Karine Gyldenstjerne (Fig. 11) ægtede siden virkelig Jørgen Marsvin. Og Hr. Mogens fik Ret i, at „denne var en fin, forsøgt Karl, der havde en gunstig Herre og Konge“, thi da han en Snes Aar efter døde, var hans Lensmand paa Sølvitsborg og baade Rigsraad og Ridder.

Et Eksempel paa en Moders Veklage over en Søn, der ikke vil lade sig raade, men agter at bejle andet Steds, end hvor hun har bestemt, afgiver følgende Brev fra Fru Ida, Enke efter salig Falk Gøye. Hun anmoder sin afdøde Mands Broder, der jo var en af hendes Søns nærmeste mandlige Slægtninge, om at nægte ham sit Samtykke til det paatænkte Giftermaal og truer desuden tydeligt nok med at ville lade det gaa ud over Sønnens Arv, hvis denne ikke lystrer. Svogeren, til hvem der skrives, er den ofte omtalte Kristoffer Gøye. Den Mulighed er da ikke helt udelukket, at hun, trods hendes Paastand om det modsatte, kunde have denne og Svigerinden, hendes „hulde, gode Søster“, Birgitte Bølle, mistænkte for at tilraade det forhadte Parti, og at netop dette er en Grund til Tonens Heftighed. Brevet lyder saaledes:

. „Min hjerte kære Broder! Giver jeg Dig venligen at vide, at jeg kan ikke forholde at lade Dig vide det, at mig er berettet, at min Søn Mons Gøye skulde have i Sinde at ville tale om en af Ejler Krauses Døtre, hvilket mig højlig forundrer, at han vil tage sig dette i Sinde og ikke raade med mig derom. Og saa er ogsaa min fuldkommelige Tro saa god til Dig og min hulde gode Søster, at I ikke heller have raadet hannem det.“

„Saa beder og formaner jeg Dig paa den store, broderlig Tro og Love, som min salig Husbonde, hans Fader, satte til Dig, besynderlig i sin Dødsstund, og befalede Dig mig saa trolig som dem — hvilket jeg vil og give Dig Vidnesbyrd for den evige Gud og hannem, naar vi dør findes, at Du haver fuldkommeligt holdet i alle Maader — saa beder jeg Dig for Jesu Død og Pines Skyld, at Du vil raade hannem derfra, thi det skal aldrig være med min

Vilje, at han skal forse sig paa de Steder. Og dersom han nu gaar ud af mit Raad, da svær jeg ved den levende Gud, at jeg vil aldrig kende hannem for min Søn og skal aldrig faa huldt Hjerte af mig eller nogen af sine Søstre. Og ikke tror jeg heller, at han gaar fra den Forpligtelse, som han har givet Dig. Og haver jeg vel betænkt hannem paa de Steder, som jeg forhaabes, at min Søster og Dig skal vel behage.“

„Den Herre og Gud veed, at jeg haver ikke forskyldt sligt af mine Sønner! jeg haver nu siddet efter deres salig Faders Død paa syvende og tyvende Aar og lidt stor Bedrøvelse, mere end jeg haver nogen Tid været bekendt; og mine Børn ville gøre mig slig Foragtelse og gifte sig paa de Steder, som mig imod vare! Det skulde angre mig, imens jeg levede; og haver Mette Gøye og jeg saa sørget siden, at dersom dette skulde længe vare saa med mig, da førte den Sorg mig i min Grav.“

„Min hjerte kære Broder! Hold mig denne min ufuldkomne Skrivelse til Gode! Jeg havde blevet alt død, havde jeg ikke nu skrevet Dig til. Jeg vil findes for din egen, den Stund jeg lever. Mette Gøye siger Dig hundrede tusinde Godnatter. Den evige Gud befaler jeg Dig til evig Tid“¹.

Med hvilke Følelser end dette Brev er blevet modtaget paa Gunderslevholm, og hvilken end Ægteparrets Stilling har været til Sagen — den forlorne Søn Mogens Gøye, hvem Samtiden gav Tilnavnet „den Lystige“, synes at have været lige glad. Han ægtede trods al Modstand Ejler Krauses Datter, Jomfru Hilleborg. Og den Tid kom, da det var ham, der skrev sig: Mogens Gøye til Gunderslevholm.

Sluttelig skal vi endnu kun omtale en sidste Art Breve, der sikkert ligger Nutiden og dens Forhold fjernest. Det er Meddelelse fra Forældre eller Svigerforældre til Børn eller Svigerbørn om, at de agter at gifte sig igen, samt Anmodning om at afgive et godt „Raad“ i saa Henseende. Det var en Selvfølge, at slige Breve aldrig var kærkomne. Indholdet var jo en sikker Udsigt til Formindskelse i Arv. Og den herover vakte Uvilje dæmpedes næppe ved Brevets staaende Talemaader og

bedrøvelige Skildring af „den Elendighed“, som vedkommende ældre Familjemedlem ikke længere kunde holde ud at hense i. Det var imidlertid lige saa klart, at det ikke kunde nytte at nægte sit Samtykke. Thi dette behøvedes ikke. Og at indskrænke sig til at fraraade Giftermaalet af Hensyn til det trufne Valg, vilde være dumt, da Valget næppe derfor vilde blive gjort om. Det hele, man i saa Fald opnaaede, vilde blot være paa Forhaand at lægge sig ud med sin vordende „Fader“ eller „Moder“, der ganske sikkert vilde faa Brevet at læse. Der var da intet andet for end at bide i det sure Æble og svare venligt. Efterfølgende Svar fra Kristoffer Gøye til hans giftefærdige Svigerfader faar tjene til Prøve. Trods al dets formelle Høflighed er det ikke lykkedes helt at skjule et lidt bittert Anstrøg:

. „Kære Fader! Som I skriver mig til, at nogen af Eders Venner har tidt og ofte raadet Eder til, at I skulde gifte Eder og ikke sidde længer i slig en Elendighed. Og nu Eders Venner paany har raadet Eder dertil, og somme have raadet Eder til Jomfru Margrethe Urup, og I derfor er min gode Raad begærendes derudi.“

„Kære Fader! Saa kende det Gud! dersom jeg vidste at raade Eder noget derudi, det Eders Lykke og Velfærd kunde være, da vilde jeg det gerne gøre, som jeg det vel pligtig er. Saa kender jeg aldeles intet til den gode Jomfru, og veed derfor intet andet at raade Eder derudi, end hvad Eders eget Sind giver Eder, thi I veed bedst selv Eders egen Lejlighed“¹

Svigerfaderens „Lejlighed“ maa have været til at gifte sig, thi ikke længe efter kom der igen Bud til Gunderslevholm, denne Gang med to Breve, et til Kristoffer Gøye og et til Birgitte Bølle. Heri meldtes, at gamle Kristoffer Bølle agtede at lade sit Bryllup med Jomfru Margrethe Urup staa i Køge den og den Søndag, i hvilken Anledning de indbødes til at give Møde samme Steds, Kristoffer Gøye allerede Fredagen forud, for at han om Lørdagen kunde følge Brudgommen ud mod sin Brud, og de

saa allesammen siden kunde gøre sig glade med hvad andre Godtfolk, did kommendes vorder.

5

Ved Læsningen af alle disse Breve om Slægts og Venners Samtykke, af hvilke ikke faa har vist sig at være en blot Formsag, kunde let det Hovedpunkt træde i Skygge, at Samtykke af de nærmeste virkelig var nødvendigt. Som ovenfor omtalt, krævedes imidlertid et saadant ikke blot ifølge Skik og Brug, men ifølge selve Frederik den Andens Forordning om Ægteskabs-sager, og nu som før gjaldt den gamle Lovbestemmelse, at en Kvinde, der giftede sig uden sin Værges Samtykke, herved forspildte Brugsretten til sin Arv. Dette dannede altsaa den fælles Understrøm i Tidens Betragtningmaade. Og de enkelte tilsyneladende Afbigelse, som vi nys i Brevene har set — hvor Giftermaal blev stiftet trods nærbeslægtedes Modstand — bekræfter paa en Maade kun Reglen, for saa vidt Samtykke her jo virkelig blev begæret, og vi intet sikkert veed om, hvorvidt dette dog ikke tilsidst om end nødtvungent er blevet afgivet. Et yderligere Bevis kan hentes fra Behandlingsmaaden af de faa bestemte Undtagelser, hvor vi har Tidens egne Ord for, at Giftermaal er blevet indgaaet, uden at Slægtens Samtykke først var opnaaet.

Sophie Brahe (Fig. 12), Tyge Brahes Søster, kunde her, om end kun til en vis Grad, nævnes som Eksempel. Hun havde været gift med Otto Thott til Eriksholm i Skaane, og i dette Ægteskab født en Søn, den siden bekendte Rigsraad Tage Thott. Men efter Mandens Død Aar 1588 blev hendes Besøg hos Broderen paa det nærliggende Hveen hyppigere og hyppigere, og en af Grundene hertil var, at hun paa Uranienborg traf en anden skaansk Adelsmand, Erik Lange til Engelholm, der i høj Grad tiltalte hende. Begge sværmede de for Alkemi og Astronomi, og medens de i Forening søgte at smelte Guld af fremmede Stoffer eller tyde Stjernernes Løb, smeltede deres egne Sjæle sammen, og de bestemte, at deres Løbebane skulde blive en og samme.

Aar 1590 blev de trolovede med Tyge Brahes, men ogsaa kun med hans Samtykke, og uden at have spurgt andre Slægt og Venner til Raads.

Fig. 12. Fru Sophia Brahe. Otto Thotts til Eriksholm.
(Maleri paa Gaune.)

Dette var en grov Fornærmelse mod disse. Ligeftrem strafbart var det vel ikke, for saa vidt hun havde sin nærmeste Frænde og ældste Broder Tyges Samtykke. Men med Rette blev hendes Søkende og øvrige Slægt højlig fortørnede og søgte efter Evne

at faa Forbindelsen hævet¹. Hun holdt imidlertid trofast ud, først i tolv lange Aar som trolovet, medens Erik Lange flakkede om i Udlandet og satte al sin Formue til paa den Kunst at lave Guld, siden i bitre, trange Kaar som gift med en stakkels, overspændt Prakker. Hjælp var ikke at vente hjemme fra, thi hvorfor var hun „gaaet af deres Raad“? Sagnet beretter, at Sønnen, Tage Thott, paa en Udenlandsrejse traf Moderen paa Torvet i Prag, hvor hun sad og solgte Smaakram². Dette er usandt, men det visse er, at hun først langt om længe hos ham kom i Havn, da han selv overtog Styrelsen af sin Fædreneaard Eriksholm.

Var Uviljen saa stor, hvor intet ligefrem strafbart var foretaget, undlod man naturligvis ikke at anvende Lovens Straf, hvor slikt lod sig gøre. Et Eksempel fra borgerlige Krese kan hentes fra Ribe omtrent ved Aarhundredets Midte. Her var en ung Kvinde, der boede hos sin Fader, bleven forelsket i en Landsknægt ved Navn Jacob Dumme; og havde hun da „taget sin Landsknægt ved Handen og løbet bort med hannem, og var saa borte henved fire Aar“. Da hun som gift Kone, efter Faderens Død, vendte tilbage for at faa sin Part af Arven, var hendes Husbond, Jacob Dumme, klog nok til ikke at stille Sagen paa Spidsen, men bad blot de andre Arvinger om lidt til Hjælp. „For Guds og hendes Armods Skyld“ gav disse dem noget, men lod dog for en Forsigtigheds Skyld ham samtidig underskrive en Erklæring om, at han gav Afkald paa al Arv efter Svigerfaderen.

Jacob Dumme døde, og hun fik sig en ny Mand, Peder Nielsen. Denne løb det rundt i Hovedet, at der tilkom dem Arv, og at hans Formands Afkaldsbrev umuligt kunde gøre en Datter arveløs. Han anlagde da Sag. Men nu fik han Sandheden at høre. I Ribe gjaldt Riberet. Og denne var paa dette Punkt endnu strengere end Jydske Lov. Hans Hustru havde ved at gifte sig imod sin Faders Vilje ikke blot, som Jydske Lov sagde, forspildt Brugsretten til sit Arvegods, saa længe hun levede, men fuldstændigt forbrudt det, saa at det var ganske ligegyldigt, om Jacob Dumme havde givet Afkald eller ej. Peder Nielsen blev imidlertid ved sit og vilde drive Sagen til det yderste. Han lod sig da ikke nøje med denne Borgemestres og Raads Dom, men ind-

ankede den for Herredagen i Nyborg 1550. Udfaldet her blev dog ikke gunstigere. Christian den Tredje og Rigsraaderne dømte ligervis¹.

Et Eksempel fra adelige Krese afgiver Herluf Daa's Optræden mod Søsteren Margrethe Daa. Han var hendes lovlige Værge, men Forholdet mellem dem var ikke det bedste, og de laa gentagne Gange i indbyrdes Retstrætte. Da hun ønskede at gifte sig med Adelsmanden Wulf Strale, satte Broderen sig derimod under Paaskud af, at Partiet ikke var godt nok, men vistnok især fordi hans egne Udsigter til at arve hende derved vilde formindskes.

Tilsidst brød Wulf Strale overtværs, og efter at have anholdt om hendes Haand hos dem af Slægten, der var hende gunstig stemt, holdt han „offentlig sit Bryllup i Ystad i Godtfolks Nærværelse“. Dette var lovstridigt, og Herluf Daa stævnede ham for Herredagen i København 1608. Her dømtes Margrethe Daa som den, der havde „giftet sig selv uden hendes Værges og næste Frænders Raad og Vilje“, til for Livstid at have sit Arvegods forbrudt, hvilket skulde være i Broderen, Herluf Daas Vold, „medmindre han vil det efterlade“. For enhver, der kendte blot lidt til Herluf Daa, maatte det staa klart, at denne Henstilling til hans Højmodighed var unyttig, og Søsterens Gods nu vel anbragt, for saa vidt han aldrig i levende Live vilde „efterlade det“, og endnu mindre ved sin Død².

En egen, meget mislig Maade at fremtvinge Samtykke paa, var straks at leve som Ægtefolk, uden at afvente Forældres eller Værgers Svar, i Haab om at disse da nok, for at undgaa videre Skam, vilde sige ja til Forbindelsen. Frederik den Andens Ægte-skabsordning af 1582 brugte herom Udtryk, der, tagne alene for sig, let kunde misforstaas paa Grund af deres Mildhed, idet den hele Straf tilsyneladende kun sattes til: „da skal han endelig tage hende til Ægte, om hendes Forældre eller Formyndere ville det samtykke“³.

Et af de mest bekendte Eksempler paa denne Fremgangsmaade afgav Adelsmanden Eggert Abildgaard, der, da Jomfru Mette Juel befandt sig paa Rejse fra Estrup til Barritskov, forførte hende,

trolovede sig med hende og ægtede hende, uden først at indhente hendes Faders og nærmeste Slægts lovlige Samtykke. Som rimeligt var, vakte denne Dristighed stor Forbitrelse hos hendes Slægt. Men sket var sket, og da den første Hede havde sat sig, enedes man fra begge Sider om at lade Sagen afgøre i Mindelighed, hvortil vel ikke lidet bidrog, at Regeringen selv gjorde sit for at faa Striden udjævnet. Frederik den Anden var nemlig kort tilforn død, og Regeringsraaderne, der styrede Landet under Christian den Fjerdes Mindreaarighed, gjorde alt for at undgaa opsigtvækkende Skandaler.

Ved tilforordnede Rigsraaders Hjælp lykkedes det da paa Herredagen i København 1589 at faa den fornærmede Part til at opgive Sagsanlæg og gaa ind paa Forlig. Ifølge dette skulde Eggert Abildgaard straks paa selve Herredagen gaa rundt til alle Medlemmerne af den krænkede Slægt, afbede sin Forseelse og erklære, at den var begaaet af Ungdoms Ubetænksomhed og Uforstand, men ikke af Trods. Dette skete, og de tilsagde ham deres Tilgivelse¹.

Hvor naadigt Mette Juel og Eggert Abildgaard slap ved dette Forlig, vil lettest ses af, hvad der under andre Omstændigheder kunde være blevet deres Lod. Hvis det var lykkedes Mette Juels Slægt at faa hende i deres Vold, førend hun og Eggert Abildgaard var blevne viede, skulde efter Frederik den Andens saakaldte Gaardsret af 1562 Eggert Abildgaard egentlig have været æreløs. Og Mette Juel skulde have forbrudt alt sit Arvegods til sin Væрге, og vilde denne ikke tage det, da maatte andre hendes næste Frænder tage det, men aldrig maatte det efter hendes Død komme til hendes egne Børn². For saa vidt var det snildt nok af de to, at de skyndsomst havde holdt Bryllup. Men selv efter Brylluppet, og efter at det ovenomtalte Forlig var sluttet, var de dog ikke helt sikre og kunde egentlig aldrig blive det. Var de uvidende i saa Heeseende, kunde de blive belærte derom paa Herredagen det følgende Aar 1590. Her gjorde nemlig Fru Mette Fassi eller Fasti Paastand paa Arven efter sin barnløse Søstersøn, Anders Bing. Hendes Paastand blev imidlertid ikke taget til Følge, fordi hun i sin Tid havde ladet sig besvangre før sit Ægteskab, og af

denne Grund ogsaa tidligere var bleven udelukket fra Arv i sin Familie, og det uagtet hendes Forældre havde samtykket i hendes Ægteskab med den, der havde besvangret hende¹. — Erfaring viste altsaa, at Følgerne af slikt et Skridt, som Eggert Abildgaard og Mette Juel havde begaaet og foreløbigt var slupne heldigt fra, siden efter kunde komme frem paany paa en højst ubehagelig Maade.

Hensigten med disse strænge Bestemmelser opnaaedes, forsaavidt man i Slutningen af det 16de Aarhundrede sjældent hørte Tale om Bortførelser. Tidligere havde disse været almindeligere, og især havde et aftvungen t Klosterløfte kunnet give Anledning hertil. Det sidste, bekendte Tilfælde af denne Art var, da Morten Venstermand, efter Folkevisen endog paa Kongens egen Opfordring, bortførte sin Fæstemø, der var bleven indgiven i Roskilde Fruekloster². Efter Reformationens Indførelse mindskedes Antallet. To Tilfælde blandt den danske Adel forefaldt, begge, betegnende nok, under den nordiske Syvaarskrig med dens opløste Forhold.

Om det første af disse to Tilfælde er det kun lidet, vi med Sikkerhed veed. Medens de tre Brødre Ulfstand: Gregers, Jens og Hak var i Leding, benyttede en tysk Høvedsmand for Landsknægtene, Simon Raffn, sig af Lejligheden, bortførte deres Søster, Jomfru Anne Ulfstand, hvem han tidligere forgæves havde anmodet dem om at maatte faa til Ægte, og lod sig vie til hende. Brødrene nærede Frygt for, at Frederik den Anden skulde blande sig i Sagen til Gunst for Voldsmanden, de skrev derfor til Kongen og bad ham ikke at antage sig Simon Raffns Sag eller give ham noget Løfte i saa Henseende, førend deres Tilbagekomst.

Frederik den Andens Svar, der er dateret Frederiksborg den 26de Juli 1565, og vistnok udgør det eneste endnu bevarede Vidnesbyrd om, hvad der er foregaaet, synes noksom at røbe, til hvilken Side Kongen i sit Hjerte hældede. Ganske vist begyndte

han med den Erklæring: „Vi ere ikke om den Sag besøgte, og ej den hidtil har givet Os noget at skaffe, intet ville Vi heller have dermed at gøre“. Men derpaa tilføjedes: „Men Dig, Hak Ulfstand! drages vel til Minde, hvad Ord og Tale Vi tilforn om samme Handel med Dig haft have; og efterdi at mange Os berettet have, at samme Simon Raffn skal være en Adelsmand og kommen af god Slægt, lade Vi Os tykke, at man sligt tilforn vel havde med bedre Lempe kunnet forekomme, end skeet er. Dog ville Vi, eftersom forberørt er, intet Os dermed befatte. I ville selv den Lejlighed betænke, hvor det bedst kan bestilles, at ingen af Parternes Ulempe dermed skal formærkes“ ¹.

Tonen i dette Brev lod ingen Tvivl om, at Kongen ansaa Forlig for den heldigste Løsning af Sagen. At et saadant er blevet indgaaet „ingen af Parterne til Ulempe“, turde vistnok ogsaa være Grunden til, at der ikke foreligger videre herom. Den gamle „Slægtbog“ omtaler deres Ægteskab i ret fredelige, om end noget tvungne Udtryk: „Anne Ulfstand havde en Tysk, var en Raffn af Slægt, de boede paa Hofbo, Sigismundus Raffn. De havde ingen Børn. Han var en Kaptejn i den gamle, svenske Krig og var meget hos Hak Holgersøn, hendes Broder; det var største Aarsag til, at de kom sammen“ ².

Ulige mærkeligere var den anden Bortførelse, der samtidig fandt Sted, idet Arild Urup bortførte og ægtede Jomfru Tale Thot, en Dags Tid førend hendes Bryllup skulde staa med Anders Banner. Denne Sag vakte med Rette Opsigt baade paa Grund af de mægtige Slægter, der var indviklede deri, og paa Grund af Retsspørgsmaalets Vanskelighed, idet Bortføreren egentlig var den forurettede Part. En Maalestok for den vakte Opsigt er, at Begivenheden fremkaldte den sidste historiske Folkeviser. I denne Folkeviser har vi da Samtidens egen Fremstilling, der kaster et skarpt Lys ikke blot over denne enkelte Sag, men over flere af de Forhold i Almindelighed, som vi nys har betragtet. Vi skal derfor dvæle lidt ved den.

Hvad der forelaa, var en Hverdagshistorie blandt de mange: Jomfru Tale Thot, en Datter af den afdøde Rigsraad Tage Thot til Eriksholm i Skaane, elskede Anders Eriksøn Banner, men

hendes Slægt nødte hende til at tage den rige Enkemand, Arild Axelsøn Urup til Uggerup i Skaane. „Slægts og Venners Raad“ er kort gengivet i Visens første Vers:

Det var Arild Axelsøn,
Han om Jomfru Tale bad.
Hendes Moder og Morbrødre
De hannem hende gladelig gav.
— Saa drikke de Bryllup paa Eriksholm.

Glæden over det gode Parti beskrives derpaa i følgende Samtale mellem Moderen, Fru Else Ulfstand, og hendes Søster, Fru Tale Ulfstand.

Det var Fru Else
Raader med sin Søster Tale:
„Hvad siger Du, kære Søster!
„Om min Datters [Giftermaal]?”

Det svarede Fru Tale,
Hun svarede saa vel:
„Du vedst vel, kære Søster min!
„[Jeg tog hannem heller selv].

Forbitret griber Datteren her ind i Samtalen:

Det svared Jomfru Tale:
„Saa faar han lade sig
„Behage min Morsøster!
„Ret aldrig fanger han mig.
„Jeg vil ikke have Arild Axelsøn,
„Jeg vil ikke i Skoven [Skaane?] bo.
I give mig Anders Eriksøn!
Hannem haver jeg givet min Tro.

Men ingen tog Hensyn til hendes Ønsker, og da den passende Tid var gaet, blev der drukket Fæstensøl paa Eriksholm, hvor Arild Urups Talsmand mødte og paa hans Vegne overrakte Fæstegaverne. Jomfru Tale viste dog sin Uvilje til det sidste ved at afslaa at modtage dem:

De drukke Fæstensøl paa Eriksholm,
 Hr. Lave mon Ordene tale.
 Han gav hende det røde Guld
 Til sin Fæstensgave.

Han gav hende Guld og Ædelstene,
 Som Jomfruer maatte vel bære.
 Hun kastede det paa Bænken neder,
 Og gjorde deraf Vanære.

Hun kasted bort det røde Guld,
 Hun vilde det ikke se,
 Der stod saa mange og saa derpaa,
 Saa spottelig monne de le.

Saaledes stod Sagerne, da den nordiske Syvaarskrig udbrød. Arild Urup blev kommanderet op i Sverige, og Brylluppet altsaa udsat, indtil Hæren vendte tilbage. Denne Frist benyttede Jomfru Tale paa bedste Maade. Hun bad sin Moder saa længe, indtil denne gav sit Minde til Forbindelsen med Anders Banner, dog paa Betingelse af, at han kunde indhente sine Frænders Samtykke. Derpaa skrev Jomfru Tale til Anders Banner, som det hedder i Visen:

Jomfru Tale skriver Anders Eriksøn til,
 Og Brevet lyder saa:
 „Vil I komme til Eriksholm,
 Fuldt vel kan I mig faa.“

Dette lod Anders Banner sig ikke sige to Gange. Han red til Eriksholm. Aftaler blev trufne, og skønt det ikke lykkedes ham at vinde alle sine Frænders Samtykke, bevægede han dog tilsidst Fru Else til alligevel at gaa ind paa hans og Datterens Giftermaal.

Det sidste Skridt stod endnu tilbage: at erholde kongelig Tilalelse til, at Trolovelsen med Arild Urup maatte hæves. Øjeblikket var for saa vidt gunstigt, som Arild Urup just paa den Tid var falden i svensk Fangenskab, og Udsigten til hans snarlige Hjemkomst altsaa kun ringe. Jomfru Tale paatog sig selv det ubehagelige Hverv at gaa til Frederik den Anden og bede

sig fri. Ledsaget af sin Moster, Fru Kristense Holgersdatter, mødte hun ved den unge Konges Hof, og ret træffende skildrer Visen de to Kvinders pinlige Stilling, som de stod dør i en Anledning, der fristede til at mistydes, lige overfor en ung, ugift Konge med en fri Spøg paa Læben, og omgiven af en Flok kaade Hofmænd, der blot lurede paa at faa det hele gjort latterligt.

Det var Jomfru Tale Thot,
Hun ganger for Kongen at stande:
„Jeg beder Eder, min naadige Herre!
„Hjælper mig af Nød og Vaande!

„Arild Axelsøn sidder i Sverig fangen,
„Jeg bærer for hannem den Tvang.
„I give mig Anders Banner!
„Mens han er hjemme i Land.

Det var Fru Kristense Holgersdatter.
Hun var saa næsevis:
„Min Herre! I hjælpe denne Mø af Nød!
„Derfor fanger i stor Pris.

Det svared Dannerkonning,
Han svared der spottelig til:
„I lade den Svend hende hjælpe af Nød,
„Som hun selv have vil!

Bort gik Fru Kristense Holgersdatter
[Med] Jomfruen, den arme Stakkel.
Kongen og hans Hofsinder de spotter hende,
For hun saa dristelig turde tale.

Brylluppet blev nu hurtigst muligt berammet til en Torsdag, og ikke, som Skik var, til en Søndag. Men allerede ved Bryllupsindbydelserne viste der sig Vanskeligheder. Brudens Morbroder nægtede saaledes at give Møde, idet han lod svare, at Arild Urup var et langt bedre Parti end Anders Banner: Arild Urup havde gjort et rigere Giftermaal første Gang, og naar han nu desuagtet havde bejlet til Jomfru Tale, skulde man selvfølgelig holde paa ham.

Gregers Holgersøn sidder paa Skabersø,
 Til Bryllup vilde han ikke ride.
 „Jeg frygter, I holde saa Bryllup,
 „At deraf yppes Angst og Kvide.

‘ I haver hende givet Arild Axelsøn,
 „Han er hende fuldt vel værd.
 „Alt haver han haft saa godt et Giftermaal før,
 „Han faar det ikke bedre her.

Arild Urups Venner var imidlertid heller ikke ledige. Otto Brahe og Mourits Podebusk drog til Frederik den Anden og spurgte ham, om det var sandt, at han havde tilladt denne Forbindelse. Skildringen af dette Møde med Kongen er i digterisk Henseende ubetinget Visens bedste Parti. Først gav Kongen et Svar, der, hvis det forholder sig saa, at Frederik den Anden paa samme Tid selv forgæves ønskede at maatte ægte Anna Hardenberg, faar en egen vemodig Biklang:

Det svared Dannerkongen,
 Han svared saa dertil:
 „Det er bedst at lade dem komme sammen,
 „Mens de saa gerne vil.

Men saa brusede begge Adelsmændene op, truede med at yppe Fejde mod Anders Banner og henviste Kongen til Lovens og Haandfæstningens af ham selv besvorne Ord, som han nu stod i Begreb med at bryde. Efter lang Eftertanke lovede da Kongen dem, at Brylluppet skulde udsættes et Aar. Ifølge Visen lød deres Ord til Kongen saaledes:

„I sendte Arild Axelsøn imod Eders Fjender,
 „De stærke Bølger at bryde.
 „Vil I nu give Anders Banner hans Brud,
 „Det skal os saare fortryde.
 „Kommer vi ikke paa Søndag Aften
 „Og følge Bruden til Seng,
 „Da skal vi komme paa Mandag Morgen,
 „Anders Banner til Angst og Meen.

„Arild Axelsøn er en Fange i Sverig,
„Og lider baade Angst og Tvang,
„Dog haver han skicket sig oprigtig og tro
„Imod sit Fædreland.

„I haver og svoret en kongelig Ed
„Paa Eders kongelig Ære:
„At skikke alt Danmark Lov og Ret,
„Mens I mon Kronen bære.

„I haver og svoret paa vor Haandfæstning god,
„Det skal I vel holde.
„Og ikke skal Anders Banner i Aar
„Faa Arild Axelsøns Brud i Volde.

— Længe stod Dannerkongen
Og gav deres Ord i Gem:
„I Aar skal ikke Anders Banner drikke Bryllup,
„Ikke heller føre Bruden hjem.

Med denne Udsættelse af Brylluppet var Arild Urups Sag vunden. Det lykkedes ham at slippe ud af sit Fangenskab, idet han blev udvekslet med Feltmarskalk Hogenskild Bjelke. Og ifølge en Beretning, som dog ikke omtales i Visen, naaede han ned til Danmark, tre Dage førend Brylluppet paany var ansat. Her fik han to Adelsfruer til at drage i Besøg til Eriksholm. De lokkede Jomfru Tale ned i Haven med sig, idet den ene lod, som hun besvimed, og fik Bruden til at følge sig ud i det Frie. Ved Havegærdet holdt Arild Urup, brød ind, bortførte sin Fæstemø og lod derpaa offentlig kundgøre, hvad sket var, samt, at hvis nogen vilde have hende igen, kunde de henvende sig til ham¹. Visen ender med den sædvanlige Afslutning:

Nu haver Arild Axelsøn
Forvundet baade Sorrig og Kvide:
Nu sover han saa gladelig
Hos Jomfruens Side.
— Saa drukke de Bryllup paa Eriksholm,

Denne Folkevisе, hvis digteriske Værd vel ikke er betydeligt, har derimod i historisk Henseende ikke ringe Interesse. For det første er det en af de faa Folkeviser, hvis Affattelsestid vi kan næsten paa Aar nøjagtigt bestemme. Arild Urup faldt i Fangenskab Aar 1564, og Visen maa være bleven digtet ganske kort efter de omtalte Begivenheder, medens alle Bipersonernes Slægtskabsforhold og Stilling til Sagen endnu var i frisk Minde. Dernæst har Visen Værd, fordi den giver et uden Tvivl sandt Billed af den unge Frederik den Anden, Tonen ved hans Hof og hvad Adelen i disse Aar turde byde ham. Endelig har Visen i vor Sammenhæng særlig Betydning, fordi den, baade ved hvad den udelader og ved hvad den omtaler, giver gode Oplysninger om Tidens Opfattelse i det hele.

Det er nemlig klart, at hvis en Nutidsdigter vilde have behandlet et Emne som dette, havde han gjort det paa en af to Maader: Enten havde han valgt Arild Urup til sin Helt og i saa Fald særligt dvælet ved hans Tapperhed, hurtige Rejse fra Fangenskabet i Sverige og kække Bortsnappen af Bruden. Eller ogsaa havde han ladet Tale Thots trofaste Kærlighed være Hovedsagen, skildret hendes sejge Modstand mod den forhadte Bejler, hendes Bortkaste af Fæstengaverne, hendes tunge Vandring til Kongen — saa nær ved Maalet og dog alt tabt, da hun med Vold førtes bort, grusomt skiltes fra den, hun elskede, og knyttes for Livet til den, hun hadede.

Men Folkevisen tager det paa ingen af disse Maader. Den gør vel Arild Urup til Helten, men lader hans Tapperhed næsten uomtalt og forbigaar ganske hans skyndsomme Ridt hjem og dristige Bortførelse af Bruden. Muligvis staar dette sidste i Forbindelse med, at Hovedparten af Visen er bleven digtet endnu førend hans Hjemkomst. Herpaa kunde de vistnok oprindelige Slutningsvers tyde, især det, der lyder saaledes:

Herre Gud give dem alle Godnat
 Som ikke kan lide Uskel!
 Vil Gud sende Arild selv til Land,
 Da hævner han det yel selv!

Men den samme Forfatter, der senere har føjet de to sidste Vers til om Arild Urups Sejr, kunde da passende have fremhævet den kække Maade, hvorpaa denne blev vunden. Som Visen nu foreligger, er der hverken i dens første eller sidste Del gjort noget synderligt for at stemme Tilhørerne for Visens Helt, Arild Urup.

Endnu mindre har Digteren fulgt den anden Vej, at gøre Jomfru Tale Thot til Heltinden. Tværtimod, hun haanes, hvor Lejlighed viser sig, saaledes f. Eks. hvor Anders Banner besøger hende:

Anders Eriksøn rider til Eriksholm,
Baade glad og fro,
Alt til Arild Axelsøns Fæstemø,
For hun er løs i Tro.

Visen er dog meget langt fra at være en blot tør Beretning uden Medfølelse for nogen eller noget. Den er tværtimod gennemtrængt af en varm Opfattelse, og der gaar en Understrøm af fast Tro paa det Sædeliges Magt, der stundom giver sig stærke Udtryk. Men denne Begejstring og denne Sædelighed er blot vidt forskellig fra Nutidens. Den Tro, der fylder Digteren, og den sædelige Orden, han hylder, det er det 16de Aarhundredes: at Datteren har ikke et Ord at sige med Hensyn til Valget af sin Husbond; og Forbandelse hefter ved at „gaa ud af Slægts og Venners Raad“ eller bag efter bryde det af disse givne Ord.

Først ud fra denne Forudsætning forstaas Visens dybeste Indhold. Det er, som vi igen hørte Hr. Mogens Gyldenstjernes alvorlige Advarsel: „I skal have svaret, at det skal stande til hende selv, hvad hun gøre vil. Det plejer ikke saa at gange til. Fader og Moder med næste Slægt og Venner plejer at raade for Giftermaal. Ihvor de selv har raadet, dèr er intet godt fulgt efter“. Og ud fra denne Forudsætning er det, at Forfatteren uafbrudt gør Vold paa alt, hvad vi anser for berettiget. Med rolig Lige-gyldighed meddeler han, at Jomfru Tale tidligere har givet Anders Banner sin Tro og udtrykkeligt havde anført dette til Moderen, da denne vilde have hende til at trolove sig med Arild

Urup. Staar der ikke i Loven: „Hemmelig Trolovelse skal inte holdes, som er sket uden deres Vilje, hvilke de ere undergivne“. Roligt meddeles det, at hun bortkaster Arild Urups Fæstengave og ikke vil være hans Fæstemø. Alt sligt anføres kun for en Fuldstændigheds Skyld, for at give Fremstillingen Liv. Men det giver ikke hende mindste Spor af Ret, thi i næste Øjeblik udskælder Forfatteren hende desuagtet for „løs i Tro“, fordi hun ikke holder paa Arild Urup, skønt hun jo efter Digterens egne Oplysninger ved bestandig at holde paa Anders Banner netop maatte siges at være „fast i Tro“.

Med lignende Alvor bebrejder Digteren Anders Banner, at han ikke svarer nej, da Jomfru Tale byder ham sin Haand, men rider straks til Eriksholm, skønt hans Slægt og Venner „raade“ ham fra det.

Det spurgte Anders Eriksens Venner,
Han havde det gjort.
Det veed Gud i Himmerig,
Det var dennem hart imod.

„Vi bede dig, Anders Eriksøn!
„Du stat af din Villie,
„Det synes et ringe Manddoms-Stykke
„En anden Svends Jomfru at gillie.

„Derpaa tænker kun Præster og Skræder,
„Som du vel haver spurgt.
„— Men havde Erik Banner levet,
„Du havde det ikke gjort.

Og det var Anders Eriksøn
Lygte ikke sin Moders Raad,
Red han sig til Eriksholm.
Derfor monne det saa gaa.

Omvendt udtaler Digteren den største Ros over Arild Urups Slægtninge, der staaer ved deres „Raad“ til denne og, da han er fraværende, paa hans Vegne gaa til Kongen for at sikre det Ægteskab, som de har tilraadet. Dette var saa meget mere hæderligt, som den ene af dem var en Broder til Arild Urups første Hustru,

og hun var jo nu død og dermed Svogerskabet hævet. Derimod har Digteren selvfølgelig ikke et Ord at indvende imod deres truende Tale til Kongen, et sikkert Vidnesbyrd om, at Digteren selv var deres Standsfælle.

Herre Gud glæde hannem Mourits Podebusk,
Hjælpe hannem af Sorrhig og Nød!
At han ikke glemte Svogerskabet,
Dog hans Søster var død.

Herre Gud være med den gode Otto Brahe!
Han svared som en Mand.
Han talte udi Arilds Sag,
Det spurgtes til Nørrejydtland.

Vil man sluttelig samle i et Fællesudtryk Forfatterens Dom over alt det skete, Jomfru Tales, hendes Moders og Anders Banners Optræden, saa er det dette, at deres Færd var meningsløs fra Ende til anden. Dens eneste Forklaring og Undskyldning var, at Jomfruens næste Frænde, hendes Fader, var død og altsaa ikke her kunde „raade“.

Galenskab var Begyndelsen,
Og Daarskab saa var Enden.
Havde den gode Tage Ottesøn levet,
Inte havde de løbet Fastelavn med hinder.
— Saa drak de det Bryllup paa Eriksholm¹.

Den Hogenskild Bjelke, mod hvem Arild Urup blev udvekslet som Fange, oplevede nogle faa Aar efter i sin nære Slægt en Bortførelse, der vakte endnu mere Opsigt i Sverige end Arild Urups Færd havde gjort i Danmark. Ogsaa om denne Bortførelse haves en udførlig Beretning fra Samtiden, idet en Søster til den, der bortførtes, har nedskrevet, hvad der foregik. Beretningen, der bærer Troværdighedens fulde Præg, har Krav paa vor Opmærksomhed, thi ihvorvel den kun angaar et Undtagelsestilfælde, hvor for nært Slægtskab udgjorde Hoved-

hindringen, oplyser den dog paa sin Vis den i hele Norden herskende Ærefrygt og Underdanighed hos Døtre overfor Forældrenes Vilje.

Moderen var i dette Tilfælde Hogenskild Bjelkes Svigermoder, Fru Märta Lejonhufvud (Fig. 13). Et Liv rigt paa bratte Omskiftelser

Fig. 13. Fru Märta Eriksdatter Lejonhufvud, gift med Svante Sture.

havde hamret Fasthed i hendes Sind. Da hun var Barn, blev hendes Fader halshugget i det stockholmske Blodbad. Siden ægtede hun Svante Sture, skønt han egentlig var trolovet med hendes Søster Margrethe (Fig. 14). Men Kong Gustav var bleven indtaget af dennes Skønhed og befalede Svante Sture at afstaa hende mod at faa Søsteren Märta til Ægte. Saaledes blev Märta Lejonhufvud Kongens Svigerinde. Og

endnu en Gang slog den kongelige Naade ned i hendes Nærhed, da Kong Gustav efter denne sin anden Dronnings Død ægtede hendes Søsterdatter, Katharina Stenbock (Fig. 15). Erik den Fjortende begyndte vel med at ophøje Svante Sture først blandt alle svenske Adelsmænd til den nye Greveværdighed. Men i Aaret 1567 myrdede Kongen i Upsala med egen Haand deres Søn

Niels (Fig. 16) i Fængslet og lod samme Dag Grev Svante Sture og den anden Søn, Erik, offentligt halshugge uden Lov og Dom. Fru Märta lod sig imidlertid ikke kue. Hun trak sig tilbage til Sturernes stærkt befæstede Herresæde, Hørningsholm i Södermanland, og afslog herfra haardnakket at modtage de 1000 Mark lødigt Sølv, som Kong Erik vilde paatvinge hende i Mandebod for hendes dræbte Søn Niels.

Det var under dette hendes Ophold paa det stærke Hørningsholm, at den Begivenhed indtraf, som vi

her nærmere skal dvæle ved. Kong Gustav havde jo i sin Tid ægtet hendes Søsterdatter, Katharina Stenbock. Denne levede endnu som Enkedronning, og hendes Broder, Erik Stenbock, var i alle Henseender et godt Parti. Han bejlede til Fru Märtas Datter Magdalene, eller som hun i Reg-

len kaldtes Malin, og vandt hendes Hjerter. Men hvor meget end Fru Märta af andre Grunde kunde sætte Pris paa en saadan Forbindelse, saa var hun bestemt imod den paa Grund af det altfor nære Familjeskab. Erik Stenbock og Malin Sture var Søskendebørn. Og selv om Kong Gustav for sit eget Vedkommende havde vendt op og ned paa alle gammeldags Ægteskabsregler og sat sig fuldstændigt ud over Loven, saa kunde lignende Frihed ikke tilkomme hans Svoger Erik Stenbock, mindst nu under Johan den Tredje, hvor Strømningen atter gik i katolsk Retning.

Fig. 14. Margrethe Lejonhufvud, Gustav Vasas anden Dronning.

Sveriges Ærkebisp, den gamle Hr. Lars Petersøn, havde ogsaa gentagne Gange paalagt Fru Märta at forbyde denne Forbindelse. Fru Märta sagde da Nej til Frieren, og herved skulde det have sit Forblivende.

De unge var imidlertid af en anden Mening. Malin, der havde arvet en Del af Moderens Uforsagthed, gik ind paa sin Elskedes Plan: gennem Flugt at unddrage sig Moderens Magt. Erik Sten-

Fig. 15. Katharina Stenbock, Gustav Vasas tredje Dronning.

bock kom til Hørningsholm i Julen 1572 og vandt alles Hjerter ved sine rige Gaver. Ved denne Lejlighed blev rimeligvis Aftalerne truffne mellem ham og Malin; thi da han nogle Maaneder efter i Marts 1573 kom igen til Hørningsholm, denne Gang ledsaget af sin Søster, Grevinde Cecilie, var alt i Stand til Bortførelsen.

Den foregik om Morgen den 10. Marts. Hvor beklemt om Hjertet Malin var, kan mær-

kes af hendes Ord. Hun havde som sædvanligt sovet sammen med Moderen og de ugifte Søstre i Slottets sikreste Rum, det store, runde Taarn, som Svante Sture havde ladet opføre. Da om Morgen hendes Søster Fru Sigrid, gift med Thure Bjelke, kom ind til de andre i „Runddelen“, saa hun Malin ligge paa Knæ i den ene Vinduesfordybning, læsende i sin Bønnebog og grædende bitterligt. Ved Synet af Søsteren stod Malin op, de bød hinanden Godmorgen, og Fru Sigrid sagde kærligt til Malin: „Gud velsigne Eder! I har en god Gerning for.“ Disse Ord, der kun daarligt passede til, hvød Malin virkelig havde for den Dag,

afpressede hende Udbruddet: „Gud give, den var god!“ — „Visselig er det godt“, svarede Fru Sigrid, „at man med Taarer

Fig. 16. Niels Sture, † 1567.
(Maleri af Elbfos, Gripsholm.)

kan gøre sine Bønner til Gud.“ — „Ja, det er nu saa“, sagde Malin hen for sig.

Greben af Øjeblikket vendte Malin sig derpaa pludselig mod Søsteren og udbrød: „Min allerkæreste Søster! om end alle mine

forlade mig, saa vend dog ikke Eders trofaste Hjerter fra mig!“ Fru Sigrig, der ikke forstod hende, svarede: „Min allerkæreste Søster! hvi fører I saadan Tale til mig? Jeg tror ikke, at I vil gøre en Skælm af Eder. Der har ingen været i Stureslægten, som har opført sig saaledes, at vi skulde vende vore Hjerter fra dem.“ For anden Gang havde Søsterens Ord, uden at hun anede det, været Svar paa Malins Tanker; denne brast i stærk Graad og sagde: „Ja, jeg siger kun saa.“ Derpaa kaldte deres Moder, Fru Märta, fra et lidet Sidekammer paa Fru Sigrig, og Malin, der nu var alene med sin lille Søster Christine, satte Barnet op paa et Bord og begyndte at lege med det.

Et Øjeblik efter stak Erik Stenbock Hovedet ind ad Døren, hilste og sagde: „Kære Frøken! Vil I se den Hest, jeg har skænket Eder? Han staar nu nede paa Borggaarden.“ Malin svarede: „Ja nok“, hvorpaa han bød hende Armen, og de gik ud. Undervejs paalagde de Fru Sigrigs Jomfru, Malin Bjørnsdatter, at følge med, og ligeledes en gammel Kvinde, der havde været Niels Stures Amme. Begge rejste sig fra deres Arbejde og gik ned med.

Da de kom ned i Borggaarden, stod Hesten i Porten under Hvælvingen, men forspændt en Slæde. I Borggaarden var Fru Märtas Præst og flere af Folkene tilstede, men de troede, at de skulde paa Jagt og ventede, at det øvrige Herskab fulgte efter. Erik Stenbock satte da Frøken Malin, Jomfru Malin og Ammen i Slæden, sprang selv op bagpaa og kørte afsted, først langsomt, siden hurtigere. Da Ammen saa, at det gik i fuld Fart ned imod Søen, gjorde hun Anskrig, men Erik Stenbock satte hende en Pistol for Brystet med de Ord: „Tier I ikke stille, saa skal I aldrig raabe mer“. Da de var naaet ned paa Isen, kom der 50 Svende til Hest fra den ene Side og 50 fra den anden, allesammen Folk, som Kongens Broder, Hertug Carl, den senere Carl den Niende, havde laant Erik Stenbock til Hjælp. De hundrede Ryttere sluttede Kres om Slæden, og afsted gik det nu over Isen og gennem Sneen, saa hurtigt som Hestene kunde løbe.

Imidlertid var Flugten bleven opdaget fra Slottet. Ved et Tilfælde havde Malins gifte Søster, Fru Margrethe, set ud af Vinduet, og da hun saa sin Søster i det besynderlige Optog, raabe

hun: „Vistnok bortfører Hr. Erik Søster Malin!“ Raabet hørtes af Fru Märta og Fru Sigrid inde i det lille Kammer, men de forstod ikke Ordene og løb ud i den Tro, at et af Fru Sigrids Børn var styrtet ud af Vinduet. Da de havde spurgt, hvad der var i Vejen, og faaet Svaret: „Ak, Hr. Erik bortfører Søster Malin!“ ilede begge ned ad Trappen, men her besvimele Fru Märta og faldt om. Da hun kom til sig selv, „og for ynkelig Raab og Graad knap kunde tale“, bad hun Fru Sigrid straks sætte sig i en Slæde og jage efter de flygtende, hvad denne ogsaa skyndsomst udførte. I samme Øjeblik kom Erik Stenbocks Søster, Grevinde Cecilie, ud fra sit Kammer hen til Fru Märta, der endnu laa paa Trappen, og begyndte at bevidne sin Deltagelse samt sin Udelagtighed i det skete. Dette lykkedes hende ikke videre godt; thi Fru Märta svarede hende: „Far Fanden i Vold! Gud straffe baade eder og eders Broder! Og har I nu været paa Raad med ham om at fra-røve mig mit kære Barn, saa drag efter ham, at ingen Spot og Skam maa ske hende!“ Denne Anvisning paa at slippe vel bort lod Grevinde Cecilie sig ikke give forgæves. Og snart efter kørte ogsaa hendes Slæde ned ad den stejle Vej fra Hørningsholm; hun vidste vel, ad hvad Kant man skulde søge de flygtende.

Imidlertid var Erik Stenbock naaet med sine Ledsagere til Sværdsbro, hvor han gjorde Holdt, førte Kvinderne ind i Lensmandsgaarden og lod Rytterne slaa Kres om Gaarden, saa at ingen kunde komme ind eller ud. Vel forberedt som Flugten var, havde han her Skræddere og Skindere tilrede, der i Huj og Hast syede Klæder til Malin og hendes kvindelige Ledsagere, thi de var jo stegne i Slæden, som de gik og stod, og kørte barhovede hertil.

Ikke længe efter ankom Fru Sigrid. Hendes væbnede Følge fik ikke Lov at komme ind i Gaarden, og først efter lang Tale indlodes hendes egen Slæde. I Forstuen stod fire Knægte med lange, ladede Hagebøsser. Efter Befaling spærrede de Døren, men endelig naaede hun dog ind til sin Søster. Ved Synet af

Malin brast Fru Sigrid i Graad, fortalte hvad der var foregaaet hjemme, og bad hende bønligt om at følge med tilbage til den syge Moder, der havde lovet at ville forlade hende alt, hvad hun her havde forbrudt. Da Malin forblev tavs, tog Søsteren fat paany og besvor hende at efterkomme Moderens Begæring og ikke volde hende yderligere Sorg, hvad der sikkert vilde have hendes Død til Følge. Med Taarer svarede Malin: „Hvis I kan forsikre mig, at Fru Moder vil bevilge, at vi maa faa hinanden til Eje, efterdi jeg saa højlig har forpligtet mig til hannem, saa vil jeg følge eder tilbage igen“. Dette Løfte turde imidlertid Fru Sigrid ikke give, og Malin svarede da under bitter Graad: „Ja, saa er den første Forvildelse lige saa god som den sidste“.

Paa dette Punkt af Samtalen traadte Erik Stenbock ind og sagde straks til Fru Sigrid: „Hende faar I ikke med eder“. Denne gav dog ikke tabt, „men blev der endnu en Stund med Hjertens Angst og vilde ikke lade sig saaledes vise bort“. Imidlertid var Grevinde Cecilie ogsaa kommen til, og Fru Sigrid, der fik en klar Fornemmelse af, at de var i Ledtog sammen, spurgte nu dem begge, hvor de agtede sig hen med hendes Søster. Erik Stenbock svarede: „Til Visingsø, til min Søster, Grevinde Beate. Dør skal hun blive, til jeg kan faa hendes Fru Moders Samtykke til, at vi maa komme sammen“. Fru Sigrid bad da Grevinde Cecilie om at følge Malin did, hvortil Erik Stenbock svarede: „Det har jeg allerede bedet hende om“.

Nu var der ikke mere at tale om, og grædende bød Fru Sigrid og Malin hinanden „Godnat!“ Ved Afskeden tog Malin et stort Pengestykke op af sin Pung, gav hende det og sagde: „Kære Søster! giv min Fru Moder dette! det er det eneste, jeg har faaet med mig fra mine Fædres Hus“. Erik Stenbock og Grevinde Cecilie bad dernæst Fru Sigrid at mægle mellem ham og Fru Märta og mage det saa, at hun gav sit Samtykke til Forbindelsen. Fru Sigrid lovede at gøre, hvad der stod i hendes Magt, og lidt efter kørte hendes Slæde ud af Lensmandsgaarden.

Ved Hjemkomsten til Hørningsholm traf Fru Sigrid sin Moder til Sengs i „Runddelen“, hvor hun var bleven baaret op efter Faldet paa Trappen. „Og var hendes ynkelige Klage, ligesom da

Fru Sigrid drog fra hende, hvilken yppedes end mere, da Fru Sigrid kom igen uden at medbringe sin Søster“. Fru Märta mægtede imidlertid mere end blot at klage sig. At forfølge de flygtende med væbnet Mandskab, hvad Erik Stenbock ventede sig, maatte hun vel opgive, da hun var ene hjemme og hendes Svigersønner og unge Sønner i Vesterås hos Kongen. Men anmeldte det skete kunde hun, og snarest muligt drage Straffen ned over Ildgerningsmandens Hoved. Næste Morgen afgik Ilbud fra Hørningsholm til Kong Johan den Tredje med Brev fra Fru Märta, hvori hun i stærke Udtryk klagede over den store Sorg og Vold, som Erik Stenbock havde tilføjet hende. Brevet virkede. En Stævning til Erik Stenbock blev øjeblikkelig udstedt. Han skulde ufortøvet møde og stande til Rette for den udøvede Voldshandling, og Genpart af denne Stævning blev til foreløbig Beroligelse tilsendt Fru Märta.

Imidlertid fjernede de flygtende sig mere og mere. Den følgende Morgen ved Ottesangstid havde de forladt Lensmandsgaarden, og hele Skaren — Erik Stenbock, de fire Kvinder samt de hundrede Svende — var ilsomt dragne Syd efter. Erik Stenbock ventede nemlig stadigt, at Fru Märta skulde lade dem forfølge med væbnet Magt. Saaledes naaede de efter faa Dages Forløb til Per Brahes prægtige, nys fuldendte Borg paa Visingsø i Vetteren. Men da de kom hertil, hørte de, at Grev Per og Fru Beate ikke var her, men dragne til Herregaarden Sundholm. Did førte da Erik Stenbock Malin og bragte hende saaledes endelig i Sikkerhed. Rejsen havde trods al Hast dog taget lang Tid. Bortførelsen var sket Tirsdagen før Palmesøndag, og først anden Paaskedag naaede de Sundholm. Da Erik Stenbock havde overleveret Malin til hans Søster Fru Beate, drog han straks nord-efter for at afværge det Uvejr, der ufejlbarligt her havde samlet sig mod ham.

Det var paa høje Tid, thi Fru Märta havde ikke været ledig. Brev paa Brev var gaaet mellem hende og Kongen, og hun havde faaet udvirket, dels at Erik Stenbock skulde sættes fast i Stockholm, dels at Kongen gav hende det Løfte, at Erik Stenbock og Malin aldrig skulde erholde hans Samtykke til at „faa

hinanden til Eje“. I denne Anledning var der udgaet kongelig Befaling over hele Riget, at ingen Præst maatte fordriste sig til at vie dem.

Allerede paa Vejen til Stockholm modtog Erik Stenbock Kongens Stævning. Og da han var naaet dertil, blev han indmanet i sit Herberge, afsat fra sit Embede og maatte afgive et Aars Lønning. Erik Stenbock var imidlertid heller ikke uden formaaende Venner: hans Søster Enkedronningen, Kongens Broder Hertug Carl, der havde laant ham Svende til Bortførelsen, og desuden en Mængde Adelsmænd, hvoriblandt Fru Märta's egen Slægt, alle gik de i Forbøn for ham. Fru Märta forblev imidlertid ubønhørlig.

Tilsidst synes Kongen at være bleven ked af den hele Sag, der, behandlet efter Lovens Strængthed, for bestandig vilde have berøvet ham en flink Tjener. Af denne Stemning benyttede Erik Stenbock sig med Dristighed. Han drog ned til Visingsø og bevægede Malin til at gøre en Ende paa Sagen, som nu snart havde staaet paa i halvandet Aar. Der var udstedt Forbud mod, at nogen svensk Præst maatte vie dem. Men dette udelukkede ikke deres Giftermaal, de kunde jo lade sig vie af en dansk Præst. Ledsagede af det gamle Slædefølge, Fru Sigrids Jomfru og Niels Stures Amme, der endnu stadig var hos Malin, drog de da en skønne Dag ind over Grænsen, lod sig vie af en dansk Præst og vendte samme Dag tilbage til Torpa, hvor deres Bryllup stod.

Hermed var Knuden hugget over, og nu skrev selve Kongen og desuden Hertug Carl, Enkedronningen, hele det svenske Rigsraad og al Erik Stenbocks Slægt til Fru Märta og bad om Venskab for ham. Denne nye Forhaanelse, at holde Bryllup uden hendes Minde, havde imidlertid kun gydt Olje paa Ilden, og hun afviste brat al Tale om Forsoning.

Endelig kom denne dog i Stand. Men Maaden, hvorpaa dette skete, viser bedst, hvilken Vægt Datiden tillagde Forældrenes Samtykke, og hvor stor den Myndighed var, som ved de forud-gaaende Begivenheder var bleven krænket. Fru Malin gik klædt i Sorg, lige til hun opnaaede Moderens Tilgivelse, og ifølge den gamle Beretning, som vi her skal lade føre Ordet, skete dette først saalunde:

„Og gjorde Fru Malins Søstre Knæfald for deres Fru Moder formedelst Fru Malins ynkelige Skrivelse til dem, udi hvilken hun havde paamindet dem om, hvad Forbindelse der havde været imellem dem, og at hun ikke vendte tilbage, førend de skaffede hende sin Fru Moders Yndest; hvilket de heller ikke formaaede, før eet og et halvt Aar efter hendes Bryllup, at hun maatte komme til sin Fru Moder“.

„Da hun endelig kom did, var hun nede i Badstuen i nogle Uger, førend hun kom for sin Fru Moders Øjne. Men efterdi hun var frugtsommelig, bad hendes Søstre og Brødre om Venskabskab for hende, førend hun skulde ligge i Barselseng, hvilket deres Fru Moder ogsaa bevilgede. Og sagde de rent ud, at hun burde ikke saa længe vredes paa sit Barn. Men formedelst al den Sorg og Harm, som hende var sket af hannem, kunde hun ikke unde hannem sin kære Datter. Omsider bevilgede hun dog, at de begge maatte komme op til hende“.

„Da Fru Märta fik sin Datter Fru Malin at se, sagde hun: „Du ulyksalige Barn!“ Da faldt Fru Malin paa sine Knæ, krøb hen til sin Fru Moder og bad med Taarer og klagende Ord om Forladelse, hvilken hendes Fru Moder med Hjertens Taarer til-sagde hende samt tog hendes Hoved, lagde det op til sit Bryst og sagde: „Gud forlade dig dine Synder, mit kære Barn! Jeg har forladt dig det, din arme Synderske!“ og rejste hende derpaa op. Men Hr. Erik stod ganske stille, saa det var en Ynk at se. Der var Svogre og Søstre, hvilke alle græd med Hjertens Taarer, ihvorvel de glædede sig over, at begge var komne i deres Moders Gunst igen“.

„Saa blev da Hr. Erik og Fru Malin der saalænge, til hun kom i Barselseng og fødte Hr. Gustav Stenbock. Det første Barn havde hun født paa Torpa, det var en Datter, der hed Brita, men som ikke levede længere end nogle Uger. Da hun denne Gang skulde i Barselseng og pintes noget længe, var hun endda i Frygt for, at hendes Fru Moder ikke af Hjertet havde forladt hende, og bad hende derfor med bitre Taarer om Forladelse, og at hun vilde bede Gud for sig. Thi saa vidste hun, at Vorherre vilde hjælpe hende enten til Livet eller Døden; det skulde være hende

lige kært, efterdi Gud havde ladet hende leve saa længe, at hun havde nydt den Naade at være kommen i sin Fru Moders Gunst igen. Hvilket Fru Märta nu atter paany tilsagde. Derpaa sagde hun: „Kære Fru Moder! læs da højt, saa at jeg hører det, og bed for mig uværdige!“

„Da faldt Fru Märta paa sine Knæ midt for hende og læste saa højt, at hun hørte hvert Ord. Da sagde hun: „Gud ske Lov! at jeg engang fik det at høre; nu vil jeg gerne dø, naar min Gud vil“. Trøstede og Fru Märta hende det bedste, hun kunde, og forsikrede hende om sit moderlige Hjerte, hvilket hjertelig frydede hende. Og blev hun saa noget derefter vel forløst. Da Barnet skulde kristnes, gjorde Fru Märta et stort Barsel og indbød dertil Kong Johan, Hertug Carl og alle Frøknerne. Og da gav Fru Märta Fru Malin en lige saa stor Medgift som en af hendes andre Døtre: Guld, Sølv, Gangklæder, Bohave saa vel som af alt andet, ligesom en af de andre. Var det ikke mere, saa var det ikke mindre“¹.

Naar alle Hindringer var bortryddede, begge Parter enige og behørigt Samtykke opnaaet, foregik endelig — Frieriet. Dette forekommer os en besynderlig Ordning, men Datiden krævede her den omstændeligste og forsigtigst mulige Fremgangsmaade. Ikke uden Grund lærte Niels Hemmingsen: „Naar Forældrene og hun giver deres Samtykke, saa tak Gud, for han haver dig vist til den, han vil unde dig, og bed fremdeles Gud, at han vil naadeligen fuldkomme det, han begyndt haver“². Der var nemlig langt frem endnu.

Ifølge gammel Skik maatte Frieriet ikke udføres af Bejleren selv, men af beskikkede Mænd paa hans Vegne. Grunden var uden Tvivl den, at man ønskede at have det vidnefast, at han virkelig bejlede. Naar man da altsaa underhaanden havde faaet Vished for, at alt var efter Ønske, skulde man henvende sig til en eller helst to ansete Mænd og bede dem være Talsmænd. Som Niels Hemmingsen siger det: „Naar du est saa langt kommen, saa skal du skikke ærlige Bud til hendes For-

ældre, som kunne det aabenbarligen forfare, som du haver tilforn hemmelig handlet“¹. Eller et andet Sted: „Ikke som en Forfører skal man udforske Pigens eller Enkens Sindelag; men ved sømmelig Sendefærd af sine Venner skal man anholde om Samtykke“².

Skikken var ældgammel. Allerede i de islandske Sagaer omtales den³. At den fulgtes i Danmark i Valdemarernes Dage, kan ses af følgende Ord hos Saxo, hvor han omtaler Kong Helge af Hallogalands Frieri i Modsætning til, hvad brugeligt var paa hans egen Tid: „Det var sædvanligt udi gamle Dage, at unge Bejle røgtede selv deres Ærinde“⁴. I det 16de Aarhundrede brugtes Talsmænd hos alle Stænder. Det var da ikke blot et adeligt Frieri, der skildredes saaledes: „Anno 1589 den 4de November, dør Mønstring blev holden iblandt Adelen for Viborg, da haver ærlig og velbyrdig Mand Iver Juel til Villestrup ved ærl. og velb. Mand Niels Kaas til Torupgaard, kongl. Majestæts øverste Kansler, samt flere sine gode Slægt og Venner ladet tiltale ærl. og velb. Mand Malte Jensen til Holmegaard om hans kære Datter Jomfru Marine“⁵ o. s. v. Nej, ogsaa i Købstæderne kunde ansete Folk have nok at tage vare med at fri for andre. Under 20de August 1570 meddeler saaledes Præsten i Bergen, Absalon Pedersen, i sin Dagbog, at han, tillige med Biskop Jens Schiellerup, Lagmand Axel Fredag, Præsten Anders i Quinshered og Niels Bjørnsen, alle fem maatte paa Skolemester Jonas Pedersens Vegne „gaa hans Ærinde og Bud til Hans Laurensen og Hustru Magdalene og tale dem til og bejle til en Pige, Barbara Tronds-datter, at han begærede hende med Hæder og Ære. Fik han da deres og Pigens Minde og Ja“. Næste Gang var det Skolemesteren selv, der tillige med Præsten Absalon Pedersen maatte møde som Talsmand for Hr. Torleff hos Hr. Erik Loss og „bede om hans Datter, hvortil de fik gode Svar“⁶ o. s. v., o. s. v.

Degnen i Søllinge fortæller paa en meget tydelig Maade, hvorledes det gik til ved hans Frieri, saa at man baade faar et klart Begreb om Skikken og synes at kunne forstaa, hvorfor den er opstaaet:

„Fru Karine Bølle var nu hjemme paa Hellerup, og jeg sad

en Dag i Borgestuen, fik dør en Rus, og Fogden bestilte det, at jeg maatte ligge dør om Natten. Og en af Fruens Piger kom med et Lys at følge mig til Sengs. Og jeg spurgte hende da venligen, om hun vilde være min Fæstemø. Hun svarede: „Sandelig, er det forseet af Gud, og Fruen vil det samtykke, da siger jeg ikke nej“.

„Anden Dagen aag (kørte) min Moder derved og talede med Fruen oppaa mine Vegne om den Handel. Den gode Fru Karine gav saadant Svar, at hendes Søn skulde skikke hende to ærlige Dannemænd at tale med hende om Giftermaal. Og det skete saa.

„Anden Dagen ginge to Dannemænd til Fruen og talede herom. Fruen svarede: „Sandeligen, jeg samtykker det gerne at ske. Siger Hr. Hans og hans Hustru [Degnens Forældre], at de med eder kommer hid til Gaarden paa Søndag, naar Messe er ude, saa vil jeg med Guds Hjælp lade dennem trolove“. Og det skete saa:

„1565 om Hellig Korsdags Tide da lod højlovlig, ærlig og velbyrdig Fru Karine Bølle paa Hellerup de tvende ærlige Personer Jesper Degn, født i Søllinge, saa hendes Pige Tale Frantsdatter, født i Slesvig, hæderligen trolove“¹.

For at undgaa det Tilfælde, at ogsaa Talsmændene skulde være drukne, ligesom Degnen her, da han selv friede, var det vistnok i Reglen Skik, at Talsmænd skulde forrette deres Hverv om Formiddagen, „til hvilken Tid man er bedst skikket til Forretninger“². I enkelte Egne, f. Eks. Skaane, synes det dog at have været Brug, at de først mødte i Skumringen³.

Hvor fast indlevet man i det 16de Aarhundrede var i den Opfattelse, at Talsmænd var fornødne ved et Frieri, kan ses af, at man uden videre i god Tro overførte Skikken endog paa Patriarkernes Dage. I en Bog: „Om Husfred“ (København 1575) hedder det saaledes om Isaks Giftermaal: „Herren skal sende sin Engel hen for dig og lade hannem være Bejel og Friere“⁴.

Det 17de Aarhundrede igennem holdt Skikken sig uforandret hos alle Stænder. Omkring Aar 1700 synes den at være begyndt at gaa af Brug hos den danske Adel, og Borgerstanden fulgte snart efter. Vel hedder det endnu i et Skrift fra 1729, at det var

almindelig Skik og Brug at sende Talsmænd¹. Men allerede i Holbergs „Philosophus udi egen Indbildning“ hedder det: „Jeg har taget mig den Frihed at skrive Fruen til, og uden Underhandlere og Mediateurs at til Kende give hende mit Hjertelav og det Forsæt, jeg længe har haft i Henseende til hendes Person“².

Hos Nordens Bondestand derimod har Skikken holdt sig uforandret til langt ind i det 19de Aarhundrede. I ikke faa Egne forekommer den endnu. Det samme er Tilfældet paa de tidligere svenske Øer langs Liflands Vestkyst³.

Medens Talsmændenes Hverv næsten altid i det 16de Aarhundrede kaldtes „at tiltale“, var Betegnelsen for dem selv noget afvigende. Snart kaldtes de „Talemænd“, „Talsmænd“ eller „Tiltalsmænd“, snart „Friere“, „Bejlemænd“ eller „Æresmænd“⁴. I Sverige var den sædvanlige Benævnelse: „en böneman“⁵ eller en „bönmålskarl“⁶, i Voss i Norge: en „Snaksmand“⁷.

Man vilde tage fejl, hvis man betragtede den hele Udsending af Talsmænd som en blot Formsag og deres Hverv derfor som let. Tværtimod. Meget afhang af denne Sendefærd, thi det var en fælles Betragtningssmaade hos Datiden, at selv de mest bindende Tilsagn, givne forud af Frieren eller af Pigens Forældre, intet havde at sige, naar de ikke afgaves paa denne bestemte Maade: af Talsmænd og til Talsmænd. Men netop derfor kunde det ligge nær, naar Talsmændene havde fremført Frieriet, da ikke at afgive noget bestemt Svar, saa at kun Frieren blev bunden, men Brudens Forældre bevarede deres Frihed. Til at være en dygtig Talsmand krævedes da ikke blot at kunne belægge sin Anmodning med passende Ord, men ogsaa at kunne opræde med saa megen Takt og Fasthed, at man, om muligt, afnødte Forældrene et bekræftende Svar. Under slige Forhold forstaar man vel, at der blandt Datidens mange Bønner i forskellige, vanskelige Tilfælde ogsaa forekommer en „udsendte Frieres Bøn, at deres Begæring maa gaa vel for sig“⁸.

Et Par Breve kan maaske paa en mere levende Vis sætte os

ind i disse Forhold. I følgende Skrivelse fra Jørgen Bille til hans Fader, Hr. Esge Bille, udtales der saaledes ikke mindste Tvivl om, at Frieriet jo vil lykkes, han har jo baade Pigens og hendes Slægts Tilsagn. Ikke desto mindre presser han stærkt paa Faderen for at faa ham til at afsende Talsmænd, paa det at „den Tale mellem ham og Fru Jyttes Datter kunde forfølges til en Endelighed“.

„Sønlig kærlig Hilsen altid forsendt med Vorherre! Kære Fader! takker jeg eder o. s. v.

„Kære Fader! jeg skrev eder til udi sidst fra Kolding om den Tale, som haver begivet sig mellem Fru Jyttes Datter og mig. Da kan jeg vel formærke, at I ikke haver fanget min Skrivelse for den Skyld, at I ikke skrev mig Svar tilbage udigen paa den Skrivelse, som jeg haver skrevet eder til. Kære Fader! Da beder jeg eder kærligen og gerne, at I ville vel gøre og forskrive nogen af eders Venner til, om I ikke kunne komme selver hid til Landet, at I ville vel gøre og forfølge den Tale til en Endelighed“.

„Kære Fader! Jeg haver talet baade med Knud og med Fru Jytte om den Tale. Da siger de saa, naar jeg selver vil, da skal det ske efter min egen Villie. Saa er det baade Knuds og Fru Jyttes Villie, at det kunde ske med det allerførste for Aarsags Skyld. Kære Fader! beder jeg eder kærligen og gerne, at I ville vel gøre og skrive Erik Eriksøn til og flere af eders Venner til, som I have her i Landet, at de ville vel gøre og møde her paa Estrup en forsagt Dag, da ville vi fuldkomme samme Tale o. s. v., o. s. v.“.

Skrevet paa Estrup Tirsdag næst efter vor Frue Dag Anno Domini 1545¹.

Et Eksempel paa, at man roligt fragik selv de mest bindende Løfter med Hensyn til at faa en Kvinde til Ægte, naar de blot ikke var afgivne til Talsmænd, har vi allerede set i det ovenfor (S. 76) anførte Brev fra Johan Venstermand til Christoffer Gøye. Denne og Jacob Høg, Jomfru Margrethe Høgs to nærmeste Slægtinge, havde i „Guds Almægtigstes og alle vores Nærvæ-

relse med Haand og Mund givet og tilsagt“ Johan Venstermand lomfru Margrethe til Ægte. Ikke desto mindre fragik Christoffer Gøye det altsammen — der havde ikke været Talsmænd til Stede. Et Eksempel paa det modsatte, at Frieren truer med at fragaa sit Ord, fordi han endnu ikke har faaet Svar i Talsmænds Overværelse, afgiver følgende Brev af 1529 fra Erik Skram til Esge Bille:

„Venlig og kærlig Hilsen med Vorherre! Kære Esge Bille! takker jeg eder ganske gerne for alt godt“ o. s. v.

„Kære Esge! Som eder vel fortænker, at jeg haver talet eder og eders Venner til om eders Søsterdatter, da kan jeg aldrig fuldtakke eder og eders Venner, thi at de have alletid svaret mig vel om samme Ærinde. Thi kan I vel tænke, kære Esge! at det kan ikke være mit Gavn eller Bedste, at det skulde saa staa længe, thi at jeg forlader mig aldeles oppaa de Ord, som I sagde mig i Nyborg. Thi beder jeg eder ganske gerne, at I ville vel gøre for alt det, jeg maa nogen Tid forskyldte med eder i mine Dage, at I ville fly mig der en Ende oppaa, førend I drager af Landet, thi at jeg veed vel, hvad I lover mig, det holdes mig vel og.

„Dersom jeg ikke maa faa en Ende oppaa det, førend I kommer af Landet, da vil jeg aldeles lade den Tale slippe og lade, som der aldrig har været talet derom. Og det veed Gud, at jeg er der nødt til, for jeg kan ingen Ende faa der oppaa.

„Kære Esge Bille! Gør nu vel og gør herudi, som min gode Tro er til eder! Og beder jeg eder gerne, at I tager mig det ikke til møstig, at jeg byder saa djærvelig over eder; men raader og byder alle Tider over mig som over den, der gerne vil gøre, hvad eder er [kært?]. Hermed eder Gud befaledes“¹.

Et Eksempel paa undvigende og udskydende Svar paa Talsmænds Tiltale afgiver følgende Brev fra Jytte Podebusk til hendes Svoger, Hr. Mogens Gyldenstjerne. Skønt Hildebrand Gyldenstjerne i lang Tid havde „talt til hende om hendes Datter Karine“ og endelig paa hendes Opfordring havde sendt Tals-

mænd til hende, fik disse ikke andet Svar, end at hun skulde spørge sin Slægt til Raads derom. Han var altsaa bunden og holdtes i Hyttefad indtil videre, men hun var fri. Da han derpaa til fastsat Dag mødte for at høre hendes Svar, havde hun endnu ikke engang spurgt sine Slægtninge til Raads. Hvor vidt dette var blot Ubehjælpelighed af Fru Jytte, er vanskeligt at blive klog paa. Som vi ovenfor saa (S. 82), var hun let og sikker nok paa Haanden, da det senere efter Hildebrand Gyldenstjernes Død gjaldt om at holde hans Broder og Arving Axel Gyldenstjerne fast som Bejler for Jomfru Karine.

Brevet, der er dateret Vestervig Lørdag før St. Hansdag 1562, lyder saaledes:

„Min ganske venlig, kærlig Hilsen altid tilskrevet med Vorherre! Kære Hr. Magnus, Broder og synderlig gode Ven!“ o. s. v.

„Kære Broder! giver jeg eder venlig til Kende, at Hildebrand Gyldenstjerne haver nu i en lang Tid talet mig til om min Datter Karine. Da haver jeg altid givet hannem for Svar, at naar jeg taledes alvorligt til af hans Slægt og Venner, da vilde jeg tage samme Tale til mig og give hans Slægt og Venner det til Kende. Nu lod han tale mig til i Pinsemarked. Da gav jeg hannem for Svar, at jeg vilde over til Sjælland nu ad Sankte Hansdag med min Afgift, og da vilde jeg raade med hendes Slægt og Venner og give hannem Svar“.

„Nu haver jeg desværre fanget stort Forfald, thi min Datter Anne er bleven saa hardt syg, at jeg saa snart ikke tør drage fra hende, ikke heller tør tage hende i Luften. Nu kom Hildebrand hid til Klostret [Vestervig] igaar, og er begærendes Svar, som jeg havde lovet hannem til Sankte Hansdag. Da haver jeg svaret, at jeg vilde skrive hendes Venner til derom, og det første jeg fik Bud igen, skulde han fange Svar“.

„Kære Broder! saa beder jeg eder gerne, at I vil dele eders gode Raad med mig i denne Sag, som baade hun og jeg tror eder til“, o. s. v., o. s. v. (Resten af Brevet handler om andet, især om en Brevkiste og et Gældsbrief).

Hvad „gode Raad“ Hr. Mogens Gyldenstjerne har meddelt sin Svigerinde i denne Sag, fremgaar ikke med synderlig Tydelighed af den egenhændige Paategning, han har givet hendes Brev: „Fru Jytte, min Broders Hustru, veed vel om Hildebrand og Brevkisten med andet Brev“¹.

Jo vigtigere Talsmændenes Hverv var, des mere gjaldt det ogsaa om at faa de mest ansete og dygtige Mænd dertil. Særligt skikkede maatte Gejstlige være, der jo paa engang beklædte en anselig Stilling og var vante til at føre Ordet. Der var da en betydelig Rift om saadanne baade paa Land og i By; det, at have en Bisp til Bejlemand, var allerede paa Forhaand et halvt vundet Slag. I Dagbøger, forfattede af hin Tids Gejstlige, møder man hyppigt Omtale af slige Forretninger med den korte Slutningsbemærkning: „fik de gode Svar“, „gav de Ja og Samtykke“, „optatum retuli responsum“, o. s. v.²

Var saaledes kirkelige Talsmænd fordelagtige for Bejleren, saa medførte ogsaa Virksomheden betydelige Fordele for Gejstligheden selv. Vel var slige Forretninger ikke ligefrem lønnede og kunde derhos vistnok ofte være trættende nok, men de gav paa et afgørende Punkt den lutherske Gejstlighed Arv efter den katolske Kirke, overlod de nye Præster et fast Hold i Menighedens vigtigste Familjeanliggender. Gejstligheden satte derfor Pris paa disse Tillidshverv, og mere end een Gang tjente, især i Brudetaler, Fortællingen om Isak og Rebekka til Udgangspunkt for en Udvikling om, at man til Talsmænd burde vælge Aandens Talsmænd, Mænd, der som Eliezer forstod ret at bede til Herren³.

Medens Talsmændene var undervejs, samledes en talrig Skare i Huset, hvor de ventedes. Det var Skik hertil at indbyde baade Slægtinge, Naboer og Venner. Endnu i det 19de Aarhundrede brugte man i Skaane at samle hele „Gildeslaget“, det vil sige hele Husets Omgangskres⁴. At ganske lignende Skik har været fulgt i Tyskland, kan ses af følgende Optegnelse i Ridder Hans von Schweinichens Dagbog af 1587: „Eftersom

Joachim von Saltzau begærede min Søster Jomfru Salome til Ægte, saa har jeg fastsat ham en bestemt Dag til at anholde om hende i min Bolig, og til samme Tid indbudt mine Søkende, Svogre og nærmeste Venner og Naboer, saa at der var samlet ialt Gæster til tre Borde“¹.

Hensigten med denne Sammenkomst var tydelig nok, Frieriet skulde foregaa i saa mange Vidners Nærværelse som muligt. For Borgeres og Bønders Vedkommende, hvor Slægt og Venner gerne boede nogenlunde samlet, opnaaedes hvad man ønskede, ved blot at indbyde dem alle til Hjemmet paa denne Dag. Adelen derimod, hvor en og samme Slægt ofte var spredt over flere Landsdele, nøjedes hyppigt ikke med et Møde i Hjemmet, men krævede, at Talsmændene skulde indfinde sig ved en endnu større Forsamling: naar Slægten var samlet paa en Herredag, til Landsting, ved en større Begravelse eller anden lignende Lejlighed. Heraf de Udtryk, der lyder os fremmede: „Blev hun ham tilsagt udi Viborg til Snapsting“, „lod han tale mig til i Pinsemarked“, „lod han tiltale om hende udi salig Fru Margrethes Begængelse og Nedsættelse i København“, „blev min Datter Fæstemø i Viborg udi Maurits [Marked]“, osv. Kæmpeviserne omtaler ganske samme Forhold. I Visen om Hertug Henrik og Jomfru Malfred hedder det saaledes, da hun har afvist at blive hans Frille:

Tak have Jomfru Malfred!
 Hun turde den Ridder saa svare.
 Han red til hendes Faders Gaard
 Og bad om hende med Ære.

Tak have Hertug Henrik!
 For han vilde den Jomfru gillie,
 Fæsted han hende til Landsting,
 Med alle hendes Frænders Villie“.

Under disse Forhold forstaar man dobbelt godt, at Hustruerne og Døtrene nok kunde have Lyst til at følge med Mændene til Landsting og andre store Forsamlinger. En ganske egen underlig Fornemmelse maa det i hvert Fald have været at sidde hjemme

og ikke vide, om man var købt eller solgt. Kæmpevisen skildrer kort og træffende et saadant Forhold i følgende Ord:

Hr. Lave han kom fra Tinge hjem.
Hans Datter ganger hannem igen.

Da hun spørger ham om nyt fra Tinge, svarer han:

Og der var Tidende allermest:
Hin rige Hr. Oluf haver dig fæst¹.

Det synes at have været forskelligt i de forskellige Egne, hvorvidt Frieren skulde følge med Talsmændene eller ej. Intet Steds spillede han dog nogen fremtrædende Rolle ved denne Lejlighed. Da Lægen Otto Sperling friede, var han selv til Stede, holdt endog en lille Tale, men det var dog tydeligt nok, at Hovedvægten ikke laa herpaa². I Bergen i det 16de Aarhundrede synes Frieren kun at have opholdt sig i Nærheden, saa at han straks kunde være ved Haanden, hvis der svaredes Ja³. Paa Öland og i Småland var han med, men forholdt sig tavs⁴; i Smaalenene i Norge kom han gerne bag efter Talsmændene⁵; i Nordhordeland i Norge holdt han sig skjult i et af Udhusene, indtil han blev indbudt til Aftensbordet⁶; i Skaane drev han om i Staldene eller i Stakkehaven og tog et sidste Skøn over, hvad Svigerfaderen var værd, medens Talsmændene virkede i Stuen⁷.

Naar Talsmændene var komne i Gaarde, blev de selvfølgelig straks bemærkede af den talrige Forsamling inde i Huset, selv om denne var gaaet til Bords og lod, som den holdt Gilde. Men paa ægte nordisk Vis vedblev man, i det mindste i mange Egne, fra begge Sider endnu en Tid lang at spille Komædie, lod, som om man ikke bemærkede hinanden, som om Mødet var ganske tilfældigt o. s. v. Ingen af Parterne vilde gøre det første Skridt. I Vossevangèn var det saaledes Skik, at man gik til Bords, just som man saa Bejlemændene komme i Gaarden, ingen tog imod dem, tilsidst kom en 10—12 Aars Gut ud og gav dem en Skaal Øl, men løb straks ind i Stuen igen. Derpaa gik de uindbudne ind. I Nordhordeland blev de staaende ude, indtil Manden i Huset endelig kom ud og bød dem ind, men mod Sædvane gik han ved denne Lejlighed først ind ad Døren.

Naar Talsmændene var komne ind i Stuen, var det deres Tur at anstille sig uvidende om, hvad der skulde gaa for sig. I Vossevangen begyndte de saaledes med at ønske Godkveld og sige, at de var Vejfarende, hvem Mørket pludseligt havde overfaldet. Fra modsat Side spurgtes dem da, hvor de vilde hen, om de maaske vilde til Fjælds og „brovta“? — Nej, lød Svaret, de var i deres lovlige Ærinde, og hvis man vilde give dem en Gang Drikke, vilde de sige saa mange Tak. — En Gang Drikke skulde de gerne faa, hvis de vilde rejse straks igen. — Derpaa kom de et Par Skridt længere ind i Stuen, fik en Skaal Øl og kom saa først endelig frem med deres egentlige Tale¹.

I Sønderjylland indledtes endnu i det 19de Aarhundrede Frieriet gerne paa den Vis, at Frieren, efter at have faaet „en Gang at drikke“, henvendte sig til Pigens Fader med Spørgsmaalet, om denne ikke havde Grise at sælge. — „Jo vel; vi kan jo gaa ud og se dem efter“. — „Hvad skal de koste?“ — „10 Ƴ Stykket er den mindste Pris, og det er endda wolfeil“. — „Ja“, svarede Frieren, „du kan faa 12 Ƴ eller ogsaa 14 Ƴ, om du vil det“. Og hermed dannedes saa Overgangen til den Handel, for hvis Skyld han egentlig var kommen². Hvorvidt Indledningen i adelige Krese i det 16de Aarhundrede har været lige saa langstrakt, er vanskeligt at skønne. En Del har dette vel beroet paa de enkelte Talsmænds eget Tykke. Men een Ting stod fast: Den Tale, som derpaa holdtes, og hvori Bruden begæredes, skulde efter Datidens Smag, og det baade hos høje og lave, være lang, sirlig og salvelsesfuld.

Dette var Prøven paa Talsmandens Kunst. At den blev holdt med høj Røst fulgte af sig selv. Om Holger Ulfstands Frieri hedder det: „han lod sla sin Tale ud“ til Mogens Gyldenstjerne om hans Broderdatter³. Det højtidelige opnaaedes lettest ved Bibelsprog, og her indeholdt Fortællingen om Eliezers Sendefærd en sand Guldgrube, lige fra Eliezers Ord ved Brønden: „Lad det ske, at det er hende, du har bestemt til din Tjener Isak!“ indtil Labans og Bethuels Svar, der naturligvis ønskedes gentaget: „Denne Sag er fra Herren, vi kan ikke sige dig imod“.

Et Punkt, hvorpaa der ikke sparedes, var Røs over Frieren

og hans Slægt. Hvor vigtigt dette Afsnit har været, kan ses af, at en Gengivelse af Talsmandens Tale stundom indskrænker sig til dette alene. Dr. Thomas Finckes Tale paa Otto Sperlings Vegne gengives f. Eks. saaledes: „Nu begyndte han Frieriet med en sirlig Tale, berømmede Frierens Fader og Frieren selv og bad om Svar“¹. Efter Datidens egne Opgivelser blev der netop paa dette Punkt begaaet de største Overdrivelser. Præsten Hans Thomsen Stege giver saaledes følgende Beskrivelse af Talsmændenes Veltalenhed, idet han som sædvanlig vælger den uundgaaelige Eliezer til Udgangspunkt for sine Ord: „Dernæst da lærer Eliezer alle dennem, som udsendes til at fri og bejle, at de skal handle deres Sag med Sandhed og ikke som nu menligen sker, føre hele Læst Løgn paa Banen at drive deres Ærinde med. Som mangan siger: Skal du forskaffe din gode Ven et godt Giftermaal, da vil Løgn dertil med, ellers vil det ingenlunde skikke sig. Heraf kommer det, at mangan handler svigelig og falskeligen baade selv og formedelst andre og roser af det, de aldrig har; da roses deres Stemme, da roses deres Fromhed, da roses deres Forstand og Snildhed, da roses deres store Gods og Rigdom, da roses deres store Handel og Bedrift — uanset de vide mellem Gud og sig, saadan mesten at være Løgn og forfængeligt, alleneste beskikket til at bedrage fattige Kvindes-Personer til at give deres Ja og Samtykke sig til allerstørste Ulykke og Elenighed, som Forfarenhed giver mange Steds til Kende“².

De store Fordringer, der stillede til Talsmændenes Veltalenhed, gjorde det tidligt ønskeligt at lette dem deres Hverv ved en fast Formular, der kunde læres udenad. I Begyndelsen overleveredes denne vistnok mundtlig fra Slægt til Slægt. Kort efter Aar 1600 forelaa saadanne paa Tryk baade i Skandinavien og i Tyskland³. Det hørte uden Tvivl med til almindelig gejstlig Dannelse at kunne Formularen udenad og straks være rede, naar man, ofte med kort Varsel, opfordredes til at optræde. Da saaledes Biskop Bircherod Aar 1698 rejste igennem Odense, bad hans Broder ham „at gøre hannem og flere gode Venner Selskab følgende Dagud til Særsløf Præstegaard, for at være overværendes hans Jaord med sin Kæreste . . . og bad han mig [Bispen], at

jeg vilde efter Landsens Skik Ordet paa hans Vegne til hendes paarørendes Venner fremføre. Hvorudi jeg hannem og min Tjeneste tilsagde“¹.

Saaledes som de nu foreligger, er der naturligtvis stor Forskel paa Formularerne fra Nordens forskellige Egne. Men indenfor hver enkelt Landsdel har uden Tvivl en og samme været brugelig Slægt efter Slægt. Om den, der anvendtes hos Bønderne i Skaane i det 19de Aarhundrede hedder det: „den er mange Gange trykt og omtrykt og vel tusinde Gange holdt“². Det er hele dette Frieri efter Formular, som Holberg spotter i den politiske Kandestøber, hvor Henrik siger:

„Den største Vanskelighed ved at fri er at hitte paa, hvorledes man skal begynde sin Tale. Jeg har selv engang gaaet paa Frieri, men kunde i fjorten Dage ikke hitte paa, hvad jeg skulde sige. Jeg vidste nok, at man skulde begynde Talen af det Ord: saasom og eftersom; men det var Ulykken, at jeg ikke kunde hitte paa andre Ord at hefte til dette saasom. Jeg gad derfor ikke plage mig længer dermed, men gik hen og købte mig en Formular hos Jacob Skolemester for otte Skilling; thi han sælger Stykket saaledes. Men det løb forbandet galt for mig, thi da jeg kom midt udi Talen, kunde jeg ikke hitte paa Resten, og jeg undsaa mig ved at tage Papiret op af Lommen. Jeg har kunnet perfect føre den Tale baade før og siden som mit Fadervor, men da jeg skulde bruge den for Alvor, kom den i Baglaas for mig. Den var saaledes: „Næst tjenstlig Salutems Hilsen er jeg Henrik Andersen af velberaad Hu, Drift og Tilskyndelse hidkommen at lade eder vide, at jeg er ej mer af Stok og Sten end andre; og saasom alting i Verden finder hos sig Elskov, endog umælende Bæster, altsaa er jeg med Gud og Æren hidkommen, uværdig at begære og forlange eder til min Hjertens allerkæreste“. — Vil nogen give mig otte Skilling igen, vil jeg overlade den. Den er ærlig de Penge værd; thi jeg skulde bilde mig ind, at hvo der fører saadan Tale, kan faa hvilken brav Mands Datter, han forlanger“³.

Naar Talsmanden var færdig, skulde Faderen eller Pigenes nærmeste Slægtninge svare, og idet han rejste sig op, rejste hele Selskabet sig med ham, ligesom tidligere Frieren eller hans tilstedeværende Slægtninge havde staaet op, medens Talsmanden førte Ordet. Det var Slægt, der talte til Slægt. Ligesom det imidlertid var Skik, at Frieren havde sine Ordførere, saaledes hændte det ofte, eller var ligefrem Brug i flere Egne, at Faderen ogsaa havde sine, „Svaremænd“ som de kaldtes i Norge¹. I Skaane og vel andet Steds tillige, var det i det mindste senere Skik at bede Præsten afgive Svaret paa Faderens Vegne², saa at der i saadanne Egne maa have fundet en Art Kapløb Sted mellem de to Parter om, hvem af dem der skulde have Præsten til Ordfører. Derimod var det vistnok meget sjældent, at en Kvinde var den ordførende, saaledes som f. Eks. ved Dr. Otto Sperlings Frieri, hvor Brudens gamle Fæster svarede, skønt Faderen selv var til Stede³.

Skik og Brug bød, at Svaret skulde være langstrakt. Var Indholdet „Ja“, kaldte man vistnok i Reglen Frieren ind, hvis han ikke alt var til Stede, og Festen gik da med det samme over til et Jaords Gilde eller „Ja-øl“. I Skaane var det senere Skik, at Bruden paa dette Tidspunkt hentedes ind af Faderen, og Sømmeligheds Hensyn bød da, at hun skulde vise sig modstridende og i Døren sige: „Lad mig være, Far! Nej min Sandten om jeg vil!“⁴.

I Reglen var dog vistnok Svaret undvigende. Dette havde ikke blot sin Grund i den fælles nordiske Ulyst til bestemt Afgørelse, men der var ogsaa, som vi straks skal se, meget, der burde være bragt i Orden, førend den endelige Afgørelse blev truffen. Datidens Ordsprogsforraad var derfor rigt paa Opfordringer til ikke at slaa for hurtigt til. Vel skulde man tro, at i de Tilfælde, hvor Partiet først var bragt i Forslag paa den kvindelige Parts Vegne, var der nu ingen Grund til at skyde Sagen videre ud, naar Frieren virkelig havde meldt sig, thi som det hed: „Naar Pigen bejler selv, faar Ungersvend ikke nej“. Men dog var det menneskeligt at blive betænkelig, just som man var sikker paa ham, thi der var Sandhed i det gamle Ord: „Ingen

er ond, førend han frier; og ingen god, førend han dør“. Kun altfor mange havde maattet sande, at „de, som haster med Giftermaal, faar siden ofte Tid nok til at fortryde det“.

At Talsmanden havde rost Bejleren, skulde man blot ikke lægge Vægt paa, det var kun Lokkemad, og „Smiger haver Silketunge, men Blaaagarns Bagdel“. At Talsmanden pressede stærkt paa for at faa gunstigt Svar var netop misligt Tegn: „Sulten Lus bider værst“. Nej, nej, der maatte Betænkningstid til, thi her stod sket ikke siden til at ændre. „Ægteskabs Handel er ej Hestebytte. Du haver taget det, du maa beholde det“¹.

Det sædvanlige Svar var da Begæring om Sagens Udsættelse, og det sædvanlige Paaskud det, som vi ovenfor saa Fru Jytte Podebusk anvende lige overfor Hildebrand Gyldenstjerne (S.122): at man først maatte raadføre sig med Slægt og Venner. Den svenske Formularbog tilraader udtrykkeligt at vælge denne Undskyldning; den danske „Ecteskabs Bog“ (1647) anser det for en Selvfølge, at den bliver anvendt².

Hvor ubehagelig saadan en Begæring om Udsættelse paa „en Dag eller fjorten“ end kunde være baade for Talsmænd og Bejler, saa paalagde dog ikke blot den svenske Formularbog, men simpel Forsigtighed „Bönemännerna“ straks at bøje af, ikke æske yderligere Svar denne Gang, men blot bede Faderen være betænkt paa gunstigt Svar til næste Møde. At forlange klart Svar straks vilde blot føre til Brudd. Og stundom værdsattes netop Bejleren efter den Skønsomhed, hvormed han vidste at finde sig i slig Udsættelse. Da Dr. Otto Sperling, efter at have ventet paa Besked hele Sommeren 1629, endelig fik Svar om Efteraaret, lød følgende Lovtale over ham fra hans Svigermoder: „Jeg holder i Synderlighed af ham derfor, at al den Stund han haver ventet, haver han teet sig saa taalmodig og ikke overløbet os med at begære hastigt Svar, indtil Gud selver haver rørt mit Hjerte at samtykke dig hannem“³.

Men lige kedeligt maatte det være baade for Bejler og Talsmænd. Thi paa denne Vis kunde et Frieri trække ud i lange Tider. Det hørte langtfra til Sjældenhederne, at samme Talsmænd to, ja flere Gange maatte vandre i samme Frierærende.

Den 18de Marts 1638 skriver saaledes Biskop Hans Mikkelsen i sin Dagbog: „Dr. Scultetus kom igen til mig og bad, om jeg paany vilde møde som hans Talsmand“¹. Intet Under da, at rent Almanakmæssigt set tager Datidens Frierier sig ofte højst forvirret ud. I Biskop Hegelunds Kalenderoptegnelser hedder det f. Eks., at Aar 1589 den 1ste Juni blev Otto Rosenkrans og Jomfru Gissel trolovede, men den 30te December samme Aar hedder det igen, at en hel Del Mænd var samlede „om Trolovelse mellem Otto Rosenkrans og Jomfru Gissel“². Griffenfeldts Fader, Joachim Schumacher, bejlede ifølge hans egenhændige Optegnelser følgende Gange til sin senere Hustru, Maria Motzfeldt: 15de Juli, 4de Oktober, 2den November og 27de December 1632, paa hvilken Dag han fik gunstigt Svar. Den 3dje Februar 1633 blev hun ham tilsagt, og den 23de April 1634 blev de endelig trolovede³.

Et Svar, der derimod sjældent eller aldrig gaves, var ligefremt Afslag. Selv om Meningene var den samme, holdt man paa, at det af Hensyn til Talsmændene burde iklædes en mildere Form, Anmodning om Udsættelse eller lignende. Det næste Møde maatte man saa afværge ved forinden underhaanden at give Talsmændene Besked. Den svenske Formularbog giver følgende Anvisning paa, hvorledes man i dette Tilfælde skal bære sig ad:

„Vil nu Jomfruens Fader ikke forlove sin Datter, men har derudi sit Betænkende, saa skal han ikke forvente den fastsatte Tid, ikke heller lade samme „Bönemän“ mere komme i sit Hus, men paa det dem ikke maa ske nogen Fortræd, skal han selv, om saa ske kan, besøge dem, eller lade dem kalde til sig i et andet Hus og give dem dør sit Svar. Da skal han paa det højeste betakke Frieren for Venskab, Ære og Dyd, saa og „Bönemännerna“ for deres gode Villie mod ham og hans, saa og for deres store Umag og Møde, de haft have. Dernæst skal han med beskedelige og venlige Ord afslaa ham sin Datter, om hvem han har ladet tiltale, og sige, at hun endnu er for ung til at forestaa Husholdning, eller og, at en stor dødelig Tid, Sygdom og Krig er for Haanden, og andet, hvad ham synes bedst at foregive.

Endelig skal han bede, at de ville optage samme Svar paa det bedste, samt love, at ihvor han i andre Maader maatte kunne tjene Bejleren og være ham til Villie, vil han dertil gerne findes velvillig og redebon¹.

I hvor mild en Form end Afslaget gaves, var det dog umuligt andet, end at sligt maatte rygtes og fortolkes paa rette Maade. Det var altfor interessant en Begivenhed til, at den ikke skulde flyve fra Mund til Mund, og Datiden var ikke blidere i sin Omtale af Medmennesker end andre Tider.

De to sædvanligste Maader at haane en uheldig Frier paa var enten at fæste ham en Hornske i Hatten eller putte ham i en bundløs Kurv.

Den første Skik var vistnok et Natur-Sindbillede, hentet fra Husdyrenes Verden: den uvillige Ko eller Ged, der vender Hornene mod sin Bejler. At det var den kvindelige Part, der tænktes at have givet Frieren Hornskeen, kan ses af følgende Vers i Anders Sørensen Vedels Visebog:

Det blev hende selv til Ondt og Ve,
At hun gav ud saa mangen Hornske².

Samme Forfatter sætter følgende Overskrift over en Vise: „Jomfru Ingefred haanligt afviser Hr. Lave, som havde opsat Liv og Gods derpaa, at han vilde daaret hende, og maatte ride af Gaarde med en Hornske udi Hatten for en Strudsfer³. I en Bog fra 1648 hedder det: „han bejlede til hende, men hun slog op med hannem og gav hannem en Hornske udi hans Hat“⁴.

Ligesom Udtrykket „at give en Hornske“ vistnok var hentet fra de hornede Husdyrs Verden, var Betegnelsen „at slaa op“ rimeligvis hentet fra Hestenes. Peder Syv søgte at omdanne Udtrykket „at give en Hornske“, saa at det ogsaa kunde passe paa Hoppen, der slaar bag ud, idet han blandt sine Ordsprog anfører „at give til med Hornskeen, som Hoppen ved Hingsten, naar hun ej vil have ham“⁵.

I det 17de Aarhundrede var endnu Udtrykket „at give“ eller „at faa en Hornske“ almindelig brugt. I en dansk-latinsk Ordbog

af 1626 gengives det sidste ved: *repulsam ferre* (faa et Afslag), og paa samme Maade oversættes Udtrykkene: „at faa Nej“, „at faa en lang Næse“¹. I Peder Jensen Roskildes Oversættelse af Virgils Hyrdedigt Aar 1639 siges der bebrejdende til Hyrdinden:

Hver ærlig Svend du har foragt,
Endogsaa mig en Hornske rakt².

Siden da er Skikken gaaet i Glemme hos Folkets Flertal. Saa vidt vides har Talemaaden endnu holdt sig i Vejleegnen og paa Mors³.

Den anden Skik var at putte den uheldige Frier i en bundløs Kurv, saa at han altsaa faldt igennem den. I det 16de og endnu i Begyndelsen af det 17de Aarhundrede hed da altsaa Udtrykket: „at falde igennem Kurven“. I Coldings dansk-latinske Ordbog af 1626 oversættes derfor dette ved: *cadere uxore, pati repulsam* (faa Afslag paa et Frieri)⁴. I „Tobiæ Komædie“ beskrives Kvindens Vægelsind saaledes:

Slig er Jomfru i sin Tro,
Alt som man træder paa trøsket Bro:
Du mener, du gaar paa Broen tryg,
Du ligger i Vandet paa din Ryg,
Du falder igennem Kurven plat⁵.

Og i et Skrift fra det 17de Aarhundredes Midte hedder det: „Han bejlede til hende, men hun slog op med hannem og gav hannem en bundløs Kurv, som han slap igennem, og en Hornske udi hans Hat“⁶.

Med denne oprindelige Form for Skikken stemmer ogsaa, hvad der endnu er Brug i enkelte Egne af Tyskland: „Naar en Karl eller Pige mister sin gamle Kæreste og hun gifter sig med en anden, tager man en Kurv uden Bund og de unge Karle trækker Pigen, og Pigerne den unge Karl, som har mistet sin Kæreste, igennem Kurven, idet de sætter dem Kurven over Hovedet“⁷.

Senere ændredes imidlertid Skikken i Norden. Man ophørte med den grove Spas, at lade Bejleren selv falde igennem den bundløse Kurv, og nøjedes med blot at anbringe en saadan som

Sindbillede udenfor hans Dør. Det er denne Form for Skikken, hvortil der f. Eks. sigtes i følgende Vers af Frans Hansen Aar 1731:

Thi det i mange Aar er prakticeret før,
At bundløs Kurv er hængt for manges Bejlers Dør¹.

Men havde man først forladt den Skik at lade Bejleren falde igennem Kurven, maatte det ogsaa hurtigt gaa i Glemme, at Kurven skulde være bundløs. Allerede i Slutningen af det 18de Aarhundrede var det i Sverige² en almindelig Talemaade „at faa korgen“ og uden Tvivl paa samme Tid i Danmark den tilsvarende Talemaade: „at faa en Kurv“, „at give en Kurv“, uden at hertil knyttede sig nogen Erindring om, at Kurven skulde være bundløs.

Hvor hurtigt dette er glemt, kan ses af, at allerede i det 19de Aarhundrede er man endog hos Sønderjyllands Bondebefolkning saa smaat begyndt paa at lade den være fyldt. Herom hedder det:

„Naar nogen i Egnen mellem Ribe og Tønder har haft en Kæreste, som er bleven utro og gifter sig med en anden, da har man den Skik, hemmeligt Natten før Brylluppet at sætte en Tørvekurv omhængt med Pjalter op paa dens Hus, som er bleven forsmaaet; og for at kunne ses desbedre sættes den gerne til Vejrs paa en Stage. Den nedtages i Hast af den paagældende, som ofte tager denne Opmærksomhed meget ilde op. Stundom bringes den forskudt en pæn Kurv af Papir med to Figurer i, den ene rød, den anden sort. Den sorte forestiller da den, der har mistet sin Kæreste, og den har da et Stykke Flor i den ene Haand og en Teglsten i den anden „til at tørre Øjnene med“. Undertiden forsødes denne Gave ved et medfølgende Stykke Sølvtoj eller anden Foræring, og Modtageren maa da takke Giveren med et Gilde. Skønt denne Skik endnu er ved Magt, saa har den dog tabt sig noget i den senere Tid“. (1861)³.

Ligesom den oprindelige Talemaade „at falde igennem Kurven“ nu efter kun et Par hundrede Aars Forløb forlængst er glemt i Norden efter at have afsat Talemaaderne: „at faa, at give en Kurv“, muligvis ogsaa Udtrykket: „at falde igennem“, paa

lignende Maade har ogsaa her de tilsvarende Skikke med en mærkelig Ilfærdighed afløst hverandre. Paa samme Vis synes Udviklingens Gang at have været i Tyskland. Spredte Rester af de ovenomtalte Skikke — i de forskellige Egne paa forskellige Udviklingstrin — afgiver dog dør en frodig Jordbund for lærde, indbyrdes afvigende Fortolkninger.

7

Naar det i Datidens Skrifter tilraadtes Faderen ikke straks at give Talsmændene Svar, men forlange en fjorten Dages Betænkningstid¹, saa kunde Grunden ogsaa være en dybere end blot almindelig nordisk Lyst til Omsvøb og Vidtløftighed. Sagen var, at der meget ofte i disse Dage skulde plejes Underhandlinger af en egen vanskelig Natur, idet Spørgsmaalene om Fæstegavernes, Morgengavens og Medgiftens Størrelse skulde afgøres. Dette Tidspunkt var aabenbart det fordelagtigste for Brudens Fader til Afgørelsen af sligt, medens Frieren var bunden ved sit Tilbud, men Faderen endnu ikke ved sit Svar. Og man kan sikkert som Regel gaa ud fra, at i de Tilfælde, hvor Talsmændene straks fik Svar, har enten disse Spørgsmaal forud været behandlede og bragt paa det rene, eller ogsaa Partiet fra Brudens Synspunkt set været i den Grad fordelagtigt, at der ikke var Grund til Betænkning.

Først naar alt herhen hørende var i Orden, kunde der altsaa gives „Svar“ paa „Tiltale“. Svaret afgaves vistnok i Reglen i Overværelse af de samme Personer, der havde været til Stede, da Talsmændene første Gang var mødt. Og ganske naturligt blev det Datidens to staaende Betegnelser for et Frieri — i Begyndelsen vistnok afpassede efter de forskellige Tilfælde, siden ofte brugte i Flæng — „N. N. lod tiltale om N. N.“, eller „N. N. fik Svar paa N. N.“ Som Eksempel paa det sidste kan anføres: „Anno 1574 den 13 Januar fik Jacob Huitfeld Svar i Odense paa Jomfru Elisabeth Friis“, „Anno 1597 den 8 April paa en Fredag fik Brejde Ranzau Svar paa Jomfru Karen Gjøe“², o. s. v.

Det bekræftende Svar og den Sammenkomst, ved hvilken det blev givet, kaldtes efter Svaret „et Ja ord“, og Gildet, der fulgte efter, „et Jaords Gilde“ eller „Ja-øl“. Disse Benævnelser brugtes endnu omkring Aar 1700 i dannet Tale, om end, som naturligt var, „Jaord“ var gledet over til at bruges i Flæng med Forlovelse. Aar 1698 skriver saaledes, som ovenfor omtalt, Biskop Jens Bircherod i sin Dagbog: „Min Broder Christian Broderus Bircherod, beskikket Præst i Særsløf, overtalede mig til at gøre hannem Selskab ud til Særsløf Præstegaard, for at være overværendes til hans offentlige Forlovelse og Jaord med sin Kæreste, salig Hr. Hans Bangs Datter, og bad han mig, at jeg vilde (efter Landsens Skik) Ordet paa hans Vegne til hendes paa-rørende Venner fremføre“. Hvad der foregik derude beskrives saaledes:

„Førend vi udi bemeldte Præstegaard satte os til Bords om Aftenen, proponerede jeg for Enken samme Steds, Anne salig Hr. Hans Bangs, og hendes nærværende Svogre min Broder Christian Broderus Bircherods Begæring anlangendes hendes Datter, Else Catharine Bang til Ægte at bekomme, hvorpaa de nu høfligt hver gav straks deres Ja og Samtykke. Til Jaords Gæstebudet, som derefter blev holdet, var, foruden os ovenbemeldte, inviteret Biskop Kingo og hans Kæreste“, o. s. v.¹

Der er en paafaldende Ejendommelighed ved disse Frieriskikke, baade som vi kender dem fra det 16de Aarhundrede og som de endnu har holdt sig mangt et Sted hos Nordens Bønder i mere eller mindre oprindelig Form, det er den forunderlig ringe Rolle, som Frieren synes at have spillet ved en Sag, der dog angik ham saa meget. Som vi ovenfor saa, var Lægen Otto Sperlings Frieri, hvor han efter Talsmandens Tale selv sagde et Par Ord, et af de faa Tilfælde, hvor man overhovedet lagde Mærke til ham. Ellers var han næsten overalt tilovers som hos Bønderne siden, hvor han kommer enten bag efter Talsmændene eller skjuler sig, staar i Stalden eller Stakkehaven, medens de taler i Stuen, o. s. v.

Og denne hans Uvirksomhed er dobbelt besynderlig, naar vi lægger Mærke til, hvorledes Skikken hos Adel og Borgerstand

i det 18de Aarhundrede pludseligt slog om til at tildele ham en meget betydelig Rolle. Henriks ovenanførte Ord i „den politiske Kandestøber“ viser, at Frieren paa Holbergs Tid ikke blot selv maatte føre Ordet og klare sig uden Talsmændenes Hjælp, men ogsaa allerede skulde kunne en lang Formular udenad, et tydeligt Udtryk for, at her maa være gaaet en Udviklingsrække forud.

Dette besynderlige opklares ved en Betragtning af de tyske Frierskikke i det 16de Aarhundrede. Her forekommer nemlig et Led, som mangler i Norden. Dèr, som hos os, faldt Frieriet i de to Dele: „Tiltale“ og „Svar“, og dèr, som i Norden, deltes atter „Tiltalen“ i en forudgaaende hemmelig Forespørgsel og en højtidelig Anholdelse ved Hjælp af Talsmænd. Men hermed var det ikke omme, der var endnu en tredje og sidste Akt af „Tiltalen“ tilbage: Frieren maatte sluttelig selv møde og personlig fri. For at anføre den tidligere omtalte Ridder Hans von Schweinichen som Eksempel, saa meddeler han udtrykkeligt, at hans „Tiltale“ faldt i tre Dele, først Forespørgsel underhaanden, dernæst højtidelig Anholdelse ved andre og endelig, efter at Forhandlingerne om Medgift med mere var tilendebragte, hans eget personlige Frieri. Han beskriver dette sidste Optrin saaledes:

„Derpaa maatte jeg efter Landsens Skik og Brug selv udbede mig hende. Tog altsaa Sagens hele Begyndelse og Omstændigheder for, hvad der havde bevæget mig til saadant Giftermaal, nemlig: den gamle adelige Slægt, Jomfruens Ærbarhed og Bestandighed, og endelig at jeg havde sporet, at det var en synderlig Guds Tilskikkelse, og denne Jomfru var mig forset af Gud. Hvilket med videre Udførelse tog en halv Time, saa at ogsaa Jomfruens Venner sagde: de havde aldrig hørt en saa omstændelig og fornuftig Tiltale som min, det maatte sikkert ligge mig sært paa Hjerte“¹, o. s. v.

Det ses altsaa at have været Brug i Tyskland i det 16de Aarhundrede, at Frieren ved denne Lejlighed skulde anføre Grundene til sit Frieri. Der er en tydelig Familjelighed at spore mellem denne Skik og Henriks Paastand om, at Frierens Tale skal be-

gynde med „Saasom“ eller „Eftersom“ samt den af ham anførte Frierformular til otte Skilling.

Men underligt nok mangler dette Led, eller lader sig i hvert Fald ikke med Sikkerhed paapege i de danske Frierskikke fra det 16de Aarhundrede. Spor af en særlig Friertale med Angivelse af Grunde synes vel utydeligt at kunne skimtes i Udtryk som dette: „Lod Hak Ulfstand ærligen bede om Jomfru Pernille Gøye anseendis hendes Skikkelighed, Tugt og gode Lader“¹; eller i det hyppigt tilbagevendende Udtryk: „den Tale“, som var imellem ham og hende, hvilken dog altid henlægges forud for den egentlige „Tiltale“². Men hvilke end Grundene monne have været til, at dette vistnok oprindelige Led i de fælles germanske Skikke hos Adelen i Danmark i det 16de Aarhundrede har været forrykket fra sin Plads og alt begyndt at visne: for dets daværende Vanmagt taler, at det helt er gaet i Glemme i de fra hin Tid nedarvede, nordiske Bønderskikke.

En anden gammel Skik, hvormod dog i det mindste Mindet var bevaret i det 16de Aarhundrede, var den, at Frieren ikke burde faa „Ja“, førend han selv havde „vundet“ sin Brud. Her ved forstodes ikke, at han skulde have gjort et vindende Indtryk paa hende, eller lignende. Enhver velopdragen Ungmødurde jo paa dette Trin af Forhandlingerne, selv om hun syntes nok saa godt om Bejleren, tugtigt svare Nej eller dog overlade det til Faderens Afgørelse. Udtrykket var at tage i bogstavelig Forstand, idet Skikken havde bestaaet i, at de skulde spille Skak, Dam eller Tærninger sammen, og han vinde Spillet. Kun saaledes ansaas hun for lovligt vunden, og kun herefter kunde hendes naturlige Skyhed med Rette bortfalde.

Skikken synes en Gang at have været almindelig i Evropa. En af de første Lejligheder, den omtales paa Dansk, er i Folkevisens Beskrivelse af, hvorledes Ridder Strange paa Valdemar Sejrs Vegne anholdt i Bøhmen om Prinsesse Dagsmars Haand.

Saa bare de ind det Tavlebord,
 De Tavl af Guld hin rene.
 Hr. Strange han skulde med Frøken lege
 Og tale med hende alene.
 Den tredje Skaktavl de sammen drog,
 Den var af røde Guld:
 Hr. Strange han vandt den skønne Frøken
 Alt udi Danmarks Vold.
 De sloge over hende Silke smaa
 De fulgte hende i Salen ind:
 „Her maa I se den Frøken skøn
 Vi give til Danmark ind“¹.

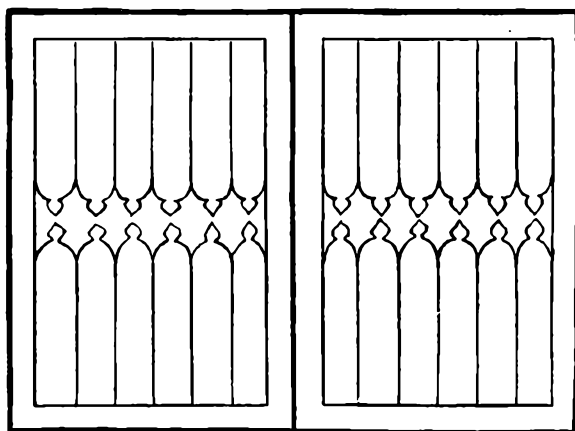

Fig. 17. Et Tavlebord (table-board) i England i Slutningen af det 14de Aarhundrede.
 (Efter Thomas Wright.)

Hvis man tør tro Folkevisen, var det Skik, at Bejleren altsaa end ikke maatte faa Bruden at se, førend de spillede Tavlebord, og selv under dette skulde hun være tilsløret og maatte først vise sig med blottet Ansigt for ham, naar han havde vundet. Det hedder derfor endnu om de danske Udsendinge, der to-tre Hundrede Aar senere bejlede for Kong Hans til Frøken Kirstine af Sachsen:

De var dør i en Maaned
 Og de var dør i tre.
 Ikke finge de Frøken Kirstine at se
 I alle sammens de².

Sidste Gang, sligt Tavlespil ved en dansk Konges Giftermaal omtales, er i denne Vise om Kong Hans' Bryllup Aar 1478. Den blev ganske vist atter tillempet til Christian den Andens Bryllup Aar 1515, og fremdeles til Frederik den Andens Aar 1572. Medens Omkvædet om Kong Hans' Dronning, Kirstine af Sachsen, havde lydt:

„Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark“,

kom det om Frederik den Andens Brud, hans Søskendebarn, Sophia af Mecklenburg, til at hedde lidt skarpt:

„Der kom aldrig saa nær beslægtet en Jomfru til Danmark“.

Men selv om Visen er bleven sunget om igen om Frederik den Anden, tør vi dog ikke sikkert slutte, at ogsaa ved hans Frieri er der bleven spillet Tavl om Bruden. Derimod kunde den omstændelige og, hvad de anførte Navne angaar, historisk ret paalidelige Beskrivelse i Visen om Kong Hans maaske tale for, at den gamle Skik endnu ved denne Lejlighed er bleven anvendt. Ordene lyder her saaledes:

Det var Misen-Lands Hertug,
Han taler til Smaadreng sin:
„Gak du dig i Højenloft,
„Hent Tavl og Guldtærning ind!“
— Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark.

Hertugen tager de Tærning i Haand,
De var af røden Guld:
„I kaster, I Riddere af Danmark!
„I ere eders Herre huld“.

Det var Verner Parsbjerg,
Han skød de Tærning fra sig:
„Kast I for mig, Hr. Klaus Rønnov!
„For I er ældre end jeg“.

Det var Hr. Klaus Rønnov,
Han satte den Tærning fra sig:
„Kast I, Danmarks Hofmester!
„I er langt ypper end jeg“.

Det var Hr. Erik Ottesen,
Tog Tærning i sin Haand:
„Hjælp nu, Gud Fader i Himmerig!
„Jeg vinder den Lillievand“.

Den første Guldtærning paa Bordet randt,
Den løb, som det skulde være:
Den danske Hofmester den Jomfru vandt
Til Kongens Hjertenskære.
— Der kom aldrig saa rig en Jomfru til Danmark¹.

Det, hvorom Spillet drejede sig, var den kvindelige Parts Ære.
Dette er allerede antydet i Visen om Dronning Dagmar:

Det lidte fast imod den Tid,
Den Tavl skulde have en Ende:
Da skulde Hr. Strange
Med den Frøken til Senge.

At lege sligt et Spil ved nogen anden Lejlighed var da selvfølgelig i højeste Grad usømmeligt. Det omtales dog af og til i Folkeviserne, hvor der spilles vildt, og Parterne ender med at spille den ene om Æren, den anden om sit Liv. Saaledes i Visen om Jomfru Malfred, hvem Moderen havde søgt at skjule for Kongen, men denne opdagede og lokkede til at spille med sig. Først vandt Jomfru Malfred Trøjeborg Slot fra ham, men tilsidst opfordrede Kongen hende til at spille endnu højere:

Nu ville vi lege foruden al Fals:
Du om din Ære og jeg om min Hals.
Skøn Malfred slog sin Haand imod Bord
„Nu hørte jeg aldrig sligt kongeligt Ord“.
„Jeg takker den Frue, mig havde i Lære,
„Jeg spiller ej Guldtærning om min Ære“.

Tilsidst lader dog Malfred sig bevæge; men

Den tredje Guldtærning paa Tavlebordet randt,
Skøn Malfred hun tabte, Dankongen han vandt.

Kongen vil nu gøre sin Ret gældende, Malfreds Moder bliver fortvivlet, straffer Datteren i Kongens Paasyn, og da denne ser

deres Sorg, lader han Spillet gælde for Fæstensspil og tager Malfred til sin Dronning¹.

En af de mest overgivne Viser om dette Emne, er den i Norden vidt udbredte om Jomfruen, der frister Ungersvenden til Spil.

„Hør du goden Ungersvend
 „Leg Tavlebord med mig!“
 — „Jeg haver intet røden Guld
 „At sætte op mod dig“.
 — For de legte, for de legte Guldtærning.
 „Sæt du op din gode Hat!
 „Og fast om den er graa.
 „Jeg sætter mod min Perlesnor,
 „Tag den, om du kanst faa!“
 — For de legte, for de legte Guldtærning.

De spiller derpaa første og anden Gang, men stadig „den Ungersvend han tabte, saa glat den Jomfru vandt“.

Tilsidst sætter Jomfruen sin Ære op, og denne Gang „den Jomfru hun slet tabte, men Ungersvend han vandt“.

Forfærdet søger nu Jomfruen at købe sig fri, byder ham tilsidst Slot og Fæste, men han vil ikke give Køb. Visen ender da med, at

Jomfruen stander i Bure,
 Og børster hun sit Haar;
 „Herre Gud bedre mig fattige Mø
 „For Giftermaal jeg faar!“
 For de legte o. s. v.

Ungersvend stander i Gaarden,
 Han støtter sig ved sit Sværd:
 „Og du faar bedre Giftermaal,
 „End du varst nogen Tid værd“.

„Og jeg er ingen Gangerpilt,
 „Endskønt du siger saa:
 „Jeg er den bedste Kongesøn,
 „I Verden leve maa“.

„Est du den bedste Kongesøn
 „I Verden leve maa,
 „Da skalst du have min Ære
 „Ja, om jeg havde to“.
 For de legte, for de legte Guldtærning².

Medens det her ender i idel Glæde, er der andre Viser, der tyder paa, at det ikke altid gik saa. Det synes, som om den kvindelige Part, naar hun vandt i Spillet: Liv mod Ære, stundom ikke har ladet sig nøje med at tage Spillerens hele Eje, men virkelig har krævet den Mands Liv, hun havde „tavlet“. I en færøisk Opskrift af Visen om Dronning Dagmar, hvor disse forskellige Forestillinger er blandede sammen, søger derfor Dagmars Moder at skræmme Hr. Strange med Spillet ved at sige:

Min Datter har tavlet med Riddere ni,
Med al god Ære vandt hun di.

Og da Hr. Strange har tabt de to første Spil mod Prinsessen, og det om det tredje hedder:

Sætter du din Ære mod mig,
Mit hvide Halsben sætter jeg mod dig,

styrker han sig først ved Bøn.

Hr. Strange ud af Vinduet saa,
Han heder [kalder] paa Gud og Sante Paul.
Han kalder paa Gud og Sante Knud,
At han maatte vinde det Tavlbord ud¹.

Mulig turde denne Form for Spillet pege tilbage til en ældgammel Tid, hvor det kan have udgjort et betydningsfuldt Led med i Brudekøbet. Selv om der ikke spurgtes om Kvinders Ja eller Nej, havde hun i saa Fald dog maaske i Spillet haft et Middel til at væрге sig og en Udsigt til mulig Forøgelse af sit Gods uden Giftermaal. Men hvilken end Spillet tidligere Betydning kan have været, vist er det, at i det 16de Aarhundrede var det i Norden, hvis det endnu forekom her, sunket ned til, som senere paa Ludvig den Fjortendes Tid i Frankrig, at være blot en gammeldags Spøg. At Skikken i det 16de Aarhundrede endnu forekom i Sverige, kunde synes at fremgaa af Ærkebisp Olaus Magnus' Omtale. Han anfører, at den endnu var i Brug hos Adelen. Men hans Forklaring lyder som en sen Tids Misforstaaelse. Han siger nemlig, at Adelsmændene plejer at spille

Skak med deres tilkommende Svigersønner, da intet Spil som dette forraader, hvad der bor i et Menneske, hans Lidenskaber, Anlæg, Opdragelse o. s. v.¹.

Naar Bejleren paa lovlig Vis havde anholdt om Pigens Haand, og „Jaord“ var givet, skulde man efter Nutidsbegreber tro, at alt maatte være klappet og klart. Dette var imidlertid langt fra Tilfældet, det mest afgørende manglede endnu: det skete skulde slaas „fast“.

Ved første Øjekast kunde dette tage sig ud som utaaleligt Omsvøb, men ved nærmere Betragtning laa der en klar Tankegang til Grund, der ikke var særlig for dette ene Omraade, men bundede i Tidens fælles Retsbevidsthed. Fra umindelige Tider havde det været indlysende for alle kyndige, at enhver retslig Afgørelse var et treleddet Hele: Den ene Parts Tale, den anden Parts Tale og den afsluttende Kendelse. I Friersager kaldtes de to første Led „Tiltale“ og „Svar“. Men ved en mere end tilfældig Lydlighed i Rettergangssproget de to Parters Indlæg næsten ganske det samme: „Tiltale“ og „Gensvar“. Enhver Dom indledes derfor med følgende Ord: „Da efter Tiltale, Gensvar og denne Sags Lejlighed blev der saa paasagt for Rette“, og derpaa fulgte den egentlige Domskendelse, der afgjorde Sagen. Ganske paa samme Maade maatte i Frieri „Tiltale“ og „Svar“ afsluttes ved en afgørende Akt, Sagen maatte slaas fast, Parret „fæstes“ sammen.

Gennem denne Jævnførelse med Retsforhold vinder vi ligeledes en Forstaaelse af, hvad der hidtil muligt kunde have forekommet uklart: det forskellige Antal Sammenkomster, som Dattiden krævede til et Frieries Afgørelse. Ligesom i Nutiden en Tiltalt kan i visse Arter Sager i samme Møde baade faa at høre det, hvorfor han er tiltalt, give sit Svar og faa sin Dom, paa samme Maade kunde i hin Tid et og samme Møde omspænde baade „Tiltale“, „Svar“ og, naar „Sagens Lejlighed“ var ret simpel og klar: „Bortfæstelsen“ tillige. Men ordentligvis tillod, eller om

man saa vil: krævede en Friersags Afgørelse mindst een Sammenkomst for hvert Led, hvoraf den begrebsmæssigt bestod.

Hovedafgørelsen skete altsaa ved det Møde, hvor Parret „fæstedes“ sammen og den egentlige „Trolovelse“ fandt Sted. Hvor gammel denne Skik og de dertil svarende Benævnelser var, kan bedst ses af, at disse brugtes ikke blot hele Norden over, men ligeledes i Storbritannien, hvor de levede som et Minde fra den danske Indvandringstid. I det 16de Aarhundrede var Udtrykket „haandfæste“ („handfaste“) endnu en gængs engelsk Betegnelse for at „trolove“; og dette sidste Ord har i *true-love* og *true-love-knot* holdt sig friskt lige ned til Nutiden¹.

Som rimeligt var blev dette Møde, hvor „Bortfæstningen“ skulde foregaa, imødeset med stor Forventning og en Mængde Forberedelser i den Anledning truffene.

En Sag, man vel maatte vare paa, var, hvad Dag man valgte til at lade Bortfæstelsen foregaa. Der var jo ikke blot uheldige Dage i hver Uge, men desuden Tycho Brahesdage spredte Aaret rundt og derhos ugunstige Tidspunkter, der faldt forskelligt i de enkelte Aaringer. Meget kunde afhænge af, hvorvidt man her valgte rigtigt. Endnu i det 19de Aarhundrede holdt man i Skaane paa, at ingen Trolovelse kunde blive lykkelig, naar den ikke foregik paa en Onsdag eller Fredag². Samme Tro har uden Tvivl hersket i det øvrige Danmark i det 16de Aarhundrede, i hvert Fald blev den Gang et paafaldende Antal Trolovelser indgaaet netop paa disse Dage. For at nævne et Par Eksempler blandt de mange: „Den næste Onsdag før Sankt Hans“ 1533 trolovedes Peder Skram og Elsebe Krabbe³. „Min kære Moder! Og som I skrive, at jeg skulde skrive Eder til, om min Jomfru var Fæstemø, da maa I vide, at hun vart [blev] Fæstemø nu i Fredags otte Dage, og skal hun have Kristoffer Paulsøn“⁴. Senere er denne Overtro, af Grunde, som vi længere hen faar at se, bleven henlagt fra Trolovelses- til Bryllupsdagen⁵.

En almindelig Tro synes det ogsaa at have været, at Trolovelsen skulde finde Sted i tiltagende Maane. Allerede Tacitus omtaler Germanernes Tilbøjelighed til at henlægge deres vigtig-

ste Foretagender til Nymaane eller Fuldmaane¹. Og saa vidt man kan skønne har det baade i Sverige og Norge været Skik at foretrække tiltagende Maane, særlig disse dens to Endepunkter, til Indgaaelse af Forbindelser². Fasten og Adventstiden ansaas derimod vistnok i de fleste Egne for ugunstige Aarstider.

Oplysende om Datidens Hensynstagen til Dag og Tid for Trolovelse er efterfølgende Brev af 1542, skrevet af den tidligere katolske Biskop Ove Bille til Hr. Oluf Rosenkrans til Vallø, i Anledning af Biskoppens Brodersøn, Peder Billes paatænkte Trolovelse med Oluf Rosenkrans's Datter:

„Vor venlig og kærlig Hilsen tilforn, sendt med Vorherre! Kære Hr. Oluf, Frænde og synderlig gode Ven! Give vi Eder kærligen til Kende, at vi finge Eders Skrivelse nu imod Aften, at vor Broder Esge Bille haver nu været hos Eder paa Vallø, bedendis og begærendis, at den Tale imellem hans Søn Peder Bille og Eders kære Datter maatte udi den hellige Trefoldigheds Navn komme til en endelig Ende; hvilket I ogsaa gerne gøre ville etc.

„Kære Frænde! betakke vi Eder kærligen og gerne for alt godt, I os bevist haver, og besynderligen for samme Eders gode Svar, kærlige Skrivelse og store Velgerninger, I bevise vor Broder og forskrevne hans Søn; udi hvilke Maade vor Broder, vi og hans Søn og flere Venner kunne det med Eder og Eders forskyldte, skulle I dertil finde os ganske velvillige, som os bør at gøre og vi pligtige ere etc.

„Kære Hr. Oluf! Som I skriver, at vi gav vor Broder til Kende, som han sagde for Eder, at det skulde være et godt Tegn i denne Sag Tirsdagen næst efter Dominicam lætare, som er Midfaste Søndag, da mærkte eller forstod vor Broder os ikke ret. Vi finde der intet bedre Tegn til inden Dimmelugen, paa Eders egen gode Forbedring, end det Tegn, som er virgo og paa Danske kaldes Jomfru, som falder den Tirsdag og Onsdag næst for Palmesøndag, som I ydermere kunne forstaa af denne indelukte Skrift, vi nu sende Eder, hvad samme Tegn beviser og udviser. Den alsommægtigste Gud værdis til at give sin Naade dertil, at det maa

blive Gud takkeligt og vor Brodersøn og Eders kære Datter til Lykke, Ære, Glæde og Salighed!

„Som I og, kære Frænde! os tilskrive, at vi ville vel gøre og møde paa Vallø med flere Eders Venner, naar denne Tale skal endeligen forhandles, for hvilket Eders gode Tilbud vi takke Eder kærligen og gerne, og ville vi det gerne gøre i de Maade og andre, hvad vi vide Eder er til Vilje, Tjeneste og Gode, naar vi fange at vide tilforn enkelt Dag, naar I ville den Sag med vor Broder endeligen forhandle paa Vallø, saafremt vi ere saa helbredte, vi kunne færdes og rejse. Kære Frænde! Udi hvilke Maade vi kunne være Eder og Eders kære Husfrue og Børn til Vilje, Kærlighed og Gode, ville vi altid gerne gøre, bedendis Eder gerne, at I ville sige Eders kære Husfrue mange gode Nætter paa vore Vegne. Befalendis Eder Gud! Skrevet udi Skovkloster Fredagen næst efter Reminiscere Aar 1542.“

Ofue Bilde.

Den indlagte Seddel lød saaledes:

„Kære Frænde! Den lærde Mand, Doctor Carion, og andre vise Mænd udi den Kunst om Himmeltegn, som skrive Planeters Løb og Himmeltegn, skrive saa om dette Tegn virgo, som kaldes Jomfru paa Danske, at i det Tegn er godt at afvænne smaa Børn, item at bygge og at fæste sig en Jomfru uti Ægteskab, men dog være hende ubevaret i samme Tegn. Saa skrive vise Mænd, men den almægtige Gud raader dog over baade Himmel og Jord og alting, og kan forvandle og naadeligen formilde alle Planeter“¹.

En Betingelse for, at Bortfæstningen kunde ske, var Vidnesbyrd om tilstrækkelig Kristenkundskab. Enhver, der ønskede at troloves, skulde kunne sin Luthers Katekismus. I Reglen aflagdes denne Prøve blot ved, at paagældende godtgjorde at have deltaget i Altergang, hvortil jo krævedes samme Kundskab. Men hvor Bruden var et Barn, kunde det let skorte paa denne Forudsætning, og her var da ikke andet for end at underkaste sig en særskilt Trolovelsesprøve. Aldersgrænsen for at maatte ind-

stille sig til denne var vel ubestemt, men Skik og Brug synes dog at have sat et Lavmaal, som ikke gerne blev undskredet. Om de to tidligere omtalte smaa Søstre i Hedensted i Jylland, den ene paa otte, den anden paa elleve Aar, der begge ønskede at troloves med deres Bejlere, hører vi derfor ogsaa Landemodet i Aarhus afgive følgende Kendelse: „Den yngste skal afvises, men den ældre kan, naar Provsten har overhørt hende, og hun har staaet sig godt i Katekismus, blive trolovet.“ (S. 39.)

I det 16de Aarhundrede og i Særdeleshed lige efter Reformationens Indførelse maatte man dog vistnok af flere Grunde være noget varsom med, hvad Sum af Kundskaber man krævede ved denne Prøve. Naar det at indøve Menigheden i Luthers Katekismus var Maalet for de ugentlige Søndagsgudstjenester, turde man ikke forudsætte denne Kundskab alt til Stede i sin Fylde hos et Par unge Folk, der ventelig endnu havde mange Aars Prædikenomgange tilbage. At lignende Forhold fandt Sted i Tyskland, kan ses af tyske Skuespil fra det 16de Aarhundrede, i hvilke der forekommer saadan gejstlig Overhøring af unge Folk, der vil ægte hinanden. Det er rigtig i Tidens Aand, naar man i Oprin af denne Art tydeligt kan spore en dobbelt Hensigt, dels at ville give Anledning til Spas, dels virkelig at yde dem af Tilhørerne, der agter sig samme Vej, en gavnlig Belæring¹.

I det 17de Aarhundrede fastsloges baade i Danmark og Sverige den tidligere Regel som Lov. I et Kongebrev af 1645 hed det for Danmarks Vedkommende: „Vi have naadigst for godt befundet, at de gemene, unge Folk ikke skal herefter af Præsterne troloves, førend de dør have bevist, at de deres Børnelærdom lært have“². Og i den svenske Kirkelov af 1686 fastsattes det, at de, der vilde troloves, skulde kunne Luthers Katekismus og have deltaget i en Altergang³. I det 18de Aarhundrede omtales det som Skik i Egnen om Kalmar, at de unge Folk, naar de mødte hos Præsten for at overhøres i Kristendom, medbragte som Gave for at stemme ham mildt: seks Alen „Skjortelærred“, en Ost og — de mere formuende — tillige et Pengestykke paa Osten⁴.

„Bortfæstningen“ foregik med endnu større Højtidelighed end baade „Tiltalen“ og „Jaordet“. Fra begge Sider mødte man i talrig Skare, Brudgommen naturligvis ledsaget af sine Talsmænd. I flere af de gamle, svenske Love var det ligefrem bestemt, at begge Parter Frænder indtil tredje Led skulde give Møde¹. I Kong Hans' almindelige Købstadret af 1484 hed det: „Man skal fæste sig Hustru i det mindste i tolv Personers Overværelse“². Efter Reformationens Indførelse sloges der noget af paa denne store Fordring, og i Frederik den Andens Ægteskabsordinans befaledes der blot: „Ingen Trolovelse skal ske, foruden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere overværendis“³. Samme Tal gik senere over i Christian den Femtes „Danske Lov“⁴. Hvis nogen skulde være uklar om, hvad hermed mentes, saa var det i Christian den Fjerdes Forordning for Hertugdømmerne udtrykkelig udtalt, at hvis en Trolovelse skete i et mindre Antal Vidners Nærværelse end seks, tre paa hver Side, skulde den være ugyldig for Retten⁵.

Grunden, hvorfor dette Antal Vidner krævedes, og hvorfor man ikke heller blev træt af at lade Præsterne indskærpe Menighederne disse Tal⁶, var naturligvis den, at fuldstændig Forvirring vilde opstaa, hvis nogen af Parterne siden kunde fragaa, hvad ved denne Lejlighed var sket. Fra en noget senere Tid fremhæves det ogsaa som en Ulempe af meget farlig Art, at i enkelte Egne, som f. Eks. Blekinge, hvor man havde set igennem Fingre med, at Fattigfolk trolovedes uden Vidner, benyttede ofte Fæstemændene sig heraf og brød bagefter givet Løfte⁷.

I det 16de Aarhundrede behøvede man mellem nogenlunde velstillede dog ikke at frygte for sparsomt Møde. Tilbøjeligheden var langt snarere til at komme altfor talrigt. Det var allerede en ret bred Anvisning, som et af Datidens Skrifter gav om, hvorledes det bør gaa til ved sliig Lejlighed: „Det er hos oprigtige Folk brugeligt, hos saadant Tilsagn en offentlig Handel at anstille udi næste Frænders og Venners paa begge Sider og andre ærlige Folks Overværelse“⁸. Og den Virkelighed, der svarede hertil, var ofte langt fyldigere. Da saaledes f. Eks. Købmand Knud Seeblad i Odense Aar 1550 midt i den strengeste Vintertid skulde

holde sit Fæstensøl i Flensborg mødte han med alene 28 ridende Svende¹. Iblandt den højeste Adel gik ofte Antallet over alle Grænser. Peder Skrams og Elsebe Krabbes Trolovelse 1533 overværedes foruden af „mange ærlige, lovlige Riddersmænds Mænds Fruer og Jomfruer“ af 7 Bisper, 22 Riddere og en Mængde „ærlige Mænd, flere som ikke alle nu kan nævnes. Gud give

Fig. 18. Hr. Jørgen Lykke til Overgaard. Ridder og D. Riges Raad. † 1583.
(Maleri paa Overgaard.)

dennem alle en glædelig Opstandelse!“².

Man samlede enten i Kirken eller i en privat Bolig, i sidste Fald atter enten i Brudens eller i Præstens Hjem.

Fra Katolicismens Dage havde man arvet det Syn paa Sagen, at en Trolovelse, selv om den ikke just nødvendigvis skulde ske i Kirke, saa dog vandt i Anseelse ved at foregaa der. At bortfæstes for Alteret af en adelig Bisp havde været et sikkert Bevis for fornem Byrd. I Reformationens første Tid holdt derfor den Skik

sig iblandt den danske Adel at lade Bortfæstningen fremdeles foregaa i Kirke. Ligesom Peder Skrams og Elsebe Krabbes pragtfulde Trolovelse, der jo endnu faldt i den katolske Tid, havde fundet Sted i Frue Kirke i København, saaledes hører vi fremdeles i længere Tid om kirkelige Fester af lignende Art: „Der man skrev 1542 Aar, den Tirsdag efter Sankt Karens Dag, da blev Christopher Gyldenstjern og Anna Parsbjerg givet til-

hobe i Skt. Nicolai Kirke udi København Formiddag, dør Klokken var mellem 9 og 10 slet, og det var i Løvens Tegn¹. Laurits Brokkenhus og Jomfru Karine Skram „blev trolovede udi Laholms Bys Kirke den Søndag efter Helligtrefoldighed, som var den 4 Juni Aar 1570 udi mange fornemme Folks Nærværelse“². „Anno 1580 25 Maj om Formiddagen, da Klokken var mellem 8 og 9, udi S. Bodels Kirke i Aalborg blev min allerkæreste Fæstemø, Jomfru Anne Lykke Iversdatter, mig tilsagt af Hr. Jørgen Lykke (Fig. 18), hendes Broder, Niels og Christoffer Mikkelsen og Tyge Krabbe“³. Aar 1593 blev Jomfru Susanne Brokkenhus tilsagt Markvor Bille, „og hentede han Svar i St. Knuds Kirke i Odense“⁴. Samme Aar blev Jomfru Marine Skram tilsagt Jacob Hardenberg i Vejle Kirke⁵. Aar 1598 fik Knud Gyldenstjerne „Svar paa Jomfru Øllegaard Hvitfeld i Københavns Helliggestis Kirke“⁶ (Fig. 19) o. s. v. Endnu langt ind i det 17de Aarhundrede lader Skikken sig forfølge. Aar 1639 blev f. Eks. Jomfru Edel Rosenkrans tilsagt Gabriel Laxmand i Helene Kirke i Skaane⁷.

Fig. 19. Helligaandskirken i København i Slutningen af det 16de Aarhundrede.

(Efter Mejborg.)

Under disse Forhold var det naturligt, at ogsaa den velhavende Borgerstand foretrak Trolovelse i Kirke. Men allerede i det 16de Aarhundrede lader Spor af Omslag fra oven sig paavise. Og sit Grundskud fik uden Tvivl Skikken, da Hoffet gav Tonen an i modsat Retning. Det var et Eksempel, hvis Virkninger sikkert

spreddes vidt om, da Sigvard Grubbe (Fig. 20), der var i Kongens personlige Tjeneste og for hvem Christian den Fjerde selv var „Talsmand“, den 9 August 1598 trolovedes med Hildeborg Grubbe af Dronningens Jomfrukammer — ikke som hidtil brugeligt i Kirke, men paa Københavns Slot (Fig. 21) i Dronningens Kammer, i Overværelse af Kongen, Dronningen, Hertug Ulrik og begge Parters nærmeste Slægt, hvor Kansler Christian Friis førte Ordet

Fig. 20. Sigvard Grubbe.
(Maleri paa Rosenborg.)

paa Kongens Vegne som Talsmand¹. Hvis dette kan antages at have dannet Vendepunktet i Skikken for Adels Vedkommende, turde det maaske være mere end tilfældigt, at et og samme Ægtepar før og efter Forandringen fik saa forskellig en Omtale: Om Christen Skeel hed det ved hans Død Aar 1595 endnu paa gammel dags Vis: Han blev trolovet med Jomfru Margrete Brahe „udi vor Frue

Kirke udi Aalborgig“². Men om hans Enke Margrete Brahe, der først døde Aar 1614, lød det mere pynteligt ved hendes Baare: „Og skete deres Trolovelse paa Aalborg Slot“ (Fig. 22); dog tilføjedes der beroligende for dem, der endnu muligt heraf kunde forarges: og trolovedes de „af salig Magister Jørgen Borringholm, fordm Biskop udi Vendelbo Stift“³.

Det var en Selvfølge, at den højere Borgerstand hurtigt fulgte med Omslaget. Raadmand i Ystad Jacob Ebbesen og Margrete

Johansdatter f. Eks. „deres kristelige og gudelige Trolovelse holdtes udi hendes kære Forældres Hus, der man skrev 1621 den 28 Augusti“¹. „Hr. Jacob Jacobsen og Catharine Ottesdatter trolovede jeg i Abigael Hasebards Hus“, skriver Biskop Hans Mikkelsen i sin Dagbog 1641² o. s. v.

Den modsatte Udvikling synes at være foregaaet hos

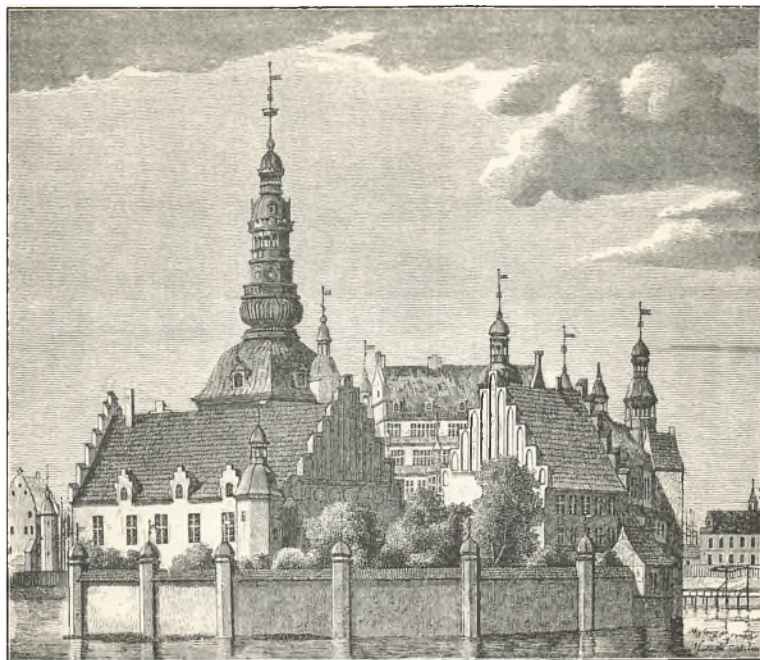

Fig. 21. Københavns Slot ca. 1600, set fra Raadhustræde.
(Efter Mejborg.)

den nordiske Almue. Medens endnu kort efter Katolicismens Tid den meste Bortfæstning vistnok foregik i Hjemmet, blev det efterhaanden mere og mere Skik at kræve den foretagen i Kirke. Grunden var klar nok. Dels var det paa denne Maade langt lettere for Øvrigheden at sikre sig, at ingen ulovlig Forbindelse blev indgaaet, men Ægteskabsgrader, Skudsmaal, Ret til overhovedet at indgaa Ægteskab o. s. v., alt var i Orden. Dels kunde

man ogsaa ved at sætte Mødet i Kirken til Kl. 8 eller 9 snarest vente, at i det mindste Hovedpersonerne mødte nogenlunde ædru. Opfordringer og Paabud i saa Henseende var dog stadig nødvendige¹. For Menigmands Vedkommende i Danmark var da omkring Aar 1600 kirkelig Trolovelse, om end ikke ligefrem paabudt, saa dog sikkert det almindeligste. I en Skrivelse fra Konsistorium ved Københavns Universitet af Aar 1621 bruges et i saa Henseende ret betegnende Udtryk: „Smaa Trolovelser, der

Fig. 22. Aalborg Slotsgaard.
(Efter Fotografi af Kr. Hude.)

sker om Søndagen efter Froprædiken“². I Sverige udtalte Aar 1612 Præsteskabet sig for, at alle Trolovelser burde ske offentligt og i Kirker³.

Disse to modsatte Udviklingsrækker hos Folkets to Lag: de velstillede og Almuen — bort fra kirkelig Trolovelse og henimod kirkelig Trolovelse — skar altsaa hinanden omkring Aar 1600. Dette deres Skæringspunkt var ikke tilfældigt, thi kort forinden var der baade i Danmark og Sverige udstedt en Lov, der satte stærkere Fart i begge Bevægelser. I

Frederik den Andens Kirkeordinans af 1582 var det for første Gang ved Lov blevet fastslaaet, at ingen Trolovelse maatte finde Sted uden i Overværelse af en Præst¹. Og denne Præst skulde, i det mindste efter en senere Fortolkning, ikke blot optræde som almindeligt Vidne, men forhøre Parret, prøve om de rette Betingelser var til Stede, og i saa Fald sluttelig velsigne deres Pagt². Noget lignende var, om end i mindre skarp Form, blevet udtalt i den svenske Kirkelov af 1571³.

Men var det først lovbefalet, at en Præst skulde overvære Trolovelsen, saa var der ingen Grund for ham til i en ulønnet Forretning at drage, paa Landet maaske flere Mil, paa Vej til Fattigfolk, naar han selv kunde byde de paagældende at møde i Kirken eller i hans eget Hjem. Noget anderledes stillede Sagen sig, hvor der var Velstand og Udsigt til et muntert Fæstensøl bagefter. Men her maatte man antage, at enten Frieren eller Brudens Fader havde haft Takt nok til at vælge Præsten til „Talsmand“, og hermed havde denne jo Haand i Hanke med, naar og hvor og hvorledes det hele skulde foregaa.

Omvendt fra Adelens Synspunkt set. Var det at blive trolovet af Præst i Kirke ikke længer en kostbar Forret, men sunket ned til et Fattigmands Kendetegn, saa var der ikke Grund til at bibeholde det længere. Allerede ved Midten af det 16de Aarhundrede skete der da visse Indskrænkninger i den kirkelige Handling ved adelige Trolovelser⁴. Ved ovenomtalte Trolovelse mellem Sigvard og Hildeborg Grubbe, der foregik i Dronningens Kammer i Kongens og Dronningens Nærværelse, lader det til, at der, skønt Loven udtrykkelig fordrede det, dog savnedes Præst. Og senere i Christian den Femtes „Danske Lov“ kom det, at troloves i Hjemmet uden Præsts Nærværelse, til at staa som det ægte Kendetegn paa Fornemhed og Fortjeneste, kun tilkommende „dennem som ere i Rangen, eller af Adel, og demnem som lige ved Adel agtis“⁵.

Herfra vil enhver kunne slutte sig til Udviklingens senere Gang. Det øvrige Folk helmede ikke, førend ogsaa det opnaaede samme Fornemheds Stempel. Allerede ved Midten af det 18de Aarhundrede var Trolovelse i Kirke gaaet helt af Brug. I „An-

hang til Danmarks og Norges Kirkeritual, af 1761“ omtales kun Trolovelse i Præstens Hus eller i Hjemmet. Og inden Aarhundredets Slutning faldt den sidste Skranke, idet Trolovelse i Præsts Overværelse afskaffedes ved Forordning af 4. Januar 1799.

8

Naar Følget var samlet, begav man sig altsaa enten ind i Storstuen eller til Kirken. Handlingen, som foregik paa hvert af disse Steder, var vel i Hovedsagen en og samme, mnn ganske naturligt havde der, hvad Formerne angik, i Tidens Løb udviklet sig en Forskel mellem verdslig og kirkelig Bortfæstning. Begge faldt de, paa ældgammel Vis, i de to adskilte Dele: Trolovelsen og Giftermaalet.

Den verdslige Bortfæstning begyndte med, at alt, hvad tidligere var sket i den Sag, gentoges paany. Hvor besynderligt det end kunde tage sig ud, maatte da altsaa Talsmanden atter frem og anholde om Datteren, Faderen eller nærmeste Slægtning atter svare, denne Gang selvfølgelig: Ja. Selv ved Sigvard Grubbes Trolovelse maatte Talsmanden paa Kongens Vegne paany anholde om Bruden, skønt Jaord allerede var holdt for flere Maaneder siden¹. Først efter at dette dramatiske Overblik over Sagens tidligere Gang var givet — „efter „Tiltale“, „Gensvar“ „og denne Sags Lejlighed“ som det hed i Retssproget — kunde Fortsættelsen rettelig følge.

Denne bestod i, at ogsaa Bruden gav sit Ja. Tidligere var det jo nemlig kun Faderen eller nærmeste Slægtning, der havde svaret, nu maatte ogsaa hun give sit Samtykke. Hermed var det vidnefast, at alle Parters Samtykke var opnaaet.

Efter dette Hovedindhold kaldte nogle Bortfæstningens første Optrin for „Samtykke“ (*consensus*). Men i Reglen lod man ikke første Akt være ude her, men tog lidt mere med og kaldte saa det hele: Trolovelse. Berettigelsen hertil laa allerede i, hvad der var foregaaet. Thi nærmere set var det mere end blot

„Samtykke“ til at ville være Ægtefolk, der var givet fra de to Parter. Saavel han som hun havde lovet — Bejleren ved sin Talsmand og Bruden ved at svare Ja til Faderens Spørgsmaal — at ville skikke sig i det kommende Ægteskab mod hinanden saaledes, som en trofast og ærlig Dannemand og Dannekvinde vel anstod. Med andre Ord: de havde lovet hinanden deres Tro.

Hermed var dog „Trolovelsen“ ikke afsluttet. Løftet var vel givet, men dette maatte slaas ganske anderledes fast. Ved Ed maaske? Det var jo kun ved et nyt Løfte. Nej, simpelt hen som i enhver anden Handel ved straks at betale Afdrag. Det, der foregik, var jo, at denne Mand fæstede sig denne Kvinde til Brud. Men betalte man Fæstepenge til det Tyende, hvis Tjeneste man vilde sikre sig, hvor meget mere da her, hvor man fæstede sig en Stalbroder for hele Livet. Det var selvindlysende for Datidens Tankegang, at paa dette Tidspunkt maatte Udvekslingen af Fæstengaverne finde Sted.

Her afbrødes altsaa Handlingen, eller om man saa vil: dens mest spændende Punkt indtraadte, idet enhver af Parterne rykkede frem med, hvad vedkommende havde i Baghaanden. I de højere Samfundslag var vel Gavernes Form afpasset efter Lejligheden, saa at de kunde medbringes i en Lomme og nu tages frem. Men hvor det gik ret troskyldigt til, og man samtidig havde Raad nok til at give Fæstengaver i videre Omfang, maa der paa dette Tidspunkt være blevet slæbt hele Kurve fulde ind til hver af de to. Ingen tog imidlertid Forargelse af sligt. Alles Blik rettede sig blot nysgerrigt mod Herlighederne, der en for en toges frem, og Modtageren tog imod med samme oprigtige Iver som endnu i det 19de Aarhundrede Fæstemøen i Skaane, der med udbredt Forklæde opfangede alt, hvad Fæstemanden fyldte i det¹.

Som alle slige Skikke havde denne sin Grund i bestemte Oldtidsforhold. Oprindelsen bliver forstaaelig, naar det erindres, at den vistnok skrev sig fra en Tid, da det hele var et virkeligt „Brudekøb“ og Kvinden endnu ikke besad Arveret. Den Købesum („mund“), som Manden oprindeligt havde maattet give i Betaling for sin Brud, synes tidligt at være gaaet over til at anses

for med Rette at tilkomme hende og ikke hendes Fader. Sammen med Medgiften fra Faderen udgjorde den da Hustruens særskilte Eje, som ved Mandens Død eller ved Skilsmisse ikke kunde fratages hende. En „mund-købt“, en „guldfæstet“ Brud, „fæstet med Mund og med Mæle“, som det hed, sad da ikke blot med Hæder som Ægteviv, men ogsaa i en nogenlunde sikret Stilling som Enke.

Da senere Kvindens Arveret blev indført, bortfaldt ikke helt de Forhold, der kunde gøre slig Tilsikring af Forlods-Eje i mulig Enkestand ønskelig. Ligeledes holdt naturligvis den gamle Betragtningssmaa sig, at Gaver var det bedste Udtryk for og Pant paa Venskab. Det var da saa langt fra, at den hedenske Skik at give „mund“ gik i Glemme i Middelalderen, at den tværtimod blot forgrenede sig videre. I det 16de Aarhundrede havde Brudgommen endnu at betale sin Brud. Gaven kaldtes, alt eftersom den leveredes ved Bortfæstningen eller Morgenen efter Brylluppet: „Fæstensgave“ og „Morgengave“. Fremdeles havde Fæstemøen ved en Gave til sin Fæstemand at godtgøre sine Følelser for ham. Og endelig paalaa det dem begge ved Gaver at udtrykke deres Venskab overfor de nærmeste af dem, som de nu traadte i nyt Slægtskabsforhold til.

Det var alle disse Kærligheds- og Venskabspanter, som slæbtes ind for at fordeles. Grundstammen i dem dannede nu som før Gaven fra Fæstemanden til Fæstemøen, „Fæstensgaven“ eller „Fæstendefæet“ i snævrere Forstand.

Det synes at have været en gammel Skik, at denne skulde blandt velstillede om ikke helt bestaa af rede Penge i Guldstykker, saa dog væsentlig af saadanne Guldsmykker, hvis Værd var let bestemmelig. „At fæste med Guld“ blev derfor ganske naturligt Folkevisens Betegnelse for en adelig Trolovelse. Om Hr. Aage hedder det saaledes:

Fæsted han Jomfru Elselille
 Alt med saa meget Guld.
 Maanedsdagen der efter
 Laa han i sorten Muld.

Og om Hr. Peder lød det:

Fæsted han Kirsten liden
 Alt med saa meget Guld.
 Det vil jeg for Sanden sige,
 Hun bliver hannem aldrig huld!

Selv angaaende Arild Urups og Jomfru Tale Thots ovenomtalte (S. 97) Trolovelse, der jo dog først forefaldt efter det 16de

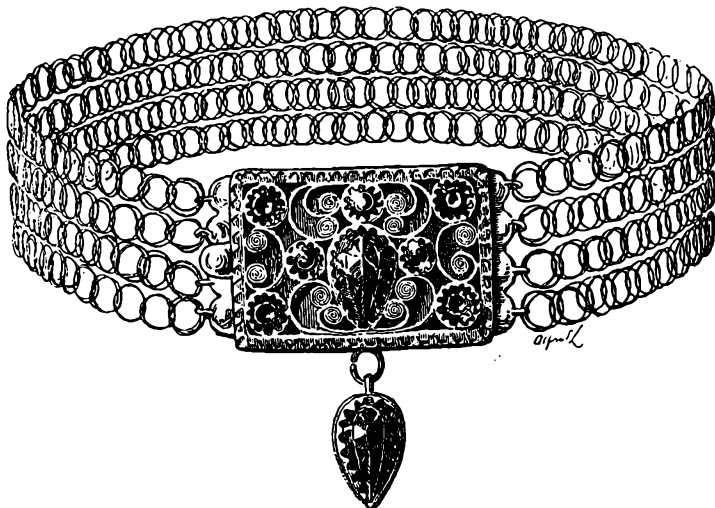

Fig. 23. „Halslaas“ (Halsbaand) fra Skaane. Mandens Fæstengave til sin Fæstemø.
 Endnu i Brug hos Almuen i Skaane.
 (Dansk Folkemuseum.)

Aarhundredes Midte, kom det fremdeles til at hedde paa gammeltdags Vis:

De drukte Fæstensøl paa Eriksholm,
 Hr. Lave mon Ordene tale.
 Han gav hende det røde Guld
 Til sin Fæstengave.

Han gav hende Guld og Ædelstene,
 Som Jomfruer maatte vel bære.
 Hun kasted det paa Bænken neder
 Og gjorde deraf Vanære.

Den sædvanligste Form for Guldsmykke til Fæstemøen var en Halskæde (Fig. 23). Det var f. Eks. en saadan, som Jesper Daa gav den lille Birgitte Gøye ved deres Fæstensøl; da hun ikke vilde tage imod den, greb hendes Stedmoder den og hængte den

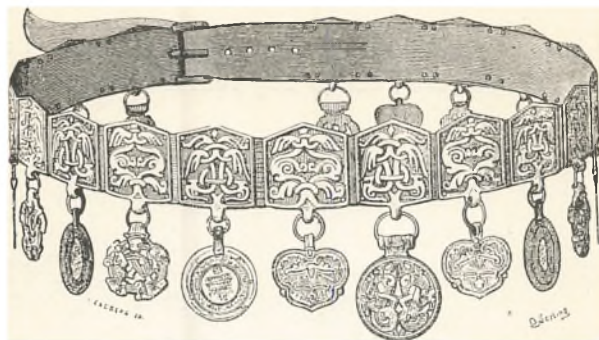

Fig. 24. Bælte fundet i Södermanland. Statens historiske Museum.
(H. Hildebrand : Sveriges Medeltid.)

om hendes Hals¹. Ludvig Munks Fæstengave var en Safirs Ring og „S-Kæde“, altsaa en Guldkæde, hvori hvert Led var formet som et „S“². Ditlev von Qualen gav sin Fæstemø, Sophia Lunge, en Guldkæde paa 500 ungarske Gylden³. Da Mandrup Holk Aar 1587 skulde fæste Lene Juel, fandt han ikke Anledning til at anskaffe en ny Kæde, men gav hende i Fæstengave en

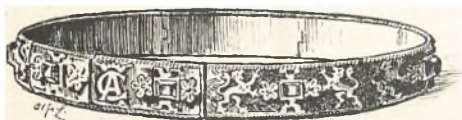

Fig. 25. Christian IV's Fæstengave til Dronning Anna Cathrine. Et Guldarmbaand med blaa Løver og Blomster i Email og 8 Diamanter i Ornament over en Fletning af hans Haar.
(Rosenborg.)

Guldkæde og nogle Gylden i Guld, som han tilbyttede sig af Mourits Podebusk for to Bøndergaarde og et Hus⁴.

Foruden Halskæder havde tidligere ogsaa Guldbælter

(Fig. 24) været yndede Fæstengaver. I det 17de Aarhundrede fortrængtes de dog begge hos den danske Adel mere og mere af Armbaand (Fig. 25).

Den velstillede Borgerstand fulgte selvfølgelig tæt efter de

adelige Skikke. For at nævne et Par Eksempler saa gav Adser Sørensen, Slotsskriver paa Skanderborg, Aar 1575 sin Fæstemø, Inger Christoffersdatter fra Horsens, blandt andet en Guld-kæde og et forgyldt Bælte i Fæstengave¹. Og omtrent paa samme Tid gav en Skolemester i Bergen sin Fæstemø ligeledes en Guld-kæde². Selvfølgelig opførte Jøderne fra det gamle Testamente sig paa samme Vis i de af Købstadbeboere forfattede bibelske Skuespil. I „Tobiæ Komædie“ f. Eks. lover Brudens anden Bejler hende:

Hun skal gaa ret som en Frue.
 Jeg holder hende som en Turteldue.
 Hun skal faa Fæstendefæ og anden Ting,
 Guld-kæde, Sølvbælte og god Guldring³.

Det er aabenbart Rester af samme Skik, naar blandt Bønderne i Småland i Slutningen af det 18de Aarhundrede Fæstemanden gav sin Fæstemø et Par Sølvkæder, den ene til at gaa flere Gange om Halsen og med vedhængende forgyldt Sølvpenge⁴, eller i Blekinge et Sølvbælte og en Sølvkæde⁵. I Nordsjælland i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede gaves derimod kun rede Penge. „Bonden fæster sin Brud med nogle hele Penge, her i Egnen med omtrent 4 Rdlr.“⁶.

Denne den egentlige „Fæstengave“ skulde ifølge gammel Skik overrækkes Fæstemøen paa højtidelig Vis, ikke af Fæstemanden selv, men af Talsmanden paa hans Vegne. Derfor hedder det ogsaa i Visen om Arild Urup og Jomfru Tale Thot:

De drukke Fæstensøl paa Eriksholm,
 Hr. Lave mon Ordene tale.
 Han gav hende det røde Guld
 Til sin Fæstengave.

Samme Skik kan paavises endnu længe efter i Vossevangen i Norge, hvor Bejlemændene, efter at Pigen havde lovet „at være sin Manne lige saa lydig som Sara var Abraham“, ønskede hende til Lykke med de Ord: „Gud han forfremme dig!“ og med det samme forærede hende som Fæstepenge „3 til 4 Mark Danske efter Evne“⁷.

I Skaane var det ned i det 19de Aarhundrede Skik, at „Böne-mannan“ i det mindste indledede Overrækningen af Gaverne med en længere Tale, der ligesom i Vossevangen hentede sine Billeder fra Patriarkernes Hustruer og deres Lydighed mod deres Mænd. Ny Tid brød igennem, da denne Tale ved en enkelt Lejlighed kom til at lyde saaledes: „Mine Venner! nu skulle vi tale lidt om Abraham, lidt om Isak og lidt om Jakob. Dog dette kan nu være det samme. Men, Jens! har du noget i Lommen i dine Skindbukser, kom saa frem med det og overræk Pige-barnet dine Gaver“¹.

Ogsaa i det 16de Aarhundrede traadte omtrent paa dette Tids-punkt af Handlingen Fæstemanden selv til og afleverede sine mere private Gaver. Disse var naturligvis overmaade forskellige, baade hvad Form og Værdi angik. Hvad der blandt dem mest kunde minde om det gamle „mund“ og maaske ogsaa er blevet overleveret sammen med den egentlige Fæstengave, var en Art Forsikringsbreve, som i det 16de Aarhundrede langt fra var usædvanlige. Det er muligt til denne Skik, der sigtes i det ovenanførte Brev (S. 79) fra Jørgen Friis, hvori han omtaler den Kvinde, til hvem han bejler, saaledes: „Under jeg det Menneske for alle dem, der leve paa Jorden, Broder heller Søster eller nogen anden, alt det Gode jeg haver paa Jorden. Og vil det og gøre saa klart, naar Gud vil unde mig et godt Svar, at mine Arvinger ikke skal arve meget efter mig, om Gud vil kalde mig.“

Man brugte nemlig stundom som Fæstengave at overrække Fæstemøen en Forskrivning, hvori der tilsikredes hende efter Mandens Død en vis Del af Formuen eller Godset til forlods Eje. Den gamle Rigsraad Erik Bølle, der, som vi tidligere har set, udbad sig sin Svigersøn, Kristoffer Gøyes Tilladelse til at gifte sig paany, gav saaledes sin Fæstemø en Forskrivning paa tusind Gylden med mere i Fæstengave². Claus Skeel gav ligeledes sin Fæstemø et Forsikringsbevis paa tusind Daler³. Joachim von Qualen skænkede sin Fæstemø et Brev paa alt det forarbejdede Sølv, han maatte efterlade sig⁴. Den ovennævnte Slots-skriver paa Skanderborg, Adser Sørensen, gav sin Fæstemø et Fæstengave-Brev paa to Gaarde i Horsens⁵. Professor Hammer

gav sin Fæstemø en Forskrivning paa „300 Daler med en opredt Seng med al Tilbehøring“ o. s. v.¹. At de her anførte Fæstemænd har undt deres tilkommende det rigtigst vel, kan ses, af, at flere af dem foruden disse Fæstensbreve tillige har udstedt særskilte Morgengave-Breve til deres Hustruer paa endnu større Summer.

Denne Flothed med Midler, som man selv paa Grund af Døden vilde være hindret i at nyde længere, forekom imidlertid ofte Arvingerne utidig. I alle de ovenomtalte Tilfælde opstod der Rets-sager i den Anledning. Gammel Sædvane og senere Lovens klare Ord sikrede dog Enkens Tarv. Forgæves gjorde Kristoffer Gøye gældende, at hans Svigerfaders efterladte Gæld var saa stor, at her ikke var Raad til forlods af Boet at udrede Fæstensgave. Forgæves paastod Adser Sørensens Arvinger, at han som en ufri Mand ikke burde have givet sin Fæstemø saa urimelig stor en Fæstensgave som to Gaarde i Horsens. Og med lige saa ringe Held gjorde Claus Skeels Arvinger gældende, at i Danmark brugte Adelen slet ikke at give Fæstensgaver i Form af Forskrivning; hvad man gav, det „gav man straks af Haanden enten udi Kæder, Armbaad eller andet sligt“. Værst faren af dem alle var dog Ditlev von Qualen, thi han havde affattet sit Fæstensgavebrev saa ubesindigt, at han selv blev den Arving, der kom til at lide. Det lød ret storladent at love sin Enke og hendes Arvinger forlods alt det forarbejdede Sølv. Men det maa have været mindre behageligt, da hun døde først, at se hendes Arvinger møde op og forlange udbetalt alt, hvad der stod i Brevene. Guldkæden paa de 500 ungarske Gylden og de 2000 Daler i Morgengave udliveredede han; men, alt Sølvtøjet! det var for galt! Halvdelen beholdt han og værgede tappert. Han var død, da hans Plageaander endelig fik Dom for Resten.

Under disse Forhold er det ret forstaaeligt, at man krævede alle herhen hørende Aftaler og Dokumenter affattede i den mest lovgyldige Form. I Forbindelse med Fæstensgavernes Udveksling brugte man derfor i de mange Vidners Overværelse at lade de øvrige Betingelser oplæse, ved hvilken Lejlighed vel Fæstemanden især lyttede til, om Hjemgiftens Størrelse var rigtig opgiven². I et noget yngre Skrift tilraadedes det at sikre sig mod

senere Forfalskning af Brevene ved at skrive dem alle paa eet og samme Stykke Papir, som derpaa skulde rives over og Halvdelen opbevares af Manden, Halvdelen af Hustruen eller hendes Slægt¹.

Fæstemandens øvrige Gaver til Fæstemøen var naturligvis forskellige efter Smag og Formuesvilkaar; dog var der visse, som med stor Stodighed kom igen. Hertil hørte Bægre,

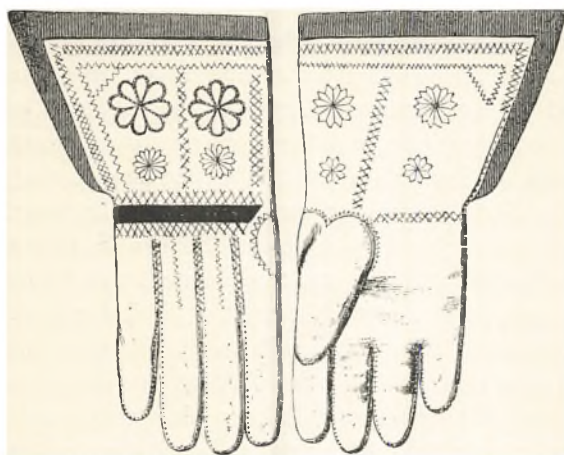

Fig. 26. Fæstengave. Handske. Østre Gønge Herred i Skaane. (Nordiska museet i Stockholm.)

Skeer, Spænder, Huetøj,

Livstykke, Handsker eller Vanter (Fig. 26 og 27) gerne spraglet udsyede, Strømper, Sko og i

en lidt senere Tid den saakaldte „Brudebog“, det vil sige en Salmebog. Medens man i Vosse-

vangen brugte at aflevere alle Herlighederne i et lukket Skrin², var det uden Tvivl ellers i Reglen Skik at overgive dem aabenlyst og en for en, som endnu i det 19de Aarhundrede brugeligt i Sverige. I Småland, hvor Skikken har holdt sig fyldigst, havde omkring Aar 1800 enhver velstaaende Fæstemand at aflevere ikke mindre end 32 Genstande til sin Fæstemø³. I Skaane kaldtes de tilsammen for „gavetøjet“ (Gavetøjet).

Under disse Omstændigheder bliver det lettere at forstaa, at det faldt hin Slægt saa naturligt at bruge Billedet af et Marked om, hvad her foregik. Hertil sigter f. Eks. de tvende af Peder Syv anførte Talemaader: „Markedet er halvholdet“, hvilket

han oversætter saaledes: de har holdt Jaord; og „hun er solgt saa dyre, som hun kan gælde“, hvilket betyder: hun er alt trolovet¹. At dette virkelig har været almindeligt brugte Talemaader, bekræftes ved, at vi træffer den ene i et Brev fra Christian den Fjerde. Han skriver saaledes²: „Eftersom jeg er advaret, at siden denne Hofmesterinde [Fru Karen Sehested] haver været til Hove, da haver hun altid udi min · Fraværelse mesten hvert Maaltid haft nogle udaf Hofjunkerne til Bords med Børnene, saa og [til]stedt, at de har med Børnene gaaet op og neder uden Stuen, saa at Herremændene have haft Armene om dennem, naar de saaledes spaseret have, til hvilket jeg slet intet haver bestilt hende. De tre ældste ere solgte saa dyre, som de kan gælde, og have med ingen uden med dennem, som de ere overladte til, at tale; hvad de andre ud af

Fig. 27. Fæstengave. Vante. Østre Gønge Herred i Skaane. 1803.

(Nordiska museet i Stockholm.)

Herremændenes Omgængelse lære kan, er helt let at gætte.“

Naar Fæstemanden var færdig med sine Gaver, begyndte Fæstemøen med sine. Som Regel gjaldt det om disse, at de svarede til Fæstemandens, men var dog efter en mindre Maalestok. Ogsaa her skelnedes altsaa mellem en Genstand af ædelt Metal, den egentlige Fæstengave, og de andre Sager. Kort efter Aar 1600 synes det at have været en staaende Skik, saavel blandt den danske som den svenske Adel, at Fæste-

møens Gave til Fæstemanden skulde ligne hans til hende og altsaa være — et Armbaand. For Sveriges Vedkommende forsikres dette af en fremmed Iagttager, der Aar 1634 overværede Johan Oxenstjernas Trolovelse¹. For Danmarks Vedkommende bekræftes det af en Mængde Breve og Optegnelser. Det fremgaar allerede tildels af en Befaling som denne fra Christian den Fjerde til Rentemesteren: „Der skal forfærdiges et Guldarmaand til Hans Ulriks Jomfru paa den Manér og af det Værd, som Adelen her i Riget udgiver til Fæstensgave; paa Enderne skal komme nogle Diamanter, dog inte af de største“².

Dette kunde dog endnu misforstaas, som om der kun mentes: udgiver til adelige Fæstemøer. Men at disse ogsaa gav deres Fæstemænd Guldarmaand, kan ses af følgende Brev fra Christian den Fjerde til hans Rentemester: „Eftersom Jeg udi den hellige Trefoldigheds Navn haver bevilget, at Hr. Hans Lindenovs Søn, Hans Lindenov, maa bekomme min Datter, Frøken Elisabeth Augusta, til sin Ægtetalbroder, da skal I til hannem lade gøre lige saadan et Armbaand hos Hans Hollænder, som de forrige deres var, og laane Hr. Corfitz Ulfeldts Armbaand til at se efter, hvor mange og hvor gode Stene derudi findes, og mig derpaa med det første skaffe en Designation“³.

Tvivler nogen endnu, efterlæse man følgende Familieoptegnelser fra et Par Aartier senere, hvor blot Skikken at afgive Armbaandene paa selve Trolovelsesdagen var ved at vige. Om Sten Brahe skriver hans senere Hustru: „Anno 1646 den 16de April fik . . . han selv i Jesu Navn Svar paa mig udi København. Samme Dag gav han mig min Ring og anden Dagen mit Armbaand. Gud sammenbinde vore Hjerter i Kærligheds Baand! Den 17de Maj fik han sit Armbaand“. Eller følgende Optegnelse om Knud Thots Trolovelse: „Den 14de Maj 1661 kom han til Fjellebro og dør gav Sophia sin Ring. Den 25de fulgtes vi ad til København, hvor vi kom den 29de. Den 2den Juni Pintsedag fik hun sit Armbaand. Den 29de fik han sit Armbaand“⁴.

Fæstemøens øvrige Gaver til Fæstemanden var mest Beklædningsgenstande: Skjorte, Lommetørklæde, Nathue og lignende. Ingen af disse havde saa gammel, sindbilledlig Betydning som

Skjorten. Vi har allerede tidligere ved Omtalen af Skjorte som Klædningsstykke berørt dette ejendommelige Forhold. Her maa vi i denne Forbindelse dvæle lidt nærmere derved og søge at klare os, hvorfra dette Sindbillede stammede, og hvad det var, man saa deri, med andre Ord: hvorfor Skjorten var Kærligheds-pant.

Skikken skrev sig fra ældgamle Dage og havde vistnok været fælles for den gotogermanske Stamme, førend denne paa sine Vandringer opløstes i Folkeslag. Dette synes at fremgaa af, at man ikke blot fulgte samme Brug i Sagatiden hos Nordboerne¹. Da f. Eks. Ørvarod i Upsala meldte Ingeborg hendes Elskede Hjalmars Død, sad hun just og sømmede en Skjorte til ham². Men Skikken var vidt udbredt. Den lader sig paavise ikke alene i Skandinavien og paa de engang svenske Øer udfor Rigabugten, men i Skotland, i Lybæk, i Schlesien, ja helt ned til Nordspanien. I en gammel Folkeviser fra Katalonien giver saaledes en Elskerinde sig tilkende for sin Elskede ved at sy ham en Skjorte:

Og det første, som hun sømmed,
 Var for Don Juan en Skjorte.
 Virked Navn paa dens Manchetter:
 „Don Juan“ og skjult „Marie“.
 Men paa hvert af Brystets Indlæg
 Morgenstjernen hun baldyred³.

Hvad der oprindeligt havde givet Anledning til denne Skjortens sindbilledlige Betydning, var naturligvis dens Værd som Klædningsstykke. Den var jo det nødvendigeste, inderste, i sin Tid maaske eneste Klædningsstykke. Som en Kvinde favnede den Manden. Denne Tankegang ligger Nutiden fjern. Siden Skjorten er bleven af Linned og ofte ikke længer er det inderste Klædningsstykke, har man ogsaa i Norden lidt efter lidt tabt Forstaaelsen af fjerne Forfædres Billedtale. Anderledes i det 16de Aarhundrede, da Skjorten endnu var den inderste Beklædning, og alle endnu enten gik med den af Uld eller dog var opfødte med Indtrykkene af, at den var noget solidt og varmt. En af de sidste sproglige Repræsentanter for denne Oldtids Tankegang er Biskop Peder Palladius. I hans Ord, som vi alt tidligere har

anført, glider paa urgammel Vis de to Forhold i den Grad i eet, at det, naar man hører Ordene løsrevne, er umuligt at skelne imellem, om det er en Hustru eller en Skjorte han taler om: „Bær over med hende! Jo bedre du farer med hende, des bedre har du hende. Mand skal jo holde af det Klædebon, som han haver næst sig“¹.

Under disse Forhold vil det forstaas, at den Billedtale, som laa i, at en Kvinde skænkede en Mand en Skjorte, først og fremmest betød, at hun var villig til at skænke ham sin Kærlighed. I denne Betydning toges det hele Middelalderen igennem i Norden. I og for sig laa der intet om ægteskabelig Troskab heri. Tværtimod, Billedsproget anvendtes lige let om Bruden, der fæstede sin Brudgom, og om den, der sveg sit tidligere Løfte og gav sig hen til en anden. Billedet betød blot Løfte om at ville favne. Derfor siger en af Elverpigerne til Hr. Oluf:

Og hør, liden Ole, træd i Dansen med mig!
En Skjorte af Silke saa giver jeg dig.

Hvortil han svarer:

En Skjorte af Silke jeg selv formaaer,
Thi den har min Fæstemø mig skænket igaar².

Og Erik Glipping bejler til Marsk Stigs Hustru med følgende Ord:

Hil sidde I, skønne Fru Ingeborg!
Og vil I være mig huld,
Da syr I mig en Skjorte
Og sinker den med røde Guld.

Hun svarer:

Skulde jeg sy Eder en Skjorte
Og sinke den med røden Guld,
Saa mænd ved, Dannerkonning!
Da var jeg Hr. Marsk Stig uhuld.

Da Kongen derpaa gaar videre og beder ikke blot om Favntag, men lover hende evig Troskab, svarer hun paa ægte Datids

Vis ved ligeledes at gaa over fra den Fæstengave der lovede Favntag, til den, der betegnede Troskab:

Hør I det, skønne Fru Ingeborg!
Og vil I have mig kær,
Alle de Dage, jeg leve maa,
Jeg vil Eder elske og ære.

— „Hr. Marsk Stig har givet mig Guldringe
Og Kæden om min Hals.
Saa mænd ved, Dannerkonning!
Jeg bliver hannem aldrig falsk“¹.

Det var da kun en vildledende Udløber af den gamle Skik, naar det i det 16de Aarhundrede blev Mode, først i Tyskland siden i Norden, at fornemme Kvinder skænkede en Skjorte blot som Venskabstegn til Mænd, hvem de satte Pris paa. Der laa heri en pikant Biklang af, at en saadan Gave en Gang havde betegnet noget langt intimere. Man sporer denne tvetydige Dobbeltyd i det ovenfor anførte Brev, hvormed den danske Kurfyrstinde Anna af Sachsen ledsagede sin Gave til den danske Admiral, Normanden Kristoffer Trondssøn: „Havde du ikke under vort Besøg i København (1559) kørt vore Jomfruer saaledes i Ring og givet dem Grund til at blive undseelige, saa vilde de maaske have holdt paa, at Skjorten var bleven langt bedre og smukkere“².

Det at sy en Skjorte til en Mand havde imidlertid Middelalderen igennem haft endnu en Betydning foruden Kvindens Løfte om at ville favne ham. Det betegnede tillige hendes Evne og Vilje til fremtidig „at skære og sy ham alle hans Klæder“, altsaa blive ham en dygtig Hustru og Hjælperske. Skjorten var ligesom Prøvestykket paa, hvad hun formaaede.

Det er denne anden Betydning af Gaven, hvorpaa der særlig er lagt Vægt i den smukke og, efter Udbredelsen at dømme, i Middelalderen saa yndede Vise om Esbern Snares Frieri til liden Kirsten. Indholdet er i de forskellige Opskrifter temmelig forskelligt, men Grundtanken er den samme, at liden Kirsten anses for altfor ung og ukyndig til at kunne troloves.

„Liden Kirsten hun er kun Aarene ti.
 — Skoven staaer herlig og grøn —
 „Hun kan Eders Hofklæder hverken skjære og sye“.
 — Den Sommer og den Eng saa vel kunne sammen. —

Hertil svarer Esbern Snare:

„Liden Kirsten er ung, hun kan vel lære,
 „I give mig hende med Hæder og Ære!“

Derpaa rider han til Ribe og køber „Silke og Sindal“, som han hemmeligt sender til hende:

Det første liden Kirsten hun Sømmen fik,
 Hun straks ind til sin Fostermoder gik.

„Min Fostermoder kære! I kende mig Raad,
 „Sømmen hun blev mig sendt udi gaar.“

— „Hør Du liden Kirsten! skik Sømmen fra dig:
 „Hun er dig sendt til Spot, tro mig!“

Liden Kirsten lader sig imidlertid ikke herved afskrække.

Hun ganger i Lønkammer ind,
 Saa skar hun Sømmen efter sit eget Sind.

Hun syede i hans Sidesøm
 Fisken, som skrider i striden Strøm.

Hun syede over hans Hærde
 Femten Riddere med dragne Sværd.

Hun syede i hans Ærmer en Krans
 Femten Jomfruer i en Dans.

Hun syede i hans Bryste,
 Hvor Ridderen Jomfruen kyste.

Derpaa skikkede hun Skjorten hemmeligt til den, der havde sendt hende Bud.

Det første Hr. Asbjørn Sømmen saa:
 „Herre Christ signe de Fingre smaa!“

Og paa Svendens Spørgsmaal om, hvad Løn liden Kirsten skal have, svarer han:

„Hvad skulde Jomfruen have andet til Sømmeløn,
„End mig selver, en Ridder skøn.“

Hvortil Svenden i en af Opskrifterne svarer:

„Haver Tak skøn Ridder alt for Eders Gave!
„I er den Svend, min Jomfru vil have“¹.

Endnu i det 16de Aarhundrede var det Skik blandt Adelen, at Skjorten skulde være særlig kunstigt syet. Saafremt imidlertid Fæstemanden heraf har sluttet til sin elskedes Kunstfærdighed, er han undertiden bleven skuffet. Den Skjorte, som f. Eks. Jomfru Magdalene Krognos gav til sin Fæstemand Tyge Brahe, en Farfader til Astronomen, var rigtignok ulasteligt prydet med Perler — 27 Alen Perler var der gaaet med alene til den og til hendes Perlehue — men hendes Værk var det ikke. Paa en forræderisk Regning staar der: 8 Mark til Tønnes Perlestikker „for Gerningen for det Skjortelad til Tyge Brahes Skjorte“².

Den Skik at give Fæste-Skjorte har holdt sig i Sverige til ind i det 19de Aarhundrede³. Derimod er Skikken glemt i Sønderjylland, hvor dog Fæstegaver endnu er i Brug. Naar Parret her efter Trolovelsen skal „skifte“, som det kaldes, saa giver han hende blot en Guldring og en Salmebog, hun ham en Tobakspibe eller en Urkæde⁴.

Naar Fæsteparret havde vekslet deres Gaver indbyrdes, kom Turen til Forældrene til at modtage deres. Vigtigst var her Fæstemøns Moder, hvis Gaver, i det mindste efter senere Skik i Sverige, skulde staa i et vist Forhold til, hvad Datteren havde faaet⁵. Men heller ikke hendes Fader eller Fæstemandens Forældre eller Talsmanden blev glemte og, hvor det gik rigtigt til, end ikke Fæsteparrets Brødre og Søstre, saa at der efterhaanden

kunde blive fremtaget og overrakt en ganske artig Mængde Livstykker, Nathuer, Vanter, Hoser, Baand o. s. v.

En Overdaadighed, som i det 16de Aarhundrede langt fra var ualmindelig, men efterhaanden dog mere og mere gled over til kun at anvendes ved de egentlige Bryllupper, bestod i, at Parret skulde give en Gave, helst et Klædningsstykke, til hver Person i Selskabet. I Blekinge har denne Skik tildels holdt sig i sin oprindelige Form lige til Aar 1800. Det hedder herom: „Efter Trolovelsen uddeler Fæstemøen en af hende selv vævet og mærket Næsedug til hver Mandsperson, som er i Selskabet“¹.

Da denne Gavernes Udveksling i Vidners Overværelse spillede saa stor en Rolle ved selve Handlingen, gled den ganske naturligt i daglig Tale over til at blive en Betegnelse for selve Trolovelsen. Ogsaa i retslige Afgørelser blev den til et Hovedkendemærke. „Det var ingen Trolovelse“, hedder det saaledes i en Dom fra Bergen 1568, „thi der var ingen Gaver, ingen Vidne eller Handtasting“². „Det har altid været holdt her i Riget“, sagde Niels Hemmingsen i Forhøret over Iver Bertelsen, „at de Folk, som hinanden have trolovet og have Vidnesbyrd og Bevisning herom og have givet hinanden Fæstendefæ, de Folk er Ægtefolk for Gud og Verden“³. I Sagen angaaende Birgitte Gøyes Skilsmisse fra Jesper Daa var det derfor et Spørgsmaal af ikke ringe Vægt, hvorledes det forholdt sig med den af ham givne Fæstengave⁴.

Under disse Omstændigheder er det let forstaaeligt, at Dattiden ogsaa overførte de samme Forhold paa længst forsvundne Tider. I god Tro brugte man dem f. Eks. som Maalestok for Begivenheder fra Abrahams Dage. „Endog hidtil i Teksten ikke endnu er noget talt om Bruden Rebekkas Ja og Samtykke, dog lige vel lader det sig heraf aabenbarligen tilkende, at hun vel haver vidst denne ganske Handel. Aldrig havde hun annammet saadan kostelig Fæstindsgave og dyrebar Skænk af Elieser, havde hun ikke tilforn samtykt i Isaks Ægteskab“⁵.

Og ganske naturligt hentede man Billeder fra denne Forestillingskreds for at tydeliggøre religiøse Begreber. „Ligervis som en Brudgom, fæstendes sig en Mø, giver hende med sine For-

ældre et Pant og Fæstendefæ med anden megen Klenodie og Gave, paa sin Tro og Love og sin Kærlighed retsindig at være og aldrig at rykkes — saa haver og Guds Søn givet sin Menighed og kære Brud et stort Arrha [ɔ: Fæstepenge] og Fæstendefæ: den værdige hellige Aand“ o. s. v.¹.

Gennem Datidens egne Forfattere faar man det bedste Indtryk af, til hvilken Grad af Overdrivelse man var gaaet med Fæstegaverne, og hvor stort et Tryk, der herved lagdes paa de ubemidlede, der skulde holde Trop med. I et religiøst Skrift hedder det saaledes i Forbigaaende om denne Sag: „Det sker ofte, at de smaa herudi ville for meget efterfølge de store og agte ikke deres Vilkaar. Som mangan er, der skaffer sig skønne Klenodier til Fæstendegave, herlige og kostelige Klæder, og vilde ikke gerne være den slemmeste, men anvender saadan stor Bekostning derpaa, at det sker ofte, kort Tid efter Brylluppet er overstaet, at saadanne Fæstendegaver holdes falle paa Torvet, pantsættes eller udfaas saa hemmeligen at sælges. Se dette sker ikke saa sjældent, men ideligen“².

Den hele Skik var derfor moden til at beskæres. Dette skete i en Række Forordninger i det 17de Aarhundredes første Halvdel, ved hvilke det forbødes adelige Fæstefolk at give hinanden i Fæstegave mere end to Ringe til en Værdi af 250 Specier i det højeste. Gaver til Slægtninge skulde helt afskaffes. Betegnende nok maatte dog disse Bestemmelser senere slappes; Aar 1651 tillodes det at lade Ringene hos adelige være til en Værdi af 3—400 Specier samt at give Fæstengave ogsaa til Fæstemøns Moder, „eller, om hun er død, til den, udi hvis Hus Jomfruen er“. Af uadelige maatte Gejstlige og Borgerstandens Spidser give i Fæstengave indtil 10 Lod Guld, „fornemme Haandværksfolk“ en Guldring paa en Rosenobel eller to; men „gemene Haandværksfolk og andre skulle ingen saadan Foræring maatte udgive“. Endelig paalagdes det Borgmestre og Raad at holde et vaagent Øje med, at alle Parrets øvrige indbyrdes Gaver kun bestod af hjemmegjort Uldent og Linned og ikke overskred vedkommendes Evne³.

Mod Sædvane synes disse Forordninger at have virket baade

hurtigt og kraftigt. Dette tør dog næppe tilskrives en sær Lydighed hos Befolkningen paa netop dette Omraade, men langt snarere et Omslag i Moden og Synsmaaden i det hele, hvoraf Forordningerne selv for en Del kan betragtes som et Udslag. Sagen var, at Bortfæstning i gammeldags Form og den hertil svarende Trolovelse havde tabt i Betydning, samtidig med at „Bryllup“ var blevet den ene gyldige Form for lovlig Forbindelse. Herhen tyede da de gamle Skikke, „Fæstensgave“ afløstes hos Adelen mere og mere af „Morgengave“ o. s. v. Og hvad Adelen i saa Henseende ændrede, efterlignedes troligt af den højere Borgerstand.

Allerede før det 17de Aarhundredes Midte kunde da i en juridisk Haandbog „Fæstensgave“ betegnes som noget, der kun var brugeligt „blandt ufrie Folk og de som ej af Adel ere“¹. Og Christian den Femtes „Danske Lov“ fastslog yderligere dette Forhold².

Hos Nordens Bondestand derimod holdt de gamle Fæstensgaver sig tilligemed den gammeldags Opfattelse af Bortfæstningens Betydning. Som vi i det foregaaende ofte har haft Lejlighed til at berøre, bevaredes særligt i Sverige, men dog ogsaa i Norge og i Sønderjylland, det 16de Aarhundredes Skikke i saa Henseende næsten uforandrede til ind i det 19de Aarhundrede³.

Naar ved Gavernes Udveksling Trolovelsen var fuldbyrdet, gik man over til Bortfæstningens andet Afsnit: Giftermaalet. „De tvende bleve givne tilhobe“. Denne Del af Handlingen foregik paa en og samme Maade hele Norden over og ledsagedes af en Tale, der ligeledes næsten var ordlydende ens hos alle Skandinaver, et tydeligt Bevis for Skikkens Ælde. Fæstemanden rakte sin højre Haand frem, og Fæstemøens Fader lagde hendes højre Haand deri med følgende Ord: „Jeg giver dig min Datter til Hæder og Hustru, til halv Seng og halvt Bo, til Laas og til Lukke og alt halvt Vundet [o: selverhvervet Gods, modsat Arve-gods] i Navn Gud Faders, Søns og Hellig Aands. Amen“⁴. Her-

efter traadte alle tilstedeværende til, i hvert Fald saa mange som Pladsen tillod, og lagde deres Hænder til Bekræftelse ovenpaa de to Fæstefolks. Hvis man tør slutte fra, hvad der var Skik i Blekinge i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede, blev alle staaende en Stund i denne Stilling, medens Talsmanden læste Fadervor¹ (Fig. 28).

Dette var Handlingens egentlige Hovedpunkt, hvorefter den havde faaet sit Navn „Fæstning“. Herved forstodes nemlig ikke blot i Almindelighed, at Forholdet blev gjort „fast“ — Forlovelse kaldes ogsaa i enkelte Egne af Norge „at gøre vist“² — men først og fremmest, at der blev givet Haand derpaa. „Fæstning“ var Forkortelse af „Haandfæstning“. At dette var den ældgamle, nordiske Betegnelse for Trolovelse kan ses af, at den var trængt ind i England med den nordiske Indvandring. Endnu i et engelsk Skrift fra Aaret 1543 brugtes Ordene *handfasted* og *hande-fasting* som gængse Udtryk for Trolovelse, og selv den Dag i Dag er denne Betydning af Ordene ikke helt glemt i England. I Skotland var Udtrykket *hand-fasting* havnet som Betegnelse for Forholdet mellem „Gadebassen“ og hans „Gadelam“, i hvilken Betydning det forekom i Slutningen af det 18de Aarhundrede³.

Haandfæstning var da altsaa den gamle nordiske Betegnelse for Trolovelse, og Grundbetydningen i begge Ord, „Haandfæstning“ og „Trolovelse“, var den samme: det bindende Løfte mellem vordende Ægtefolk. I Norge og Sverige holdt denne Betydning af Ordet „Haandfæstning“ sig⁴. I Danmark veg den i Løbet af Middelalderen lidt efter lidt for den nye retslige og politiske Betydning af Ordet: en skriftlig Forpligtelse, særligt en kongelig. En lignende Tilbøjelighed til Overgange i Betydning har der været i Ordets øvrige Forgreninger. Tillægsordet „haandfast“ f. Eks. betød paa dansk i det 16de Aarhundrede endnu

Fig. 28. Jomfru Marias Forældre haandfæstes. Maleri i Risinge Kirke i Østergotland fra omkring 1500.

„fangen“, i det 17de Aarhundrede „bekræftet ved Underskrift“ og i det 19de Aarhundrede: „stærk“.

Saa snart den store Haand-Knude atter var opløst, trak de mange Vidner sig ikke igen tilbage til deres Plads, men begyndte en ganske løjerlig Færd, idet de hver især søgte at give Fæsteparret et velment Dunk i Ryggen.

Hvis man ikke havde saa sikre Vidnesbyrd for, at dette virkelig forholdt sig saa, skulde man tro, at her enten maatte ligge en Misforstaaelse til Grund, eller at Skikken dog i hvert Fald kun hørte hjemme hos Folkets laveste Lag. Dette er imidlertid ikke Tilfældet. Den svenske Biskop Olaus Magnus, der saavidt vides er den første, som omtaler denne Skik, omtaler den som ganske almindelig og meddeler tillige i sin latinske Beretning, at dette Dunk i Ryggen paa svensk hed „Fæstedunk“¹. Hvor almindelig Skikken har været i Danmark, kan ses af, at Forfatteren til „Tobixæ Komædie“ tillægger Jøderne fordom samme Skik. Næppe har i dette Stykke Saras Fader fæstet hende og hendes første Bejler til hinanden med følgende Ord:

Med Glæde, Fryd og møget Gammen
Her giver jeg Eder nu tilsammen,

førend de tilstedeværende siges at styrte frem og give dem Dunk i Ryggen. Og til yderligere Forklaring tilføjer endda Forfatteren, vel nærmest til Oplysning for de spillende, at dette udføres ganske som Skik og Brug er ved Fæstning². At sligt ogsaa har været brugt i de højeste Samfundslag, ser man f. Eks. af en Brudetale fra 1624 ved Christoffer Urnes og Sophia Lindenovs Vielse, hvor der tydeligt sigtes hertil³, og en Udlænding, der i Aaret 1634 overværede Johan Oxenstjernes og Anna Margrethe Stures Trolovelse, beretter, hvorledes Gæsterne, efter at Fæstensgaverne var udvekslede, sprang frem og dunkede løs for Spøg⁴.

Ogsaa i Frankrig i det 16de Aarhundrede var „Fæstedunk“ en velkendt Skik. Dette kan blandt andet ses af Rabelais' (†1553) Hentydninger dertil. I en af sine komiske Fortællinger beretter han, hvorledes Adelsmanden Hr. de Basché klarede sig for ubehagelige Stævningmænd. Han kaldte sine Folk ind og sagde:

„Naar Stævningsmændene kommer igen, saa hold jer rede! Du, Loyre! og din Kone indfinder jer i min store Sal i jeres Bryllupsklæder, ganske som dengang I blev ægteviede! Se her er hundrede Guldstykker til at klæde jer op for. I, Hr. Pastor! maa ikke forsømme at være tilstede i Ornat og med Vievand, ligesom til et rigtigt Bryllup. Og du ligesaa, Trommeslager! du stiller med Tromme og Fløjte. Naar saa Vielsesordene er fremsagte og Bruden afkysset, skal I under Trommers Lyd give hinanden Fæstedunk. I veed: smaa Puf og Stød. De hjælper paa Fordøjelsen. Men naar I kommer til Stævningsmanden, saa skal I tærskeløs paa ham som paa umoden Rug. Skaan ham ikke! Se her har I nogle Jærnhandsker, beklædte med Skind. Giv ham dygtigt med dem! Jo mere I holder af mig, des stærkere slaar I til“.

Som aftalt gik det hele for sig. Stævningsmanden blev mørbanket. „Plettet paa Skindet som en Tiger og med et halvt Dusin knækkede Ribben“ vendte han hjem, uden at have faaet Hr. de Basché's Underskrift for, at Stævningen var bleven ham forkyndt.

Næste Dag afsendtes da en ny Stævningsmand, denne Gang for en Forsigtigheds Skyld ledsaget af to Følgesvende. Han kom just til Bryllup ligesom den forrige. Manden mente nu at gøre sine Sager flinkt. Thi da Stævningen var forkyndt, Afskrift afleveret, Vielsen forrettet, Bruden afkysset, Maaltidet endt, tømte han sit Glas og sagde til Herremanden: „Hvordan er dette at forstaa? vanker der ikke Fæstedunk her? Jeg tror, at alle gode gamle Skikke gaar af Brug! Venner gaar af Mode. Juleviser gaar af Mode. Verden er syg og lakker mod Enden. Nej, saadan skal det være: Brudefærd! Brudefærd!“ Og dermed begyndte han at dunke Hr. Basché og hans Hustru, og derefter de unge Damer og Præsten med.

Men saa kan det nok være, at Jærnknoer og Fægtehandsker kom i Gang. Man knubsede løs, alt imens Præsten tordnede mod de forbandede Bryllupsløjer. Med de mest levende Indtryk af Hr. de Basché's Gæstfrihed og med grundig Kundskab om alt, hvad der vankede ved et muntert Bryllup, vendte Stævningsmændene hjem. Fra den Tid var Hr. de Basché fri for videre Overløb af

dem. Og naar nogen ellers var bleven rigtig mørbanket, saa hed det sig som et Mundheld, at han havde nok „været til Bryllup hos Hr. de Basché“¹.

Som det vil ses, lader Rabelais her Fæstedunk blive uddelt ikke blot til Brudeparret, men ogsaa mellem Gæsterne indbyrdes. Noget lignende kan paavises for Danmarks Vedkommende. I „Tobiæ Komædie“, hvor Uddelingen af Fæstedunk to Gange blev fremstillet for Tilskuerne saa livagtigt som muligt, gives der første Gang de spillende Anvisning paa ogsaa at dunke hinanden indbyrdes, og Narren siger efter den sidste Gennemprygling:

Nu lave de til.
 Ret Bryllup det nu blive vil.
 Ak, hvilke mange Hug jeg fik!
 Hvi Fanden have de saadan Skik?
 De slog vor Brudgom og Sara [Bruden] med.
 Men jeg vil sige og gætte dette:
 Mange skulle gerne tage Hug saa mange,
 Kunde det dennem som Sara gange.
 De ville saa gerne have Mand² o. s. v.

Dette svarer ganske til den almindelige Afdunkning hos Rabelais. Begge Steder ser vi Skikken, saaledes som den i livligt Selskab saa grumme let kunde give sig frit Løb og udarte. Men der kan næppe være nogen Tvivl om, at den egentlige Kærne deri var den blotte Dunken af Fæsteparret alene, hvorom der ogsaa hyppigst kun er Tale.

Spørger vi om Grunden til denne besynderlige Skik, saa har sikkert Ærkebiskop Olaus Magnus Ret, naar han sammenstiller den med tilsvarende ved andre Højtideligheder, især ved Ungdommens Konfirmation og ved Ridderslagning. Her brugte nemlig de tilstedeværende at give Konfirmanden eller den nyslagne Ridder et Slag i Ansigtet, for at han „skulde huske det“. En lignende Maade at give den højtidelige Handling „Eftertryk“ paa, som Olaus Magnus kalder det, anvendtes ifølge andre ogsaa, naar en blev gjort til Væbner, blev „væragtig“, som det senere gerne hed. Det Slag paa Munden, som ved denne Lejlighed gaves vedkommende, benævnedes i Norge „et Pustfæst“³.

Naar det nu erindres, at paa ældre dansk betød at klappe: at slaa, er det meget troligt, at Peder Syv har Ret, naar han udleder Talemaaden „det er klappet og klart“ af disse Slag ved højtidelige Lejligheder. Paa hans Tid var heraf kun „Fæstedunkene“ tilbage. „Paa Landet endnu klappe og slaa de dem i Ryggen, som troloves“, siger han. Talemaaden brugtes iøvrigt dengang gerne i en mere udvidet Form, idet man sagde: „Det er kallunset, klappet og klart“. Peder Syv forklarer „kallunset“ som: af Kallun, ɔ: rent og godt ¹.

Selve Skikken var altsaa paa Peder Syvs Tid ophørt blandt de højerestillede i Byerne, men endnu i Brug hos Landbefolkningen. Det samme bekræftes af en anden Forfatter, der ligeledes har skrevet Aar 1688 og bruger disse Udtryk: „Ellers er det mærkeligt, at de i disse nordlige Lande har haft Skik at banke Brud og Brudgom i Ryggen, efter at de var sammenviede, hvilken Skik Sjællands-Bønderne ikke aldeles have forgjæet, som jeg selv har set i deres Trolovelser“ ².

Længst synes Skikken at have holdt sig i Norge, hvor den endnu i Aaret 1782 kan spores i Øvre-Telemarken, om end i en noget udvisket Form. Det hedder herom: „Alle unge Karle, som møder en Pige enten paa Vej eller Sti, efter at hun er fæst, og som er kendt med hende, banker hende for Spøg, som ofte den arme Pige maa føle for Alvor, især naar hun træffer en, hun har givet Kurven“ ³.

Med disse Slag i Ryggen var Handlingens højtidelige Del omme. Fæsteparret modtog nu Lykønskninger af de forsamlede, Gaverne toges i nærmere Øjesyn, og snart efter skiftede Storstuen Præg, idet Borde og Bænke opstilledes til det kommende Gilde „Fæstensøllert“.

Den kirkelige Form for Bortfæstning tog sig noget anderledes ud. Dette laa dog for en stor Del i Omgivelserne, thi hvad selve Handlingen angik, saa bar denne tydeligt nok Præg af at være den verdslige Bortfæstning, som Kirken i Mittel-

alderens Løb havde søgt at tilegne sig og i den Anledning svagt tillempet efter sine Ønsker.

Endnu i de to tre første Aartier efter Reformationens Indførelse vedblev man i det væsentlige at følge gammel Skik. Man samlede udenfor Kirken og, især paa Landet, forblev man hyppigt ude i det fri, saa at Følget blot slog Kres om Kirkedøren, i hvilken Præsten stod med Fæsteparret foran sig¹. Andre Steder traadte man ind i Vaabenhuset². I Byerne og især ved store adelige Bortfæstninger kom man vel helt ind i Kirken, dog synes man at have næret en vis Sky for at lade Handlingen foregaa i Koret foran Hovedalteret. Peder Skrams og Elsebe Krabbes Trolovelse f. Eks., der stod i Frue Kirke i København Aar 1533, altsaa endnu i den katolske Tid — og fejredes med stor Pragt, idet en Biskop „lagde deres Hænder sammen“ og ikke mindre end syv Bisper var tilstede — foregik desuagtet ikke i Kirkens Hovedhal, men i et af dens Kapeller³. Senere benyttedes hertil jævnlige Kirkernes Sakristi⁴.

Hvor det gik ret festligt til, ledtes Fæstemøen ind af de to nærmeste Slægtninge. Elsebe Krabbe „indledtes“ f. Eks. i Frue Kirke „af sin kære Fader, Tyge Krabbe, og sin kære Morbroder, Oluf Rosenkrans“. Men iøvrigt var „Indledningen“ i anden Forstand ikke nær saa vidtløftig her som ved den verdslige Bortfæstning i Storstuen, man sprang al Gentagelse af „Tiltale“ og „Svar“ over og gik straks til Sagen.

Dette kunde man i den katolske Tid saa meget roligere gøre, som man jo ved den forudgaaede tredobbelte Lysning havde overbevist sig om, at intet var til Hinder for Forbindelsen. Da imidlertid ved Reformationens Indførelse Lysningen før Trolovelse afskaffedes og henlagdes til før Vielsen, blev det mere nødvendigt at sikre sig, og efterhaanden fastsloges da at rette ikke eet, men tre bestemte Spørgsmaal til Fæstefolkene. Det første af disse svarede til den verdslige Bortfæstnings Gentagelse af hele Sagens tidligere Gang, idet det kom til at lyde saaledes: „Haver du beraadt dig først med Gud i Himmelen, dernæst med dit eget Hjertelag, siden ogsaa med din Slægt og

Venner, at du vil have denne ærlige Pige (Mand) til Ægte-Hustru (Husbond)?“

Straks efter Reformationens Indførelse herskede der dog en Del Uklarhed paa dette Punkt. Skønt Luther havde udgivet en lille „Trolovelses-Bog“ (Traubüchlein), og denne var bleven gentagne Gange oversat og benyttet paa dansk, synes man dog i de enkelte Egne at have fulgt forskellig Skik. Ifølge Peder Palladius' Gengivelse skulde Præsten straks ligesom Faderen i Storstuen rette det ene Spørgsmaal til Fæstefolkene: „Hans! vil du have Margrethe til din Ægtehustru?“ — „Margrethe! vil du have Hans til din Ægtehusbonde?“¹. Ifølge Frants Wormordsens Haandbog (1539) skulde Præsten først sikre sig ved at spørge hver af Parterne, „om der er nogen Hinder paa nogen deres Side, hemmeligt eller aabenbarligt, at de ikke maa være til Hobe i Ægteskabs-Stat“. Og først efter at have faaet deres Svar herpaa skulde han spørge dem hver især: „Begærer du da af dit Hjerte foruden al Argelist at annamme til dig og have denne ærlige Kvindes-(Mands-)Person til din kære, elskelige og rette Ægtehustru (Husbond) efter Guds Ord og Befaling?“ Ret betegnende er det, at ifølge Frants Wormordsens Anvisning skulde Fæstemanden hertil kun svare „Ja“, Fæstemøen derimod brugte det endnu ivrigere Udtryk: „Ja, gør jeg saa“².

Først ved Peder Palladius' Alterbog af Aar 1564 fastsloges de tre Spørgsmaal, som har holdt sig ved Brudevielse indtil vore Dage, nemlig det ovennævnte: 1) „Har du beraadt dig“ o. s. v. — 2) „Vil du leve saa med hende baade i Medgang og i Modgang, i hvad Lykke Gud almægtigste vil eder tilføje, som en Danne-mand (-kvinde) bør at gøre med sin Ægte-Hustru (Husbond)?“ — 3) „Veed du dig fri for at have givet nogen anden Kvindes-(Mands-)Person, som nu lever, din Ægteskabs Tro?“ Som det vil ses, fastsloges iøvrigt her en Rækkefølge af Spørgsmaalene, der var mindre tankeret end den hos Frants Wormordsen. Han havde begyndt med at sikre sig, at der ingen Hindringer var for Forbindelsen; her henlagdes den nødvendige Forudsætning til det sidste Spørgsmaal.

Naar Spørgsmaalene var besvarede med Ja, skulde, ligesom

ved den verdslige Handling, „Trolovelsen“ bekræftes ved Udveksling af Fæstensgaver. Der kan ikke være nogen Tvivl om, at denne Udveksling virkelig ogsaa hyppigt har fundet Sted baade i den katolske og i den lutherske Tid. Frants Wormordsen forudsætter saaledes i sin Haandbog, at den gamle Skik sker Fyldest; han lader den endog foregaa foran Alteret og giver Præsten Anvisning paa, naar han skal lade Parret række hinanden Haand og give Fæstensgave, ligesom ogsaa Præsten siden skulde sige: „Efterdi at disse ærlige Personer har begæret og samtykt hverandre til Ægteskab . . . og derpaa givet hverandre Haand og Fæstensgave“¹. Endnu langt ned imod vor Tid synes der i afsides Egne af Sverige at være Spor af, at Fæstensgaverne fremdeles blev udvekslede i Kirken.

Men allerede i Katolicismens Dage havde man søgt at fortrænge denne Skik ved en anden, der, ihvorvel den var hentet fra en noget forskellig Forestillingskres, dog syntes egnet til at afløse de altfor virkelige Fæstensgaver. Det var Udvekslingen af Trolovelsesringe.

Denne Skik lignede den nordiske. Guldringen var jo ligesom de sædvanlige Fæstensgaver, Halskæder og Armbaad, et Smykke af ædelt Metal. Ogsaa i Norden var Ringen kendt som Sindbillede. Dunkle Spor synes endog at tyde paa, at man heroppe i den hedenske Tid maaske havde brugt at lade Fæsteparret tilsværge hinanden Troskab, idet begge lagde Haanden paa Gudehovets hellige Ring. Forsaavidt var Jordbunden forberedt for den nye Skik.

Naar desuagtet selv den mægtige katolske Kirke ikke havde formaaet helt at tvinge denne igennem, saa kom det af, at man i Norden haardnakket vedblev at betragte Brugen af Trolovelsesring som en fremmed Skik. Og heri havde man Ret. Nærmere set var der en ikke ringe Forskel baade paa Fæstensgave og Trolovelsesring, og paa Ringens Betydning efter nordisk og efter sydlig Opfattelse.

Fæstensgaven nedstammede fra den gamle nordiske Slangering, hvis afhugne Stykker kunde bruges som Betalingsmiddel. Dens Værd laa ikke i dens kunstige Forarbejdning, men i dens

Metalværdi; jo videre, jo tykkere, jo flere Vindinger des bedre. Denne Oldtidsbetragtning havde endnu ikke tabt sig i det 16de Aarhundrede. Fæstengaven var fremdeles, hvad enten den havde Form af Armbaad eller af Halskæde, at værdsætte efter Vægt. Det gjorde intet, om Kædens Led kun var plumpe „S“er, naar blot de vejede til. Man anskaffede sig ikke nyt kunstfærdigt Arbejde til Fæstengave, man tilbyttede sig gamle Smykker efter Vægt.

Ganske modsat Trolovelsesringen. Dens Betydning laa i dens Form. Det var uvigtigt, om den var tynd eller tyk, let eller tung, naar den blot — selvfsluttet, uden Begyndelse og Ende — kunde betegne den evige Troskab.

Hertil kom, at der vistnok var en oprindelig Forskel paa Tydningen af den runde Ring i Syden og i Norden. I Syden saa man i Ringen, der vendte tilbage i sig selv, kun et sindrigt Tegn, Tegnet paa Troskab. Fæstet paa Fingeren forlenede den med samme Dyd, eller mindede dog derom som Pligt. I Norden derimod havde den runde Ring været mere end Sindbillede, den havde været selve Billedet af det højeste: Solen, Guden, det almægtige Liv. Som Kongering kunde den da vel bæres som Højhedstegn om Panden; det gik og an at sværge Troskab ved den, som den sad i Gudehovet. Men at stykke den ud til Hvermand, bære den paa Fingeren til daglig, var en Formastelse.

Brugen af Trolovelsesring var af sydlig Oprindelse og ældgammel. Skikken havde hersket længe før Kristendommens Dage baade hos Romerne og andre Folk ved Middelhavet¹. Godkendt af Kirken havde den gamle Skik taget ny Vækst hos de samme Middelhavsfolk. Det var dør ikke længere blot Fæstemanden, der med en Ring trolovede sin Fæstemø. Jesusbarnet fæstede dermed den hellige Katharina som sin aandelige Brud (Fig. 29). Paven fæstede med samme Tegn Bisperne til deres Embede. Dogen i Venedig fæstede paa Byens Vegne Havet som Brud o. s. v.²

Anvendelsen af Trolovelsesring havde da for Pavekirken allerede den hjemlige Vanes Vægt; men den fik endnu dybere Betydning. Dette var nemlig omtrent det eneste Punkt ved Bort-

fæstningen, hvor Præsten fik Lejlighed til at optræde selvstændigt paa Kirkens Vegne. Ellers var han jo blot Faderens Stedfortræder. Men idet Kirkens Tjener indviede og paasatte Trolovelsesringene, føjedes her et nyt og betydningsfuldt Led til, som manglede ved den verdslige Bortfæstning og just ved sit

Fig. 29. Jesusbarnet fæster den hellige Katharina som Brud.
(Maleri af Corregio i Louvre i Paris.)

hemmelighedsfulde Præg egnede sig til at paavirke Sindene.

Ifølge Romerkirkens Forskrifter blev da ved den kirkelige Trolovelse en Hovedvægt lagt paa Overrækkelsen af Trolovelsesringene. Vel vekslede Skikkene noget efter Tid og Sted, men, hvor det gik an, skulde

Præsten gøre saa meget ud deraf som muligt: indvie dem, løfte dem mod Him-

len med Bøn om, at Herren vilde velsigne dem, bestænke dem med Vievand og sluttelig paasætte dem i Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands.

Idet Romerkirken i Middelalderen søgte ogsaa i Norden at gennemføre disse sydlige Trolovelsesskikke med Overrækkelse af Trolovelsesringe, stødte den her paa en Modstand af dobbelt Art. Dels var, som vi saa, Nordboerne kun lidt tilbøjelige til at lade Trolovelsesringe afløse Fæstensgaverne, om end blot i Kirken; dels var man heroppe vant til netop i Forholdet mel-

lem Mand og Kvinde at bruge andre Troskabstegn end Ringen. Troskab i Kærlighed betegnedes fra ældgammel Tid vistnok hos alle gotogermanske Folk enten ved en i Fællesskab knyttet Knude (heraf det engelske *true-love knot*)¹ eller ved at en rund Mønt, helst en Guldmønt, brødes sønder og hver af Parterne beholdt sin Halvdel deraf. Denne sidste Form for Troskabspant synes at have været meget yndet og stemmede jo ogsaa med tilsvarende Forpligtelsesformer paa andre Omraader. I Danmark var Skikken i det 16de Aarhundrede vistnok ved at tabe sig, men saavel fra England som fra Tyskland foreligger der Vidnesbyrd om, at den dør endnu var temmelig almindelig brugt².

Romerkirken i Norden var da ilde stædt med sine Trolovelsesringe. De

var for fattige til at erstatte Fæstensgaver, og Pladsen

som Troskabstegn var alt besat.

Ikke desto mindre kæmpede Kirken med Iver ogsaa paa dette Omraade, og om end det

gik langsomt, lod Fremgang sig dog tydeligt spore (Fig. 30). Det sidste Indlæg fra katolsk Side leveredes i Danmark af Christiern Pedersen i hans Jærtegns Postille, hvori det hedder:

„Hvordan bør den Kærlighed være mellem Husbonden og Hustruen? Her svare Doctores til og sige, at den Kærlighed, som de skulle have imellem dem, bør at overgange al den Ting, som til er i Verden; og det betyder den Guldring, som de gives til Hobe med. Samme Ring bør at være af Guld og trind og sættes paa fjerde Finger.

„Først skal han være af Guld. Thi at ligervis som Guld overganger al den Malm i Verden er, saa bør og Kærlighed i Ægteskab at overgange al den Kærlighed, som til er paa Jorden, thi

Fig. 30. Christian II's Trolovelsesring til Dronning Elisabeth. Overskrift: *ave maria gr(atia)*. (Rosenborg.)

Vorherre siger selv i den hellige Læst: En Mand skal overgive Fader og Moder og blive hos sin Hustru. Her maatte nogen spørge, om man bør mere at elske sin Hustru end sine Forældre. Her svares til, at man bør mere at elske sin Hustru, og man bør mere at hædre sine Forældre.

„I anden Maade bør samme Guldring være trind, at han haver ingen Ende, at betegne, at den Kærlighed, som er i Ægteskab, skal være evig, uden al Ende. Endog at Ægteskab skilles ad for medelst Døden, dog bør Kærlighed alligevel at holdes, at den ene skal gøre Almissegerninger og lade gøre Gudstjeneste efter den andens Død.

„I tredie Maade skal Ringen sættes paa den fjerde Finger at betegne, at de skulle have hjertelig Kærlighed til hverandre, thi at vise Mestere og Læger skrive, at der ganger en Aare fra Hjertet og til den fjerde Finger, fordi sættes Ringen paa hannem, at deres Kærlighed skal være trofast af Hjertens Grund“¹.

Da Reformationen indførtes i Danmark og Norge, var man netop naaet saa vidt, at Brugen af Trolovelsesring var bleven almindelig, eller dog temmelig almindelig hos de højest stillede. Oplysende i saa Henseende er allerede Frants Wormordsens Ord i hans Haandbog af 1539, hvor det om denne Del af Handlingen hedder: „Her beder Præsten dem, at de giver hverandre Haand med Trolovelsens Ring eller Fæstendegave, og lægger deres højre Hænder tilsammen og siger“ o. s. v.² Men endnu mere oplysende er det Vink, som Peder Palladius ved samme Lejlighed giver Præsten: „Her skal man agte, om det er Herrefolk, som bruger Trolovelsesring; da skal Præsten tage Ringen af Brudgommen og sætte hannem paa Brudens Finger, før han beder dennem give hverandre deres Hænder“³.

At Forholdene var omtrent tilsvarende i Bergen kan ses af følgende Skildring fra Aar 1562 af en adelig Trolovelse: Efter at Jost Herremand havde erklæret for alle tilstedeværende, at han vilde have Magdalena salig Hr. Jacobs paa Askevolds Efterleverse til sin Ægtehustru og leve og dø med hende, holdt Sognepræst Hr. Michel en Tale, der endte saaledes: „Da fattes der nu

intet andet til, uden at de skulle troloves med Trolovelsens Ring efter gammel Sædvane. Tog da Jost Herremand en Ring og satte paa Magdalenis Haand, og saa lagde Hr. Michel deres Hænder sammen og sagde“ o. s. v.¹.

I Løbet af det 16de og 17de Aarhundrede skred Udviklingen jævnt fremad i Danmark og Norge, idet Borgerstanden og lidt efter lidt ogsaa Bondestanden, fulgte Adelens Eksempel. En Maalestok for Skikkens Udbredelse ved det 17de Aarhundredes Slutning kan hentes fra, at det paa den Tid var et almindeligt Mundheld i Danmark: „Naar Fingeren er ringet, er Pigen tinget“². Og omtrent paa samme Tid hedder det om Bønderne i Nordhordeland og Voss i Norge: „Fæstemanden forærer sin Fæstemø en forgyldt Sølvring, hvilken han dog ikke leverer hende, forinden Præsten udi Trolovelsen nævner disse Ord: saa giver hverandre Eders Hænder derpaa, da han sætter den paa hendes Langfinger, idet han rækker hende Haanden“³.

I Danmark og Norge ophørte med Reformationen Ringspaasættelsen at være et paabudt Led af den kirkelige Handling. Mødte Fæstemanden med Ring, var det godt, og Præsten overrakte i saa Fald Fæstemøen den. Men nødvendigt var det ikke. Det blev kun mere og mere almindeligt, fordi det ansaas for fint.

I Sverige derimod, hvor man bevarede langt flere af de katolske Skikke, fastholdtes ogsaa denne. Ifølge Haandbogen af 1529 skulde Præsten tage Ringen og velsigne den med Bøn. Derpaa overleverede han den til Fæstemanden, der vendte sig mod Fæstemøen og sagde: „Jeg, N. N., tager dig, N. N., nu til min Ægtehustru, til at elske Dig i Nød og Lyst, og til et sikkert Tegn giver jeg Dig denne Ring.“ Hvortil hun svarede: „Jeg, N. N., tager Dig, N. N., nu til min Ægtebonde, til at elske Dig i Nød og Lyst, og til et sikkert Tegn tager jeg af Dig denne Ring.“ Efter disse Ord satte Fæstemanden Ringen først paa hendes Pegefinger, saa paa Langfingeren og endelig paa hendes Ringfinger, idet han sagde: „I Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands.“ I Løbet af 200 Aar skete der ikke anden Forandring i denne Skik, end at hendes Udtryk „Ægtebonde“ i Haandbogen af 1548 rettedes til „Ægtemand“, og Aar 1693 be-

faledes der, at det skulde være Præsten og ikke Brudgommen, der nævnede Treenighedens Navn¹.

I Norden som i Syden opstod der nogen Tvivl om, paa hvilken Haand Trolovelsesringen rettelig skulde anbringes. Ifølge den ældgamle Anskuelse, der havde faaet yderligere Vægt ved at godkendes af Kirkefædrene, burde den sættes paa venstre Haand, til hvis Ringfinger der jo antoges „at gaa en Aare lige fra Hjertet“. Men dette kom i Strid med, at Ringen som Troskabens Tegn selvfølgelig burde anbringes paa den Haand, med hvilken Trokabsløftet afgaves, altsaa den højre.

Disse forskellige Synsmaader affødte Strid og tilsvarende Afvigelser i Skik, ikke blot i Norden, men Evropa over. I det 16de Aarhundrede var Striden i fuld Gang. Af og til greb Kirken ind til Gunst for den venstre Haand, uden dog at kunne hidføre Enighed. Det fjerde Kirkemøde i Milano Aar 1576 paabød saaledes at anbringe Ringen paa venstre Haand. Men i Kirkeritualet for Bordeaux af 1596 maatte man dog give efter for Befolkningens Betragtningmaade og betegne den højre Haand som Ringens rette Plads². I Danmark synes med Reformationens Indførelse den højre Haand at have erhvervet sig Forretten. At noget lignende har været Tilfældet i Sverige kunde vistnok sluttes af, at det Aar 1614 maatte offentligt paabydes at anbringe Ringen paa venstre Haand³. Uenigheden om dette Punkt vedvarer som bekendt endnu.

Derimod synes det at have været enestaaende for Norden, at anbringe Ringen paa Langfingeren i Stedet for paa fjerde Finger. Saa vidt man kan skønne opstod denne Skik hos Landbefolkningen. Den lader sig vistnok først paavise i Norge⁴, og har holdt sig i flere Egne baade dør og i Danmark indtil vore Dage.

Hele Norden over var der i det 16de Aarhundrede stadig kun Tale om een Ring (Fig. 31 og 32), den, som Fæstemanden satte paa Fæstemøens Haand. Paa Dansk kaldtes denne Ring vel i Reglen „Trolovelsens Ring“, men ofte ogsaa „Vieringen“⁵. Denne sidste Benævnelse sigtede enten til, at det var den Ring, der var bleven indviet af Præsten, eller ogsaa til, at det var den, hvormed deres Pagt viedes. I sidste Fald kunde i Navnet

Fig. 31. Een Ring.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

muligt fjæle sig et dunkelt Oldtidsminde fra den Tid, da Pagten maaske var bleven viet ved, at Parret lagde Haand paa Gudehovets Ring. I samme Retning kunde muligt ogsaa pege en ret mærkelig Skik, som haardnakket holdt sig i Sverige. Ifølge Haandbøgerne skulde Fæstemanden staa med Ringen i Haanden, medens han sagde til Fæstemøen: „Jeg tager dig nu til min Ægtehustru“ o. s. v. og hun derpaa svarede ham. Men endnu Aar 1783 var det Skik trods dette Paabud, at Fæstemand og Fæstemø, naar de saaledes forbandt sig, samtidigt lagde Haand paa Ringen¹.

Fig. 32. Hos Guldsmeden for at købe Ringen.
(Efter Olaus Magnus 1555.)

Fig. 33. Trolovelse.
(Mercuri: Costumes historiques.)

At der kun brugtes een Ring, var ikke noget for Norden ejendommeligt. Saaledes var det, eller havde det dog været, Skik baade i Italien, Frankrig (Fig. 33) og England (Fig. 34). Men i det 16. Aarhundrede trængte sydfra den vistnok østerlandske Skik ind, at enhver af de tvende skulde have sin Ring. I Kirkeritualiet for Bordeaux af 1596 omtales saa-

ledes to Ringe, der begge velsignes af Præsten, og af hvilke Præsten fæster den ene paa Brudgommens Finger, og Brudgommen fæster den anden paa Brudens¹.

Til Norden naaede denne Skik først i Slutningen af det 17de Aarhundrede. Endnu i Aaret 1661 hedder det, som vi ovenfor saa, om Knud Thots og Sophie Brahes Trolovelse: „fik Sophia sin Ring og sit Armbaand“ og „fik han sit Armbaand“. Men allerede kort efter foregik der Forandring ved de fyrstelige Trolovelser. Det er uden Tvivl hertil, der sigtes i følgende Samtale i „Grevens og Friherrens Komædie“:

Grevinden: „Hør Børn! Med Bruderingen hvor mæge vi det? Var der ingen hos, da vores Prinsesse havde Bilager?“ — Friherreinden: „Jeg var der vel; men hvem kunde tænke, det skulde engang komme til os at bruge samme Maner! Derfor gav man ikke nøje Agt paa al Ting“².

Omtrent samtidigt trængte den nye Skik ind i Sverige, lige-

Fig. 34. Den Ring, som Sir Thomas Gresham (1544) gav sin Brud.
(Efter Fairholt.)

ledes først for fyrstelige Personers Vedkommende. Betegnende for nordiske Forhold er det, at Skikken her straks antog Præg af de ældgamle Fæstensgaver, idet Ringene ikke gaves af Præst til Brudgom og af denne til Brud, men veksledes mellem Parret. Om trent Aar 1698 maatte derfor i Sverige ved fyrstelige Personers Bryllup Ritualet ændres derhen, at den kvindelige Parts Svar kom til at lyde: „Jeg, N. N., tager dig, N. N., nu til min Ægtemand, til at ære og elske dig i Nød og Lyst, til et sikkert Tegn giver jeg dig i lige Maade denne Ring“¹.

Som sædvanligt optoges den nye Skik hurtigt af Adel og Borgerstand. Hos Nordens Bondestand derimod vil man endnu spredt kunne finde alle Udviklingens Led: ingen Ring, een Ring, to Ringe.

Fig. 35. Haandfæstning i Hamborg omtrent Aar 1500.
(Miniatur i Hamburg. Stadtrechte 1493.)

Saa snart Fæstemanden i det 16de Aarhundrede havde sat Ringen paa sin Fæstemøs Finger, lagde Præsten Parrets højre Hænder i hinanden, sin egen venstre Haand ovenpaa (Fig. 35) og sagde: „Hvad Gud haver til Hobe føjet, skal intet Menneske adskille“. Derpaa vendte han sig mod Forsamlingen og sagde: „Efterdi at Hans N. og Margrete N. have begæret hverandre i Ægteskab og det aabenbarligen bekendt for Gud og Verden, og have derpaa givet hverandre deres Hænder og Trolovelsens Ring [eller Fæstensgave], saa siger jeg dennem Ægte at være i Navn Faders, Søns og Helligaands. Amen“².

Indtil dette Tidspunkt havde Menigheden holdt sig tilbage og ikke, som Brug var ved den verdslige Handling, taget Del med i Haandfæstningen ved at lægge sine Hænder ovenpaa Parrets og Faderens. Men nu styrtede Slægt og Venner frem og stadfæstede Handlingen ved at dunke Parret i Ryggen. Rabelais siger, som før omtalt, at dette i Frankrig skete, naar „Bruden var afkysset“, det er: lykønsket af alle. Ærkebiskop Olaus Magnus siger, at Dunkningen foregik, „idet Ringen paasattes“¹. Rimeligst er det dog at forstaa denne Tidsangivelse som blot omtrentlig og antage, at man i Norden ventede, indtil Præsten havde talt ud og der kom et Ophold i Handlingen. Dette skete netop nu, idet Handlingen, der hidtil i Reglen var foregaaet udenfor Kirkedøren, her afbrødes, og Resten af den henlagdes til Kirkens Indre foran Alteret.

Naar man var kommen til Ro herinde, oplæste Præsten de endnu i vor Tid ved Vielse brugelige Stykker af Bibelen: Om Kvindens Skabelse, Pauli Formaning til Ægtefolk (i Epheserbrevets femte Kapitel), Forbandelsen efter Syndefaldet, og Herrens Velsignelse af det første Menneskepar. Derpaa lagde Præsten sine Hænder paa Parrets Hoveder, fremsagde en Bøn for Ægtefolk, og hermed var den kirkelige Handling omme².

Som det vil ses lignede den kirkelige Bortfæstning i høj Grad den verdslige. Præsten optraadte blot som en Stedfortræder for Fæstemøens Fader, lagde Parrets Hænder sammen og lyste saa Kirkens Velsignelse over deres Pagt. Her som hist faldt Handlingen i to Dele: Trolovelsen, under hvilken de to Fæstefolk var de egentlig handlende og tilsagde hinanden deres Tro; og Giftermaalet, der bestod i, at Faderen eller Præsten „gav de tvende til Hobe“ eller „gav dem til sammen udi den hellige Ægteskabsstand“³.

I denne gamle Fremgangsmaade og den dertil svarende Betragtning af hele Forholdet indtraadte der imidlertid kort efter Aarhundredets Midte en tydelig Usikkerhed. Den Uro, der opstod, skrev sig fra det simple Spørgsmaal: Hvad var de to nu, efter at Handlingen var fuldbyrdet? Var de trolovede eller var de gifte? — Svaret maatte lyde: Begge Dele. — Ja, men

var de da Ægtefolk? — Selvfølgelig, Præsten havde jo forkyndt dem at være Ægtefolk i Navnet Faderens, Sønnens og den hellige Aands, og inde i Kirken foran Alteret havde han yderligere meddelt dem Herrens Bud: Vorder frugtbare og formerer eder! — Men dette gik paa ingen mulig Maade an, der var jo ikke engang endnu lyst for dem! Her maatte paa et eller andet Sted, hvor det saa var, ligge en meget mislig Fejltagelse til Grund.

Vi skal senere søge at forstaa Grunden til den hele Forvirring. Her vil vi foreløbig nøjes med at se, hvorledes man søgte at hjælpe sig ud deraf. Man anvendte det Middel, der synes os saa ligefremt, men faldt Datiden fremmed: at sondre mellem Trolovelse og Giftermaal, og derimod at erklære Giftermaal, Vielse og Bryllup for eet og samme.

Aar 1555 vedtoges det paa et Møde i København af alle Bisper i Danmark: „Udi Fæstensøl skal ingen Præst eller nogen anden give nogen sammen, men aleneste høre deres Trolovelse til sammen og være Vidnesbyrd dertil, indtil saa længe de gives sammen i Kirken“¹. Det var i Overensstemmelse hermed, at Udtrykkene forandredes i de kirkelige Haandbøger, hvoraf Præsterne betjente sig ved slige Lejligheder. I Peder Palladius' Haandbog af 1538 og endnu i den af 1556 var Præstens Virksomhed ved Bortfæstningen bleven betegnet paa en meget utydelig eller, om man saa vil, paa en altfor tydelig Maade, idet det herom hed: „Brudevielse eller Trolovelse for Kirkedøren eller i Kirken skal ske med disse Ord“ o. s. v. Der var altsaa dengang i Virkeligheden ingen Forskel mellem disse to Handlinger. Men i Peder Palladius' Alterbog af 1564 kom Overskriften til at lyde alene saaledes: „Brudevielse skal ske i Kirken med disse Ord“ o. s. v.² Præstens Virksomhed derimod ved den kirkelige Bortfæstning eller Trolovelsen, som den fra nu af næsten udelukkende kaldtes, skulde altsaa for Fremtiden være en anden.

Hvorledes blev den? Der udstedtes vel ikke straks nogen lovbealet Ordning desangaaende, men vi kan dog dels af enkelte omtrent samtidige Opskrifter³, dels af, hvad der siden fastsloges som Kirkeskik, saa nogenlunde slutte os til den sædvanlige Fremgangsmaade.

Hovedtanken var at indskrænke Bortfæstningen til en blot Trolovelse. Naar da altsaa de tre sædvanlige Spørgsmaal var besvarede, og Præsten skulde til „at give de tvende til Hobe“, nøjedes han med at sige: „Saa giver da herpaa hverandre eders Hænder!“ men afholdt sig fra at lægge sin Haand oven paa deres. Dette indskærpedes Præsterne paa det eftertrykeligste¹, thi herved blev den egentlige „Fæstning“ ufuldbyrdet og „Giftermaalet“ fandt ikke Sted. Medens de saaledes holdt hinanden i Haanden, sagde Præsten til dem: „Efterdi at I tilforn have indbyrdes samtykt og tilsagt hverandre eders Ægteskabs Tro og det samme nu aabenbarligen bekendt for Gud og denne kristne Forsamling, og derpaa givet hverandre Hænder, saa forkynder jeg eder rette trolovede Folk at være baade for Gud og Mennesker i Navn Gud Faders, Gud Søns og Gud den hellige Aands. Amen“². I Fyn forbød dog Biskop Jacob Madsen sine Præster at bekræfte Trolovelsen i Treenighedens Navn³.

Derefter vendte Præsten sig til Menigheden og talte omtrent saaledes: „Kære Venner! I er nu saa vel Vidnesbyrd til dette som jeg, at disse ærlige Personer haver trolovet hverandre paa Ægteskabs Vegne. Naar der derfor er lyst tre Gange for dennem af Prædikestolen og gjort den kristne Menigheds Bøn for dennem, og der er ingen Forhindring udi nogen Maade, vil jeg ydermere gøre dennem den Tjeneste, jeg pligtig er paa mit Embeds Vegne. Gud give dennem Lykke, Benedidelse og Salighed til Liv og Sjæl evindeligt! Amen“⁴.

Hermed var den kirkelige Handling til Ende. Som det vil ses havde Præsten været forsigtig og taget sine Forholdsregler, saa at han med frelst Samvittighed kunde sige, at her ingen Vielse eller Giftermaal havde fundet Sted. Men et Spørgsmaal var det om han ogsaa var bleven forstaaet af de paagældende, eller om ikke hans tagne Forbehold havde været altfor fint.

Her viste den daglige Erfaring, at det kun havde lidt at sige, om Præsten vilde have Haand med i, hvad der foregik, eller ej. Bortfæstningen var saa ældgammel en Skik, og dens Betydning trængt saa dybt ind i Folkebevidstheden, at dens Virkning ikke svækkedes, fordi en Præst i hin Tid, hvor saa meget kirkeligt

var blevet ændret, lempede lidt ved de vante Ord og Former. Hovedsagen var der: Samtykket, Gaverne og de tvendes Haandslag i Vidners Overværelse. Efter den almindelige Antagelse var Parret nu „gift“.

Hvor svært det faldt at komme ud af denne Tankegang fremgaar maaske tydeligst af, at endog Kirken selv havde ondt ved klart at udtrykke, hvad den mente. Haandspaalæggelsen afholdt man sig vel fra, men de tre Spørgsmaal, der gik forud og burde være tilpassede efter de nye Forhold, bar endnu længe Spor af den tidligere Forbindelse. Skønt man saaledes i Alterbogen for Danmark og Norge af 1688 havde faaet dem formet rigtigt, faldt man i Kirkeritualet af 1761 tilbage igen og spurgte Fæstemanden, om han „herefter vilde leve saa med hende som en Dannemand med sin Ægtehustru“¹.

Var det saa svært for Kirken at vænne sig til det nye, maatte det falde endnu sværere for Befolkningens store Masse². For-gæves søgte Menigmand at forstaa den besynderlige Tankegang, ifølge hvilken Fæstefolk ikke „var givne til Hobe“, men dog heller ikke maatte skilles ad. Langt simplere var den Forklaring, at denne nyoprettede Stand, der skulde gaa forud for Ægtestanden, snarere betegnede en Mellemtilstand, en Prøvelsens Tid, hvor man vel var gifte, men dog atter kunde skilles. At denne Forklaring har slaaet an, kan ses af et Nødraab som dette fra Roskilde Landemode 1593: „Det skal ingenlunde tilstedes dem, som blive trolovede, at drage sammen, førend de blive viede; thi Kapitlet haver meget med saadant at gøre, at de ville skilles fra hinanden igen, efter at de have prøvet hinanden“³.

Paa den egentlige solide Del af Befolkningen bed dog denne frie Fortolkning lige saa lidt som Frederik den Andens nye Lov, om at Trolovede, der levede som Ægtefolk, skulde straffes med Bandlysning⁴. Slige Nyheder formaaede ikke at rokke ældgammel Sæd. Fæstefolks Pligter og Rettigheder var noksom kendte fra Arilds Tid. Folkets store Flertal levede da videre paa den gamle Opfattelse, uden at agte hverken paa Luther eller Frederik den Anden. Hvor grundfæstet den gamle Opfattelse var, at Fæstefolk var Ægtefolk, kan ses af, at trods den senere Ophævelse af den

kirkelige Trolovelse i Danmark og Norge Aar 1799 er det fremdeles almindelig Skik hos Nordens Landbefolkning at begynde det ægteskabelige Samliv, hyppigt endog aabenlyst at flytte sammen, naar Fæstningen har fundet Sted, og det er „blevet gjort vist“. Medens saaledes den lutherske Trolovelse ikke har mægtet helt at udrydde de ældgamle Begreber om Bortfæstning, har disse derimod øvet en betydelig Indflydelse først paa den kirkelige „Trolovelse“ og siden paa dennes Afart, den moderne „Forlovelse“. Den kirkelige Trolovelse naaede just af denne Grund aldrig frem til fuldt at faa udtrykt, hvad der egentlig var dens inderste Tanke. Og dens senere Afløser „Forlovelsen“ tog i Arv vidt dreven Omgangsfrihed med endnu friske Spor af forbindende Præg, der i Forening med dens lette Opløselighed har gjort den til et enestaaende og besynderligt Forhold, ukendt udenfor Nordtyskland og Skandinavien og kun forstaaelig ud fra bestemte historiske Forudsætninger.

Just fordi Bortfæstningen i det 16de Aarhundrede vedblev at bevare sin Betydning, fejredes ogsaa fremdeles med gammel Højtidelighed det Gilde, der ventede Deltagerne, naar Mødet i Storstuen hævdedes eller man vendte hjem fra Kirken: Fæstensøllet. Vel gjordes der Forsøg fra Regeringens Side paa at afskaffe saadanne Gilder, men her som saa ofte lader den virkelige Tilstand sig bestemme ikke ud fra, hvad Forordningerne paabød, men fra, hvad de gentagne Gange forgæves søgte at ophæve.

Tilsyneladende var det en nøgtern, selvspægende Slægt, der bestandigt knappedes af med endnu haardere Fordringer. Alle-rede Kong Hans havde i sin almindelige Købstadsret forbudt overhovedet „at gøre Fæstensøl med Kost“. Dog sporedes her en svag Lysstribe af Mulighed, idet der tilføjedes: „Hvo det gør uden Borgemesteres Lov dertil, har forbrudt 3 Mark til Konningen og Staden“¹. Sikrede man sig altsaa blot Borgemestrene som Gæster, var her altsaa dog Udsigt til en glad Dag. Men Christian den Fjerde gik endnu strængere til Værks. Aar 1600 forbød han

i Flensborg helt at holde Gilde ved slig Lejlighed. Kun hvis der var udenbys med, maatte man give disse lidt Aftensmad¹. Og Aar 1624 skærpedes dette yderligere for Kongerigetets Vedkommende. Det tillodes vel her at gøre Fæstensøl i fire eller fem Par Folks Nærværelse, men disse syntes fordømte til Sult og Tørst, thi det tilføjedes lige efter: „skal ingen Vin, Brændevin eller nogen Slags Drik, ej heller nogen Spisning, Konfekt eller indsyttet Tøj frembæres i, for eller efter Trolovelsen“². Saa var dog Konsistorium ved Københavns Universitet en Kende barmhjertigere. Ogsaa det forbød Aar 1621 alle, der var Universitetets Love undergivne, at nyde ved „de smaa Trolovelser om Søndagen efter Froprædiken“ nogen „Drik af hvad Navn nævnes kan“; men det tillod i det mindste at lædske de nødlidende med lidt surt, dog „intet uden indsyttet Ingefær eller Citroner Gæsterne at for sætte“³.

Vender man sig fra disse Forbud til de virkelige Forhold, saa toner der En et ganske anderledes muntert Kor i Møde. Det vrimler af Beretninger om, hvorledes den og den ganske aabenlyst har holdt et storartet Fæstensøl, ikke blot i Hjemmet paa en Hverdag, men Pinsedag i Stadens fornemste Lavshus eller paa selve Raadhuset. Og Koret bliver saa fuldttonende, at det slaar igennem og blander sig endog ind i selve Forordningerne. Der kommer en hel ny Klang, naar Konsistorium — alt imens det giver Studenterne, Bogtrykkere og Bogbindere Anvisning paa „intet uden indsyttet Ingefær eller Citroner“ — byder Professorer, Doktorer og Licentiaten ved deres Fæstensøl ikke mere at „for-spise“ end „160 Potter Vin med anden Danskøl“⁴. Man kommer uvilkaarligt til at smile, naar der oven paa Christian den Fjerdes haarde Bestemmelser mod Fæstensøl følger en ny kongelig Meddelelse om, at Regeringen ingenlunde er til Sinds at ville tillade Undersaatterne ved listige Paafund at bringe vore Forordninger udi Foragt. Kongen „er nemlig kommen i Erfaring“, at den hele Virkning af Forordningen har været, at „mange anretter et lige stort og kosteligt Gæstebud, men blot en Dag eller to efter, at Trolovelsen er forrettet, saa at Fæstensøl Navn alene og ikke Bekostningen afskaffet befindes“. At denne Belæring dog ikke

har været ganske uden Frugt for Regeringen fremgaar af, at slige Fester nu ikke længer forbydes, men tillades mod en Afgift¹. Endelig mærker man, at nu vendes der, og man føler atter fast Grund under Foden, naar den næste Forordning under Frederik den Tredje tillader Gejstlige og Borgere til Fæstensøl at se 24 eller 28 Mennesker, holde Gilde en Dag igennem og traktere dem „med seks Retter Mad foruden nogen Konfekt“².

Naar Gildet endelig var omme og Gæsterne skiltes ad, kunde ogsaa Fæsteparret begive sig til Ro. Hvorvidt dette skete i Samlag, afgang alt fra Aarhundredets Begyndelse af forskellige Forhold og Hensyn, hvortil Reformationen føjede nye.

Som det vil erindres var jo ofte Fæstemøen kun et Barn. I sligt Fald maatte den modnere Alder afventes, førend Parret flyttede sammen. En ikke usædvanlig Fremgangsmaade under saadanne Forhold havde det blandt Adelen i den katolske Tid vistnok været at lade den første Fæstning være verdslig og siden, naar Fæstemøen var bleven voksen, lade den bekræfte ved en kirkelig Fæstning, der saa toges i Betydning af Giftermaalet, hvorefter Parret flyttede sammen. Først efter Sammenflytningen fandt saa den afsluttende Vielse Sted.

Denne Fremgangsmaade, der jo egentlig kun var nødvendig, hvor Fæstemøen endnu var Barn, synes for Adelens Vedkommende i Slutningen af den katolske Tid at være gaaet over til at anses for den mest passende, ogsaa hvor Fæstemøen var voksen. I Kong Hans' almindelige Købstadret gjordes et Forsøg paa ligeledes at gennemføre den hos Borgerstanden³. Men i samme Lov skinner dog tydeligt nok den gammeldags Betragtningssmaade igennem, at ved Fæstningen var det egentlige Giftermaal foregaaet. Hvor nemlig Loven omtaler det Tilfælde, at en Kvinde, efter at være bleven lovlige fæstet til en Mand, forholdes ham, og der nægtes ham at faa Bryllup, tillader Loven ham „at tage hende ud af hvad Hus, hun er udi, med Raadets Tilhjælp“. „Vil nogen beskærme hende for hannem og fanger han Skade derover, da have han det for Hjemgæld. Kan han ikke fange hende uden Døren eller Huset, da bryde op og være sagesløs“. Og kort og klart udtrykkes den gamle Opfattelse, naar det i samme Lov i

bestemt Modsætning til kirkeligt Giftermaal og Vielse siges: „Avle de Børn sammen udi Fæste, det er ægte Hustrus Børn“¹.

Dette var altsaa ved Reformationens Indførelse den ældgamle Betragtningmaade, der vel hos de højere Stænder var overgroet af nogle Anstandshensyn, og ligeledes i de Tilfælde, hvor Alderen forbød ægteskabeligt Samliv, for en Stund maatte lempe sig efter Forholdene, men forøvrigt betegnede den Grundforudsætning, hvorpaa Sæd og Skik hvilede. Hos Folkets store Flertal var Reglen den, at Fæstemand og Fæstemø sov ved hinandens Side.

Men mod denne Skik skete der Anskrig et Par Aartier efter Reformationens Indførelse. Det droges nu stærkt i Tvivl, hvor vidt Fæstefolk var Ægtefolk, og det forbødes i enkelte Egne udtrykkeligt at tage sig Hustru uden at lade sig i Præsts Overværelse trolove og vie for Kirkedøren med hende². Herved kastedes der en ny Brand ind, og skønt Virkningen af Forbudet næppe sporedes synderligt, hvad Natten eller Fæstensøllet angik³, saa føjedes dog herved et nyt Hensyn til, der yderligere forvirrede Begreberne. At Fæstefolkene uden videre sov sammen, var nu ikke længer blot simpelt, men blev snart tillige strafbart. Ifølge Frederik den Andens Ægteskabsordinans af 1582 skulde „saadanne straffes af deres Øvrighed, naar de af Sognepræsten bliver paamindte“. Fremturede de deri, skulde de udelukkes fra Sakramentet, og vilde de endda ikke rette sig, skulde de „aabenbarligen sættes i Band“⁴. Ikke desto mindre vedblev dog Folkets store Flertal at følge gammel Skik, og hvad mere var, ifølge Folkets nedarvede Retsbegreber gjorde man heri kun, hvad der var tilladeligt.

Det er hele denne ved Reformationen opstaaede Forvirring, som vi i det følgende skulde søge en Forklaring paa.

Den Forvirring, som herskede i det 16de Aarhundrede angaaende det simple Grundspørgsmaal: hvorledes bør et

Ægteskab rettelig stiftes, kunde ved første Øjekast synes utrolig i en ellers dog saa vidt fremskreden Tid. Tilstanden bliver dog mere forstaaelig, naar vi erindrer, at det 16de Aarhundrede var en Overgangens, en Omvæltningens Tid, hvor paa dette Omraade ikke mindre end tre forskellige Former kæmpede med hinanden: den endnu ikke helt afskaffede hedenske, den katolske og den nye, der var ved at danne sig som Udtryk for Reformatorenes Syn paa denne Sag. Kun ved at rede disse Former ud fra hinanden og se dem i deres historiske Følgeorden kan vi fatte Sammenhængen i det Virvar, som Summen af dem dannede.

Den ældste Bestanddel var det, som vi ovenfor har kaldet „den verdslige Bortfæstning“. I denne forekom tydeligt nok Spor af den hedenske Oldtids Skikke. Det var Røster fra Hedenold, naar de tvende lovede hinanden deres Tro og bekræftede Løftet ved Gaver, og naar derpaa Faderen gav dem tilhobe, idet han lagde deres Hænder sammen og sagde: „Jeg giver dig min Datter til Hæder og Hustru, til halv Seng og halvt Bo, til Laas og til Lukke og alt halvt Vundet“. Og urgammel var uden Tvivl ogsaa den ejendommelige Fælles-Besegling, naar sluttelig alle tilstedeværende traadte til, lagde deres Haand ovenpaa de tre's og knyttede „Haandfæstningens“ store Knude.

Da Kristendommen ved sit Komme til Norden havde truffet disse gamle Forhold, var den her som andetsteds gaet frem med Lempe. Den begyndte med at anerkende det bestaaende og nøjedes blot med at tilbyde sin Velsignelse til enhver, der maatte ønske den. Betydningen af den „Vielse“, som Kirken saaledes tilbød, fattes imidlertid først ret, naar man mærker sig dens Omfang. Nu har Ordet „Vielse“ kun holdt sig i Betydning af Ægteskabsindvielse; men dengang viede Kirken med gavmild Haand alt, hvad en barnlig Befolkning maatte bede den om: Mennesker og Dyr, Mark og Eng, Hus og Afgrøde, og ved Brylluppet ikke blot Ægteparret, men lige saa vel Gildebordet og Brudesengen¹. Og modnedes end lidt efter lidt Begreberne, saa at Fæsteparrets Vielse i Kirken opfattedes som det egentlig betydningsfulde, saa bevarede dog denne et Særpræg, der noksom bestemte dens Værd: den betingede ikke Ægteskabet, thi dette

var alt indgaaet, da den verdslige Fæstning fandt Sted. Den kirkelige Vielse var blot en Velsignelse af det alt sluttede Ægteskab.

Hermed var det Grundforhold udtrykt, som trods Kirkens senere Modstand dog vedblev at holde sig Middelalderen igennem: Ægteskabets Retsgyldighed ahang af dets Overensstemmelse med den verdslige Lov, derimod ikke af nogen ved dets Indstiftelse foretagen kirkelig Handling. Nu som før laa det afgørende Punkt i det ved Haandfæstningen fastslaaede fælles Samtykke.

Efterhaanden som Kirkens Vælde tiltog, søgte den at drage Ægteskabet ind under sit Retsomraade. Tydeligst gav dette sig til Kende ved de stadigt skærpede Forbud mod beslægtedes Giftermaal. Det lykkedes dog ikke ad denne Vej at ophæve den verdslige Bortfæstnings retslige Betydning. Bøder, Kirkestraf, mulig Skilsmisse kunde blive Følgen af nærbeslægtedes Giftermaal, men var Fæstningen gaet lovligt for sig, blev dog Børnene at anse for ægte.

Et endnu skarpere Angreb mod den verdslige Retsopfattelse rejste Pave Innocens den Tredje, da han erklærede Ægteskabet for et Sakrament. Heri laa nemlig, at det var uopløseligt i Live som i Døde. Hverken Ægteskabsbrud eller nogen anden Brøde kunde nu længere gøre Skilsmisse tilladelig; ja end ikke Døden medførte en saadan, den overlevende maatte ikke gifte sig paany.

Disse Bestemmelser forekom selv Pavemagten saa haarde, at man fandt det rettest samtidigt at løsne Baandene lidt paa et andet Punkt. Innocens den Tredje hævede Forbudet mod Ægteskab imellem beslægtede i syvende Led og indskrænkede det til det fjerde Led¹.

Heller ikke dette Angreb var i Stand til at omstyrte de nordiske Retsforhold. Vel er det sandsynligt, at det kan have haft til Følge, at de tidligere saa hyppige Skilsmisser nu indskrænkedes; men eet ophævedes ikke, det var den overlevendes Ret til at indgaa nyt Ægteskab efter Ægtefællens Død. Paa dette Punkt maatte Romerkirken vige. Den indskrænkede sig

til at forbyde Præsterne, under Straf af Embedsfortabelse, at lyse Velsignelse over Enkemænd eller Enker, naar de giftede sig paany. Men den opnaaede ligesaa lidt at faa det andet Ægteskab erklæret for retsligt ugyldigt som overhovedet at faa kirkelig Vielse erklæret for nødvendig til et Ægteskabs Retsgyldighed. Hvad Kirken selv mente i saa Hensende var dog klart nok og kommer f. Eks. tydeligt frem i en Beslutning som denne paa Kirkemødet i Oslo Aar 1436: „Ingen Mand eller Kvinde, som indtræder i andet Ægteskab, bør modtage Kirkens Velsignelse, med mindre den ene af Ægtefolkene, eller begge, ikke i det første Ægteskab have modtaget Velsignelsen, thi da skal den meddeles dem i det andet. De Præster, som med Vidende velsigne det andet Ægteskab, have derved forbrudt deres Embede og kunne kun løses fra denne Brøde af deres Biskop“¹.

Rent retslig set var da Romerkirken ved Middelalderens Slutning ikke naaet væsentlig videre frem i sit Forsøg paa at inddrage Ægteskabet under sit Magtomraade. Endnu gjaldt det samme som ved Kristendommens Komme til Norden: Ægteskabets Indgaaelse var en verdslig Handling, der fuldbyrdedes ved den verdslige Fæstning. Den Vielse, som Kirken havde at byde, var et Efterspil, hvis Betydning Kirken kunde anslaa saa højt, som den vilde — den var og blev dog kun en unødvendig Godkendelse af det alt fuldbyrdede.

Men hvad Kirken ikke opnaaede i aaben Tvist med den nordiske Retsbevidsthed, det tilegnede den sig, delvis i det mindste, ad fredelig Vej ved en ganske simpel omgaaende Bevægelse. Her i Norden fulgte den i saa Henseende, saa vidt det lader, samme Fremgangsmaade som i det øvrige Europa. Da den ikke kunde naa at faa den verdslige Fæstning erklæret for retslig ugyldig, overtog den selv Faderens eller nærmeste Frændes Rolle og besørgede selv verdslig Bortfæstning.

Naar dette er begyndt, lader sig ikke sikkert angive. Det var og blev jo Enkelt-Tilfælde og blev aldrig helt Regel. Sandsynligheden er dog for, at man tidligt er slaaet ind paa denne Vej. Netop jo mere anset Kirken var, og jo vanskeligere det faldt fyldestgørende at udføre Faderens eller nærmeste Frændes Hverv

med alle de dertil hørende Taler og Formularer, des nærmere maatte det ligge at overlade alt dette til Stedets Gejstlige, der havde saa mange Forudsætninger til at optræde som værdig Talsmand paa Faderens Vegne. Ganske de samme Hensyn, der, som vi ovenfor har set, i det 16de Aarhundrede og senere førte til at bede Præsten være den ordførende, maatte langt tidligere have ført til det samme.

Man henvendte sig ikke forgæves. Kirken var altid redbon. Selv om det væsentlig var de samme Ord som ved den verdslige Bortfæstning, saa fik de nu ligesom en dybere Bund. Og det gjorde særlig Virkning, naar Præsten sluttelig tilføjede: „Hvad Gud haver sammenføjet, skal intet Menneske adskille“, eller naar han, medens Haandknuden besejlede det skete, helligede denne ved at læse et Fadervor. Hvad enten det lød paa Landets Tungemaal eller paa det for Mængden uforstaaelige Latin: Qvod Deus conjunxit o. s. v. og Pater noster! saa havde det noget eget højtideligt ved sig. Med fin Takt foreskrev ikke Ritualet Romanum nogen aldeles fast Formular ved denne Lejlighed, men overlod det til Kirketjeneren selv alt efter Tid og Forhold eller de enkelte Landsdeles Sæd at vælge de rette Ord¹.

At Bortfæstningen dog ogsaa under denne Form endnu kun var en verdslig Handling, som Præsten blot havde paataget sig at udføre, betegnedes ved den Skik, der holdt sig lige ned til Reformationstiden: at den foregik udenfor Kirkedøren, idet kun Præsten stod i denne, Parret og Forsamlingen udenfor². Men i Norden som i Syden ønskede Kirken at drage den helt indenfor Døren og gøre den til en ren kirkelig Handling. Vi har allerede tidligere omtalt Forsøget paa at faa Fæstegaverne ved denne Lejlighed afløste af de viede Trolovelsesringe. Et andet Forsøg i samme Retning, hvor Kirken naaede endnu videre frem, var Paabudet om, at intet Giftermaal maatte finde Sted uden forudgaaet kirkelig „Lysning“.

I hvilket Omfang Kirken her har faaet sat sin Vilje igennem, er vanskelig fuldt at overse. Men i og for sig var det en meget naturlig Bestemmelse, naar Ægteskab mellem beslægtede indtil fjerde Led var forbudt, da at sikre sig Overholdelsen heraf ved

forud for enhver Forbindelse at lade gaa en Frist af nogle Uger, i hvilke det paatænke Ægteskab, offentlig anmeldt, forelaa til Prøvelse. Og ganske svarende til Datidens Forhold var det at lade den offentlige Anmeldelse foregaa ved en Forkyndelse i Kirken. For saa vidt faldt Statens og Kirkens Interesser her sammen.

Kirken gik imidlertid et Skridt videre end nødvendigt, idet den forandrede den offentlige Anmeldelse til en Anmodning om kirkelig Bøn for Parret. I den ved Reformationens Begyndelse brugelige Formular var denne Omdannelse forlængst fuldbyrdet. Efter Frants Wormordsens og Peder Palladius' indbyrdes lidt afvigende Forskrifter, begge Efterligninger af Luthers, lød Indholdet omtrent saaledes: „Hans N. og Margrethe N. ville give dennem tilsammen udi den hellige Ægteskabs Stat. Derfor begære de den hellige Kirkes almindelige Bøn for dennem, at det maa blive dennem til Lykke i et gudfrygtigt Levnet. — Om Nogen haver derudi at sige, da gøre sig det i Tide eller tie sig stille derefter. — Gud give dennem sin Naade og Velsignelse! Amen“¹.

Hvis det fuldt var lykkedes Kirken at tvinge denne sin Lysning igennem, vilde den derved have gjort al Bortfæstning, ogsaa den verdslige, afhængig af sig. Vist er det, at den naaede et godt Stykke frem. Vil man have en Maalestok for, hvor vidt den overhovedet naaede i sine Forsøg paa at tilegne sig den verdslige Bortfæstning, lægge man Mærke til følgende to Lovbud: I den saakaldte Lundske eller Helsingborgske Stadsret hedder det: „Hvilken Mand, der vil fæste sig Kone eller Mø til Hustru, da skal han hende med Præst-Vidne og andre gode Mand og Kvinde fæste“². Her paabødes det altsaa, at Bortfæstningen skulde foretages om end ikke af en Præst, saa dog i dennes Overværelse. Og i Kong Hans' almindelige Købstadsret kom det til at hedde: „Naar lovligt fæstet er, da skal Sognepræsten dør, som hun boer, lyse tre samfælde Søndage for hendes Giftermaal. Siden maa de sagløs sammen gives og vies, om ingen Gen-sigelse imod er“³.

Selve denne sidste Bestemmelse synes imidlertid at antyde,

ad hvilken Vej den verdslige Fæstning fremdeles vidste at hævde sin Uafhængighed. Det var jo nemlig klart, at skulde den gøres afhængig af kirkelig Lysning, maatte dette ske ved, at Lysningen krævedes foretagen efter „Ja-Ordet“, men førend den egentlige „Fæstning“, saa at denne overhovedet ikke kunde finde Sted uden forudgaaet Lysning. Spor af denne Ordning træder ogsaa frem i kirkelige Udtalelser, senest i Biskop Lage Urnes Bestemmelser af 1517¹. Men selve det, at hint Kong Hans's Lovbud stiller „Fæstning“ og „Lysning“ i forkert Orden, viser noksom, at det ikke var lykkedes Kirken helt at faa Magt over den verdslige Fæstning. Lovens følgende Ord afkræfter paa en ejendommelig Maade det lige udtalte om Lysningens Nødvendighed: „Avle de Børn sammen udi Fæste, det er ægte Hustrus Børn“.

Forholdet ved Middelalderens Slutning var da altsaa dette: Hvor meget end Kirken havde søgt at tilegne sig den verdslige Bortfæstning, dels ved at lade sine Tjenere udføre den, dels ved at udstyre denne Art Fæstning med nye Skikke (Trolovelsesringe), dels endelig ved at søge al Fæstning gjort afhængig af kirkelig Lysning, saa hævdede dog fremdeles den verdslige Fæstning sin Uafhængighed. Ægteskab indgaaet paa denne Vis uden Kirkens Mellekomst var endnu som fordem lovgyldigt. Sit skarpeste Udtryk fandt denne Modsætning imellem kirkelig og verdslig Lov i Dommen over selve den katolske Gejstligheds Ægteskabsforbindelser. Kirkeligt set var disse kun syndige og vanærende Frilleforhold. Verdsligt set derimod var de, for saa vidt tilbørlig Fæstning var gaaet forud og Frænders Samtykke opnaaet, ikke ulovlige og Børnene at anse for ægte².

Som vi ovenfor har set, var det Middelalderen igennem Skik at bortfæste især Kvinder i en meget ung Alder, længe før end de var myndige. Idet Kirken paatog sig at besørge Bortfæstning, rettedes da naturligt det Spørgsmaal til den, hvorvidt den godkendte denne Fremgangsmaade, eller om den ikke holdt

paa, at en Kvinde ikke burde bortfæstes, førend hendes virkelige Samtykke kunde opnaas.

Hvis Romerkirken ganske uden alle Bihensyn skulde have besvaret dette Spørgsmaal, er der vel ingen Tvivl om, at den vilde have forbudt at bortfæste umyndige. Men ved et saadant Svar vilde den dels have sat sig op imod en meget almindelig Sædvane, dels betydeligt indsnævret Antallet af de Bortfæstninger, som det kunde falde i Gejstliges Lod at besørge udført. Kirken svarede derfor, at den var villig til at besørge alle Slags Bortfæstninger, baade af umyndige og myndige, men tilføjede dog, at der var en vis Forskel mellem disse to Arter af Forbindelse. Ved „sponsalia de futuro“, som det kaldtes, det vil sige, naar en umyndig bortfæstedes og altsaa gav sit Samtykke til i Fremtiden at ville indgaa Ægteskab med den, til hvem vedkommende nu fæstedes — ved denne Art Bortfæstning „stiftedes ikke Ægteskab i og for sig“. Dette skete kun ved den egentlige Bortfæstning (sponsalia de præsent). Men ganske vist maatte det indrømmes, at naar en saadan umyndig bortfæstet senere havde Samleje med sin Fæstemand, saa gik derved „Fremtids-Samtykket“ over til at være et „virkeligt Nutids-Samtykke“, og gyldigt Ægteskab forelaa fra det Øjeblik af¹.

Med dette Forbehold følte Kirken sin Samvittighed lettet. Og Fæstemanden, der havde sikret sig en rig lille Brud, kunde heller ikke have noget at indvende derimod. Den verdslige Lov hjemlede ham nemlig Ret til senere naarsomhelst at gøre sine Rettigheder som Brudgom gældende². For den almindelige Bevidsthed gled derfor denne Sondring mellem sponsalia de futuro og sponsalia de præsent vistnok temmelig upaaagtet hen. Selv kirkeligt set havde den uden Tvivl langt mere Præg af en Undskyldning end af en praktisk Hindring. Det var ogsaa en Selvfølge, at kirkelig Lysning skulde finde Sted forud for begge Arter af Bortfæstning³.

Maatte Kirken saaledes paa dette Punkt kun modstræbende give sit Minde til en Ordning, der var mere afpasset efter Tidens Forhold end efter Kirkens Værdighed, kunde den paa et andet nærliggende Omraade byde lempeligere Kaar end den verdslige

Lovgivning. Denne krævede ikke blot Pigens, men ogsaa hendes Faders eller nærmeste Slægtnings Samtykke; manglede dette, var Straffen derfor Tabet af hendes Gods eller dog i det mindste Brugsretten deraf. Og det ansaas for en Selvfølge, at Bortfæstningen burde foregaa i en talrig Kres af Slægt og Venner. Kirken derimod krævede kun selve Parternes Samtykke og godkendte hemmelig Bortfæstning uden Slægts og Venners, uden Menigheds Nærværelse. Hvad en Præst i Smug havde sammenføjet, var efter Kirkeretten fuldkomment retsgyldigt Ægteskab, naar blot Parternes Samtykke i fornødent Fald kunde bevises¹.

Det vil let forstaas, at denne Kirkens Lære om hemmelige Trolovelser stærkt maatte friste til Misbrug. En samvittighedsløs Gejstlig havde her et Middel til at trække Søgningen til sig. Vi kender for lidt til Forholdene i Norden til fuldt ud at kunne maale de uheldige Virkninger af disse Bestemmelser. Kun de hyppige Indskærpelser af, at Lysning ikke maatte undlades, og senere Luthers og Reformatorenes heftige Sprog mod „hemmelige Trolovelser“ lader os ane, at denne Art Forbindelser maa have ført til store Udskejelser. Vil man imidlertid have et Billede af, hvad Læren om umyndiges Bortfæstning og hemmelige Trolovelser kunde føre til, naar de fik Lov til at løbe Linen ud, læse man følgende Beskrivelse af Forholdene i England i Begyndelsen af det 18de Aarhundrede:

„I England kunde et retskraftigt Ægteskab afsluttes paa ethvert Sted, til enhver Tid, af enhver ordineret Præst, uden at det nogensteds førtes til Bogs, og uden Forældrenes eller Formyndernes Tilladelse, naar blot Brudgommen var 14 og Pigen 12 Aar gammel. Ganske vist skulde man have en stemplet Tilladelse til at lade sig vie i Stilhed, men dette blev ikke paaset, og Manglen af en *licence* (Bevilling) opfattedes kun som en Overtrædelse af Loven om stemplet Papir. Enhver kan sige sig selv, til hvilke Misbrug slikt maatte føre. En Mængde Gejstlige og især Gælds-fanger i Fleefængslet eller Gejstlige af slet Ry, der havde opslaaet deres Bopæl i Nærheden, levede af at vie Folk paa denne Maade. Næsten enhver Vinbod havde en Fleet-Gejstlig i sin

Sold, og Plakater i Vinduerne gav Underretning derom, ligesom ogsaa forbigaaende kunde blive overraskede ved det Spørgsmaal: „Sir! kunde De ikke have Lyst til at blive gift?“

En enkelt Præst havde paa denne Vis viet 6000 Par om Aaret, en fængslet Gejstlig paa een Dag 173 Par. Først Aar 1753 lykkedes det at gennemføre en Lov herimod. Oplysende ogsaa for nordiske Forhold er det, at denne Lov i Parlamentet bekæmpedes blandt andet med den Indvending, at den vilde hindre yngre Sønner i at skaffe sig rigte Piger til Ægte¹.

Med Romerkirkens Lære om den hemmelige Trolovelses Berettigelse var en af de sidste Skranker falden for den almindelige Sædelighed. Den Slutning laa nemlig saa nær, at selv om Kirken muligt krævede en Gejstligs Nærværelse ved en saadan Trolovelse, saa fordredes ikke sligt af den verdslige Lov. Man maatte paa verdslig Vis kunne holde hemmelig Trolovelse ved i Enrum at blive enige om straks at indgaa ægteskabelig Forbindelse. Beretninger fra det 16de Aarhundrede om denne ejendommelige Art „lovlige“ Forbindelser er bevarede baade fra Tyskland og England. Det hurtige Ægteskab sluttedes ved, at man enten sønderbrød en Mønt og hver af Parterne gemte sin Halvdel som Pant, eller at man hver især først fremsagde de ved kirkelig Trolovelse brugelige Ord. En mærkelig engelsk „Husholdningsbog“ fra Aar 1537 meddeler herom følgende: „Mange Mænd bruge, naar de ikke kunne faa deres urene Begær med en Kvinde, saa blot at love hende Ægteskab; de udveksle da indbyrdes Troskabsløfte, idet han siger: „Jeg tager nu Dig, Margrete! til min Viv og derpaa giver jeg Dig min Tro!“ hvortil hun svarer paa samme Vis. Naar dette er gjort, gaa de ud fra, at de nu har Lov til at fremme deres urene Vilje, og Handling følger efter, ikke uden Guds store Fortørnelse og deres Sjæles Forbælgelse“².

Som Modstykke til Kirkens Godkendelse af hemmelig Trolovelse, der i sine Misbrug kunde føre til helt at ophæve al kirkelig Orden paa dette Omraade, frembød den verdslige Lov i Danmark en Bestemmelse af lige saa farlig Art. Det hed nemlig

i jyske Lov, og dette Lovsted paaberaabtes endnu i det 16de Aarhundrede oftere i Domme baade i og udenfor Jylland: „Hvo som haver Slegfred i Gaarde med sig og ganger aabenbarlig med at sove, og hun haver Laas og Lukke og søger Æde og Drikke med ham i tre Vintre, hun skal være ret Husfrue og Adelskone“¹. Ved tre Aars aabenlyst Samliv som Hustru kunde altsaa en Frille, uden at en eneste Bestemmelse om lovlig Bortfæstning var sket Fyldest, forfremmes til Ægtehustru og tilsvarende Følger indtræde for hendes Børn. Det var unægtelig et Lovbud, der misbrugt syntes at kunne sprænge al lovlig Orden lige saa grundigt som den af Kirken godkendte Lære om hemmelig Trolovelse.

Søger vi at danne os et Billede af de til slige Bestemmelser svarende, virkelige Forhold, saa synes ved første Øjekast alt at svømme ud i ubestemt Ubundenhed. Dette første Indtryk er dog næppe det rette. Gammeldags Hævd og Folkets sunde Sans har sikkert samlet netop Landets bedste og toneangivende Slægter om de faste Former. I denne Folkets egentlige Midtstrøm møder vi da fremdeles Side om Side de to gamle Mærkerækker for Ægteskabs Stiftelse: den verdslige med dens „Tiltale“, „Gen-svar“ og „Haandfæstning“, og den kirkelige med dens sponsalia de futuro og sponsalia de præsentī, samt Vielsen efter Brylluppet. Alt tyder paa, at netop Landets Adel og enhver, der ellers havde Evne til at følge sin Lyst, ikke ensidigt benyttede en enkelt af disse to Veje, men knyttede dem sammen, lod — ofte vistnok paa vilkaarlig Vis og efter tilfældigt Tykke — verdslig Fæstning udfylde og eftergaa af kirkelig Handling, verdsligt Bryllup af Kirkens Velsignelse. Just ved saaledes at køre Sporene sammen og forene alle Handlingerne mente man bedst at omgærde det nye Forhold, der stiftedes.

Men lige saa sikkert var det, at nærmere set maatte Tilstanden siges at være stærkt i Forfald. Hin Trang til at benytte alle Former var selv et Udtryk for, at Lovløsheden var til Stede, den var en Art Selvtægt derimod. Men værre end denne var al den Usædelighed, der i Ly baade af gejstlig og af verdslig Ordning

frit havde Lov at brede sig. Her maatte ske en Forandring, en Reformation var nødvendig.

Saa længe Trangen til Forbedring blot i Almindelighed var til Stede, kunde Romerkirken tage Afstand derfra og delvis hævde sin Værdighed ved at lære: Alt, hvad Ægteskab angaar, er af lavere Art, kun den ugifte Stand er den Gud velbehagelige. Men Spørgsmaalet blev brændende, Trangen til Afgørelse uafviselig, da Munken Luther vovede at lære: Ugift Stand er kun Djævelens Hylster, Ægteskabet er den ene sande, guddommelige Stand.

Som bekendt blev dette Stridsspørgsmaal en af Hovedgrundene til, at Nordtyskland og Skandinavien udskilte sig fra Romerkirken. Med Urette vilde man dog betegne den Tilstand, der herskede i Norden før Reformationen, som den ægte katolske, og hvad der ændredes herved som ene Luthers Værk. Forholdene forud betegner en Forfalds-Tilstand, der var fælles for hele Evropa; i de sydlige Lande foretoges Udrensningen med Kirkens egne Midler og paa Kirkens egen Grund; i Nordevropa havde den tillige en Udskillelse fra Moderkirken til Følge.

Den Forbedring af de Ægteskabet vedrørende Forhold, som saaledes samtidigt tilsigtedes syd og nord for Alperne, maa ses i sin indre Forbindelse for helt at forstaas. Reformationen indenfor Romerkirken foretoges under den Form, at Kirken forbød den blot verdslige Bortfæstning og inddrog al Bortfæstning under sig. Vel tillod den, at sponsalia de futuro (umyndiges Bortfæstning) fremdeles maatte foregaa under alene verdslig Form, men samtidig svækkede den Betydningen af denne Art Forbindelse ved at ophæve den gamle Regel: at saadan Forbindelse blot ved senere ægteskabeligt Samliv kunde gaa over til retsgyldigt Ægteskab. Ligeledes afskaffedes hemmelig Trolovelse. Kun den Form for Bortfæstning anerkendtes da som ægteskabsstiftende, hvor begge de myndige Parter i Nærværelse af Præst og to eller tre Vidner afgav deres Samtykke til at ægte hinanden¹. Naar de saaledes var forenede, var de

Ægtefolk, hvad enten de saa desforuden efter Brylluppet mødte i Kirken for at modtage Kirkens Velsignelse eller ikke.

Denne Ordning var simpel og klar og bar tydelige Spor af Romerkirkens gamle Evne til at gribe ordnende ind. Det var jo heller ikke et nyt, pludseligt indtraadt Forhold, her skulde ordnes. Kirken havde haft Tid nok til at lære Misbrugene at kende og afveje de dertil svarende Midler.

Anderledes med Luther. Han skulde, idet han brød med Moderkirken, paa en Maade gennemløbe hele Fortidens Udvikling. Da han tilmed stod som Forkæmper for en ny Tankegang, som han kun ved Hjælp af den verdslige Magt, men uden fuld kirkelig Myndighed skulde gennemføre, saa blev hans og hans Hjælperes Færd ganske naturligt præget af en vis Usikkerhed i Valget af Midlerne.

Luther begyndte, ligesom Romerkirken i sin Tid, med at erklære alt Ægteskabet vedkommende for noget Kirken ligegyldigt. I Bogen om „Brudevielse“ skriver han saaledes: „Det er et almindeligt Sprog: saa mange Lande, saa mange Sæder. Efterdi at Bryllup og Ægteskabsstat er en verdslig Haandtering, da bør os aandelige eller Kirketjenere intet at ordinere eller regere derudi, men lade hvert Land og Stad heri nyde og beholde sin Brugelse og Sædvane. Sommesteds føre de Bruden tvende Gange til Kirken baade om Aftenen og om Morgen, sommesteds ikke uden een Gang; somme forkynder og oplyser deres Ægteskab paa Prædikestolen to eller tre Uger tilforn. Dette og alt andet saadant lader jeg Herrer og Fyrster, Borgmestre og Raad skaffe og gøre, som de vil. Det kommer mig intet ved“¹. Endnu stærkere Udtryk brugte Luther Aar 1530 i Skriftet om „Ægteskabssager“: „Jeg værger mig fast, raaber og skriger, at man skal overlade slige Sager til den verdslige Øvrighed, og som Kristus siger, lade de Døde begrave deres Døde“².

Men, ligesom Romerkirken i sin Tid, saaledes opdagede ogsaa Luther snart, at det vilde være urigtigt at overlade hele dette Omraade i den verdslige Magts Vold. Hensyn til Menighedens Tarv saa vel som Kappelstriden med Katolicismen ledte ham hurtigt til at inddrage Ægteskabssagerne under den nye Kirke.

Det er disse Hensyn, der allerede kommer til Orde i hans Bog „Om Brudevielse“, naar det hedder:

„Men naar man begærer af os, at vi skulle for Kirkedøren eller i Kirken læse Guds Velsignelse og bede vor Bøn over Brud og Brudgom eller vie dem tilsammen, da ere vi skyldige det at gøre. Efterdi at man haver hidtil brugt saa drabelig stor Prang med Munke og Nonner i deres Indvielse — endog at deres Stat og Væsen er ugudelig og klar menneskelig Tant og Digt, som ingen Grundvold haver i Skriften — hvor meget mere skulle vi ære denne gudelige Stat og med mange herlige Stykker vie Brude og Brudgomme tilsammen og bede for dennem og ære dennem“ o. s. v.¹.

Hvorledes tænkte da Luther og Reformatorerne sig den nye Ordning? Ja, her bristede det paa fuldt Overblik saa vel som Klarhed i det enkelte. Og dette kan ikke undre. Først Aar 1564 naaede jo Romerkirken paa Kirkeforsamlingen i Trient til tydeligt at udtale, paa hvad Maade den mente at burde bekæmpe den for Haanden værende Brøst og rettelig ordne Forholdet. Men hvorledes skulde da Luther alt omkring Aar 1530 kunne have været helt klar herpaa? Hertil kom, at hans Opgave foruden at omfatte langt flere end dette ene Spørgsmaal tillige paa dette enkelte Omraade var videre rækkende end Romerkirkens. Han skulde ikke blot regelbinde Formerne for Ægteskabets Stiftelse, men samtidig skulde han bekæmpe den katolske Lære om Klosterlivets Fortjenstlighed og hævde Læren om Ægteskabet som den Gud velbehagelige Stand. Og disse to sidste Punkter udgjorde aabenbart for ham de vigtigste.

Følgen blev, at den lutherske Ordning af Formerne for Ægteskabets Stiftelse ikke blev et fast og klart afsluttet Hele, men kom til at gennemløbe en Udvikling. Dreven af en indre Nødvendighed bar denne Udvikling fremad mod en Ordning omtrent som den katolske af 1564. Men de ledende var ikke fra første Færd sig Maalet fuldt bevidst; de førtes med af Forholdene fuldt saa meget som de styrede. For Danmarks Vedkommende fremkaldte dette en Overgangstid fra Reformationens Indførelse indtil Aar 1582, et Tidsrum, hvori — alt imens Maal og Midler

klarede sig for Kirkens Mænd — Forvirringen i de virkelige Forhold samtidig naaede et Højdepunkt.

Det Maal, som foresvævede Luther og med ham de danske Reformatorer, var at samle alt, hvad der hørte til Ægteskabets Stiftelse, til een Handling, som Kirken og det verdslige Samfund endrægtigt skulde søge at gøre saa værdig, klar og afgørende som muligt. Det blev derfor ved Reformationens Indførelse i Danmark bestemt i Kirkeordinansen og den saakaldte Odenseske Reces: Herefter maa ingen gives tilsammen, der 1) enten er hinanden beslægtede i tredje Led 2) eller endnu i deres umyndige Aar 3) eller kun lønligt trolovede uden deres Vilje, som de er undergivne, 4) eller endelig saadanne, „som ikke er tilforne een Sinde og anden aabenbare forkyndte udi Kirken, og med en almindelig Bøn have ladet sig hjælpe hos Gud“¹.

Hermed syntes alle Misbrug umuliggjorte. Fortidens sponsalia de futuro skulde være afskaffede, og „ingen gives sammen, førend de er kommen til Skelsalder og kunne paa baade Sider give deres Ja og Samtykke dertil“. De mislige, lønlige Trolovelser skulde være afskaffede, om hvilke Luther havde brugt de stærke Ord: „Jeg kalder det lønlig Trolovelse, naar det sker mod Forældrenes Vidende og Vilje, om saa end Tusinde ellers overværer den“². Endelig krævedes forudgaaet Lysning i Kirken.

Som det vil ses, var den til Grund liggende Tanke denne: Hvad der gør Ægteskabet fast og helligt er Samtykket, men vel at mærke: alle Parters Samtykke. Gud maa først give sit Samtykke ved ikke at sætte Slægtskabshindring; Parret maa give sit Samtykke ved som myndige at svare Ja; Forældrene maa give deres Samtykke (ingen lønlig Trolovelse); og Menigheden maa endelig give sit Samtykke, idet den, naar Lysningen sker, ikke gør Indvending, men beder for Parret. Taget i denne fyldige Forstand stod det gamle latinske Ord ved Magt: consensus non concubitus facit matrimonium eller, som det lød paa dansk: „Samtykke gør Ægteskabet, ikke Lejermaalet“³.

Men naar saa dette enstemmige Samtykke var til Stede, maatte Parret ogsaa gives sammen. Herom udtrykker Kirkeordinansen sig saaledes: „Men hvor som to nu er, der ingen Hinder er hos

i disse eller andre Maader, de maa udi Kirkens Nærværelse, efter Landsens vedtagne Sæd, af Kirkens vedtagne Tjenere lade sig samle efter den Skik og Maade, som staar i Doctor Mortens lille Catechismo¹. „De maa lade sig samle af Kirkens Tjenere“, men nødvendig var denne kirkelige Form for Giftermaal ikke. De kunde lige saa vel gives til Hobe af Brudens Fader ved verdslig Bortfæstning. I dette Stykke var Hovedmændene for den danske Kirkeforbedring fuldt enige med Luther og Melancthon².

Med disse Forholdsregler mente man i Danmark at have klaret Vanskelighederne. Den betydeligste Talsmand for denne Reformationens første Tidsalder var Sjællands Bisp, Peder Palladius. Og simpelt og letfatteligt fremstillede han Sagen for de sjællandske Bønder: „Ingen maa leve til Hobe uden Ægteskab, i Skænds Levnet. Men ingen maa heller leve tilsammen i Ægteskab, uden at de kunne bevise deres Ægteskab“. Et Ægteskab — saaledes er hans følgende Tankegang — kan nu ganske vist slutes lovligt paa to forskellige Maader, enten ved verdslig Fæstning i Hjemmet eller ved Vielse af Præst for Kirkedøren. Men hvilken af disse Maader, der er at foretrække, er let nok at forstaa, thi den ene afgiver et langt sikrere Bevis end den anden for, at Ægteskabet er blevet lovlig sluttet.

„I vide ikke, hvad Fare eder og eders Børn paahænger, naar I ere ikkun trolovede eller hjemme tilsammen givne aleniste, og ikke komme for Kirkedøren tilsammen og lade eder vie. Der kunde være een Mand eller to til Stede, den Tid I blev saa hjemme givne sammen; de kunne dø bort førend I selv. Der kunde komme en efter eders Død og kalde eders Barn en Horesøn. Hvormed vil han da bevise sine Forældre at have været to Ægtefolk, naar de ere alle bortdøde, som paa den Tid hos vare? Men dersom I gjorde Bryllup heller ellers lod eder vie sammen i Kirken, da kunde der komme unge Børn til eders Bryllup, ti eller tolv Aar gamle, som siden voksede op og kunde bære Vidnesbyrd om

eders Ægteskab hundrede Aar derefter, om nogen vilde kalde eders Børn Horebørn. Derfor er Vielse skikket af gammel Tid Ægtefolk til Gode; ellers vil der komme Klammer efter eders Død, og I sætte en ond Klud paa eders Børns Kaabe, naar som I forsmaa at komme til Kirke og lade eder vie tilsammen“.

Hvis noget Ægtepar, slaet heraf, skulde fortryde, at de i sin Tid kun havde ladet sig give sammen i Hjemmet ved verdslig Bortfæstning og ikke vie af Præst for Kirkedøren i mange Vidners Paasyn, saa kunde det gøres godt endnu: „Hvo som hertil haver det forsømt, da kunne I endnu give eders Sognepræst det til Kende, saa kan han kalde eder af eders Stole en Søndag, naar Tjenesten er ude, og sige saa til den gode Almue: I gode Kristne! Disse to Personer ville nu aabenbare deres Ægteskab, saa ville vi gerne høre deres Bekendelse. Mand! bekender du, at hun er din Ægtehustru, og at I ere trolovede og givne hjemme tilsammen? — Ja, det bekender jeg. — Kvinde! bekender du, o. s. v. Saa giver hverandre eders Haand derpaa i denne Almues Nær-værelse“ o. s. v.

Sluttelig forklarede Peder Palladius kort sine Tilhørere de nye Regler, som Kirkeordinansen havde indført, og fremhævede særligt Bestemmelsen om, at Lysning fremtidig skulde gaa forud for hvert Ægteskab, hvad enten dette saa sluttedes for Kirkedøren eller i Hjemmet: „Herefter maa ingen gives tilsammen, hverken af Præstemænd eller andre, førend der er lyst tre Gange af Prædikestolen om deres Ægteskab, om der kunde være nogen, som kunde have noget deri at sige“. Men naar de saa — saaledes ender han — er givne sammen af Præst eller Lægmand, saa er de ogsaa Ægtefolk, Ordinansen forlanger ikke mere af dem. „I k k e b e h ø v e d e a l l e s a m m e n g ø r e B r y l l u p , s o m l a d e d e m v i e a f S o g n e p r æ s t e n . D e t g i v e r s i g v e l s e l v . H v o d e t f o r m a a r , h a n g ø r e B r y l l u p ; m e n h v i l k e , s o m i k k e f o r m a a a t g ø r e B r y l l u p , d e k o m m e a l l i g e v e l t i l K i r k e n o g l a d e d e m v i e o g g a a s i d e n h j e m t i l s a m m e n o g æ d e , h v a d G u d h a v e r g i v e t d e m , t i l s a m m e n “¹.

Det Bryllup, hvortil Peder Palladius her sigtede, var den store og kostbare Fest, der i den katolske Tid for de velstaaende var fulgt, ofte længere Tid, efter Bortfæstningen. Ved denne Slut-

ningsfest var Parret paany blevet givet sammen, havde i alle Gæsternes Nærværelse bestaget Brudesengen og Dagen derpaa i Kirken modtaget Præstens Velsignelse. Om hele dette store Festtilbehør sagde Peder Palladius med Rette, at det var ikke Hvermands Sag at bekoste sligt; havde nogen Raad dertil, nu vel, saa maatte han gerne gøre det, men nødvendigt var det ikke.

Ifølge Palladius' Opfattelse laa da altsaa Hovedpunktet i „Vielsen“, og under dette Navn, der tidligere egentlig havde betegnet den ved det store Bryllup meddelte kirkelige „Velsignelse“ (benedictio) forstod nu baade han og de fleste i hans Samtid den af Præst udførte Bortfæstning for Kirkedøren. Denne var, som vi har hørt, efter Palladii Mening langt at foretrække for den verdslige Bortfæstning i Hjemmet.

Ser man imidlertid nøjere til, saa er det eneste Bevis for dens større Fortrinlighed, som Peder Palladius anfører, at den er mere vidnefast, for saa vidt her er flere til Stede. Det er altsaa af retslige, ikke af kirkelige Grunde, at Palladius anbefaler den. Og i en Tid, hvor Retsprotokoller og Kirkebøger var ukendte, kan man heller ikke nægte, at hans Tankegang var overbevisende: Som uskreven Kirkebog betragtet var den store nyhedslystne Hob foran Kirkedøren ved Højmesstid langt mere paalidelig end nogle, maaske drukne, Slægtninge i en afsides Storstue.

Der kan dog næppe være nogen Tvivl om, at Peder Palladius foretrak kirkelig Vielse af mere end blot retslige Grunde. Som Kirkens Tjener maatte han sætte den højt over den verdslige Bortfæstning. Vil man have et Indtryk heraf, saa lægge man Mærke til, at han ved Omtale af Lysningen glemmer at fremhæve, at man heri ogsaa havde en ganske god Form for den ønskede, kirkelige Offentliggørelse. Han vogtede sig vel for at drage den Slutning, der maatte ligge Datiden nær: Naar Lysningen har gjort Forbindelsen vidnefast, kan man godt nøjes med at lade Bortfæstningen udføre i Hjemmet af „andre“ og behøver ikke at gives sammen for Kirkedøren af „Præstemand“.

Var end Peder Palladius i sit Hjerte imod den verdslige Bortfæstning, saa bekæmpede han dog ikke dens Retsgyldighed. I den Henseende forholdt han sig ganske som Luther og Melanch-

thon. Det Maadehold, som Peder Palladius saaledes viste, svandt imidlertid hurtigt hos den lidt yngre Slægt, og inden kort Tid gjorde flere af de nye Bisper, besjælede af kirkelig Nidkærhed, ligefremme Overgreb, der ikke lod sig forsvare ud fra Kirkeordinansen og kom i bestemt Strid med den verdslige Lov.

Den Vej, ad hvilken man ledtes frem til kirkelige Overgreb, synes at have været den af Palladius omtalte: Hvorledes Folk, der tidligere havde været verdsligt bortfæstede, nu skulde forholde sig. I Aaret 1546 opstillede man paa Kirkemødet i Antvorskov det ikke ubillige Forlangende, at Præster, med hvilke sligt var Tilfældet, skulde i Kirken forkynde deres Ægteskab¹. Men Aar 1550 gik Bispem i Fyn langt videre, idet han udstedte følgende voldsomme Bestemmelse om Lægfolk i samme Tilfælde: „Mod de ugudelige, som ikke ville lade sig komme udi Ægteskab aabenbarligen for den hellige Kirke, skal handles med, som med Bolere og Skørlevnere“².

Hvad fremtidige Ægteskaber angik, saa havde Peder Palladius' Broder Niels, Biskop i Skaane, Dristighed nok til Aar 1554 at lære sine Præster: „at intet Ægteskab er gyldigt, uden at en Gejstlig har viet Parret“, samt „at Ingen maa gives og vies tilsammen uden i Kirken“³. Til denne sidste Bestemmelse var han dog saa forsigtig at tilføje: „med mindre det er en Adelsmand“.

Medens disse Skridt alle kun var foretagne af Gejstlige, gik man i Norge paa samme Tid endnu videre. Aar 1552 udstedte Bergens Lensmand, Biskop, Borgmestre og Raad følgende Forordning: „Hvor tvende Personer ville til Hobe komme i Ægteskab, førend Bryllup kan blive gjort, da skal de have to, tre eller fire Par Folk derover til Vidnesbyrd, og lade Præsten haandfæste og give dem tilsammen“⁴ o. s. v.

Og Aar 1555 lykkedes det endog Bispem i Oslo og Hammer Stift, Frants Berg, at faa udvirket en kongelig Skrivelse, hvori der truedes med, at Lensmanden skulde straffe alle dem, der

„fordriste sig til at tage sig Hustruer og ikke efter den menige kristelige Skik lade sig udi Præstens Overværelse troloves og vies med dennem for Kirkedøren og dog alligevel holder dem for deres Hustruer“¹.

Dette mærkelige Kongebrev, hvori, under Form af en Advarsel til en enkelt Landsdel, hele den tidligere Retsorden styrtedes over Ende, fik dog næppe nogen videre Betydning². Hvor vidt det har virket paa Stedet selv, faar staa hen. I de andre Landsdele medførte det ingen Forandring. Da 25 Aar efter en anden Bisp i Oslo og Hammer Stift skrev ned til Sjællands Biskop for at faa Klaring paa dette og andre Tvivlsmaal og spurgte: „Gøres det fornødent, at Præsten skal være til Stede hjemme i Huset, hvor Folk troloves sammen?“ Saa lød Svaret i Overensstemmelse med den gamle Retsregel: „Trolovelser kunne finde Sted, uden at nogen Ordets Tjener er til Stede“³.

Disse Bestræbelser for at berøve den verdslige Bortfæstning dens Retsgyldighed var altsaa lige saa mange kirkelige Overgreb, Udbrud af en Stemning, der samtidig var oppe baade i katolske og lutherske Lande og her som hist endte med Kirkens Sejr. Indtil Aar 1582 var de for Danmarks Vedkommende i fuldstændig Strid med gældende verdslig Lov. Men hvor afgørende end denne Omstændighed kunde være for Udsigten til ved Rettens Hjælp at tvinge disse Paastande igennem, vist er det, at selve det, at de fremførtes, maatte i høj Grad bidrage til at forvirre Folkets Begreber.

Ved Siden af denne Bevægelse, der gik ud paa at udvide Kirkens Myndighed, løb en anden Strøm i modsat Retning. Trods de ved Reformationens Indførelse givne bestemte Forbud fastholdt man den gamle Skik at bortfæste Børn. Vi har tidligere set denne Skiks Ælde og Udbredelse. Vi skal nu se, hvilke gennemgribende Følger dens Vedbliven medførte for Udviklingen.

Med god Grund havde man i Odense, Aar 1539, indsat den Bestemmelse i Kirkeordinansen: „Efter denne Dag skal ingen tilsammen gives udi deres umyndige Aar og førend de er komne til Skelsalder, og de da kunne paa baade Sider give deres Ja og Samtykke dertil“. At denne Betingelse opstilledes var en simpel

og klar Følge af Reformatorerne Grundbetragtning: alle Parternes Samtykke, baade Guds, Forældrenes, Parrets og Menighedens er nødvendige til Indgaaelse af Ægteskab. Og det røbede et aabent Blik for, hvad der havde været Drivfjedren til de tidlige Forbindelser, naar følgende Udvej anvistes for dem, der fremdeles maatte ønske dem:

„Om nogen desuagtet vil forsige sin Datter udi hendes umyndige Aar, da skulle de ligevel ikke gives sammen enten af Præsten eller andre, men skal gøres dennem nøjagtige Forvisninge, Lovning og Borgen med Segl og Brev imellem, paa Penninge eller anden Forpligtelse, hvilken den, som da ikke vil holde samme Løfte, naar de er komne til deres myndige Aar, skal give eller fornøje den anden Part efter den Kontrakt og Forpligtelses Lydelse, som dennem derom imellem gjort og forbrevet er, efter som det er Sædvane udi andre, fremmede, omkringliggende Lande“. ¹

Vi har tidligere søgt at anskueliggøre den Udvej, som her anvistes, ved med Nutids Udtryk at betegne den som „en Art Væddemaal om Ægteskab, eller Brudekøb paa Tid“. Vi har nu Forudsætningerne til at forstaa Lovens Indhold udtrykt i Datids Former. Indholdet var: Det skal ikke være nogen forment, naar han opdager en rig, lille Arving, at gøre „Tiltale“ om hende, altsaa at fri. Det skal heller ikke være hendes Fader forment at give godt „Gensvar“, altsaa „Jaord“. Men de maa ikke lade det komme til „Bortfæstning“, hverken verdslig eller ved Præst. Det højeste, man maa gøre, er, som jo Skik og Brug er imellem „Jaord“ og „Bortfæstning“: at lade Pengevilkaarene skriftligt opsætte og begge Parterne underskrive Kontrakten. Hvis saa engang i Tiden den ene Part nægter sit Samtykke til Giftermaalet, er vedkommende naturligvis fri, men den fastsatte Pengesum skal lige fuldt udbetales til den forsmaaede Part.

Man skulde tro, at det her opstillede Krav paa begge Parter virkelige Samtykke var saa naturligt og den anviste Udvej saa tidssvarende, at ingen væsentlig Modstand havde kunnet rejse sig mod Lovens Anvendelse. Dette blev dog langt fra Tilfældet. Og Grunden er let forstaaelig. Thi, nærmere set, var Loven i

Strid baade med gammel Sædvane og Retsbevidsthed og med Reformatorenes egne Ord. Fra ældgammel Tid havde man betragtet Faderen som den, der bortgiftede Datteren efter sit Tykke og ikke efter hendes Forlov. Alt var indrettet herpaa, hvorfor da nu kaste Tvivl ind i et utvivlsomt Forhold! Den anviste Udvej var slet og ret kun latterlig, thi den var et Tilbud til Faderen om at maatte betale Penge til for at lade Datteren faa sin Vilje. Og Reformatorerne, der her krævede voksen Alder til Datterens Samtykke, de forlangte jo dog, at hun som voksen blindt skulde samtykke i Forældrenes Valg, thi „disse er Guds Stedfortrædere og forstaaer den Sag langt bedre end hun“. Men naar hun alligevel skulde rette sig efter de ældres Valg, hvorfor saa ikke lade dette ske i den Alder, hvor sligt faldt lettest, som Barn?

Det hele Lovbud faldt da goldt til Jorden. Hvad hjalp det, at det gentoges Aar 1547 i den københavnske Reces?¹ Den gamle Skik gik sin vante Vej uforstyrret. Nu som før bortfæstede og trolovede man Døtre i deres umyndige Alder.

Men herved fik Reformatorenes Drøm om at samle, hvad der hørte til Ægteskabets Stiftelse til én Handling, sit Grundskud. Thi naar Ægteskabets Stiftelse strakte sig fra det 5te Aar, hvor det maaske blev indgaaet, til det 16de, hvor det først blev fuldbyrdet, saa udkrævedes her mindst to Handlinger til at afmærke dette lange Tidsrum. Og hvilken af disse Handlinger skulde saa være den afgørende, den virkelig Ægteskabs-stiftende? Sund Sans syntes at maatte svare: den sidste. Men gammel, saavel verdslig som kirkelig Skik svarede: den første.

Sagen var nemlig den, at Bortfæstningen, den vedslige saa vel som den kirkelige, ifølge sin Natur kun var én Handling. Ganske vist havde man i den katolske Tid søgt at dele den i to, men uden væsentlig Nytte. Verdsligt set var Parret gift, naar de havde lovet hinanden Tro og Faderen havde givet dem til Hobe. Den Gentagelse, som man stundom udførte, naar de senere som voksne holdt „Bryllup“, og de stillede foran en opredt Seng, paa ny lovede hinanden Tro, hvorefter Faderen overgav Fæstemanden Bruden paa Sengen, det var kun en mat Efterklang uden retslig Betydning. Og kirkeligt set var ligeledes

sponsalia de futuro Hovedhandlingen, der efter romersk Kirkeret gik af sig selv over til at betegne gyldigt Ægteskab, blot ved at Parret levede som Ægtefolk. Ifølge gammel Opfattelse blev de, der bortfæstedes som Børn, ogsaa virkelige Ægtefolk som Børn.

Ligeoverfor disse Vanskeligheder fulgte de danske Reformatorer den farlige Fremgangsmaade: i Tillid til Lovens Forbud mod umyndiges Giftermaal at lukke Øjnene saa længe som muligt for de virkelige Forhold. Endnu 1546 talte Skaanes Biskop i al Almindelighed om at „begge Parters Samtykke skal kræves, thi vi bør ikke have Skindet af at billige tvungne Ægteskaber og støtte Voldsfærd“.¹ Men herved greb Ondet blot om sig og angreb nu ogsaa en anden Hovedbestemmelse, Loven om Lysning. Ifølge Ordinansens Ord: „Der skal ingen gives tilsammen udi Ægteskab, som ikke er tilforne én Sinde og anden aabenbare forkyndte udi Kirken“ o. s. v. skulde kirkelig Lysning gaa forud for den Hovedhandling, ved hvilken Folk blev Ægtefolk. Og at denne først skulde foretages med voksne, var en fælles Forudsætning for Ordinansens og Reformatorernes Udtalelser i det hele om denne Sag. Men naar nu bindende Ægteskab kunde stiftes og virkelig stiftedes mellem Børn, saa smuttede jo i disse Tilfælde Parrene under Paabudet om Lysning og blev Ægtefolk uden den. Og hvad hjalp det, at Lysning her muligen kunde kræves bagefter, naar det var for silde? Lysningen var jo indstiftet for at afværge Ægteskaber, imod hvilke lovlig Indsigelse maatte ske, ikke for at komme bagefter som selvmodsigende Forespørgsel. Ad den éne og samme Vej, umyndiges Giftermaal, begyndte alt-saa nu den nye Ordning Grundpiller at komme i Drift og forsvinde.

Peder Palladius synes endnu ikke fuldt at have haft Øje for denne Ulempe. I hvert Fald søger han i sin Visitatsbog endnu ligesom at dysse Vanskeligheden til Ro, idet han siger: „Herefter maa ingen gives tilsammen, hverken af Præstemænd eller andre, førend der er lyst tre Gange af Prædikestolen om deres Ægteskab, om der kunde være nogen, som kunde have noget deri at sige. At de trolove hverandre disimellem udi gode Folks Nær-

værelse, med det Vilkaar, at ingen kan forhindre deres Ægteskab, naar der lyses for dem, det forbydes ingen“. ¹ — Nej, ganske vist. Men sæt de nu trolovede hinanden som smaa ganske „uden Vilkaar“, og derefter som voksne ansaa sig for Ægtefolk, saa var Lysningen helt sprungen over.

Omkring Midten af Aarhundredet blev Forvirringen saa stor, at Øvrighedens Indskriden syntes nødvendig. Den verdslige Myndighed tog imidlertid heraf kun Anledning til i Aaret 1547 at fornye det magtesløse Forbud mod umyndiges Giftermaal. Bisperne var da henviste til at tage sig selv til Rette.

Der var to Veje at gaa, enten at bøje sig for Forholdene og henlægge Lysningen til et tidligere Punkt eller at omdanne selve Bortfæstnings-Skikkene.

I Katolicismens sidste Dage havde man undgaaet Skærene ved at kræve Lysning forud for det første Skridt paa Ægteskabets Bane, forud for sponsalia de futuro. Saaledes havde f. Eks. Biskop Lage Urne befalet det Aar 1517 i Roskilde. ² Skønt dette var i Strid med Reformatorenes oprindelige Tanke, saa greb dog nu enkelte Bisper til dette Middel, i Skaane f. Eks. forbød vel Niels Palladius Aar 1554 bestemt denne Fremgangsmaade, ³ men hans Efterfølger, Tyge Asmussen, godkendte den Aar 1568. ⁴ Sjællands Biskop havde Aar 1560 gjort noget lignende ved at befale at lade lyse forud for hvert Fæstensøl. ⁵

Mere fristende var det dog at omdanne Bortfæstnings-Skikkene, saa at de kom til at passe til Virkelighedens Krav. Manglen ved dem var jo den, at Parret retslig taget straks blev Ægtefolk, selv om den ene af Parterne endnu kun var et Barn. Men man maatte kunne forme en Første-Handling svarende til dette Forhold, saaledes at der ved denne Lejlighed kun afgaves et Løfte, men ikke fuldbyrdedes en afgjort Forbindelse.

Denne Tanke var ikke ny. Romerkirken havde været inde paa den samme ved at sondre mellem sponsalia de futuro og sponsalia de præsentii. Men Adskillelsen var ikke bleven gjort dyb

nok; efter romersk Ret gik jo den første Art af sponsalia af sig selv over til at være den anden, blot ved at ægteskabeligt Samliv fuldbyrdedes.

Det gjaldt da om at gøre Forskellen tydelig, betegne den første Handling saa klart som muligt som en blot forberedende men ikke fuldbyrrende. Med dette Maal for Øje skred man til Værket og delte da den gamle Bortfæstning i dens to Led, Trolovelse og Giftermaal. Det første Led gjorde man til en selvstændig Handling, der altsaa blot kom til at indeholde, at Parret udtalte Ønsket om at ægte hinanden og tilsagde hinanden deres Tro. Her skulde der stoppes; der maatte ingen Haandfæstning finde Sted, de maatte ikke gives sammen. Det egentlige „Giftermaal“ eller „Vielsen“, som det efter Præstens Velsignelse hyppigt kaldtes, skulde udgøre den senere Hovedhandling.

Denne Maade at hugge Bortfæstningen over i to Handlinger, Trolovelse og Giftermaal, var i visse Henseender en sindrig Udvej. Den tilfredsstillende den forhaandenværende Trang til to Mærkepunkter. Ganske vist var den et Brud paa Reformatorenes oprindelige Tanke: Ægteskabet fuldbyrdet ved kun een Handling. Men det var dog kun den alleryderste Spids af denne, man havde brudt af og givet selvstændig Betydning. Nu kunde ikke blot Gejstlige med uskadt Samvittighed „trolove“ Børn; de „gav dem jo ikke til Hobe“. Men nu kunde man ogsaa vente ad denne Vej efterhaanden at drage al verdslig Bortfæstning ind under Kirken. Thi overalt, hvor der „trolovedes“ i Hjemmet paa denne Vis, dør maatte Parret, selv om de kaldte sig Fæstefolk og mente at være fæstede sammen, ufejlbarligt møde for Præsten for at blive viede til Ægtefolk.

Denne sidste Omstændighed stod imidlertid i Forbindelse med Sagens aller misligste Side. Der laa nemlig noget i høj Grad tvetydigt i den hele Handling og dens Navn. Den kaldtes „Trolovelse“ i Modsætning til den senere „Vielse“ eller „Giftermaal“. Men med Navnet „Trolovelse“ havde man i lange Tider betegnet Bortfæstning ved Præst, sponsalia, der jo i sig indbefattede begge Handlinger baade Trolovelse og Giftermaal. Paa lignende Vis var i andre Folkesprog *sponsalia* gaaet over til at blive Navnet

paa Bortfæstning, paa Fransk i Ordet *épouser*, paa Norsk i *pusa*,¹ der begge betegnede at tage til Ægte. „Trolovelse“ i gammeldags Forstand betød da Indgaaelse af Ægteskab, i ny Forstand derimod blot et Løfte derom. Men der var den største Sandsynlighed for, at Menigmand vilde overse denne nydannede Forskel og i Tillid till gammel Skik anse Trolovede for Ægtefolk. Herved vilde imidlertid opstaa et nyt Onde af ligesaa betænkelig Art som det, man ønskede at afskaffe.

Gejstligheden oversaa imidlertid denne Fare og ivrede for Forandringen.

Naar denne nye Art af Trolovelse først er opstaaet er vanskeligt at sige. Den er uden Tvivl bleven prøvet først spredtvis. Men paa Bispemødet i København, Aar 1555, gjordes den til almindelig Regel for hele Danmark. Den Form, hvorunder den fastsloges, er betegnende. Atter her vovede man sig saa vidt frem som muligt mod det stadige Maal, at afskaffe verdslig Fæstning som ægteskabsstiftende. Man brugte derfor det uklare Udtryk: „Udi Fæstensøl skal ingen Præst eller nogen anden give nogen sammen, men aleneste høre deres Trolovelse tilsammen og være Vidnesbyrd dertil, indtil saalænge de gives sammen i Kirken“. Skulde nogen Lægmand blive skræmt af Udtrykket: „nogen anden“ og derved lade sig afholde fra at bortfæste paa gammel Vis, desbedre. Derimod maatte man lige overfor adelige være yderst varsom i sine Udtryk. Man nøjedes derfor med uklare Udtalelser om, at de ikke maatte gives sammen i Fæstensøl, thi der var jo ikke lyst for dem. Paa den anden Side behøvede de heller ikke at troloves af Præst, „thi det er udspurgt tilforn med dennem“. Naar de da møder i Kirken for at vies, „troloves de ikke tilsammen igen, men aleneste forkyndes, at de ere trolovede tilforn“². Naar man havde med adelige at gøre, var det altid rigtigst at give et Forbud Form af en Forrettighed.

Denne Ordning traadte uden Tvivl straks i Kraft. Dette kunde synes at være i Strid med, at der endnu i Peder Palladius's Haandbog af 1556 intet Hensyn toges til den nye Art af Trolovelse, men Fremgangsmaaden ved Brudevielse og Trolovelse betegnedes her paa gammel Vis som en og samme. Dette stod

dog vist blot i Forbindelse med, at Bogen blev trykt paa saa fjærnt et Sted, nemlig i Magdeburg, hvor Rettelser i den gamle Tekst kun med Vanskelighed lod sig foretage. I den næste Udgave af 1564, trykt i København, var al Misforstaaelse fjærnet, dèr taltes kun om Brudevielse¹.

At Kirken med Kraft søgte at gennemføre sin nye Bestemmelse, foreligger der flere Eksempler paa. Aar 1566 befalede saaledes Sjællands Biskop sine Præster at „lade dem staa aabenbart Skrifte, som ligge hos deres Trolovede, førend de komme til Kirken“. Paa denne nye Art af Brøde anvendtes nu Betegnelsen „at begynde Ægteskabet af Løsagtighed“².

Som vi har set, traf altsaa den nye, lutherske Kirke i Danmark paa egen Haand to vigtige Afgørelser, den ene uopfordret, nemlig Afskaffelsen af verdslig Bortfæstning, den anden mere nødtvungent, nemlig Indførelsen af en ny Art Trolovelse. Begge disse Forholdsregler led imidlertid af en Hovedmangel, de var blot kirkelige, ikke godkendte af Staten. Bisperne savnede al Myndighed til paa egen Haand at afgøre sligt. Dette viste sig, naar Overtræderne af de nye Bestemmelser skulde drages til Ansvar. Hvad hjalp det, at „Bispen daglig arbejder paa, at et almindeligt Kongebrev herom maa komme til Lands-ting“³, eller at der var Enstemmighed i Landemode-Salen. De Lensmænd, der var Formænd i de nye Ægteskabs-Retter, maatte dømme efter Ordinansen og forresten efter verdslig Lov; men i ingen af disse forlød der noget om Bispernes nye Bestemmelser.

Følgen blev da, at Gejstlige, naar de selv skulde optræde som Dommere, følgerigtigt maatte udtale sig og dømme imod, hvad de i deres Hjerte ansaa for Ret. Hvor lyder det f. Eks. ikke gammeldags og ukirkeligt i en Tid, hvor verdslig Bortfæstning bekæmpedes og „de skulle staa aabenbart Skrifte, som ligge hos deres Trolovede“, at høre Niels Hemmingsen i Sagen mod Præsten Iver Bertelsen udtale følgende: „Det haver altid været hol-

det her udi Riget, at de Folk, som hinanden have trolovet, og derover haver været Vidnesbyrd og Bevisning, og de have givet hinanden Fæstendefæ, de Folk ere Ægtefolk for Gud og Verden. Hvilket altsammen at have været mellem Eder og den Pige bevisligen findes. Thi ere I Ægtefolk“¹.

Niels Hemmingsens Kendelse vidner om hans Evne til klart og uhildet at kunne holde sig til gældende Ret. Men hvor nu disse Evner ikke var til Stede, hvor i en Domstol i Ægteskabs-sager Formanden var svag og Meddommerne ivrige for den kirkelige Opfattelse, dør maatte Dommen kunne komme til at falde ud stik imod Lov og Ret. Og Faren herfor voksede, jo længere Tid der gik, og jo mere den kirkelige Opfattelse fik Hævd. De Forhold, hvori man endte, skildres simpelt og uden Omsvøb af Regeringen selv i følgende Ord: „Med Ægteskabs-sager, som for Kapitlerne indstævnes og dør skulle dømmes, gaar fast uskikkeligt til, saa at undertiden udi lige og ens Sager ikke dømmes paa det ene Kapitel som udi det andet, men adskillige Domme tværtimod hverandre udgives, hvoraf stor Urigtighed foraarsages“².

Alt endte saaledes i grænseløs Forvirring. Datiden var ikke i Stand til at besvare det simple Spørgsmaal, Grundspørgs-maalet i enhver Ægteskabsordning: naar var Folk lovlige Ægtefolk? Der gaves tre, fire forskellige Svar her-paa, alle lige sikre, men indbyrdes modsigende. Folkets brede Lag gik endnu ud fra, at de var lovlige Ægtefolk, der var lovligt fæstede sammen. Dog foretrak ikke faa, at den, der gav dem til Hobe, burde være ikke Brudens Fader, men hellere en Præst paa hans Vegne. Den nye, lutherske Gejstlighed og hvo, der fulgte den, holdt for største Delen paa, at virkeligt, sandt og gyl-digt Ægteskab først stiftedes ved, at Parret blev viet af Præst for Kirkedøren eller i Kirken. Den højere Adel endelig, der iagttagte alle Former, turde end ikke betragte to, der var saaledes gifte, som Ægtefolk. Den krævede endnu, at de skulde holde Bryllup, det vil sige: paa gammeldags Vis i stor Forsamling gives sam-men paa Sengen, Bruden smykkes med Brudekrone og danses ud af Pigernes Række o. s. v., o. s. v. For at nævne et Eksem-

pel blandt de mange: I Marts 1557 gav Biskop Niels Palladius fra Skaane i Frue Kirke i København Erik Rosenkrans og Jomfru Helvig Hardenberg „efter Guds Orden og Skik tilsammen udi den hellige Ægteskabsstand“; men deres Bryllup fandt først Sted halvandet Aar efter, i September eller Oktober 1558¹. Man kunde længe nok erklære saadan Opsættelse af ægteskabeligt Samliv for urimelig, latterlig o. s. v. Et Spørgsmaal var det dog, om, naar „Bryllup“ overhovedet skulde fejres, det saa dog ikke vilde være mere latterligt, hvis Brudgom og Brud her mødte som gamle Ægtefolk, Bruden bærende paa een Gang Jomfrukrans og en Lille paa Armen. Vist er det, at de allerfleste Stormænd i Norden opsatte Samlivet til efter Brylluppet. Da Erik den Fjortende handlede herimod og nøjedes med af Ærkebispem af Upsala at være viet til Karen Månsdotter, forlangte han sin Broder Hertug Johans Erklæring for, at dette Ægteskab af ham skulde agtes for „et ret og fuldkomment Ægteskab, endog Kirkegangen og de Ceromonier, der plejer at være ved Bryllup, nu ikke straks kunne holdes paa Grund af den nærværende Krig og andre forefaldende Lejligheder“².

Et tilsyneladende simpelt Middel mod den hele Forvirring var at lade alle de omspurgte Handlinger: Bortfæstning, Trolovelse, Vielse og Bryllup fuldbyrde umiddelbart efter hinanden. Dette Middel blev ogsaa af og til anvendt³. Men det havde den Mangel, dels at Bryllup krævede store Forberedelser og derfor vanskeligt kunde sættes i Forbindelse med Bortfæstning, dels — og dette var det afgørende — at det kun var de allerfærreste, der havde Raad til at holde „Bryllup“. Flertallet af Befolkningen naede kun frem til en eller to af de forudgaaende Handlinger. Men her havde nu Gejstligheden føjet ny Forstyrrelse til ved Indstiftelse af en ny Art Trolovelse. Fra Aar 1555 var ingen, der af Ærefrygt for Kirken lod Bortfæstning ske ved Præst, sikker paa, at Parret derved blev virkelige Ægtefolk.

I slig Forvirring var altsaa den første lutherske Ordning endt. Og denne Forvirring virkede ikke blot indadtil sløvende og nedbrydende paa Folkets sædelige Begreber; den benyttedes tillige udenfra til Angreb paa hele Reformationen. For at forstaa den

ledende Gejstligheds pinlige Stilling maa man erindre den Vrede og Forargelse, som Luthers Lære om Ægteskabet havde vakt ved sin Fremkomst og fremdeles var Genstand for hos alle Katoliker. Fik nu ikke disse Ret, naar de betegnede Luthers Fra-fald som blot Udslag af de dyriske Drifter, og Tilstanden i Norden, hvor Ægteskabet ikke længere var et Sakrament, men enhver kunde gifte sig, hvordan og hvor tidt han vilde, som et sandt Sodoma og Gomorrha? Og dobbelt rammende blev denne Dadel, efter at Romerkirken paa Kirkeforsamlingen i Trient Aar 1564 havde fjernet fra sig, hvad der heftede ved den af Mangler, og særlig givet Ægteskabets Indstiftelse faste Former. Forholdene i Norden var naaede til et Punkt, hvor en Ordning fra ny af var nødvendig. Regeringen maatte skride ind, hvis ikke altfor meget skulde blive sat paa Spil.

Endelig skred da Regeringen ind. Alt herhen hørende ordnedes ved „Kongelig Majestæts Ordinans lydende om Ægteskabssager“, af Aar 1582¹.

Hvis man fra det foregaaende skulde slutte, hvorledes denne nye Ordning maatte være bleven, saa laa det nær at antage, at nu vilde verdslig Bortfæstning blive afskaffet og den lutherske Tanke endelig blive gennemført: at Ægteskabet skulde stiftes ved kun een Handling. I saa Fald vilde, som let forstaaeligt var, den nye Ordning i Danmark være kommen til i Hovedtrækkene at stemme med, hvad der for Katolikernes Vedkommende var blevet bestemt paa Kirkeforsamlingen i Trient Aar 1564.

Men dette skete ikke. I Danmark afskaffede man kun den verdslige Bortfæstning og inddrog Ægteskabet helt under Kirken — Kirkemagten var jo i Fremgang hos Protestanter som hos Katoliker — men man benyttede ikke den tilsyneladende gunstige Lejlighed til at gennemføre Luthers Tanke om kun een ægteskabsstiftende Handling.

Grundene hertil var vistnok af forskellig Art. Maaske frygtede man Skinnet af at have foretaget denne nye Ordning ganske efter

katolsk Mønster. Gejstligheden, der blev raadspurgt, havde næppe heller endnu fuldt overskuet alle de mislige Følger af den Aar 1555 foretagne Tvedeling ved Indførelsen af den nye Art af Trolovelse. Og endelig, selve de Forhold, der havde fremkaldt denne Tvedeling, bestod endnu. Nu som forhen trolovede man Døtrene bort som Børn, ja, saa vidt det kan skønnes, var Skikken snarere i Tilvækst end i Aftagen.

Man nøjedes da med i den nye Ordning igen at udtale et Forbud imod umyndiges Trolovelse — hvor lidet det frugtede kan ses af den følgende Konges eget Eksempel: Christian den Fjerde havde paa een Gang tre Døtre trolovede i en Alder af omkring ni, ti Aar — men for Resten indrettede man hele Ordningen paa, at umyndiges Trolovelse fremdeles kunde finde Sted.

Man fastholdt altsaa Tvedelingen og bestemte, at fremtidigt skulde alle de Personer, der agtede at indgaa i den hellige Ægteskabs-Stat, først troloves og siden holde Bryllup. For at give den nye Ordning saa ærværdigt et Præg som muligt, forudskikkede man følgende „historiske“ Indledning: „Efterdi at Ægteskab er Guds egen Ordning og Indskikkelse, hvilken derfor bør at begyndes med al Alvorlighed og Gudfrygtighed, da have de vise og gudfrygtige Forfædre uden al Tvivl villet saa skikke det, at de Personer, som agtede at indgaa den hellige Ægteskabs-Stat, skulle først troloves og siden før Brylluppet lade lyse tre Gange for dennem paa tre Søndage, hver efter hinanden, aabenbare fra Prædikestolen i den kristne Kirkes Forsamling, paa det at, dersom nogen var, der kunde lovligen forhindre saadant Ægteskab, at der imidlertid kunde granskes og forfares, førend Ægteskab blev fuldkommet“.

Hvad enten nu de „vise og gudfrygtige Forfædre uden al Tvivl havde villet skikke det“ just paa denne Maade eller ikke, saa blev det nu slaaet fast, at Ægteskabet fremtidigt skulde stiftes ved tvende Handlinger svarende til den gamle Bortfæstnings to Led: Trolovelse og Giftermaal. Den første skulde hedde: „Trolovelse“ og bestaa i, at Parret lovede hinanden deres Tro. Den anden skulde eller kunde hedde „Bryllup“ og bestod i

at Parret blev „viet og givet sammen udi Kirken“. Vielse, Giftermaal og Bryllup var altsaa fra nu af et og samme.

Hvilken af de to Handlinger der var Hovedhandlingen, kunde der ikke være Tvivl om, thi Lysningen i Kirken skulde først gaa forud for Brylluppet. Derfor maatte det selvfølgelig ikke tilstedes Folk, om de var nok saa retteligt trolovede, „at søge Seng med hverandre, førend de er viede og givne sammen i Kirken. Hver, der fordrister sig derimod at gøre, skulle straffes af deres Øvrighed, naar de af Sognepræsten blive paamindte. Og dersom de, der saaledes ere trolovede sammen, ligge udi et ondt Levnet og forholde at lade dennem vie tilsammen for Kirkedøren, skal Sognepræsten sætte saadanne en vis Tid for, inden hvilken de skulle komme til Kirken og lade sig kristeligen vie og give tilsammen. Hvis de ikke det gøre, skal han aabenbare forbyde saadanne Sakramentet, og dersom de endda ikke ville rette sig, da skulle de for saadan deres Forargelses Skyld aabenbarligen sættes i Band“.

Brylluppet skulde altsaa være Hovedhandlingen. Trolovelsen skulde dog være langt mere end et blot almindeligt, mundtligt Løfte. Ogsaa den skulde være en offentlig Handling og foregaa enten i Kirke eller dog i hvert Fald i Præsts Overværelse: „Paa det alting kan gaa des ordentligere og skikkeligere til, skal efter denne Dag ingen Trolovelse ske, foruden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere der overværendes“.

Trolovelse og Bryllup var altsaa, om end skilte baade i Tid og i indre Værd, dog tvende Dele af en og samme Fælleshandling. Trolovelsen betegnede, som Niels Hemmingsen udtrykte det, Begyndelsen til Ægteskabet, Brylluppet Fuldbyrdsen¹. Begge lod sig kun hæve under visse, i Ordinansen nærmere opregnede Betingelser. Det var tydeligt nok, at det var Billedet af den ene og forbindende Bortfæstning, der havde foresvævet dem, der affattede denne Ordning.

Skønt den nye Ordinans forbød umyndiges Trolovelse eller dog anførte „Trolovelse, som skeer udi nogens umyndige Aar“ blandt de Arter af Trolovelse, som „ikke skal holdes“, var den

dog, som vi har set, selv fremgaaet af den ved denne Skik fremkaldte Trang. Det, at den anviste lovlige Former for hele denne Skik, var netop et af dens væsentligste Fortrin. Thi iøvrigt led den af betydelige Mangler.

Hertil kunde maaske allerede regnes, at dens Affattelsesform ikke var saa juridisk skarp og omskuende, at den fik alle Rester af Fortids Retsanskuelse luget op med det samme. I denne Henseende delte den dog kun Skæbne med næsten alle de øvrige protestantiske Landes Ægteskabslovgivninger. Og Danmark taa-ler paa dette Punkt vel Sammenligning med de andre Lande, idet man herhjemme allerede inden Aarhundredets Slutning havde ved Herredagsdom (af 19de Juni 1596) faaet fastslaaet den Retsgrundsætning, som næppe var tydeligt nok udtrykt i Ordinansen: at Trolovelse ikke gaar over til at blive Ægteskab blot ved Parternes ægteskabelige Samliv, men gyldigt Ægteskab kan kun stiftes ved kirkelig Vielse¹.

En langt væsentligere Mangel ved den nye Ordinans var dens bevidste Uklarhed paa et afgørende Punkt. Med Flid havde den valgt Betegnelsen „Trolovelse“ for den første indledende Handling, uagtet det var alle vitterligt, at herved havde mange indtil fornylig forstaaet den samlede Handling, nemlig den ved Præst udførte Bortfæstning. Dette Navn var dog blevet valgt paa Bispemødet 1555 og fastslaaet 1582, fordi man netop ønskede at fremhæve, at de to nye Handlinger ikke var noget nyt, men blot den gamle Bortfæstnings to Led: Trolovelse og Giftermaal. I Bortfæstningen lige saa vel som i den nye Ordning betegnede netop „Trolovelse“ kun et indledende Løfte, der umuligt af nogen kunde misforstaas som fuldt Ægteskab. Det var derimod en dum og vildledende Sprogbrug, naar man fra den katolske Tid havde vænnet sig til at kalde kirkelig eller gejstlig Bortfæstning (sponsalia) for „Trolovelse“, thi i det mindste som sponsalia de præ-senti svarede denne fuldt ud til Giftermaal. Det var netop denne urimelige Sprogforvirring, der ved den nye Ordning skulde faa sit Dødsstød.

Ordinansen havde paa dette Punkt den mest indlysende Ret, men kom just derved til at begaa den mest indlysende Uret.

For at faa et sprogligt Udtryk rensat, forplumrede man et Retsbegreb. Benævnelsen „Trolovelse“ blev saa langt fra at være en Oplysning, at den netop blev en Fælde. Thi det kunde enhver sige sig selv, at en hel Befolkning, der i Aarhundreder havde været vant til at forstaa ved „Trolovelse“ den Art Giftermaal, hvorved Præst er til Stede, nu umuligt kunde bringes til at forstaa, at en „Trolovelse“ behørigt udført af Præst ikke var Giftermaal. Det var da ogsaa kun et lille Mindretal, der virkelig fattede Forskellen mellem før og nu. Hovedmængden af Befolkningen betragtede fremdeles „Trolovelsen“ som det egentlig ægteskabsstiftende, „Bryllup“ derimod ligesom forhen, som en Fest, det ikke var Hvermands Sag at holde. Ogsaa hvad denne anden Hovedhandling angik, var de nye Benævnelser uheldigt valgte.

Gejstlighedens ihærdige Forsøg paa at forklare Befolkningen den nye Ordning frembød et paa een Gang haabløst og dog pudsig Skue. Det lykkedes virkelig hist og her at vække Forestillinger om, at den nye Art af Trolovelse var en løsere Art Forbindelse end den tidligere. Men Mængden opfattede dette paa sin Maade. At Trolovede havde Lov til at leve sammen som Ægtefolk, var givet, men det nye maatte da altsaa være saaledes at forstaa, at Trolovede nu efter sligt Samliv havde Lov til atter at skilles, naar de var kede af hinanden. Aar 1593 meddeler Sjællands Biskop, at Kapitlet i Roskilde, der skulde dømme i Stiftets Ægteskabssager, havde meget med saadant at gøre: „at Trolovede, der var flyttede sammen, vilde skilles fra hinanden igen efter at have prøvet hinanden“¹. For at bekæmpe denne meget farlige Tankegang maatte Kirken lægge særlig Vægt paa, at Trolovelse var en Begyndelse til Ægteskab og kun rent undtagelsesvis atter kunde hæves. Men herved arbejdede den netop den gamle Opfattelse i Hænde, der ansaa trolovede for berettigede til ægteskabeligt Samliv. Denne Opfattelse holdt sig haardnakket, saa længe Trolovelse som offentlig Handling overhovedet bestod. Hvor indgroet den var, ses bedst af, at den i det 19de Aarhundrede af Folkets bredere Lag er bleven overført paa den nye, langt løsere Art af Forbindelse: Forlovelse.

Idet Ægteskabs-Ordinansen af 1582 svigtede Reformatorerne Grundtanke, at lade den ægteskabsstiftende Handling være kun een, og i Stedet for indførte Tvedelingen, undergravede den selv Betydningen af denne Handling, der efter dens egen Opfattelse dog burde være Hovedhandlingen, nemlig „Bryllupper“. Men samtidigt kom den ved sin Iver for at hævde Kirkens Anseelse til at anvise den Vej, ad hvilken ogsaa den første Handling, „Trolovelsen“, en Gang i Tiden skulde blive fjernet.

Ordinansen af 1582 var en fuldstændig Sejr for Gejstligheden, for saa vidt nu al verdslig Bortfæstning skulde være afskaffet og der fremtidigt skulde være Præst til Stede baade ved Trolovelse og ved Bryllup. Men just denne Gejstlighedens Trængen sig frem indeholdt en Fare for Sagen. Hvad var det nemlig for en Gejstlighed, der nu skulde være med overalt? Ikke hin katolske, der havde talt Landets bedste Slægter i sig, og som det var en Ære at betjenes af, men den nye lutherske, som enhver Adelsmand holdt sig for god til at indtræde i. Men skulde disse tarvelige Præster være med ved enhver Trolovelse, sank det at have gesjstlig Betjening ved en saadan ned til at være almindeligt og altsaa simpelt.

Indtil Aar 1582 havde mange Adelsmænd af gammel Vane benyttet gejstlig Bortfæstning; men fra dette Aar, da Præsts Nærværelse blev lovbefalet, maatte Stemningen slaa om. Ikke ganske uden Grund saa man noget krænkende i den Bestemmelse: „Efter denne Dag skal ingen Trolovelse ske, foruden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere der overværendes“. Præsten mødte jo her som en Slags Overvidne, der enten ligefrem ledede Handlingen eller dog ved sin Nærværelse gav de andre Vidnesbyrd deres Vægt. Men det var dog vel galt for fem Adelsmænd, som retsgyldige Vidner at blive sat i Klasse under een Gejstlig. Ganske naturligt blev fra nu af Præsten lidt efter lidt en stødende Skikkelse ved adelig Trolovelse. I Stedet for vendte man tilbage til den tidligere Skik, hvor Slægt og Venner som Vidner mødtes i Hjemmet; den paabudne gejstlige Trolovelse ændredes om i Lighed med den gamle verdslige Bortfæstning. Allerede Aar 1555, da man først forsøgte Tve-

delingen indført, synes Bisperne at have maattet indrømme Adelen Ret til at undvære Præst ved Trolovelse¹. I Ægteskabs-Ordinansen af 1582 berøres dette Punkt ikke, men vi veed, at adelig Trolovelse kort efter stundom fandt Sted uden Gejstliges Nærværelse. I Christian den Femtes Danske Lov fik endelig denne Forret Ord: „Ingen Trolovelse skal ske, uden at Præsten og fem andre Vidnesbyrd i det mindste ere der overværende. Holdes dog iblandt dennem, som ere i Rangen eller af Adel, og dennem som lige med Adel agtes, for fuldt Ægteskabs Løfte, hvor begge Parterne i seks af fælles Venners Nærværelse tilsige hverandre Ægteskab og give hinanden fuldt Jaord“².

Men herved var Trolovelse ved Præst stemplet som noget af lavere Art. Flere og flere søgte at unddrage sig den, og Aar 1799 afskaffedes Trolovelse helt som offentlig Handling. Forlængst var den Gang den gamle Skik at trolove Børn ophørt. Efter næsten tre hundrede Aars Forløb sejrede da endelig Reformatorenes Grundtanke, at lade den ægteskabsstiftende Handling være kun een. Under Navn af Bryllup eller Vielse stod den gamle Bortfæstning, udført af Præst, nu igen tilbage som den ene gyldige Form for Indgaaelse af lovligt Ægteskab.

10

Af det foregaaende vil det være klart, at Trolovedes Skilsmisse kun med Vanskelighed kunde finde Sted. I den katolske Tid havde Grunden hertil været let forstaaelig: Trolovede var jo givne sammen, det vil sige gifte; men Ægteskabet var et Sakramente, hvis Virkninger ikke atter kunde hæves hverken i Live eller ved den ene Parts Død. De faa Eksempler paa Trolovedes Skilsmisse, som vi kender fra den katolske Tid, angaar da ogsaa saadanne Tilfælde, hvor det ægteskabelige Samliv ikke endnu var begyndt, og hvor det havde vist sig, at Parterne var for nær beslægtede til overhovedet at maatte ægte hinanden. Det mest

bekendte Eksempel herpaa i Danmark var Henrik Rosenkrans's og Jomfru Margrethe Gyldenstjernes Skilsmisse Aar 1530.

Denne Begivenhed vakte i sin Tid, som naturligt var, betydelig Opsigt. Sagen angik jo to af Landets mægtigste Slægter og havde derhos en hemmelig Historie, hvis Traade vi endnu nogenlunde kan følge. Henrik Rosenkrans's Søster Mette, der var gift med Erik Banner, var imod Broderens Giftermaal med Jomfru Gyldenstjerne, da hun havde fattet Nag til denne og skal have lovet, at saavidt det stod til hende, skulde de aldrig faa hinanden. Hun søgte derfor paa enhver Maade at stemme Broderen ilde mod sin Trolovede og vække Skrupler hos ham mod Forbindelsen. Fuldt saa megen Virkning paa Henrik Rosenkrans som Søsterens Overtalelser lader dog Synet af Jomfru Clara Bille til at have haft. Hvad enten det nu var denne Jomfrus Skønhed eller hendes Dyder eller Faderen Anders Billes Rigdom, der gjorde stærkest Indtryk paa ham, saa besluttede han sig til at hæve Trolovelsen med Jomfru Margrethe Gyldenstjerne for at ægte den anden.

Som Paaskud brugte han, at han og hans Trolovede var Næstsøskendebørn, og at han frygtede for, at „da de var hinanden saa nær i Slægt og Byrd, Ægteskab ikke skulde blive dennem til Lyksalighed paa Sjælens Vegne“. Dette Paaskud er i flere Henseender mærkeligt. At han har haft Ret i sin SlægtskabsAngivelse er der ingen Tvivl om. Men undre maa det, at under slige Omstændigheder en Trolovelse overhovedet har kunnet finde Sted; og naar den har fundet Sted og tilmed bestaaet i flere Aar, at man saa ikke i Mellemtiden har indhentet Pavens Bevilling til Ægteskab. En af hendes Brødre, Knud Gyldenstjerne, var dog Biskop i Odense.

Om den nærmere Forklaring paa alt dette tier Beretningerne. Vi kan kun slutte, at det maa have været et haardt Sammenstød, da de to mægtige Slægter i denne Anledning tørnede sammen i København i Juli Maaned 1530. I tre Dage varede Striden. „Var al Slægten derover i tre Dage; da er det nu, Gud des Lov! kommet til en god Ende“. Forliget gik ud paa, at begge Parter nu skulde „være hinanden ledige, kvitte og adskilte, og hver

maatte forsee sig med Giftermaal, eftersom Gud vil dennem tilføje“. Henrik Rosenkrans skulde skikke Bud til Rom og skaffe paveligt Brev og Fritagelse for enhver mulig Virkning af deres tidligere Trolovele, — „flye hende at hun maa gifte sig igen“, som et samtidigt Privatbrev udtrykte det. Sluttelig afgav Hr. Henrik den Æreserklæring til Jomfru Margrethe, at han ikke vidste andet med hende end Ære, Dyd og Godt, og at hun var en ærlig og god Jomfru; vilde nogen hende andet paasige, skulde han være den, som vilde hjælpe til det at paatale og afværge baade med Haand og med Mund, med Ord og Gerning.

Efter at derpaa Fæstengaverne fra begge Sider var tilbagegivne, fandt endelig den egentlige Skilsmisse Sted, idet paa gammeltdags Vis et Klæde blev skaaret itu imellem dem. Det var samme Skik, som omtales i Visen om Aksel og Valborg:

Saa fulgte de dennem til Alteret hen,
Fik dennem Klædet i Hænde;
De løste det Baand og vare ej sen,
Thi Svenden var Jomfruens Frænde.

Det Klæde mellem dem skaaret blev,
Hver fik af dennem et Stykke,
Saa lever den aldrig i Verden saa gæv,
Der selver kan raade sin Lykke.

De toge Guldringen af Fingeren hen
Og Armbaandet af hendes Haand.
De fik den Ridder sin Gave igen.
Opløst var Kærligheds Baand¹.

Om Bevæggrundene til Henrik Rosenkrans' Færd gav de følgende Dages Begivenheder tilstrækkelige Oplysninger. I Løbet af nogle faa Dage lod han nemlig ved samme Møde i København „tiltale“ Anders Bille angaaende hans Datter, Jomfru Clara, erholdt „Ja-Ord“ og blev fæstet til hende. En samtidig Brevskri-verske søger at pynte saa meget som muligt paa det skete ved den kostelige Undskyldning ret i Tidens Aand: Han skiftede nok Fæstemø, men det havde ikke saa meget at sige, thi begge Jomfruers Slægtninge var væsentlig de samme:

„Og maa du vide, at Hr. Anders Billes Datter Clara er hannem tilstagt nu siden, saa de skulle gives til Hobe i Dag eller i Morgen. Gud give, det blive til Lykke og Salighed! Og bliver han i den samme Slægt, de var Vennerne (∴ Slægtningene) tilfælles paa baade Sider“.

Dømte end saaledes enkelte mildt om, hvad der var sket, saa lod dog Sagens senere Udfald sig udlægge som Vidnesbyrd om, at ingen ustraffet kunde tage Kirkens Trolovelse forfængelig. Thi underligt kørtes der i Ring med alle Hovedpersonerne. Henrik Rosenkrans fæstede vel Jomfru Clara Bille i København 1530, men Brylluppet trak ud. Først udsattes det et Par Aar, saa kom Grevens Fejde med al dens blodige Uro. Selv sad han som Lensmand paa det vigtige Gulland; der var ikke Tale om at drage til Stege og hente sin Brud. Og imedens maatte hans tilkommende Svigerfader Anders Bille overgive sig og sværge Fjenden Troskab. Datteren fangedes, da Stegehus blev overrumplet og plyndret. Af al Slægtens fordums Rigdom var nu kun Søholms Mure og „blotteste Jorden“ tilbage.

Endelig syntes det at skulle dages. Christian den Tredje tog „paa alle de Fruers og Jomfruers Forbøn“, som var i København under Rigsdagen 1536, atter den frafaldne Anders Bille til Naade. Løsladt af Fængslet friede denne forarmede Svigerfader straks, som forstandigt var, til en rig Arving. Hans Datter, Jomfru Clara Bille, sejlede fra Stegehus op til den ventende Fæstemand paa Gulland, hvor det saa længe udsatte Bryllup endelig skulde fejres. Smykket som Brudgom og ledsaget af et prægtigt Følge tumlede han sin Ganger paa Strandbredden, medens Skibet nærmede sig. Da blev det vælige Dyr vildt og kastede ham af. Han var død, da Jomfru Clara gensaa ham.

Henrik Rosenkrans's Søster, Fru Mette, der af Nag til Jomfru Margrethe Gyldenstjerne havde faaet sin Broder til at hæve Trolovelsen, fik lige saa ublid en Skæbne. En tidlig Død kaldte hende bort fra hendes Ægtemand Erik Banner. Og denne ægtede derpaa Genstanden for hendes bitre Had, Jomfru Margrethe Gyldenstjerne. „Fru Mette vilde ikke unde mig sin Broder, nu maa hun unde mig sin Mand“, sagde denne, der nu atter blev

Fæstemø. Og anden Gang i disse skiftende Forhold kunde det med Føje siges om den nye Forbindelse: „Og bliver hun i den samme Slægt, de var Vennerne tilfælles paa baade Sider“¹.

Da Luthers Lære indførtes i Danmark, opgav man Læren om Ægteskabet som Sakramente. Skilsmisse kunde nu i visse Tilfælde finde Sted. Dette var en af de nye Lærdomme, der fra katolsk Side lagdes Luther mest til Last, og som man paastod vilde nedbryde al Agtelse for Ægteskabet. I det virkelige Liv kom den dog næppe til at medføre betydelige Følger, thi man synes at have holdt stærkt igen paa dette Punkt og ikke været meget villig til at tillade Ægtefolks Skilsmisse. Det samme var Tilfældet med Trolovedes.

I det første Tidsrum fra Aar 1536—1582 var „Trolovelsen“ jo endnu hyppigt det samme som Bortfæstning, altsaa lig med Giftermaal. Reglerne for Ægtefolks og Trolovedes Skilsmisse blev da ens. Begge Arter af Skilsmisse kunde kun finde Sted ifølge Dom. Et Blik paa et Par af de mest bekendte Sager vil lettest oplyse os om Fremgangsmaaden ved disse.

Aar 1540 paadømte Landets samtlige Biskopper i Forening med Professorerne ved Københavns Universitet en Sag, der, baade hvad Parternes Navne og Sagens Indhold angik, havde særligt Krav paa Interesse. Parterne var den siden saa kendte Birgitte Gøye, dengang tjenende i Dronning Dorotheas „Jomfrukammer“, en Datter af Rigens Hofmester Hr. Mogens Gøye og altsaa hørende til en af Landets fornemste Slægter. Hendes Modpart var Jesper Daa til Enggaard (Gyldensteen) i Fyn. Begge Parter var egentlig enige, for saa vidt som de i Forening begærede at „maatte være frie og ledige fra hverandre“, altsaa at deres Trolovelse maatte blive hævet. Det Spørgsmaal, der forelagdes til Besvarelse, var da dette for Datids Forhold betegnende: „om disse Personers Trolovelse har været ret Ægteskab eller ej“.

Meningen med dette Spørgsmaal var ikke den at faa oplyst,

om de paagældende havde levet som Ægtefolk. Hvis sligt havde fundet Sted, vilde de jo overhovedet ikke have kunnet begære at skilles som Trolovede, de var jo i saa Fald Ægtefolk. Om denne Side af deres Forhold herskede der næppe nogen Tvivl, og det fremgik da ogsaa af alles samstemmende Vidnesbyrd, at intet saadant havde fundet Sted. Hun beviste, at siden hun som elleveaarig var bleven trolovet med Jesper Daa, „havde hun aldrig i de forløbne 15 Aar vist noget Kærligheds eller Elskeligheds Tegn imod ham enten med liflige Ord, Skænk eller anden Del, som det plejer at ske mellem ret Fæstemand og Fæstemø, men hun gad aldrig gerne se ham eller høre ham nævne uden stor Sorg og bedsk Graad“. Hendes Fader, tre Brødre, en Søster samt flere andre Vidner beedigede, aldrig at have „fornummet, at hun havde Vilje og Kærlighed til Jesper Daa, men hun græd altid og holdt sig ilde, saa tidt hun saa ham eller hørte hans Navn nævne“. Naar nu hertil kom, at hun allerede for tolv Aar siden, straks efter at hendes Stifmoder var død, havde i Kolding givet ham sin Hjertens Vilje tilkende, at hun ikke vilde have ham og tilbageleveret ham Fæstensgaven, samt at han tilstod, at han „efter den Tid, hun sagde ham Nej, aldrig havde beklaget sig, men var aldeles tilfreds og lod det saa blive“ — saa skulde man tro, at den Sag var let at klare, og at der ikke behøvedes et gunstigt stemt Kongepar, otte Bisper og en halv Snes Professorer for at faa den Trolovelse yderligere hævet.

Ikke desto mindre forholdt det sig saa. Spørgsmaalet lød jo, „om disse Personers Trolovelse havde været ret Ægteskab eller ej“. Kunde der intet mangelfuldt eller uregelret paavises ved selve Trolovelsesakten, saa var de dengang lovformeligt blevne givne til Hobe og var altsaa Ægtefolk.

Der kunde imidlertid paavises noget saadant. Hertil kunde allerede regnes, at Birgitte Gøye kun havde været 11 Aar gammel, altsaa umyndig, da hun bortfæstedes, ihvorvel Forbudet herimod var udstedt noget senere og følgelig maatte gives tilbagevirkende Kraft. Men i hvert Fald var det givne „Samtykke“ ikke ganske i Orden. Efter Reformatorenes Lære krævedes der til gyldigt Ægteskab alle Parters Samtykke: Guds, Forældrenes,

Parrets og Menighedens. Men her var Parrets Samtykke ufuldstændigt. Thi det kunde ikke kaldes Samtykke fra Birgitte Gøyes Side, naar hun lokket og tvungen havde afskrevet den Haandskrift, der forelagdes hende, kun af Frygt for Faderens og Modrens Trusler havde hvisket: Ja! og modstridende ladet Stifmoderen hænge hende Jesper Daaes Fæstensgave om Halsen.

Ad denne Vej slap Parret lykkeligt fri. „Til ret Ægteskab hører sand, hjertelig og alvorlig fri Villie og Samtykke paa begge Sider; hvilket ikke findes at have været mellem disse to; thi har der ikke været ret Ægteskab for Gud imellem dem“. Saaledes sejrede da endelig efter femten Aars utrættelig Kamp Birgitte Gøyes Udholdenhed. Hun havde næppe naaet sit Maal, hvis hun ikke havde haft det Held at staa Kongeparret nær, være en Datter af Rigets øverste Embedsmand og have en Mængde gode Vidner tilrede. Oplysende for Birgitte Gøye personlig er det, at hun gennemkæmpede hele denne Strid alene af Lyst til Uafhængighed, ikke paa Grund af Tilbøjelighed for nogen anden Mand. Paa den gamle Dom, som den endnu findes, staa der skrevet: „Universitetets Dom i København imellem Jesper Daa og min kære Husfru Birgitte Gøye, og paa den Tid, da denne Dom gik, var det utænkt af hende og mig, at vi af Guds Forsyn skulde komme sammen. Herluf Trolle, egen Haand“.¹

Faldt det saa svært at blive skilt, hvor Forholdene var gunstige, maatte det synes næsten umuligt for almindelige Trolovede at faa Forbindelsen hævet. Dommen over Præsten Iver Bertelsen afgiver et Eksempel. Han lader til at være falden i Hænderne paa Folk af tvivlsom Art. Først nægtede nemlig hans Fæstemøs nærmeste Slægt at holde, hvad der var lovet ham ved Bortfæstningen. Saa krævede hun Penge for at give Afkald paa ham. Men endelig slap han dog fri. Han fik deres og de hans Brev for, at begge Parter nu var hinanden kvit. Havde der fundet ægteskabeligt Samliv Sted mellem ham og hende? „Nej, var der ej! Det veed jeg vel, at de som ere Ægtefolk maa ikke købe sig fra hverandre med Penge“. Ikke desto mindre var Dommerne dog enige om, at „det var ret Ægteskab mellem Mester Iver og hans Fæstemø“, og at han følgelig — hvis han ikke vilde leve sammen med

hende, hvad man søgte at bevæge ham til — i hvert Fald ikke maatte gifte sig, saa længe hun var i Live¹.

Hvor vidt man gik i at værne om Trolovelsens Ubrydelighed, kan ses af, at man endog ansaa det for strafbart at hæve den, selv om den endnu ikke var fuldstændigt sluttet. Kapitlet i Stavanger dømte Aar 1576 saaledes i følgende Sag:

Sigvard Hugesøn paa Kingestad havde ladet „tiltale“ om Beljud Osmundsdatter paa Nothen, først ved Præsten, siden ved sin Fader og en Lagretsmænd som Talsmænd. Pigen havde svaret, at hun „ikke kunde sige Nej derfor, om de Gamle vilde det samtykke“, og „de Gamle“ havde udsat deres endelige Svar til Nytaarsdag „med saadant Forord, at hvis Hugo (Bejlerens Fader og Talsmand) ikke fik noget Agterbud paa sin Søns Vegne imidlertid, da skulde de faa gode Svar paa samme Nytaarsdag, og være da vist og fast, naar de da kom med gode Folk efter Sædvane“.

Ventetiden synes at være falden Faderen, Hugo, lang. Vel havde han ingen Grund til Frygt, der kom jo intet „Agterbud“, men han vilde dog gerne sikre sig yderligere, og han havde da set Lejlighed til at faa „Pigen til at haandtage ham paa Sønnens Vegne“ og til at modtage Gaver fra Sønnen, to Skridt, der mindede om den egentlige Bortfæstning, men dog selvfølgelig ikke kunde være lovgyldigt bindende.

Endelig kom Nytaarsdag, da Svaret efter Løfte skulde gives. Talsmændene mødte paa Nothen, men her saa det underligt ud. Datteren var borte, hun var „forskikket til næste Gaard, saa at Talsmændene ikke kunde komme hende til Ords“, og istedetfor havde „en ung Karl ved Navn Jacob Olsøn og hans Moder og Søster“ slaaet sig ned som Gæster paa Nothen, og han havde, efter hvad der sagdes, „forvendt Pigens Sind til sig, saa at der nu ikke var Tale om „Jaord“ eller „Haandfæstning“ mellem Beljud og hendes første Bejler, Sigvard.

Forbitret stævnede dennes Fader Sagen for Stavanger Kapitel, og forlangte Dom for, om Beljud og hendes nye Bejler, Jacob Olsøn, under disse Forhold vel maatte faa hinanden. Kapitlet lod Parterne „vige udenfor Døren“, „ransagede denne Sag det yderste og flittigste dem muligt være kunde“, og kunde saa „ikke an-

det befinde, end at Sigvard Hugesøn var her udi bedragen“. De dømte derfor, at „Beljud skal for sin og sine Forældres Letfærdigheds Skyld ikke have Jacob Olsøn, som har forvendt hendes Sind fra Sigvard, som hun først havde lovet, og skal hun udi tre Aar herefter ikke have Lov til at gifte sig med nogen. Ikke heller skal Jacob Olsøn gifte sig udi samme tre Aar, og skal han derhos staa til Rette paa Kongens Vegne for saadan sin Underfundighed og Forseelse. Men naar disse Aar er forløbne, da maa hver af dennem gifte sig paa andre Steder. Derimod maa Sigvard Hugesøn, naar han vil, give sig udi et ærligt Ægteskab, efterdi vi finde hannem uskyldig“.

Jacob Olsøn var imidlertid ikke den Mand, der lod sig skræmme af slig en Dom. Han vidste at sno sig efter Forholdene, og det følgende Aar kunde han møde i Stavanger Domkirke med sine to tidligere Modstandere, Fader og Søn. De kom alle tre for at meddele Kapitlet, at de ikke begærede hverandres Ulykke eller Skade i nogen Maade, men gerne vilde have Dommen formildet. Dommerne lod sig bevæge. Fader og Søn begærede en Sum Penge af Jacob Olsøn for Rejser og Umage i den hele Sag, „om hvilket de ogsaa straks kom venligt over Et“. De tidligere Modstandere tilsagde derpaa hinanden et fuldt, fast, broderligt Ven-skab. Om Beljuds Skæbne synes Dommerne, efter at Jacob Olsøn havde gjort dem en fortrolig Meddelelse, ogsaa at have skiftet Sind. Thi de ændrede nu Dommen til, „at Jacob Olsøn og Beljud Osmundsatter maa komme tilsammen i et ærligt Ægteskab, efterdi de tilforn have haft at skaffe med hverandre, paa det at mere ondt, som ellers vilde efterfølge, kunde afskaffes“.

Af den oprindelige Dom var nu ikke andet tilbage end det sidste Punkt, som gentoges: „Sigvard Hugesøn maa, naar han saa vil, give sig udi et ærligt Ægteskab, efterdi han udi alle Maader i denne Sag haver været fundet skikkelig og ganske uskyldig“¹.

Efter Aar 1582, skulde man tro, at det gamle Syn paa Trolovelsens bindende Kraft maatte have tabt sig. Ved den nye Ægteskabs-Ordinans sondredes der jo skarpt mellem „Trolovelsen“

og „Giftermaalet“, og den første Handling sank ned til at være et blot Tilsagn. Men et Tilsagn maatte med begge Parter Samtykke atter kunne hæves, altsaa de Trolovedes Skilsmisse finde Sted, naar blot begge var enige herom.

Denne Betragtningmaade blev dog langt fra gældende. Den gamle Opfattelse beherskede endnu Sindene; det hele, man veg tilbage, var til at erklære Trolovelsen for det „begyndte Ægteskab“, Vielsen for „det fuldbyrdede Ægteskab“. Det blev endnu ved den gamle Tankegang, at det var Samtykket, der stiftede Ægteskabet. Som en dengang bekendt tysk Prædikant udtrykte det Aar 1584: „I samme Stund, som en Mand rækker Haanden frem og lover en Kvinde Ægteskab, — oprigtigt og redeligt, i Guds Navn, i Vidners Overværelse og efter Landsens Skik — saa er det for Gud og Verden et kraftigt og fast Ægteskab, og saadant Baand kan ingen atter opløse og skille ad undtagen Døden eller Ægteskabsbrud, som Kristus siger“¹.

Trolovedes Skilsmisse blot efter fælles Overenskomst var da altsaa fremdeles utilstedeilig. Der maatte have fundet et af de i Ordinansen omtalte Tilfælde Sted, for at Forbindelsen atter kunde hæves: Den ene Part maatte bevisligt have været drukken, da det skete, eller fra Forstanden, spedalsk, umyndig eller tvungen ved Magt eller List. Det lykkedes f. Eks. Bernt Skrædder i Stavanger at slippe af med sin Trolovede, efterdi hun havde anvendt List, idet hun havde „laant et Barn og gjort Bernt Skrædder viss, at det var hans Barn, hvilket dog Mogens Snedker i Bergen havde“. Stavanger Kapitel erklærede denne hendes Maade at blive trolovet paa for groft Bedrageri og dømte, at Bernt skulde være hende kvit².

Havde ingen saadan Uregelmæssighed fundet Sted, da selve Trolovelsen fuldbyrdedes, kunde den kun hæves, saafremt der forelaa Ægteskabsbrud, Tyveri eller anden uærlig Gerning, eller hvis Fæstemanden blev imod hendes Vilje borte i mere end tre Aar. Det var egentlig kun den sidste Vej til Skilsmisse, der kunde tænkes anvendt af hæderlige Folk; men her passede Øvrigheden paa. Det fik f. Eks. Poul Pedersøn, en Søn af Borgmesteren i

Køge at føle. Han havde trolovet sig med Maren Madsdatter i Malmø, men synes hurtigt at være bleven ked af hende. For at styrke hans svigtende Følelser indstævnedes hun ham for Kapitlet i Lund, der „kendte deres Trolovelse nøjagtig og ret“. Poul Pedersøn bestemte sig da efter Samraad med sine Forældre til at rømme Landet for saaledes at blive hende kvit. Hun anede imidlertid Uraad og fik udvirket en Befaling fra Regeringsraaderne til Lensmanden i Køge om at forekomme slig „ubillig Letfærdighed“. Lensmanden skulde tage nøjagtig Borgen af Poul Pedersøn for, at han „ikke vilde undvige af Riget, førend han ved endelig Sammenvielse efter kristelig Skik havde efterkommet Trolovelsen“. Kunde eller vilde Fæstemanden ikke stille slig Borgen, skulde han være sin egen Borgen og altsaa fængsligen forvares, indtil han kunde blive gift med sin elskede¹.

Hvor tilbøjelig man i enkelte Egne har været til at opfatte den nye Art Trolovelse som mindre bindende end den gamle, men hvor kraftigt Regeringen har holdt igen, kan ses af et Brev af Aar 1592 fra Regeringsraaderne til Bispem i Fyn. Det oplyses heri, at Fynboerne havde misforstaaet den nye Trolovelse, og at det var „fast gement og brugeligt“ iblandt dem, at Trolovede, „naar der kommer nogen Tvist og Uenighed dennem imellem“, ikke føle sig bundne, ja selv om de dømmes tilsammen af Kapitlet, sker det ofte, at kun den ene Part er villig til at fuldkomme Dommen, medens den anden Part fremdeles er modvillig. Men „saadanne modvillige Personer, som udi saa Maade forlade deres Ægteskab og ere Øvrigheds-Foragtere, skal Bispem ikke taale“. Han skal „først efter Ordinansen advare den modvillige; og dersom denne endda ikke vil rette og bedre sig, da skal han offentlig lyses i Band, til han retter og bedrer sig“².

Under saadanne Forhold kom nødvendigvis Trolovedes Skilsmisse til at høre til de sjældne Undtagelser. Selv det at vise sig vægelsindet, naar der friedes til en, kunde drage Straf efter sig. Saaledes maatte f. Eks. en Pige i „Lante Holsten“ betale to Rigsdaler i Bøde, fordi hun „adskillige Gange havde svaret Ja og atter Nej til at ægte den gamle Burmeister og saaledes letfærdigt spøgt dermed, endog hun tog ham tilsidst“³. Den eneste Maade

at klare slige Forhold paa var ved hurtig Optræden og hensynsløst at sætte sig ud over alle Regler og Paabud. Paa denne Vis bar Peiter Tittesen i Helsingør sig ad. Gertrud Gaasen havde vundet hans Hjerte, men hun var trolovet med Thomas Hansen i Helsingborg. Peiter tog da en rask Beslutning, bortførte hende til sit Skib og havde Dristighed nok til at gaa op til hendes Forældres Hus og forlange hendes Klæder udleverede. Gertruds Moder, Johanne Gaasen, søgte her at stoppe ham og sagde, at Datteren var trolovet med Thomas Hansen. Men „Peiter slog saa trodselig Knep for hendes Næse“ og svarede: „Hun har været lovet mig forud, og jeg har nu haft min Vilje med hende“. Kort efter lettede Peiter Anker og stod ud af Sundet med sin Brud.

Nu kom Retten paa Benene. Thomas Hansen anlagde Sag imod Forældrene. Disse opbød hans Fæstengave offentlig til Tinge. Ikke uden Grund spurgte Dommerne Thomas, hvad han egentlig tænkte sig at opnaa, om han f. Eks. vilde have Bøder eller sin Fæstemø igen eller hvad andet. Thomas svarede, at han blot begærede Ret over de to. Dommerne lovede ham, at den skulde han faa, naar han skaffede dem tilstede. Men de var og blev borte¹.

I de sjældne Tilfælde, hvor Trolovedes Skilsmisse virkelig fandt Sted, spillede endnu paa gammel Vis Fæstegavernes Tilbagegivelse en Hovedrolle som Tegn paa Forholdets Ophør. Hvor indgroet denne Skik var, kan blandt andet ses af, at den fremdeles anvendtes som Billede i gejstlig Veltalenhed. „Ligeris som en Fæstemø formedelst idelige og listige Eftertragelse saa og Omgængelse kan forføres fra sin Tro og Love, sin Fæstemand given, falde udi Boleri med en anden og med samme Forseelse befindes, derover af hans Forældre berøves og igen fratages Klenodie, Klæder og andre Fæstengaver, forskydes med yderste Blusel og Foragtelse fra Ære og Agt, komme i Elendighed – saa haver det sig og i lige Maade tildraget med denne Kristi Menighed“².

Endnu i Aaret 1648 hedder det om Jomfru Kirstine Urne, en Datter af Frederik Urne til Bregentved: „Hun havde tilforn væ-

ret forlovet med Christian Sparre, men hannem blev hans Gaver for sine sær Aarsagers Skyld igen tilskikket“¹.

Hvor lidet Regeringen med Ægteskabs-Ordinansen af 1582 overhovedet havde formaaet at bryde den gamle Opfattelse af Trolovelsen, træder endnu langt ned i det 17de Aarhundrede ofte mærkeligt frem. Saaledes ansaa Biskop Hans Mikkelsen i Fyn Aar 1641 fremdeles Trolovelse for det samme som Ægteskab og nægtede Giftermaal mellem to, fordi den ene havde været trolovet med den andens afdøde Broder. „En Bonde ønskede at faa sin afdøde Broders Trolovede, men han fik det Svar af mig, at det ingenlunde bør tilstedes. Thi man bør tage Hensyn til, hvad der er sømmeligt og ikke blot til, hvad der slet og ret er tilladt“².

End ikke i det 18de Aarhundrede var man kommen væsentligt ud over den gamle Betragtningssmaade. Følgende Erklæring af Aar 1762 fra Biskop Brorson i Ribe om Følgerne for en teologisk Kandidat af en hævet Forlovelse er ret oplysende:

„Saasom den til Thorsted kaldede cand. theol. Grønvolds Skrivelse til Johanne Pedersdatter Sørensen af 26. April sidst afvigte klarligen viser, at han har været forlovet med hende og tilladt hende at gøre det bekendt for alle og enhver, ligesom hun ogsaa hans Begæring har accepteret og hendes Jaord skriftligt meddelt, og det derfor er ham, som en candidato ministerii, dobbelt uanstændigt at bryde dette Løfte, saa syntes det billigt, at han paa nogen Maade stiller hende tilfreds eller i Mangel deraf anbefales at give hende de prætenderede 300 Rdl., allerhelst som hun for hans Skyld har afslaaet et andet konvenabelt Ægteskab. Men skulde han ikke være i Stand til samme paa een Gang at betale, var det efter mine allerunderdanigste, uforgribelige, ringe Tanker billigt, at han, saa længe hun er ugift, maatte betale hende en Enkepension eller 8de Parten af, hvad Præstekald han des imidlertid betjener. Thi hvad han derimod i sin allerunderdanigste Erklæring indvender: Puerilitet og Uformuenhed, da har han lige saa slet Ære af det første som hun Satisfaktion af det sidste. Og hvad angaar den Misforstaaelse

mellem dem, som han vil bevise af hendes Brev (Litr. C), saa ses det af hans (Litr. A), at den da længe siden var glem^t 1.

11

Naar vi vil søge at danne os et Begreb om hin Tids Kæle-
navne og Kærtegn, maa vi først være klar over de Forudsæt-
ninger, ud fra hvilke sligt overhovedet maa opfattes. Det er
nemlig et Omraade, hvor man — hvor besynderligt det end lyder
— har meget svært ved at dømme uhildet. Thi enhver Tidsalder
har sin bestemte Sum af godkendte Udtryk, som nu engang fal-
der den naturlige. Med et Smil hører eller ser maaske hver
enkelt af Slægten dem første Gang, men tilegner sig dem lidt
efter lidt og faar herigennem en Art almengyldig Maalestok, der
er ligesaa hurtig og sikker som upaalidelig i sin Dom. De Love,
hvorefter Udviklingen foregaar, er nemlig meget sammensatte;
det oprindeligste Udtryk er langt fra med Nødvendighed det mindst
passende; og der høref i hvert Fald betydelig Overlegenhed til
for virkelig at kunne sammenligne. Men idet Udtrykkene skifter
med Tidsalderne, gaar enhver Tidsalder blindt ud fra, at dens er
de bedste, og Fortidens afbrugte forekommer den enten latterlige
eller stødende. Naar vi da i det følgende straks føler os fristede
til at fælde samme Dom over det 16de Aarhundredes, er det
gavnligt at huske paa, at vi, der nu er Dommere, om nogle faa
Aar ufejlbarligt vil sidde paa Anklage-Bænken. Der vil komme
en Tid, da det 19de Aarhundredes Kælenavne: „Min Engel“,
„mit Lam“ o. s. v. ville lyde lige saa latterlige som det 16de Aar-
hundredes „min Gris“ eller det 18de Aarhundredes „min Balsam-
bøsse“. Og naar vi forarges over, ja næsten kunde finde det
usømmeligt at omtale det 16de Aarhundredes Kærtegn, er det
en passende Modvægt at klare os, hvad hin Tid vilde have dømt
om vore Forhold, blot f. Eks. om et Bal. Det for en Kvinde at
vise sig med blottede Arme var efter Datids Begreber aldeles
uanstændigt. Og at saa disse samme Kvinder skulde hvirvles om
af Mænd, der intet andet Forhold havde til dem, end at de var

„præsenterede“, — hun med sin blottede Arm paa hans Skulder, han med sin Arm om hendes Liv — det var for en Tid, der endnu ikke ret var vant til Runddansen, en ligefrem umulig Tanke. Selv den kaadeste Borgestue-Indbildningskraft vilde ikke være falden paa, at sligt engang skulde blive Skik.

Grundlaget for Datidens kærlige Tiltale var snævrere end Nutidens. I en Tid, hvor man kaldte alle ved Fornavn, og hvor selv den lavest stillede tiltalte Rigens Hofmester med „kære“, var der ikke noget sært fortroligt i dette Udtryk. Naar „kære Peder“ kunde bruges af en ubekendt til en Peder Oxe eller en Peder Palladius, passede det ikke tillige til Hjertesprog mellem Fæstefolk. Datiden viste imidlertid her et ikke ringe Maadehold. Den hele Ophedning af Udtrykket, som man tillod sig til fortrolig Anvendelse, var blot at sætte det samme Ord i Superlativ: „kæreste“, „allerkæreste“ eller naar det kom højt „Hjertens allerkæreste“. Anvendelsen af Ordet „Hjerte“ til at lægge Hjertelighed i Udtrykket, ofte med „min“ foran til end mere Inderlighed, var overhovedet meget yndet. Disse simple Former var tilstrækkelige for Tidens Trang. Kom saa hertil et Par nærliggende Superlativer som „dydigste“, „dejligste“ o. s. v. var Forraadet af ligefremme Betegnelser næsten udtømt. Udtryk som f. Eks. „tilbedte“ indeholdt en bespottelig Overdrivelse, som ikke laa for hin Tid. Omvendt var Betegnelsen „kæreste“, i snævrere Forstand, endnu saa lidt misbrugt, at den synes at have haft ædlere Klang end de fleste tilsvarende Udtryk, og intet varslede endnu om en langt senere Tids udtraadte Form: „Kærreste“.

De egentlige Kælenavne begynder som bekendt, hvor de ligefremme Former for Tiltale glipper og der maa tyes til Sammenligninger for at udtrykke den fulde Følelse. I Kælenavne er Sammenligningen — eller har i det mindste i de fleste Sprog indtil Dato i Reglen været — en Formindskelse, idet den elskede betegnes som enten et Barn, et Dyr, en Plante eller en Ting.

Den simpleste Form for denne formindskende Sammenligning var den i det 16de Aarhundrede særlig yndede Tilføjelse af „lille“ til vedkommendes Navn. Dette har en for vore Øren egen tro-

skyldig og hjertelig Klang, som det dog næppe havde for Da-tiden. Hvad der nemlig lyder os fremmed derved var den Gang det almindelige: at føje „lille“ bagefter Ordet, hvortil det hørte: „Henriklille“, „Søsterlille“, „Broderlille“, „Hjertelille“, „Livlille“ o. s. v.

David:

Stat op! hvad fattes Dig Hjertelille!

Bathseba:

Det jeg Eders Naade nu sige ville:
Min naadigste Herre! Eders Naade sor
Sin Tjenerinde en Ed saa stor,
At min Sønlille, Salomon,
Skulde sidde paa Eders Naades Tron o. s. v.

David:

Livlille! Du skal hverken sørge eller kvide.
Den Ed vi sor, maa Du tillide¹.

Eller et andet Eksempel. Om Mogens Billes Dødsstund hedder det: „Dèr hans kære Moder kom ind til hannem, sagde han med stor Besværing: Moderlille! ville I sige min Fader mange gode Nætter, jeg vilde vel gerne sige videre, men jeg kan ikke for stor Amægtighed Ordene fremføre Dèr Klokkeren var imod otte, spurgte han, om det var Aften, og bad at der skulde tændes et Lius. Da sagde hans Søster: Broderlille! ret nu skal Retfærdigheds Sol, Jesus Kristus, din kære Broder, liuse og skinne for Dig i det andet Liv evindeligt, og det Lius skal aldrig slukkes“².

Kælenavne, hvori den Tiltalte sammenlignedes med et Barn, brugtes meget, og anvendtes baade i Alvor og i Spøg. „Dreng“, „Barnlille“, „Glut“, „Nus“, „Pus“, „Hvalp“ var særligt yndede. I det bibelske Stykke, Samsons Fængsel, forekommer f. Eks. følgende Vendinger. Samson siger til Dalila første Gang, han træffer hende:

Min kære Kvinde og Hjertens Nus!
Jeg tænker, I er boende her hos,
Vil I herbergere en fremmed Mand?

Og senere, da hun vil lokke ham til at røbe Hemmeligheden om Grunden til hans Styrke, siger hun :

Min Hjertens lille Barn!
 Havde jeg Eder i mit Garn,
 Jeg skulde knytte saa haard en Knude,
 Min lille Hvalp, hvor skulde I tude!

hvortil Samson svarer:

Min lille Glut! vil Du være god,
 Om Samson sig saa fange lod?

Dalila:

Jeg skulde toe mit Barn af Halm,
 Ligesom en Smed klapper sit Malm.

Samson:

Ha, ha, ha, ha, ha, lille skønne Klud!
 Vil du saa toe din Kærelil ud?

Dalila:

Skarn est Du, lille Hyrdedreng!
 Du skal ikke komme udi min Seng,
 Uden Du siger mig dette saa,
 Hvormed jeg Barnet fange maa¹.

Ligesaa naturligt faldt denne Barnebetegnelse i de alvorligste Øjeblikke. Da Fru Susanne Sparre droges med Døden, sagde hendes Mand til hende: „Min Hjerter aller-kæreste! efterdi vi nu skulle saa sørgeligen skilles ad, saa lader mig vide, om I vil have noget forrettet enten anlangende mig eller vort Barn. Da svarede hun: Hjerter-Barnlille! bekymrer mig intet dermed! Jeg haver nu andre Tanker, jeg vil befale Eder Gud!“².

De Dyr, der brugtes til Sammenligning, var især Grisen og Katten. Ikke blot siger f. Eks. Samson til Dalila: „Ak vredes ej, min lille Kat!“ „Løsk mig endnu, grusk, lille Kat!“ „Hvad snakker I, min lille Gris!“ Men selv for den højtideligste Stil kunde man ikke finde bedre Udtryk. Kleopatra siger f. Eks. til Antonius: „Goddag, Grislil!“ og et andet Sted:

Farer vel, min Hjerte-Gris!
Eders Forsæt bør megen Pris.

Og Antonius hilser hende med Udraabet: „God Dag, min Pus! min lille Kat“¹! Allerede i Løbet af det 17de Aarhundrede synes disse Kælenavne at have faaet en Biklang af det latterlige og afløstes lidt efter lidt af de nye „Poppedreng“ og „Høne“, „Puttehøne“.

Af Plantenavne indtog i det 16de Aarhundrede Rosen endnu ikke den enevældige Stilling, som den senere skulde opnaa. Liljen var fremdeles ligesom i Middelalderens Folkeviser Blomsternes Blomst. Det var uden Tvivl gennem Klosterhaverne, at Liljen havde opnaaet denne Anseelse; og det var ogsaa for den jomfruelige Renhed, at den paa Grund af sin slanke Stængel og skære Farve tjente til Pris. Den staaende Betegnelse for en ung, ugift Kvinde var da en „Liljevand“, hvilket Ords sidste Halvdel betød: „Vaand“ = en tynd Gren eller Stængel. Det var en Selvfølge, at man undertiden anvendte denne hædrende Betegnelse ogsaa udover de Grænser, hvor den strengt taget hørte hjemme. Samson siger saaledes til Dalila: „Græd ikke, Hjertens Liljevand!“² og i Skuespillet „den utro Hustru“ tiltaler Munken en gift Kvinde, som han søger at forføre: „Sidder i Fred! mit Liljeblad!“³.

Som Eksempler paa Kælenavne, laante fra Ting eller Begreber, kan anføres: „Skat“, „skønne Klud“, „Gyldenskrin“, „Pude“, „Sengero“ o. s. v. Om Udbredelsen og Anvendelsen af flere af disse er det dog paa Grund af de sparsomt bevarede Oplysninger ikke muligt at have noget sikkert Skøn.

Blandt Kærtegn var der et, der spillede en fremtrædende Rolle, men nu er afskaffet, det var „at løske“. Oprindelsen hertil synes at have været den Skik, der oftere omtales i Folkeviserne, at Kvinder som Tegn paa Venskab kæmmede og børstede Haaret paa Mænd. Sligt kunde falde ganske naturligt i en

Tid, hvor Spejle hørte til Sjældenhederne, og man altsaa for at pudse sig maatte ty til en andens Haand og Øje. Og den Stilling, som Parret ved denne Lejlighed indtog, var vel ogsaa tildels given af Forholdene, idet hun sad og han som den højere plejede at knæle foran hende med Hovedet rakt frem over hendes Skød. Naar Forretningen foretoges i fri Luft, hvad vistnok ofte var Tilfældet, faldt det naturligt, at hun sad i Græsset og han laa ved hendes Side med Hovedet i hendes Skød.

Herfra og til „at løske“ var der imidlertid endnu et Skridt. Dette Kærtegn bestod i, at Manden indtog samme Stilling, som om hans Haar skulde tages under Behandling, altsaa laa med Hovedet i Kvindens Skød, men hun i Stedet for at kæmme og børste ham nøjedes med at stryge eller purre med Fingrene i hans Haar. Til sligt et Forhold passede fortrinligt Kælenavnene „Gris“, „Kat“, „Hvalp“, thi hun behandlede ham ganske som saadan, og det fremkaldte samme døsige Velbehag hos ham som hos ethvert andet Husdyr.

Selvfølgelig var det en meget fortrolig Form for Kærtegn. Det talte derfor f. Eks. ikke til Bevis for en tilrejsende Kvindes Dyd, der Aar 1579 opholdt sig i Helsingør, at hun en Søndag i Stedet for at gaa i Kirke „sad hjemme under Højmesse og løskede Oluf Hører i Elline Peters Stue“¹. Den hele ejendommelige Behandlingsmaade og den søvndyssende Virkning deraf er godt gengivet af Digteren Ranch i Skuespillet „Samsons Fængsel“. Dalila indbyder Samson til at tage Plads:

Aa hviler Eder, lille Nus,
Paa disse Hynder og jeg er hos!
Hviler I Eder i mit Skød
Paa denne Pude møget blød!

Mine Piger skal kvæde en Vise af ny,
Som Lærken synger højt i Sky.

Samson tager mod Tilbudet, giver Ternerne Besked om, hvilken Vise han ønsker at høre, og beder Dalila begynde at løske ham.

Samson:

Kvæder I om den sorte Smed!
 Da slumrer jeg vist paa dette Sted. —
 Løsk mig med Fingre lette og smaa!
 Straks falder mig en Dolm oppaa.

Ternerne synger derpaa Visen om Vulkan, der overrasker Venus og Mars, med Omkvædet: „Sov vel, min Hjerter! uden al Smerte“, og imedens giver Dalila ham saa grundig Massage i Hovedet, at han slumrer ind. Dette Øjeblik benyttes til at binde ham, men da man vækker ham for at prøve, om Lænkerne holder, sprænger han dem med Lethed og siger blot søvndrukken:

Min lille Hjerter! sæt Dig hid!
 At løske er Du meget klog,

samt raaber til Ternerne:

Den sorte Smed!
 Nu Piger, afsted!

hvorpaa disse atter istemmer Sangen om Vulkan, og Samson slumrer ind paany. Han bindes nu paa den af ham angivne Maade, men ikke med bedre Held. Da Dalila vækker ham med Raabet:

Op, op, Samson! Se her er de!
 Filisterne vil gøre Dig Ve.

er han straks rede til Kamp:

Hvor er de Tyve! Her er mit Ben,
 Med Kæften skal jeg køre dem hen.

Dalila græder, kalder ham „en Løgnepose“ og forlanger, at han skal gaa, men han svarer:

Løsk mig endnu, grusk, lille Kat!
 Straks slumrer jeg saa overbrat¹.

Man maa dog ikke af det her anførte slutte, at det „at løske“ var et uanstændigt Kærtegn. Endnu langt ned i det 17de Aar-

hundrede træffer man Eksempler paa, at det anvendtes i al Tugt og Ære. Intet er vistnok saa oplysende som den smukke, lille Beretning om Bjærgmand Daniel Isakssons Giftermaal, en Hverdagsbegivenhed, der i mere end een Henseende vidner om Forhold grundforskellige fra Nutidens. „Daniel paa Sveden“, som han gerne kaldtes, levede ved Midten af det 17de Aarhundrede paa den lille Gaard Sveden, en Fjerdingsvej fra Falun i Dalarne. Han havde sit tarvelige Udkomme som Bjærgmand, var Enkemand og besluttede sig da til at gifte sig paany. I den Anledning

Fig. 36. Selskabeligt Samvær.
(Billed i en Roman, trykt i København 1571.)

henvendte han sig til Præsten i Svärdsjø, Magister Peter Bullernæsius (fra Bollnæs i Helsingland), hvis 16aarige Datter Anna han ønskede sig til Brud. Da Bejleren kom til Gaarden, ledsaget af det sædvanlige store Følge, flygtede imidlertid Pigen, der

anede Uraad, ud i Haven og skjulte sig der. Endelig fandt Bjærgmanden hende og sagde: „Min Jomfru! jeg skal aldrig begære Eder mere, men rejse min Vej. Gud vil selv udse sit Offer. Men gør mig til Afsked saa meget til Vilje, at I løsker mig.“ Da hun hørte, at hun vilde blive af med ham, satte hun sig godvilligt ned og efterkom hans Begæring. Medens han laa i hendes Skød, sang han Salmen „Hvad min Gud vil, altid det sker“ lige til sidste Vers, og derpaa sov han ind. Da han vaagnede og vilde tage Afsked, „blev hendes Hjerter og Sind vendt til ham og det førte straks til Trolovelse“. En af deres Sønner blev den svenske Salmedigter, Biskop Jesper Svedberg¹.

Et ejendommeligt Kærtegn, der hyppigt anvendtes, bestod i Berøring af den kvindelige Parts Bryst. Hvor lidet stødende dette forekom Datiden kan allerede ses af de talrige Malerier og Billeder fra hin Tid, paa hvilke Par i netop denne Stilling er gengivne. I en fra Tysk oversat Bog, „Unge Karles og Drenges Spejl“, der udkom i København Aar 1571, findes f. Eks. paa en af de første Sider et Træsnit, der forestiller et Gæstebud (Fig. 36). En spiller paa Sækkepipe, en anden skænker Vin og af de to Par ved Bordet holder det ene om et og samme Bæger og smiler mildt til hinanden, medens af det andet Par Ridderen lægger sin Haand paa Damens blottede Bryst. Præsten i København, Rasmus Hansen, der har oversat Bogen, har haft saa lidt Følelse af, at heri skulde kunne være noget upassende, at han endog i Fortalen foreslaar at bruge Bogen til „at sætte Børn fore i danske Skoler“¹.

Hvor liden Vægt man tidligere havde lagt paa dette Kærtegn, synes at fremgaa af Bestemmelser i den godtlandske Lov. Her fastsættes Bøder for at berøre en Kvinde imod hendes Vilje, og der opstilles i saa Henseende følgende Takstrække: „Tager du Kvinde om Haandled bøde du $\frac{1}{2}$ Mark, om Albuen 8 Ørtuge, om Skulderen 5 Ørtuge: tager du om Brystet, bøde 1 Ørtug“².

I det 16de Aarhundrede synes dette Kærtegn i det almindelige Omdømme at have været omtrent ligestillet med Kys, hvormed det oftere nævnes i Forbindelse. En Forfatter der søger at fremstille Isabella af Navarras Tankegang i Anledning af et hende af Greven af Pfalz foreslaaet Ægteskab, udtrykker sig f. Eks. saaledes: „Hun havde set, at Kvinder, der ikke frygtede for at tillade Mænd offentlig at kysse dem og lægge Hænderne i deres Barm, ja endog var temmelig lette til sligt, bag efter kunde være netop de aller standhaftigste til at bevare deres Dyd og Ærbarhed“³. En Sammenkomst „paa Tro og Love“ beskrives af en anden Forfatter saaledes: „De lægger sig baade sammen i denne smukke Seng, klappes, kyskes og intet mere. Denne Herremand begyndte at føle paa Brysten, klapped ved Kinden og aabnede hende sit venlige og kærlige Hjerte. Hun tog vel imod

hans Ord“. Dette betegnes senere hen udtrykkeligt som sømmelig Form for Kærtegn.¹

Efter hvad man kan skønne, synes denne Skik at have været i Tiltagen i Løbet af det 17de Aarhundrede. Dette stod maaske i Forbindelse med Klædedragten. Medens nemlig den kvindelige Brystbeklædning i det 16de Aarhundrede i lange Tider havde været lukket og fastsluttende, blev det Mode i det 17de Aarhundrede at have udskaaren Kjole med stærkt blottet Bryst. Præsten Niels Helvaderus fra Sønderjylland omtaler den nye Mode med følgende Ord: „Den hoffærdige og stolte Fanden har ikke paafundet saadant ny Monstrum af anden Aarsage, end at unge Karle desto nemmere kunne gribe Kvindfolk paa Brystet at spørge og sige: Wacker schönes junges Mägdelein! Wie thun die Epfel? etc. Ingen bliver vred for Sandhed“².

I Begyndelsen af det 18de Aarhundrede var det et temmeligt sædvanligt Kærtegn. Hos Holberg omtales det oftere. Om Jeppe hedder det saaledes (Akt III Sc. 3): „Jeppe tar Ridefogdens Kone paa Brystet.“ I den Vægelsindede føres følgende Samtale: Apicius: „Ak, charmante Jomfru! maa jeg røre kun med den lille Finger paa hendes Bryst?“ Helene: „Ej! han harcelerer!“ Apicius: „Ak, ikkun med den lille Finger!“³. Og i den Stundesløse veksles følgende Ord: Bogholderen: „Om Forladelse min Hjerter Jomfru! maa jeg tage paa hendes Bryst?“ Magdelone: „Jeg siger tusind Tak“⁴.

I Forbindelse med denne Skik stod den selskabelige Spøg at gemme et Smykke, en Blomst eller sligt paa en Kvinde og lade en Mand oplede det. Sligt forekom blandt andet mellem Julelegene, men har maaske oprindeligt hørt hjemme som sindbilledlig Spøg ved Fæstensøl. Som saadan anvendtes den endnu ved Hove Aar 1477, da den senere tyske Kejser Maximilian den 1ste ægtede Carl den Dristiges Datter, Maria af Burgund. Herom hedder det: „Det blev givet Hertugen at forstaa, at Jomfruen havde gemt en Nellikeblomst paa sig, som det var passende at hans Naade opsøgte. Han begyndte da tugteligt med to Fingre at føle efter og søge, men han fandt først Blomsten, da han paa Biskoppen af Triers Raad havde aabnet Jomfruens Gevandt“⁵.

Den samme haandgribelige Nærhed, der betegner alle disse Kærtegn, gentog sig i andre f. Eks. den hyppige Sidden paa Skødet og lignende, og svarede vel til Datidens besynderligste Skik: at „ligge sammen paa Tro og Love“.

Som alt tidligere omtalt vilde man dog tage fejl, hvis man fra disse Skikke sluttede til løse Sømmeligheds-Begreber i det 16de Aarhundrede. Grænsen laa blot paa et andet Punkt end nu til dags, men var ligesaa skarpt trukken. At overskride den medførte i mangt et Tilfælde fuldt saa ubehagelige Følger for den paaældende som i en senere Tid.

Et var dog ejendommeligt for det 16de Aarhundrede, hvad denne Grænse angik: det var den kvindelige Parts Sag i hvert enkelt Øjeblik at drage den. Forholdet mellem de to Køn var ikke saa selskabeligt afstukket som i en senere Tid. Kvindekønnet bares ikke oppe af en Sum af Anstands-Hensyn og Regler, der holdt alle paa en vedtagen Afstand og som en usynlig Blomsterpind gav den spædeste Stilk Styrke. Sømmelighed var tværtimod en Frilufts Plante, der selv maatte lære at være haardhudet og tykstammet, selv maatte ruskes kraftig af Vejr og af Vind. Den enkelte Kvinde maatte da ved egne Midler kunne klare sig, selv kunne holde Haandgribelighederne indenfor rette Grænse, hindre at de gik over til „skammelige“ og „Daarers Greb“.

Denne Datidens Betragtningmaade ytrer sig blandt andet i den pludselige Overgang, der lader sig paavise baade i Lovbud og det almindelige Omdømme, naar et vist Punkt overskredes. Med ét hører baade Voldsbøder og Medfølelse op; naar det er gaaet saa vidt, maa det være med den kvindelige Parts Minde.

Et træffende Udtryk for hele denne Opfattelse afgiver Peder Palladius' Formaning til Datidens unge Piger, naar han som Biskop paa sine Visitatsrejser i Sjælland samlede hele Menigheden i Kirken. Svarende til en Konfirmationstale i Nutiden, men umulig som saadan baade hvad Indhold og Form angaar, viser den maaske tydeligst Afstanden mellem dengang og nu: „Kommer der en Skalk til dig og vil voldtage dig heller ellers byde dig Skam og Skændsel, vil tramle og føle dig, vil gaa dig nærmere, end hannem bør med Hæder og Ære: Est du ellers en god Pige

og vil bære din Urtekrans om Sommer paa dit Hoved med Hæder og Ære, da skulle før alle dine Negle sidde til Kende udi saadan en Skalks Forhoved, at han kan sige, han har været der, førend han skulde fremme sin Vilje hos dig. Det er bedre, at du skrammer hannem, end han skænder dig. Mærk, hvad jeg siger dig, Pigelille! det gælder dig og ikke mig“¹.

En Mængde af Datidens Retssager bærer Vidne om, at saadanne Ord ikke var talte for døde Øren².

IX Bog

Henvisninger og Anmærkninger

Forkortelser. R. A. = Rigsarkivet i København. — G. K. S. = Gammel Kongelig Samling, Store Kongelige Bibliotek i København. — N. K. S. = Ny Kongelig Samling, sammesteds. — S. R. A. = Svenske Rigsarkiv i Stockholm. — S. K. A. = Svenske Kammerarkiv i Stockholm. — N. R. A. = Norske Rigsarkiv i Kristiania.

S. 7. ¹ H. Rørdam: Danske Kirlcelove I 74.

S. 8. ¹ H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter 2den Række' II 322. — ² C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 198—200. — Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder. I, 198.

S. 9. ¹ Petrus Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Svend Grundtvig, S. 14. — ² Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhffn. 1572.) S. 85—86. — ³ H. Rørdam: Danske Kirlcelove I 74. — ⁴ H. Rørdam: Danske Kirlcelove I 265, 509, 514. II 58, 121.

S. 10. ¹ Norske Rigsregistrarer I 707. — ² Sjællandske Registre 1649—60. S. 100. R. A. — ³ G. L. Baden: Smaa Afhandlinger og Bemærkninger. II 109. — I Chr. 5tes Danske Lov (3-16-9) var de strænge Bestemmelser om forbudne Ægteskabsgrader blevne gentagne. — ⁴ Luthers sämtliche Werke (Irmischer) LXI S. 231—2.

S. 11. ¹ Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhffn. 1572.) S. 93—95. — ² Samme Skrift S. 89—96.

S. 12. ¹ H. Rørdam: Danske Kirlcelove II 342. — ² O. Celsius: Konung Gustaf Den Førstes Historia II (Lund 1792) 723—26.

S. 13. ¹ Niels Hemmingssøn: Om Ecteskab. (Kbhffn. 1572.) S. 101—2.

S. 14. ¹ Chr. Kaalund i Aarsberetninger for nordisk Oldkyndighed 1870. S. 296 fg.

S. 15. ¹ Liebe, Lust und Leben der Deutschen des sechszehnten Jahrhunderts, in den Begebenheiten des schlesischen Ritters Hans von Schweinichen von ihm selbst aufgesetzt, herausgegeben von Büsching. I. (Breslau 1820) S. 77. — ² Kristoffer Nyrop: Sprogets vilde Skud 89—90.

S. 16. ¹ En Ræffue Bog, fordansket af Hermen Weigere. (Cöbenhaffn 1555.) Blad 16. — ² Peder Syv: Danske Ordsprog. (1688.) II 67 — ³ Hieronymus Justesen Ranchs Danske Skuespil, udg. af Birket Smith. S. 305—6.

S. 18. ¹ Liebe, Lust und Leben der Deutschen des sechszehnten Jahrhunderts, in den Begebenheiten des schlesischen Ritter, Hans von Schweinichen von ihm selbst aufgesetzt, herausgegeben von Büsching. I. (Breslau 1820) S. 76—77. — ² Leffnetz Compasz aff Claus Porsz til Øllingxøe. (Kbhffn. 1613.) Blad M m 6. Fortælling no. 163.

S. 19. ¹ En Ræffue Bog, fordansket af Hermen Weigere. (Cøbenhaffn 1555.) Blad 13 og 16. — ² Peder Jenssøn Hegelund: Svsanna. Comico-tragædia. (Kbhffn. 1578.) 4to. Blad 38.

S. 20. ¹ Jac. Nicol. Wilse: Rejsejagttagelser I (Kbhvn. 1790) 298. — Wille: Beskrivelse over Sillejords Prestegj. (Kbhvn. 1786) S. 254—55. — Eilert Sundt: Om Giftermaal i Norge (Christiania 1855) S. 223—33. — Eilert Sundt: Om Sædeligheden i Norge. (Christiania 1857) S. 51—88. — Folkevennen. (Kristiania) 1858, S. 91—115. 1859, S. 267—77. 1862, S. 159—66. — C. Linnæus: Wästgöta Resa (Sthlm. 1747) S. 69. — Knut Nilsson Lenæus: Delsbo Socken i Norra Helsingland (Sthlm. 1764) S. 197—202. — Sam. Ödmann: Hågkomster från Hembygden och Skolan (4 Uppl. Örebro 1861) S. 92. — F. D. Crælius: Beskrifn. öfver Nås socken i Westerdals Fögderi (Falun 1837) S. 27—28. — Carl Säve: Några Upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne (2dra Uppl. Sthlm. 1855) S. 15—24. — C. Russwurm: Ejbofolke II (Reval 1855) S. 157. — Samlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den Schleswig-Holsteinschen Anzeigen erschienen sind. I (Tondern 1821) S. 51—57, 324—36 og 505 samt de heri anførte Henvisninger.

S. 21. ¹ Sigfrid L. Gahm Persson: Beskr. öfver Öland (Upsala 1768) S. 168. — ² Carl Säve: Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne. 2den Uppl. (Sthlm. 1855) S. 18 Anm. 1. — ³ Knut Nilsson Lenæus: Delsbo Socken i Norra Helsingland (Sthlm. 1764) S. 202.

S. 22. ¹ Samme Skrift S. 197. — ² C. Säve: Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne. 2dra uppl. (Sthlm. 1855) S. 16. — ³ Eilert Sundt: Om Sædeligheden i Norge (Christiania 1857) S. 36—51. — Folkevennen (Kristiania) 1862 S. 158—165. — F. D. Crælius: Beskrifn. öfver Nås socken i Vesterdals Fögderi (Falun 1837) S. 27—28.

S. 24. ¹ Eilert Sundt: Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge (Christiania 1857) S. 62. — ² Samuel Ödmann: Hågkomster från Hembygden och Skolan (4 Uppl. Örebro 1861) S. 92.

S. 25. ¹ F. D. Crælius: Beskrifn. öfver Nås socken i Vesterdals Fögderi (Falun 1837) S. 28. — ² Samlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den Schleswig-Holsteinschen Anzeigen erschienen sind. I (Tondern 1821) S. 331.

S. 26. ¹ Samme Skrift I. S. 51—57, 324—36, 506. — Corpus statut. Slesvic. I 608. — ² Thotts Manuskript-Samling no. 730 fol. Declamatio ad hujus seculi peccata contra X præcepta (findes omtrent midt i Bogen). — ³ Niels Hemmingsøn: Om Ecteskab (Kbhvn. 1572) S. 324.

S. 27. ¹ Eilert Sundt: Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge (Christiania 1857) S. 67. — ² Samme Skrift S. 86. — ³ Folkevennen (Kristiania 1858) S. 108. — ⁴ Eilert Sundt: Om Sædeligheds-Tilstanden i Norge (Christiania 1857) S. 70.

S. 28. ¹ Samme Skrift S. 80. — ² C. Russwurm: Ejbofolke II (Reval 1855) S. 157. — ³ Samlung der wichtigsten Abhandlungen, welche in den Schleswig-Holsteinschen Anzeigen erschienen sind. I (Tondern 1821) S. 506. — ⁴ Carl Säve: Några upplysningar om Dalmålet och Dalallmogens folklynne (2dra uppl. Sthlm. 1855) S. 19—23.

S. 29. ¹ Kälund: Familieliv paa Island. Aarsberetninger for nordisk Oldkyndighed 1870. S. 295. — ² Jens Bircherods utrykte Dagbog. August 1692. (Ikke optaget i Molbechs Udgave).

S. 31. ¹ (M. R. Stroye): Liig-Sermon over Anna Catharina Christians Daatter Hjort (Kbhvn. 1696) 8vo. S. 49. — ² Norske Magazin I 275—76.

S. 32. ¹ Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Hårad i Skåne. (Lund 1847) S. 141. — ² C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie 1497—1536. IV 1, 187.

S. 33. ¹ Jens Mogenssøn Krummerup: Ligpræd. over Fru Sybille Gyldenstjerner. (Kbhvn. 1642.) 4to. Bl. C₃. — ² Hans Jacobsøn Jersin: Ligpræd. over Peder Iffuersøn og Hustru Margrete Breide. (Kbhvn. 1617.) 4to. Bl. Q₃. — ³ Matz Jensen Medelfar: Ligpræd. over Fru Anna Brahe. (Kbhvn. 1635.) 4to. S. 87—88. — ⁴ Jørg. Erick

søn: Lig Prædicken over Frue Elisabet Pedersdaatter, Henr. Brockenhusis Husfrue. (Kbhvn. 1578.) 8vo. Bl. C₅.

S. 34. ¹ Hans Thomissøn Stege: Cleopatra eller en Historisk Tragoedia. (Kbhvn. 1609.) Bl. D. — ² Niels Hemmingsens Postille, oversat af Reravius. (Kbhvn. 1576.) Fol. Bl. 61.

S. 35. ¹ Biographiskt Lexikon 16tonde Band. (Upsala 1849.) S. 285. — ² Fr. Thestrup: Hochzeit-Fackeln (Copenh. & Leipzig 1699). Vorrede Bl. B. 4—5. — ³ Laxdæla Saga Kap. 34. — ⁴ Njals Saga Kap. 34.

S. 36. ¹ A. Huitfeldt: Danmarckis Rigis Krønike. 4to. V. 81, 189, 190. — ² Fred. Baro a Wolzogen & Neuhaus: Dissert. de connubiis infantum inter illustres maxime frequentatis. (Frcf. & Leipzig 1728.) — Historisk Tidsskrift 4de Række II 901—2.

S. 37. ¹ Den Odenseske Reces af 1539 § 12 (Rosenvinge: Gamle danske Love IV 190—97). — ² Den kjøbenhavnske Reces af 1547 § 23 (Rosenvinge: Gamle danske Love IV 214—36). — ³ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 343. — ⁴ Kolderup-Rosenvinge: Grundrids af den danske Retshistorie I. (2den Udg. Kbhvn. 1832) § 84. S. 147. — ⁵ Danske Lov 3—16—5.

S. 38. ¹ Joh. Luderus: Leichpred, über Fr. Dorothea Rantzou. (Glückstadt 1647) 4to. Bl. E₁ og 3. — ² Hans Michelszön: Ligpræd. over Fru Barbara Frisz. (Aarhus 1639) 4to. Bl. N. 2 og 4. — ³ Hans Jacobsøn Jersin: Ligpræd. over Peder Ifuersøn og Hustru Fru Margrete Breide. (Kbhvn. 1647) 4to. Bl. P₁ og P₄. — ⁴ Matz Jensøn Medelfar: Ligpræd. over Fru Else Grubbe. (Kbhvn. 1632) 4to. S. 42. — ⁵ Peder Winstrup: Ligpræd. over Fru Jytte Gyldenstjern. (Kbhvn. 1640) 4to. S. 26 og 31. — ⁶ Knud Lercke: Ligpræd. over Jomfru Mætte Rosenkrantz. (Kbhvn. 1632) 8vo. Bl. A₆ og B. — ⁷ Stephan Klotz: Leichpred. über Jungfr. Metta geborhrn Rantzowin. (Rostock 1643) 4to. Bl. L₂ og B [læs M]₃. — ⁸ Steph. Klotz: Leichpred. über Frau Margaretha geborhen Rantzowin. (Lübeck 1648) 4to. S. 66. — ⁹ Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh. I 328 og 331. — ¹⁰ Niels Lauritzsøn A. N.: Ligpræd. over Fru Charine Krauffse. (Kbhvn. 1604) 8vo. Bl. C₆₋₀. — ¹¹ Matz Jensøn Medelfar: Ligpræd. over Fru Anna Brahe (Kbhvn. 1635) 4to. S. 66—71. Aar 1589 lod Sten Maltessøn „kjærligen anlange om hende“. Den egentlige Trolovelse fandt dog først Sted i Paasken 1590. — ¹² Peder Winstrup: Ligpræd. over Fru Else Ramel (Malmø 1660) 4to. S. 38 og 45. — ¹³ Mogens Mattssøn: Ligpræd. over Fru Pernille Gyøe. (Kbhvn. 1590) Bl. I₆. — ¹⁴ Casp. Erasm. Brochmand: Ligpræd. over Fru Birgitte Brock. (Kbhvn. 1640) 4to. S. 19 og 24. I Ligpr. staar vel, at hun blev trolovet „der hun var tretten Aar gammel og noget paa det fjortende“. Men dette modsiges ved, hvad der samtidigt meddeles, at hun er født Aar 1601 og blev trolovet Onsdag efter Kyndelmisse 1613 (S. 24). — ¹⁵ Rubeck Christensen Humble: Ligpræd. o. Fru Ide Giøe. (Kbhvn. 1656) 4to. S. 53 og 58. — ¹⁶ Hans Michelszön: Ligpræd. o. Fru Barbara Frisz. (Aarhus 1639) 4to. Bl. N. 2 og 4. — ¹⁷ Matthiis Foss: Ligpræd. over Fru Anna Sehested. (Kbhvn. 1662) 4to. S. 32—42. — ¹⁸ Historisk Tidsskrift 3dje Række III 539. — ¹⁹ Matz Jensøn (Medelfar): Ligpræd. o. Fru Birgitte Lunge. (Kbhvn. 1630) 8vo. S. 50. — ²⁰ Laurids Bertelsen: Ligpræd. over Fru Pernille Oxe (Kbhvn. 1584) 8vo. Hun var født paa Nielstrup 1538 (Bl. G. 2), levede med Otto Rud 16 Aar i Ægteskab (Bl. G. 3) og hun døde 11 Oktob. 1565 (Bl. G. 4, siges at hun derpaa levede XI Aar i Enkestand, hvilket maa være en Trykfejl for XIX Aar, da hun døde 1584). — ²¹ Niels Lauritzsøn A. N.: Ligpræd. o. Fru Margrete Brahe. (1614.) 4to. Bl. E₉. — ²² Ligpræd. o. Fru Helle Gyldenstjerne, Niels Parsbjergs til Eskjær. Kallske Mnskrpr. Saml. No. 521 4to. — ²³ Langebekske Excerpter No. 161. R. A. — ²⁴ Steph. Clotz: Leichpred. ü. Fr. Dorothea Gräffin zu Rantzow. (Schleswig 1663) 4to. S. 74. — ²⁵ Lauritz Mortenssøn Skaboe: Ligpræd. o. Jomfru Kirstine Munck. (Kbhvn. 1624) 8vo. Bl. B. 2 og 7. — ²⁶ Lauritz Mortenssøn Skaboe: Ligpræd. o. Fru Sophie Rantzow. (Kbhvn. 1635.) 4to. Bl. E. 2. Her angives kun Trolovelsen med Jacob Ulfeldt at være foregaaet paa Kallundborg Slot „halvandet Aar førend Gud kaldte hendes salig Fader“. Men i Valentin Christenssøn: Ligpræd. o. Cai Rantzow. (Kbhvn. 1626) 4to. Bl. F. 4 siges denne at være

død 5 April 1623; og halvandet Aar forud var Sophie Rantzau, der var født d. 13 Decbr. 1616, kun fem Aar. — ²⁷ Anna Katharine var født den 10 August 1618, og d. 14 Januar 1627 „blev det klart mellem hende og Frantz Ranzau (Vedel Simonsen: Bidrag til Hr. Jørgen Brahes Levnetsbeskrivelse (Odense 1845) S. 41—42). — ²⁸ Sophie Elisabeth født 20 Septbr. 1619, trolovet „omtrent ved Krigens Slutning 1629“. — J. A. Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie 1629—60 I 88. — ²⁹ S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I 54.

S. 39. ¹ C. Wegener: Hist. Efterretn. o. Anders Sørensen Vedel. Fol. S. 95—96. — ² Saml. til jydsk Historie og Topografi. I 222. — ³ Lauritz Christensen Wellejus: Ligræd. o. Birgitte Ottesdatter, Borgemester Thomæ Brodersøns. (Kbhvn. 1666) S. 16. — ⁴ Olai Wormii: Epistolæ p. 12 og 59. — H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie III 613. — ⁵ Jacob Madsens Visitatsbog, udg. af Crone S. 158 fg. — ⁶ C. Giessing: Ny Samling Jubel-Lærere III 229. — ⁷ Hans Mikkelsens Dagbog 16 Juni 1626. Kallske Manuskript Saml. no. 81 fol. (I Suhm's Samlinger t. d. Danske Historie I 2, 14 er denne Begivenhed meddelt, men cupiens desponsari fejlagtigt oversat: „begærede at giftes med“.

S. 40. ¹ O. Wolff: Journal for Politik, Natur og Menneskekundskab. (Kbhvn. 1807) IV 153. — ² Hyltén Cavallius: Wärend och Wirdarne II (Sthlm. 1868) 260. — ³ J. J. Öller: Beskrif. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (1800). S. 213. — ⁴ Danske Magazin 3dje Række I 172—76. I Dommen siges udtrykkeligt, at Birgitte Göye „var paa den Tid et uforstandigt Barn ikke ældre end paa sit 11te Aar“, samt at, da hun efter Stifmoderens Død sendte sin Fæstengs gave tilbage“, „var hun kommen til 14 Aars Alderen“. Samtidigt hedder det dog i Dommen, der er dateret 10 August 1540, at den er føddet i Henhold til en kongelig Befaling om at undersøge denne Trolovelse, „som er sket for 15 Aar siden“, hvoraf kunde sluttes, men dog ikke med Nødvendighed følger, at Trolovelsen er foregaaet 1525. Den kongelige Befaling kunde jo nemlig være udstedt før Aar 1540. Naar nu hertil kommer, at vi om Birgitte Göyes Fødselsaar kun med Sikkerhed vide, at hun var yngste Barn, og at hendes Moder døde den 9.11.1513, saa er der næppe tilstrækkelig Grund til med T. A. Becker (Herluf Troløse og Birgitte Göye S. 7—8) og C. F. Allen (De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 196) imod Dommens klare Ord at forandre Birgitte Göyes Alder, da Trolovelsen skete, til 14—15 Aar.

S. 41. ¹ Paul Rebhun: Ein Hochzeit Spiel auff die Hochzeit zu Cana (1546) Act I Scene 2:

Desgleichen junge metzen zwar,
Ehe eine kumpt ins zwelffte jar
Nicht recht ein suppen machen kan,
So wil sie haben einen Man.
Ja stünds bey ihr, und wer on gfar.
Sie harret nicht ins eilffte jar.

(P. Rebhun's Dramen herausg. von H. Palm (Stuttgart 1859) S. 98—99). — ² Bircherods haandskrevne Dagbog. G. K. S. no. 2499 4to. — ³ S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I 66—67. — ⁴ N. N. Lauritzson A. N.: Ligræd. o. Fru Charine Krauffse (Kbhvn. 1604) 8vo. Bl. C 7.

S. 42. ¹ S. Birket Smith: Leonora Christina Grevinde Ulfeldts Historie I 55.

S. 43. ¹ Skrivelse fra Esge Bille til Peder Bille, dat. Roeskilde Løverdagen post. Sct. Bartholomæi. anno Mdl. Orig. Danske Adelsbreve Fasc. 9. Bille.

S. 44. ¹ Skrivelse fra Fru Ide Munk til Hr. Esge Bille, dat. Vallø Palmesøndag anno Orig. Danske Adelsbreve Fasc. 47. Munk. — Om Datoen smlg. A. Heise, Historisk Tidsskrift 5te Række V 286—87. — ² Anders Petersen: Vallø og Omegn (Kbhvn. 1877) S. 284. — Kirkehistoriske Samlinger III 686. — Kallske Mnskr. Saml. no 524. 4to. — ³ Skrivelse fra Henrik Billes Hovmester Lauritz Ipsen til Hr. Esge Bille, dat. Angiers Fredag efter Sct. Bartholomæi dag anno 1551. Orig. Danske Adelsbreve Fasc. 9. Bille.

- S. 46. ¹ Nicolaus Palladius: *Imod Ecteskabs Dieffle.* (Kbhvn. 1557.) Bl. B. — ² Samme Bog Bl. C 5.
- S. 47. ¹ Suhm: *Nye Samlinger til den danske Historie III*, 41—42.
- S. 49. ¹ Bricka og Gjellerup: *Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh.* I 11, 29, 117—18, 156, 234, 263, 280, 344, 355, 365, 367, 380, 393, 402, 418, 455—56, 481, 489, 510, 528, 545.
- S. 50. ¹ *Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) LXI S.* — ² Peder Palladius: *En Visitatz Bog udg. af Sv. Grundtvig S. 68.* — ³ *Nærværende Skrift VII*, 177. — ⁴ Nicolaus Palladius: *Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle.* (Kbhfn. 1561) Bl. Av. — Joh. Spangenberg: *Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel.* (Kbhfn. 1601) Bl. C. — ⁵ Niels Hemmingssøn: *Om Ecteskab.* (Kbhfn. 1572) S. 107—8. — ⁶ Se f. Eks. *Fru Helvig Urups Bønnebog* (skreven paa Pergament). *Thottske Saml. no. 156 8vo.* — ⁷ Casp. Melisandri *Ecteskabs Bog*, fordansket af Rasm. Pedersen Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. S. 78—80.
- S. 51. ¹ Suhm: *Samlinger til den Danske Historie I*, 1, 76. — ² Holberg: *Den Stundesløse Akt II Sc. 8.* — ³ C. Rosenberg: *Nordboernes Aandsliv III* 587 Anm.
- S. 52. ¹ Niels Hemmingssøn: *Om Ecteskab.* (Kbhfn. 1572) S. 106—8. — ² Nicolaus Palladius: *Imod Ecteskabs Dieffle.* (Kbhvn. 1557) Bl. C. 3.
- S. 53. ¹ L. Holberg: *Den Stundesløse II Akt 8. Scene.*
- S. 54. ¹ Niels Hemmingssøn: *Om Ecteskab.* (Kbhfn. 1572) S. 109—27. — ² Nicolaus Palladius: *Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle* (Kbhfn. 1561) Bl. A₈—B.
- S. 55. ¹ Niels Hemmingssøn: *Om Ecteskab.* (Kbhfn. 1572) S. 125—26. — ² Nicolaus Palladius: *Imod Ecteskabs Dieffle.* (Kbhfn. 1557) Bl. C 4—5.
- S. 56. ¹ Nicolaus Palladius: *Det Hellige Ecteskabs Ordens Regle.* (Kbhfn. 1561) Bl. B₂. — ² Om den ringe Betydning, Bønderne endnu i vore Dage tillægger Skønheden, se de træffende Bemærkninger hos Nicolovius [N. Lovén]: *Folkflivet i Skytts Härad.* (2 Uppl. Lund 1868) S. 121.
- S. 57. ¹ Nicolaus Palladius: *Imod Ecteskabs Dieffle.* (Kbhvn. 1557) Bl. C 1—2. — ² Niels Hemmingssøn: *Om Ecteskab.* (Kbhfn. 1572) S. 111. — ³ H. Thomsen Stege: *Om Isaacs Giftermaal.* (Kbhfn. 1622) Bl. L 2. — ⁴ H. Rørdam: *Danske Kirkelove II* 345.
- S. 58. ¹ Nicolaus Palladius: *Imod Ecteskabs Dieffle.* (Kbhfn. 1557) Bl. E₂. — ² Casp. Melisandri *Ecteskabs Bog* paa Danske verteret af Rasmus Pedersen Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. Bl. 24. — ³ Niels Hemmingssøn: *Om Ecteskab.* (Kbhfn. 1572) S. 130.
- S. 59. ¹ Niels Hemmingsens *Postille*, oversat af R. H. Reravius. (Kbhfn. 1576) fol. Bl. 61. — ² Niels Hemmingssøn: *Om Ecteskab* S. 127—29. — ³ Nicolaus Palladius: *Imod Ecteskabs Dieffle.* (Kbhvn. 1557) Bl. E₂. — ⁴ Matz Jensen Medelfar: *Ligpræd. over Fru Birgitte Lunge* (Kbhfn. 1630) 8vo. S. 50—51. — ⁵ Peder Palladius: *En Visitatz Bog*, udg. af Sv. Grundtvig S. 70.
- S. 60. ¹ Luc. Martini: *Alle christelige Jomfruers Ærekrantz* (Kbhvn. uden Aar. Orig. 1580) Bl. E 5. — ² *Skrivelse uden Under- og Udskrift. Adelsbr. Fasc. 23 Göye.* — ³ Vnge Karlis oc Drengis *Speiel*, vdsat paa Danske af Rasmus Hansen (Reravius). (Kbhfn. 1571) Bl. H₃. — ⁴ Jacob Albrechtssøn: *Vnderuisning om Børnetuct.* (Kbhfn. 1607) Bl. I₇.
- S. 61. ¹ *Tobixæ Komædie*, udg. af S. Birket Smith. (Kbhvn. 1887) S. 18—19, 26, 56. — ² E. E. Pontoppidan: *Tobixæ Giftefær.* (Kbhfn. 1635) Bl. C₈. — ³ Nyerup og Rahbek: *Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III* 123.
- S. 62. ¹ H. Rørdam: *Danske Kirkelove II* 342. — ² Chr. Olsson Kalundborg: *Epithalamium Davidicum.* (Kbhfn. 1729) Bl. D₈. — ³ Peder Palladius: *En Visitatzbog*, udg. af Sv. Grundtvig S. 70.
- S. 63. ¹ *Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) LXI* 237.
- S. 64. ¹ Nicolaus Palladius: *Imod Ecteskabs Dieffle.* (Kbhfn. 1557) Bl. E₂. — ² H. Rørdam: *Danske Kirkelove II* 342.

- S. 66. ¹ Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne.
 S. 68. ¹ Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne.
 S. 69. ¹ Brevet dateret Agershus d. 21 Aug. 1569. Adelsbr. Fasc. 27. Gyldenstjerne.
 S. 70. ¹ Brevet dat. Kongens Gaard i Anse 3dje Juledag 1587 (Dokumenter til Klevenfelds Stamtavler). Adelsbr. Fasc. Brahe.
 S. 71. ¹ Danske Magazin 4de Række IV 100—101. — ² Brevet dateret Kolding Onsdagen næst efter Sanct Pauli Dag conversionis 1538. Adelsbr. Fasc. 9.
 S. 72. ¹ Brevet er dateret Bistrup, Torsdag næst efter Quasimodi geniti Søndag Anno 1531. Adelsbreve Fasc. 5. — C. F. Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 187.
 S. 73. ¹ T. A. Becker: Herluf Trolle og Birgitte Gøye. 4to. S. 30.
 S. 74. ¹ Adelsbreve Fasc. 33. — ² T. A. Becker: Herluf Trolle og Birgitte Gøye. 4to. S. 30. Hvis T. A. Becker havde haft Ret i, at Brylluppet stod i Aaret 1578, maatte Brevets Datum: „Anden Dag Jul Aar 1578“, nødvendigvis forstaas som gammel Udtryksmaade, altsaa = samme Dag 1577. Ifølge velvillig Meddelelse fra Hr. Arkivar i Rigsarkivet Thiset stod dog Brylluppet først d. 15 Septbr. 1580 paa Trudsholm.
 S. 77. ¹ Adelsbr. (Venstermand). — ² Ifølge velvillig Meddelelse af Hr. Arkivar i Rigsarkivet Thiset.
 S. 78. ¹ Adelsbreve Fasc. 2. Basse.
 S. 80. ¹ Adelsbreve Fasc. 14. Friis.
 S. 81. ¹ Jørgen Friis ægtede 2 August 1573 Anne Juel Pallesdatter, hvis Farmoder Dorte Krabbe var Søster til Marsken Tyge Krabbe, hvis Frue var Søskendebarn til Christoffer Gøyes Fader („Nærmere Slægtskab kan jeg ikke finde“ Thiset).
 S. 82. ¹ Skrivelse fra Iver Lunge til Fru Idde Munk til Tottrupholm, dat. Tirsbæk d. 5. Mai 1586. Adelsbr. Fasc. 45. Lunge. — ² Skrivelse fra Sophia Lunge til Fru Idde (Munk) sal. Hr. Oluf Nielsens til Tottrupholm, dat. Tirsbæk anden Pintsedag 1586. Adelsbr. Fasc. 45. Lunge.
 S. 83. ¹ H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 496.
 S. 84. ¹ Skrivelse fra Axel Gyldenstjerne til Fru Sidsel Ulfstand, dat. Helsingør d. 19. Aug. 1567. Adelsbr. Fasc. 25. Gyldenstjerne. Brevet er trykt i H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 456—58. — ² H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter II 462 og 496.
 S. 86. ¹ Skrivelse uden Under- og Udskrift. Adelsbr. Fasc. 23. Gøye. — ² Brevet dateret Wormholt, Helligtrefoldigheds Aften Anno 1562. Adelsbr. Fasc. 25. Gyldenstjerne.
 S. 87. ¹ Brevet dateret Nyborg d. 23 August 1562. Adelsbr. Fasc. 23. Gøye.
 S. 88. ¹ Brevet dateret Hvedholm Tirsdagen før Pintsedag 1581. Adelsbr. Fasc. 23. Gøye.
 S. 89. ¹ Skrivelse fra Christoffer Gøye til Gunderslevholm til Christoffer Bølle til Tersløse 1561. Adelsbr. Fasc. 23.
 S. 92. ¹ Danske Magazin III 17. — ² Danske Magazin III 24.
 S. 93. ¹ Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Domme I 133—35. — ² V. A. Secher: Kongens Rettertings Domme 1595—1604 S. 583—84 og 1605—14 S. 228—31. — Om Herluf Daa se f. Eks. Historisk Tidsskrift 6te Række I 79—147. — ³ H. Rørdam: Danske Kirløve II 345.
 S. 94. ¹ Klevenfeldts Dokumenter til Stamtavler, Abildgaard (29 Maj 1589) R. A. — ² V. A. Secher: Forordninger, Recesser og andre kongelige Breve 1558—1660 I 189—90.
 S. 95. ¹ Kolderup Rosenvinge: Gamle Danske Domme IV 207—16. — ² Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder II 31. — Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 644. Brudens Navn og Tiden angives forskelligt.
 S. 96. ¹ Frederik den II. til Gregers, Jens og Hak Ulfstand. Adelsbreve Fasc. 58. Ulfstand. — ² Tale Ulfstand's Slægtebog S. 108 (efter velvillig Meddelelse af Hr. Arkivar i Rigsarkivet Thiset).

- S. 101. ¹ Tycho de Hofman: Hist. Efterr. o. velfortjente Danske Adelsmænd I 63. — Langebeks Excerpter. Fasc. 161. Urop.
- S. 105. ¹ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 681—87.
- S. 116. ¹ Historisk Tidsskrift II 553—64. — Stockholms Magazin I (Sthlm. 1780) 311—22. III (1781) 70—73. — ² Niels Hemmingsen: Om Ecteskab. (Kbhvn. 1572.) S. 130.
- S. 117. ¹ Samme Skrift S. 130—31. — ² Nicol. Hemmingii: Pastor. (Hafniae 1562) S. 72. — ³ V. Finsen: Annaler for nord. Oldkyndighed 1839, S. 206. Anm. 2. — Chr. Kaalund i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1870. S. 404. — ⁴ Den danske Krønike af Saxo, oversat af A. S. Vedel. (Kbhvn. 1851) S. 44. — ⁵ N. Lauritzsøn Arctander: Ligpræd. o. Fru Marine Malthis datter. (Kbhvn. 1603) Bl. C₆. — ⁶ Norske Magazin I 379 og 417.
- S. 118. ¹ Ny kirkehistoriske Samlinger V 614—15. — ² Der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729.) S. 197. — ³ Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847) S. 141. — ⁴ P. Rebhun: Om Hus Fred fordansket af R. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1575.) Bl. E₅. Ordene er en videre Omskrivning af I Mosebog 24, 7.
- S. 119. ¹ Der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729.) S. 196 og 270. — ² Holberg: Philosophus udi egen Indbildning, Akt I Sc. 4. — ³ C. Russwurm: Eibofolke II (Reval 1855) S. 68. — ⁴ „Eritzmand“ i E. E. Pontoppidan: Tobiaæ Giftestæ. (Kbhvn. 1635) Bl. C₈. — ⁵ Andreas Jonæ Gotbus: Thesaurus epistolicus. (Sthlm. 1619) IV 64—70. — S. L. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland. (Ups. 1768) S. 167. — M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns Fögderi udi Calmar Höfdinge Döme. (Calmar 1774) S. 414. — ⁶ Herm. Hofberg: Nerikes gamla minnen. (Örebro 1868) S. 197. — ⁷ Folkevennen 8 Aarg. Kristiania 1859. S. 277. — ⁸ Casp. Melisandri Ecteskabsbog, fordansket af Er. P. Corvino. (Kbhvn. 1647) Bl. 85.
- S. 120. ¹ Adelsbreve Fasc. 9. Bille.
- S. 121. ¹ Adelsbreve Fasc. 7.
- S. 123. ¹ Adelsbreve Fasc. 51. Podebusk. — ² Se f. Eks. Norske Magazin I, 199—200, 368, 379, 417. — Jacob Madsens Visitatsbøger, udg. af Crone passim. — Hans Mikselsens Diarium (Mnscpt. Kall. no. 81 fol.) 12 Marts 1637, 27 Marts, 1 April 1638. — Jens Bircherods Dagbog 28—29 Marts 1698 (ikke trykt i Molbechs Udgave), o. s. v. — ³ Hans Thomesen Stege: Om Isaacs Giftermaal. (Kbhvn. 1622) Bl. K₆. — P. Rebhun: Om Hus Fred, fordansket af R. Hansen Reravius. (Kbhvn. 1575) Bl. E₆. — Fr. Thestrup: Hochzeit-Fackeln (Copenh. & Leipzig 1699). — Joh. Matthæsius: Hochzeitpredigen. (Nürnberg 1584), 4to. Bl. 24. — ⁴ Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847), S. 141.
- S. 124. ¹ Liebe, Lust und Leben des schlesischen Ritters Hans von Schweinichen herausg. v. Büsching. II (Breslau 1820) 235. — ² Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middeldalderen. IV 137.
- S. 125. ¹ Samme Skrift IV 155. — ² Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af S. Birket Smith S. 34. — ³ Norske Magazin I 379, 417. — ⁴ S. L. Gahm Persson: Beskr. öfwer Öland (Upsala 1768), S. 167. — M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Län uti Calmar Höfdinge Döme (Calmar 1774), S. 414. — ⁵ J. N. Wilse: Beskr. over Spydeberg Præstegjeld (Christ. 1779) S. 427. — ⁶ Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859), S. 267. — ⁷ Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) S. 142.
- S. 126. ¹ Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 267 og 277—78. — ² H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863) S. 92. — ³ N. Pedersen: Ligpræd. o. Holger Ulfstand til Vosborg (Kbhvn. 1620) 8vo. Bl. D₃.
- S. 127. ¹ Efter N. Jacobsens Afskrift af Originalen. Gengivet med næsten samme Ord i: Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af S. Birket Smith, S. 34. — ² Hans Thomesen Stege: Om Isaacs Giftermaal. (Kbhvn. 1622) C. K₆. — ³ Andreas Jonæ: Thesaurus Epistolicus (Sthlm. 1619) 4to. IV, 64—70. — Tobias Hinzius: Epistel vnd Werbungsbüchlein (Leipzig 1629). — I Haandskrift forekommer tre forskellige: Mnscr. Thott no. 598, Fol. S. 408, 411 og 431. — De to bekendteste, senere opteg-

nede, findes i Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 278—79 og Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847), S. 142—43.

S. 128. ¹ Jens Bircherods utrykte Dagbog d. 28—29 Marts 1698. (Dette Stykke er ikke trykt hos Molbech). — ² Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847) S. 142. — ³ L. Holberg: Den politiske Kandestøber I 3.

S. 129. ¹ Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859) S. 277. — ² Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847), S. 141. — ³ Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af Birket Smith, S. 34. — ⁴ Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad (Lund 1847), S. 143.

S. 130. ¹ Peder Syv: Danske Ord-Sproge (1688) I, 86, 87, 88, 152, 212. II, 66. — ² Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus (Sthlm. 1619), IV 67. — Casp. Melisandri: Ecteskabs Bog, paa Danske verteret af Rasmus Pedersen Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. Bl. 31. — ³ Dr. med. Otto Sperlings Selvbiografi, oversat af S. Birket Smith, S. 39.

S. 131. ¹ Hans Mikkelsens Diarium 18 Marts 1638. Mnsr. Kall. no. 81 fol. — ² Mnsr. Kall. no. 492 4to. — ³ Danske Magazin 3die Række II 303—4.

S. 132. ¹ Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus (Sthlm. 1619), IV 67—68. — ² A. S. Vedel, se Molbech: Dansk Glossarium („Skakhoser“). — ³ A. S. Vedel, se Kalkars Ordbog „Hornske“. — ⁴ Jens Lauritzsøn Wolff: Diarium sive calendarium. (Kbhvn. 1648) II 176—77. — ⁵ Peder Syv: Danske Ordsprog II 199.

S. 133. ¹ P. J. Colding: Dictionarium Herlovianum. (Hfn. 1626) Bl. G. 6 og Bl. H. ² P. J. Roiskilde: Vergilii Hyrdevers. (Kbhvn. 1639.) Ecloga octava 4. — ³ Molbech: Dialect Lexikon. „Hornske“. — ⁴ P. J. Colding: Dictionarium Herlovianum. (Hafniae 1626) „at falde igennem Kurven“. — ⁵ Tobiaæ Komædie, udg. af S. Birket Smith S. 57. — ⁶ Jens Lauritzsøn Wolff: Diarium (Kbhvn. 1648), 176—77. — ⁷ J. H. Schmitz: Sitten u. Bräuche des Eifer Volkes I (Trier 1856), 52.

S. 134. ¹ Frans Hansen, Dreyer i Helsingør: Somnium poeticum eller en Poetisk Drøm (Kbhvn. 1731), S. 90. — ² Joh. C. Adelung: Gram. krit. Wörterbuch II (Leipzig 1796, 4to). Colonne 1720. — ³ Svend Grundtvig: Gamle danske Minder III (Kbhvn. 1861), 173—74.

S. 135. ¹ Casp. Melisandri Ecteskabs Bog, paa Danske verteret af Rasmus Pedersen Rauffn. (Kbhfn. 1647) 12mo. Bl. 31. — Andreas Jonæ: Thesaurus epistolicus (Sthlm. 1619), IV 67. — ² Magazin til den Danske Adels Historie I 97, 114. — Samlinger t. Fyens Historie VI, 344, 400.

S. 136. ¹ Biskop Jens Bircherods haandskrevne Dagbog, 28—29 Marts 1698 (ikke trykt i Molbechs Udgave).

S. 137. ¹ Hans v. Schweinichens Liebe, Lust und Leben, herausgeg. v. Büsching II 80—81.

S. 138. ¹ Mogens Mattsøn: Ligpræd. o. Fru Pernille Gyøe. (Kbhfn. 1590) Bl. I. 6. — ² Smlgn. hermed ogsaa den i flere Punkter dog uklare Beretning i Norske Magazin I 199—200.

S. 139. ¹ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 193 og 195. — ² Samme Skrift III 621.

S. 141. ¹ Samme Skrift III 616—34.

S. 142. ¹ Samme Skrift IV 398. — ² Samme Skrift IV 402 flg.

S. 143. ¹ Samme Skrift III 198.

S. 144. ¹ Olaus Magnus: Gentium septentrionalium historiae lib. XV cap. 5.

S. 145. ¹ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain II (London 1849), 87—88, 108. — ² Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847), S. 141. — ³ Danske Magazin 3die Række III 85. — ⁴ Skrivelse fra Pernille Olufsdatter til „sin kære Moder Fru Ane Mourits“ . . . dat. Søholm Onsdag for Allehelgensdag uden Aar. Adelsbreve Fasc. 25. Gyldenstjerne. — ⁵ Jens Kamp: Danske Folkeminder (Odense 1877), S. 82—83.

S. 146. ¹ Tacitus: Germania XI 2. — ² H. F. Hjortshøj: Beskr. over Gulbrands-

dalen. (Kbhvn. 1785.) I. 130. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 217.

S. 147. ¹ Ove Billes Breve. N. K. S. no. 1301 e. Fol.

S. 148. ¹ Th. Birck: Ehespiegel. Ein sehr lustige vnd lehrhafte Comedi. (Tübingen 1598.) 4. Akt 2. Sc. — ² Kongebrev af 22 April 1645 (omtalt i Bispebrev til Laur. Pedersen Thura, Provst i Nykøb. paa Falster). — ³ Sv. Bælter: Hist. Anmærkningar om Kyrko-Ceremonierne. 2ra Upl. (Sthlm. 1783) S. 503. — ⁴ M. G. Crælius: Beskr. öfwer Tuna Läns etc. Fögderi uti Calmar Höfdinge Döme. (Calmar 1774) S. 415.

S. 149. ¹ Nordström: Bidr. till den svenska Samhälls-Författningens Hist. II (Helsingfors 1840) 15. — ² Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love V 530. — ³ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341. — ⁴ Christian V's Danske Lov 3—16—11. — ⁵ Chr. IV's Policyordning für Schleswig und Holstejn. (Glückstadt 1636) Bl. D. 3. — ⁶ Se f. Eks. H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter, 2den Række II 320—21. — Kirkehistoriske Samlinger VII 36 o. s. v. — ⁷ J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800) S. 217. — ⁸ Casp. Melisandri Ecteskabs Bog, fordansknet af Erasm. P. Corvinus. (Kbhfn. 1647.) 12mo. Bl. 32.

S. 150. ¹ Vedel Simonsen: Bidrag til Odense Byes ældre Hist. III 79. — ² Danske Magazin 3die Række III 85 og fig., smlgn. N. K. S. no. 785 Fol.

S. 151. ¹ Magazin til den Danske Adels Historie I 56. — ² Segud Jørgensson: Ligpræd. o. Lauritz Brockenhuus (Kbhvn. 1608) 8vo. Bl. B. 8. — ³ Danske Magazin I 62. — ⁴ Magazin til den Danske Adels Historie I 97. — ⁵ Mag. t. d. Danske Adels Historie I 117. — ⁶ „Eiler Brokkenhus' Optegnelse i et Calendarium i Karen Brahes Bibliothek“. N. Jacobsen. — ⁷ Joh. Damiani Ligpræd. o. Gabriel Laxmand til Freslöv (Kbhvn. 1644) 4to. Bl. F. 3.

S. 152. ¹ Den latinske Tekst. Uldalls Manuskr. no. 449, 4to. S. 70. — Oversat i Danske Magazin 4de Række II 388. — ² P. Jespersen Viborrig: Ligpræd. o. Christen Skeel (Kbhvn. 1595), 4to. Bl. O. 1. — ³ N. Lauritsøn Arctander: Ligpræd. o. Fru Margrete Brahe (1614) 4to.

S. 153. ¹ B. Jacobsen Weyser: Ligpræd. o. Jacob Ebbesen, Raadmand i Ystad (Malmø 1657), 4to. S. 29. — ² H. Mikkelsens Dagbog 20 Juli 1641. Kall. Manuskript Samling no. 81 Fol.

S. 154. ¹ „Trolovelse skal ske i Ædruskab“: Roeskilde Landemode 1597 (Kirkehistor. Samlinger VII 41, Anm. 1). Fyens Landemode under Bisk. Jacob Madsen (Kall. Mnskrt. no. 492 4to). Smlgn. ogsaa Fr. II's Ægteskabsordinans (H. Rørdam: Danske Kirkelove II 343). — ² Engelstoft: Universitets Annaler 1807 I 208. — Om kirkelige Trolovelser se forøvrigt: Kirkehistoriske Samlinger VII 41. — Chr. IV's Policyordning f. Flensburg 1600. — Trolovelse enten i Kirke eller i Hjem: Joh. Adolps Ordning v. Kleidung etc. 1601 (Schleswig 1605), Bl. C. — Chr. IV's Policyordning f. Schlesw. u. Holstein (Glückstadt 1636), Bl. D. 2. — Nyt historisk Tidsskrift V 179—180. — ³ Sv. Bælter: Hist. Anmærkningar om Kyrko-Ceremonierna (2ra Upl. Sthlm. 1783), S. 508.

S. 155. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341. — ² G. K. S. no. 3187 4to. Bl. d. 2, trykt i H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter 2den Række II 321. — ³ Sv. Bælter: Hist. Anmærkningar om Kyrko-Ceremonierna (2 Upl. Sthlm. 1783), S. 508. — ⁴ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 396 og 463. — ⁵ Chr. V's Danske Lov 3—16—11.

S. 156. ¹ Bortfæstningen foregik den 9 August 1598, men „Ja-Ord“ maa være holdt før den 4 Maj, thi paa denne Dag omtaler Kongen hende som „Din Hildeborg“, og et Par Dage efter Dronningen ham som „Din Sivert“. Danske Magazin 4de Række II 387—88.

S. 157. ¹ Nicolovius: Folkklifwet i Skytts Härad i Skåne (Lund 1847) 145.

S. 159. ¹ Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Folkeviser fra Middelalderen I 210. IV 152.

S. 160. ¹ Danske Magazin 3die Række I 174. — ² „Kopi af Peder Munks og Ludvig Munks Indførsel“. Danske Adelsbreve Fasc. 47. Munk. — ³ Herredagsdom af 6

Juni 1608. N. K. S. no. 841. Fol. Side 377. — ⁴ T. A. Beckers Samlinger, med Henvisning til Topogr. Saml. Skanderup I. R. A.

S. 161. ¹ N. K. S. no. 845. Fol. Dom. no. 266. — ² Norske Magazin I 379. — ³ Tobisë Komædie, udg. af S. Birket Smith. S. 23. — ⁴ G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder (Sthlm. 1774). S. 9. — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800). S. 216. — ⁶ J. Junge: Den nordsjællandske Landalinæ. 2 Opl. (Kbhvn. 1844) S. 141. — ⁷ Folkevennen 8de Aargang (Kristiania 1859). S. 279.

S. 162. ¹ Hazélius: Ur de nordiska folkens lif. (Sthlm. 1882) S. 52. — ² Kolderup-Rosenvinge: Udvalg af Gamle Danske Domme I 310. — ³ Samme Skrift IV 176. — ⁴ N. K. S. no. 841. Fol. S. 377. — ⁵ N. K. S. no. 845. Fol. Dom no. 266.

S. 163. ¹ H. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie IV 427. — ² Ægteskabs-Betingelserne offentliggøres ved Fæstningen, se f. Eks. ved Biskop Hegelunds Trolovelse d. 4 Oktober 1571. (Mag. t. d. Danske Adels-Hist. I 159) eller ved Joh. Oxenstjernens 1634. (C. Ogerii: Ephemerides. Lut. Par. 1656. S. 155.)

S. 164. ¹ Der wohl informirte Bräutigam. (Copenhagen 1729) S. 21. — ² Folkevennen 8de Aargang (Kristiania 1859). S. 279. — ³ G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Stockholm 1774) S. 9.

S. 165. ¹ Peder Syv: Danske Ord-Sproge (1688) II 66. — ² Kong Christian den Fjerdes egenhædige Breve 1632—35. Udg. af C. F. Bricka og J. A. Fridericia. S. 26—27.

S. 166. ¹ C. Ogerii: Ephemerides. (Lut. Paris 1656). S. 155. — ² Kong Christian den Fjerdes egenhædige Breve 1636—40. Udg. af G. F. Bricka og J. A. Fridericia. S. 93. — ³ Samme Skrift S. 15—16. — ⁴ Familie-Optegnelser af Sophia Rosenkrands Holgersdatter, Hr. Steen Brahes. Originalen tilhører Stiftsdame Frk. Bjelke. En Afskrift paa det Kgl. Bibl. i Anton Petersens Samlinger. — Benyttet i Carlsens Efterretninger om Gammelkjøgegaard I 231.

S. 167. ¹ Gisle Surssøns Saga. Side 15 og 97. — ² Fornald. Søg. II 223. — ³ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 318, hvor Bevisstederne for Skikkens Forekomst udenfor Danmark findes anførte.

S. 168. ¹ Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. — ² Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser II 116.

S. 169. ¹ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 350. — Sv. Grundtvig: Danmarks Folkeviser i Udvalg S. 347—48. — Abrahamsson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen II 118. — ² K. v. Weber: Anna Churfürstin zu Sachsen. (Lpzg. 1865.) S. 193.

S. 171. ¹ Svend Grundtvig: Danmarks gamle Folkeviser III 180—87. — ² Danske Magazin IV 316. Først med Kendskab til denne Fæsteskjortens Udstyr bliver Spøgen forstaaelig i det i nærværende Skrift IV 136 anførte Brev fra Churfyrstinden af Sachsen til Christoffer Trondssøn. — ³ G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774). S. 10. — Herm. Hoffberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868) S. 198. — ⁴ H. F. Feilberg: Fra Heden. (Haderslev 1863.) S. 92. — ⁵ G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens Seder. (Sthlm. 1774.) S. 10.

S. 172. ¹ J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge (Wexiö 1800). S. 217. — ² Norske Magazin I 353. — ³ Kirkehistoriske Samlinger III 29. — ⁴ Danske Magazin 3die Række I 174. — ⁵ H. Thomsen Stege: Om Isaaks Giftermaal. (Kbhvn. 1622) Bl. L. 4—5.

S. 173. ¹ Joh. Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel. (Kbhfn. 1601) 8vo. Laurentz Benedichts Fortale Bl. 4. — ² H. Thomsen Stege: Om Isaaks Giftermaal. (Kbhvn. 1622) Bl. L. 5. — ³ Forordning af 1 Maj 1624. (Sjællandske Tegnelser.) R. A. — Recessen af 1643. (Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 456.) — Forordning af 24 Septbr. 1651. (Sjællandske Tegnelser.) R. A.

S. 174. ¹ Christen Osterssøn Veyle: Glossarium juridicum. „Festens Gafve“. — ² Christian V's Danske Lov 5—4—1. — ³ Se f. Eks. S. L. Gahm Persson: Beskr. öfw. Öland. (Ups. 1768.) S. 168. — G. Gaslander: Beskr. om Swenska Allmogens

Seder. (Sthlm. 1774.) S. 9. — M. G. Grælius: Beskr. öfwer Tuna Län. (Calmar 1774.) S. 414. — P. Osbeck: Beskr. öfw. Laholms Prosteri 1796. (Hall. Formn. Fören. Årsskr. 1868. S. 25.) — J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 216. — Herm. Hofberg: Nerikes gamla Minnen. (Örebro 1868.) S. 198. — Nicolovius: Folklifwet i Skytts Härad i Skåne. (Lund 1847.) S. 145. — Eilert Sundt i Folkevennen 7de Aarg. (Kristiania 1858.) S. 96—97. — H. F. Feilberg: Fra Heden (Haderslev 1863). S. 92. — O. s. v. — ⁴ Kong Hans's almindelige Købstadsret § 33. Kolderup-Rosenvinge: Saml. af gamle Danske Love V 533. — Chr. Osterssöns Veylle: Glossarium juridicum. „Gifftermaal“. — Olaus Magnus: Historia de gentibus septentrionalibus. (Romæ 1555.) Fol. p. 481. (lib. XIV cap. 9) — Loccenius: antiquitates Sveo-Goth. S. 284. — Luis de Gaya: Ceremonies nuptiales de toutes les nations. (La Haye 1681) p. 38.

S. 175. ¹ J. J. Öller: Beskr. öfwer Jemshögs Sochn i Blekinge. (Wexiö 1800.) S. 217. — ² Eilert Sundt: Bygde-Skikke. (Folkevennen 7de Aarg. Kristiania 1858. S. 94.) — ³ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain, II. (London 1849.) S. 87—88. — ⁴ „Lade Præsten haandfæste og give dem sammen“. Norske Magazin I 584. — Ihres Glossarium „Handfæstning“.

S. 176. ¹ Olaus Magnus: Historia den gentibus septentrionalibus. (Romæ 1555.) Fol. p. 481. lib. XIV cap. 9. — ² Tobizæ Komædie, udg. af S. Birket Smith. (Kbhvn. 1887.) S. 19—20 og 56. — ³ P. P. H.: Brudetale ved Chr. Urnes og Sophia Lindenows Bryllup. 1624. 4to. Bl. A. 4. — ⁴ Car. Ogerii: Ephemerides. (Lutet. Paris. 1654.) S. 155.

S. 178. ¹ Stærkt forkortet efter Mester Frants Rabelais, fordansket af S. Broberg (1884) S. 302—7. — ² Tobizæ Komædie ved S. Birket Smith. S. 19—20 og 56—57. — ³ P. P. H.: Brudetale ved Chr. Urnes og Sophia Lindenows Bryllup. 1624. 4to. Bl. A. 4.

S. 179. ¹ Peder Syv: Danske Ord-Sproge. II (1688). S. 67. — ² J. J. Sorterups Bryllupsvers til Holger Ritz (!) til Palsgaards Bryllup. 1688 med Birthe Chr. Juel. Anm. a. — ³ Joh. Franck: Beskr. o. Øvre Tellemarken 1782. N. K. S. no. 1560. 4to. S. 65.

S. 180. ¹ „Brudevielse eller Trolovelse før Kirkedøren eller i Kirken skal ske med disse Ord“ o. s. v. P. Palladius: Söndages oc Helligedages Episteler oc Euangelia met Collecter. (Meydeborgk 1556.) Bl. C. c. 1111. — H. Rørdam: Danske Kirke-love II 39 og 341. — ² Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Euangeliske Messe. (1539.) Bl. S. 2—3. — ³ Danske Magazin 3die Række III 85. — ⁴ Nyt hist. Tidsskrift V 180.

S. 181. ¹ P. Palladius: Enchiridion 1538. — dito: Söndages oc Helligedages Episteler oc Euangelia met Collecter. (Meydeborgk 1556.) — ² Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Euangeliske Messe (1539).

S. 182. ¹ P. Palladius: Alterbog 1564. — Om Forholdet mellem de forskellige Skrifter se iøvrigt: C. T. Engelstoft: Liturgiens Historie i Danmark. (Kbhvn. 1840.) S. 293—94. — Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Euangeliske Messe (1539). Bl. S. 2—3.

S. 183. ¹ Tertullian: Apologeticus. 6 cap.; de idolatria 16 cap. — Ambrosius: Epistolæ. 34. — Juvenals Satirer. 6: „digito pignus fortasse dedisti“. — Viollet-de-Duc: Dictionnaire raisonné du mobilier francais. III 19. — ² Danske Magazin 4de Række II 376.

S. 185. ¹ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849) S. 108 fgg. — ² John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849). S. 89 fgg. — Dr. Daniel Hofmann: Eine Predigt am dritten Sontage des Aduents vber das Euangelium Matthei XI. (Helmstadt 1581.) 4to.

S. 186. ¹ Christiern Pedersens Danske Skrifter. Udg. af C. J. Brandt og R. Th. Fenger. I 181. — ² Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Euangeliske Messe

(1539). Bl. S. 2—3. — ³ P. Palladius: Søndages oc Helligedages Episteler o. s. v. (Meydeborgsk 1556).

S. 187. ¹ Norske Magazin I 200. — ² Peder Syv Danske Ordsproge I (1688). S. 216. — ³ Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859.) S. 268 og 280.

S. 188. ¹ Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 521—22. — ² John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849). S. 97. — ³ Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 522. — ⁴ Folkevennen 8de Aarg. (Kristiania 1859.) S. 268 og 280. — ⁵ „Item haver vor Fader Lodeuiig Munk, salig med Gud, givet vor Moder til Fæstendegave en Es-Kjæde, som er her tilstede; item gav han hende og en skøn Safirs Wijjring“. Kopi af Peder Munks og Ludvig Munks Indførel. Danske Adelsbreve Fasc. 47. Munk. — „To Ringe, Vieringen medberegnet“. Kold. Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 456. — „Vieringen derudi beregnet“. Sjæll. Tegnelser 24 Septbr. 1651. R. A.

S. 189. ¹ Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 521.

S. 190. ¹ John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849). S. 97 Anm. — ² Suhm: Nye Samlinger til den Danske Historie II 72.

S. 191. ¹ Sven Bælter: Historiska Anmärkningar om Kyrko-Ceremonierna. (2dra Upl. Sthlm. 1783.) S. 521. — ² De forskellige Ritualbøger stemme ikke ganske overens. Ordene: „Hvad Gud haver tilsammen (til Hobe) føjet o. s. v.“ kommer hos Fr. Wormordsen og P. Palladius 1556 før, hos P. Palladius 1564 efter Forkyndelsen af Parret som Ægtefolk. Ordene, hvormed dette forkyndes, afvige ogsaa noget.

S. 192. ¹ Olaus Magnus: Historia de gentibus Septentrionalibus. (Romæ 1555.) Fol. p. 481. — ² Om Afvigelserne i det enkelte mellem de forskellige Ritualbøger i det 16de Aarh. se nærmere C. T. Engelstoft: Liturgiens Historie i Danmark. S. 293 fgg. — ³ Historisk Tidsskrift 5te Række VI 79.

S. 193. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I. 463. — ² P. Palladius: Enchiridion siue Manuale vt vocant. (1538.) Bl. M. — P. Palladius: Søndages og hellige Dages Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) Bl. C. c. 1111. — P. Palladius: Alterbog 1564. Bl. M. m. 5. — ³ Præsten Saxe Jensen Eigbys liturgiske Optegnelser i Thottske Haandskrift-Samling no. 100 8vo. (Samlgn. Kirkehistoriske Samlinger III 149). — Præsten Joh. Severini Optegnelser. 1574. (?) Disse kender jeg kun i N. Jacobsens Afskrift; han anfører Thottske Haandskriftsamling no. 90 8vo som sin Kilde, men her har jeg ikke kunnet finde dem. — Formula desponsationis. i Donat. varior. no. 15 4to. Univ. Bibliot. I Afskrift hos N. Jacobsen.

S. 194. ¹ Caveat pastor ne suam addat manum propter varias causas. Saxe Jensens ovenanførte Optegnelser. — Minister non imponat manum suam copulandum manibus Biskop Jacob Madsen i Kallske Haandskr. Saml. no. 492. 4to. — Chr. IV's norske Kirkeordinans 1607. Paus Saml. III 483. — „Dog uden Haandspaalægelse“ Danmarks og Norges Kirkeritual 1761 o. s. v. — ² Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge 1688. — ³ Jacob Madsen i Kallske Haandskr. Saml. n. 492. 4to. Afsnit X desponsatio et conjugium. — ⁴ Præsten Saxe Jensen Eigbys liturg. Optegn. Mnsch. Thott. no. 100. 8vo. — Præsten Johan Severini Optegnelser (Mnsch. Thott. no. 90. 8vo)? afskrevet af N. Jacobsen. — Formula desponsationis. Donat. varior. no. 15. 4to. Univ. Bibl. Alle tre Formularer ligner meget hverandre.

S. 195. ¹ Forordnet Alterbog udi Danmark og Norge. Kbhvn. 1688 og dito 1760 have rigtigt: „som en Fæstemænd bør at leve med sin trolovede Fæstemø (Kvinde) og en Dannemand i Fremtiden med sin Ægtehustru“. Urigtigt forkortet i Dannemarkes og Norges Kirke-Ritual. Kbhvn. 1761. S. 311 fgg. — ² Kirkehistoriske Samlinger III 6, 506. — ³ Kirkehistoriske Samlinger VII 33. — ⁴ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341.

S. 196. ¹ Kolderup-Rosenvinge: Gamle danske Love V 533.

S. 197. ¹ Chr. IV's Policyordn. f. Flensborg 1600. Corp. Statut. Slesvic. II 284.

- ² Sjællandske Tegnelser 1 Maj 1624. R. A. — ³ L. Engelstoft: Universitets- og Skole-Annaler 1807. I 208—9. — ⁴ Smsteds.
- S. 198. ¹ Chr. IV's Forordning om Bryllup og Fæstensøl. Dat. Glückstadt 3 Juli 1640. — ² Fredr. III's Forordn. af 4 Novbr. 1655. — ³ Kong Hans's almindelige Købstadsret. § 28. Begyndelsen.
- S. 199. ¹ Kong Hans's almindelige Købstadsret. § 28 og 32. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove II 39. — ³ Denne Nat synes Fæsteparret i Reglen at have sovet sammen, selv om det ikke skete igen førend ved Brylluppet. Samme Skik i Thelemarken. Norsk Historisk Tidsskrift 2den Række III 192. — ⁴ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 341
- S. 200. ¹ A. D. Jørgensen: Den nordiske Kirkes Grundlæggelse. S. 586.
- S. 201. ¹ Se f. Eks. Kurtz: Lærebog i Kirkehistorien § 135. 1.
- S. 202. ¹ R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II (Christiania 1858). S. 205, 308, 327, 491.
- S. 203. ¹ C. T. Engelstoft: Liturgiens Historie i Danmark. S. 292 — ² Se ovenfor S. 180.
- S. 204. ¹ Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Evangeliske Messe (1539). Bl. S. — P. Palladius: Søndages oc hellige Dages Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) — ² Kolderup-Rosenvinge: Samling af gamle danske Love V 54. — ³ Samme Skrift V 530—21.
- S. 205. ¹ Kirkehistoriske Samlinger V 283. — ² R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II 434.
- S. 206. ¹ J. Nellemann i Historisk Tidsskrift 5te Række I 365. — ² Se f. Eks. Bestemmelserne i Kong Hans's almindelige Købstadsret § 31 og 32. — ³ Kirkehistoriske Samlinger V 283.
- S. 207. ¹ J. Nellemann i Historisk Tidsskrift 5te Række I 366.
- S. 208. ¹ Johannes Steenstrup: Den danske Bonde og Friheden 2den Udg. S. 146—47. — ² John Brand: Observations on the popular antiquities of Great Britain. II (London 1849) 89 fgg. — Dr. Daniel Hoffmann: Eine Predigt am dritten Sontage des Advents vber das Euangelium Matthei XI. (Helmstadt 1581.) 4to.
- S. 209. ¹ Jydske Lov I 27. — Smlgn. J. Nellemann: Hist. Tidsskr. 5te Række I 370 fgg.
- S. 210. ¹ Historisk Tidsskrift 5te Række I 366 og III 708—11.
- S. 211. ¹ Luthers sämmtliche Werke. (Irmischer) XXIII 208—9. — Petrus Palladius: Søndagers oc hellige dagers Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) Bl. C. 1—2. — ² Luthers sämmtliche Werke (Irmischer) XXIII 93.
- S. 212. ¹ Efter Peder Palladius' Oversættelse i Enchiridion af 1538 og Alterbog af 1556.
- S. 213. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 74. 137—38. — ² Luthers sämmtliche Werke XXIII 95. — Smlgn. Frants Wormordsens Udtalelse 1546 i H. Rørdam: Danske Kirkelove II 14. — ³ Peder Syv: Danske Ord-Sproge I 83.
- S. 214. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 74. — ² J. Nellemann: Historisk Tidsskrift 5te Række I 372—79.
- S. 215. ¹ Peder Palladius: En Visitatz Bog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 82—83.
- S. 217. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 256. — ² Samme Skrift I 299. — ³ Samme Skrift I 396—97. — ⁴ N. Nicolaysen: Norske Magazin I 584.
- S. 218. ¹ Paus Samlinger af kongelige Forordninger S. 315—16. — Christian den Tredies Historie II 509—10. — H. Rørdam: Danske Kirkelove II 38—40. — Historisk Tidsskrift 5te Række III 328—30 og 706—12. — ² Det er Spor af en lignende kongelig Befaling eller muligt blot Eftervirkning af den samme, naar Aar 1573, for Stavanger Stifts Vedkommende, ægteskabeligt Samliv uden Velse paataltes som strafbart. Norske Rigsregistranter II 59—60. — Det danske Rigsarkivs „Norske Samlinger“ II Fasc. 2 no. 9. — ³ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 319. Som det vil ses, deler jeg altsaa ikke den af H. R. i samme Skrift S. 39 Anm. 1 udtalte Antagelse.

- S. 219. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 137—38.
- S. 220. ¹ Den Københavnske Reces af 1547. § 23. (Kolderup-Rosenvinge: Gamle Danske Love IV 214—36).
- S. 221. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 15.
- S. 222. ¹ P. Palladius: En Visitatzbog, udg. af Svend Grundtvig. S. 83. — ² Kirkehistoriske Samlinger V 283. — ³ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 396. — ⁴ H. Rørdam: Historiske Kildeskrifter 2den Række II 320 Anm. — ⁵ Kirkehistoriske Samlinger IV 470. — Iøvrigt er hele dette Forhold noget uklart og maa opfattes forskelligt alt efter den Maade, hvorpaa man fortolker Ordinansens Ord. Peder Pallidius forstod disse saaledes, at kirkelig Lysning skulde finde Sted forud for ethvert Giftermaal, kirkeligt eller verdsligt: „Herefter maa ingen gives tilsammen, hverken af Præstemænd eller af andre, førend der er lyst tre Gange af Prædikestolen“. (En Visitatz Bog, udg. af Grundtvig S. 83). J. Nellemann mener, at Ordinansen kun foreskrev Lysning som Betingelse for at opnaa kirkelig Vielse. (Hist. Tidsskr. 5te Række I 397 Anm.) Jeg gaar ud fra, at P. Palladius's Opfattelse, selv om den ikke er fuldt juridisk forsvarlig, dog har været den almindelige hos Datiden.
- S. 224. ¹ R. Keyser: Den norske Kirkes Historie II 308, 327. — ² H. Rørdam: Danske Kirkelove I 463.
- S. 225. ¹ P. Palladius: Enchiridion siue Manuale ut vocant. (1538.) Bl. M. — Franciscus Wormordi: Haandbog om den rette Evangeliske Messe (1539.) — P. Palladius: Søndagers og hellige dagers Episteler o. s. v. (Meydeborgk 1556.) Bl. C. c. 1111: „Brudevielse eller Trolovelse for Kirkedøren eller i Kirken skal ske med disse Ord“ o. s. v. — Derimod i P. Palladius: Søndagers og hellige Dages Episteler o. s. v. (Kbhvn. 1564.) Bl. Mm. 5: „Brudevielse skal ske i Kirken med disse Ord“. — ² Kirkehistoriske Samlinger IV 489, 506. — Hist. Tidsskrift 5te Række I 391. — ³ Kirkehistoriske Samlinger IV 490.
- S. 226. ¹ Kirkehistoriske Samlinger III 29—30. — ² H. Rørdam: Danske Kirke love II 339.
- S. 227. ¹ Historisk Tidsskrift 5te Række VI 79. — ² A. G. Ahlqvist: Karin Månsdotter. (Sthlm. 1874.) S. 43, 47—48 med Anmærkninger. — ³ Nicolaysen: Norske Magazin I 290—91.
- S. 228. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove II 339—53.
- S. 230. ¹ Nærmere udviklet i N. Hemmingsen: Libellus de conjugio, repudio et divortio. (Lipziæ 1572.)
- S. 231. ¹ J. Nellemann i Historisk Tidsskrift 5te Række I 395—411 og III 701—6.
- S. 232. ¹ Kirkehistoriske Samlinger VII 33.
- S. 234. ¹ H. Rørdam: Danske Kirkelove I 463. — ² Chr. V's Danske Lov 3—16—11.
- S. 236. ¹ Abrahamson, Nyerup og Rahbek: Udvalgte Danske Viser fra Middelalderen III 273.
- S. 238. ¹ Skilsmisse-Forliget N. K. S. no. 1301 e. Fol. — Vedel Simonsen: Familie-Efterretninger om de danske Ruder I 198. — Dito: Saml. t. Hagenskovs Slots Historie S. 36. — Hofman: Danske Adelsmænd II 89—90. — Allen: De tre nordiske Rigers Historie IV 1, 198—201. — Dansk Biografisk Leksikon. Anders Bille.
- S. 240. ¹ Danske Magazin 3die Række I 172—76.
- S. 241. ¹ Kirkehistoriske Samlinger III 29—30. — Nærværende Skrift VIII 179.
- S. 242. ¹ Dom af 21 Marts 1576 og 6 Oktober 1577. Stavangers ældste Kapitelsbog. N. R. A.
- S. 243. ¹ Joh. Mathesius: Hochzeitpredigten. (Nürnberg 1584) 4to. Bl. 137. — ² Stavangers Kapitelsbog 15 Juli 1585. N. R. A.
- S. 244. ¹ Sjællandske Tegnelser 2 Juli 1588. R. A. — ² Skrivelse af 10 Juni 1592 fra de 4 Regeringsraader til Superintendenten i Fyen. Langebeks Diplomatarium. R. A. — Trykt i H. Rørdam: Danske Kirkelove II 501—2. — ³ Falck: Staatsbürgerliches Magazin X 242.

S. 245. ¹ Helsingørs Thingbog 17 Januar 1592. R. A. — ² Johan Spangenberg: Ecteskabs Ordens Speyel oc Regel. (Kbhffn. 1601.) Laurents Benedichts Fortale. Bl. 4—5.

S. 246. ¹ Historisk Tidsskrift 3die Række III 539. — ² Biskop Hans Mikkelsens Diarium 27 Maj 1641. (Kallske Manuskript Saml. no. 81 Fol.)

S. 247. ¹ Kirkehistoriske Samlinger I 204. (Jeg læser i Teksten: „prætenderede“ for det uforstaaelige „præsenterede“.)

S. 249. ¹ Hieronymus Justesen Ranchs Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith. S. 91—93. — ² Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh. I 123—24.

S. 250. ¹ Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith. S. 168 og 185. — ² Bricka og Gjellerup: Den danske Adel i det 16de og 17de Aarh. I 147.

S. 251. ¹ Cleopatra eller en historisk Tragoedia af Hans Thomissøn Stege. (Kbhvn. 1609.) Bl. F. 2 og 5 og G. 2. — ² Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith. S. 197. — ³ Nærværende Skrift VII 155.

S. 252. ¹ Danske Samlinger 2den Række VI 340.

S. 253. ¹ Hieronymus Justesen Ranch's Danske Skuespil, udg. af S. Birket Smith. S. 186—93.

S. 254. ¹ Svensk Biographiskt Lexikon: Jesper Svedberg. — C. Rosenberg: Nordboernes Aandsliv III 586. Anm.

S. 255. ¹ Unge Karlis oc Drengis Speiel, vdsæt paa Danske af Rasmus Hansen (Reravius). (Kbhvn. 1571.) 8vo. Bl. A. 3. — ² Sveriges gamla Lager. utg. af Collin och Schlyter. VII 58. — ³ Hub. Thomæ Leodii: Annalium de vita Fred. II Electoris Palatini. (Frcf. 1624.) pag. 179.

S. 256. ¹ Claus Porsz: Leffnetz Compasz. (Kbhffn. 1613.) Bl. M. m. 6, Historie no. 163. — ² Nic. Heldvaderi Tract. physico. theol. (Havn. 1632.) Bl. B. 3. — ³ Holberg: Den Vægelsindede. Akt II Sc. 3. — ⁴ Holberg: Den Stundesløse. Akt II Sc. 8. — ⁵ D. Kaiserl. Buch d. Markgrafen Albrecht Achilles 1470—86. herausg. v. Jul. v. Minutoli. (Berlin 1850.) S. 516.

S. 258. ¹ P. Palladius: En Visitatzbog, udg. af Sv. Grundtvig. S. 70. — ² Se blandt mange andre f. Eks. Dommen over Mauritz Podebusk af 9 Juli 1624.

Ved Udarbejdelsen af nærværende Bog har jeg haft et fortrinligt Hjælpemiddel i N. Jacobsens Samling af Excerpter og Henvisninger (det Store Kongelige Bibliotek), der paa mangt et Punkt i betydelig Grad har lettet mig at finde, hvad jeg søgte.

INDHOLD AF IX BOG

	Side
1. <i>Bekendtskab. Forbudne Ægteskabsgrader. Nattefrieri. Valg af Ægtefælle for en anden</i>	7
2. <i>Parternes Alder</i>	35
3. <i>Kærlighed. Afgørende Egenskaber. Forældres „Raad“</i>	45
4. <i>Breve om Ægteskabssager</i>	65
5. <i>Ægteskab mod Slægts og Venners Vilje. Bortførelse</i>	90
6. <i>Frieri. Talsmænd. „Tiltale“. Afslag</i>	116
7. <i>„Ja-Ord“. Vinde Bruden i Spil. Bortfæstning</i>	135
8. <i>Verdslig Bortfæstning. Fæstengaver. Kirkelig Bortfæstning. Trolovelsesring. Fæstensøl</i>	156
9. <i>Bortfæstningens historiske Udvikling</i>	199
10. <i>Trolovedes Skilsmisse</i>	234
11. <i>Kælenavne og Kærtegn</i>	247
<i>Henvisninger og Anmærkninger</i>	259

